SÜREKLİLİK, SÜREKSİZLİK, YIKIM, YAPIM, KOPUŞ, İŞGAL

ORGANİZMA'DAN HABİTAT'A

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

V. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

TURKISH NETWORK OF URBAN MORPHOLOGY
TNUM

KTÜ 1955 KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

V. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

derleyenler

Yelda Aydın Türk, Beyza Karadeniz

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama ve Mimarlık Bölümü tarafından hazırlanan 12 Mayıs - 14 Mayıs 2025 tarihli TNUM V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiri kitabıdır.

© 2026

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Üniversite Mah. Temiz Sk. No:11,
61080 Ortahisar/Trabzon
+90 462 325 32 40

Yayın Türü : Bildiri Kitabı
Yayının Adı : V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiri kitabı
Editörler : Ayşegül Özyavuz, Beyza Karadeniz, Gökhan Hüseyin Erkan
Yayına Hazırlayanlar : Beliz Büşra Şişman, Buket Kösa, Esra Turan, Gürkan Topaloğlu
Kaynak Gösterimi : Özyavuz, A., Karadeniz, B., & Erkan, G. H. (Ed.). (2026). V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiri kitabı: Organizma'dan habitat'a. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları No: 00
ISBN: 978-605-2271-82-7

Bu kitap Creative Commons Attribution 4.0 Uluslararası lisansı CC-BY 4.0 altında Açık Erişim olarak yayınlanmaktadır.

TNUM'UN KURULUŞUNUN 10. YILI ANISINA

V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Organizma'dan Habitat'a, 12-14 Mayıs 2025

TURKISH NETWORK OF URBAN MORPHOLOGY
TNUM
TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ AĞI

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI
V. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

DANIŞMA KURULU

Ayşe Sema Kubat (İstanbul Teknik Ü) (Emekli)
F. Cânâ Bilsel (Orta Doğu Teknik Ü.)
Mehmet Topçu (Konya Teknik Ü.)
Olgu Çalışkan (Orta Doğu Teknik Ü.)
Tolga Ünlü (Çukurova Ü.)

BİLİM KURULU

Ahmet Melih Öksüz (Karadeniz Teknik Ü.)
Arzu Taylan Susan (Bursa Teknik Ü.)
Asu Beşgen (Karadeniz Teknik Ü.)
Aykut Karaman (Altınbaş Ü.)
Ayşe Derin Öncel (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.)
Ayşe Sema Kubat (İstanbul Teknik Ü.) (Emekli)
Ayşegül Özyavuz (Karadeniz Teknik Ü.)
Beyza Karadeniz (Karadeniz Teknik Ü.)
Burak Beyhan (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
Çağla Caner Yüksel (Başkent Ü.)
Derya Oktay (Maltepe Ü.)
Duygu Cihanger Medeiros Ribeiro (Orta Doğu Teknik Ü.)
Ebru Firidin Özgür (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.)
Elif Mıhçıoğlu (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Ü.)
F. Cânâ Bilsel (Orta Doğu Teknik Ü.)
F. Duygu Saban (Çukurova Ü.) (Emekli)
Feray Koca (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
Gökhan Hüseyin Erkan (Karadeniz Teknik Ü.)
Gürkan Topaloğlu (Karadeniz Teknik Ü.)
H. Serdar Kaya (İstanbul Teknik Ü.)
Hatice Ayataç (İstanbul Teknik Ü.)
İ. Eren Kürkçüoglu (İstanbul Teknik Ü.)
İclal Dinçer (Yıldız Teknik Ü.) (Emekli)
Kadriye Topçu (Konya Teknik Ü.)
M. Çağlar Meşhur (Konya Teknik Ü.)
Mehmet Topçu (Konya Teknik Ü.)
Mert Nezih Rifaioğlu (İskenderun Teknik Ü.)
Müge Özkan Özbek (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.)
Neris Parlak Temizel (Orta Doğu Teknik Ü.)
Nevter Zafer Cömert (Doğu Akdeniz Ü.)
Nilgün Çolpan Erkan (Yıldız Teknik Ü.)
Nilgün Kiper (Karadeniz Teknik Ü.) (Emekli)
Nilgün Kuloğlu (Karadeniz Teknik Ü.)
Olgu Çalışkan (Orta Doğu Teknik Ü.)
Onur Tümtürk (Bilkent Ü.)
Ömer İskender Tuluk (Karadeniz Teknik Ü.)
Özlem Özer (Gebze Teknik Ü.)
Şevkiye Şence Türk (İstanbul Teknik Ü.)
Şeyda Bülbül Arıoğlu (Karadeniz Teknik Ü.)
Tolga Ünlü (Çukurova Ü.)
Yasemin İnce Güney (Balıkesir Ü.) (Emekli)
Yelda Aydın Türk (Karadeniz Teknik Ü.)
Yener Baş (Mersin Ü.)
Zeynep Günay (İstanbul Teknik Ü.)

DÜZENLEME KURULU

Ahmet Melih Öksüz (Karadeniz Teknik Ü.)
Aygün Erdoğan (Karadeniz Teknik Ü.)
Ayşegül Özyavuz (Karadeniz Teknik Ü.)
Beliz Büşra Şişman (Karadeniz Teknik Ü.)
Beyza Karadeniz (Karadeniz Teknik Ü.)
Buket Kösa (Karadeniz Teknik Ü.)
Cenap Sancar (Karadeniz Teknik Ü.)
Esra Turan (Karadeniz Teknik Ü.)
Fahrettin Kul (Karadeniz Teknik Ü.)
Gökhan Hüseyin Erkan (Karadeniz Teknik Ü.)
Gürkan Topaloğlu (Karadeniz Teknik Ü.)
Mehmet Topçu (Konya Teknik Ü.)
Mert Akay Delft Teknik Üniversitesi (TU Delft)
Mihriban Öztürk Saka (Karadeniz Teknik Ü.)
Nilgün Kuloğlu (Karadeniz Teknik Ü.)
Olgu Çalışkan (Orta Doğu Teknik Ü.)
Özlem Özer (Gebze Teknik Ü.)
Şeyda Bülbül Arıoğlu (Karadeniz Teknik Ü.)
Tolga Ünlü (Çukurova Ü.)
Yelda Aydın Türk (Karadeniz Teknik Ü.)

* İlk isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

SUNUŞ ..... **ix**

ÖZEL OTURUMLAR

Türkiye'de Bir Araştırma Alanı Olarak Kentsel Morfoloji: Bir Tanıklık ve Gelişim Çerçevesi Düşündüklerim, Düşündürdükleri **3**
Ayşe Sema Kubat

Urban Morphology: What Is It and What Is It Not? Kentsel Morfoloji: Nedir ve Ne Değildir? **25**
Vitor Oliveira

Yıllar İçinde Trabzon'un Kentsel Değişimine Bir Bakış **31**
Mustafa Reşat Sümerkan

BİLDİRİLER

KENTSEL MORFOLOJİDE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Urfa'nın Neolitik Dönem Kutsal Mekânları Üzerinden Mekânsal Sürekliliğin Tipomorfolojik Okuması **57**
Efruz Yarennur Sadi, Elif Yeşim Kösten

Çekirdekten Çevreye: İlkokul Yerleşkesi Ve Mahalle Etkileşimi Doğrultusunda Kentsel Morfolojinin Analizi **75**
Eda Aktürk, Hande Eyüboğlu

Kentsel Morfolojinin Süreklilik ve Süreksizlik Paradigması: Rem Koolhaas'ın "Delirious New York" Eseri Üzerinden Bir Kentsel Habitat Analizi **87**
Muhammet Enes Öksüz, Nihan Canbakal Ataoğlu

Bourdieu'nün Habitus Kavramı Işığında Mimari ve Kentsel Mekânın Toplumsal İnşası: Ankara Örneği **105**
Merve Okkalı Alsavada, Fatma Cânâ Bilsel

Mekansal Bağlamda İç Mekan, Mimari ve Planlamada Morfolojik Okumalar **125**
Nevter Zafer Cömert, Ahmet Murat Saymanlıer, Zafer İslam Taşdemir

KENT OKUMALARI: MEKANSAL PRATİKLER, TOPLUM VE SÖYLEM

Suriyeli Göçmenlerin Mekânsal Pratikleri ve Toplumsal Uyum Süreci: Samsun İlkadım'da Mekânın Üretimi Bağlamında Bir İnceleme **139**
Damla Karagöz

İstanbul'da İri Yapı Adalarında Yüksek Konut Bloklarıyla Örgütlenen Yerleşmelerin Kentsel Mekâna Etkisi **157**
Dilvin Hazal Akkaya Usman

Antroposen Çağı'nda Yıkımın Boşluğu **177**
Tülay Şamlıoğlu

Söylem ve İnşa: Bafra Efrahim Ağa Konağı Etrafında Gelişen Kent ve Mimarlık **195**
Feyzanur Azar, Evrim Düzenli

Bir Kentsel Bellek Mekânının Sosyal Medyada Temsili: Kahramanmaraş İl Özel İdaresi Binası'nın Yıkımı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme **207**
Ceren Gençoğlu, Burcu Kenanoğlu, Gürkan Topaloğlu

Bir Kayboluş İnşası: Kenan Yavuz Etnografya Müzesi **231**
Şule Sinem Sürdem, Asu Beşgen

Küçük Kentlerde Üniversite İle Dönüşen Kent ve Kentlilik: Amasya'da Süreklilik ve Süreksizlik Üzerine Bir İnceleme **249**
Melis Oğuz Çevik, Burcu Soygüzeloğlu, Selin Aslan Şenol

Kuruçeşme Mahallesi: "Kent İçi Ötekilik" ve Tampon Bölge Oluşumları Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme **269**
Selen Özgür, Tuba Sarı

ÇEPER KUŞAK VE KENTSEL BİÇİMLENME

Çeper Kuşakları Üzerine Bir İnceleme: Galata Surları ve Kent Morfolojisi **289**
Elif Ceren Tay, Yasemen Say Özer

Siirt Kentinin Morfolojik Evrimi: Süreklilik ve Kopuş Dinamikleri Üzerine Bir Araştırma **307**
Esra Şırkı, Nur Selcen Karaaslan

Van Kentinin Morfolojik Gelişiminde Kentsel Çeper Dinamikleri Üzerine Bir Araştırma: 2011–2024 Dönemi **323**
Nurbanu Özkartal, Esra Şırkı

KENTSEL MORFOLOJİDE BİBLİYOMETRİK ÇALIŞMALAR

Akıllı Şehir ve Kent Formu Arasındaki Dinamikler: Bibliyometrik Bir Yaklaşım **339**
Elif Yazgı Aydın, Nur Yılmaz

Kentsel Morfoloji Yayınlarında Türkiye'nin Yeri: Bibliyometrik Bir Analiz **355**
Şerife Betül Çetinkaya, Ziya Gençel

TARİHİ ÇEVRELERDE KENTSEL BİÇİM, KORUMA VE TASARIM

Kent Belleği ve Mekân Algısı Bağlamında Sosyal Sürdürülebilirlik: Samsun Tarihi Kent Merkezi Örneği **371**
Edanur Güvercin, Tuğçe Şanlı Katı

Kentsel Mekânlarda Tarihi Katmanlardan Kopuş ve Yeniden Bütünleşme: Ankara Ulus **391**
Rüya Ardıçoğlu

Samsun Tarihi Kent Merkezinin Korunmasında Sürdürülebilir Bir Yöntem Araştırması **403**
Melike Berre Serilmez, Hümeyra Uslu, Evrim Düzenli

Yıkım ve Yapım Süreçleri Boyunca Trabzon: Bir Orta Çağ Kentinin Dönüşümü ve Korunması **413**
Selin Sur, Ufuk Serin

Yapay Zekâ Destekli Kentsel Tasarım Kararlarının Mardin Tarihi Kent Merkezi ve Yenişehir Bağlamında Değerlendirilmesi **433**
Deryanur Şimşek, İzzettin Kutlu

TARİHÎ ÇEVRELERDE YENİDEN İŞLEVLENDİRME VE KENTSEL MÜDAHALE

Geleneksel Ticaret Yapılarında Turizm Amaçlı Dönüşüm ve Günümüz Kullanımları Üzerine Bir İnceleme: Merzifon Bedesteni ve Taşhan **451**
Ayşe Nur Canbolat

Yeniden İşlevlendirme ve Soylulaştırma Pratiğinin Katmanlı İşgal Olarak Okunması: İzmir Liman Arkası Örneği **469**
Ece Buldan, Burçin Akoğlu

Görünmeyen Tarih: Trabzon Tekke Cami Sokak ve Çevresinde Mekansal Okuma ve Kentsel Müdahale Önerisi **485**
Tuğçe Nur Oruç Kayhan, Berna Kara, Banu Çiçek Kurdoğlu

TARİHÎ KENTLERDE KENTSEL DÖNÜŞÜM VE MORFOLOJİK DEĞİŞİM

Kültürel Mirasın Korunması ve Sürekliliği Bağlamında Cebeci'deki Kentsel Dönüşüm Projelerinin Tartışılması **501**
Azize Elif Yabacı

Kentsel Dönüşüm Morfolojik Yıkım: Trabzon Çömlekçi Mahallesi Örneği **517**
Beliz Büşra Şişman, Esra Turan, Ahmet Melih Öksüz

Kentsel Dönüşüm Sürecinde Morfolojik Değişim: Uluırmak Mahallesi Örneği **535**
Ali Şahin, Semra Arslan Selçuk

Bursa Hisar Bölgesi'nin 1960–1990 Yılları Arasındaki Değişimi ve Katmanlı Göçlerin Etkisi **551**
Faruk Özgökçe, Ersan Koç

KENTSEL MORFOLOJİ VE ENDÜSTRİ MİRASI

Yıkım ve Yeniden İnşa: Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı Sosyal Tesis Binası **585**
Burcu Taşcı, Mehmet Melih Cin

Fabrikadan Kente: Karabük'ün Kentsel Morfolojisinde Değişim ve Dönüşümler **601**
Cansu Türker, Damlanur İlipınar

KRİZLER VE AFETLER BAĞLAMINDA KENTSEL ARAŞTIRMALAR

Depremin Kentsel Bellekte Yarattığı Süreksizlikler: İskenderun Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme **631**
Ayşe Gül Yenigün, Tuba Sarı

Afet Sonrası İyileşmede Yer Oluşturmanın Toplumsal Dirençliliği Artırmada Rolü **649**
Fatma Betül Erbilen, Aslı Ceylan Öner

İklim Değişikliğine Dirençli Kentsel Alanlar İçin Akıllı Kent Stratejileri: Trabzon Örneği **677**
Nurçin Seymen Aksu, Duygu Sağlam

KENTSEL FORM VE KENTSEL AÇIK ALANLARA YÖNELİK SAYISAL YÖNTEM VE MODELLER

Millet Bahçelerinin Mekansal Kalite Düzeyinin Değerlendirilmesi: Kırklareli Millet Bahçesi Örneği **703**
Oktay Tekin, Murat Berk Evren

Kentsel Dokunun Mikroklima Üzerindeki Etkisinin Yüzey Sıcaklıkları İle Ölçülmesi: Konya Kenti Örneği **725**
Merve Çakır, Hale Öncel

Su Yüzeylerinin Acil Durum Erişim Hatları Olarak Kullanılma Potansiyellerinin Sayısal Yöntemlerle İncelenmesi **755**
H. Serdar Kaya, Meltem Erdem Kaya

H.A.Y.A.T.: Her Açıdan Yaşamsal Ağlarla Tanımlanan Mahalle Modeli **775**
H. Serdar Kaya, Meltem Erdem Kaya, Mine Çiçek

Sivas Kentinin Yeşil Alan Dinamiklerinin İklim Değişikliği Bağlamında NDVI Analizi İle Değerlendirilmesi **793**
Burcu Çirci Selçuk, Sefa Furkan Selçuk

KENTSEL FORM VE ULAŞIM

Yeni Şehir Hareketi ve 15 Dakikalık Kent Yaklaşımı Kesişiminde Sosyalist Bir Kent: Nowa Huta **809**
Buket Kösa, Beyza Karadeniz

Kent İçi Yolculuk Ağları Üzerine Çoklu Aktivite Perspektifinden Bir İnceleme: Ankara Örneği **829**
Cansu Güller, Çiğdem Varol

Alternatif Ulaşım Mı, Kentsel İşgal Mi? Ankara–Yenimahalle Teleferik Hattının Mekânsal Entegrasyonu ve Kentsel Dokuya Etkisi **843**
Damlanur İlipınar, Cansu Türker

PLANLAMA, MEVZUAT VE KENTSEL BİÇİMLENME

Türkiye İmar Mevzuatında Amaçlanan-Mekan–Biçimi **859**
Gökhan Hüseyin Erkan

Havzaların Ekolojik Değerlerinin Korunması ve Planlanmasında Yasal Mevzuatların Yeri: Konya Kapalı Havzası Örneği **873**
Sena Şükran Türedi, Mustafa Var

FORM VE MİMARİ PRATİKLER

Kırsal Yerleşimlerde Yapılı ve Doğal Çevre Mirasının Tespiti: Birgi, Urla–İzmir **891**
Ayşen Etlacakuş

Kırsal Tarihi Yerleşimlerde Geleneksel Ekolojik Mimari: Antakya Vakıflı Köyü Üzerine Bir İnceleme **909**
Elif Uğurlu, Murat Tutkun, Merve Tutkun

Ilısu Barajı'nın Kırsal Yerleşimlerde Yol Açtığı Morfolojik Dönüşümlerin Entropi Temelli Analizi: Çeltikbaşı Köyü Örneği **925**
Esra Bayazıt, Esra Şırkı

İtalyan Tipomorfoloji Ekolü Perspektifinde Beyoğlu Tarihi Çekirdek Gelişiminin Kutup-Rota Bileşenleri Üzerinden İncelenmesi **938**
Şebnem Çebi, İ. Eren Kürkçüoğlu

Tarihi Meydanlarda Karma Arazi Kullanımına Dayalı Kentsel Formun İncelenmesi Samsun İlkadım Saathane Örneği **952**
Cem Ayık

ORGANİZMA'dan HABİTAT'a

"Süreklilik-süreksizlik, yıkım-yapım, kopuş-işgal"

EDİTÖRLERDEN SUNUŞ

Kentsel morfoloji, kentlerin biçimsel yapısını fiziksel bileşenlerin yanı sıra tarihsel, toplumsal, çevresel ve ekolojik boyutlarıyla birlikte ele alan disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak gelişimini sürdürmektedir. Kent dokusu, parsel yapısı, sokak ağları ve yapı tipolojileri gibi mekansal öğelerin zaman içerisindeki dönüşümü, sürekliliği ve kırılmaları, kentsel morfolojinin analitik çerçevesini derinleştiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Şehir ve bölge planlama, coğrafya, mimarlık, peyzaj mimarlığı, sanat tarihi, kent sosyolojisi ve kentsel arkeoloji gibi farklı disiplinlerin katkılarıyla zenginleşen bu alan günümüzde küreselleşme, hızlı kentleşme, iklim krizi ve dönüşüm odaklı planlama yaklaşımlarının yarattığı mekansal süreksizlikler karşısında daha bütüncül ve eleştirel değerlendirmelere duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı (TNUM) tarafından düzenlenen V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 12–14 Mayıs 2025 tarihleri arasında yapılmıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama ile Mimarlık Bölümlerinin katkılarıyla gerçekleştirilen sempozyum, disiplinlerarası bir bilgi paylaşımı ortamı sunmanın yanı sıra, TNUM'un kuruluşunun onuncu yılı bağlamında kentsel morfoloji alanının gelişim sürecini değerlendirme, güncel kuramsal ve yöntemsel birikimi gözden geçirme ve geleceğe yönelik araştırma yönelimlerini tartışma olanağı sağlamıştır. Günümüz kentlerinin giderek hızlanan ve öngörülemeyen, çoğu zaman travmatik olaylara tanıklık ettiği bir dönemde, yaşamın ve yaşam çevresinin süreklilik–süreksizlik, yıkım–yapım, kopuş–işgal karşıtlıkları üzerinden bütüncül bir çerçevede ele alınması, sempozyumun temel tartışma zeminini oluşturmuştur. Bu amaçla "ORGANİZMA'dan HABİTAT'a: Süreklilik–süreksizlik, yıkım–yapım, kopuş–işgal" ana teması altında araştırmacıları bir araya getiren V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu; "Krizler", "Çevre ve Yaşam Alanları", "Yöntem" ve "Süreç ve Yönetim" olmak üzere dört ana konu başlığı etrafında kurgulanmıştır.

Şehir ve bölge planlama, coğrafya, mimarlık, peyzaj mimarlığı ve tarih başta olmak üzere farklı disiplinlerden araştırmacıların katkılarıyla gerçekleştirilen oturumlarda; tarihsel coğrafya, tipo-morfoloji, analitik ve konfigürasyonel mekansal yaklaşımlar, nicel analizler ve yapay zeka destekli yöntemler gibi çeşitli kuramsal ve uygulamalı çalışmalar tartışılmıştır.

Kasım 2024'te yapılan ilk çağrının ardından üniversiteler, araştırma kurumları, proje ofisleri ve bakanlıklar dahil olmak üzere 53 farklı kurum ve kuruluştan toplam 144 bildiri özeti değerlendirilmek üzere gönderilmiştir. Bilim kurulunun değerlendirmeleri sonucunda seçilen 102 bildiri, üç süren sempozyum programı kapsamında; ilk iki gün dört paralel oturum, son gün ise üç paralel oturum olmak üzere toplam 22 oturumda sunulmuştur. Programda yer alan sunuşlar, kentsel morfolojinin farklı alt başlıklarını kapsayan içerikleriyle disiplinler arası bir çeşitlilik sunmuş; kentsel mekan araştırmalarına ilişkin güncel tartışmaların derinleştirilmesine ve alana ilişkin gelecek araştırma gündeminin zenginleştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu tartışmalar kapsamında Anadolu kentlerinin tarihsel önemi, morfolojik yapıların belgelenmesi gerekliliği ve araştırma ağlarının güçlendirilmesi öne çıkarken; kuram ile pratiğin bütünleşmesi, disiplinler arası diyalog ile iş birliğinin önemi özellikle vurgulanmıştır.

Sempozyum programının her gününde davetli konuşmacıların yer aldığı özel oturumlar gerçekleştirilmiştir. Birinci gün, TNUM'un kurucu başkanı Ayşe Sema Kubat "Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı (TNUM): Araştırma Dinamikleri ve Eğilimleri" başlıklı açılış sunuşunda, kentsel morfolojinin Türkiye'deki gelişimini ve TNUM'un bu sürece sağladığı bütünleştirici katkıyı aktarmıştır. Aynı gün, Uluslararası Kentsel Form Seminerleri (ISUF) Genel Sekreteri Tolga Ünlü'nün moderatörlüğünde, ISUF Başkanı Vítor Oliveira "Urban Morphology: What Is It and What Is It Not? / Kentsel Morfoloji: Nedir ve Ne Değildir?" başlıklı konuşmasında, kentsel morfolojiyi kentsel formun zaman içindeki

dönüşümünü açıklamayı amaçlayan disiplinler arası bir bilgi alanı olarak tanımlamış, alanın kuramsal temellerini, yöntemsel çeşitliliğini ve nitel-nicel yaklaşımlar arasındaki üretken ilişkiyi ele alarak güncel tartışmalara önemli katkılar sunmuştur. İkinci gün, Ayşe Sema Kubat, "İstanbul Örneğinde Çeper Kuşaklarının Morfolojik Evrimi" başlıklı sunumunda, araştırmaları çerçevesinde İstanbul'un morfolojik dönüşümünde çeper kuşak kavramının belirleyici rolünü ortaya koymuştur. Sempozyumun son gününde ise Mustafa Reşat Sümerkan "Yıllar İçinde Trabzon'un Kentsel Dönüşümüne Bir Bakış" başlıklı sunumunda Trabzon'un kentsel değişim sürecini fotoğraflar ve haritalar üzerinden değerlendirerek tarihsel bir bakış açısı sunmuştur.

Bu kitaptaki 50 bildiri, sempozyum programını oluşturan 19 farklı oturum başlığı temel alınarak, konu ve içerik bakımından birbiriyle ilişkili aşağıdaki 13 tematik alt başlıkta bir araya getirilmiş ve okuyucuya sunulmuştur:

- Kentsel Morfolojide Kuramsal Yaklaşımlar,
- Kent Okumaları: Mekansal Pratikler, Toplum ve Söylem,
- Çeper Kuşak ve Kentsel Biçimlenme,
- Kentsel Morfolojide Bibliyometrik Çalışmalar,
- Tarihi Çevrelerde Kentsel Biçim, Koruma ve Tasarım,
- Tarihi Çevrelerde Yeniden İşlevlendirme ve Kentsel Müdahale,
- Tarihi Kentlerde Kentsel Dönüşüm ve Morfolojik Değişim,
- Kentsel Morfoloji ve Endüstri Mirası,
- Krizler ve Afetler Bağlamında Kentsel Araştırmalar,
- Kentsel Form ve Kentsel Açık Alanlara Yönelik Sayısal Yöntem ve Modeller,
- Kentsel Form ve Ulaşım,
- Planlama, Mevzuat ve Kentsel Biçimlenme,
- Form ve Mimari Pratikler.

Bildirilerin ortaya koyduğu tematik çeşitlilik, farklı ölçek ve bağlamlarda yürütülen alan çalışmaları, kentsel morfolojinin ülkemizde güncel dönüşüm süreçlerine, krizlere ve yeni yöntem arayışlarına yanıt üretebilen dinamik bir araştırma alanı olarak geliştiğini göstermektedir. Nicel ve nitel analizlerin, karşılaştırmalı çalışmaların ve yenilikçi yöntemlerin bir arada tartışıldığı bu sempozyum, Türkiye'nin farklı kentlerinden beslenen çok katmanlı araştırmalar aracılığıyla kentsel morfoloji alanında gelecekte yürütülecek çalışmalara yol gösterici bir tartışma zemini sunmuştur. Bu yönüyle V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun, alanın kuramsal derinliği ile uygulamaya dönük potansiyelini birlikte geliştiren araştırma gündemlerinin oluşmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Editörler olarak bu bildiri kitabının, Türkiye'de kentsel morfoloji alanındaki akademik üretimi güçlendirmesini, disiplinler arası etkileşimi arttırmasını ve uluslararası düzeyde sürekliliği olan bir araştırma kültürününün gelişimine katkı sağlamasını temenni ediyoruz. Bu süreçte, sempozyuma bildiri sunarak destek veren tüm araştırmacılara, bilim ve düzenleme kurulu üyeleri ile sempozyumun gerçekleşmesine destek veren tüm kişi ve kurumlara ayrıca teşekkür ediyoruz.

ÖZEL OTURUMLAR

TÜRKİYE'DE BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK KENTSEL MORFOLOJİ: BİR TANIKLIK VE GELİŞİM ÇERÇEVESİ DÜŞÜNDÜKLERİM, DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Ayşe Sema KUBAT[1]

[1] Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı Başkanı
İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Şehir ve Bölge Planlama alanlarında Emekli (Emeritus) Profesör

Ülkemizin farklı kentlerinden, ve üniversitelerinden kentsel morfoloji araştırma, uygulama ve projelerine katkı sağlamış bilim insanlarının bir araya gelerek tartışma ortamlarının yaratıldığı ve yeni görüşlerin paylaşıldığı Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı'nın yürütücülüğünde Karadeniz Teknik Üniversitesi tarafından düzenlenen, V. Kentsel morfoloji Sempozyumu'nun açılış konuşmasını, ve bu konuşma ile bağlantılı bu yazıyı TNUM (Turkish Network of Urban Morphology) başkanı olarak, hazırlamış olmanın gururunu yaşamaktayım. Ülkemizin farklı coğrafyalarında yer alan üniversitelerimizde, iki yılda bir tertiplemeyi ve böylece ülkemizin üniversitelerini tanımayı, tanıtmayı amaç edinmiş TNUM kongreleri bu yıl Karadeniz Bölgesinde ve Karadeniz Teknik Üniversitesinde tertiplenmiştir. V. TNUM Trabzon sempozyumunun bir başka önemli özelliğinin "kuruluşumuzun 10 yılı"na rastlaması'ndan dolayı, benim için ayrı bir önem taşıması olduğunu belirtmek isterim.

Benim hikayem

Tam bu noktada sizlere biraz benim kendi "Kentsel Morfoloji" geçmişimden ve gelişmelerden yani süreç'ten söz etmek isterim, amacım bu konuya gönül vermiş gençlere yol gösterici ve cesaret verici olabilmek adına, sevgili Dr. Beyza Karadeniz ve Dr. Yelda Aydın Türk'ün de teşvikleri ile bu yazıyı hazırlamaya karar verdim;

Söze, beni bu yazıyı hazırlamam için davet ettikleri, geçmişi hatırlamama yardımcı oldukları ve hazırlamam için, zaman tanıyarak bana destek oldukları için, Karadeniz Teknik Üniversitesi ekibine teşekkür ederek, başlamak isterim.

Önce dünya literatürüne bir göz atalım; Dünya literatürüne baktığımda, Şehir ve Bölge Planlama, Coğrafya, Mimarlık ve Şehir Tarihi, Mimarlık Tarihi, Peyzaj Mimarlığı gibi birçok disiplinlerden daha uzun bir geçmişe sahip olan kentsel morfoloji alanının kurumsallaşma süreci, onlardan daha yakın bir tarihte tamamlandı. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde, disiplinler arası sınırların belirsizleştiği bir dönemde yeni bir

disiplinin kurumsal kimlik kazanmasını kuşkusuz beklenmedik ama çok başarılı bir gelişme olarak görmekte olduğumu söyleyerek başlayacağım sözlerime;

Peki bu belirsizlik sürecinin ilk başlarında, acaba İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden 1977 yılında MİMAR olarak mezun olan, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, "Şehir ve Bölge Planlama Programı"nda önce uzmanlık, daha sonra Yüksek Lisans ve daha sonra da Doktora programında Doktor ünvanını kazanan (1985), İTÜ Şehir ve Bölge planlama Bölümünün kuruluş yıllarında (1983) asistan olarak görev alan, çok küçük yaşlardan beri (1960'lı yıllardan beri) Türkiye'nin önde gelen bir mimari ve şehircilik bürosu yürütücülerinden, o dönemlerin "A Grubu Mimar-Şehir Plancısı" olan, hep gurur duymuş olduğum ailemin etkisi altında kalmadan -özellikle 1980'li yıllarda internet ulaşımının imkansız olduğu ve yeni yeni bilgisayar dünyasına geçişin söz konusu olduğu; yani bilgiye ulaşımın çok zor olduğu yıllarda- ve daha sonraları, İTÜ Peyzaj Mimarlığı Bölümünün kurucu üyesi olan (2002) ve hem Şehir ve Bölge hem de Peyzaj mimarlığı bölümlerinde, "Kent Tarihi "ve "Kentsel Tasarım" dersleri veren ben, "Ayşe Sema Kubat" neden "Kent Morfolojisi" konusuna merak sarmıştım?. Sanıyorum öğrencilerimin ve akademik çevremin esas merak ettiği ve çok uzun süre Uluslararası platformlarda bile sorgulanan konu bu idi. Neden Kentsel Morfoloji?

Kentsel Morfoloji'nin, benim de bir şekilde içine dahil olduğum, mimarlık, kent planlama, şehir coğrafyası, kentsel tasarım, peyzaj mimarlığı, sayısal yöntemler (space syntax), gibi tüm konuları bünyesine alan, sorgulayan çözümler üreten bir bilim dalı özelliklerini taşımasından kaynaklanıyor olmasından dolayı olabilir miydi acaba?

Çok gerilere gitmek isterim; Prof. H. Suher danışmanlığında 1985 yılında tamamladığım ve maalesef kayda değer hiçbir yayın yapamadığım, "Türkiye'de Şehirleşme sürecinde Şehir Merkezi ve Merkezi İş Alanlarının Gelişimine Yönelik Bir Araştırma/Akdeniz Plan Bölgesi Üzerinde Örnekleme", adlı doktora tezimden söz etmeden geçemeyeceğim. Doktora tezimin, tam bir kentsel morfoloji çalışmasına katkı sağlayabilecek ilginç araştırmalara, yorumlara ve farklı bir bakış açılarına örnek teşkil edebilecek bir rehber olabilme özelliğini taşıyor olmasına rağmen (bunca yıl sonra doktora çalışmamı kendi bakış açımla, bir tez yürütücüsü hoca olarak değerlendirdiğimde) neden ben henüz o yıllar da bu çalışmayı kentsel morfoloji alanında önemli bir örnek olarak değerlendirememiştim? Akademik başarının bence vazgeçilmezi olarak niteleyeceğim, Uluslararası ilişkiler, sempozyumlar, link projeler ve yayınların, bugün içinde bulunduğumuz ortamın yaratacağı fırsatların önemine farkına varılmadığı yıllardı o dönem, belki de daha sonraki akademik yıllarımda öğrencilerime "yurt dışı ilişkilerin ve uluslararası yayınların" önemine ısrarla vurgu yapma nedenim, bu olsaydı gerek. Niye ben bu doktora çalışmasını yeterince duyuramamıştım? Üstelik daha sonraki yıllarda İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümünde, doktora tezimde geliştirmiş olduğum "modeli" tanıtma olanağı sağlayan "seçme ders" olarak açmıştım ve böylece öğrencilerim, doktora tezim dolayısı ile benim geliştirmiş olduğum metodu öğrenmişlerdi, ancak yine de bir yerlerde eksikler, "tamamlanmamışlıklar" vardı sanki.

Dünya literatüründe Kentsel Morfoloji'nin bilim dünyasında neler yaşanmakta olduğuna tekrar baktığımızda;

Tam da bu yıllarda, henüz yeterince yayınlanmamış olsa da dünya literatüründe, Kentsel Morfoloji (Urban Morphology), disiplini tıpkı benim içinde yaşadığım gibi, bir arayış içindeydi ve mimar, coğrafyacı, sosyolog, şehir plancıları benimle aynı düşünceleri, aynı endişeleri paylaşmaktaydı. Anne Vernez

Moudon'un 1997 de Urban Morphology Journal'da (UM Journal) yayınlanmış olan makalesinde de özenle belirttiği gibi, kent morfologları, bu farklı ekolleri birleştiren ve benzer noktaları arayan, veya ortak bir şemsiye altına toplamaya çalışan, girişimlerde bulunuyorlardı. Yine Moudon'un 1997'de yayınlanan bu makalesinde ve benzeri birçok yayında, "Neden Kentsel Morfoloji (Why Urban Morphology)" başlığı altında, Kentsel Morfoloji'nin, okulları ve ekolleri ve yaklaşımları ile sorgulandığı dönemlerdi. (*Moudon, A. V. (1997). Urban Morphology as an emerging interdisciplinary field. Urban Morphology, 1(1), 3-10.*)

UM JOURNAL da yayınlanan Anne Vernez Moudon'un makalesi ve getirdiği tartışmalar; benim de zihnimi çok meşgul eden önemli konulara değiniyor ve Uluslararası Kentsel Form Semineri'nin (ISUF) oluşumuna zemin hazırlayan tarihsel süreçleri ve teorik temelleri ele alıyordu. Ünlü etnograf Lévi-Strauss'ın, "insan icatlarının en karmaşığı" olarak tanımladığı "KENT", Moudon'a göre; içinde yaşayan kültürler ve gelenekler ile yönlendirilen ve zaman sürecinde, toplumların sosyal ve ekonomik güçleri tarafından şekillendirilen, bireysel ve toplumsal eylemlerin bir birikimi olarak tanımlanmakta idi.

Moudon'a göre; Kent morfologları, şehrin oluşum yıllarından sonraki dönüşümlerine kadar geçirdiği evrimi analiz ettikleri gibi, çeşitli bileşenlerini ve şehrin bölgelerini tanımlamaya önem vermişlerdir. Hatta Moudon, kentin bu değişkenlik gösteren dinamik yapısını ve bileşenleri arasındaki yaygın ilişkilerini farklı bakış açıları ile değerlendiren morfologların çalışma alanlarını "urban morphogenesis ("Kentlerin DNA'sı" veya "Kentlerin Biçimsel oluşumu veya Kentsel Morfogenez") terimini kullanarak tanımlama gereğini duymuştur. Moudon'un fikirleri doğrultusunda oluşturulan ISUF'un (Int. Study of Urban Form) misyonu ise, kentsel morfoloji'nin çalışma alanını sadece "Kent Coğrafyacıları"nın bakış açıları ile sınırlandırılmak ile kalmayıp, özellikle "Mimarlık" ve "Şehir Planlama" alanlarına doğru genişletmek ve farklı ülkelerdeki ekolleri bir araya getirmek, olarak açıklanmıştı.

Anne Vernez Moudon, yayınladığı makalesinde; Kent Morfolojisine önemli katkılar sağlayan iki bilim insanından; İkinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'ye göç eden, Alman şehir planlamacı ve coğrafyacı M.R.G. Conzen (1907), ve Venedik ve ardından Roma'da ders veren İtalyan bir mimar, Saverio Muratori (1910-73)'den söz etmekteydi. En çok Alnwick (1960) üzerine yaptığı detaylı çalışmasıyla tanınan Conzen'in yanısıra Muratori "Operational History" "Operasyonel Tarih" adını verdiği çalışmaları ile öne çıkmıştı. Bu "operasyonel tarih" tanımını "modern mimari ile tarihi şehirleri harmanlamak" veya "tarihi kente modern dokunuşlar", olarak tanımlamış ve fikirlerini Venedik gibi tarihi İtalyan kentlerine uygulayan projeleri, bu kavrama iyi örnekler oluşturmuştur.

J.W.R. Whitehand (1981), Conzen'in bazı çalışmalarını derleyerek ve fikirlerinin gelişimini ve önemini araştırarak onun mirasını güvence altına aldığı değerli çalışmaları ile bilinen ve kentsel ve tarihsel coğrafyacı olan Whitehand, kentsel morfolojinin sınırlarını kentsel ekonomiye taşıyarak kenti, doğal yapısını ve inşaat endüstrisinin dinamikleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1974'te Birmingham Üniversitesi'nde kurulan Kentsel Morfoloji Araştırma Grubu, T.R. Slater tarafından yürütülenler başta olmak üzere Orta Çağ kentleri üzerine araştırmaları ve Yirminci Yüzyıl banliyö genişlemeleri ve dönüşümleri üzerine çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Yıllarca süren bir konferans ve yayın programları ile Kentsel Morfoloji Araştırma Grubu; Kentsel Coğrafya'nın önde gelen geleneklerini de göz ardı etmeksizin güçlü bir araştırma merkezi haline getirilmiştir. Birmingham'dan Peter Larkham, Karl Kropf ve Keith Lilley gibi seçkin doktora mezunlarının istikrarlı çalışmaları da grubun etkisini yaymaya yardımcı olmuştur.

Öte yandan, İtalya'da Gianfranco Caniggia (1933-87), 1963'teki Como kenti çalışmasına danışmanlık yapan Muratori'nin yerini almıştır. Araştırmaları, meslektaşları ve Muratori mirasını sürdüren öğrencileriyle birlikte İtalya ve Kuzey Afrika'daki çeşitli şehirlere uzanmıştır. Bugün Giancarlo Cataldi, Gian Luigi Maffei, Maria Grazia Corsini, Paolo Maretto, Giuseppe Strappa ve diğerleri; Floransa, Roma, Cenova ve Siena'da bu geleneği sürdürmektedirler.

Conzen ve Muratori'nin ilk iki kentsel morfoloji ekolü için zemin hazırlamasından sonra, 1960'ların sonlarında Fransa'da üçüncü bir ekol ortaya çıktı; mimarlar Philippe Panerai ve Jean Castex, sosyolog Jean-Charles DePaule ile birlikte, Beaux-Arts'ın dağılmasının bir parçası olarak kurulan Versailles Mimarlık Okulu'nda mimariyi aşan ve sosyolog Henri Lefebvre ile mimarlık tarihçileri Françoise Boudon ve André Chastel gibi güçlü eleştirmenleri içine alan, kentsel yaşam üzerine canlı entelektüel söylemlerden de yararlanildığı görülmektedir. Paris mahallelerinin tarihsel evrimi üzerine araştırmalar yapılmış ve kentsel morfolojiye "sosyoloji" bilim dalının da dahil edilmesi ile kentsel morfoloji, bir başka bakış açısını da bünyesine almıştır.

Bu sıralarda, Conzenian olarak adlandırılan, İngiliz ve Amerikan ekollerinin, kent coğrafyası alanında tutarlı bir profil sürdürdüğü görülmektedir. Uluslararası alanda Conzen'in oğlu olan Chicago Üniversitesi'nden coğrafyacı M.P. Conzen'in aktif katılımından, ve Berkeley California Üniversitesi'nden James Vance Jr. gibi morfologlar yaptıkları çalışmalar ile Kent Morfoloji bilim dalına önemli katkılar sağlamaya ve İrlanda, Almanya, Polonya, İspanya ve Avusturya'daki araştırmacılarla bağlantılar kurarak bilim dalının gelişmesine katkıda bulunmuşlardı. (Değerli bilim adamı, M.P. Conzen 2016 yılında, Urban Morphology dersi kapsamında, tarafımdan İTÜ'ye davet edilmiş ve The City in History ve Urban Morphology dersleri kapsamında, kendi bakış açısı ile Urban Morphology bilim dalını ve yaptığı çalışmaları İTÜ'lü öğrencilerime sunmuştur. Ben kendisini, öğrencilerim ile birlikte İTÜ ekibi'ne tanıtma fırsatını bulduğum için çok mutluyum).

Yine bu yıllar, yani kent morfoloji biliminin farklı okullar eşliğinde dünyaya duyurulmaya başlandığı dönemler, Türkiye'den sesimi duyurmuş olmalıyım ki, yapmış olduğum uluslararası yayınlar'ın farkına varan Prof. J. Whitehand, beni 1997'de, Univ. Birmingham'da tertiplenen ISUF kongresine davet ettiği, yani benimde Urban Morphology alanında yolumu bulmaya başladığım yıllardı. Yani benim İTÜ'den bir akademisyen olarak, Londra UCL Space Syntax Laboratuvarı ve Tokyo Universitesi ile koordine projelerimizi oluşturmuş olduğumuz yıllardı.. Bu arada ABD, University Georgia Tech'ten Prof. John Peponis ve Prof Jane Wynmann'ın da çalıştığım ve ilişkiler kurduğum ve konferans vermek üzere ABD'ye davet edildiğim değerli akademisyenler arasında önemli yerlere sahip olduklarını belirmeden geçmem mümkün değil!

Sadece uluslararası diyemiyeceğim ama "kıtalar arası projeler'de, bir Türk akademisyen olarak yürütücü" rolünü üstlenmiş olmanın mutluluğunu yaşadığım yıllardı onlar.....!

Tüm bunlardan çıkardığım "Kentsel Morfoloji" konusu dünya literatüründe tartışılıyordu ve bu tartışmanın içinde, benim de aynı karmaşa içinde kendimi sorguladığım bir zaman dilimine rastlamış olması bir "tesadüf" değildi!. Tam da benim bu dönemde, yaptığım çalışmalara bir alt başlık oluşturmaya çalıştığım kendi kendimi sorguladığım yıllara rastlıyordu... Mimar, Şehir plancısı, İTÜ Şehir planlama Bölümünün kuruluşunda yer alan bir asistan, (sonraki yıllarda aynı bölümde profesör olarak devam etmiş olan) "Şehir Tarihi", "Kentsel Tasarım" proje dersleri (Bölümümüzün kuruluş yıllarından beri) veren bir akademisyen, ve

İTÜ Peyzaj Mimarlığı bölümünün kurucu üyesi olan ve kentsel tasarım ile peyzaj tasarımını sorgulayarak; doğanın biçimlerinden ve ekolojik sistemlerin işleyişinden ilham alan yapısı ile bağlantılı olduğuna inandığım peyzaj mimarlığının da, çalışma alanıma dahil olması ile, çalışmalarıma yeni bir bakış açısını daha katan ben, acaba doğru yolda yürüyormuydum?

Dönelim yine kendi hikayeme, yani başlara;

Evet doktora çalışmam "ses" getirmemişti. Yani ben yeterince duyuramamıştım. Ama doçentlik yıllarımda, "İstanbul Şehir Yapısının Makro Ölçekte incelenmesine yarayan bir Model Denemesi" adlı çalışmam, İstanbul'un gelişme sürecinde, 1985 yılına ait sayısal bilgilerden üretilen sonuçları ve Garin-Lowry modelleme yöntemi ile şehir planlama çalışmalarında yol gösterici olacağına inandığım, ve şehir olgusunun ekonomik ve coğrafik etkileşim boyutlarını berberce ele alan, ve planlama kararlarını etkilediğine inandığım bir morfoloji çalışması ile yine kentsel morfoloji bilim dalına katkı sağladığıma inandığım bir çalışma daha yapmış olduğumu görüyorum. Üstelik bu sunum doğrultusunda yaptığım çalışmam İstanbul'da tertiplenen bir kongrede, tarafımdan sunulmuş ve en başarılı iki çalışmadan bir seçilmişti. (KUBAT, A. SEMA (1990) "The Projection of Land-Use Pattern in CBD of Istanbul : A Case Study of Beyoglu", 30 th RSA European Congress- Conference Abstracts , Istanbul, Turkey)

Evet, ben kenti bir "plancı ve bir coğrafyacı" bakış açısı ile değerlendirmiştim bugüne kadar, ama benim "MİMAR" bir kimliğim daha vardı, yıllardır üzerinde çalıştığım kentlerin tarihsel gelişimleri, kent dokusunun değişimi, yıllardır medeniyetlerin beşiği olan ülkemde, Anadolu'da olduğu kadar dünya tarihi kentlerinde de (bütçemin elverdiği kadar) yerinde yapmış olduğum incelemelerim, tespitlerim, arşivim....

Şehir planlamaya yönelik olarak kent morfolojisini sorguladığım ve plancı olarak kent morfolojisine yoğunluk verdiğim yıllarda, hep kafamı kurcalayan "mimari bir bakış açısı" ile kentin değerlendirilmesi, konusu olmuştur. Yapının kendisi ve dış mekanı ile ilişkisi, mimari ve kentsel doku analizleri ve daha sonradan büyük ölçekli bir değerlendirme.. yani "ölçekler arası" bir düşünce biçimi.. tam bu noktada "kullanıcıların" mekanı nasıl kavradıkları, veya kentte "yaşayanların kavrama biçimleri" sorusu.. yani mimarlık, kentsel düşünce yapısı, kent tarihi (bu dersi uzun zamandır (1985-2022) İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge planlama bölümlerinde İngilizce ve Türkçe olarak da vermekteydim) kentin coğrafyası, kentin dokusu, kent mekanını kullananların davranışları, sosyal yapıları, istatiksel ilişkiler, derken, acaba kenti belirleyen tüm bu faktörleri sayısal olarak yani "matematikle" ilişkilendirebilirmiyiz?? sorusu da şekillenmişti kafamda...yani tüm bu disiplinleri içinde barındıran, harmanlayan bir başka bakış açısı ile "urban morphology" kavramına yeni bir geçiş.. tüm bu sorular ve çözüm arayışları, yurt dışında bir çok bilim insanı'nda olduğu gibi benim de düşünce yapımı kurcalayan konular olmuştu.

İşte bu doğrultuda, Kentsel Morfoloji konusunda kayda değer ilk yaptığım çalışma, Env. and Planning B dergisinde yayınlanan Anadolu kale şehirlerini matematiksel bir yöntem olan Space Syntax ile karşılaştırmalı olarak ele alarak değerlendirdiğim çalışma olduğunu biliyorum. KUBAT, A. SEMA, (1997) "Morphological Characteristics of Anatolian Fortified Towns"; Environment & Planning B: Planning & Design, 24, 95 - 123, UK.

Tam bu yıllarda, rektörümüz Prof. Dr. Gülsün Sağlamer'in önerisi ile, Mimarlık, Şehir Planlama ve Peyzaj Mimarlığı bölümlerine İngilizce olarak açılan "Disiplinlerarası Kentsel Tasarım programında", Türkiye'de ilk

defa zorunlu bir ders olarak açılan "Urban Morphology" dersini vermek üzere görevlendirilmem olmuştur. Birmingham Universitesi'nden Prof. Peter Larkham'ın "Urban Morphology" dersini nasıl vermemiz konusunda yaptığımız yazışmaları hatırladığımda, Urban Morphology dersinin daha dünya üniversitelerinde bile çok yeni verilmeye başladığı yıllar olduğunu hatırlayarak, Gülsün hocamın vizyonunu övmeden geçemeyeceğim. Bu dersi 2002 yılından itibaren her vermiş olduğum yıl, TUBITAK'tan ve aynı zamanda İTÜ'den destek alarak yurt dışından davet ettiğim "Urban Morphology-"kentsel Morfoloji konusuna önemli katkılar sağlamış değerli bilim adamlarının bir veya iki derse katılmalarını sağlayarak, öğrencilerimin konuyu daha severek hafızalarına kaydetmeleri, isimlerini ders esnasında veya literatürde duydukları bilim insanlarını, yüzyüze tanımalarını sağlamaya çalıştım, bu bilim insanlarına kafalarına takılan soruları bizzat kendileri sorarak, konuya daha fazla ısınmalarını amaç edinmiştim. Ayrıca gerek "Urban Morphology" gerek "Space Syntax" ve gerekse "The City in History" derslerime katılan bu değerli bilim insanları ile interaktif bir ders sürecini yaşayan İTÜ'lü öğrencilerim umarım bu özverili süreci anlamışlar ve değerlendirmişlerdir, diye düşünüyorum.

Benim için çok yorucu bir süreç olmasına rağmen ulusal olduğu kadar uluslararası ilişkilerin ve paylaşımların öneminin de olduğu Urban Morphology ders olarak verdiğim süreçte, ve bu kapsamda yapılan bilimsel toplantılara katılan bazı bilim insanları arasında, Prof. Jeremy Whitehand, Prof. Anne Vernes Moudon, Prof Micheal Conzen, Prof. Peter Larkham, Prof. Bill Hillier, Prof Julienne Hanson, Prof. John Peponis, Prof. Alan Penn, Prof Kayvan Karimi, Prof. Yasushi Asami, Prof Micheal Batty, Prof. Giuseppe Strappa, Prof. John Peponis, ve Dr. Tim Stonor sayılabilir.

İçine kentsel doku analizleri, yaşayanların mekanı değerlendirdiği sosyal yapı ile birlikte matematiksel yorumları da katan "The morphological characteristics of Anatolian Fortified Towns" adlı, ülkemiz için mekana öncü ve farklı bir bakış açısı katan çalışmam ve sonrasında bu araştırmama bağlı olarak oluşturduğum makale'm öylesine ilgi gördü ki, UCL ekibi ile tanışmam, Prof Bill Hillier (20. yy'ın önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilen), Prof. J. Hanson, Prof. John Peponis (ABD'de Georgia Inst. of Tech'de kendisini ayrıca ziyaret ettiğim ve çalışmalarımı davetli konuşmacı olarak dersleri kapsamında sunma fırsatı bulduğum), Prof Kayvan Karimi (İTÜ ile ortak bir uluslararası proje yürütme fırsatı bulduğum), ve Prof. Alan Penn (daha sonraki yıllarda UCL Mimarlık Fak. Dekanı olan ve UCL doktora tez jürilerinde daveti ile görev aldığım), UCL laboratuvarlarınca geliştirilmiş bu matematiksel metodu, onların bilgilerinden yararlanarak, kendi kendime çözmüş olmamdan çok etkilenmişlerdi. (aslında yalnız değildim; beni her çalışmamda destekleyen eşim, Y. Müh. Murat Kubat'ın matematik bilgisi benim mimar kimliğim ile birleşince, biz iki kişi, 30 kişilik UCL ekibinin, Space Syntax Lab'de geliştirmiş oldukları metodu çözmüştük, ancak bilgisayar programı için yine UCL ekibine ihtiyacımız vardı) Dünyanın çeşitli yerlerinde sempozyumlar tertipleyen Space Syntax ekibi'nin 6th International Space Syntax sempozyumunun İstanbul'da tertiplenmesi ve duyurulması için, (SSS3 - 3rd International Space Syntax Atlanta Symposium esnasında) yaptıkları ısrarın nedenini daha çok anlıyorum şimdi geriye bakıp düşündüğümde..space syntax metodunu, laboratuvara hiç danışmadan, Bill'in tabiri ile "kapılarını hiç çalmadan, uzaktan çözen, ve Anadolu gibi ilginç, özgün bir alana uyarlayan, yorumlayan" ilk kişi olmanın ayrıcalığını yaşıyordum onların gözünde.. "You are the only person who solved it without knocking our door" diyen sesi Bill'in, hala kulaklarımda..

Sonraları dünya çapında ün kazanan ve birçok üniversite kampüslerinde laboratuvarları kurulan Space Syntax Metodu'nun ülkemde gelişmesini sağladığım ve genç araştırmacılara yol göstermiş olduğum için mutluyum. Matematiksel bir model uygulayarak, kentlerin morfolojik yapısını sorgulayan bu çalışmam sadece Birmingham Üniversitesinde Jeremy Whitehand'in ilgisini çekmemiş, Tokyo Üniversitesi ve Kyoto Üniversitelerinin Urban Engineering Bölümlerinin de ilgisini çekmiş, Tokyo üniversitesi ve İTÜ ortaklığında geliştirdiğimiz, "Islamic Area Studies Project" kapsamında, ortak yürütücü olduğumuz Prof Yasushi Asami ve bir çok Japon bilim insanı ile birlikte, şehir morfolojisine yönelik çalışmalar yapmama ve projeler üretmeme fırsat tanımıştır. Japon bilim insanları ile Tokyo Üniversitesinde yaptığımız çalışmalar doğrultusunda space syntax metoduna üçüncü boyut yani "topoğrafya'nın etkisi" UCL laboratuvarlarında düşünülmüş olmasına rağmen, araştırma metodlarına bir türlü dahil edemedikleri, üçüncü boyutu katma konusundaki ısrarlı çalışmalarımız UCL space syntax laboratuvarı tarafından ilgi çeken bir başka konu olmuştur. Japon bilim insanları ile urban morfoloji konusunda yapmış olduğum çalışmalar çok sayıda dergide yayınlanmış, ödüller kazanılmış, konferanslarda sunulmuş ve öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları uygulamasının gerçekleşmesi sağlanmıştır. Env. & Planning B (1999, 2002).

Benim morfoloji konusunda çalışmalarıma hız kazandıran en önemli kişilerden biri de, Birmingham Üniversitesi, Coğrafya bölümü öğretim üyesi olan Professor Jeremy Whitehand olmuştur. Istanbul'un morfolojik tarihini matematiksel bakış açısı ile değerlendiren "The Morphological History of Istanbul (1999)" adlı UM Journal 'da yayınlanan makalem daveti üzerine tarafımdan geliştirilmiş ve Urban Morphology Journal'da Space Syntax metodunun uyarlanarak kent formunu sorgulayan ve yayınlan "ilk makale" olmuştur. Yine Jeremy'nin daveti ile 2010 yılında hazırlamış olduğum "The Study of Urban Form in Turkey", adlı makale ile çeşitli disiplinlerden gelen Türk morfologları'nın eserlerini elimden geldiğince toparlamış ve dünya literatürüne tanıtmış olmaktan çok memnunum.

Bu sıralarda, Türkiye'de Kent Morfoloji başlığı altındaki çalışmalara hız verildiği artık konunun önem kazandığı ve dikkat çektiği yıllara gelmiştik. Prof. Dr. Mehmet Topçu (ICONARP, DrArch gibi ulusararası dergilerin editörü), Doç Dr. Özlem Özer, Dr. Fırat Sarı, Dr. Harun Ekinoğlu, Dr Ezgi Küçük Çalışkan, gibi bugün çok sayıda başarıya imza atmış akademik basamakları hızla tırmanmakta olan, doktora öğrencilerim yetişmekte idi. Doktora öğrencilerimin yerleri hep benim için ayrıdır, çok özeldir onlar...

Prof. Cânâ Bilsel, Prof. Dr. Duygu Saban Ökkeşli Prof Tolga Ünlü, Prof. Olgu Çalışkan, Doç. Tülin Ünlü, Doç. Yener Baş, Doç. Nevter Zafer, Doç. Dr. Yasemin İnce Güney, Mert Akay, Dr. Öğr. Üyesi Emine Duygu Kahraman, Dr. Dalya Hazar gibi değerli bilim insanları ve genç akademisyenler, "Kent Morfolojisi" başlığı altında dikkat çekici çalışmalara yer vermeye başlamışlardı.

Benim ile aynı kulvarda çalışan ve sonrasında "The City in History" ve "Urban Morphology" derslerimi güvenle teslim ettiğim, Doç. Dr Eren Kürkçüoğlu ve Doç Dr. Serdar Kaya'da, Kent Morfolojisi konularına başka perspektifler ile geniş bir vizyon ile bakan değerli öğrencilerim arasında yer alıyorlardı.

Doktora öğrencim Doç. Dr. Özlem Özer, ve UCL'de yaptığı Y. Lisans sonrasında aramıza katılan İrem Kurtuluş ve Kahraman Eskidemir; İTÜ Kentsel Tasarım Y. Lisans programında vermekte olduğum "Space Syntax/Mekan Dizimi" dersime "yardımcı" olarak büyük bir özveri ile katılarak, Kentsel Morfoloji alanına yeni bir perspektif ile bakmaya devam etmektelerdi.

İşte tam bu sıralarda, Mersin Üniversitesi, Akdeniz Araştırma Merkezi'nden sevgili Tolga Ünlü'den bir davet almıştım, henüz o sıralarda ismini vermemiş olduğumuz Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın, kuruluş çalıştayına davet ediliyordum;

Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi'nce düzenlenen, TNUM'un kuruluş çalıştay'ında (11 Nisan 2014) aramızda benim dışımda, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden davet edilmiş 14 değerli akademisyen ([1]), bilim insanları yer almışlardır. Kurduğumuz ve bugüne dek büyüyerek çalışmalarını arttırmaya devam ettirmekte olduğumuz bilimsel ağ'ın kuruluş amaçlarını aşağıdaki alt başlıklar ile ifade edebilirim;

- Türkiye'de kentsel morfoloji alanında gerçekleştirilen öncül çalışmaların derinleştirilmesi ve paylaşımı için ortak bir platform oluşturmak,
- Bu doğrultuda düzenlenecek bilimsel toplantılar ile kentsel morfoloji alanındaki araştırmaları ve iş birliklerini geliştirmek,
- Küresel ölçekte kentsel morfoloji çalışmalarının bir araya geldiği "International Seminer on Urban Form (ISUF)" ile etkin ilişkiler geliştirmek,

olarak özetleyebilirim.

Kuruluş çalışmaları sonucunda toplantıya katılmış olan grup üyelerimizin, oybirliği ile (tüm ekip İTÜ dışından olmasına rağmen) "TNUM'un Başkanı" olarak seçilmiş olmamın gururunu yaşamış olmakla birlikte, önemli bir akademik platformu amaçları doğrultusunda geliştirmek, yönetmek ve gençleri yönlendirmek, yetiştirmek dışında, ülkemde bu konuda geliştirilmiş ve geliştirilmekte olan çok sayıda bilimsel araştırma ve çalışmaları, uygulamaları; Kentsel Morfoloji Bilim Dalı'nın farkındalığını arttırarak, şemsiyesi altında toparlamak, ülkemin sınırları dışında da duyurmak konuları, bana önemli bir sorumluluk bilincini getiriyordu. Bu durumun bana ayrı bir heyecan vermesinin dışında bu alanda bir vizyon yüklenerek, daha çok çalışmalar yapmamın gereğinin habercisi idi. Bu konuda artık yalnız değildim. Kuruluş ve gelişme sürecinde benimle birlikte konuya gönül vermiş, emek veren öğrencilerim ve genç akademisyenler, çok yeni güncel çalışmaları ile sahnede yerlerini hızla almaktaydılar ([2])

Son yıllarda yaptığım ve kentsel morfoloji alanına önemli bir katkı sağladığımı düşündüğüm bir başka kapsamlı çalışma ise, kentsel morfoloji dünyasına birçok eseri ile katkıda bulunmuş ve maalesef yakın bir zamanda, kaybettiğimiz çok değerli bir bilim adamı olan Jeremy Whitehand'in benden ricası idi. "İstanbul'un çeper kuşak hikayesini, morfolojik açıdan değerlendirmemi", istiyordu. Ve kendisinin geliştirdiği bizler için oldukça yeni ancak dünya literatüründe önemli bir yeri olan bir kavramı veya bakış açısını İstanbul üzerinden sorgulamamı, ve İstanbul'a uyarlamamı bekliyordu. "Istanbul Makroformu'nu tarihsel-

[1] *Ayşe Sema Kubat Başkan ve Tolga Ünlü'nün Başkan Yardımcısı olarak seçildiği TNUM Çalıştayı Kuruluş toplantımızda (2014) yer alan öğretim üyeleri; Ayşe Sema Kubat, Burak Beyhan, Câná Bilsel, Çağla Caner Yüksel, Derin Öncel, Duygu Aladağ, Elif Mıhçıoğlu, Gizem Aydın, Mert Nezih Rifaioğlu, Seda Sakar, Sinan Burat, Tolga Ünlü, Tülin Selvi Ünlü, Yener Baş.*

[2] *WEB sayfamızı, vizyonumuzu, LOGO'muzu oluştururken küçük bir grup halinde her hafta toplanarak, emek veren TNUM üyelerinden söz etmeden yapamayacağım. Ayşe Sema Kubat, Duygu Saban Ökesli, Mehmet Topçu, Eren Kürkçüoğlu, Mert Akay, Özlem Özer, Tolga Ünlü, Tülin Selvi Ünlü, Olgu Çalışkan, Yener Baş, Ezgi Küçük Çalışkan, İrem Kurtuluş, Kahraman Eskidemir, Yelda Aydın Türk, Beyza Karadeniz, Neris Parlak Temizel.*

coğrafya (historico-geographical) perspektifi ile değerlendiren bir çeper kuşak çalışması…." Zor bir süreç gerektiriyordu ama imkansız değildi! Bu kapsamda aşamalı olarak geliştirdiğim, zaman zaman öğrencilerimin katılımı ile derlediğim "çeper kuşak" çalışmalarım (2015-2025), Ulusal ve Uluslararası konferanslarda sunulmuş ve dergilerde yayınlanmıştır. (Bunlar arasında, ICONARP ÖZEL SAYI (2019) ve ISUF sempozyumları ve II, III, IV. TNUM sempozyumları bildiriler kitabında yer alan yayınlar sayılabilir).

Bu kapsamda; "TÜRKİYE'DE GELİŞEN BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK KENTSEL MORFOLOJİ" başlığında; İTÜ'de başlayan akademik süreç, uluslararası etkileşimler ve ISUF bağlamı, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın kuruluşu ve gelişimi, kentsel morfoloji sempozyumları ve konuşmaları, yeni yöntem ve temalar çerçevesinde oluşturduğum içeriği kısaca özetlemem gerekirse;

Türkiye'de Gelişen Bir Araştırma Alanı Olarak Kentsel Morfoloji

Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel biçimlenişini tarihsel süreçler, toplumsal dinamikler, ekonomik döngüler ve mekânsal pratikler ile ele alan disiplinler arası bir araştırma alanı olarak tanımlanmaktadır. Kent formunun yalnızca plan kararları ya da yapı yoğunlukları üzerinden değil; parsel yapısı, yapı adaları, açık alan sistemleri ve bu bileşenlerin zaman içerisindeki dönüşümü üzerinden okunmasını mümkün kılan bu yaklaşım, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa merkezli olarak kuramsal bir zemin kazanmıştır. İngiliz tarihsel-coğrafya ekolü, İtalyan tipo-morfolojik yaklaşımı ve daha sonraki disiplinlerarası açılımlar, kentsel morfolojinin farklı coğrafyalarda uygulanabilirliğini artırmıştır.

Türkiye bağlamında, özellikle 2000'li yılların başından itibaren ülkemizde, kentlerin yaşadığı hızlı fiziksel ve sosyo-mekânsal dönüşümler, kentsel morfolojiyi açıklayıcı bir analiz aracı olarak yeniden gündeme taşımıştır. Bu dönemde kentsel morfoloji bilgisinin gelişimi, uzun süre parçalı ve bireysel akademik girişimlerle sınırlı kalmıştır. Kentleşme süreçlerinin yeni dinamiklerle şekillendiği özellikle kentsel dönüşüm uygulamalarının yaygınlaştığı dönemlerde dahi, kent formunun tarihsel sürekliliğini ve mekânsal katmanlarını merkeze alan çalışmalar sınırlı sayıda kalmıştır.

Bu dönemde kentsel morfoloji, yalnızca geçmişi anlamaya yönelik bir tarih okuması değil; aynı zamanda planlama ve kentsel tasarım kararlarını değerlendirmeye olanak tanıyan bir çerçeve olarak ele alınmaya başlanmıştır. Tarihsel kent merkezlerinde yaşanan dönüşümler, çeper alanlarda ortaya çıkan yeni mekânsal örüntüler ve altyapı yatırımlarının kent formu üzerindeki etkileri vb. etkenler morfolojik analizlerin önemini artırmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'de kentsel morfolojinin disiplinler arası bir araştırma alanı olarak kurumsallaşmasında etkili olmuştur.

Bu yazıda kentsel morfolojinin Türkiye'de bir araştırma alanı olarak ortaya çıkış ve gelişim süreci birbiri ile ilişkili olarak; "Bir Başlangıç olarak İTÜ'de Urban Morphology Dersi, Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Uluslararasılaşması, Kentsel Morfoloji Sempozyumları, Kentsel Morfoloji Konuşmaları ve Kentsel Morfolojide Gündem: Yeni Yöntemler ve Yeni Temalar" başlıklarında aktarılmıştır.

Bir Başlangıç olarak İTÜ'de "Urban Morphology" Dersi

Türkiye'de kentsel morfoloji alanının sistematik bir akademik çerçeve kazanması, 2000'li yılların başında İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi bünyesinde yürütülen lisansüstü çalışmalarla doğrudan

ilişkilidir. Bu dönemde, Disiplinlerarası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı kapsamında Türkçe kaynakların da sınırlı olduğu bu dönemde İngilizce dilinde açılan Urban Morphology dersi, kentsel formun tarihsel gelişimini ve mekânsal bileşenlerini bir bütün olarak ele alan ilk akademik girişimlerden birisidir.

Ders kapsamında, özellikle İngiliz tarihsel-coğrafya ekolü ile İtalyan tipomorfolojik yaklaşım karşılaştırmalı olarak ele alınmış; farklı kentlerde uygulanan morfolojik analiz yöntemleri üzerinden ortak bir kavramsal zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, kentsel morfolojinin planlama ve tasarım alanlarıyla kurabileceği ilişkilerin de tartışılmasına olanak sağlamıştır.

Şekil 1. Anne Vernez-Moudon "Basic Elements of Urban Form" başlıklı seminerinden

Bu sürecin başarıya ulaşmasında, uluslararası düzeyde kentsel morfoloji alanına yön veren akademisyenlerin İTÜ'de düzenlenen etkinlikler kapsamında, Türkiye'deki araştırmacılarla bir araya gelmeleri etkili olmuştur. Örneğin, 2016 yılında Anne Vernez-Moudon'un katılımıyla, kentsel formun temel bileşenleri, morfoloji okulları ve disiplinlerarası açılımlar üzerine bir dizi seminer gerçekleştirilmiştir (Şekil 1). Vernez-Moudon'un çalışmaları, kentsel morfolojinin mimarlık, planlama ve insan-çevre ilişkileriyle kurduğu bağları görünür kılmış; özellikle sağlıklı çevreler, yürünebilirlik ve yapılaşmış çevre ilişkileri üzerinden alanın kapsamını genişletmiştir

Bu dönemde, Michael Peter Conzen'in İTÜ'de gerçekleştirdiği seminerle, kentsel morfoloji alanının tarihsel-coğrafya temelli metodolojik çerçevesinin Türkiye bağlamında tartışılmasına önemli katkılar sunmuştur. Conzen'in çalışmaları, özellikle tarihsel haritalarla yapılan analizlerle morfolojik dönemlerin belirlenmesi ve çeper kuşak (fringe belt) kavramının kentlerin gelişim süreçlerindeki rolü üzerinden şekillenmiştir. Bu katkılar, Türkiye kentlerinin tarihsel katmanlarının okunmasında morfolojik yaklaşımın potansiyelini görünür kılmıştır.

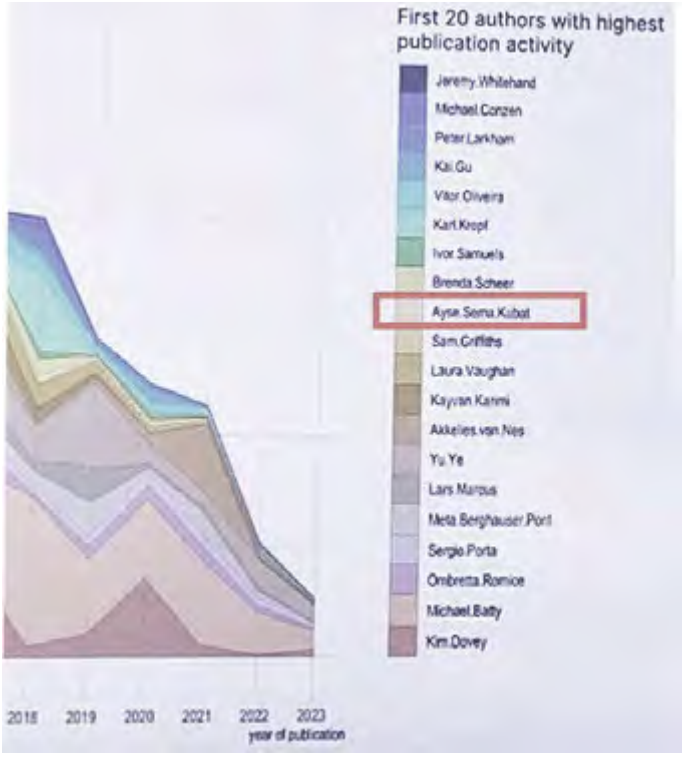

Şekil 2. Michael Conzen (22-23-24 Mart 2016), Marmara Belediyeler Birliğinin katkılarıyla İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde Kent Formu Seminerlerinden

İTÜ'de yürütülen çalışmalar, yalnızca klasik kentsel morfoloji okulları değil, aynı zamanda mekan dizim (space syntax) gibi daha nicel ve analitik yaklaşımlarla kurulan ilişkileri de kapsamıştır. Böylece, bu akademik süreç, kentsel morfolojinin Türkiye'de disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak temellenmesine ve sonraki yıllarda gelişecek kurumsal ağların altyapısının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Uluslararasılaşması

Türkiye'de kentsel morfoloji alanının kurumsallaşma sürecinde uluslararası akademik platformlarla kurulan ilişkiler belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle, kentsel form araştırmalarını disiplinler arası bir çerçevede bir araya getiren Uluslararası Kentsel Form Semineri (International Seminar on Urban Form - ISUF) Türkiye'deki araştırmacılar için hem kuramsal hem de yöntemsel açıdan önemli bir referans noktası hâline gelmiştir. Türkiye'den araştırmacıların ISUF sempozyumlarına katılımı niteliksel ve niceliksel olarak 2010'lu yıllardan itibaren ivme kazanmıştır. Özellikle Porto'da 2014 yılında düzenlenen ISUF Sempozyumuna Türkiye'den çok sayıda araştırmacı katılmıştır. Bu süreçte, Türkiye kentlerini konu alan bildiriler; tarihsel merkezlerin dönüşümü, planlama politikalarının mekânsal etkileri ve kentsel formun çok katmanlı yapısı gibi konular üzerinden uluslararası tartışmalara dâhil olmuştur.

ISUF sempozyumları, yalnızca bildirilerin sunulduğu akademik toplantılar olmanın ötesinde, farklı ülkelerden araştırmacıların yöntemlerini, kavramsal yaklaşımlarını ve araştırma sorularını paylaşabildiği etkileşimli ortamlar sunmaktadır. Türkiye'den katılan araştırmacılar açısından bu ortam, kentsel morfolojinin genel kavramları ile yerel bağlamların ilişkilendirilmesinde öğretici olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'de yürütülen çalışmaların uluslararası literatürle ilişkilendirilmesi ve görünürlük kazanması açısından da bu süreç kritik bir rol oynamıştır. Bu uluslararasılaşma ve görünürlük sürecinin güncel bir göstergesi olarak, kentsel morfoloji alanında gerçekleştirilen bibliyometrik analizlerde (Maltseva & Oliveira, 2024), dünya genelinde yayın aktivitesi bakımından en yüksek üretkenlik gösteren ilk 20 araştırmacı arasında bir Türk araştırmacı olarak yer almak ve bu bağlamda Jeremy Whitehand, Michael Conzen, Peter Larkham ve Vítor Oliveira gibi alanın öncü isimleriyle aynı çerçevede değerlendirilmek benim için büyük bir mutluluk kaynağıdır (Şekil 3).

Şekil 3. Maltseva ve Oliveira'nın (2024)[3] ISUF 31 sunumundan: Kentsel Morfoloji alanında yayın etkinliği bakımından en fazla yayına sahip ilk 20 araştırmacı.

ISUF çatısı altında farklı ülkelerde oluşturulan yerel ve bölgesel ağların varlığı, Türkiye için benzer bir yapılanmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylece, bireysel katılımlarla sınırlı kalan uluslararası etkileşimlerin, daha kolektif ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmesi için yeni bir süreç başlatılmıştır. Bu yeni süreç uluslararası tartışmalara düzenli katılımlarla, ortak bir terminoloji oluşturma çabalarıyla ve Türkiye kentlerine özgü sorunların morfolojik bir perspektifle ele alınmasına ağırlık vermesi ile önceki

[3] Maltseva, D., & Oliveira, V. (2024, September). Urban morphology in the twenty-first century through the lens of bibliometric analysis [Conference presentation]. 31st International Seminar on Urban Form (ISUF), Mackenzie Presbyterian University, São Paulo, Brazil.

dönem çalışmalarından farklılaşmaktadır. Böylece, Türkiye'de Kentsel Morfolojinin özgün niteliği kavramsallaştırılmış, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın (TNUM) kurumsal varlığı somutlaşmıştır. ISUF ile kurulan ilişkiler yalnızca dışa açılmayı değil, aynı zamanda Türkiye'de kentsel morfoloji alanının iç örgütlenmesini de biçimlendiren bir süreç olarak değerlendirilebilir.

TNUM'un kuruluş sürecinde, ilk olarak Türkiye'de kentsel morfoloji alanında çalışan farklı disiplinlerden akademisyenlerin, araştırmacıların ve lisansüstü öğrencilerin bir araya gelebileceği bir platform oluşturulmuştur. Bu amaçla düzenlenen ilk toplantılar ve çalıştaylar, alanın Türkiye'deki durumunun değerlendirilmesine ve ortak sorunların tanımlanmasına olanak sağlamıştır. Bu süreçte, kentsel morfolojinin Türkiye kentlerini anlamadaki potansiyeli kadar, alanın karşı karşıya olduğu kuramsal ve yöntemsel zorluklar da tartışmaya açılmıştır.

TNUM'un kuruluş aşamasında belirlenen temel hedefler arasında; kentsel morfoloji alanında yürütülen araştırmaların paylaşılmasını sağlamak, ortak terminoloji ve yöntem tartışmalarını teşvik etmek, genç araştırmacılar için destekleyici bir akademik ortam yaratmak ve uluslararası ağlarla ilişkileri kurumsal düzeyde sürdürmek yer almıştır. TNUM, bu yönüyle yalnızca bilimsel etkinlikler düzenleyen bir ağ değil, aynı zamanda Türkiye'de kentsel morfoloji alanının geleceğine dair ortak bir vizyonun şekillendiği bir platform olarak konumlanmıştır. Kuruluş sürecinde atılan bu adımlar, ilerleyen yıllarda düzenlenecek sempozyumlar, konuşma serileri ve ortak yayın girişimleri için bir zemin hazırlamıştır.

Kentsel Morfoloji Sempozyumları

TNUM'un kurumsal kimliğinin güçlenmesinde ve kentsel morfoloji bilgisinin yayılmasında, düzenli olarak gerçekleştirilen Kentsel Morfoloji Sempozyumları temel bir rol üstlenmiştir. Bu sempozyumlar, Türkiye'nin farklı kentlerine ve üniversitelerine yayılan, coğrafi ve kurumsal çeşitliliği önemseyen bilimsel toplantılar biçiminde kurgulanmıştır.

I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 2015 yılında Mersin Üniversitesi ev sahipliğinde, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi bünyesinde gerçekleştirilmiştir. "Temel Yaklaşımlar ve Teknikler" temasıyla düzenlenen bu ilk sempozyum, Türkiye'de kentsel morfoloji alanına yönelik ortak bir akademik zeminin oluşturulması açısından bir başlangıç noktasıdır. Sempozyumda, alanın kuramsal temelleri, yöntemsel araçları ve Türkiye kentlerine uygulanabilirliği kapsamlı biçimde tartışılmıştır.

II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 2018 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ev sahipliğinde, İstanbul'da düzenlenmiştir. "DeğişKent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim" temasıyla gerçekleştirilen bu sempozyumda, kentsel dönüşüm süreçleri, mekânsal süreksizlikler ve formun yeniden üretimi gibi konular ele alınmıştır (Şekil 4).

III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 2021 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ev sahipliğinde, çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. "Kent Morfolojileri: Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar" temasıyla düzenlenen sempozyum, kentsel morfolojinin disiplinler arası açılımlarının önem kazandığı bir döneme denk gelmiştir. Sempozyumda nicel analiz yöntemleri, farklı ölçeklerdeki mekansal çalışmalar ve yeni veri kaynaklarının morfolojik araştırmalara entegrasyonu öne çıkan tartışma başlıkları arasında yer almıştır.

IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 2023 yılında Konya Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi ev sahipliğinde, Konya'da düzenlenmiştir. "Morfolojinin Evrimi: Geçmişten Geleceğe, Teoriden Pratiğe" temasıyla gerçekleştirilen sempozyum, kentsel morfolojinin tarihsel birikimi ile güncel uygulama alanları arasındaki ilişkileri tartışmaya açmıştır. Anadolu kentlerinde yürütülen morfolojik çalışmaların görünürlük kazanması açısından bu sempozyum önemli bir eşik oluşturmuştur.

Şekil 4. II. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun İTÜ'de Taşkışla kampüsünde, tertiplenen ikinci TNUM sempozyumu'na katkı sağlayan değerli ekip arkadaşlarımız Prof Cânâ Bilsel, Prof Tolga Ünlü, Prof Mehmet Topçu, Doç Tülin Ünlü, Doç. Eren Kürkçüoğlu, Dr. Mert Akay, Dr. Ezgi Küçük, İrem Kurtuluş ve Kahraman Eskidemir ile birlikte....

V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ev sahipliğinde, 2025 yılında, Trabzon'da gerçekleştirilmiştir. "Organizma'dan Habitat'a: Süreklilik-Süreksizlik, Yıkım-Yapım, Kopuş-İşgal" temasıyla düzenlenen sempozyum, hem TNUM'un kuruluşunun onuncu yılına denk gelmesi hem de tematik kapsamının genişliği açısından özel bir anlam taşımaktadır. Sempozyumda, kentsel morfolojinin afetler, iklim krizi, yapay zekâ destekli tasarım yaklaşımlarını kapsamlı biçimde ele alınmıştır.

Bu sempozyumlar dizisi, kentsel morfoloji alanının Türkiye'de akademik bir bilgi alanı olmasının ötesinde, farklı kurumlara yayılan, süreklilik gösteren, gelişmekte olan bir araştırma ve tartışma alanı hâline geldiğini ortaya koymaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumları (2015–2025)

Sempozyum	Yıl	Ev Sahibi Kurum	Şehir	Ana Tema
I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu	2015	Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi	Mersin	*Temel Yaklaşımlar ve Teknikler*
II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu	2018	İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi	İstanbul	*DeğişKent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim*
III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu	2021	Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi	Ankara	*Kent Morfolojileri: Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar*
IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu	2023	Konya Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi	Konya	*Morfolojinin Evrimi: Geçmişten Geleceğe, Teoriden Pratiğe*
V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu	2025	Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi	Trabzon	*Organizma'dan Habitat'a: Süreklilik–Süreksizlik, Yıkım–Yapım, Kopuş–İşgal*

Kentsel Morfoloji Konuşmaları

Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın belirli aralıklarla düzenlenen sempozyumlar halinde çok faydalı olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte oldukça genç ve dinamik bir grup oluşturan kentsel morfoloji araştırmacıları daha çok bir araya gelme ve tartışma ihtiyacı duymaktadır. Bu amaçla kurgulanan Kentsel Morfoloji Konuşmaları, Türkiye'de kentsel morfoloji alanında yürütülen çalışmaların daha geniş bir akademik çevreyle paylaşılmasını ve tartışılmasını hedefleyen düzenli bir etkinlik dizisi olarak değerlendirilebilir. 2022 yılında birincisi düzenlenen çevrimiçi konuşmaların 2025 yılında on beşincisi gerçekleştirilmiştir (Şekil 5). Böylece yaklaşık üç ayda bir kentsel morfoloji araştırmacıları bir araya gelme imkanı bulmaktadır.

Kentsel Morfoloji Konuşmalarının önemli katkılarından biri, kentsel morfolojinin Türkiye'de farklı disiplinlerle kurduğu ilişkileri görünür kılmasıdır. Şehir ve bölge planlama ile mimarlık alanındaki morfoloji bilgisine, coğrafya, tarih, arkeoloji, gibi alanlardan gelen katkılar, kentsel formun çok boyutlu yapısının daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Böylece kentsel morfoloji, belirli bir disiplinin sınırları içinde kalan bir araştırma alanı olmaktan çıkarak, disiplinler arası bir buluşma noktası olarak konumlanmıştır.

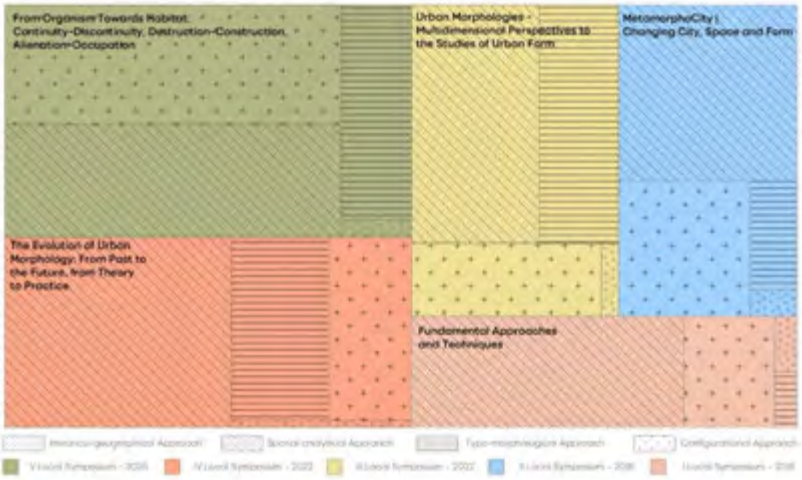

Şekil 5. Kentsel Morfoloji Konuşmaları

Kentsel Morfoloji Konuşmaları'nın bir diğer önemli işlevi, genç araştırmacıların ve lisansüstü öğrencilerin çalışmalarını sunabilecekleri, geri bildirim alabilecekleri ve akademik ağlara dâhil olabilecekleri bir ortam yaratmasıdır. Bu süreç, alanın geleceği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de kentsel morfoloji alanının sürdürülebilirliği, yalnızca mevcut akademik birikimin korunmasına değil, aynı zamanda yeni kuşak araştırmacıların bu birikimi devralarak geliştirmesine bağlıdır. Bu bağlamda Kentsel Morfoloji Konuşmaları, TNUM'un faaliyetleri içinde alanın Türkiye genelinde yaygınlaşmasını, farklı kentlerde yürütülen çalışmaların görünürlük kazanmasını ve akademik etkileşimin süreklilik kazanmasını sağlayan stratejik bir bileşen olarak öne çıkmaktadır.

Kentsel Morfolojide Gündem: Yeni Yöntemler ve Yeni Temalar

Son yıllarda kentsel morfoloji alanında gözlemlenen belirgin dönüşümlerden biri, araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesi ve nicel yaklaşımların yaygınlık kazanmasıdır. Tarihsel-coğrafya temelli nitel analizler, kentsel morfolojinin kurucu bileşenleri olmayı sürdürmekle birlikte; büyük verinin, coğrafi bilgi sistemlerinin ve hesaplamalı yöntemlerin yaygınlaşması ile, alanın metodolojik çerçevesi önemli ölçüde gelişmiştir. Türkiye'de yürütülen kentsel morfoloji çalışmalarında da bu eğilimlere paralel sürmektedir. Parsel ölçeğinden kent bütünü ölçeğine kadar farklı kentlerde ve düzeylerde gerçekleştirilen analizlerde, mekânsal istatistikler, ağ analizleri ve uzaktan algılama verileri yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Şekil 6-7-8). Bu yöntemler, özellikle hızlı dönüşüm geçiren kentlerde morfolojik değişimlerin zamansal ve mekânsal örüntülerini ortaya koyma açısından önemli avantajlar sunmaktadır.

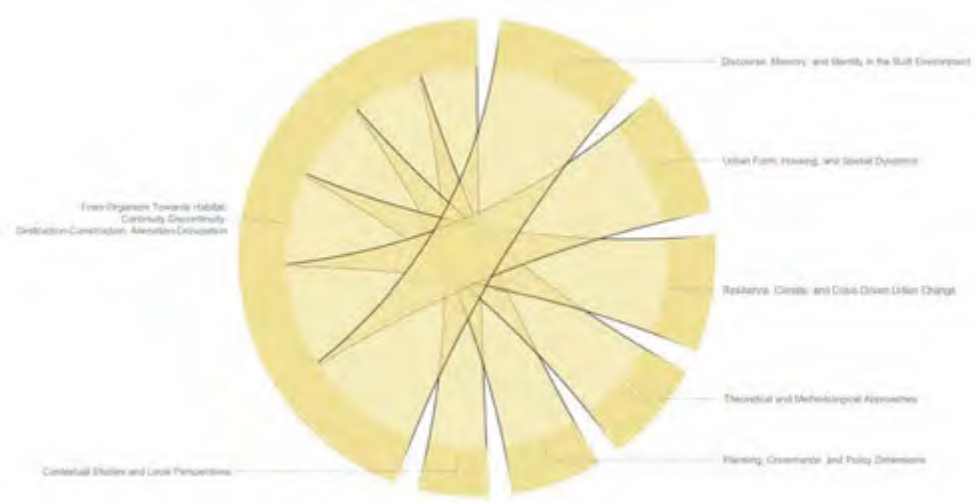

Şekil 6. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Kentsel Morfoloji Sempozyumlarında (2015-2025) sunulan bildirilerin morfolojik yaklaşımlar bağlamında analizi.

Bu metodolojik çeşitlenmenin bir diğer boyutunu, yapay zekâ ve makine öğrenmesi temelli yaklaşımlar oluşturmaktadır. Kentsel doku sınıflandırmaları, arazi kullanım değişimlerinin otomatik tespiti ve morfolojik örüntülerin büyük veri setleri üzerinden analiz edilmesi gibi uygulamalar, kentsel morfoloji alanında yeni araştırma sorularının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Türkiye'de henüz sınırlı sayıda örnekle temsil edilse de bu tür yaklaşımların önümüzdeki dönemde daha yaygın hâle gelmesi beklenmektedir. Yeni yöntemlerin yanı sıra, kentsel morfolojinin ele aldığı temalar da önemli ölçüde çeşitlenmiştir (Şekil 7). Afetler, iklim değişikliği, kentsel dayanıklılık ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konular, son yıllarda kentsel form tartışmalarına dahil olmuştur. Türkiye gibi deprem riski yüksek, iklim etkilerine açık bir coğrafyada, kentsel morfolojinin bu temalarla kurduğu ilişki önem taşımaktadır. Önümüzdeki dönemde morfolojik analizler, kentsel dokunun kırılganlıklarını ve direnç noktalarını görünür kılarak, planlama ve tasarım süreçlerine katkı sunabilecek güçlü bir araç olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 7. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Kentsel Morfoloji Sempozyumlarında (2015-2025) sunulan bildirilere konu olan kentler.

Şekil 8. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Kentsel Morfoloji Sempozyumlarında (2015-2025) sunulan bildirilerin konular/temalar bağlamında analizi.

SON SÖZ:

Bu uzun yolculuğa geriye dönüp baktığımda, kentsel morfolojinin Türkiye'de gelişen bir araştırma alanı olmasının tesadüf olmadığını bugün daha net görüyorum. Katmanlı bir coğrafyada yer alan kentlerimiz hızla dönüşürken (dönüştürülürken) mekânsal süreklilikleri ve kopuşları okuyabilen bir bakışa her zamankinden daha fazla gereksinim duyuyoruz. Kentsel morfoloji, geçmişi anlama çabası üzerinden, planlama, tasarım ve koruma kararlarını daha isabetli kılabilecek güçlü bir düşünme ve analiz çerçevesi sunmaktadır.

Bugün Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın sağladığı ortak zeminin, farklı disiplinleri bir araya getirerek ülkemizde kalıcı bir akademik birikime dönüşmeye başladığını görmek, büyük bir mutluluk ve umut kaynağıdır. Sahadan beslenen; yerelin özgünlüğünü uluslararası literatürle buluşturan çalışmaların, kentsel morfolojinin Türkiye'deki geleceğini belirleyeceğine inanıyorum.

TNUM'un kuruluşu sonrasında tertiplenen sempozyumların onuncu yılında bir araya geldiğimiz Trabzon'daki toplantımız şunu göstermiştir ki, bu birikimi sahiplenmek kadar yeni yöntemlerle alanı daha da genişletmek de hepimizin ortak sorumluluğudur. Bu metnin, birlikte ürettiğimiz bu akademik ortam için bir teşekkür notu ve geleceğe bırakılan bir kayıt olarak okunmasını isterim.

Beni bu yolculuğumda yalnız bırakmayan İTÜ'de derslerime veya konferanslarıma katılarak katkıda bulunan, ortak yayınlar yapan, veya yapamayan tüm öğrencilerime teşekkürü ayrıca borç biliyorum.

KAYNAKÇA

Kubat, A. S. (1985). "Türkiye'de Şehirleşme Sürecinde Şehir Merkezi ve Merkezi İş Alanlarının Gelişmesine Yönelik Bir Araştırma: Bir Plan Bölge İçinde Örnekleme" (A Study on the Development of City Centers and Central Business Districts of Turkey during Urbanization Process: The Case of Southern Anatolia). Istanbul Technical University Press, ITU, Istanbul, Türkiye. Doktora Tezi.

Kubat, A. S. (1990). "The Projection of Land-Use Pattern in CBD of Istanbul: A Case Study of Beyoglu". 30th RSA European Congress – Conference Abstracts, Istanbul, Türkiye.
Kubat, A. S. (1997). "Morphological Characteristics of Anatolian Fortified Towns". Environment & Planning B: Planning & Design, Vol. 24, pp. 95–123, published by Pion Limited, UK.
Kubat, A. S. (1998). "Space Syntax: Anadolu Kale Şehirleri Örneği". In Prof. Dr. Ayten Çetiner'e Armağan Kitabı, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, pp. 110–127, İstanbul.
Kubat, A. S. (1999). "Morphological History of Istanbul". Urban Morphology – Journal of the International Seminar on Urban Form (ISUF), Vol. 3(1), pp. 28–41, Design and Print Unit, University of Central England, Birmingham, UK.
Kubat, A. S., Yasushi, A., & Istek, C. (1999). "Characterisation of the Street Networks in the Turkish–Islamic Urban Form". In Beyond the Border: A New Framework for Understanding the Dynamism of Muslim Societies – Congress Proceedings Book, Kyoto, Japan.
Kubat, A. S., Yasushi, A., & Istek, C. (2001). "Characterisation of the Street Networks in the Traditional Turkish Urban Form". Environment & Planning B: Planning & Design, Vol. 28, Issue 5, pp. 777–795, Pion Limited, UK.
Kubat, A. S., Asami, Y., Iida, S., & Kitagawa, K. (2002). "Adapting the Third-Dimension on Space Syntax". Environment & Planning B: Planning & Design, accepted for publication, Pion Limited, UK.
Kubat, A. S., Asami, Y., & Istek, C. (2004). "Application of GIS to Network Analysis: Characterization of Traditional Turkish Urban Street Networks". In Okabe, A. (Ed.), Islamic Area Studies with Geographical Information Systems – New Horizons in Islamic Studies, pp. 187–207, printed by Routledge Curzon, NY & London.
("Islamic Area Studies with GIS" is awarded by "World Prize for the Book of the Year of the Islamic Republic of Iran" in 2006).
Kubat, A. S., Asami, Y., Kitagawa, K., & Iida, S. (2004). "A Three-Dimensional Analysis of the Street Network in Istanbul: An Extension of Space Syntax Using GIS". In Okabe, A. (Ed.), Islamic Area Studies with Geographical Information Systems – New Horizons in Islamic Studies, pp. 207–221, printed by Routledge Curzon, NY & London.
("Islamic Area Studies with GIS" is awarded by "World Prize for the Book of the Year of the Islamic Republic of Iran" in 2006).
Kubat, A. S., Eyuboglu, E., & Ertekin, O. (2007, June). "A New Urban Planning Approach for the Regeneration of a Historical Area within Istanbul's Central Business District". Journal of Urban Design, Vol. 12, No. 2, pp. 321–339, Taylor & Francis, UK.
Kubat, A. S., & Özer, O. (2007, July). "Future Ordinary Situation in Galata – The Foreseen Effects of the Golden Horn Cultural Valley Project". ARI Journal, Istanbul Technical University Press, Istanbul, Türkiye.
Kubat, A. S., Ertekin, O., & İnce Güney, Y. (2007, June). Proceedings Book, 6th International Space Syntax Symposium. TÜBİTAK & Istanbul Technical University, Faculty of Architecture, Cenkler, Istanbul, Türkiye. (ISBN: 978975561304-8 (v.1), ISBN: 978975561305-5 (v.2)).
Kubat, A. S., Yasushi, A., & Ertekin, O. (2008). "Ordinary and Emergency Measures for Sustainable Urban Regeneration". International ARI Journal of ITU, Vol. 55, No. 1, ITU Publications, Istanbul, Türkiye. (ISBN 1434-5641 printed version; ISBN 1434-565X electronic version).
Kubat, A. S. (2010, April). "Study of Urban Form in Turkey". Urban Morphology: Journal of the International Seminar on Urban Form, Vol. 14, No. 1, pp. 31–48, UK (TÜBİTAK).
Kubat, A. S. (2014). Space Syntax: A Special Issue for International A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture. Vol. 11, No. 2, Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).
Kubat, A. S., Güney, Y., & Özer, O. (2014). "Historic City Centers under Threat: The Case of Sharjah, UAE". A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture, Vol. 11, No. 2, pp. 131–151, Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).

Özer, O., & Kubat, A. S. (2014). "Walkability: Perceived and Measured Qualities in Action". A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture, Vol. 11, No. 2, pp. 101–117, Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).
Kevseroğlu, Ö., & Kubat, A. S. (2015). "The Evaluation of the Integration of Industrial Heritage Areas to Urban Landscape: The Case of Sümerbank Kayseri Cotton Factory". A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture, Vol. 12, No. 1, pp. 31–36, Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).
Hazar, D., & Kubat, A. S. (2015). "Fringe Belts in the Process of Urban Planning and Design". A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture, Vol. 12, No. 1, pp. 53–65, Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).
Özer, O., & Kubat, A. S. (2015). "Measuring Walkability in Istanbul's Galata Region". A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture, Vol. 12, No. 1, pp. 15–29, Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).
Ekinoğlu, H., Kubat, A. S., & Plunz, R. (2017). "Modelling Spatial Wholeness in Cities Using Information Entropy Theory". A/Z ITU Journal of Faculty of Architecture (Dossier), Istanbul, Türkiye (ISSN: 1302-8324).
Ekinoğlu, H., & Kubat, A. S. (2017). "Analytical Measuring and Visualization of Spatio-Temporal Change in Built Environments: Beyazıt Square as a Case Area from İstanbul". Journal of Planning, 2017, Vol. 27, No. 3.
Karaulan, D. S., & Kubat, A. S. (2018). "Analysing Fringe Belt Phenomenon in the Historico-Geographical Concept of Milan". ICONARP (International Journal of Architecture & Planning), Vol. 6, Issue 2, pp. 304–334.
Kubat, A. S. (2019). "Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul". ICONARP (International Journal of Architecture & Planning), Vol. 7, Special Issue, pp. 95–134, DOI: 10.15320 /E-ISSN: 2147-9380, http://iconarp.selcuk.edu.tr/iconarp
Küçük Çalışkan, E., & Kubat, A. S. (2022). "Tracking Morphological Agencies in the Alienated Fringe Belt Plots of Istanbul". ICONARP International Journal of Architecture and Planning, Vol. 10, No. 2, pp. 711–734. https://doi.org/10.15320/ICONARP.2022.222

International Seminar on Urban Form (ISUF). (Çeşitli yıllar). ISUF uluslararası sempozyumları bildiri kitapları ve web yayınları. https://www.urbanform.org
Space Syntax Symposium. (Çeşitli yıllar). Space Syntax sempozyumları bildiri kitapları ve web yayınları. https://www.spacesyntax.net
Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (TNUM). (2015–2023). I., II., III. ve IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumları bildiri kitapları. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı.

URBAN MORPHOLOGY: WHAT IS IT AND WHAT IS IT NOT?

Vitor Oliveira[1]

[1] President of ISUF, Associate Editor of 'Urban Morphology'
Principal Researcher, with habilitation (CITTA/FEUP)
Professor of Urban Morphology and Spatial Planning (UL)

Consensual disciplinary definitions are often difficult to achieve, and the field of urban morphology is no exception. And yet, a simple and elegant **definition** of urban morphology could be the study of *urban form and the processes and agents that shape it across scales and over time*. Although not taken from any single author, this formulation aligns closely with the historico-geographical approach to urban morphology, likely the oldest tradition in the field, dating back to the late nineteenth century (Whitehand, 1981). The complexity of urban morphology's object of study – human settlements – naturally encourages *interdisciplinarity*. This is one of the field's fundamental strengths. However, it also presents a major challenge, as the morphological body of knowledge is spread across more established disciplines, from architecture and planning to geography and history. So, how does one recognize a piece of morphological inquiry when encountering it? In other words, what distinguishes a morphological study from a *close relative*, such as a general urban studies work? A morphological study must have a clear focus on urban form. It should provide knowledge on the main elements of a settlement's physical structure and how these elements change over time. That focus may be exclusive or not, as it can connect a physical understanding with insights into other key dimensions of settlements, from socioeconomics to the environment (Oliveira, 2025). Yet, a social or environmental study that provides no insight into the physical form of a settlement is not a morphological study.

Urban morphology describes and explains the most important aspects of a settlement's physical form using a variety of theories, concepts and methods. Some of these have been combined into coherent structures of thinking, often referred to as *approaches or schools* (such as the above-mentioned historico-geographical approach, also known as the Conzenian school). The significance and contribution of these approaches are considerable (Muratori, 1959; Conzen, 1960; Castex et al., 1977; Hillier and Hanson, 1984; Batty and Longley, 1994). Over more than a century, they have explained the urban form of settlements and continue to refine their lenses to offer more accurate knowledge. Yet, they do not capture the full complexity of the object of inquiry or the field itself. Consequently, urban morphology is made of **the established and the new**, and it must remain open to both isolated individual studies and more collective efforts that have the potential to establish a distinct morphological approach.

The field must also facilitate meaningful encounters between **different cultures and geographies**. Two fundamental, interrelated issues deserve attention. The first concerns the limits of generalization. Much morphological knowledge moves from the particular to the general. Because their focus is on what is

common across different settlements, many theories, concepts and methods formulated and tested in one context are useful in others (see, for instance, the robustness of the ideas generated in the studies of Alnwick and Venice, by Conzen and Muratori, respectively). Yet, this is not universal. Some morphological tools require adaptation, and others may even be entirely inapplicable in certain settings. The second issue concerns the direction of knowledge transmission. Despite the origins – mostly in Europe, but also in North America – and fundamental developments of urban morphology over more than a century, there is no solid reason to justify a one-way flow of knowledge. On the contrary, it is reasonable to expect a steadily increasing flow of morphological ideas from countries across all continents, many of which have historically been absent from mainstream morphological debates.

One common tension in urban morphology is between **qualitative and quantitative analysis**. Qualitative analysis is sometimes portrayed as belonging to the past, while quantitative analysis is seen as representing the present and future. This, however, is a misconception. First, quantitative tools have been well established in the field since at least the mid-twentieth century. Second, the predominance of either quantitative or qualitative analysis tends to follow cyclical patterns, as in other sciences. Urban morphology requires both. The choice between one, the other, or a combination of the two, is not a priori; rather, it depends on the research problem, the question of investigation and the specific method the researcher selects to address it (for further discussion see Oliveira and Porta, 2025).

Urban morphology is, first and foremost, concerned with knowledge – specifically, with producing knowledge to describe and explain urban form. This scientific knowledge may, or may not, inform action. When an explicit connection between **knowledge and action** is sought – when morphological research is intended to inform planning, design or architectural practice – the path between the two worlds is far from straightforward and represents one the field's central challenges. The debate on this relationship raises some fundamental questions:

i. does the nature of the design exercise influence how analysis is carried out?;
ii. how can scientific knowledge be related to modes of action that are not themselves scientific?; and
iii. how can the relation be strengthened or facilitated? Future development of the field should continue to address this fundamental issue.

One of the most effective ways for knowledge to influence action is through **morphological education.** Going back to the beginning, the key challenge lies in the interdisciplinary nature of the field. It is therefore essential to offer a student of architecture or geography a coherent body that counteracts the prevailing tendency in these disciplines toward the fragmentation of morphological knowledge (Kropf, 2017; Oliveira, 2016). First, students must develop a comprehensive morphological understanding of human settlements, including their forms, processes and agents of change. They must be able to apply this framework of understanding to both historical and contemporary settlements. Second, students must learn the fundamental morphological theories, concepts and methods, and acquire the ability to use them in analysis and design – both in studies that have an exclusive morphological focus and in studies that link urban form with socioeconomic and environmental dynamics.

Urban morphology is an interdisciplinary field that offers unique insights into urban forms and how they change over time. It accommodates both established and emergent approaches originating from diverse

cultures and geographies, and it integrates qualitative and quantitative modes of inquiry. While its scientific and analytical orientation is its distinctive trait, the field can inform professional practice, framed by the primary goal of shaping urban forms that foster socioeconomic diversity and environmental sustainability.

REFERENCES

Batty, M. and Longley, P. (1994) Fractal cities: a geometry of form and function. Academic Press, London.
Castex, J., Depaule, J.C. and Panerai, P. (1977) Formes urbaines: de l'îlot à la barre. Dunod, Paris.
Conzen, M.R.G. (1960) Alnwick Northumberland: a study in town-plan analysis. Institute of British Geographers Publication 27. George Philip, London.
Hillier, B. and Hanson, J. (1984) The social logic of space. Cambridge University Press, Cambridge.
Kropf, K. (2017) The handbook of urban morphology. Wiley, Chichester.
Muratori, S. (1959) Studi per una operante storia urbana di Venezia I. Palladio 3-4.
Oliveira, V. (2016) Urban morphology: an introduction to the study of the physical form of cities. Springer, Cham.
Oliveira, V. (2025) On New York's ground: dense, diverse and sustainable. Springer, Cham.
Oliveira, V. and Porta, S. (2025) Quantitative and qualitative analysis in urban morphology: systematic legacy and latest developments, Urban Design and Planning 178, 1-13.
Whitehand, J.W.R. (ed) (1981) The urban landscape: historical development and management. Academic Press, London.

KENTSEL MORFOLOJİ: NEDİR VE NE DEĞİLDİR?

Vitor Oliveira

Herhangi bir disiplin için üzerinde uzlaşılmış bir **tanıma** ulaşmak çoğu zaman zordur; kentsel morfoloji alanı da istisna değildir. Yine de kentsel morfoloji, *ölçekler arasında ve zaman içinde kentsel formu biçimlendiren süreçler ve aktörler üzerine yapılan bir çalışma olarak yalın ve nükteli biçimde tanımlanabilir*. Bu tanım doğrudan tek bir yazardan alınmamış olsa da, 19. yüzyılın sonlarına uzanan ve alandaki en köklü geleneklerden biri olan tarihsel coğrafi yaklaşımla büyük ölçüde örtüşmektedir (Whitehand, 1981). Kentsel morfolojinin çalışma konusu olan insan yerleşimlerinin karmaşıklığı, *disiplinlerarasılığı* doğal olarak teşvik eder; bu da alanın temel güçlü yönlerinden biridir. Ancak bu durum aynı zamanda önemli bir zorluğu da beraberinde getiriyor; çünkü morfolojik bilgi birikimi mimarlıktan planlamaya, coğrafyadan tarihe uzanan disiplinler arasında dağılmış durumda. Peki, bir araştırmanın morfolojik nitelikte olduğunu nasıl anlarız? Başka bir deyişle, morfolojik bir çalışmayı genellenebilir kent çalışmaları gibi *ilişkili alanlardan* ayıran nedir? Morfolojik bir çalışma, açık bir şekilde kentsel forma odaklanmalıdır. Bir yerleşmenin fiziksel yapısındaki temel bileşenler ve bunların zaman içindeki değişimleri hakkında bilgi üretmelidir. Bu odak yalnızca fiziksel forma yönelmiş olabilir ya da olmayabilir; çünkü fiziksel bir kavrayış, sosyoekonomiden çevresel boyutlara uzanan yerleşmenin diğer temel bileşenlerine ilişkin kavrayışlarla ilişkilendirebilir (Oliveira, 2025). Ancak bir yerleşmenin fiziksel formuna dair hiçbir anlayış sunmayan sosyal ya da çevresel odaklı çalışmalar morfolojik bir çalışma olarak değerlendirilemez.

Kentsel morfoloji, bir yerleşmenin fiziksel formunun en önemli yönlerini çeşitli kuram, kavram ve yöntemlerle tanımlar ve açıklar. Bu kuramsal ve yöntemsel çerçevelerden bazıları, *yaklaşımlar ya da ekoller* olarak adlandırılan tutarlı düşünce sistemleri hâline gelmiştir (örneğin, tarihsel coğrafi yaklaşım ya da bilinen adıyla Conzen ekolü). Bu yaklaşımların önemi ve alana katkıları oldukça büyüktür... Yüzyılı aşkın süredir bu yaklaşımlar yerleşmelerin kentsel formunu açıklamaya ve daha doğru ve kapsamlı bilgi üretebilmek için bakış açılarını geliştirmeye devam etmiştir. Bununla birlikte bu yaklaşımlar, ne araştırma nesnesinin ne de alanın tüm karmaşıklığını bütünüyle kapsayabilir. Dolayısıyla kentsel morfoloji, **hem yerleşik hem de yeni yaklaşımlardan** oluşan bir alandır. Bu alan, gerek bağımsız bireysel çalışmalara gerekse özgün bir morfolojik yaklaşım geliştirme potansiyeli taşıyan daha kolektif çabalara açık olmayı sürdürmelidir.

Ayrıca alan, **farklı kültürler ve coğrafyalar** arasında anlamlı karşılaşmaların gerçekleşmesini de desteklemelidir. Birbiriyle ilişkili iki temel konu dikkat gerektirir. Bunlardan ilki, genellemenin hangi noktalarda sınırlı kaldığıyla ilgilidir. Morfolojik bilgi çoğunlukla *tikelden genele* doğru gelişir. Farklı yerleşmeler arasında ortak olanı anlamaya odaklandıkları için, bir bağlamda geliştirilip sınanan birçok kuram, kavram ve yöntem başka bağlamlarda da kullanılabilir. Örneğin Conzen'in Alnwick ve Muratori'nin Venedik üzerine yaptığı çalışmalarda üretilen fikirlerin ne denli dayanıklı olduğunu görmek mümkündür. Ancak bu durum evrensel değildir. Bazı morfolojik araçlar uyarlama gerektirirken, bazıları belirli bağlamlarda tamamen uygulanamaz olabilir. İkinci mesele, bilginin aktarımı ile ilgilidir. Kentsel morfolojinin tarihsel olarak Avrupa ve kısmen Kuzey Amerika'da doğmuş ve gelişmiş olması, bilginin yalnızca bu bölgelerden yayılması

gerektiği anlamına gelmez; böyle tek yönlü bir akışı haklı kılacak geçerli bir neden yoktur. Bilakis, tarihsel olarak ana akım morfoloji tartışmalarında yer almamış olsalar bile, tüm ülkelerden morfolojik fikir akışının giderek artması makul bir beklentidir.

Kentsel morfoloji alanında sık karşılaşılan gerilimlerden biri ise **nitel ve nicel** analiz arasında olandır. Nitel analiz kimi zaman geçmişe ait bir yaklaşım olarak sunulurken, nicel analiz ise günümüzü ve geleceği temsil eden yöntemler olarak görülmektedir. Oysa bu bir yanılgıdır. Her şeyden önce, nicel araçlar yirminci yüzyılın ortalarından bu yana alanda önemli bir biçimde yer tutmaktadır. İkincisi, diğer bilimlerde olduğu gibi, nicel ya da nitel analizin baskınlığı döngüsel bir eğilim göstermektedir. Kentsel morfoloji, her iki analiz türünü de gerektirir. İki yaklaşımın birinden, diğerinden ya da her ikisinin birleşiminden hangisinin seçileceği önceden belirlenmiş bir tercih değildir; tersine, bu seçim araştırma problemi, araştırma sorusu ve araştırmacının konuyu ele almak için seçtiği yönteme bağlıdır (ayrıntılı tartışma için bkz. Oliveira ve Porta, 2025).

Kentsel morfoloji her şeyden önce bilgiyle ilgilidir; daha açık ifadeyle, kentsel formu tanımlamak ve açıklamak için bilgi üretmeyi amaçlar. Bu bilimsel bilgi, eylemi yönlendirebilir de, yönlendirmeyebilir de. **Bilgi ile eylem** arasında açık bir bağ kurulduğunda — yani morfolojik araştırmanın planlama, tasarım ya da mimarlık pratiğini bilgilendirmesi amaçlandığında — bu iki dünya arasındaki ilişki hiç de kolay bir süreç değildir ve alanın temel sorunlarından birini oluşturur. Bu ilişkiye dair tartışma bazı temel soruları gündeme getirir:

i.Tasarım egzersizinin doğası analizin yürütülüş biçimini etkiler mi?
ii. Bilimsel bilgi, bilimsel olmayan eylem biçimleriyle nasıl ilişkilendirilebilir?, ve
iii. Bu ilişki nasıl güçlendirilebilir ya da nasıl kolaylaştırılabilir? Alanının ilerlemesi, bu temel meselenin ele alınmaya devam etmesini gerektirmektedir.

Bilginin eyleme katkı sunmasının en etkili yollarından biri **morfoloji eğitimidir**. Başlangıca dönersek, temel zorluk alanın disiplinlerarası niteliğinde yatmaktadır. Bu nedenle, bir mimarlık ya da coğrafya öğrencisine, bu disiplinlerde morfolojik bilginin parçalanmasına yönelik yaygın eğilime karşı koyan tutarlı bir bütün sunmak esastır (Kropf, 2017; Oliveira, 2016). İlk olarak, öğrencilerin insan yerleşmelerine ilişkin; biçimleri, süreçleri ve değişimin aktörlerini içeren kapsamlı bir morfolojik kavrayış geliştirmeleri gerekir. Öğrenciler, geliştirdikleri bu kavrayış çerçevesini hem tarihsel hem de modern yerleşmelere aktarabilmeleri beklenir. İkinci olarak, öğrencilerin temel morfolojik kuramları, kavramları ve yöntemleri öğrenmeleri; ayrıca bunları; hem yalnızca morfolojiye odaklanan çalışmalarda hem de kentsel formu sosyoekonomik ve çevresel dinamiklerle ilişkilendiren çalışmalarda analiz ve tasarım amacıyla kullanabilecek yeterliği kazanmaları gerekir.

Kentsel morfoloji, kentsel form/biçim ve bunların zaman içindeki dönüşümleri üzerine özgün bir kavrayış sunan disiplinlerarası bir alandır. Kentsel morfoloji, farklı kültür ve coğrafyalardan doğan hem klasik (yerleşik) hem de yeni yaklaşımları kapsar ve nitel ile nicel araştırma biçimlerini bir araya getirir. Bilimsel ve analitik yönelimi alanın ayırt edici özelliğidir. Bununla birlikte, kentsel morfoloji, sosyoekonomik çeşitliliği ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyen kentsel biçimler üretme hedefi çerçevesinde mesleki uygulamalara da katkı sunabilir.

YILLAR İÇİNDE TRABZON'UN KENTSEL DEĞİŞİMİNE BİR BAKIŞ

Mustafa Reşat SÜMERKAN[1]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü., Emekli Öğretim Üyesi

Tarihçilere göre Trabzon, M.Ö. 700'lü yıllarda kurulmaya başlandığı varsayılan bir Karadeniz kentidir. Anadolu'nun Kuzey Doğu sahilinde konumlanmıştır. Trabzon, tarihsel geçmişini binalarına, sokaklarına da yansıtabilmiş, Karadeniz'de önde gelen bir kentti. (Görsel 1). 1900'lü yıllarda nüfusunun ve bina sayılarının artması, otomobillerin de kent yaşantısına dahil olmasıyla geniş caddelere olan gereksinmelerden söz edilmeye başlandı. 1960'lı yıllarla birlikte de bu düşünceler Trabzon kenti için planlanarak uygulanmaya geçildi. Ne yazık ki bu uygulamalar kentin tarihsel görünüşünün ve görsel hafızasının da yitirilmesine sebep oldu.

Görsel 1: Doğu yönden çizilmiş gravür. Trabzon limanı ve kent görünüşü. (Tournefort, 1717).

1. KENTE DOĞUDAN GİRİŞ

"Yıllar İçinde Trabzon'un Kentsel Değişimine Bir Bakış" konulu bu sunumumda, Trabzon kentsel ortamının 1870'li yıllardan günümüze kadar olan değişim süreci 180 slayt ile anlatılmaya çalışılmıştır. Sunumun ilk görsellerine, kente doğu yönden giriş geleneği baz alınarak ilgili fotoğraflarla başlanmıştır.

Anadolu'nun doğusunda konumlanmış bir kente girişin doğu yönden yapılması garip karşılanabilir. Alışkanlıklarla gelenek kazanmış gibi görünen bu durumun gerekçeleri ise şöyle açıklanabilir: Yaklaşık 1950'li yıllardan önce karayolu ile Trabzon'a giriş son derece zordu. Çünkü, yerleşimleri birleştiren yollar, ancak yürüyerek ya da binek hayvanlarıyla ulaşım sağlayabilen dar patikalar şeklindeydi. Bu sebeple uzak yörelerden kente ulaşım ancak denizyolu ile sağlanabiliyordu. Kent yerleşiminin doğusunda yer alan ve doğal oluşumuyla batı rüzgarlarından korunmuş bir koy şeklindeki Trabzon limanı, deniz ulaşımının da iskelesi idi. Açıkta demirleyen gemiler, yolcu ve yüklerini kayıklar yardımıyla sahile ulaştırıyor, aynı şekilde yolcu ve yük alıyorlardı (Görsel 2, 3).

Görsel 2: Trabzon kent ve çevresini gösteren harita. (Longmans, Green. 1898)

Görsel 3: Trabzon iskelesi. Liman olarak kullanılıyordu. 1919

Yine Trabzon kent yerleşiminin doğusunda yer alan Değirmendere vadisi ve ırmağı, Doğu Karadeniz sıradağlarında önemli bir ulaşım noktası olan Zigana geçidine kadar uzanıyordu. İpek yolunun, ana güzergahtan ayrılan tek bir kolu da bu vadiyi izleyerek Karadeniz'e ulaşırdı. Uzakdoğu'dan gelen kervanlar sahile varınca batıya dönerek kente girişlerini sağlarlardı (Görsel 4,5).

1957 yılında havayolu ulaşımı için inşa edilen havaalanı kentin doğu yönünde konumlanmıştır. 1974 yılında hizmete açılan şehirlerarası otobüs terminali de yine kentin doğusunda, Değirmendere vadisine oldukça yakın konumdadır. Kısaca, Trabzon kentine giriş doğu yöndendir.

Görsel 4: Değirmendere vadisinin denizle buluştuğu alan. 1950'ler.

Görsel 5: Aynı açıdan Değirmendere vadisi. 1975

Havaalanından başlayan görseller, liman sahilinde yer alan Çömlekçi Mahallesine varmadan önce, ilginç bir doğal yapıyı da örnekler. Burada, doğudan Trabzon'a girişi 1910 öncesinde fiziksel olarak denize kadar engelleyen ve kayalardan oluşan bir sırt vardır. Bu sırt, Boztepe'nin doğu eteğinden başlayarak denizle buluşan, doğal bir sur görünümündedir. Kayalar denize ulaşır ve küçük bir burun oluşturur. Bu burundan kente girilebilmesi için, kent yönetimi tarafından kayaların kesildiği anlaşılmaktadır. Eski haritalarda da görülen burun "Eleusa" adıyla bilinir (Görsel 2, 6, 7) ve Eleusa sözcüğü de "şefkatli dokunuş" anlamı taşır. Kucağında "küçük İsa'ya sarılmış Meryem" tablolarından bazılarına Eleusa adı verilmiştir. Denizin kucakladığı bu doğal burunun da tanımını bu sözcükten aldığı düşünülebilir. 1901 yılında Eleusa burnuna küçük bir mendirek ilavesi yapımına başlanmış ve 1906 yılında tamamlanmıştır (Görsel 7).

Görsel 6: Çömlekçi mahallesi doğu ucunda Eleusa burnu ve sağda hristiyan toplumu mezarlığı. 1880'li yıllar..

Görsel 7: Eleusa burnuna 1906 yılında eklenen mendirek. Trabzonlu aileler mendirek ucuna gezinti yapıyor. 1906.

Trabzon'un ticaret tarihinde en önemli altyapı öğesi limanıdır. Bu konuda yüzlerce yıl kente ve bölgeye hizmet eden ve doğal yapısıyla karayel rüzgarından korunmuş bir koy olan Trabzon limanının teknik yapılanması 1947 yılında ihale edilmiş ve 1954 yılında da çağdaş görünümüyle hizmete açılmıştır (Görsel 8)

Görsel 8: Trabzon liman inşaatı tamamlanmak üzere... 1956 yılında tamamlanan TMO silosu ve sahil yolu inşaatları da henüz başlamamış. 1952.

2. TRABZON'UN SOSYAL MERKEZİ: MEYDAN

Trabzon'un tarihsel gelişiminde sosyal bir merkez görevini üstlenen ortam, günümüzdeki meydan alanıdır. Yıllar içinde Gavur meydanı, Meydan-ı şarki, Belediye meydanı, Atatürk meydanı / alanı adlarıyla bilinip anılmıştır. 1900'ler öncesinde bu alan, yalnızca ipek yolu kervanlarını oluşturan katır ve develerin yüklerinin indirildiği bir alandı. Ayrıca yük hayvanlarına su ve yiyecekler de burada veriliyordu (Görsel 9). 1880'li yıllarda bu meydan ağaçlandırılmaya başlanmış ve cumhuriyet döneminde nitelikli bir park ortamına dönüştürülmüştür (Görsel 10).

Görsel 9: Meydan alanı. Kervanların yükleri boşaltılıp su ve yiyecek ihtiyaçları gideriliyor. En solda, yıkılan Suluhan görülüyor. 1870.

Görsel 10: Meydan park. 1941

Meydan alanına, çevresindeki yakın ve uzak semtlerden toplam 10 cadde ulaşır. Yukarı yönde ise, eklenmiş görünümde Taksim Meydanı bulunmaktaydı (Görsel 11). Taksim meydanı, adını 1930'lar öncesinde bu alanda bulunan "Su Taksimat Deposu"ndan almıştır. Değirmendere'den kapalı bir kanalla taşınan su, bu depoda toplanıyor ve daha aşağı kotlardaki üç mahalleye dağıtılıyordu. Bu adı taşıyan diğer bir örnek ise yalnızca İstanbul'da bulunmaktadır. Ne yazık ki üzerinden viyadüklerle geçirilen Tanjant caddesi (Yavuz Selim bulvarı), yüzünden Taksim meydanı geleneksel niteliğini yitirmiştir (Görsel 12). Geçmişte, Taksim

meydanının güney yönünde de büyük bir mezarlık bulunuyordu. Rus işgalinde zarar gören bu alan, 1930'lu yılların sonlarında çalışmalar başlatılarak günümüzdeki Fatih Parkı'na (eski adıyla Aşıklar Parkı) dönüştürüldü. (Görsel 13)

Görsel 11: Taksim meydanı. 1980'ler.

Görsel 12: Taksim meydanı. 2025

Görsel 13: Boztepeden Meydan ve çevresinin görünümü. Taksim meydanı ile Fatih parkı yerindeki boş alan görünüyor. 1920'ler.

Meydan alanından başlayarak batı yönde ulaşım sağlayan ve denize paralel 3 ana cadde bulunmaktadır. Bunlardan sahile yakın olanı Kunduracılar Caddesi, orta konumdaki Maraş Caddesi ve daha güneydeki de Uzun Sokak'tır. Bu üç cadde arasında ortalama 50 - 70 m. gibi uzaklıklar vardır ve çok sayıda ara sokakla da birleşmişlerdir...

Kunduracılar Caddesi Meydan alanından başlayıp geleneksel özelliğini günümüzde de koruyan Kemeraltı ve Pazarkapı çarşılarına ulaşım yoluydu. İpek yolundan gelen kervanlar bu caddeyi izleyerek çarşı alanına ulaşırlar, yüklerini buradaki depo ve arastalara boşaltırlardı.

Orta konumda bulunan cadde, günümüzde Maraş Caddesi adıyla bilinen caddedir. Kahramanmaraş kentinde bir caddeye "Trabzon Caddesi" adı verildiği için, Trabzon'da da Maraş adının bu caddeye verilmesi uygun bulunmuştur. Maraş Caddesi geçmişte binaların arka avlularını birleştiren dar bir aralık gibiydi. 1916 - 18 yıllarındaki işgal döneminde, Ruslar tarafından planlanarak, batı surlarındaki Kalekapı'ya kadar ulaşan geniş bir cadde görünümüne dönüştürüldü.

Maraş caddesi güneyindeki sokak da Uzun Sokak adıyla bilinen ve kaliteli mağazaların dizili olduğu en eski ulaşım sokaklarından biri olarak niteliğini korumaktadır. .

1963 yılında sahil yolu, 2005'te Tanjant yolu (Yavuz Selim Bulvarı) ve son olarak da 2023 yılında Kanuni Sultan Süleyman Bulvarı'nın kent içi bölümünün de eklenmesiyle Trabzon, denize paralel toplam 6 cadde ve bulvar ile biçimlendirilmiş ve yönlendirilmiş oldu.

3. TABAKHANE VE ZAĞNOS VADİLERİNİN KUCAKLADIĞI SURLAR

Meydan alanından batı yöne yürüdüğünde yaklaşık 800 m. sonra tabakhane vadisi ve tarihi Trabzon surları ile karşılaşılır. Sur içi ortamı, Tabakhane ve Zağnos vadileri arasında yüksek, düz ve güvenli bir alandır. O sebeple eski yıllarda krallar, valiler bu alanda yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Kabaca uzun bir dikdörtgen biçimindeki Trabzon kalesi; Aşağı Hisar, Orta Hisar ve Yukarı Hisar adlarıyla üç bölümden oluşmaktadır. Her bölüm, yine surlarla birbirinden ayrılmış ve bağımsız alanlara dönüştürülmüştür. Saray yerleşimi için de Yukarı Hisar seçilmiştir. Doğal taşlarla yapılmış eski Tabakhane ve Zağnos köprülerinden geçilerek Ortahisar'a girilir (Görsel 14, 15, 16, 17, 18). Bu köprülerin güneyinde bulunan Tanjant yolu, ne yazık ki surlar kırılarak Ortahisar'dan geçirilmiştir.

Görsel 14: Tabakhane vadisi. Aynı açıdan üstte 1940'lar, altta 2017 yılından görüntüler

Görsel 15: Ortahisar. 1933 yılında yapımı tamamlanan valilik binası. 2009

Görsel 16: Zağnos köprüsü ve Ortahisar evleri. 2008

Görsel 17: Zağnos vadisi. Aynı açıdan görünüş. Üstte 1934, altta 2008 yılı

Görsel 18: Zağnos vadisinde Tanjant viyadüğü tamamlanarak hizmete açılmış. 2003

4. ZAĞNOS MEYDANI VE KABAK MEYDAN

Zağnos vadisinin batı yönündeki meydana da Zağnos Meydanı denilmiştir (Görsel 19). Bu alanın güneyinde Atapark bulunmaktadır. 1930'lar öncesinde Atapark'ın yerinde İmaret mezarlığı bulunmaktaydı. Mezarlık boşaltılarak parka dönüştürülmüştür. Geçmişte Zağnos meydanı batısı geniş, boş ve "Kabak meydan" adıyla bilinen ağaçsız bir alan olup, Osmanlı döneminde askerlerin talim ve atış alanı idi. Cumhuriyet sonrası, futbol karşılaşmalarının ve bayram törenlerinin yapıldığı alanlara dönüştürüldü. Günümüzde Avni Aker stadyumu, Trabzon Lisesi, çocuk oyun alanları, Numune ve SSK hastaneleri bu alan ve çevresinde yer almışlardır (Görsel 20).

Görsel 19: Zağnos meydanı. 1964

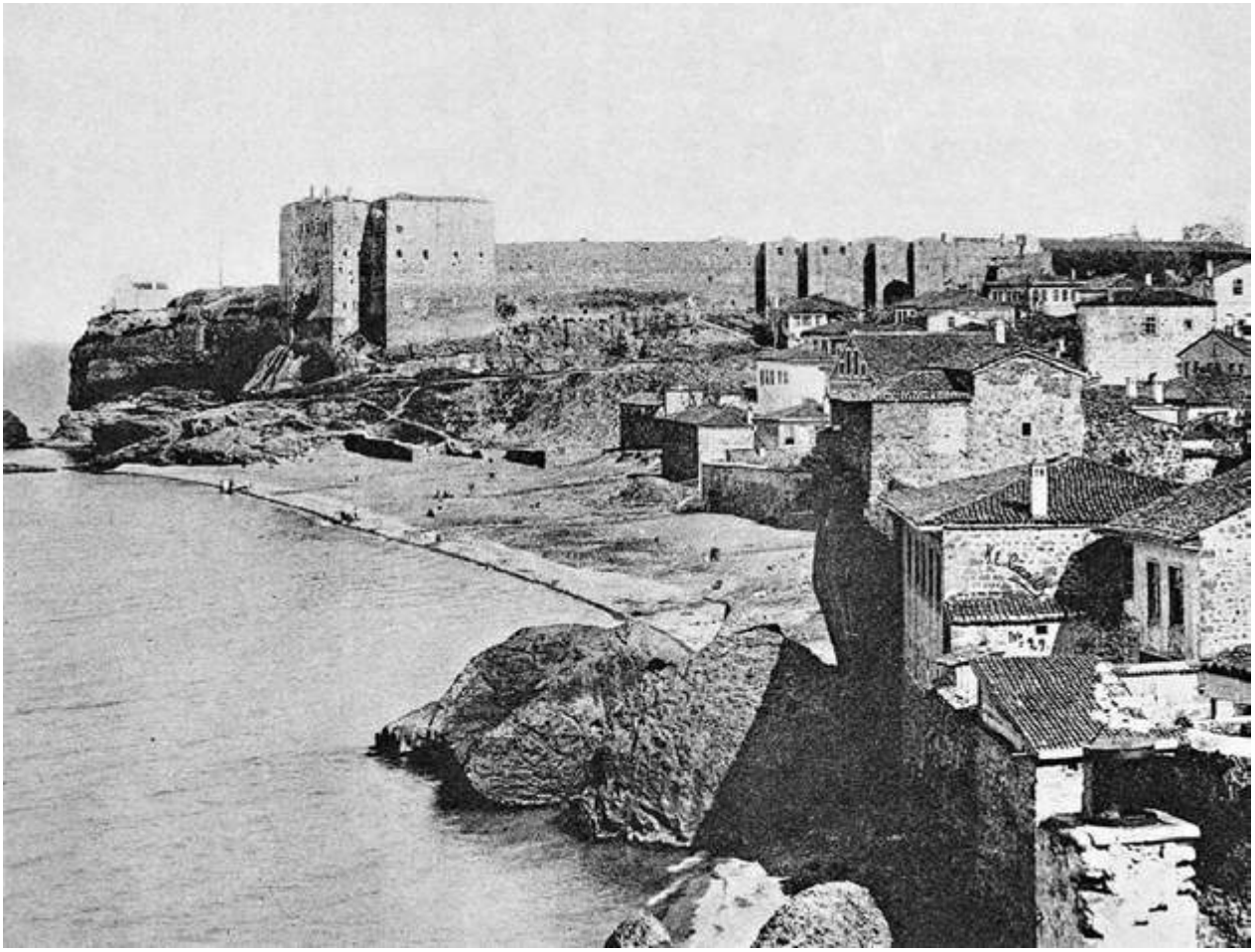

Görsel 20: Kabak meydan. 1930'lu yıllar

5. TRABZON SAHİLİ

1960 yılı öncesinde kent sahili, tarihsel binaların da dizili olduğu, kumsalların denizle buluşma sağladığı, ahşap teknelerin sahile çekildiği bir ortamdı. Sahillerin güzelliği, Trabzon'u gösteren kartpostalların da önde gelen konuları arasındaydı. 1959 yılında başlatılan sahil yolu yapımı ile Trabzon bu güzel ortamını da yitirmiştir.

Trabzon insanının denizle buluştuğu sahil, eski Ceneviz kalesi olarak da bilinen Kalepark önünden başlayarak batı yönünde uzanırdı (Görsel 21). Kalenin hemen önünde Ganita (Kanita) çay bahçesi ile güzel bir kumsal yer almıştı. Ganita, Trabzonlu sanatseverlerin hayal güçlerini tetikleyen ve sanatsal konularda, etkinliklerde ortak kararlar almalarını sağlayan bir buluşma noktasıydı (Görsel 22, 23, 24).

Görsel 21: Kalepark ve Ganita. 1895.

Görsel 22: Ganita sahili ve çay bahçesi. 1953

Görsel 23: Ganita çay bahçesinden sahile bakış. 1945

Görsel 24: Ganita çay bahçesinden yeni yapılan sahil yoluna bakış. 1962

Ganita'nın 200 m. batısında da bir katedral ile tarihsel bir okulun ve eski evlerin dizili olduğu Kemerkaya mahallesi yerleşikti (Görsel 25, 26,27).

Görsel 25: Ganita ve Kemerkaya sahilleri. 1905

Görsel 26: Kemerkaya mahallesi. 1950'ler

Görsel 27: Kemerkaya mahallesi 1980'ler

Kemerkaya batısındaki kumsal da Trabzon surlarının denize ulaştığı, Moloz sahiline kadar devam ediyordu. Bu sahil, geçmişte Trabzon'a balık, meyve, sebze, tahıl türleri, odun vb. taşıyan teknelerin de durak noktasıydı (Görsel 28, 29). Kumsal alanlar, Moloz sahilinin devamı olarak batı yönünde Faroz mahallesine doğru devam ediyordu (Görsel 30).

Görsel 28: Kemeraltı çarşısı sahil görünüşü. 1940

Görsel 29: Kemeraltı çarşısı sahil bulvarı. 2025

Görsel 30: Moloz burcu önlerinden batıya bakış. Geride Faroz mahallesi. 1950

Daha batı yönde, Ayasofya Kilisesi / Camisi önlerinden başlayan ve 2 - 3 km. devam eden kumsal da, özellikle yaz döneminde ailelerin piknik ve denizle buluşma ortamıydı. Daha sonrasında yer alan Akyazı sahili de aynı nitelikleri taşıyan bir kıyı idi (Görsel 31,32).

Görsel 31: Akyazı mahallesi sahili. 1975

Görsel 32: Akyazı mahallesi sahili. 2022 (Google Earth)

6. SON SÖZ

Bir kentin eski yıllardan kalmış görsel dokusunun; yani binalarının, sokaklarının, ağaçlarının hatta zemindeki taşlarının varlığı, sizin o kente ait olduğunuzu anımsatır. Yaşadığınız ortamda sizi çocukluğunuza götürecek her türlü anıları anımsatan, özellikle görsel nesne kalmamışsa; siz orada kendinizi kısa süre önce başka bir kentten tayinle gelmiş gibi algılarsınız. Anılar olmadan yaşamak oldukça sıkıcı ve zordur. (Görsel 33, 34).

Görsel 33: Boztepe'ye bakış. 2018

Görsel 34: Boztepe'ye bakış. Kanuni Sultan Süleyman bulvarı, Boztepe tüneli. 2025

BİLDİRİLER

KENTSEL MORFOLOJİDE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1

URFA'NIN NEOLİTİK DÖNEM KUTSAL MEKÂNLARI ÜZERİNDEN MEKÂNSAL SÜREKLİLİĞİN TİPOMORFOLOJİK OKUMASI

Efruz Yarennur SADİ[1], Elif Yeşim KÖSTEN[2]

[1] Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi/Mimarlık Anabilim Dalı, yarensadi03@gmail.com
[2] Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi/Mimarlık Anabilim Dalı, yesimkosten@gmail.com

ÖZET

Urfa kenti, Neolitik Dönem'den itibaren kutsal mekânlarıyla öne çıkan ve bu özelliğini tarihsel süreç boyunca sürdüren yerleşim alanlarından biridir. Kent, tarihsel sürekliliği boyunca yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda inanç sistemlerinin şekillendiği, sembolik anlamlarla yüklü mekânların oluştuğu bir kültürel merkez olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, Urfa il sınırları içerisinde yer alan Neolitik Dönem höyüklerinde tespit edilen kutsal mekânları tipomorfolojik bir bakış açısıyla inceleyerek, bu yapıların kent hafızasındaki biçimsel ve anlamsal sürekliliğini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında ele alınan kutsal alanlar, coğrafi şekiller, mekânsal form, mimari elemanlar ve alan ölçeği gibi çok boyutlu kriterler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu veriler doğrultusunda oluşturulan tablolar aracılığıyla höyüklerdeki kutsal mekânlara ait ortak tipolojik unsurlar belirlenmiş; bu unsurların zaman içerisindeki morfolojik dönüşümü analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Urfa'nın çok katmanlı tarihsel yapısı içinde kutsal mekânların, hem biçimsel süreklilik gösteren yapılar olarak hem de kentin kolektif belleğini biçimlendiren kültürel unsurlar olduğu görülmüştür. Bu yönüyle çalışma, Urfa Neolitik dönem kutsal mimarisinin kent morfolojisine etkisini ortaya koyan bütüncül ve disiplinler arası bir perspektif sunmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kutsal mekân, mekansal süreklilik, neolitik dönem, tipomorfoloji, Urfa*

1. GİRİŞ

Urfa'nın çok katmanlı kent kimliğinin temelini oluşturan Mezopotamya bölgesi, günümüzde kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları ve batıda Suriye Çölü ile sınırlanan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır (Köroğlu, 2012). Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bu alan, insanlık

tarihindeki ilk yerleşimlerin, tarım faaliyetlerinin ve uygarlıkların doğduğu yer olarak kabul edilir. Yukarı Mezopotamya içinde yer alan Urfa kenti ise, bu coğrafyada kurulan en erken yerleşimlerden biri olarak öne çıkmakta ve yerleşik yaşamın başlangıç noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Şekil.1).

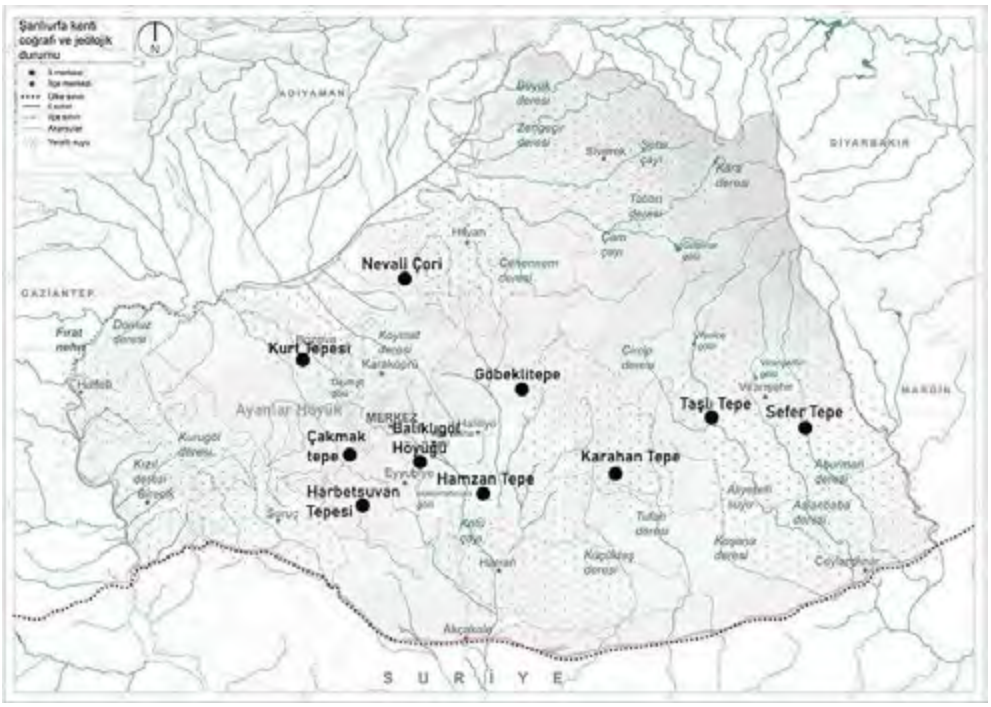
Urfa'nın günümüzdeki kent dokusuna yön veren bu stratejik coğrafi konumu, yalnızca yerleşim açısından değil, kutsal mekân üretimi bakımından da tarihsel süreklilik taşımaktadır. Neolitik Dönem'e tarihlenen höyüklerdeki arkeolojik bulgular, bu coğrafyada sadece gündelik yaşam alanlarının değil, ritüel pratiklerine ayrılmış özel mekânların da var olduğunu ortaya koymaktadır. Göbeklitepe, Karahantepe, Çakmaktepe, Balıklıgöl ve Harbetsuvan gibi merkezlerdeki yerleşim izleri, su kaynaklarına, yüksek platolara ve doğal sınır unsurlarına yakınlıklarıyla dikkat çeker. Bu höyükler, kutsallığın yalnızca sembolik bir kavram değil; aynı zamanda topoğrafya, malzeme, doğa ve mimariyle örülü bir mekânsal strateji olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Urfa, Neolitik Dönem'den itibaren coğrafyayı kutsalla dönüştüren bir yerleşim pratiğinin merkezinde konumlanmıştır.

Bu bağlamda hazırlanan haritada (Şekil.2), Urfa il sınırları içerisinde yer alan Neolitik Dönem höyüklerinin mekânsal dağılımı gösterilmektedir. Nevali Çori, Kurt Tepesi, Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, Taşlı Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Ayanlar Höyük, Harbetsuvan Tepesi ve Balıklıgöl Höyüğü gibi önemli arkeolojik alanlar, bölgedeki erken yerleşimlerin kutsal mekân üretimi açısından yoğunlaştığı alanları işaretlemektedir. Höyüklerin büyük çoğunluğunun akarsu hatlarına, yeraltı su kaynaklarına ve verimli düzlüklerin kenarına yakın konumlandığı görülmektedir. Bu durum, Neolitik Dönem'de kutsal mekânların yalnızca dini ihtiyaçlara göre değil, coğrafi veriler ışığında planlandığını göstermektedir. Ayrıca höyüklerin birbirine olan mesafeleri ve dağılım yoğunlukları, bölge içerisinde ritüel merkezlerin nasıl konumlandığına dair ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ise söz konusu höyükler arasından Göbeklitepe, Karahantepe, Çakmaktepe, Balıklıgöl ve Harbetsuvan höyükleri seçilmiş ve bu beş merkez, tipomorfolojik bir bakış açısıyla detaylı biçimde incelenmiştir. Seçilen bu örnekler üzerinden kutsal mekânların mekânsal formları, mimari elemanları, biçimsel süreklilikleri analiz edilerek, Urfa'nın Neolitik Dönem kutsal yapıları üzerinden palimpsest kent kimliğine nasıl katkı sunduğu sorgulanmıştır.

Şekil 1. Urfa'nın Mezopotamya bölgesi içerisindeki konumu (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 2. Urfa Neolitik dönem höyüklerini noktasal olarak gösteren harita (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

2. COĞRAFYA VE TARİH EKSENİNDE URFA KENTİ

2.1. Urfa'nın İlk Yerleşim Dönemlerine İlişkin Mitolojik ve Arkeolojik Temelli Yaklaşımlar

Urfa kentine dair ilk yerleşim izleri, yalnızca arkeolojik bulgulara değil, aynı zamanda mitolojik ve dinsel anlatılara da dayanmaktadır. Bu bağlamda, kentin kuruluşuna ilişkin çeşitli anlatılar mevcuttur. Süryani tarihçi Mihail'e göre, Tufan olayından sonra Nuh'un torunlarından olan Kenan'ın oğlu Nemrut, bugünkü Urfa kentini inşa etmiştir. Aynı anlatı geleneğini sürdüren Aziz Efraim, Nemrut'un hüküm sürdüğü yerin Edessa yani Erekh olduğunu belirtirken; Aziz İsidoros ise Nemrut'un Babil'den ayrıldıktan sonra Edessa'yı kurduğunu, bu bilginin ise Kitab-ı Mukaddes'te geçen bir pasaja dayandığını dile getirir. Bu anlatılar, kent tarihine ilişkin dinsel temelli efsanelerin bölgesel hafızada ne denli yer ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan, Urfa'nın kuruluşuyla ilgili daha tarihsel temelli bir diğer görüş ise, Seleukos İmparatorluğu'nun kurucularından I. Seleukos Nikator'a dayandırılır. Bu görüşe göre Nikator, Makedonya'da doğduğu Edessa kentine benzediği için bu bölgede kurduğu yeni yerleşim merkezine de aynı ismi vermiştir. Kurucusu olduğu bu şehirde güçlü surlar, saray yapıları ve gelişmiş su dağıtım sistemleri inşa ettiği ifade edilmektedir (Ekinci ve Paydaş, 2008). Bu yaklaşım, Urfa'nın Helenistik dönemden itibaren planlı bir kentleşme sürecine girdiğini ve özellikle altyapı unsurlarında sistemli bir mimari anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Arkeolojik bulgular ise, kentin tarihini çok daha erken dönemlere, Paleolitik Çağ'a kadar geri götürmektedir. Bu döneme ait izler, özellikle kentin en önemli su kaynağı olan Balıklıgöl çevresinde tespit

edilmiştir. Urfa, bu bağlamda "İki Tepeli Şehir" olarak tanımlanır; bu tanım, kentin ilk yerleşim çekirdeğini oluşturan coğrafi yapı üzerine odaklanır. Bunlardan ilki, Balıklıgöl havzasına kadar uzanan Tell Futur Tepesi, diğeri ise Harran Kapısı'na dek yayılan Damlacık Tepesi'dir. Bu iki tepe yükseltisi, Urfa'nın erken yerleşim düzeninin topografik temelini oluşturmakta ve kentin dairesel biçimde, hilal formuna yakın bir yapı içinde geliştiğini göstermektedir (Ekinci ve Paydaş, 2008). Bu coğrafi yerleşim kurgusu, daha sonra kutsal mekânların ve anıtsal yapıların konumlandırılmasında da belirleyici bir rol oynamıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Urfa'nın Tell Futur tepesinden görünüşü-1900'lü yıllar (Ekinci, 2018)

2.2. Urfa Kentinin Coğrafi Özellikleri

Tarih öncesi çağlardan itibaren sürekli yerleşime sahne olan Urfa, doğal kaynakları, iklimi ve fiziki yapısıyla Neolitik dönemden bu yana insan yaşamını destekleyen özgün bir coğrafi ortam sunmuştur. Özellikle su kaynakları bakımından zengin olan kentte, Fırat Nehri'nin yanı sıra Domuz, Koymat, Circip, Taban, Kara ve Çam dereleri, doğal drenaj sistemini oluşturmaktadır. Bu su kaynaklarına ek olarak Ayn Zeliha, Halilürrahman, Gülpınar, Devteşti, Viranşehir ve Yenice gibi göller de bulunmaktadır. Nehir ve derelere olan yakınlık, Urfa'daki erken yerleşimlerin dağılımını doğrudan etkilemiş ve Neolitik Dönem kutsal mekânları bu su kaynaklarına yakın stratejik konumlanma örüntüsünün bir parçasını oluşturmuştur (Şekil 4).

Şekil 4. Urfa su kaynaklarını gösteren harita (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

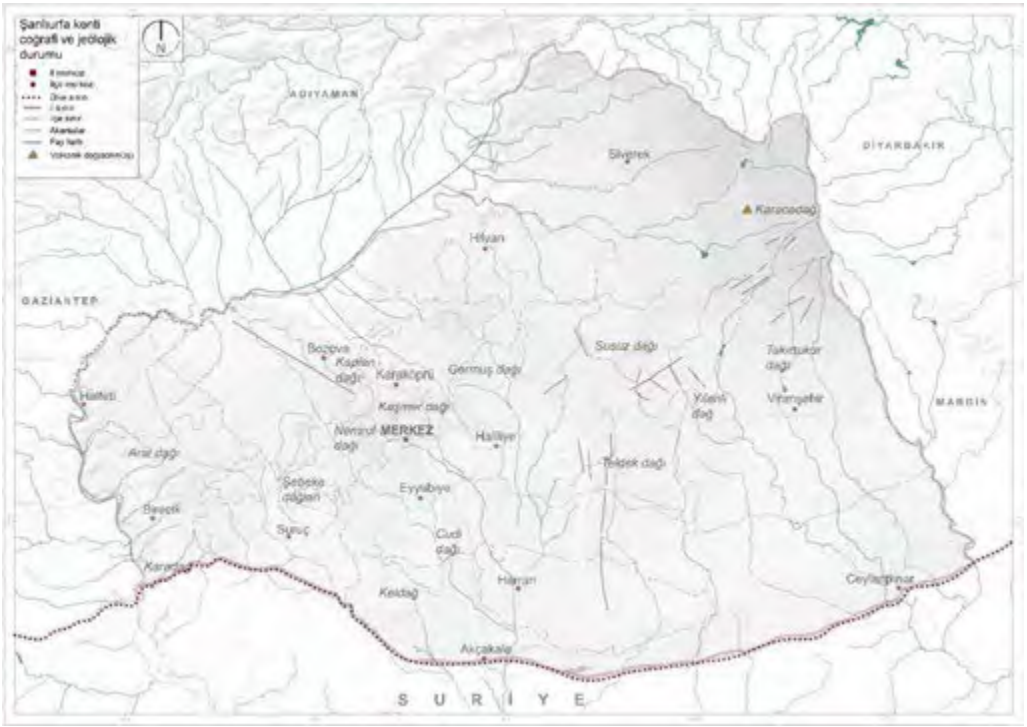
Topografik yapı bakımından ise Urfa, geniş ve verimli düzlüklerle karakterize edilmiş bir kenttir. Harran, Suruç, Bozova, Siverek, Viranşehir, Birecik ve Ceylanpınar ovaları, tarih boyunca hem tarım hem de yerleşim açısından cazibe alanı olmuştur. Bu düzlüklerin çevresinde yer alan Baziki, Arat, Tektek, Çaykuyu ve Siverek–Viranşehir platoları, doğal sınırlar oluşturmuştur. Özellikle Tektek Platosu, hem fiziki konumu hem de barındırdığı Neolitik yerleşimlerle dikkat çeker. Suyun ulaşılabilirliği ve toprağın verimliliği, bu alanların tarih öncesi toplumlarca kutsal mekân olarak seçilmesinde belirleyici faktörler arasında yer almıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Urfa ova ve platolarını gösteren harita (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Kentteki dağlık alanlar da coğrafi yapının önemli bir parçasını oluşturur. Kuzeydoğudaki Karacadağ, volkanik kökenli yapısıyla dikkat çekerken, çevresindeki bazalt lav örtüsü hem toprak tipini hem de

yerleşim tercihlerini etkilemiştir. Güneydoğuda yer alan Tektek, Yılanlı ve Takırtukur dağları, Harran ve Viranşehir ovalarını çevreleyen yükseltiler olarak karşımıza çıkar. Merkez ve batı kesimlerde yer alan Nemrut, Germuş, Kaşmer, Kaplan, Arat, Karadağ ve Şebeke Dağları ise bölgenin topoğrafik çeşitliliğini artırır. Bu dağlar boyunca uzanan fay hatları, bölgenin jeolojik dinamiklerini belirlerken, yerleşim alanlarının seçiminde de etkili olmuştur. Bu yükseltiler, Neolitik dönemde kutsal alanların daha yüksek ve hâkim konumlarda inşa edilmesini sağlayarak sembolik ve ritüel işlevlerle de örtüşen mekânsal tercihlere olanak tanımıştır (Ekinci ve Paydaş, 2008) (Şekil 6).

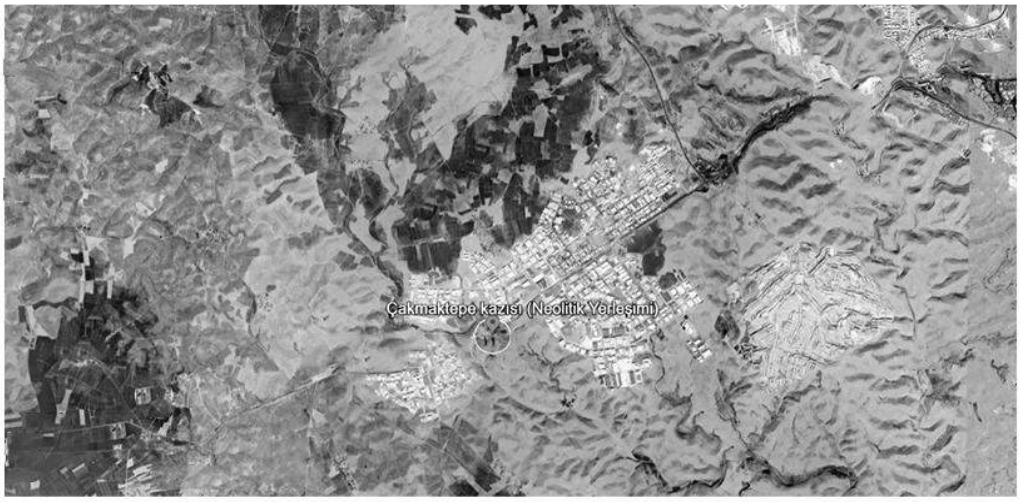

Şekil 6. Urfa dağlarını gösteren harita (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

3. NEOLİTİK DÖNEMDEKİ URFA HÖYÜKLERİNİN TİPOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

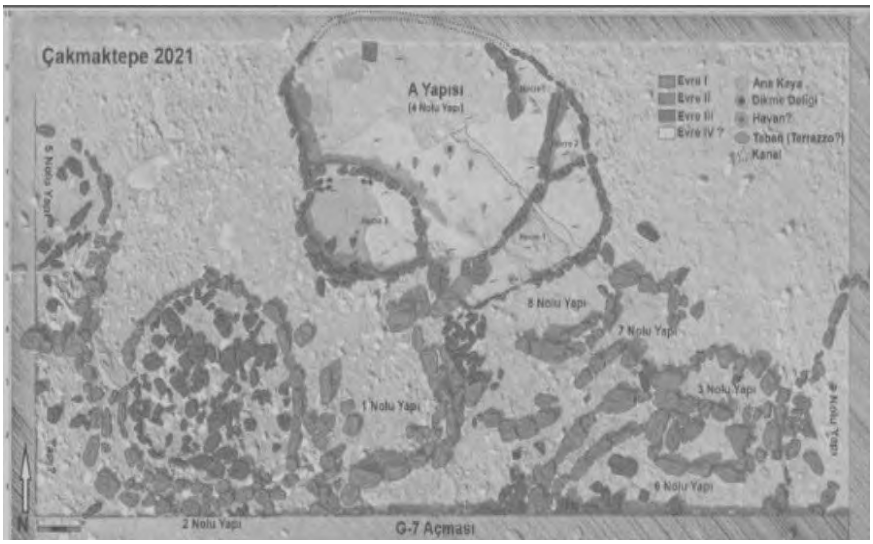
3.1. Çakmaktepe Höyüğü

Çakmaktepe Höyüğü, 2021 yılında yürütülen 'Şanlıurfa Merkez ve Çevresi Tarihöncesi Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (ŞAYA)' kapsamında keşfedilmiş ve aynı yıl kazı çalışmaları başlatılmıştır (Şahin vd., 2023) (Şekil.7). Yerleşim alanı hem özel konut hem de kamusal işlevlere yönelik yapılar içermektedir. Alanda, konutların yanı sıra ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülen yapılar da tespit edilmiştir (Şahin vd., 2023).

Şekil 7. Çakmaktepe hava fotoğrafı (URL-1) (Yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Höyük, mekânsal form açısından incelendiğinde, dairesel planlı kulübeler ve çukur barınakların varlığı tespit edilmiştir. Mimari elemanlar bağlamında ise yapı temellerinin ana kayaya oyularak oluşturulduğu; duvarların ise büyük taş bloklarla desteklendiği gözlemlenmiştir. İç mekânda bulunan ana kayaya oyulmuş dikme delikleri, çatı veya üst örtüye dair önemli ipuçları sunmaktadır. Yerleşmeye 300 ve 500 metre mesafede sarnıçlar yer almakta olup, yerleşmenin tam tepe noktasında ise Roma dönemine ait olduğu düşünülen bir tümülüs bulunmaktadır (Şahin ve Uludağ, 2022). Ayrıca, yerleşmede yanmış boğa, yabani koyun ve atgiller familyasına ait kafatasları bulunmuş, ancak bu kafataslarında ateş izlerinin olmaması, söz konusu kalıntıların başka bir yerde yakılarak ritüel amaçlı buraya getirildiği ihtimalini güçlendirmektedir (Şahin vd., 2023). Mekânsal büyüklük açısından, ana yerleşmenin yaklaşık 150 metre çapında olduğu, ana yerleşmeye yakın alanlarda ise çapları 15–16 metre arasında değişen özel ve kamusal yapılar ile çapları 4–5 metre arasında olan ve ana kayaya oyularak inşa edilen konut yapılarının açığa çıkarıldığı belirtilmektedir (Şahin vd., 2023) (Şekil 8).

Şekil 8. Çakmaktepe G-7 plankaresi (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu. 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2.)

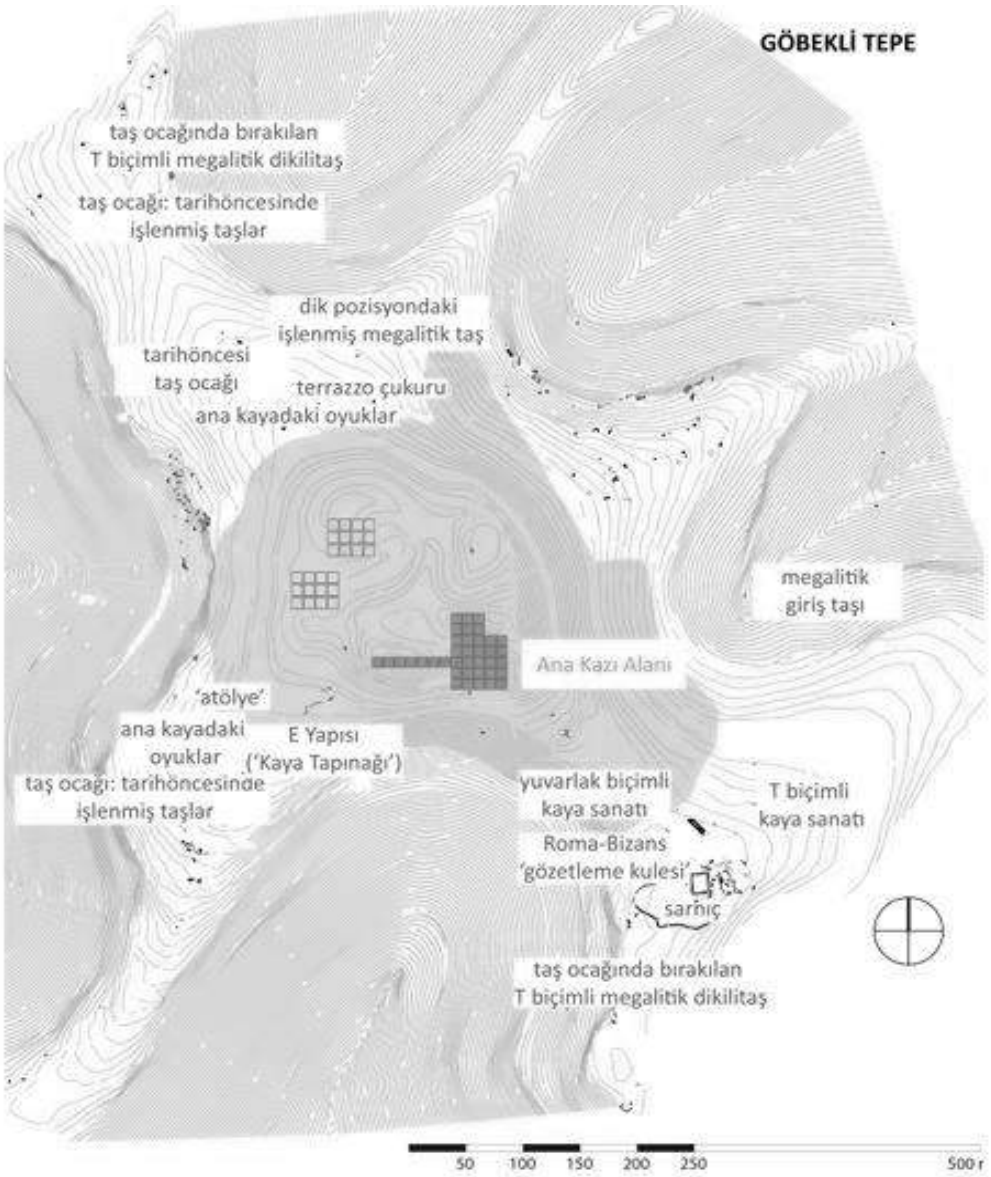
3.2. Çalışmanın Metodolojisi

Göbeklitepe, Urfa kent merkezinin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda, Örencik Köyü yakınlarında yer alan ve 200–300 metre yüksekliğindeki kireçtaşı kayalıklarından oluşan bir höyüğün üzerinde konumlanmaktadır (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı, 2017) (Şekil.9). 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri tarafından gerçekleştirilen 'Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi' kapsamında yüzey araştırması ile keşfedilmiştir (Benedict, 1980).

Şekil 9. Göbeklitepe'nin havadan görünümü (Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı)

1996-2009 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında A, B, C, D ve G yapıları üzerinde yoğunlaşılmıştır. Ayrıca, 1995-1996 yıllarında 'kaya tapınağı' olarak adlandırılan E yapısı, 2007'de F yapısı, 1997'de H yapısı ve 2009-2010 yıllarında I yapısı ortaya çıkarılmıştır. Höyük, mekânsal form açısından incelendiğinde, A'dan I'ye kadar toplam dokuz dairesel planlı yapının varlığı belirlenmiştir. Üç ana tabakadan oluşan yerleşmenin I. tabakası Neolitik sonrası Orta Çağ dönemine tarihlenirken, II. tabakası Erken/Orta Neolitik Çağ'a ait olup, bu tabakada dikdörtgen planlı odalara sahip yapılar tespit edilmiştir. III. tabaka ise M.Ö. 9600–8800 yıllarına tarihlenmekte olup, büyük dairesel megalitik yapılar bu döneme aittir (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı). Mimari açıdan değerlendirildiğinde, ana kayaya oyulmuş yapı temelleri, taş bloklarla desteklenen duvarlar ve dikme delikleri üst örtüye dair önemli ipuçları sunmaktadır. Taş ocaklarında işlenip bırakılan T biçimli dikilitaşlar, yapım süreci hakkında bilgi verirken, yerleşim yakınlarında sarnıçlar da bulunmaktadır. Ayrıca alanda Roma-Bizans dönemine ait bir gözetleme kulesi ve tümülüs de yer almaktadır. Alanda bulunan malzeme ve buluntular arasında kireçtaşı bloklar, terazzo tabanlar, kazıyıcılar, taş kalemler, taş yongalar, Helwan ve Nemrik uçları ile sürtme taşları yer almaktadır (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı). Alan, mekânsal büyüklük açısından yaklaşık 300 metre çapında bir arkeolojik sahayı kapsamakta olup, yerleşimlerde çapları 10 ile 30 metre arasında değişen dairesel planlı tapınma alanları tespit edilmiştir (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı, 2017) (Şekil 10).

Şekil 10. Göbeklitepe Alan Haritası (Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı)

3.3. Karahantepe Höyüğü

Karahantepe, Şanlıurfa'nın yaklaşık 63 kilometre doğusunda, Tektek Dağları Milli Parkı sınırları içinde yer almaktadır. Çamlıdere Bucağı'na bağlı Kargalı Köyü'nün Keçili Mezrası yakınlarında bulunan ve yaklaşık 50 dönümlük bir alanı kapsayan bu arkeolojik saha, bölgenin önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Şekil 11). Alan, 1997 yılında Ardahan Üniversitesi'nden Öğretim Üyesi Bahattin Çelik tarafından keşfedilmiş olup, Seramiksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir (Çalğan, 2015).

Şekil 11. Karahantepe hava fotoğrafı (URL-2) (Yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Höyükte mekânsal form açısından, megalitlerin çevrelediği dikdörtgen biçimli bir yapı duvarı ve alanda 10 megalitten oluşan yuvarlak planlı bir tapınak tespit edilmiştir (Çalğan, 2015). Sahada yer alan mimari unsurlar arasında, Roma Dönemi'ne ait olduğu değerlendirilen bir tümülüs ile Antik Dönem'e tarihlenen sarnıçlar bulunmaktadır. İzinsiz kazılar nedeniyle zarar gören tümülüsün aksine, sarnıçlar bölge halkı tarafından su ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Alanda toplam 286 adet, karşılıklı duran T biçimli megalit tespit edilmiştir. Ayrıca, dini ritüel odalarında pencere işlevi gördüğü düşünülen pervaz yapıları da bulunmuştur. Megalitlerin çıkarıldığı ve yaklaşık 4,5 metre uzunluğunda tamamlanmamış T biçimli dikilitaşların yer aldığı taş ocağı da mevcuttur. Anakayaya oyulmuş havuzlar, bu havuzların 20 metre uzağında bulunan merdiven benzeri yapılar ile merdivenlerin yanındaki kanallar da alanın dikkat çeken unsurları arasındadır. Alanda bazalt taşı, kireçtaşı bloklar, yongalar, çekirdekler, ok uçları, baltalar, kazıyıcılar, taş kaplar ve havanlar gibi çok sayıda malzeme-buluntu ortaya çıkarılmıştır. Figüratif elemanlar arasında, Şanlıurfa Müzesi'ne götürülen megalitlerde karşılıklı kolların yer aldığı üç parça, hayvan kabartmaları (ceylan, tavşan) bulunan üç megalit parçası ve yılan kabartmalı ile kravat motifli iki megalit parçası yer almaktadır. Mekânsal büyüklük açısından, alandaki yuvarlak planlı kült merkezi 13 metrekarelik bir alanı kapsarken, günümüzde tarım arazisi olarak kullanılan bölgede yaklaşık 150 metrekarelik derin bir çukur bulunmaktadır (Çalğan, 2015).

3.4. Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü

Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü, Balıklıgöl'ün kuzey yamacında, Yenimahalle semtinde yer almaktadır. Höyük, birçok göl ve su kaynağına yakın konumda olup, Urfa eski kent merkezinin bir parçasını oluşturmaktadır. 1997 yılında Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile Şanlıurfa Müzesi iş birliğiyle gerçekleştirilen kazılarda, höyüğün Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendiği belirlenmiştir. Kent, doğudan Harran Ovası, batı ve güneyden Fatik Dağları, kuzeyden ise Kaşmer Dağı ile çevrelenmektedir. Topoğrafya, güneye açılan bir at nalı biçimini alırken, kent merkezi bu yapının kuzeybatı köşesinde konumlanmaktadır. Höyük, doğuya doğru hafif eğimli bir araziyle Harran Ovası'na açılmakta, güney ve batı sınırını Karakoyun Deresi doğal olarak belirlemektedir. Dere, Bizans İmparatoru Iustinianus döneminde, derenin önüne bir baraj inşa edilerek su surların dışına, Harran Ovası yönüne yönlendirilmiştir (Çelik, 2016).

Höyüğün güney ve güneydoğusunda yer alan Urfa Kalesi eteklerinde sekiz büyük doğal kaya sığınağı bulunmaktadır. Bu kaya altı sığınaklardan biri, halk arasında kutsal kabul edilen ve Hz. İbrahim'in doğduğu yer olarak bilinen mağaradır. Günümüzde Ayn-el Halil ve Ayn Züleyha adıyla anılan ve kutsal sayılan Balıklıgöl kaynakları da bu bölgedeki karstik su sistemine bağlıdır. 1990'lı yıllarda yürütülen "Dergâh ve Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi" kapsamında yapılan kamulaştırma ve yıkım çalışmaları, özellikle Yenimahalle'nin güney yamaçlarında tahribata yol açmış ve semtin topografyasında değişikliklere neden olmuştur. Bu çalışmalar sırasında Yenimahalle'nin güneyinde yer alan sarp kayalık alanın kuzeye doğru düzlük bir kaya platformuna ve höyüğe dönüştüğü tespit edilmiştir (Çelik, 2016).

Höyük, mekânsal form açısından incelendiğinde, alanın güneyinde oldukça özensiz inşa edilmiş dairesel planlı bir yapı kalıntısı, I. terazzo taban üzerinde yer almaktadır. Bu tabanın kuzeyinde yer alan ve yarım daire biçimindeki II. terazzo tabanda duvar ve kerpiç izlerinin olmaması ile yoğun kül tabakasının bulunması, bu yapının yangınla tahrip olmuş yuvarlak planlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Mimari elemanlar arasında, I. terazzo taban alanında yan yana dizilmiş üç söve taşı ve yüzey tümsekleri; IV. terazzo taban alanında ise dört bazalt söve taşı tespit edilmiştir. I. terazzo tabandaki üç taşın özenle yan yana dizilmesi, bu elemanların kapı değil, direk altlığı işlevi gördüğünü düşündürmekte olup, Göbeklitepe'deki aslanlı yapıdaki taş dizilimiyle benzerlik göstermektedir. Alanda bazalt taşı, terazzo, deliciler, ok uçları, kazıyıcılar, yongalar ve taş kalemler gibi malzeme ve buluntular ele geçirilmiştir. Figüratif elemanlar arasında ise, alanda tesadüfen bulunan Balıklıgöl heykelinde chevron (çavuş) motifi kabartması yer almaktadır. Mekânsal büyüklük açısından, Yenimahalle semtinin kapladığı alan yaklaşık 15 hektar olmakla birlikte, mevcut yapılaşma nedeniyle yerleşmenin tam boyutu kesin olarak belirlenememiştir (Çelik, 2016) (Şekil 12).

Şekil 12. Balıklıgöl Höyüğüne Ait Kazılan Kesit Alanı (Çelik, 2016)

3.5. Harbetsuvan Tepesi

Harbetsuvan Tepesi, Eyyubiye ilçe sınırları içerisinde yer alan ve 2014 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen bir arkeolojik alandır (Çelik, 2015a, 2015b). Şanlıurfa'nın yaklaşık 55 kilometre doğusunda, Tektek Dağları olarak bilinen plato içerisinde konumlanan bu arkeolojik alan, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle merkezleri gibi önemli yerleşimlerin de bulunduğu Harran Ovası'nın doğu kenarında, yüksek bir platonun üzerinde yer almaktadır (Çelik ve Çelik, 2020) (Şekil 13).

Şekil 13. Harbetsuvan Hava Fotoğrafı (Çelik, vd., 2023)

Alanda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda, ana kayaya oyulmuş havuzlar ile çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış çeşitli aletler tespit edilmiştir (Çelik, 2016). Bu buluntular sayesinde, Harbetsuvan Tepesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinde küçük bir kült merkezi olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tepenin yüzeyinde çok sayıda T biçimli dikilitaş da tespit edilmiştir (Çelik 2016, 422-423,425, fig.3,4,1). Kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilen bir alanda ortaya çıkarılan T biçimli dikilitaşlardan birinin üzerinde, parmak kabartmaları da gözlemlenmiştir (Çelik,2016). Harbetsuvan Tepesi'nin günümüze kadar korunmuş kısmı yaklaşık 6.000 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nde çakmaktaşı buluntuları oldukça yoğun olup, 1 metrekarelik alana yaklaşık 30 adet düşmektedir. Harbetsuvan Tepesi'nde tespit edilen mimari unsurlar, bölgede hâkim olan taş mimarisine işaret etmektedir (Neef, 2003).

Harbetsuvan Tepesi'nde yer alan T biçimli dikilitaşlar, yapısal işlevleri bakımından birer paye olarak kullanılmıştır (Şekil 14). Ahşap yerine kireçtaşından yapılmış bu payelerin kullanımı, bölgede büyük ve uzun ağaç türlerinin bulunmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Tektek Dağları'nın geçmişte baskın bitki örtüsü olan menengiç, badem, alıç ve incir gibi türler, kereste yapımına uygun olmayan kısa yapılı ağaçlar olduğundan, taş işçiliğinin bölgede yaygın olması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Şekil 14. Alanda yarısı duvarda bulunan bir dikilitaş örneği (URL-3) (Yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'ye olan coğrafi yakınlığı nedeniyle bir uydu yerleşim özelliği taşımakta olup, Karahan Tepe'nin bir uzantısı ya da ayrışmış bir kült merkezi olabileceği yönünde değerlendirmeler mevcuttur. Her iki yerleşimde yürütülen kazı çalışmaları karşılaştırıldığında, Harbetsuvan Tepesi'nin geç evrelerinde ele geçen bazı buluntuların Karahan Tepe'de henüz görülmediği tespit edilmiştir. Harbetsuvan'daki yapılar kült yapılar olarak tanımlanmakta olup, mimari kalıntılar en az iki evreli bir yerleşime işaret etmektedir. Birinci evre mimarisinde kullanılan yekpare taşların işçiliği, ikinci evre mimarisine

kıyasla daha nitelikli olup, bu durum ilk evrenin Karahan Tepe taş ustaları tarafından veya onların denetiminde inşa edilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen taş aletler arasında büyük uçlar dikkat çekmektedir. Karahan Tepe'de bulunan Nemrik tipi ok uçlarına Harbetsuvan kazılarında rastlanmamıştır. Mimarisi açısından değerlendirildiğinde, Harbetsuvan Tepesi'nin yapıları Göbekli Tepe'nin II. tabakasıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Göbekli Tepe II. tabakasında olmayan mekân girişleri, Harbetsuvan Tepesi'nde mevcuttur. Bu tip bir giriş, Göbekli Tepe'de yalnızca III. tabakada görülmektedir (Schmidt, 2013). Harbetsuvan Tepesi'nde ortaya çıkarılan heykeltraşlık eserleri ise Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de bulunan örneklerle benzer özellikler taşımaktadır. Bu durum, Harbetsuvan kazılarının Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi hakkında yeni bilgiler sunabileceğini ve bilimsel araştırmalara önemli katkılar sağlayacağını göstermektedir.

4. URFA NEOLİTİK DÖNEM KUTSAL ALANLARINDA ORTAK MİMARİ UNSURLAR

Göbeklitepe, Karahantepe, Balıklıgöl, Çakmaktepe ve Harbetsuvan Tepesi höyükleri arasında yapılan karşılaştırmalı analizde, Neolitik dönemin mekânsal-mimari anlayışına dair birçok ortak yapı öğesi gözlemlenmiştir. Tüm höyüklerde dairesel planlı yapıların yoğunluğu, kutsal mekanlarda merkeziyetçi bir anlayışın benimsendiğini göstermektedir. Harbetsuvan Tepesi, bu anlayışa uyumlu olarak dairesel ve dikdörtgen planlı mekânlarıyla özellikle Karahantepe ve Göbeklitepe ile mimari benzerlikler sunar. "T" biçimli dikilitaşların hem Harbetsuvan'da hem Göbeklitepe ve Karahantepe'de görülmesi, kutsal alanlar arasında ritüel sembolizmin benzerliğine işaret ederken; Harbetsuvan'daki parmak kabartması ise bu figüratif çeşitliliğe özgün bir katkı sunar. Ayrıca obsidyen ve çakmaktaşı aletlerin, yoğun kazıyıcı kalıntıların ve kireçtaşı mimarisinin tüm höyüklerde tespit edilmesi, bu alanların hem dini hem işlevsel yönlerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 6.000 m²'lik büyüklüğüyle Harbetsuvan, Karahantepe'ye olan yakınlığı nedeniyle muhtemelen onun uydu yerleşimi işlevini taşımakta ve böylece Neolitik Şanlıurfa'nın kutsal alanlar ağı içinde anlamlı bir yere sahip olmaktadır. Karahantepe yaklaşık 150.000 m2 alanıyla en geniş yerleşimi temsil ederken, Göbeklitepe 80 – 90.000 m2, Çakmaktepe 17.500 m2 ve Balıklıgöl höyüğü ortalama 10 – 15.000 m2'lik bir alanı kaplamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Höyüklerdeki Elemanların Tipolojik Olarak Sınıflandırılması

DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ	ÇAKMAK TEPE	GÖBEKLİTEPE	KARAHAN TEPE	YENİMAHALLE BALIKLIGÖL	HARBETSUVAN TEPESİ
Coğrafi Konum-Yükselti	Plato üzeri münferit tepe	Yüksek kayalık Tepe	Basık plato	Kent İçi Yükselti	Yüksek plato
Mekânsal Form	Dairesel	Dairesel, Dikdörtgen	Dairesel, Dikdörtgen	Dairesel	Dairesel, Dikdörtgen
Mimari Eleman	Sarnıç, Tümülüs	Dikilitaş, Tümülüs, Sarnıç, Merdiven	Dikilitaş, Sarnıç, Gözelleme Kulesi	Söve Taş, Yüzey Tümseği	Dikilitaş
Mekânsal Büyüklük	17.500 m2	80 - 90.000 m2	150.000 m2	Belirsiz - Kent İçinde	6.000 m2

5. SONUÇ

Urfa kentinde yer alan Göbeklitepe, Karahantepe, Balıklıgöl, Çakmaktepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi Neolitik dönem kutsal alanları üzerine yapılan bu tipolojik ve mekânsal inceleme, bölgedeki kutsal mekân inşa pratiklerinin hem zamansal hem de mekânsal düzeyde büyük bir devamlılık ve benzerlik sergilediğini ortaya koymuştur. Söz konusu höyüklerde karşılaşılan "T" biçimli dikilitaşlar, sarnıçlar, tümülüsler, yüzey tümsekleri ve gözlem kuleleri gibi mimari unsurlar, bu alanların yalnızca ritüel amaçlarla değil, aynı zamanda kolektif hafıza, toplumsal organizasyon ve sembolik temsil açısından da önemli işlevler üstlendiğini göstermektedir.

Bu kutsal alanların genellikle yüksek, hâkim konumlu platolar ya da kent içi yükseltiler üzerine inşa edilmiş olması, Neolitik toplumlarda kutsallığın yer seçimiyle doğrudan ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Dairesel ve dikdörtgen planlamaların birlikte kullanıldığı mekânsal formlar, yalnızca estetik tercihlere değil, aynı zamanda sembolik, işlevsel ve sosyal organizasyona dair ipuçları da vermektedir. Aynı zamanda bu mekânsal örüntüler, kutsal alanların belirli bir düzen ve ilkeye göre inşa edildiğini ve bu ilkenin zaman içinde bölgesel bir inşa formuna dönüştüğünü düşündürmektedir.

Harbetsuvan Tepesi'nin Karahantepe ile olan fiziksel yakınlığı ve mimari açıdan gösterdiği benzerlikler, kutsal alanların kendi aralarında hiyerarşik bir ağ kurdukları ve belirli bir işlevsel sistem içerisinde yer aldıkları varsayımını desteklemektedir. Bu, Neolitik dönemde sadece bireysel kutsal alanlardan değil, daha geniş bir kutsal mekânlar ağından söz edilebileceğini ortaya koyar. Bu bağlamda, mekânsal süreklilik yalnızca mimari benzerliklerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda semboller, figüratif motifler gibi kültürel

unsurlar aracılığıyla da desteklenmektedir. Bölgesel kültürel bütünlüğün yanı sıra, yerel yorumların da mimariye ve sembolizme yansıdığı görülmektedir.

Bu çalışma, Neolitik Urfa'da kutsallığın yalnızca belirli bir döneme ait olmadığını, aksine zaman içinde şekillenen ve dönüşen, ancak özünde belli ilkeleri koruyan bir kavram olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. İnşa edilen kutsal alanların ortak morfolojik özellikleri, bu sürekliliği mekânsal olarak görünür kılmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Benedict, P. (1980). Güneydoğu Anadolu yüzey araştırması. H. Çambel ve R. J. Braidwood (Ed.) Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları içinde, (s. 107–149). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çalğan, G. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe (Yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/ İzmir.

Çelik, B. (2006). Eski Kaynaklar Işığında Balıklıgöl Höyüğü. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.

Çelik, B. (2015a). Differences and similarities between the settlements in Şanlıurfa region where "T" shaped pillars are discovered. TÜBAAR, 17, pp.9–24.

Çelik, B. (2015b). Şanlıurfa İli yüzey araştırması. Belgü, 2, 9–99.

Çelik, B. (2016). A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi. Documenta Praehistorica, 43, pp.421–428.

Çelik, B., Güler, M., Güler, G. (2023). Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (60), 94-107.

Çelik, B., Tosyagülü Çelik, H. (2020). Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(47), 44–58.

Ekinci, A., Paydaş, K. (2008). Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Kitaplığı Dizisi:46.

Göbeklitepe Alan Yönetim Planı. (2017). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Köroğlu, K. (2012). Eski Mezopotamya tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar. İletişim Yayınları.

Neef, R. (2003). Overlooking the steppe-forest: A preliminary report on the botanical remains from early Neolithic Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, NeoLithics, 2/03, 13–16.

Schmidt, K. (2011). Göbeklitepe kazısı 2010 yılı raporu. 3. Kazı Sonuçları Toplantısı, Malatya.

Schmidt, K. (2013). Göbekli Tepe kazısı 2011 yılı raporu. 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012 Çorum, 1. Cilt, 79–90.

Şahin, F., Miyake, Y., Uludağ, C., & Polat, N. (2023). Çakmaktepe 2022 Yılı Kazı Çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli.

Şahin, F., & Uludağ, C. (2022). Çakmaktepe kazısı 2021 yılı ilk sezon çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli.

URL – 1 https://tastepeler.org/yerlesmeler/cakmaktepe Erişim Tarihi:01.07.2025

URL – 2 https://www.google.com/maps/place Erişim Tarihi:01.07.2025

URL – 3 https://tastepeler.org/yerlesmeler/harbetsuvan Erişim Tarihi:01.07.2025Akkar Ercan, M. (2010). Sürdürülebilirlik Açısından Koruma Odaklı Yenileme Girişimleri Nasıl Şekillenir? ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 27(1), 201-221.

2

ÇEKİRDEKTEN ÇEVREYE: İLKOKUL YERLEŞKESİ VE MAHALLE ETKİLEŞİMİ DOĞRULTUSUNDA KENTSEL MORFOLOJİNİN ANALİZİ

Eda AKTÜRK[1], Hande EYÜBOĞLU[2]

[1] Yüksek Mimar, mimaredaakturk@gmail.com
[2] Samsun Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, hande.eyuboglu@samsun.edu.tr

ÖZET

Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel yapısını, bu yapıyı oluşturan unsurları ve unsurların birbiriyle olan ilişkilerini incelemektedir. Kenti, kentteki yaşam formlarını mikro ve makro düzeydeki dinamiklerini anlamak için mahalle temel yapı taşı olarak tariflenmektedir. Dolayısıyla, bir kenti anlamak için mahalle veya mahalleler yol gösterici olmasından hareketle kentin çekirdeği olarak görülebilmektedir. Mahallenin çekirdeği; başka bir deyişle mahalleyi tanımlayan işlev birimini ise ilkokul yapıları oluşturmaktadır. Bir mahallede öğrencinin ilkokula yaya erişim mesafesi olarak belirlenen 500-800 metrelik yarıçaptan oluşan daire mahallenin mekânsal büyüklüğünü ve sınırlarını kuramsal olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada kent-mahalle-ilkokul kavramları arasındaki ilişki silsilesinden hareketle, kentsel morfolojiyi mahalle ve mahalleyi tanımlayan ilkokul ve yakın çevresi arasındaki etkileşimler üzerinden incelemek amaçlanmaktadır. Çalışmada; betimsel araştırma yöntemi ve döküman analiz tekniği kullanılmıştır. İlkokul, yakın çevresi ve mahalle üzerinden bir okumanın yapılacağı bu çalışmada, çekirdekten (ilkokul) bütüne (mahalle) birbirlerini etkileyen ve birbirlerinden etkilenen fiziksel yapıya ilişkin durumlar sorgulanmıştır. Bu sorgulamada kentsel morfoloji; ulaşım ağı, yapı tipolojisi, bina yoğunluğu, doluluk-boşluk oranı, açık alan sistemleri, yapı-yol ilişkisi, mekânsal hiyerarşi ve eşik noktaları kavramlar üzerinden okunmuştur. Söz konusu sorgulama; iki farklı ülkede yer alan ve farklı yoğunluklara sahip ilkokul yapısı ve yakın çevresi mekânsal komşuluk birimi bağlamında üzerinden ele alınmıştır. Yapıların seçiminde son on beş yılda inşa edilmiş olması, yapılara ilişkin açıklama, çizim, görsel ve hava fotoğraflarının erişilebilir olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada ilkokul yapılarının yalnızca bir eğitim mekânı olmanın ötesinde mahalle dokusunun şekillenmesinde kritik bir rol oynayabildiği ve mahallenin morfolojik dokusuna benzer şekillenebildiği görülmüştür. Mahallelerin fiziksel ve sosyal dokusunu biçimlendiren ilkokul yapılarının kent bütününde öne çıkan odak noktalarından birisi olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Morfoloji, Kentsel doku, Mahalle, İlkokul yapıları

1. GİRİŞ

Kentsel mekânlar sosyal yaşamın, kültürel üretimin ve gündelik pratiklerin şekillendiği fiziksel yerleşim alanlarıdır. Yapılaşmış çevre, sosyoekonomik ve kültürel izler bütünü olan bu mekânların oluşumunu ve devamlılığını mekânsal düzenlemelerde etkili olan işlevsel, toplumsal ve morfolojik ilişkiler üzerinden okumak mümkündür. Kentsel morfoloji ise kentlerin fiziki yapısını, mekânsal öğeleri ve bu öğeler arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Kentlerin biçimsel yapısını ve bu yapıyı bir araya getiren fiziksel dokuyu analiz etmeyi amaçlayan kentsel morfolojide mahalle ölçeği fiziksel ve toplumsal bağlamda önemli bir yere sahiptir. Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel yapısını, bu yapının oluşumunu sağlayan unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri inceleyen, çok katmanlı bir analiz disiplinidir (Kroph, 2009; Ünlü, 2018). Bu alan, kentsel dokuyu sadece biçimsel açıdan değil; aynı zamanda fonksiyonel, tarihsel ve sosyo-kültürel yönleriyle de değerlendirme olanağı sunmaktadır. Kenti ve kent yaşamını daha iyi anlamak için mikro ölçekte analiz yapılması gerekliliği, mahalleleri bu disiplinin temel analiz birimi hâline getirmiştir (Kroph, 2009). Mahalle, hem mekânsal hem de toplumsal birim olarak kentin en küçük fakat en işlevsel yapı taşıdır. Günlük yaşam döngüsünün temel parçalarını barındırması, kullanıcı ile mekân arasındaki bağların daha yoğun kurulmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, bir kenti anlamak ve çözümlemek için mahallenin mekânsal organizasyonunu ve bileşenlerini analiz etmek, kentsel dokunun geneli hakkında da fikir vermektedir. Literatürde bu yönüyle mahalleler, kentin çekirdek organizmalarından biri olarak ele alınmaktadır. Kentin temel yerleşim birimi olan mahalle dokusu özgün bir kentsel tasarım sistemi aracılığıyla varlık göstermekte ve bu sistem içerisinde mekânlar sosyal ilişkileri kuracak ve sürdürecek biçimde sıralanmaktadır. Mahalle birimleri, kendilerine ait merkezler etrafında örgütlenir; bu merkezler işlev çeşitliliği ve sosyal canlılık açısından mahallenin odak noktalarını oluşturmaktadır (Kentsel Tasarım Rehberi, 2016).

Mahallenin çekirdeğini oluşturan en temel işlevsel yapı birimlerinden biri ise ilkokullardır. İlkokullar, sadece bir eğitim mekânı olmanın ötesinde, çevresiyle olan ilişkileri ve oluşturduğu sosyal etkileşim alanları aracılığıyla mahalle dokusunun şekillenmesinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Kent planlamasında bir öğrencinin ilkokula yaya erişim mesafesi olan 500–800 metre yarıçapındaki daire, kuramsal olarak mahallenin mekânsal sınırlarını da tanımlamaktadır (Sancar, 2004). Bu sınırlar hem yapı yoğunluğu hem de sosyal ilişkiler açısından bir alt bölge oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilkokul çevresindeki mahallenin ulaşım ağı, yapı tipolojisi, bina yoğunluğu, doluluk-boşluk oranı, açık alan sistemleri, yapı-yol ilişkisi, mekânsal hiyerarşi ve eşik noktaları morfolojik karakteri etkileyen faktörlerdir. Ulaşım ağı; kullanıcıların üzerinde yaya olarak veya taşıt ile hareket ettiği ve çeşitli işlev alanları, yapı adaları arasında bağlayıcılık görevi üstlenen cadde ve sokaklardan meydana gelen kentsel izler olarak tanımlanmaktadır. Cadde ve sokakların tasarımında kullanıcı yoğunluğu, karma arazi kullanımı, yaya-taşıt etkileşimi ve biçimlenme gibi fiziksel planlama faktörleri etkili olmaktadır. Kullanıcı yoğunluğu dikkate alınarak motorlu araç kullanımının kısıtlanması/kaldırılması, okul, iş yeri gibi kamu yönlendirici işlevlerin desteklenerek yeterli aralıklara yerleştirilmesi gibi işlevleri karşıladığında cadde ve sokaklar işlerlik kazanmaktadır. Kent parçaları bir araya getirilirken elverdiği ölçüde alt bölgelere ayrılarak karma arazi kullanımının sağlanması ve bu arazilerin birden fazla işlevi sürdürmesi kapsamında ana kullanımlar ile ikincil kullanımlar bulunması gerekmektedir. Ana kullanımlar çekimli noktalar iken; ikincil kullanımlar tek başlarına çekme gücü olmayan, ancak ana kullanımların ürettiği yaya potansiyeli ile beslenen servis birimleridir. Bu bağlamda iki kullanım arasında etkin bir ulaşım ağının oluşturulması kentteki işlerliği mümkün kılmaktadır. Yaya-taşıt etkileşiminde kesin ve tam bir ayrım cadde ve sokak kullanımını olumsuz yönde etkilemekle birlikte, güvenlik ve faaliyetler için

hızlı trafikten arındırılmış bir yaya ulaşım aksının düzenlenmesi gerekmektedir. Özellikle çocuk kullanıcı grubunun yoğun olduğu yaşam alanlarında araç giriş-çıkışlarının kısıtlanması, denetlenmesi, trafik hızının azaltılması gibi çözümlerin üretilmesi mümkündür. Ulaşım ağının biçimlenmesinde yapı kitlelerinin bitişik/ayrık olarak bir araya gelmesi, kapalılık, doluluk-boşluk gibi kriterler rol oynamaktadır (Aydın Türk, 2004; Öksüz, 2004).

Yapı tipolojisi, yapılı çevrede, sağlıklı bir yaşam ortamı oluşturmak için birbiriyle ilişkili olarak bir araya gelen çeşitli işlevler bütününü tanımlamaktadır (Kentsel Tasarım Rehberi, 2016). Bu kapsamda yapı tipolojisini özel mekânlar, yarı özel mekânlar, kamusal mekânlar ve yarı kamusal mekânlar olarak sınıflamak mümkündür. Özel mekânlar; belli bir kişiye ya da gruba ait olup dışarıdan görülmesi kısıtlanmışken; yarı özel mekânlar; özel mülkiyette olmasına rağmen dışarıdan görülebilen mekânlardır. Kamusal mekânlar; tüm kentlinin erişebildiği, kamuya ait mekânlar (hizmet, yönetim, sanayi, dinlenme, eğlenme, eğitim, sağlık, sanat, vb.) iken; yarı kamusal mekânlar (avlu, bahçe, otopark, vb.) ise bir grup kentli veya kamusal yönetimler tarafından kullanılmaktadır (Öksüz, 2004; Kentsel Tasarım Rehberi, 2016). Yapı tipolojisinin çeşitlendirilmesi; kullanıcıların yaşam seçeneklerini artırmak, toplumsal birlikteliği desteklemek, eşitlikçi gelişmeyi sağlamak gibi yararları beraberinde getirmektedir (Kentsel Tasarım Rehberi, 2016). Bina yoğunluğu; yapılaşma miktarını ifade etmektedir ve kat sayısı, inşaat alanı gibi niteliklerle tanımlanmaktadır. Yoğunluk; binalar ile binalar arasında boşlukları ve kullanım amaçlarını tanımlaması bakımından önemli role sahiptir. Sosyal çekicilik, canlılık ve çeşitlilik yaratılmasında önemli bir araç olan yoğun yerleşimler entegre toplumları teşvik etmektedir. Özellikle yapılı çevrenin odak bölgelerinde tercih edilen yüksek yoğunluklu yerleşimlerde; siluet çeşitliliği, insan ölçeğinin korunması, kamusal açık alanların kurgusu, kaynak tüketiminin azaltılması, toplu/özel araçla taşımanın dengelenmesi gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Yüksek yoğunluklu bölgelerin düşük yoğunluklu bölgelerle bağlantılarının güçlendirilmesi kent sisteminin canlılığının korunması açısından dikkat edilmesi gereken bir kriter olarak öne çıkmaktadır (Kentsel Tasarım Rehberi, 2016). Doluluk-boşluk oranı ise bina yükseklikleri ve binaların aralarındaki mesafeyi tanımlamaktadır. İkinci ve üçüncü boyutta bina kitlelerinin organizasyonu ve bu bağlamda oluşacak mekânlar kullanıcılar üzerinde farklı psikolojik etkiler bırakmaktadır. Örneğin; doluluk oranının artması durumunda, etkili bir mekân hissi, çevreninin kolay tarif edilmesi, Vandalizm etkisinin azaltılması, sosyal ilişkilerin kurulması/geliştirilmesi gibi avantajlar; birbirine benzeyen fiziksel çevrenin meydana gelmesi, köşe binalarda mahremiyet ihlali gibi dezavantajlar yaşanması mümkündür. Boşluk oranının artması durumunda ise; canlanma/hareketlenme mümkünken; ortada/açıkta hissetme ve havanın her türlü etkisine maruz kalma gibi durumlar da mümkün olabilmektedir (Öksüz, 2004).

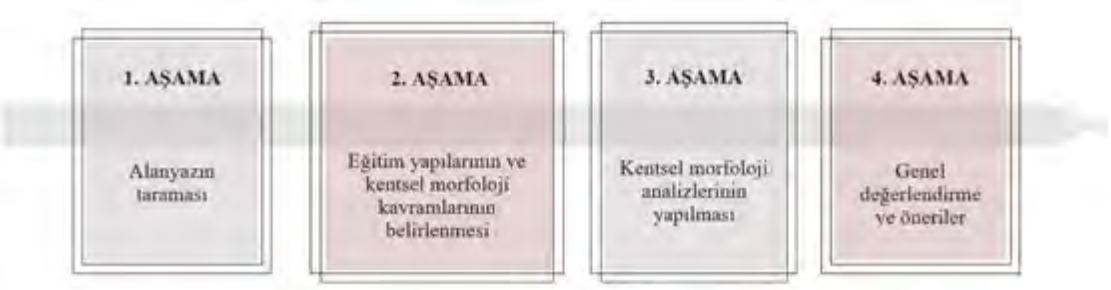
Açık alan sistemleri; kullanıcının yaşam kalitesini ve iyi olma halini olumlu yönde etkileyen, yapılı çevreyi çekici kılan, rekreasyonel kullanım potansiyeline sahip kent içindeki boşluklar olarak tanımlanmaktadır. Açık alanlar; kent iklimini iyileştirme, hava kirliliğini azaltma, kentsel servisleri/dağılımları biçimlendirme, sosyal/psikolojik/estetik gelişim kazandırma gibi çeşitli özelliklere sahiptir. Açık alan sistemlerini mülkiyete göre; özel, yarı özel, yarı kamusal, kamusal ve kamusallaşmış özel açık alanlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bir başka sınıflandırmada ise; kentsel açık alanlar ve kentsel yeşil alanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Kentsel açık alanlar; dış kullanım alanları (meydanlar, avlular, açık hava müzeleri, teraslar, balkonlar) ve dolaşım alanları (taşıt, bisiklet ve yaya yolları) olarak ikiye ayrılmaktadır. Kentsel yeşil alanlar ise; pasif yeşil alanlar ve aktif yeşil alanlar alanlar (parklar, piknik yerleri, spor ve oyun alanları, hayvanat ve botanik bahçeleri, kent tarım bahçeleri vb.) olarak gruplanmaktadır (Aydemir, 2004). Yapı-yol ilişkisi;

yapının yer aldığı parseldeki konumunun yola göre biçimlenmesini tarif etmektedir. Çağdaş kent imgesinde yapı- yol ilişkisi ele alındığında; hacim olarak yeterince hissedilmeyen cadde/sokak tipinin olduğu görülmektedir. Bu tür bir oluşumda, yolların binalar tarafından tanımlanması nedeniyle binalar ve yollar arasında etkileşim bulunmamaktadır. Geleneksel kent imgesinde ise binalar arasında kalan boşlukların binaların kendisi kadar önemli, işlevsel olduğunu, belirgin bir dağıtım çerçevesinde kurulduğunu ve çeşitli sosyal etkinliklere zemin hazırladığını söylemek mümkündür (Öksüz, 2004). Mekânsal hiyerarşi en genel tanımı ile yerleşim dokusu içerisinde mekânların birbiri ile belirli bir sistematik içerisinde konumlanmasını ifade etmektedir. Kentin okunabilirliğini sağlayan mekânsal hiyerarşi yollar, kenarlar, bölgeler, odak noktaları ve simgeler aracılığı ile kademeli bir düzene sahiptir (Lynch, 1960). Hiyerarşinin varlığı okunabilirliği sağlarken diğer taraftan kullanıcı yönelimini, işlevsel açıdan sürekliliği, güvenliği ve sosyal karşılaşma düzeyini de arttırmaktadır (Hillier & Hanson, 1984). Bu kurgunun bozulması ise yerleşim dokusunda kamusal ve özel geçişlerin bulanıklaşmasına ve mekânsal kopukluklara neden olmaktadır. Mahalle dokusu kamusal, yarı kamusal ve özel mekânlar arasında kurulan hiyerarşi ile anlam kazanmaktadır. Bu noktada mekânların öncelik, erişim ve yönlenme bakımından kademeli bir düzen içinde planlanması önemlidir. Bu düzen fiziksel ve algısal yönlendirmeyi sağlayarak mekânlar arası geçişli tanımlamaktadır. Eşik noktaları ise geçişlerin gerçekleştiği ara bölgeyi tanımlar. Bu noktalar mekânsal ayrışmaları tanımlarken diğer yanda sosyal etkileşim alanlarını da biçimlendirmektedir. Kentsel dokunun biçimlenişinde önemli olan eşik noktaları yapı kütleleri ve açık alanlar arasındaki sınırı belirlemede etkilidir. Bu noktalar mekânsal organizasyonda kamusal, yarı kamusal ve özel alanlar arasındaki geçişleri tanımlayarak hiyerarşiyi görünür kılmaktadır (Gehl, 2013).

Bu çalışmada ilkokul yapılarının mahalle dokusu ile kurduğu karşılıklı etkileşim ele alınmıştır. Bu bağlamda, ilkokul yapılarının birer mekânsal çekirdek olarak kent morfolojisindeki rolünün incelendiği bu çalışmanın amacı mahalle ölçeğinde fiziksel dokunun biçimlenişini, bu dokunun mekânsal çekirdeğini oluşturan ilkokul yapıları ve onların yakın çevresi üzerinden çözümlemektir.

2. YÖNTEM

Kent-mahalle-ilkokul kavramları arasındaki ilişki silsilesinden hareketle çalışmada kentsel morfoloji; mahalle ve mahalleyi tanımlayan ilkokul ve yakın çevresi arasındaki etkileşimler incelenmiştir. İlkokul, yakın çevresi ve mahalle üzerinden bir okuma yapılan bu çalışmada, çekirdekten (ilkokul) bütüne (mahalle) birbirlerini etkileyen ve birbirlerinden etkilenen fiziksel yapıya ilişkin durumlar sorgulanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından betimsel analiz deseni ile kurgulanmıştır.

Şekil.1 Araştırma tasarımı

Dört aşamadan meydana gelen çalışmanın ilk aşamasında alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda kentsel morfoloji kavramına ilişkin literatür okuması yapılarak morfolojik parametreler belirlenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen parametreler ulaşım ağı, yapı tipolojisi, bina yoğunluğu, doluluk-boşluk oranı, açık alan sistemleri, yapı-yol hiyerarşisi, mekânsal hiyerarşi ve eşik noktaları olmuştur. Çalışmanın ikinci aşaması veri toplamaya yöneliktir. Bu aşamada örneklem belirlenmiştir. Söz konusu kentsel morfolojik okuma literatürde öne çıkan son on beş yılda tasarlanmış, yazılı ve görsel materyallerine erişim sağlanabilen ilkokul yapıları ve bu yapıların konumlandığı mahalleler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte morfolojik yapı ile ilkokulun mekânsal yerleşimi arasındaki ilişkinin çeşitliliğini gözlemleyebilmek amacıyla yüksek ve düşük yoğunluklu olmak üzere iki farklı mahalle seçilmiştir. Buradan hareketle çalışmanın örneklemini Saunalahti İlkokulu ve Xinsha İlkokulu oluşturmaktadır. Saunalahti ilkokulu Finlandiya'nın Espoo kentinde düşük yoğunluklu bir mahallede konumlanmış olup 2012 yılında Verstas Architect tarafından tasarlanmıştır. Xinsha ilkokulu ise Çin'in Shenzhen kent merkezinde yer almakta ve 2021 yılında 11Architecture tarafından tasarlanmıştır. Çalışmanın üçüncü aşamasında ise literatür okumalarında belirlenen kavramlar üzerinden görsel analiz ve yoruma dayalı nitel çözümlemeler gerçekleştirilmiştir. Son olarak analizlerden hareketle değerlendirmeler yapılarak öneriler geliştirilmiştir.

3. BULGULAR

Morfolojik analizlerin yapıldığı bu çalışmanın bulguları Saunalahti School ve Çevresi ve Xinsha Primary School ve Çevresi olmak üzere iki ayrı alt başlıkta ele alınmıştır.

3.1. Saunalahti İlkokulu ve Çevresi

3.1.1 OIFJCWLEFOPWEKSPĞFWEĞS

Saunalahti İlkokulu ve yakın çevresinde ulaşım ağının geçirgen kurgulandığı görülmektedir. Taşıt yollarının doğrudan okul kütlesine ulaşmaması, çocukların güvenli erişimini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, sokakların bazı bölümlerinde yaya önceliği net değildir. Okul ve yakın çevresi arasındaki bağlantıların yönlendiriciliği sınırlı kalmaktadır (Şekil 2).

Şekil.2 Saunalahti İlkokulu ve çevresi, ulaşım ağı (Google Earth, 2025)

Okul çevresinde yatayda gelişen, az katlı konutların yoğun olduğu yapı tipolojisi mevcuttur. Okul binası ise bu bağlamda ölçek ve tipoloji olarak ayrışmaktadır. Okulun yer aldığı mahallede ticaret ve kültür yapılarının az sayıda olması işlevsel olarak monotonluğa; bu durum da gündelik yaşamın yavaşladığı bir çevreye neden olmaktadır. Bina yoğunluğunun düşük olması, çocuklar için güvenli ve sakin bir ortam yaratırken; sosyal çeşitliliği azaltmış ve spontane etkileşimleri de sınırlandırmıştır (Şekil 3).

Şekil.3 Saunalahti İlkokulu çevresinde yapı tipolojisi ve bina yoğunluğu (Google Earth, 2025)

Doluluk-boşluk oranına bakıldığında; binalar arasında boşluklar ferah bir çevre hissi yaratsa da; mekânsal dağınıklık algısını da beraberinde getirmiştir. Okul çevresinde bulunan geniş yeşil alanlar, mekânı tanımlama ve binaya yönlendirme bakımından yetersiz kalmaktadır. Mahallede oynama, dinlenme, eğlenme gibi işlevlere hizmet edecek açık alanların yetersiz ve bütüncül bir peyzaj dilinden yoksun olduğu belirlenmiştir (Şekil 4).

Şekil.4 Saunalahti İlkokulu çevresinde doluluk-boşluk oranı ve açık alan sistemi (Google Earth, 2025)

Yapı-yol ilişkisi bakımından ele alındığında; okul ve çevreleyen yollar arasında geniş tampon alanlar yer almaktadır. Öğrenciler için güvenlik sağlasa da tampon alanların binanın çevresiyle doğrudan etkileşimini sınırlandırdığını ifade etmek mümkündür. Okul ön cephesinde geniş bir toplanma alanı olmakla birlikte, tanımlı bir meydan veya kamusal giriş aksı bakımından eksik kalmaktadır. Hem okulun hem de çevre binaların yol ile bağlantılarının zayıf olması silüette sürekliliğin oluşumunu engellemektedir (Şekil 5).

Şekil.5 Saunalahti İlkokulu çevresinde yapı-yol ilişkisi (Google Earth, 2025)

Mekânsal hiyerarşi okul ve yakın çevresinde giriş, iç avlu, arka bahçe şeklinde okunabilirken, mahalledeki yapılı çevrede hiyerarşinin okunması mümkün değildir. Okul binası fiziksel ve anlamsal olarak kendini belli etse de çevresinin merkezi odak olarak kesin bir şekilde tanımlanmasında yetersizlik görülmektedir. Bu kapsamda, tanımlı bir kamusal çevre eksikliği okulun "merkez" olma işlevini pekiştirmeyi zorlaştırmaktadır. Öte yandan, okulun girişinde belirgin bir eşik noktası yer almamaktadır. Okul binasına girişin açık alanlardan net şekilde ayrışmaması kullanıcının yönlenmede kararsız kalmasına ve aidiyet hissinin düşük olmasına neden olmaktadır (Şekil 6).

Şekil.6 Saunalahti İlkokulu ve yakın çevresinde mekânsal hiyerarşi ve yetersiz eşit noktaları (Google Earth, 2025)

3.2 Xinsha İlkokulu ve Çevresi

Okul ve yakın çevresi ulaşım ağı açısından değerlendirildiğinde düzensiz ve yoğun dokulu bir ulaşım ağına sahip olduğu görülmüştür. Okulun merkezi ve yüksek yoğunluklu bir bölgede konumlanması metro ve otobüs hatları olmak üzere çeşitli toplu ulaşım alternatifleri ile ulaşımını desteklemektedir. Fakat bu olanaklar okulun giriş noktalarına ulaşacak şekilde optimize edilmemiştir. Yapının birincil ve ikincil yolların kesişiminde yer alması erişilebilirliği artırmakta olup geniş kaldırımlar, yaya yolları ve sokak donatıları ile kentsel geçişkenliği destekleyen bir konumda yer almaktadır (Şekil 7). Yapı tipolojisi açısından okul binası çevre yapılardan farklılaşmaktadır. İlkokul çevresinde bulunan yüksek katlı yapıların arasında okul yapısı yatayda bir yayılım göstermektedir. Yapının çevresinde hâkim olan çok katlı ve sıkı yapılaşmaya karşılık, eğitim yapısı daha az katlı ve geniş taban alanlı tasarımıyla morfolojik bir denge unsuru oluşturmaktadır. Bu bağlamda yoğunluk, kat yüksekliğinin yanı sıra mekânsal yayılma ve kamusal alan kurgusuyla birlikte okunmaktadır.

Şekil 7. Xinsha İlkokulu çevresinde ulaşım ağları (URL-1)

Bina yoğunluğu bakımından ise yatay genişleme ile insan ölçeğinin korunduğu görülmektedir. Ayrıca, bu yoğunluk düzeni morfolojik olarak mahalle ile uyumlu ve çevresine nefes alan mesafeler tanımaktadır. Okul ve mahalle arasında uyumlu bir ilişki oluşturmak amacıyla tasarlanan pasaj alanları okul kampüsü ve şehir arasında görsel sürekliliği sağlamaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Xinsha İlkokulu çevresinde bina yoğunlukları (URL-2)

Doluluk boşluk açısından değerlendirildiğinde yüksek yoğunluklu bir kentsel bağlamda mekânsal denge kurma yönünde kurgulanmıştır. Sıkışık yapı kütlelerinin arasında yer alan yapı iç avluları ve terasları ile ferah bir ortam yaratmaktadır. Öte yandan yapı, yer aldığı alanın büyük bir kısmını kaplasa da, formel organizasyonu ve çok katmanlı açık alan stratejileri sayesinde geçirgen ve çeşitli boşluklar yaratmaktadır. Yapı-yol ilişkisi bakımından yapı klasik okul mimarisinde sıkça görülen sınırlandırılmış ve içe dönük anlayıştan uzak, kamusal hayatla bütünleşik bir mekânsal stratejiyle şekillenmiştir. Yapının yaya akslarına bakan cepheleri, görsel ve fiziksel geçirgenlik sağlayacak şekilde tasarlanmış; okul-sokak ilişkisi katı sınırlar yerine yarı-açık geçiş alanlarıyla tanımlanmıştır. Açık alanlar bakımından ise okul çevresindeki sokak boyunca sıralanan yüksek ağaçlar, geniş kaldırımlar, oturma alanları ve peyzaj enstalasyonları ile yarı kamusal boşluklarla fiziksel süreklilik sağlanmıştır (Şekil 9).

Şekil 9. Xinsha İlkokulu çevresi açık alanlar (URL-2)

Mekânsal hiyerarşi açısından ise kamusal alanlardan yarı kamusal geçiş alanlarına, iç avlulardan eğitim mekânlarına kadar uzanan eşikler, hem fiziksel hem sembolik sınırlar üretmekte; böylece yapının güvenliğini sağlarken aynı zamanda mahalleyle olan görsel ve sosyal ilişkisini güçlendirmektedir. Bununla birlikte okulun girişine yönlendiren arkadlı alan kamusal ve yarı kamusal geçişi yumuşatarak sosyal bir eşik noktası yaratmıştır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Kent planlamasında bir öğrencinin ilkokula yaya erişim mesafesi olarak kabul edilen 500–800 metrelik bir yarıçap, kuramsal olarak mahallenin mekânsal sınırlarını tanımlamaktadır. Bu sınırların yalnızca fiziksel mesafeyi değil; aynı zamanda yapı yoğunluğu, sosyal ilişkiler ve gündelik yaşantının akışını da ifade etmesi mümkündür. Kent morfolojisinin mahalle, ilkokul ve yakın çevresi arasındaki kurgu kapsamında ele alındığı bu çalışmada okul-mahalle ilişkisinin çift yönlü bir etkileşim taşıdığı görülmüştür. Mahalle dokusunun yoğunluğu, ulaşım ağı, sosyo-ekonomik yapı ve yaya ulaşılabilirliği okulun konumunu, mimari dilini ve işlevselliğini belirlemiştir. Okulun fiziksel ölçeği, açık alan kullanımı, sosyal ve kültürel etkinlikler aracılığıyla mahalle yaşantısını dönüştürebileceği, özellikle yapı tipolojisinin sınırlı olduğu yerleşimlerde okulun, sosyal merkez işlevi karşılayabileceği görülmüştür. Bugünün kentsel bağlamında "mahalle" yalnızca fiziksel değil, işlevsel ve sosyal bir birim olarak tanımlanmaktadır. Okul, fiziksel merkezde olmasa da sosyo-kültürel bir merkez olarak işlev kazanabilmesi durumunda, mekânsal merkezin ötesinde bir toplumsal merkez niteliği kazanma potansiyelini taşımaktadır.

Saunalahti Okulu özelinde değerlendirildiğinde; okulun çeperde konumlanmasının, mahalle tek merkezli planlanmışsa mekânsal adaletsizlik yaratma riski taşıdığını söylemek mümkündür. Mahallenin bazı bölgelerindeki çocuklar için erişim mesafesinin 800 metreyi aşması durumunda yaya ulaşımının zorlaşması, ebeveynlerin aktif katılımının azalması ve okulun toplumsal entegrasyonunu zayıflatma durumu bulunmaktadır. Öte yandan, güçlü bir yaya ağı, bisiklet yolları, geçiş noktaları ve eşik mekânlar ile bu durumun telafi edilmesi olasıdır. Mahalle fiziksel olarak düzenli olsa da "ritüel", "rastlantı" eksikliği, mekânların kullanıcıyı yönlendirmediği, deneyimsel bir zenginlik sunmadığı görülmektedir. Oysaki okul çevresi, çocukların ve yetişkinlerin kolektif biçimde üretip vakit geçirebileceği mekânlar yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Xinsha İlkokulu ise yüksek yoğunluklu bir kent dokusu içinde, bir eğitim yapısı olmanın ötesinde aynı zamanda mahalle dokusunu etkileyen ve şekillendiren bir kentsel organizma olarak konumlanmaktadır. Mahalle ile iç içe geçmiş sokak yapısı ve çok işlevli açık alan kullanımı, okulun gündelik yaşama daha doğrudan entegre olmasına olanak tanımıştır. Ulaşım ağı açısından yapı, merkezi bir konumda yer alarak çeşitli toplu taşıma seçenekleriyle erişilebilirliği güçlendirse de, okulun giriş noktalarına doğrudan bağlantıların sağlanmadığı ve özellikle yaya güvenliğine yönelik daha bütüncül bir ulaşım planlamasına ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir. Özellikle S-şeklindeki kıvrımlı yapı formu, sıkışık kentsel doku içerisinde kamusal açıklıklar üretme, geçirgenlik sağlama ve görsel süreklilik kurma işlevlerini başarıyla yerine getirmektedir.

Her iki okulun bulunduğu çevre bağlamında değerlendirildiğinde, fiziksel merkezin ötesinde işlevsel ve sosyal merkez olabilme potansiyellerinin, açık alan sistemi, erişim ağları, eşik mekânlar ve kamusal programlarla desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Bu çalışma bağlamında kent-mahalle-ilkokul ilişkisi üzerinden geliştirilen öneriler ise şu şekildedir:

- Mahalle kimliğinin güçlendirilmesi açısından ortak üretim odaklı, çok katmanlı kullanıma uygun mekânlar tasarlanmalıdır. Bu bağlamda rastlantısal karşılaşmalar ve ritüel oluşumunu destekleyen alanlar yaratılarak kullanıcılar arasında sosyal bağlar kuvvetlendirilmelidir.

- Okul dışında sosyal etkinlikler, sergiler ve kültürel programlarla mahalleye canlılık kazandırılmalıdır. Okul çevresine açık kütüphane, kamusal meydan, sosyalleşme platformları entegre edilmelidir. Okul avluları, spor alanları gibi dış mekânlar denetimli şekilde mahallelinin kullanımına açılmalıdır.

- Okula çıkan tüm yönlerde gölgelikli, güvenli ve kesintisiz yaya erişimini güçlendiren yaya aksları oluşturulmalıdır. Bisiklet yolları, ara meydanlar, park geçişleri gibi bağlantı öğeleri desteklenmelidir.

- Giriş kütlesi, zemin dokusu gibi geçiş öğeleriyle okul-mahalle ilişkisi ile mekânsal eşikler tanımlanmalıdır. Yarı kamusal alanlar ile mahallelinin aidiyet hissi artırılmalıdır.

- Sonsöz olarak bu çalışma; okul yapılarının sadece eğitim mekânı değil; kent dokusunu dönüştürebilecek birer kamusal çekirdek olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, okul-mahalle etkileşimi odağında geliştirilecek planlama ve tasarım stratejileri, kentlerin hem fiziksel hem de sosyal anlamda daha adil ve kapsayıcı olmasına katkı sunacaktır.

5. KAYNAKÇA

Aydemir, S. (2004). Kentsel Açık ve Yeşil Alanlar. Karaaslan, Ş. İ. (Ed.), Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı içinde (s. 285-337). Trabzon: Akademi Kitabevi Yayınları.

Aydın Türk, Y. (2004). Kentsel Tasarım ve Kent Planlama. Karaaslan, Ş. İ. (Ed.), Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı içinde (s. 357-372). Trabzon: Akademi Kitabevi Yayınları.

Gehl, J. (2013). Cities for people. Island Press.

Google Earth. (2025). https://earth.google.com/web/search/saunalahti+school/@60.17568412,24.62977409,51.06002459a,5786.22204121d,35y,60.18137351h,59.99980082t,0r/data=CiwiJgokCZedtcJlezRAEZOdtcJlezTAGSSg_4zsh0IAISOg_4zsh0nAQgIIAToDCgEwQgIIAEoNCP_____wEQAA

Hillier, B. & Hanson, J. (1989). The Social Logic of Space. Cambridge University Press.

Kentsel Tasarım Rehberi (2016). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını.

Lynch, K. (1960). The Image of the City. MIT Press.

Öksüz, A. M. (2004). Kentsel Dış Mekanlar, Ş. İ. (Ed.), Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı içinde (s. 373-406). Trabzon: Akademi Kitabevi Yayınları.

Sancar, C. (2004). Kentsel Donatımlar- Eğitim. Karaaslan, Ş. İ. (Ed.), Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı içinde (s. 251-266). Trabzon: Akademi Kitabevi Yayınları.

URL-1. https://www.archdaily.com/967203/xinsha-primary-school-11architecture?ad_source=search&ad_medium=projects_tab

URL-2. https://www.arkitera.com/haber/11architecture-ideal-okul-tasariminin-pesinde/

3

KENTSEL MORFOLOJİNİN SÜREKLİLİK VE SÜREKSİZLİK PARADİGMASI: REM KOOLHAAS'IN "DELİRİOUS NEW YORK" ESERİ ÜZERİNDEN BİR KENTSEL HABİTAT ANALİZİ

Muhammet Enes ÖKSÜZ [1], Nihan CANBAKAL ATAOĞLU [2]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü/Mimarlık Bölümü, menes.oksuz@gmail.com
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi/Mimarlık Bölümü, nataoglu@ktu.edu.tr

ÖZET

Kentler, zaman içerisinde çeşitli dinamiklerin etkisiyle biçimlenen, süreklilik ve süreksizlik arasındaki gerilimle evrilen karmaşık yapılar olarak varlık göstermektedir. Süreklilik, bir kentin kimliğini ve tarihsel sürekliliğini korumasını sağlarken, süreksizlik yeni mekânsal düzenlerin ve işlevsel dönüşümlerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır (Koolhaas, 1997). Bu ikili ilişki, kentsel morfolojinin temel paradigmalarından biri olarak, şehirlerin hem geçmişle bağlarını sürdüren hem de geleceğe yönelik yenilikçi formlar yaratan bir denge arayışı içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Süreklilik ve süreksizlik arasındaki bu etkileşim, kentsel habitatların mekânsal, sosyal ve kültürel gelişim süreçlerinin anlaşılması için kritik bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.Çalışma, kentsel morfolojinin süreklilik-süreksizlik paradigmasını Rem Koolhaas'ın 'Delirious New York' eserindeki kentsel analiz metodolojisi üzerinden inceleyerek, Trabzon örneğinde yeniden yorumlamayı amaçlamaktadır. Koolhaas'ın metropoliten kent dinamiklerine getirdiği perspektif, Trabzon'un tarihsel ve mekânsal gelişim süreçlerine uyarlanarak, şehir dokusunun çeşitli dönüşümler ve kopuşlar aracılığıyla nasıl evrildiğini anlamaya yönelik bir bakış açısı sunmaktadır.Çalışma Koolhaas'ın metodolojisi çerçevesinde Trabzon'un tarihsel dokusunu çevreleyen dönüşümleri inceleyerek, kentsel süreklilik ve süreksizlik öğelerinin bir arada varoluşunu irdelemektedir. Koolhaas'ın Manhattan üzerinden gerçekleştirdiği analiz ile ortaya koyduğu yoğunluk, dönüşüm ve kopuş temelli morfolojik dinamikler, Trabzon'un kentsel yapısındaki benzer örüntülerle karşılaştırılmaktadır. Çalışmada Koolhaas'ın analizleri üç parametrede ele alınmıştır. Bunlar Koolhaas'ın Manhattan üzerinde ele aldığı kentin katmanlı yapısının incelenmesi, ikonik projelerin incelenmesi ve yoğunluk-çeşitlilik analizlerinin Trabzon ölçeğinde incelenmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, kentsel dokunun süreklilik ve süreksizlik kavramları üzerinden

Koolhaas'ın kavramları aracılığıyla analiz edilmesinin, şehrin tarihsel birikiminin güncel kentsel dönüşümlere uyumunu anlamak için eleştirel bir perspektif sunacağı düşünülmektedir. Çalışma, Trabzon özelinde kentsel dokunun tarihsel gelişim süreçlerini ve mevcut durumunu hem teorik hem de pratik düzlemde analiz etmektedir. Çalışma kapsamında, Trabzon'un geleneksel ve modern dokuları arasındaki dinamik süreç öne çıkarılmaktadır. Koolhaas'ın Manhattan üzerinden sunduğu dönüşüm paradigması, Trabzon'daki kentsel değişimlerin anlaşılması için bir model oluşturmakta, şehrin mevcut durumunun geleceğe yönelik çıkarımlar sunmasına olanak tanımaktadır. Çalışmanın literatüre özgün katkısı, Trabzon'un kentsel yapısındaki dönüşüm süreçlerini Koolhaas'ın yaklaşımıyla bağdaştırarak, şehir morfolojisinin süreklilik-süreksizlik paradigması üzerinden anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu analiz, hem Trabzon'un tarihsel kentsel dokusunu anlamaya hem de modern dönüşümlerle olan ilişkisini ortaya koymaya yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Kent kimliği, kentsel dönüşüm, Kentsel morfoloji, metropol dinamikleri, süreklilik-süreksizlik

1. GİRİŞ

Mimarlık, fiziksel yapıları tasarlamanın ötesindedir; toplumsal ihtiyaçları anlama, çevresel faktörleri değerlendirme ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunma yeteneklerini de içermektedir (Öksüz & Durmuş Öztürk, 2024). Kentler ise yalnızca fiziksel çevreler değil, tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerin iç içe geçtiği karmaşık habitatlar olarak tanımlanabilir. Kentlerin morfolojik yapısı, süreklilik ve süreksizlik arasında değişen bir dengede şekillenmektedir. Süreklilik, kentsel hafızanın ve kimliğin korunmasını sağlarken; süreksizlik, dönüşüm, devinim ve yeniden yapılanma süreçlerini beraberinde getirmektedir (Kostof, 1991). Kentsel morfolojinin incelenmesi, bu çok katmanlı yapının izini sürmek ve kent mekânındaki süreklilik ile süreksizlik biçimlerini çözümlemek açısından önemlidir. Bu ikili yapı sayesinde kentler, sadece tarihi belgeler olarak değil, yaşayan ve dönüşen habitatlar olarak okunabilir. Çalışma, söz konusu süreklilik-süreksizlik paradigmasını Rem Koolhaas'ın "Delirious New York" (1997) eseri çerçevesinde inceleyerek Trabzon kentinin morfolojik yapısını ve kentsel habitat dinamiklerini özgün bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kentsel morfoloji literatüründe süreklilik ve süreksizlik ikiliği, özellikle hızlı modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle farklı coğrafyalarda yeniden tanımlanmaktadır. Yeniden tanımlanma, kentin yalnızca fiziksel biçimlerini değil, aynı zamanda onun duygusal, deneyimsel ve kavramsal katmanlarını da içeren daha geniş bir çerçevede ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Rapoport, 1982; Öksüz 2024). Bu bağlamda Rem Koolhaas'ın Delirious New York (1997) adlı çalışması, modern metropolün morfolojik yapısına yönelik geliştirdiği kavramsal araçlarla dikkat çekmektedir. Koolhaas, Manhattan'ı "planlı olmayan bir plan" (the culture of congestion) olarak tanımlarken, rastlantısallık, yoğunluk, ikonografi ve çeşitlilik gibi parametreleri kentsel analizine dâhil ederek geleneksel kent planlaması anlayışına radikal bir eleştiri getirmiştir (Koolhaas, 1997). Rem Koolhaas, modern kentleri salt fiziksel yapılar olarak değil, fikirler, kaos ve rastlantısallıklar üzerine kurulu deneysel platformlar olarak yorumlamıştır. "Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan" adlı eseri, 20. yüzyıl başındaki Manhattan'ı bir "kentsel laboratuvar" olarak ele almaktadır ve modernitenin, yoğunluğun, kimlik karmaşasının ve mekânsal çelişkilerin morfolojik düzeydeki yansımalarını göstermektedir (Koolhaas, 1997). Koolhaas'ın Manhattan'ı "planlı olmayan bir plan" olarak

tanımlaması, klasik kent planlama anlayışına yönelik eleştirel ve ironik bir yaklaşım geliştirerek metropoliten kaosun yaratıcı potansiyelini vurgulamaktadır (Vidler, 2000).

Çalışma, söz konusu kuramsal çerçeveyi Trabzon kenti bağlamında irdeleyerek hem yerel bir kentsel morfoloji okuması hem de evrensel kuramla yerel bağlam arasında köprü kuran özgün bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır. Karadeniz'in doğu kıyısında yer alan Trabzon, Bizans'tan Osmanlı'ya, Cumhuriyet'ten günümüze kadar uzanan çok katmanlı bir tarihsel dokuya sahiptir. Kentsel süreklilik, Trabzon'un sur içi yapısı, dini ve kamusal yapıları, sokak örgüsü ve liman kenti kimliği gibi unsurlarda görünürken; son yıllarda hızla artan yapılaşma, plansız kentsel müdahaleler ve ticarileşme gibi etkenler süreksizlik örüntülerini yoğunlaştırmaktadır (Erdoğan, 2012).

Çalışma kapsamında Rem Koolhaas'ın analiz modeli, üç temel kavramsal eksende (yoğunluk-çeşitlilik, ikonik projeler ve katmanlı yapı) Trabzon'un kentsel yapısına uyarlanarak yeniden okunmuştur. Bu parametreler, kentlerin mekânsal boyutlarının yanı sıra deneyimsel ve duygusal boyutlarını da kapsayan bir kentsel habitat analizi için zemin oluşturmaktadır. Habitat analizi, kentin fiziksel bileşenlerinin yanında, kullanıcıların gündelik yaşam pratiklerini, algılarını ve belleğini de içeren çok katmanlı bir çözümleme yöntemi olarak değerlendirilebilir (Rapoport, 1982). Böylece Trabzon, yalnızca tarihi bir miras değil, aynı zamanda çağdaş müdahalelerle şekillenen bir kentsel habitat olarak değerlendirilmiştir. Koolhaas'ın "metropol hayali" üzerinden sunulan bu analitik model, Trabzon gibi orta ölçekli, tarihsel süreklilik taşıyan kentlerin dönüşüm dinamiklerini kavramak için özgün ve eleştirel bir yöntem önermektedir.

Sonuç olarak, kentsel morfolojinin süreklilik ve süreksizlik ekseninde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve Koolhaas'ın çağdaş metropol kuramının, Anadolu kentlerinin morfolojik yapısına uygulanabilirliğini sorgulayan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Kentlerin salt biçimsel değil, aynı zamanda kültürel ve duygusal habitatlar olduğu savunusuyla yola çıkan bu çalışma, Trabzon örneği üzerinden evrensel ve yerel arasındaki etkileşimi sorgulayan bir kentsel okuma sunmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışma, Koolhaas'ın Manhattan özelinde geliştirdiği "süreksizlik", "anonimlik", "yapaylık" ve "kurgu" kavramlarının; yerel, kimlikli ve süreklilik temelli bir kent olan Trabzon bağlamında nasıl okunabileceğini sorgulamaktadır. Bu doğrultuda amaç, farklı coğrafyalarda gelişen kentsel yapılar arasındaki benzerlik ve ayrışmaları kavramsal düzeyde irdeleyerek, kent kuramı açısından özgün bir tartışma zemini sunmaktır. Çalışma, teorik bir model olarak Rem Koolhaas'ın Delirious New York (1997) adlı eserinde sunduğu kavramsal çerçeveyi, Trabzon'un tarihsel kent dokusuna uygulayarak özgün bir analiz modeli geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, çalışma yorumlayıcı bir yaklaşım benimsemekte ve kavramsal uyarlama (conceptual adaptation) tekniği ile kuramsal modelin yerel bağlama taşınmasını esas almaktadır.

Çalışmada ilk aşamada, Delirious New York eseri kavramsal olarak çözümlenmiş; kitapta öne çıkan temalar belirlenerek tematik bir yapı oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise bu temalar Trabzon'un tarihsel kent dokusu, morfolojik özellikleri ve mekânsal gelişimiyle karşılaştırılmıştır.

Analiz sürecinde hem görsel hem de yazılı kaynaklardan yararlanılmış; kent morfolojisi, topoğrafik yapı, kimlik ve kurgu ilişkileri eleştirel bir bakışla değerlendirilmiştir. Bu yöntemle hedeflenen, sadece bir metinsel karşılaştırma değil, aynı zamanda Koolhaas'ın önerdiği kent düşüncesinin, bağlamsal olarak nasıl yeniden yorumlanabileceğini ortaya koymaktır.

3. KOOLHAAS PERSPEKTİFİNDEN TRABZON'A BİR BAKIŞ

Kentsel morfolojinin çalışma kapsamında süreklilik ve süreksizlik ekseninde ele alınması, yalnızca biçimsel analizlerle sınırlı kalmayan, tarihsel, sosyolojik ve kültürel katmanların iç içe geçtiği çok boyutlu bir değerlendirme sürecini gerektirmektedir. Bu yaklaşım, kentsel alanları durağan birer fiziksel varlık olarak değil; toplumsal hafızanın, gündelik yaşam pratiklerinin ve mekânsal karşıtlıkların iç içe geçtiği yaşayan organizmalar olarak okuma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Koolhaas'ın, Manhattan'ı bir "kentsel laboratuvar" olarak ele alıp, yoğunluk, çeşitlilik, dönüşüm ve kopuşlar üzerinden bir analiz alanına dönüştürmesi (Koolhaas, 1997), benzer biçimde Trabzon'un da tarihsel ve mekânsal değişkenlik gösteren yapısıyla, çok katmanlı bir habitat olarak okunmasına olanak tanımaktadır.

Çalışmada, Trabzon'un örnek kent olarak seçilmesinin temel nedeni, kentin hem güçlü bir tarihsel sürekliliğe sahip olması hem de yakın dönem kentsel müdahalelerle bu sürekliliğin belirli alanlarda kesintiye uğramasıdır. Trabzon'un çok katmanlı kent dokusu, Koolhaas'ın sunduğu söylem kodları ve kavramsal perspektifin uygulanmasına elverişli bir zemin sunmaktadır (Yazıcı, & Durmuş Öztürk, 2023). Roma, Bizans, Komnenos ve Osmanlı gibi pek çok farklı uygarlığın izlerini taşıyan Trabzon, mekânsal sürekliliğin varlığının hissedildiği bir yapıya sahiptir. Surlar, dini yapılar, geleneksel konut dokuları ve kamusal alanlar, bu tarihsel sürekliliğin taşıyıcısı olarak öne çıkmaktadır (Erdoğan, 2012). Ancak bu tarihsel süreklilik, özellikle 1980 sonrası dönemde hız kazanan modernleşme süreçleriyle beraber mekânsal süreksizlik örüntülerine evrilmiştir. Plansız yapılaşma, ulaşım altyapısındaki dönüşümler, ticarileşen kamusal alanlar ve kitlesel kentsel müdahaleler, Trabzon'un kent belleğini zedeleyen ya da yeniden şekillendiren etkiler doğurmuştur. Bu bağlamda Koolhaas'ın "tarih ile gelecek arasındaki gerilim" (Koolhaas, 1997, s. 9) olarak tanımladığı kuramsal düzlem, Trabzon'un geçirdiği mekânsal dönüşümleri açıklamada işlevsel bir çerçeve sunmaktadır.

Koolhaas'ın kentlere yalnızca fiziksel birimler bütünü olarak değil, aynı zamanda deneyimlenen ve yeniden üretilebilen habitatlar olarak yaklaşması, Trabzon'un ele alınışında belirleyici bir ilkedir. "Habitat", burada sadece yaşanılan çevre anlamında değil, aynı zamanda tarihsel süreklilik, mekânsal bellek, toplumsal ilişkisellik ve duygusal aidiyetin iç içe geçtiği bir varlık biçimi olarak tanımlanmaktadır (Rapoport, 1982). Bu tanım doğrultusunda Trabzon hem somut mekânsal verileri hem de kente dair oluşan kolektif deneyim ve hafızayı birlikte değerlendirmeye olanak sağlayan bir analiz nesnesine dönüşmektedir. Çalışma, Trabzon'u bir analiz nesnesi olarak ele alırken, şehrin zaman içindeki dönüşümünü sadece tarihsel bir anlatı olarak değil, Koolhaas'ın önerdiği metodolojik bakışla ele almıştır. Koolhaas'ın Manhattan için kullandığı "yoğunluk, çeşitlilik ve kopuş" kavramları, Trabzon'un mekânsal yapısını anlamada dönüştürücü araçlara dönüşmektedir. Trabzon'un tarihsel ve mekânsal gelişiminin Koolhaas'ın habitat analiziyle kesiştiği bu kavramsal düzlem, dönüşüm dinamiklerine teorik bir altyapı sunmaktadır. Sonuç olarak Trabzon, sadece tarihî önemiyle değil; barındırdığı mekânsal karşıtlıklarla da bu çalışmanın merkezine yerleşmektedir.

4. TRABZON ÜZERİNDEN KENTSEL HABİTAT ANALİZİ

Rem Koolhaas'ın Delirious New York adlı eserinde önerdiği morfolojik çözümleme yöntemi, Manhattan'ı yalnızca bir metropol olarak değil, aynı zamanda bir fikirler laboratuvarı, bir "yoğunluk ve kopuş manifestosu" olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, geleneksel şehir planlama anlayışına karşı çıkarak, kentsel gelişimin rasyonel bir süreklilik içinde değil, beklenmedik sıçramalar ve çatışmalarla ilerlediğini savunmaktadır (Koolhaas, 1997). Bu çerçeve, geleneksel kent morfolojisi anlayışından farklı olarak, kentsel süreksizliklerin, kaotik müdahalelerin ve beklenmedik dönüşümlerin kent kimliğine dair kurucu unsurlar olabileceğini savunmaktadır (Vidler, 2000). Koolhaas'ın analizinde öne çıkan üç temel parametre (yoğunluk, çeşitlilik ve kopuş) Trabzon'un kentsel yapısının anlaşılmasında da açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Kentler, kolektif üretim ve kolektif belleğin sonucu olarak biçimlenir ve kimlik değerlerini oluşturur (Canbakal Ataoğlu, & Atasoy, 2013). Tekeli'ye (2009)'e göre, 'Kimlik, faaliyetler ve fiziki çevrenin bütünlüğüne ilişkin bir niteliktir ve yerin kimliğinin biçimlenişi, zaman içinde oluşmuş temelde tarihsel bir olgudur. Trabzon, M.Ö. 7. yüzyılda, Anadolu'nun Ege kıyılarındaki Milet kent devletinin Karadeniz'deki İyon kolonilerinden biri olarak kurulan bir liman kentidir (Aksoy, 1997).

Trabzon, tarih boyunca farklı uygarlıkların etkisinde kalmış, topografik özellikleriyle şekillenmiş ve dönemsel müdahalelerle evrilmiş bir kentsel dokuya sahiptir. Kentin denizle ve dağlarla çevrili yapısı, yatayda genişlemeyi zorlaştırmış, bu durum özellikle tarihî merkezde yoğunluk artışını ve dikey yapılaşmayı beraberinde getirmiştir (Erdoğan, 2012). Doğu Karadeniz'in en büyük limanına sahip olması, coğrafi ve topografik konumu, Persler, Romalılar, Bizans, Cenevizliler, Osmanlılar gibi çok farklı kültürleri ağırlamasıyla ve bu dinamik çeşitliliğin mekâna yansımasıyla Trabzon'un renkli bir kimliği ve masalımsı bir silueti olduğu söylenebilirdi (Canbakal Ataoğlu, & Atasoy, 2013). Trabzon'un kent silueti ve dolayısıyla kentsel kimliğini, imar planlarındaki eksiklikler, kaçak yapılaşmalar, çevreyi bozan yeni yollar, yüksek yoğunluklu yapılaşma, kentin lineer ve düşeyde gelişmesi ile TOKİ'nin kentsel dönüşüm projelerinin olumsuz etkilediği düşünülebilir. Kentin köklü geçmişinin izlerini günümüze taşıyan binalar ve konutlar, etrafındaki özensiz ve yoğun yapılaşmayla değer yitimine uğramıştır (Canbakal Ataoğlu, & Atasoy, 2012).

Trabzon'un güncel morfolojik yapısı, bu anlamda hem süreklilik hem de süreksizlik örüntülerini eş zamanlı olarak bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle Zagnos Vadisi, Tabakhane bölgesi ve Kale çevresi gibi alanlar, geleneksel yerleşim örüntülerinin hâlâ izlenebildiği, yoğunluk ve tarihî sürekliliğin mekâna işlendiği bölgelerdir. Buna karşılık, Boztepe sırtları ve Çömlekçi gibi bölgeler, Cumhuriyet sonrası imar politikalarının ve neoliberal kentsel dönüşüm dinamiklerinin yarattığı süreksizlikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Bu bağlamda Trabzon hem fiziksel hem de işlevsel anlamda farklı tarihsel katmanların (veya Koolhaas'ın tabiriyle) çelişkili mekânsal kodların üst üste yığıldığı bir habitat özelliği taşımaktadır. Kentin yatayda genişleyememesi, tarihî merkezde yapı yoğunluğunun artmasına neden olmuş, bu da kamusal alanların daralmasına ve geleneksel doku ile modern müdahaleler arasında bir gerilim hattı oluşmasına yol açmıştır. Koolhaas'ın "kopuş" kavramı, Trabzon'un mekânsal gelişiminde gözlemlenen kırılma noktalarıyla birebir örtüşmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda hız kazanan kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte, geleneksel mahalle yapısı ve sosyal dokunun çözülmeye başladığı, yerini homojenleşmiş konut bloklarına bıraktığı

görülmektedir (Şekil 1). Bu değişim, sadece fiziksel değil; aynı zamanda kültürel bir kopuşu da beraberinde getirmiştir. Geleneksel yapılarla simgelenen yaşam biçimleri, modern-postmodern yapılarla birlikte farklılaşmış; kentsel kimlik, süreksizlik içinde yeniden şekillenmiştir.

Çalışma, Trabzon'un kent yapısında süreklilik ve süreksizlik kavramlarının yalnızca mimari veya morfolojik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel düzeyde de okunabileceğini göstermektedir. Koolhaas'ın metodolojisi aracılığıyla yapılan bu çözümleme, Trabzon'u bir "kentsel habitat" olarak yeniden kavramsallaştırmakta; geçmişin izlerini taşıyan mekânlarla bugünün kentleşme refleksleri arasında kurulan ilişkiyi görünür kılmaktadır.

Şekil 1. Geçmişten günümüze Boztepe'ye bakış.

5. BULGULAR

Rem Koolhaas'ın Delirious New York adlı eserinde ortaya koyduğu kentsel süreksizlik yaklaşımı, Trabzon kentinin tarihsel ve mekânsal yapısıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Koolhaas'ın Manhattan üzerinden tanımladığı mimari kurgu, modern kentlerin yapılaşma biçimlerine dair alternatif bir okuma sunarken; bu bakış açısı, geleneksel sürekliliğin öne çıktığı kentlerde nasıl bir dönüşüm yaşandığını anlamak açısından önemlidir. Çalışma kapsamında analiz, altı başlık altında yapılandırılmıştır. Bunlar:

- Süreklilik ve Süreksizlik Paradigması Bağlamında Kentsel Yapı.
- Programatik Yoğunluk ve Katmanlaşma.
- Kurgusal Kentsel Manifestolar ve Anlatı Biçimi.
- Topoğrafya ve Kentsel Kurgu İlişkisi
- Anonimlik vs. Kimliklilik.

5.1. Süreklilik ve Süreksizlik Paradigması Bağlamında Kentsel Yapı

Trabzon, tarihsel sürekliliği güçlü bir kent dokusu sunmakla birlikte, özellikle son yarım yüzyılda artan yapılaşma baskısıyla morfolojik süreksizliklerin belirginleştiği bir örnek kenttir. Ortahisar, Kunduracılar, Tabakhane ve Zagnos Vadisi gibi bölgelerde tarihsel yapı örüntüsünün ve sokak dokusunun hâlâ izlenebiliyor olması, Koolhaas'ın tarif ettiği "yoğun katmanlı kentsel doku" anlayışıyla örtüşmektedir. Buna karşın Çömlekçi, Boztepe ve Ganita gibi alanlar, kopuk parselasyon yapıları, ölçek dışı projeler ve kamusal alan kayıplarıyla süreksizlik alanlarına dönüşmüştür. Bu mekânsal kırılmalar, Koolhaas'ın "planlanmamış plan" metaforuyla ifade ettiği türde, kontrolsüz büyümenin ve parçalı dönüşümün kent belleğiyle olan ilişkisini zedelediğini göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Manhattan'ın Morfolojik Yapısı Üzerinden Koolhaas'ın Süreklilik-Süreksizlik Okuması

Süreklilik ve Süreksizlik Paradigması Bağlamında Kentsel Yapı		
New York (Manhattan)		
(Koolhaas, 1997:28)	Manhattan adası, izole bir "grid" sistem üzerinden organize edilmiş, mimari süreksizliklerle (dikey büyüme, zıt işlevler) dolu bir yapı sunmaktadır. Koolhaas, bu yapıyı "delilik" olarak okumaktadır. Kitapta, Manhattan'ın 1811 tarihli Commissioners' Planı ile oluşturulan grid sistemi, şehrin mimari ve kentsel yapısının temelini oluşturmaktadır. Bu plan, Manhattan'ı eşit büyüklükte bloklara ayırarak, mimarların ve geliştiricilerin farklı ve bazen çelişkili vizyonlarını aynı anda gerçekleştirmelerine olanak tanımıştır. Koolhaas, bu durumu 'ütopik parçaların' eşzamanlı varlığı olarak tanımlamaktadır ve Manhattan'ı, geçmişteki kullanımların, iptal edilmiş projelerin ve popüler fantezilerin bir arada bulunduğu 'hayalet mimari' katmanlarıyla kaplı bir şehir olarak betimlemektedir.	(Koolhaas, 1997:1)

Tablo 2. Trabzon'un Morfolojik Yapısı Üzerinden Süreklilik-Süreksizlik Okuması

Süreklilik ve Süreksizlik Paradigması Bağlamında Kentsel Yapı		
Trabzon:		
	Trabzon ise bu yaklaşımın zıttı bir kentsel gelişim örneği sunmaktadır. Kentin tarihsel merkezinde, topografyaya uyumlu gelişen organik sokak dokusu, zamanla oluşmuş ve doğal eğime göre şekillenmiştir. Trabzon, tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik izlerin okunabildiği bir mekânsal süreklilik sunmaktadır. Ancak, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren gerçekleşen güncel müdahaleler (sahil yolunun kıyı ile olan bağları koparması, büyük ölçekli yapılarla dokunun bozulması ve büyük ölçekli otopark gibi işlevlerin merkezdeki tarihi yapıların yanında konumlanması) bu sürekliliği yer yer kesintiye uğratmaktadır.	Boztepe'den kente bakış (1937).

Bu bağlamda Trabzon'daki dönüşüm, Koolhaas'ın Manhattan için ileri sürdüğü "planlı kaos"un aksine, plansız ve kırılgan bir süreksizlik üretmektedir (Tablo 2). Koolhaas'ın tarif ettiği gibi Manhattan'da süreksizlik, tasarımın özüdür; Trabzon'da ise bu süreksizlik, dışsal müdahalelerle oluşan, çoğu zaman tarihsel bağlamsal okumadan yoksun müdahalelerin sonucudur. Bu bağlamda Koolhaas'ın "ütopik fragmanlar" olarak gördüğü dikey yapılar, Trabzon'un bağlamında "bağlamsız kopukluklar" şeklinde tezahür etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Trabzon bağlamında "bağlamsız kopukluklar" (Boztepe ve çevresi-Moloz) (URL-1, URL-2, URL-3).

5.2. Programatik Yoğunluk ve Katmanlaşma

Koolhaas'ın Manhattan'a atfettiği "programatik yoğunluk", yalnızca fiziksel değil, işlevsel çeşitlilikle ilişkili bir kavramdır (Tablo 3). Trabzon'un tarihsel merkezinde, cami, han, konut, çarşı, hamam gibi farklı işlevlerin bir arada bulunması, bu yoğunluk modeline örnek teşkil eder. Ancak bu işlevsel yoğunluk, yeni yapılaşma alanlarında yerini tek işlevli (tek kullanımlı) yapılara bırakmış; bu da kent yaşamının çeşitliliğini ve sürekliliğini zayıflatmıştır. Özellikle meydan çevresindeki yüksek yoğunluklu ofis ve ticaret projeleri, programatik çeşitliliğin mekânsal süreklilikle olan bağını koparmıştır.

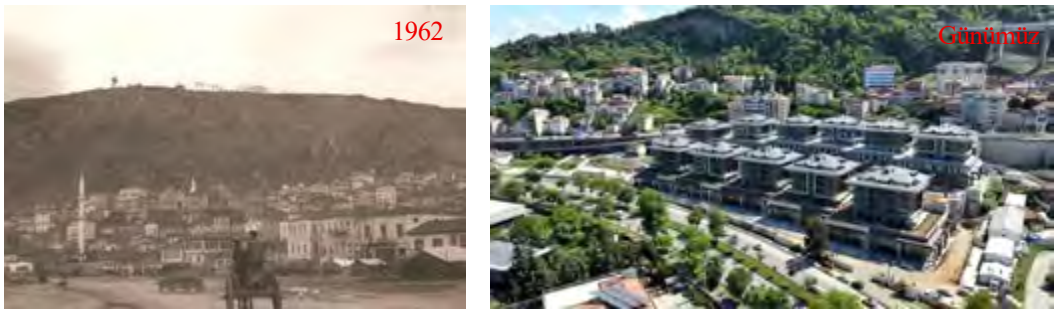
Tablo 3. Manhattan'ın Üzerinden Koolhaas'ın Programatik Yoğunluk ve Katmanlaşma Okuması.

Programatik Yoğunluk ve Katmanlaşma	
New York:	
(Koolhaas, 1997:8)	Rem Koolhaas'ın Delirious New York eserinde Manhattan, sadece bir fiziksel yapı değil, aynı zamanda işlevsel ve programatik bir yoğunluğun en uç örneğidir. Koolhaas, Manhattan'ın gelişimini sadece mimari yapılar üzerinden değil, aynı zamanda bu yapıların taşıdığı işlevler ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden okumaktadır. Manhattan'daki her bir blok, farklı programları, işlevleri ve talepleri aynı anda barındırmaktadır. Bu durum, şehrin 'katmanlı' yapısını oluşturur; bir binanın işlevi farklı zaman dilimlerinde değişebilir, sokaklar birden fazla kullanım biçimi sunar ve mekânlar birbirine paralel olarak gelişen farklı ihtiyaçları karşılamak üzere tasarlanır. Koolhaas, Manhattan'ı programatik yoğunluğun mekân üzerinden vücut bulmuş hali olarak tanımlar. Yüksek katlı binalar, çeşitli ticaret, yaşam, eğlence ve kültürel işlevlerin üst üste binmesini mümkün kılarak, şehri sürekli değişen bir ekosisteme dönüştürmektedir.

Tablo 4. Trabzon'un Morfolojik Yapısı Üzerinden Programatik Yoğunluk ve Katmanlaşma Okuması.

Programatik Yoğunluk ve Katmanlaşma	
Trabzon:	
Trabzon'un coğrafi ve kültürel özgünlüğü, tarihsel olarak düşük yoğunluklu, yerel gereksinimlere dayalı bir mekânsal örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Ancak son yıllarda kentte gözlemlenen güncel müdahaleler, bu yerel yapının sürekliliğini tehdit eden bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Özellikle büyük ölçekli ticaret yapılarının kent dokusuna eklemlenmesi, yalnızca fiziksel bir yoğunlaşmaya değil, aynı zamanda kültürel ve işlevsel bir çatışmaya neden olmaktadır. Bu müdahaleler, şehrin yerleşik yaşam biçimleriyle uyumsuz biçimde planlanmakta; kent belleğiyle kurduğu ilişki zayıf olan, tekil işlevlere odaklanmış ve yerel kullanıcıyı gözetmeyen yapılar olarak öne çıkmaktadır.	

Trabzon'un tarihi merkezinde varlığını sürdüren yapılar, mekânın işlevsel sınırlarını yerel yaşantı pratiklerine göre biçimlendiren, gündelik yaşamla iç içe geçmiş nitelikler taşımaktadır (Tablo 4). Bu bağlamda modern müdahaleler, sadece mekânsal değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir kopuşun da habercisi olarak okunabilir (Şekil 3).

Şekil 3. Geçmişten günümüze Çömlekçi Mahallesi (URL-4).

5.3. Kurgusal Kentsel Manifestolar ve Anlatı Biçimi

Koolhaas'ın "retroaktif manifesto" kavramı, kentlerin yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda ideolojik ve kurgusal biçimlerde de üretildiğini öne sürmektedir (Tablo 5). Trabzon'un Cumhuriyet sonrası modernleşme süreci boyunca geçirdiği mekânsal dönüşüm, belirli planlama ideolojileri çerçevesinde değil; parçalı ve müdahaleci biçimlerde şekillenmiştir. Her bir iktidar döneminde farklı mekânsal "manifestolar" üretilmiş; örneğin Ganita Projesi ya da sahil yolu uygulamaları, doğrudan bir kentsel kurgu ya da vizyona değil, projeci müdahalelere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Parçalı ve müdahaleci planlama süreci, Koolhaas'ın işaret ettiği "ideolojik boşluk" ile benzeşmektedir.

Tablo 5. Manhattan'ın Üzerinden Koolhaas'ın Kurgusal Kentsel Manifestolar ve Anlatı Biçimi.

Kurgusal Kentsel Manifestolar ve Anlatı Biçimi	
New York:	
(Koolhaas, 1997:80,128)	Rem Koolhaas'ın Delirious New York kitabı, sadece bir şehir çözümlemesi değil, aynı zamanda bir kentsel manifestodur. Kitap, Manhattan'ı sadece fiziksel bir yapı olarak incelemez; aynı zamanda şehrin tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamlarını ele alarak, onun yaratıcı bir anlatıma dönüştürülmesini sağlamaktadır. Koolhaas, Manhattan'ın modernizmin bir yansıması olarak kurgusal bir manifestoya dönüştürülmesinin temelinde, şehrin sürekli gelişen ve değişen yapısının olduğunu savunmaktadır. Kitabın anlatısı, kentsel yapının sosyal ve kültürel dinamikleriyle şekillenen bir 'bütünleşik fantezisini sunmaktadır. Koolhaas, Manhattan'ın mimari yapılarındaki süreksizlikleri ve çelişkileri kurgusal bir şekilde anlatıya dâhil etmektedir ve şehri, bir yandan fantezi ve gerçeklik arasında gidip gelen bir alan olarak tasvir etmektedir.

Tablo 6. Trabzon'un Morfolojik Yapısı Üzerinden Kurgusal Kentsel Manifestolar ve Anlatı Biçimi.

Kurgusal Kentsel Manifestolar ve Anlatı Biçimi	
Trabzon:	
Trabzon, Koolhaas'ın Manhattan'ı ele alırken kullandığı türden bir 'kentsel manifesto'ya sahip bir şehir değildir. Trabzon'un kentsel anlatısı, daha çok tarihsel bağlamla şekillenmiş ve şehrin gelişimi, organik bir biçimde zaman içinde varlık kazanmıştır. Ancak son yıllarda Trabzon'da yapılan kentsel müdahaleler, şehrin geleneksel yapısının ötesinde yeni bir 'kurgusal anlatı'ya dönüştürülmektedir. Bu anlatı, modern kentleşme ile ortaya çıkan yeni mimari ve sosyal dinamikler etrafında şekillenmektedir.	

Örneğin, Trabzon'un sahil yolu üzerindeki projeler, kent ile deniz arasındaki ilişkiyi değiştirmiş ve şehrin anlatısındaki önemli bir unsuru dönüştürmüştür (Seymen, & Küçük Karakaş, 2018), (Tablo 6). Bununla birlikte, Trabzon'daki kentsel dönüşüm, Koolhaas'ın Delirious New York'ta tanımladığı gibi bir kentsel 'manifesto'ya dönüşmemiştir. Trabzon'daki gelişmeler, çoğunlukla dışsal faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiş ve şehrin geleneksel kimliğiyle çatışan bir anlatı biçimi yaratmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Trabzon Boztepe ve liman çevresi (URL-5).

5.4. Topoğrafya ve Kentsel Kurgu İlişkisi

Trabzon'un topoğrafyası (deniz, vadi, yamaç ve dağ silsileleri) tarih boyunca kentleşme dinamiklerini şekillendirmiştir. Koolhaas'ın Manhattan'da gördüğü "tabula rasa" mantığına karşılık, Trabzon'da topografya, kentsel kurguyu zorunlu olarak sınırlandıran ve yönlendiren bir unsur olmuştur. Ancak son dönemde topoğrafyanın mekânsal potansiyeli yerine, onun zorlayıcılığı göz ardı edilmiş; yamaç yerleşimleriyle, istinat duvarlarıyla, dikey mimari çözümlerle araziye karşı bir tür "inşa savaşı" verilmiştir. Bu durum, Koolhaas'ın yapılaşma ve doğal çevre arasındaki gerilimli ilişkiye dair eleştirileriyle paralellik göstermektedir (Vidler, 2000) (Tablo 7).

Tablo 7. Manhattan'ın Üzerinden Koolhaas'ın Topoğrafya ve Kentsel Kurgu İlişkisi.

Topoğrafya ve Kentsel Kurgu İlişkisi
New York (Manhattan):
Rem Koolhaas'ın Delirious New York'ta sunduğu Manhattan anlatısı, doğrudan bir topoğrafya üzerinden değil, neredeyse "topoğrafyasızlık" fikri üzerinden kurgulanmaktadır. Manhattan adası, doğal topoğrafyasından çok, onun yerine inşa edilen yapay grid (ızgara) sistemiyle tanımlanır. Bu grid, arazi eğimi, kıyı çizgisi ya da coğrafi engel gibi doğal verileri dikkate almadan, mekanik ve soyut bir planlama aracı olarak Manhattan'a uygulanır. Koolhaas'a göre bu durum, Manhattan'ı bir 'kentsel kurgu laboratuvarına' dönüştürür. Topoğrafik gerçeklik yerine, zihinsel ve kültürel bir kurgu yerleştirilmiştir. Bu kurgu, şehrin mimarisine işlevsel ve biçimsel çeşitliliği taşıma kapasitesi sağlamaktadır. Doğal verilerin bastırılmasıyla, şehrin yapısal sınırları değil, imgesel olanakları ön plana çıkmıştır. Böylece Manhattan, doğayı bastıran, onun yerine bir modernite düzlemi inşa eden yapay bir topoğrafyaya dönüşmektedir.   (Koolhaas, 1997:175)

Tablo 8. Trabzon Üzerinden Topoğrafya ve Kentsel Kurgu İlişkisi.

Topoğrafya ve Kentsel Kurgu İlişkisi
Trabzon
 Trabzon'un kentsel gelişimi, tarihsel bağlamı içinde topografyasıyla kurduğu uyum üzerinden olumlanarak değerlendirilmiştir. Ancak bu uyumun, günümüzde kent planlamasında ne ölçüde bilinçli ve sürdürülebilir bir stratejiye dönüştüğü tartışmaya açıktır. Dağlık arazi yapısına rağmen Trabzon'un hem yatayda hem düşeyde gelişen bir örüntü sergilemesi, her ne kadar topografyayla bütünleşik bir görünüm sunsa da bu durum çoğu zaman rastlantısal ve parçacıl müdahalelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yamaçlara yaslanan mahalleler ve kıvrımlı yollar, planlı bir morfolojik yönelimin değil, mevcut doğal engellere adaptasyonun ürünü olarak değerlendirilebilir. Topografyanın fiziksel planlamayı belirleyen temel bir etken olarak kalması, kentsel çeşitliliği destekliyor gibi görünse de bu durumun günümüz mekânsal ihtiyaçlarına ne ölçüde yanıt verdiği sorgulanmalıdır (Tablo 8). Ayrıca, topografik bu yeni biçimlenmeye rağmen kamusal alan üretimi, erişilebilirlik ve bütüncül kentsel tasarım gibi açılardan kent dokusunda belirgin kopukluklar ve eşitsizlikler gözlemlenmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Kanuni bulvarı viyadüğü (URL-6)

5.5. İkoniklik ve Kopuşun Morfolojik İzleri

Kentte son 20 yılda inşa edilen "ikonik" yapılar (örneğin AVM'ler, lüks oteller, dini yapı projeleri ve üniversite kampüs alanları) Trabzon'un kent siluetinde gözle görülür bir dönüşüme neden olmuştur. Bu yapılar, Koolhaas'ın ifadesiyle "ikonik tekillikler" olarak kentsel sürekliliğin içinde kopukluklar yaratmakta, çevresindeki ölçekle ve gelenekle uyumsuzluklarıyla mekânsal kopuşun izlerini taşımaktadır (Koolhaas, 1994) (Tablo 9). Aynı zamanda bu yapılar, yeni bir "kentsel anlatı" üretmekten ziyade, Koolhaas'ın eleştirdiği gibi, yüzeysel temsillerle kent belleğini dönüştürme eğilimindedir.

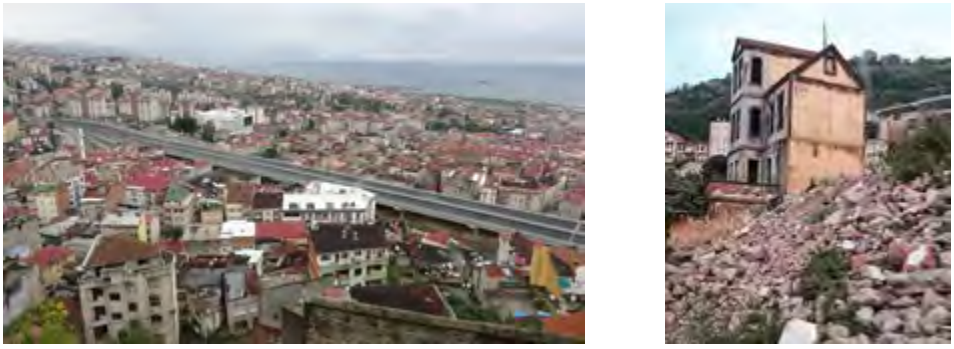
Tablo 9. Manhattan'ın Üzerinden Koolhaas'ın Anonimlik vs. Kimliklilik Yorumu.

Anonimlik vs. Kimliklilik	
New York (Manhattan):	
	Rem Koolhaas'ın Delirious New York'ta çizdiği Manhattan portresi, büyük ölçüde kentsel anonimlik fikri üzerine kurulmuştur. Manhattan, yerel geleneklere değil, sistematik olarak uygulanan grid planı ve bu plan üzerinde yükselen bağımsız yapıların oluşturduğu kolektif bir kurguya dayanmaktadır. Kent, belirgin bir mimari kimlikten ziyade, anonim yoğunlukların bir aradalığına sahiptir. Her bina kendi içinde bağımsız, işlevsel ve estetik olarak diğerlerinden farklı olsa da bu farklılıklar bir bütünlük ya da kimlik yaratmak yerine, birbirinden kopuk ama birlikte var olan bir mozaik üretmektedir. Koolhaas'a göre bu durum, modern metropolün doğasını yansıtır. Sürekli değişen, kişisel değil sistematik olan, kullanıcı kimliğinden çok tüketim işleviyle tanımlanan bir yapı.
(Koolhaas, 1997:202)	

Tablo 10. Trabzon Üzerinden Anonimlik vs. Kimliklilik.

Anonimlik vs. Kimliklilik	
Trabzon	
Trabzon, tarihsel süreklilik, kültürel katmanlar ve coğrafi belirleyicilik üzerinden "kimlikli kent" anlatısında sıkça idealize edilen bir örnek olarak sunulmaktadır. Ancak bu kimlikli yapı, her ne kadar belirli mekânsal ve kültürel öğeler üzerinden tanımlansa da güncel kentleşme pratikleri ve planlama politikaları bağlamında ciddi bir gerilim taşımaktadır. Geleneksel mahalle dokuları, dini yapılar ve tarihsel ticaret alanları, kentin belleğinde güçlü bir yer edinmiş olsa da bu ögelerin korunması ve günümüz ihtiyaçlarıyla uyumlu biçimde dönüştürülmesi konusunda sistemli bir strateji geliştirilememiştir.	

Her sokağın ayrı bir kimlik taşıdığı savı, yer yer romantize edilmiş bir algıya dönüşmekte; bu algı, kentin bütüncül mekânsal sorunlarını göz ardı edebilmektedir. Ayrıca, fiziksel ve kültürel kimliğin yalnızca geçmişe referansla anlamlandırılması, güncel dinamiklerin dışlanmasına yol açarak, kimliğin donuk bir temsile indirgenmesi riskini taşımaktadır. Bu bağlamda, Trabzon'un mekânsal kimliği güçlü bir miras barındırsa da bu mirasın çağdaş kentleşme süreciyle sağlıklı bir ilişki kurup kurmadığı eleştirel bir biçimde sorgulanmalıdır. Aksi hâlde, "kimlikli şehir" söylemi, kentteki dönüşüm süreçlerine karşı pasif bir nostalji alanı yaratmaktan öteye geçmeyecektir.

Şekil 6. Kanuni bulvarı viyadüğü.

6. SONUÇ

Bu çalışma, Delirious New York eserinde Rem Koolhaas'ın Manhattan üzerinden ortaya koyduğu kentsel paradigmayı, Trabzon'un özgün mekânsal örüntüleriyle karşılaştırarak ele almıştır. Manhattan'da modernitenin itici gücü olarak işlevselleşen grid sistemi, yapay bir topoğrafya kurgusuyla kentteki sürekliliği değil, çeşitliliği ve çelişkiyi ön plana çıkarırken; Trabzon'da coğrafi verilerden kopuk, tarihsel süreksizliğe dayalı organik bir yapı gelişmiştir.

Manhattan örneğinde görülen anonim ve çoğulcu yapı, Koolhaas'ın modern metropol anlayışıyla örtüşen bir yaratıcı kaos olarak olumlanmakta; bu yapı, mimari kimlikten çok sistemsel yoğunluklarla tanımlanmaktadır. Buna karşılık, Trabzon'un kentsel kimliği, belleğe kazınmış mekânlar ve geleneksel doku üzerinden biçimlenmekte, mekân ile kullanıcı arasında daha aidiyetli ve yerleşik ilişkiler kurmaktadır. Ancak modern müdahalelerle Trabzon'da da kimliksizleşme eğilimleri artmakta, kentsel süreklilik yer yer kesintiye uğramaktadır.

Rem Koolhaas'ın Manhattan için geliştirdiği anlatı biçimi, sadece bir kentsel çözümleme değil, aynı zamanda kentlerin nasıl düşünülmesi gerektiğine dair bir epistemolojik öneri sunmaktadır. Bu bağlamda, Trabzon gibi karakteristik kimliğe sahip kentlerin, modernleşme süreçlerinde "evrensel" şemalarla değil, kendi özgül bağlamlarına uygun stratejilerle ele alınması gerekmektedir. Süreklilik ve süreksizlik ikiliği, kentsel dönüşüm politikalarının merkezinde yer almalı hem tarihsel katmanlara saygı duyan hem de geleceğe yönelik vizyon içeren bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir.

Bu karşılaştırmalı okuma, Koolhaas'ın önerdiği kavramsal çerçevenin yalnızca New York gibi metropollerle sınırlı kalmadığını; aksine, farklı coğrafyalarda, küreselleşme dinamikleri içinde farklı ölçeklerdeki kentlerin dönüşümünü anlamada da işlevsel bir bakış sunduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Delirious New York, yalnızca bir şehir monografisi değil, aynı zamanda evrensel kentsel düşüncenin araçlarından biridir.

7. KAYNAKÇA

Aksoy, E., 1997. Bir Tutkudur Trabzon. İ. G. Kayaoğlu & Ö. Ciravoğlu & C. Akalın (Edt.), Trabzon Simgeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Ataoğlu, N. C. & Atasoy, V., (2013). Kent Silueti ve Kimliğiyle Trabzon, 25. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Yaşanabilir Kentler, 27-31 Mart 2013, Bursa, (Bildiriler Kitabı), 457-464, 447-455

Ataoğlu, N. C.& Atasoy, V., (2012). Kentsel Dönüşüm Projesiyle Değişen Kent Çehresi ve Toki Uygulamalari: Trabzon Bahçecik Örneği, KTMMOB Mimarlar Odası 3. Konut Kurultayı, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği, KTMMOB Mimarlar Odası, 9-10 Mart 2012, Lefkoşa,Kuzey Kıbrıs, Bildiriler Kitabı), https://www.mimarlarodasi.org/Content/images/dosyalar/a23cb3cd-c47f-456d-8860-2fa110aa0ea9.pdf

Çelik, F. & Kubat, A. S. (2018). Urban Transformation and Morphological Change in Historical Cities: The Case of Trabzon, Turkey. In ICONARP International Journal of Architecture and Planning, 6(2), 363–387. https://doi.org/10.15320/ICONARP.2018.48

Erdoğan, E. (2012). Kentsel Dönüşüm Sürecinde Trabzon Kent Merkezi: Mekânsal, Sosyal ve Ekonomik Etkiler. Trabzon: KTÜ Yayınları.

Harvey, D. (2012). Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. London: Verso.

Koolhaas, R. (1994). Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan. New York: Monacelli Press.

Kostof, S. (1991). The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History. Thames and Hudson.

Öksüz, M. E. (2024). Katlama (Folding) Kavramının Mimarlık Eğitimine Katkıları. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Öksüz, M. E., & Durmuş Öztürk, S., (2024). Gelenekten Gelen Bir Öğrenme ve Öğretme Tekniği Olarak Katlama. FTTF, 2nd International Conference: From Tradition To The Future I Design Thinking, 13-14 Nov. 2024. (pp.306-314). İstanbul, Turkey.

Rapoport, A. (1982). The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach. Beverly Hills: Sage Publications.
Seymen, G., & Küçük Karakaş, B., (2018). Kentsel Alanda Değişim ve Dönüşüm Süreci: Trabzon Çömlekçi Mahallesi. ISUEP.
Tekeli, İ., 2009. Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
Vidler, A. (2000). Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture. Cambridge, MA: MIT Press.
Yazıcı, M., & Durmuş Öztürk, S., (2023). An Analysis of Rem Koolhaass Discourses On Architecture and Urban Design Using A Corpus-Based Model. Frontıers of Archıtectural Research, vol.12, no.2, 222-241.
URL-1: https://yenisebinkarahisar.net/haber/18201941/trabzonda-ulasim-tunellerle-kolaylasti
URL-2: http://animedya.com.tr/project.php?pd=85&pk=3
URL-3: https://www.sabah.com.tr/trabzon/2021/12/31/dogu-karadenizin-en-buyuk-cami-ve-kulliyesi-icin-bir-araya-geldiler
URL-4: https://csb.gov.tr/trabzon-comlekcide-eski-yapilarin-yerine-modern-mimariye-uygun-konut-ve-is-yerleri-insa-edildi-bakanlik-faaliyetleri-40293
URL-5: https://www.suustunde.com/tr/content-details/trabzon-kruvaziyer-limani.html?ContentID=113

4

BOURDİEU'NÜN HABİTUS KAVRAMI IŞIĞINDA MİMARİ VE KENTSEL MEKÂNIN TOPLUMSAL İNŞASI: ANKARA ÖRNEĞİ

Merve OKKALİ ALSAVADA [1], Fatma Cânâ BİLSEL [2]

[1] University College London, the Bartlett School of Architecture,
merve.alsavada.20@ucl.ac.uk
[2] Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
bilsel@metu.edu.tr

ÖZET

Konut olgusu, mekânsal özellikler ve mahalle içindeki gündelik yaşam örüntüleri arasındaki ilişki özünde birbirine bağlıdır. Son otuz yılda, konut çevresine dair tartışmalar fiziksel alanın ötesine geçmiş ve sakinlerin gündelik deneyimlerini etkilemiştir. Türkiye'nin mahalle ölçeğinde kentleşme yaklaşımını yeniden ele alan bu çalışma, Bourdieu'nün habitus kavramını kullanarak, mahalle sakinlerin yaşam biçimleriyle mimari ve kentsel mekânları arasındaki kesişimi irdelemekte ve mahalle mekânlarını "mekânsal habitus" olarak konumlandırmaktadır. Burada temel amaç, mimari mekânların sakinlerin yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak, yaşam örüntülerindeki farklılıkları incelemek ve mekânsal yapının yaşam kalitesini nasıl etkilediğini değerlendirmektir. Habitus, insanların yaşam tarzlarını, beğenilerini, tercihlerini ve etkileşim biçimlerini belirleyen içselleşmiş eğilimler bütünüdür. Mimari mekân, bu eğilimlerin ortaya çıkması ve yeniden üretilmesiyle doğrudan ilişkilidir. İkinci olarak, Bourdieu toplumsal hayatta "sermaye" kavramının- ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye- belirleyici olduğunu belirtir. Mimarlık kültüründe, mekânın tasarımı veya konumu, belirli bir estetik beğeni düzeyini ve statüyü sembolize edebilir. Bu semboller, insanlar için kültürel veya sosyal üstünlük işaretleri haline gelebilir. Mahalle ise tüm bunların şekillendiği ve bunları şekillendiren mekanlar bütünüdür. Son olarak, yapı ve eylem arasındaki ilişki bağlamında habitus, bir yandan toplumsal yapılar tarafından biçimlenir; diğer yandan da bireylerin eylemlerini biçimlendirir. Mimari mekân bu strüktür ve pratik ilişkisi açısından, kullanılması ve dönüştürülmesi sürecinde toplumsal yapının belirlediği kalıplar ile o mekânda yaşayan insanların gündelik pratikleri arasında çift yönlü etkileşim sunar. Bu bağlamda, çalışma mekânın hem tipolojik hem de morfolojik yapısını şekillendiren ana unsurları bu mekân-habitus ilişkisiyle tartışmakta ve Ankara'yı şekillendiren bahçe şehir mahalle yapılarına odaklanarak, Yenimahalle örnekliğinde mahalle mekânın ortaya çıkışı ve dönüşümünü incelemektedir. Böylece Türkiye'deki mahalle olgusunun mekânsal dönüşümünü tarihsel ve tipomorfolojik analiz yoluyla incelemekte ve bu sosyo-mekânsal dönüşümlere dair sakinlerin perspektiflerini anlamadaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, mahallenin geçmişten gelen ve günümüze kadar hala devam

eden toplumsal inşasının varlığını, sosyal ağları ve etkileşimleri teşvik eden ortak bir merkez işlevi gördüğünü vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent kimliği, kentsel dönüşüm, Kentsel morfoloji, metropol dinamikleri, süreklilik-süreksizlik

1. GİRİŞ

Konutlar, mimarlık araştırmaları için temel bir konudur; çünkü konutlar yalnızca kentsel çevrenin fiziksel öğeleri olarak değil, aynı zamanda günlük yaşamın merkezinde yer alan unsurlar olarak önem taşır. Bireysel yaşamlarla mekânsal ihtiyaçların bu denli doğrudan etkileşime geçtiği başka alanlar neredeyse yoktur. Türkiye bağlamında, artan nüfus ve şehirlere yaşanan göç hareketlerinin etkisiyle şehirler hızlı bir büyüme ve dönüşüm sürecinden geçmektedir. Yeni konut alanlarına duyulan ihtiyaç ve farklı konut bölgeleri arayışı, farklı yaşam tarzlarını yansıtabilen ve çeşitli gelir gruplarına hitap eden uygun fiyatlı konutları içeren yeni yerleşim biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Mersin, Antalya, Muğla, Gaziantep, Malatya, Trabzon vb. gibi birçok şehirde bu dönüşüm gözlemlenmektedir.

Konut, yalnızca bir fiziksel bir yapı değildir; aynı zamanda insanlar için anlam taşıyan bir kültürel üründür ve bu anlam hem bireysel hem de kolektif olarak inşa edilir, deneyimlenir ve hatırlanır (Rakoff, 1977). Turner (Turner, 1972), konutu bir fiil olarak ele alır ve konutun bir nesne olarak varlığıyla, içinde yaşayan birey arasındaki karmaşık ve yakın ilişkileri vurgular. Bu bağlamda, konut olgusu, onun mekânsallığı ve gündelik yaşam biçimleri birbirine iç içe geçmiş unsurlar olarak açık bir şekilde ifade edilebilir. Türkiye'de şehirlerinin dönüşümü, özellikle Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, konut çevrelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Kentsel doku, organik yapılı, dar sokakları ve avlulu evleriyle geleneksel Osmanlı mahallelerinden, Avrupa planlama modellerinden ilham alan modern kentsel tasarımlarla evrilmiştir. Daha sonra ise, erken Cumhuriyet döneminin bahçeli şehir modelinden esinlenerek tasarlanmış mahallelerle birlikte, 1950'lerden sonra hızlı kentleşmeyle birlikte artan konut ihtiyacını karşılamak için inşa edilen çok katlı apartmanlar birlikte yer almış, 1980'lerden sonra yaygınlaşan toplu konut projeleri ve siteleşmeler de bu dönüşümlere eklenmiştir. Bu süreçler şehirlerin kentsel formu ve yayılmasını, mekânsal ve toplumsal yapılarını ve mahalle birimi için önemli bir konu olan komşuluk ilişkilerini şekillendirmektedir. Cumhuriyet'in erken döneminde, Avrupa yaşam tarzının bir simgesi olarak kurulan modern konut mahalleleri üzerine yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu modern konut modeli, ilk olarak sanayi şehirlerindeki işçi sınıfı için geliştirilen, daha sonra karma gelir gruplarını kapsayacak şekilde genişletilen ve konut bahçeleriyle çevrelenmiş düşük yoğunluklu mahalleleri birbirinden ayıran yeşil alanlara vurgu yapan bahçe şehir hareketinden ilham alan iç-kent uygulamalarını içermektedir. Cumhuriyet'in yeni başkenti olarak Ankara, politik ve kültürel bir bildiri niteliği taşımış; İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun ve dünyanın çok kültürlü şehri olarak anılırken, Ankara modernleşmenin simgesi olmuştur (Akcan, 2012). Yeni modern mahalle modeli olarak ise Bahçelievler mahallesi tasarlanmış, Ankara şehri genelinde ve hatta diğer Türkiye şehirlerinde bu model yayılmıştır. Akcan (Akcan, 2012), bu modern konut modelinin coğrafi dolaşımını inceler ve çeviri (translation) kavramının, fikirlerin, insanların ve bilgilerin bir ülkeden diğerine geçerken dönüşüm geçirme sürecinin, kültürel etkileşimlerde tüm tarafların sosyo-politik bağlamını ve iradesini anlamaya olanak sağladığını inceler. Tekeli ve İlkin (Tekeli ve İlkin, 1984) ise Bahçelievler'in dönüşümünü ve mahalle formunun ile yapı tiplerini belgelemiştir. Çalışma Bahçelievler'in ilk konut

birimlerinin neredeyse çoğunun kaybolduğunu söyler. Her bir konut sahibi evlerine oda eklemek için belediyeye başvurmuş ve daha da önemlisi, 1957 Nazım Planı ile yapı yüksekliği sınırı beş kata çıkarılınca, bahçeli alçak konutların yerine apartmanlar inşa edilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Bahçelievler'in eski mahalle dokusu dönüşmüştür (Tekeli ve İlkin, 1984). Ankara'da konut gelişiminin başka birçok örnekleri Bahçelievler ile aynı tipolojiyi izlemiştir: 1944'te Saraçoğlu, 1948'de Yenimahalle, 1940'ların sonlarında Mebusevler, 1950'de Subayevleri, 1950'lerde Basınevleri, Kalaba Evleri ve 14 Mayıs Evleri, 1958'de Merbank Mahallesi. Tüm bu yerleşim alanları Bahçelievler'in tasarım yaklaşımını takip eden bahçe şehir mahalle birimi gelişmelerinin ilk örneklerindendir ve Ankara'nın modern konut üretiminin bileşenini oluşturur (Bayraktar, Koçyiğit ve Bahar, 2013).

Bahçelievler, Berlin Nazım Planı'ndaki örnek yerleşim projelerinden biri olan siedlung treptow gibi, Ankara'da bir model yerleşim (mustersiedlung) olarak tasarlanmıştır (Akcan, 2012). Bu bağlamda Bahçelievler, Mebusevler, Subayevleri ve Saraçoğlu, modern Türk toplumunun yaşam birimlerini simgeleyen örnekler olarak araştırılmış; bu mahallelerin geçirdiği dönüşümler mekânsal ve tarihsel perspektiflerle ele alınmıştır. Ancak Yenimahalle, literatürde kapsamlı bir biçimde incelenmemiştir. Özellikle Yenimahalle'nin kentsel mekânına ilişkin tipomorfolojik dönüşüm süreci üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Oysa Yenimahalle, Ankara'nın önemli konut alanına sahiptir ve zaman içinde değişen toplumsal yaşam koşulları, artan yapı yoğunluğu ve fiziksel dönüşümler nedeniyle önemli yapısal değişiklikler geçirmiştir. Bu makale, iki aşamalı bir araştırmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu ilk aşamada Yenimahalle'nin tipomorfolojik dönüşümü, planlama tarihi bağlamında ele alınmakta ve saha araştırmaları ile desteklenmektedir. Araştırmanın ikinci aşamasında ise söz konusu dönüşüm, mahalle sakinlerinin algı ve deneyimleri üzerinden incelenecektir. Burada sunulan ilk aşama, yalnızca fiziksel dönüşüm sürecini belgelemekle kalmayıp, bu dönüşümün toplumsal yaşamdaki olası etkilerini Pierre Bourdieu'nün habitus kavramı çerçevesinde tartışmaya açmaktadır.

Bulgular, ağırlıklı olarak Yenimahalle'nin sakinlerinin gündelik yaşam örüntülerini biçimlendiren farklı fiziksel ve sosyal mekânlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Yenimahalle'nin dönüşümü, büyümeyi karşılamaya yönelik gereksinim ile mahallenin tarihsel ve mimari mirasını koruma çabası arasında bir dengeyi yansıtmaktadır. Bölge, özgün yerleşim dokusunu büyük ölçüde korumayı başarmıştır. Bu yerleşim düzeni, kullanıcılar için kolay yön bulmayı sağlamakta ve uzun süreli sakinler için tanıdık bir kentsel çevre oluşturmaktadır. Öte yandan, mahallenin artan yapı yoğunluğu süreci, sakinlerin sosyal yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Bir zamanlar çocuklar için oyun alanı olan sokaklar, komşuların bir araya geldiği özel bahçeler ve sakinlerin sosyalleştiği kamusal alanlar, bu yoğunlaşma süreciyle birlikte büyük ölçüde yok olmuştur. Analiz sonuçları, mahallenin en çok korunan kentsel unsurunun sokak dokusu olduğunu göstermektedir. Bu doku, Türkiye'de modern planlama kuramı çerçevesinde sosyolojik bir alan olarak kentsel formun hâlâ önemli bir niteliğini oluşturmaktadır. Yenimahalle'nin kentsel formu aynı zamanda hareketin, işlevsel dağılımın ve sosyal etkinliklerin üreticisi konumundadır. Mahalle, parklar ve ortak kullanımlı bahçeler gibi önemli yeşil alanlarını hâlâ korumaktadır. Bu alanlar, sakinlere hem rekreasyon olanağı sunmakta hem de mahallenin estetik niteliklerine ve çevresel sağlığına katkı sağlamaktadır.

2. ÇALIŞMA ALANI VE METODOLOJİ

Tipomorfoloji, kentlerin fiziksel yapısını anlamaya yönelik bir yaklaşımdır ve yapı tipolojileri ile kentsel morfolojinin bütüncül bir şekilde analizini hedefler. Bu kavram, yerleşimlerin biçimsel karakterini yalnızca fiziksel form üzerinden değil, aynı zamanda zaman, mekân ve toplumsal süreçler bağlamında anlamayı amaçlayan bir kuramsal çerçeve sunar. Temelde, yapı tipleri (tip) ile bunların yer aldığı parsel, ada ve sokak örüntülerinden oluşan kentsel formun ve mimarinin tarihsel süreçte karşılıklı etkileşimi üzerine kuruludur (Caniggia ve Maffei, 2017; Cataldi, 2003; Maretto, 2013; Rossi, 1982) .

Modern anlamda tipomorfolojik yaklaşımın kurucuları arasında İtalyan mimar ve kuramcı Saverio Muratori yer alır. 1950'li yıllarda Roma'nın tarihi dokusu üzerine yürüttüğü analizlerde yapıların zaman içindeki evrimsel gelişimini inceleyerek bu yaklaşımın temelini atmıştır. Muratori'nin öğrencisi olan Gianfranco Caniggia ise bu yöntemi sistematik hale getirerek yapı tiplerinin tarihsel dönüşümünü tipolojik süreç kavramı altında değerlendirmiştir. Bu süreç, bir yapı tipinin bulunduğu bağlamda zamanla değişmesi, uyum sağlaması ve farklılaşmasına rağmen ana biçimsel özelliklerini koruyarak varlığını sürdürmesi anlamına gelir. Bu yaklaşıma göre, kentsel form, sabit bir varlık değil; tarihsel olarak evrilen, çok katmanlı bir süreçtir. Tipomorfolojik analizler genellikle üç düzeyde gerçekleştirilir: bireysel yapı tipi, parsel ve blok yapısı, kentsel doku. Bu çok katmanlı analiz, mekânın hem fiziksel hem de sosyo-kültürel gelişimini anlamaya imkân verir. Dolayısıyla tipomorfoloji yalnızca mevcut kentsel dokunun okunması için değil, aynı zamanda yeni tasarım kararlarının yerel bağlamla uyumlu bir biçimde geliştirilmesi için de yol göstericidir.

Bu bağlamda çalışma iki temel yöntemsel yaklaşıma dayanmaktadır. İlk olarak, Ankara kent planlaması ve Yenimahalle'nin kentsel tasarımına dair mekânsal-tarihsel bir inceleme gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak ise, mahallenin tarihsel kentsel formu ile konut birimlerinin geçirdiği dönüşümü ortaya koyan tipomorfolojik değişim süreci kartografik çizimlerle görselleştirilmiştir. Bu süreç, yerleşim alanındaki fiziksel yapının zaman içerisindeki dönüşümünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Tarihsel görseller ve arşiv belgeleri, ağırlıklı olarak Yenimahalle'ye odaklanan kitaplar, Ankara ve Yenimahalle konulu kamusal sergi dökümanları, sosyal medya grupları ve uzun yıllardır bölgede yaşayan bireylerin kişisel blogları gibi kaynaklardan derlenmiştir. Güncel sokak ağını, blok yapısını ve yapı tipini temsil eden haritalar ise, OpenStreetMap verileri ile Google Uydu Görüntüleri referans alınarak üretilen kartografik çizimlerle oluşturulmuştur. Ayrıca Yenimahalle Belediyesi'nden temin edilen kentsel plan çizimleri analizlerde destekleyici veri olarak kullanılmıştır. Bu analiz, yalnızca mekânsal değişimi ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda bu dönüşümün toplumsal yaşamdaki yansımalarını da sorgulama imkânı sunmuştur. Kuramsal olarak, Bourdieu'nün habitus kavramı bu çalışmada açıklayıcı bir çerçeve olarak benimsenmiş; mekân ile sosyal pratikler arasındaki karşılıklı ilişki, Yenimahalle bağlamında toplumsal inşa süreciyle birlikte ele alınmıştır. Böylece mahalle birimi, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal kodların üretildiği ve yeniden biçimlendiği bir yaşam alanı olarak değerlendirilmiştir.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada habitus kavramı, barınma edimini sorgulamak ve mimari mekânın insanların yaşam örüntüleri üzerindeki etkisini anlamak üzerine temellenmektedir. Habitus'un mekân kuramındaki uygulamaları, alışkanlık doğasının tarihsel arka planına ilişkin kapsamlı bir kavrayışı gerektirir. Bu nedenle, Bourdieu'nün habitus kavramını ve onun mimarlıkla ilişkili çağdaş kuramsal yaklaşımlarını incelemeden önce, kavramın kuramsal ve tarihsel temellerinin anlaşılması gerekir. Vorderobermeier (2014), Bourdieu'nün habitus kavramının felsefi gelenekle birleştiğini ve Aristotelesçi-Tomist düşünce geleneğini temsil ettiğini belirtir. Habitus'un kökeni, Aristoteles'in sahip olmak anlamına gelen ve aynı zamanda eylem anlamı da taşıyan εξις (Hexis) terimine kadar uzanır (Aristotle, 2007). Bu eylem, özne ile nesne arasındaki üretici bir edimi ve yerleşik yönelimi ifade eder; yani, bir şeyin diğer şeylerle olan ilişkisi bağlamında mekân içinde nasıl biçimlendiğini.

Aristotelesçi yaklaşıma göre, bireyin bir nesne ya da durumla karşılaştığında sergilediği davranış biçimleri ve etkinlikleri, onun yönelimini belirler. Lizardo'ya (2013) göre, Thomas Aquinas bu kavramı ahlaki ve estetik erdemler bağlamında yeniden tanımlamış; bireyin erdemli olmak için çaba ve eğitim yoluyla uygun davranışı alışkanlık hâline getirebileceğini öne sürmüştür. Böylece habitus, toplumsal bir grubun beklenen davranışlarının kolektif boyutunu kapsar. Fransız sosyolog Marcel Mauss, habitus'u kültürel bir unsur ve bireylerle toplum arasında kurulan kolektif pratik nedenler bütünü olarak tanımlar (Mauss, 1973). Bu anlamda habitus, fiziksel eylemler yoluyla toplumsallaşmayı üreten bir özellik taşır.

Viola'ya (2012) göre, Panofsky'nin habitus kavramını teknik anlamda kullanımı, duruş ve fiziksel tavra dair sınırları ortaya koyar; bu da kavramın sanat sosyolojisi ve yapıların kültürel anlamı açısından önemini gösterir. Panofsky, habitus'u bir tür alışkanlık edinme ya da alışkanlık oluşturma süreci olarak değerlendirir ve bu süreci hem insanlar arası ilişkiler hem de insan-nesne etkileşimleri bağlamında ele alır (Panofsky, 1957). Bourdieu, Le Sens Commun (1980) başlıklı eserinde Panofsky'nin çalışmalarını Fransızcaya çevirerek, skolastik düşüncenin mantıksal düzeniyle Gotik mimarlık ilkeleri arasındaki bağlantıyı vurgular. Panofsky'nin habitus'u, zaman, mekân ve insan ilişkisi bağlamında mimari nesnelere dair gizil ilkeleri barındıran bir biçim olarak tanımlanır. Bourdieu, mimarın toplumsal rolünü, alışkanlıkların toplumsal yaşama nasıl entegre edildiğini skolastik düşünce ve Panofsky'nin habitus yorumu üzerinden tartışır (Bourdieu, 1980; Bourdieu, Chamboredon ve Passeron, 1991).

Bourdieu, kuramsal yaklaşımını Husserl'in habitualität, Mauss'un hexis ve Hegel'in ethos kavramlarına referansla geliştirir. Basitçe alışkanlıktan söz etmek yerine, habitus terimini kullanarak, belirli davranışları üreten ve onları yönlendiren kurucu ilkeleri vurgular (Grenfell, 2014). Kavramı tarihsel bağlamına yerleştirerek, toplumsal durumlara, sınıflara ve bunlara bağlı yaşam tarzlarına uygular. Habitat kavramından farklı olarak habitus, bireylerin sosyal ve fiziksel dünyayı nasıl algıladıklarını ve bu algıya nasıl tepki verdiklerini anlamak için bir çerçeve sunar. Habitus, benzer eğitim, meslek, milliyet, din ve sınıfsal geçmişe sahip bireyler tarafından paylaşılan yerleşik eğilimlerle tanımlanır (Bourdieu, 1984).

Bourdieu (1984), William James'in Habit (1976), Harold Garfinkel'in Studies in Ethnomethodology (Ethnomethodology Üzerine Çalışmalar) (1967), Berger ve Luckmann'ın The Social Construction of Reality (Gerçekliğin Sosyal İnşası) (1971) ve Alfred Schutz'un The Phenomenology of the Social World (Toplumsal Dünyanın Fenomenolojisi) (1972) gibi çalışmalarda yer alan alışkanlık kavramlarına eleştirel bir yaklaşım

getirir. Ona göre bu yaklaşımlar, alışkanlığı tekrarlayıcı ve otomatik bir olgu olarak değerlendirirken, habitus hem öznel hem de nesnel dünyaları anlamada verimli bir zemindir ve sosyal davranışların ardındaki eğilimleri ve yapısal koşulları da kapsar (Grenfell, 2014). Bu yaklaşım, Bourdieu'nün ilişkisel düşüncesini gündelik yaşam pratiklerini anlamada önemli kılar. Bireylerin ya da sosyal grupların kabul edilebilir, makul ya da belirleyici olanı algılama biçimleri büyük ölçüde habitus tarafından belirlenir. Habitus, toplumsal yapının aracılı bir biçimi olarak işler. Bourdieu, eğitsel, kültürel, sosyal ve coğrafi sermaye türlerini habitus merceğinden değerlendirerek, bunların gündelik pratikler, beğeniler ve yargılarla nasıl etkileştiğini analiz eder. Kavram, toplumsal aktörler ile onların sosyal bağlamları arasındaki ilişkilerden doğar (Bourdieu, 1984).

Bu nedenle habitus, habitattan farklı olarak, mahalle bağlamında canlı sosyal ilişkiler ve kültürel bedenleşme anlamına gelir. Hem mimarlığın içinde barındırdığı yaşam biçimlerini hem de yapıların bu biçimleri nasıl koşullandırdığını içerir. Yapısal olan ile yapılandırılmış faaliyetlerin etkileşiminde, habitus toplumsal durumlara yaklaşır. Mahalle birimi, bu bağlamda hem yapılandıran hem de yapılandırılmış bir sosyal ve fiziksel ilişki biçimi olarak mekânsal habitus şeklinde değerlendirilebilir. Mimari pratikler ve mahalle mekânlarındaki günlük yaşam eylemleri bu çerçevede habitus ile ilişkilidir. Allegorical Architecture adlı eserde Ruan (2006), Asya mimarlığında anlam üretimini tartıştığı Spatial Habitus serisinin bir parçası olarak, Bourdieu'ye referansla mimarlığın toplumsal yönlerine dikkat çeker. Güney Çin'deki yaşayan mitolojiyi ve mimarlığı incelerken, bir yapının mimarın elinden çıktıktan sonraki toplumsal yaşamının öngörülemez olduğunu vurgular. Bourdieu de bu meseleyi kabul eder; ancak bunu sosyolojik ve etnografik bir çerçevede ele alarak bireylerin hem sosyal hem de fiziksel mekânlarda nasıl davrandıklarını sorgular. Ruan (2006), habitus'un insan yaşamının mekânsal tarihinin hem ürünü hem de üreticisi olabileceğini belirtir. Habitus, mekânsal koşulları yeniden üretir ve Bourdieu bunu pratik kavramı üzerinden açıklar: Barınma, zihinsel ve fiziksel olanın birleştiği, toplumsal ve mekânsal bir eylemdir. Bu dinamik ilişki, sosyal gruplar, çevreleri ve insanın etki etme gücü (agency) ile ilgilidir.

Scott ve Marshall (2009), Bourdieu'ye (1977) atıfla habitus'u kolektif bir yönelimler sistemi olarak tanımlar. Kültürel yeniden üretim ve tüketim yalnızca ekonomik yapılarla değil; aynı zamanda eğitim, kültür ve sosyal sermaye gibi sermaye türleriyle de ilişkilidir. Reed-Danahay (2017), mekânı yalnızca coğrafi ve toplumsal olguları bağlayan bir kavram değil, sosyal pratiklerle fiziksel mekânın bütünleştiği bir çerçeve olarak tanımlar. Sosyal mekân yalnızca sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği fiziksel bir ortam değil, aynı zamanda mekâna yüklenen anlamlar ve onun kullanım biçimlerini de içerir. Reed-Danahay, Bourdieuci mekânsallık anlayışını dört önemli kuramcıya referansla inceler: Levi-Strauss, Simmel, Goffman ve Halbwachs. Bourdieu'nün sosyal mekân anlayışı, Levi-Strauss'un geleneksel toplumlarda sosyalite kavrayışı, Simmel'in fiziksel yakınlık ve toplumsal mesafe fikirleri, Goffman'ın bireyin mekânsal farkındalığı ve Halbwachs'ın grup aidiyetinin mekânsal dışavurumu üzerine inşa edilmiştir (Reed-Danahay, 2017).

Bu bağlamda, mekân, mekânın toplumsallığı ve mahalle sakinlerinin gündelik yaşamı, farklı sermaye biçimlerine dayanan ilişkiler sistemi üzerinden ele alınabilir. Mekânsal habitus kavramı, sosyal ve fiziksel mekândaki yakınlık, bireysel tercihler, yer duygusu ile sosyal grupların mekânsal eğilim ve özelliklerini kapsar. Bireylerin mahalledeki gündelik rutinleri, mekânsallıkları, sahip oldukları farklı eğilimler ve zevkler bunların şekillendiği toplumsal sermaye yapılarıyla ilişkilidir. Ve mekânın biçimi ve formu da bir sermaye olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada, mekânsal habitus, mahalle birimi içinde bireysel tercihler ile kolektif hafızaların kültürel pratikler yoluyla kurduğu bağı ifade eder. Mekânsal habitus, mekânın kullanımı, algısı,

anlamlandırılması, yer duygusu ve yerleşiklik kültürüne dair farkındalığı içerir. Bu yapı sabit ya da kalıcı değildir; zaman içinde ya da beklenmedik durumlarda dönüşebilir. Habitus, özgür seçim ile fiziksel ve sosyal yapıların atıfları arasındaki karmaşık etkileşimden doğar. Bu nedenle bireysel deneyimler ve sosyal yapılar, bireylerin ve toplulukların eğilimlerini mekanlarla şekillendirir; bu eğilimler de mevcut sosyal pratikleri ve toplumsal yapının kendisini etkiler. Habitus kavramı, bireylerin algılarının ve deneyimlerinin zaman içinde nasıl evrildiğini ortaya koyarken, mekânsal habitus kavramı bu zaman içindeki evrime mekân boyutunu kazandırır ve mekân ve yerin zaman içindeki dönüşümünün toplumsallığını ele alır.

Bu çalışma, mahallenin toplumsal-mekânsal çevresini zaman-mekân ilişkileri, mekânın fiziksel yapısı, tasarım süreci ve sosyal bağlam aracılığıyla analiz eder. Şehrin konut gelişimi ve sakinlerin gündelik yaşam pratikleri, o mahallenin sosyal ekolojisini oluşturan temel unsurlardır. Karar vericilerin ve mahalle sakinlerinin yaşam alanları, etkinlikleri ve değerleri, sosyal çevre ile mimari mekânın etkileşimine dayalı bir planlama ve tasarım çerçevesi oluşturmak açısından kritiktir. Bu nedenle, çalışma ilk olarak Ankara'da modern planlama anlayışı ile geliştirilen mahalle yapısını ve geçirdiği süreçleri tarihsel bağlamda ele alınmaktadır. Bir mahallenin fiziksel yapısının tarihsel dönüşümü ile sakinlerin mimari mekânlarla kurduğu ilişkilerin anlaşılması, bugünkü konut kültürünün ve yapılandırılmış fiziksel ve sosyal durumların kavranması açısından önemlidir.

4. SAHA ÇALIŞMASI: YENİMAHALLE, ANKARA

4.1. Ankara'nın Planlanması, Bahçe Şehir Modeli ve Mahalle Üzerine Sosyo-Kültürel Okuma

19. yüzyılda Ankara, surlarla çevrili bir Orta Anadolu şehriydi; küçük bir kent merkezi ve iki ana hizmet alanına sahipti. Şehir *Yukarı* ve *Aşağı Yüz* olmak üzere iki kısımdan oluşurdu. *Yukarı Yüz*, kale surlarının güney kapısı çevresinde yer alırken, *Aşağı Yüz* ise kalenin batısında, yeni hizmetlerin ortaya çıktığı alanda bulunuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Ankara'nın başkent olarak belirlenmesinden sonra kent ölçeğinde ciddi kentsel gelişim sorunları ortaya çıkmıştır. En acil meselelerden biri, artan nüfus ve değişen ihtiyaçlara cevap verecek, özellikle yeni konut alanlarını da içeren kapsamlı bir planın yapılması gerekliliğiydi (Cengizkan, 2004). Meclisin Ankara'ya taşınması ve şehir nüfusunun hızla artması, kentsel koşulların iyileştirilmesini zorunlu hâle getirdi. Ankara'nın bir başkent olması için iyileştirme planlarına, disipline, rehberliğe ve planlamaya ihtiyaç vardı. Bu amaçla Ankara için hazırlanan ilk plan, Berlinli mimar ve şehir plancısı Christoph Lörcher tarafından tasarlanmıştır ve Lörcher Planı, Türkiye tarihinde belgelenmiş ilk modern şehir planı olarak kabul edilir (Cengizkan, 2004). Lörcher'in yaklaşımı, kentin mekânsal organizasyonunu belirlemeyi, modern yaşam tarzına yönelik konut seçenekleri sunmayı ve ileride hazırlanacak planları etkilemeyi amaçlamıştır (Cengizkan, 2004).

Karaosmanoğlu'nun Ankara adlı eserinde (2004) bu konut birimlerinin yarattığı sosyal durumlardan söz edilmiştir. Karaosmanoğlu'na göre (2004), Ankara'daki yeni konut ortamında birimler arasındaki mesafelerin fazlalığı, aileler arasında sosyal boşluklar yaratmış ve bu durum toplumsal çözülmeye neden olmuştur. Bu yeni gelişim, habitus bağlamında değerlendirilebilir; çünkü Ankara'daki planlı yeni kent, eski ve yeni alanlar arasında kültürel farklılıkların oluşmasına yol açmıştır. Karaosmanoğlu, *Yeni Şehir*'deki evleri

bireyci kaleler olarak nitelendirir; bu evler yüksek duvarlarla çevrilmiş, aralarında mesafe bırakılmış ve topluluk duygusu yerine yalıtılmışlık üretmiştir. Bu ortam, bahçelerde oynayan çocukların, pencerelerden gelen müzik ya da enstrüman seslerinin olmadığı sessiz ve terkedilmiş bir çevre olarak tanımlanmıştır. Mekansal habitus bağlamında, *Yeni Şehir*'deki yeni mahallelerin eski ve yeni arasında kültürel farklılıkların doğmasına zemin hazırladığından bahsedebiliriz. Bu eski-yeni karşıtlığı, Cumhuriyet'in erken yıllarında farklı düzlemlerde de gözlemlenmiştir. Tasarlanmış mekân, kimliğin yeniden kurgulanması ve fiziksel mekâna sahip çıkılması için bir araç hâline gelmiştir. Şehirde modern mimarlığın benimsenmesine yönelik çabalar ise, çoğu zaman, kentsel çevrenin sosyal ve fiziksel niteliklerine yüzeysel müdahaleler olarak görülebilir. Artan nüfus ve beklenmeyen kent büyümesi, yeni başka bir planın gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, davetli bir mimarlık yarışması düzenlenmiştir. 1928 yılında, üç şehircilik uzmanı, Ankara'nın geleceğine yönelik önerilerini sunmak üzere davet edilmiştir. 1909 yılında Büyük Berlin Nazım Planı Yarışması'nda birincilik kazanan Alman mimar Hermann Jansen, yarışmanın kazananı olmuştur. Jansen, eski kenti ve Ankara Kalesi'ne dokunmayıp korumayı; yerleşim alanlarında düşük yoğunluklu, az katlı mahalle birimleri tasarlamayı önermiştir. Konut birimleri bağımsız olacak, üç kattan fazla olmayacak; verandalar ve bodrum katlar yasaklanacaktır (Jansen, 1937). Pek çok şehir plancısı, mimar ve akademisyen, Jansen Planı'nın kentsel örüntülerinin *Bahçe Şehir Hareketi* ile benzerlik taşıdığını ve planlama yaklaşımının ilerlemeci değil daha çok kültürelci bir perspektife sahip olduğunu ileri sürmüştür (Akcan, 2012; Cinar Ozdil, Vejre ve Bilsel, 2020; Çalışkan, 2004). Yiğit-Turan (2016) aynı zamanda, Jansen'in planlama yaklaşımının Camillo Sitte'nin insan merkezli tasarım ilkelerinden etkilendiğinden bahseder. Bu yaklaşım kenti estetik bir nesne olarak tanımlar ve kamusal mekânları toplumun farklı gruplarını bütünleştirici bir unsur olarak görür (Kılınç, 2012). Jansen, şehir boyunca peyzaj öğelerinden oluşan entegre bir ağ geliştirerek yeşil altyapı stratejisi uygulamıştır (Cinar Ozdil ve diğerleri, 2020). *Bahçe Şehir* ilkeleri doğrultusunda tasarlanan az katlı, düşük yoğunluklu konutlar; güneş ışığı ve hava dolaşımı açısından da elverişli koşullar sunmakta, sağlık koşullarını iyileştirmekte, çocuklar için oyun alanları yaratmakta ve Ankara'nın sıcak ve kurak iklimini yumuşatmayı hedeflemektedir (Jansen, 1937) (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Hermann Jansen'in Ankara Planı. Kaynak: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi.

Akcan'ın (2012) aktardığına göre, Jansen, Ankara'nın tarihini inceleyerek Bahçelievler adlı konut çevresi için topluluk temelli bir yerleşim anlayışı geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda Ankara Bahçelievler'in tasarımında yerel mimari özellikleri kullanarak bu projeyi Alman emsallerinden ayırmıştır. Her konutta, kale çevresindeki eski ahşap evlerin özel avlularını (*gartenhof*) andıran bireysel bahçeler bulunmaktaydı. Ayrıca, konutların üst katlarına çıkmalar eklemiş, ikili konut tipolojilerinde ise eski Türk evlerindeki sofa fikrini çağrıştıran bir *loggia* tasarımına yer vermiştir. Kente özgü mimari unsurlara referans vererek Jansen, modern bir yaşam çevresi yaratmayı hedeflemiştir (Bkz. Şekil 2 ve 3). Ancak bu yaklaşım, tasarımdaki bölgesel mimari öğeleri sorgulayan Ankara Yapı Kooperatifi kurucuları ve dönemin Türk müşteri kitlesi tarafından kabul görmemiştir. Jansen, modern mimari tarzın (*baustil*) Avrupa'daki yerel mimariyi de içerdiğini savunarak bu eleştirilere karşı çıkmış olsa da kooperatif üyeleri Bahçelievler'de önerilen evlerde geleneksel Türk tarzının kullanılmasını reddetmiştir. O dönemde, Türk müşteriler için Avrupa tarzı bir konut çevresinde yaşamak toplumsal statü göstergesi olarak kabul edilmekteydi (Akcan, 2012).

Şekil 2. Bahçelievler Tasarımı. Hermann Jansen tarafından çizilmiştir, 1936. Kaynak: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi.

Şekil 3. Geleneksel Türk Konut Öğelerine Sahip Evlere Sahip Bahçelievler'in Bir Sokağının Perspektifi. Hermann Jansen tarafından çizilmiştir, 1936. Kaynak: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi.

Mekânsal habitus bağlamında, Jansen, kentin zamansal ve tarihsel dinamiklerini mimari sermaye olarak temsil edecek biçimde katmanlı bir veri görselleştirmesi gerçekleştirmiştir. Bahçelievler örneğinde, bölge bahçeli konutlarla donatılmış banliyö tipi bir mahalle olarak geliştirilmiştir. 1920'lerden 1950'lerin sonuna kadar, Ankara'da özellikle Etlik, Keçiören ve Dikmen çevresinde bağ evleri ve geniş bahçelerle çevrili konutlar baskın yapı tipini oluşturuyordu. Bu konut tipleri ve çevreleri, kentsel ve kırsal alanlar arasında sosyal ve mimari açıdan ortak özellikler taşıyordu. Bu bağlamda, Jansen'in yaklaşımı Ankara'nın kent kimliği açısından uygun bir model olarak değerlendirilebilir. Panofsky'nin, mimarın eğitim felsefesi ile

mimarlık pratiği arasındaki ilişkiyi ele aldığı değerlendirmesini bu çerçevede yeniden düşünmek anlamlıdır. Panofsky (1957), mimarın felsefi birikimini eylemlerine yön veren temel ilke olarak görmüştür. Bourdieu ve diğerleri (1991), Panofsky'nin yaklaşımını kullanarak, mimarın habitus ile kurduğu ilişkiyi açıklarken, mimarın bir dizi alışkanlığı içselleştirirken aynı zamanda fiziksel çevreyi de dönüştürerek toplumsal mekânsal sermayeye katkıda bulunduğundan bahseder. Bu bağlamda, Jansen'in Ankara tasarımı, mekansal pratiklerin toplumsal olarak bütünleşmiş yönünü yansıtabilir. Bahçelievler modeli, kentin mevcut yaşam alanları, sosyo-kültürel çevresi ve mimari kimliğinin gözlemlenmesine dayanan bir yaklaşımı benimsemiştir en başta. Jansen, mevcut yaşam örüntülerini tasarımına entegre ederek Ankara için yeni bir kent imgesi önermiştir. Ancak, Şekil 4'te de görülebileceği üzere, Bahçelievler'de inşa edilen konut birimleri, Jansen'in Türkiye'ye özgü mimari çeşitliliği yansıtan bir yaklaşımı savunmasına rağmen, yerel mimari niteliklerden yoksun olarak inşa edilmiştir. Jansen, evrensel stil (*allerweltstil*) anlayışına karşı çıkarak Türkiye'nin çeşitliliğini vurgulamış olsa da, uygulamada kooperatif yetkililerin istememesi üzere bu hedefe ulaşılamamıştır (Akcan, 2012).

Şekil 4. Bahçelievler'de İnşaa Edilen Konut Birimlerinin Formu. Kaynak: Akcan, E. (2012). Architecture in Translation: Germany, Turkey, and the Modern House. Duke University Press. doi:https://doi.org/10.1515/9780822395577.

Habitus, bireylerin yaşam deneyimleri yoluyla edindikleri derinlemesine yerleşmiş alışkanlıklar, beceriler ve eğilimler bütününü ifade eder. Bireylerin dünyayı nasıl algıladıklarını ve ona nasıl tepki verdiklerini biçimlendirir. Bu bağlamda, Ankara'daki modern mahalleler, zamanla mevcut toplumsal yapıları ve iktidar ilişkilerini yeniden üretmiş, gelenekselden moderne geçiş sosyal sermayenin niteliğini ve kapsamını dönüştürmüştür. Geleneksel mahalleler, genellikle aile ve komşuluk ilişkilerine, uzun vadeli bağlara dayanırken; modern mahallelerde bu ilişkiler daha çok kurumsal yapılar, kamu parkları ve okullar aracılığıyla biçimlenen resmi ilişkilere evrilmiştir. Bu nedenle, modern mahalle sakinleri kültürel uyum ve direnç arasında karmaşık bir sosyo-mekânsal düzlemde hareket etmektedir. Mahallelerin tasarımı ve fiziksel düzeni, sosyal etkileşimleri ve habitus'un oluşum sürecini doğrudan etkilemektedir.

4.2. Yenimahalle ve Tipomorfolojik Dönüşümü

Bahçelievler modeli örnek alınarak tasarlanan Yenimahalle, 1948 yılında kentin konut ihtiyacını karşılamak amacıyla, özellikle düşük ve orta gelirli sosyal gruplara yönelik olarak inşa edilmiştir. Ankara'nın kuzeybatısında yer alan Yenimahalle'nin kurulması yönündeki karar, şehrin artan göç dalgasını yönetebilme kapasitesi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. 1948 yılında, Ankara Belediyesi'nin kentte yeni konut alanları inşa etmesine olanak tanıyan 5218 ve 5228 sayılı iki yasa kabul edilmiştir. Yenimahalle, bu yasaların ilk uygulama örneğidir. Her ne kadar söz konusu alan Jansen Planı'nda konut bölgesi olarak tanımlanmamış olsa da Ankara Belediyesi bu alanı seçmiş; mahalle birimi planı ve konut bloklarının tasarımı için ayrı yarışmalar düzenlenmiştir (Önen, 1995).

1951 yılında Yenimahalle'nin inşasının tamamlanmasından bu yana, bölge yetmiş yılı aşkın süredir mekânsal bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. 1957 yılında uygulamaya konulan Yücel-Uybadin Planı, bölgenin kentsel formunu doğrudan değiştirmemiştir. Ancak izleyen yıllarda kat ilavelerine izin verilmesiyle birlikte konut birimlerinin yüksekliği artmıştır. 1965 yılında, Ragıp Tüzün Caddesi, İvedik Caddesi ve Merkez Mahallesi'nde üçüncü katlara izin verilmiş; 1968 yılında ise tüm mahalle genelinde dördüncü katların inşasına olanak tanınmıştır. Bahçeli sıra evler olarak tasarlanan konut dokusuna (Bkz. Şekil 5) karşın, Yenimahalle bugün bitişik nizam apartman bloklarından oluşan bir yapı stoğuna sahiptir (Bkz. Şekil 6).

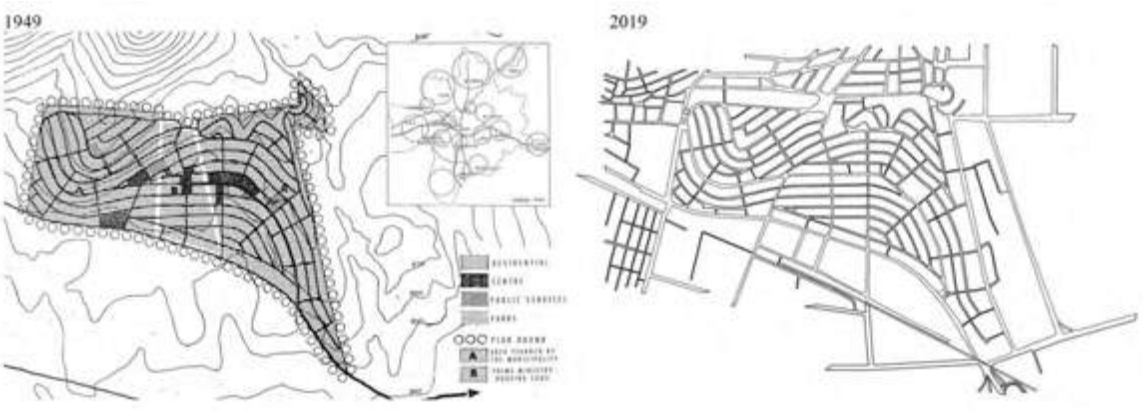

Şekil 5. 1960'larda Yenimahalle. Kaynak: http://www.sinasiyuksel.com/blog.

Şekil 6. 2019 yılında Yenimahalle. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Her ne kadar yerleşim zaman içinde yoğunluk kazanmış olsa da bazı mimari örüntüler korunmuştur. Yenimahalle'nin sokak dokusu, Şekil 7'de de görüldüğü üzere, özgün plan şemasını koruyarak büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. Bunun yanı sıra, mahallede bazı bahçeler, kamusal alanlar, spor tesisleri, rekreasyon alanları ve diğer sosyal donatılar hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bahçelievler örneğinde olduğu gibi, Yenimahalle de parklar, okullar, semt pazarları ve topluluk merkezleri gibi kamusal tesisleri içeren bir mahalle birimi olarak tasarlanmıştır. Bu durum uygulanan vaziyet planının ve sokak dokusunun, kentsel form ve mimari mekân açısından uyarlanabilir bir yapıya sahip olduğunu gösterir; bu da Yenimahalle'yi fiziksel ve sosyal olanaklarıyla yaşayan bir organizma hâline getirmiştir.

Şekil 7. 1949 ve 2019 Yılında Yenimahalle'nin Sokak Dokusu. 1949 Yılı Çizimi için Kaynak: Önen, Z. (1995). Yenimahalle: A Problem of Conservation in Ankara. (Unpublished PhD Dissertation). Middle East Technical University. 2019 yılı çizimi yazar tarafından yapılmıştır.

Perry'nin (2011) belirttiği üzere, bir mahalle birimi, trafiği yönlendirecek kadar geniş arter yollarla çevrelenmelidir. Yenimahalle'de bu ilke uygulanmış olsa da, İvedik Caddesi, Ragıp Tüzün Caddesi, Yahya Kemal Caddesi ve Akın Caddesi gibi ana arterler günümüzde artan trafik yükünü karşılayamamakta; bu nedenle mahalle içindeki bazı sokaklar alternatif güzergâh olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak, konut sokakları olarak tasarlanmış bu yollar yoğun araç trafiği nedeniyle artık yaya dolaşımı açısından elverişsiz hâle gelmiştir. 1960'lı yıllarda çocuklar için birer oyun alanı olan bu sokaklar (Bkz. Şekil 8), günümüzde güvenli oyun alanları olmaktan çıkmıştır.

Şekil.8 Bir Oyun Alanı Olarak Sokak. 1960'larda Yenimahalle. Kaynak: http://www.sinasiyuksel.com/blog.

İlk tasarımda konut blokları, müstakil, ikiz ve sıra evler olmak üzere üç tipte bahçeli konutlardan oluşmaktaydı. Bu bahçeler, kullanıcılar tarafından aktif olarak kullanılıyor; yerel sokakları çevreleyen ağaçlar ise mahallenin önemli mekânsal karakteristikleri arasında yer alıyordu. Ancak zamanla tüm konut blokları apartman bloklarına dönüştürülmüş, bahçeler ise pasif peyzaj alanlarına indirgenmiştir. Bazı bahçeler ise doğrudan araç park alanına dönüştürülmüştür çünkü konut birimlerinin mekânsal dönüşümünü etkileyen bir diğer önemli unsur ise yetersiz otopark alanlarıdır (Bkz. Şekil 9 ve 10).

Şekil 9. 1994 ve 2019 yılı Miralay Nazım Bey Sokağı, Yenimahalle. 1994 Yılı Çizimi için Kaynak: Önen, Z. (1995). Yenimahalle: A Problem of Conservation in Ankara. (Unpublished PhD Dissertation). Middle East Technical University. 2019 yılı çizimi yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 10. Bahçe alanların dönüşümü. Görsel yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bayraktar ve diğerleri (2014; 2013), konut birimlerinin oran, cephe elemanları ve mekânsal organizasyon gibi mimari özellikleri bakımından hâlâ önem taşıdığını vurgulamaktadır. Mahallenin sosyo-mekânsal

örüntüsü, sakinlerin gündelik yaşam alanlarında sosyal ve mimari değerlerin korunmasına olanak tanıyan bir topluluk birimi olarak varlığını sürdürmektedir. Ragıp Tüzün Caddesi, günümüzde de mahallenin merkezini oluşturmaktadır; cadde üzerinde ticari hizmetler, okullar, anaokulları, kamu binaları ve parklar yer almaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma öncelikle mekânın ve konut çevrelerinin toplumsal boyutunu Bourdiue'nun habitus kavramı ve çalışmaları çerçevesinde ele almakta daha sonra Ankara'nın planlanması ve konut çevrelerini şekillendiren bahçe şehir modelinin uygulanmasını sosyo-kültürel açıdan ele almaktadır. Ardından, Yenimahalle'nin mekânsal dönüşümünü hem konut tipolojilerinin evrilmesi hem de kentsel formun zaman içinde yeniden yapılandırılması bağlamında konut birimlerinin ve mahalle dokusunun tarihsel süreç içinde geçirdiği yapısal değişimler analiz edilmiştir. Başlangıçta müstakil, ikiz ve sıra evler olarak planlanan, bahçeli ve düşük yoğunluklu konut birimleri, zamanla kat yüksekliklerinin artması ve aktif kullanılan bahçelerin pasif yeşil alan ya da otoparklara dönüşmesi gibi süreçlerle yoğunlaşmış apartman bloklarına dönüşmüştür. Bununla birlikte, sokak dokusu büyük ölçüde korunmuş, bu da kentsel formun sürekliliği açısından önemli bir veri sunmuştur. Tipomorfolojik açıdan bakıldığında, Yenimahalle'deki konut tipi dönüşümü, diakronik bir tip gelişimi olarak okunabilir; yani konutlar zamanla değişip yoğunlaşmaya uyum sağlarken, ilk tasarımların mekânsal mantığını iz süren bir biçimi sürmenin de mümkün olduğu bir örneklik oluşturur.

Bu fiziksel dönüşüm, yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda toplumsal pratiğin yeniden üretildiği bir alan olarak da değerlendirilebilir. Bu noktada, Bourdieu'nün habitus kavramı açıklayıcı bir kuramsal çerçeve sunar. Habitus, bireylerin ve sosyal grupların, içinde yaşadıkları fiziksel mekânla etkileşim içinde geliştirdikleri yerleşik eğilimler ve davranış kalıplarını ifade eder. Yenimahalle'de mekânın dönüşümü, sakinlerin gündelik yaşam pratiklerini, sosyal etkileşim biçimlerini ve toplumsal aidiyet duygularını doğrudan şekillendirmiştir. Mahalle ilişkilerine dayanan topluluk yapıları, zamanla daha bireysel, kurumsal ve formal ilişki biçimlerine evrilmiş; bu da mahalledeki sosyal sermayenin niteliğini dönüştürmüştür. Bu çerçevede Yenimahalle, bir yandan tipomorfolojik olarak dönüşen bir mekânsal örüntü, diğer yandan habitus'un yeniden üretildiği ve dönüştüğü bir toplumsal mekân olarak değerlendirilebilir. Mahalle, hem fiziksel yapıları hem de bu yapılar içinde süregiden yaşam biçimleriyle, mimari tiplerin toplumsal alışkanlıklarla nasıl iç içe geçtiğini gösteren özgün bir örnektir.

6. KAYNAKÇA

Akcan, E. (2012). Architecture in Translation: Germany, Turkey, and the Modern House. Duke University Press. doi:https://doi.org/10.1515/9780822395577

Aristotle. (2007). The metaphysics / Aristotle ; translated by John H. McMahon. (J. H. McMahon, Ed.)Dover philosophical classics. book, Mineola, N.Y.: Dover.

Bayraktar, N., Ayhan, E. S., Uysal, Y. Y. ve Şumnu, U. (2014). Sivil Mimari Bellek: Ankara 1930-1980. Vekam.

Bayraktar, N., Koçyiğit, E. S. A. ve Bahar, D. (2013). Ankara'da Yerleşim Ölçeğinde Modern Konut Uygulamaları. Başkent Oluşunun 90. Yılında Ankara Sempozyumu içinde .

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1971). The Social Construction of Reality. Penguin.
Bourdieu, P. (1977). Outline of a Theory of Practice. Cambridge University Press.
Bourdieu, P. (1980). Les Sens Commun. Editions Le Manuscrit.
Bourdieu, P. (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste / translated by Richard Nice. book, London: Routledge & Kegan Paul.
Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C. ve Passeron, J.-C. (1991). The Craft of Sociology. New York. Walter de Gruyter. doi:10.1515/9783110856460
Caniggia, G. ve Maffei, G. L. (2017). Curatorship, Introduction and Critical Glossary by Nicola Marzot. (N. Marzot, Ed.). Firenze: Altralinea Edizioni.
Cataldi, G. (2003). From Muratori to Caniggia: The Origins and Development of the Italian School of Design Typology. Urban Morphology, 7(1), 19-34. doi:10.51347/jum.v7i1.3904
Cengizkan, A. (2004). Ankara'nın İlk Planı: 1924-25 Lörcher Planı, Kentsel Mekan Özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve Bugüne Katkıları, Etki ve Kalıntıları. Ankara Enstitüsü Vakfı.
Cinar Ozdil, N., Vejre, H. ve Bilsel, F. C. (2020). Emergence and Evolution of the Urban Public Open Spaces of Ankara within the Urban Development History: 1923 to Present. Journal of Planning History, 19(1), 26-51. doi:10.1177/1538513219848434
Çalışkan, O. (2004). Urban Compactness: A Study of Ankara Urban Form. Middle East Technical University.
Garfinkel, H. (1967). Studies in Ethnomethodology. Prentice Hall.
Grenfell, M. (Ed.). (2014). Pierre Bourdieu Key Concepts. Pierre Bourdieu. Routledge. doi:10.4324/9781315832111
James, W. (1976). Habit. Norwood.
Jansen, H. (1937). Ankara Development Plan. İstanbul, Turkey: Alaaddin Kral Press.
Karaosmanoğlu, Y. K. (2004). Ankara. İletişim Yayınları.
Kılınç, K. (2012). Sihhiye as the Public Place of the Pioneer Public Health Projects. G. A. Sargın (Ed.), Ankara's Public Faces içinde (ss. 119-156). İstanbul: İletişim Yayınları.
Lizardo, O. (2013). Habitus. Encyclopedia of Philosophy & the Social Sciences. chapter.
Maretto, M. (2013). Saverio Muratori: Towards a Morphological School of Urban Design. Urban Morphology, 17(2), 93-106. doi:10.51347/jum.v17i2.3990
Mauss, M. (1973). Techniques of the body. Economy and Society, 2(1), 70-88. doi:10.1080/03085147300000003
Önen, Z. (1995). Yenimahalle: A Problem of Conservation in Ankara. Middle East Technical University.
Panofsky, E. (1957). Gothic Architecture and Scholasticism. New York: Meridian.
Perry, C. (2011). The neighbourhood unit. R. T. LeGates ve F. Stout (Ed.), The City Reader içinde (ss. 557-569). Taylor & Francis Group.
Rakoff, R. M. (1977). Ideology in Everyday Life: The Meaning of the House. Politics & Society, 7(1), 85-104. doi:10.1177/003232927700700104
Reed-Danahay, D. (2017). Bourdieu, social space, and the nation-state: Implications for migration studies. Sociologica, 11(2). doi:10.2383/88198
Rossi, A. (1982). The Architecture of the City. (D. Ghirardo ve J. Ockman, Çev.). MIT Press.
Ruan, X. (2006). Allegorical Architecture. University of Hawaii Press.
Schutz, A. (1972). The Phenomenology of the Social World. London: Heinemann.
Scott, J. ve Marshall, G. (2009). A Dictionary of Sociology. Oxford University Press.
Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1984). Bahçelievlerin Öyküsü. Ankara: Kent Koop.
Turner, J. F. C. (1972). Housing issues and the standards problem. Ekistics, 33(196), 152-158.
Viola, T. (2012). Peirce and Iconology Habitus, Embodiment, and the Analogy between Philosophy and Architecture. European Journal of Pragmatism and American Philosophy, IV(1), 0-28. doi:10.4000/ejpap.764

Vorderobermeier, G. M. (2014). Remapping Habitus in Translation Studies. Rodopi.
Yiğit-Turan, B. (2016). Modernist landscapes of Ankara. Journal of Landscape Architecture, 11(2), 14-25. doi:10.1080/18626033.2016.1185230

MEKANSAL BAĞLAMDA İÇ MEKAN, MİMARİ VE PLANLAMADA MORFOLOJİK OKUMALAR

5

Nevter ZAFER CÖMERT[1], Ahmet Murat SAYMANLIER[2], Zafer İslam TAŞDEMİR[3]

[1] Doğu Akdeniz Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölüm, nevter.zafer@emu.edu.tr
[2] Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi/Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölüm, ahmets@ciu.edu.tr
[3] Karadeniz Teknik Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, zaferitasdemir@gmail.com

ÖZET

Morfolojik okumalar; mikro ölçekte iç mekân, mezo ölçekte mimarlık ve makro ölçekte planlama düzeyinde, fiziksel biçimleniş ekseninde ortak bir dilin oluşturulmasına olanak sağlayan nitel ve nicel analiz yöntemlerini içermektedir. Bu okumalar, tasarım ve planlama süreçlerine doğrudan girdi sağlayarak, fiziksel çevrenin araştırılmasında etkili bir yöntem olarak kullanılmakta; böylece mekansal kararların bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Mekansal kararların özellikle parsel, yol ve bina ilişkileri düzleminde oluşturduğu bağıntılar, parsel üzerindeki mimari biçimlenişi ve bu bağlamda ortaya çıkan tipomorfolojik özellikleri doğrudan etkilemektedir. Mimari biçimleniş, iç mekân organizasyonunu da belirlemekte; böylece kamusal, yarı kamusal, yarı özel ve özel alanlar arasındaki hiyerarşinin morfolojik ve tipolojik olarak bütüncül biçimde analiz edilebilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, disiplinler arası çalışmaların önemi artmakta; iç mekan, mimari ve kentsel planlama disiplinlerinin bir arada çalışmasıyla kentlerin gelişiminin doğru biçimde analiz edilmesi sağlanmaktadır. Mimari biçimlenişin, mevcut doku ile uyumlu prosedürel tipolojik süreçlerle ele alınması, ardından iç mekânın bu süreçten beslenerek biçimlenmesi, kapsamlı morfolojik araştırmaları gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, disiplinler arası etkileşim bağlamında yukarıda belirtilen üç ölçek arasında gerçekleştirilebilecek ortak morfolojik okuma yöntemlerini Lefkoşa kenti üzerinden örnekleyerek tartışmaktır. Yöntemsel olarak, makro ölçekte Lefkoşa Suriçi bölgesinde tarihsel-coğrafi yaklaşımlar benimsenmiş; morfolojik bölgeleme ise bina dönem özellikleri, genetik plan birimleri ve arazi kullanımı kriterleri doğrultusunda yapılmıştır. Bu bölgeleme sonucunda, homojen yapısı dolayısıyla Samanbahçe Mahallesi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Söz konusu alanda, parsellerin yol ile ilişkisi ve mevcut bina izlerinin biçimsel oluşumu tipomorfolojik yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ana bina tipolojilerinin cephe düzenleri üzerinden nasıl ele alındığı ve zaman içerisinde nasıl dönüştüğü irdelenmiş; oranların bina biçimlenişi üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. İç mekân ölçeğinde ise mekânsal organizasyon, plan tiplerinin eklemlenme ve bölünme biçimleriyle birlikte tipomorfolojik yöntemler kullanılarak çözümlenmiştir. Sonuç olarak, morfolojik okumaların kent bütünlüğü ile mimari dokunun

orantılı ve uyumlu biçimlenmesine katkı sunduğu; mekânsal örgütlenmenin ise bu iki disiplinin etkileşimsel sürecinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Morfolojik okumalar, kent, yapı ve iç mekân düzeylerinde kapsamlı analizler yapılmasına olanak sağlayarak, tasarım sürecine bütüncül ve bağlamsal bir temel oluşturmaktadır. Bu çalışma, çok ölçekli analizlerin morfolojik açıdan önemini vurgulamakta ve bu tür disiplinler arası yaklaşımların gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Lefkoşa, morfolojik bölgeleme, tipomorfoloji*

1. GİRİŞ

Kentsel ölçekte morfolojik okumalar kentin biçimlenişi hakkında bilgiyi mekânsal katmanlar aracılığı ile irdelemektedir. Planlama ölçeğinden başlanarak yapılan okumalar mimari biçimlenişe etki etmekte mimari biçimleniş ise iç mekânın şekillenmesine öncülük etmektedir. 1960'lı yıllarda Birleşik Krallıkta planlama bakış açısı ile tartışılmaya başlanan tarihi-coğrafi morfolojik çalışmalar, planlama ölçeğindeki kent formlarını irdelemeye başlamış ve kentte birbirinden farklılaşmaya başlayan morfolojik bölgeleri bu kapsamda ayrıştırmaya başlamıştır. Yine aynı yüzyılın başlarında Birleşik Krallıktan bağımsız İtalya'da mimari tipomorfolojik süreçleri irdelemeye başlayan İtalyan ekolü ise sokak ve bölge örüntüsü üzerinde mimari biçimlenişi tartışmaya başlamıştır. Bunun yanında yine aynı ekol aslında sadece mimari biçimlenişe odaklanmayarak aynı zamanda iç mekân biçimlenişinin sokak örüntüsü üzerindeki etkileşimini de araştırmaya başlamıştır. Kentin katmanlarını morfolojik bağlamda anlamak için ise kent örüntüsünü nitel ve nicel yöntemlerle analiz ederek kentsel gelişimin nasıl olduğunu mimari biçimlenişin bütüne etkisini ve iç mekan örgütlenmesinin ise bunlar ile nasıl etkileştiğine bakmak gerekir. Bu kapsamda morfolojik okumalar, mekânsal biçimlenmeyi anlamaya yönelik olarak farklı ölçeklerde uygulanan yöntemler bütünüdür. İç mekândan (mikro ölçek), mimari yapılara (mezo ölçek) ve kent ölçeğindeki planlamaya (makro ölçek) kadar uzanan bu analizler; fiziksel çevreyi farklı katmanlarda anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu yaklaşımlar, tasarım ve planlama süreçlerine doğrudan katkı sağlayarak, karar alma aşamalarında veri temelli ve bütüncül bir bakış açısı geliştirilmesine yardımcı olur. Aynı zamanda, çeşitli ölçekteki mekânsal ilişkiler arasında tutarlı bir dil kurulmasını mümkün kılar. Böylece, morfolojik okumalardan elde edilen bilgiler, daha sürdürülebilir ve anlamlı mekânsal çözümlerin geliştirilmesini destekler. Bunun yanında Kent dokusunun temel bileşenleri olan parsel, yol ve bina ilişkileri, sadece fiziksel çevrenin biçimlenişini değil, aynı zamanda mimari üretimin karakterini de belirleyen başlıca unsurlardır. Parsel üzerindeki yapılaşma biçimi, mimari tasarım kararlarını yönlendirirken; bu kararlar, mekânın nasıl deneyimleneceğine dair ipuçları sunar. Böylece iç mekân organizasyonu, kamusal alandan özel alana uzanan mekânsal bir hiyerarşiyi ortaya koyar. Bu hiyerarşi, yalnızca işlevsel değil; aynı zamanda morfolojik ve tipolojik düzeyde bütüncül bir çözümleme gerektirir.

Bu bağlamda, kentleri anlamanın ve değerlendirmenin yolu, farklı disiplinlerin birlikte çalışmasından geçer. İç mekân tasarımı, mimarlık ve kentsel planlama alanlarının etkileşimi, şehirlerin nasıl biçimlendiğini çok katmanlı bir bakış açısıyla çözümlemeye olanak tanır. Özellikle mimari biçimlenişin, var olan kent dokusuyla uyumlu bir şekilde ele alınması ve bu süreçten iç mekânın doğrudan etkilenmesi, detaylı morfolojik

araştırmaları vazgeçilmez kılmaktadır. Bu kapsamda bu çalışma, disiplinler arası etkileşim bağlamında yukarıda belirtilen üç ölçek arasında gerçekleştirilebilecek ortak morfolojik okuma yöntemlerini Lefkoşa kenti üzerinden örnekleyerek tartışmaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Tarihi Kent Merkezleri

Bu çalışma makro ölçekte MRG Conzen'in tarihi-coğrafi morfolojik analiz yöntemlerini kullanarak Lefkoşa suriçinin morfolojik bölgelemelerini yapacaktır. MRG Conzen (1960) İngiltere'nin Alnwick kasabasında yaptığı araştırması ile morfolojik bölgelemeleri; plan birimleri, arazi kullanımı ve bina tiplerini analiz ederek yapmıştır. Bu kapsamda plan birimlerini ele alırken binaların parsel ve yol ile ilişkilerini analiz edilerek oluşturmuş, plan birimlerinin karakterlerinin ise arazi kullanımı ile doğrudan ilişkisi olduğunu, parsel büyüklüğü kullanım ilişkisinin ise morfolojik alanın kamusal veya özel veya yarı kamusal alana nasıl olanak sağladığı ile doğrudan ilişkili olduğu savıdır. Bunun yanında binaların dönem özellikleri ile cephedeki malzemelerinin de morfolojik bölgelemede etkili olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda MRG Conzen'in (1960) tarihi-coğrafi yaklaşımı, planlama ölçeğinde bölgelerin morfolojik karakterinin okunmasına olanak sağlamaktadır. Makro ölçekte yapılan çalışmalarda ayrışan özellikli morfolojik karakter bölgeleri ise mezo ölçekte tipomorfolojik süreçler ile birlikte değerlendirilerek sokak üzerindeki binaların tipo morfolojisi oluşturulmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada Muratori ile başlayarak Cannigia (2001) ile devam eden İtalyan tipomorfolojik süreçler bağlamında ele alınarak irdelenmiştir. Cannigia (2001) kenti okumanın ilk adımının bina plan biriminden başladığını öne sürmektedir. Bu kapsamda mekan organizasyonundaki ilk plan örneğinin bir sonraki biçimlenişte bir önceki plan tipolojik oranlarını nasıl ele aldığını ve işlevlendirdiğine bakmaktadır, bunun yanında cephe tipomorfolojisinin plan tiplerine göre prosedürel süreçte nasıl değiştiğini de doluluk boşluk oranları, malzeme ve yapım tekniklerini de ele alarak tartışır. Bu kapsamda kentin en küçük birimi olan bina planlarının ve cephelerin bir araya gelerek oluşturduğu kentsel doku ile ilişkiler ve sokak ile cephe bağlamına ise sokakların bina ile birlikte oluşturdukları doku da bu kapsamda incelenir ve karakter alanındaki tipomorfolojik prosedürel süreçler ele alınarak irdelenir. Bu çalışmada mezo ölçekteki mimarinin tipolojik oluşumu bu kapsamda değerlendirilecektir. Diğer yandan mikro ölçekte iç mekânın biçimlenişi ise yine prosedürel tipolojik değerlendirme ile yapılarak mekânsal katkının sokak ve avlu ile ilişkisi veya mekandaki morfolojik elemanların süreçte nasıl dönüştüğü ise mekânsal ilişkilere bakılarak yapılmaktadır. Caniggia (2001) bu kapsamda Como ve Milan (İtalya)'da yaptığı mekânsal araştırmalar ile mekânsal işleyişin kültürel bir olgu olduğunu ancak mekanların kültürler veya yaşam biçimleri değiştikçe dönüşebileceklerini, ancak bazı morfolojik elemanların değişim göstermediğini belirtmiştir. Bu kapsamda mikro ölçekte araştırılacak olan iç mekan tipolojileri Caniggia'nın iç mekan tipolojilerinin okunması konusunu ele alarak araştırılacaktır.

MRG Conzen ve G.Caniggia hiçbir zaman birbirleri ile ortak paydada kesişmeseler de morfolojik okumaları ele alış biçimleri benzerlikler göstermektedir. Conzen (1968) planlama ölçeğinden başlayarak bina ölçeğine inerek kentsel mekanları analiz ederken Caniggia binanın yapısını en küçük birimini inceleyerek bütünde kentsel mekan ile oluşturduğu etkileşime bakmaktaydı. Farklı disiplinlerin bakış açıları ile kentsel mekanların biçimlenişi ve bundan etkilenim bir yandan disiplinler arası çalışmaların önemini de

ortaya koymaktadır. Diğer yandan disiplinler arası çalışmalarda arada kalan boşluklar da farklı disiplinlerin bir araya gelerek üretecekleri çözümlemeler bütünleşik biçimde çözümlenecektir. Böylelikle bütünlüklü olarak bir kentin morfolojik okumaları makro ölçekten mezo ölçeğe buradan da mikro ölçeğe kadar araştırılmış olacaktır.

Tablo 1. Makro-Mezo-Mikro ölçekte Lefkoşa Suriçi Morfolojik Okuma Yöntemi

Ölçek	Bölge	Yöntem	Method
Makro	Lefkoşa Suriçi	Tarihsel-coğrafi yaklaşım	**Morfolojik Bölgeleme:** *Bina dönem özellikleri, *Genetik plan birimleri *Arazi kullanımı
Mezo	Morfolojik bölgeleme sonucunda belirlene bölge: Samanbahçe Bölgesi	Tipo-morfolojik yaklaşım	**Kentsel Doku** *Parsellerin yol ile ilişkisi *Ana bina tipolojilerinin cephe *Düzlemlerinde gelişim ve dönüşümü
Mikro	Samanbahçe Sosyal Konutları	Süreç Odaklı tipo-morfolojik yaklaşım	**Süreç Odaklı Tipoloji** *Mekânsal organizasyon, *Plan tiplerinin eklemlenme veya bölünme biçimlenişi

Bu çalışmada Tablo 1'den de görüleceği üzere Makro, Mezo ve Mikro olmak üzere üç ölçek üzerinden Lefkoşa Suriçi örneklem olarak seçilmiştir. ***Makro ölçekte*** Lefkoşa Suriçi'nin kuzeyde kalan kısmının Tarihsel-coğrafi yaklaşım yöntemi ile morfolojik bölgelemeleri yapılmıştır, bu bölgelemeler yapılırken bölgedeki genetik plan birimleri bina-parsel-yol ilişkileri irdelenerek belirlenmiştir. Diğer bir katman olan bina dönem özellikleri tarihsel gelişime göre gruplanarak haritalanmış ve devamında arazi kullanımı ve bina kullanımları ele alınarak morfolojik olarak birbirinden ayrışan bölgeler tespit edilmiştir. ***Mezo ölçekte*** ise morfolojik bölgelemeler sonucunda çıkan karakter alanları belirlenmiş ve morfolojik olarak diğer bölgelerden ayrışan bölge örneklem olarak seçilmiştir. Mezo ölçekte yöntem olarak tipomorfolojik yaklaşım seçilmiş ve kentsel doku bu bağlamda irdelenmiştir. Kentsel doku parsellerin yol ile ilişkisi, Ana bina tipolojilerinin cephe düzleminde ele alınarak doluluk boşluk oranlarının dönüşümü, malzemelerin çeşitlenmesi, temel tip, öncü tiplerin ve eşzamanlı varyant tipolojilerin bina cephelerinde ve plan tipolojilerindeki dönüşümüne bakılmıştır. ***Mikro ölçekte*** ise seçilen konut tipolojisi mekan örgütlenmesine süreç odaklı tipo-morfolojik yaklaşım ile bakılmıştır. Bu bağlamda mekânsal organizasyonların birbiri ile ilişkileri plan tipolojilerine göre iç mekandaki eklemlenmeler ve morfolojik elemanların mevcudiyeti araştırılarak mekânsal ölçekte kullanılan malzemelerin süreç içerisinde tipolojik olarak herhangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığına da bakılarak tipolojiler irdelenmiştir.

3. LEFKOŞA SURİÇİ'NİN DÖNEMLERE GÖRE MORFOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ

Lefkoşa Suriçi'nin kuruluşu MS 6.yy kadar uzanmaktadır. Ancak ilk kentsel bulgular 1192 yılında adaya gelen Lüzinyanlar dayanmaktadır. 1192 yılında adaya gelen Lüzinyanlar Lefkoşa'yı başkent ilan etmiş ve

Lefkoşa'da ilk surlar kurulmuştur. St. Sofia Katedrali (Selimiye Cami), St. Nikolas Katedrali (Bedesten), Ermeni kilisesi, St. Katerine katedrali (Haydarpaşa Camii) bu dönemde inşa edilmiştir. Lüzinyan konutuna örnek gösterilecek herhangi bir emare olmasa da Lüzinyan döneminde yapılaşmış ancak üzerine Osmanlı döneminde tekrardan inşa edilmiş tek Lüzinyan evi günümüzde halen korunmaktadır.

Venedik Dönemi'nde (1489-1571) kentin 1560 yılındaki Türk saldırılarından korunması için mevcut Lüzinyan surlarının yaklaşık 2/3'ü yıkılarak daraltılmış ve günümüze kadar gelen 11 burca ve 3 giriş kapısın barındıran surlar inşa edilmiştir. Bu surlar İtalya'da bulunan Palmanova surları ile aynı morfolojik yapıya sahip olup organik yol yapısına sahiptir. Bunun Morfolojik olarak en büyük değişiklik ise dere yatağının yönünün değiştirilerek kent surlarının dışarısına taşınması olmuştur. Derenin izleklerinin üzerinde ise kentin en önemli ticaret aksı inşa edilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde (1571-1878) mevcut doku korunmuş, kamusal yapılar tekrardan işlevlendirilerek kullanılmıştır. Örneğin St. Sophia katedrali Selimiye Camii, St. Nikolas Kilisesi Bedesten olarak kullanılmış, bunun yanında Venedik Sarayı ise Hükümet Konağı olarak kullanılmıştır. Ancak yıkılan binaların yerine iç avlulu konaklar yapılarak Osmanlı Dönemi konut tipolojisi ve ticari tipoloji oluşturulmuştur. Bunun yanında morfolojik bir eleman olan kamusal çeşmeler kentin bütününe yayılmıştır.

İngiliz Dönemi'nde (1878-1960): kent doğu batı yönünden kuzey güney yönüne doğru genişlemiş ve günümüze kadar korunarak gelmiştir. İngiliz döneminde oluşturulan yeni yasalar ile yollar genişletilmiş ve daha ızgara plan yol tipolojileri kentin batı tarafında inşa edilmiştir. Artan yapılaşma ile birlikte mevcut yeşil alanlar ve bahçeler yerini yapısal elemanlara bırakmıştır. İngilizler Venedik Sarayını yıkıp yerine İngiliz Dönemi kamusal yapılarını inşaa ederek koloni kimliğini bu dönemde ortaya koymaya başlamıştır. Devamında yapılan taş yapılar da koloni dönemi konut kimliğini beraberinde getirmiştir. Bunun yanında adada ilk kez düşük gelirli kesimler için ilk toplu konutu (Samanbahçe) planlanarak uygulamaya geçirilmiştir (Yıldız, Özgece, & Taluğ, 2009). 1946 yılında Binalar ve Yollar tüzüğü hazırlanarak planlanmanın ilk adımları atılmıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1974) döneminde çok fazla bir eklemleme yapılmamış sadece aradaki boşluklar doldurularak mevcut doku korunmuştur. Bunun yanında bu dönemde boşalan bazı yapılar tekrardan işlevlendirilmiştir. Savaş sonrası dönemde ise 1974-83 arası eklektik binalar yapılmış, savaş sonrası ise boş kalan binaların bir kısmı yeniden işlevlendirilmiştir. 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı ile kamusal kullanımların bir kısmı boş olan binalarda bularak günümüze kadar gelmiştir. Yıkılmış binaların yerlerine ise yeni binalar inşa edilerek günümüzdeki şeklini almıştır.

3.1. Morfolojik Bölgelemeler, Tarihsel-Coğrafi Yaklaşım (Makro Ölçek)

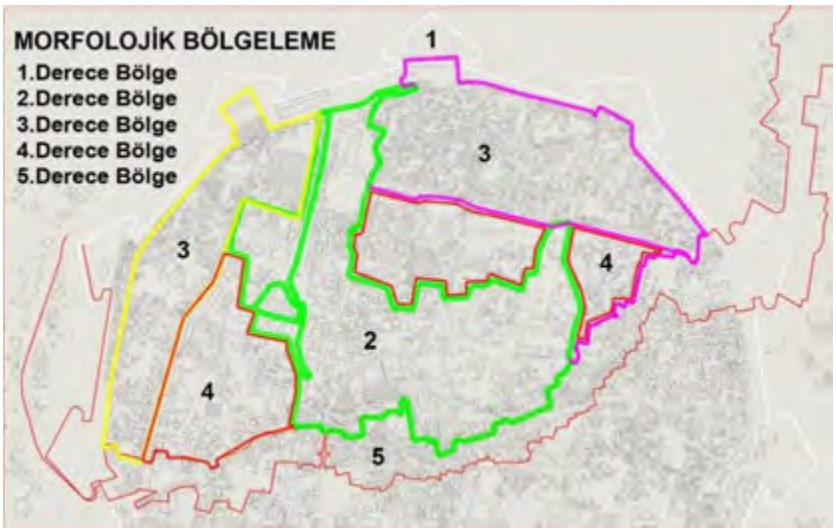
Lefkoşa Suriçi Morfolojik Bölgelemeleri MRG Conzen'in (2004) ayırdığı biçimde 3 başlık altında (arazi kullanımı, bina tipleri, plan birimleri) yapılmıştır. *Arazi kullanımı* konut, kamusal, ofis, hafif sanayi, ticari ve yeşil hat olmak üzere 6 başlık altında değerlendirilmiştir. Şekil 1'den de görüleceği üzere, konut kullanımı alanın büyük bir kısmına yayılmakta, bunun yanında kamusal kullanımların etrafında özellikle mahkemeler ve Polis Binası çevresinde ofis kullanımları daha yaygın olarak gözlemlenmektedir. Ticari aks ise ana kapıdan başlayarak kanlıderenin izinin de bulunduğu yeşil hatta paralel gelişim göstermektedir. Hafif sanayi ise yine 1974'ten önce alışveriş aksı üzerinde olan dükkanların 1974 sonrası boşalması ile bu alanlara konumlanmıştır. *Bina Tiplerine* bakıldığı zaman Surların burçlar ile birlikte ele alındığında bir mimari eleman olarak sınıflandırılmıştır. Her burcun üzerinde bir yapı bulunmakta ve yeşil hat tam ortadan

burçları ikiye bölmektedir. 2. Bölge olarak işaretlenen bölgelemede Lüzinyan Venedik, İngiliz ve Osmanlı Dönemi dokularının gözlemlendiği karma bir bölgedir. 3. Bölge ise daha parçalı ızgara sokak dokusu üzerindeki İngiliz dönemi yapılarının rastlandığı bölgelerdir. 4. 1960 sonrası daha eklektik yapıların gözlemlendiği herhangi bir dönem özelliği olmayan yapılar olarak gruplanmıştır.

Şekil 1. Lefkoşa Suriçi Arazi Kullanımı, Bina Tipleri ve Plan Birimleri

Şekil 1'de görülen *Plan Birimleri* yol, parsel ve bina ilişkilerinin ele alındığı analiz yöntemidir. Bu kapsamda birinci bölgedeki yapılar yol ile doğrudan ilişkili olup yoldan 2-3 basamak çıkılarak girilmekte bazen ise 2-3 basamak aşağıya inilerek bina girişlerine erişim sağlanmaktaydı. İngiliz dönemindeki plan birimlerinde ise binalarda ise ilk değişiklik mahkeme bina kompleksi ile polis bina kompleksinin yıkılarak tekrardan yapılanması ve bu yapılanma yapılırken duvarla çevrelenip fasıl 96 (yollar ve binalar tüzüğü) kapsamında geriden başlamasıdır. 2. Bölgede ise yine Osmanlı İngiliz dönemi etkileri ile binalar sokaktan başlayarak iç avlu da korunarak konut alanlarının oluşturulduğu gözlemlenmektedir. 3. Bölgede is fasıl 96 yollar ve binalar tüzüğü kapsamında parsel içerisinde binaların geriye çekildiği, yolların genişletildiği ve yollar üzerinde nişlerin oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Binalara sundurmadan girilerek ana giriş tanımlanmaktadır. İngiliz döneminde mimari tipoloji farklılık göstermese de plan birimleri parsel-yol-bina ilişkileri farklılıklar göstermeye başlamıştır. Ancak bu bölgede bulunan toplu konutlar Osmanlı dönem özelliklerini yansıtmakta, plan birimi olarak İngiliz dönemi gibi görünse de yaşam biçimi olarak Osmanlı izlerini taşımaktadır.

Şekil 2. Lefkoşa Suriçi Morfolojik Bölgelemesi

Şekil 1'deki 3 morfolojik eleman çakıştırıldığı zaman elde edilen sonuçlara göre, surlar ve burçlar 1. derece morfolojik bölge olarak sınıflandırılmıştır. 2. Morfolojik Bölge ise ticari ve kamusal fonksiyonların yer aldığı bölge olarak saptanmıştır. 3. morfolojik bölgede ise geleneksel konut tipolojilerinin yer aldığı, plan birimlerinin sokak ile doğrudan ilişkili olduğu ve sur giriş kapılarının yanında yer alan bölgeler olarak sınıflandırılmışlardır. 4. Bölgede ise gerek eklektik gerekse yeşil hatta yakın parsel ve bina oranlarının da değiştiği ve yol tipolojisinin diğerlerine göre farklık gösterdiği karakter alanları olarak gözlemlenmiştir. Şekil 2'den de görüleceği üzere 5. Bölge ise 2. derece tipolojisine yakın olsa da tampon bölgede yar aldığından şu anda kullanım farklılığı oluşmuş bunun yanında olası bir çözüm sürecinde ise binaların ömrünü doldurup doldurmadığına bakılarak farklı plan birimleri olabileceğinden bu morfolojik alan ise 5. bölge olarak gruplanmıştır.

3.2. Kentsel Doku Tipo-Morfolojik Yaklaşım (Makro Ölçek)

Morfolojik bölgelemelerden çıkan sonuca göre, 3. morfolojik bölgede özellikli karakter alanı olarak ayrışan Samanbahçe toplu konutları tüm sur içi dokusuna bakıldığı zaman diğer plan birimlerinden gerek kullanım gerekse tipolojik olarak farklılıklar göstermektedir. Şekil 3'ten de görüleceği üzere bu analizler sonucunda öncelikli olarak Samanbahçe bölgesinin tipomorfolojik yapısının incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

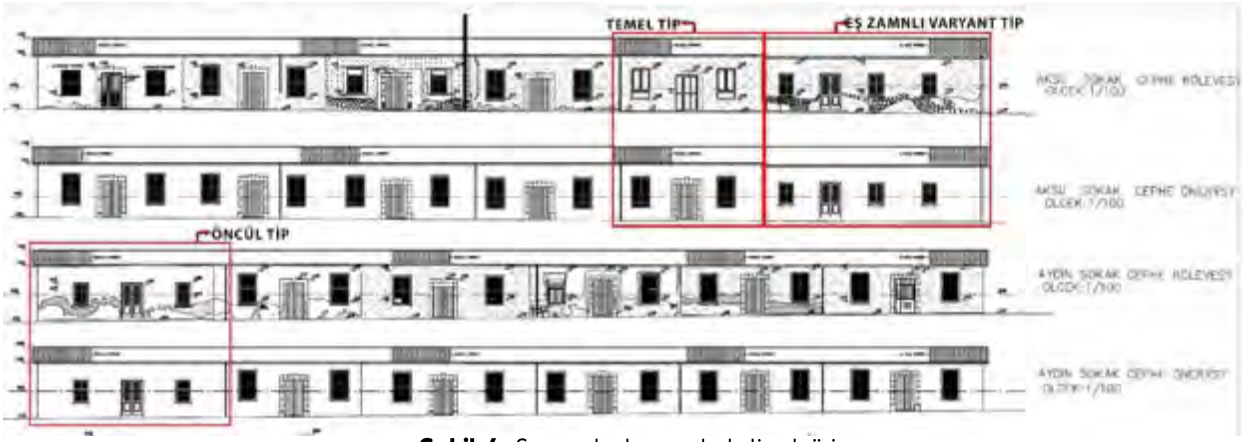

Şekil 3. Lefkoşa Sur içi Samanbahçe

Bölge, İngiliz egemenliğinin ilk yıllarında inşa edilmiştir ve bugün üçüncü sınıf tarihi anıt olarak listelenmiştir (Evkaf, 2004). Bu bölge yüz yılı aşkın bir süredir düşük gelirli aileler tarafından iskan edilmekte ve Evkaf Vakfı tarafından yönetilmektedir. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte kayıtlar 1894 yılına gelindiğinde Samanbahçe'nin kısmen inşa edildiğini ve "Şaban Paşa Evleri" olarak adlandırıldığını gösteriyor (Evkaf, 2004; Yıldız & Manioğlu, 2015). Bu alan surlarla çevrili şehrin sakinleri için meyve ve sebze yetiştirmek için kullanılan birkaç bahçeden biriydi (Evkaf, 2004; Yıldız & Manioğlu, 2015). Bu kapsamda tarihi belgelere göre Evkaf heyeti Musa İrfan Bey, Samanbahçe Konut Projesi'ni hazırlamış ve uygulamaya başlamış ancak tamamlayamamıştır. Kompleks, şehirdeki şehir planlamasının en eski örneği olmasının yanı sıra, düşük gelirli aileleri desteklemek için bir sosyal konut geliştirme projesi olarak da önemlidir (Yıldız & Manioğlu, 2015; Aygenç, Özburak, & Uzunoğlu, 2020). Komplekste aşamalar halinde inşa edilmiş, en erken

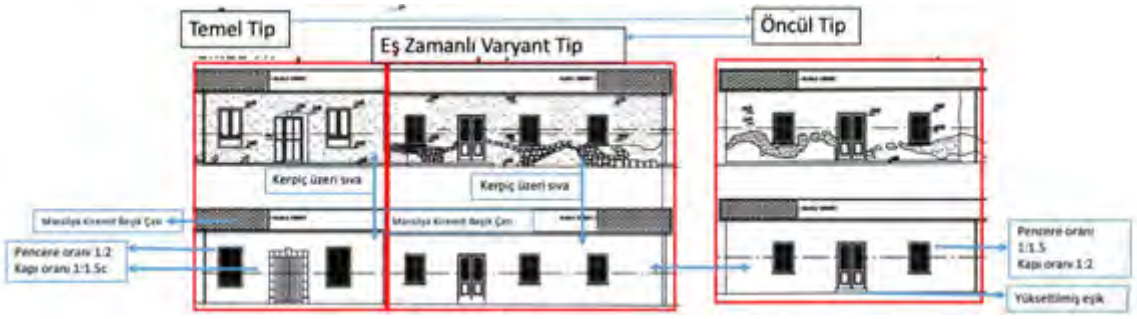
ve çoğunluğu 1900 yılına kadar tamamlanan 72 ev bulunmaktadır; 1949 yılında yeni evler eklenmiş ve son olarak 1955 yılında yapılan son eklemelerle proje tamamlanmıştır (Erbilen, Sönmez, & Eray, 2022).

İngiltere'den ithal edilen bir şema olan paralel organize doğrusal sokaklar, surlarla çevrili Lefkoşa şehrinin organik dokusuna yeni bir kentsel doku oluşturmuştur. Tek katlı evler sırt sırta dizilip sıralar halinde yerleştirilmiş, trafiğe kapalı dar sokaklar, bahçeleri ve merkezi bir meydanı oluşturmuştur. Samanbahçe kentsel yerleşimi, düz kuzey-güney ve doğu-batı yönelimli ızgara sokak sistemini takip eder (Erbilen, Sönmez, & Eray, 2022).

Şekil 4. Samanbahçe sokak tipolojisi

Şekil 4'ten de görüleceği üzere cephe çalışmalarında 3 tipolojik karaktere rastlanmıştır. Bunlardan temel tip (Şekil 5) olarak alınan alanda kapı ortada olmak üzere 1:1,5 oranında pencereler girişin etrafında simetrik olarak konumlanmakta ve kapı çevrelerinde sarı taş çerçeve, pencerelerde ise kahverengi ahşap kepenkler bulunmaktadır. Öncül tiplerde ise pencere oranları 1:2 olarak gözlemlenmekte ve kapı oranı da yine temel tipin 1:1,5 oranında küçülmekteydi. Eş zamanlı varyant tipolojilerinde ise öncül tipe ek bir birim daha pencere modülü tekrarlanmıştır. Çatı tipolojileri tümünde aynı karakteri göstermektedir.

Şekil 5. Samanbahçe Konut Tipolojisi

Bina plan tipolojilerine bakıldığı zaman her biri 85 m2'dir. Standart konutların orijinal planında ana giriş kapısı ilk olarak ortadaki ana oturma odasına açılmakta ki bu oda çok küçük bir avluya açılan açık uçlu bir sofadır. Dar sokağa 1 ila 2 oranında açıklıkları olan iki yatak odası, kanepe / ana odanın iki tarafında düzenlenmiştir. Şekil 6'dan da görüleceği üzere, temel tip simetrik organizasyona sahip ana giriş kapsının

sağında ve solunda 2 adet yaşam mekanının bulunduğu bir düzende açık uçlu sofa ile sokak ve avluyu birbirine bağlayan sokak tipolojisine dayanmaktadır. Öncül tipolojide ise yaşam mekanlarında bir mekan daha eklemlenip iç içe geçen iki oda tipolojisine dönüşmüş avlu ve sofa ilişkisi temel tipteki karakteristikleri taşımaktadır. Eş zamanlı varyant tipte ise form ile ilgili köşe biçimlenişi değişkenlik gösterse de temel tip plan organizasyonu ile aynı özellikleri göstermektedirler. Bunun yanında eş zamanlı varyant tipolojisinde 4 birimin bir araya gelerek dokuda meydanlaşmaya olanak verdiği ve bu meydanın tam ortasında ise morfolojik bir eleman olarak halk çeşmesinin bulunduğu gözlemlenmektedir.

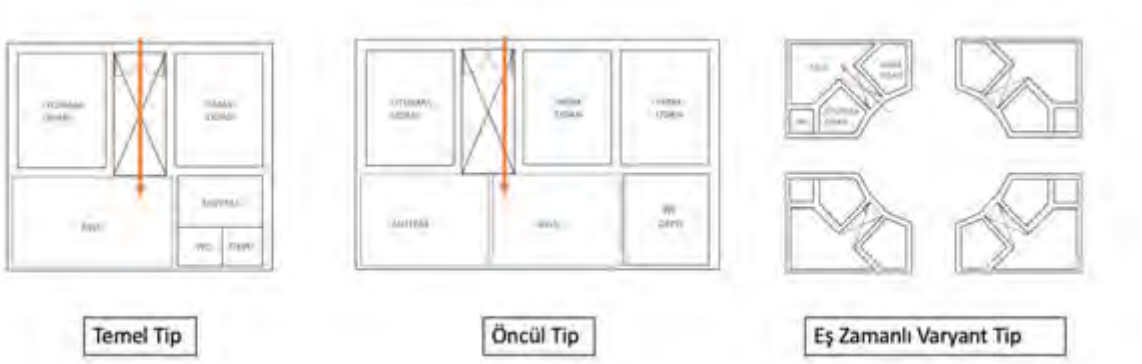

Şekil 6. Samanbahçe Plan Tipolojisi

Düzgün, sade, beyaz renkli, kırmızı kiremit çatılı konutlar yöresel malzemelerle inşa edilmiştir. Kireç taşından yapılmış bir çerçeveye sahip olan ana giriş kapısı, evlere benzersiz bir mimari cephe kalitesi kazandırmaktadır. Evler 50 cm. yüksekliğinde taş temeller üzerine inşa edilmiş ve daha sonra duvarlarda yöresel kerpiçler kullanılmıştır. Çatılar ahşap kirişlerden oluşmakta olup, üzeri hasır ve çamur ile örtülmüştür. Kullanılan fayanslar yöresel ve kanal tipindedir. Zeminler orijinal olarak yerel beyaz mermer levhalarla kaplanmıştır (Evkaf, 2004).

3.3. Süreç Odaklı Tipo-Morfolojik yaklaşım (Mikro Ölçek)

Konutların iç mekân özelliklerine gelindiğinde; her bir konut genellikle 85 metre kare büyüklüğündedir ve giriş, 2 oda, mutfak, banyo, tuvalet ile iç avludan oluşmaktadır. Orijinal evlerin mutfak, tuvalet ve banyosuna avludan giriliyordu ve akan suları yoktu. Orta meydanda oluşturulan çeşme bu konutların su ihtiyacını karşılamaktaydı. Konutun bulunduğu yere göre planlarda değişiklikler olabilmekte, büyüklükleri başkalaşabilmektedir. Örneğin köşe konut planları diğerlerine oranla biçim ve hacim bakımından daha farklıdır. (Aygenç, Özburak, & Uzunoğlu, 2020; Erbilen, Sönmez, & Eray, 2022).

Şekil 7. Süreç Odaklı Mekan Tipolojisi

Tipik konut planında mutfak ile banyo alanlarının birleşik olması, en fazla tadilatın buralarda yapılmasına neden olmuş; bu iki alan birbirlerinden koparılmıştır. Kullanıcıların çoğunluğunun tercih ettiği bu değişiklik ile mutfak alanı ferahlatılmış, mahremiyetin her birey için önemli olduğu banyo alanı tuvalet ile birlikte diğer alanlardan yalıtılmıştır. Mutfaktan koparılan banyo ve tuvalet alanı genellikle, iç avlunun bir kısmı kapatılarak yine mutfağın yanında konumlandırılmıştır (Aygenç, Özburak, & Uzunoğlu, 2020). Söz konusu değişikliği gerçekleştirmeyerek tipik konut planını kullanmaya devam edenler bulunduğu gibi, banyo ve tuvalet alanını mutfaktan koparmadan, bir duvar aracılığı ile ayırarak kullananlar da vardır. Bunun yanında yaşam alanındaki şömine ve önceleri mutfak için pişirme alanı olarak kullanılan alan da bu konutlardaki morfolojik elemanlardan bir tanesidir. Avlunun da günlük yaşamda mekânın bir parçası olarak kullanılması da tipomorfolojik olarak bu konutları birbirinden ayrıştırmaktadır. Temel tip öncül tip ve varyant tipler yine süreç odaklı tipo-morfolojide kullanıldığı şekilde kullanılmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışma, kentlerin fiziksel biçimleniş süreçlerini anlamada morfolojik okumaların oynadığı belirleyici rolü ortaya koymaktadır. Kent ölçeğinden yapı ve iç mekân düzeyine kadar uzanan çok katmanlı analizler, yalnızca mekânsal biçimlenişin değil, aynı zamanda farklı disiplinler arası etkileşimlerin de kavranmasına imkân tanımaktadır. Morfolojik okumalar; planlama, mimarlık ve iç mekân tasarımı gibi birbirinden farklı ancak ilişkili disiplinlerin ortak bir zeminde buluşmasına katkı sunmakta, bu etkileşim üzerinden oluşan mekânsal örgütlenmeyi anlamlandırma olanağı yaratmaktadır.

Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, morfolojik analizlerin, kent dokusunun bütüncül ve uyumlu biçimde değerlendirilmesine olanak sağladığını ve bu bağlamda mimari tasarım sürecine güçlü bir bağlamsal temel sunduğunu göstermektedir. Özellikle parsel, yol ve yapı ilişkilerinden kaynaklanan mekânsal dinamiklerin, iç mekân organizasyonu üzerindeki etkileri, morfolojik yaklaşım aracılığıyla sistematik biçimde okunabilmektedir. Bu durum, tasarım kararlarının rastlantısal ya da yalnızca estetik temellere dayanmasının önüne geçerek, tarihsel, sosyal ve çevresel bağlamın da sürece entegre edilmesini mümkün kılmaktadır.

Çok ölçekli analizlerin sunduğu olanaklar, yalnızca fiziksel mekânın betimlenmesiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kentsel gelişim modellerinin eleştirel biçimde yeniden değerlendirilmesine de zemin

hazırlamaktadır. Bu bağlamda, morfolojik yaklaşımların, sürdürülebilirlik, kimlik, mekânsal bütünlük ve sosyokültürel bağlam gibi kavramlarla kurduğu ilişki, çağdaş planlama ve tasarım pratikleri açısından önemli bir metodolojik dayanak sunmaktadır.

Sonuç olarak, morfolojik okumalar hem analitik bir araç hem de tasarıma yön veren bir rehber olarak değerlendirilmeli; bu okumaların disiplinler arası bağlamda daha da derinleştirilerek uygulanması, mekân üretim süreçlerinin daha sağlıklı, bütüncül ve nitelikli şekilde gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKÇA

Aygenç, B., Özburak, Ç., & Uzunoğlu, S. S. (2020). Yer Aidiyeti ve Bağlanma Duygusunun Konut Sakinleri Açısından İncelenmesi Samanbahçe Konutları Örneği. *Revista Amazonia Investiga*, 91-107.

Caniggia, G., & Maffei, G. L. (2001). *Architectural Composition and Building Typology: Interpreting Basic Building*. Florance: Alinea Editrice.

Conzen, M. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-plan Analysis*. London: Institute of British Geographers Publication.

Conzen, M. (1968). *The use of town plans in the study of urban history*.

Conzen, M. (2004). *Thinking About Uurban Form: Papers on Urban Morphology, 1932-1998*. Peter Lang.

Erbilen, S. Ü., Sönmez, M. G., & Eray, Ç. (2022). Bir Mahallenin Seyir Defteri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 40-50.

Evkaf. (2004). *Proposal for the Restoration of Samanbahçe Social Housing Estate*. Nicosia.

Yıldız, D., & Manioğlu, G. (2015). Evaluating Sustainability and Energy Efficiency of a Traditional Housing: The case of the Samanbahçe Settlement in Cyprus. *ITU journal of Faculty of Architecture*, 205-220.

Yıldız, D., Özgece, N., & Taluğ, M. (2009). Regeneration of a Traditional Residential Area: Samanbahçe Social Housing in the Walled City of Nicosia. *Livenarch 2009 International Conference* (s. 1067-1082). Trabzon: 1067-1082.

KENT OKUMALARI: MEKANSAL PRATİKLER, TOPLUM VE SÖYLEM

6

SURİYELİ GÖÇMENLERİN MEKÂNSAL PRATİKLERİ VE TOPLUMSAL UYUM SÜRECİ: SAMSUN İLKADIM'DA MEKÂNIN ÜRETİMİ BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Damla KARAGÖZ[1]

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, damlakrgz@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Samsun'un İlkadım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin mekânla kurdukları etkileşimleri ve bu etkileşimin toplumsal uyum süreçlerine etkilerini Lefebvre'in mekânın üretimi teorisi çerçevesinde analiz etmektedir. Araştırmanın amacı, Suriyeli göçmenlerin yerleşim alanlarında geliştirdikleri mekânsal pratiklerin; kültürel kimliklerini sürdürme, yerel toplumla etkileşim kurma ve toplumsal uyum sağlama süreçlerine nasıl katkı sunduğunu incelemektir. Bu bağlamda Lefebvre'in mekânsal üçlemesi (algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân) temel alınarak, göçmenlerin mekânı nasıl algıladıkları, tasarladıkları ve deneyimledikleri analiz edilmiştir (bkz. Lefebvre, 1991). Bu üçlemeli çerçeve, sadece fiziksel değil aynı zamanda sosyal ilişkiler aracılığıyla inşa edilen bir mekân anlayışını ortaya koyar (Purcell, 2002). Araştırma kapsamında nitel yöntemler benimsenmiş; veri toplama sürecinde doküman analizi, derinlemesine görüşme ve katılımcı olmayan gözlem teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler İlkadım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenler ve yerel halk ile gerçekleştirilmiş; katılımcıların sosyo-mekânsal deneyimleri ile mekânı kullanma ve üretme pratikleri detaylı olarak incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, Suriyeli göçmenler, yeni yerleşim alanlarında hem kültürel kimliklerini sürdürmekte hem de kentsel mekân üzerinde çeşitli dönüşümler gerçekleştirmektedir. Görüşmeler, göçmenlerin yerel halkla ilk dönemlerde daha olumlu ilişkiler kurduklarını, ancak zamanla bu iletişimin zayıfladığını ortaya koymuştur. Özellikle kültürel farklılıklar ve dil engelleri, bu iletişimi sınırlayan başlıca faktörlerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Suriyeli göçmenlerin Samsun'un İlkadım ilçesindeki mekânsal etkileşimleri hem toplumsal uyum hem de kültürel kimliklerini koruma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Lefebvre'in mekânsal üçlemesi ışığında bu grupların mekâna yönelik algıları, müdahaleleri ve deneyimleri; mekânın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir üretim süreci olduğunu göstermektedir. 2021 yılından itibaren artan toplumsal gerilimler ve ardından gelen mekânsal düzenlemeler, Suriyelilerin sosyal, mekânsal, ekonomik, psikolojik ve politik boyutlarda derinden etkilenmesine neden olmuştur. Bu süreçte, algılanan, tasarlanan ve

yaşanan mekânlar ile mekânın üretim süreçleri olumsuz etkilenmiş ve sosyo-mekânsal uyumda aksamalara yol açmıştır. Bu nedenle, yerel halk ile göçmenler arasındaki iletişimi ve kentsel mekânlarla kurdukları etkileşimi güçlendirmeye yönelik geliştirilecek kapsayıcı ve adil politika ve uygulamaların, daha sürdürülebilir bir uyum sürecini ve onurlu bir yaşamı destekleyeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Göçmen, Lefebvre, mekânın üretimi, mekânsal pratik, toplumsal uyum*

1. GİRİŞ

Küresel göç hareketleri, çağdaş şehirlerin toplumsal dokusunu dönüştüren en dinamik ve çetrefilli süreçlerden biri haline gelmiştir. Özellikle zorunlu göç bağlamında yaşanan yer değiştirme, sadece mekânsal bir yeniden yerleşim değil; aynı zamanda bireylerin yeni kentlere tutunma, aidiyet kurma ve görünürlük kazanma mücadelelerini de içeren çok katmanlı bir süreci işaret eder (Glick Schiller & Çağlar, 2016). Türkiye, 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte, bu dönüşümün merkezinde yer alan ülkelerden biri olmuştur.

Son yıllarda artan zorunlu göç hareketleri, yalnızca ulusötesi sınır geçişlerini değil, aynı zamanda göçmen bireylerin yeni yerleşim alanlarında sürdürdükleri gündelik yaşam pratikleri ve bu süreçte karşılaştıkları mekânsal, toplumsal ve kültürel dönüşümleri de gündeme taşımaktadır. Türkiye, özellikle 2011 yılı sonrası Suriye iç savaşının etkisiyle kitlesel bir göç dalgasına maruz kalmış ve bu durum, kentlerin sosyal dokusunda belirgin değişimlere yol açmıştır. Söz konusu değişim yalnızca demografik düzeyde değil; aynı zamanda kentsel mekânların kullanım biçimlerinde, yerel halk-göçmen etkileşiminde ve göçmenlerin gündelik yaşam pratiklerinde somut karşılıklar bulmuştur. Bu bağlamda, Suriyeli göçmenlerin yaşadığı kentlerdeki mekânsal pratikler, yalnızca bir uyum sürecinin parçası değil, aynı zamanda "mekânın üretimi"ne yönelik aktif bir müdahale biçimi olarak da değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın temel amacı, Samsun'un İlkadım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin kent mekânıyla kurdukları çok katmanlı etkileşimleri ve bu etkileşimlerin toplumsal uyum süreçlerine etkilerini analiz etmektir. Özellikle Saadet Caddesi ve çevresinde yoğunlaşan Suriyeli nüfusun gündelik yaşam deneyimleri hem mekânla ilişkilenme biçimlerini hem de sosyal aidiyet duygularını şekillendirmektedir. Bu bağlamda, Lefebvre'in "mekânın üretimi" kuramı çalışmanın kuramsal zeminini oluşturmakta; algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân üçlemesi üzerinden göçmenlerin mekânsal deneyimleri derinlemesine incelenmektedir.

Lefebvre'in (1991) mekân anlayışı, kentsel mekânın yalnızca fiziksel bir yapı değil; aynı zamanda sosyal ilişkiler, güç dinamikleri ve gündelik pratikler yoluyla sürekli olarak inşa edilen ve yeniden üretilen bir yapı olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşım, göçmenlerin kentsel ortama pasif biçimde adapte olan değil, bu mekânı kendi gündelik yaşam pratikleriyle yeniden şekillendiren aktörler olduklarını vurgular. Dolayısıyla bu çalışma, Suriyeli göçmenlerin mekânda görünür hale gelme, mekânı dönüştürme ve sahiplenme süreçlerini, yalnızca uyum politikaları bağlamında değil, aynı zamanda "mekânsal adalet" ve "kent hakkı" kavramları çerçevesinde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Göçmenlerin sadece "nerede yaşadıklarını" değil, nasıl yerleştiklerini, neyi dönüştürdüklerini ve kentle nasıl bir ilişki kurduklarını anlamak bu çalışmanın amaçları arasındadır.

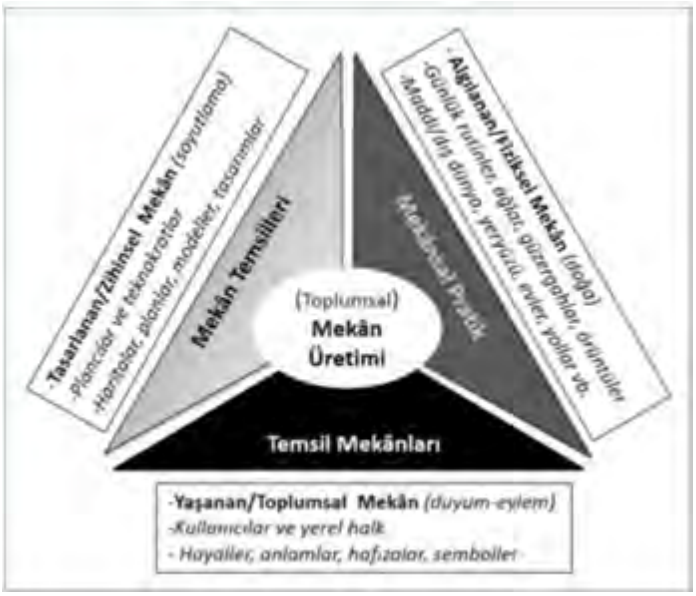
Bu bağlamda çalışma şu temel sorulara yanıt aramaktadır:

- Göçmenler kent mekânını nasıl deneyimlemekte, dönüştürmekte ve yeniden üretmektedir?
- Gündelik mekânsal pratikler toplumsal uyumu nasıl şekillendirmektedir?
- Yerel politikalar ve planlama araçları, göçmenlerin mekânsal katılımını nasıl etkilemektedir?

Bu sorular etrafında şekillenen çalışma hem göç çalışmaları hem de kentsel planlama literatürüne disiplinler arası bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, göç ve uyum literatürüne mekânsal bir boyut kazandırırken, kent planlama ve yerel yönetim politikalarının eleştirel değerlendirilmesine de katkı sunmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, Henri Lefebvre'in mekânın toplumsal bir ürün olduğu yönündeki temel savına dayanmakta ve bu kuram üzerinden Suriyeli göçmenlerin kent mekânı ile kurdukları çok katmanlı ilişkiler analiz edilmektedir. Lefebvre (1991), mekânın üretimini yalnızca fiziksel bir süreç olarak değil; toplumsal ilişkilerin, iktidar yapılarının ve sembolik anlamların iç içe geçtiği bir dinamik olarak tanımlar. Bu kuram, göçmenlerin sadece kentsel düzenin edilgen nesneleri değil, aynı zamanda mekânın aktif üreticileri olduklarını anlamamıza olanak sağlar.

Şekil 1. Lefebvre'in Mekânsal Üçlü (Spatial Triad) Kavramsallaştırması (Lefebvre (1991) temel alınarak Yurdadön Aslan ve Yavan (2018) tarafından uyarlanmıştır)

Lefebvre'in mekânı üçlü bir yapı içerisinde kavramsallaştırması –algılanan mekân (spatial practices), tasarlanan mekân (representations of space) ve yaşanan mekân (representational spaces)– göçmenlerin kentsel çevreyle kurdukları çok boyutlu etkileşimleri açıklamak için analitik bir araç sunar:

- **Algılanan mekân,** gündelik yaşam pratikleriyle biçimlenen fiziksel çevreyi ifade eder. Bu düzlemde, Suriyeli göçmenlerin pazar alışverişinden kamusal alan kullanımına, çocuk oyun alanlarından dükkân düzenlemelerine kadar uzanan pratikleri mekânla olan doğrudan etkileşimlerini temsil eder.

- **Tasarlanan mekân,** planlama belgeleri, haritalar, kentsel projeler ve yönetsel müdahaleler aracılığıyla kurgulanan mekânı kapsar. Bu bağlamda, göçmenlerin yaşadığı mahallelerin kentsel planlama süreçlerinde nasıl konumlandığı, yerel yönetimlerin bu alanlara dair ne tür mekânsal stratejiler geliştirdiği önem kazanır.

- **Yaşanan mekân,** bireylerin duygu, aidiyet, kültür ve bellekle ilişkilendirdiği mekânsal deneyimleri ifade eder. Göçmenlerin kendi kültürel geçmişlerini, sosyal hafızalarını ve dini-kültürel ritüellerini kent mekânına nasıl taşıdıkları ve bu yolla aidiyet geliştirdikleri, bu düzeyin temelini oluşturur.

Bu üç düzlem, birbirinden bağımsız değil; aksine iç içe geçerek mekânın çok katmanlı yapısını üretir. Göçmenlerin mekânsal pratikleri, bu üçlü yapıyı eşzamanlı biçimde etkiler ve dönüştürür. Böylece göçmenler, yalnızca kentsel hizmetlerden faydalanan edilgen aktörler değil, aynı zamanda kenti şekillendiren öznelerdir.

Lefebvre'in bu yaklaşımına ek olarak, David Harvey (2008) ve Peter Marcuse'un (1985) kent hakkı ve mekânsal adalet kavramları da bu çalışmanın teorik dayanaklarını oluşturur. Harvey'ye göre "kent hakkı", yalnızca barınma ve altyapı hizmetlerine erişimi değil; kentsel mekânın nasıl üretileceği ve kimin için üretileceği konularında söz sahibi olmayı da kapsar. Bu bağlamda, Suriyeli göçmenlerin kamusal alanları yeniden işlevlendirmesi, kendi ticari mekânlarını kurmaları ya da evlerini kültürel ihtiyaçlarına göre düzenlemeleri, bir tür mekânsal özneleşme biçimi olarak okunabilir.

Marcuse ise "ayrışmış kent" (partitioned city) kavramıyla, kentsel alanların fiziksel olarak ayrılsa dahi toplumsal olarak entegre olabileceğini savunur. Ancak çoğu durumda, göçmenlerin yoğunlaştığı mahallelerde hem fiziksel hem de sosyal ayrışmanın eş zamanlı olarak gerçekleştiğini gösterir. Bu durum, Samsun'daki Saadet Caddesi ve İstiklal Caddesi gibi alanlarda hem bir dışlanma hem de "yerelleşme" sürecinin eş zamanlı işlediğini düşündürmektedir.

Öte yandan, Purcell (2002), Lefebvre'in mekânın üretimi kuramını kent hakkı bağlamında yeniden yorumlayarak, bu hakkın sadece kentte var olma hakkı değil, aynı zamanda kentsel karar alma süreçlerine katılım hakkı olduğunu savunur. Göçmenlerin kamusal mekânda görünürlükleri, kendi hizmet ihtiyaçlarını ifade etme biçimleri ya da gündelik yaşamda mekânsal düzenlemelere katılımları, bu geniş anlamda bir "kentsel yurttaşlık" iddiası taşımaktadır.

Aynı şekilde, Glick Schiller ve Çağlar'ın (2016) geliştirdiği yer oluşturma kavramı, göçmenlerin yerleştikleri yeni mekânlarda yalnızca fiziksel bir konum edinmeleriyle sınırlı olmayan, çok boyutlu bir yerleşme ve aidiyet sürecini tanımlar. Emplacement, göçmenlerin barınma, geçim, kimlik ve sosyal ilişkiler üzerinden mekâna anlam yükleme sürecini kapsar. Bu kavram, entegrasyonun teknik bir uyum süreci olmasından ziyade, mekânla kurulan çok katmanlı bir ilişki biçimi olarak yeniden düşünülmesine olanak sağlar.

Asef Bayat (2013) "sessiz direniş" ve "gündelik hayatın siyaseti" kavramlarıyla, göçmenlerin büyük anlatıların dışında, gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla kent üzerindeki söz hakkını nasıl kullandıklarını gösterir.

Bayat'a göre, görünmezleşen gruplar dahi gündelik alışkanlıklar, kültürel ritüeller ve kolektif pratikler yoluyla kent mekânını dönüştürebilir. Suriyeli göçmenlerin dükkân açmaları, sokakları Arapça tabelalarla donatmaları veya sosyal dayanışma ağları kurmaları bu bağlamda sessiz ama etkili bir "mekân politikası" olarak değerlendirilebilir.

Edward Soja'nın (2010) "üçüncü mekân" anlayışı da, hem Lefebvre'le tutarlı hem de göçmenlerin yarattığı hibrit mekânları analiz etmek açısından yararlıdır. Soja, üçüncü mekânı hem fiziksel hem zihinsel hem de sembolik olarak üretilmiş bir alan olarak tanımlar. Göçmenlerin hem kendi kültürlerini sürdürdükleri hem de ev sahibi toplumla etkileşim hâlinde oldukları bu melez alanlar, çoğu zaman yeni bir mekânsal ifade biçimi üretir.

Bu kuramsal çerçeveye, Atkinson ve Flint'in (2004) "mekânsal elit isyanı" kavramı da katkı sunar. Kentteki egemen grupların, özellikle göçmen görünürlüğünün arttığı mahallelerde mekânı savunma refleksiyle dışlayıcı ve güvenlikçi stratejiler geliştirdiklerine dikkat çeken bu yaklaşım, Samsun İlkadım'da yerel halkın Suriyelilere karşı geliştirdiği tutumlarla uyumludur.

Ayrıca, Brenner ve Theodore (2002), neoliberal şehirleşmenin "gerçekte var olan" biçimlerinin kentlerde eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini açıklar. Türkiye bağlamında Karaman (2013), neoliberal kent politikalarının muhafazakâr değerlerle iç içe geçerek, mekânın nasıl farklı gruplara göre düzenlendiğini ve bunun göçmen deneyimleri üzerindeki etkilerini vurgular.

Tüm bu kuramsal katkılar, çalışmanın temelini oluşturan şu savı desteklemektedir: Suriyeli göçmenlerin Samsun'daki mekânsal pratikleri, bir yandan dışlayıcı ve güvencesiz yapılarla baş etme stratejilerini yansıtırken, diğer yandan kentsel aidiyet, mekânsal sahiplenme ve gündelik direnişin bir biçimi olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, göçmenlerin mekânla ilişkileri yalnızca "uyum" ya da "entegrasyon" kavramlarıyla değil, aynı zamanda mekân üretimi, hak talebi ve toplumsal görünürlük boyutlarıyla birlikte düşünülmelidir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, Samsun'un İlkadım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin mekânsal pratiklerini ve bu pratiklerin toplumsal uyum sürecindeki rolünü incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Amaç, sayısal verilerden ziyade bireylerin yaşadıkları mekânlara atfettikleri anlamları, gündelik deneyimlerini ve öznel anlatılarını derinlemesine analiz etmektir. Bu doğrultuda, saha temelli vaka çalışması yaklaşımı benimsenmiştir.

3.1. Nitel Yaklaşım ve Saha Seçimi

Türkiye, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrasında dünyanın en fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkesi hâline gelmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı'nın 2025 yılı Mayıs ayı verilerine göre, Türkiye genelinde geçici koruma kapsamında toplam 2.758.039 Suriyeli göçmen bulunmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı [GİB], 2025). Samsun ili, sınır kenti olmamasına rağmen özellikle son yıllarda artan ikincil göç hareketleriyle birlikte Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir göçmen yerleşim alanı hâline gelmiştir.

2025 yılı itibariyle Samsun'da 7.433 kayıtlı Suriyeli göçmen yaşamaktadır. Aynı dönemde TÜİK verilerine göre ilin toplam nüfusu 1.389.809 kişiye ulaşmıştır (TÜİK, 2023). Bu bağlamda, kayıtlı Suriyeli nüfusun il genelindeki oransal karşılığı yaklaşık %0,53 düzeyindedir. Ancak, saha görüşmeleri kapsamında belediye yetkilileri, yerel sivil toplum temsilcileri ve mahalle sakinleriyle yapılan görüşmelere dayanarak, kayıt dışı nüfusla birlikte Samsun'daki gerçek Suriyeli sayısının 20.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Çalışmanın yürütüldüğü İlkadım ilçesi, Samsun'un tarihsel, kültürel ve ticari merkezidir. Araştırmada odaklanılan Hürriyet, Zafer, Kılıçdede, İstasyon, Zeytinlik ve Kadıköy mahalleleri hem göçmen yerleşimlerinin yoğun olduğu hem de sosyal ağların, gündelik yaşam pratiklerinin ve yerel ölçekteki mekânsal-politik müdahalelerin doğrudan gözlemlenebildiği heterojen kentsel alanlardır. Bu mahalleler, kent merkezinin dönüşen sosyal dokusunu ve göçmenlerin mekânla kurduğu ilişkileri analiz etmek açısından anlamlı bir saha sunmaktadır. Özellikle Saadet ve İstiklal caddeleri hem görünür göçmen faaliyetleri hem de mekânsal karşılaşmalar açısından mikro ölçekte analiz için uygun alanlar olarak seçilmiştir.

3.2. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci üç temel teknikle yürütülmüştür:

Yarı Yapılandırılmış Görüşmeler: Samsun'da yaşayan 10 Suriyeli göçmen ve 5 yerel halk temsilcisiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar farklı cinsiyet, yaş, etnik kimlik, meslek ve yerleşme süresi temelinde çeşitlendirilmiştir. Görüşmelerde mekânsal yerleşme, toplumsal uyum, kamusal alan kullanımı ve dışlanma deneyimleri temalaştırılmış, bazıları çevirmen eşliğinde yapılmış ve ses kayıtlarıyla belgelenmiştir.

Katılımcı Olmayan Gözlem: Sokak kullanımı, dükkân düzenlemeleri, park ve pazar yerlerindeki etkileşimler, mahalle dokusu ve kültürel izler gözlemlenmiş; görsel veri ve saha notları ile desteklenmiştir.

Doküman Analizi: Arapça tabelalar, vitrinler, ev içi mekân düzenlemeleri gibi görsel veriler yanında belediye raporları, nüfus istatistikleri, basın haberleri ve sosyal medya içerikleri incelenmiştir. Göç İdaresi ve belediyelere ait entegrasyon ve planlama belgeleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

3.3. Görüşmeci Profili ve Yerleşim Dinamikleri

Araştırmada, bilgi derinliği ve çeşitliliği sağlamak amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda, farklı yaş, cinsiyet, meslek, etnik kimlik ve yerleşim süresi (yeni gelen–yerleşik) gibi değişkenler dikkate alınarak katılımcılar belirlenmiştir. Özellikle aynı mahallede uzun süredir yaşayan yerel halk ile son beş yıl içinde gelen Suriyeli göçmenler arasında karşılaştırmalı analiz imkânı sunacak görüşmeler yapılmasına özen gösterilmiştir.

Çalışma kapsamında, Samsun'un İlkadım ilçesinde ikamet eden 10 Suriyeli göçmen ve 5 yerel halk temsilcisi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların göç deneyimleri, Türkiye içindeki yer değiştirme geçmişleri, Samsun'daki yerleşim süreçleri, toplumsal uyum stratejileri, kamusal alan kullanımları ve dışlanma deneyimleri gibi temalar çerçevesinde yürütülmüştür.

Görüşmelerin yanı sıra, özellikle kamusal alanlar, konut çevreleri, sosyal mekânlar ve ticaret alanlarında yürütülen sistematik gözlemler aracılığıyla, göçmenlerin gündelik mekânsal pratikleri izlenmiş ve görüşme bulguları mekânsal bağlamda desteklenmiştir.

Suriyeli görüşmecilerin detaylı profili ve mekânsal geçişlilik düzeyleri Tablo 1'de sunulmaktadır. Katılımcıların büyük bölümü Halep kökenlidir (6 kişi); diğerleri ise Şam (2 kişi) ve İdlib (2 kişi) çıkışlıdır. Cinsiyet dağılımı dengeli olacak şekilde 5 kadın ve 5 erkek katılımcı seçilmiştir. Katılımcılar, farklı sosyo-demografik özelliklere, hane yapılarına ve yerleşim stratejilerine sahiptir.

Tablo 1. Suriyeli Görüşmecilerin Profili ve Mekânsal Geçiş Deneyimleri (Yazar tarafından derlenmiştir)

Kod	Suriyeli Görüşmeciler	Cinsiyet	Görüşme Yapılan Yer	Suriye'den Geliş Yılı	Samsun'a Geliş Yılı	Değiştirilen Kent Sayısı	Değiştirilen Mahalle Sayısı	Değiştirilen Konut Sayısı
S1	Halep'ten 3 çocuğuyla gelen	Erkek	Hürriyet Mahallesi	2013	2018	3	4	5
S2	Halep'ten eşiyle gelen	Kadın	Kadıköy Mahallesi	2015	2021	4	5	6
S3	İdlib'ten kardeşiyle gelen	Erkek	Zeytinlik Mahalle	2014	2019	2	3	3
S4	Halep'ten tek başına gelen	Kadın	Hürriyet Mahallesi	2015	2021	3	4	5
S5	Şam'dan ailesiyle gelen	Erkek	İstasyon Mahallesi	2013	2017	3	4	5
S6	Halep'ten 4 çocuğuyla gelen	Kadın	Zafer Mahallesi	2012	2022	3	5	4
S7	Şam'dan annesiyle gelen	Erkek	Çiftlik Caddesi	2014	2017	2	3	3
S8	İdlib'ten eşiyle gelen	Kadın	Saadet Caddesi	2015	2020	3	4	4
S9	Halep'ten 5 çocuklu	Kadın	Kılıçdede Mahallesi	2012	2022	4	5	6
S10	Kanaat Önderi (Halep)	Erkek	Çiftlik Caddesi	2012	2012	2	3	4

Tablo 1'in analizi, katılımcıların yerleşme deneyimlerinin büyük ölçüde kırılgan ve geçici olduğunu ortaya koymaktadır. Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye gelişleri genellikle 2012–2015 yılları arasında yoğunlaşırken, Samsun'a kalıcı yerleşme eğilimi ise 2017 sonrası gözlemlenmektedir. Bu durum, katılımcıların çoğunun Türkiye içinde birden fazla şehir ve mahallede yaşama deneyimi edindiğini göstermektedir.

Özellikle konut geçişliliği dikkat çekicidir; katılımcıların altısı en az dört farklı evde ikamet etmiştir. Bu yüksek hareketlilik düzeyi, mekânsal köklenmeyi, gündelik yaşamın sürekliliğini ve toplumsal aidiyetin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla, sürekli yer değiştirme, göçmenlerin kent mekânıyla kurdukları aidiyet ilişkisini zayıflatan temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, Samsun İlkadım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin kent mekânıyla kurdukları ilişkiler, algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân boyutlarında analiz edilmektedir. Bulgular hem göçmenlerin gündelik yaşam pratiklerini hem de bu pratiklerin mekânsal dönüşüme ve toplumsal uyuma etkilerini ortaya koymaktadır.

4.1. Algılanan Mekân: Göçmenlerin Mekânsal Tercihlerinin Belirleyicileri ve Gündelik Pratikler

İlkadım ilçesi, Suriyeli göçmenler açısından yalnızca ekonomik olarak erişilebilir bir yer değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bağların kurulduğu bir yaşam alanıdır. Bu bağlamda göçmenlerin yerleşim tercihlerinde yalnızca ekonomik rasyonalite değil, güçlü sosyal ağlar, hemşehrilik ilişkileri ve kolektif aidiyet hissi etkili olmuştur.

İlkadım ilçesi, özellikle Halep, İdlib gibi yerlerden gelen Suriyeli göçmenler arasında hemşehri ağlarıyla örülmüş bir yerleşim coğrafyasına dönüşmüştür. Bu durum, yalnızca barınma ihtiyacına cevap vermekle kalmamış, aynı zamanda kültürel güvenlik, sosyal dayanışma ve toplumsal aidiyet açısından da bir çekim merkezi yaratmıştır. Halihazırda bölgede yaşayan akraba veya tanıdıkların varlığı, yeni gelen göçmenlerin kararlarını yönlendirmiştir. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:.

"Mahallede herkes bizim gibi zaten, birbirimize destek oluyoruz." (S4)

İlkadım'daki düşük kira seviyeleri, kent merkezine yakınlık ve ulaşım kolaylığı gibi faktörler de mekânsal tercihleri etkileyen ekonomik etmenlerdir. Göçmenler, bu bölgedeki konutlara çoğunlukla hemşehrileri ya da akrabaları aracılığıyla ulaşmakta, böylece ekonomik ve sosyal olarak daha az riskli bir yerleşim süreci deneyimlemektedirler.

"Aynı evde üç aile kalıyoruz. Önce kardeşim geldi, sonra ben. Kira çok yüksek değil ama yine de tek başına karşılamak zor." (S3)

Başlangıçta güçlü olan sosyal dayanışma pratikleri, zamanla hem göçmenler arasındaki hem de göçmen–yerli halk ilişkilerindeki dönüşümle zayıflamıştır. Yerleşiklik arttıkça "misafirlik"ten "kalıcılık" statüsüne geçilmesi, toplumsal ilişkileri de dönüştürmüş; kimi zaman karşılıklı destek, yerini yabancılaşmaya bırakmıştır.

"Başta çok yardım gördük ama zamanla olaylar yaşandıkça bu destek azaldı. Şimdi Türklerin çoğu 'keşke dönseler' diyor." (S10)

Yukarıda yer alan görüşmeci ifadeleri, yalnızca mekânsal tercihlerin değil, aynı zamanda birlikte yaşama pratiklerinin de dinamik ve kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İlkadım'daki Suriyeli yerleşimleri başlangıçta kültürel benzerlikler ve ekonomik zorunluluklar temelinde şekillenmişken; zaman içinde değişen toplumsal algılar, politik atmosfer ve yerel dinamiklerle birlikte dönüşüme uğramış, topluluk içi dayanışmanın yerini giderek dışlanma ve kırılganlığa bırakmasına neden olmuştur. Bu durum Lefebvre'in "algılanan mekân" kavramını somutlaştırır; mekân burada yalnızca fiziksel bir yer değil, göçmenler tarafından anlamlandırılan ve sosyal ilişkilerle örülen bir kolektif yaşam alanıdır (Lefebvre, 1991).

4.2. Tasarlanan Mekân: Kentsel Dönüşüm ve Mekânsal Dışlanma

Lefebvre'in "tasarlanan mekân" (conceived space) kavramı, iktidarın ve teknik-bürokratik aktörlerin mekâna dair planlama, haritalama ve düzenleme süreçlerini ifade eder. Bu kavram...zamanda ideolojik bir müdahale olduğunu vurgular. Lefebvre'e göre, mekânın bu biçimi, belirli toplumsal grupların dışlanmasını meşrulaştıran temsiller üretir ve mekânı kontrol etme arzusunun bir yansımasıdır (Lefebvre, 1991).

4.2.1. Kentsel Dönüşüm Yoluyla Göçmensizleştirme

Samsun'un İlkadım ilçesinde yürütülen kentsel dönüşüm projeleri, özellikle göçmen yoğun mahalleleri hedef alması bakımından bu ideolojik mekân üretiminin tipik bir örneğini oluşturur. Örnek olarak Kıran Mahallesi ve İlkadım 2. Etap projeleri (Milliyet, 2023; bkz. Şekil 2), yerel yönetimler tarafından mekânsal iyileştirme ve modernleştirme amacıyla tanıtılmaktadır. Ancak uygulamada, bu projelerin seçilen bölgelerde yaşayan Suriyeli göçmenleri dolaylı olarak dışlayıcı bir etki yarattığı görülmektedir. Proje alanlarının belirlenmesinde, nüfusun etnik veya göçmen yoğunluğu bir ölçüt haline gelirken, sosyal dokunun ve topluluk ilişkilerinin göz ardı edilmesi, mekânın yeniden tasarımında göçmenlerin dışlandığı bir kentsel senaryo yaratmaktadır.

Şekil 2. Samsun İlkadım'da kentsel dönüşüm uygulama alanları: TOKİ Kıran ve 2. Etap konut projeleri (Milliyet. (2023, Mayıs 4). Samsun'da 1000 konutluk Kıran projesinde sona gelindi. https://www.milliyet.com.tr)

Bu durum, Lefebvre'in "tasarlanan mekân" kavramı ile birebir örtüşür: Göçmenlerin yaşadığı alanlar sorunlu, iyileştirilmesi gereken, hatta arındırılması gereken bölgeler olarak kodlanmakta; böylece mekânın dönüşümü üzerinden göçmensizleştirme (degentrifikasyonun tersi olarak) pratiği işletilmektedir. Mekânın yeniden inşası, yalnızca fiziksel yapılarla değil, aynı zamanda kimin orada kalmaya "layık" olduğuna dair normatif kararlarla şekillenmektedir. Bu bağlamda, mekân planlaması, göçmenlerin varlığını "geçici" ve "problemli" olarak yeniden üretmekte ve yerinden edilme riskini süreklileştirmektedir.

"Evimiz yıkılacakmış, belediyeden yazı geldi. Yeni yapılan evler bize göre değil, aşırı pahalı. Kiralarını evdeki herkes çalışşa bile ödeyemeyiz." (S5)

Dönüşüm alanı olarak seçilen mahalleler, genellikle altyapı eksiklikleri, fiziksel yıpranma ve sosyo-ekonomik dezavantajlar üzerinden "dönüştürülmesi gereken mekânlar" olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu söylemin arka planında, etnik kimliklerin, aidiyetlerin ve kırılgan sosyal grupların mekânsal dışlanması vardır. Kentsel dönüşümle birlikte göçmenler, mekânsal aidiyet geliştiremeden yerinden edilme riskiyle karşı karşıya kalmakta, bu da yaşam alanlarını sürekli olarak geçici hale getirmektedir (Marcuse, 1985). Göçmenlerin yerel kent politikalarında "geçici nüfus" olarak kodlanmaları, sosyal dokunun sürekliliğini kesintiye uğratmaktadır.

"Kentsel dönüşüm dediler, sonra tehlikeli bölgeymiş. Ama bizim yerimize Türk aileler geldi." (S1)

Yukarıda yer alan görüşmeci ifadelerinden de anlaşılacağı üzere dönüştürülen alanlarda özellikle ekonomik sebeplerden ötürü göçmenlerin yaşamaya devam etmesi mümkün olamamaktadır.

4.2.2. Görünürlüğün İdeolojik Olarak Sınırlandırılması

Samsun'da yerel yönetimlerin Suriyeli göçmenlere yönelik politikaları, ağırlıklı olarak düzenleme ve denetim ekseninde şekillenmektedir. Samsun Büyükşehir Belediyesi doğrudan bir entegrasyon stratejisi geliştirmemiştir; göçmenlerle yürütülen çalışmalar çoğunlukla sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sınırlı düzeyde gerçekleşmektedir. İlkadım Belediyesi ise tabelalara ilişkin müdahaleler gibi uygulamalarla doğrudan rol üstlenmektedir. Tabela düzenlemelerine ilişkin yasal çerçeve, Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı yönetmeliğin 12. maddesiyle belirlenmiş olup, yabancı dildeki ifadelerin tabela üzerindeki toplam alanının %25'i geçmemesi gerektiği ve Türkçeye de mutlaka yer verilmesi gerektiği hükme bağlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ancak bu yasal düzenleme, uzun süre boyunca birçok belediyede etkin bir şekilde uygulanmamış; özellikle göçmen yoğunluğunun yüksek olduğu kent içi bölgelerde tabela denetimleri gevşek yürütülmüştür. Bu durum, Arapça tabelalar üzerinden şekillenen kamusal görünürlük tartışmalarının artmasına neden olmuştur. Özellikle 2021 yılında Ankara'da yaşanan Altındağ olayları sonrası gelişen linç girişimleri ve kitlesel saldırılar, göçmen karşıtı toplumsal gerilimin açık bir tezahürü olmuş; bu olayların ardından kamu otoriteleri tarafından "görünürlüğü azaltma" yönünde refleksif müdahaleler hızla uygulamaya konulmuştur.

Altındağ olaylarını takip eden süreçte, birçok belediye tarafından Arapça tabela kullanan işyerlerine yönelik denetimler yoğunlaştırılmış, tabela değişimi için esnafa süre verilmiştir. 2021 yılı itibarıyla İlkadım Belediyesi Zabıtası, Türkçenin Korunması Kanunu çerçevesinde gerçekleştirdiği denetimlerde *%75'i yabancı olan tabelaları tek tek sökerek* iş yeri sahiplerini uyarıp düzenleme yapmalarını sağlamıştır (bkz. Şekil 3). Bu müdahaleler, göçmenlerin ekonomik ve kültürel görünürlüğünü sınırlandırmaya yönelik simgesel

pratikler olarak değerlendirilmekte; Lefebvre'in (1991) "tasarlanan mekân" kavramı çerçevesinde, iktidarın mekânı ideolojik biçimde düzenleme ve kontrol altına alma stratejilerinin bir parçası olarak okunmaktadır.

Şekil 3. İlkadım Belediyesi'nin Arapça tabelalara yönelik denetimleri ve zorlayıcı müdahale pratikleri (Samsun Kent Haber. (2020, Ocak 7). Samsun'da mültecilerin astığı Arapça tabelalar İlkadım Belediyesi zabıtası tarafından söküldü)

Tabela yasakları, işyeri ruhsatı denetimleri ve kayıt dışı çalışanlara yönelik baskılar, göçmenlerin kamusal mekânda görünürlüğünün azalmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda mekân, sadece fiziki bir çevre değil, aynı zamanda yerel politikanın şekillendirdiği sosyal bir kontrol alanına dönüşmektedir. Aşağıda Arapça tabelaların değişmesi ile ilgili görüşmecilerin ifadeleri yer almaktadır.

"Dükkanım vardı, Arapça tabela vardı. Zabıtalar geldi, kaldırın dedi. Türkçesini asınca bile sürekli kontrol ediliyor. Bizim sanki görünmememiz isteniyor." (S2)

"Tabelalar yasaklandı çünkü Türk halkı rahatsızlık duyuyordu. Ama Arapça değil de İngilizce tabela olunca sorun edilmiyor." (S1)

Yerel yönetimlerin bu sürece katkısı da dikkat çekicidir. İlkadım Belediyesi'nin tabela düzenlemeleri, ruhsat kontrolleri ve denetim uygulamaları, göçmenlerin mekânsal görünürlüğünü azaltmakta ve yerel düzeyde bir asimilasyon politikası olarak işlemektedir. Bu politikalar yalnızca kültürel temsiliyeti değil, aynı zamanda mekânsal adaleti de zedelemektedir. Kamusal alanın tüm sakinleri için eşit şekilde erişilebilir olması gerekirken, bazı gruplar sistematik olarak dışlanmakta ve görünmez kılınmaktadır.

Oysa katılımcı yönetişim, bu sorunun çözümünde temel bir ilke olarak benimsenmelidir. Göçmen STK'ları, mahalle muhtarları ve yerel halk temsilcilerinin dahil edildiği çok aktörlü bir planlama süreci, mekânı daha kapsayıcı ve adil hale getirebilir. Bu yaklaşım, mekânı yalnızca fiziksel bir çevre olarak değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin üretildiği bir alan olarak kabul etmeyi gerektirir.

4.2.3. Mekânsal Seyreltme Politikaları ve Geçiciliğin Kurumsallaşması

Göçmenlerin mekânda kök salma pratiklerini zedeleyen bir diğer önemli politika ise Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülen "Mekânsal Yoğunlaşma ile Mücadele Projesi"dir. Bu proje kapsamında, yerli nüfusa oranla %25'i aşan göçmen nüfusu barındıran mahallelerde yeni ikamet izinleri yasaklanmakta ve göçmenlerin bu alanlara yerleşmeleri engellenmektedir. Söz konusu politika, göçmenlerin özellikle sosyal

ağlarının, ekonomik faaliyetlerinin ve aidiyet hislerinin geliştiği mahallelerden taşınmasına neden olmakta; bu da göçmenlerin kentsel mekânda uzun vadeli yer edinme olanaklarını sekteye uğratmaktadır.

Samsun'un İlkadım ilçesinde Zafer ve Hürriyet mahalleleri, bu %25 yoğunluk sınırı kapsamında yeni göçmen yerleşimine kapatılmıştır. Bu durum, göçmenlerin kendi mahallelerinde kurdukları yaşam ilişkilerini kesintiye uğratmakta, sosyo-mekânsal sürekliliklerini kırmakta ve "kök salma" sürecini duraksatmaktadır. Göçmenlerin kültürel, ekonomik ve sosyal ilişkilerini mekândan dışlayarak parçalamak, uyum süreçlerinin önünü kesmektedir.

"Zafer Mahallesi kapandı. Oraya istesek de taşınamıyoruz artık. Halbuki bütün akrabalar oradaydı." (S7)

Lefebvre'in tanımıyla "tasarlanan mekân", iktidarın mekân üzerindeki tasavvurudur; bu tasavvur, mevcut toplumsal ilişkileri yeniden düzenlemek amacıyla mekânı yeniden üretir. Bu bağlamda kentsel dönüşüm, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ideolojik ve sınıfsal bir müdahale biçimidir. Bu bağlamda, mekânın yeniden üretimi artık kullanıcıların gündelik pratiklerinden değil, bürokratik kontrol ve güvenlikçi yönetişim anlayışından beslenmektedir. Lefebvre'in "tasarlanan mekân" kavramı, bu tür politikaları açıklamak açısından son derece işlevseldir. Mekân, göçmenlerin değil, onları "düzenlenmesi gereken nüfus" olarak kodlayan kurumların tahayyülüne göre şekillendirilmekte; bu da hem fiziki hem de sosyal dışlamayı beraberinde getirmektedir.

4.3. Yaşanan Mekân: Gündelik Hayat, Dayanışma ve Sosyo-Mekânsal Deneyim

İlkadım'daki Suriyeli göçmenler, sadece mevcut mekânı tüketen değil; aynı zamanda gündelik yaşam stratejileriyle o mekânı yeniden üreten aktörlerdir. Yaşanan mekân, Lefebvre'e göre bireylerin duygusal, kültürel ve sosyal deneyimlerle ördüğü çok katmanlı bir alan olup, burada aidiyet, direnç ve topluluk pratikleri iç içe geçmektedir.

Görüşmeler, göçmenlerin hayatta kalma stratejileri olarak geliştirdikleri mikro ekonomik pratiklerin mekânı dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Arapça tabelalı marketler, dükkânlar ve hizmet ofisleri hem ekonomik gelir sağlamış hem de göçmenlerin görünürlüğünü ve aidiyet hissini artırmıştır.

"Önce bir dükkân açtık, sonra mahallede diğer Suriyelilerle yan yana olduk. Bu sayede işlerimiz de büyüdü, arkadaşlıklarımız da." (S3)

Evlerin alt katlarının dükkâna çevrilmesi, apartman boşluklarının iş yeri olarak kullanılması gibi örnekler, Lefebvre'in "pratikle üretilen mekân" anlayışıyla örtüşmektedir. Göçmenler mekânı yalnızca barınmak için değil, ekonomik üretim, sosyalleşme ve direnç için de kullanmakta ve dönüştürmektedir.

Kadın katılımcıların büyük bölümü, kamusal alanda görünür olmanın getirdiği sosyal baskılar nedeniyle mekânsal pratiklerini sınırlamakta, ev içini bir güvenlik alanı olarak yeniden tanımlamaktadır. Balkonların perdelerle kapatılması gibi pratikler, toplumsal cinsiyet normlarının mekân üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir (Fenster, 2005).

"Kendi evimi örttüm, perdeyi hiç açmam. Sokakta kim var bilmiyorum ama onlar da beni görmesin." (S8)

Kira paylaşımı, çocuk bakımı, gıda yardımı gibi pratikler, mahalle içinde etnik temelli güçlü bir dayanışma ağı kurmuştur.

"Kızımı işe giderken Suriyeli komşuya bırakırım. Türk komşu olsa bırakamazdım. Onlar da kabul etmezdi zaten." (S9)

Kamusal alanlar, göçmenler için hem bir sosyalleşme hem de dışlanma sahasıdır. Özellikle kadınlar ve çocuklar, yerli halktan gelen bakışlar nedeniyle kendilerini güvensiz hissetmektedir.

"Çocukları parka götürüyorum ama bazı Türkler ters bakıyor." (S3)

"Komşular iyi ama ben çok dışarı çıkmam. İşten gelince doğrudan eve geçiyorum çünkü yabancı olduğum için sorun çıkmasından çekiniyorum." (S5)

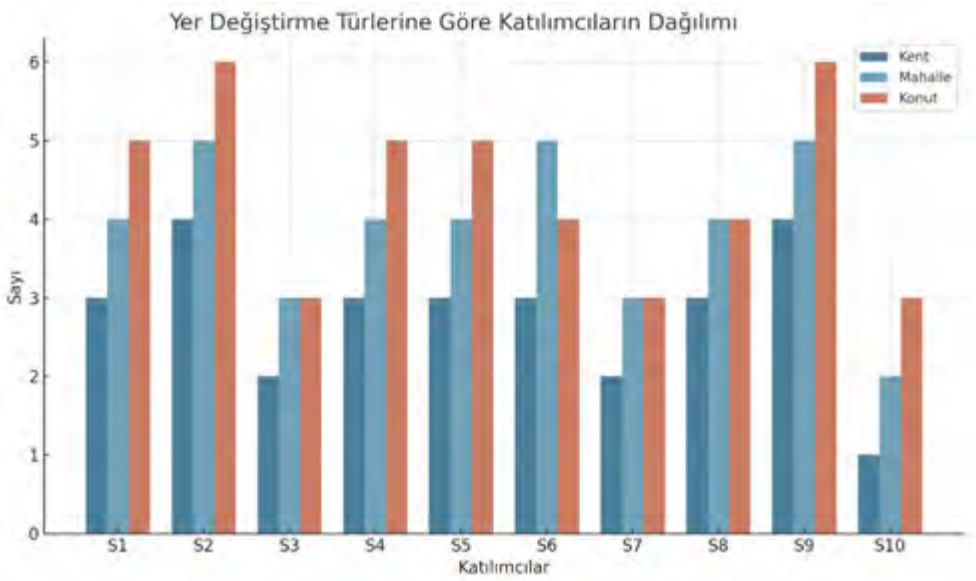
Çocuklar, okul ve oyun yoluyla mahalleye daha hızlı adapte olsalar da "Suriyeli git" gibi dışlayıcı söylemler bu uyum sürecini zedelemektedir.

"Oğlum Türkçe öğrendi ama okulda Suriyeli git diyorlarmış. Ağlayarak eve geldi." (S6)

Sonuç olarak, Suriyeli göçmenler, gündelik yaşam stratejileriyle mekânı aktif biçimde dönüştürmektedir. Sokak satıcılığı, dükkânların açılması, balkonların mahremiyet alanına dönüştürülmesi gibi pratikler, Lefebvre'in "yaşanan mekân" (lived space) kavramına uygun biçimde, bireylerin deneyimleriyle anlam kazanan bir mekân üretimini yansıtmaktadır.

4.4. Yer Değiştirme Deneyimlerinin Uyuma Etkisi: Lefebvre'in Mekânın Üretimi Teorisi Bağlamında Bir Değerlendirme

Lefebvre'in *mekânın üretimi* kuramına göre kent mekânı, yalnızca fiziksel bir zemin değil; sosyal ilişkiler, gündelik pratikler ve politik çatışmalarla şekillenen dinamik bir üretim sürecidir. Suriyeli göçmenlerin Samsun'daki mekânsal deneyimi de bu kuramsal çerçevede okunabilir. Aşağıda yer alan Grafik, Samsun İlkadım'da yaşayan ve araştırmaya katılan 10 Suriyeli göçmenin Türkiye'ye gelişlerinden itibaren yaşadıkları kent, mahalle ve konut ölçeğinde yaşadığı yer değiştirme sıklıklarını göstermektedir.

Şekil 4. Suriyeli katılımcıların yer değiştirme yoğunluğu (kent/mahalle/konut bazında) (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Grafikte görüldüğü üzere, katılımcıların büyük çoğunluğu Türkiye'ye geldikten sonra 3 ila 6 kez konut değiştirmiş, ayrıca en az 2 farklı mahallede yaşamıştır. Bu durum, göçmenlerin kentsel mekânda istikrarlı biçimde tutunamadığını ve "yaşanan mekân" üretiminin kesintiye uğradığını göstermektedir.

Lefebvre'in (1991) kuramına göre yaşanan mekân, ancak tekrar eden deneyimler, sosyal ilişkiler ve gündelik pratikler yoluyla inşa edilir. Oysa saha bulguları, bu sürekliliğin ciddi biçimde sekteye uğradığını ortaya koymaktadır. Yer değiştirme deneyimi, mekânla kurulan ilişkiyi üç temel düzeyde zayıflatmaktadır:

1. **Mahalle Düzeyinde:** Sürekli mahalle değişiklikleri, sosyal ağların kopmasına, hemşehri dayanışmasının zayıflamasına ve kolektif hafızanın kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Bu da mahalle temelli aidiyetin gelişmesini engeller.

2. **Konut Düzeyinde:** Konutların sık sık değişmesi, özellikle kadınlar ve çocuklar açısından gündelik rutinin bozulmasına, ev içi düzenin sürekliliğini yitirmesine yol açmaktadır. Bu da evin bir "güvenlik alanı" işlevini zayıflatmaktadır.

3. **Kent Düzeyinde:** Kent içinde ya da kentler arası hareketlilik, göçmenlerin kamusal mekânla kurduğu ilişkiyi yüzeysel kılmakta; kentsel mekânın sahiplenilmesini ve uyum süreçlerini kırılgan hale getirmektedir.

Özellikle devlet politikalarının ve yerel yönetim müdahalelerinin (örneğin kentsel dönüşüm, yoğunluk sınırları, ruhsat düzenlemeleri) etkisiyle ortaya çıkan bu yer değişiklikleri, göçmenlerin "barınma"yı aşarak "yer edinme" sürecini kurumsal olarak da engellemektedir.

Bu nedenle, sürekli yer değiştirme pratiği sadece fiziksel bir hareketlilik değil, aynı zamanda göçmenlerin yaşanan mekân üretimini ve toplumsal uyum potansiyelini de zayıflatan bir süreçtir. Özellikle çocukların

eğitimi, kadınların mahalle içi güvenliği ve sosyal dayanışmanın sürdürülebilirliği bu istikrarsızlıktan doğrudan etkilenmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE TOPLUMSAL UYUMUN MEKÂNSAL BOYUTU

Bu çalışma, Samsun'un İlkadım ilçesinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin kent mekânıyla kurduğu ilişkiyi Lefebvre'in "mekânın üretimi" kuramı çerçevesinde çok katmanlı biçimde incelemiştir. Bulgular, mekânın yalnızca fiziksel bir barınma zemini değil; aynı zamanda sosyal ilişkilerin, gündelik pratiklerin ve politik müdahalelerin iç içe geçtiği bir toplumsal üretim alanı olduğunu ortaya koymuştur. Göçmenlerin kentteki konumlanışları edilgen değil; aktif, dönüştürücü ve çok düzeylidir. Bu bağlamda çalışmanın bulguları üç temel örüntüde somutlaşmaktadır:

İlk olarak, göçmenlerin yerleşim tercihleri hemşehrilik ilişkileri, kültürel benzerlik ve dayanışma ağları etrafında şekillenmekte; bu durum mekânın "algılanan mekân" düzeyinde güvenlik ve aidiyet hissiyle içselleştirildiğini göstermektedir. İkinci olarak, kamusal alan kullanımı, geçim stratejileri ve gündelik dolaşım pratikleri üzerinden inşa edilen görünürlük, göçmenler için bir direniş ve tutunma biçimine dönüşmektedir. Ancak bu görünürlük, özellikle yerel yönetimlerin denetim odaklı müdahaleleriyle bastırılmakta, toplumsal aidiyet zedelenmektedir. Üçüncü olarak ise, kentsel dönüşüm projeleri, %25 yoğunluk sınırı ve tabela denetimleri gibi uygulamalar aracılığıyla göçmenler kent mekânında geçici, görünmez ve dışlanabilir özneler olarak yeniden tanımlanmakta; bu durum Lefebvre'in "tasarlanan mekân" kavramı ile açıklanabilir.

Çalışma ayrıca, mekânsal deneyimlerin toplumsal uyumu biçimlendirmedeki rolünü de ortaya koymaktadır. Göçmenler, mahallelerde geliştirdikleri dayanışma ağları, ortak kullanım alanlarında yaşanan gündelik karşılaşmalar ve kolektif üretim biçimleriyle yalnızca mekâna tutunmakla kalmamakta; aynı zamanda toplumsal uyumun taşıyıcısı hâline gelmektedir. Bu durum, mekânın toplumsal uyum için bir aracı değil, başlı başına bir zemin ve aktör olduğunu göstermektedir.

Ancak bu sürecin kırılgan olduğu da gözlemlenmiştir. Kentsel dönüşüm, aşırı denetim, görünürlük baskısı ve toplumsal gerilimler toplumsal teması zayıflatmakta; geçicilikten kalıcılığa geçişte yaşanan çatışmalar uyum sürecini sekteye uğratmaktadır. Özellikle Suriyeli kadınların kamusal alandaki varlığına yönelik rahatsızlıklar ve güvenlik sorunları, toplumsal uyumun cinsiyet temelli eşitsizliklerle de iç içe geçtiğini göstermektedir. Sonuç olarak, göçmenlerin kentsel mekânda deneyimledikleri üretim süreçleri, toplumsal uyumun hem taşıyıcısı hem de belirleyicisidir. Ancak bu süreç, sadece bireysel stratejilere değil; planlama, yönetişim ve toplumsal tanıma ilkeleriyle desteklendiğinde kalıcı ve adil bir uyuma dönüşebilir.

6. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Samsun İlkadım örneğinde yürütülen bu çalışma, göçmenlerin kent mekânıyla kurduğu ilişkinin çok boyutlu doğasını gözler önüne sermiştir. Lefebvre'in mekânın üretimi kuramı çerçevesinde geliştirilen analizler,

göçmenlerin mekânı yalnızca tüketen değil; algılayan, dönüştüren ve anlamlandıran toplumsal özneler olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmada elde edilen bulgular, göçmenlerin mekânsal tercihlerinin hem gündelik ihtiyaçlar hem de kültürel pratikler ve sosyal ağlar tarafından biçimlendiğini göstermektedir.

Göçmenlerin mekânsal deneyimleri, toplumsal uyumu biçimlendiren temel dinamiklerden biridir. Ancak bu süreç, yalnızca bireysel çabalarla değil; mekânsal adalet, kapsayıcı planlama ve hak temelli yönetişim ilkeleriyle desteklendiği ölçüde sürdürülebilir hale gelir. Bu nedenle göçmenlerin kent mekânıyla kurdukları ilişkinin, toplumsal uyum politikalarının merkezine yerleştirilmesi ve bu ilişkinin çoğulcu, adil ve karşılıklı bir tanıma zemini üzerine inşa edilmesi gerekmektedir.

Bu çok boyutlu bulgular doğrultusunda, mekânsal dışlanmayı azaltan, göçmenlerin katılımını destekleyen ve toplumsal uyumu güçlendiren aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

1. Katılımcı Planlama Mekanizmaları: Göçmen STK'ları, yerel halk temsilcileri ve belediye aktörlerinin bir araya geldiği mahalle temelli planlama atölyeleri kurulmalı; mikro müdahaleler (kamusal oturma alanları, çocuk oyun alanları, kadınlara yönelik güvenli alanlar) birlikte tasarlanmalıdır.

2. Müşterek Mekânların Güçlendirilmesi: Parklar, pazarlar, sosyal merkezler gibi alanlar kültürel karşılaşmaların yaşandığı çoğulcu mekânlara dönüştürülmeli; kolektif üretimi teşvik eden mahalle etkinlikleri ve kültürel programlar desteklenmelidir.

3. Mekânsal Ayrışmayı Önleyici Politikalar: %25 yoğunluk sınırı gibi dışlayıcı uygulamalar yerine sosyal konut politikaları ve karma mahalleleşmeyi teşvik eden stratejiler hayata geçirilmelidir.

4. Hak Temelli ve Yerinden Edilmeye Karşı Koruyucu Yaklaşımlar: Kentsel dönüşüm ve ruhsat baskısı gibi müdahalelerle göçmenlerin yerinden edilmesi engellenmeli; bu grupların barınma, çalışma ve katılım hakları anayasal güvence altına alınarak mekânsal istikrarları desteklenmelidir.

5. Veri Odaklı ve Yerel Ölçekli Araştırmaların Teşviki: Belediyelerin göçmen yoğunluklu mahallelerde veri üretme kapasitesi artırılmalı, yerel gözlem ve katılımcı araştırmalar ile politika tasarımı desteklenmelidir.

Bu öneriler doğrultusunda, Suriyeli göçmenler kent mekânında yalnızca uyum sağlayan edilgen özneler değil; mekânın üretiminde aktif rol oynayan toplumsal ortaklar olarak tanınmalıdır. Planlama ve yönetişim süreçleri, göçmenlerin bu üretim sürecindeki rolünü destekleyici biçimde yeniden kurgulanmalıdır. Ancak bu yolla kapsayıcı, adil ve birlikte yaşamaya dayalı bir kent tahayyülü hayata geçirilebilir.

7. KAYNAKÇA

Aksoy, A., & Öztürk, N. (2011). Supplier selection and performance evaluation in just-in-time production environments. *Expert Systems with Applications, 38*, 6351–6359. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.11.090

Atkinson, R., & Flint, J. (2004). Snowball sampling. In M. S. Lewis-Beck, A. Bryman, & T. F. Liao (Eds.), *Encyclopedia of social science research methods* (pp. 1043–1044). SAGE Publications.

Bayat, A. (2013). *Life as politics: How ordinary people change the Middle East* (2nd ed.). Stanford University Press.
Brenner, N. (2009). What is critical urban theory? *City, 13*(2–3), 198–207. https://doi.org/10.1080/13604810902982299
Fenster, T. (2005). Gender and the city: The different formations of belonging. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography, 12*(2), 217–231. https://doi.org/10.1080/09663690500082500
Glick Schiller, N., & Çağlar, A. (2016). Displacement, emplacement and migrant newcomers: Rethinking urban sociabilities within multiscalar power. *Ethnic and Racial Studies, 39*(8), 1285–1299. https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1145711
Göç İdaresi Başkanlığı (GİB). (2025). *Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler - Mayıs 2025 verileri*. https://www.goc.gov.tr/
Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review, 53*, 23–40.
Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Blackwell.
Marcuse, P. (1985). Gentrification, abandonment, and displacement: Connections, causes, and policy responses. *Journal of Urban and Contemporary Law, 28*, 195–240.
Medya ve belediye raporları. (2021–2022). Altındağ olayları sonrası Zabıta ve Valilik duyuruları. (Arşiv belgeleri ve haber kupürleri).
Milliyet. (2023, Mayıs 4). *Samsun'da 1000 konutluk Kıran projesinde sona gelindi.* https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/samsun/ilkadim/samsunda-1000-konutluk-kiran-projesinde-sona-gelindi-6882887p
Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal-Özel alan, kültür ve tecrübe. In M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* (pp. 443–501). Hil Yayınları.
Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal, 58*(2–3), 99–108. https://doi.org/10.1023/B:GEJO.0000010829.62237.8f
Samsun Kent Haber. (2020, Ocak 7). Samsun'da mültecilerin astığı Arapça tabelalar İlkadım Belediyesi zabıtası tarafından söküldü. https://www.samsunkenthaber.com.tr/samsun-da-multecilerin-astigi-arapca-tabelalar-ilkadim-belediyesi-zabitasi-tarafindan-sokuldu/7999
Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.
T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). *Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği*. Resmî Gazete, 10.01.2015 tarihli ve 29232 sayılı (değ. 01.02.2019). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190201-3.htm
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023*. https://data.tuik.gov.tr/
Yurdadön Aslan, P., & Yavan, N. (2018). Mekânın üretimi ve Lefebvre'in mekânsal üçlü kavramsallaştırmasının görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 1–20. https://doi.org/10.14744/planlama.2018.25338

7

İSTANBUL'DA İRİ YAPI ADALARINDA YÜKSEK KONUT BLOKLARIYLA ÖRGÜTLENEN YERLEŞMELERİN KENTSEL MEKÂNA ETKİSİ*

Dilvin Hazal AKKAYA USMAN[1]

[1] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
dilvin.akkaya@msgsu.edu.tr

ÖZET

Kentleri ve kentleri oluşturan yapıları bir ekosistemdeki organizmalar olarak düşünebiliriz. Ekosistemler sıklıkla, yaşam ortamlarına sonradan dahil olan ve çeşitli etkenlerle aşırı çoğalan "yabancı türler" ile gündeme gelir. Temas edilen yabancı türün anlaşılabilmesi için anatomisinin incelenmesi, farklı bir ekosistemde görülme sebeplerinin anlaşılması ve nihayetinde istilacı bir karakterinin olup olmadığının tespit edilmesi gibi bir dizi çalışma yapılması gerekir. Neticede bu türün yabancı olduğu ekosistemi nasıl dönüştüreceği ve etkilerinin neler olabileceği kritik öneme sahip sorulardır. Bu bağlamda, İstanbul'da erken örneklerini 1990'lı yılların ortalarında görmeye başladığımız, 2000 yılı sonrasında ekonomik büyümede öncelik verilen ve kitlesel konut stokunda baskın konut tipine dönüşen yüksek konut bloklarını konu edinen bildiri, kentsel morfoloji ve konut tipolojisi arasındaki ilişki üzerinden kentsel mekânının değişimini anlamaya yönelir. Çalışma kapsamında ikametin alışılagelen ölçekten farklılaşarak örgütlendiği yüksek konut bloklarının kentsel örüntüye etkisini değerlendirmek üzere morfolojik ve tipolojik çözümlemeye başvurulur. İstanbul'da 2000 yılı sonrasında özel sektör tarafından üretilen, yerleşme sınırları içerisinde sadece konut işlevli bloklardan oluşan, 500 konut ve üzeri kapasiteye sahip, 60 konut yerleşmesi ele alınır. İncelenen her konut yerleşmesinde, bina yüksekliği 51,50 metreyi (17 kat ve üzeri) geçen bir ya da birden fazla yüksek konut bloğu bulunur. 48'i Avrupa yakasında, 12'i Anadolu yakasında konumlanan yerleşmelerin her biri için tamamı kamuya açık kaynaklar üzerinden (ilgili web sitesi, proje kataloğu gibi) elde edilen ham veriler baz alınarak araştırmaya uygun tekniklerle görselleştirilen, yerinde tespit ve gözlemlerle desteklenmiş bilgi föyleri hazırlanır. 2000'li yıllarda farklı ülkelerde kentsel yapı stoku ve konut

* Bu bildiri, MSGSÜ Mimarlık Anabilim Dalı'nda 2024 yılında Prof. Dr. Özgür Bingöl'ün danışmanlığında tamamlanan "İstanbul'da 2000 Yılı Sonrasında Üretilen Yüksek Konut Bloklarının Kentsel Mekân ve Blok Planı Üzerinden Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

üretimi üzerine geliştirilen çizim, alansal hesap ve karşılaştırma yöntemlerine dayalı çalışmalara referansla ve tipo-morfolojik bir yaklaşımla biçimlendirilen belgeleme çalışması aracılığıyla yüksek konut bloklarının yapılaşma koşulları bağlamında nicel-oransal verilerin tespitinin yanı sıra, yerleşme planı ölçeğinde yapılan değerlendirmelerle planlama tercihleri açığa çıkarılır. İstanbul'da 2000 yılı sonrasında inşa edilen, yüksek konut blokları özelinde yerleşme formları üzerinden elde edilen veriler, tamamı güvenlikli ve dışa kapalı yerleşmelerin geleneksel kent içi yapı adası ve parsel büyüklüklerinin çok ötesinde, literatürde "süperblok" ya da "megaparsel" olarak tanımlanan iri yapı adaları üzerinde inşa edildiğini ortaya koyar. Bildiri, İstanbul'da iri yapı adalarında yüksek konut bloklarıyla örgütlenen yerleşmeler nedeniyle kentsel mekânda yaşanan dönüşümün, parça-bütün ilişkisi üzerinden kent ölçeğinde tartışmaya açılmasını hedefler.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul, kentsel mekân, kentsel yoğunluk, yüksek konut blokları, yerleşme formu*

1. GİRİŞ

Sosyal, politik, fiziksel ve ekonomik süreçlerden geçerek oluşan kentler hızla değişime uğrar. Zaman içerisinde nüfus artışı, göç gibi nedenlerin yanı sıra toplumsal ihtiyaçlar kentlerin biçim ve sınırlarını farklılaştırır. Yapılar, yapı grupları, parseller, yapı adaları, cepheler, yol ağları ve meydanlar gibi kentleri tanımlayan fiziksel ögelerin değişimi kentleri birbirinden farklılaştırır. Kentlerin içinde bulunduğu hızlı değişimi doğrudan etkileyen, kentsel mekânı biçimlendiren yapıların büyük çoğunluğunu konutlar oluşturur.

Konut planlama ve uygulama pratiklerinin 20. yüzyılın sonlarında küreselleşmenin ve neoliberal politikaların etkisinde, özel sermaye tarafından yapılandırılmaya başlaması kentleri ve konutları alışık olduğumuz biçimlerinden uzaklaştırmaktadır. Son yıllarda konut üzerine yayınlanan çeşitli raporlar, konutun sosyal işlevini yitirdiğini, ekonomik bir metaya dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Konut üretiminin sermayenin eline geçmesi, konutun üretim biçimlerini doğrudan etkilediği gibi, yapılı çevrenin büyük çoğunluğuna hızla egemen olmaya başlayan yeni konutların inşası, kent mekânını dönüştürmektedir. Bu dönüşümle, kentsel mekâna özgü bir dizi özellik kaybolmaya başlamıştır.

Sermayenin kontrolünde gerçekleşen konut üretimi bir taraftan kent biçimlerini hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisine sokarken, diğer taraftan barınma sorununu da etkiler. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Programı (UN-HABITAT)'nın yayınladığı rapora göre, 2030 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan 3 milyar insanın yeterli barınma imkânına sahip olamayacağı tahmin edilmektedir (URL-1). Konut sorununu çözmek adına atılacak adımların kentsel yerleşimleri nasıl etkileyeceği pek çok alanda tartışılması gereken bir konudur.

Küresel ölçekte büyüyen konut/barınma sorununun artarak gündemde kalacağını gösterir nitelikteki gelişmeler ülkemiz kentlerini de doğrudan etkilemektedir. Türkiye'ye göç nedeniyle oluşan nüfus ve kentleşme oranındaki artış, küresel ekonomik ve politik gelişmeler, 2001 ekonomik krizi sonrası inşaat sektörüne yönelim, 1999 Marmara Depremi sonrası yapı stokunun iyileştirilmesi/yenilenmesi ve enformel yapı stokunun dönüşümü gibi etmenlerle; konut üretimi özellikle 2000'li yıllarda resmi istatistiklerin de ortaya koyduğu gibi büyük ölçüde artar. Konut üretimindeki muazzam artış, dünya metropollerinden biri

olan İstanbul'un kent dokusunu hem kent merkezlerinde hem de kent çeperlerinde doğrudan etkiler. Bu çalışma, konut üretimi ekseninde İstanbul kentinde yaşanan değişim üzerine kuruludur.

Araştırmanın konusunu, İstanbul'da 2000 yılından günümüze konut ağırlıklı kentsel yapı stoku içinde çokça üretilen ve kent içi küçük parsel ölçeğini aşan toplu üretimlerde baskın tip olarak görülen yüksek konut blokları oluşturmaktadır. İstanbul'da özellikle ekonomik büyümede öncelik verilen inşaat üretimiyle ivme kazanan, ikametin alışılagelen ölçekten farklılaşarak örgütlendiği yüksek konut bloklarının kentsel örüntüye etkisinin değerlendirilmesi, nitel ve nicel özelliklerinin deşifrasyonu araştırmanın hedefleri arasındadır. Araştırma, yaşanan dönüşümün parça-bütün ilişkisi üzerinden kent ölçeğinde tartışmaya açılmasını amaçlar.

Araştırma kapsamı İstanbul'da 2000 yılı sonrasında özel sektör tarafından üretilen, yerleşim sınırları içerisinde sadece konut işlevli bloklardan oluşan, 500 konut ve üzeri kapasiteye sahip, bina yüksekliği 51,50 metreyi (17 kat ve üzeri) geçen bir ya da birden fazla yüksek konut bloğu bulunan konut yerleşmelerini içerir. 2000'li yıllarda farklı ülkelerde kentsel yapı stoku ve konut üretimi üzerine geliştirilen çizim, alansal hesap ve karşılaştırma diyagramlarına dayalı çalışmalara referansla biçimlendirilen araştırma yöntemiyle, belgeleme çalışması yapılmıştır. Farklı sınırlandırmalarla seçilen, 48'i Avrupa yakasında, 12'si Anadolu yakasında konumlanan 60 konut yerleşmesinin her biri için hazırlanan veri seti aracılığıyla, kent biçimini doğrudan etkileyen konutu stoku verisi okunabilir, diğer bir deyişle üzerinden sayısal veri elde edilebilir hale getirilmiştir. Yüksek konut bloklarının yapılaşma koşulları bağlamında nicel-oransal verilerin tespitinin yanı sıra, yerleşme planı ölçeğinde yapılan değerlendirmelerle planlama tercihleri açığa çıkarılmıştır.

İstanbul ili sınırları içerisinde yer alan yüksek konut bloklarıyla sınırlandırılan araştırmanın Türkiye'nin diğer metropolleri üzerine benzer yöntemle yapılacak araştırmalarla bir arada ülke geneline hâkim olan son dönem yapılaşma mantığına ışık tutması beklenmektedir. Bununla birlikte, yüksek konut bloğu tipolojisi özelinde arz-talep dengesinin incelenmesi, politik zeminin planlama, uygulama sürecindeki etkileri, özel sektörün yerel ve merkezi ölçeklerde kamu otoritesi ile kurduğu ilişkilerin formu araştırma kapsamına dahil edilmemiştir.

Metaforik bir tanımlamayla İstanbul şehri ve ikamet edenleri için "yabancı tür" olarak nitelenen yüksek konut bloklarını ele alan araştırma bir dizi önermeyi beraberinde ön plana çıkarmayı ve tartışmayı hedeflemektedir. Araştırmaya ilişkin önermeler aşağıda sıralanmıştır.

- Yüksek konut blokları, 2000'li yıllarda özellikle özel sektör tarafından veya kamu-özel sektör ortaklığı ile üretilen çevrelerde tercih edilen baskın konut tipolojisi haline gelmiştir.
- Söz konusu tercihe bağlı olarak üretilen yapı stokunda kentsel mekân tanımlanamaması, insan ölçeğine uygun çevreler yaratılamaması, vb. sorunlar apaçık ortadadır.
- Bu tipoloji ile üretilen barınma çevreleri kent kültürü ve kent ilişkileri açısından sorunludur.

Bu araştırma, yüksek konut bloklarına olan eğilimin irdelenmesine, etkilerinin araştırılmasına ve kent ölçeğinde tipo-morfolojik açıdan değerlendirilmesine olanak sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır.

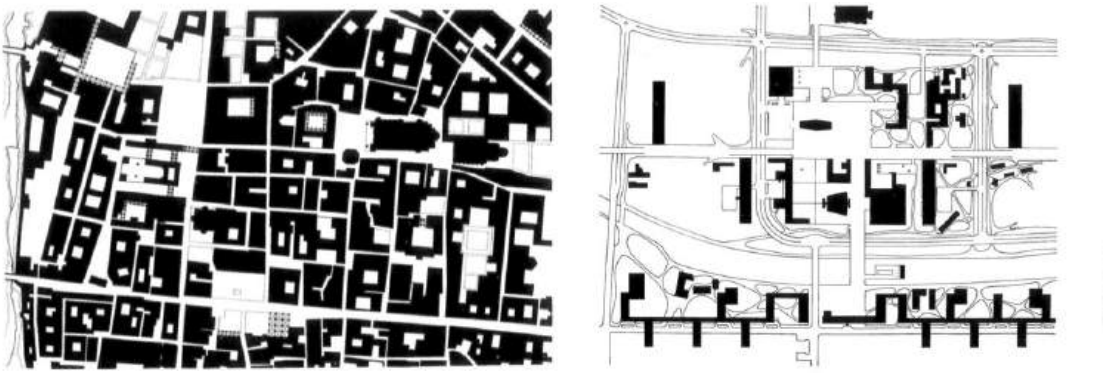
2. KURAMSAL ÇERÇEVE: KENTSEL KONUT VE KENTSEL MEKÂN İLİŞKİSİ

Kentsel mekân, mimarlık, şehircilik, peyzaj, coğrafya, ekonomi, toplumbilim, siyaset, teknoloji, din, felsefe ve sanat gibi geniş bir yelpazede incelenen katmanlı ve karmaşık yapıya sahip bir kavramdır. İlgili literatürde mimarlık ve planlama disiplinlerinin kentsel mekânı daha iyi kavrayabilmek için form odaklı çalışmaları önemli yer tutar. Kent bütününü oluşturan sokaklar, yapı adaları, parsel ve binaların yanı sıra kamunun kullanımına açık ve kapalı alanlar farklı yaklaşım ve yöntemlerle incelenir.

Kentsel mekân, Giambattista Nolli'nin 1748 tarihli "Roma'nın Yeni Topografyası" (*Nouova Topografia di Roma*) olarak isimlendirilen kent temsiliyle doluluklar tarafından sınırlandırılan boşluklar olarak görünür hale gelir. Nolli'nin şekil-zemin diyagramında, Roma'da kentin açık alanlarının yanı sıra, gündelik hayatta kentliler tarafından kullanılan kamusal alanları da kâğıda aktarmasıyla kentsel mekân temsilleri farklılaşır. 1889 yılında Camillo Sitte "Sanat İlkelerine Göre Kent İnşa Etmek" başlıklı çalışmasıyla kamusal alanlar tarafından tanımlanan açık alanları vurgular. 1890 yılında Hermann Josef Stübben "Der Stadtebau: Handbuch der Architektur" eserinde kentsel mekân ve kentsel blok arasındaki ilişkiyi öne çıkarır. Sanat tarihçisi Albert Erich Brinckmann ise, 1908 tarihli çalışması "Platz and Monument"te kendisinden önceki temsillerden farklı olarak kentsel mekânı tanımlarken, mekânı sınırlandıran doluluklarda kamusal binalar yerine kentsel konutlara odaklanır. Brinckmann (1923)'a göre "şehir inşa etmek, mekânı şekillendirmek için konutların kullanılması" demektir. Bu ifade, kent dokusunun büyük bölümünü oluşturan kentsel konutların biçimlenişinin kentsel mekânın yaratılmasına etkisini vurgular.

Geleneksel Avrupa kentlerinde konutlar, yollar tarafından sınırlandırılan yapı adalarında bitişik düzenli yapılaşmayla, kentsel açık alanları tanımlayan doluluklardır. Geleneksel kent, farklı işlevleri bir arada barındıran, insan ölçeğine uygun bir yaşam alanı sunar niteliktedir. Yirminci yüzyılda ise barınma sorunlarına çözüm odaklı geliştirilen kentleşme modelleri ve yol-ada-parsel-yapı ilişkisini devre dışı bırakan planlama önerileri kentlerin dokusunu çözünmeye iter. Kentsel mekân ile kentsel konut arasındaki bağ kopar. Çeper bloklarla sınırlandırılmış sokak, meydan, avlu gibi baskın tanımlı açık alan öğeleriyle mekânsal olarak tasarlanmış şehirlerin yerini Le Corbusier başta olmak üzere diğer modernistlerin nesne odaklı, çözünük, kompozisyonel mimarisiyle, binaların büyük açık alanlarda düzenlendiği şehirler alır (Sonne, 2017).

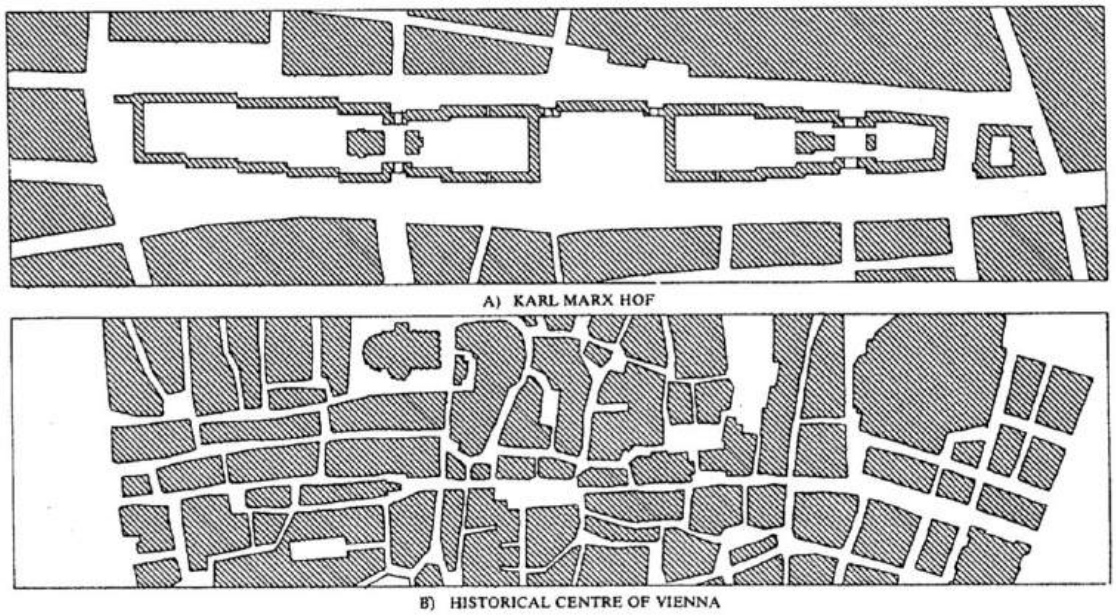
1960'lardan sonra kentlerde meydana gelen dönüşüme tepki olarak Colin Rowe ve Fred Koetter, Rob Krier, Leon Krier ve Aldo Rossi gibi mimarlar, açık bir alanda nesne fikri (*object in a field*) yerine kentsel mekânın ve binaların etkileşim halinde olduğu, kent mimarlığında mekânı öncül kabul eden bir kentsel mekân teorisi geliştirmeye çaba gösterir. "Kolaj Kent" kitabında geleneksel "Parma" şehrini, Le Corbusier'in ütopik şehri "Saint Die" ile şekil-zemin diyagramlarıyla karşılaştırmalı olarak sunan ve geleneksel/modern şehir ayrımını net bir şekilde ortaya koyan Rowe ve Koetter'a göre (1978) sınırlı yapılandırılmış alanlar tanımlamayı ve anlamayı kolaylaştırırken, herhangi bir tanımlanabilir sınırı olmayan, bitmez tükenmez bir boşluğun anlamayı engelleyeceği açıktır (Şekil 1). Parma şehri, doluluk ve boşluklarıyla dengeli bir örüntüye sahiptir. Sokak, meydan, avlu, iç bahçe gibi açık alan ayrımları nettir ve kentsel dokunun sürekliliği sosyal ihtiyaçlara cevap verir niteliktedir. Saint Die şehrinde ise kentsel mekân boşlukta yüzen nesneler için tanımsız bir arka fon olarak kalır. Konut bloklarının, kamusal binaların diğer bir deyişler kentsel dolulukların kentsel mekân ile bağlantısı tamamen kopmuştur.

Şekil 1. Parma ve Saint Die şehirlerinin şekil-zemin diyagramları (Rowe ve Koetter, 1978)

Geleneksel kentle tipolojik bir süreklilik kurmayı amaçlayan, kent dokusundaki dolulukların ve boşlukların bir mozaiğin parçaları gibi birbirlerini tamamlamaları gerektiğini savunan Rob Krier'e göre (1991) kent dokusu doluluklar tarafından belirlenir ve çevresiyle, komşu yapılarla, sokakla, gökyüzüyle diyalog kurmayan, geometrik keskinliklerinin ötesinde bir ifade taşımayan modernist binaların yarattığı boşluklar kentsel bir mekân oluşturamaz. Leon Krier (1984) kentsel mekânı tanımlamak için kentsel doluluklara yönelerek kentsel blok (*urban block*) kavramını tanımlar. Kentsel bloklar, iyi tanımlanmış boyutları, hacimleri, yönlenmeleri, tipolojileri, düzen ve karmaşaları yoluyla o çevreye ve yere ait olarak kentin mimarisini oluştururlar (Krier, 1984). Krier'in ifadesiyle (1984), insan ölçeğini yakalayabilen bir kent bloğu, mekânların kompozisyonundaki en önemli tipolojik unsur olduğu gibi, kentsel örüntünün de kilit öğesidir.

Sokaklarla tanımlanan, parsel bölüntüleriyle ve binalarıyla kentsel yapının kurulmasında önemli bileşenlerden olan kentsel bloklar, zaman içerisinde değişen üretim yöntemleri, toprak mülkiyeti yapısı, hijyenik hususların artan önemi gibi ekonomik, siyasi ve kültürel gücün yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan büyük inşaat programlarının etkisiyle boyut değiştirir (Krier, 1984). Rowe ve Koetter'ın (1978) Parma-Saint Die karşılaştırması gibi, Leon Krier de kentsel blokların değişen boyutlarını Karl Marx Hof konut yerleşmesiyle Viyana'nın tarihi kent merkezini aynı ölçekte şekil-zemin diyagramlarıyla karşılaştırmalı olarak aktarır (Şekil 2).

Şekil 2. Karl Marx Hof ile Viyana'nın tarihi kent merkezini karşılaştıran diyagram (Leon Krier, 1984)

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında hızla büyüyen endüstri kentlerinin ekonomik yapısında meydana gelen değişiklikler ve konut talebinin karşılanması için yapılan müdahaleler kentsel mekânın dramatik değişimine ve kentsel mimarinin örselenmesine neden olur. Kent merkezlerinde artan ihtiyaçlarla gerçekleşen değişimlerde, kentsel blokların alt birimi olan parseller yeni yapı tiplerine uyum sağlayacak şekilde birleşir, boyutları giderek büyür, bazen kentsel bloğun tümü tek bir parsel olarak kabul edilir hale gelir. Kentsel blok tipolojisinde yaşanan bu dönüşüm kentsel açık mekânların biçimlenişlerini doğrudan etkiler. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, geleneksel kentlerin yapılı ve açık alan oranları fiilen tersine dönmüştür.

Zaman içerisinde boyutsal değişikliğe uğrayarak büyük kent parçaları haline dönüşen kentsel bloklar ilk olarak 1971 yılında Alan Colquhoun tarafından "süperblok" kavramıyla tartışmaya açılır. Colquhoun'a göre (2005) her modern kent tek seferde finanse edilen ve örgütlenen geniş mülk parçalarından yani süperbloklardan oluşur. Süperblok "kamu ya da özel kişilerin ya da her ikisinin birden, gittikçe daha büyük kent topraklarını denetleyerek, onlar üzerinden kâr elde etmelerini olanaklı kılan modern ekonomideki sermaye birikiminin büyüklüğü" nedeniyle ortaya çıkar ve bu türden üretimleri gerçekleştirecek çıkar çevrelerinin serbestçe hareket edebilmeleri için arsa yapı alanı oranı, ışık açıları, yoğunluk gibi değerleri içeren imar yönetmelikleri üzerinde sürece uygun kararnameler geliştirir (Colquhoun, 2005). Colquhoun'un ifadesiyle (2005) 20. yüzyılda geçmişte bütünün bir parçası olan kentsel konutların yerine her şeyin tasarımcı bireyin tercihlerine emanet edildiği bir döneme geçilmiştir. Özetle zaman içerisinde küçük parsellerden bir araya gelerek oluşan süperblok ve onunla birlikte "tasarlanan bütün" modern kapitalist devletin bir olgusudur.

Kentsel blokların geçirdiği değişim süperblok kavramı, üzerinden tartışmaya açıldıktan yaklaşık kırk yıl sonra çalışmalarını Doğru Asya şehirleri üzerine yürüten Christopher C. M. Lee tarafından "baskın tip" ve "megaparsel" kavramlarıyla yeniden yorumlanır. Lee (2012)'ye göre çağdaş mimarlık, neoliberal pazar ekonomisi içerisinde spekülasyona hizmet eder şekilde araçsallaştırılırken çağdaş kent, sermaye güçleri tarafından teşvik edilen "baskın tip"ler aracılığıyla tasarlanan ve inşa edilen, kalkınmacı devlet politikalarının

yönlendirdiği bir aygıttır. Lee (2012) "The Fourth Typology" başlıklı doktora çalışmasında kule/nokta konut blokları (*tower/point blocks*), çok katlı doğrusal konut blokları (*slab blocks*) ve podyum bloklar (*podium blocks*) Singapur'un üretilen "baskın tip"ler olarak ele alınır. Baskın tipler, kent merkezlerinden kent çeperlerine farklı büyüklüklerde tanımlanabilen büyük toprak parçaları üzerinde yani Lee'nin ifadesiyle (2016) sunduğu imkanlar ve özgürlükler nedeniyle özellikle geliştiriciler tarafından tercih edilen megaparsellerde tekrarlanarak çoğalır. Megaparsel, sermayeye karşı direnç göstermeyen, gerçekleştirilmesinde hızını kesecek engellere (imar şartları, ilgili yönetmeliklere) takılmayan, kalkınma hedeflerini kısa zamanda fiziki gerçeklere dönüştürme kapasitesine sahip, hızlı kentleşmeyi destekleyen esnek ve verimli bir aygıttır (Lee, 2016). Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra gayrimenkulün küresel bir yatırım aracına dönüşmesiyle megaparseller üzerinde kurulan mimari, metalaştırılması en kolay olan konut binalarında biçim bulur. Megaparseller içindeki konut blokları, asgari inşaat maliyetiyle imar kuralları dahilinde izin verilen azami birim sayısına ulaşma hedefiyle planlanan, saf emlak mantığının ürünü haline gelir (Lee, 2016).

Geliştiriciler/yatırımcılar tarafından sunduğu geliştirilebilme hızı ve hareket özgürlüğü nedeniyle tercih edilen megaparsellerin bir araya gelmesiyle oluşan kent okunaklı bir bütün olmaktan çıkar. Megaparseller ile kurulan yapılı çevre, kentsel mekândan, kamusal alandan yoksundur. Söz edilen yerleşmeler yığının, insanoğlunun bir arada yaşadığı coğrafi ve idari bir çerçeve olarak şehir mefhumu ile uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır (Bingöl ve Usman, 2021).

Araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan kentsel mekân ve konut ilişkisini irdeleyen literatür, yaşadığımız kentlerin özellikle son yirmi yıl içerisinde geçirmekte olduğu değişimi ve dönüşümü kısmen açıklamaktadır. İstanbul'da iri yapı adaları üzerinde üretilen büyük konut yerleşmelerinin kentsel mekânla ilişkili sorunlarını henüz 2000'li yılların başında tartışmaya açan isimlerden biri İhsan Bilgin'dir. Bilgin (2006), İstanbul'un merkezi alanlarındaki ve kritik otoyol kavşaklarındaki değerli bölgelerde, ölçekleri kenti domine edecek boyutlarda olan projelere ve emlak piyasasında üst-orta tabakadan orta tabakaya doğru hızla yayılan kapalı yerleşmelere dikkat çekerek söz konusu projelerin, kentin yapısına müdahale edebilecek kapasiteleri nedeniyle "sürekliliğe" ve "sürdürülebilirliğe" ilişkin kaygılarını dile getirir. Bilgin (2006)'e göre kentlerin yapısını kökten değişime uğratacak başlıca unsur, 1980 sonrası küresel ölçekte gündeme gelen yeni sermaye birikimi rejiminin gayrimenkul yatırımlarını devreye sokmasıdır.

3. İSTANBUL'DA 2000 YILI SONRASINDA ÜRETİLEN YÜKSEK KONUT BLOKLARININ ANALİZİ

Yüksek konut bloklarıyla elde edilen mekânların fiziksel özelliklerine odaklanarak 2000 yılı sonrasında İstanbul kent biçiminin değişimini tartışmak üzere, sınırları zaman ve yer olarak çizilmiş olan tanımlı bölgede yerleşim planları üzerine yapılacak belgeleme çalışmalarında kullanılacak blokların seçimi için öncelikle genel bir arşiv oluşturulmuştur.

İstanbul'da 2000 yılı sonrasında özel sektör tarafından üretilen konut bloklarında "yüksek" olanları seçebilmek için kat sayısı/yükseklik üzerinden yapılan ilk sınırlandırma, İstanbul İmar Yönetmeliği'nde "çok yüksek yapılar" olarak tanımlanan, bina yüksekliği 51,50 metreyi geçen (17 kat ve üzeri) konut blokları

üzerinden yapılmıştır. İstanbul'da 2000 sonrası inşa edilen yerleşmeler içerisinde kat sayısı sınırlandırmasıyla araştırmanın veri setinden kullanılmak üzere ilk etapta gerekli bilgilerine ulaşılabilen 165 adet yerleşim (Avrupa Yakası'nda 122, Anadolu Yakası'nda 43 olmak üzere) tespit edilerek arşivlenmiştir.

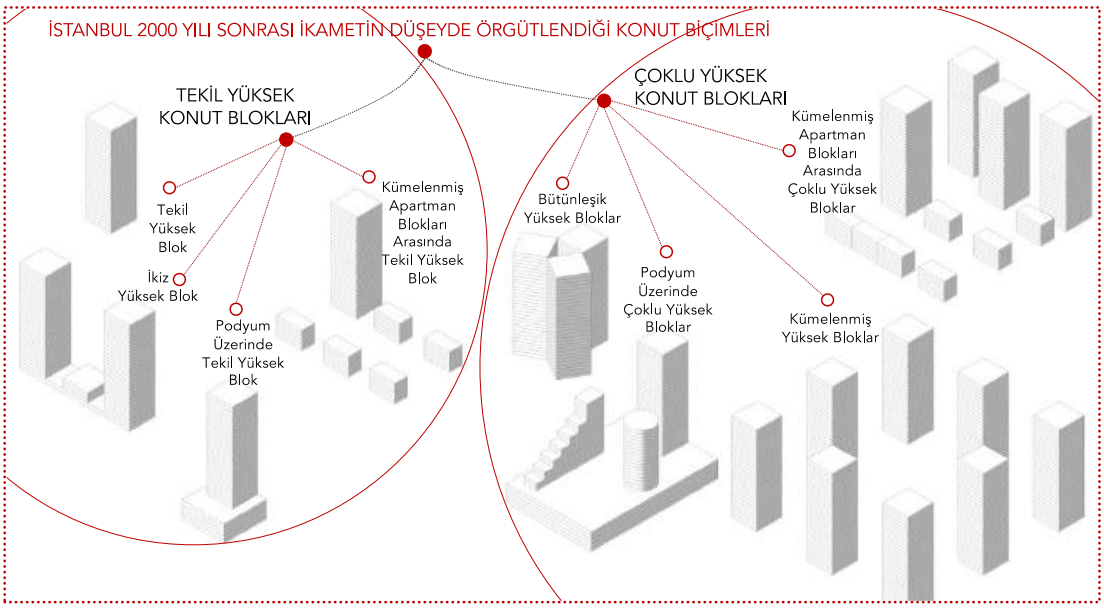
Yapılan liste çalışmalarında yüksek konut bloklarının parsel ölçeğinde üretildiğinden çok daha yoğun bir biçimde yeni kent çeperlerinde daha geniş alanlara sahip parsellerde kapalı/güvenli site düzeninde kurulduğu, bu alanlarda yüksek konut bloğu sayılarının arttığı gözlemlenmiştir. Kent merkezinde tekil ya da ikiz olarak üretilen yüksek konut bloklarının, kent çeperlerindeki kapalı sitelerde orta ya da az katlı apartman bloklarıyla birlikte farklı yerleşim formlarında düzenlendiği örneklerin yanı sıra, çok sayıda bloğun birbirine bağlanmış lineer podyumlar üzerinde yükseldiği örnekler de mevcuttur.

3.1. Yüksek Konut Bloklarının Tipolojik Sınıflandırılması

İstanbul'daki yüksek konut bloklarının tespiti ve birbirinden farklılaşan biçimlerinin keşfi sadece çok katlılığın konut bloklarını tek bir grup altında toplama konusunda sınırlı kalacağını ortaya koymuştur. Tipolojinin verdiği imkanlardan faydalanarak arşivlenen konut yerleşmeleri arasında, kent içindeki biçimleri üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmanın, araştırmanın odaklanacağı, veri setini oluşturacak yüksek konut bloklarının sınırlandırılmasında araç olarak kullanılması hedeflenmiştir.

Yüksek konut bloklarıyla kurulan konut yerleşmeleri, 17 kat ve üzeri yüksekliğe sahip olan blok sayılarına odaklanan, "tekil" ve "çoklu" yüksek konut blokları olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir (Şekil 3).

Arşivlenen yüksek konut blokları arasında İstanbul kent dokusunda daha çok merkezi iş alanı olarak tanımlanmış, parsel boyutlarının son derece küçük, arsa değerinin ise son derece yüksek olduğu ilçelerde görülen (Büyükdere Caddesi-Levent Aksı gibi) tek bir yüksek konut bloğundan oluşan yerleşmeler biçimleniş farklılıkları nedeniyle; "tekil yüksek blok, ikiz yüksek blok, podyum üzerinde tekil yüksek blok" olmak üzere üç farklı alt başlıkta ele alınmıştır.

Şekil 3. İstanbul'da 2000 yılı sonrasında inşa edilen, ikametin düşeyde örgütlendiği konut biçimlerinin sınıflandırılması

İstanbul kent genelinde, tek bir yüksek bloğa sahip konut yerleşmelerinin ağırlıklı olarak alışveriş merkezi, ofis, konut sakinleri için düzenlenmiş çeşitli sosyal etkinlikler için düzenlenmiş mekânlar olmak üzere çeşitlenerek işlevlenen, sadece konut sakinlerine ait ya da kamuya açık podyumlar üzerinde yükseldiği görülmüştür. Blok planlaması birbirinin tekrarı olan ikiz kule konut bloklarının bir kısmı karma işlevli ortak tek bir podyum üzerinde yükselirken bir kısmı zemine doğrudan entegre olmuştur. İncelenen bazı tekil yüksek konut bloklarının ise kent çeperinde yer alan iri yapı adalarında konumlanarak daha az katlı konut bloklarıyla, sosyal alanlarıyla birlikte düzenlendiği ve kapalı siteler içerisinde yer aldığı görülmüştür. Bu konut yerleşimleri de "kümelenmiş apartman blokları arasında tekil yüksek blok" alt başlığıyla tanımlanmıştır.

Yerleşim planında birden fazla yüksek blokla örgütlenen çoklu konut blokları, İstanbul kent dokusunda büyük boyutlu parsellerin yer aldığı, ağırlıklı olarak kent merkezi dışındaki çeper kuşaklarda görülmüştür. Birden fazla yüksek konut bloklarının kimi zaman daha az katlı konut bloklarıyla, kimi zaman alışveriş merkezleriyle, kimi zaman da birbirleriyle bütünleşik olarak biçimlenişleri nedeniyle; "bütünleşik yüksek bloklar, podyum üzerinde çoklu yüksek bloklar, kümelenmiş apartman blokları arasında çoklu yüksek bloklar ve kümelenmiş yüksek bloklar" olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır.

Bütünleşik yüksek bloklar; birden fazla yüksek konut bloğunun podyum üzerinde ya da doğrudan zemine entegre olarak, yerleşim planında bir örüntü oluşturacak biçimde bitişmesiyle meydana gelen örnekleri içerir. Podyum üzerinde çoklu yüksek bloklar, podyumun kamuya açık oluşuna veya konut yerleşmesi sakinlerine özel oluşuna göre farklılık göstermektedir. Kamuya açık podyum üzerine yükselen blokların çoğunlukla karma işlevli olarak üretildiği görüşmüştür. Bu yerleşmelerde yüksek konut blokları otel, ofis gibi konut dışı işleve sahip yüksek bloklarla birlikte örgütlenmiştir. Kümelenmiş apartman blokları arasında çoklu yüksek bloklar ve kümelenmiş yüksek bloklar olarak tanımlanan konut yerleşmelerinin çoğunlukla kent çeperlerinde yer alan iri yapı adalarında konumlandığı görülmüştür.

3.2. Yüksek Konut Bloklarının Sınırlandırılmasıyla Oluşan Veri Seti

İstanbul'da 2000 sonrası üretilen farklı yerleşim planlarına ve blok biçimlerine sahip yüksek konut blokları arasında yapılan arşiv çalışması ve sınıflandırma, çalışmanın ana konusu olan yüksek konut bloklarının kent biçimi üzerindeki etkilerine odaklanabilmek için oluşturulacak veri setinin sınırlandırılması gerekliliğini ortaya koymuştur (Şekil 4).

İlk sınırlandırma olan kat sayısı/yükseklik tespitinin ardından ikinci aşama yüksek konut bloğu içeren konut yerleşmelerinde işlevin konut özelinde sınırlandırılmasını içerir. Konut işlevi dışında alışveriş merkezi, otel, ofis blokları gibi farklı işlev barındıran yerleşmeler veri setinden çıkarılır. İkinci aşamayı tipolojik tasnif takip eder, incelenen yüksek konut bloklarından farklı işleve hizmet eden bir podyum üzerinde yükselen bloklar kapsam dışı bırakılır. Böylelikle veri seti sadece konut işlevi için üretilmiş yerleşmeler arasında bir değerlendirmeye olanaklı hale gelir. Son sınırlandırma ise seçilen konut yerleşmelerinin konut kapasitesini belirler. Urban Task Force (2005) tarafından hazırlanan raporda tanımlanan en küçük yerleşim birimine (*local urban community*) ait kapasite olan 2.000 kişi olarak belirtilen alt sınır dikkate alınmış, bir konut biriminde barınan kişi sayısı 4 kabul edilerek 500 konut biriminden oluşan bir yerleşme kapasitesi belirlenmiştir. Konut yerleşmeleri için belirlenen 500 konut birimi alt sınırının, bir yerleşmenin kentsel örüntü oluşturabilmesi için yeterli kapasiteyi sağlayacağı öngörülmüştür.

Şekil 4. İstanbul'da 2000 yılı sonrasında üretilen yüksek konut bloklarının seçimi

Tipolojik ve programatik aşamalardan geçerek sınırlandırılan, 48'i Avrupa yakasında, 12'si Anadolu yakasında konumlanan 60 konut yerleşmesinden oluşan nihai veri seti; İstanbul'da 2000 yılı sonrasında özel sektör tarafından üretilen, yerleşim sınırları içerisinde sadece konut işlevli bloklardan oluşan, 500 konut ve üzeri kapasiteye sahip konut yerleşmelerini kapsar. İncelenen her konut yerleşmesinde, bina yüksekliği 51,50 metreyi (17 kat ve üzeri) geçen bir ya da birden fazla yüksek konut bloğu bulunur.

İstanbul'da düşeyde örgütlenen çok katlı konut blokları arasında biçimleniş farklılıkları üzerinden yapılan genel sınıflandırmaya göre veri seti;

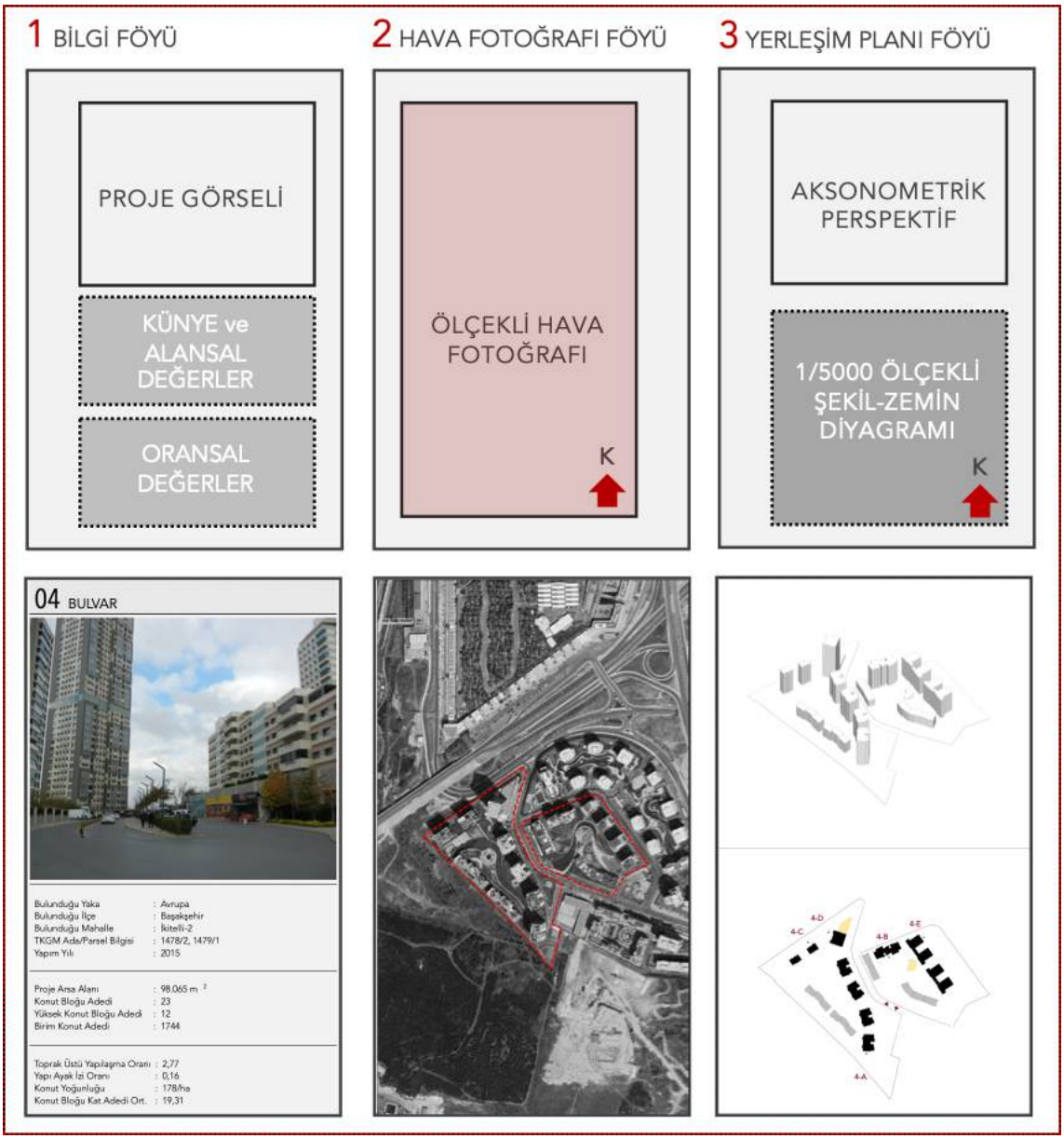
- Tekil yüksek blok,
- Kümelenmiş apartman blokları arasında tekil blok,
- Kümelenmiş apartman blokları arasında çoklu yüksek blok ve
- Kümelenmiş yüksek bloklar tanımlamalarına örnek teşkil eden konut yerleşmelerinden oluşur.

Belirlenen özelliklere sahip, 60 konut yerleşmesinin her biri için proje sahipleri, tasarım ofisleri tarafından basılı ya da web ortamında, tamamı kamuya açık olarak paylaşılan dokümanlar ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün (TKGM) Parsel Sorgulama Uygulaması'nda belirtilen tapu alanı, birim konut sayısı gibi sayısal veriler yoğunluk değerlerinin tespitinde kullanılmak üzere arşivlenmiştir.

Elde edilen arşivdeki ham veriler baz alınarak araştırmaya uygun teknik çizimlerle görselleştirilen, yerinde tespit ve gözlemlerle desteklenmiş bilgi föylerinden oluşan bir veri seti hazırlanmıştır.

Her konut yerleşmesine ait veri setinin ilk sayfası; proje görseli ve alansal değerlerin yanı sıra, Toprak Üstü Yapılaşma Oranı, Yapı Ayak İzi Oranı, Konut Yoğunluğu, Konut Bloğu Kat Adedi ortalaması gibi oransal değerleri de içeren "Bilgi Föyü" ile başlar (Şekil 5). İkinci sayfa, konut yerleşmesinin kent dokusu içerisinde yakın çevresiyle birlikte konumunu ortaya koyan ölçeklendirilmiş hava fotoğrafından oluşur.

Üçüncü sayfa, 1/5000 ölçekli şekil-zemin yerleşim diyagramı ve aksonometrik perspektifi içeren "Yerleşim Planı Föyü"dür.

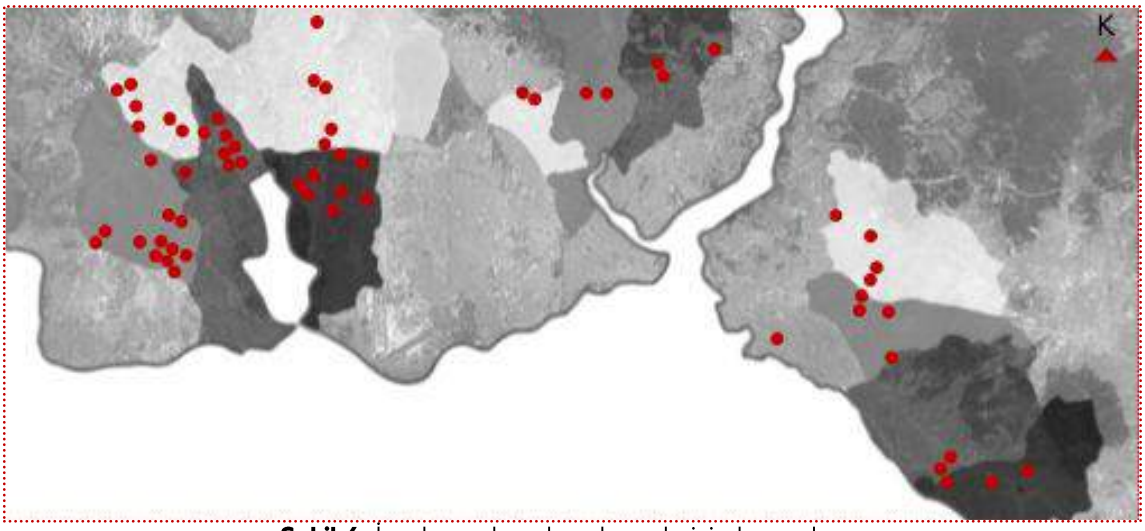

Şekil 5. İncelenen 60 konut yerleşmesinin her biri için hazırlanan veri setine dair şablon takımını gösteren grafik ve incelenen her bir yerleşme için hazırlanan bilgi föyü örneği

3.3. Veri Setinde Yer Alan Yüksek Konut Bloklarının Dağılımı

İncelenen konut yerleşmeleri, İstanbul'un Avrupa ve Anadolu yakasında yer alan 13 ilçeye yayılır (Şekil 6). Avrupa yakasında yer alan Avcılar'da 9, Başakşehir'de 9, Esenyurt'ta 16, Eyüpsultan'da 2, Gaziosmanpaşa'da 2, Kağıthane'de 1, Küçükçekmece'de 7, Sarıyer'de 2, Anadolu yakasında yer alan Ataşehir'de 2, Kadıköy'de 1, Kartal'da 3, Maltepe'de 2 ve Ümraniye'de 4 konut yerleşmesi analiz edilmiştir. Konut yerleşmeleri ağırlıklı olarak 2010-2015 yılları arasında inşa edilmiş olup, en erken inşa edilen yerleşim

Anadolu yakasında yer alır ve 2001 yılına tarihlenir. Veri setinde Esenyurt konut yerleşme sayısının en fazla olduğu ilçedir.

Şekil 6. İncelenen konut yerleşmelerinin konumları

4. BULGULAR VE TESPİTLER

60 konut yerleşmesi ait özelliklerin ve oransal değerlerin belirlenmesinin ardından yapılaşma koşulları bağlamında nicel oransal tespitler, yerleşim planı ölçeğinde tespitler ve veri setinde yer alan yüksek konut bloklarının kentsel açık alan dizgesi tespitleri olmak üzere üç alt başlık altında değerlendirmeler yapılmıştır.

4.1. Yapılaşma Koşulları Bağlamında Nicel Oransal Tespitler

Veri setinde yer alan alansal bilgilerin hesaplanmasında çalışmanın odaklandığı konut blokları temel alınarak, bodrum katlar dikkate alınmadan toprak üzerinde yapılan üretim esas kabul edilir. Toprak üstünde algılanan yapılı çevre yoğunluğu, konut bloklarının zeminde kapladıkları alan, hektar başına düşen birim konut adedi ve yapılaşma yükseklikleri hakkında ulaşılan sonuçlar aşağıda aktarılmaktadır.

- **Toprak Üstü Yapılaşma Oranı**
  Toplam toprak üstü inşaat alanının, proje arsa alanına bölünmesiyle elde edilen orandır. Her iki yakanın birlikte ortalaması 3,3'tür. Pratik dünyada "emsal" ya da "KAKS" olarak ifade edilen değere yakın bir nicelik olan bu değer, 2000 yılı sonrasında üretilen konut yerleşmelerinde görece yüksek yoğunluklu bir yapılaşma olduğunu açıkça göstermektedir.
- **Yapı Ayak İzi Oranı**
  Yapı ayak izi alanının, proje arsa alanına bölünmesiyle elde edilen orandır. Her iki yakanın birlikte ortalaması 0,19'dur. Pratik dünyada "TAKS" olarak ifade edilen değere yakın bir nicelik olan bu kullanım değerleri, yerleşmelerde çözünük yapılaşmanın hâkim olduğunu ortaya koymaktadır.
- **Konut Yoğunluğu**

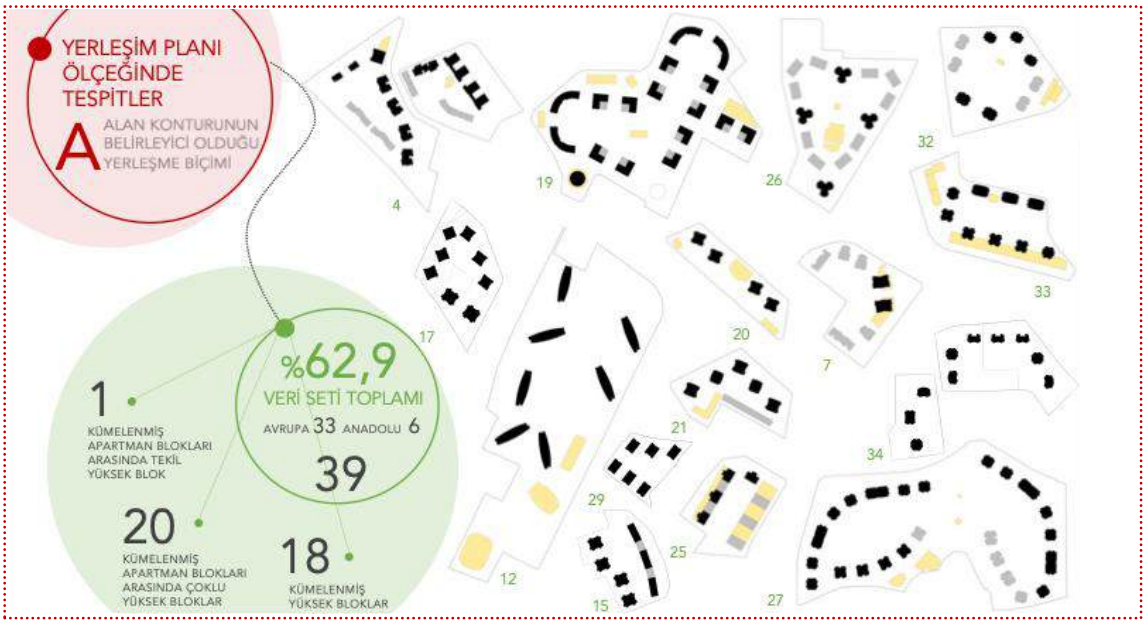
Toplam konut adedinin proje arsa alanına (ha) bölünmesiyle elde edilen değerdir. Her iki yakanın birlikte ortalaması 262 konut/ha'dır. Bu değer "yüksek yoğunluklu" bir yapılaşmaya işaret eder.

- **Konut Bloğu Kat Adedi Ortalaması**
  Yerleşmede yer alan konut bloklarının ortalama kat adedidir. Konut blokları özelinde "toprak üstü yapılaşma" alanının "yapı ayak izi" alanına bölünmesiyle elde edilen değerdir. Her iki yakanın birlikte ortalaması 21 kattır. Bu değer "yüksek" yapılaşma tercihine işaret eder.

4.2. Yerleşim Planı Ölçeğinde Tespitler

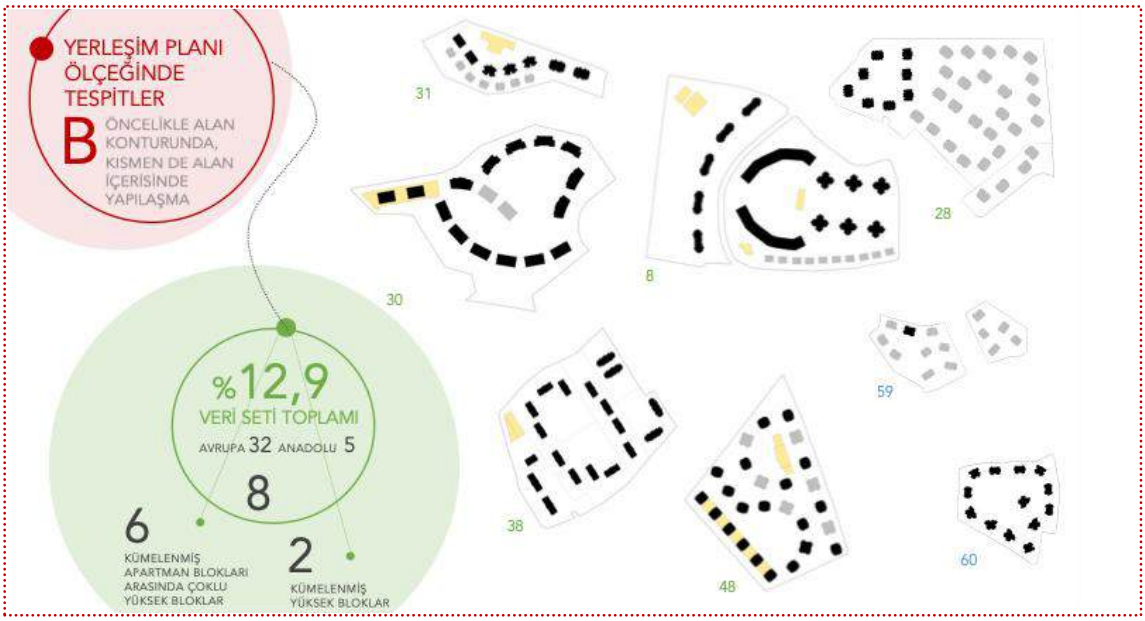
Yeni kent ve konut biçimlerinin yüksek konut blokları üzerinden değerlendirilmesine yönelik oluşturulan veri seti incelendiğinde, 60 konut yerleşmesinin yerleşim planı örgütlenme biçimlerinde sadece alan konturunda, öncelikle alan konturunda kısmen alan içerisinde, alanın tamamında serbest düzende ve alanın tamamında örüntü oluşturan olmak üzere 4 tür yapılaşma tercihiyle karşılaşılmıştır.

- **Alan Konturunun Belirleyici Olduğu Yerleşim Biçimi**
  Bu yerleşim biçiminde konut bloklarının yerleşiminde alan konturu baskındır. Veri seti dahilinde %62,9 ile en çok görülen yerleşme biçimidir (Şekil 7). Alan konturunun belirleyici olduğu yerleşim biçimlerinin merkezinde yeşil alan, park ve sosyal donatılar konumlanır.

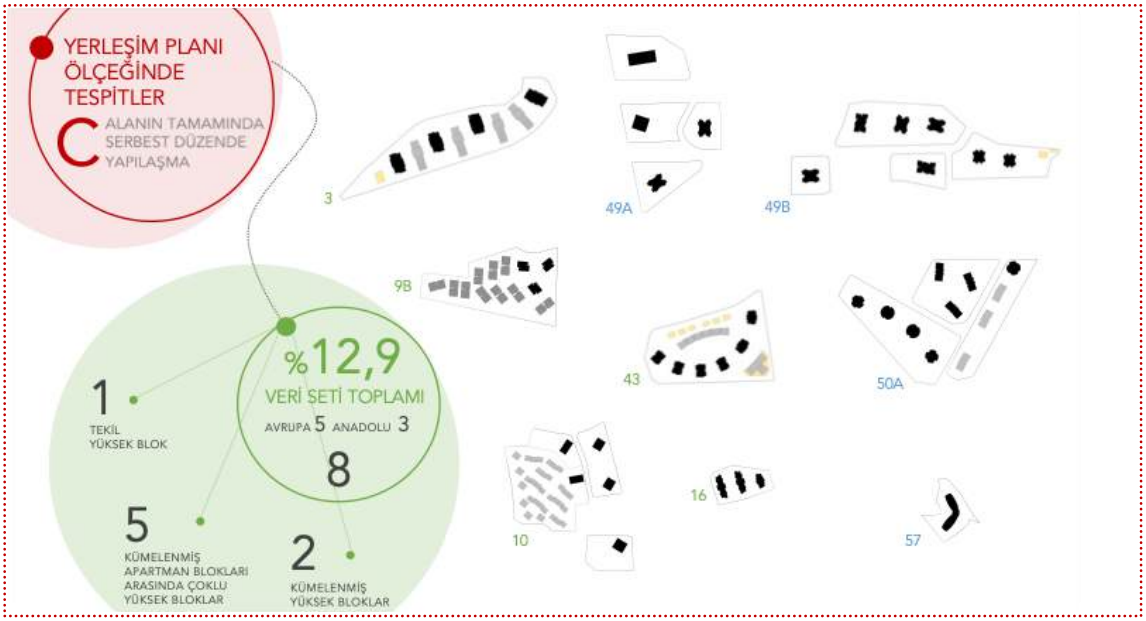

Şekil 7. Veri setinde alan konturunun belirleyici olduğu yerleşim biçimine sahip konut yerleşmelerinden bazı örnekler

- **Öncelikle Alan Konturunda, Kısmen de Alan İçerisinde Yerleşim Biçimi**
  Bu yerleşim biçiminde, konut bloklarının bir kısmı çekme mesafeleri dikkate alınarak alan konturuna konumlandırılırken diğer kısmı alan içerisinde ikinci bir dizi oluşturacak biçimde yapılaşır (Şekil 8). Bu biçimde yapılaşma oranı %12,9'dur.

Şekil 8. Veri setinde öncelikle alan konturunda, kısmen de alan içerisinde yerleşim biçimine sahip konut yerleşmelerinden bazı örnekler

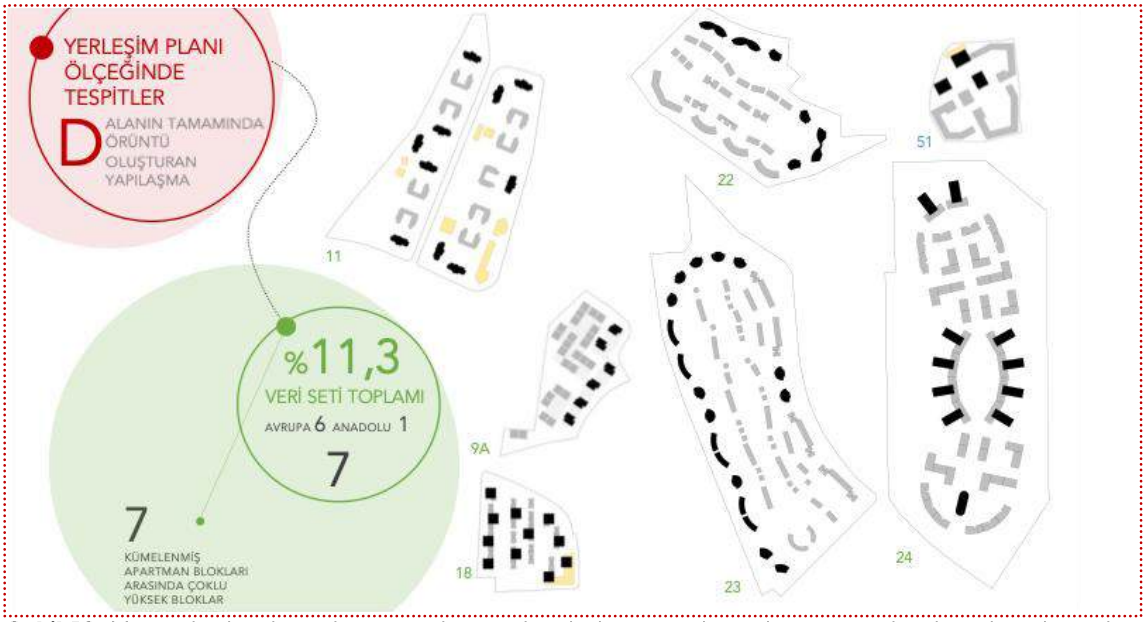
- **Alanın Tamamında Serbest Düzende Yerleşim Biçimi**
  Bu yerleşim biçiminde konut blokları alan konturunu takip etmek yerine alana yayılarak belirli bir ızgara sistemde mekanik ya da serbest düzende konumlandırılır (Şekil 9). Bu biçimde yapılaşma oranı %12,9'dur. Yeşil alan, park ve sosyal donatılar konut bloklarının arasında parçalı olarak konumlanır.

Şekil 9. Veri setinde alanın tamamında serbest düzende yerleşim biçimine sahip konut yerleşmeleri

- **Alanın Tamamında Örüntü Oluşturan Yerleşim Biçimi**
  Bu yerleşim biçiminde, konut blokları alanın tamamında belli düzende bir açık alan (sokak, meydan gibi) tanımlamaya çalışan örüntüler oluşturacak biçimde konumlanır (Şekil 10). Bu

biçimde yapılaşma oranı %11,3'tür. Örüntü oluşturmak için baskın tip yerine farklı konut bloğu tipolojilerinin bir arada kullanımı tercih edilmiştir.

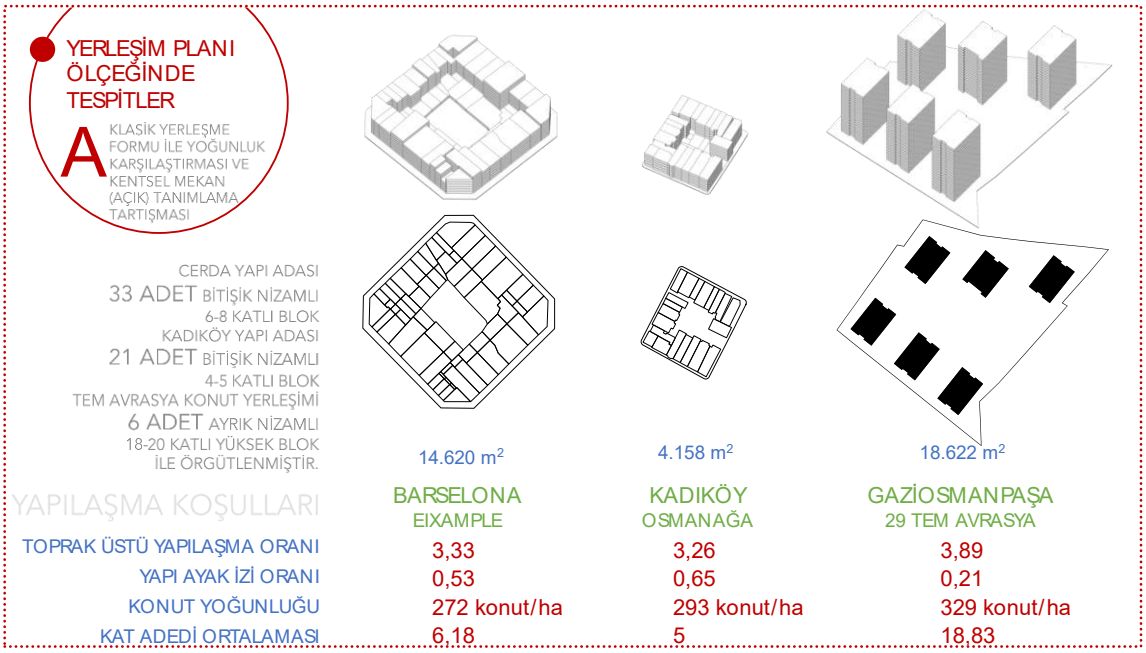

Şekil 10. Veri setinde alanın tamamında örüntü oluşturan yerleşim biçimine sahip konut yerleşmeleri

4.3. Yerleşim Planı Ölçeğinde Açık Alan Dizgesi Tespitleri

Veri setinde yer alan yüksek konut bloklarının kentsel açık alan dizgesini değerlendirmek üzere, evrensel ve yerel düzlemden geleneksel yerleşme formları seçilir ve üç farklı niceliksel değere sahip örnek yerleşmelerin yapılaşma koşulları karşılaştırılır (Şekil 11).

- Barselona'nın Eixample bölgesinden seçilen 14.620 m2 alansal büyüklüğe sahip Cerda yapı adasının, 33 adet bitişik nizamlı, 6-8 katlı konut bloklarıyla,
- Kadıköy'ün Osmanağa bölgesinden seçilen 4.158 m2 alansal büyüklüğe sahip yapı adasının, 21 adet bitişik nizamlı, 4-5 katlı konut bloklarıyla,
- Veri setinden seçilen, İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesinde yer alan TEM Avrasya konut yerleşmesinin 18.622 m2 alansal büyüklüğe sahip yapı adasının, 6 adet ayrık nizamlı, 18-20 katlı yüksek konut bloğuyla örgütlendiği tespit edilmiştir.

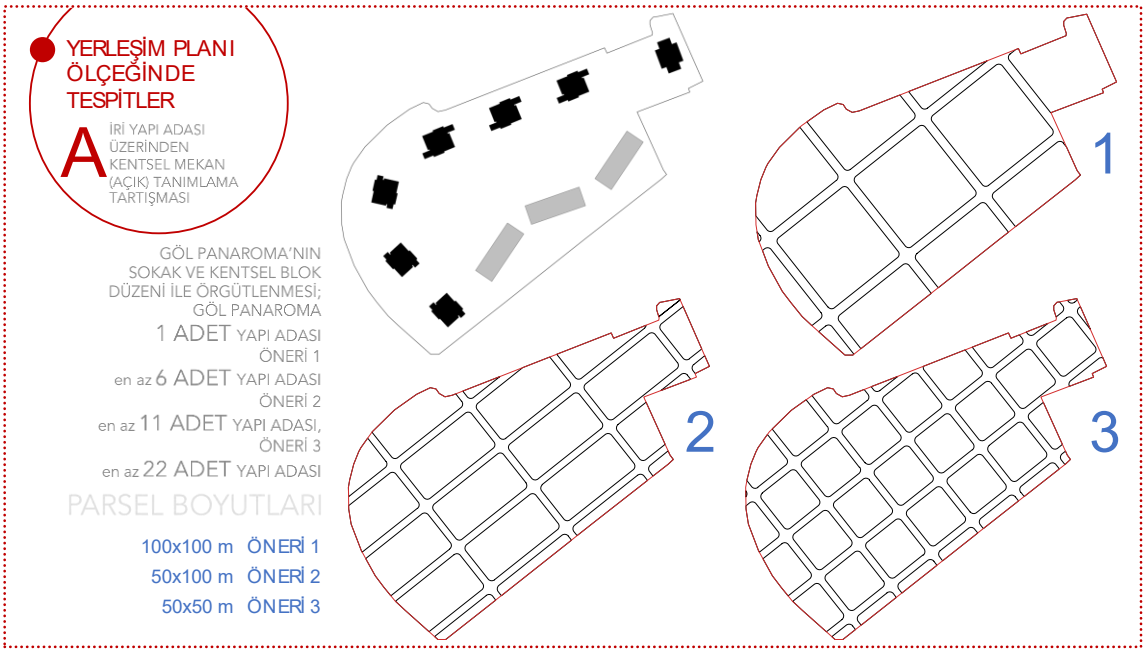

Şekil 11. Barselona, Kadıköy ve Gaziosmanpaşa'da yer alan konut yerleşmelerinin karşılaştırılması

Yerleşim planı ölçeğinde yapılaşma koşulları karşılaştırma tablosu incelendiğinde, farklı büyüklüklere sahip üç yapı adasının toprak üstü yapılaşma oranlarının 3,33 ile 3,89 aralığında yaklaşık değerlerde olduğu görülmektedir. Çeper blok yerleşme düzenine sahip Cerda ve Osmanağa yapı adalarına kıyasla, yüksek konut blokları serbest kompozisyonel yerleşme düzeninde örgütlenen TEM Avrasya konut yerleşmesinin kentsel açık alan tanımlama becerisinden yoksun olduğu ifade edilebilir.

Veri setinde yer alan yüksek konut bloklarının proje arsa büyüklüklerini değerlendirmek üzere, 60 yerleşmenin proje arsa büyüklükleri ortalaması olan 7.6 ha değerine en yakın yerleşme seçilir. Söz konusu yerleşmenin proje arsa sınırları, farklı büyüklüklerde kentsel blok ve sokak düzeniyle yeniden örgütlenerek karşılaştırma yapılır (Şekil 12). Veri setindeki konut yerleşmeleri arasından seçilen 78.279 m2 alansal büyüklüğe sahip Göl Panaroma'nın konumlandığı iri yapı adasının,

- 100x100 metre boyutlarında yapı adalarıyla örgütlendiğinde en az 6 adet,
- 50x100 metre boyutlarında yapı adalarıyla örgütlendiğinde en az 11 adet,
- 50x50 metre boyutlarında yapı adalarıyla örgütlendiğinde ise en az 22 adet yapı adasını sınırlarına dahil edebildiği görülür.

Söz konusu karşılaştırma, veri setinde yer alan yüksek konut bloklarının kentsel açık alan dizgesini içerisine almayan süperblok/megaparsel olarak tanımlanan iri yapı adaları üzerinde konumlandırıldığını gösterir. 50x50 metre boyutlarındaki yapı adasına doğru gidildikçe yaya erişilebilirliği artar, yapılaşma insan ölçeğine yaklaşır.

Şekil 12. Veri setinden seçilen konut yerleşmesinin arsa büyüklüğünün farklı boyutlarda sokak ve kentsel blok düzeni ile yeniden örgütlenmesi

5. DEĞERLENDİRME

Veri seti üzerinden elde edilmiş bulgulara göre yerleşmelerde;

- Üretimin geleneksel kent içi yapı adası veya parsel büyüklüklerinin çok ötesinde, çalışma kapsamında iri yapı adası olarak tanımlanan devasa boyutlardaki toprak parçaları üzerinde yapılaşma olduğu (en küçüğü 9.070 m^2'den en büyüğü 333.882 m^2'ye dek farklılaşan ebatlarda, ortalama 76.000 m^2),
- Yatırım ve yapım büyüklüklerinde dikkate değer artış olduğu (toprak üstü toplam inşaat alanı 12.820.000 m^2),
- Tek defada üretilen konut birimi sayılarının devasa boyutlara ulaştığı (ortalama 1552 konut),
- Yüksek yoğunluklu bir yapılaşma olduğu (toprak üstü yapılaşma ortalaması 3,3),
- Yapı ayak izi küçük, çözünük bir yapılaşmanın benimsendiği (ortalama 0,20),
- Konut bloğu yüksekliklerinin hızla artış gösterdiği (ortalama 21),
- Yaşam alanlarının yüksek yoğunluklarda üretildiği (ortalama 262 konut/ha, yaklaşık 950 kişi/ha),
- Yerleşim biçimlerinde alan konturunda konumlanmanın baskın tercih olarak öne çıktığı (yaklaşık %65) ve konut blokları alanının tamamında belli bir düzende açık alan tanımlamaya çalışan örüntüler oluşturacak yerleşim biçimlerinin düşük oranda tercih edildiği (yaklaşık %10)
- Çok katlı konut bloklarıyla çevrelenmiş büyük açık alanların yerleşim biçimlerinde baskın öğe olarak öne çıktığı ve yüklü peyzaj düzenlemeleri içerdiği,
- Güvenlikli ve dışa kapalı bir yapılaşmanın tercih edildiği ifade edilebilir.

Özetle, yüksek konut bloklarıyla örgütlenmiş, tek seferde büyük ölçekli üretime dayalı konut yerleşmelerinin yapılaşma koşullarının, sadece nicel özelliklerini tanımlayan teknik bir araca indirgenmiş imar planları üzerinden belirlenmesiyle elde edilen fiziki çevrelerin nitelikli kentsel

mekânları tanımlamaktan uzak olduğu açıktır. Veri setinin nicel dökümlerinde tespit edilen, tek seferde üretilen konut birimi ortalamasının 1500 konutu geçen devasa kapasitelere ulaştığı konut yerleşmelerinde odaklanılması gereken asıl sorun, söz konusu çevrenin özellikle kentsel ve kamusal mekân üretmiyor olmasıdır. Veri setinde yer verilen 60 yerleşmenin tamamının kapalı/güvenlikli siteler halinde örgütlenmesi birbirinden ayrık, bütünleşememiş yapı çevreleri ortaya çıkarmaktadır. Ancak kentsel mekânı sekteye uğratan tek sorun bu yerleşmelerin kapalı/güvenlikli siteler olmalarından kaynaklanmaz. Veri seti dahilinde incelenen yerleşmeleri çevreleyen duvarlar ortadan kalksa dahi büyük çoğunluğunun morfolojik özellikleri nedeniyle kent ile ilişki kuramayacağı açıktır. İri yapı adaları üzerinde fragmanlar halinde çoğalan yerleşmeler bütününün birbiriyle sağlıklı bir diyalog kurması için farklı yerleşme biçimlerinin ve blok tipolojilerinin devreye sokulması gereklidir.

6. KAYNAKÇA

Bilgin, İ. (2006). Kent üretiminin ve kamu yaşamının örgütlenmesinde güncel eğilimler. Toplum ve Bilim, 105, 166–177.

Bingöl, Ö., & Akkaya Usman, D. H. (2022). Meydan: Artık yenisini üretemediğimiz bir kentsel mekân üzerine, Mimar.Ist, 73, 28–33.

Brinckmann, A. E., (1908). Platz und Monument: Untersuchungen zur Geschichte und Aesthetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit. Berlin: Ernst Wasmuth AG.

Colquhoun, A. (2005). Süperblok. S. Bozdoğan (Ed.), Mimari Eleştiri Yazıları içinde (s. 81–100). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Krier, L. (1984). Urban Components, Architectural Design, 7/8, 43-49.

Krier, R. (1991). Urban Space. London: Academy Editions.

Lee, C. C. M. (2012). The Fourth Typology Dominant Type and the Idea of the City. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). https://repository.tudelft.nl/record/uuid: b73c9070-de3b-4752-bbf1-b301e5b71ad0

Lee, C. C. M. (2016). The City as a Common Framework. C. C. M. Lee (Ed.), Common Frameworks: Rethinking the Developmental City in China içinde (s. 10–28). Cambridge: Harvard University Press.

Rowe, C., & Koetter, F. (1983). Collage City. Cambridge: The MIT Press.

Sitte, C. (2020). Sanat İlkelerine Göre Kent İnşa Etmek. İstanbul: Janus Yayıncılık.

Sonne, W. (2017). Mit dem hausmaterial raum gestalten. V. M. Lampugnani (Ed.), Die Stadt Als Raumentwurf içinde (s. 145–161). Berlin: Deutscher Kunstverlag.

Stübben, J. H. (1890). Der Stadtebau: Handbuch der Architektur. Darmstadt: Bergtrasser. http://digital.slub-dresden.de/id494408499

UrbanTaskForce. (2005). Towards an Urban Renaissance. London: Taylor&Francis.

URL-1 https://unhabitat.org/sites/default/files/2025/05/annual_report_2025_final.pdf

ANTROPOSEN ÇAĞI'NDA YIKIMIN BOŞLUĞU

8

Tülay ŞAMLIOĞLU[1]

[1] tulaysamliogludesign@gmail.com

ÖZET

İnsan, çeşitli neden ve biçimlerle yaşadığı gezegene sürekli müdahale halindedir. Doğal çevrenin maruz kaldığı negatif etkiler gelecekte yaşam için bir tehdit oluştururken, mevcut yapılı çevreye dair yıkıcı etkiler de güncel kentsel yaşamı tehdit etmekte ve sosyal, kültürel, ekonomik, politik gerçekliğin ürettiği sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunun dünyaya hükmetmesine ilişkin hiperfantazisi, sonuçlarının tedavisi zor bir sürece doğru sürüklenmektedir. Sanayi Devrimi sonrası başladığı varsayılan 'Antroposen Çağı' ise, geniş bir perspektiften, insanoğlunun yeryüzü ile olan ilişkisel durumunun ve yaşadığı evreni şekillendirmedeki rolünün etkilerini, zamansallık düzleminden ifade etmeye çalışmaktadır. Bağlamla örtüşür biçimde, son yıllarda uluslararası politik süreçlerin de etkisiyle kentler, soğuk savaş dönemi sonrası en yıkıcı zamanlarından bazılarına tanıklık etmeye başlamıştır. Antroposen Çağı'nda kent, sadece insanoğlunun edilgen bir özne olduğu; ekolojik, jeolojik, iklimsel, çevresel vb değişimlerle değil, aynı zamanda şiddetin etken öznesi olduğu çatışma ve/veya savaşlarla da karşı karşıya kalmaktadır. Kent, trajik yıkımlara sahne olmakta ve bu yıkımlar büyük boşluklar üretmektedir. Yıkımın ürettiği bu boşluk, kentsel boşluğun bilinen anlamlarının ötesinde çok trajik ve dikkat çekicidir. Çalışma, Antroposen Çağı'nda çatışma ve/veya savaşların sonucu yıkımın boşluğunu; kavramsal boyutları, kentle kalan ilişiği ve sonuçları üzerinden tartışmayı, betimlemeyi amaçlamaktadır. Çevrimiçi kaynaklardan faydalanılarak elde edilen Gazze ve Mariupol kentlerine ait yıkım manzaraları, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan Barthes'in anlamlandırma basamaklarından yararlanılarak analiz edilmektedir. Çalışma, kavramın antroposenik bağlam içerisindeki yerini, temsiliyet boyutundaki farklılaşmayı ve kentsel bağlamdaki etkilerini ortaya koymaktadır. Yıkımın ürettiği boşluk, yaşamsal hareketi değil, insanoğlunun kentsel/mimari/doğal mekanı yok ederek ürettiği bir yokluğu temsil ederken, imgesel ve zihinsel olarak kentsel varlığını koruyan bir fenomen olarak da karşımızdadır. Çalışma, boşluk/kentsel boşluk kavramlarının başka türlü bir görme, düşünme, hayal etme olasılığıyla sorgulanması açısından özgün ve güncel bir değerlendirme sunar.

Anahtar Kelimeler: *Antroposen, Boşluk, Kentsel Boşluk, Kent, Yıkım*

1. GİRİŞ

Dönemleri yaratan temel olgu; bireyden başlayıp toplumsal boyuta ulaşan değişimlerdir. Değişimler zamanla; davranış modelleri, algı biçimleri, yaşam tarzı, politik meselelere yaklaşım, sanat ve mimarinin yaratımı vb. pek çok alanda kendini hissettirir. Bu süreçsel kodlar ile tarihçiler, araştırmacılar ya da bilim insanları zamansallık düzleminden dönemleri ayırmaktadırlar. Böylece evrenin ve insanoğlunun tarihsel süreçteki evrimini, değişimlerini anlamak daha kolay olmaktadır.

18. yy Sanayi Devrimi ile süregelen toplumsal ve politik değişimler sonrası insanın evren ile olan ilişkisi hegemonik bir boyuta evrilmiştir. Arkaik dönemlerden Rönesans'a kadar insanoğlu daha çok doğaya ve ruhani olgulara değer atfetmiş, Rönesans ile başlayan insanı temel alan anlayış ile bu ilişki zamanla bir mücadeleye dönüşmüş, insan giderek yeryüzündeki gücü ve önemini, doğaya ve tüm canlılara hükmeder bir biçimde kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle neoliberalizm ile süregelen ekonomik büyüme ve hızla artan tüketim anlayışı, hızlı nüfus artışı, zayıf çevresel politikalar ve denetimsel belirsizlikler vb gibi sebepler doğal kaynakların tükenme riskine, kentlerin yaşanması güç merkezler haline gelmesine neden olmuştur. Bu etkiler bağlamında gözlemlenen parabolik artış bugün Antroposen Çağı ve etkilerini daha kritik bir tartışma konusu haline getirmiştir. Antroposen Çağı'nda insan, yaşam ile çeşitli biçimlerde mücadele halindedir. Eylemlerinin sonuçları sadece yerküreyi değil, hem kendi türü olan insanın yaşamını, hem de diğer canlıları ve ekosistemi tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. İçinde bulunduğumuz modern zamanın gerekliliklerinin aksine, insan ilkel bir varolma biçiminin esiridir. Bu bağlamda kentler ise tarih boyunca; insanın şiddetin öznesi olduğu çatışma ve savaşlar sebebiyle, yıkıcı ve trajik etkilere sahne olmaktadır. Byung-Chul Han (2016), Şiddetin Topolojisi'nde; "Modernite öncesi zamanlarda şiddet her yerde hazır ve nazırdır, gündelik hayatın bir parçasıdır ve alenidir ... Şiddet ve şiddetin teatral sahnelenişi, burada iktidarın ve hegemonyanın önemli birer aracıdır." derken bugün olduğu gibi uluslararası toplumun gözü önünde seyreden aleni şiddetin, modern zamanların değil, ilkelliğin bir sahnesi ve hegemonyanın bir aracı olduğunun altını çizmektedir. Günümüzde, savaşların insan ve kent yaşamı üzerindeki yok edici etkileri, şiddetin aleniliği içinde bulunduğumuz zaman açısından anakronik bir durumdur ve bu durum aynı anda gerçeklik algımızı da sınamaktadır. Bu yıkımlar, insanlık adına kabul edilemez sonuçlar doğurduğu gibi, kültür ve kimlik bağlamında da geri dönüşü mümkün olmayan sonuçlara sebep olmaktadır. Kent ve mimarlık, çatışma ve savaşların bir diğer hedefi ve sonucu haline gelmektedir. Kimileri yaşamlarını, hayatta kalabilenler ise ait oldukları yer ve mekanları kaybederken, bu olguda sadece fiziksel bir kayıptan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla yıkımın ürettiği boşluk, kente dair bilinen boşluk anlamlarının ötesinde, tüm bu kayıpların temsilidir.

Çalışma; çatışma ve savaşların oluşturduğu kentsel yıkımlara odaklanmaktadır. Bu bağlamda yaşamsal hareketi değil, insanoğlunun kentsel/mimari/doğal mekânı yok ederek ürettiği bir yokluğu temsil eden 'yıkımın boşluğu'nu kentsel görüntüler üzerinden sorgulamaktadır.

2. AMAÇ

İnsanoğlunun evrene ve yaşama müdahalesi, çatışma ve savaşlarla da gerçekleşmektedir. Şiddetin evrene, insanlığa ve de kentlere yönelik bu hali de Antroposen Çağı'nın temel iddiasıyla da örtüşmektedir. Şiddet, insanoğlu tarafından araçsallaştırılırken, kentler trajik yıkımlara sahne olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; şiddetin araçsallaşarak kentler üzerinde oluşturduğu trajik yıkımların, kentsel boyutlarını, kavramsal bir perspektifle açığa çıkarabilmektir. Çalışma herhangi bir politik söyleme değil, tamamen mekansal olgulara odaklanmaktadır. Bununla birlikte savaşlar bağlamında yapılan çalışmalar, haberler, fotoğraflar konu hassasiyeti sebebiyle eleştiri odağı da olabilmektedir. Bu anlamda tekrar altını çizmek gerekir ki; çalışmanın amacı, bu yıkımların kentlerde oluşturduğu tabloyu analiz etmek ve böylece günümüzde kentlerin karşılaştığı bu büyük riske karşı bilimsel tartışma zeminine bir katkı sunmaktır. Zizek'in (2012), 'Antroposen'e Hoşgeldiniz'de şikayet ettiği gibi; döneme dair yaşanan çeşitli olumsuzlukların, yokedilişlerin insanlarca görüldüğü fakat tepkisiz kalındığı bir farkında olmama haline karşı insan eylemlerinin sonuçlarına dair her tartışma, daha yaşanabilir bir dünya açısından önemlidir. Nihayetinde bu tartışmalar olmasa, insanlığın ve kentlerin yaşadığı trajedilerin boyutları anlaşılamaz, tarihsel kayıtlara geçemez, şiddetin uluslararası toplum tarafından bilinirliği mümkün olamazdı.

Savaş ve yıkım bağlamdaki çalışmaların karşılaştığı eleştirilerden biri de; bağlama dair negatif olguların bir biçimde estetize edilmesi riskidir. Estetize etmek, ancak ona yüklenilen anlam ve imgenin izleyicide oluşturduğu duygulanım üzerinden tartışılabilir. Estetize etme kavramı, bir olgunun biçimini, izleyicideki algısal boyutunu olumlamak, güzelleştirmek ya da ontolojik olarak dönüştürmek yoluyla mümkündür. Duygulanımın negatif olduğu bir çalışmada, estetize etme eyleminden bahsetmek anlamlı olmaz. Bu durum, Baudrillard'ın 'simuklar'ı ile de karışmamalıdır. Baudrillard burada; sunum biçimine, anlam kaybına ve görüntünün gerçeklikten bağımsızlığına, diğer bir deyişle içeriğin değişimine dikkat çekmektedir (Baudrillard, 2003). Oysa bilimsel çalışmalar da göstergelere başvurabilir fakat bilimsel çalışmaların amacı göstergelerdeki gerçekliğe ulaşmaktır. Görsel veriler doğru kullanıldığında, anlamı ve duygulanımı pekiştiren öğelerdir. Bununla birlikte, mimarlık disiplini de görsel veri ve tekniklerden (fotoğraflar, haritalar vb) sıkça yararlanarak bilgi üreten bir disiplindir. Özetle çalışma, kente dair olgular ve kayıplar üzerine daha derin bir kavrayış sürecini teşvik eden bir okuma yapmayı ve yaşanan trajedilerin kentsel sonuçlarını vurgulamayı amaçlamaktadır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Antroposen Çağı ve 'Antroposen'

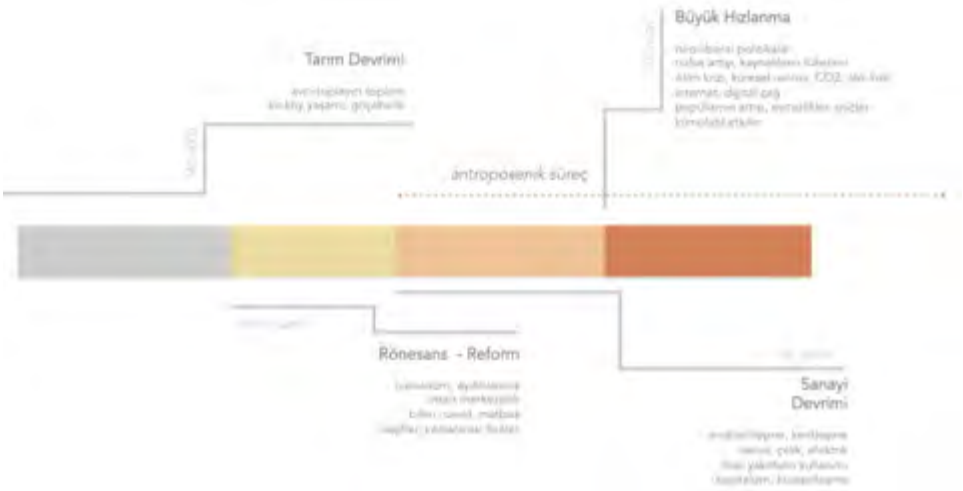
Antroposen Çağı; insanoğlunun yeryüzü ile olan ilişkisel durumu ve yaşadığı evreni şekillendirmedeki rolünün yıkıcı etkilerini, zamansallık düzleminden ifade etmeye çalışmaktadır. Antroposen kavramı, etimolojik olarak Yunanca 'anthropos' (human, insan) ve 'kainos' (new, yeni) kelimelerinden türetilmiş, 'cene' ise (recent / son döneme ait) zaman belirletici eklemlenen bir köktür (Peters, 2012 akt. Polat ve Kahraman, 2021).

Kavramın bağlamına dair ilk ipuçları; 1924'te Chardin ve Roy tarafından, insanlığın beyin gücü ile ulaşacağı noktada kendi geleceğini ve çevresini şekillendirici bir güç olduğunu ifade eden 'noosfer' kavramı, 1926'da jeolog Vemadsky'nin insanın çevre üzerindeki etkisini betimlemesi, 1873'te jeolog Stoppani'nin insanın evrenin her noktasına ulaşan, şekillendirici yeni bir yersel güç olduğu aktarması, 1964'te Marsh'ın 'Man and Nature' adıyla basılan ve ardından 1974'te 'The Earth as Modified by Human Action' olarak yinelenen çalışmasıyla gündeme gelmiştir (Crutzen ve Stoermer, 2000).

Nobel ödüllü bilim insanı Crutzen ile popülerleşen kavram, öncelikle jeoloji ve ekolojide insanlığın merkezi rolüne ve etkilerine dikkat çekmek istemiştir (Carey, 2016). İnsanoğlunun yaşamsal süreci boyunca eylemlerinin, dünyaya verdiği kümülatif zararın sonucu olarak Holosen Çağı sona erip, artık evrenin insan merkezli, insan gücü tarafından dönüştürülen yeni bir döngüye girdiği ileri sürülmüştür (Crutzen ve Stoermer, 2000). Bu yeni çağ insan öncelikli, insan merkezli bir çağdır. Doğa-toplum ikiliğinde, insanın baskın güç olarak öne çıkıp, eylemlerinin dünyanın fiziksel süreçlerini etkileyen bir güç haline geldiği ve bu anlayışın dünyada dönüştürücü süreçlere neden olduğunu ifade edilmektedir (Crutzen ve Stoermer, 2000). Crutzen ve Stoermer'in (2000) buradaki temel dayanağı çevresel ve ekolojik değişimlerin dikkat çekici grafiklere ulaşmış olmasıdır.

Özellikle Sanayi Devrimi ile başlayan; kentleşme hızı, endüstriyel üretim, enerji ve fosil yakıt kullanımındaki artışlar ve insan nüfusundaki yükseliş vb faktörler, süreci hızlandıran önemli etkenler olarak görülmektedir (Crutzen 2006). Crutzen, 18. yüzyıl sonrası gelişmelerin, özellikle fosil yakıtlar, gaz ve petrol kullanımının sadece toplumsal gelişmelere değil, aynı zamanda gezegenin atmosferik yapısındaki değişime de sebep olduğunu ifade etmiştir (Barla, 2018).

Antroposenin en önemli vurgularından biri; insan merkezciliğin yükselişi olarak ele alınabilir. Antroposentrik süreci başlatan kök sosyal dinamiklere bakıldığında; insanın merkeze alınışının başlangıcı olarak Rönesans'a dahi gidilebilir. Rönesans'ta insan merkezci bir bakış açısı hakim olmuş, bilim-matbaa, keşifler, kıtalararası ticaret vb olgular insanın evresel hareketliliğini desteklemiş, tüm gelişmeler insanı merkeze almıştır. Fakat insan henüz yaşadığı evrenle yokedici düzeyde bir ilişki içerisinde değildir.

Şekil.1 Sosyal, kültürel, tarihsel katmanlar ve değişimleri imleyen zamansal göstergeler.

Crutzen, 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile süregelen gelişmelerin, insanın doğa ve yeryüzüne etkisini farkedilir boyutlara taşıdığını ifade etmiştir (bkz. Şekil 1). Buna karşın, kimi bilimsel çevreler ise antroposentrik sürecin başlangıcı olarak; major artışların görüldüğü, 20. yüzyılın ortaları olarak bilinen Büyük Hızlanma'ya işaret etmektedir (Carey, 2016).

Sanayi Devrimi sonrası bir diğer kırılma noktası olarak ifade edilen Büyük Hızlanma, antroposenik yıkımı parabolik olarak hızlandıran gelişmelere sahip olmuştur. Nüfus artışı ve doğal kaynakların tüketimi, küresel ısınma, iklim ve çevresel krizler, karbon salınımındaki hızlı artış, neoliberal politikaların sonucu hareketliliğin artışı ve tüketim hızındaki artış, popülizmin güçlenmesi, eşitsizlikler, göçler, atık krizi ve karbon salınımı gibi durumlar sosyal ve çevresel dengeyi bozmuş, evreni önü alınmaz bir kaosa doğru itmiştir (URL-1,2). Bununla birlikte dijitalleşmenin yaşam ve ekonomik alanlarda yarattığı değişimler, yapay zekanın katılımı, sosyal yaşam ve ekonomi üzerinde dönüştürücü değişimler yaratmış, global hareketlilik artarken, çevresel yıkım da artmıştır. Böylece 21. yüzyılın başlarında Crutzen ve arkadaşları tarafından ele alınarak popülerleşen antroposen, jeoloji alanından sosyal bilimlere geniş bir çevrede yankı bulmuş aynı zamanda bilimsel çevrelerde de farklı tartışmalara sebep olmuştur. Örneğin; Kaliforniya Eyalet Üniversitesi'nden jeolog Finney, kavramın bir jeolojik terim olmaktan ziyade Neolitik Çağ gibi daha çok kültürel bir terim olarak kullanılmasını savunurken, Cambridge Üniversitesi'nden Prof. Gibbard, jeologların terimi resmi olarak kabul etmesinin politik çıkarımları olabileceğini işaret etmiştir (Carey, 2016).

Antroposenin temel dinamiğini oluşturan insanı Zizek (2012); modern sosyal ve bilimsel gelişme sonrası sadece türlerden bir tür değil, aynı zamanda doğal koşullardan biri olarak değerlendirmiştir. Yine Chakrabarty (2009) de; insanın, yerküreyi dönüştürücü kuvvetlerden, jeolojik etmenlerden biri haline geldiğini ifade etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde; insanoğlunun bireysel eylemlerindeki değişimin, artık kümülatif, dönüştürücü bir rol alması ve evrene baskı kurması, Spinoza'nın güç tematiği bağlamında; kuvvetlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bileşik bedenler önermesine de atıf yapmaktadır (Clark, 2017; Spinoza, 1985). Spinoza; bu uyumlu ilişkiliğin bireyin etkin gücünü artıran bir durumuna işaret eder, fakat nihayetinde bu kümülatif etkiler doğru yönlendiğinde bir değer yaratabilmektedir. Aksi takdirde dünya ve ekosistem bu bileşik bedenlerin otoritesine direnmekte, insanın yıkıcı gücüyle karşı karşıya gelmektedir.

3.2. Yıkım

Yıkım kavramı, oluş ve bağlamsal farklılıklarıyla, felsefeden sosyolojiye, ekonomiden mimariye ve de sanata birçok disiplinin sıkça kullandığı bir kavramdır. Etimolojik olarak 'destruction' kelimesi, Latince 'distruere' kelimesinden türemiş olup, 'struere' köküne 'dis' olumsuzluk ekinin eklemlenmesiyle oluşur ve ilerletilmiş olarak 'yapı' kelimesinin karşılığı olan 'structure' fillini olumsuzlar (Kumaraku ve Hoxha, 2022). TDK (2025) ise sözcüğü "yıkmak işi, felaket" gibi anlamlarla nitelerken, yıkmak fiilini ise "kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak, tahrip etmek, ortadan kaldırmak, varlığına son vermek" gibi anlamlarla tanımlamaktadır.

Disiplinlerarası kullanımı oldukça yaygın olan kavram, sosyal bilimler alanında genellikle düşünsel ve yaratıcı bağlamlarca betimlenmiştir. Heiddeger, Derrida gibi düşünürler yıkımı; 'parçalanma – inşa etmeme – yapı söküm - yapı bozum- yaratıcı yıkım' gibi bir dizi kavram üzerinden anlamlandırmıştır (Moran, 2021; Harvey, 1990). Fakat buradaki ontolojik düzlem, fiziksel bir tahrip ve yok etmekten öte, bir yaratıcı süreç, düşünme biçimi olarak mevcuttur.

Mimarlık bağlamında ise diyalektik bir iç içelik görülmektedir. İnşa sürecinin kendisi yıkım ile başlar ve mekansal üretim yüzyıllardır yıkarak ya da dönüştürerek süregelir. Özünde, pratikten öte düşünsel ve entelektüel bir eylem olan mimarlığın; koruma/yapma(ma) edimi, yapım(yıkım) süreci kadar öncül bir

karakteri olsa dahi pratikte çoğu zaman geridedir. Sonuçta, yıkım ve mimarlık pratiği eşgüdümsel bir birlikteliğe sahiptir. Birşeyi yıkmak, çoğu kez kendinden öncekinin varlığını kabul etmemek üzerine bir eylemdir. Dolayısıyla kavramın kendisi bir güç dayatır ve otoriterleşir. Ayrıca bir nesnenin yıkımı, sonrasında neler olacağıyla ayrılmaz bir bağlantı halindedir (Artan, 2011). Amaç ve araç ilişkisi vardır. Yapmak için yıkmakta mimarlığın ontolojik bir ikilemidir.

Büyük kentsel yıkımlar; planlanmış dönüşümsel süreçler hariç, oluş biçimleri açısından insanoğlunun edilgen bir özne olduğu afetler ya da etken bir özne olduğu çatışma ve savaşlarla birlikte oluşabilmektedir. Tarihsel süreçte gerek afetler, gerekse savaşlar sebebiyle pek çok yerleşim yeri ve kent büyük yıkımlara sahne olmuş, insanlık tarihi bu yıkımların trajedileri ile yazılmıştır. Savaşlar, binlerce insanın yaşamını yitirdiği, şiddetin insanlık üzerinde bir araç olarak kullanıldığı eylemlerdir. Savaşlarla gelen yıkımlar; insanlık, yaşam ve yeryüzü üzerinde pekçok açıdan yıkıcı etkilere sahip olgulardır ve insanlık tarihinin en acı, utanç verici tarihsel kayıtlarını tutarlar. Ayrıca insanların yerinden edilmesine, büyük toplumsal travmalara, ekolojik tahribata, kentsel yıkımlara ve kentsel/kültürel belleğin vb zarar görmesine de sebep olmaktadırlar. Sadece yaşamı değil, aynı zamanda gerçekleştiği yerin tarihini ve kültürünü de hedef alırlar. Sonuç olarak yıkımlar, kentsel bağlamda geri dönüşü mümkün olmayan kayıplara, sosyo-mekansal ve politik-ekonomik sonuçlara sebep olmaktadır (Henni, 2018). Ve şiddetin sonucu oluşan yıkımlar, aslında bir düşüncenin, eşitsiz ve meşruiyet zemininden yoksun biçimde, hedef aldığı topluma yönelik dayattığı bir tahakküm aracına dönüşmektedir.

Şekil 2. Hiroşima ve Sarajevo Yıkımı, 1945 (URL3-4)

Savaşlarla gelen kentsel yıkımlara tarihten pekçok örnek verilebilir. En bilinen ve en trajiklerinden biri; tarihte ilk atom bombası kullanımıyla şehri büyük bir yıkıma uğratan 1945 Hiroşima'nın yıkımıdır (bkz. Şekil 2). Başka bir örnek olarak; 1992 Saraybosna yıkımı da yine en acı kentsel yıkımlardan biri olarak tarihe geçmiştir (bkz. Şekil 2). Savaşların yaşamsal süreklilik, insan hakları ve insani ortak değerler kapsamında travmatik, geri dönülmez sonuçları olduğu tartışmasızdır. Tüm bu trajedilerle birlikte kentsel ve kültürel bağlamdaki zararları da kaçınılmazdır.

Şekil 3. St. George's Church, Donetsk, 2022 (URL-5) ve Al-Omari Mosque, 2024 (URL-6)

Oluş biçimi açısından çatışma ve savaşlarla gelen yıkımlar, sadece yaşamı ve canlıları yok etmekle kalmaz, kültürel sürekliliğe müdahale eder, hafızanın aktarımını kesintiye uğratır ve büyük bir boşluk yaratır (Weizman, 2007; bkz. Şekil 3). Savaşlar, şiddet aracılığıyla toplumlara sadece bir ideoloji dayatmaz, aynı zamanda bir kültür ve kimlik yıkımını da hedef alır. Kent ve mimari, tam olarak bu noktada hedef haline gelmektedir. Çatışma ve savaşlarla gelen yıkım kentlere kendi fikirsel egemenliğini dayatır ve ideolojiktir. Bu bağlamda kentsel yıkımlarla, elbette mimarinin savaşlar sürecince ve sonrasındaki rolü de tartışma konusu olmuştur. Böylece süreçte mimari literatüre 'wararchitecture' (savaş mimarisi) ve 'urbicide' (kentkırım – kent kıyımı) gibi çeşitli kavramlar katılmıştır. 'Wararchitecture' kavramı Herscher (2008) tarafından; 1992-1996 kuşatması esnasında Saraybosna'da, mimarinin felaket niteliğindeki fiziksel yıkımlarını tanımlamak amaçlı, aynı zamanda bu yıkımların bir kimlik yıkımı olması ve mimarinin bir tür şiddetin aracı haline gelmesine işaret eden bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Urbicide (kent kıyımı) kavramı ise, kentlerde yer alan sembolik mimari yapılar başta olmak üzere, yapılı çevrenin, kentsel ve kültürel dokunun, önceden tasarlanmış ve kasıtlı bir biçimde yok edilmesini anlatan bir kavramdır (Wright, 2015; Herscher, 2008). Bununla birlikte, savaşların, kent ve kimlik yıkımına etkisi bağlamında literatürde dikkat çeken bir başka değerlendirme ise; kent kütüphaneleri üzerinedir. Gür (2022); 1992 Saraybosna yıkımında çok fazla yazılı kaynağın alev almasıyla yok olan tarihsel kayıt ve yazılı belgelerin de savaşların en onarılmaz tahribatlarından biri olduğunu vurgulamaktadır. Bağlam içinde kent ve yıkım ile ilişkili bir diğer kavram da; disiplinlerarası söylem açısından önemli bir yer tutan, 'spatial violence' (mekansal şiddet) kavramıdır (Vidler, 1993; Weizman 2012; Herscher ve Siddiqi, 2014). Spatial Violence (mekansal şiddet); fiziksel mekanın politik ve ideolojik amaçlarla manipüle edilmesi, inşa edilmiş çevreler aracılığıyla süregelen çeşitli zarar biçimleri, mimariye dışarıdan uygulanan değil, mimarinin uyguladığı bir etki biçimi gibi ifadelerle mekanın da bir şiddet öznesine dönüşebileceği anlamında tanımlanmaktadır (Weizman, 2012; Herscher ve Siddiqi, 2014).

Yıkım bağlamında bir başka sonuç ise; tüm fiziksel yıkımların aynı zamanda büyük çevresel sonuçlarının olduğu gerçeğidir. Antroposen bağlamında, savaşlar da insanoğlunun yerküreye ve ekosisteme uyguladığı önemli bir müdahale biçimidir. Bu büyük tahribatlar; süreçte dünyanın doğal akışını etkileyen faktörler arasındadır. Bunun yanı sıra her yıkım sonrası kentlerin yeniden yapılanması süreci ise başka bir sorunsalı tartışma konusu yapmaktadır. Şiddetin yokettiği kentler, yıkım ve yapımın diyalektik ilişkisi

üzerinden, kapitalist düzene hizmet eden bir araca dönüşmektedir (Harvey, 1990). Ve bu ikilem de; mimarlık pratiğinin araftaki tartışmalarından biridir.

3.3. Boşluk

Boşluk kavramı, farklı kültür ve disiplinlerce çeşitli anlamlarda kullanılmış olup mimarlık ve kentsel bağlamda yapılan çalışmalarda somut betimlemelerle tanımlanmaya çalışılmıştır. İngilizce literatürde "void, emptiness, space, gap, vacuum, blank, vacant" gibi kelimelerle ifade edilen kavramı felsefe sözlüğü; "içinde hiçbir özdeğin bulunmadı yer, uzay" olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 2005). Romalı filozof Lukretius, boşluk hipotezinden bahsederken onu bilim ve felsefe tarihinin en ilginç bilmecelerinden biri olarak tanımlar (Lucretius, 1921 akt. Evangelidis, 2019). Bununla birlikte 'madde ve boşluk' dışında hiçbir gerçekliğin var olmadığını ifade ederken, doğanın atomlar ve atomların içinde yer alıp, hareket ettikleri boşluklar üzerine temellendiğini ifade etmektedir (Lucretius, 2001).

Mekansal bağlamda ise boşluk, her daim hareket kavramıyla bir diyalog halindedir. Harekete imkan tanır ve zemin hazırlar. Boşluğun mekansal öğelerle tanımlı hale gelmesiyle harekette anlam kazanır ve bu durum mekansal fonksiyonları üretir. Mimari bağlamda; insan ölçeğine bağlı olarak algılanan boşluk, mimari elemanlarla sınırlandırılmış yer olarak ifade edilmektedir (Şamlıoğlu, 2010). Yapılarda, form ölçeğinde boşaltmalarla yaratılan boşluklar, işlevsel düzeyde; atrium, galeri, avlu, geçiş boşlukları gibi forma dair boşaltmalarla karşımıza çıkarken, ayrıca malzeme kullanımına bağlı olarak algısal düzeyde de tasarlanabilmektedirler (Şamlıoğlu, 2010). Kentsel bağlamda ise meydanlar, caddeler, parklar-bahçeler, terkedilmiş alanlar, bakımsız parseller, yıkıntı ve harabe alanları vb fonksiyon, hiyerarşi, biçim, kapalılık ve de hareketlilik bakımından birbirlerinden farklı değerlerde karşımıza çıkabilmektedir.

Şekil 4. Kentsel Boşluk

Literatürde kentsel boşluk kavramıyla ilgili pek çok çalışma; kent sınırları içerisinde bulunan, mekansal bağlamda tanımlı veya tanımsız pek çok alanı biribirinden farklı parametrelere göre sınıflayarak ele almış, hatta bazı çalışmalar mimari forma dair boşlukları da kentsel boşluk bağlamında okumuştur (bkz. Trancik, 1986; Şamlıoğlu, 2010; Kuloğlu, 2013; Hashem vd., 2022; Harshad vd., 2023). Genellikle yaklaşımlarda öne çıkan; mekansal ve işlevsel olarak tanımlı alanlar ile işlevsiz ve kamusal etkileşime kapalı alanların kentsel boşluk başlığı altında sınıflanmasıdır. Trancik (1986) bu bağlamda aynı zamanda 'lost spaces' (kayıp alanlar) kavramını da kullanmakta ve kentsel boşluğu; kamusal, özel alanlar arasında kalan, tanımlanmamış, ölçülebilir sınırları olmayan boşluklar olarak ele almaktadır. Sonuç olarak kavram; mekansal bağlamda tanımlı ve tanımsız kentsel boşluklar olarak iki ana grupta değerlendirilebilir (bkz. Şekil 4).

Şekil 5. Tanımlı ve Tanımsız Kentsel Boşluk (URL-7,8)

Tanımlı kentsel boşluklar; meydanlar, caddeler, geçiş boşlukları gibi yapılı çevrenin oluşturduğu sınırlarla belirlenmiş ve kentsel mobiliteye katkı sunan, tasarlanmış boşluklardır (bkz. Şekil 4-5). Tanımsız kentsel boşluklar ise; belirli bir mekansal örgüye dahil olmayan, sınırsız ya da sınırları muğlak, yıkık, herhangi bir yapısal öğenin çevrelemediği, öze/kamusal ilişkilerle işlev kazanmamış, tasarlanmamış alanlar olarak tanımlanabilmektedir (bkz. Şekil 4-5). Bu boşluklar kimi zaman düzensiz harekete imkan tanısa da genelde belli bir kentsel fonksiyona hizmet etmezler. Terkedilmiş arsalar, atıl yapılar arasındaki ara mekanlar, yıkıntılar, çayırlık vb alanlar bu başlık altında ele alınabilmektedir. Bu bağlamda kentsel boşluk kavramı, kentsel ve kamusal mekanları da kapsayabilen bir üst kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Peterson (1979), mekanı kavranabilir, antimekanı ise kavranamaz hacim olarak tanımlar (Trancik, 1986). Tanımsız kentsel boşluklar bu bağlamda bir antimekan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu bağlamla birlikte boşluğun kentselliği sorgusu da önemlidir. Boşluğu kentsel yapan; kent sınırları içerisinde ve kente dair olması, kentle bir biçimde ilişki kurması üzerinden okunabilir. Bu bağlamda; kimi zaman kamusal/özel mekan olarak var olan, kentsel hareketi var eden tanımlı boşluklar da, aksine herhangi bir işlevi olmayan, kentsel harekete katkı sunmayan tanımsız boşluklar da kente dair olması ve kentle bağı sebebiyle kentsel boşluk başlığı altında yorumlanabilir.

4. METODOLOJİK YAKLAŞIM

"... görsel töz, kendini dilsel bir bildiriyle destekleyerek anlamını pekiştirir."

Barthes, 1993

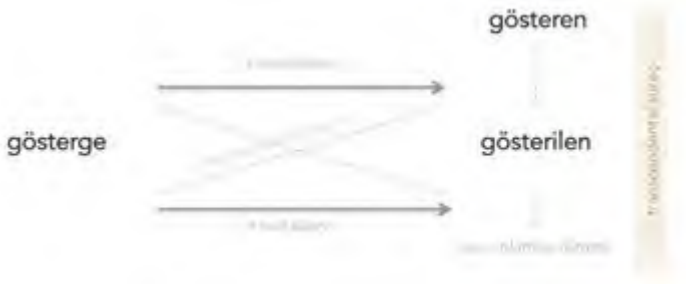
İnsan, çevresel dünyasıyla olan her ilişkisinde göstergeler iletimiyle, bilinçli ya da bilinçsiz olarak anlamlar üretebilmektedir. Göstergeler, gösteren ile gösterilen diyaloğunun bir sonucudur ve bu diyalog anlamlamayı doğurur. Lucretius'un (2001); görünmeyen şeyler hakkında ancak duyusal algıya dayalı bir akıl yürütme ile konuşulabileceği ifadesinde olduğu gibi, özellikle soyut kavramsal çalışmalarda da, görmenin ötesinde ampirik ya da fenomenolojik bir deneyim ile betimlemeye ihtiyaç duyabilmektedir. Bu bağlamda nitel araştırma yöntemlerinden olan göstergebilimsel okumalar, kavramsal çalışmaların da en

çok başvurduğu yöntemlerden biridir. Gözlemleme ve sezgi yoluyla gerçekleşen anlamlandırmada, analizi yapan kişinin bağlamla ilişkisi elbette önemlidir.

Şekil 6. Barthes'in Anlamlandırma Düzeyleri

Bu çalışmada; Barthes'in (1993) göstergebilimsel analizi kapsamındaki "anlamlandırma" kuramına dayalı olarak, "düz anlam (denotation)" ve "yan anlam (connotation)" basamaklarından yararlanılmaktadır. Barthes'e göre bir metin, görüntü ya da simge, bu iki katman ile anlam bulur. Düz anlam; gösterenin yüzeydeki ilk, en temel anlamıdır. Yan anlam ise; direk ifade edilmeyen, gösterenin duygusal, kültürel, tarihsel, ideolojik çağrışımlar ile inşa ettiği anlamdır (Barthes, 1977;1979;1993). Düz anlam zihinde ilk canlanan kavram iken, yan anlamlar araştırmanın hedef çözümleme kısmını temsil etmektedir (Rıfat, 2009; bkz. Şekil, 6).

Şekil 7. Göstergebilimsel Analiz

Aynı zamanda transcendental bir süreç olan bu anlamlandırma süreci fenomenin durumu ve temsil ettiklerine yönelir (Şekil 7). Kavramsal betimleme; imajın izleyicide (yazar) yarattığı etkiye göre belirlenmiştir. Böylece gösterilenin ihtiva ettiği mesajlar üzerinden ilişkili bir kavramlar kümesi sentezlemek ve bu kavramlar kümesiyle, değişen paradigmaları okuyabilmek değerlidir. Çalışmada, açık kaynaklarda yer alan, yakın tarihli en büyük kentsel yıkımlara sahne olan Mariupol ve Gazze kent yıkımları örneklem olarak seçilmiştir (URL-9,10,11). Ayrıca seçilen görsellerde yıkımı farklı ölçeklerden anlatabilecek fotoğraflar tercih edilmiştir. Okumalarda; birincil düzeyde göstereni; 'Yıkım' kavramı temsil ederken, ikincil düzeyde ihtiva edilen mesajlar sorgulanmaktadır. Bu sorgulamada, yıkımın anımsattığı ve hissettirdiği bir yan anlamlar dizgesi elde edilmiştir.

4. ANALİZLER

Analizlerde; Mariupol ve Gazze kentsel yıkımları bağlamında, her bir başlık için dört görsel veri olmak üzere toplam sekiz veri üzerinden bir kavramsal okuma yapılmaktadır. Mariupol kentine çok yakın bir konumda, Donetsk Oblastı'nda yer alan Chasiv Yar yıkımı da; kentsel trajediyi ifade etmesi açısından yine Mariupol yıkımı kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1. Mariupol Yıkımı

Mariupol, Ukrayna'nın güneydoğusunda, Azak Denizi'nin kuzey kıyısında yer alan bir liman şehridir. 2022'de Rusya müdahalesi ile başlayan süreçten bugüne kent büyük bir yıkıma uğramıştır (bkz. Şekil 8-9). Birleşmiş Milletler UNOSAT verilerine göre (bkz. Rapor 3300, Haziran 2022) Mariupol'deki yapıların %32'si yıkıma uğramıştır. Ayrıca, Human Rights Watch & SITU Research & Truth Hounds'un yaptığı bir analizlerde ise kentin, kültürel ve ekonomik olarak önde gelen bölgesi olan Myru Ave'in %90 üzeri tahrip olduğunu açıklanmıştır (URL- 9, 10, 11).

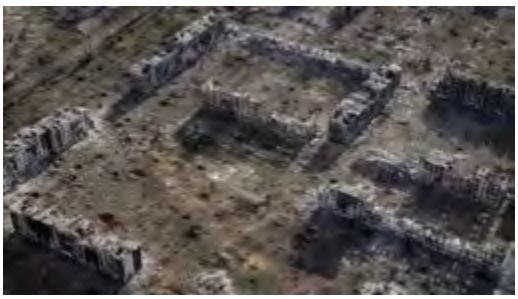

Şekil 8 -9. Yıkım öncesi Mariupol (URL-12), Yıkım sonrası Mariupol (URL-13)

Aşağıda; Mariupol yıkımına ait dört görsel veri üzerinden, Barthes'in göstergebilimsel analiz yöntemi olan yan anlam düzeyleri kapsamında bir kavramsal okuma yapılacaktır.

4.1.1. Mariupol Yıkımı Analizi

Tablo.1 Mariupol Yıkımı Analizi (URL-14, 15)

Gösterge : Mariupol ve Chasiv Yar Gösteren : Yıkım Gösterilen: Acı, Boşluk, Distopi, Gerçekdışılık, Hareketsizlik, Hayalet, Kayıp, Şiddet, Travma, Yaşamsızlık, Umutsuzluk.	

Tablo.2 Mariupol Yıkımı Analizi (URL-16, 17)

Gösterge : Mariupol
Gösteren : Yıkım
Gösterilen: Güç, Hafıza, Kayıp, Kopuş, Şiddet, Travma.

4.2. Gazze Yıkımı

Gazze, Filistin'in güneybatısında yer alan, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir sahil şehridir. Uzun yıllar işgal ve çatışmalar altında kalan kent, 2023'teki İsrail müdahalesi ile başlayan süreçten bugüne büyük bir yıkıma uğramıştır (bkz. Şekil 10-11). Birleşmiş Milletler UNOSAT analizlerine göre (bkz. Rapor 4130, Mayıs 2025) sadece Gazze Şeridi'ndeki yapıların %70'i yıkıma uğramıştır (URL-18). Ayrıca Forensic Architecture analizine göre kültürel alanların da yaklaşık %91'i hasarlı ve yıkıma uğramış bulunmaktadır (URL-19).

Şekil 10-11. Yıkım öncesi Gazze (URL-20), Yıkım sonrası Gazze (URL-21)

Aşağıda; Gazze yıkımına ait dört görsel veri üzerinden, Barthes'in göstergebilimsel analiz yöntemi olan yan anlam düzeyleri kapsamında bir kavramsal okuma yapılacaktır.

Tablo.3 Gazze Yıkımı Analizi (URL-22,23)

Gösterge : Gazze
Gösteren : Yıkım
Gösterilen: Acı, Boşluk, Donmuş Zaman, Gerçekdışılık, Hareketsizlik, Şiddet, Travma, Yaşamsızlık, Yokoluş, Umutsuzluk.

Tablo.4 Gazze Yıkımı Analizi (URL-24, 25)

Gösterge : Gazze
Gösteren : Yıkım
Gösterilen: Güç, Hafıza, Kayıp, Kopuş, Şiddet, Travma.

5. BULGULAR VE SONUÇ

Analiz kapsamında, kentsel yıkım görüntülerinin zihinde yarattığı kavramsal temalar: "Acı, Boşluk, Distopi, Donmuş Zaman, Gerçekdışılık, Güç, Hafıza, Hareketsizlik, Hayalet, Kayıp, Kopuş, Şiddet, Travma, Yaşamsızlık, Yokoluş, Umutsuzluk" şeklindedir (bkz. Tablo1, 2 ,3 ve 4). Araştırma süresince, her ne kadar farklı kentsel yıkım görüntüleri seçilmeye çalışılmış olsa da, kentlerdeki yıkım ölçeğinin büyüklüğü, şiddetin yaygınlığı ve travmanın homojenliği nedeniyle görsel verilerin birbirine çok benzer olduğu görülmüştür. Bu sebeple de; kentsel yıkım görüntülerinin temsil ettiği negatif kavram kümeleri de benzerlikler

göstermektedir. Elde edilen kavram kümesiyle, savaş ve çatışmalarla gelen kentsel yıkımların ve yıkımın oluşturduğu boşluğun kentteki izi daha net izlenebilmektedir.

Çatışma ve savaşlarla gelen yıkımlar; kenti, yaşamı, hafızayı yok eden bir şiddet biçimidir. Bu şiddetin ürettiği boşluk ise; varlığın değil yıkımın, iletişimin değil çatışmanın, birlikteliğin değil ötekiliğin, yaşamın değil yaşamsızlığın temsilidir. Antroposen Çağı'nda, insanın evrene ve yaşama müdahalesinin en acı ve somut örneği olarak karşımızdadır.

Tüm bu kavram kümesinden hareketle *yıkımın boşluğu*; en çok şiddet ve kayıp ile ilişkilidir. Oluş biçimi açısından *şiddet*, ortaya çıkardığı sonuçlar bağlamında ise *kayıp* onu tanımlayan başlıca iki kavramdır. Kentsel kayıp ve yokoluşlar düşününüldüğünde *boşluk*; fiziksel durumundan öte, burada hissel boyutuyla mevcuttur. Bu okumada, kentsel bağlamda boşluk kavramının anlamsal bir öteleme *(difference)* yapmasından bahsedebilmekte mümkün olabilir (Derrida, 1999). Yıkımın ürettiği boşluk, imgesel ve zihinsel olarak kenttedir ama kente ait değildir. Boştur ama diğerleri gibi doldurulamaz.

Sonuç olarak içinde bulunduğumuz çağda, insanlığın ve de kentlerin, en kabul edilemez karşılaşmalarından biri olan yıkımın ürettiği boşluklar; insanlığa ve kentlere, yeri doldurulamaz kayıplar bırakmaktadır. Şiddetin yok edici etkisine karşı kentlerin ve mimarinin rolü; kentsel dayanıklılık, güvenlik, hafıza, kültürel sürdürülebilirlik bağlamında yeniden düşünülmesi ve tartışılması gereken bir sorunsal olarak önemlidir.

6. KAYNAKÇA

Artan, R. (2011). "Shkatërrimi si simbol për një të ardhmemë të mirë", Forum A+P, no. 8. Tiranë: Co PLAN.

Barla, J. 2018. Anthropocene. In Sam Skinner and David Gauthier (Eds.): New Materialist Almanac.

Barthes, R. (1977). Image, Music, Text, (selected and translated S. Heath), Fontana Press ISBN: 0006861350, 9780006861355

Barthes, R. (1979). Göstergebilimsel İlkeleri (Çev. Rıfat, M. ve Vardar, B.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Barthes, R. (1993). Göstergebilimsel Serüven (Çev. Rıfat, M. ve Rıfat, S.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Baudrillard, J. (2003). Simülaklar ve Simülasyon, (çev. Adanır, O). DoğuBatı; Ankara. ISBN: 978-975-871701-9

Carey, J. (2016). Are we in the "Anthropocene"?. Proceedings of the National Academy of Sciences, 113(15), 3908-3909.

Chakrabarty, D. (2009). The Climate of History. Four Theses. Critical Inquiry 35 (2): 197-222.

Clark, N. H. (2017). Anthropocene Semiosis. Dialogues in Human Geography, 7(2), 145-150. https://doi.org/10.1177/2043820617717856

Crutzen, P. J. ve Stoermer, E. F. (2000). The Anthropocene. Global Change Newsletter, 41, 17–18.

Crutzen, P.J. (2006) The "Anthropocene". In Earth System Science in the Anthropocene. Springer, Berlin, 13-18. https://doi.org/10.1007/3-540-26590-2_3

Derrida, J. (1999). Différance, (çev. Sözer, Ö.), Toplumbilim 10, İstanbul: Bağlam.

Evangelidis, B. (2019). Lucretius' Arguments On The Swerve and Free-Action, Landmarks in the Philosophy, Ethics and History of Science.

Gür,Ş.Ö. (2022). Dosya: Kentsel Hafızaya Saldırı: "Kentkırım". Yapı Dergisi, https://yapidergisi.com/kentsel-hafizaya-saldiri-kentkirim/

Han, B.C. (2016). Şiddetin Topolojisi, (çev. Zaptcıoglu, D.), Istanbul: Metis Yayınları. ISBN - 13: 978-605-316-047-2

Hançerlioglu, O. (2005). Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar Cilt I (A-D), Istanbul: Remzi Kitabevi.
Hanni, S.(2018). Colonial Ramification, e-flux Architecture, 10/18, URL : https://www.e-flux.com/architecture/history-theory/225180/colonial-ramifications/
Harvey, D. (1990). Postmodernliğin Durumu (çev. Savran,S.). Istanbul: Metis Yayınları.
Harshad, R., Tanaya, V., Arati, P., (2023). Empty Spaces, Endless Possibilities: Unleashing Urban Voids in India, Conference: International Conference on Future of Skills in Architecture, Design, Planning and Allied Fields: A way forward for better Industry and Society. ISBN: 978-93-6128-160-0
Hashem, O.M., Wahba, M.S., Nasr-Eldin, T. I. (2022). Urban voids: identifying and optimizing urban voids potential as a revitalization source in enhancing developing countries' city income. Journal of Engineering and Applied Science, 69-6. https://doi.org/10.1186/s44147-021-00053-5
Herscher, A. (2008). Warchitectural Theory. Journal of Architectural Education, pp 35-43. https://doi.org/10.1111/j.1531-
Herscher, A. ve Siddiqi, A. (2014). Spatial Violence. Architectural Theory Review, Vol 19/3, pp 269-277. https://doi.org/10.1080/13264826.2014.1037538
Kuloglu, N. (2013). Boşluğun Devinimi: Mimari Mekandan Kentsel Mekana, International Journal of Architecture and Planning Volume 1, Issue 2, pp: 201-214. ISSN: 2147-9380
Kumaraku, L., Hoxha, E. (2022). Destruction in Architecture, Modernization and Globalization: New Paradigms in Architecture, City, Territory. pp. 49-56, Publisher: La Scuola di Pitagor
Lucretius, C. (2001). On the Nature of Things, trans. with introduction and notes by Martin Ferguson Smith, Indianapolis: Hackett Publishing.
Moran, D. (2021). Destruction (Destruktion, Zerstörung) and Deconstruction (Abbau), in Mark A. Wrathall (ed.), The Cambridge Heidegger Lexicon. New York: Cambridge University Press, pp. 223–26.
Peters, K. E. (2012). The Whole Story of Climate: What Science Reveals About the Nature of Endless Change, Prometheus Books Print, New York.
Peterson, S. (1979) . Urban Design Tactics, AD Vol 49.
Polat, E. ve Kahraman, S. (2020). Antroposen Çağı: Kendim Ettim Kendim Buldum. 7. KBAM Sempozyumu Bildiri Kitabı, sf 347-361, Mersin. ISBN: 978-625-409-164-3
Rifat, M. (2009). Göstergebilimin ABC'si. Say Yayınları.
Spinoza, B. (1985). The Collected Works of Spinoza Volume I (E. Curley, Ed & Trans.), Princenton University, ISBN 13: 978-0691072227
Şamlıoğlu, T. (2010). Mimari Formda Boşluğun Keşfi. Yüksek Lisans Tezi. KTU Fen Bilimleri, Trabzon.
TDK Sözlük (2025). *Yıkım* sözcük anlamı, https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: Haziran 2025
Trancik, R. (1986). Finding Lost Space; Theories of Urban Design, New York: Van Nostrand Reinhold.
URL 1- https://www.un.org/en/climatechange/reports Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 2- https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2024 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 3- https://www.iwm.org.uk/history/the-atomic-bombs-that-ended-the-second-world-war Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 4- https://babel.ua/en/texts/81128-the-serbs-shelled-sarajevo-for-almost-four-years-bosniaks-hid-from-snipers-shells-and-bullets-resisted-and-waited-for-nato-s-help-that-s-how-it-was Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 5- https://www.themoscowtimes.com/2025/02/24/in-photos-ukrainian-cities-before-and-after-russias-full-scale-invasion-a88079 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 6- https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/02/14/israeli-bombs-are-wiping-out-gaza-s-heritage-and-history 6524666 4.html Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 7- https://www.expedia.co.uk/Piazza-Del-Campo-Siena-City-Centre.d6077950.Attraction?gallery-dialog=gallery-open Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 8- https://loveincorporated.blob.core.windows.net/contentimages/gallery/978017cc-98b3-4fe6-835f-b7b35bd4a6fa-jemison-centre-abandoned-southeast-cover.jpg Erişim Tarihi: Haziran 2025

URL 9- https://www.hrw.org/feature/russia-ukraine-war-mariupol/damage-assessment Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 10- https://unosat.org/products/3300 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 11- https://www.hrw.org/feature/russia-ukraine-war-mariupol Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 12- https://en.wikivoyage.org/wiki/Mariupol Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 13- https://www.wsj.com/world/europe/photos-chronicle-the-devastation-of-mariupol-11648373400 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 14- https://www.themoscowtimes.com/2025/02/24/in-photos-ukrainian-cities-before-and-after-russias-full-scale-invasion-a88079 Erişim Tarihi: Haziran 2025 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 15- https://edition.cnn.com/2022/03/30/politics/ukraine-hack-russian-ransomware-gang
URL 16- https://www.pbs.org/newshour/world/analysis-russias-invasion-of-ukraine-has-caused-a-staggering-amount-of-cultural-destruction Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 17- https://www.bbc.com/news/world-europe-60695465 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL18- https://unosat.org/products/4130 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 19- https://forensic-architecture.org/investigation/a-cartography-of-genocide Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 20- https://www.aljazeera.com/video/newsfeed/2025/2/6/palestinians-share-images-of-pre-war-gaza-after-trumps-riviera-plan Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 21- https://news.un.org/en/story/2024/03/1147272 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 22- https://euromedmonitor.org/en/article/6569/Israel-expands-urbicide-as-a-tool-of-genocide-in-Gaza Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 23- https://www.aljazeera.com/wp-content/uploads/2024/02/image-1707423621.jpg?resize=1800%2C1063 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 24- https://www.thedailystar.net/news/world/middle-east/news/nearly-1000-killed-fighting-rages-2nd-day-3437736#lg=1&slide=0 Erişim Tarihi: Haziran 2025
URL 25- https://www.aljazeera.com/wp-content/uploads/2023/11/AP23316529939995-1699838445.jpg?resize=1200%2C630 Erişim Tarihi: Haziran 2025
Vidler, A. (1993). Spatial Violence. Assemblage 20, pp 84-85, MIT Press.
Weizman, E. (2012). Hollow Land: Israil's Architecture of Occupation, Verso Books. ISBN: 1844678687, 9781844678686
Wright, J.L. (2015). Urbicide: The Ritualized Killing of Cities in the Ancient Near East. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190249588.003.0009
Zizek, S. (2012). Antroposen'e Hoşgeldiniz (M. Budak, Çev.). Istanbul: Encore.

SÖYLEM VE İNŞA: BAFRA EFRAHİM AĞA KONAĞI ETRAFINDA GELİŞEN KENT VE MİMARLIK

9

Feyzanur AZAR [1], Evrim DÜZENLİ [2]

[1] Samsun Üniversitesi/Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık
feyzazar0@gmail.com
[2] Samsun Üniversitesi/Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık
evrim.duzenli@samsun.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Kızılırmak Nehri kıyısında konumlanan Bafra kentinin tarihsel kent dönüşümünü ve mimari mirasının yeniden inşasını, Efrahim Ağa Konağı'nı merkezi bir odak olarak ele alarak incelemektedir. Antik Çağ'dan bu yana yerleşim gören Bafra, özellikle 19. yüzyılda çok kültürlü yapısıyla dikkat çekmiş; bu dönemde konaklar, apartmanlar ve kamu binalarının inşasıyla kentsel dokuda belirgin dönüşümler yaşanmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılda inşa edilen ve 1989 yılında tescillenen Efrahim Ağa Konağı; mübadele sonrası misafirhane, ortaokul, kız enstitüsü, kız meslek lisesi, öğretmenevi ve Halk Eğitimi Merkezi gibi çok katmanlı işlevlerle toplumsal bellekte önemli bir yer edinmiştir. Bu işlevsel süreklilik, yapının fiziksel olarak korunmasına katkı sağladığı gibi, kent belleğinin canlı kalmasına da zemin hazırlamıştır. Araştırma ağırlıklı olarak sözlü tarih görüşmelerine dayanmaktadır. Bu kapsamda, konak ve çevresinde yaşanan kentin dönüşümü, hâlen yaşayan bir kuşağın tanıklığında değerlendirilmiştir. Gazipaşa Mahallesi'nde yürütülen saha çalışmasında, Efrahim Ağa Konağı çevresindeki 36 tekil yapı belgelenmiş; bunlardan yalnızca 16'sının günümüze ulaştığı tespit edilmiştir. Bulgular, 20. yüzyıl öncesinde mahallenin çoğunlukla bahçeli, bir ya da iki katlı, ahşap ve kagir yapılardan oluştuğunu ve konut ile üretim alanlarının iç içe geçtiğini göstermektedir. Ancak zamanla bu dokunun büyük ölçüde yok olduğu; tünellerin doldurulduğu, bahçelerin kaybolduğu ve sokak yapısının dönüşüme uğradığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma, yalnızca fiziksel kalıntılar üzerinden değil, toplumsal belleğin izleriyle de kent tarihinin okunabileceği düşüncesinden hareketle, Bafra'nın kaybolan kültürel hafızasına dair bütüncül bir panorama sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bafra, Efrahim Ağa Konağı, kent

1. BAFRA'NIN KISA KENT TARİHİ

Bafra, Kızılırmak Nehri'nin Karadeniz'e dökülmeden önce geçtiği son yerleşim yeridir. Kıyıdan yaklaşık 20 km içeride, verimli Bafra Ovası üzerinde konumlanmıştır. Kızılırmak Nehri, yerleşimin içinden geçerek ilçeyi iki bölgeye ayırır. Ovanın güney bölümündeki en eski yerleşimlerin tarihi Antik Çağ'a kadar uzanır. Bununla birlikte, İkiztepe ve Karadora gibi alanlarda yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular, bölgede gelişmiş bir kentsel yapının varlığına dair net bir kanıt sunmaz. Antik Çağ'dan 13. yüzyıla kadar uzanan bu uzun zaman diliminde, Bafra ve çevresi sırasıyla Roma ve ardından Bizans medeniyetlerinin egemenliğinde kalmıştır. 13.yüzyılın sonlarından itibaren Bafra, Anadolu Beylikleri'nin egemenliğine girmiş; 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise Osmanlı idaresine geçmiştir (Yılmaz, 2007). Onaltıncı yüzyılda Nahiye-i Bafra; Bafra merkezi ve köylerden oluşuyordu. (Yılmaz,2007). 1854 yılında ilçe merkezi olmuştur (Samsun İl yıllığı, 1973). Cembeloğlu'na göre (1970), Bafra Belediyesinin ilk kuruluşu 1845 yıllarında gerçekleşmiştir (Cembeloğlu ve Cembeloğlu, 1970).

Üstüner, Meşrutiyet öncesi ve eski mahkeme kayıtlarında Bafra'nın isminin "Göründü Köyü" olarak geçtiğini belirtir (Üstüner, 1936). Bu yerleşim, ovanın tarımsal gelişimiyle birlikte ticaret faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Özellikle burada kurulan pazar ve panayır, yüksek ziyaretçi sayıları nedeniyle İsfendiyaroğulları ailesinden Emir Mirza Bey tarafından Cuma (Büyük) Camii'nin inşa edilmesini getirmiştir.

Bafra'daki demografi ve mimarlığa dair en önemli kaynaklardan biri Trabzon Vilayet Salnameleri'dir. 1869 tarihli salnameye göre Bafra'da 3010 Müslüman, 1559 Gayrimüslim hane bulunmakta, toplam erkek nüfus 17.748 kişiden oluşmaktadır (Emiroğlu, 1869). Aynı salnameye göre ilçede 36 medrese, 61 cami, 38 mescit, 19 tekke, 86 kilise, 1 Ermeni mektebi, 60 Rum mektebi ve 107 Müslüman mektebi yer almaktadır (Emiroğlu, 1869). Bu veriler, 19. yüzyılda Bafra'nın kentsel etkinliğini ve çokkültürlü yapısını gözler önüne serer.

19.yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Rus Savaşı, mübadele süreci, çete hareketleri ve göçler sonucu demografik yapı daha da çeşitlenmiştir (Yılmaz, 2007; Cembeloğlu, 1970). Bu dönemde ilçede 9 ilkokul, 112 köyün 90'ında ilkokul, 1 lise ve 1 kız enstitüsü bulunmaktaydı. Aynı yıllarda Çetinkaya Köprüsü, kereste fabrikası ve tütün ticaretine bağlı olarak tütün depoları gibi yapılar inşa edilmiştir. Küçük ölçekli evlerin yerini konaklar, apartmanlar ve kamu binaları almaya başlamıştır (Cembeloğlu, 1970). Bu yeni yapılaşma süreci içerisinde Efrahim Ağa Konağı da yer alır.

2. EFRAHİM AĞA KONAĞI: BAFRA'NIN TARİHİNE AÇILAN BİR PENCERE

Efrahim Ağa Konağı, Gazipaşa Mahallesi'nde, Türk Ocağı Caddesi ile Karakullukçu Sokak'ın kesişim noktasında yer almaktadır. Yapının inşa yılına ve sürecine dair herhangi bir kitabeye ulaşılamamıştır. Ancak Erkalkan'a (2019) göre, yapı 1840 yılında Rum bir tüccar tarafından kişisel konut olarak inşa edilmiştir. Tütün tüccarı Efrahim Ağa tarafından inşa ettirildiği ifade edilmektedir.

Farklı kaynaklarda konağın inşa tarihine ilişkin çeşitli bilgiler yer almakla birlikte, tüm veriler yapının 19. yüzyılda inşa edildiğini teyit etmektedir. 25 Mayıs 1989 tarihinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir (Sancar vd., 2021). Yapının mülkiyeti, 1937 yılında Maliye Hazinesi'ne devredilmiştir (Samsun İl Özel İdaresi [Samsun KTVKK Arşivi], 2012).

Konağın mimarisi, 19. yüzyıl Avrupa neoklasik üslubunun izlerini taşır (Şekil 1). Üç katlı ve bahçeli bir yapıdır. Günümüzde mevcut olmayan, geçmişte bahçede yer aldığı bilinen bir çeşmeye sahiptir. Binanın iki ayrı girişi bulunmaktadır: Ön cephedeki ana girişe, çift kollu bir merdiven aracılığıyla ulaşılırken, arka cepheden doğrudan zemin kata giriş yapılmaktadır. Kuzey, doğu ve batı cephelerinde taş sütunlarla desteklenen çıkmalar yer almaktadır. Cephedeki silmeler ve üçgen alınlıklar dikkat çekicidir. Yapının üst örtüsü, dört eğimli kırma çatıyla tamamlanmıştır.

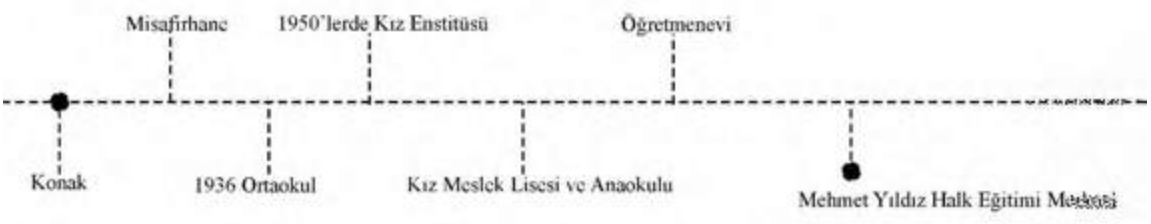
İç mekân organizasyonu, merkezde yer alan sofa ve onun etrafına karşılıklı biçimde dizilmiş odalardan oluşmaktadır. Birinci ve ikinci katlarda balkonlar yer almakta; zemin kattaki odalardan ikisinde ise su kuyusu bulunmaktadır.

Şekil 1. Bafra Efrahim Ağa Konağı (Altın Yaprak Bafra Halkevi Dergisi,1936).

Konağın tarihsel süreçteki işlevsel dönüşümü dikkat çekicidir. Yapı; mübadele sonrası dönemde mübadiller için misafirhane olarak kullanılmış, 1936 yılında ortaokula dönüştürülmüş, ardından kız enstitüsü, kız meslek lisesi, öğretmenevi ve son olarak Halk Eğitimi Merkezi olarak hizmet vermiştir (Altın Yaprak, 1937; Cembeloğlu & Cembeloğlu, 1970; Bafrasesi, 1945) (Şekil 2).

Efrahim Ağa Konağı'nın bu çok katmanlı kullanımı, yapının fiziksel olarak korunmasına katkı sağlamış, düzenli bakım ve onarımlarla bugüne ulaşmasını mümkün kılmıştır. Öte yandan, farklı dönemlerde farklı kullanıcı gruplarına ev sahipliği yapması, yapı ile kurulan toplumsal belleği zenginleştirmiş; konak ve çevresine yönelik yapılması planlanan hafıza çalışmaları için güçlü bir zemin oluşturmuştur.

Şekil 2. Bafra Efrahim Ağa Konağı Kullanım Şeması.

3. ÇALIŞMA YÖNTEMİ

Bafra'nın eski haritalarının kronolojik analizi, kentte 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilen yapı stoğunun büyük ölçüde 1960 sonrası dönemde yıkıldığını göstermektedir. Bu tarihsel eşik, kentteki mekânsal dönüşümün, hâlâ hayatta olan bir kuşağın tanıklığında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kentin bu dönemine ilişkin kentsel veriyi gün yüzüne çıkarmada toplumsal belleği bir kaynak olarak değerlendirme fikrini beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede, çalışmada "söylem" kavramı, Efrahim Ağa Konağı gibi yapıların farklı kullanıcılar tarafından deneyimlenmesi üzerinden hem yapının hem de çevresindeki kentsel dokunun tarihsel anlatısını ifade etmektedir. "İnşa" ise bu anlatıların, yani belleğin yeniden ortaya çıkarılmasını ve belgelenmesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda çalışma iki temel amaca yönelmiştir. Bunlardan ilki; bölgenin 19. yüzyıla ait bütüncül bir mekânsal görünümünün yeniden kurgulanması, ikincisi ise; kaybolmuş tarihsel çevrelerin araştırılmasında kullanılabilecek bir yöntem önerisinin geliştirilmesidir. Araştırma aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

- Bafra'da kaybolan mimari mirasın yeniden ortaya çıkarılmasında, Efrahim Ağa Konağı gibi ayakta kalan belirgin yapıların işlevi nedir?
- Tarihsel yaşam alanlarının korunması ve kent belleğinin sürekliliği nasıl sağlanabilir?

Çalışma beş safhadan oluşmaktadır. Birinci safhada, Efrahim Ağa Konağı ve Bafra'daki mimarlık ve inşa faaliyetlerine ilişkin mevcut literatür incelenmiştir. İkinci safha, sözlü tarih görüşmelerine ayrılmıştır. Yazılı kaynakların sınırlı olması nedeniyle araştırma, sözlü tarih yöntemiyle derinleştirilmiştir. Bu kapsamda, konağın bulunduğu Gazipaşa Mahallesi'nde geçmişte yaşamış, hâlen yaşayan ya da yapı ile doğrudan ilişkisi olan on iki (12) kişi belirlenmiş ve yarı yapılandırılmış, açık uçlu sorularla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sorular, Efrahim Ağa Konağı ve kentin geçmiş mekânsal dokusuna ilişkin bilgi edinmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Üçüncü safha, durum çalışmasına ayrılmıştır. Görüşmelerde elde edilen veriler, saha gözlemleriyle birleştirilerek durum çalışması yöntemiyle sınanmıştır. Dördüncü safhada, görselleştirme ve

haritalama gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler çeşitli temalar altında sınıflandırılmış, haritalama teknikleri kullanılarak görselleştirilmiştir. Beşinci safhada karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmiştir. 1960 öncesine ait eski Bafra haritaları, fotoğraflar ve belgelerle güncel veriler çakıştırılmış; bu sayede kentin tarihsel mekânsal yapısına ilişkin bir panorama ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, kullanılan yöntem, mekânsal tarihin yalnızca fiziksel kalıntılarla değil, aynı zamanda toplumsal bellekteki izlerle de inşa edilebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Efrahim Ağa Konağı üzerinden gerçekleştirilen toplumsal bellek araştırması, Bafra'nın kaybolmuş tarihsel dokusunu yeniden kurmayı ve kentsel belleğe dair yeni bir okuma önermeyi hedeflemektedir.

4. EFRAHİM AĞA KONAĞI ETRAFINDA GELİŞEN KENT VE MİMARLIK

Kentin geçmişte sahip olduğu görünüm günümüzde büyük oranda kaybolmuştur. Günümüzde mevcut olmayan yapıların yerini, yüksek katlı apartmanlar ve işyerleri almıştır. Bahçeler ve yeşil alanlar büyük oranda yok olmuş; "Arnavut kaldırımı" olarak bilinen yollar tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu bağlamda, sözlü tarih görüşmeleri, günümüzde hâlâ yaşayan bir neslin tanıklığında gerçekleşen bu dönüşüm sürecini anlamak ve kaybolan mimari mirası yeniden ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Bu tür bir yaklaşım, kentsel kimliğin sürdürülebilirliği bakımından da kıymetlidir.

Yapılan görüşmelere ve arşiv belgelerine göre, Efrahim Ağa Konağı'nın da yer aldığı Gazipaşa Mahallesi'nde, sokak düzeni ve yol ağı büyük ölçüde korunmuş görünmektedir. Ancak kentte bütüncül bir yol ağı bulunmamaktadır. Mahallede, günümüzde mevcut olmayanlarla birlikte otuzdan fazla geleneksel konut tespit edilmiştir. Bu konutlar, genellikle bir veya iki katlı, ahşap ve kagir malzemeyle inşa edilmiş, bahçelerinde kuyu, fırın, tütün ve hayvancılıkla ilgili birimlerin yer aldığı yapılardır.

Bunlardan başka; cami, kilise, okul, hamam, idari yapı, kahvehane, berber, lokanta, kasap, meyhane gibi ticari yapılar, şehir kulübü, sinema gibi toplumsal yapılar, tütün deposu, şaraphane gibi depo yapılarına rastlanmıştır. Mübadil aileler evlerde mahzen olduğunu vurgulamaktadırlar. Görüşmelerde, Efrahim Ağa Konağı etrafında gelişen kentsel anlatı üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; tekil yapılar, işlevsel bölgeler ve altyapıdır (Şekil 3).

İşlevsel bölgeler ve altyapı

Altyapı başlığı altında; konağın etrafında yer aldığı ifade edilen eski tünel, kanalizasyon bağlantıları, dekovil hattı ve itfaiye kuyusu ele alınmıştır. Tünellerin doğrultusu, bağlantıları ve uzunluğuna ilişkin kesin bilgi henüz edinilemese de tünellerden birinin Efrahim Ağa Konağı'nın bahçesine, diğerlerinin, ayrı ayrı; Kelbeç Tepe Höyüğü, askeri bölge ve Kızılırmak İlkokulu'nun bahçesine ulaştığı ifade edilmiştir. Ayıca Harita Genel Müdürlüğü'nün 1945 tarihli ve 1/200.000 ölçekli Türkiye haritasının Bafra paftasına göre Bafra – Engiz dekovil planlarında Gazipaşa Mahallesi'ne yakın konumda bir dekovil hattı görünmektedir. Dekovil hattının Gaziosmanpaşa Mahallesine bağlı Tren Yolu Sokak güzergahında bulunduğu tahmin edilmektedir. Sözlü veriler, konağın bulunduğu sokak ve çevresinin Arnavut kaldırımıyla döşendiğini, sokak boyunca küçük bahçeli evlerin sıralandığını göstermektedir. Gazipaşa Camii ve konağın yer aldığı bu

güzergâh, mahallenin ana arteri konumundadır. Cumhuriyet Meydanı, boş araziler, dar sokaklar ve yeşil alanlar, geçmişteki kentsel yapılanmanın önemli parçalarıdır. Cumhuriyet'in ilk yarısına kadar mahalle çevresinde boş arazi ve bataklıkların olduğundan bahsedilmektedir. Haritadaki 30 numaralı Dimitri'nin evinin (günümüzdeki müze) karşısında bulunan evlendirme dairesinin bahçesinde üç, yapının içerisinde ise bir su kuyusundan söz edilmektedir.

1950–1953 yıllarında, Gazipaşa Camii'nin önünde Cumhuriyet kutlamaları düzenlenmiştir. Camii çevresinde ise kahvehane, lokanta ve benzeri küçük ticaret birimleri bulunmaktaydı.

Bu bölgede tütüncülük ve hayvancılık, sokaklardaki tütün kurutma vagonlarıyla birlikte kentsel yaşamın temel unsurları arasında yer almaktadır.

Tekil yapılar

Çalışmada toplam otuz altı (36) tekil yapı belgelenmiştir. Bunlardan bazıları hâlâ ayaktadır; bazıları ise yıkılmış ve yerine farklı yapılar inşa edilmiştir. Diğerleri ise işlev değiştirerek varlıklarını sürdürmektedir. Öne çıkan yapılardan bazıları şunlardır:

7 numaralı yapı: 1945 yılında, Efrahim Ağa Konağının bahçesinde ek yapı olarak inşa edilen bir okul müştemilatıdır. Kentte, taş bina olarak tanınır. Günümüzde mevcut değildir.

13 numaralı yapı: Hakkı Yıldız evi olarak bilinmektedir. Üç katlı olan evin alt katında, geçmişte bir fırın bulunmaktadır.

Haritada 15 numaralı olarak gösterilen yapı bir konut yapısıdır. Demir işlemeli parmaklıkları ve kapısındaki dekoratif işlemesiyle dikkat çekici olduğu ifade edilmektedir.

17 numaralı yapı: geçmişte kiliseye ait müştemilat yapısıdır. Verandalı ve iki katlı bir ev ile ona bitişik bir dükkânın bu alanda bulunduğu ifade edilmektedir.

18 numaralı yapı: "Papazın evi" olarak bilinen, günümüzde Musiki Cemiyeti olarak kullanılan yapıdır.

19 numaralı yapı: Papazın Evi olarak bilinen 18 numaralı yapının yanında konumlanmıştır. Yapının, Cengiz Sezgin'in ailesine ait olduğu ve geçmişte bu bölgede kamulaştırılan altı eski evden biri olduğu belirtilmektedir.

20 numaralı yapı: 1909 yılında inşa edilen Kızılırmak İlkokulu'dur. Rum cemaati tarafından inşa edilmiştir (Cembeloğlu&Cembeloğlu, 11973). Mahallenin öne çıkan yapıları arasındadır. Okul yapısına ek olarak spor salonu bulunmaktadır.

21 numaralı yapı: Görüşmelerde, Kızılırmak İlkokulu yanındaki bir kiliseden bahsedilmektedir. 1960 İmar Planı, burada, (Efrahim Ağa Konağının karşısında) bir kilise kalıntısının varlığını doğrulamaktadır (1965-1966). Daha sonraki dönemlerde sinema olarak kullanılan kilise, günümüzde mevcut değildir. Yerini, yeni inaş edilen dükkân ve konutlara bırakmıştır.

22 numaralı yapı: Kızılırmak İlkokuluna yakın bir noktada yanık hastane olarak yapıdır. Hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Günümüzde, yanık hastanenin yerinde konut ve dükkân bulunmaktadır.

30 numaralı yapı, Efrahim Ağa konağıyla beraber en çok hatırlananlar arasında yer alan bir konuttur. Banisinin Dimitri adlı biri olduğu bilinmektedir. Yapı günümüze kadar şehir kulübü olarak da kullanılmıştır. Günümüzde müzeye dönüştürülmüştür. Müzenin yanında, tavanında harita ve resimleri ile bilinen yapının, Dimitri'nin kardeşi tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Görüşmelerde, bu iki yapının baktığı caddenin müze caddesi olarak bilindiği, geçmişte, cadde boyunca ahşap ve kagir yapıların bulunduğu ifade edilmektedir.

32 numaralı yapı: Eski Bafra Lisesi'dir.

Bunlarla beraber; 10 numaralı ve gazeteci Ferruh Çetin'e ait 23 numaralı evler, Karakullukçu sokak boyunca yer alan ahşap yapılar arasındadır. Görüşmelerde, Efrahim Ağa Konağı inşa edilmeden önce, konağın bahçesinde yer alan evlerden bahsedilmiştir. Bunlar, haritada 6 ve 9 olarak numaralandırılmıştır. Erman ve Arıcı ailesine aittir. Efrahim Ağa Konağının yanındaki 6,7,9 numaralı yapılar 1987 yılında yıkılmıştır. Efrahim Ağa Konağının etrafındaki bir diğer yıkılan ahşap konut yapısı, harita 1 numara ile gösterilmektedir. Depremden etkilendiği gerekçesiyle yıkılmış ve daha sonraları yerine apartman inşa edilmiştir. Türkocağı Caddesinin devamında, günümüzde de mevcut olan Fırın, haritada 2 olarak numaralandırılmıştır. Haritada 3, 25, 34 ile numaralandırılmış olan konutlar, yine bu cadde üzerindeki yapılar arasındadır. Turan Sokak boyunca ise bahçeli yapılar bulunduğu, eski fotoğraflardan tespit edilmiştir. 26 numaralı yapı mevcutta konut artı terzidir. 1965-1966 yılına ait Bafra haritasına göre, Gazipaşa Mahallesi'nde un ve çeltik fabrikası bulunmaktadır. Bunlar, haritada 36 sayısı ile numaralandırılmıştır.

Şekil 3. Efrahim Ağa Konağı etrafında tespit edilen tekil yapılardan kırmızı ile renklendirilenler günümüzde mevcut değildir. Mavi olanlar ayakta kalan yapıları, Yeşil altyapı, Lacivert işlevsel bölgeleri göstermektedir. Haritada; (1)Konut, (2)Fırın, (3)konut, (4)Çeltik Fabrikası, (5)Kahvehaneler, (6)Konut(E.Erman evi), (7)Okul(Taş Bina), (8)Efrahim Ağa Konağı, (9)Konut (Arıcıların evi), (10)Konut (11) Ahşap yapılar (Karakullukçu Sokak boyunca), (12)Konut, (13)Konut(Ahşap yapı), (14)Konut(H.Yıldız evi), (15)Konut(H.Yıldız evi yanı), (16)Kilise müştemilatı(Dükkan,bakkal), (17),Konut, (18) Konut (Papazın evi), (19) Konut(C.Sezgin evi), (20) Kızılırmak İlkokulu ve Spor Salonu, (21) Kilise, (22)Yanık Hastane, (23)Konut(F.Çetin evi), (24)Meyhane, (25)Konut(F. Aytemür evi), (26)Konut, (27)Konutlar (Gazipaşa Caddesi'nde), (28)Evlendirme Dairesi, (29)Hamam, (30)Konut (Dimitri'nin evi;günümüzde müze), (31)Konutlar(Turan Sokak'ta), (32)Bafra Lisesi, (33) Kiraz Apartmanı, (34) Konut (Birerler'in evi), (35)Konut (Erhanların evi), (36)Un Fabrikası, (37)Tünel 1, (38)Tünel 2, (39)Tünel 3, (40) Kanalizasyon, (41)İtfaiye Kuyusu, (42) Dekovil Hattı, (43) Arnavut kaldırımlı yollar, (44)Koru, (45) Gazipaşa Camii meydanı, (46)Meydan, (47)Bataklık olarak numaralandırılmıştır.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Efrahim Ağa Konağı'nın bulunduğu Gazipaşa Mahallesi'nde yapılan saha çalışması ve sözlü tarih görüşmeleri sonucunda, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemine ait toplam otuz altı (36) tekil yapı tespit edilmiştir. Bu yapılardan on altısı günümüzde hâlâ ayakta olup, bir bölümünün işlevi değiştirilerek kullanılmaya devam etmektedir. Aktif olarak kullanılan yapılar örneğin evlendirme dairesi, Bafra Kültür Evi, Müze, Sanat Evi ve el işçiliği için kurs merkezi olarak kullanılmaktadır. Kahvehane yapıları, konutların birkaçı ve fırın halen işlevlerini korumaktadır. Geriye kalan yirmi yapı ise çeşitli nedenlerle yıkılmış, bunların bir kısmının yerine ise zemin katları ticari kullanıma ayrılmış apartman yapıları inşa edilmiştir.

Araştırma bulguları, 20. yüzyıl öncesinde mahallenin büyük ölçüde bahçe içerisinde konumlanmış, bir veya iki katlı, ahşap ya da kagir malzemeli yapılardan oluştuğunu göstermektedir. Söz konusu yapılarda kuyular, fırınlar, tarım ve hayvancılıkla ilişkili küçük birimler yer almakta; böylece ev ve üretim mekânı iç içe geçmiş durumdadır. Zaman içinde bu yapıların büyük çoğunluğu ortadan kalkmış; tüneller doldurulmuş, bahçeler yok olmuş, sokak dokusu ve yaşam biçimi dönüşmüştür.

Efrahim Ağa Konağı, hem fiziksel ölçeği hem de çok katmanlı kullanımıyla bu dönüşümün hem tanığı hem de taşıyıcısıdır. Ancak mahallede bu ölçekte yapıların sayısı oldukça sınırlıdır. Konağın yanı sıra, Dimitri'ye ait günümüzde müze olarak kullanılan yapı, Bozacı ailesinin konağı ve tespit edilen bir başka ahşap konak, benzer büyüklükteki ender örnekler arasında yer almaktadır. Bu durum, konağın mimari ve sosyal açıdan istisnai bir konumda bulunduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışma, yalnızca kaybolmuş bir fiziksel çevreyi yeniden canlandırmayı değil; aynı zamanda bellekte yaşayan kentsel peyzajı görünür kılmayı hedeflemiştir. Haritalama, görselleştirme ve sözlü anlatıların birlikte değerlendirilmesi, Efrahim Ağa Konağı'nı merkeze alan yerel bir mimarlık ve kentsel yaşam tarihinin izini sürmeye olanak tanımıştır. Elde edilen veriler, bugünkü yapılaşmanın altında kaybolmuş bir kültürel hafızanın izlerini taşıyan bir katman olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda çalışma, hem Bafra'nın özgün tarihsel dokusuna dair bütüncül bir panorama sunmakta hem de benzer yerleşimlerde kaybolan mimari mirasın belgelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik yöntemsel bir öneri ortaya koymaktadır. Efrahim Ağa Konağı, bu anlamda yalnızca bir yapı değil; geçmişin mekânsal, toplumsal ve kültürel bağlamlarının yeniden inşa edilebileceği bir eşik olarak değerlendirilebilir.

6. KAYNAKÇA

Altın Yaprak Bafra Halkevi. (1936, 29 Ekim). Altın Yaprak Dergisi (Sayı 18), 9.
Bafrasesi Gazetesi. (1945, 30 Haziran). Sayı: 356, Yıl: 9.
Cembeloğlu, S., & Cembeloğlu, M. (1970). İlimiz ve bölgemiz Samsun ve ilçeleri (2. baskı). Ankara.
Emiroğlu, K. (Ed.). (1869). Trabzon Vilayeti Salnamesi (Cilt 1). [Ayrıca bkz. 1870, Cilt 2; 1871, Cilt 3; 1881, Cilt 12].
Erkalkan, Z. (2019). Samsun ili Bafra ilçesi sivil mimarlık örneklerinin incelenmesi, koruma sorunlarının belirlenmesi ve koruma önerileri (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
Işık, N. (2022). Geçmişin izlerinin Diyarbakır konaklarına yansıması: Cemilpaşa Konağı örneği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 21(81), 184–205.
Samsun İl Özel İdaresi. (2012). Samsun KTVKK Arşivi (s. 369). Samsun İl Özel İdaresi Yayınları.
Samsun İl Yıllığı. (1973). Samsun İl Yıllığı. Samsun Belediyesi yayınları.
Sancar, C., Keleş, V., Tavşan, C., Hoş, U., Karaduman, H., Dönmez, B., & Üner, A. (2021). Samsun ili Bafra ilçesi Gazi Paşa Mahallesi 68 ada 2 parsel Sanat Tarihi Raporu [Sanat tarihi raporu, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 24.03.2021 tarih ve 7614 sayılı karar eki] (s. 2).
Üstüner, M. (1936). Bafra tarihi araştırmaları. Altın Yaprak Bafra Halkevi Dergisi, (3–4).
Yılmaz, C. (2007). Bafra Ovası'nın beşeri ve iktisadi coğrafyası (2. baskı). Kızılırmak Ofset Matbaacılık

10

BİR KENTSEL BELLEK MEKÂNININ SOSYAL MEDYADA TEMSİLİ: KAHRAMANMARAŞ İL ÖZEL İDARE BİNASI'NIN YIKIMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Ceren GENÇOĞLU [1], Burcu KENANOĞLU [2], Gürkan TOPALOĞLU [3]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, cerengencoglu19@gmail.com
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, burcukenanoglu0@icloud.com
[3] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, gtopaloglu@ktu.edu.tr

ÖZET

Eleştiri, geçmişten günümüze hayatımızın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Eleştirinin oluşumunda, alanında uzman olan eleştirmenler ya da uzmanlığa dayanmaksızın bireysel deneyim ve bakış açılarına dayanarak fikirlerini ifade eden eleştirenler rol oynamıştır. Eleştiriler bireylerin birbirlerinden ve çevresinden etkilenerek şekillenmektedir. Kimi zaman bu etkilenme, bireylerin algılarını yönlendirerek, onları belirli düşünce kalıplarına hapsetmekte ve koşullandırma olarak nitelendirilebilecek fikirsel benzeşimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durum sosyal medyanın da etkisiyle bireylerin bağımsız düşünme yetilerini de etkilemektedir. Sosyal medyada insanların fikirlerini kolaylıkla paylaşabilmesi, doğru yorumların yanı sıra yanlış yorumların da hızlıca yayılmasına neden olmuştur. Eleştiriler estetik ve düşünsel yargıları şekillendirerek belirli düşünce kalıplarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Mimarlık disiplini de doğası gereği bu düşünce kalıplarından etkilenmektedir. Kentsel bir bellek ögesi olan ve sosyal medyada dünyanın en çirkin binası olarak anılan Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası bu bağlamda incelemeye değerdir. Bu bina, toplumun estetik beğenilerine hitap etmediği gerekçesiyle mimari ve/veya mimari olmayan eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu bu bina aynı zamanda sosyal medyada da mimar olmayan kişiler tarafından estetik kaygıları yeterince karşılamadığı için eleştirilerin odak noktası olmuştur.

Bu bağlamda, çalışmanın nesnesi olan Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası öncelikle; Kentsel Bağlamı, Binanın Biçimsel Morfolojisi ve Kentsel Doku ile Etkileşimi başlıklarında analiz edilmiştir. Kentsel kolektif bellekte fiziksel olarak varlığı bu başlıklar ve literatür taraması ile irdelenmiştir. Daha sonra bir şekilde bu bina için atfedilen "en çirkin bina" nitelemesinin kaynağı ve sebepleri ortaya konulacaktır. Binanın yaşam hikayesi bağlamında çalışmanın amacı; binanın gerek kentsel morfolojiye katkısı gerekse biçimsel ve anlamsal olarak kolektif bellekteki yerini ortaya koymak ve bu bina hakkında yapılan eleştirilerin temel dayanaklarını tartışmaktır. Bu tartışma, her ne kadar tekil bir yapı üzerinden yapılıyor olsa da eleştiri ve sosyal medya etkisinin kentsel morfolojiyi şekillendirmedeki belirleyiciliğini sorgulamaktadır.

Çalışmanın veri kaynağını bir sosyal medya platformu olan Ekşi Sözlük internet sitesinde bu bina hakkında site kullanıcılarının görüşleri oluşturmaktadır. Ekşi Sözlük internet sitesi, kullanıcılarının anlık ve samimi tepkilerini paylaştığı bir platform olması ve eleştirilerin çeşitli perspektiflerden değerlendirilmesine olanak sağlaması sebebiyle veri kaynağı olarak seçilmiştir. Elde edilen veriler; binanın inşasından yıkımına, yıkımı sonrasından 6 Şubat depremine ve 6 Şubat depreminden sonra olmak üzere farklı zaman dilimlerinde sınıflandırılarak ele alınmış ve duygu (sentiment) analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Bellek, Mimari Eleştiri, Sosyal Medya, Yıkım

1. GİRİŞ

"En yakın geçmişin tarzına karşı her zaman bir tepki vardır. Eğer bir bina bir sonraki nesilde hayatta kalabiliyorsa muhtemelen çok uzun süre dayanacaktır."

Denise Scott Brown

Kentsel bellek de bunun gözle görünür biçimde yansımasını oluşturmaktadır. Bu açıdan kentsel bellek kavramı; mimari, tarih, sosyoloji gibi alanların iç içe geçtiği bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Kentsel belleğin toplumsal belleği beslediği ve toplum ile birlikte özgünlük kazandığı bilinmektedir. Kentsel belleğin özgünlüğü, mekânlara da yansıyarak Latince "Genius loci" şeklinde ifade edilen "yerin ruhu" kavramını beraberinde getirmektedir. Bu anlamda kent farklı zamanlarda orada yaşayanların bireysel ve toplumsal deneyimleri ile mekânın ruhunu yaşatmaktadır (Norberg-Schulz, 1984). Kent sosyolojisi hakkında çalışmaları bulunan Henri Lefebvre'ye göre mekân hem toplumun ürünü hem de üreticisidir. Ona göre mekân üçe ayrılır: tasarlanan, algılanan ve yaşanan mekân. Tasarlanan mekân, tasarımcılar tarafından kurgulanan mekânları ifade ederken algılanan mekân, günlük hayatta fiziksel olarak deneyimlediğimiz, gördüğümüz mekândır. Toplumun kurduğu duygusal, kültürel bağlar ve anılar ile anlam kazanması ise yaşanan mekânı ifade eder. Bir nevi toplum zamanla mekân üzerinde izler bırakmaktadır (Shields, 1999).

Bireylerin; mekânları şekillendirmeleri, yaşadıkları kentlerin farkında olmaları, kenti tanımaları ve anılar biriktirmeleri aidiyet duygusunun oluşmasını ve kendilerini yerle özdeşleştirmelerini sağlar. Bu özdeşleştirme, kentlinin toplum kültür ve refahının iyileştirilmesi konusunda daha etkin bir konuma gelmesine yardımcı olur (Dağdelen, 2019). Özellikle kamusal alanlar, bu etkileşimin yoğun olarak gerçekleştiği mekânlardır. Toplumsal belleğin ve kentsel kimliğin şekillenmesinde kritik bir noktadadırlar (Boyer, 1996, 9).

Bireylerin mekâna olan aidiyet duygusunu ve kentsel bellekteki konumunu etkileyen ögelerinden bir tanesi de kamusal söylemdir. Günümüzde, sosyal medya bu söylemin en güçlü araçlarından biri haline gelmiş ve mekân algısına direkt olarak şekil verme gücüne erişmiştir.

İnsanlık, varoluşundan bu yana iletişim kurma ihtiyacı duymuştur. Medyanın etkileri tarihle birlikte aşamalar halinde değişkenlik göstermiştir. Bu değişim süreçleri için iletişimde ortaya atılan farklı teoriler etkili olmuştur. İlk dönemlerde alımlayıcı, tamamen pasif bir konumda yer almıştır. Bu dönem için ortaya atılan teoriler "hipodermik iğne konsepti" (Berlo 1960, 27), "sihirli mermi teorisi" (Schramm 1973, 243) ve "Aktarım Kayışı Teorisi" (DeFleur & Ball-Rokeach 1982, 161) olarak adlandırılmıştır. Teorilerin ortak noktası, medyanın gerçekliği öngörülebilir ve kalıplaşmış olarak yansıtması hatta tarihin kendisini yapılandırmasıdır. Zamanla bu anlayış değişmiş, alımlayıcı kitle medyanın sunduklarıyla etkileşim içinde kendi görüşlerini ve gerçekliklerini inşa etmeye başlamıştır. Bu yaklaşım hem medyanın hem de bireylerin seçme gücüne olanak sağlayarak aralarında sürekli bir etkileşim ortamı oluşturmuştur (Esser, 2008). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişimde 2000'li yıllardan sonra meydana gelen köklü değişimler, "sosyal medya" kavramının hayatımıza girmesine ve zamanla gündelik hayatta baskınlık kazanmasına sebep olmuştur.

Günümüzde sosyal medya ortamında yapılan paylaşımlar; genellikle mesaj odaklı olup sözlerin en aza indirgenmesiyle oluşturulmaktadır. Yazılı bilgilerde harf limiti uygulandığı için görseller ön plana çıkmakta, bilginin içeriği sınırlı kalmakta ve derinlemesine eleştiri yapma olanağı kısıtlanmaktadır.

Tasarım ve mimarlık gibi alanlarla ilgili görsel paylaşımlar gittikçe artarak geniş bir arşiv oluşturmaktadır. Bu arşiv, herkesin fikrini belirtebildiği platformlarda yorum ve eleştirileri beraberinde getirmekte ancak mimarlık ürün ve değerleri için eleştiriye açık, profesyonelce analiz yapılabilecek bir ortam sunmamaktadır. Öte yandan, yapılmış olan profesyonel yorumların görünürlüğü popüler olana yenik düşebilmektedir. Popüler kişilere veya sayfalara ait düşüncelerin sıklıkla görülmesi, bu yorumların doğru olduğu algısının toplum tarafından içselleştirilmesine neden olmaktadır. Bu, fikirlerin aynılaşması ve yanlış algıların ortaya çıkması gibi durumlara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla sıklıkla tekrarlanan eleştirilerin mutlak doğruları yansıttıkları düşünülmemelidir. Bunun sonucu olarak her zaman doğruyu yansıtmayan sosyal medya eleştirileri; mimarı ya da nesneyi olumlu veya olumsuz bir şöhrete kavuşturabilmektedir (Güzer, 2020). Yapılan eleştiriler, doğası gereği sosyolojik olarak mekân üzerinde algısal çerçeveler oluşturur. Toplumsal bellekte yer edinen yapılar deneyimleyiciler tarafından birçok eleştiri almaktadır. Fakat yapılan eleştiriler her zaman mimari okuryazarlığa sahip olmayan kişiler tarafından yapılmadığından farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Mimarlık eleştirileri, konu hakkında donanımlı insanlar tarafından yapılırken belirli kuramlar ve temel prensipler göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, sosyal medya eleştirilerinin bir binanın algılanışını ve kaderini nasıl şekillendirdiğini incelemektir. Bu incelemeyle, ileride olası eleştiriler sonucunda kent kimliğinde yer edinmiş binalara ilişkin kritik kararların verilmesi süreçlerinin titizlikle yürütülmesi gerektiğine dikkat çekmek hedeflenmektedir. Çalışma, Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası üzerinden yürütülecek olup literatür taraması sonucunda binanın kentsel bellekteki yerini irdeleyen araştırmalara rastlanmıştır. Yapının sosyal medyada "dünyanın en çirkin binası" ünvanıyla tartışılmasına yönelik yapılan mimari eleştiriler hakkında herhangi başka bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Sosyal medyada bina hakkında yapılan eleştirilerin genel frekansını (pozitif, negatif, nötr) tespit edecek olmasıyla özgün bir nitelik kazanacaktır.

Çalışma, Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası örneği üzerinden yapıldığı için, benzer durumların analizine yönelik metodolojik bir çerçeve sağlayacak ve gelecekte yapılacak araştırmalara referans olacaktır. Kolektif bellek ve toplumsal algı da göz önünde bulundurularak, mimari eleştirilerin toplum ve bina üzerindeki etkisi ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte binanın estetik algısına dair fikir ve ipuçları sağlanmıştır.

2. MATERYAL

2.1. Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası

1994 yılında hizmete giren 19 katlı yapı, başlangıçta bir iş merkezi olarak tasarlanmıştı. Haldun Sunal ve Arif Nafiz Aköz tarafından tasarlanan bina; sarı, kırmızı ve mavi renklerle dikkat çeken postmodern bir yaklaşıma sahipti. Resmi olarak Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası ismine sahip olan yapı, 2 bin 110 metrekare inşaat alanına sahipti ve kentin her yerinden görünebilmekteydi. Resmi ismi halk arasında çok uzun bulunduğundan olsa gerek genellikle "sarı bina" olarak anılmaktaydı. Bu isimle toplumda buluşma noktası olarak kullanılmaktaydı. Kentin dokusuna uygun olmamasına rağmen bir bakıma kentin nirengi noktasıydı (Kabakcı, 2012).

Şekil 1. Görsel Google Maps'den Alınmıştır. Tarih: Kasım 2020

Şekil 2. Maraş Manşet (2022)

Estetik olarak kentle bağdaşmayan bir tasarıma sahip olduğu gerekçesiyle eleştirilse de bu yapı, kolektif belleğin yalnızca olumlu duygularla oluşmadığının, olumsuz duygularla da kentsel belleğin meydana gelebileceğinin bir örneğidir (Kısakürek ve Bayazıt, 2021).

2.1.1. Kentsel Doku ve Kentsel Bağlam

Bina farklı tasarımı sayesinde şehrin sembolü haline gelmiş, kent silüetinde yer edinmişti. İl Özel İdare Binası, Kahramanmaraş'ın en merkezi yerlerinden biri olan Trabzon Caddesi'nde bulunmaktaydı. Yakın çevresinde Valilik, Eski Adliye, Büyükşehir Belediyesi, iş yeri, konut, banka, mağaza ve oteller mevcuttur.

Şekil 3. Kahramanmaraş Belediyesi (Gazetecin, 2025) **Şekil 4.** Kahramanmaraş Valiliği (Maraş Bölge Gazetesi, 2020)

Bu tür yapıların yanı sıra bölgede çok sayıda tarihi değerler de bulunmaktaydı. Bu niteliğe sahip olan eserler; Kahramanmaraş Ulu Camii, Taş Medrese, Abdülhamid Han Camii, Kahramanmaraş Kapalı Çarşı, Taş Han, Minyatür Kurtuluş Müzesi, Dondurma Müzesi, Kahramanmaraş Kalesi, Germenicia Antik Kenti ile Kocabaş, Deligönüller ve Dedeoğlu Konakları olarak sıralanabilir. Bu tarihi yapıların cepheleri incelendiğinde genellikle kesme taş olmak üzere yer yer ahşap malzemenin kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 5. Kahramanmaraş Ulu Camii ve Taş Medrese. **Şekil 6.** Dondurma Müzesi (Tiran ve Demirci, 2023)

Kahramanmaraş Ulu Cami, yalın mimarisi ve taç kapısıyla dikkat çekmektedir. Trabzon Caddesi'ne yürüme mesafesinde olan camiiye giden insanların çoğu binayı görmekte, ayrıca şehit cenazeleri Şeyh Adil'e götürülürken binanın önünden geçmekteydi.

Şekil 7. Trabzon Caddesi ve Sarı Bina (Gebel, 2022) **Şekil 8.** Trabzon Caddesi (Google Maps'ten yazarlar tarafından alınmıştır.)

Daha yakın dönemlerde inşa edilmiş olan yapı stoku ise cephe anlamında karakteristik özelliğe sahip olmayan yapılardan oluşmaktaydı. Kente bakıldığında İl Özel İdare Binası dikkatleri üzerine çekmekte ve postmodern anlayışıyla öne çıkmaktaydı. Sarı bina hem kentsel hem de son dönemde yapılmış olan binalarla tasarım yaklaşımı açısından bir çatışma içerisindedir. Boyutlar ve oranlar, kullanılan renkler, binanın doluluk-boşluk oranı gibi karakteristik özellikleri; onun kentsel bellekte farklı bir noktada konumlanmasına sebep olmuştur. Öyle ki bina, kentteki kullanıcılar tarafından "Sarı Bina" şeklinde isimlendirilmiş, buluşmak için bir nirengi noktası olarak kullanılmıştı.

Şekil 9. Trabzon Caddesinden bakış (Google Maps'ten yazarlar tarafından alınmıştır.)
Şekil 10. Bina Girişi (Google Maps'ten yazarlar tarafından alınmıştır.)

Binanın caddeye bakan cephesinde yoğun yaya sirkülasyonu ve onunla ilişkili oturma birimleri, peyzaj elemanları ile bir anıt çeşme yer almaktaydı. İnsanlar bekleme alanı olarak bu alanı kullanabilmekteydi. Çevredeki binalar genellikle kamusal ve ticari işlevdeydi. Tarihi dokuya sahip olan Kapalı Çarşı, turistik ve ticari işlevde kullanılmaktaydı. Sarı bina, bu işlevlerle uyumlu olarak çoğunlukla kamusal ve ticari amaçla kullanılmaktaydı. Kentin sembolü haline gelmesinden sonra turistik amaçla da ziyaret edilen ve önünde fotoğraf çektirilen bir değer haline gelmişti. Ölçeği dolayısıyla kentin her noktasından görülebilir durumdaydı.

2.1.2. Mimari Özellikleri ve Morfolojisi

Görsel hiyerarşide öne çıkan bina, kütlesel olarak çevredeki en yüksek binalardan biriydi. Bunun yanı sıra Bauhaus stilini yansıtan renkleri, farklı geometrik hacimleri bünyesinde toplaması ve sıra dışı bir asimetrik cephe tasarımıyla dikkat çekmekteydi. Tipik bir postmodern yapı örneğiydi. Ancak genel kanının aksine yapının post-modern olmadığını savunan görüşler de mevcuttu. Özkan'a göre; post-modernizm, modernist akıma tepki olarak doğan, biçimsel değerleri her ne olursa olsun kabul eden bir tasarım akımıdır. Post-modernizm'e sapkın bir akım diyerek eleştiren Özkan; sarı binanın bu akıma ait olmadığını, geç-modern bir söylemin ürünü olduğunu ifade etmiştir (Özkan, 2022).

Şekil 11. Kent Silüetine Etkisi (Gebel, 2022) **Şekil 12.** Kuzey-batı Görünüşü (Gebel, 2022)

Cephe dokusu; çoğunlukla seramik/kompozit malzeme ile kaplanmıştı. Yapının kütlesi, kırmızı çelik kolonlarla birlikte beş katı boşluklu hale getirilmişti. Boşluklar, zeminde de yer yer devam ettirilerek yapıda hem asimetri hem de bir hafiflik hissi ile geçirgenlik yaratılmıştı. Kırmızı çelik kolonlor ve cephedeki mavi bölümler dikey vurguyu güçlendirirken yapıda baskınlık kuran sarı kütledeki en-boy oranı ve pencere düzenleri yatay akışı sağlamıştı. Bu postmodern strüktürel sistem, soyut heykelsi bir duruş meydana getirmişti.

Cephede koyu mavi renkle tanımlanmış olan bölüm dikey sirkülasyonu sağlayan merdiven ve asansörleri içermekteydi. Pencereler çoğunlukla küçük ve modüler olarak yerleştirilmişti. Farklı cephe yüzeylerinde farklı pencere oranları kullanılmış, cam cephe kısmı ile daha geniş ve düzensiz açıklıklar oluşturulmuştu.

Cepheye bakıldığında çeşitli yüzeylerde kurallı bir şekilde pencerelerin oluşturduğu ritim göze çarpmaktadır. Temel tasarım ilkelerinden biri olan ritim; Ching'e göre, ögelerin zaman ve mekân çerçevesinde tekrarlanması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tekrarlar hem görsel açıdan birbirini tamamlayan hem de hareket sağlayan niteliktedir (Ching, 2011: 150). Sarı, mavi ve tamamen cam olarak tercih edilen yüzeylerde kendi içerisinde çoğunlukla aynı boyutlarda pencereler kullanılarak bir ritim yakalanmıştır. Öte yandan, bazı noktalarda ritimde değişiklik yapılarak cephe düzenine hareket katılmıştır.

2.2. KAHRAMANMARAŞ İL ÖZEL İDARE BİNASI'NIN YIKIM SÜRECİ

2.2.1. Yıkım Öncesi Çıkan Haberler

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından planlanan "Şehir Meydanı Projesi" kapsamında bina için yıkım kararı alınmıştır. 22 Kasım 2019 tarihinde dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı'nın kente ziyaretinde, Belediye Başkanı tarafından binanın yıkılacağından bahsedilmiş, bu plan bakan tarafından da desteklenmiştir. Kahramanmaraşlı bir iş adamı ise binanın yıkılmaması için tadilatını üstlenmek istediğini, binanın bir otel konseptiyle şehre bir marka kazandırma amacında olduğunu belirtmiştir.

Binanın yıkımı konusunda dönemin Kahramanmaraş Belediye Başkanı, binanın kesinlikle yıkılacağını bildirerek nihai kararı vermiştir. Yeni proje olarak 16 bin metrekaresi kamuya, 7 bin metrekaresi ise şahıslara ait olan 23 bin metrekarelik ada üzerine uygulanacak şekilde belirlenmiştir. Bu ada üzerinde bulunan Kahramanmaraş Valiliği ile eski adliye binasının da sarı binayla birlikte yıkılması planlanmıştır (TRT Haber, 2020).

Şekil 13. Dünyanın en saçma binası'nın yıkım süreci (NTV, 2022)

Belediye Başkanının açıkladığı yıkım kararı, bazı uzman kişiler tarafından tepki çekmiştir. Bir mimar, kaleme aldığı eleştiri yazısında "Sayın Başkan, Özel İdare Binası'na saçma diyenlerin çoğu, emin olun bir kez içini gezmemiştir. Somut gerekçeleri yoktur. Mimari okuryazarlıkları da yoktur." ifadelerini kullanmıştır. Başkanı aldığı karardan dolayı yoğun bir şekilde eleştiren mimar, binanın kentsel bellek açısından sahip olduğu önemi vurgulamıştır (Gebel, 2022).

Politik aktörlerin sosyal medyadaki yorumları, toplumu yönlendirmede etkilidir. Ayrıca politik aktörlerin, gerçek olmayan haberlere duygusal anlamlar atfederek onları dolaşıma sokabildikleri ve gündeme getirebildikleri görülmektedir (Sarıhan & Taşçıoğlu, 2022). Politik figürlerin yorumları, incelenen binaya karşı oluşan eleştiri ortamını da etkilemiştir.

Şekil 14. Pastasıyla beraber Sarı Bina. (Tele1, 2020)

Kentteki insanların bir kısmı yapının yıkılma sürecinde çeşitli duygusal tepkilerini farklı eylemlere dökerek göstermiş, yapının belleklerdeki karakteristik izine duyulacak özlemi anlatan bir yas süreci yaşamışlardır.

Yıkım sürecinde, kentteki bir pastane tarafından binanın pastadan maketi yapılmış, birçok insan pastayla hatıra fotoğrafı çektirmiştir (Tele1, 2022).

Bu sürecin başlangıcında, sarı binanın yıkımının üç ay süreceği öngörülmüştü (AA, 2022). Ancak, dört ay geçmesine rağmen yıkımın yalnızca %70'i tamamlanabilmişti. Beklenenden uzun süren yıkım süreci nedeniyle, yıkım ihalesini kazanan şirket para cezalarına çarptırılmıştır. Nihayet, binanın yıkımı 19 Eylül 2022 tarihinde tamamlanabilmiştir.

2.2.2 Yıkım Sonrası Çıkan Haberler

Bina, onunla ilişkide olan toplum için bellekte önemli bir yer tutmaktaydı. Bu sebeple olacak ki, birçok kişi binanın yıkımı öncesinde burada fotoğraf çekilerek geçmişin anısını kaybetmemenin peşine düşmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere, mimarlık yalnızca bir işlevi karşılama aracı değil, aynı zamanda toplumsal belleği ve hatıraları oluşturan bir disiplindir (Bayrak ve Göktaş, 2023).

Sevince Bayrak, bina ile ilgili şunları söylemiştir:

"Dünyanın En Çirkin Binası olarak da bilinen, 1994 yılında inşa edilmiş on sekiz katlı Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası bir süre kısmen âtıl kaldı ve 2022 yılında binanın yıkılmasına karar verildi. Strüktürel açıdan sağlam binayı sökmek altı ay sürmüştü. Maraşlıların Sarı Bina olarak adlandırdığı binayı yıkabilmek için, binanın çevresindeki yapı adalarıyla beraber kırk dönümlük bir alan deprem riskinden dolayı kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiş, ancak alandaki yapı stokunu depreme dayanıklı hale getirmek yerine, öncelik Sarı Bina'nın yıkımına verilmişti. Depremden sonra ise Sarı Bina'nın yakınlarındaki çoğu bina yıkıldı ya da ağır hasar aldı. Belediye tüm enerji ve bütçesini çirkin ama zararsız Sarı Bina'yı yıkmaya harcamak yerine mevcut dokuyu güçlendirmeyi tercih etseydi, depremden sonra şehir merkezinde başka bir tabloyla karşılaşılabilirdi."

Şekil 15. Google Maps'den Alınmıştır. Tarih: Ekim 2024

3. YÖNTEM

Mimari eleştirilerin etkisini incelemek için Ekşi Sözlük platformunda bina üzerine yapılan eleştiriler incelenerek, sosyal medya eleştirilerinin bir binanın algılanışı ve ününe olan etkileri analiz edilmiştir. Bu bağlamda; kullanıcı yorumlarının içerikleri, tonları ve tekrar eden eleştirileri belirlenerek, Ekşi Sözlük'te açılan "Kahramanmaraş İl Özel İdare İş Merkezi" ve "Dünyanın En Saçma Binası" başlıklarındaki, entry'ler üzerinden duygu analizi yapılmıştır. Duygu analizi; verilen metnin duygusal olarak verdiği anlamı sınıflandırma aracıdır. İlk çalışmaları duygusal kutupluluk üzerine çıkan duygu analizi uygulamaları, verilen metni üç başlık altında inceler: olumlu(pozitif), olumsuz(negatif) ve nötr (Seker, 2016).

3.1. Ekşisözlük'te Yapılan Eleştirilerin İncelenmesi ve Sınıflandırılması

Çalışmada bu analiz yöntemi için kullanılan Ekşi Sözlük platformu, katılımcı bir sözlüktür. Bu tarz sözlükler kişilerin etkileşimlerini esas alır ve klasik sözlüklerden etkilenerek oluşturulurlar. Sözlüğe yazılan her girdi bir tanım, görüş ve yorum bildirerek eleştirel bir ortam yaratılmış olur (Kardeş vd., 2017). Ekşi Sözlük terminolojisinde girdiler "entry", girdilerin yazılması da "entry girmek" olarak adlandırılmaktadır. Başlıklar nitel açıdan katergorize edilerek; nicel olan entry sayısı, entrylerin giriliş tarihi gibi verilerle analiz edilmesi imkanı sunar .

Subjektif ve spekülatif bir bilgi kaynağının oluşması, bu web uygulamasının kişisel fikirlerin özgürce paylaşılmasına olanak tanımasıyla gerçekleşmektedir (Susar ve Narin, 2013). Bu durum, açılan başlıklar hakkındaki paylaşımların daha sağlam bir toplumsal bağlama oturmasını sağlamaktadır.

Veri kaynağı olarak bu sosyal paylaşım sitesinin seçilme sebepleri; farklı yaş gruplarından, mesleklerden ve ilgi alanlarından gelen geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olması, kullanıcıların paylaşımlarının kendi deneyimlerine ve özgün fikirlerine dayanması, sosyal ve kültürel meselelerde önemli bir fikir oluşturma alanı olarak karşımıza çıkması olarak özetlenebilir.

Burada paylaşılanlar, kamuoyundaki genel algıyı şekillendirebilecek kuvvettedir. Platformun bu şekilde yıllar içinde biriktirdiği kapsamlı içerik arşivi ve güncel meselelerde süratle tartışma ortamı yaratma potansiyeli, konuların hem tarihsel hem de güncel bağlamlarını değerlendirme olanağını artırır. Ele alınan bina hakkında Ekşi Sözlük'te paylaşılan entry tarihlerinin erişilebilir olması, çalışmanın düzenli ve yapılandırılmış bir zemine oturtulmasına olanak tanımıştır.

Aşağıdaki görselde, yapının geçirdiği dönemler tarihleriyle birlikte özetlenmiştir:

Şekil 16. Yapının Aldığı Eleştirilerin Zamana Göre Sınıflandırılması (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Analiz sırasında, yorumların fikirleri manipüle etme olasılığı göz önünde bulundurularak, yapı belirli süreçlere ayrılmış ve her bir zaman diliminden sistematik olarak veri toplanmıştır. Bu zaman dilimleri, yıkım öncesi (1994-2019), yıkım süreci (2021-2022), yıkımın tamamlanması (2022) ve depremden sonra (2023 ve sonrası) olarak değerlendirilmiştir.

Bina hakkındaki eleştiriler Ekşi Sözlük üzerinden, binaya dair erişilebilen iki ayrı başlık altında bu dönemlere tabi tutularak sınıflandırılmıştır. Bunlar "Kahramanmaraş İl Özel İdare İş Merkezi" ile "Dünyanın En Saçma Binası" başlıklarıdır. Duygu analizi yöntemiyle ulaşılan entryler yoluyla insanların duygusal tepkileri ölçülmüştür. Entryler pozitif, nötr ve negatif olarak kategorize edilmiştir. Kategorizasyon, yazarlar tarafından manuel olarak anlamsal çıkarımlarla oluşturulmuştur. Açıkça olumlu ifadeler kullanarak beğeni ifade eden yorumlar pozitif; aşağılama, olumsuz eleştiri, alay içeren yorumlar negatif olarak sınıflandırılmıştır. Bilgi paylaşan, bağlamsız ve kararsız söylemler ise nötr kategoride ele alınmıştır. Duygu analizinde sarkastik yaklaşımlar kritik olduğu için bu konuda ayrıca bir değerlendirme yapılmış, zayıf sarkastik ifadeler, yorumda başka negatif kelimeler kullanılmadıkça nötr olarak kabul edilmiştir.

(+) "Başıma bir şey gelmeyecekse beğendiğim bir bina. Binanın işlevselliği tartışmasını bir yere bırakırsam çok ilginç ve farklı olmuş. Her binanın birbirine benzediği ruhsuz devlet binaları yerine bu şekilde farklı binaların artması gerektiğini düşünüyorum."

Pozitif duygu içeren entry, "beğendiğim bir bina", "çok ilginç ve farklı olmuş" ve "Bu şekilde farklı binaların artması gerektiğini düşünüyorum." ifadeleriyle olumlu bir bakış açısı sunmaktadır. "Her binanın birbirine benzediği ruhsuz devlet binaları yerine" kısmında devlet binalarına eleştiri yapılırken bahsedilen bina için pozitif olarak öne çıkarılmıştır.

(0) "Yıkımı bitmiştir artık yok."

Burada objektif bir bilgi verilmiştir. Durum bildirimi yapıldığından dolayı nötr bir yorumdur.

(-) "Yapılması da yıkılması da saçma bina 1994 yılında yapılmış eski de değil."

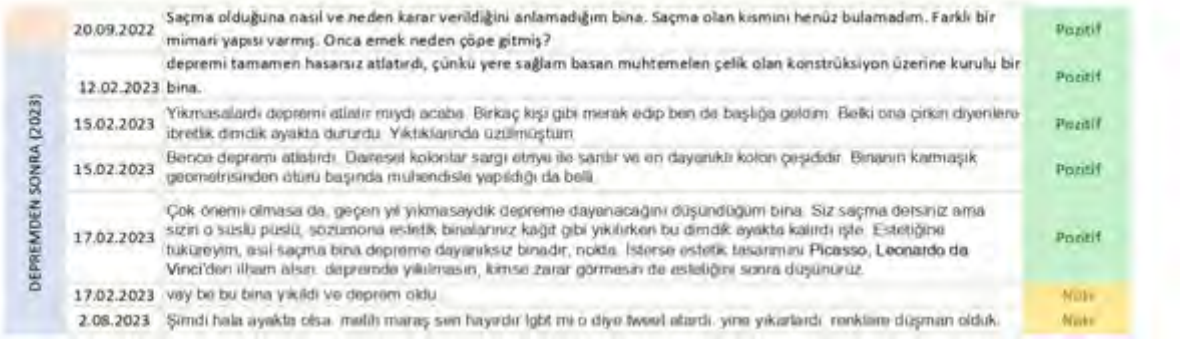
Bu entry, genel olarak olumsuz bir tona sahiptir. Detaylı bir değerlendirme yapıldığında "yapılması da yıkılması da saçma" kısmında "saçma" kelimesi doğrudan olumsuz ve net bir eleştiri sunarken "eski de değil" kısmında ise binanın yıkılmasına dolaylı yoldan bir eleştiri getirilmiştir. Burada olumlu bir ifade tespit edilememiş olup "1994 yılında yapılmış" kısmı nötr bir tondadır.

Toplanan veriler, entry metni ve paylaşım tarihi özelliklerini içermektedir. Bu entryler belirli zaman aralıkları içerisinde olacak şekilde kategorize edilmiştir. Toplamda 143 entry verisine ulaşılmıştır. Çekilen veriler duygu analizi kapsamında pozitif, negatif ve nötr olarak sınıflandırılarak duygulara yönelik çıkarımlar yapılmış ve grafiğe dökülmüştür (Tablo 1 ve Tablo 2). Araştırma bu yönüyle nicel özellik kazanmıştır.

Tablo 1. Dünyanın En Saçma Binası Başlığı altındaki entryler ve analizleri

	TARİH	YORUM	SENTIMENT
YIKIM KARARINDAN ÖNCE (2016-2020)	23.02.2016	Kahramanmaraş'taki trabzon caddesinde bulunan il özel idare binası. zira google'a dünyanın en saçma binası yazınca o bina çıkıyor.	Negatif
	29.08.2017	Bize bir şeyler anlatmaya çalışan bina.	Nötr
	28.07.2018	Kahramanmaraş'ta bulunan, büyük bir kısmı kullanılamamasına rağmen yıkım maliyeti çok fazla olduğu için yıkılamayan, şehrin her tarafından görünen, sarı, kırmızı ve mavi renklerini içeren ilginç bina.	Negatif
	29.07.2018	Kahramanmaraş'ın silüetini bozmaktadır.	Negatif
	7.05.2020	ünvanını sonuna kadar hak eden güzide bina. içinde internet kafe, kaymakamlık* da olan muazzam yapı. maraşa gidince, dondurmamızı yedikten sonra, birkaç saat içinde gidilecek müze kalmayınca bir de "şöyle bir bina varmış gidip görelim" diyerekten gidip canlı canlı şahit olduğum, saçmalığına hayran kaldığım bina.	Negatif
	6.09.2020	Binanın saçmalığına söyleyecek tek sözüm yok zaten benim anlayışıma göre ile kattan yüksek tüm binalar saçmadır. 20-30 kattan sonra absürd bir anlamsızlıktan da bahsedilebilir.	Negatif
	1.08.2020	Maliyetli olduğu için yıkamıyorlarda.	Negatif
	3.09.2020	Sanırım yıkılacakmış. Kendisi kahramanmaraş'taki sevdiğim tek şey olabilirdi. Yapımında mühendisinden işçisine herkese teşekkür ediyorum.	Pozitif
	5.09.2020	askeriyedeki nöbetçi kulübesine benziyor. Yüksek ayaklar üzerine kurulmuş.	Negatif
YIKIM SÜRECİ (2021-2022)	28.11.2021	Yıkacağınıza dünyanın bir çok yerinden " saçma " sanat eseri toparlayın güzel bir konsept ile " saçmalıklar " müzesine çevirin. Google'a reklam verseniz bu sonuçlara ulaşamazsınız. Bu bina zaten saçma öyle dinamitle tek sefer yıkamazsınız bunun yıkılmaz minimum 1 ay sürer hiç o toplara girmeyin bence.	Pozitif
	13.06.2021	Yapılması da yıkılması da saçma. Bina 1994 yılında yapılmış eski de değil	Negatif
	14.06.2021	Aramaya inandım, baktım yabancı sitelerde var mı gerçekten diye, varmış ama ben olsam gülünç diye çevirirdim. Saçma binaları absurd building diye listelemişler sanki. bizimkine "ridiculous" denmiş. dünya çapında ünlenmiş şeyi niye yıkarsınız anlamak imkansız. yapılması hata ama artık yapılmış ve ünlenmiş ya. ben olsam müzeye çevirirdim o binayı, hemen yıkın sanki yerine çok güzel bir eser dikeceksiniz, yapsanız yapsanız dondurma külahı yaparsınız belediyelerin eserlerini bilmiyoruz sanki.	Pozitif
	11.07.2021	Saçmalık dedikleri kullanışsızlığı degil sanırım. Tipinden dolayı saçma denmiş lakin yıkmak yerine güzel bir makyaj ile gayet hoş bir şekil alabilir. Asıl yıkmak saçmalık. Olmayan para buraya bina yapmak için harcanacak.	Pozitif
	22.09.2021	Yıkmayın ! Farklı diye çirkin olacak değil ya, hem depreme en dayanıklı binaymış.	Pozitif
	12.11.2021	Normalde arama motoruna genel bir şey yazdığınızda birbirinden farklı resimler listelenir, ama arama motoruna "worlds most stupid building" ya da worlds most ridiculous building" yazarsanız sadece malum bina çıkıyor. hatta ridiculous yerine foolish, goofy, laughable, nonsensical, silly gibi kelimeleri kullansanız bile şaşmıyor.	Nötr
	10.01.2022	Yıkılmasa idi keşke.Yerine daha saçma bişey yapamıyorsan yıkma.	Pozitif
	11.01.2022	yıkılması ayrı bir saçmadır. dünya çapında öyle böyle reklam olmuş bir yapın var. değerlendirmek yerine yıkıyorsun. bence tam tersi korumaya alınmalı. kafa olsa turizme kazandırırlardı. yerine yapacakları daha ucube cam beton karışımı bir yapı olacaktır. tekrar ediyorum böyle bir binayı yıkmak saçmalıktan da ötedir.	Pozitif
	13.01.2022	bu kadar güzel reklam olmuşken yıkmak niye? dünyanın en saçma haraketi bu da demek ki.	Pozitif
	17.02.2022	Müze yapıp turistik faaliyetlere açmaktansa yıkılmaya karar verilmesi hayranlarını üzmüştür.	Pozitif
	27.05.2022	Gazetecinin biri dünyanın en saçma binası olarak adlandırdı diye yıkımına karar verilen binadır. Parasızlıktan kıvrandığımız dönemde yıkmak için para harcanması, binayı turizm potansiyeli ile kullanabilecekken yok etmeyi tercih etmek..	Pozitif
	28.05.2022	Bu ülkede her şey karaktersiz hale getirilmek isteniyor.Örneğin maraş'ta 'dünyanın en saçma binası' diye bilinen halkın 'sarı bina' dediği yapı yıkılıyor. Muhtemelen yerine karaktersiz, anlamsız, her yerde gördüğümüz tipik karadenizli müteahhit işi taşra binası dikecekler.	Pozitif
	28.05.2022	Bunun üstüne tanımam 1994 yılında yapılan kahramanmaraş il özel idare binası	Negatif
	28.05.2022	%70'i yıkılmış ve 270 ton hurda çıkmış olan binadır. Adamlar 45 metrelik kolonu kazasız belasız indirince kurban kesmişler.Kahramanmaraş'a hayırlı olsun. ne diyelim..	Negatif
	10.07.2022	bugüne kadar kahramanmaraş'a bir defa gittim. şehri keşfetmek için sokak sokak dolaşırken, bu bina karşıma çıktı; duruşu, renkleri ve mimarisi ile dikkatimi çekti; bana göre farklı ve güzeldi. "bir iki yıl sonra bir haber: "dünyanın en saçma binası kahramanmaraş'ta ve yıkılacak!". "hangi binaymış o?" deyip baktığımda sevdiğimi binanın fotoğraflarını gördüm! ne demek o bina saçma?! esas etraftaki yüzlerce bina sıradan, renksiz ve saçma!.. bu binayla ilgili ne zaman bir haber okusam içimden hep temennide bulundum; "dilerim yıkmazlar, turizme kazandırırlar, onun sayesinde maraş'ın tanıtımını yaparlar vs."	Nötr
	24.08.2022	bu binaya kim saçma dedi kim yıkılmasına karar verdi bilmiyorum ama hollanda daki binaları görseler taşlarlardı herhalde.	Pozitif
	12.09.2022	Londrada olsa beğenirsiniz. Mantar gibi türeyen, hiçbir estetik değeri olmayan, emek harcanmamış ruhsat projesi konut mimarisine alışmış beyinlerin gördüğünde beğenmediği binadır. türkiye'de hakkının çok yendiğini düşündüğüm çağın ruhunu yakalamaya çalışan bir eserin ülkemizde hiç kıymet görememesi insanı şaşırtmıyor. Çağdaş bir deneme olan mimari eser dünyanın en saçmına binası olarak yaftalanır. çünkü kendi küçük çemberindeki sürekliliği kırmakta ve beynini çalışmaya zorlamaktadır bu eser.	Pozitif
	20.09.2022	yıkımı bitmiştir artık yok.	Nötr

Tablo 1 devamı. Dünyanın En Saçma Binası Başlığı altındaki entryler ve analizleri

	20.09.2022	Saçma olduğuna nasıl ve neden karar verildiğini anlamadığım bina. Saçma olan kısmını henüz bulamadım. Farklı bir mimari yapısı varmış. Onca emek neden çöpe gitmiş?	Pozitif
DEPREMDEN SONRA (2023)	12.02.2023	depremi tamamen hasarsız atlatırdı, çünkü yere sağlam basan muhtemelen çelik olan konstrüksiyon üzerine kurulu bir bina.	Pozitif
	15.02.2023	Yıkmasalardı depremi atlatır mıydı acaba. Birkaç kişi gibi merak edip ben de başlığa geldim. Belki ona çirkin diyenlere ibretlik dimdik ayakta dururdu. Yıktıklarında üzülmüştüm.	Pozitif
	15.02.2023	Bence depremi atlatırdı. Dairesel kolonlar sargı etriye ile sarılır ve en dayanıklı kolon çeşididir. Binanın karmaşık geometrisinden ötürü başında mühendisle yapıldığı da belli.	Pozitif
	17.02.2023	Çok önemi olmasa da, geçen yıl yıkmasaydık depreme dayanacağını düşündüğüm bina. Siz saçma dersiniz ama sizin o süslü püslü, sözümona estetik binalarınız kağıt gibi yıkılırken bu dimdik ayakta kalırdı işte. Estetiğine tüküreyim, asıl saçma bina depreme dayanıksız binadır, nokta. İsterse estetik tasarımını Picasso, Leonardo da Vinci'den ilham alsın. depremde yıkılmasın, kimse zarar görmesin de estetiğini sonra düşünürüz.	Pozitif
	17.02.2023	vay be bu bina yıkıldı ve deprem oldu	Nötr
	2.08.2023	Şimdi hala ayakta olsa. melih maraş sen hayırdır lgbt mi o diye twwet atardı. yine yıkarlardı. renklere düşman olduk.	Nötr

Tablo 2. Kahramanmaraş Özel İdare İş Merkezi Başlığı altındaki entryler ve analizleri

TARİH	YORUM	SENTIMENT
16.09.2005	Türkiye'nin en çirkin 3-5 binasından biri. mimari felaket. diğerlerinden ilk akla gelenler için (bkz: gökkafes) (bkz: mersin merit otel) *link* adresinde bir resmi görülebilecek olan bu bina, özel idare binasından çok hayvanı bir anaokulunu andırır. gönlümde, şehrin göbeğinde bir lego reklamı izlenimi uyandırır.	Negatif
5.04.2008	Maraşın tam merkezinde duran yapan amcanının ilginç olmaya çalıştığı üç beş tane cart rengin kullanıldığı şekli şemali olmayan ve ortasında koca man boşluk olup kullanışlılığıda sıfır olan devasa bina	Negatif
6.09.2011	80'lerin ortalarında inşa edilseymiş, michael graves, hans hollein falan gibi post modernistlerle birlikte dergilere kapak bile olabilirdi. şimdi sadece acı acı baktırıyor. ayrıca özel idare ne demek lan? valilik mi yani, gizli vali mi nedir? nesi özel hem? devlet memuru dil miydi bu adamlar?	Negatif
16.04.2012	projesinin yanlış uygulanması sebebiyle* trabzon caddesine bakması gereken dolu kısmın arka tarafta kalıp boşluk olan bölümünün caddeye bakmasıyla saçma sapan bir yapı olup çıkmıştır. renkleri de ayrı bir rezalettir.	Negatif
16.04.2012	zemin katında full time dolu olan iddaa bayii, telefoncu ve lokantanın olduğu; üst katlarında ise -görebildiğim kadarıyla- internet kafe, playstation ve berber bulunan bina. ve evet oldukça çirkin.	Negatif
21.02.2016	benim hoşuma giden binadır. arkadaş kamu binası dediğin illa gri renkli, dümdüz, odun gibi bir şey mi olmak zorunda? adamlar değişik bir mimari düşünmüş ve yapmış ne var bunda şimdi? bence çok güzel olmuş, caddenin siluetini güzelleştirmiş. şimdi bu bina paris'te olsaydı "wouw abi çok iyi yaa, adamlar sanattan anlıyor abi" deyip önünde selfie çekerdiniz. yalansa yalan deyin.	Pozitif
21.02.2016	yakup aktaş'dır müteahhiti. akrabam olurdu rahmetli. amacı belli olmayan bu binada yıllarca evsizler konakladı, keyifçiler takıldı.	Negatif
23.05.2018	tek renk olsa bu kadar sırıtmayacak bina.	Pozitif
25.07.2018	arkadaş hiç mi utanmadınız siz bunu yaparken ya? gerçi inşaat ya resulallah diyen bir milletten nasıl bir mimari eser bekliyorsak... *link* arama sonuçları world's most ridiculous building diye aratılınca da şanımız sınırları aşmış	Negatif
25.07.2018	aslında tam sürrealist postmodern bir eser olmuş ama tek fark sanki sergi sonrası kaldırılacakmış gibi.ve uzun ömürlü bir eser olarak kalmaz 50 yıl sonra patlar çatlar.	Negatif
25.07.2018	özel idare' olduğundandır	Negatif
25.07.2018	utanılacak bir şey olsa yapmazlardı. beğeni seviyesinin, kalite algısının göstergesi olan binadır. ha geçmişi böyle midir tabi ki değildir o ayrı. dejenere olmuş bir toplum olarak müziğinden edebiyatına, eğlencesinden günlük ritüellerine bütün olarak incelenirse tuterlilik gösterir binadır.	Negatif
25.07.2018	arkadaşlar geldi geçen, gezdiriyorum tabii memleketimi, arkamı döndüm benim arkadaşlardan biri durmuş özel idareye bakıyor.binayı anlamaya çalışarak bir süre baktı, sonra döndü bana "bunu niye yaptınız?" dedi. bu binanın amacı var mı falan diye devam etti sorulara. baktım hiçbir yerden çeviremeyeceğim konuyu dedim bizde bilmiyoruz, anlamıyoruz. binayı gören tüm arkadaşlarım ne zaman beni arasalar bizim bina ne durumda diye sorup dalga geçerler.	Negatif
25.07.2018	işin ilginci google'da tavsiye edilen aramayı yaptığımızda çıkan binalar içinde gerçekten saçma olan tek bina bu.	Negatif
25.07.2018	legolarla yapılmış bir baş yapıttır.	Nötr
25.07.2018	mavi kaplamaların olduğu kısım cam kaplama olsa ve sarı kırmızı renkli kısımlar beyaz olsaydı hoş dururdu diye düşündüğüm binadır.	Pozitif
25.07.2018	konuyla ilgili biri olarak; postmodern dönem esintileri içeren hatta gürül gürül esen bir yapı. o kadar dramatik göremedim. renk seçimleri çok yanlış olmuş. mavi yerleri metalik füme, sarı yerleri mat beyaz, kırmızıları belki daha koyu kırmızı ya da direkt krom gibi hayal ederseniz gayet kurtarılabilir makul bir yapıya dönüşüveriyor. binayı her kim kullanıyorsa bir cephe tadilatıyla günümüze uyarlatabilir. kimileri ucube de dese muhtemelen kentte landmark görevi gören bir yapı kendisi. edit: bakın şunu *(link)* demek istiyorum. not: işbu görsel 2.5 dakikada üretilmiştir.	Pozitif
25.07.2018	içinde kendisi kadar gereksiz playstation cafeler bulunan bina.	Negatif
25.07.2018	binanın yarısını boşluk yapmışlar. saçmalığın daniskası!	Negatif
25.07.2018	aynı zamanda işhanı olan binadır. bir adet de kaymakamlık barındırır.	Nötr
25.07.2018	oysa yıllarca görünce sevmiştik biz onu	Pozitif
25.07.2018	pompidou center ve cctv binasının gayrimeşru çocuğu gibi olmuş.	Negatif
25.07.2018	san siro'ya benzemiş. daha doğrusu benzemek istemiş	Negatif
25.07.2018	(bkz: oil rig)	Negatif
25.07.2018	yalnız bu bina 2002'den önce yapılmıştı..allahım bi gün akepe'yi savunacağım hiç aklıma gelmezdi..	Negatif
25.07.2018	bir adet kaymakamlık yazmışlar ama 2 adet kaymakamlık vardır. ayrıca içi dışından daha beterdir	Negatif

Tablo 2 devamı. Kahramanmaraş Özel İdare İş Merkezi Başlığı altındaki entryler ve analizleri

YIKIM KARARINDAN ÖNCE (2016-2020)	25.07.2018	post-modern tarafını görememekle birlikte (post-modern olabilmesi için gayet net estetik şartlar vardır; yapının bağlamdan koparılması, yapının eklektik unsurlar içermesi, yapının taklit unsurları içermesi gibi. bununla birlikte post-modernden kasıt dekonstrüktivizm ise, gene aynı şeyler geçerli; nesnenin, orjinal bir kaynağa dayanması gerekir.) çağdaş mimari çerçevesinde o kadar da kötü görmediğim bir binadır. kütle belli ki çevresel verileri reddediyor; bunun da amacı bir landmark oluşturmak olabilir. strüktürlere asılmış çeşitli kütleler görmek mümkün. sadece renk ve cephe tasarımları bu okumayı zorlaştırıyor. renklerin cesaretli kullanımını destekleme birlikte, cephe tasarımının daha rijit olmasını öneriyorum. pompidou ve cctv ile bir alakasını da göremedim. bu tip stüktürün ön plana çıktığı, kütlenin bölümlendiği yapılar mevcut artık. fujimoto'nun evi örnek verilebilir belki. ya da cobe'nin helsinki kütüphanesi. ya da ülkemizden güzide bir örnek; arolat'ın antrepo binasından çevirdiği müze.	Pozitif
	25.07.2018	hayatımda gördüğüm ilk yüksek binadır. görünce bir yarım saat anlamaya çalışıyorsun. durup durup bakıyorsun. not: elbistanspor	Pozitif
	25.07.2018	bu bina yapılırken maraş'ta lise okuyordum, sanırım doksanların sonuna doğruydu,yani nerden baksan yirmi yıllık bina. bundan önce aynı yerde küçük şirin bir öğretmen evi vardı. kot pantolon ile girmek yasaktı ve sadece öğretmenler girebilirdi. bu binanın bir benzeri de ankara kızılay meydanında vardır ama o tabiki daha estetik ve fonksiyonel. arkadaşlarla aramızda lego bina derdik buna. sanki lego parçaları ile yapılmış gibi değil mi hakkaten. en üst kattında çay içmişliğim vardır (maraş gibi yerde bira içecek halimiz yok tabi)	Negatif
	25.07.2018	o aradaki boşluk nedir diye merak ettirendir.	Pozitif
	25.07.2018	(bkz: ökkeş center) üniversite yıllarında bu şekilde isimlendirmiştik.	Pozitif
	25.07.2018	aynısı avrupa'da yapılsa 'ne kadar sanatsal bir yapı' derler. türkiye'de yapılınca 'tu kaka' oluyor. 3d modeline bakınca gayet güzel görünüyor. türkiye gibi binaların, birbirinin kopyası olan bir ülkede değişik şeyler yapmak neden eleştirilir. insan gerçekten hayret ediyor.	Pozitif
	25.07.2018	yapı post modernizmi andırsa da tam olarak onunla bağdaşmayan bir yapıya benziyor. andırmasının nedeni ise cephede kullanılan renk yelpazesiyle alakalı olmasıdır. post modernizmde ise sadece renk olarak değil biçim olarak da alışagelmişin dışında biçim ve formlar yer alır. örneğin zamanın modernist mimarlarından olup da sonradan post modernizme geçmiş ünlü mimar michael graves'in yapıları bunlara örnek teşkil eder. görsellerde beyaz renkli bina görürseniz modernist iken yaptığı yapılardır. https://www.google.com.tr/...&uiesgb&biw=360&bih=560 michael graves	Pozitif
	25.07.2018	kendisine düzgün bir bina yapamayanlar başkalarına nasıl hizmet götürecek. mimar sinan'dan sonra geldiğimiz son nokta.	Negatif
	25.07.2018	fikrin iyi fakat renk ve malzeme seçiminin bence yanlış olduğu binadır. daha şeffaf ve strüktürün görülebildiği bir yapı olsaydı bir bütünlük sağlanabilirdi diye düşünüyorum. mimarına da çok yüklenilmesin lütfen, müteahhit kurbanı olabilir kendisi bilemeyiz.	Pozitif
	25.07.2018	rezidans 46 olarak isimlendirilmesi tepesine eşek kadar tabela konulması elzem olandır. zira, bu muazzam saçma * yapıyı sivastan gören biri malatyalılar mi yaptı lan yada antepliler mi diye sebepsiz bok atmasındır. 46 her şeyi anlatır zaten	Negatif
	25.07.2018	bütün il özel idareler garip mimariler ile mi yapılıyor diye düşündürmedi değil. ardahan'da bulunan il özel idare binası da ilginç bir mimariye sahiptir. *Link** (Ardahan İl Özel İdaresi'nin taşınması haberi)	Not
	25.07.2018	ben böyle şeyleri küçükken (bkz: lego) larla yapıyordum. benim yaptıklarım bunlardan daha güzeldi valla.	Negatif
	25.07.2018	(bkz: dünyanın en saçma binası)	Negatif
	25.07.2018	başıma bir şey gelmeyecekse biçim olarak çok çirkin bulmadığım bina. asıl sıkıntı her zamanki gibi renkte. istanbul'un ikonik denebilecek sular idaresi binasını da aygaz mavisine boyayıp pavyona çeviren bu zihniyet elbette bu binayı da rahat bırakmamış.	Negatif
	25.07.2018	bu yapıyı istanbul depreminin olduğu zaman görmüştüm ilk. o zaman anlam verememiştim. şimdi mi? hala anlam veremiyorum. ama görünce bir garip hissetmedim değil.	Negatif
	25.07.2018	onuncu kattan başlamışlar	Negatif
	25.07.2018	form bakımından konstrüktivist ama renkler ve kaplamalar yüzünden bir boka benzememiş. cephe kaplamalarından boyalardan vs anındırsa ve özellikle pencere gibi detaylar bir bilen tarafından* elden geçirilirse daha az göz kanatabilir. zamanında maraş'ta simge bina* eksikliği tespit edildiği için böyle bir işe soyunmuş olmaları muhtemel.	Negatif
	25.07.2018	hele bir de istanbul beylikdüzü 'de bir gül yapı binası vardır ki, trakya'dan istanbul'a her gelişimde bu yapıyı görüyorum, aynı lego gibi	Negatif
	25.07.2018	aklıma sadece kötü bir kompozisyon geliyor.	Negatif
	25.07.2018	ilk cep telefonu olan nokia 5110 u bu binanın altındaki telefoncudan 2000 yılında 90 milyona almıştı babam, hey gidi günler. tanım: 8 yaşında bile kabul edilemeyecek kadar saçma bir mimariye sahip bina.	Negatif
	25.07.2018	sanırım altı taksim, üstü şişhane diye buna diyorlar.	Negatif
	25.07.2018	(bkz: neden)	Negatif
	25.07.2018	o en altta katta oturanların "ya aşağı düşersem?" korkusunu buradan hissettim.	Negatif

Tablo 2 devamı. Kahramanmaraş Özel İdare İş Merkezi Başlığı altındaki entryler ve analizleri

25.07.2018	görsel olarak dünyanın en saçma binası olduğu google tarafından tescil edilmiş, çalıştığım şehrin güzide binası, ilk gördüğüm de tepkim ben (bkz: bu ney lan) olmuştu.	Negatif
25.07.2018	post modern kerhane gibi durmaktadir. renkler ne mana yani.	Negatif
25.07.2018	felsefesi kısa ve özdür: alın size bina	Negatif
25.07.2018	büyükşehir belediyelerinde il özel idereleri olmaz ki dedikten sonra o yapının şarkıcı pamela tarzını düşününce sustum.	Negatif
25.07.2018	rem koolhaas yapmış olsa beğenirdiniz ama bunu yapan... bence bir insiyatif kurup valiliğe dava açın.	Negatif
25.07.2018	ucube diye sanat eserlerini yıkanların yaptığı asıl ucubenin tanımı olan binadır.	Negatif
25.07.2018	öncelikle bir yapıyı ve onu, 'kabuk formu üzerinden' tartışmayı umut verici buluyorum." yapının dekonstrüktivist algılanması doğru değildir. aksine son derece konstrüktivist bir tasarım olmuştur. gelelim yorumuma: dolu boş oranlarını, asimetrisini, kolonların renkli seçimini, yapıyı algılatış biçimi olarak doluluk yerine boşlukların seçilmesini, yapıyı bu yönde hafifletme çabasını olumlu bulmakla beraber; bu kamu yapısının kamusal düzlemde çevresiyle uyumsuzluğunu; cadde, sokak, komşu yapı oranları düşünüldüğünde çevresindeki yapılarla kurduğu bozuk ilişkisini; cephedeki renkli seçilmiş malzeme kaplamalarını, pencere oranlarını, uygulanan geometrik formların bir araya getirilişindeki etüt edilmemiş durumunu son derece olumsuz bulmaktayım. bina ham bir temel tasar çalışmasının fazlası durumuna geçememiş bir ürüne dönmüştür. "ve bu haliyle, bir kamu yapısından öte şehrin ortasına düşmüş koca bir göktaşı gibidir.	Negatif
25.07.2018	orada okuduğum zamanlarda tüm arkadaşlar olarak garipserdik. sonrasında beden eğitimi hocamızın içerde bulunan internet kafesine gidip geldikçe alıştık. internet kafeye okuldan kaçıp gidiliyordu o ayrıntıyı da yazayım.	Pozitif
25.07.2018	beğendim. sarı renk olmamış yalnız. size de beğendirmek zor, çok zor.	Pozitif
26.07.2018	ermenilerin bu topraklara kattıkları en önemli şeylerden biri de mimariydi. onlar gitti, adına cumhuriyet mimarisi dediğim bu ucubeler türedi.	Negatif
26.07.2018	başıma bir şey gelmeyecekse beğendiğim bir bina. binanın işlevselliği tartışmasını bir yere bırakırsam çok ilginç ve farklı olmuş. her binanın birbirine benzediği ruhsuz devlet binaları yerine bu şekilde farklı binaların artması gerektiğini düşünüyorum.	Pozitif
26.07.2018	içinde kuaför, internet kafe, playstation gibi şeyler bulunduran namı diğer 18 katlı.	Pozitif
26.07.2018	kenti "modernleştirmek" için inşa edilen yapı şehrin "muhafazakar ve gelenekçi" insanlarının gözünde ucube olarak görülmektedir. uyuşturucu ve fuhuş ortamı vardır, tuvaletler için ayrılan merdivenlerde. rezil mezbelelik bir yer ne yazık ki :/ keşke daha nezih bir yer olsaydı.başlık olarak solda görünce korkuyla sevinci bir arada yaşadım. yangın falan mı çıktı acaba yada bir terör olayı mı gerçekleşti diye korkarken, yapıdan bir şekilde kurtulmuş olma ihtimali sevindirmişti.	Negatif
26.07.2018	hayatımda anlam veremediğim en saçma yapı.	Negatif
26.07.2018	muhitine bir sünger bob kare pantolon neşesi kattığı da bir gerçek.	Pozitif
26.07.2018	ankara kızılay iş merkezini anımsatmıştır.	Nötr
26.07.2018	gözüm kanadı.	Negatif
26.07.2018	hiç güleceği olmayan türkçe özürlüleri gösteren binadır. memleketini, girdisiyle dahi çözebiliyor insan. binaya gelirsek, cidden çok saçma ve gereksiz bi yapı, her yeri pislik içinde ayrıca, eski ssk ve eski belediye binası gibi kendisinin de yıkılması gerek acilen.	Negatif
26.07.2018	bu binanın yapımında emeği geçen herkesin ...	Negatif
26.07.2018	kahramanmaraş'ın her tarafında lacivert renkli ucube yapıdan bahsediliyor sanırım.	Negatif
26.07.2018	çift anadal yapmış tesisatçı / mimarın eseridir.	Negatif
26.07.2018	kahramanmaraş'ın her tarafından gözüküyor diyen andavallar ne yiyip içiyor çok merak ediyorum,bilmeyenler için yazıyorum kahramanmaraş engebeli ve bolca tepeleri olan bir şehir, bu topolojik şekillerde görece kısa bir binanın bırakın şehri komşu mahalleden görülmesi bile imkansız.	Negatif
26.07.2018	bir mimar olarak gözlerimi kanatmış binadır.	Negatif
26.07.2018	bir rivayete göre inşaatına 25 kat olarak başlanmış, dönemin belediye başkanı ali sezal "be ne şehrin ortasında" deyince 18. katta sonlandırılmıştır binadır. alttaki boşluğun fazla görünmesini buna bağlarlar. bana sorarsanız 25 katlı olsaydı daha uzun bir çirkin olurdu, orası ayrı. belediye hizmet için varsa bu dış cephe kaplamasını neden değiştirmez, gövdesini neden ışıklandırmaz onu da anlayabilmiş değilim.	Negatif
26.07.2018	eğer uzun bir bina inşa etmek istiyorsanız ve ihtiyaç duyulan kat sayısı azsa gerçekleşen durum bu olabilir.	Nötr
26.07.2018	bu kadar meşhur olmasına bakılırsa, yapan arkadaşlar, aksi istikametten de olsa amaçlarına ulaşmış gibi görünüyor.	Negatif
26.07.2018	hemen az ilerisinde bulunan yaşar pastanesinden dondurmanızı yiyorsunuz ve az önce görmüş olduğunuz çirkinliğin etkisinden kurtuluyorsunuz.	Negatif
26.07.2018	toplanın gençler,bu binanın niçin yapıldığını açıklıyorum:buluşma yeri bulmakta,buluşulacak yeri tarif etmekte zorlanan,buluşulacak yer konusunda anlaşamayan insanlar için yapılmıştır.ör:saat 2'de özel idarenin önünde buluşalım.neredesin?özel idarenin önündeyim.nerede bekleyeyim?özel idarenin önünden alırım seni vs.vs.	Negatif
26.07.2018	işte bu binalar yüzünden ülkenin mimari karakterinden bir eser kalmadı. hadi sizden mimar sinan olmanızı zaten beklemiyoruz. bu bina nedir?	Negatif

Tablo 2 devamı. Kahramanmaraş Özel İdare İş Merkezi Başlığı altındaki entryler ve analizleri

YIKIM SÜRECİ (2021-2022)	26.07.2018	maraş şehrine dair tek ilginç şey bu yapı olabilir. çünkü geri kalan herşey aşırı sıradan.. hemen karşısındaki meşhur yaşar ustadan keçi sütünden yapılmış dondurmanızı da aldıktan sonra koşarak uzaklaşabilirsiniz; zira tarihi turistik şehir turumuzun sonuna geldik!	Pozitif
	26.07.2018	açılın ben mühendisim. tasarımına laf edecek değilim. beğenen beğenir beğenmeyen beğenmez. ben bu binanın yapımıyla ilgili bir kaç kelam edebilirim. bu binanın inşaatını yapan mühendis kör olmasa da kötürüm olmuştur kesin. o saçma sapan kırmızı kolon ve kirişleri oralarda yapmak için baya bir cambazlık gerekir. üstteki sarı bölmeyi de orada yapmak için ciddi bir iskele kalıp sistemi gerekir. sıradan iskele de yapamazsın hesap kitap lazım. oldukça yüksek bir iskele çünkü. kısacası yapan adamlar çok uğraşmıştır ama ortaya çıkan sonuç buna değmiş midir bilemedim.	Negatif
	26.07.2018	yalnız o il özel idaresi değildir arkadaşlar il özel idareleri kaldırıldı o bina yıkıldı binasıdır.(yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığı)	Nötr
	26.07.2018	binanın bitmiş haliymiş bu bende hala inşaat sanıyorum.	Negatif
	26.07.2018	açılın ben kahramanmaraş'lıyım. google "dünyanın en kötü binası" yazıldığında çıkan arama sonuçlarıdır. *link* vali emri ile yapıldığı rivayet edilir. içerisinde cafe, internet cafe, kahve ve bilardo salonu bulunuyor. yıllar önce ben lisedeyken en üst katında modern bir gece kulübü açılmıştı. 2 ay içerisinde kapatıldı.	Negatif
	26.07.2018	aslında fena olmayan bina. doğru renk tercihleri ile ilgi çekici bir hale gelebilirmiş.	Pozitif
	26.07.2018	bir bursa büyükşehir belediyesi bilgisayar kasası değildir.	Negatif
	26.07.2018	şehre yüksek bir yerden baktığınızda en dangalakça şekil,bina,yapı adı her ne zıkkımsa..artı toz toprak içinde kaldı ki benim bir süre kaldığım sene 2014.kimbilir şimdi ne haldedir.	Negatif
	26.07.2018	bu açıdan hiç de fena değil. *Link*	Pozitif
	26.07.2018	(bkz: minecraft)	Negatif
	18.08.2019	buymuş *(link)* paris'te olsaydı beğenirmişiz, paris'te olsa bu bina utancından kendini yok ederdi.	Negatif
	18.08.2019	şu rengini değiştirseler fena olmayacak binadır.	Pozitif
	18.08.2019	mimarları haldun sunal ve arif nafiz aköz'dür.	Nötr
	18.08.2019	cirkin mirkin reklamın iyisi kotusu olmaz dedirten binadır. değeri günden güne artacak ve zaman geçtikçe kıymete binecektir. eyfel kulesinden daha saçma değil emin olabilirsiniz. edit: bak kıymetlenmeye başladı bile, yeni nesil seviyor böyle şeyleri*.	Negatif
	18.08.2019	legodan yapılan bina izlenimi veriyor.	Negatif
	18.08.2019	google'a "dünyanın en saçma binası" yazdığınızda ilk sırada karşınıza çıkıyor. niye böyle abidik gubidik şeylerde hep birinciyiz anlamış değilim.	Negatif
	3.09.2020	*haber linki** yakın zamanda yıkılacakmış şehrimizin simgesi	Pozitif
	4.09.2020	etrafındaki binamsıların hepsinden çok daha karakter sahibi bir yapıdır. burada mimarlarını eziklemeye kalkan ergenlerin anlamasını beklemek saçma olur. yıkıldıktan sonra yerine selçuklu melçuklu takılırlar gibime geliyor.	Pozitif
	4.09.2020	maraş'ta ne düzgün ki bu binayı eleştiriyorlar?	Pozitif
	10.09.2020	sizsiniz saçma ulan bunun sayesinde turist bile geliyor sen kalk meydan yapacam diye yık. neyse ki azcık kafası mantıklı çalışanlar çıkmış *haber linki**	Pozitif
	17.03.2021	"of bu ne kadar çirkin bir bina" dedikten sonra absürtlüğü ile hoşuma giden bina. bu kahramanmaraş 'ta yapılmış en ilginç şey olabilir	Pozitif
	5.05.2021	"paris'te olsa bu bina utancından kendini yok ederdi" diyen arkadaş belli ki 20. yüzyılın mimari ikonlarından biri * olan paris'teki centre pompidou'nun varlığından habersiz ya da berlin nöldnerstrasse'deki sosyal konutlardan. ulan alman, italyan falan modern absürd mimari yapınca "wow..adamlar yapıyor". bizim yerli mimarlar yapınca "bu ne ? gözüm bilmem ne". kandinsky'e t cetveli ve a2 pafta verip bir bina tasarla desen kesinlikle bu bina kahramanmaraş özel idare iş merkezi olurdu. neyse. yakın zamanda rant uğruna ülkemizde gidecek olan yapılardan biridir.	Pozitif
	14.09.2021	görünce istemsizce "ne alaka yaaa" oluyorsunuz. estetik olsun, hava katsın vs diye düşünülmüş olabilir ama azıcıkta fonksiyonel olsun bu ne ya.	Negatif
	10.01.2022	yıkılmasına başlanmıştır	Nötr
	21.01.2022	binayı daha önce görmüş birisi olarak söylüyorum, bari düzgün renklerde boyanmış olsaydı.	Negatif
YIKIM SÜRECİNİN TAMAMLANMASI (2022)	1.03.2022	saçma olduğundan yıkıldı sanırsam,açıklama yapan kişi diyor ki binayı revizyona sokarak işlevsel hale getirmek,yeniden inşa etmekten daha pahalıya geliyor.yıkımını ihaleye vererek 6 milyon tl de gelir elde etmiş olacaklarmış. konumu merkezi olabilir,o alana ihtiyaç olabilir etrafında bir sürü görüyoruz ki kentsel dönüşüme ihtiyacı olan bina var,bina 2 dönümlük yer kaplıyor.koskoca kahramanmaraşta 2 dönümlük yere mi ihtiyaç kaldı anlam veremiyorum,bina sağlam şekilde 1994 yılında yapılmış.yapısal olarak ta bir problemi yok görüldüğü kadarıyla. bir şekilde bu bina yapılmış,emek verilmiş.keşke yapılmasaydı ama yapılmış ve yıkılıyor.monoton bir hayat,tekrar eden moda,teknoloji dayatmaları bunlara tepki olabilirdi bu bina,artık fotoğraflarda saklı kalacak. insanlar tarafından beğenilsede,beğenmeyen insanlar da çoğunlukta.	Negatif
	2.04.2022	ya tamam saçmaydı ama biz ona alışmıştık. buluşmalarımız hep onun önündeydi. 5 dakikaya sarı binanın önündeydik. her önünden geçişimde harbi çok saçma ya derdim. şimdilerde yıkılıyor sanlığından eser kalmamış. bilmiyorum biraz hüzünlendim onu öyle görünce	Pozitif
	17.10.2022	efsaneden geriye dümdüz bir arsa kaldı.	Pozitif

Tablo 2 devamı. Kahramanmaraş Özel İdare İş Merkezi Başlığı altındaki entryler ve analizleri

DEPREMDEN SONRA (2023)	12.02.2023	bugün kahramanmaraş'ın deprem sonrası görüntülerini izlerken aklıma gelen bina. yıkımı ile boşalan alana şehir meydanı projesi planlanıyordu medyadan okuduğum kadarı ile. yıkılmamış olsaydı depremde ne olurdu hali acaba? o sütunlar üzerinde ayakta durabilir miydi? dünyanın en saçma binası deniyordu. oysa ki yine acı bir şekilde gördük ki saçmalık sistemde. daha doğrusu sistemsizlikte. edit: depremden sonra çekilen karşılaştırmalı bir fotoğraf binanın hemen yanı başında yıkımlar olduğunu gösteriyor.	Pozitif
	25.11.2024	sen gittin gideli maraş güneyüzü görmedi, senmişsin herhal o gara maraş'ı koruyan, sen gittin gideli sanı saçma bina, seller,afetler, zelzeleler, fırtınalar hiç biri eksik olmadı maraş'ın başından...	Pozitif

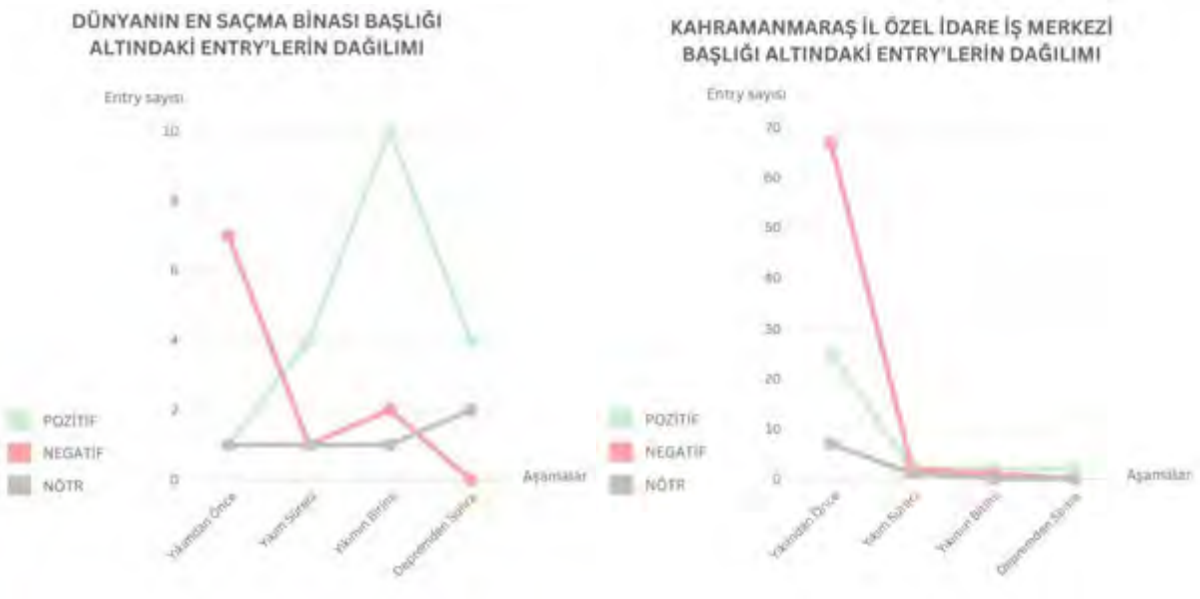
4. BULGULAR

Yorumların genel dağılımı şekilde yüzdelik dilimler halinde gösterilmiştir. Toplamda her iki başlıktan elde edilen entry sayısı 143'tür. Bu entrylerin 50 tanesi pozitif (mor), 80'i negatif (turkuaz) ve 13 tanesi nötr (gri) olarak tespit edilmiştir.

Genel dağılımda negatif yorumların ağırlığı belirgindir fakat dönemlere göre incelendiğinde yorum dağılımlarının farklılaştığı dikkat çekmektedir.

Yaptığımız duygu analizi sonuçları Ekşi Sözlük'te incelediğimiz yazımızda daha önce bahsettiğimiz iki başlık altındaki yorumlar çerçevesinde gelişmiştir. Değerlendirmelerimizin dönemlere göre incelemesi aşağıdaki grafiklerde görülmektedir.

Tablo 3 ve 4. Farklı Başlıklar Üzerinden Paylaşılan Entry'lerin Duygu Analizi

Dünyanın En Saçma Binası başlığındaki yorumların duygu analizine baktığımızda yıkımdan önce olumsuz algı son derece yüksekken, pozitif değerlendirme neredeyse yoktur. Yıkım sürecinde ise olumsuz algının azaldığı ve pozitif yorumlarda bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Yıkımın tamamlanmasıyla birlikte pozitif yorumlar zirve yaparak negatif yorum sayısını belirgin derecede geçmiştir. Deprem sonrasında

olumsuz herhangi bir yorum görülmemekte olup, pozitif algının belirgin olup nötr olarak değerlendirilen yorumlarda hafif düzey bir artış vardır.

Bina yıkılmadan önceki dönemde girilen entry'ler ezici bir çoğunlukla "Kahramanmaraş İl Özel İdare İş Merkezi" başlığı altında yazılmıştır. Yıkım söylentilerinin başlamasıyla birlikte yorumların çoğunlukla "Dünyanın En Saçma Binası" başlığı altında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu durum; binanın şöhretinin bu isimle bağdaştığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 5. Dönemlere Göre Tüm Entry'lerin Duygu Analizi Sınıflandırması

Genel yorum dağılımında; başlangıçta büyük oranda negatif yorumlar bulunurken, yıkım süreci ilerledikçe toplumdaki tepkiler pozitif yönde değişmiştir. Yıkım tamamlandığında pozitif yorumlar ve yıkımın saçmalığına dair düşünceler yoğunlaşmıştır. Deprem sonrası dönemde ise bina artık gündemde değildir fakat binanın yıkılmasaydı sağlam bir şekilde kalacağına dair serzenişler görülmüştür. Sonuç olarak; bu grafik, salt mimari düşünceler alt yapısıyla değerlendirilmemeli, aynı zamanda insanların çevrelerinde gözlemledikleri veya medya aracılığıyla ulaştıkları bilgilerin, algılarını nasıl şekillendirdiğini anlamak amacıyla da incelenmelidir. Toplumun algısı, bireylerin şahsi deneyimlerinden çok çevresiyle olan etkileşimler, medya ve kolektif bellekle ile şekillenir. Bu bağlamda, mimari bir eserin yıkımıyla ilgili algıların zamanla nasıl değiştiği; yalnızca mimarlık ve mühendislik perspektifinin ötesinde, toplumun geliştirdiği duygusal ve bilişsel reaksiyonları da aksettirmektedir.

5. TARTIŞMA

Ekşi sözlük, belirli kurallar dâhilinde yeterli sayıda entry giren kişilerin yazar olabildiği bir mecradır. Kuşkusuz, bu dijital-sosyal ortamda mimari bilgisi kuvvetli olan kullanıcılar vardır. Sosyal medya sözlüğü, anonim paylaşımlar yapılmak üzere oluşturulduğu için eleştirenlerin hangi sosyo-kültürel düzeyde oldukları veya mimari bilgileri hakkında net bir veri elde edilememektedir. Ayrıca, eleştiri sahiplerinin Kahramanmaraş'taki bu binayı gerçek hayatta yerinde görme, deneyimleme imkânı bulup bulmadıkları muğlaktır. Bu sebeple eleştirilerin her açıdan karma bir yapı oluşturduğu söylenebilir.

Şekil 17. Boston Belediye Binası (Poston, 2025),

Mimari yapılar, çağlar boyunca estetik görünümüne aldığı eleştirilerle gündeme gelmiştir. Bu eleştiriler bazı binaları yıkıma götürürken bazılarını da simgesel olmaya veya eleştiriler doğrultusunda değişime itmiştir.

Boston Belediye Binası, brütalist mimarinin önemli bir örneği olarak 1960'larda inşa edilmiş; tasarım birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin çoğu binanın estetik olarak güzel olmamasıyla ilişkilidir. Hatta eleştiriler o kadar ileri gitmiştir ki bina, dünyanın en çirkin binası olarak anılmaya başlanmıştır. İnşaat bitmeden önce dahi yıkımı için düzenli olarak çağrılarda bulunulmuştur. Buna karşın 1976'da yapılan "favori binalar" anketinde Amerikan mimarisindeki simgesel yapılar arasında mimarlar ve eleştirmenler tarafından oylanarak ilk 10'da yerini almıştır (American Institute of Architects, 2007).

Şekil 18. Prentice Kadın Hastanesi

Chicago'daki Prentice Kadın Hastanesi de benzer şekilde eleştiriler almıştır. Binanın eleştirilerin hedefi olması ve bina için yıkım isteklerinin ifade edilmesinden sonra Frank Gehry gibi ünlü mimarlar, yıkımı engellemek için mektuplar kaleme almışlardır. Buna rağmen, 1971'de tasarlanan yapı, eleştirilerin sonucu olarak 2011 senesinde yıkılmıştır (Kamin, 2013).

Çalışmada yıkımı gerçekleşen ve buna ilişkin süreçlerin konu edildiği Kahramanmaraş İl Özel İdare binası, bu örneklerle benzer bir kaderi yaşamıştır. Bina, kentte simgesel boyutta bir şöhrete sahipken sosyal medya mecralarında "dünyanın en saçma binası" yakıştırmasının yapılmasının ardından kartopu etkisiyle yapılan olumsuz eleştirilerin dozunun giderek arttığı görülmüştür. Nihayetinde bina yıkılmıştır. Bu durum, eleştirilerin mimari yapıları hangi boyutta etkileyebileceğinin en somut örneklerinden biridir. Binanın yıkımının ardından, yorum sayısındaki azalmalar ve olumlu yorumların artışı aslında yıkımdan önceki negatif yorumların algısal olarak birbirini tetiklemiş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. İleride kentsel kimlik ve bellek hakkında yapılacak olan çalışmalar ve yıkım uygulamalarda bu çalışmadan çıkarılan tüm sonuçlar ileride yol gösterici olacaktır.

6. SONUÇ

Eleştiri, mutlak doğruları açıklayıp içselleştirilmesini sağlamayı değil, doğruların sorgulanmasına yönlendirerek toplumun farkındalığını artırmayı ve böylelikle yeni yaklaşımlar oluşturmalarını hedeflemektedir. Bu yaklaşımlar, zaman içerisinde toplumdaki algı, estetik anlayış ve yorumlar doğrultusunda şekil alarak, gerçekleşme ihtimali farklı olan senaryolar ortaya çıkarır.

Mimarlıkta eleştiri ise, var olan durumu değerlendirirken estetik bakış açısı, toplumsal değişkenler ve yorumları göz önünde bulundurarak geleceğe yönelik muhtemel çözümleri araştırmaya teşvik etmektedir. Bu çözümleri araştırırken mimarlık yalnızca kendisine ilişkin bilgi vermemekte, yaşamın açıklanmasına da olanak sağlamaktadır.

Çalışmada söz konusu bina hakkında yapılan eleştiriler toplumun bakışı ve yaşamı hakkında bir çerçeve oluşturmaktadır. Kahramanmaraş İl Özel İdare Binası ile ilgili sosyal medyadaki yorumların çoğunluğunun negatif yönde olduğu ve bu durumun insanların binayı algılayış şeklini etkilediğini ortaya koymuştur. Analiz sonucu ulaşılan yorumların bir bölümünde kentlinin binayla kurduğu ilişki ile kente olan aidiyet duygusunu içselleştirdiği görülmüştür. Buluşma noktası özelliği kazanmış olan namıdiğer sarı bina, yıkılma kararından sonra pozitif açıdan daha fazla yorum almıştır. Bu noktada binanın yıkımından doğan pişmanlık ile binaya özlem duyulması dikkat çekmektedir. Yıkım kararından önce ise yapılan negatif eleştirilerin yoğunluğu dikkate değerdir.

Dönemlere göre incelenen yorumlar duyguları anlamak açısından değerlidir ancak konuya ilişkin eleştiri yapan bireylerin yetkinlikleri de tartışılmalıdır. Bu yetkinliklerin haricinde toplumu yönlendiren diğer mekanizmaların yıkım kararı gibi kritik kararların alınmasında etkili olduğu çıkarımı yapılmıştır. ,

Bu analizde, Attoe'nin üç eleştiri sınıflandırma metodundan biri olan kuralcı eleştiri bağlamında incelenmiştir. Çünkü binanın; işlevsellik, estetik, sürdürülebilirlik ve toplumsal etkiler gibi belirli kriterlere göre incelenmesi kuralcı eleştirinin kapsamına girmektedir. Bu tür eleştiriler genellikle evrensel değerlere dayanarak yapının başarısını veya eksikliklerini ortaya koymaktadır.

Mimari tasarım süreçlerinde kamusal algıyı anlaşılır kılmak için bu tür analiz yöntemlerinin kullanımının yaygınlaşması daha estetik ve işlevsel yapıların ortaya çıkmasına yardımcı olabilir.

7. KAYNAKÇA

American Institute of Architects. (2007, Nisan 13). Anketler kimin için çalıyor: AIA anketlerinin özeti. AIArchitect. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2025. https://web.archive.org/web/20131217071702/http://info.aia.org/aiarchitect/thisweek07/0413/0413n_polls.cfm

ArchDaily. (2013). Prentice Women's Hospital, Bertrand Goldberg – exterior view [Fotoğraf]. In AD Classics: Prentice Women's Hospital / Bertrand Goldberg. https://www.archdaily.com/432976/ad-classics-prentice-women-s-hospital-bertrand-goldberg/52457809e8e44e67bf000200-ad-classics-prentice-women-s-hospital-bertrand-goldberg-image?next_project=no

Berlo, D. K. (1960). The process of communication. An introduction to theory and practice. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Blair Kamin. (2013, Ekim 17). Is the demolition of Prentice Hospital another Penn Station moment? ArchDaily. https://www.archdaily.com/441977/is-the-demolition-of-prentice-hospital-another-penn-station-moment

Boyer, M. C. (1996). The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments. Cambridge: MIT Press.

Çetinyol, Bihter. " Küratörler: Sevince Bayrak Ve Oral Göktaş",. YILLIK: Annual of Istanbul Studies 5, Aralık (Aralık 2023): 220-24. https://doi.org/10.53979/yillik.2023.20.

Ching, F. (2011). İç mekân tasarımı. Yem Yayınevi.

DeFleur, M. L., & Ball-Rokeach, S. J. (1982). Theories of mass communication. New York: Longman.

Esser, F. (2008), History of Media Effects. Zurich Open Repository and Archive

Gebel, A. (2022). Saçmalıkları Kaldıralım Derken..., https://www.arkitera.com/gorus/sacmaliklari-kaldiralim-derken/

Kabakcı, C. (2012). Maraş'ta bir devr-i âlem. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi.

Kardeş, S., Banko, Ç., & Akman, B. (2017). Sosyal Medyada Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Algı: Bir Sözlük Değerlendirmesi. Göç Dergisi, 4(2), 185-200.

Kısakürek, Ş., & Bayazıt, E. (2021). Kolektif bellek kentsel bellek ve mekânsal bileşenlerin kent kimliğindeki yeri: Kahramanmaraş Kenti örneği. JENAS Journal of Environmental and Natural Studies, 2(3), 133-153.

Maraş Bölge Gazetesi. (2020, Mayıs 12). Valilik "İlimizde kısıtlama uygulanmayacaktır". https://www.marasbolgegazetesi.com/valilik-ilimizde-kisitlama-uygulanmayacaktir/7519/

Maraş Manşet. (2022, Eylül 20). Dünyanın en saçma binasından eser kalmadı. https://www.marasmanset.com/dunyanin-en-sacma-binasindan-eser-kalmadi

NTV. (2022, Mayıs 28). Dünyanın en saçma binası'nın yüzde 70'i yıkıldı. https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/dunyanin-en-sacma-binasinin-yuzde-70i-yikildi,KDldk7vVoUK7jXoMifzXcQ

Norberg-Schulz C. (1984). Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture. New York: Rizzoli.

Özkan, S. (2022). Dünyanın En Saçma Yapısı mı? Erişim tarihi: 23 Nisan 2025, https://yapidergisi.com/dunyanin-en-sacma-yapisi-mi/
Pastasıyla Beraber Sarı Bina. Tele1, 4 Eylül 2020. https://www.tele1.com.tr/video/dunyanin-en-sacma-binasinin-pastasini-yaptilar
Porsuk, A. Ö., & Cerit, Ç. (2021). Sosyal Medyada Covid-19 Aşısı Tartışmaları: Ekşi Sözlük Örneği. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24(2), 347-360.
R. Shields, Lefebvre, Love and Struggle: Spatial Dialectics, Routledge, London, 1999, s.158.
Sarıhan, Z. ve Taşçıoğlu, R. (2022). Post- Truth Çağında Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturma Gücü: Yeni İnfaz Düzenlemesi Örneği. İNİF E- Dergi, 7(1), 129-150.
Schramm, W. (1973). Men, messages, and media. A look at human communication. New York: Harper and Row.
Seker, S. E. (2016). Duygu analizi (sentimental analysis). YBS Ansiklopedi, 3(3), 21-36.
Susar, A. F., & Narin, B. (2013). Sosyal Paylaşımın Tecimselleştirilmesi Bağlamında İnternet Reklamcılığı: Ekşi Sözlük Örneği. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 2(3), 53-66
Tiran, Ö., & Demirci, C. (2023, Mart 8). Kahramanmaraş Dondurma Müzesi depreme tadilatta yakalandı. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/kahramanmaras-dondurma-muzesi-depreme-tadilatta-yakalandi/2840115
TRT Haber. (2020, Aralık 29). Dünyanın en saçma binasına yıkım kararı alındı. https://www.trthaber.com/haber/turkiye/dunyanin-en-sacma-binasina-yikim-karari-alindi-546375.html
URL-1, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2025, https://eksisozluk.com/dunyanin-en-sacma-binasi--4645933
URL-2, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2025, https://eksisozluk.com/kahramanmaras-ozel-idare-is-merkezi--6184044?nr=true&rf=kahramanmara%c5%9f%20il%20%c3%b6zel%20idaresi%20binas%c4%b1

11

BİR KAYBOLUŞ İNŞASI: KENAN YAVUZ ETNOGRAFYA MÜZESİ*

Şule Sinem SÜRDEM [1], Asu BEŞGEN [2]

[1] Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, sulesurdem@gumushane.edu.tr
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, abesgen@ktu.edu.tr

ÖZET

Çalışma; kırsal alanda iç göç, kültürel değerlerin kaybı ve mekânsal süreksizlik gibi olguların, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi örneği üzerinden nasıl yeniden inşa edildiğini eleştirel bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Kırsal alandaki iç göçü engellemek ve kaybolan değerleri koruma amacıyla kurulan bu müze, aynı zamanda oluşum süreci ve mekânsal müdahaleleriyle süreklilik, süreksizlik, yıkım, yapım, kopuş, işgal gibi kavramlara karşılık gelen dinamikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda çalışma; nitel yöntemle gerçekleştirilmiş, kayboluşu niteleyen alt kavramlar olarak yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları tanımlanmış; belirlenen kavramlar, müzenin mekânsal birimleriyle ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Çalışmanın temel soruları; bu kavramların müzedeki mekânsal karşılığının ne olduğu ve müzedeki mekânsal müdahaleler üzerinden nasıl anlamlandırılabileceğidir. Bu bağlamda çalışma, müzedeki üç temel mekânsal birime; Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı mekânlarına odaklanarak bu mekânların kayboluşun yeniden inşasındaki rollerini incelemektedir.

Su Değirmeni, baraj tehdidi nedeniyle yok olma riski taşıyan bir yapı olarak müzeye taşınmış; bu sayede fiziksel varlığı korunmuş ancak bağlamından koparılarak mekânsal süreksizliğe neden olmuştur. Köy Evi, kurucu ailenin yıkılan evinin rekonstrüksiyonu olarak inşa edilmiş; kişisel belleğin temsili üzerinden yıkım ve kopuş kavramlarını barındırmaktadır. Geleneksel Çarşı ise geçmişteki sosyal ve ekonomik ilişkileri yansıtma amacı taşısa da bugün artık var olmayan kişilere ve dükkanlara ait temsiller üzerinden süreksizliği yeniden üretmiştir. Müze, kırsal yaşama dair belleği koruma ve geçmişi bugüne taşıma iddiasıyla hareket etse de mekânsal müdahaleler, özgün bağlamların kaybına ve mekânın temsil ettiği anlamların zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum, müzenin bir "hatırlama" mekânından çok, bir "yeniden inşa" mekânına dönüştüğünü göstermektedir. Çalışma aracılığıyla ulaşılan bulgular, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'nin koruma iddiasını yeniden

---

* *Bu metin, yazarın Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda yapmakta olduğu doktora tez çalışmasından üretilmiştir.*

değerlendirerek, mekânsal bağlamdan koparılmış bir geçmiş kurgusu yarattığını ve bu süreçte kayboluşun yeniden inşasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak çalışmada, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi üzerinden yıkım ve yapım arasındaki gerilimlerin yansıması, eleştirel bir perspektifle değerlendirilmektedir. Bir müzedeki mekânsal müdahalelerin yalnızca fiziksel varlığı korumaya odaklanmasının, mekânların bağlamlarını ve özgün anlamlarını yitirmelerine neden olduğu savunulmakta, böylelikle koruma amacı üzerinden kayboluş inşasına yol açıldığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İç Göç, Kayboluş, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, Mekânsal Süreksizlik, Yıkım.*

1. GİRİŞ

"Sosyal yaşam kalitesini Anadolu'nun her köşesine yayarsak, gençlerimizin modern dünyadan beklentilerini kültürel dokumuzla uyumlu bir şekilde karşılarsak göç durur mu?... Ben iç göçün artık ekonomik nedenlerle değil, gençlerin sosyal yaşam beklentileri nedeniyle devam ettiğine inanıyorum", Kenan Yavuz (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi Kurucusu), 2024.

Göç, insanlık tarihi boyunca toplumsal, ekonomik ve mekânsal dönüşümlerin en önemli dinamiklerinden biri olmuştur. Özellikle iç göç, bireylerin ya da toplulukların bir ülke içerisindeki coğrafi bölgeler arasında hareketini ifade ederken, kırsal alanların demografik yapısını, ekonomik yapısını ve kültürel mirasını derinden etkileyen bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Kırsal; nüfus yoğunluğunun, o alan içindeki "kolektif tüketim" araçlarını ekonomik olarak sağlayamayacak ve kırsal olmayan, daha çok kentsel alanlara yerleşmek zorunda kalacak denli düşük olduğu alanlardır (Urry, 1999: 115). Kırsal alanlar, iç göç sürecinde genellikle kaynak ve nüfus kaybına uğrarken, bu alanlarda yaşayan toplulukların yaşam pratikleri, sosyo-kültürel bağları ve mekânsal kimlikleri üzerinde önemli yıkımlara yol açmaktadır. Asrav (2021: 127), kırsal alanların karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan birinin; yerel toplulukların doğal çevreyle ilişkilerinin kopması, ekonomik aktivitelerin sürdürülememesi ve genç nüfusun göç etmesi nedeniyle sosyo-kültürel ve fiziksel değerlerin sürekliliğinin tehdit altında olması olduğunu belirtmektedir.

Kırsal alanlardan kentlere yönelen ilk göç hareketlerinin temelinde köylerde yaşanan ekonomik yetersizlikler olduğunu belirten Bostan (2017: 5), bu göçlerin başlangıçta kırsaldan kent merkezlerine, zamanla ise küçük ve orta ölçekli kentlerden büyük metropollere doğru yöneldiğini ifade etmektedir. Türkiye gibi sanayileşme ve kentleşme süreçlerini hızla deneyimleyen ülkelerde, kırsal alanlardan kentlere doğru yönelen yoğun göç hareketleri hem kentsel alanlarda hem de kırsal alanlarda ciddi etkiler yaratmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızlanan iç göç hareketleri, kırsal alanlarda sosyal yapının çözülmesine, tarımsal üretimin azalmasına ve kültürel değerlerin giderek kaybolmasına neden olmuştur. Bu süreçte kırsal yerleşmeler, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda süreksizlik ve yıkım süreçleriyle karşı karşıya kalmıştır. Kırsal alanlardan kentlere göçün yarattığı bu dinamikler, geride kalan yerleşimlerde maddi ve manevi kayıplara neden olmakta ve bu kayıplar, kültürel mirasın korunması açısından yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Mekânsal süreksizlik, bu sürecin en belirgin sonuçlarından biri olarak, kırsal yerleşimlerdeki mekânların bağlamından koparılması ya da yok olmasıyla kendini göstermektedir. Bununla

birlikte bu süreç, yalnızca bir kayboluşu değil, aynı zamanda bu kayboluşa karşı verilen tepkiler ve yeniden inşa çabalarını da içermektedir.

Bu bağlamda, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, tüm kullanıcılarına, kırsal göçün etkilerine ve kültürel mirasın kaybına karşı tepki olarak inşa edilmiş bir mekânsal müdahale alanı sunmaktadır. Müze, kırsal yaşama dair kaybolan değerleri hatırlatma, koruma ve yeniden canlandırma iddiasıyla hareket etmektedir. Ancak müze mekânlarının, özellikle Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı gibi birimlerine; mekânsal yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları üzerinden eleştirel bir değerlendirme yapmanın müzedeki kayboluş inşasını görünür kılacağına inanılmaktadır.

2. KAYBOLUŞ

"[...] yerini yalnızca başka bir gerçekliğe bırakmaz, sanki hiç var olmamışçasına ortadan kaybolur; tam bir var olma durumundan, artık hiçbir gücün onu geri çıkaramayacağı bir unutulma durumuna sokulur",
(Kracauer, 1932; Aktaran: Connerton, 2012: 118).

Kayboluş, sözlükte; 'yitmek, görünür olmaktan çıkmak' şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y). Ancak bu kavram, yalnızca bir varlığın fiziksel anlamda ortadan kalkmasını değil, aynı zamanda onun anlam, işlev ve toplumsal bağlamıyla ilişkisini kaybetmesini de kapsamaktadır. Dolayısıyla kayboluş; bir varlığın, durumun, ya da anlamın geçmişle kurduğu bağları kaybederek fiziksel, sembolik ya da işlevsel olarak yok olması veya ortadan kalkması durumunu ifade etmektedir. Bir mekânın, yapının ya da nesnenin fiziksel varlığı tamamen ortadan kalktığında fiziksel kayboluş, mekânın toplumsal ve tarihsel bağlamıyla olan ilişkisi zayıfladığında sembolik kayboluş, mekânın başlangıçtaki işlevini kaybedip farklı bir işleve dönüştüğünde veya işlevsizleştiğinde ise işlevsel kayboluş gerçekleşmektedir. Bu bağlamda kayboluş; sadece bir yok oluş değil, aynı zamanda geçmişle kurulan bağların kopması ve yeniden inşa süreçlerini ifade etmektedir. "Kayboluş"u sadece fiziksel bir yok oluş değil, aynı zamanda bir başkalaşma ve beliriş-kayboluş süreci olarak tanımlayan Baudrillard (Baudrillard ve Nouvel, 2011: 48), bir biçimin başka bir biçimde kaybolmasının değersizlik ya da hiçlik kavramlarını da beraberinde getirdiğini belirtmekte ve bu tür bir kayboluşun, her şeyin kendi kayboluşunu içerdiği bir "zincirleme formlar dizisi" olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kaybolma kavramının mimari düşünce sistemindeki yerini inceleyen çalışmasında Öymen (2000: 81-82); kaybolmanın yalnızca bir mekânın fiziksel özelliklerini yitirmesiyle değil, aynı zamanda mekâna yaşantılar aracılığıyla katılan değerlerin kaybıyla da ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Kırsal alanlarda kayboluş, özellikle iç göç, ekonomik dönüşümler ve modernleşme süreçleriyle hız kazanmaktadır. Çalışma bağlamında; iç göç, mekânların kimliksizleşmesi ve kültürel kayıplar, kayboluşun üç temel dinamiği olarak öne çıkmaktadır. İç göçün artmasıyla kırsal alanlar nüfus kaybına uğramakta, tarımsal üretim zayıflamaktadır. Göç eden bireyler, yalnızca mekânı terk etmekle kalmayıp, aynı zamanda toplulukların sosyal ilişkilerini, üretim biçimlerini ve kültürel pratiklerini de kesintiye uğratmaktadır. Göçün bu etkisi, kırsal alanlardaki kayboluşun hem fiziksel hem de sosyal bir boyuta sahip olmasına neden olmaktadır. Yörür ve Görgün (2024: 22); kırsal alanda göçün yalnızca ekonomik dönüşüm ya da şehirlerin çekiciliğiyle açıklanamayacağını belirtmekte; kırsaldan kente zorunlu ya da tercih sonucu yaşanan nüfus kayıplarının yanı sıra, kırsal yerleşimlerde terk edilme gibi durumların da sıkça görüldüğünü ifade etmektedir.

Kırsal alanlarda üretim, barınma ve toplumsal ilişkilere dair işlevsel ve anlamlı mekânlar, göç ve modernleşme etkisiyle kimliklerini kaybetmektedir. Bağlamından koparılan ya da işlevini yitiren mekânların toplumsal bellekteki yeri zayıflamakta ve bu süreç, mekânın geçmişle kurduğu ilişkilerin zedelenmesine, dolayısıyla anlam kayıplarına yol açmaktadır. Mekân ve kimlik etkileşiminde ortaya çıkan bu gerilimleri ele alan Çakmak (2018: 356); mekânın yalnızca fiziksel bir gerçeklik olarak algılanmadığını, aynı zamanda mekânın, yaşanılan yerle kurulan bağlılık ve kendilik duygusunu tanımlayan; mekâna ve mekânsal değişimlere yapılan atıflar aracılığıyla görünenden daha derin bir anlam taşıdığını vurgulamaktadır.

Geleneksel yaşam biçimleri, mimari, üretim mekanizmaları ve toplumsal ritüeller gibi unsurlar, kırsal alanların özgün kimliğini oluşturan bileşenlerdir. İç göçün ve modernleşmenin etkisiyle bu unsurlar zamanla kaybolmakta ya da farklı bağlamlarda yeniden üretilmektedir. Bu durum, kültürel mirasın yalnızca fiziksel boyutunu değil, aynı zamanda anlam ve işlev düzeyindeki özgünlüğünü de tehdit etmektedir. Kayboluş; yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramlarının bir arada işlediği çok katmanlı bir süreçtir. Bu kavramlar, kayboluşun fiziksel, sembolik ve sosyal/işlevsel boyutlarını ortaya koymaktadır.

3. YIKIM, SÜREKSİZLİK, KOPUŞ

Yıkım, bir mekânın kullanım amacını yitirmesi ya da fiziksel varlığının tamamen ortadan kalkması ile kayboluşa yol açmaktadır. Yıkım, doğal afetler, insan müdahaleleri veya zamanın yıpratıcı etkisiyle meydana gelebilmektedir. Kırsal alanlarda yıkım ise; genellikle iç göç, ekonomik faaliyetlerin azalması ve tarımsal üretimin gerilemesiyle bağlantılıdır. Eski bir köy evinin yıkılması ya da bir üretim alanı olan değirmenin terk edilmesi, kırsal alana dair belleğin fiziksel taşıyıcılarının kaybına neden olmaktadır. Mimarlıkta yıkma işinin sıklıkla kullanılan anlamlarıyla 'kurulu bir çevrenin ya da yapının fiziksel olarak ortadan kaldırılması, imha edilmesi ya da yerle bir edilmesi' olduğunu belirten Özkuş (2018: 9), buna ek olarak yıkım kavramını; mimarlık söz konusu olduğunda, çoğunlukla 'yapmanın/inşa etmenin de parçası' olarak da görmektedir.

Yıkım, kayboluşun yalnızca bir yok oluş süreci olmadığını, aynı zamanda yeniden inşa sürecinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu süreç, geçmişi silmekten çok, geçmişin yeniden yorumlanmasını, yeniden kurgulanmasını ve yeni bağlamlarda yeniden var edilmesini içermektedir. Ancak bu inşa süreci, çoğu zaman özgün bağlamı ve anlamı zayıflatmakta; bu da mekânsal sürekliliğin kesintiye uğramasına yol açmaktadır. Bu nedenle, yıkımın ortaya koyduğu kayboluş, sadece bir kayıp değil, aynı zamanda geçmişin bugünde yeniden ele alınış biçimiyle bir inşa sürecidir.

Süreksizlik mekânsal anlamda, herhangi bir düzeni ve ritmi içinde barındırmayan elemanların birlikteliği olarak yorumlanabilir (Kahraman, 1998: 29). Bu bağlamda, Gül, Dinç, Akın ve Koçak (2020: 1287) da mekânsal süreksizliği, "herhangi bir düzeni ya da ritmi içerisinde barındırmayan, bağlantısız, kesik, kırılgan, dağınık, sıçramalı, karışık mekânların birlikteliği" olarak tanımlamaktadır. Mekânların bağlamlarından koparılması ya da kullanım pratiklerinin değişmesi sonucunda ortaya çıkan süreksizlik, aynı zamanda kayboluşu da tetiklemektedir. Bir mekânın fiziksel varlığı korunuyor olsa bile, bağlamından uzaklaştırıldığında ya da özgün işlevini yitirdiğinde mekânsal süreksizlik meydana gelmektedir.

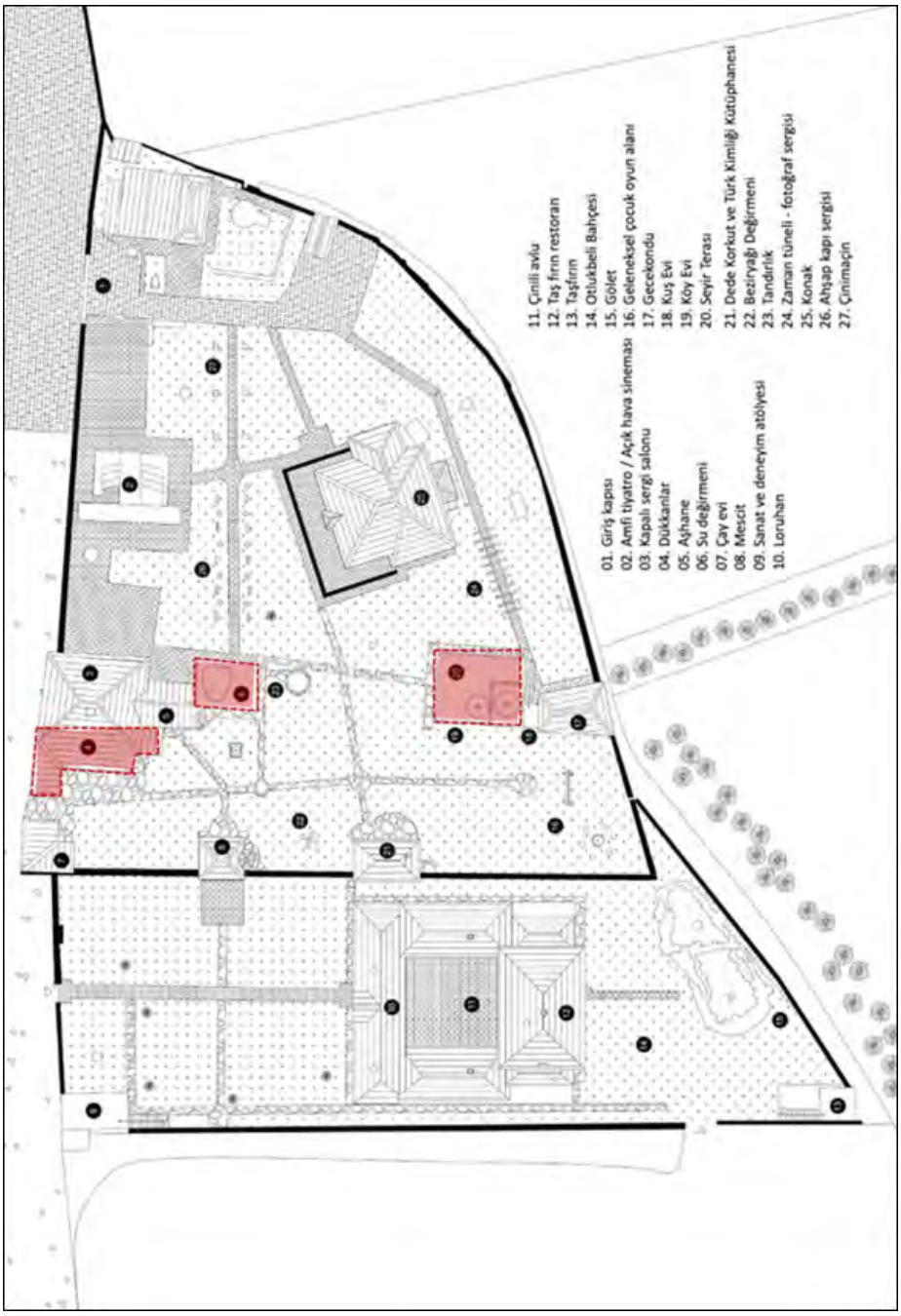
Kopuş, bir mekânın geçmişle kurduğu fiziksel ya da sembolik bağın kesilmesi anlamına gelmektedir. Kırsal bir yerleşimde bir evin yıkılarak yerine aynı fiziksel özelliklere sahip bir yapı yapılması, o mekânın geçmişle kurduğu bağların kopmasına neden olabilmektedir. Kopuş, genellikle fiziksel değil, sembolik bir kayboluşu ifade etmektedir. Nitekim Marc Augé (1995: 77), bir yerin ancak ilişkisel, tarihsel ve kimlikle ilgili özellikler taşıması hâlinde "yer" olarak tanımlanabileceğini; bu özelliklerden yoksun mekânların ise "yerolmayan mekân" (*non-place*) olarak görüleceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, geçmişle kurulan bağın zedelenmesi ve mekânın bağlamsal kimliğini yitirmesi, onu "yerolmayan" bir deneyime indirgemektedir.

Bu üç kavram, kırsal alanlardaki iç göç, ekonomik faaliyetlerin gerilemesi ve sosyal yapıların çözülmesi bağlamında derin etkiler yaratmaktadır. İç göç nedeniyle terk edilen kırsal alanlarda yıkım fiziksel olarak mekânların çökmesine ya da yok olmasına neden olurken, sosyal ve ekonomik ilişkilerin zayıflaması süreksizlik yaratmaktadır. Bu bağlamda kopuş, kırsal toplulukların mekânla olan duygusal ve anlamsal bağlarını kaybetmeleriyle sonuçlanmaktadır. Mekânların bağlamlarından koparılarak yeniden kullanıma sunulması ya da geçmişle ilişkilerinin zayıflaması, toplulukların aidiyet duygusunu zayıflatmaktadır. Dolayısıyla yıkım, süreksizlik ve kopuş, bir yerin tarihsel dokusunun ve yere ait belleği zedelerken aynı zamanda bireylerin o yerle kurduğu ilişkileri de derinden etkilemektedir. Bu bakımdan, mekânsal müdahaleler, yalnızca fiziksel varlığı korumayı değil, mekânların sembolik anlamlarını ve bağlamı da gözetmeyi gerekli kılmaktadır.

4. ANALİZ

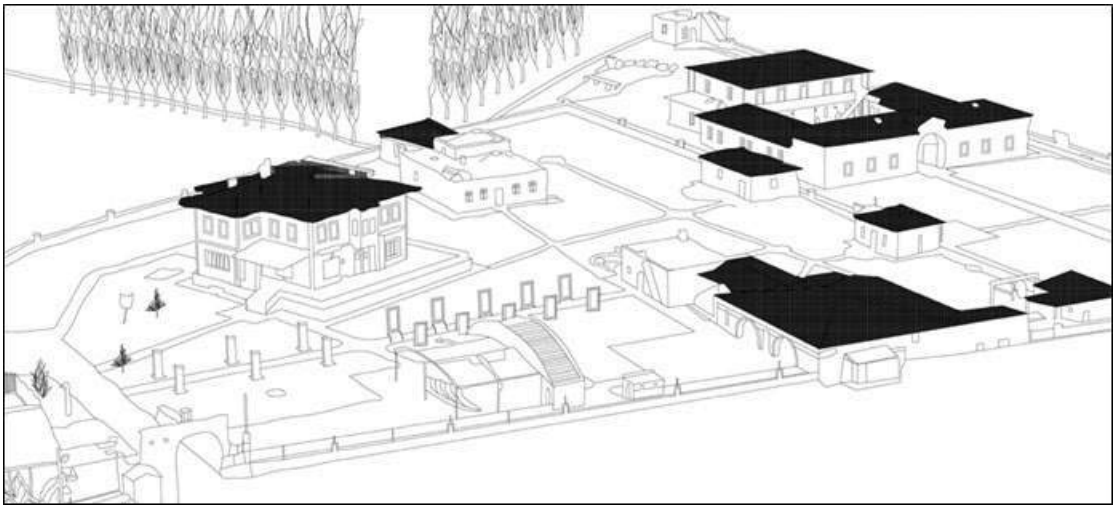
Çeşitli nedenler sonucunda kırsaldan kente olan göçlerin kırsal alanlardaki nüfus azalmasına ve kırsal kültürel hafızanın ortadan kalkmasına yol açtığını belirten Diker ve Dinç (2023: 1081), kırsal kesimlerdeki kültürel kimliğin zayıflaması ve kültürel mirasın yozlaşmasını önlemek adına müzeleri en önemli araçlardan biri olarak görmektedir. Bu bağlamda çalışmanın örneklemi olan Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, Bayburt'un Başpınar köyünde, kırsal kültürel mirası koruma, yaşatma ve yeni nesillere aktarma amacıyla inşa edilmiştir. Hızlı kentleşme, iç göç, ekonomik dönüşümler ve modernleşme süreçlerinin kırsal alanlarda yarattığı kültürel ve mekânsal kayıplarla mücadele etmeyi hedefleyen müze, geçmişle bağ kurma çabasını mekânsal düzenlemeleriyle somutlaştırmaya çabalamaktadır.

Çalışma kapsamında, müzedeki üç temel mekânsal birim olan Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı'ya odaklanılmıştır (Şekil 1). Bu birimler, yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları çerçevesinde kayboluşun mekânsal olarak yeniden nasıl inşa edildiğini açıklayabilmek adına seçilmiştir. Seçilen birimler, kırsal yaşamın farklı yönlerini temsil etmeleri ve geçmişle bağ kurma çabalarını somutlaştırmaları açısından çalışma sorularına doğrudan yanıt verebilecek potansiyele sahiptir. Bu bağlamda Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı, geçmişin mekânsal ve toplumsal bağlamlarını nasıl yeniden yarattıklarını ya da zayıflattıklarını analiz edebilmek için incelenmiş, kırsal belleğin yeniden üretimi ve bu süreçte ortaya çıkan gerilimler bu birimler üzerinden ele alınmıştır.

Şekil 1. Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'nde bulunan Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı birimlerinin müze yerleşim planındaki yeri (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Su Değirmeni, kırsal üretim ve sosyal bağların bir taşıyıcısına; Köy Evi, aile belleğinin yeniden inşasına; Geleneksel Çarşı ise kırsal ekonominin ve toplumsal bağların sembolik temsiline karşılık gelmektedir (Şekil 2). Dolayısıyla bu üç birimin seçimi, müzenin bir "hatırlama mekânı" mı yoksa bir "yeniden inşa mekânı" mı olduğuna dair eleştirel bir değerlendirme yapmak amacıyladır.

Şekil 2. Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'nde bulunan Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı'nın müzedeki konumları (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

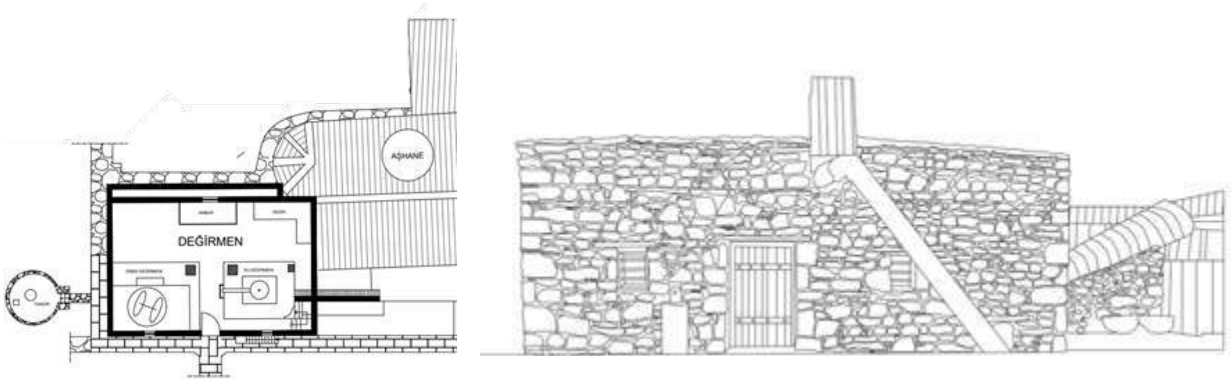
4.1. Su Değirmeni

Su değirmeni, suyun akış gücünü kullanarak tahılları öğüten geleneksel bir mekanik yapıdır. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda tarımsal üretimin önemli bir unsuru olarak kullanılmış, yerel ekonomilerin ve kırsal toplulukların sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamıştır. Bu değirmenler, genellikle köylerin dışında, suyun akış gücünün yüksek olduğu dere kenarlarına veya su kaynaklarına yakın yerlere inşa edilmiştir. Değirmenler çoğunlukla köylüler tarafından ortaklaşa kullanılmış ya da bir aileye ait olarak işletilmiştir. Değirmenlerde mısır, buğday gibi temel tarımsal ürünler öğütülmüş, bu sayede hem insanların hem de hayvanların besin ihtiyaçları karşılanmıştır.

Su değirmenleri, yalnızca tahıl öğütmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal bir toplanma mekânı işlevi de görmüştür. Yaz ayları gibi suyun az olduğu ve ürünün gelmediği dönemler dışında, yılın geri kalanında aktif olarak kullanılan değirmenlerde köylüler, ürünlerini öğütmek için beklerken bir araya gelerek sosyalleşmiş, toplumsal dayanışma ve kültürel aktarım bu mekânlarda yaşanmıştır. Ayrıca, geleneksel üretim yöntemlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir yere sahip olan su değirmenleri, modern endüstriyel üretim yöntemleri karşısında yerel kültürel mirasın korunmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Müzenin bulunduğu köyde, değirmenlerin genellikle ilk kuran kişinin ismiyle anıldığı görülmektedir. Kenan Yavuz, çocukluğunda köyde 'Adil Dayı Değirmeni' ve 'Torun'un Değirmeni' olarak bilinen iki su değirmeninin bulunduğunu, bu değirmenlerin zamanla yıkıldığını belirtmiştir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-a). Kırsal belleğin bu önemli unsurlarını yeniden canlandırmak, yıkılan değirmenleri temsil etmesi amacıyla yıkılan değirmenlerden toplanan malzemelerle müzedeki değirmeni inşa ettiğini ifade etmektedir

(Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-a). Kenan Yavuz, bu kurtarma sürecini şu sözlerle ifade etmektedir: *"Demirözü ilçesi o yıl bir baraja kavuşuyordu. Tarihi değirmen de su altında kalacaktı. Topladım ekipmanları, değirmeni söktüm getirdim, evin bahçesine kurdum. Yerden çektiğim suyu değirmene basarak çalıştırdım. Değirmen binası orijinal olsun diye, köylerde yıkılan evlerden ve ören yerlerinden taş ve ahşap toplayıp yaptık, harika oldu"* (Yavuz, 2024: 384). Sonuç olarak, müzede yer alan değirmen, Demirözü ilçesinde baraj inşası nedeniyle su altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan tarihi bir değirmenin parçalarının sökülerek müzeye taşınmasıyla yeniden inşa edilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Su Değirmeni planı ve görünüşü, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'nde yer alan Su Değirmen'inde kayboluşun yeniden inşasında ilk kavram olan yıkım, Demirözü ilçesindeki tarihi değirmenin, baraj inşası nedeniyle fiziksel olarak yıkılma ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olmasına karşılık gelmektedir. Bu süreç, değirmenin fiziksel varlığını tehdit ettiği gibi, onu çevreleyen toplumsal ve kültürel bağlamın da kaybolmasına neden olmuştur. Değirmenin özgün yerinden sökülerek başka bir bağlama taşınması, onun fiziksel varlığını koruma çabasıdır; ancak bu, aynı zamanda değirmenin geçmişteki bağlamından kopuşunun başlangıcıdır. Yıkım, burada yalnızca fiziksel bir olay değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik değerlerin de kaybını temsil etmektedir.

Su Değirmen'inin orijinal yerinden sökülüp müzeye taşınması, mekânsal süreksizlik kavramıyla da doğrudan ilişkilidir. Su Değirmeni, artık orijinal bağlamı olan doğal su kaynaklarının ve köy yaşamının bir parçası değildir. Onun yerel topluluklarla olan işlevsel bağı kopmuş ve müze içinde sergilenen bir "hatırlama nesnesi" haline gelmiştir. Bu durum, değirmenin kırsal yaşamdaki işlevselliğini kaybederek bir sergi öğesine dönüşmesine neden olmuştur.

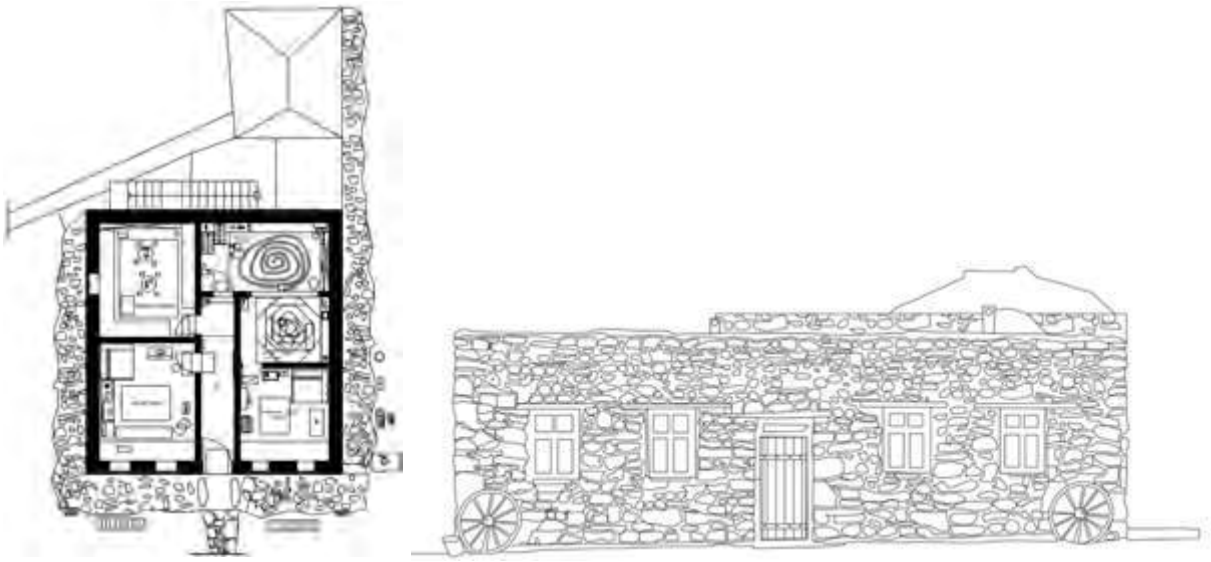
Değirmen, yeniden inşa edilerek fiziksel varlığı korunmuş olsa da, geçmişle kurduğu sembolik bağlar kopmuştur. Değirmenin müze bağlamında yeniden yaratılması, onu kırsal yaşamdaki özgün işlevinden uzaklaştırmış ve yeni bir anlam yüklemiştir. Özgün bağlamda bir tahıl öğütme aracı ve sosyal bir toplanma alanı olan değirmen, müze bağlamında kültürel mirasın bir temsilcisi olarak yeniden anlamlandırılmıştır.

4.2. Köy Evi

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'nde yer alan Köy Evi, kurucu Kenan Yavuz'un doğup büyüdüğü ve beş kuşak boyunca ailesinin geçmişini barındıran bir yapının rekonstrüksiyonudur. Yavuz (2024: 384-385), aile meclisinde alınan bir kararla, köyden göç ettiklerinde terk edilen evin aynısını köydeki tarlasına etraftan toplanan taşlarla yeniden inşa ettiklerini ve geçmişten kalan hatıra eşyaları yerleştirerek bu evi orijinaline sadık bir şekilde, elektrik ve su gibi modern unsurlardan arındırılmış olarak yeniden hayata geçirdiklerini ifade etmektedir.

Müze gibi bir kurumsal yapı olmadan önce müzenin birimlerinin yer aldığı arazi, yazları Kenan Yavuz ve ailesinin ziyaret amacıyla geldikleri köydeki tarlalarıdır. Yavuz (2024: 383), 1996 yılında ailesinin yaz aylarında köye tekrar dönebilmesi amacıyla bir ev yapmaya karar verdiklerini ve annesinin önerisiyle bu evi tarlalarına inşa ettiklerini belirtmektedir. Köye gittiklerine konaklayabilmek için yapılmaya başlanan ve 2013 yılında tamamlanan bu evin (Konak) hemen yanındaki alana ise Köy Evi inşa edilmiştir (Şekil 2).

Köy Evi'nin inşası ile yalnızca ailenin geçmişinin temsilinden öte, kırsal belleği yeniden canlandırma ve moderniteyle kaybolma tehlikesi altındaki kültürel değerleri korumayı amaçlamaktadır. Yavuz (2024: 385-386), müzenin en çok ziyaret edilen ve beğenilen eseri olan Köy Evi'nin, geçmişte sekiz hala ve beş kardeşin yaşamına tanıklık ettiğini ve 100 yıl önceki kırsal yaşamın tüm güzelliklerini günümüze taşıdığını belirtmektedir. Köy Evi'nin, geçmişin hikâyesini yüzyıllar ötesine taşıyan bir mekân olduğunu ifade eden Yavuz, bu evin ruhsuz beton yapılara karşı bir umut ışığı olarak geleceğe ilham vereceğine ve insanlığa geleneksel değerleri hatırlatacağına inandığını vurgulamaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Köy Evi planı ve görünüşü, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

Geçmişi köyde yeniden inşa etme girişimi olarak tasarlanan Köy Evi; gelin odası, Nermin Yavuz Yılmaz'a ait misafir odası, düzü koşu, mutfak-tandır ve Şamil ile Münevver Yavuz'a ait babaanne-dede odasından

oluşmaktadır (Tablo 1). Gelin odası, Kenan Yavuz'un babası Mecit ve annesi Alime Yavuz'un hikâyesini yansıtmaktadır. İlk inşa edildiğinde tek odalı bir ev olan bu yapıya, sonradan gelin odasının eklendiği belirtilmiştir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-b). Bu oda, Alime ve Mecit Yavuz'un 7 çocuğunun doğduğu ve büyüdüğü alan olarak aile geçmişinin bir parçasını temsil etmektedir. Şamil ve Münevver Yavuz'a adanan babaanne-dede odası ise, ailenin yaşlı üyelerinin hatıralarını yaşatma amacı taşımaktadır. Evlerin dışa dönük yönünde yer aldığı belirtilen düzü koşu bölümü, mutfak eşyaları ile kışlık ve yazlık erzakların saklandığı ahşap ambarların bulunduğu, aynı zamanda gençlik çağındaki çocukların yatak odası olarak kullanıldığı alandır (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-c).

Tablo 1. Köy Evi'nin bölümleri, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi

Köy Evi, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi					
Baba Mecit Yavuz ve Anne Alime Yavuz Odası (Gelin Odası)	Hol	Nermin Yavuz Yılmaz Misafir Odası	Düzü Koşu Bölümü	Mutfak/ Tandır Bölümü	Dede Şamil Yavuz ve Nine Münevver Yavuz'un Odası

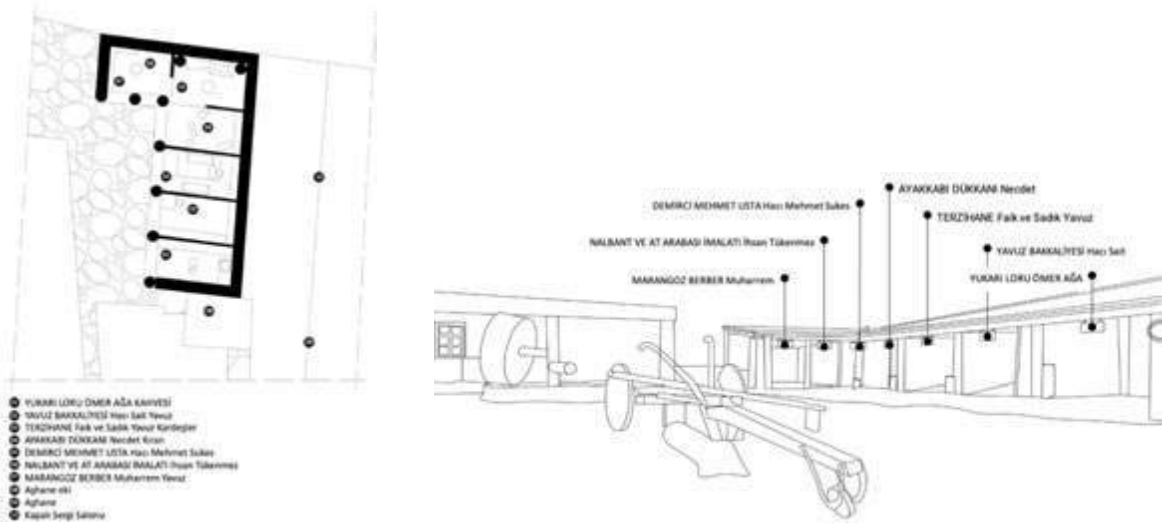
Köy Evi aracılığıyla kayboluşun yeniden inşasında ilk kavram olan yıkım, eskiden var olan köy evinin fiziksel varlığının zaman içinde yıkılarak yok olmasına karşılık gelmektedir. Kenan Yavuz'un (2024: 386) ifadelerine göre; köylerde geleneksel taş ve ahşap yapılardan uzaklaşılarak betona geçiş, kırsal dokunun fiziksel yıkımına yol açmıştır. Bu süreç, sadece yapının fiziksel olarak yok olmasıyla değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal değerlerin de kaybına neden olmuştur. Yeniden inşa edilen Köy Evi, bu yıkımın ardından geçmişin bir temsili olarak var edilmiştir.

Köy Evi'nin yeniden inşası, mekânın orijinal bağlamından kopmasına yol açan mekânsal bir süreksizlik yaratmıştır. Ev, geçmişteki işlevsel ve bağlamsal bağlarını kaybederek, bir "müze nesnesi" olarak yeniden konumlandırılmıştır. Yeni inşa sürecinde kullanılan taş ve ahşap malzemeler köyde yıkılan yapılardan toplanmış olsa da, yapı artık geçmişteki bağlamını sürdürememektedir. Bu süreksizlik, mekânın bir temsil unsuru haline gelmesiyle daha da belirginleşmiştir.

Köy Evi'nin yeniden inşası, mekânın sembolik değerlerinin geçmişle olan bağını da kısmen koparmaktadır. Yeniden yapılan Köy Evi, orijinal yapının bir temsili olarak tasarlanmış ve geçmişteki fiziksel özgünlüğünü kaybetmiştir. Bu durum, mekânın kültürel mirası taşıma iddiasını güçlendirirken, geçmişle olan sembolik bağlarını kısmen koparak onu "yeniden yaratılmış" bir yapı haline getirmiştir. Elektrik ve su gibi modern unsurların evde yer almaması, bu kopuşu hafifletmeye yönelik bir çaba olarak görülebilir.

4.3. Geleneksel Çarşı

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'nde yer alan Köy Meydanı olarak belirtilen açık alana bakan, toplamda yedi dükkândan oluşan Geleneksel Çarşı, geçmişte kırsal topluluklarda önemli bir ekonomik ve sosyal işlevi olan köy çarşılarının temsili bir düzenlemesi olarak inşa edilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Geleneksel Çarşı planı ve görünüşü, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi

Çarşı, geçmişteki küçük esnaf ve zanaatkârların çalışma ve satış yaptığı dükkânların kurgusal bir yeniden üretimiyle oluşturulmuştur (Tablo 2). Ahilik geleneğinden ilham alınarak inşa edilen bu çarşı, 1930-1990 yılları arasında köyde mesleklerini icra etmiş insanların hatıralarını, mekânlarıyla buluşturmayı amaçlamakta, geçmişteki küçük esnaf geleneğini yaşatmayı hedeflemektedir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-ç).

Kenan Yavuz, 1950-1960'lı yıllarda köyde yaşamış olan gerçek kişilere ait dükkânlardan oluşan Geleneksel Çarşı'yı yapma amacını modern dünyanın insanı metalaştıran alışveriş kültürüne karşı, küçük esnaflığın ve zanaatkârlığın önemini vurgulayan bir mekân sunmak ve müze için yaşanmışlıktan hareket etmenin önemli olması olarak belirtmiştir. Ayrıca çarşıyı, büyük mağazalarda yok olan ve meta olan adeta eşyaya dönüşen insanlardan oluşan bir alanın aksine *"insanın özne olduğu bir mekân"* olarak tanımlamaktadır (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, 2022).

Muharrem Yavuz Marangoz ve Berber Dükkânı, müze kurucusu Kenan Yavuz'un dedesi Şamil Yavuz'un abisi olan Muharrem Usta tarafından işletilen dükkânı temsilen yapılmıştır. Marangozluk ve berberlik mesleklerini beraber icra eden 1895 doğumlu Muharrem Usta'nın dükkânının yalnızca bir iş yeri değil, aynı zamanda köy halkının sohbet mekânı olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-d).

Nalbant ve At Arabası İmalat Dükkânı ise 2005 yılına kadar demirci, nalbant ve marangoz ustalarından mesleği öğrenerek mesleğini icra eden İhsan Tükenmez'i temsilen yapılmıştır (Kenan Yavuz Etnografya

Müzesi, t.y.-e). Demirci Mehmet Usta (Mehmet Sukes) ise 1930'lu yıllarda Rize'nin Çayeli ilçesinden Beşpınar köyüne gelerek demircilik mesleğini icra eden, ahilik geleneğinin önemli bir temsilcisi olarak görülmektedir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-f).

Necdet Kıran'a ait Ayakkabı Dükkânı, köy ekonomisinin kendi kendine yetebilirliğini gösteren önemli bir örnek olarak ifade edilmekte, askere gidip gurbette ayakkabıcılık mesleğini öğrenen Necdet Kıran'ın, köyüne döndükten sonra bu mesleği kurduğu dükkânda 1974 yılına kadar icra ettiği belirtilmektedir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-g).

Müzede yer alan terzihanenin, I. Dünya Savaşı sırasında ailesiyle birlikte Yozgat'a göç eden, Sivas Yatılı Meslek Okulu'nda terzilik eğitimi alıp köylerine dönen Faik ve Sadık Yavuz kardeşlerin hikâyelerini yaşattığı belirtilmektedir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-ğ).

1896 doğumlu Ömer Ağa'nın 1952 yılında açtığı, 1963'teki vefatına kadar zamanla lokanta ve otel hizmetlerinin de eklendiği Yukarı Loru Ömer Ağa Kahvesi'nin, köyün sosyal yaşamındaki önemli bir buluşma noktası olarak hatırlandığı belirtilmiştir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-h). I. Dünya Savaşı sırasında Kop Dağı savunmasında Rus ordusuna esir düşen Sait Yavuz'un, iki yıl boyunca Rusya'da esir tutulduğu ve 1917 Rus Devrimi sonrası serbest kalarak ülkesine döndüğü, kendisine ait olan bakkaliyenin ise onun zorlu yaşam hikâyesini ve kırsal ekonominin önemli bir unsurunu temsil ettiği belirtilmiştir (Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, t.y.-i).

Tablo 2. Geleneksel Çarşı'daki dükkânlar, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi

Geleneksel Çarşı, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi			
Marangoz ve Berber (Muharrem Yavuz)	Nalbant ve At Arabası İmalatı (İhsan Tükenmez)	Demirci Mehmet Usta (Mehmet Sukes)	Ayakkabıcı Dükkanı (Necdet Kıran)

Terzihane (Faik ve Sadık Yavuz)	Yavuz Bakkaliyesi (Hacı Sait Yavuz)	Yukarı Loru Ömer Ağa Kahvesi

Geleneksel Çarşı'da yer alan dükkânlar, kırsal bölgelerde zaman içinde yıkılan veya işlevsizleşen ekonomik ve sosyal birimlerdir. Çarşıda temsil edilen marangoz, demirci, nalbant, ayakkabı ustası ve bakkal gibi mesleklerin her biri, modernleşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte yok olmaya yüz tutmuş mesleklerdir. Bu bağlamda yıkım, yalnızca fiziksel mekânların ortadan kalkmasıyla değil, aynı zamanda kırsal toplulukların ekonomik yapılarının ve sosyal bağlarının çözülmesiyle ilişkilidir.

Geleneksel Çarşı, geçmişte köylerde bulunan özgün dükkânların fiziksel bağlamından koparılmasıyla mekânsal süreksizliği temsil etmektedir. Örneğin; Nalbant ve At Arabası İmalatı Dükkânı, İhsan Tükenmez'in çalışma ortamını fiziksel olarak yeniden yaratmaya çalışsa da, bu mesleğin köydeki özgün bağlamını sürdürmekten uzak kalmıştır. Benzer şekilde, terzihane ve demirci dükkânları, kırsal toplulukların geçmişteki üretim ve sosyalleşme pratiklerini temsil etmekle birlikte, modern müze bağlamına taşınmış olmaları nedeniyle geçmişle kurulan bağları zayıflatmaktadır. Bu durum, mekânın tarihsel sürekliliğinin kesintiye uğradığını ve geçmişin yalnızca bir temsile dönüştüğünü göstermektedir.

Geleneksel Çarşı, kırsal yaşamın ve küçük esnaf geleneğinin yok oluşuna karşı bir hatırlama girişimi olarak inşa edilmiştir. Ancak bu girişim, mekânsal bir yeniden inşa süreci içerisinde, yıkımın, süreksizliğin ve kopuşun etkilerini taşıyan bir temsile dönüşmüştür. Çarşı, köy çarşılarının fiziksel ve sosyal bağlamını müze bağlamında yeniden yaratmayı amaçlasa da, bu yeniden inşa süreci, geçmişle kurulan özgün bağların büyük ölçüde zayıfladığı eleştirel bir yeniden inşayı da beraberinde getirmiştir.

Çarşıdaki her bir dükkân, geçmişte var olan sosyal ve ekonomik bağların kurgusal bir temsili olarak yer almakta, ancak bu bağlamda kopuş kavramını da yansıtmaktadır. Örneğin, ayakkabı dükkânı ve terzihane, geçmişte köy halkının bir araya geldiği ve günlük yaşamın bir parçası olan mekânlarken, müze bağlamında bu mekânlar, yalnızca geçmişin hikâyelerini anlatan sergi öğelerine dönüşmüştür. Bu kopuş, dükkânların özgün bağlamları ve işlevleriyle olan fiziksel ve sembolik bağlarını zayıflatmakta, dolayısıyla onları modern bir temsil alanına hapsetmektedir.

Su Değirmeni, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı, modernite ile geçmiş arasındaki gerilimleri yansıtan mekânlar olarak kırsal belleğin yeniden üretiminde birer araç haline gelmiştir. Bu analiz, müzenin yıkım, süreksizlik ve kopuş süreçlerini bir araya getirerek geçmişi görünür kılma ve geleceğe taşıma çabasında bir gerilim alanı oluşturduğunu, müzenin bir yeniden inşa mekânı olduğunu göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Müze mekânlarında kayboluş; yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları

Mekanlar Kenan Yavuz Etnografya Müzesi				" Hatırlatma" ve " Yeniden İnşa" Mekanı Olarak Kenan Yavuz Etnografya Müzesi
Mekan/lar & Kavram/lar	**[Yıkım]**	**[Süreksizlik]**	**[Kopuş]**	
	Fiziksel kayıp ve yok oluş	Bağlamından koparılma ve yeni bir bağlama taşınma	Sembolik ve kültürel bağların zayıflaması	
Su Değirmeni	Baraj inşası nedeniyle fiiziksel varlığı tehlike altına giren değirmenin sökülmesi, özgün bağlamın yok edilmesiyle yıkımı temsil etmektedir.	Değirmenin bağlamından koparılarak müzeye taşınması, mekansal sürekliliğin kesintiye uğramasına yol açmıştır.	Değirmen, artık bir tahıl öğütme işlevinden çok, geçişi temsil eden bir obje haline gelmiştir. Bu durum, mekanın sembolik anlamının yeniden kurgulanmasını içermektedir.	
Köy Evi	Kurucu ailenin köyde yaşarken ki evinin yıkılması, fiziksel bir yıkımın yanı sıra, geçmişin fiziksel taşıyıcılarının kaybolması anlamına gelir.	Köy evi, yeniden inşa edilerek, bağlamından uzaklaştırılmıştır. Günümüz inşa teknikleri ve malzemeleriyle oluşturulan yapı, özgün bağlamını ve otantikliğini yitirmiştir.	Mekan, ailenin belleği yansıtsa da, geçmişle fiziksel bağlarını koparmış bir temsile dönüşmüştür.	
Geleneksel Çarşı	Köydeki geleneksel çarşı dokusuna dair bir şeyin kalmamış olmasına bağlı olarak geçmişe dair bir çarşı canlandırması yapılması, fiziksel ve kültürel bir kaybı temsil etmektedir.	Çarşının mekansal organizasyonu, köydeki özgün işlev ve formdan bağımsızdır.	Çarşı, günümüzde var olmayan ekonomik ve sosyal bağları sembolik bir şekilde yansıtmaktadır; ancak geçmişle gerçek bağını koparmış bir şekilde sunulmaktadır.	

Müze, kaybolan mekânları yeniden inşa ederek fiziksel bir kurtarma sağlasa da, bu süreçte özgün bağlamın kaybına yol açmıştır. Bu durum, kırsal kültürel mirasın yeniden yorumlanması ve temsil edilmesi noktasında eleştirel bir perspektifi gerekli kılmaktadır. Müze, kaybolmuş kırsal yaşam pratiklerini hatırlatma ve kültürel belleği yeniden canlandırma çabasıyla bir "hatırlama mekânı" olarak işlev görmektedir. Ancak müzedeki mekânsal müdahaleler, geçmişin fiziksel ve işlevsel özgünlüğünü yitirmiş bir temsili olarak müzeyi bir "yeniden inşa mekânına dönüştürmektedir. Yapılan mekânsal müdahaleler, geçmişin fiziksel ve kültürel değerlerini koruma amacı taşırken, bağlamdan koparma ve özgünlüğü zayıflatma gibi sorunları beraberinde getirmiştir.

5. SONUÇ

Yıkım, süreksizlik ve kopuşun bir arada işlediği süreçler, mekânın toplumsal ve kültürel anlamlarını zayıflatmaktadır. Bu bağlamda Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, kırsal göç ve modernleşme süreçlerine karşı bir hafıza mekânı ve müdahale aracı olarak hem koruma hem de yeniden inşa dinamiklerini içinde barındırmaktadır. Müze, kırsal yaşamın çeşitli yönlerini geçmişteki formlarını taklit ederek ya da sembolik olarak yeniden inşa etmektedir. Ancak, bu süreç, yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları bağlamında eleştirel bir değerlendirmeyi de gerekli kılmaktadır. Değirmen, Köy Evi ve Geleneksel Çarşı gibi birimler müzede kırsal yaşamın temsili olarak yeniden yaratılmıştır, ancak bu yaratım süreci özgün bağlamın kaybına ve geçmişin bir "temsil" olarak yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bir değirmenin bağlamından koparılarak müzeye taşınması, bir köy evinin yeniden inşası ya da geleneksel çarşının temsilî olarak yeniden düzenlenmesi gibi müdahaleler, kırsal hafızayı koruma çabaları olarak görünse de, kayboluşun yeniden

üretimine katkıda bulunabilmektedir. Bu durum, müzedeki çeşitli mekânlara yeni anlamların giydirtilmeye çalışılmasına karşılık gelmektedir.

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'ndeki Su Değirmeni, kayboluşun yeniden inşasına dair önemli bir örnek teşkil eder. Değirmen, yıkım sürecine karşı fiziksel olarak kurtarılmış; ancak bu kurtarma, onun bağlamından ve işlevinden koparak mekânsal süreksizliği beraberinde getirmiştir. Müze içinde yeniden yaratılan değirmen, geçmişin bir temsili olarak sembolik bir anlam taşımaktadır; ancak bu yeniden inşa, onun özgünlüğünü kısmen kaybetmesine yol açmıştır. Sonuç olarak Su Değirmeni, geçmişle bağ kurma çabası içinde kayboluşu görünür kılan bir "hatırlama mekânı" olarak değerlendirilebilir. Yıkım, süreksizlik ve kopuş süreçlerinin bir arada yaşandığı bu örnek, moderniteyle kaybolmuş kültürel değerleri yeniden yaratma ve onları geleceğe taşıma çabasını gözler önüne sermektedir.

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'ndeki Köy Evi, bir yandan kırsal belleği canlandırma ve geçmişi yaşatma çabası olarak önemli bir rol üstlenirken, diğer yandan yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları üzerinden eleştirilebilecek bir mekânsal müdahaleyi temsil etmektedir. Müzede, bu ev yeniden inşa ederek geçmişle olan bağları koparmış gibi görünse de, aynı zamanda bu kayboluşu görünür kılmış ve onu geleceğe taşımayı başarmıştır. Yıkılan, unutulan ve yerinden edilen kültürel değerlerin, bu yeniden inşa süreciyle bir araya getirildiği Köy Evi hem bir hatırlama mekânı hem de kayboluşun bir inşa alanı olarak işlev görmektedir. Sonuç olarak, Köy Evi, moderniteyle birlikte unutulan kırsal yaşam pratiklerinin, estetik ve kültürel anlamda yeniden üretildiği bir alan olarak, kayboluşu yeniden tanımlayan bir örnek sunmaktadır. Bu süreçte Köy Evi, yıkımı telafi etme, süreksizliği yeniden bağlama ve kopuşu onarma çabası içinde bir "hatırlama ve yeniden inşa mekânı" olarak değerlendirilebilir.

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi'ndeki Geleneksel Çarşı, kırsal belleği canlandırma ve geçmişteki küçük esnaf geleneğini yaşatma amacıyla inşa edilmiş bir mekân olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Ancak bu çarşı, yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramları üzerinden de eleştirilebilecek bir yeniden üretim sürecini temsil etmektedir. Çarşı, köyde bir zamanlar var olan ekonomik ve sosyal bağların temsili olarak yeniden inşa edilmiş, ancak özgün bağlamından koparak bir müze nesnesine dönüşmüştür. Yıkılan ve kaybolan küçük esnaf dükkânlarının hatıralarını yaşatma çabası, aynı zamanda bu mekânsal birimlerin işlevsel ve bağlamsal süreksizliğini de görünür kılmıştır. Geleneksel Çarşı, moderniteyle birlikte unutulan zanaatkârlık ve esnaflık pratiklerini estetik bir düzenlemeyle yeniden üretmiş, ancak bu süreçte geçmişle olan fiziksel ve sembolik bağlar zayıflamıştır. Sonuç olarak, Geleneksel Çarşı, bir yandan modern dünyanın metalaştırıcı etkilerine karşı bir direniş mekânı olarak işlev görürken, diğer yandan kaybolan değerlerin yeniden yaratımı ve temsilini üstlenen bir alan haline gelmiştir.

Sonuç olarak kayboluş; yıkım, süreksizlik ve kopuş kavramlarıyla ilişkilendirildiğinde, Kenan Yavuz Etnografya Müzesi, geçmişte var olan mekânların fiziksel varlığının korunması ile bağlamlarını ve anlamlarını yitirilmesi arasındaki gerilimi ortaya çıkarmaktadır. Müze, hatırlama ve yeniden inşa işlevleri arasında bir gerilim noktası oluşturmaktadır. Bir yandan geçmişin mekânsal ve kültürel değerlerini koruma çabasıyla hatırlama mekânı olarak değerlendirilebilirken, diğer yandan mekânların bağlamından koparılarak yeniden yaratılması, müzeyi bir yeniden inşa mekânına dönüştürmektedir. Bu gerilim şu eleştirel noktaları gündeme getirmektedir: Mekânların fiziksel olarak korunması, onların özgün bağlam ve işlevlerinin kaybolmasını önleyememiştir. Her üç mekânsal birim de, kırsal belleği somutlaştırma çabasında, tarihsel gerçeklikten koparak temsili birer öğe haline gelmiştir. Müze, kaybolmuş olanı yeniden inşa

ederken, özgünlüğü yerine kurgusal bir geçmiş sunmaktadır. Bu, kırsal belleğin yeniden üretimini zenginleştirirken aynı zamanda tarihsel bağların zayıflamasına neden olmaktadır. Müze, bir yandan kırsal belleği hatırlama çabası içinde bir "hatırlama mekânı" olarak işlev görürken, diğer yandan mekânların bağlamından koparılarak yeniden yaratılması nedeniyle bir "yeniden inşa mekânı"na dönüşmektedir. Bu ikilik, müzenin kırsal belleğin korunması ile temsil edilmesi arasındaki gerilimini açıkça ortaya koymaktadır.

6. KAYNAKÇA

Asrav, E. C. (2021). Kırsal Alanların Kültürel Miras Olarak Değerlendirilmesi ve Korunmasına Yönelik Yaklaşımlara Dünyadan Örnekler. Topluma Adanmış Bir Yaşam: Prof. Dr. Ömür Bakırer Armağanı, A. U. Peker & N. Ş. Güçhan (Der.), Ankara: ODTÜ Basımevi, 125-136.

Augé, M. (1995). Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity. John Howe (Trans.). London & New York: Verso.

Bostan, H. (2017). Türkiye'de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Journal of Geography, (35), 1-16, https://doi.org/10.26650/JGEOG330955

Baudrillard, J. & Nouvel, J. (2011). Tekil Nesneler: Mimarlık ve Felsefe. Aziz Ufuk Kılıç (Çev.). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Connerton, P. (2012). Modernite Nasıl Unutturur. Kübra Kelebekoğlu (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Çakmak, F. (2018). Zorunlu Göç Sürecinde Mekânın Kaybı ve Evin Yitimiyle Başlayan Yersiz Yurtsuzluğun Ürettiği Bir Travma Olarak "Kimliğin Anonimleşmesi. Turkish Studies Social Sciences, 13 (18), 349-364, http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13811

Diker, O. & Dinç, A. (2023). Kültürel Miras Bağlamında Kırsal Kültürel Kimliğin Korunmasında Halkbilim (Folklor) Müzelerinin Rolü. Folklor/Edebiyat, 29(4)-116, 1077-1090, https://doi.org/10.22559/folklor.2525

Gül, A., Dinç, G., Akın, T., & Koçak, A. İ. (2020). Kentsel Açık ve Yeşil Alanların Mevcut Yasal Durumu ve Uygulamadaki Sorunlar. İdealkent: Kent Araştırmaları Dergisi, 11(3), 1281–1312, https://doi.org/10.31198/idealkent.650461

Kahraman, C. (1998). Kentsel Mekânın Sürekliliği/Süreksizliği ve Güvenlik İhtiyacı İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Öymen, N. (2000). Bir Kavramın Mimariye Yansıması Kaybolmak-Yok Olmak. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özkuş, B.Y. (2018). Bir Olay Olarak Yıkım, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Urry, J. (1999). Mekanları Tüketmek. Rahmi. G. Öğdül (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yavuz, K. (2024). Bir Sahiplenme Hikâyesi-Bu Köy Evinden Başlayıp Dünyaya Ulaşan Başarı Öyküsü. (Hazırlayan: S. Aksüyek), ISBN: 978-625-418-296-9, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Yörür, N. & Kut Görgün, E. (2024). Türkiye'de Terk Edilmiş/Kaybolmuş/Yeri Değiştirilmiş Kırsal Yerleşmeler Üzerine Yapılan Araştırmaların İncelenmesi. Şehir ve Bölge Planlama Alanında Uluslararası Akademik Çalışmalar, Ankara: Serüven Yayınevi, 21-41.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Kaybolmak. Türk Dil Kurumu Sözlüğü. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024)

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (2022, Nisan 23). Geleneksel Çarşı [YouTube videosu]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Tai5Lg1n1wQ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-a). Su değirmeni. https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/su-degirmeni/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)

Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-b). Gelin odası.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/gelin-odasi/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-c). Düzü koşu bölümü.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/duzu-kosu-bolumu/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-ç). Geleneksel çarşı.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/geleneksel-carsi/ (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-d). Marangoz & Berber.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/marangoz-berber/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-e). Nalbant ve at arabası imalatı.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/nalbant-ve-at-arabasi-imalati/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-f). Demirci dükkânı.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/demirci-dukkani/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-g). Ayakkabı dükkânı Necdet Kıran.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/ayakkabi-dukkani-necdet-kiran/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-ğ). Terzihane.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/terzihane/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-h). Ömer Ağa Kahvesi.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/omer-aga-kahvesi/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)
Kenan Yavuz Etnografya Müzesi. (t.y.-i). Yavuz bakkaliyesi.
https://www.kenanyavuzetnografyamuzesi.org/yavuz-bakkaliyesi/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2024)

12

KÜÇÜK KENTLERDE ÜNİVERSİTE İLE DÖNÜŞEN KENT VE KENTLİLİK: AMASYA'DA SÜREKLİLİK VE SÜREKSİZLİK ÜZERİNE BİR İNCELEME

Melis OĞUZ ÇEVİK[1], Burcu SOYGÜZELOĞLU[2], Selin ASLAN ŞENOL[3]

[1] Gebze Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, m.oguzcevik@gtu.edu.tr

[2] Gebze Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, bsoyguzeloglu@gtu.edu.tr

[3] İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, aslansel19@itu.edu.tr

ÖZET

Üniversitelerin küçük ve orta ölçekli kentlerdeki varlığı, mekânsal, sosyal ve ekonomik dinamiklerde çok katmanlı dönüşümleri tetiklemektedir. Bu makale, üniversitenin kentsel morfoloji üzerindeki etkilerini mekânsal süreklilik-süreksizlik bağlamında ele almaktadır. Çalışma, TÜBİTAK 1001 kapsamında yürütülen, 324K238 numaralı, "Küçük Kentlerin Yeniden Şekillenmesinde Üniversitenin Rolü (ÜniKent)" başlıklı projenin Amasya pilot uygulamasına dayanmaktadır. Üniversitenin kentsel organizmayı nasıl dönüştürdüğü, bu dönüşümün yerel halk, esnaf ve öğrenciler tarafından nasıl algılandığı (i) yarı yapılandırılmış görüşmeler, (ii) öğrencilerle yürütülen çalıştaydaki mekânsal analizler, (iii) öğrenci anketleri ve (iv) paydaş odak görüşmeleri olmak üzere dört aşamalı veri setiyle analiz edilmiştir.

Araştırma sonuçları, Amasya Üniversitesi çevresinde oluşan yeni alt merkezin ekonomik hareketliliği artırırken kent genelinde sosyal ve mekânsal süreksizlikler yarattığını göstermektedir. Öğrencilerin kente kültürel çeşitlilik ve canlılık getirdiği genel kabul görse de bazı yerel sakinler konut piyasasındaki baskılar ve geleneksel kimliğin dönüşümü konusunda endişeli olduğunu belirtmektedir.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgusu, "sızıntı noktaları" olarak tanımlanabilecek, yerel halk ve öğrenciler arasında fiziksel ve sosyal kopuşların yoğunlaştığı mekânlardır. Bu alanlar, kentte süreksizliğin mekânsal olarak görünür hale geldiği, sosyal etkileşimin zayıfladığı bölgeleri işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışma, üniversite-kent

ilişkisini sürdürülebilir ve dengeli kılacak planlama yaklaşımlarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamakta, sızıntı noktalarını mekânsal sürekliliğin sağlanmasında kritik bir planlama aracı olarak önermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Amasya, Mekansal süreksizlik, Sızıntı noktaları, Sosyo-mekansal dönüşüm, Üniversite-kent ilişkisi*

1. GİRİŞ

2006 sonrasında Türkiye'de uygulamaya konulan "her ile bir üniversite" politikası, ülke genelinde üniversite sayısının hızla artmasına ve daha önce yükseköğretim kurumu bulunmayan küçük ve orta ölçekli kentlerin de üniversiteyle tanışmasına yol açmıştır. Bu gelişme, yalnızca yükseköğretime erişimin artırılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda üniversitelerin kurulduğu kentlerde çok katmanlı sosyal, ekonomik ve mekânsal dönüşüm dinamiklerini tetiklemiştir. Üniversiteler, özellikle nüfusu 750.000'in altında olan küçük ölçekli kentlerde yeni bir demografik yapı oluşturmuş; bu yapının gündelik yaşam pratikleri, tüketim biçimleri ve mekânsal kullanıma dair alışkanlıkları, yerleşik kent düzeniyle farklılıklar göstermiştir. Bu durum, üniversitelerin sadece bilgi üretim merkezleri değil, aynı zamanda kentleri dönüştüren kurumsal aktörler olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, üniversitelerin kent üzerindeki etkilerinin yalnızca ekonomik kalkınma ve istihdam yaratımı ile sınırlı olmadığını; aynı zamanda mekânsal süreklilik-süreksizlik, sosyal uyum, kentsel hizmetlerin yeniden örgütlenmesi ve aidiyet duygusunun dönüşümü gibi çok yönlü sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür.

Öğrencilerin gündelik yaşam pratiklerinin belirli mahalleler ve mekanlarda yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan bu dönüşüm, literatürde "öğrencileşme" (*studentification*) kavramı ile tanımlanmaktadır (Smith, 2004; Hubbard, 2008). İlk olarak soylulaştırma tartışmaları içinde ele alınan öğrencileşme; zamanla yalnızca konut piyasası ve fiziksel çevredeki değişimle sınırlı olmayan, sosyal ilişkiler ağı ve kentsel yaşam pratikleri üzerinde de etkili bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Boersma vd., 2013; Sage vd., 2012; Chandra, 2024). Öğrencilerin yaşam tarzları, kolektif konut kullanımları ve tüketim alışkanlıkları, mahalle normlarıyla çelişerek toplumsal uyumu zorlaştırmakta, geçicilik ve mevsimsellik gibi faktörler ise yerel halkın aidiyet hissini zayıflatmaktadır (Donaldson vd., 2014; Lager ve Van Hoven, 2019).

Öte yandan, öğrencileşme süreci mekânsal adaletsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Artan konut talebi ve kira bedelleri, düşük gelirli grupların yaşadıkları mahalleleri terk etmelerine yol açmakta, bu da sosyal ayrışma ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Ike vd., 2017; Chandra, 2024). Bu yönüyle öğrencileşme, yalnızca barınma eksenli bir sorun değil; aynı zamanda kentteki normların, değerlerin ve aidiyet biçimlerinin yeniden şekillendiği bir sosyo-kültürel dönüşüm süreci olarak ele alınmalıdır (Hubbard, 2008; Smith, 2004).

Bu çerçevede, üniversitelerin küçük ve orta ölçekli kentlerde yarattığı etkiler, giderek artan bir akademik ilgiyle karşılanmakta ancak bu etkiler genellikle ekonomik kalkınma, istihdam ve sosyal değişim bağlamında

değerlendirilmekte, üniversitenin kentsel mekân üzerindeki dönüştürücü rolü yeterince kapsamlı biçimde ele alınmamaktadır (Yılmaz, 2011; Akengin ve Kaygı, 2013). Oysa bu dönüşümün, mekânsal süreklilik-süreksizlik, sosyal ayrışma ve toplumsal uyum gibi çok katmanlı boyutları bulunmaktadır.

Bu araştırmada, Amasya'da gerçekleştirilen alan araştırması temel alınarak öğrencileşmenin küçük ölçekli bir kentte yarattığı sosyo-mekânsal dönüşüm dinamikleri analiz edilmektedir. Öğrencilerle yürütülen anket çalışmaları ve yerel halkla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler, bu dönüşümün farklı aktörler açısından nasıl deneyimlendiğini ortaya koymakta, çalışmanın çok yöntemli yaklaşımı, üniversite-kent ilişkilerinin daha bütüncül biçimde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Üniversite ve Kent Morfolojisi

Üniversiteler, yalnızca bilgi üretim merkezleri değil; aynı zamanda bulundukları kentlerin sosyal, ekonomik ve mekansal dokusunu dönüştüren yapısal aktörlerdir (Wiewel ve Perry, 2005). Kentte üniversitenin kurulması, konut piyasasından tüketim alışkanlıklarına, sosyal etkileşimden kamu hizmetlerine kadar birçok alanda değişimi tetiklemektedir (Gregory ve Rogerson, 2019).

Smith (2005) tarafından tanımlanan "öğrencileşme" kavramı, üniversite öğrencilerinin belirli mahallelerde yoğunlaşması sonucu oluşan demografik, sosyal ve fiziksel dönüşüm süreçlerini ifade etmektedir. Bu süreç, başlangıçta "soylulaştırma" kavramının alt bir biçimi olarak değerlendirilmiş ancak zamanla kendi başına incelenen bir kentsel olgu haline gelmiştir (Smith ve Holt, 2007; Hubbard, 2008). Bu olgu, üniversite çevresinde gelişen "öğrenci barınma alanları" ya da "öğrencileşme bölgeleri"nde kendini yoğun biçimde göstermektedir. Öğrencileşmenin ekonomik faydalarının yanında, sosyal uyumsuzluk, mekânsal ayrışma ve konut piyasasında baskı gibi olumsuz etkileri de literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Chandra, 2024; Sage vd., 2012).

Öğrenci yoğunluğunun arttığı mahallelerde, mevcut konut stoğunda değişim gözlemlenmekte, apartmanların küçük birimlere bölünmesi, çoklu hane (*houses in multiple occupation*) kullanımının yaygınlaşması gibi uygulamalar fiziksel çevrede estetik kayıplara neden olmaktadır (Smith, 2005; Miessner, 2020). Haghighi (2018), bu dönüşümün yalnızca konut yapısını değil; sokak kullanımı, çöp toplama sistemleri ve peyzaj düzenlemeleri gibi hizmetleri de etkileyerek çevresel kalitenin düşmesine neden olduğunu vurgulamaktadır.

Geleneksel mahalle dokusunun zayıflaması (Sargın, 2006; Moos vd., 2019), yeşil alan eksikliği (Donaldson vd., 2014), çevresel baskının artışı ve kamusal alanların düzensiz kullanımı (Moos vd., 2019) da öğrencileşme bölgelerinde sık karşılaşılan sorunlar arasında yer almaktadır. Bu bölgelerde, yeni öğrenci taleplerine bağlı olarak konut alanlarının genişlemesiyle kentsel saçılma yaşanmakta (Işık, 2008); aynı zamanda alt merkezler oluşmakta ve bu merkezler etrafında kentsel hizmet dağılımı ve kamusal kullanım kalıpları değişmektedir (Akengin ve Kaykı, 2013; Arlı, 2013).

2.2. Geçici Nüfusun Kalıcı İzleri: Süreklilik/Süreksizlik Alanları

Kent morfolojisinde "süreksizlik", fiziksel doku bütünlüğünün kırılması, ulaşım ve erişim hatlarının kopması, yapı ölçeği ve kullanımında uyumsuzluk gibi unsurlarla kendini gösteren bir kırılma biçimidir (Kahraman, 1998). Üniversitenin küçük kentlerde yarattığı sosyo-mekânsal etkiler bu süreksizlikleri hem fiziksel hem de toplumsal düzeyde derinleştirmektedir. (Van den Berg ve Russo, 2017; Donaldson vd., 2014).

Işık (2008) ve Sargın (2006), öğrenci talebiyle hızla değişen konut alanlarının, özellikle küçük kentlerde geleneksel mahalle dokusunu zayıflattığını belirtmektedir. Bu hızlı dönüşüm, planlama dışı yapılaşmayı tetiklemekte, altyapı sistemlerini zorlamakta ve kent morfolojisinde süreklilik yerine parçalanma yaratmaktadır. Bununla birlikte, öğrenci yerleşimleri genellikle kendi yaşam pratiklerine uygun şekilde şekillenmekte, bu da kampüs ve kent arasında ayrıcalıklı, homojen bölgelerin oluşmasına neden olmaktadır (Chatterton, 1999). Bu alanlar çoğunlukla çevredeki geleneksel yapılarla bütünleşmeyen, morfo-fonksiyonel kopukluklar barındıran adacıklar hâline gelmektedir (Akengin ve Kaykı, 2013). Bu tür alanlar yalnızca fiziksel süreksizlikleri değil; aynı zamanda toplumsal ayrışmaları da içinde barındırmaktadır. Öğrencilerin tüketim alışkanlıkları, kolektif konut kullanımı ve gündelik yaşam pratikleri, yerleşik mahalle normlarıyla çatışma yaratmakta; bu durum sınıfsal ve kültürel kutuplaşmayı artırmakta, yerel halkta dışlanma ve güvensizlik hissini beslemektedir (Sage vd., 2012; Lager ve Van Hoven, 2019; Hubbard, 2008). Kimi araştırmacılar bu alanları temasın koptuğu ya da yeniden inşa edilmeye çalışıldığı kırılma bölgeleri olarak görmektedir (Boersma vd., 2013; Chandra, 2024).

Bu bağlamda, üniversitenin "üçüncü işlevi" olarak tanımlanan toplumsal katkı rolü, mekânsal adaletin sağlanması, eşitlikçi paylaşım alanlarının kurulması ve kentli kimliğinin kolektif biçimde yeniden üretilmesi açısından kritik önemdedir (Sankır ve Sankır, 2017). Literatürde bu alanların yeniden entegrasyonu için önerilen stratejiler; yaya öncelikli bağlantı koridorları, karma kullanımlı sosyal mekânlar ve ortak adaptasyon mekânlarının oluşturulmasıdır (Glasson, 2003; Florax, 1987). Bu tür mekânlar, çok kültürlü etkileşimi teşvik eden, yaşam kalitesini artıran ve toplumsal uyumu destekleyen yapılar olarak üniversite-kent ilişkilerinde sürekliliğin sağlanmasında anahtar rol oynamaktadır.

2.3. Örneklem Alanı: Amasya'nın Dönüşümünde Kopuş, Süreklilik ve Süreksizlik Dinamikleri

Amasya Üniversitesi'nin 2006 yılında kurulmasıyla birlikte kentte sadece demografik değil, aynı zamanda mekânsal, ekonomik, kültürel ve sosyal açılardan belirgin bir dönüşüm süreci başlamıştır. Araştırmacıların Amasya'da gerçekleştirdikleri saha çalışması ve gözlemler, Amasya Üniversitesi'nin farklı mahallelerde konumlanan dağınık kampüs yapısı, kentsel mekânın gelişim yönlerini doğrudan etkilemiş olduğunu gözle görülür biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle Şeyhcui ve Akbilek (Yeşilırmak Yerleşkesi etkisi) ile Kirazlıdere (Tıp Fakültesi etkisi) gibi mahallelerde mekânsal ve ekonomik dönüşümlere yol açmıştır. Üniversite kampüslerinin çevresinde barınma, tüketim ve sosyalleşme pratiklerine hizmet eden yeni ticari odaklar oluşmuş, Kemal Nehrozoğlu ve Mehmet Varinli gibi caddeler öğrenci yaşam tarzına entegre olmuş ticaret akslarına dönüşmüştür. Bu gelişmeler, kentte üniversite varlığına bağlı olarak yeni bir ekonomik ve sosyo-kültürel sürekliliğin oluştuğunu göstermektedir. Özellikle öğrenci odaklı hizmetlerin ve yeni/üçüncü

nesil tüketim mekânlarının (çalışma kafeleri, kahve dükkanları, mobil hizmet sağlayıcıları vb.) yoğunlaşması, üniversitenin Amasya gündelik yaşamı ile kurduğu istikrarlı etkileşimi yansıtır.

Üniversitenin etkisi ile gözlemlenen bu dönüşüm, kentin tarihi dokusu ve mevcut yerleşim örüntüsü ile kurulan ilişkide kırılmalar da üretmektedir. Üniversiteye yakın bölgelerde hızla artan arsa ve konut değerleri hem mekânsal hem de demografik bir kopuşun işaretidir. Kentsel gayrimenkul değerlerinde 2006'dan bugüne görülen dramatik artış özellikle Şeyhcui, Akbilek ve Kirazlıdere mahallelerinde üniversiteye bağlı olarak gelişen konut projeleri ve taleple açıklanabilirken bu durum aynı zamanda geleneksel sosyo-mekânsal ilişkilerin dönüşümüne de işaret etmektedir. Yeni gelişen mahallelerdeki nüfus yapısı, talepler ve gündelik yaşam pratikleri, üniversite etkisiyle farklılaşarak mevcut kentli kimliğiyle bir uyumsuzluk ve kopuş yaratabilmektedir.

Amasya'nın mekansal, sosyal, ekonomik ve kültürel dokusu yalnızca süreklilik ve kopuş arasında salınmakla kalmamakta, aynı zamanda "süreksizlik"ler de üretmektedir. Üniversite ile şehir merkezi arasında öğrencilerin kullandığı geçiş akslarının dışında kalan bölgelerde ticari ve sosyal etkileşim düzeyinin zayıf olması bu kopukluğu pekiştirmektedir. Üniversiteye yakın bölgelerde yüksek etkileşimli bir dönüşüm yaşanırken diğer bölgeler bu dönüşümün dışında kalmakta ve üniversitenin kentsel etkisi parçalı bir yapıya bürünmektedir.

Bu bağlamda, Amasya'daki üniversite-kent ilişkisi; bir yandan yeni mekânsal pratikler, ticari ve sosyo-kültürel yenilikler üzerinden süreklilik üretirken diğer yandan mevcut dokularla uyumsuz yeni gelişim alanları ve eşikler üzerinden hem kopuş hem de süreksizlik biçiminde tezahür etmektedir. Bu durum, üniversite etkisinin sadece yaygınlığı değil, mekânsal örgütlenme biçimi ve kentsel bağlamla kurduğu ilişkiyi analiz etmeyi gerektirir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel ve nicel veri toplama yöntemlerini bir arada kullanan çok aşamalı bir karma yöntem stratejisi çerçevesinde tasarlanmıştır. Üniversitenin küçük ölçekli kentlerdeki mekânsal etkilerini incelemeyi amaçlayan çalışma, TÜBİTAK 1001 programı kapsamında yürütülen, "Küçük Kentlerin Yeniden Şekillenmesinde Üniversitenin Rolü (ÜniKent)" başlıklı projenin (Proje no: 324K238) Amasya pilot uygulamasına dayanmaktadır. Araştırma, mekânsal süreklilik-süreksizlik ekseninde kentsel değişimi ve bu değişimin çeşitli aktörler tarafından nasıl algılandığını değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Araştırma alanı, Amasya kent merkezi ve Amasya Üniversitesi'ni kapsayan mahalleleri içermektedir. Küçük ölçekli bir kent olan Amasya, 2006 yılında kurulan üniversitenin ardından demografik, ekonomik ve mekânsal düzeyde önemli dönüşümler yaşamıştır. Çalışma alanı, üniversitenin kampüs çevresi başta olmak üzere kentin farklı bölgelerini kapsayacak biçimde yapılandırılmıştır.

3.1. Araştırma Aşamaları ve Veri Toplama Süreci

Araştırma süreci dört ana veri toplama aşamasından oluşmaktadır:

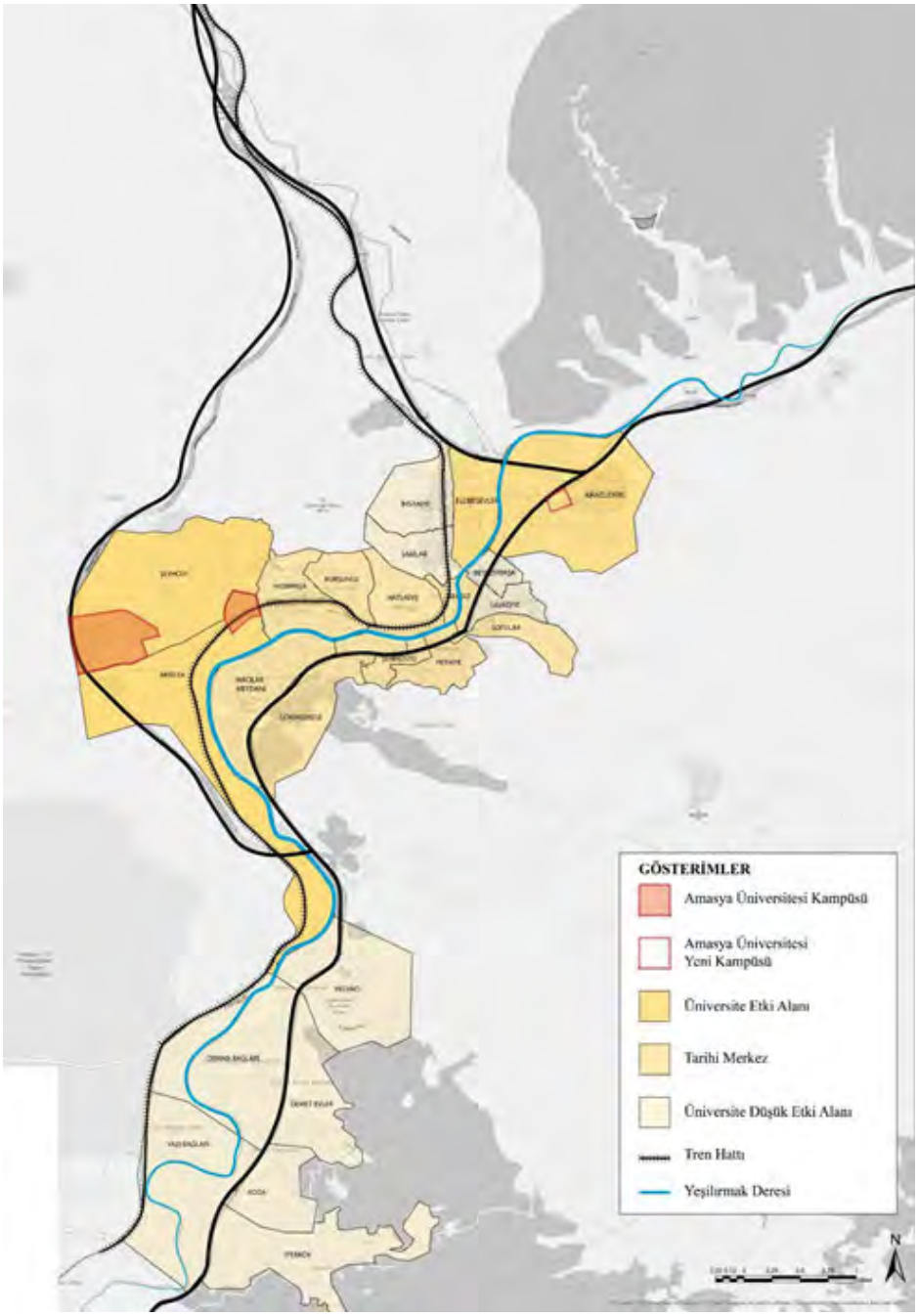
(1) Saha Çalışmaları ve Mekânsal Analizler: Bu aşamada, üniversite ile kent dokusu arasındaki mekânsal ilişki öğrenci katılımıyla analiz edilmiştir. Amasya Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama öğrencilerinden oluşan gönüllü katılımcılar, dört ayrı grup halinde kenti algılama biçimlerine yönelik mekânsal analizler, GZFT analizleri ve öneri haritaları üretmiştir.

(2) Yarı Yapılandırılmış Görüşmeler: Üniversitenin kent üzerindeki etkilerini yerel sakin ve esnafların perspektifinden değerlendirmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda, üniversite etkisinin yoğun olduğu alan, tarihi kent merkezi ve etkisinin daha az hissedildiği bölgeler olmak üzere üç farklı mekânsal bölge belirlenmiş ve her bir bölgeden dengeli bir şekilde örneklem seçilmiştir. Toplamda 27 yerel sakin ve 48 esnafla gerçekleştirilen görüşmelerde, üniversitenin ekonomik katkıları, sosyal yapıda meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin fiziksel çevreye yansımaları sorgulanmıştır.

Derinlemesine görüşmeler iki aşamada tamamlanmıştır. Araştırmanın ilk saha çalışması Mayıs 2024'te gerçekleştirilmiş; bu kapsamda üniversite çevresinde tanımlanan birinci ve ikinci etki alanlarında 18 esnaf ve 19 mahalle sakini ile görüşmeler yapılmıştır. Ancak analizler sonucunda bu örneklemin kenti temsil etme düzeyinin yetersiz kaldığı görülmüştür. Özellikle kampüse ve şehir merkezine uzak mahallelerde görüşme yapılmaması, üniversitenin doğrudan etkisi dışında kalan alanların ihmal edildiğini göstermiştir. Bu nedenle saha çalışmasının kapsamı genişletilmiş ve Aralık 2024'te üniversite etkisinin dolaylı hissedildiği mahalleler de araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu ikinci aşamada 30 esnaf ve 8 mahalle sakini ile ek görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Tablo 1). Görüşme verileri, mekânsal etki kapsamına göre sınıflandırılmış; Amasya Üniversitesi'nin mekânsal etki alanı bu doğrultuda analiz edilmiştir (Şekil 1).

(3) Öğrenci Anketleri: Araştırmanın nicel verilerini oluşturan bu aşamada, Amasya Üniversitesi öğrencileriyle yapılandırılmış anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket, %95 güven düzeyi ve ±%5 hata payı ile 472 öğrenciye uygulanmıştır. Anket soruları, öğrencilerin kentle kurdukları ilişkiler, mekânsal kullanım örüntüleri ve süreksizlik algılarını ölçmeye yönelik yapılandırılmıştır. Anketler çevrimiçi ortamda yürütülmüştür.

(4) Değerlendirme ve Sonuç Çalıştayı: Araştırmanın son aşamasında, çok aktörlü bir katılımcı çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştaya Amasya Üniversitesi akademisyenleri, belediye yetkilileri, üniversite öğrencileri ve şehir planlama uzmanları davet edilmiştir. Çalıştayda, araştırma bulguları katılımcılarla paylaşılmış; bu veriler üzerinden farklı aktörlerin kent deneyimlerini ve üniversite-kent etkileşimini yorumladığı etkileşimli tartışmalar yürütülmüştür.

Şekil 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşmelerin Menzil Analizi

Tablo 1 . Yarı Yapılandırılmış Görüşmelerin Konum ve Sayısal Dağılımı

	Üniversite Çevresi		Tarihi Merkez	Daha Uzak Mahalleler	Toplam
	1. Etki Alanı	2. Etki Alanı			
Esnaf	18	8	12	10	**48**
Komşu	7	0	13	7	**27**

3.2. Verilerin Analizi

Türkiye'de üniversitelerin kentler üzerindeki etkisini değerlendiren ulusal çalışmalarda, yarı yapılandırılmış görüşmeler sıklıkla tercih edilen bir yöntem olmaktadır. Bu yöntem, katılımcıların görüşlerini derinlemesine ortaya koyma imkânı sağlaması ve araştırma sorularını doğrudan yanıtlamaya elverişli olması nedeniyle özellikle etkilidir (bkz. Kaya, 2014; Öztürk, Torun ve Özkök, 2011). Kent-üniversite etkileşimini, öğrenciler ile yerel halk arasındaki sosyal ve kültürel ilişkileri anlamaya dönük çalışmalarda, bu metodolojik yaklaşımın pratik bir araç sunduğu görülmektedir (bkz. Tuysuz, 2020).

Elde edilen yarı yapılandırılmış görüşme verilerinin çözümlenmesinde, nitel veri analizinde teknolojik araçlardan da faydalanılmıştır. Bu kapsamda, görüşmelerin ses kayıtları öncelikle metne dökülmüş, ardından bu metinler Gemini Flash modelinin uygulama programlama arayüzü (API) kullanılarak analiz edilmiştir. Bu sistem, nitel verilerin hızlı, güvenli ve detaylı bir şekilde işlenmesini sağlamış; tematik analizlerin daha sistematik biçimde yürütülmesine katkı sunmuştur.

Anket verileri ise betimsel istatistiksel analiz teknikleriyle çözümlenmiş; frekanslar, yüzde dağılımları ve çapraz tablolar aracılığıyla yorumlanmıştır. Öte yandan, araştırma ekibi tarafından, öğrenci gruplarının ürettiği mekânsal analiz, GZFT ve stratejik öneri paftaları sentezlenerek kent morfolojisi içindeki süreklilik ve süreksizlik alanlarının görselleştirildiği bütünleşik bir harita oluşturulmuştur.

4. BULGULAR: ÖĞRENCİLEŞMENİN SOSYO-MEKÂNSAL ETKİLERİ

Amasya'da gerçekleştirilen alan araştırması, üniversite öğrencilerinin kente etkilerini çok katmanlı bir yapıda ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, öğrencileşme sürecinin yalnızca barınma ve ekonomik etkileşimlerle sınırlı olmadığını; aynı zamanda kentsel süreklilik-süreksizlik, sosyal kopuş ve mekânsal sızıntı noktaları gibi kavramlarla açıklanabilecek bir dizi dönüşümü tetiklediğini göstermektedir. Çalışmanın bu bölümü, öğrencileşme sürecinin kentte meydana getirdiği fiziksel, ekonomik ve sosyal dönüşümleri, morfolojik süreklilik ve süreksizlik bağlamında, kent sakinlerinin ve öğrencilerin perspektifinden ele almaktadır.

4.1. Yerel Halkın Gözünden Öğrencileşmenin Morfolojisi

Çalışmanın ilk aşamasında, kentte homojen biçimde dağılan 27 yerel sakin ve 48 esnafla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen görüşme verileri, Google AI Studio aracılığıyla içerik analizine tabi tutulmuş; yerel halkın yanıtları, öğrencileşme sürecinin kentte yarattığı süreklilik, süreksizlik, kopuş ve uyum, adaptasyon dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yarı Yapılandırılmış Görüşmelerin İçerik Analiz Çıktıları

Tema	Üniversiteye Yakın Mahalleler	Tarihi Merkez Mahalleler	Uzak Mahalleler
Ekonomik Sızıntı	- Ticarette ve esnafın kazancında artış - Yeni sektörlerin ortaya çıkması	- Esnafa katkı sağlanması - Ticari faaliyetlerin canlanması	- Ticari olarak gelişimin artması - Esnaf ve işletmelere olumlu etki
Sosyal Adaptasyon	- Sosyal hayatın canlanması, sınırlı ama bazen olumlu etkileşim - Yerel halkın öğrencilere karşı yardımsever yaklaşımları, çekingen ya da eleştirel tutumları	- Saygı çerçevesinde etkileşimler, öğrencilerin hoş karşılanması - Sosyal etkinliklerde artış, hoşgörü ve eleştirinin bir arada görülmesi	- Şehirde canlanma - Sınırlı etkileşim - Olumlu geri dönüşler ve hoşgörülü tutumlar - Öğrencilerin kente katkısının vurgulanması
Kültürel Gerilim ve Adaptasyon Direnci	- Kültürel bozulma - Ahlak seviyesinde düşüş algısı ve yabancılaşma endişesi - Öğrencilerin yaşam tarzlarının yadırganması - Gürültü şikayetleri	- Kültürel değerlerde değişim ve öğrenci yaşam tarzının yadırganması - Öğrencilerle olan kültürel farklılıkların eleştirilmesi	- Yozlaşma eğilimleri, gençler üzerindeki etkilenmeler, - Olumsuz kültürel etki algısı, öğrencilerin yaşam tarzına yönelik eleştiriler
Güvenlik Algısı	- Güvensizlik hissinin artışı	- Karmaşık güvenlik algısı	- Genel güven duygusu - Güvenlik sorunlarının dönemsel nedenlere bağlanması - Tanımaya dayalı güvenin öne çıkması

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin içerik analizi çıktılarına göre, yerel halkın kentteki öğrencileşme sürecine yönelik tutumları dört temel tema etrafında şekillenmektedir: (1) ekonomik sızıntı, (2) sosyal adaptasyon, (3) kültürel gerilim ve adaptasyon direnci, (4) güvenlik algısı. Özellikle üniversiteye yakın olan Akbilek ve Şeyhcui Mahallelerinde yaşayan yerel halk, öğrencilerin kent yaşamına kültürel çeşitlilik ve canlılık kattığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu çeşitlilik bazı kesimler tarafından geleneksel değerlerin aşındığı bir yozlaşma süreci olarak algılanmaktadır. Bahçeleriçi Mahallesi'ndeki bir katılımcının "Üniversiteliler geldikçe liseli gençler de onları örnek alıyor." şeklindeki ifadesi, yalnızca mekânsal değil, kuşaklar arası kültürel bir etkiyi de gözler önüne sermektedir. Özellikle tüketim alışkanlıkları, gece yaşamı ve kıyafet tarzları gibi gündelik yaşam pratikleri, öğrenciler ile yerleşik nüfus arasında normatif gerilimlere neden olmakta; bu durum, sosyal süreklilikte kırılmalara ve davranışsal kopuşlara zemin hazırlamaktadır.

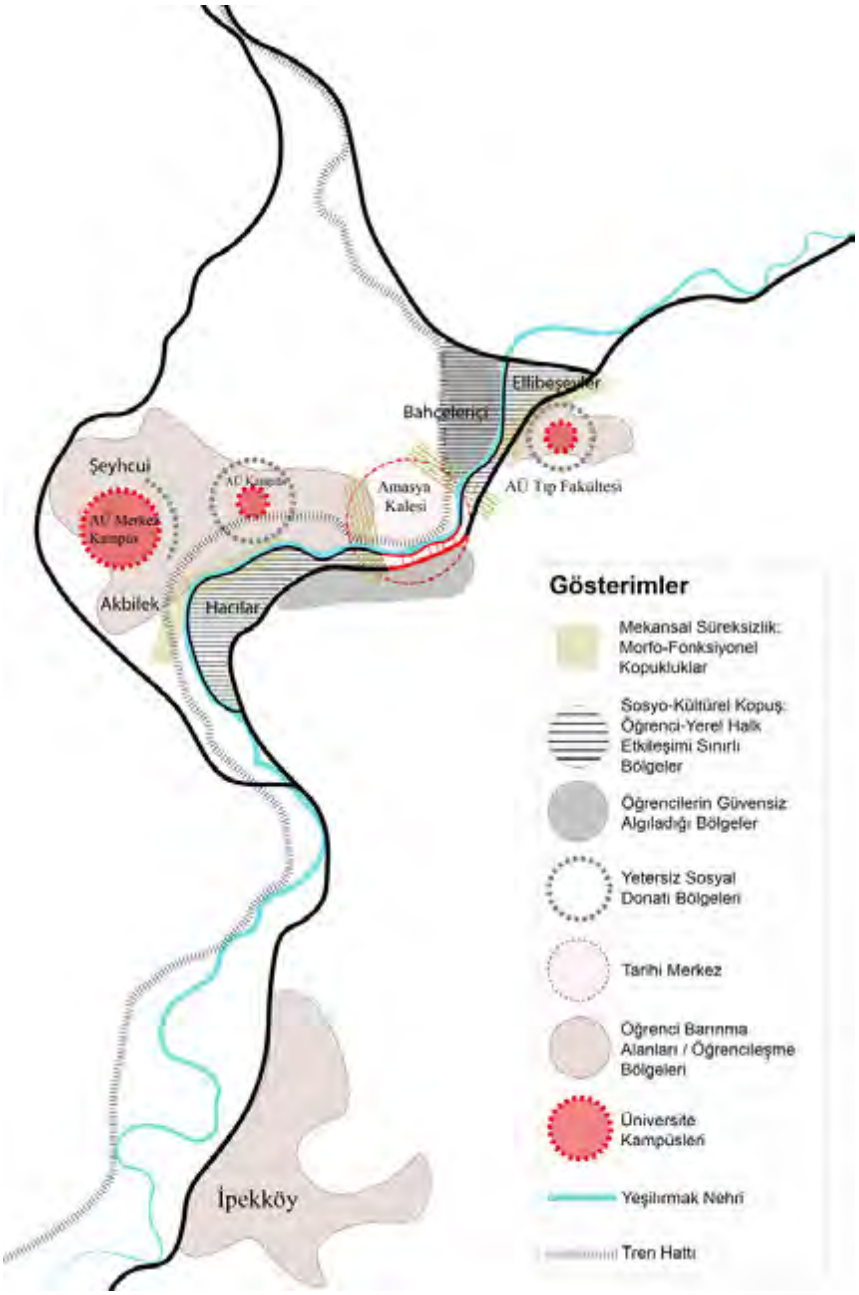
Görüşmelerde yerel esnafın önemli bir kısmı, üniversitenin varlığını ekonomik canlanma bağlamında olumlu değerlendirmiştir. Şeyhcui ve Akbilek gibi üniversiteye yakın mahallelerde, öğrencilerin artan sayısı özellikle

gıda, konaklama ve perakende sektörlerinde dönüşüme yol açmıştır. Hacılar Meydanı'ndaki bir esnafın, "Öğrenciler bizim velinimetimiz. Bu yüzden 1-0 öndeler." ifadesi bu katkının altını çizmektedir. Ancak, öğrenci istihdamına ilişkin görüşler daha temkinlidir. Bazı esnaflar, öğrencileri yarı-zamanlı ya da stajyer olarak çalıştırdıklarını belirtirken bir diğer grup esnaf, öğrencilerin geçici niteliği nedeniyle istihdamı sürdürülebilir bulmamaktadır. Bu ikili yapı, öğrencilerin yerel ekonomiye yalnızca tüketici olarak değil, potansiyel bir emek gücü olarak da entegre olma kapasitelerinin sınırlı ve kırılgan olduğunu göstermektedir. Bu durum, Evers'ın (2019) tanımladığı "ekonomik gömülülük" kavramı bağlamında değerlendirildiğinde, Amasya'da öğrencilerin kent ekonomisine kalıcı yerleşimleri henüz kısıtlı düzeydedir.

Yerel halk ile yapılan görüşmelerde, halkın öğrencileri düşük riskli görevlerde güvenilir bulduklarını; ancak daha yüksek güven gerektiren durumlarda (örneğin, anahtar teslimi veya çocuk emanet etme gibi) çekimser davrandıkları görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin kente entegrasyonunun sınırlı sosyal ağlarla çevrili olduğunu ve karşılıklı tanışma düzeyinin düşük kaldığını göstermektedir. Sosyal etkileşim düzeyi ise mahalle bazında değişmektedir. Örneğin, kentin tarihi merkezinde öğrencilerle ilişki kurulduğu ifade edilirken, bazı mahallelerde bu etkileşimin oldukça sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu kopukluk, öğrencilerin geçici niteliği ve mevsimsel varlıkları nedeniyle yerel halkla kalıcı sosyal ilişkiler kurmalarını zorlaştırmakta; bu da kentsel sosyal sürekliliği kesintiye uğratmaktadır.

4.2. Öğrencilerin Gözünden Öğrencileşmenin Morfolojisi

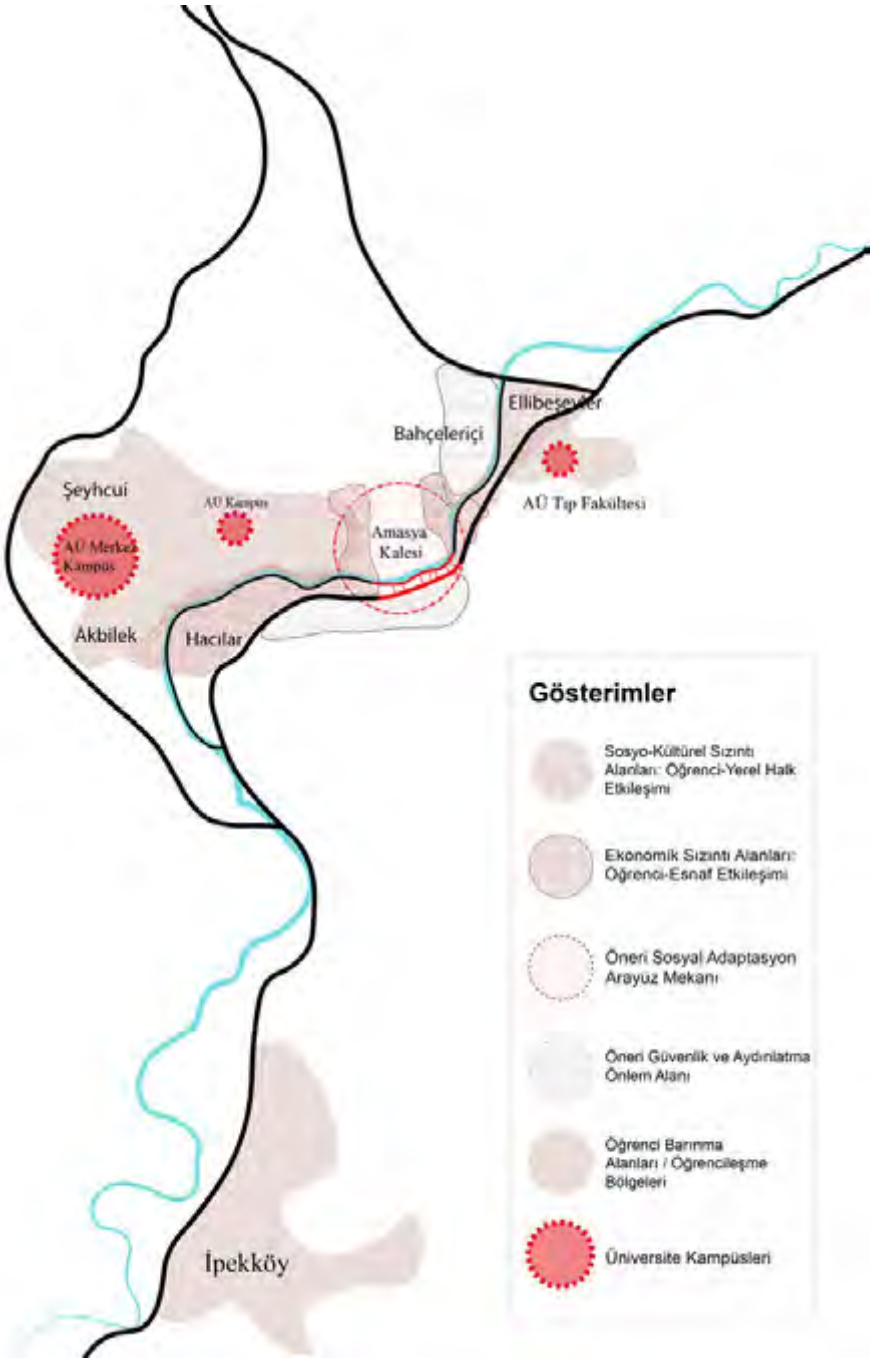
Çalışma kapsamında, Amasya Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden gönüllü öğrencilerle bir çalıştay düzenlenmiştir. Beşer kişiden oluşan dört grup, üniversitenin kente etkisiyle ortaya çıkan morfolojik değişimleri gözlemlemek üzere yönlendirilmiştir. Çalıştayın ilk aşamasında, öğrencilerden kenti temsil eden mekânsal analizler ve GZFT analizleri hazırlamaları istenmiştir. İkinci aşamada ise bu analizlerden yola çıkarak, kente ilişkin stratejik değerlendirmeler içeren bir "Strateji ve Öneri" paftası oluşturmaları talep edilmiştir. Amasya Üniversitesi öğrencileri tarafından üretilen dört GZFT analizinin sentezinde, üniversite kampüslerinin kent içindeki yeri ile öğrencileşmenin yarattığı mekânsal sorunlar arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır (Şekil 2). Bu sentezde, öğrenci barınma alanlarının sosyal donatı eksiklikleriyle örtüştüğü, yerel halkla etkileşimin zayıf kaldığı ve bazı bölgelerin güvensiz algılandığı durumların, kentte morfolojik süreksizliklere yol açtığını görülmektedir. Özellikle kampüsler ile tarihi merkez arasında kalan geçiş bölgeleri hem sosyal hem fiziksel süreksizliklerin mekânsal olarak görünür hale geldiği "sızıntı alanları"na işaret etmektedir.

Şekil 2. Öğrenci GZFT Analizlerinden Üretilen Sentez Pafta

Öğrencilerin hazırladığı strateji ve öneri paftalarının sentezinde ise Amasya kentinde üniversite-kent kopukluğunu gidermeye yönelik geliştirilen mekânsal ve sosyal müdahale alanlarını gösterilmektedir (Şekil 6, Tablo 3). Öğrenciler, kültürel sızıntı alanlarının güçlendirilmesi, güvenli ve erişilebilir kamusal alanların artırılması, öğrenci-yerel halk ve esnaf etkileşiminin desteklenmesi gibi başlıklarda öneriler geliştirmiştir. Özellikle Bahçeleriçi, Beyazıtpaşa ve Şeyhcui mahalleleri ile Amasya Üniversitesi kampüs çevresi, etkileşimin yeniden üretileceği öncelikli alanlar olarak tanımlanmış; bu alanlarda sosyal, ekonomik ve fiziksel sürekliliği sağlayacak koridorlar ve işlevsel dönüşüm önerileri sunulmuştur. Amasya'nın güneyinde bulunan ve

öğrencilerin bir kısmının barındığı İpekköy'ün ise kent merkezi ve üniversite kampüslerinden kopukluğu vurgulanmış, bu bölgenin kente entegrasyonunun sağlanması ile ilgili öneriler geliştirilmiştir.

Şekil 3. Öğrenci Strateji ve Öneri Çalışmalarından Üretilen Özet Harita

Tablo 3. Öğrenci Strateji ve Öneri Çalışmaları Sentez Tablosu

Tematik Strateji ve Öneriler		Grup 1	Grup 2	Grup 3	Grup 4
Üniversite-kent kopukluğunun giderilmesi		- Şehir merkezi ile kampüs arasındaki ulaşım ve sosyal etkileşimin arttırılması. - Öğrenci dostu ticaret aksları oluşturulması.	Üniversitenin kentle bütünleşmesini sağlamak için sosyal alanların ve yürüyüş yollarının kurgulanması.	Üniversite-merkez arası toplu taşıma saatlerinin öğrenci ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi.	Üniversite yerleşkelerinden otogara ring seferleri ve istasyonların oluşturulması.
Öğrenci-yerel halk etkileşiminin sağlanması	Kültürel sızıntı alanları oluşturulması	- Bahçeleriçi Mahallesi'nde öğrenci-halk etkileşimi için festival alanı oluşturulması. - Bahçeleriçi Mahallesi'nde yeşil alanlar ve rekreasyon alanları oluşturulması. - Öğrencilerin tarihi dokuyu tanımasını sağlayacak kültür rotalarının oluşturulması	Üniversite çevresinde daha çok sosyalleşme ve spor alanlarının oluşturulması.	- Şeyhcui ve Beyazıtpaşa Mahallelerinde öğrenci merkezleri ve eğlence alanları oluşturulması - Açık ve kapalı spor alanları ve yürüyüş ve bisiklet yollarının düzenlenmesi.	- Mahallelerde mevcut ve yeni yapılacak kültür evlerinde kurs ve etkinlikler düzenlenerek etkileşimin arttırılması. Milli hakimiyet parkı çevresinde etkileşimi destekleyecek sızıntı bölgeleri oluşturulması, 12 Haziran festivallerinin yeniden burada kutlanması. - Kirazlıdere-Tıp Fakültesi ve İpekköy yerleşkesi çevrelerinde kültürel ve sportif etkinlik alanlarının artırılması. - Öğrenci ve yerel halkın ücretsiz zaman geçirebileceği mahalle parklarının yaygınlaştırılması. - Beyazıt Külliyesi çevresindeki kurum binalarının rekreasyon alanı olarak dönüştürülmesi.

	Kültürel sızıntıya olanak verecek etkinliklerin düzenlenmesi	- Hacılar Meydanı'nda öğrencilere yönelik rehberlik ve etkinlik organizasyonları yapılması.	- Öğrencilerin yerel halkla buluşabileceği eğlence mekanlarının artırılması ve mahalle etkinlikleri düzenlenmesi. - Hacılar Meydanı, belediye tiyatro salonuna uzak kaldığı için burada sosyo-kültürel etkinliklerin çoğaltılması. - Sofular Mahallesi'nde tarihi yapılarda atölyeler düzenlenmesi.	- Halk ve öğrencileri bir araya getiren etkinliklerin düzenlenmesi. - Sanat, kültür ve tarih kulüplerinin tarihi mekanlardaki etkinlikleri için desteklerin artırılması.	
Öğrenci-esnaf etkileşimi: ekonomik sızıntı alanları		- Tarihi bölgelerde kafe, butik otel gibi kültürel merkezler açılarak öğrencilerin yerel esnafın yanında yarı-zamanlı çalışabilmesine imkân verilmesi.	X	- Öğrencilere özel kampanyalar düzenleyen işletmeler destek verilmesi. - Esnafa teşvik sağlanarak öğrencilere part-time istihdam sağlanması.	X
Fiziksel süreksizliğin giderilmesi: ulaşım ve erişilebilirlik çözümleri		- Öğrenciler için gece ulaşım hatlarının genişletilmesi, ek seferlerin düzenlenmesi ve kampüs ulaşımının güçlendirilmesi.	Akbilek Mahallesi'nde otopark sorunu için cep otoparklar düzenlenmesi.	- Ulaşım sorunlarını tespit edebilmek için düzenli anketlerin yapılması.	X
Güvenlik ve aydınlatma önlemleri		- Yaya ve bisiklet yollarının artırılmasıyla, öğrencilerin daha güvenli ve rahat hareket etmesinin sağlanması.	Ziyaret Kasabası, Kral Kaya Mezarlıkları, Hızırpaşa, Kale Yolu, Çevre Yolu, İpekköy gibi mahallelerden aydınlatma ve güvenlik kameralarının artırılması.	- Stadyum, içeri şehir ve diğer yoğun noktalarda LED aydınlatma projeleri geliştirilmesi.	İçerişehir'de öğrenci ve yerel halkın birlikte zaman geçirebileceği güvenli alanların oluşturulması.

Araştırma, üniversitenin kente etkisinin mekânsal olarak homojen dağılmadığını; aksine, belirli bölgelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Üniversiteye yakın mahallelerde hem olumlu etkiler (ekonomik canlılık, sosyal hareketlilik) hem de olumsuz etkiler (güvenlik kaygısı, kültürel çatışmalar) daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Bu bölgelerde hem fiziksel hem sosyal kopuşların yaşandığı, öğrencilerle yerel halkın gündelik yaşam rotalarının kesişmediği alanlar oluşmaktadır. Bu durum, "sızıntı noktaları" kavramıyla açıklanabilmektedir: Sızıntı noktaları, öğrencilerin varlığına rağmen yerel halkla etkileşimlerinin sınırlı kaldığı, sosyal temasın azaldığı ve mekânsal sürekliliğin kesintiye uğradığı kentsel boşluklar olarak tanımlanabilir. Bu boşluklar, kent dokusunda hem davranışsal hem de fiziksel kopuşlara neden olmakta ve öğrencileşmenin kentteki izlerinin parçalı ve sınırlı bir biçimde yerleşmesini beraberinde getirmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Amasya'da üniversite varlığının kent mekânı üzerindeki etkileri, katılımcı çalıştayda Amasya Üniversitesi öğrencilerinin ürettikleri GZFT analizleri ve strateji önerileri üzerinden değerlendirildiğinde, belirgin mekânsal eşikler, sızıntı alanları, sosyal etkileşim eksiklikleri ve kültürel kopuş noktaları gözlemlenmektedir. Öğrencilerin haritalandırdığı alanlar, yalnızca barınma bölgelerini değil, aynı zamanda öğrenci-yerel halk etkileşiminin sınırlı kaldığı, sosyal donatıların yetersiz bulunduğu ve güvenlik algısının zayıf olduğu mekânları da açığa çıkarmaktadır.

Kentte öğrencilerin yoğunlaştığı barınma bölgeleri özellikle içerisinde Mimarlık, Mühendislik ve İlahiyat Fakülteleri'nin de yer aldığı Amasya Üniversitesi Yeşilırmak Yerleşkesi'nin konumlandığı Şeyhcui ve komşusu olan Akbilek Mahallelerinde toplanmaktadır. Bu bölgeler, yeni konut projelerinin ve ticari işletmelerin geliştiği, öğrencilerin gündelik yaşam pratiklerini şekillendirdiği alanlar haline gelmiştir. Barınma eksenli bu kümelenme, üniversitenin mekânsal etkisinin yoğunlaştığı ilk çemberi oluşturmaktadır. Benzer biçimde, Tıp Fakültesi'nin açılmasıyla birlikte kentin kuzeydoğusunda yeni bir öğrenci yaşam ve gelişim alanı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, üniversite varlığının mekânsal yayılımında iki farklı aksın (kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda) oluştuğunu ve bu aksların tarihî kent merkezinde kesişerek bir mekânsal terazinin iki ucunu temsil ettiğini göstermektedir.

Ancak bu mekânsal gelişim, eş zamanlı olarak bazı bölgelerde sosyal kopuşları, güvensizlikleri ve etkileşim eksikliklerini de beraberinde getirmektedir. Öğrenciler tarafından güvensiz olarak işaretlenen alanlar, hem fiziksel çevre düzenlemeleri hem de sosyal doku açısından zayıf noktaları ifade etmektedir. Bu bölgeler, sosyal temasın zayıfladığı, öğrencilerin gündelik güzergâhlarında dışarıda bıraktıkları mekânsal boşluklardır. Bu mekânlar, sızıntı noktaları kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, öğrencilerin kentle kurduğu mekânsal ve sosyal ilişkinin süreksizliğine işaret etmektedir.

Yerel halk ile öğrencilerin etkileşiminin düşük olduğu bölgelerin genellikle ticari faaliyetlerin zayıf, sosyal donatıların sınırlı ve gerli seviyesinin görece düşük olduğu, yeni kentsel gelişim yöneliminin dışında kalmış alanlar olduğu tespit edilmiştir. Bu bölgelerdeki sosyal temas eksikliği, kentsel bütünleşme sürecinin sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik eşiklerle de sınırlı kaldığını göstermektedir.

Buna karşın, öğrencilerin GZFT analizlerine istinaden geliştirdikleri kentsel stratejiler kapsamında önerdikleri ortak etkinlik noktaları ve rekreatif alanlar bu kopuşları onarabilecek potansiyel alanlar olarak değerlendirilebilir. Bu müşterek mekanlar hem öğrencilerin hem de yerel halkın karşılaşabileceği, ortaklaşmaya imkân tanıyan sosyal adaptasyon arayüzleri olma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla önerilen bu mekânlar, kültürel temasın gerçekleştiği, sosyal etkileşimin tetiklendiği ve kentsel sürekliliğin yeniden inşa edilebileceği potansiyel odaklar olarak öne çıkmaktadır.

Kent coğrafyasının kendine özgü biçimlenişi de bu mekânsal dağılımı doğrudan şekillendirmektedir. Amasya'nın vadide yer alan konumu, ırmak boyunca gelişen lineer bir yerleşim yapısını beraberinde getirmiştir. Irmağın kuzeydoğusu ve güneybatısı arasında gelişen bu iki aks hem kentin tarihî merkezinin konumunu hem de üniversite kampüslerinin yerleşimini belirleyen doğal eşikler yaratmaktadır. Bu doğal eşikler, fiziksel kopuşların olduğu mekânsal sınırlar üretmekte ve öğrencilerin kent içi hareketliliğinde belirleyici olmaktadır.

Sonuç olarak, Amasya örneğinde öğrencileşme süreci, yalnızca konut piyasasında ya da ticari yapılarda değil; aynı zamanda kent içi mekânsal süreklilik ve süreksizlik dinamiklerinde, sosyal etkileşim düzeylerinde ve algılanan güvenlik ve kamusal alan kullanımı gibi göstergelerde de belirgin etkiler üretmektedir. Saptanan eşik alanlar, öğrenciler ile kent arasında kurulması gereken temasların gerçekleşmediği, mekânsal kopuşların yaşandığı ve bu nedenle planlama müdahalesi gerektiren bölgelerdir.

Bu bağlamda Amasya'da üniversitenin varlığı, klasik anlamda bir 'çekim merkezi' olmanın ötesine geçerek, kent içi mekânsal örüntüleri dönüştüren bir aktör haline gelmiştir. Üniversitenin kampüsleri çevresinde gelişen yeni ticaret aksları, barınma bölgeleri ve hizmet sektörü kümelenmeleri hem fiziksel hem de sosyal mekânda süreklilik ile süreksizlik arasında salınan bir yapı ortaya koymaktadır. Özellikle "sızıntı noktaları"nın öğrenciler açısından sosyal etkileşimin zayıf olduğu, yerel halk açısından ise dönüşümün sınırlı biçimde hissedildiği eşikler olarak ortaya çıkması, kent içi kopuşları görünür kılmaktadır. Bu durum, öğrencileşmenin kentte homojen bir etkiden ziyade mekânsal olarak farklılaşan, zaman içinde de asimetrik ilerleyen bir etki yarattığını göstermektedir.

6. KAYNAKÇA

Akengin, H. ve Kaygı, A. (2013). Şehirleşme üniversite ilişkisine bir örnek: Gazimağusa. Marmara Coğrafya Dergisi, 28, 501-525.
Arlı, E. (2013). Barınma yerinin üniversite öğrencilerinin kişisel ve sosyal gelişim ve akademik başarı üzerindeki etkilerinin odak grup görüşmesi ile incelenmesi. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, (2), 173-178.
Boersma, K., Langen, H. ve Smets, P. (2013). Paradoxes of Studentification: Social Mix versus Gentrification in a Disadvantaged Neighborhood in Amsterdam East. The Open Urban Studies Journal, 6, 40–49.
Chandra, M. (2024). Studentification and The Political Displacement of The Black Worker Electorate. Urban Affairs Review. https://doi.org/10.1177/10780874241264785
Chatterton, P. (1999). University students and city centres–the formation of exclusive geographies: The case of Bristol, UK. Geoforum, 30(2), 117-133.

Donaldson, R., Benn, J., Campbell, M. ve De Jager, A. (2014). Reshaping Urban Space through Studentification in Two South African Urban Centres. Urbani Izziv, 25, 176–188.
Evers, G. (2019). The impact of the establishment of a university in a peripheral region on the local labour market for graduates. Regional Studies, Regional Science, 6(1), 319–330.
Florax, R. J. G. M. (1987). The Regional Economic Role of Universities: the Dark Side of University. Twente University, Centre for Higher Education Policy Studies.
Glasson, J. (2003). The widening local and regional development impacts of the modern universities-a tale of two cities (and north-south perspectives). Local Economy, 18(1), 21-37.
Gregory, J. J., ve Rogerson, J. M. (2019). Housing in multiple occupation and studentification in Johannesburg. Bulletin of Geography. Socio-economic Series, (46), 85-102.
Haghighi, F. (2018). Study. Be silent. Die: indeterminate architecture and the dispositif of studentification. Journal for Cultural Research, 22(1), 55–72. https://doi.org/10.1080/14797585.2018.1426477
Hubbard, P. (2008). Regulating The Social Impacts of Studentification: A Loughborough Case Study. Environment and Planning A, 40(2), 323–341.
Ike, N., Baldwin, C. ve Lathouras, A. (2017). Optimising Tertiary Student Accommodation within University Neighbourhoods. Articulo – Revue de Sciences Humaines.
Işık, Ş. (2008). Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(3), 159–181.
Kahraman, C. (1998). Kentsel Mekan Sürekliliği/Süreksizliği ve Güvenlik İhtiyacı İlişkisi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
Kaya, G. (2014). "Adıyaman Üniversitesi'nin Kentsel Mekan ve Sosyal Çevre Üzerindeki Etkisi (Altınşehir Mahallesi'ndeki Haneler ve İşletmeler Üzerine Bir İnceleme)", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(16), 231-260.
Lager, D. ve Van Hoven, B. (2019). Exploring the Experienced Impact of Studentification on Ageing-in-place. Urban Planning, 4(2), 96–105.
Miessner, M. (2020). Spatial planning amid crisis. The deepening of neoliberal logic in Germany. International Planning Studies, 25(1), 52-71.
Moos, M., Revington, N., Wilkin, T. ve Andrey, J. (2019). "The Knowledge Economy City: Gentrification, Studentification and Youthification and Their Connections to Universities". Urban Studies, 56(6), 1075–1092. https://doi.org/10.1177/0042098017745235
Öztürk, S., Torun, İ. ve Özkök, Y. (2011). "Anadolu' da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (16), 145- 158.
Sage, J., Smith, D. ve Hubbard, P. (2012). The Diverse Geographies of Studentification: Living Alongside People Not Like Us. Housing Studies, 27(8), 1057–1078.
Sankir, H. ve Sankir, S. (2017). University-city interaction and perception in terms of social change: the case of bülent ecevit university. Journal of Higher Education and Science, 7(3), 473. https://doi.org/10.5961/jhes.2017.224
Sargın, S. (2006). Şehirleşme, üniversiteler: üniversitelerin şehirleşmeye etkileri: Isparta örneği (Vol. 2). Fakülte Kitabevi.
Smith, D. P. (2004). "Studentification": the gentrification factory? in Gentrification in a global context (ss. 73–90). Routledge.
Smith, N. (2005). The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city. Routledge.
Smith, D. P., ve Holt, L. (2007). Studentification and 'apprentice'gentrifiers within Britain's provincial towns and cities: Extending the meaning of gentrification. Environment and Planning A, 39(1), 142-161.
Tuysuz, S. (2020). "Dönüştürücü Bir Mikro-Coğrafya Alanı Olarak Üniversiteler ve Yerellik-Evrensellik Paradoksu", Ege Coğrafya Dergisi, 29(2), 179-199

Van Den Berg, L., ve Russo, A. (2017). The student city: strategic planning for student communities in EU cities. Routledge.
Wiewel, W., ve Perry, D. C. (2008). The University, the City, and the State. Global Universities and Urban Development: Case Studies and Analysis, 303.
Yılmaz, C. (2011). Anadolu kentlerinin öğrencileşmesi: Başka bir kentleşme deneyimi. 25, 1–17.

KURUÇEŞME MAHALLESİ: "KENT İÇİ ÖTEKİLİK" VE TAMPON BÖLGE OLUŞUMLARI ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME

13

Selen ÖZGÜR[1], Tuba SARI[2]

[1] ozogrselen@gmail.com
[2] tuba.sari@btu.edu.tr

ÖZET

Kentler, tarih boyunca yaşanan kriz ortamlarının etkisiyle değişim, dönüşüm ve başkalaşım süreçlerinden geçmiş ve sonucunda günümüz kentleri, tek bir düzlemde tanımlanamayan çok boyutlu ve katmanlı bir yapıya kavuşmuştur. Bu süreçte kentlerin bütününde çeşitli parçalanmalar ve kopuşlar meydana gelmekte; yerler bulundukları kentsel bağlamdan ve dokudan yalnızca fiziksel anlamda kopmakla kalmayıp, ilişkisel, sosyal ve zihinsel kopuşlar yaşayarak da dışlanabilmektedir. Bu durum, çeşitli dışlanma veya dışarıda bırakılma eylemlerinin bir sonucu olarak tampon bölge oluşumlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tampon bölgeler bu bağlamda kent içi ötekiler olarak da nitelendirilebilir. Kentte meydana gelen kopuşlar yalnızca kentsel iç mekanlarda değil, aynı zamanda Conzen'in(1960) tanımladığı biçimiyle 'kent kenarları'nda da gözlemlenebilmektedir. Bu durum, kentsel bütünlük içinde hem fiziksel hem de sosyal anlamda marjinal alanların ve yeni sınırların oluşumuna işaret etmektedir.

Çalışma, tarih boyunca yaşanan krizlerin izlerini barındıran ve katmanlı bir dokuya sahip Bursa kentini ele almaktadır. Kentleşmenin başladığı Hisar Bölgesi, sur duvarlarını aşarak zamanla başta Hanlar Bölgesi olmak üzere yeni yerleşim alanlarıyla genişlemiştir. Kuruluş dönemlerinde 'kent kenarı' olarak nitelendirilebilecek Kuruçeşme Mahallesi, günümüzde kent içinde ötekileştirilmiş bir mekan olarak kentsel tampon bölge oluşumuna örnek teşkil etmektedir. Çalışma, nitel araştırma yöntemleri kapsamında fenomenolojik analiz ve tamamlayıcı yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Mahalle, Norberg-Schulz'ün(1980) ortaya koyduğu "yerin ruhu (genius loci)" kavramı çerçevesinde analiz edilmiştir. Yerinde analizler, farklı gün ve saatlerde gerçekleştirilmiş, mekân kullanımları gözlemlenmiştir. Bu gözlemler, Pink'in(2007) görsel araştırma yöntemlerine dayalı olarak fotoğraflama, haritalama ve diğer görsel anlatım teknikleriyle desteklenmiştir.

Kuruçeşme Mahallesi'nin 'genius loci' bağlamında fiziksel ve zihinsel düzeyde uğradığı bozunum, alanın tampon bölge niteliği ve bu durumun sebepleri üzerinden analiz edilmiştir. Çalışma, Bursa'nın Kuruçeşme Mahallesi'ni, kent ile kurduğu ilişkilerin zamanla zayıfladığı ve dönüştüğü bir 'kent içi öteki' olarak ele almaktadır. Çalışmayla, mahallenin kentle kurduğu; kopan, zayıflayan, değişen ilişkilerin analiz edilmesi ve araştırma bulgularıyla kaybolan 'yerin ruhu'na dair yeni mekânsal senaryolar ve çözüm önerileri geliştirerek, gelecekteki müdahalelere bütüncül bir yaklaşım sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bursa-Kuruçeşme Mahallesi, Fenomenolojik inceleme, "Kent İçi Öteki", Tampon bölge, "Yerin Ruhu"

1. GİRİŞ

Kentlerin zaman içerisinde geçirdikleri değişimler, dış ve iç dinamiklerin etkisiyle sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarda şekillenerek kentin biçimsel yapısını da farklılaştırır. Farklı biçimlerde bir araya gelerek günümüz kentlerinin çok boyutlu ve katmanlı bütünsel yapısını oluşturan kent parçalarının dönüşüm süreçleri özgün bir izleğe sahip olabilir. Bu süreçler; bir araya gelme, yan yana gelme, üst üste binme, kesişme ve üretim gibi çeşitli eylemlerle gerçekleşir. Sonuçta kentte fiziksel ayrışmalar ortaya çıkabilir, organize dokular oluşabilir ve birçok olasılığın meydana gelebileceği potansiyel mekânlar biçimlenebilir.

Kent parçaları arasındaki ilişki ağları, bu dönüşüm süreçlerinde etken bir rol oynar; kimi zaman paralel seyreden kimi zaman ise farklı yönlerde gelişen bu süreçler, bazı yerlerin başkalaşarak kentten kopmasına yol açabilir. Ancak bu kopuş salt fiziksel bir ayrışma olarak kalmaz; aynı zamanda bu yerler bulundukları sosyal ve zihinsel bağlamdan da soyutlanabilirler. Kent tarafından dışlanan, ötekileştirilen bu alanlar tampon bölgelerin oluşumuna ve dolayısıyla kent içi ötekileşmeye zemin hazırlar.

Kent içerisindeki komşu parçalar, birbirleriyle kurdukları ilişkiler aracılığıyla organize bir yapı oluşturabilirler. Organize olabilme potansiyeline sahip kent parçaları, tanımlı bir işleve ya da belirli bir kentli profiline sahip olabilir ve bu tanımlılık yer aldıkları çevrede baskın bir etki yaratabilir. Norberg-Schulz'un da vurguladığı üzere, yerlerin "karakteri" (1980) bu tür dokuların özgünlüğünün ifadesi olarak kabul edilebilir; bu ifade, yerlerin çevreleriyle kurdukları ilişkilerde de etken rol oynar.

Belirgin özelliklerle karakterize olmuş dokuların yoğunluğu ve çevrelerine karşı kurdukları baskının, kent içinde yeni sınırların şekillenmesinde rol oynadığı söylenebilir. Bu sınırlar, sosyal ve mekânsal dinamiklerin karmaşıklığını ortaya koyarken, kent parçalarının varlıklarını belirleyip çevreleriyle ilişki kurmalarını sağlar. Heidegger'in ifadesiyle, "Mekân, bir şeyler için yer açılmış olandır, yani bir sınır içinde boşluk kılınmış olandır... Sınır, bir şeyin sona erdiği yer değil, bir şeyin varlığa çıkmaya başladığı yerdir." (Heidegger, 2005, s. 100). Bu bağlamda, kentte oluşan görünür veya görünmez sınırlar, sadece mekânsal değil, aynı zamanda kentin bütünselliğinde farklılaşmalar ve bozunmalar yaratan etken unsurlar olarak da ortaya çıkabilir.

Şekil 1. Tampon Bölge, Kuruçeşme Mahallesi ve Çevre Bölgelerin Alan Sınırları.

Çalışma kapsamında, köklü bir tarihi geçmişe sahip Bursa kentinin, Yahudi mahallesi olan Kuruçeşme Mahallesi ele alınmıştır. Mahalle ve yer aldığı çevre, tarihsel süreç boyunca Hisar Bölgesi, Hanlar Bölgesi ve Altıparmak Caddesi ile yoğun bir etkileşim içerisinde olmuş, çalışma süreci bu eksende ilerlemiştir (Şekil.1). Bursa'nın, ilk ve en eski yerleşim yeri olan Hisar, Osmanlı'nın fetih sürecine kadar kale şehir olarak varlığını sürdürmüş ve Maydaer'in ifadesiyle, "bir Bizans kasabasının nasıl bir Osmanlı semti haline geldiğinin göstergesi" (2008, s. 20) olmuştur.

Osmanlı'nın fethinin ardından gayrimüslim yerleşimleri Hisar'dan kent çeperlerine taşınmış, kentin zamanla genişlemesiyle yerleşimler Hisar'ı çevreleyen surların da dışına taşmıştır. Böylece Hanlar Bölgesi gibi yeni şehir merkezleri oluşmuştur. Hisar'ın surları dışında yer alan Yahudi yerleşimi Kuruçeşme Mahallesi'nin diğer bir adının Uzunsabat olduğu ve Orhan Gazi'nin bu Mahalle'ye Pınarbaşı suyundan vakfettiği bilinmektedir (Akkılıç, 2002; Ekinci, 2019).

Yahudi toplumunun yerleştiği Kuruçeşme Mahallesi (Şekil.2), Hisar'ın surlarının çeperinde konumlanmış olup Conzen'ın kentsel morfoloji yaklaşımları doğrultusunda "kent kenarı" (1960) olarak değerlendirilir. Kuruçeşme Mahallesi, kurulduğu ilk dönemde kentin çeperinde, kenarında olmayı, surların çizdiği fiziksel sınırların dışında olmayı ve günümüzde ise kentin içinde bir "öteki" olmayı deneyimlemektedir.

Şekil 2. Soldan sağa: Kuruçeşme Mahallesi'nin eski bir görünümü(Bursa Ansiklopedisi, 2021); Hisara doğru "Kasaplar Sokağı"; Kuruçeşme Mahallesi, bir avluda iki kadın (Auguste Léon, 1913, Albert Kahn Arşivi).

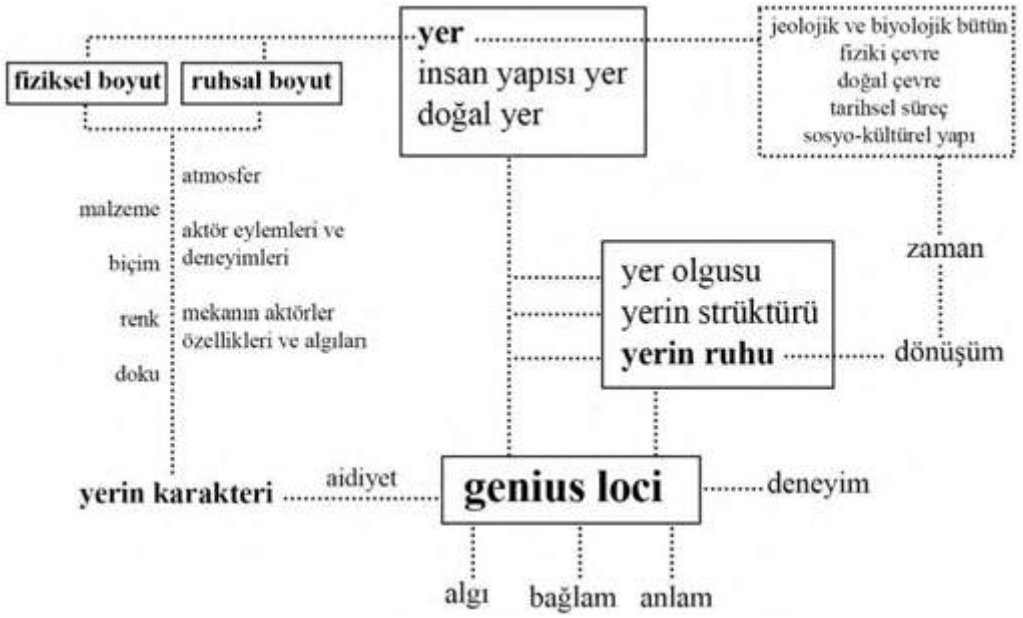
Çalışmanın temel amacı, kentin zaman içerisinde geçirdiği dönüşüm süreçlerinde ötekileşen, bağlamsal ilişkilerinden kopan ve tampon bölge işlevi gören kent parçalarının oluşum dinamiklerini anlamak ve bu parçaların yeniden kent bütünlüğüyle ilişkilendirilebileceği olasılıkları araştırmaktır. Bu çerçevede, Bursa'nın çok katmanlı tarihsel yapısında konumlanan Kuruçeşme Mahallesi, hem Hisar'ın surlarının çeperinde yer alan tarihsel bir Yahudi yerleşimi olarak geçmişteki fiziksel sınır deneyimlerini hem de günümüzde kentsel ötekilik halini birlikte barındırması bakımından özgün bir örnek sunmaktadır.

Çalışmanın alt hedefleri arasında; mahallenin mekânsal ve sosyal olarak kentle kurduğu ilişkilerin dönüşümünü incelemek, bu dönüşüm sürecinde oluşan zihinsel ve fiziksel kopuşları ortaya koymak ve "tampon bölge" kavramı üzerinden bu kopuşların nedenselliğini kentsel analiz ve gözlemler üzerinden deşifre etmek yer almaktadır.

Kuramsal çerçevede çalışma, Christian Norberg-Schulz'ün "yerin ruhu (Genius Loci)" ve Conzen'in kentsel morfoloji yaklaşımlarından "kent kenarı" olma haline dayanmaktadır. Norberg-Schulz'e göre bir yer, sadece fiziksel özelliklerle açıklanamayacak nitelikte, bütüncül bir olgudur: "Bir yer bu nedenle niteliksel, 'bütünsel' bir fenomendir; onu yalnızca mekânsal ilişkileri gibi herhangi bir özelliğine indirgersek, somut doğasını gözden kaçırırız." (1980, s. 8) Diğer yandan, Conzen'in kentsel morfoloji yaklaşımıyla, kentin kenarında olma hali, kent içi öteki pozisyonundaki Kuruçeşme Mahallesi'nin morfolojik karşılığını bulur.

Bu doğrultuda, çalışma sürecinde yerinde yapılan gözlemler ve görsel anlatım teknikleri olan fotoğraflama, haritalama gibi yöntemlerden yararlanılmıştır. Mahallenin hem fiziksel yapısı hem de alan deneyimleri üzerinden şekillenen zihinsel haritalar katmanlı olarak analiz edilmiştir. Farklı zamanlarda gerçekleştirilen gözlemlerle alanın kullanımı ve mevcut durumu değerlendirilmiş, elde edilen bulgular ile alanın kentten kopuşunun mekansal karşılıklarının izleri aranmıştır. Böylece, Kuruçeşme Mahallesi'nin kentsel bağlam içerisindeki tampon bölge olarak işleme halinin mekansal ve zihinsel analizi ile kavramsal düzlemde bütüncül bir bakış sunulmuştur.

2. YERİN RUHU (GENİUS LOCİ) VE KENT KENARINDAKİ ÖTEKİ MEKAN; TAMPON BÖLGE

Şekil 3. Genius Loci (Yerin Ruhu) Kavram Şeması.

Norberg-Schulz'a (1980) göre, *Genius Loci* yani "yerin ruhu", gözlemciden bağımsız olarak varlığını sürdürür; kullanıcıların deneyiminden bağımsız olsa da farklı bileşenler ve etkenlerle şekillenir. Kullanıcı deneyimi zorunlu olmamakla birlikte yerin karakteri üzerinde etkili olabilir. 'Yer'in karakterinin ilişkilendiği eyleme göre farklılaşması gerektiğini savunan Schulz'a (1980) göre, 'yer'e ait karakterin oluşumunda orada süregelen eylemler ve deneyimler etkilidir.

Aynı zamanda *yer* kavramını, "doğal yer" ve "insan yapısı yer" olarak açıklar ve bu doğrultuda; doğal yer, jeolojik ve biyolojik yapıyı; insan yapısı yer ise insanların ihtiyaçları doğrultusunda oluşturduğu yapı çevresi olarak ifade edilebilir (Şekil.3). Ancak *yer*, bu unsurların ötesinde; malzeme, biçim, doku, renk ve atmosfer gibi bileşenlerle kendine özgü bir karakter ve ruh taşır (Can, 2018).

Norberg-Schulz'ün (1980) "yerin ruhu (genius loci)" kavramı, bir mekânın yalnızca fiziksel bir konumdan ibaret olmadığını; deneyimler, mimari ifadeler, doğal çevre ve zamansal etkilerle biçimlenen bütüncül bir yapıda olduğunu düşündürür. Schulz, "Mimarlık, bir yerin ruhunu görünür kılmak demektir ve mimarın görevi anlamlı mekânlar yaratmaktır; böylelikle insanın 'yerleşmesine' yardımcı olur"(1980, s.5) ifadesiyle mimarlık ile ilişkisine doğrudan değinir. Mimarlık ürettiği mekansallıklar ile yerin ruhunu görünür kılar. Böylece mimarın anlamlı mekânlar yaratarak insanın 'yerleşme' eylemini gerçekleştirmesi sonucu *yerler* ile sürekli ilişki kurulabilecek bir ortam yaratılmış olur. Mekânın görünen fiziksel boyutunun ötesinde onu oluşturan tüm çevresel, kültürel, algısal ve duyusal katmanlarıyla birlikte kavranması gerektiği düşünülebilir. Dolayısıyla Genius Loci, bir mekânın hem görünen, fiziksel boyutu hem de görünmeyen, ruhsal ve zihinsel boyutuyla kurduğu ilişkiler bütünüyle şekillenen bir 'yer olma hali'ni ifade eder. Bu ruh, sabit değil; tarihsel, kültürel ve mekânsal bağlamlara göre sürekli değişen ve yeniden inşa edilen bir varoluş biçimidir.

Schulz, "farklı eylemlerin farklı karakterde mekânlar gerektirdiği (1980, s.14)" ifadesini kullanır. Bu yaklaşım doğrultusunda, belirli bir bölgede gerçekleşen eylemler ile bu eylemleri barındıracak şekilde biçimlenen mekânsal kurgular arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bursa'nın kent merkezinde yer alan Hisar, Hanlar Bölgesi ve Altıparmak Caddesi'nin, belirgin eylemlere imkan sağladığı söylenebilir. Hanlar bölgesinin ticari ağırlıklı bir bölge olarak inşa edilmesi ve günümüzde tarihi bir ticaret merkezi olarak varlığını sürdürmesi, kentin ilk yerleşim yeri olan Hisar bölgesinin kentin tarihi odak noktası olma özelliğini koruması ve ticari yoğunluklu Altıparmak Caddesi'nin sahip olduğu yoğun geçişli araç trafiği bu bölgelerin karakterleri için belirleyici faktörlerdir. Aynı zamanda mekân deneyiminin önemli bir parçasıdır. Söz konusu bölgelerin kent merkezinin odak noktalarını şekillendirdikleri görülmektedir. Bu bölgelerin tanımlı sınırlarının arasında kalan ve muğlak bir alan tanımlayan Kuruçeşme Mahallesi'nin çevresindeki baskın bölgelerden bu şekilde ayrışması, onun kentsel anlamda dışlanmaya maruz kaldığını ve tampon bölge olma durumunun güçlendiğini gösterir.

Muğlak ve geçişken nitelikteki Kuruçeşme Mahallesi, sahip olduğu özgün dokuyu yitirmekte, Hanlar ve Hisar Bölge'lerinin tarihi dokusuna ya da Altıparmak Caddesi'nin canlı ticari aksına yeteri kadar sızamamakta ve sıkışmaktadır. Bu durum, mahallenin fiziksel, sosyal ve kültürel olarak çevresiyle kurduğu ilişkilerde kopukluğa neden olmakta ve mahallenin kent içi öteki pozisyonunu sürdürmektedir. Mahalle'nin yerin ruhunun bozunuma uğraması mahalle sakinleri için aidiyet ve yön bulma açısından bir eksiklik hissi yarattığı söylenebilir. Bu eksiklik yalnızca mekânsal biçimlerin belirsizliğiyle değil, aynı zamanda gündelik yaşantının süreksizliğiyle de ilişkilidir. Heidegger'e (2005) göre yerleşmek, insanın doğasını koruyan, özgür ve güvenli bir çevreyle kurduğu anlamlı ilişkiyle mümkündür. Bu bağlamda, Kuruçeşme Mahallesi'nde gözlemlenen mekânsal ve zihinsel muğlaklıklar, söz konusu bütünlüğün zedelenmesine; dolayısıyla yerin sadece fiziksel değil, anlam katmanlarının da aşınmasına neden olmaktadır. Kuruçeşme Mahallesi günümüzde Bursa'nın kent merkezinde yer almasına karşın, kentin bütüncül yapısına katılım sağlayamadığı için adeta 'kentin kenarında' gibi işlemektedir.

Kent kenarı kavramı, Conzen'ın kent morfolojisi yaklaşımında kentteki yapı dokusunun seyrekleştiği, yoğun kentsel merkezle kırsal alan arasında kalan geçiş bölgeleri olarak tanımlanır. Conzen, kent kenarını; kentsel yayılmanın geçici ya da oldukça yavaş ilerlediği bir sınır hattında oluşan ve çevresel konum arayışındaki çeşitli arazi kullanım biçimlerinin bir araya gelmesiyle şekillenen kuşak benzeri bir bölge olarak değerlendirir (Conzen, 1960). Tarihsel olarak Bursa'nın ilk yerleşim alanı olan Hisar'ın çevresini tanımlayan sur duvarlarının hemen çeperinde konumlanmasıyla Kuruçeşme Mahallesi, morfolojik olarak bir kent kenarı karakteri taşımaktadır. Hatta günümüzde bu konumlanma biçimi, mahallenin "iç kent kenarı" olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ancak bu çalışmada "kent kenarı" kavramı, yalnızca fiziksel bir sınırı tanımlayan morfolojik bir terim olarak değil; Kuruçeşme Mahallesi gibi "arada kalmış" ve muğlak karakterli tampon bölgeleri tanımlayan zihinsel bir ele alınış biçiminin ifadesidir. Kentin kenarında olmak, çoğu zaman mekânsal ve toplumsal ötekileştirmenin bir göstergesi olarak okunabilir. Kuruçeşme Mahallesi de bu bağlamda, her ne kadar günümüzde kent merkezinin bir parçası gibi görünse de, adeta kentin kenarında konumlanıyor gibi; kente tam anlamıyla sızamayan, yerin ruhunun bozulmaya uğradığı, mekânsal ve toplumsal olarak ötekileştirilmiş bir tampon bölge işlevi görmektedir.

Conzen'ın öğretileri doğrultusunda, Tarihi Hisar Bölgesi'ni çevreleyen sur hattı, "sabitleyici hat" (fixation line) kavramı kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Hisar'ı çevreleyen surlar yalnızca fiziksel bir sınırı değil, aynı zamanda morfolojik gelişim sürecinde belirleyici bir eşik olarak kentsel dokunun yönünü

tayin eden bir hattı temsil ettiği söylenebilir. Günümüzde ise bu sabitleyici hattın çeperinde yer alan Kuruçeşme Mahallesi, "iç kenar kuşağı" içerisinde konumlanmaktadır. Conzen (2009), "İç Kenar Kuşağı, ortaçağ kent surlarının sabitleyici hattı etrafında gelişmiştir." (s. 31) ifadesiyle sabitleyici hat ve tarihi kent surları arasındaki ilişki ifade edilebilir. Bu bağlamda, kentin gelişiminde kalıcı etkiler bırakan fiziksel eşikler, yalnızca fiziksel sınırlar oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadede kent belleğinde zihinsel sınırlar da üretir. Fiziksel anlamda günümüze sürekli bir hat olarak ulaşamamış olan tarihi Hisar surlarının, yüzyıllardır sürdürdüğü bu sınır oluşturma hali, bugün zihinsel formda varlığını hala korumaktadır.

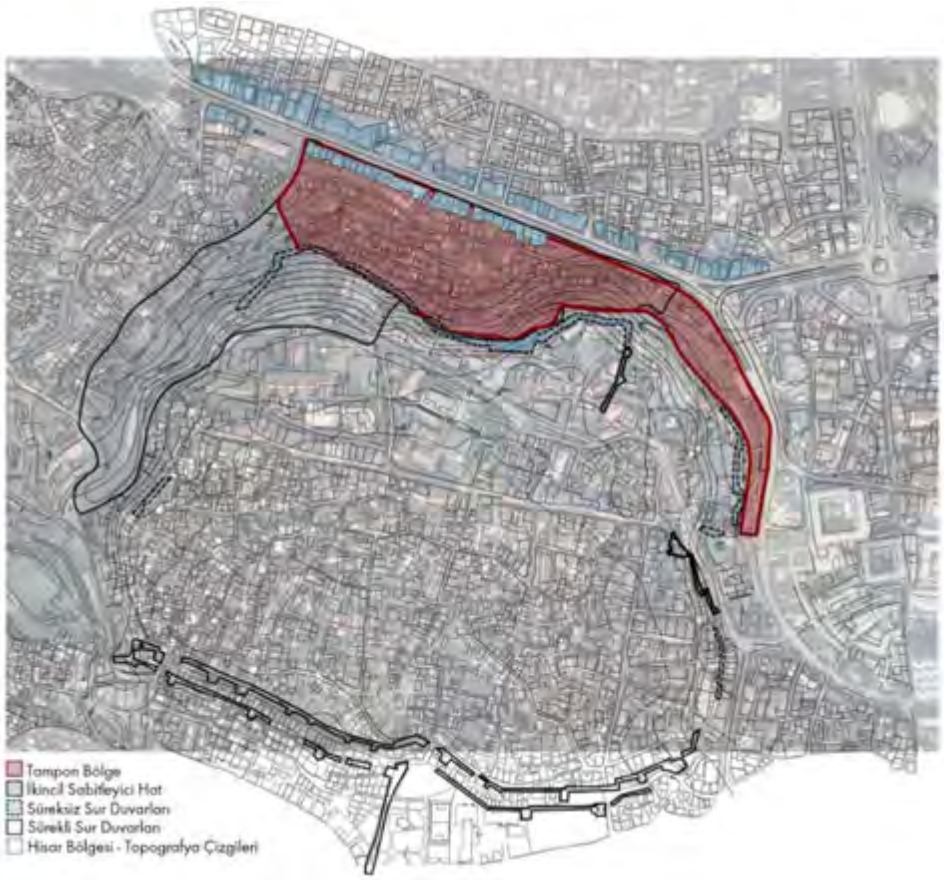
Bu zihinsel eşiklerin izini sürmek, günümüz kentsel dokusundaki süreklilik ve kopuşları anlamak açısından önemlidir. Bu çerçevede Kuruçeşme Mahallesi, tarihi Hisar Bölgesi ile 1960 sonrası belirgin anlamda dönüşüm geçiren Altıparmak Caddesi arasında konumlanmaktadır. Konut yerleşimi ağırlıklı Altıparmak Caddesi'nin zamanla apartmanlaşarak ticari bir aksa dönüşmesi bu iki bölge arasında yeni bir sınır yaratmıştır. Altıparmak Caddesi'nde, 1960'lardan itibaren sahip olduğu bahçeli konak yapılaşması terk edilerek yerine cadde boyunca yükselen apartmanlar inşa edildiği görülür (Şekil.4).

Şekil 4. Solda: Kaymakamlık binasından Altıparmak Caddesi'nin görünümü (www.bursa.bel.tr). Sağda: Yüksek Katlı Yapılaşmaya Sahip Altıparmak Caddesi'nin Günümüze Ait bir görünümü.

Bu dönüşümle birlikte bölge ticari bir aks hâlini almış, özgün 2-3 katlı cumbalı geleneksel konut dokusu ise büyük ölçüde yok olmuştur ancak bu tarihsel doku, Kuruçeşme Mahallesi sokaklarında yer yer hâlâ okunabilmektedir (Aksoy, 2012). Tarihsel süreçte edindiği ticari işlevlerle bir dönem kentin vitrini olarak anılan Altıparmak Caddesi, bu niteliğini yitirmiş olsa da, ticari faaliyetler biçim değiştirerek varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Cadde boyunca yükselen yapı blokları, tarihi surların sınır oluşturma işlevine benzer biçimde bir "ikincil sur duvarı" gibi davranmaktadır. Bu yönüyle Conzen'ın sabitleyici hat kavramıyla ilişkilendirilebilecek yeni bir kentsel sınır üretmektedir.

Birincil sabitleyici hat olarak kabul edilen Hisar Bölgesi'ni çevreleyen tarihî surlar ile ikincil sabitleyici hat niteliğindeki Altıparmak Caddesi boyunca uzanan günümüz yüksek katlı yapılaşmalar ve bu iki hat arasında kalan tampon bölgenin alan sınırları, harita üzerinde işaretlenerek görsel olarak ortaya konmuştur (Şekil.5). Harita üzerinde yapılan analizde, Hisar bölgesine ait tarihî sur hattının günümüzdeki kalıntıları süreklilik ve süreksizlik gösteren biçimde işaretlenmiştir(Sarı, İkizler Kumcu & Aslan, 2023). Bu kalıntılar, tarihsel bir sınır olarak zihinsel pozisyonunu korurken, fiziksel mekânda da kentsel dokunun biçimlenişinde belirleyici olmaya devam etmektedir. Öte yandan, Altıparmak Caddesi boyunca yükselen apartman blokları, bu tarihî hatta paralel şekilde uzanmaktadır. Bu iki sınır hattı arasında kalan tampon bölgenin büyük kısmını Kuruçeşme Mahallesi ve bir bölümünü ise Osmangazi Mahallesi oluşturmaktadır.

Şekil 5. Hisar Bölgesi'ni çevreleyen birincil sabitleyici hat (tarihi surlar), Altıparmak Caddesi boyunca uzanan ikincil sabitleyici hat (yüksek katlı yapılaşma) ve arada kalan tampon bölge alan sınırının gösterimi.

Tampon bölge, iki farklı döneme, biçime, işleve ve karaktere ait sabitleyici hat arasında sıkışmış durumdadır. Ek olarak, tampon bölge ile Hisar'a ait sur hattı arasında yer alan belirgin kot farkı, tarihi surların oluşturduğu sınır etkisini devleştiren bir etki yaratmaktadır. Tarihi surlar ve kentin ikincil sabitleyici hattı arasında kalan Kuruçeşme Mahallesi, zaman içerisinde fiziksel görünürlüğünü yitirerek kent dokusuna eklemlenme konusunda yetersiz kalmış; bu durum mahallenin hem algısal hem de işlevsel anlamda kentten dışlanmasına neden olmuştur. Sınırların hem fiziksel hem de zihinsel düzlemde ürettiği bu ayrışma, mahallenin kent içindeki konumunu muğlaklaştırmıştır.

Tampon bölgeler, politik, askeri ya da kentsel dönüşüm öncesi "boşluklar" olarak tartışılagelmiş olsa da bu alanların gündelik yaşam içindeki mekânsal deneyimleri ve "ötekilik" kavramı ile olan ilişkileri yeterince ele alınmamıştır. Çalışma ile, kent içi ötekiliğin mekânsal karşılıklarını, yerin ruhunun (genius loci) bozuma uğradığı, kentin merkezinde yer alan ve aynı zamanda bir "kent kenarı" işlevi gören bir tampon bölge örneği üzerinden anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Tanımlanan tampon bölge özelinde geliştirilen analiz, yalnızca Bursa kent merkezindeki özgül bir alanın dönüşümünü incelemekle kalmayıp, kentlerde sıkça karşılaşılan mekânsal dışlamaların okunmasını da mümkün kılmaktadır. Mahalleye dair daha önce yapılmış sınırlı çalışmalar, alana dair mekansal ve kentsel tartışmalar açmakta eksik kalmıştır. Tampon bölgeye dair önerilen müdahalelerin, Kuruçeşme Mahallesi ve Bursa'nın tarihi kent merkezine sağlayacağı kazanımlar, çalışmanın değerini ortaya koymaktadır.

3.YÖNTEM

Çalışma doğrultusunda, Bursa'nın Kuruçeşme Mahallesi özelinde kent içi ötekilik ve tampon bölge oluşumlarını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında mekânsal, sosyal ve zihinsel boyutların bütüncül bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, Norberg-Schulz'un "yerin ruhu (Genius Loci)" kavramı ve Conzen'in kent morfolojisi yaklaşımı kuramsal çerçeveyi oluşturmuş, mekânın hem fiziksel hem de algısal özellikleri eş zamanlı olarak ele alınmıştır. Araştırmanın temel yöntemi fenomenolojik analizdir. Fenomenolojik analiz yaklaşımı, yerin ruhunu anlamak ve mekânın fiziksel ile zihinsel boyutlarını incelemek için temel bir araç olarak kullanılmıştır. Mekân deneyiminin öznel boyutlarını ortaya koymak amacıyla, Kuruçeşme Mahallesi ve çevre alanları olan Hisar, Hanlar Bölgesi ve Altıparmak Caddesi ekseninde yerinde gözlemler yapılmıştır.

Alan farklı gün ve saat dilimlerinde ziyaret edilerek mekânın kullanım biçimleri, mevcut hali ve fiziksel durumundaki değişkenlikler incelenmiştir. Bu gözlemler sırasında mahallenin gündelik yaşantısındaki mekansal işleyişi, fiziksel ve sosyal dinamikleri üzerinden incelenerek nitel veriler toplanmıştır. Görsel araştırma teknikleri, Pink'in (2007) çalışmaları dığrultusunda fotoğraflama, haritalama ve görsel belgelemeyi içermiştir. Tarihi haritalar ve fotoğraflar, uydu görüntüleri ve güncel kentsel planlardan yararlanılarak alanın katmanları ortaya çıkarılmış, Conzen'in "kent kenarı" kavramının öğretileriyle alan okuması gerçekleştirilmiştir. Bu analizler, kentin fiziksel dokusundaki süreklilik ve kopuşları detaylandırmıştır. Sonuç olarak, katmanlı yöntemsel yaklaşım sayesinde mekânın fiziksel, sosyal ve zihinsel boyutları birbirine paralel olarak incelenmiş, kent içi ötekileşme süreçlerinin karmaşık doğasına dair analizler gerçekleştirilmiştir.

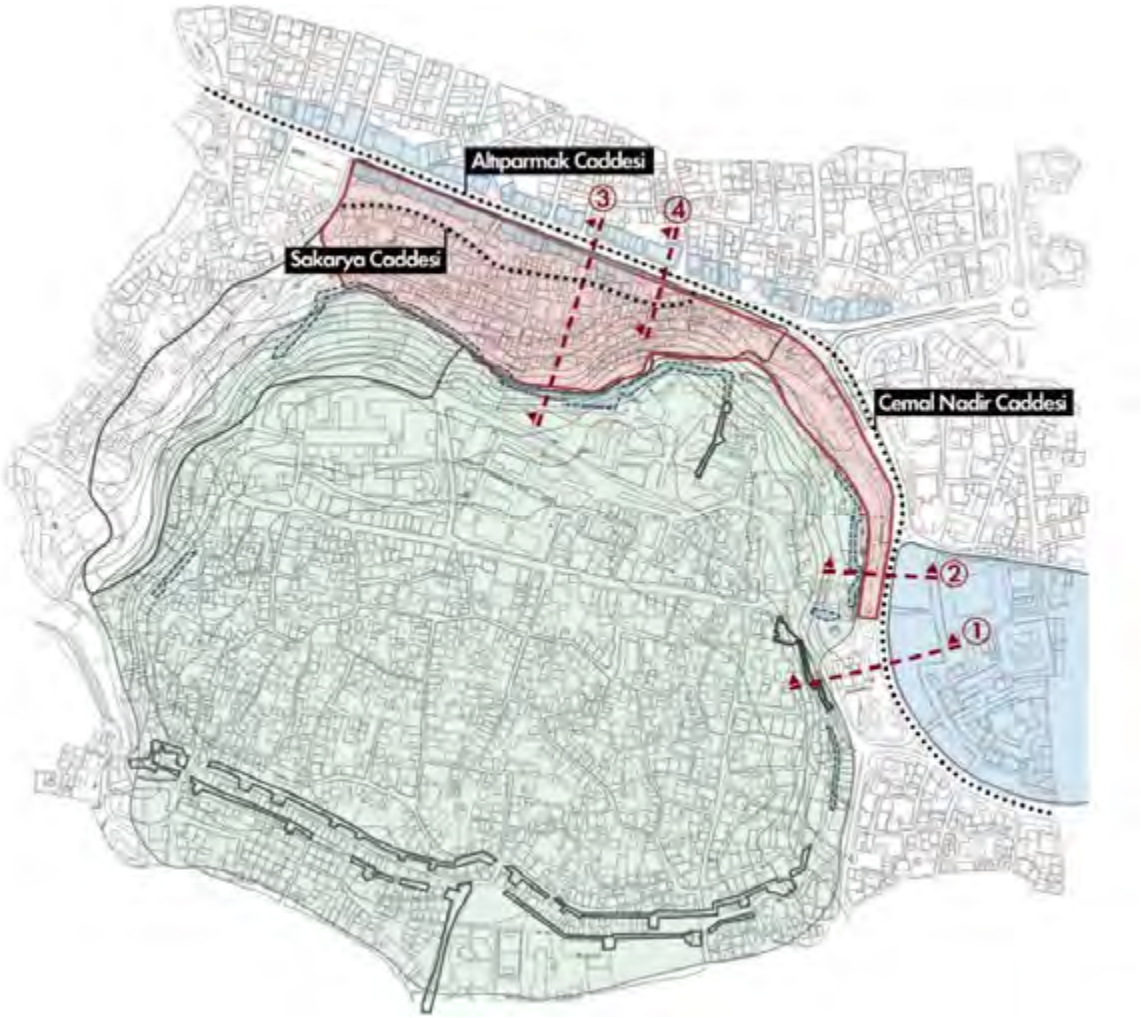
4. KENT İÇİ TAMPON BÖLGE OLMA SÜRECİNE DAİR İNCELEME: MEKÂNSAL ETKİLER VE DİNAMİKLER

Farklı zaman dilimlerinde ve çeşitli saatlerde gerçekleştirilen mekan deneyimleri ve gözlemler ışığında, Kuruçeşme Mahallesi ile Osmangazi Mahallesi'nin bir kısmını kapsayan kent içi öteki olarak tanımlanan alanın tampon bölge haline geliş sürecinin mekânsal karşılıkları ve dinamikleri incelenmektedir. Söz konusu alan, yerin ruhunu oluşturan tarihsel süreklilik, aidiyet ve mekânsal bütünlük gibi öğeleri zamanla yitirmiş; bu kayıp, kent dokusundaki geçişsizlikler, kullanım farklılıkları ve sosyal ayrışmaların mekânsal izdüşümleriyle görünür hale gelmiştir. Bu bağlamda alan, sadece fiziksel kopuşlarla değil, aynı zamanda zihinsel düzeyde de sürekliliğin kesintiye uğradığı, bir durum sergilemesiyle tampon bölge halini almıştır.

Bu analizler, alanın tampon bölge olma sürecinde etken olan dinamikler ve mekânsal karşılıklarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Kentten kopuşların ve ayrışmaların sebepleri çok çeşitli olmakla birlikte, kent içi tampon bölge oluşumunu tetikleyen başlıca faktörler maddeler halinde ele alınmıştır. Söz konusu tespitlerin yapıldığı noktalar, kesit şemalarıyla mekânsal olarak açıklanmış ve alanda çekilen yerinde fotoğraflar ile desteklenmiştir. Kesit şemalarının konumları ise hazırlanan analiz haritası üzerinde gösterilmiştir (Şekil.6). Analizler sırasıyla şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

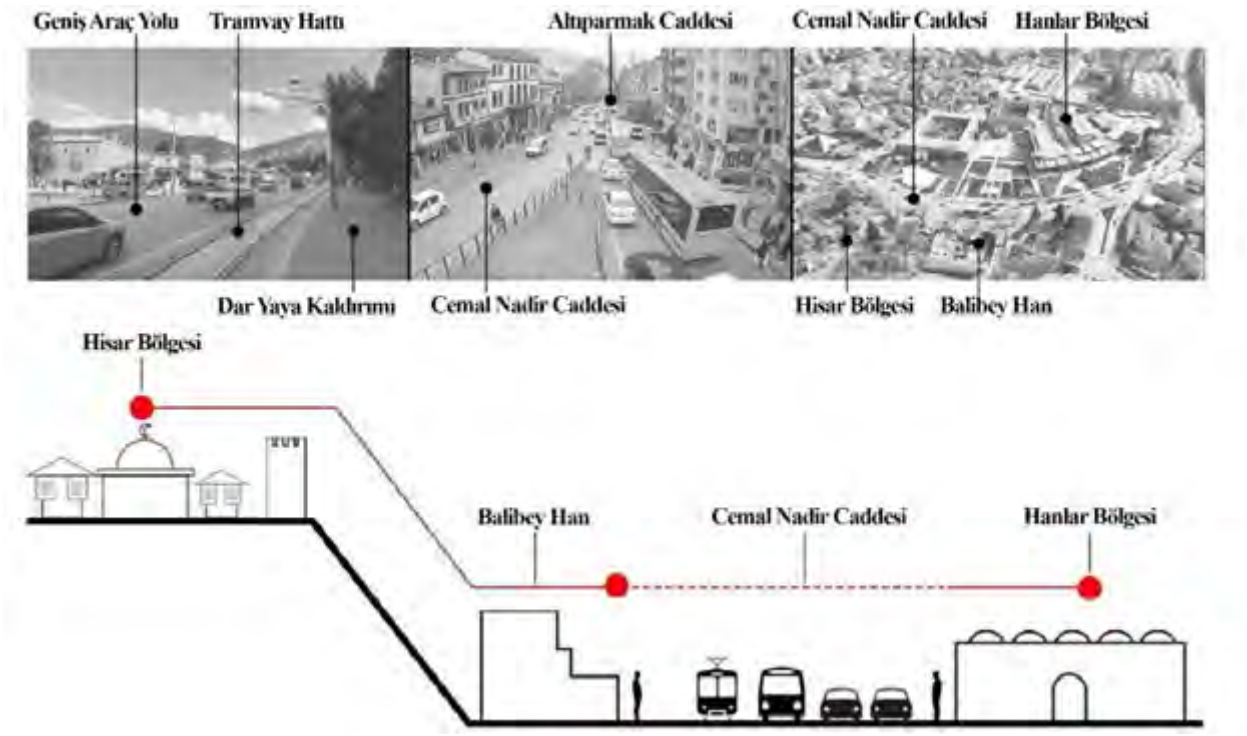
- Kent İçinde Bir Sınır: Cemal Nadir Caddesi'nin Mekansal Parçalanmaya Etkisi

- Hisar,Hanlar Bölgesi ve Kuruçeşme Mahallesi Hattındaki Özel İşletme İşgalinin Etkisi
- Birincil ve İkincil Sabitleyici Hatlar Arasında; Kente Sızamayan Mahalle
- Kuruçeşme Mahallesi Girişinde Yer Alan Arapşükrü'nün Yarattığı Tıkanıklık
- Mahalle'nin Özgün Dokusunun Bozunması; Kullanıcı Profili Değişimi

Şekil 6. Kesit şemalarının alındığı gözlem noktaları ve mekânsal analiz alanlarını gösteren harita.

4.1. Kent İçinde Bir Sınır: Cemal Nadir Caddesi'nin Mekânsal Parçalanmaya Etkisi

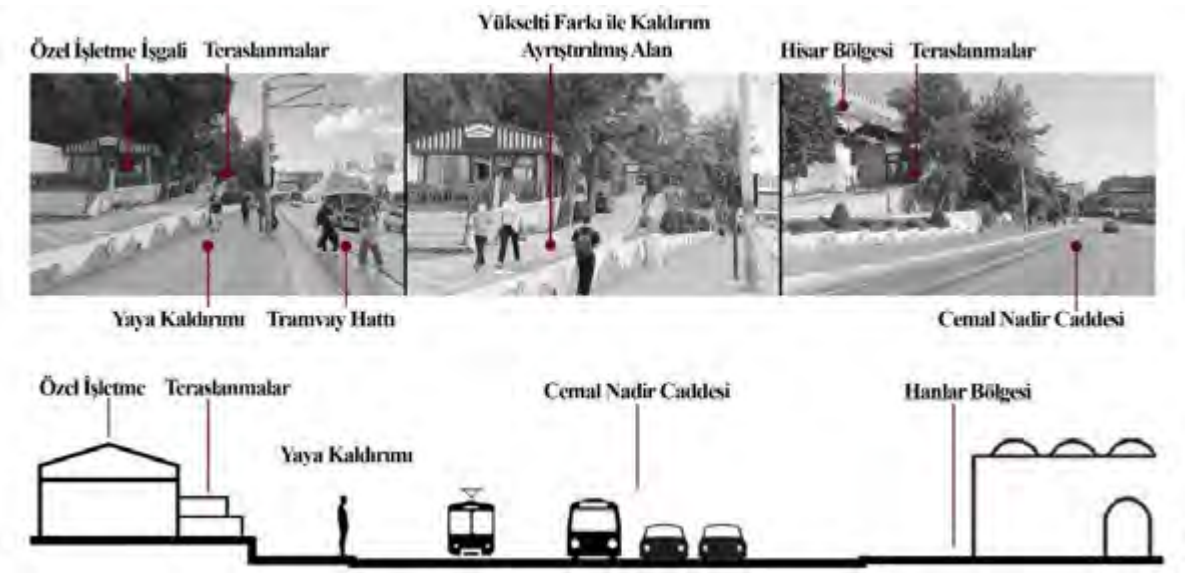

Şekil 7. Cemal Nadir Caddesi; 1 Numaralı Kesit şeması.

Cemal Nadir Caddesi'nin açılması, tarihsel süreç boyunca Hisar ile yakın ilişki içinde olan Hanlar Bölgesi ile Osmangazi Mahallesi arasında kritik bir bağlantı işlevi gören alanın yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Şekil.7). Bu yeni ulaşım aksının planlanması ve inşası, kent parçaları arasındaki sürekliliğin kopmasına yol açmış ve mekânsal bütünlük parçalanmıştır. Bunun sonucunda, Hisar ve Hanlar Bölgesi arasındaki iletişim azalmış; iki bölgeyi birbirine bağlayan Osmangazi Mahallesi, Cemal Nadir Caddesi'nin sağladığı yoğun araç akışının yanında adeta bir geçiş alanı olarak işlemekte ve kentte kendine bir yer edinememektedir.

Cadde'nin sunduğu yoğun araç akışı Hanlar Bölgesi'nin ticaret ve turizm işlevlerinin genişlemesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır ancak aynı zamanda tarihi kent dokusunun önemli bir parçası olan Hisar ve Hanlar Bölgesi arasındaki yaya ulaşımını ve mekânsal sürekliliği önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu durum, bölgeler arası fiziksel ve sosyal kopukluğu derinleştirmiştir. Ayrıca, Cadde boyunca yer alan özel işletmelerin alan işgali, mevcut kamusal kullanım alanlarının daralmasına ve erişilebilirliğin kısıtlanmasına neden olarak, mekânsal dışlanma dinamiklerini güçlendirmiştir. Bu süreç, Osmangazi Mahallesi'nin kent içindeki tampon bölge olma sürecinin pekiştiren bir etkiye yol açmıştır.

4.2. Hisar,Hanlar Bölgesi ve Kuruçeşme Mahallesi Hattındaki Özel İşletme İşgalinin Etkisi

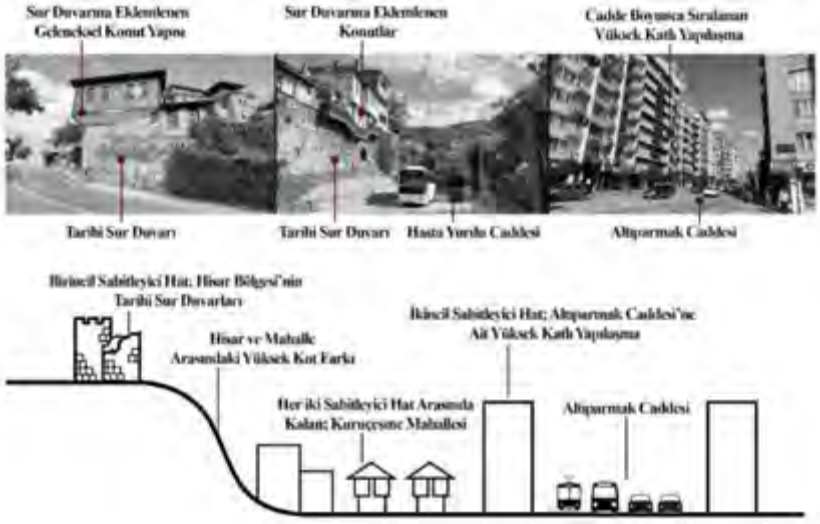

Şekil 8. Özel İşletme İşgali; 2 Numaralı Kesit şeması.

Tampon bölge sınırı içerisinde yer alan Osmangazi Mahallesi'nde, Balibey Han noktasından başlayarak Cemal Nadir Caddesi boyunca özel işletmelerin alan işgali gözlemlenmektedir. Cemal Nadir Caddesi'nin yoğun araç trafiğine izin veren geniş fiziksel yapısı gibi mevcut koşullara ek olarak özellikle kamusal olarak kullanılması gereken alanın özel mülkiyet ve ticari işgaller nedeniyle erişilemez hale geldiği gözlemlenmektedir. Özel işletmelerin kamusal alana yönelik bu müdahaleleri, kente sızmakta zorlanan mahalle sınırındaki mekânsal geçiş alanlarını tıkanıklaştırmaktadır (Şekil.8).

Teraslanmalar ve sınır genişletmeleriyle fiziksel olarak mekâna yayılan bu yapılaşmalar, hem tarihi dokunun sürekliliğine zarar vermekte hem de görsel/açık alan sürekliliğini bozmaktadır. Bu tür bir kullanım, zaten sınırlı olan kamusal alan potansiyelini ortadan kaldırmakta ve bölgeyi sıkıştırmaktadır. Ayrıca bu işgaller, yaya kullanımına ait kaldırım hatlarını daraltmakta ve özellikle yoğun saatlerde yaya sirkülasyonunu zorlaştırmaktadır. Yaya akışının sekteye uğraması, yalnızca fiziksel ulaşılabilirliği değil, aynı zamanda kamusal mekânın sosyal dolaşımını da olumsuz etkilemektedir. Kamusal alanın özel kullanımla sınırlandırılması, mekânsal deneyimi yalnızca belirli gruplar için erişilebilir kılmaktadır. Bu bağlamda, özel işletmelerin alan işgalini kentsel anlamda; ayrışmayı, dışlanmayı, ötekileştirmeyi ve alanın tampon bölge olgusunu destekleyen yapısal bir unsur olarak değerlendirmek mümkündür.

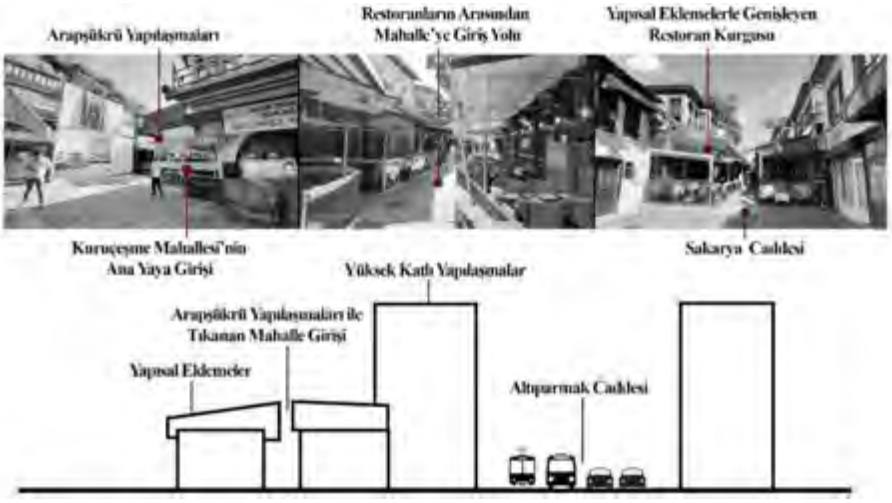
4.3. Birincil ve İkincil Sabitleyici Hatlar Arasında; Kente Sızamayan Mahalle

Şekil 9. Hisar'ın Tarihi Sur Duvarları ve Altıparmak Caddesi; 3 Numaralı Kesit şeması.

Birincil sabitleyici hat olarak kabul edilen Hisar Bölgesi'ni çevreleyen tarihî surlar, Conzen'ın "sabitleyici hat" kavramıyla Kuruçeşme Mahallesi'ni şekillendiren kalıcı bir sınır işlevi görmektedir. Günümüzde fiziksel olarak sürekliliğini koruyamamış olan tarihi surlar, zihinsel formda sınır olarak varlığını hala sürdürmekte, Hisar ile Kuruçeşme Mahallesi arasındaki belirgin kot farkı bu sınırın algısal boyutunu artırmaktadır. İkincil sabitleyici hat konumundaki Altıparmak Caddesi boyunca yükselen yoğun ve yüksek katlı yapılaşmalar ise mahalleyi çevreleyen diğer bir kalıcı sınırı tanımlamaktadır (Şekil.9). Ek olarak Cadde üzerindeki yoğun motorlu taşıt trafiği yaya hareketliliğini kısıtlamakta ve mahalle ile kent arasındaki yaya ağırlıklı erişim dinamiğini zayıflatmaktadır. Bunların bir sonucu olarak, tarihî Hisar surları ile Altıparmak Caddesi boyunca devam eden yoğun yapılaşma ve trafik akışı, Kuruçeşme Mahallesi'nin kent içindeki görünürlük ve erişilebilirlik dinamiklerini şekillendirirken, mahalleyi kent bütünlüğü içinde sıkışmış bir tampon bölge konumuna getirmekte ve mahallenin kente sızma sürecini zorlaştırmaktadır.

4.4. Kuruçeşme Mahallesi Girişinde Yer Alan Arapşükrü'nün Yarattığı Tıkanıklık

Şekil 10. Mahalle GirişindeArapşükrü'nün sebep olduğu Tıkanıklık; 4 Numaralı Kesit şeması.

Kuruçeşme Mahallesi'nin kullanıcıları karşılayan ana noktalarından biri olan Arapşükrü bölgesi, günümüzde trafik, yaya akışı ve kamusal kullanım açısından yoğun bir tıkanıklık yaşamaktadır. Bu mekânsal darboğaz, hem yayaların fiziksel dolaşımını kısıtlamakta hem de sosyal etkileşim potansiyelini sınırlandırmaktadır (Şekil.10). Arapşükrü yapılaşmaları, uzun süredir bölgede yer alması sebebiyle, yerel kültürün bir parçası hâline gelmiş olsa da, buradaki restoran sahiplerinin bu alana yaptığı yapısal eklemeler, bu geçiş alanını fiziksel olarak daraltmıştır. Zamanla Kuruçeşme Mahallesi'nin değişen kullanıcı profili, bu alanın algısında da dönüşüme yol açmış; Arapşükrü çevresi daha tekinsiz bir karakter kazanmıştır. Bu durum, Arapşükrü'deki mekânları kullanan kullanıcı profilinin değişime uğramasına ve mahallenin kent içinde marjinal bir pozisyona itilmesine neden olmuştur. Tıkanıklığın kronikleşmesi, mahallenin kent bütünü içerisindeki ulaşılabilirliğini azaltmakta ve tampon bölge kimliğini pekiştirmektedir.

4.5 Mahalle'nin Özgün Dokusunun Bozunması; Kullanıcı Profili Değişimi

Hanlar Bölgesi ile Altıparmak Caddesi arasında konumlanan Kuruçeşme, bu iki bölgenin tarihsel sürekliliğine katılamamış, arada sıkışmış bir tampon alan hâline gelmiştir. Bu durum, mahallenin merkezî tarihsel akslarla ve günümüz kentsel dinamikleriyle kurduğu zayıf ilişkilerde gözlemlenebilmektedir. Tarihsel olarak Bursa Yahudi toplumunun izlerini taşıyan ve özgün mimarî dokusuyla Kuruçeşme, zamanla hem fiziksel hem de sosyal bir dönüşüm geçirmiştir. Zamanla yerleşik nüfusun mahalleden uzaklaşması, kültürel hafızayı zayıflatmış; mahalle sakinlerinin yerine gelen yeni kullanıcı profili, mekânsal ve sosyal deneyimde köklü bir değişime yol açmıştır.

Bu değişim süreci, yalnızca fiziksel yıpranma ve yapı stoğundaki dönüşümle sınırlı kalmayarak mahalledeki toplumsal aidiyet duygusunu da zedelemiştir. Yeni kullanıcılar, mahalleye tarihsel bir sürekliliğin değil, daha çok işlevsel bir geçicilikle yaklaşmakta; bu da mahallenin sosyokültürel sürekliliğini zayıflatmaktadır. Bu durumların bir sonucu olarak, Kuruçeşme Mahallesi'nin özgünlüğünü kaybetmesi, kullanıcı tipinin değişmesi ve tarihsel bağların kopması, bu alanın kent içinde dışlanan ve ara bölgede konumlanan bir "kent içi öteki" hâline gelmesine neden olmuştur.

4.6. Tampon Bölgenin Kent Bütününe Katılımı İçin Müdahale Önerileri

Alana dair elde edilen analizler doğrultusunda, Kuruçeşme Mahallesi ve Osmangazi Mahalle'sinin bir kısmını kapsayan tampon bölge oluşumunun mekânsal ve sosyal boyutlarına yönelik olarak aşağıdaki müdahale ve iyileştirme önerileri geliştirilmiştir:

- Tarihi kent merkezindeki Cemal Nadir Caddesi'nde yaşanan yoğun araç trafiğinin azaltılması için üst ölçekten kararlar alınmalı; böylece Hisar ile Hanlar Bölgesi arasındaki yaya ulaşımı kolaylaşacak ve iki alan arasındaki mekânsal ve sosyal iletişim desteklenebilecektir. Ayrıca, Cemal Nadir Caddesi boyunca, Osmangazi Mahallesi'nde yer alan hattın geçiş alanı olmaktan ziyade kamusal niteliğinin arttırılarak kente daha fazla dahil olması sağlanmalıdır.
- Osmangazi Mahallesi'nde, Balibey Han'dan itibaren Cemal Nadir Caddesi boyunca yoğunlaşan özel işletmelerin alan işgalleri sınırlandırılmalı; teraslanmalar ve alan genişletmelerinin tarihi dokuya verdiği zararlar önlenmelidir. Böylece kamusal alan niteliği korunarak tampon bölge oluşumunun etkileri azaltılabilir.
- Birincil ve ikincil sabitleyici hatlar; Hisar'ın tarihi surları ile Altıparmak Caddesi boyunca yükselen yüksek katlı yapılaşmalar arasında sıkışan Kuruçeşme Mahallesi, Altıparmak Caddesi'ndeki yoğun araç akışı nedeniyle kente erişimi kısıtlanmaktadır. Bu nedenle trafik yoğunluğunu azaltabilecek çözüm önerileri aranmalı, Altıparmak Caddesi'nden mahalleye olan yaya hareketliliğini destekleyecek düzenlemeler ara sokaklarda yapılmalıdır.

- Kuruçeşme Mahallesi'nin aya yaya girişinde yer alan Arapşükrü yapılaşmalarının sebep olduğu tıkanıklık ve mahalle'nin değişen kullanıcı profili ile birlikte desteklenen marjinal konumunun çözümü için, öncelikle restoranlara yapılan ek yapılar kaldırılmalı ve alan yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca, bölgenin kamusal işlevleri güçlendirilerek, daha erişilebilir, güvenli ve davetkâr bir mekân haline getirilmesi sağlanmalıdır.
- Kuruçeşme Mahallesi'nde zamanla değişen kullanıcı profili, tarihi dokunun ve sosyal aidiyetin zayıflamasına yol açmıştır. Bu duruma yönelik, Hisar ve Hanlar Bölgesi ile tarihsel ve mekânsal sürekliliğin yeniden kurulması için çalışmalar yapılmalı; mahallenin kentle olan iletişimi güçlendirilmelidir. Ayrıca, mahalledeki tarihi ve kültürel yapılar ile mekânsal belleği destekleyen unsurlar korunmaya alınmalıdır.

5. SONUÇ

Çalışma, Bursa'nın Kuruçeşme Mahallesi özelinde kent içi tampon bölge olma sürecini mekânsal ve sosyal dinamikleriyle birlikte ele almıştır. Analizler, alanın tarihsel süreç boyunca yaşanan fiziksel ve toplumsal dönüşümler neticesinde, kentsel bütünlükten koparak hem mekânsal hem de zihinsel sınırlar üreten bir tampon bölgeye dönüştüğünü göstermiştir. Alana dair yürütülen deneyim temelli gözlemler ve mekânsal analizler, Kuruçeşme Mahallesi'nin yalnızca fiziksel anlamda değil; sosyal ilişkiler ağı, aidiyet ve zihinsel açıdan da kentle olan bağlarının zayıfladığını göstermektedir.

Alan deneyimi ve gözlemler sonucunda elde edilen bulgularla, Kuruçeşme Mahallesi'ni tampon bölge oluşumuna sürükleyen nedenleri açığa çıkarmak ve bu doğrultuda bir tartışma alanı oluşturmak hedeflemektedir. Bulgular ile, mahallede hem aidiyet hem de mekânsal deneyim açısından bozunumlara işaret edilmiştir ve bunun sonucunda, olası müdahaleler önerilmiştir. Bu sayede Kuruçeşme Mahallesi'nin kent içi tampon bölge halinden kent bütünlüğüne katılımı sağlanabilir; yerin ruhunun yeniden inşasıyla mahalle, hem fiziksel hem de sosyal olarak kentle yeniden ilişki kurabilir. Bu çalışma, benzer kent içi tampon bölgelerin mekânsal ve toplumsal dışlanma süreçlerinin anlaşılması ve müdahale edilmesi açısından önemli bir referans oluşturmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Akkılıç, Y. (2002). *Bursa Ansiklopedisi* (Cilt 1, 2, 4). Burdef Yayınları.

Aksoy, F. (2012). Geçmişten günümüze Altıparmak. *Bursa'da Zaman*, Ekim 2012, Sayı 4, 102–104.

Bursa Ansiklopedisi. (2018, 4 Kasım). En eski Bursalılar Yahudiler. https://www.bursaansiklopedisi.org/content/en-eski-bursalilar-yahudiler/

Can, İ. (2018). *Mimarlıkta 'Yer' Kavramı Üzerine Fenomenolojik Bir Değerlendirme: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Örneği* (Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir).

Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: A cross-cultural comparison. *Urban Morphology, 13*(1), 29–54. https://doi.org/10.51347/jum.v13i1.3946

Conzen, M. R. G. (1960). The morphology of the city: A process of urban transformation.

Ekinci, M. G. (2024). *Geçmişten günümüze Bursa Yahudileri* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Heidegger, M. (1971). Building, dwelling, thinking. In *Poetry, language, thought* (A. Hofstadter, Trans.). Harper & Row.

Heidegger, M. (2005). Building, dwelling, thinking. In N. Leach (Ed.), *Rethinking architecture: A reader in cultural theory* (pp. 94–119). Routledge.

Maydaer, S. (2008). *Klasik dönem'de Bursa'da bir semt: Hisar* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.

Pink, S. (2007). *Doing visual ethnography: Images, media and representation in research*. SAGE Publications.
Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion.
Sarı, T., İkizler Kumcu, Ö., & Aslan, S. (2023). *Bursa Hisarı tasarlamak*. Nobel Akademik Yayıncılık.
Sebuktay Kaan. (2022, 7 Şubat). Bursa'nın Yahudilik Mahallesinden Bir Hikaye. *Avlaremoz*. https://www.avlaremoz.com/2022/02/07/bursanin-yahudilik-mahallesinden-bir-hikaye-sebuktay-kaan/
Tuan, Y.-F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press.
Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: The Conzenian tradition. *Urban Morphology, 5*(2), 103–109.

Şekiller ve Haritalar

Bursa Büyükşehir Belediyesi. (Erişim tarihi: 2025). *Canlı Çatal Fırın* [Video]. https://www.bursabuyuksehir.tv/canli-catal-firin-13941.html
Bursa Büyükşehir Belediyesi. (Erişim tarihi: 2025). www.bursa.bel.tr
Bursa Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). *Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz'dan Hanlar Bölgesi'ne tam not* [Görsel]. Bursa Büyükşehir Belediyesi Haber. Erişim tarihi: 2 Temmuz 2025, https://www.bursa.bel.tr/haber/cumhurbaskani-yardimcisi-yilmazdan-hanlar-bolgesine-tam-not-34159
Google Earth. (Erişim tarihi: 2025). https://earth.google.com
Léon, A. (1913). *Bursa, Turquie – La rue dite des bouchers en direction de la citadelle* [Photograph]. Albert Kahn Archives. https://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/document/bursa-turquie-la-rue-dite-des-bouchers-en-direction-de-la-citadelle/617a7a3bcf8b8968b33441cb
Léon, A. (1913, May 30). *Bursa, Turquie – Deux habitantes dans une cour du quartier juif* [Photograph]. Albert Kahn Archives. https://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/document/bursa-turquie-deux-habitantes-dans-une-cour-du-quartier-juif/617a7a3bcf8b8968b3343fc1
Yandex Haritalar. (Erişim tarihi: 2025). https://yandex.com/maps

ÇEPER KUŞAK VE KENTSEL BİÇİMLENME

ÇEPER KUŞAKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: GALATA SURLARI VE KENT MORFOLOJİSİ

14

Elif Ceren TAY[1], Yasemen SAY ÖZER[2]

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, elifcerentay@gmail.com
[2] Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, yasemensayzer@yahoo.com.tr

ÖZET

Haliç ile İstanbul Boğazı'nın kesişim noktasında konumlanan ve Antik Çağlardan itibaren kesintisiz yerleşime sahne olan Galata, topografik yapısı ve ticari işlevleriyle İstanbul'un özgün kent dokularından birini oluşturmaktadır. Ceneviz döneminde son şeklini alan Galata Surları, yalnızca savunma amacıyla değil, aynı zamanda kentsel formu biçimlendiren mekânsal bir çerçeve olarak işlev görmüştür. Bu çalışma, Galata surlarının tarihsel süreçteki kentsel morfoloji üzerindeki etkilerini, morfogenetik yaklaşıma dayalı olarak çeper kuşaklar (fringe belts) kuramı çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, surların ilk inşa edildiği I. Genişleme Bölgesi örnek alan olarak seçilmiş; Karaköy Meydanı'ndan başlayarak sahil boyunca Haliç Metro Köprüsü'ne, oradan kuzeye yönelerek Bankalar Caddesi üzerinden yeniden Karaköy Meydanı'na uzanan sınırlar içerisinde tanımlanmıştır. Araştırmada, Galata'daki liman işlevinin tarihsel gelişimi kuruluş, genişleme, özelleşme ve bölgeselleşme olmak üzere dört evrede ele alınmış; her bir evre, kentteki morfolojik dönüşümle eşzamanlı olarak çeper kuşakların yeniden biçimlenmesine yol açmıştır. Bu sürecin mekânsal izdüşümünü belirleyebilmek amacıyla, her dönemi temsil eden dört tarihî harita—1858 tarihli d'Ostoya, 1905 tarihli Goad, 1944 tarihli Schneider-Nomidis ve 1970 tarihli Arnould haritaları—karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Söz konusu haritalar, Galata'nın modernleşme öncesi kentsel dokusunu ayrıntılı biçimde yansıtmakta; surların çevresinde şekillenen mekânsal organizasyonları görünür kılarak çeper kuşak oluşumlarının tarihsel izlerini takip etme olanağı sunmaktadır. Bu doğrultuda yapılan analizler, Galata'daki çeper kuşak yapısının tarihsel, fiziksel ve işlevsel kırılma noktaları doğrultusunda biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Kent surları ve sur kapıları, bu süreçte yönlendirici ve belirleyici mekânsal unsurlar olarak öne çıkmıştır. Sonuç olarak, Galata Bölgesi'nin çeper kuşak yapısı hem süreklilik gösteren hem de dönüşen karakteriyle İstanbul'un çok merkezli gelişim modeli içinde okunabilecek özgün bir morfolojik örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma, tarihî haritalar aracılığıyla çeper kuşakların izini sürerek, Galata'nın güncel morfolojik yapısının daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Galata bölgesi, galata surları, çeper-kuşak, İstanbul haritaları*

1. GİRİŞ

Galata, tarih boyunca hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli bir liman yerleşimi olmuştur. Elde edilen bilgilere göre, M.Ö. 7. yüzyıldan 1950'lere kadar faaliyet gösteren Galata Limanı, uzun yıllar boyunca ticaret ve diplomasi açısından merkezi bir rol üstlenmiştir. Limanın mekânsal yapısı, bulunduğu coğrafya ve topoğrafik özellikler tarafından belirlenmiş; bu durum, kentsel morfolojinin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Ceneviz ticaretinin etkisiyle Galata, Orta Çağ Akdeniz kentlerine özgü yapısal özellikler kazanmış ve bu doğrultuda surlarla çevrilmiştir. Kent surları, yalnızca savunma işleviyle değil, aynı zamanda limanla ilişkili ticaretin düzenlenmesinde de önemli rol oynamıştır. Ancak 1950-1980 yılları arasında dünya genelinde yaşanan hızlı kentleşme ve neoliberal politikaların etkisiyle Galata Limanı işlevini yitirmiş; bu süreç, kentsel dokuda dönüşümlere ve surların görünürlüğünün azalmasına neden olmuştur.

Bu çalışma, bir Akdeniz liman yerleşimi olan Galata örneğinde kent surları ve sur kapılarının çeper-kuşak oluşumuna etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında Galata'nın I. Genişleme Bölgesi (Arap Cami Mahallesi) odak noktası olarak seçilmiş; tarihî haritalar ve yerinde gözlemler aracılığıyla surların günümüzdeki fiziksel durumu değerlendirilmiştir. Her ne kadar surlar zamanla yıkılmış ve yalnızca izleri kalmış olsa da, bu yapıların kentsel gelişim üzerindeki etkilerinin sürdüğü gözlemlenmektedir. Surlar, kentin iç ve dış alanları arasında işlevsel farklılıklar oluşturarak çeper-kuşakların biçimlenmesine zemin hazırlamış; sur kapıları ise bu kuşaklar arasında geçiş noktaları oluşturarak kentsel dokunun yönünü ve yoğunluğunu etkilemiştir. Dolayısıyla, Galata'daki tarihsel sur sisteminin çeper-kuşak oluşumuna katkısı, yalnızca geçmişe ait bir iz değil, aynı zamanda günümüz kent yapısını anlamada da önemli bir analiz aracıdır. Akdeniz liman kentlerinin ortak tarihsel mirasının bir parçası olan bu yapıların dönüşümü, tarihsel süreklilik ve mekânsal süreksizlik bağlamında, çeper-kuşak kuramı ışığında ele alınmaktadır.

Çalışmada, liman kentlerinin özgün gelişim dinamiklerini açıklamak üzere Hein (2018) ve Schubert (2018) tarafından yapılan sınıflandırmalar temel alınmış; Galata'nın çeper kuşak oluşumu ve dönüşümü başlangıç, genişleme, uzmanlaşma ve bölgeselleşme olmak üzere dört ana aşama üzerinden sistematik biçimde incelenmiştir. Liman kentlerinin ilk yerleşimleri, doğrudan limanlara veya çevresine kurulan ticari yapılar ve açık pazarlar etrafında yoğunlaşırken; büyüme süreci genellikle Sanayi Devrimi'nin tetiklediği dönüşümlerle bağlantılıdır. Bu dönemde, limanla ilişkili faaliyetler sanayi işlevini de kapsayarak rıhtımlar, iskeleler ve depoların genel bir genişlemesine yol açmıştır. Uzmanlaşma aşamasında ise liman tesisleri, büyük yük gemileri, konteyner gemileri, petrol tankerleri ile tahıl ve maden taşımacılığına uygun hale getirilmek üzere önemli ölçüde dönüştürülmüştür. Daha büyük gemilerin ihtiyaçları doğrultusunda, yeterli su derinliğini sağlamak amacıyla deniz tabanının kazılması ve/veya yeni, geniş iskelelerin inşa edilmesi gerekmiştir. Bazı durumlarda ise bu zorunluluklar, liman faaliyetlerinin orijinal konumlarından taşınmasını beraberinde getirmiştir. Bölgeselleşme, liman kentlerinin gelişimindeki en güncel aşamayı temsil etmekte olup, bu süreç küreselleşme, konteynerleşme, yaygın motorlaşma ve kömürden petrole geçiş gibi temel dönüşümlerden ciddi şekilde etkilenmiştir. Daha büyük ve otomatikleştirilmiş liman terminallerinin ortaya çıkışı, sanayi faaliyetleri ile liman tesislerini kentsel alanların dışına itmiştir (Hein 2011, 2016, 2018; Schubert 2018).

2. ÇEPER KUŞAK KAVRAMININ KENT SURLARIYLA İLİŞKİSİ

Çeper kuşak (fringe-belt) kavramı, kentsel formun gelişimini analiz eden pek çok çalışmada kuramsal bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kavramın öncüllerinden biri olan Louis (1936), konut alanları arasındaki bölgeleri yapı yoğunluklarına göre sınıflandırarak heterojen bölgeleri tanımlamış ve bu sınıflandırmayı haritalara aktarmıştır. Çalışmasında, kentsel büyümenin durduğu noktalarda şehir dışındaki alanları belirleyerek, kentsel gelişimin mekânsal sınırlarını ortaya koymuştur. Conzen (1960, 1962) ise, Louis'in haritalarla ortaya koyduğu heterojen alanları, kentsel büyüme ve değişim süreçlerini açıklamak amacıyla "çeper kuşak" kavramı çerçevesinde analiz etmiştir (Ünlü, 2013). Conzen (1960), şehir büyüdükçe dıştaki alanların kente dahil olduğunu; bu alanlardaki arazi kullanımlarının konut bölgelerine kıyasla daha düşük yoğunlukta ve daha geniş parçalardan oluşan bir mekânsal düzen sergilediğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, iç, orta ve dış çeper kuşakları olmak üzere üç farklı kuşak tanımlamıştır. Conzen (1960), çeper kuşağı oluşumunda surların etkisini de vurgulamış, Orta çağ yerleşimlerinde kent surlarını, kentsel gelişimin sınırlarını belirleyen "sabitlenme hattı" işlevi gören bir bariyer olarak izlemiştir. Bu tür yerleşimlerde sur içi ve sur dışı alanlar belirgin şekilde ayırıldığını ifade ederek; bu alanları "kapalı çeper kuşağı" olarak adlandırmıştır (Conzen, 1960). Sur içi alanlar, kentin sonradan gelişen kısımlarından net bir biçimde ayrışır. Şehir surlarıyla bağlantılı çeper kuşakları ise genellikle kesintisiz bir yapı gösterir (Conzen, 1960).

Çeper kuşak kavramı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiş; farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda yürütülen araştırmalarla çeşitlenerek zenginleşmiştir (Ünlü ve Baş, 2016). Whitehand (1972a, 1972b, 1987, 1994), çeper kuşaklarının oluşum ve dönüşüm süreçlerini arazi rantı teorisi, inşaat döngüleri ve ekonomik değişimlerle ilişkilendirerek "Yapılaşma Döngüsü Modeli" aracılığıyla sistematik biçimde açıklamıştır (Ünlü,2013). Bu modelde, çeper kuşaklarının kent kenarı olma işlevini yitirdikten sonra dahi varlıklarını sürdürebileceği vurgulanmaktadır. Zamanla bu alanlar; özgün kullanımın korunması, kullanım yoğunluğunun artması, arazi kullanımının değişmesi ya da şehrin ana yapısına emilmesi (absorption) gibi süreçler doğrultusunda dönüşüm baskısı altına girebilir. Whitehand, Tyneside, Glasgow ve Birmingham gibi büyük kentlerde gerçekleştirdiği haritalama çalışmalarıyla, çeper kuşaklarının şehirlerin tarihsel ve coğrafi gelişimini anlamada önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu kuşakların, farklı dönemlere ait konut alanlarını birbirinden ayıran geçiş bölgeleri olduğu belirtilmiştir. Genellikle farklı işlevlerin bir arada bulunduğu bu alanlar, kentsel büyüme ve duraklama dönemleri arasında ortaya çıkarak, şehirlerin morfolojik gelişimini ve kentsel değişim süreçlerini açıklamada kritik bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle Whitehand ve Morton (2003, 2004, 2006), kentlerin farklı büyüme evreleri ile duraklama ve yayılma süreçlerini mekânsal olarak anlamak amacıyla çeper kuşaklarının analiz edilmesini önermişlerdir. Birmingham'da Edward dönemi çeper kuşağı üzerinde yaptıkları çalışmada, kentsel planlama ile kent morfolojisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır (Ünlü, 2013). Çeper kuşakları, geniş ve açık alanların yoğunlaştığı bölgeler olup, rastgele oluşmazlar. Bu kuşaklar; çevresel koşullar, uygun maliyetli ve geniş arazilere duyulan ihtiyaç ile coğrafi avantajlar gibi faktörlerin etkisiyle biçimlenir (Spolaor & Oliveira, 2022). Ayrıca, genellikle büyük mülkiyet birimlerine ait olmaları, bu alanların yapısal karakterini belirleyen önemli bir unsur olarak öne çıkar (Ünlü, 2022). Bu nedenle çeper kuşakları, kent kenarındaki rastlantısal boşluklar değil, belirli tercihler ve özgün koşullar sonucu oluşan alanlardır. Barke (1982) ise, çeper kuşakları kavramını, kent tarafından üretilen ancak kent içinde yer alma zorunluluğu bulunmayan arazi kullanımlarının oluşturduğu alanlar olarak tanımlar. Çeper kuşaklarını statik alanlar olarak değil, sürekli

dönüşen ve yeni arazi kullanımlarıyla yeniden şekillenen dinamik yapılar olarak ele alır ve bu kuşakların zaman içinde geçirdiği dönüşümlerin fiziksel karşılıklarını sistematik bir biçimde sınıflandırır.

M.P. Conzen ve arkadaşları (2009), şehir surlarının çeper kuşağı oluşumunda belirleyici bir rol oynadığını vurgulamış; surlar ve çevresindeki hendeklerin varlığının günümüzde iç çeper kuşağın karakteristik özelliklerinden biri olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, çeper kuşaklarının evriminin şehirlerin tarihsel süreçlerini anlamak ve korumak için yeni bakış açıları sunduğunu ifade etmişlerdir. Ünlü (2013, 2016), şehir surlarının hiç var olmaması durumunda iç çeper kuşağın kesintisiz bir yapı yerine, farklı işlevlere sahip parçalı alanlar biçiminde geliştiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, çok merkezli kentsel büyüme çeper kuşağı gelişimi çerçevesinde değerlendirilmekte ve Türk şehirlerinin 19. yüzyıldan günümüze uzanan kentsel gelişim süreçleri, söz konusu çeper kuşak oluşumlarıyla ilişkilendirilerek incelenmektedir. Kubat (2019, 2021), ise İstanbul'a yönelik yaptığı çalışmalarında, iç çeper kuşaklarının, kentin Bizans döneminden bu yana geçirdiği tarihsel ve fiziksel dönüşümler sonucunda şekillendiğini belirtmektedir. Ancak son yıllarda hayata geçirilen büyük ölçekli projeler, bu alanların bütünlüğünü bozmuş ve çeper kuşaklarını tehdit altına sokmuştur. İstanbul'un çok merkezli ve doğrusal gelişim gösteren kentsel yapısı ise, çeper kuşak analizlerinin Avrupa kentlerinden farklı bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Galata'nın tarihsel gelişim sürecinde belirleyici rol oynayan dönüm noktalarıyla birlikte çeper kuşakların oluşumu ele alınmıştır. Bu bağlamda, tarihî haritalar mekânsal çözümlemelerin temel verisi olarak kullanılmıştır. Galata'daki çeper kuşak oluşumunun farklı dönemler üzerinden karşılaştırmalı analizi, alanın morfolojik yapısında zaman içerisinde meydana gelen dönüşümleri kavramaya yönelik güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Özellikle 1860 sonrası, 1923–1950, 1950–1980 ve 1980–2025 dönemleri, çeper kuşakların biçimlenişini ve dönüşümünü doğrudan etkileyen planlama kararları, imar uygulamaları ve ulaşım altyapısına yönelik müdahaleler bağlamında kilit öneme sahiptir. 1776 ile 2001 yılları arasında Galata'ya ait otuz bir yüksek kaliteli tarihî harita tespit edilmiştir. Bu haritalar arasından, her bir dönemi temsil eden dört harita seçilerek, çeper kuşak oluşumunu kapsamlı bir şekilde incelemeye olanak sağlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Seçilen haritaların listesi

Dönem	**Yıl**	**Harita İsmi**
Kuruluş- (Setting) (Antik-1800)	1858	Plan général de Galata Péra et Pancalti
Genişleme- (Expansion) (1800-1900)	1905	Plan d'assurance de Constantinople. Vol. II - Péra & Galata (24-45)
Özelleşme-(Specialization)(1900-1950)	1944	Galata, topographisch-archaologischer plan
Bölgeselleşme-(Regionalization) (1950-2024)	1986 2024	J.-L. Arnaud ile P. Philippon 1970- Galata Güncel Harita

1858–1860 yılları arasında G. d'Ostoya tarafından hazırlanan Plan général de Galata, Péra et Pancaldi, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait Beyoğlu-Galata bölgesinin fiziksel dokusunu belgeleyen önemli bir haritadır (Şekil. 1). Aynı zamanda, büyük ölçekli kent haritalarının hazırlanmasına yönelik çabaların erken örneklerinden biri olması bakımından da dikkat çeker (Dağdelen, 2012). Harita, Galata'dan Taksim'e, Azapkapı'dan Dolmabahçe'ye kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. 1/2000 ölçeği sayesinde, dönemin kentsel dokusu, sokak örüntüsü ve mimari detayları ayrıntılı bir biçimde okunabilmektedir (Dağdelen, 2012). Harita üzerinde camiler, kiliseler, elçilik sarayları ve konsolosluklar, okullar, hastaneler, hanlar, gümrük yapıları ile birlikte postane ve telgrafhane gibi işlevsel yapılar, isimleriyle birlikte açık biçimde gösterilmiştir. Bu özelliğiyle harita, 1870 Büyük Pera Yangını'ndan önceki kentsel yapıyı ayrıntılı biçimde belgelemekte ve yangın sonrası gerçekleşen dönüşümler için karşılaştırmalı bir zemin sunmaktadır. Ayrıca, 1860 sonrası gerçekleştirilen imar faaliyetleri, surların yıkılması, hendeklerin doldurulması ve caddelerin genişletilmesi gibi müdahalelerden önceki kentsel plan şemasını göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle, Galata'nın özgün ve dönüştürülmemiş plan düzenine dair en güncel ve kapsamlı tarihî kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 1. Plan général de Galata Péra et Pancalti

Şekil 2. Plan d'assurance de Constantinople

1905 yılında Charles Edouard Goad tarafından hazırlanan İstanbul yangın sigortası haritası, Galata Surları'nın 1864'te yıkılmasının ardından gerçekleşen imar uygulamalarının şekillendirdiği fiziksel yapıyı ve Cumhuriyet öncesi dönemin kentsel dokusunu ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır (Şekil.2). Bu harita, özellikle yapıların yangına karşı dayanıklılığına ilişkin veriler sunar; ahşap ve kâgir binalar farklı renklerle ayırt edilirken, sur kalıntıları ise tarama teknikleriyle harita üzerinde belirtilmiştir. Bu yönüyle, Goad haritası hem morfolojik analizler hem de tarihî kent dokusunun değişimini izlemek açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.

Alfons Maria Schneider ve Miltiadis Isaak Nomidis'in 1944 yılında yayımladığı Galata'nın Topografik ve Arkeolojik Planı, Galata'nın tarihsel topografyasını ele alan önemli bir çalışmadır (Şekil.3). Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbuller Forschungen (İstanbul Araştırmaları) serisi kapsamında hazırlanan eser, savaş koşulları nedeniyle tamamlanamamış olsa da, Galata'nın tarihi, dini yapıları, surları, konutları ve sokaklarına dair kapsamlı bilgiler sunar (Schneider ve Nomidis, 1944). Eserde yer alan 1:2000 ölçekli harita, yapı adaları, kıyı şeridi, surlar ve sokak adlarını gösterir. Mimari çizim düzeyinde olmasa da, 1950 sonrası imar faaliyetlerinden önceki Galata'nın genel yapısını belgeleyen son kapsamlı kaynak olarak önem taşır. 1970 Galata–İstanbul başlıklı harita ise, Galata'nın 1950 sonrasındaki fiziksel dönüşümünü ortaya koyar. Harita, 1986–1987 yıllarında J.-L. Arnaud ile P. Philippon'un katkısıyla hazırlanmış; önemli kültürel miras yapılarına

ait zemin kat planlarını içermiş ve Galata surlarının hem tümünü hem de o dönemde ayakta kalan kısımlarını açıkça göstermiştir (Şekil.4) (Arnaud, 1986).

Şekil 3. Galata, topographisch-archaologischer plan

Şekil 4. 1970- Galata

4. BULGULAR

Galata, İstanbul'un Haliç'in kuzey girişinde ve Boğaziçi'nin güneybatısında konumlanmış tarihî bir yerleşim alanıdır. Stratejik konumu sayesinde tarih boyunca hem yerel hem de uluslararası ölçekte önemli bir liman işlevi görmüştür (Şekil 5). Kıyı boyunca uzanan doğal limanlar ile bu kıyıları çevreleyen yelpaze biçimindeki topoğrafya, yerleşimin sırt çizgisi boyunca tepelere doğru yayılmasına imkân sağlamıştır (Şekil 6).

Şekil 5. Galata'nın konumu (Google Map görseli üzerinden Yazar 1 tarafından üretilmiştir)

Şekil 6. Galata'nın silüeti (Yazar 1 tarafından fotoğraflanmıştır)

Galata bölgesindeki birinci yerleşim bölgesinin izleri, antik döneme kadar uzanmaktadır. M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen kaynaklarda bölgede "Hupo te Suke" adında bir limanın, hemen gerisinde ise "Sykae" adlı bir yerleşimin varlığından söz edilmektedir (d'Alessio, 1946; Herodotos, 2006). Antik coğrafyacı Strabon, M.Ö. 50 yılı civarında bugünkü Karaköy iskelesinin bulunduğu noktada bir limanın faaliyet gösterdiğini belirtmektedir (Strabon, 2000). M.S. 5. yüzyıla ait en erken kentsel betimlemeler ise, "Sykai" adıyla anılan bu yerleşimin deniz seviyesinde sütunlarla çevrili bir ana caddeye ve bir iskeleye sahip olduğunu ortaya koyar. Günümüzde bu kamusal aksın, Tersane Caddesi ile örtüştüğü kabul edilmektedir (d'Alessio, 1946).

Orta Çağ'da Galata, Cenevizlilerin Akdeniz ve Karadeniz boyunca kurduğu ticaret ağının merkezlerinden biri haline gelmiş; dönemin pek çok Akdeniz yerleşiminde olduğu surlarla çevrilmiştir (Eyice, 1969; Kuban, 1996; Vasilev, 1958). Bu savunma yapılarının kapsadığı ilk alan, sahilden başlayarak Voyvoda (Bankalar) Caddesi'ne kadar uzanmış ve Karaköy Meydanı'nı da kapsayacak şekilde inşa edilmiştir (Eyice, 1969). Sur kapıları, doğrudan Perşembe Pazarı ve Tersane caddelerine açılmış ve bu yolları iskelelerle bağlamıştır (Sağlam, 2020). 1453'te Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşü Galata için bir dönüm noktası olmuştur ve Cenevizliler, 1805 yılına kadar "Magnifica Communità di Pera" adı altında özerk bir komün olarak Osmanlı idaresi altında ekonomik faaliyetlerine devam etmişlerdir (Akıncı, 2021).

4.1. Kuruluş Aşaması (Antik Çağ–1800)– 1860 Plan général de Galata Péra et Pancalti

d'Ostoya Haritası üzerinde, I. Genişleme bölgesinin kuzey sınırını oluşturan ve Bankalar Caddesi boyunca uzanan sur hattının I. genişleme bölgesi ile II. ve III. genişleme bölgeleri arasında sınır oluşturmaktadır. Bu surlar, her ne kadar haritanın çizildiği dönemde yıkılmış olsa da izleri kent morfolojisinde belirgin şekilde hissedilmektedir (Şekil 7).

I. ve II. genişleme bölgeleri arasında bir geçiş kapısı (Adı Meçhul Kapı) bulunmaktadır. Bu iki bölge benzer doluluk-boşluk oranına, parsel yapısına ve yol organizasyonuna sahiptir. Kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde devam eden yollar, bu iki bölgenin morfolojik olarak süreklilik taşıdığını göstermektedir. Her iki bölgede de bahçe kullanımının sınırlı olması, yüksek yapı yoğunluğuna işaret etmektedir. I. ve III. genişleme bölgeleri arasında ise herhangi bir geçiş kapısı bulunmamaktadır. Bu iki alan arasındaki mekânsal kopukluk, bu hizada yer alan sur hattının bir çeper-kuşak oluşturduğu kanısını desteklemektedir. III. bölge bahçe kullanımının yoğunluğu, dolu-boş oranının düşük olması ve yol dokusunun sistematik olmaması dikkat çekicidir. Buna karşın, Yanık Kapı ile Harup Kapı'yı bağlayan yolun, doğu-batı ekseninde gelişerek Voyvoda Caddesi'ni oluşturmaktadır. I. ve III. genişleme bölgeleri arasında, geçmişte sur hattının geçtiği yapı adalarının her iki bölgede de yer aldığı görülmektedir. Bu adalar genellikle III. bölgedeki gibi daha düşük yapı yoğunluğu ve düzensiz parselasyon örüntüsü sergilemektedir. Bu da surların kaldırılmasından sonra dahi morfolojik karakterin bu bölgelerde benzer kaldığını göstermektedir (Şekil 7).

1860 tarihli d'Ostoya Haritası incelendiğinde, I. Genişleme Bölgesi'nin güney sınırında yer alan sur hattının hâlâ ayakta olduğu görülmektedir. Bu surlar, yerleşim alanı ile liman alanı arasında belirgin bir fiziksel sınır oluşturmakta, kentsel dokuda net bir çeper kuşak niteliği taşımaktadır. Sur hattının limana bakan cephesinde, iki kapı arasında sura bitişik konumlanmış yapılar dikkat çekicidir. Bu yapılar genellikle dar ve uzun parseller halinde dizilmiş olup surun sınır teşkil edici niteliğini pekiştirmektedir. Aynı zamanda kapılar, bu yapı adalarının sınırlarını belirlemiş, yapı dokusunun organizasyonunu şekillendirmiştir. Adı Meçhul Kapı, Kürkçü Kapısı, Yağkapanı Kapısı, Balık Pazarı Kapısı ve Karaköy Kapısı, bu iki alan arasında geçiş

sağlayan önemli eşik noktalarıdır. Her bir kapı, yerleşim alanından doğrudan liman bölgesine açılan bir yol aksı ile bağlantılıdır. Bu yollar, I. Genişleme Bölgesi içindeki yoğun ve kompakt yapılaşmayı limandaki daha seyrek ve küçük ölçekli ticari yapılara bağlamaktadır. Kürkçü, Yağkapanı ve Balık Pazarı kapılarının birbirine daha yakın konumlanması, bu bölümde hem yapı yoğunluğunun hem de liman faaliyetlerinin daha sıkışık biçimde gelişmesine neden olmuştur. Kapılar arasındaki mesafe azaldıkça geçirgenliğin arttığı, bunun da bölgedeki yapılaşma desenine etki ettiği gözlemlenmektedir. Söz konusu sur hattı, bir çeper kuşak özelliği göstererek liman alanı ile yerleşim alanı arasında biçimsel, işlevsel ve yoğunluk açısından heterojen bir yapı yaratmıştır. Ancak bu heterojenlik, kapıların çevresinde azalmaktadır. Kapılar, iki farklı morfolojik karaktere sahip alan arasında geçirgenliği sağlayan eşikler olarak işlev görmekte; böylece hem fiziksel hem de işlevsel bir geçiş alanı oluşturmaktadır (Şekil 7).

I. Genişleme Bölgesi'nin doğu sınırında yer alan surlar, 1860 tarihli d'Ostoya Haritası'nda yer almamaktadır. Bu sur hattı, geçmişte I. ve V. Genişleme Bölgeleri arasında belirgin bir fiziksel ayrım oluşturmaktaydı. Ancak surların kaldırılmasıyla birlikte bu iki bölge arasındaki sınır ortadan kalkmış ve morfolojik farklar büyük ölçüde silinmiştir. Günümüzde her iki bölgede de benzer parselasyon düzeni, yapı yoğunluğu ve yol aksları gözlemlenmektedir. Bu iki bölgenin kesişim noktasında, Haliç ile Boğaz'ın birleştiği stratejik konumda Karaköy Meydanı yer almaktadır. Meydan, liman alanı ile yerleşim alanı arasında önemli bir bağlantı noktası olup Karaköy Kapısı aracılığıyla liman bölgesine açılmaktadır. Bu kesimde, kentsel dokuda morfolojik açıdan oldukça homojen bir yapı gözlemlenmektedir. Gerek yapı adalarının düzeni gerekse yol kurgusu açısından Karaköy Meydanı çevresi, iki genişleme bölgesi arasında mekânsal süreklilik sağlayan ve bütünleşik bir kentsel formun geliştiği bir eşik alanı niteliği taşımaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. 1860 tarihli haritaya göre çeper-kuşak oluşumu (Yazar 1 tarafından üretilmiştir)

4.2. Genişleme Aşaması (1800-1900)- 1905 Plan d'assurance de Constantinople

1857 yılında Avrupa prensiplerine uygun olarak kurulan 6. Daire-i Belediye, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk belediyedir. Bu kurumun en radikal uygulaması, Galata surlarının yıkılması olmuştur. Goad Haritası, 1864 yılında surların kaldırılmasına yönelik alınan kararın ardından surlarda meydana gelen

tahribatı açık bir biçimde göstermektedir. Bu dönemde, özellikle dış surlar ve kıyıya paralel uzanan sur hatlarının önemli bir kısmı yıkılmıştır.

III. ve IV. Genişleme Bölgelerinde yapı yoğunluğu artmış olmakla birlikte, yapı adası biçimi ve parsel konfigürasyonu bakımından I. Genişleme Bölgesi'nden farklı bir dizilim sergilenmektedir. Yapı yoğunlukları birbirine yaklaşsa da morfolojik heterojenlik devam etmektedir. Özellikle III. ve IV. bölgelerde daha büyük parseller ve daha düzensiz yapı adaları dikkat çekerken, I. Genişleme Bölgesi'nde daha kompakt ve düzenli bir kentsel doku söz konusudur. I. ve III. Genişleme Bölgeleri'ni ayıran sur hattının yıkıldığı alanda ise yapı yoğunluğu görece düşüktür. Bu bölgede surların fiziksel varlığı artık bulunmasa da alanda kendine özgü bir yapı düşüklüğü korunmuştur. Bu durum, geçmişteki fiziksel sınırın mekânsal bellekte hâlâ etkili olduğunu ve bu alanın yapılaşma açısından geçişli bir karakter taşıdığını göstermektedir. Antik çağdan itibaren net bir sınır teşkil eden ve çeper kuşak olarak nitelendirilen bu sur hattı, yıkılarak kent dokusunun içine gömülmüş olsa dahi, kendine özgü morfolojik özelliklerini korumakta; heterojen yapısı ve düşük yoğunluklu kentsel dokusuyla çeper kuşak karakterini kısmen de olsa sürdürmektedir (Şekil 8).

1905 tarihli Goad Haritası incelendiğinde, liman alanında yapı stoğunun belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Sur hattının büyük ölçüde ortadan kalkmasına rağmen, bu alandaki morfolojik organizasyonun hâlâ bir çeper kuşak karakteri sergilediği dikkat çekmektedir. Özellikle sura bitişik konumlanmış küçük ölçekli, bitişik nizamlı yapılar, bu kuşağın mekânsal sürekliliğini ve tarihsel sınır işlevini koruduğunu göstermektedir. Bu yapıların ardında yer alan daha büyük ölçekli ticari ve idari tesisler ise çeper kuşağın yalnızca fiziksel sınır değil, aynı zamanda işlevsel bir geçiş zonu niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Böylece çeper kuşak, değişen ekonomik dinamiklere uyum sağlayarak evrilmekte, ancak yapısal izlerini kaybetmemektedir. Kapıların çevresinde gözlemlenen yüksek yapı yoğunluğu da bu çeper kuşak mantığıyla örtüşmektedir. Kapılar, çeperin iki tarafı arasında geçirgenliği sağlayan eşik noktaları olarak hem morfolojik hem işlevsel geçişleri mümkün kılmakta, böylece çeper hattında mekânsal sürekliliğin sürmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, surun ortadan kalkmasıyla fiziksel bir sınır kaybolmuş olsa da bu alanın hâlâ farklı kentsel karakterlerin kesişim noktası olarak işlev gördüğü, yani çeper kuşak niteliğini sürdürdüğü söylenebilir (Şekil 8).

Ayrıca Karaköy Meydanı'nın bu süreçte büyüdüğü ve morfolojik olarak daha belirgin bir kent mekânına dönüştüğü anlaşılmaktadır. Limanla olan bağlantısını güçlendiren bu meydan, homojen bir yapı dokusuna sahip olmakla birlikte, çeper kuşak sınırında yer alması nedeniyle çevresindeki heterojen dokularla etkileşim hâlindedir. Meydan hem kentsel merkezle hem de yeniden biçimlenen kıyı hattıyla kurduğu ilişkiler aracılığıyla, çeper kuşak içindeki geçirgen ve dönüştürücü bir mekân olarak öne çıkmaktadır. Böylece bu alan hem morfolojik hem işlevsel olarak çeper kuşağın dönüşen ama izlerini koruyan doğasını yansıtan bir örnek teşkil etmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. 1905 tarihli haritaya göre çeper-kuşak oluşumu (Yazar 1 tarafından üretilmiştir)

4.3. Özelleşme Aşaması (1900-1950)- 1944 Galata, Topographisch-Archaologischer Plan

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye'de köklü bir modernleşme süreci başlamış, bu süreç kent planlamasında da çağdaş ve bilimsel yaklaşımların benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 1936 yılında Henri Prost'un İstanbul'un planlamasıyla görevlendirilmesiyle, Galata ve Haliç gibi liman bölgelerinde hem mevcut sanayi ve liman işlevlerinin korunması hem de yeni ulaşım hatları ve kamusal alanlar aracılığıyla ekonomik gelişimin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu dönüşüm, liman altyapısının büyük gemilere ve artan ticaret hacmine uygun hale getirilmesi için geniş çaplı fiziksel müdahaleleri de içermektedir. Schneider ve Nomidis'in 1944 tarihli haritası ise bu planlama anlayışının Galata'daki mekânsal yansımalarını ayrıntılı biçimde belgelemektedir.

Bu haritanın incelenmesi, yapı stoğunun özellikle III. ve IV. Yerleşim Bölgelerinde önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Bu bölgelerde, I. Genişleme Bölgesi'ne kıyasla, düzensiz yapı adası dizilimleri hâlen belirgin bir şekilde korunmaktadır. Özellikle surlar boyunca, yapı adalarının sur duvarını omurga alarak biçimlendiği dikkat çekmektedir. Surların büyük bir kısmı yıkılmış olsa da, sur hattı mekânsal bir kuşak işlevi görerek varlığını sürdürmektedir. Bu durum, kentin tarihi dokusunun ve kentsel sınırlarının, yapılaşma biçimleri aracılığıyla hâlâ okunabilir olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil.9).

Liman bölgesinde ise zaman içinde önemli bir dönüşüm yaşanmış ve büyük ölçekli sanayi yapıları alanı hâline gelmiştir. Bu yapılar, sur alanının dışına taşarak heterojen ve geniş ölçekli tesisler biçiminde yerleşmiştir. Çeper kuşak (fringe belt) teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, surların çevresinde gelişen

bu alanlar, kent merkezinin genişlemesiyle fonksiyonel açıdan değişime uğramış ara bölgeler olarak tanımlanabilir. Surların mekânsal sınır oluşturduğu bu kuşak, eski kentsel dokunun sınırlarını belirlerken, dışındaki alanlarda yer alan modern ve büyük ölçekli yapılar, kentin yeni gelişim dinamiklerini temsil etmektedir.

Şekil 9. 1944 tarihli haritaya göre çeper-kuşak oluşumu (Yazar 1 tarafından üretilmiştir)

4.4. Bölgeselleşme Aşaması (1950-Günümüz)- 1986 İstanbul-Galata 1970

Bölgeselleşme, küreselleşme, konteynerleşme, motorlu taşıt kullanımının artışı ve enerji kaynaklarındaki dönüşüm gibi faktörlerle şekillenen, liman şehirlerinin gelişimindeki en son evredir. Bu süreç, liman ve sanayi alanlarının kent dışına taşınmasına neden olmuş; tarihi liman kentlerinin ara bölgeleri ise mimarlık ve şehircilik açısından deneysel alanlara dönüşmüştür (Hein, 2011, 2016, 2018; Schubert, 2018).

1950 sonrası İstanbul'da hız kazanan modernleşme ve sanayileşme süreci, artan nüfus ve taşıt kullanımıyla kentleşmeyi şekillendirmiştir. Bu dönemdeki kentsel müdahaleler büyük ölçüde yol genişletme ve trafik düzenlemesine odaklanmıştır (Tuna, 2019; Tekeli, 2021; Şahin, 2015; Gül, 2024). M. Papatriafantafilou ve J. L. Arnaud'un (1986) hazırladığı 1970 Galata haritası, bu müdahalelerin mekânsal etkilerini belgelemekte; kültürel miras yapıları ve Galata Kulesi'nden sahile uzanan kentsel dokuyu detaylı biçimde yansıtmaktadır.Haritada, liman alanlarında konumlanan büyük ölçekli sanayi tesisleri dikkat çekmektedir. Bu yapılar, artık I. Genişleme Bölgesi'nin tarihi ve yoğun dokusundan hem fiziksel hem de işlevsel olarak ayrışmış durumdadır. Özellikle kıyı hattındaki sanayi alanlarının, surların yıkılmasıyla elde edilen geniş araziler üzerinde konumlandığı görülmektedir (Şekil 10).

Tersane Caddesi'nin genişliğinin 7 metreden yaklaşık 30 metreye çıkarılması, yalnızca ulaşım altyapısında değil, aynı zamanda çevresindeki kentsel dokuda da köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Karaköy Meydanı çevresindeki yapı stoğunun büyük oranda yok olması, bu bölgenin morfolojik yapısında önemli bir kopuşa

işaret etmektedir. Söz konusu müdahaleler, I. Genişleme Bölgesi'nin hem yapı yoğunluğunu azaltmış hem de geleneksel dokuya dayalı mekânsal sürekliliği zayıflatmıştır. Buna karşın, sahil hattında, surlara bitişik biçimde konumlanmış küçük ölçekli, bitişik nizamlı yapıların bir kısmı varlığını sürdürmektedir. Bu durum, kıyıdaki dönüşümün homojen bir biçimde gerçekleşmediğini göstermektedir. Öte yandan IV. Genişleme Bölgesi'nin batı sınırını oluşturan surların da tamamen ortadan kaldırıldığı ve bu alana geniş bir bulvarın inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil.11,12). Bu müdahale, tarihi sokak dokusunun ani biçimde geniş arterlere ve onların gerisinde yer alan büyük ölçekli yapı kümelerine evrilmesine neden olmuştur. Böylece, harita üzerinden takip edilebileceği üzere, Galata'da geleneksel morfolojik süreklilik, 1950 sonrası modernleşme politikalarının etkisiyle parçalanmış; alanın tarihî karakteri yer yer tamamen silinmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. 1970 tarihli haritaya göre çeper-kuşak oluşumu (Yazar 1 tarafından üretilmiştir)

Şekil 11, 12. I. Genişleme Bölgesi'nin batı sınırının güncel durumu (Yazar 1 tarafından fotoğraflanmıştır)

1980 sonrası dönemde, küresel neoliberal politikaların etkisiyle İstanbul'da kent merkezlerinde sanayisizleşme süreci hız kazanmış; bu durum, liman tesislerinin ve sanayi faaliyetlerinin kentsel merkezden kent çeperlerine kaymasına neden olmuştur. Bu süreç, çeper kuşak (fringe-belt) kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, Galata kıyı şeridi gibi tarihsel ara bölgelerin işlevsel dönüşümünün tipik bir örneğini sunar. 1984–1989 yılları arasında limanların Haliç'ten Tuzla'ya taşınması, bu çeper kuşak alanında bulunan sanayi yapılarını işlevsiz hale getirmiş ve bu alanın yeni sermaye yatırımları için kentsel dönüşümün nesnesi haline gelmesine yol açmıştır (Şekil.13) (Şen ve diğ., 2024). 1995 yılında başlatılan ve kıyı bölgelerini kültür, kongre ve sanat merkezlerine dönüştürmeyi amaçlayan uluslararası girişimler, çeper kuşağın yeniden işlevlendirilmesi (re-functionalization) sürecini temsil eder. Bu tür mekânsal dönüşümler, Butler'ın (2007) da vurguladığı gibi, küresel ölçekte birçok liman kentinde gözlemlenen bir olgudur. 2011 sonrası Galata kıyısı ve Haliç çevresindeki kentsel müdahaleler, önceki dönemlerdeki yıkım ve yeniden yapılanmaların mekânsal süreklilik üzerindeki kırıcı etkisini pekiştirmiştir. Özellikle 2012 yılında tamamlanan Haliç Metro Köprüsü, ulaşım bağlantılarını güçlendirmeye yönelik bir çaba olmakla birlikte, bu çeper kuşak alanında bulunan Galata Surları gibi tarihî ve kültürel varlıkların bütünlüğünü tehdit etmiş; Süleymaniye ve Haliç silüetinde kalıcı tahribatlara neden olmuştur.

Şekil 13. I. Genişleme Bölgesi'nin güney sınırı ve sahil şeridinin güncel durumu, Haliç Metro Köprüsü'nden bakış. (Yazar 1 tarafından fotoğraflanmıştır)

Sanayi alanlarının yıkılması, Haliç Metro Köprüsü'nün inşasıyla yapı stoğunun zarar görmesi, Tersane Caddesi'nin genişletilmesi ve Refik Saydam Caddesi'nin açılması, Karaköy Meydanı'nın yapı stoğunun tahrip edilmesi gibi müdahaleler, Tersane Caddesi ile sahil şeridi arasındaki bölgede yapıların büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla, dolu-boş alan dengesi bozulmuş ve açık alanlar belirgin biçimde artmıştır (Şekil 14).

Şekil 14. 2024 tarihli haritaya göre çeper-kuşak oluşumu (Yazar 1 tarafından üretilmiştir)

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İstanbul özelinde gerçekleştirilen çeper kuşak araştırmalarında, Galata Bölgesi kentin genişlemesiyle kentsel sınırlar içine dahil edilen orta çeper kuşak olarak tanımlanan özgün bir arazi kullanım modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Bu araştırmada ise, Galata Bölgesi, tarihsel gelişimi ve surlarla çevrili yapısı nedeniyle, kendine özgü bir iç çeper kuşak formasyonu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, surların kent içi morfolojik dönüşüm süreçlerindeki belirleyici etkisinin yanı sıra, bölgenin tarihsel kentsel dokusunun sürekliliği ve çeşitliliği açısından da önemli bir referans noktası olduğunu göstermektedir.

Galata Bölgesi'nin çeper kuşak yapısı, tarihsel süreç içerisinde liman işlevinden kaynaklanan mekânsal dönüşümler ekseninde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, bölgedeki çeper kuşak gelişimi; "Başlangıç (Antik - 1800)", "Genişleme (1800-1900)", "Özelleşme (1900-1950)" ve "Bölgeselleşme (1950-Günümüz)" olmak üzere dört ana döneme ayrılmış ve her bir dönem, döneme özgü tarihi haritalar üzerinden analiz edilmiştir. Ayrıca, kentin morfolojik yapısını şekillendiren ve çeper kuşak oluşum süreçlerini doğrudan etkileyen kentsel gelişim kararları ile imar faaliyetlerinin, bu tarihsel dönemlerle yakın ilişki içerisinde olduğu açıkça ortaya konmuştur.

Tarihi haritalar, sur hatlarının fiziksel ve işlevsel sınır olarak kent dokusunda süreklilik gösterdiğini, bu sınırların kaldırılması sonrası bile morfolojik izlerinin korunduğunu ortaya koymaktadır. Kent surları ve sur kapılarının yönlendirici etkisiyle başlayan ilk yapılaşma, zamanla kıyı şeridinde yoğunlaşarak çeşitli kırılma noktalarıyla farklı aşamalara evrilmiştir. 1860 öncesi dönemde sur hatları, kent içi farklılaşmayı şekillendiren belirgin bir çeper kuşak olarak işlev görmüş; hem yapı yoğunluğu hem de yol aksları açısından bu sınır, bölgeler arasında hem mekânsal hem de işlevsel geçişleri düzenleyen önemli bir eşik oluşturmuştur. Surların kaldırılması ve modern belediye uygulamalarıyla başlayan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki

genişleme döneminde, bu alanlar hem fiziksel hem işlevsel dönüşümler yaşamış; ancak çeper kuşak karakteri, yapı yoğunluğu dağılımı ve geçiş noktaları (kapılar) üzerinden halen okunabilirliğini korumuştur.

Cumhuriyet sonrası planlama ve modernleşme hamleleriyle, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren sur hattı çevresinde büyük ölçekli sanayi ve ulaşım altyapısı yatırımları, kentsel dokuda radikal değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte, geleneksel yoğun ve kompakt yapı dokusu yerini daha heterojen, geniş ölçekli ve fonksiyonel olarak ayrışmış alanlara bırakmıştır. 1950 sonrası motorlu taşıt odaklı planlama politikaları ve sanayinin kent dışına kayması, çeper kuşak alanında mekânsal sürekliliği koparmış, geleneksel dokunun büyük oranda yok olmasına neden olmuştur.

Son dönemlerde ise, küresel neoliberal politikaların etkisiyle yaşanan sanayisizleşme ve liman işlevlerinin başka alanlara taşınması, bu ara bölgenin yeniden işlevlendirilmesine kapı aralamıştır. Ancak, kentsel müdahaleler özellikle ulaşım ve altyapı yatırımları (örneğin, Haliç Metro Köprüsü) nedeniyle tarihsel ve kültürel dokunun bütünlüğüne zarar vermiş, mekânsal süreklilikte kalıcı kırılmalar yaratmıştır. Bu bağlamda, Galata ve çevresi çeper kuşak teorisinin tipik örneklerinden biri olarak, kentsel gelişim süreçlerinde sınırların sadece fiziksel değil, morfolojik ve işlevsel anlamda da kent formunu şekillendiren dinamikler olduğunu göstermektedir. Sur hattının kaldırılmasıyla fiziksel sınırların ortadan kalkması, bu bölgede morfolojik ve mekânsal sürekliliğin hemen silinmediğini; aksine, bu kuşağın tarihsel, ekonomik ve işlevsel hafızasının kentsel yapıyı uzun süre etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Galata kıyı şeridi ve çevresi, tarihsel çeper kuşak karakterini koruyarak kent dokusunun katmanlı ve dinamik yapısını yansıtan, dönüşüm süreçlerinin izlenebileceği önemli bir çalışma alanı olarak değerlendirilmelidir. Gelecekteki kentsel planlama ve koruma stratejileri, bu çeper kuşakların hem tarihsel değerini hem de dönüşen işlevsel rollerini dikkate alarak, mekânsal sürekliliği ve kentsel kimliği güçlendirecek biçimde geliştirilmelidir.

6. KAYNAKÇA

Akıncı, T. (2021). Galata, İstanbul'un 700 Yıllık Karakutusu. İstanbul: Remzi Press.

Arnaud, J. L. (1986). İstanbul-Galata 1970. https://archives.saltresearch.org: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98324 adresinden alındı

Barke, M. (1982). Beyond The Urban Growth Map: Suggestions For More Analytical Work İn Urban Morphology . Teaching Geography, 7 , 111-115.

Butler, T. (. (2007). Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, subur- banization or new urbanism? International Journal of Urban and Regional Research, 31(4). 759-781. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-2427.2007.00758.x.

Conzen, M. (1960). Alnwick Northumberland A Study İn Town-Plan Analysis. London: The Institute of British Geographers.

Conzen, M. P., Gu, K., Whitehand, J. W. (2012). Comparing Traditional Urban Form in China and Europe: A Fringe-Belt Approach. Urban Geography, 33(1), 22–45 https://doi.org/10.2747/0272-3638.33.1.22.

Conzen, M. R. (1962). The Plan Analysis Of An English City Centre. Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography (s. 383-414.). Lund: University of Lund.

d'Alessio, E. (1946). Galata et ses environs dans l'antiquité. Revue des études byzantines, 4(1), 218-238. https://www.persee.fr/doc/rebyz_0766-5598_1946_num_4_1_940. adresinden alındı

Dağdelen, İ. (2012). İstanbul'u Haritalarda Gezmek: Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi. 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 13, 23-34.
Eyice, S. (1969). Galata ve Kulesi. İstanbul: Touring and Automobile Association of Turkey Press.
Gül, M. (2024, 09 15). Menderes Dönemi İstanbul'unda İmar Hareketleri ve Arka Planı. Büyük İstanbul Tarihi: https://istanbultarihi.ist/325-menderes-donemi-istanbulunda-imar-hareketleri-ve-arka-plani adresinden alındı
Hein, C. (2011). Ports Cities: Dynamic Landscapes and Global Networks. Amsterdam: Routledge.
Hein, C. (2016). Port Cities and Urban Waterfronts: how Localized Planning Ignores Water as a Connector. WIRES Water, 3(1), 419–438.
Hein, C. (2018). Oil Spaces: The Global Petroleumscape in the Rotterdam/ the Hague Area. Journal of Urban History 44 (5), 887–929.
Herodotos. (2006). Herodotos Tarih. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları - Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi
Ünlü, T. (2013). Thinking About Urban Fringe Belts: A Mediterranean Perspective. Urban Morphology, 17(1),, 5-20, https://doi.org/10.51347/jum.v17i1.2884.
Ünlü, T. (2022). Urban Fringe Belts: Roots, Developments and Prospects. Journal of Urban Research and Development, 3 (1), 4-15.
Ünlü, T., Baş,Y. (2016). "Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective. Urban Morphology, 20 (2), 107-121. DOI: https://doi.org/10.51347/jum.v20i2.4058.
Kuban, D. (1996). İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Kubat, A. S. (2019). Exploring The Fringe-Belt Phenomenon İn A Multi-Nuclear City: The Case Of Istanbul. ICONARP International Journal of Architecture and Planning, 7, 95-134, https://doi.org/10.15320/ICONARP.2019.83.
Kubat, A. S. (2021). Çeper Kuşak Olgusunun İstanbul'un Tarihsel-Coğrafyası Üzerinden Değerlendirilmesi. III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 3-17). Ankara: Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı.
Louis, H. (1936). Die geographische Gliederung von Gross-Berlin. Länderkundliche Forschung: Festschrift zur Vollendung des sechzigsten Lebensjahres Norbert Krebs (s. 146-171). içinde Stuttgart: Engelhorn.
Sağlam, H. S. (2020). An Interdisciplinary Experiment For The Urban Morphology Of Galata (Istanbul) And İts Surroundings During The Late Antiquity And Middle Ages. Al Z ITU Journal of the Faculty of Architecture, 17(3), 13-30.
Schneider, A. M., & Nomidis, M. I. (1944). Galata: Topographisch-archäologischer Plan. İstanbul.
Schubert, D. (2018). Ports and Urban Waterfronts. e. b. Hein içinde, The Routledge Handbook of Planning History (s. 338–349). New York, London: Routledge.
Spolaor, S., & Oliveira, V. (2022). Towards a progressive understanding of informal settlements: the contribution of the fringe-belt concept. urbe. Revista Brasileira de Gestão Urbana, 14,, 1-18. https://doi.org/10.1590/2175-3369.014.e20210353.
Strabon. (2000). Geographika. "Antik Anadolu Coğrafyası." XII-XIII-XIV. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Press.
Şahin, C. (2015). İstanbul'un Cumhuriyet Dönemi Mekansal Gelişimi. Büyük İstanbul Tarihi: https://istanbultarihi.ist/22-istanbulun-cumhuriyet-donemi-mekansal-gelisimi adresinden alındı
Şen, B., & Sarıca, H. E. (2024). Haliç Dockyards: Is "Limited Gentrification and De-industrialization" Possible?. Planlama ;34(2), 118–133 doi: 10.14744/planlama.2024.65148.
Tekeli, İ. (2021). İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Tuna, I. (2019). 1950-1960 Yılları Arasında İstanbul'da Kentleşme ve İmar Faaliyetlerine Genel Bakış. MSGSÜ Sosyal Bilimler, 3(20), 393-409.
Vasilev, A. (1958). History of the Byzantine Empire. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
Whitehand, J. (1987). The Changing Face Of Cities: A Study Of Development Cycles And Urban Form. Oxford: Institute of British, Geographers Special Publication 21.

Whitehand, J. (2001). British Urban Morphology: The Conzenian Tradition. Urban Morphology, 5(2), 103-109.
Whitehand, J. (2007). Conzenıan Urban Morphology And Urban Landscapes. Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, Vol. 6, (s. 12-15). İstanbul.
Whitehand, J. W. (1972a). Building cycles and the spatial pattern of urban growth. Transactions of the Institute of British Geographers, 56, 39-55.
Whitehand, J. W. (1972b). Urban-rent theory, time series and morphogenesis: an example of eclecticism in geographical research . Area, 4, 214-222.
Whitehand, J. W. (1994). Development cycles and urban landscapes . Geography, 79, 3–17.
Whitehand, J. W. (2004). Urban morphology and planning: the case offringe belts. Cities, 21, 275-89. https://doi.org/10.1016/j.cities.2004.04.001.
Whitehand, J. W., & Morton, N. J. (2006). Thefringe-belt phenomenon and socioeconomicchange. Urban Studies, 43 (11), 47-66. https://doi.org/10.1080/004209806009451.
Whitehand, J., & Morton, N. J. (2004). Urban morphology and planning: the case of fringe belts . Cities, 21(4), 275-289 DOİ: https://doi.org/10.1016/j.cities.2004.04.001.

15

SİİRT KENTİNİN MORFOLOJİK EVRİMİ: SÜREKLİLİK VE KOPUŞ DİNAMİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Esra ŞIRKI [1], Nur Selcen KARAASLAN [2]

[1] Siirt Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
esra.yavic@siirt.edu.tr
[2] Siirt Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
selcen.karaaslan@siirt.edu.tr

ÖZET

Kentsel morfoloji, kentlerin yapılı çevreleri ile sosyo-kültürel, tarihi ve ekolojik faktörler arasındaki etkileşimi incelemektedir. Bu çalışma, Siirt'in geleneksel, göç sonrası ve modernleşme etkisiyle oluşan üç farklı yerleşim dokusunu analiz ederek, zamansal katmanlar arasındaki süreklilik ve kopuşları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemini niteliksel analiz, tipo-morfolojik analiz, CBS tabanlı haritalama oluşturmaktadır. Her bir yerleşim dokusu, sokak ağı, yapı yoğunluğu, parsel düzeni ve açık alan sistemleri açısından karşılaştırılarak, kentsel form üzerindeki süreklilik ve kopuş dinamikleri analiz edilmiştir. Tarihsel haritalar ve saha gözlemleri, zamansal değişimin kentsel morfoloji üzerindeki etkilerini anlamak için kullanılmıştır. Ayrıca, morfolojik sınıflandırma süreçleri, farklı dokuların işlevsel ve geometrik özelliklerini belirlemek amacıyla istatistiksel ve mekânsal analizlerle desteklenmiştir. Analiz bulguları, Siirt'in farklı zamansal katmanlarında meydana gelen mekânsal değişimleri ve bu değişimlerin kentin kimliği üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçların, kentsel morfoloji literatürüne, farklı dönemlerde oluşmuş mekânsal katmanların karşılaştırmalı analizi yoluyla teorik ve metodolojik katkılar sağlaması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel dokunun modernleşmeye uyumu, göçlerin kentsel forma etkileri ve modernleşmenin kentsel morfolojiyi dönüştürücü gücü incelenmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma, kentsel morfolojinin tarihsel ve mekânsal analizine yönelik kapsamlı bir çerçeve sunarak, Siirt gibi yerel dinamikleri güçlü olan kentler için örnek bir yöntem geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma ile, Siirt'in özgün kentsel morfolojisinin korunması ve geliştirilmesi için öneriler sunulması, çalışma çıktılarının, gelecekte yapılacak çalışmalar için benzer özelliklere sahip Anadolu kentlerine yönelik çıkarımlar sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Morfoloji, Mekânsal Analiz, Siirt, Tarihsel-Coğrafi Yaklaşım, Yerleşim Dokusu

1. GİRİŞ

Kentlerde yapılacak morfolojik analizlerde bina, cadde, açık alan ve parseller gibi fiziksel öğeler ile bunların tarihsel değişimi önemli bir rol oynar. Parsel ve binaların oluşturduğu karakteristikler, kent formu ve yoğunluğunu tanımlarken aynı zamanda kentsel, sosyal ve ekonomik yapıyı da yansıtır. Bu öğeler sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedir; ancak bu değişimin hızı ve biçimi genellikle ekonomik ve kültürel dinamiklere bağlıdır (Moudon, 1997). Bu çalışma, Siirt'in geleneksel, göç sonrası ve modernleşme etkisiyle oluşan üç farklı yerleşim dokusunu analiz ederek, zamansal katmanlar arasındaki süreklilik ve kopuşları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Geleneksel kent dokusu, Siirt'in tarihi çarşısı ve çevresinde, organik sokak düzeni, avlulu konut tipolojileri ve dar parsel yapılarıyla karakterize edilmektedir. Bu alan, kentin kültürel mirasının fiziksel bir yansımasıdır. 1990'lardan sonra terör nedeniyle gerçekleşen zorunlu göç dalgası, kentin çeperlerinde düzensiz yapılaşma ve düşük kaliteli konut stoku ile öne çıkan ikinci bir yerleşim dokusu oluşturmuştur. Son olarak, 2020 sonrası Ilısu baraj yapımı sonrası yerinden edilen insanlar ve Siirt Üniversitesi'nin etkisiyle kuzeyde planlı bir şekilde gelişen modern konut alanları, kentin üçüncü morfolojik katmanını temsil etmektedir.

Kentsel morfolojide tarihsel-coğrafi yaklaşım, bu çalışmanın temel metodolojik çerçevesini oluşturmaktadır. M.R.G. Conzen tarafından geliştirilen ve J.W.R. Whitehand tarafından geliştirilen yaklaşım, kentsel formun tarihsel gelişimini analiz etmeye odaklanmaktadır. Conzen, kentsel dokuyu yapı parselleri, arazi kullanımı ve sokak sistemleri gibi bileşenlere ayırarak incelerken, Whitehand, tarihsel-coğrafi yaklaşımı şehir planlama süreçlerine entegre ederek kapsamını genişletmiş ve bu yöntemin uygulama alanlarını çeşitlendirmiştir (Whitehand, 1981). Türkiye'de kentsel morfoloji alanına önemli katkılar sunan Kubat'ın Antakya ve Konya gibi farklı kentsel dokuların karşılaştırılmasına dair çalışmaları, farklı tarihsel ve kültürel etkilerin kentsel morfolojiye katkısını ortaya koymaktadır (Kubat & Topçu, 2009). Ünlü'nün Mersin yerleşik bölgesindeki kentsel yayılmanın nedenleri ve bunun şehir planlarıyla uyumu üzerine yaptığı incelemeler, bu sürecin önemli bir yönünü açığa kavuşturmaktadır (Ünlü, 2007). Literatürde yer alan bu öncü çalışmalar, Siirt gibi farklı katmanlara sahip kentlerin dönüşüm süreçlerini anlamak için değerli bir referans oluşturmaktadır.

2. KENTSEL MORFOLOJİ

Kentsel morfoloji, en genel ifadeyle kentsel biçimlerin incelenmesi olarak tanımlanmakta ve bu bağlamda "kentsel form üzerine çalışma" şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Larkham ve Jones, 1991). Bu disiplin, sokaklar, parseller ve yapılar gibi temel fiziksel bileşenlerin bir araya gelerek oluşturduğu kentsel örüntüleri ele almaktadır (Oliveira, 2016). Moudon (1997), bu tanımı daha da derinleştirerek, kentsel morfolojinin kenti yaşayan bir organizma gibi değerlendirdiğini ve fiziksel çevredeki tüm dönüşüm süreçlerini hem analiz nesnesi hem de bağlam olarak ele aldığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, kentlerin nasıl biçimlendiğini ve zaman içinde nasıl evrildiğini incelemeyi amaçlarken, aynı zamanda genel morfolojik ilkelerin farklı mekânsal bağlamlarda nasıl işlediğini açıklamaya çalışır. Son yıllarda, kentsel morfolojinin tanımına ve kapsamına ilişkin akademik tartışmaların daha da yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (Moudon, 1997). Bu

çerçevede, kentsel morfoloji yalnızca biçimsel öğeleri betimlemekle kalmaz, aynı zamanda bu öğelerin tarihsel süreklilik ve değişim içindeki ilişkilerini anlamaya çalışmaktadır.

Kentsel morfoloji, yapı ölçeğinden başlayarak yerleşim dokusuna kadar uzanan fiziksel oluşum ve dönüşüm süreçlerini tarihsel bağlamda ele alan, mekânsal kimliği analiz etmeye odaklanan bir araştırma alanıdır (Topçu, 2018). Bu disiplin, şehir coğrafyasının temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir ve özellikle Almanya'da akademik önemini hâlâ büyük ölçüde korumaktadır (Whitehand, 1986). Kentsel morfoloji, sokaklar, yapı adaları ve binalar gibi fiziksel unsurların oluşturduğu mekânsal düzeni analiz eden; bu yapılar aracılığıyla kentin tarihsel gelişimini, dönüşümünü ve toplumsal yapısını inceleyen disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Kent, bileşenleriyle birlikte sürekli bir değişim süreci içindedir ve kentsel morfoloji, bu değişim dinamiklerini çözümleyerek kentsel yapının işleyişini anlamayı hedeflemektedir (Küçük, 2014, s.7). Bu kapsamda, kentsel morfolojinin yalnızca fiziksel öğelerin analizine değil, aynı zamanda bu öğelerin ardındaki tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklere odaklanan çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Farklı coğrafi ve düşünsel arka planlara sahip üç ana yaklaşım doğrultusunda şekillenmiştir.

Kentsel morfoloji alanındaki temel yaklaşımlar, tarihsel olarak İngiliz, İtalyan ve Fransız okulları olmak üzere üç ana okulun öncülüğünde şekillenmiştir: Bu okullar, kurucularının akademik geçmişleri ve içinde bulundukları çevre doğrultusunda, kentsel biçimi farklı perspektiflerden ele almışlardır. İngiliz Okulu, kentsel formu coğrafi temelli analizlerle değerlendirirken; İtalyan Okulu daha çok mimari biçimlenişe odaklanmış, Fransız Okulu ise kent morfolojisini sosyolojik çerçeve üzerinden incelemiştir. Bu üç yaklaşım, ilerleyen yıllarda geliştirilen morfolojik teorilere yön vererek, disiplinin kuramsal altyapısını oluşturmuştur (Moudon, 1997, s. 8). Çalışmaya konu olan Siirt kenti, farklı dönemlerde şekillenmiş geleneksel yerleşim dokusu, zorunlu göçlerin etkisiyle ortaya çıkan yeni yerleşme alanları ve güncel planlama yaklaşımlarına dayalı gelişme bölgeleri, kentin morfolojisinde belirgin bir katmanlaşmayı ortaya koymaktadır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, Siirt kentinin farklı dönemlerde gelişen üç yerleşim bölgesinde kentsel morfolojik dönüşümün biçimsel ve işlevsel boyutlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel merkez, 1990 sonrası göçlerle oluşan geçiş dönemi yerleşim bölgesi ve 2020 sonrası gelişen planlı konut alanları olmak üzere üç farklı morfolojik katman belirlenmiş ve her biri üzerinde şekil-zemin ilişkisi, fonksiyonel dağılım, kat adedi ve form faktörü olmak üzere dört temel analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada öncelikle Siirt Belediyesi'ne ait 2016 tarihli halihazır harita ve güncel uydu görüntüleri kullanılarak analiz bölgelerine ilişkin veriler güncellenmiştir. Bu süreçte yapı kütleleri, yol ağı, parsel sınırları ve açık alanlar QGIS yazılımı aracılığıyla vektörleştirilmiş ve tematik katmanlara ayrılmıştır. Üretilen veriler, üç yerleşim bölgesinde gerçekleştirilen saha gözlemleri ve çekilen fotoğraflarla doğrulanmıştır.

Şekil-zemin analizi kapsamında, yapı kütlesi ile açık alanlar arasındaki oransal ilişki değerlendirilmiş, her bölgedeki yapı alanları ve zemin alanları toplam yüz ölçümüne göre karşılaştırılmıştır. Bu analiz ile yerleşim dokularının geçirgenlik ve kompaktlık düzeyleri ortaya konmuştur. Fonksiyonel dağılım analizinde, yapıların işlevlerine göre sınıflandırılması yapılmış; konut, ticaret, kamu hizmeti ve boş parsel gibi kullanım türleri

tanımlanarak mekânsal dağılımları haritalanmıştır. Kat adedi analizinde, saha çalışmalarıyla belirlenen yapı yükseklikleri vektör verisine işlenmiş, bu sayede yapı yoğunluğu ve yükseklik eğilimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Form faktörü analizinde ise her yapı için plan düzleminde biçimsel verimlilik değerlendirilmiştir. Bu amaçla her bir bina için Form Faktörü = Alan / (Uzun Kenar × Kısa Kenar) formülü uygulanmıştır. Elde edilen değerler, yapıların geometrik düzenliliğini ve kompaktlık düzeyini nicel olarak ortaya koymuş; özellikle geleneksel organik doku ile planlı yerleşimler arasındaki biçimsel farklılıkların karşılaştırılmasına olanak sağlamıştır.

Tüm analizler sonucunda, her bir yerleşim bölgesinin morfolojik yapısı sayısal ve mekânsal olarak değerlendirilmiş; elde edilen bulgular görsel haritalar ve saha verileriyle desteklenerek kentteki dönüşüm dinamikleri çok boyutlu bir yaklaşımla ortaya konmuştur.

4. ÇALIŞMA ALANI VE SİİRT'İN KENTSEL GELİŞİMİ

Araştırmada Siirt kentinde üç çalışma alanı belirlenmiştir. Siirt ili, tarihsel süreç içerisinde coğrafi konumu ve sosyo-kültürel yapısıyla şekillenen özgün bir kentsel gelişim sergilemiştir. Geleneksel yerleşim dokusu, topoğrafyanın belirleyici olduğu bir yapı sunarken, dar sokaklar ve avlulu konut tipolojileri ile tarihî kent merkezinde özgün bir morfoloji oluşmuştur. Özellikle Cumhuriyet dönemi sonrası imar hareketleriyle birlikte kentsel alan genişlemiş, modern yerleşim birimleri eski dokuya eklemlenmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan zorunlu göçler, kent merkezinde plansız yapılaşmayı artırarak mekânsal bütünlüğü zedelemiş ve kent batı aksında büyümeye başlamıştır. Günümüzde ise Siirt'te hem geleneksel dokunun korunması hem de çağdaş yaşam ihtiyaçlarına yanıt verecek yeni kentsel düzenlemeler yapılmaktadır. Bu bağlamda 1. Çalışma Alanı geleneksel yerleşim dokusunun yer aldığı "Tarihi Merkez", 2. Çalışma Alanı bahçelievler dokusunun bulunduğu "Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı" ve 3. Çalışma Alanı da "Yeni Yerleşim Alanı"nı tariflemektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanları genel yerleşim

Çalışma alanlarının ilki Siirt kentinin ilk yerleşim yerlerinden olan Tarihi Merkez'de ticari alanlar, dini mekanlar ve konut alanları yer almakta ve genellikle iki ve üç katlı yapıların olduğu geleneksel bir doku bulunmaktadır (Şekil 2-4).

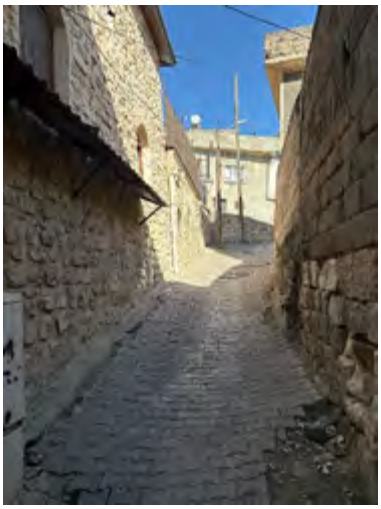

Şekil 2. Tarihi Merkez genel görünüm

İkinci çalışma alanı olan Yeni Yerleşim Alanı'nda, başlangıçta bahçeli ve müstakil evlerin inşa edildiği planlı bir yerleşim alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılaşma, dönemin imar planı revizyonlarıyla desteklenmiş ve mahalle, Siirt'in diğer bölgelerine kıyasla daha düzenli bir dokuya sahiptir (Şekil 5-7).

Şekil 3. Tarihi Merkez sokak görünüşü

Şekil.4 Tarihi Merkez sokak görünüşü

Şekil 4. Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı genel görünüm

Şekil 5. Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı sokak görünüşü **Şekil 6.** Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı sokak görünüşü

"Yeni Yerleşim Alanı" ise üçüncü çalışma alanı olup kentin en batısında yer almakta ve konut sitelerinin yoğun olarak bulunduğu ve halen de inşa sürecinin devam ettiği bir dokuya sahiptir (Şekil 8-10).

Şekil 7. Yeni Yerleşim Alanı genel görünüm

Şekil 8. Yeni Yerleşim Alanı sokak görünüşü **Şekil 9.** Yeni Yerleşim Alanı sokak görünüşü

5. BULGULAR

Bu bölümde, Siirt kentinin üç farklı morfolojik katmanını temsil eden çalışma alanlarında gerçekleştirilen mekânsal analizlerin bulguları sunulmaktadır.

5.1. Tarihi Merkez

Kentsel morfolojik yapıyı analiz etmeye yönelik olarak, tarihî merkezde yer alan çalışma alanı için doluluk-boşluk oranı, fonksiyonel dağılım, form faktörü ve kat adedi analizleri gerçekleştirilmiş; bu analizlere ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur (Şekil 11-14).

Şekil.11 Tarihi merkez doluluk boşluk analizi

Şekil.12 Tarihi merkez fonksiyonel dağılım analizi

Şekil.13 Tarihi merkez form faktör analizi

Şekil.14 Tarihi merkez kat yüksekliği analizi

Yapılan şekil-zemin analizine göre, tarihi merkezdeki yapı kütleleri alanın yaklaşık %58,37'sini kaplamaktadır. Elde edilen veriler, yapıların açık alanlara göre daha yoğun şekilde konumlandığını ve yerleşimin kompakt bir dokuya sahip olduğunu göstermektedir. Şekil 11'de siyah tonlarla temsil edilen doluluk oranı, geçirgenliği sınırlayan fakat süreklilik arz eden geleneksel bir kentsel örüntü ortaya koymaktadır. Organik sokak ağı ve dar parsel yapısı, mekânın yaya odaklı kullanımını desteklemektedir. Ancak bu yüksek yoğunluk, kamusal açık alanların sınırlı olmasına ve doğal havalandırma ile gün ışığı alımının azalmasına neden olmaktadır. Bu durum, mikroklimatik koşullarda belirginleşen yerel ısı etkileri ve gölgeleme gibi konularda özgün kentsel tasarım yaklaşımlarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Fonksiyonel dağılım analizine göre, tarihi merkez ağırlıklı olarak konut işlevi ile karakterize edilmektedir. Şekil 12'de kahverengi tonlarla gösterilen meskenlerin yerleşimin büyük kısmını kaplaması, bu bölgenin büyük ölçüde monofonksiyonel bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Dini yapılar ve eğitim kurumları ise daha sınırlı ve dağınık şekilde dağılmış olup, alanda sosyal işlevselliği destekleyen noktalar olarak değerlendirilebilir. Ticari yapılar genellikle ana ulaşım aksları çevresinde konumlanmakta ve geçiş yollarında odaklanmaktadır. Bunun yanında, harabe ve inşa halindeki yapılar, mevcut dokunun sürekliliğini kesintiye uğratma potansiyeline sahiptir. Bu yapıların yeniden işlevlendirme yoluyla bütünleşik bir yapıya dahil edilmesi hem fiziksel bütünlük hem de sosyal sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır.

Form faktörü analizinde, yapıların geometrik kompaktlık düzeyleri sayısal olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla her bir yapı için Form Faktörü = $4\pi A / P^2$ formülü kullanılmış, Şekil 13'te sunulan analiz sonuçlarına göre yapıların büyük bir kısmı 0,117 ile 0,723 arasında değerler göstermiştir. Bu aralık, düzensiz ve uzamış

yapı formlarının baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle eğrisel kenarlara sahip, iç avlulu geleneksel konut biçimlerinin hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. 0,723'ün üzerindeki yüksek kompaktlık değerlerine sahip yapılar sınırlı sayıda olup, genellikle kareye yakın, iç avlu içermeyen yapı örneklerini temsil etmektedir. Analiz bulguları, geleneksel dokunun organik gelişim sürecine bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğini ve bu morfolojik yapının kentsel geçirgenlik, gölgeleme ve yaya deneyimi gibi açılardan belirgin bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Şekil 14'te sunulan kat yüksekliği analizine göre, tarihi merkezdeki yapıların büyük çoğunluğu 1 ila 2 katlıdır. Bu yapılar, dar parseller ve organik sokak örüntüsüyle birlikte değerlendirildiğinde, yaya ölçeğinde algılanabilir bir kent dokusu sunmaktadır. Bununla birlikte, belirli bölgelerde (özellikle kuzeybatı aksları ve ana ulaşım yolları çevresi) 5 kat ve üzeri yapılara da rastlanmaktadır. Bu tür yapılar, büyük ölçüde yapılaşma baskısının artması ve dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirilebilir. Yüksek yapılar, tarihî dokunun siluetine ve mikroklimatik dengelerine olumsuz etkiler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Kat yüksekliğindeki çeşitlilik, bölgedeki yapı stokunun parçalı ve dönüşüme açık yapısını yansıtmakta; koruma-kullanma dengesi çerçevesinde planlama müdahalelerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

5.2. Geçiş Dönemi Yerleşim Bölgesi

Kentsel morfolojik dönüşümün biçimsel ve işlevsel boyutlarını değerlendirmek amacıyla, geçiş dönemi yerleşim bölgesine ilişkin olarak doluluk-boşluk oranı, fonksiyonel dağılım, form faktörü ve kat adedi analizleri gerçekleştirilmiş; elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur (Şekil 15-18).

Şekil.15 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi doluluk boşluk analizi

Şekil.16 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi fonksiyonel dağılım analizi

Şekil.17 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi form faktör analizi

Şekil.18 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi kat yüksekliği analizi

Şekil 15'te sunulan geçiş dönemi yerleşim bölgesinin şekil-zemin analizine göre, yapıların zemin üzerindeki kaplama oranı yaklaşık %30'dur. Bu oran, alanın orta düzeyde yapı yoğunluğuna sahip olduğunu ve yüksek geçirgenlik sunduğunu göstermektedir. Yerleşimde yapılar genellikle tekil ya da çoklu apartman blokları biçiminde konumlanmakta; bu bloklar tanımlı açık alanlar ve yeşil boşluklarla çevrelenmiş durumdadır. Alanın morfolojik yapısı, tarihî merkezle karşılaştırıldığında daha düzenli ve kısmen planlı bir örüntü sunmaktadır. Yapı blokları arasındaki boşluklar, doğal havalandırma, gün ışığı erişimi ve yeşil alan kullanımı açısından olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, mahalle ölçeğinde eğitim, ibadet ve rekreasyon işlevlerine yönelik sosyal donatı alanlarının yerleştirildiği görülmektedir. Bu özellikleriyle geçiş dönemi yerleşim bölgesi, yarı-planlı, düşük-orta yoğunluklu ve site tipi yapılaşma eğilimi gösteren bir morfolojik karaktere sahiptir.

Şekil 16'da gösterilen fonksiyonel dağılım analizine göre, geçiş dönemi yerleşim bölgesi ağırlıklı olarak konut işlevi ile tanımlanmaktadır. Konut alanları geniş bir yüzey kaplamakta olup, yerleşimin temel mekânsal karakterini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kamusal işlevler dengeli bir biçimde alana entegre edilmiştir. Eğitim yapıları, dini tesisler, resmî kurumlar ve spor alanları mahalle geneline dağılmış biçimde yer almakta; bu da sosyal donatılara erişimi kolaylaştırmaktadır. Ticari birimler ise ana ulaşım aksları boyunca konumlanmış, böylece mahallenin işlevsel çeşitliliği desteklenmiştir. Bu dağılım, işlevler arası bütünleşme açısından dengeli bir kentsel organizasyon sunmaktadır.

Form faktörü analizine göre, geçiş dönemi yerleşim bölgesindeki yapıların çoğu düzenli ve kompakt geometrilere sahiptir. Şekil 17'de görüleceği üzere form faktörü = $4\pi A / P^2$ formülü ile yapılan değerlendirmede yapıların büyük kısmının 0.0535 ile 0.0709 arasında değerler gösterdiği belirlenmiştir. Bu aralık, yapıların geometrik olarak dengeli ancak sınırlı kompaktlık düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Yapılar ağırlıklı olarak dikdörtgensel bloklar veya modüler site tipi birimler şeklinde organize edilmiştir. Açık yeşil tonların sınırlı olması, düzensiz veya organik formlara nadiren rastlandığını ortaya koymakta; böylece alanın homojen ve yapısal olarak okunabilir bir kentsel doku sunduğu anlaşılmaktadır. Bu özellik,

enerji verimliliği, hava dolaşımı ve mikroklima yönetimi gibi çevresel performans göstergeleri açısından avantajlı koşullar yaratmaktadır.

Şekil 18'de sunulan kat yüksekliği analizine göre, geçiş dönemi yerleşim bölgesi orta ve yüksek katlı yapılaşma karakterine sahiptir. Yapıların çoğunluğu 5 ila 9 kat aralığında olup, modern apartman bloklarının yerleşim deseninde belirleyici olduğu görülmektedir. Özellikle güney ve doğu kesimlerinde 9–12 katlı yapıların yoğunlaşması, alanın bazı noktalarında dikey büyümenin ön plana çıktığını göstermektedir. Bu yapılaşma örüntüsü, konut ihtiyacına hızlı yanıt verme eğilimiyle ilişkili olduğu kadar, kentsel dönüşüm ve yenileme süreçleriyle de bağlantılıdır. Düşük katlı (1–3 kat) yapılar ise oldukça sınırlıdır. Bu durum, geçiş dönemi yerleşim bölgesinin geleneksel alçak yoğunluklu dokudan uzaklaşarak, daha yoğun ve çok katlı bir kentsel morfolojiye yöneldiğini ortaya koymaktadır.

5.3. Yeni Yerleşim Bölgesi

Planlı gelişim dinamiklerini analiz etmek amacıyla, yeni yerleşim bölgesine ilişkin şekil-zemin oranı, form faktörü, fonksiyonel dağılım ve kat adedi gibi temel morfolojik göstergeler üzerinden mekânsal analizler gerçekleştirilmiş; bu analizlere ait bulgular aşağıda sunulmuştur (Şekil 19-22).

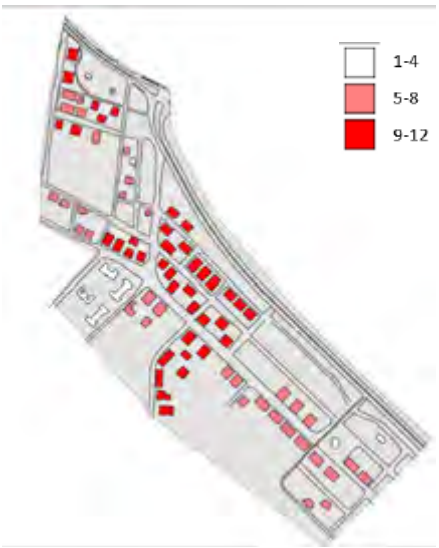
Şekil.19 Yeni yerleşim bölgesi doluluk boşluk analizi

Şekil.20 Yeni yerleşim bölgesi fonksiyonel dağılım analizi

Şekil.21 Yeni yerleşim bölgesi form faktör analizi

Şekil.22 Yeni yerleşim bölgesi kat yüksekliği analizi

Yeni yerleşim bölgesinde gerçekleştirilen şekil-zemin analizine göre, Şekil 19'da görüldüğü gibi yapı kütleleri toplam alanın yaklaşık %8,67'sini kaplamaktadır. Bu oran, yapılaşmanın oldukça seyrek olduğu izlenimini verse de bölgenin yüksek katlı, blok tipli ve site düzenine sahip bir yerleşim modeliyle gelişmiş olması bu oranın farklı biçimlerde yorumlanmasını gerektirmektedir. Yapılar kompakt zemin oturumuna sahip olup, dikeyde yüksek hacimli bir yapılaşma sergilemektedir. Aynı zamanda açık alan sistemi geniş tutulmuş; peyzaj alanları, otoparklar ve çocuk parkları gibi ortak kullanıma açık donatılar yerleşimin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ada/parsel bazlı, çok bloklu ve güvenlikli site modeli, bu morfolojik yapının temelini oluşturmaktadır. Bu yerleşim düzeni, konut kalitesi, sosyal donatıya erişim ve çevresel konfor açısından olumlu etkiler yaratmakla birlikte; uzun yaya mesafeleri, toplu taşımaya entegrasyon güçlükleri ve kentsel yayılma gibi planlama ölçekli sorunlara da işaret etmektedir.

Fonksiyonel dağılım analizine göre, yeni yerleşim bölgesi ağırlıklı olarak konut işlevi ile tanımlanmaktadır. Şekil 20'de konut alanları, yerleşimin temel mekânsal bileşenini oluşturmakta; eğitim ve dini yapılar ise bu dokunun içerisine planlı biçimde entegre edilmiştir. Bu fonksiyonlar genellikle ana ulaşım akslarına ve merkezi geçiş noktalarına yakın konumlandırılmış olup, bu durum sosyal hizmetlere erişimi kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, ticaret, sağlık veya kültür gibi bazı temel kentsel işlevlere bölgede rastlanmaması, alanın henüz tamamlanmamış bir kentsel bütünlük sunduğunu ve mekânsal canlılık açısından sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle karma kullanım alanlarının eksikliği bağlamında, ulaşım bağımlılığı ve tek işlevli yaşam senaryoları gibi kentsel sorunlara zemin hazırlayabilir.

Form faktörü analizine göre, yapıların büyük çoğunluğu kompakt ve düzenli geometrilere sahiptir. Şekil 21'de Form Faktörü = $4\pi A / P^2$ formülüyle yapılan değerlendirmede, yapıların büyük bölümünün 0.721 ile 0.844 arasında değerler gösterdiği belirlenmiştir. Bu yüksek kompaktlık oranları, yapıların geometrik olarak tutarlı, enerji verimliliği açısından elverişli ve morfolojik açıdan bütünlüklü bir biçime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Harita verilerinde baskın olarak koyu ve orta yeşil tonların yer alması, alanın düzenli, dikdörtgensel bloklardan oluştuğunu ve homojen bir yerleşim örüntüsüne sahip olduğunu göstermektedir.

Bu yapılaşma biçimi, yalnızca biçimsel bütünlük değil, aynı zamanda planlı gelişim ve tekrarlayan mimari karakteristikler açısından da dikkat çekicidir.

Kat yüksekliği analizine göre, yeni yerleşim bölgesi yüksek katlı yapıların baskın olduğu bir morfolojik yapıya sahiptir. Şekil 22'de yapıların büyük çoğunluğu 5 ile 12 kat arasında değişen yükseklikliere sahiptir. Harita verilerine göre, özellikle 9 ila 12 kat aralığında olan yapıların yerleşim geneline yayıldığı gözlemlenmektedir. Bu dikey büyüme eğilimi, alanın yoğun konut ihtiyacını karşılamak, arazi kullanımını optimize etmek ve site tipi yaşam çevreleri oluşturmak gibi planlama hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Düşük katlı (1–4 kat) yapılara sınırlı ölçüde rastlanmakta; bu da bölgenin geleneksel konut dokularından belirgin şekilde ayrıldığını göstermektedir. Yüksek katlı blok yapılaşması, açık alan planlaması, toplu taşıma erişimi ve sosyal altyapı kapasitesi gibi planlama bileşenleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bölgenin kontrollü ama yoğun bir gelişim modeline dayandığı anlaşılmaktadır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, Siirt kentinin farklı tarihsel dönemlerde oluşmuş üç yerleşim katmanını karşılaştırmalı olarak inceleyerek, kentsel morfolojideki süreklilik ve kopuş dinamiklerini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Tarihî merkez, geçiş dönemi yerleşim bölgesi ve yeni yerleşim bölgesi olmak üzere üç farklı mekânsal örüntü, şekil-zemin oranı, form faktörü, fonksiyonel dağılım ve kat yüksekliği analizleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu üç bölgenin karşılaştırmalı analizi aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo.1 Farklı yerleşim bölgelerinin karşılaştırmalı analizi

Analiz Türü	Tarihi Merkez	Geçiş Dönemi Yerleşim Bölgesi	Yeni Yerleşim Bölgesi
Şekil-Zemin Oranı	%58,37 – Yüksek doluluk; kompakt, geçirgen olmayan doku	%30 civarı – Orta yoğunluk; açık alanlar mevcut	%8,67 – Düşük zemin kullanım; bloklu yüksek yapılaşma, geniş açık alan
Form Faktör	0,117–0,815 – Yoğunlukla düşük; düzensiz, organik formlar	0,053–0,070 – Orta-düşük değerler; çoğunlukla dikdörtgensel, modüler yapılar	0,721–0,844 – Yüksek; kompakt, düzenli blok geometrileri
Fonksiyonel Dağılım	Konut ağırlıklı; destekleyici işlevler dağınık ve sınırlı	Konut baskın; sosyal donatılar (okul, cami) yaygın ve dengeli konumlanmış	Konut odaklı; eğitim ve dini yapılar mevcut, fakat karma kullanım zayıf
Kat Yüksekliği	1–2 kat baskın; yer yer 5 kat ve üzeri var	5–9 kat baskın; bazı bölgelerde 9–12 kat arası yüksek bloklar	8–12 kat baskın; dikey yapılaşma ağırlıklı, düşük katlı yapı neredeyse yok

Elde edilen bulgular, her bir alanın oluştuğu dönemsel bağlam ve planlama anlayışına göre farklılaşan mekânsal örüntüler sunduğunu ortaya koymaktadır; ancak bu gelişimin kent bütününde hem mekânsal süreklilik hem de morfolojik kopuşlar yarattığını göstermektedir. Tarihî merkez, yüksek doluluk oranı (%58,37), organik sokak yapısı, düşük kat yüksekliği ve düzensiz parsel formları ile kompakt ama geçirgenliği sınırlı bir doku sunmaktadır. Bu alanın geleneksel morfolojik karakteri, kültürel ve mekânsal süreklilik açısından önemli bir potansiyele sahip olmakla birlikte, güncel kent ihtiyaçlarına yanıt vermekte zorlandığı da gözlemlenmektedir.

Geçiş dönemi yerleşim bölgesi, tarihî dokudan ayrışan ancak henüz tam planlı bir kentsel model sunmayan ara bir karaktere sahiptir. Şekil-zemin oranı (%30), orta düzeyde kompaktlık (form faktörü ortalaması ~0.06) ve 5–9 kat arası yapılaşma ile bu bölge, planlama müdahalelerinin sınırlı ama yönlendirici olduğu bir morfolojik katmanı temsil etmektedir. Fonksiyonel çeşitliliğin görece dengeli olması, bu alanın sosyal sürdürülebilirlik açısından göreli avantajlarını ortaya koymaktadır.

Yeni yerleşim bölgesi ise düşük doluluk oranı (%8,67), yüksek form faktörü değerleri (0.721–0.844), tek işlevli ama düzenli konut odaklı planlama ve baskın yüksek yapılaşma eğilimi ile kentteki çağdaş gelişim eğilimlerinin yansımasıdır. Dikey yapılaşma, açık alan planlaması ve ada/parsel bazlı site tipi yerleşim modeli, mekânsal kaliteyi artırmakta; ancak fonksiyonel eksiklikler ve yaya/toplu taşıma entegrasyonu gibi konularda sınırlılıklar da barındırmaktadır.

Üç yerleşim katmanı arasındaki karşılaştırma, Siirt kentinde kentsel büyümenin tarihsel süreçte organikten planlıya, yataydan dikeye ve mono-fonksiyonellikten kontrollü çeşitliliğe doğru evrildiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, morfolojik farklılıklar üretmekte ve kent içinde çok katmanlı bir mekânsal yapı oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Siirt'te sürdürülebilir ve dengeli bir kent gelişimi için aşağıdaki hususların dikkate alınması önerilmektedir:

- Tarihî merkez için koruma-kullanma dengesini gözeten dönüşüm stratejileri geliştirilmelidir.
- Geçiş dönemi yerleşim bölgelerinde yapı stoku yenileme süreçleri, mevcut mekânsal dokuyu bozmadan yönlendirilmelidir.
- Yeni yerleşim alanlarında fonksiyonel çeşitlilik artırılmalı, yaya erişimi ve toplu taşıma entegrasyonu güçlendirilmelidir.

Bu çalışma, kentlerin morfolojik evrimini anlamaya yönelik olarak çok katmanlı bir değerlendirme çerçevesi sunmakta ve benzer yapısal dönüşüm süreçleri yaşayan diğer Anadolu kentleri için karşılaştırmalı analizlere zemin oluşturmaktadır.

7. KAYNAKÇA

Kubat, A. S, Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açıdan Karşılaştırılması. International Journal of Human Sciences, 6(2), 334-347.

Küçük, E. (2014). Experiencing Urban Morphology Development in Terms of Urban Property Relations: Cases from Historical Peninsula (Master's thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi).

Larkham, P., Jones, A. N. (1991). A Glossary of Urban Form (Historical Geography Research Series No. 26). Urban Morphology Research Group, University of Birmingham.

Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. Urban Morphology, 1(1), 3–10.

Oliveira, V. (2016). Urban Morphology: An introduction To The Study of The Physical Form of Cities. Springer.

Topçu, M. (2018). Kentsel Yenileme Projeleri ile Değişen Mekânsal Kimlik; Konya Örneği. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul), 741–753.

Ünlü, T. (2007). Mersin'in mekânsal biçimlenme süreci ve planlama deneyimleri. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22(3).

Whitehand, J. W. R. (1981). Conzenian Ideas: Extension and Development. In J. W. R. Whitehand (Ed.), The urban landscape: Historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen (pp. 127–152). Academic Press.
Whitehand, J. W. R. (1986). Taking stock of urban geography. Area, 18(2), 147–151.

16

VAN KENTİNİN MORFOLOJİK GELİŞİMİNDE KENTSEL ÇEPER DİNAMİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: 2011-2024 DÖNEMİ

Nurbanu ÖZKARTAL[1], Esra ŞIRKI[2]

[1] Siirt Üniversitesi, Tasarım Meslek Yüksekokulu/Tasarım Bölümü, banuozkartal@hotmail.com
[2] Siirt Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi/Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, esra.yavic@siirt.edu.tr

ÖZET

Kentleşme süreçleri, doğal ve yapılı çevre arasındaki hassas dengenin korunması açısından kritik bir öneme sahiptir. Yeşil alanlar, kentlerin morfolojik yapısının ayrılmaz bir parçası olup, sürdürülebilir kentsel gelişim için çevresel, sosyal ve ekonomik işlevler sağlamaktadır. Ancak, hızla artan kentleşme, yeşil alanların azalmasına ve kent morfolojisinde köklü değişimlere yol açmaktadır. Bu bağlamda, Van'ın 2011 yılında yaşamış olduğu deprem ve 2012 yılında yürürlüğe giren Büyükşehir Yasası sonrası yaşadığı kentsel ve yönetsel değişim süreçleri, yeşil alanlar ve kent morfolojisi arasındaki ilişkiyi incelemek açısından önemli bir çalışma alanı sunmaktadır.

Bu çalışma, 2011 Van Depremi ve 2012'de yürürlüğe giren Büyükşehir Yasası'nın Van kentinin kentsel gelişim süreçleri ve morfolojik yapısı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmanın amacı, Van'ın İpekyolu, Tuşba ve Edremit ilçelerine odaklanarak kentsel çeperlerdeki büyüme dinamiklerini, arazi kullanımı değişimlerini ve fonksiyonel dönüşümleri analiz etmektir. Bu bağlamda, kentsel büyümenin yönü, yapı yoğunluğundaki artış, yeşil alanlardaki değişim ve Van Gölü kıyısındaki rekreasyonel alanların dönüşümü gibi temel unsurlar değerlendirilmektedir. Çalışma, ayrıca çeper bölgelerdeki morfolojik değişimlerin mekânsal bağımlılık özelliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma kapsamında mekânsal analiz ve uzaktan algılama yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Landsat ve Sentinel-2 uydu görüntüleri, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) araçlarıyla analiz edilerek Van'ın 2011, 2015, 2020 ve 2024 yıllarındaki kentsel büyüme süreci haritalandırılmıştır. Uydu görüntülerinden türetilen NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) ve NDBI (Normalized Difference Built-up Index) gibi mekansal indeksler, yeşil alanların azalma eğilimi ve yapı yoğunluğundaki değişimlerin tespitinde temel araçlar olarak kullanılmıştır. Moran's I ve LISA (Local Indicators of Spatial Association) analizleri ile mekânsal bağımlılık ve kümelenme özellikleri değerlendirilmiştir. Bu süreçte, Van Gölü kıyısındaki rekreasyonel alanların dönüşümü için tampon alan analizleri yapılmış ve bu bölgelerdeki yapılaşma eğilimleri incelenmiştir.

Çalışmanın bulguları, 2011 sonrası dönemde Van'ın kentsel büyümesinin özellikle Edremit ve Tuşba ilçelerine yöneldiğini göstermektedir. 2024 yılı verileriyle yapılan analizler, bu büyüme eğilimlerinin devam ettiğini ve kentsel çeperlerdeki yapılaşma yoğunluğunun daha belirgin hale geldiğini ortaya koymuştur. Özellikle Van Gölü kıyısındaki doğal alanların rekreasyonel kullanıma dönüşmesi ve bu süreçte yeşil alanların niceliğinin

değiştiği NDVI analizleri ile ortaya konulmuştur. Tampon alan analizleri, Van Gölü çevresindeki yapılaşma baskısının kıyıdan 500 m, 1 km ve 2 km mesafelerde farklı yoğunluklarla ilerlediğini göstermiştir. NDBI sonuçları, yapılaşma yoğunluğundaki artışın çeper bölgelerde belirgin olduğunu ve bu alanların kent merkeziyle fonksiyonel ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Mekansal bağımlılık analizleri ise kentsel çeperlerdeki yapılaşma dinamiklerinin belirli kümelenmeler oluşturduğunu ve bazı alanlarda süreklilik, bazı alanlarda ise kopuş olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Van'ın morfolojik gelişimi, deprem sonrası süreçler ve büyükşehir statüsünün etkisiyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Özellikle kentsel çeperlerde yaşanan yapılaşma baskısı, doğal alanların ve yeşil altyapının korunması gerekliliğini daha da kritik hale getirmiştir. Van Gölü kıyısındaki rekreasyonel alanların korunması için tampon alan yönetimi ve bu alanlarda yapılaşma kontrolünün sağlanması önerilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir kentsel gelişim için yerel yönetimlerin imar planlarını yeşil altyapıyı destekleyecek şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. Bu durum, sürdürülebilir kentsel gelişim için yeni yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulguları, Van'ın kentsel planlama süreçlerinde çeper bölgelerinin etkin yönetimi için öneriler sunmaktadır

Anahtar Kelimeler: Kentsel Morfoloji, Yeşil Alanlar, Kent Çeperi, Mekânsal Analiz, Kentsel Gelişim

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte kentleşme süreci, özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğal çevre ile yapılı çevre arasındaki dengenin korunması açısından önemli zorluklar ortaya koymaktadır. Artan nüfus, düzensiz yapılaşma ve mekânsal olarak genişleyen kent çeperleri, kent morfolojisinin fiziksel yapısını ve işlevsel düzenini dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, başta yeşil alanlar olmak üzere, kentsel ekosistem hizmetlerinin kaybına neden olmakta ve kentlerin sürdürülebilir gelişimini tehdit etmektedir (Çetin et al., 2024). Kent içi yeşil alanlar sadece estetik ve ekolojik işlevler değil, aynı zamanda sosyal bütünleşme, mikroklimatik dengeleme ve afet sonrası toplanma alanı gibi çok yönlü faydalar sunmaktadır (Tzoulas et al., 2007).

Depremler gibi ani ve yıkıcı afetler, kentsel dokuyu hem fiziksel hem de işlevsel açıdan ciddi şekilde etkilemekte ve bu bağlamda yeniden yapılaşma süreçleri, kent morfolojisinin evrimini doğrudan belirleyen unsurlardan biri haline gelmektedir. Türkiye'de 2011 yılında yaşanan Van Depremi ve ardından 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Büyükşehir Yasası, Van ilinin mekânsal gelişiminde çarpıcı değişimlere yol açmıştır. Özellikle İpekyolu, Tuşba ve Edremit ilçelerinde kentsel yayılmanın yönü, yapılaşma yoğunluğundaki artış ve yeşil alanlarda meydana gelen dönüşümler, bu değişimi gözler önüne sermektedir (Yetkin, 2020).

Son yıllarda uzaktan algılama teknolojileri ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) araçları, kentsel büyüme, arazi kullanımı değişimi ve morfolojik dönüşüm süreçlerinin izlenmesinde güçlü analitik araçlar haline gelmiştir. Landsat ve Sentinel-2 gibi çok zamanlı uydu görüntülerinden türetilen Normalized Difference Vegetation Index (NDVI) ve Normalized Difference Built-Up Index (NDBI) gibi spektral indeksler, yeşil alanların kaybı ve yapılaşma yoğunluğunun artışı gibi çevresel dinamiklerin nicel olarak analizine olanak tanımaktadır (Xu, 2008; Gao, 1996). Buna ek olarak, Moran's I ve LISA (Local Indicators of Spatial Association) gibi mekânsal otokorelasyon teknikleri, bu değişimlerin mekânsal kümelenme örüntülerini ortaya koymakta ve kentsel büyümenin yönü ile yoğunluk derecesini belirlemekte kullanılmaktadır (Anselin, 1995).

Mevcut literatürde Türkiye'nin çeşitli metropol kentlerinde NDVI, NDBI ve mekânsal analiz yöntemlerinin kullanıldığı birçok çalışma mevcuttur. Örneğin, Kayseri örneğinde Çetin ve arkadaşları (2024), NDVI ve NDBI kullanarak kentsel ısı adası etkileri ile bitki örtüsü arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve dokuz yıllık Landsat serisi üzerinden yeşil alanlarda azalma eğilimlerini analiz etmişlerdir. Benzer şekilde, Ankara örneğinde Gürbüz ve Çilek (2023), Landsat 7 ETM+ ve Sentinel-2 verilerini kullanarak iki on yıllık süreçte mekânsal kümelenmeyi Moran's I ile analiz etmiş ve yapılaşma baskısının özellikle tarım alanları üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, NDVI-NDBI ve mekânsal analiz araçlarının, Türkiye'deki büyükşehir kentlerinde kentsel yayılmayı ve yeşil alan kaybını izleme açısından etkili yöntemler olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak, deprem sonrası döneme özgü morfolojik dönüşümleri ele alan, Sentinel-2/Landsat görüntüleriyle desteklenmiş, CBS tabanlı tampon analizlerini de içeren bütüncül bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır. Bu durum, özellikle afet sonrası yeniden yapılaşma süreçlerinin yeşil alan dinamikleri ve kentsel işlevlerle ilişkisini anlamaya yönelik kapsamlı vaka çalışmalarına olan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Ghaffarian et al., 2021).

Bu bağlamda, bu çalışma 2011 Van Depremi ve 2012 Büyükşehir Yasası sonrası Van ilindeki morfolojik ve işlevsel dönüşüm süreçlerini analiz etmeyi hedeflemekte; NDVI, NDBI, Moran's I, LISA ve tampon alan analizleri ile desteklenen uzaktan algılama temelli mekânsal analiz yöntemleriyle bu dönüşümü nicel ve mekânsal olarak ortaya koymaktadır. Çalışma hem bilimsel literatürdeki boşluğu doldurmayı hem de kent planlaması ve afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, kentsel morfoloji, çeper bölgelerdeki mekânsal dönüşüm dinamikleri ve bu dönüşümlerin analizinde kullanılan uzaktan algılama temelli yöntemlere dair güncel literatür özetlenmektedir. Ayrıca, NDVI ve NDBI gibi spektral indekslerin kullanımı, mekânsal otokorelasyon analizlerinin kent planlamasındaki yeri ve yeşil altyapının dönüşüm süreçlerine etkisi üzerine yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmalar ele alınmaktadır.

2.1. Kent Morfolojisi ve Kentsel Büyüme Kuramları

Kent morfolojisi, bir kentin fiziksel biçiminin tarihsel evrimi, mekânsal düzeni ve yapısal örgütlenmesiyle ilgilenen bir çalışma alanıdır. Conzen'in (1960) kurumsallaştırdığı morfolojik analiz yaklaşımı, kentsel alanların yapı dokusu (form), kullanım biçimi (fonksiyon) ve mülkiyet örüntüsü (parselasyon) üçlüsü üzerinden incelenmesini önerir. Hillier ve Hanson'ın (1984) geliştirdiği "mekânsal sentez" kuramı ise, kent formunun yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal etkileşimlerin bir ürünü olduğunu vurgular. Modern kent planlama çalışmalarında bu kuramsal çerçeveler, uzaktan algılama ve CBS teknikleri ile entegre edilerek kentsel büyüme, çeperleşme ve fonksiyonel dönüşüm analizlerinde kullanılmaktadır.

2.2. Uzaktan Algılama ile Morfolojik Değişim Analizleri

NDVI ve NDBI gibi spektral indeksler, kent formundaki değişimi uzamsal olarak izleme konusunda sıkça kullanılmaktadır (Xu, 2008). Bu indeksler, arazi örtüsündeki dönüşümleri bitki örtüsü ve yapılaşma düzeyi üzerinden sayısallaştırır. NDVI, yeşil alan yoğunluğunu temsil ederken; NDBI, kentleşmenin baskın olduğu alanları tanımlar. Literatürde bu indeksler sıklıkla kentsel yayılma (urban sprawl), ısı adası etkisi (UHI) ve yeşil alan kaybı analizlerinde kullanılmaktadır (Weng, 2009).

Örneğin, Cetin et al. (2024), Kayseri örneğinde NDVI ve NDBI kullanarak yüzey sıcaklığı ile yeşil alan dinamiği arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, NDVI ile LST arasında negatif korelasyon tespit etmiştir. Bu çalışma, kentsel morfolojide yeşil altyapının mikroklimatik işlevini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Gürbüz ve Çilek (2023), Ankara'da uzaktan algılama temelli değişim analizleriyle kentsel yayılmanın mekânsal örüntülerini belirlemiş ve Moran's I ile yüksek derecede kümelenme eğilimi saptamıştır.

Uluslararası literatürde ise, Çin (Phiri et al., 2020), Hindistan (Wang et al., 2020) ve Güney Amerika'da (Delgado et al., 2019) NDVI/NDBI'nin afet sonrası kullanımı üzerine vaka çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla sel, fırtına veya hızlı kentleşme senaryolarına odaklanmakta, deprem sonrası morfolojik değişim ise yeterince ele alınmamaktadır.

2.3. Yeşil Altyapı ve Fonksiyonel Dönüşüm

Kent morfolojisinin sürdürülebilirliği açısından yeşil altyapı, giderek önem kazanan bir kavram haline gelmiştir. Benedict ve McMahon (2006), yeşil altyapıyı doğa temelli çözümleri mekânsal planlama süreçlerine entegre eden bir yapı olarak tanımlar. Tzoulas et al. (2007) bu altyapının, sadece çevresel değil, aynı zamanda insan sağlığı ve toplumsal bütünleşme üzerinde de olumlu etkiler yarattığını savunur. Ahern (2013), afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde yeşil altyapının sürekliliğinin korunmasının, morfolojik kopmaları önleyerek dayanıklılığı artırdığını belirtir. Ancak afet sonrası planlamalarda, bu yapısal sürekliliğin ne ölçüde sağlanabildiğine dair vaka çalışmaları sınırlıdır.

2.4. Tampon Zon ve Mekânsal Otokorelasyon Teknikleri

Göller, nehirler ve rekreasyon alanları gibi doğal eşikler çevresinde gelişen yapılaşma baskısı, tampon zon analizleriyle ölçülebilmektedir. Bu yöntem, yapılaşma yoğunluğunun doğal unsurlara olan mesafeye göre nasıl değiştiğini sayısallaştırır (Dijokienė & Kazlauskas, 2022). Mekânsal otokorelasyon teknikleri olan Moran's I ve LISA ise, yapılaşmanın kümelenme eğilimlerini belirler (Anselin, 1995). Ankara ve Kayseri'de yapılan çalışmalar bu tekniklerle yüksek tutarlılık göstermiş olsa da, Türkiye bağlamında deprem sonrası süreçlerde bu yöntemlerin entegre kullanımı oldukça sınırlıdır.

Literatür genel olarak, kentsel büyüme ve yeşil alan değişimini analiz eden güçlü yöntemler geliştirmiştir. Ancak NDVI/NDBI, Moran's I, LISA ve tampon zon analizlerinin birlikte kullanıldığı, deprem sonrası morfolojik dönüşümleri odak alan, Türkiye bağlamında yapılmış kapsamlı ve mekânsal bir vaka çalışması bulunmamaktadır. Van gibi hem deprem geçirmiş hem de büyükşehir statüsüne geçiş yaşamış bir kent için bu tür entegre analizler hem akademik hem de planlama pratiği açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır.

3. MATERYAL METOT

Bu çalışma, Türkiye'nin doğusunda yer alan Van kentinin 2011–2024 döneminde geçirdiği morfolojik dönüşümü ve çeper alanlardaki mekânsal dinamikleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Van, hem jeolojik hem de yönetsel açıdan dikkate değer bir dönüşüm sürecine sahne olması nedeniyle örneklem alanı olarak seçilmiştir. Özellikle 2011 yılında yaşanan yıkıcı deprem ve 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Büyükşehir Yasası, kentin fiziksel mekân yapısını ve planlama sınırlarını radikal biçimde değiştirmiştir. Bu yönüyle Van, Türkiye'de afet sonrası yeniden yapılanma ve büyükşehir ölçeğinde mekânsal dönüşümün eş zamanlı yaşandığı nadir örneklerden biridir.

Van'ın seçilme gerekçeleri şu şekilde özetlenebilir:

- Afet Sonrası Yeniden Yapılanma: 2011 depremi, Van'ın kentsel morfolojisinde hem fiziksel hem de sosyo-ekonomik düzeyde büyük bir kırılma yaratmıştır. Yeniden yapılaşma süreçleri, çeper bölgelerde yeni kentsel yayılmalar doğurmuştur.
- Yönetsel Statü Değişimi: 2012 yılında Van'ın büyükşehir statüsü kazanması, mücavir alan sınırlarını genişletmiş ve İpekyolu, Tuşba ve Edremit gibi ilçelerde yeni yapılaşma baskılarını beraberinde getirmiştir.
- Ekolojik Hassasiyet: Van Gölü çevresi hem doğal peyzaj hem de ekolojik denge açısından kritik öneme sahiptir. Bu kıyı alanlarındaki yapılaşma baskısı, sürdürülebilir planlama açısından özel dikkat gerektirmektedir.
- Veri Ulaşılabilirliği: Van'a ait Landsat serisi uydu görüntüleri, bulutsuz ve eşlenik tarihli kayıtlar açısından analiz yapılabilir niteliktedir. Bu durum, zamansal karşılaştırmalı spektral analizlerin sağlıklı biçimde yürütülmesine olanak tanımıştır.

3.1. Veri Seti ve Görüntü Kaynakları

Araştırmada kullanılan uzaktan algılama verileri, Landsat uydularına (Landsat 5 TM, Landsat 7 ETM+ ve Landsat 8 OLI) ait multispektral görüntülerden oluşmaktadır. Veriler, yeşil örtünün maksimum seviyeye ulaştığı haziran aylarında seçilmiştir:

- 17 Haziran 2011 – Landsat 5
- 20 Haziran 2015 – Landsat 7
- 25 Haziran 2020 – Landsat 8
- 20 Haziran 2024 – Landsat 8

Bu tarihlerin seçiminde, bitki örtüsünün en aktif olduğu dönemlerin tercih edilmesi ve bulutsuz görüntüler üzerinden karşılaştırma yapılması esas alınmıştır.

3.2. Spektral İndeks Hesaplamaları

Kentsel alanlardaki yeşil doku değişimini ve yapılaşma yoğunluğunu analiz etmek amacıyla iki temel spektral indeks kullanılmıştır:

- NDVI (Normalized Difference Vegetation Index): Yeşil alanların sağlığını ve yoğunluğunu tespit etmek için kullanılmış; yüksek NDVI değerleri yoğun bitki örtüsünü, düşük değerler ise seyrek veya bozulmuş vejetasyonu ifade etmiştir.

- NDBI (Normalized Difference Built-Up Index): Yapılaşmış alanların mekânsal dağılımını belirlemek için hesaplanmış; pozitif değerler yapılaşma yoğunluğunu, negatif değerler ise doğal yüzeyleri göstermiştir.

Bu indeksler ArcGIS 10.8 yazılımı aracılığıyla raster veri formatında işlenmiş, yeniden sınıflandırma (reclassify) işlemleriyle yorumlanabilir mekânsal katmanlara dönüştürülmüştür.

3.3. Mekânsal Otokorelasyon Analizleri

NDVI ve NDBI verilerinin mekânsal dağılımlarını ve bunlar arasındaki ilişkileri değerlendirmek için şu analizler uygulanmıştır:

- Moran's I: Genel mekânsal otokorelasyonu belirlemek için kullanılmış; pozitif otokorelasyon durumlarında benzer değerlerin kümelenmesi, negatif durumlarda ise karşıt örüntülerin ortaya çıktığı analiz edilmiştir.
- LISA (Local Indicators of Spatial Association): Yerel düzeydeki "yüksek-yüksek" ve "düşük-düşük" kümelenme desenlerini belirleyerek morfolojik süreklilik ya da kopuşları ortaya koymuştur.

3.4. Tampon Bölge Analizi

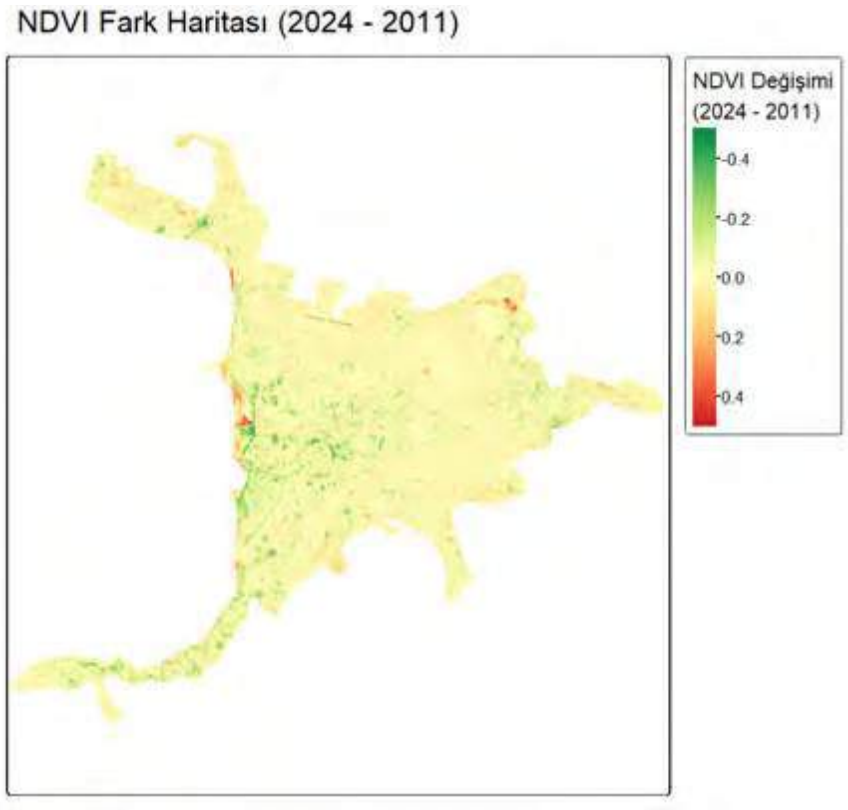
Van Gölü kıyı şeridinde yapılaşma baskısını analiz edebilmek amacıyla, kıyıdan itibaren 500 m, 1 km ve 2 km yarıçaplı tampon zonlar oluşturulmuştur. Bu zonlarda NDVI ve NDBI değerleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş; özellikle Edremit kıyılarında yapılaşma yoğunluğu ve yeşil alan kaybı dikkatle değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, 2011–2024 döneminde Van kentinin morfolojik yapısında gerçekleşen değişim, NDVI ve NDBI spektral indeks analizleri, Moran's I ve LISA mekânsal istatistikleri ile tampon bölge analizleri doğrultusunda detaylı biçimde sunulmaktadır.

4.1. NDVI Sonuçları: Yeşil Alanlardaki Değişim

NDVI analizleri, Van'da yeşil alanların mekânsal sürekliliğinde çarpıcı değişimlere işaret etmektedir. 2011 yılı NDVI verilerine göre, özellikle Edremit ve Tuşba ilçelerinde yüksek yoğunluklu yeşil alanlar bulunmaktaydı. Ancak Şekil 1'den de görüleceği üzere; 2024 yılı verilerinde, Edremit kıyılarında NDVI değerlerinde belirgin düşüş gözlenmiştir. Bu durum, kıyı bölgelerinde yoğun yapılaşmanın yeşil alanları doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Şekil 1. 2011-2024 yılları arası Van İli NDVI fark analizi

NDVI fark haritası, 2011'de %15.7 olan yoğun yeşil alan oranının, 2024'te %9.5'e düştüğünü ortaya koymuştur. Özellikle kent çeperlerinde, parçalanmış ve seyrelmiş yeşil dokular, morfolojik sürekliliğin bozulduğunu göstermektedir. Buna karşılık, doğu ve güney çeperlerinde bazı yeni planlı yeşil alan uygulamaları ile NDVI değerlerinde artış eğilimi saptanmıştır (Tablo 1).

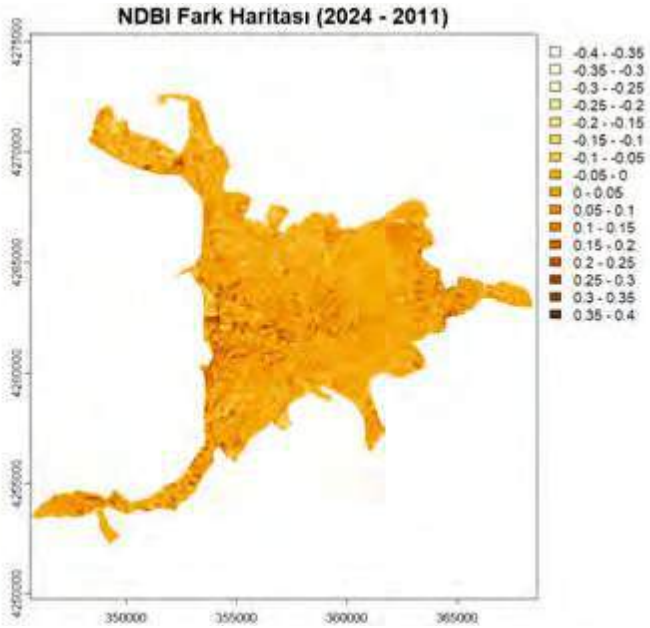
Tablo 1. Van ili 2011-2024 NDVI değişim tablosu

Yıl	Yapılaşmış / Su	Seyrek Yeşil	Orta Yeşil	Yoğun Yeşil
2011	13.6 %	43.2 %	27.6 %	15.7 %
2015	12.1 %	55.3 %	25.8 %	6.8 %
2020	12.4 %	46.5 %	29.3 %	11.7 %
2024	12.5 %	46.2 %	31.8 %	9.5 %

4.2. NDBI Sonuçları: Yapılaşma Yoğunluğu ve Yayılma Örüntüleri

NDBI analizleri, kentsel yapılaşmanın özellikle batı ve güneybatı aksında yoğunlaştığını ortaya koymuştur. 2011 yılı verilerine göre %34.5 olan "orta yoğunlukta yapılaşma" oranı, 2024 yılında %41.0'a ulaşmıştır. Bu artış, yapılaşmanın yalnızca nicel olarak değil, aynı zamanda mekânsal olarak da yaygınlaştığını göstermektedir (Şekil 2).

Özellikle İpekyolu ve Edremit ilçelerinde yapı yoğunluğunun artması, kent merkezi ile çeper arasındaki fonksiyonel sınırların belirsizleşmesine yol açmıştır. Bu yayılma, doğrusal olmayan ve düzensiz bir örüntü göstermekte; bazı bölgelerde ise doğal eşiklerin (örneğin Van Gölü kıyısı) zorlandığı görülmektedir. (Şekil 2).

Şekil 2. 2011-2024 yılları arası Van İli NDBI fark analizi

2011–2024 dönemi boyunca NDBI verilerine dayalı olarak elde edilen arazi kullanım sınıflandırması, Van kentinde doğal alanların azaldığını, buna karşılık orta ve yüksek yoğunluklu yapılaşma oranlarının arttığını ortaya koymuştur. 2011 yılında %14.8 olan "Doğal Alan / Su / Boşluk" oranı, 2024 yılında %7.4'e düşmüştür. Bu durum, doğal peyzajın yapılaşma lehine gerilediğini göstermektedir.

Orta yoğunlukta yapılaşma, 2015 yılında zirve yaparak %47.5'e ulaşmış, 2024'te ise %41.0 düzeyinde sabitlenmiştir. Bu değişim, çeper bölgelerde konut odaklı genişlemeyi yansıtmaktadır. Yüksek yapılaşma ise 2011'de %23.7 iken 2024'te %24,0'a çıkarak merkez çevresi yapılaşma yoğunluğunun da artışta olduğunu göstermektedir.

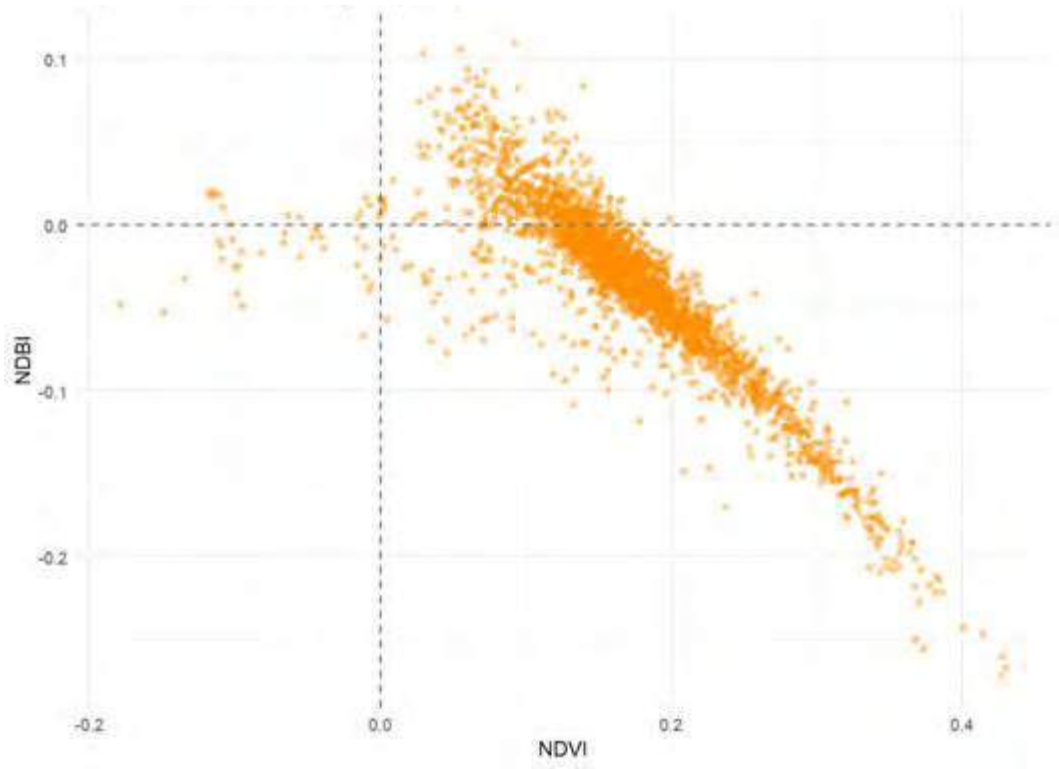
Bu veriler, kentsel yayılmanın hem yatay hem dikey büyümeyi içerdiğini, doğal alan kaybı ile birlikte mekânsal baskının giderek yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Van ili 2011-2024 NDBI değişim tablosu

Yıl	Doğal Alan/ Su / Boşluk	Düşük Yoğunluklu Alanlar	Orta Yapılaşma	Yüksek Yapılaşma
2011	14.8 %	27.0 %	34.5 %	23.7 %
2015	6.3 %	25.0 %	47.5 %	21.2 %
2020	8.7 %	26.4 %	38.6 %	26.3 %
2024	7.4 %	27.6 %	41.0 %	24.0 %

4.3. NDVI–NDBI İlişkisi

2024 yılına ait NDVI–NDBI korelasyon grafikleri, bu iki indeks arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, yeşil alanların azaldığı bölgelerde yapılaşma baskısının arttığını göstermektedir. NDVI değeri düşük olan alanların komşuluğunda yüksek NDBI değerlerinin bulunması, çeperdeki yapılaşmanın ekolojik dokular üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Şekil 3).

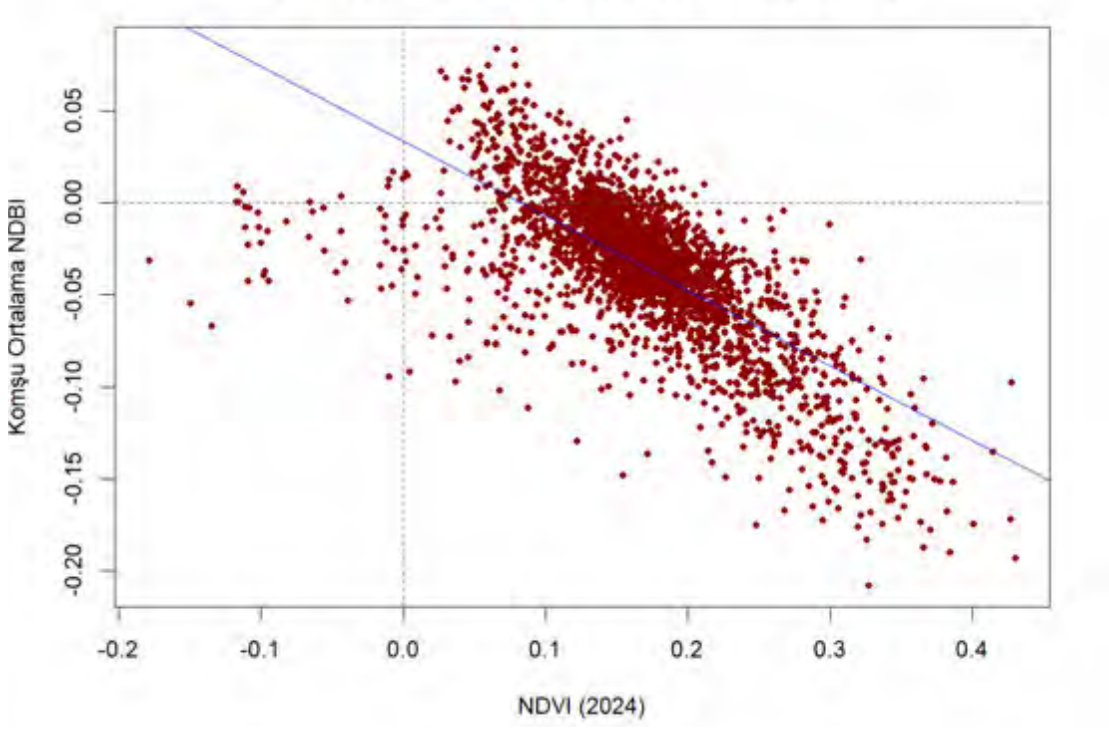

Şekil 3. Van İli NDBI-NDVI dağılım grafiği

Özellikle Van Gölü çevresinde, NDVI'nin düşük ve NDBI'nin yüksek olduğu alanlar dikkat çekicidir. Bu bulgu, kıyı koruma politikalarının yetersizliğini ve rekreasyon alanlarının inşaat baskısına karşı kırılganlığını vurgulamaktadır.

2024 yılına ait verilerle oluşturulan ikili mekânsal Moran scatter grafiği, NDVI ile mekânsal olarak gecikmeli (komşu) NDBI değerleri arasında belirgin bir negatif korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, bitki örtüsünün yoğunlaştığı alanların çevresinde yapılaşmanın genellikle seyrek olduğunu; buna karşılık düşük NDVI değerlerine sahip alanların ise yoğun yapılaşmış bölgelerle çevrelendiğini ortaya koymaktadır (Şekil 4).

Bu durum, Van kentindeki yapılaşma dinamiklerinin yalnızca yeşil alanları azaltmakla kalmadığını, aynı zamanda bitki örtüsü sürekliliğini mekânsal olarak parçalayarak kent ekolojisi üzerinde baskı oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle kıyı ve çeper bölgelerde bu etki daha belirgin biçimde hissedilmektedir.

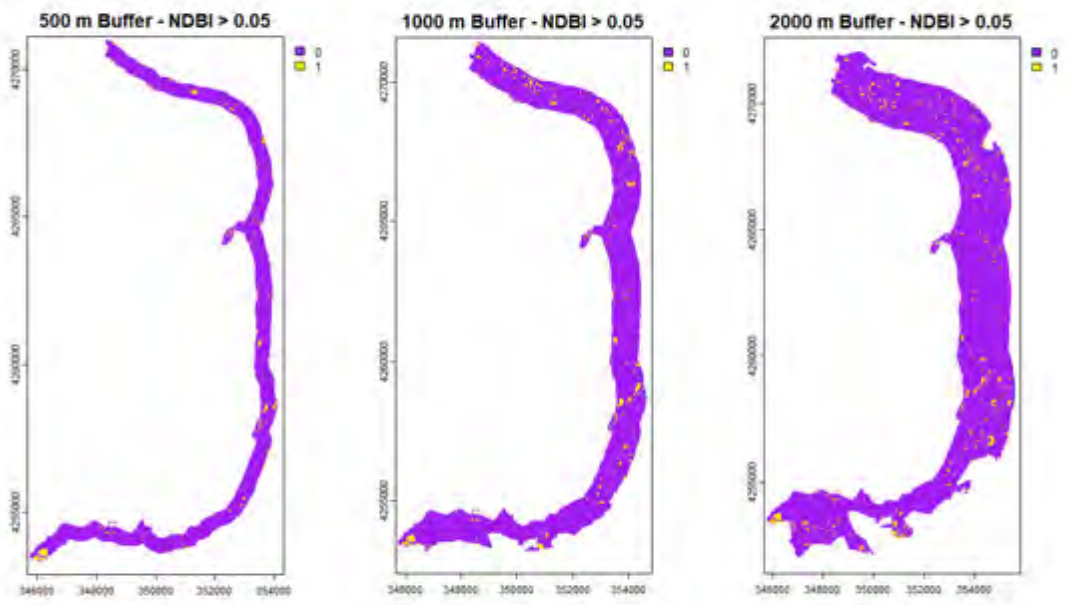

Şekil 4. NDVI ve Gecikmeli NDBI Arasındaki Mekânsal İlişki

4.4. Tampon Zon Analizleri

Van Gölü kıyı şeridinde gerçekleştirilen tampon zon analizleri, yapılaşmanın doğal alanlarla ilişkisini mekânsal olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kıyıdan itibaren 500 m, 1 km ve 2 km yarıçaplı tampon bölgeler tanımlanmış ve bu zonlarda NDVI ve NDBI verileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 500 m şeridinde, özellikle Edremit ve güneybatı kıyı koridorunda yoğun yapılaşma baskısı tespit edilmiştir. Bu bölgelerde NDVI değerleri dikkate değer biçimde düşerken, NDBI pozitif değerler göstermiştir. Bu durum, kıyı çizgisine en yakın doğal alanların hızla yapılaşma baskısı altında kaldığını ve ekolojik sürekliliğin zayıfladığını ortaya koymaktadır. 1 km şeridinde, kısmi bir geçiş zonu karakteri gözlemlenmiştir. Bazı alanlarda yeşil alanlar korunurken, diğer bölgelerde yapılaşmanın kıyıdan içerilere doğru yayıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, kıyıya olan mesafenin yapılaşma yoğunluğu üzerindeki etkisinin heterojen olduğunu göstermektedir. 2 km şeridinde, kıyı baskısının göreceli olarak azaldığı, ancak yeni gelişen yerleşim alanlarının başladığı bir eşik zon tespit edilmiştir. Bu şerit içinde yapılaşma daha dağınık olmakla birlikte, NDVI değerleri bu bölgelerde bile 2011'e göre düşüş göstermektedir (Şekil 5).

Genel olarak analizler, Van Gölü çevresinde yapılaşma eğiliminin merkezden kıyıya doğru değil, kıyıdan merkeze doğru ilerleyen bir yayılma modeli izlediğini ortaya koymuştur. Bu durum, kıyı ekosistemlerinin yalnızca doğrudan yapılaşma ile değil, yakın çevresindeki baskılarla da tehdit altında olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, kıyı alanlarının koruma zonlarıyla sınırlandırılması ve mekânsal planlamada özel statü tanınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Şekil 5. NDVI ve Gecikmeli NDBI Arasındaki Mekânsal İlişki

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Van kentinin 2011–2024 dönemi boyunca geçirdiği morfolojik dönüşümün hem mekânsal süreklilik hem de yeşil altyapı açısından ciddi kırılmalara yol açtığını göstermektedir. NDVI analizleri, yeşil alanların hem oran hem de mekânsal bütünlük açısından azaldığını ortaya koyarken, NDBI sonuçları bu azalmayla paralel şekilde çeper bölgelerde yapılaşmanın düzensiz ve yaygın biçimde arttığını göstermektedir. Bu durum, Van'ın kentsel gelişiminin planlı olmaktan çok, afet sonrası yeniden yapılaşma ve yönetsel genişleme etkisiyle şekillendiğini düşündürmektedir.

Bulgular, Cetin et al. (2024)'ün Kayseri örneğinde NDVI–NDBI ilişkisi üzerinden kentleşmenin yeşil alanları nasıl dönüştürdüğünü ortaya koyan bulgularla tutarlıdır. Özellikle kıyı ve çeper bölgelerde NDVI değerlerinin düşmesi, Weng (2009) ve Tzoulas et al. (2007) tarafından tanımlanan kentsel yeşil altyapı kayıplarının ekosistem hizmetleri üzerindeki etkilerini desteklemektedir. Moran's I ve LISA analizleriyle tespit edilen mekânsal kopuşlar, Gürbüz ve Çilek (2023)'ün Ankara örneğinde tanımladığı "morfo-parçalanma" eğilimleriyle benzer bir örüntü sergilemektedir.

Özellikle Van Gölü kıyı şeridinde yapılan tampon analizleri, yapılaşma baskısının kıyıya en yakın zonlarda yoğunlaştığını ve bu durumun NDVI değerlerini dramatik biçimde düşürdüğünü ortaya koymuştur. Bu bulgular, Dijokienė & Kazlauskas (2022) tarafından vurgulanan "doğal eşikler üzerindeki yapılaşma baskısı" kuramını destekler niteliktedir. Van örneğinde olduğu gibi, rekreasyonel ve doğal karakter taşıyan alanlar, planlama mekanizmalarının zayıf olduğu durumlarda hızlı ve geri dönüşü zor bir dönüşüm sürecine girmektedir.

Bu bağlamda, çalışma Türkiye'de deprem sonrası kentsel dönüşüm ile büyükşehir statüsünün eş zamanlı etkilerini inceleyen mekânsal çözümlemeye dayalı ilk örneklerden biri olma niteliğini taşımaktadır. Özellikle NDVI-NDBI ilişkilerinin mekânsal otokorelasyon analizleriyle desteklenmesi, bu dönüşümün rastlantısal değil, kümelenmiş ve yönlü bir biçimde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Ancak çalışmanın bazı sınırlılıkları da vardır. Uydu görüntülerinin mekânsal çözünürlüğü nedeniyle küçük ölçekli yeşil alanlar (örneğin mahalle parkları veya tarımsal küçük parseller) analiz dışında kalabilmiştir. Ayrıca, kentsel morfolojiyi etkileyen sosyal, ekonomik ve politik değişkenler bu çalışmada doğrudan ele alınmamıştır. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların sosyo-mekânsal etkileşimleri de modelleyecek biçimde tasarlanması önerilmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, Van kentinin 2011–2024 yılları arasındaki morfolojik dönüşümünü ve kentsel çeper dinamiklerini mekânsal çözümleme teknikleri ile inceleyerek, afet sonrası yeniden yapılaşma ile büyükşehir statüsünün birlikte kurguladığı kentleşme sürecine ışık tutmaktadır. NDVI ve NDBI spektral indekslerine dayalı analizler ile Moran's I, LISA ve tampon zon tekniklerinin birlikte kullanılması, yalnızca yeşil alanların azalmasını ya da yapılaşmanın artmasını değil, aynı zamanda bu dönüşümün nerede, nasıl ve hangi mekânsal örüntülerle gerçekleştiğini nicel olarak ortaya koymuştur.

Bulgular, Van kentinde özellikle çeper bölgelerde yapılaşmanın heterojen ve parçalı bir şekilde ilerlediğini, yeşil alanların ise süreksiz ve baskı altında olduğunu göstermiştir. NDVI analizleri, yeşil alanların toplam oranında %40'a yakın bir azalma olduğunu; NDBI analizleri ise orta ve yüksek yoğunluklu yapılaşmada dikkate değer artışlar olduğunu ortaya koymuştur. Moran's I ve LISA istatistikleri, bu dönüşümün rastlantısal değil, mekânsal kümelenme biçiminde ilerleyen, belirli odaklarda yoğunlaşan bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Özellikle Van Gölü kıyı şeridinde gerçekleştirilen tampon zon analizleri, ekolojik eşiklerin aşılmakta olduğunu, kıyıya 500 m mesafedeki yapılaşma baskısının NDVI değerlerini dramatik şekilde düşürdüğünü ve rekreasyonel alanların doğal karakterini kaybetme riskiyle karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Van kentinin morfolojik gelişimi, sadece fiziksel bir yayılma süreci değil, aynı zamanda ekolojik, yönetsel ve mekânsal kırılmaların iç içe geçtiği çok boyutlu bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Bu durum, kent planlamasında bütüncül ve veri temelli yaklaşımların gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Çalışma, hem akademik literatüre hem de yerel yönetimlerin mekânsal planlama pratiklerine bilimsel temelli bir yol haritası sunmayı hedeflemektedir.

7. KAYNAKÇA

Ahern, J. (2013). Urban landscape sustainability and resilience: The promise and challenges of integrating ecology with urban planning and design. Landscape Ecology, 28(6), 1203–1212. https://doi.org/10.1007/s10980-012-9799-z

Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association—LISA. Geographical Analysis, 27(2), 93–115. https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1995.tb00338.x
Benedict, M. A., & McMahon, E. T. (2006). Green infrastructure: Linking landscapes and communities. Island Press.
Cetin, M., Ozenen Kavlak, M., Senyel Kurkcuoglu, M. A., Bilge Ozturk, G., Cabuk, S. N., & Cabuk, A. (2024). Determination of land surface temperature and urban heat island effects with remote sensing capabilities: The case of Kayseri, Türkiye. Natural Hazards, 120(6), 5509–5536. https://doi.org/10.1007/s11069-024-06431-5
Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis. Institute of British Geographers Publication, No. 27.
Dijokienė, D., & Kazlauskas, S. (2022). Re-thinking the phenomenon of cityscapes in mass housing districts (Vilnius case). In Urban redevelopment and revitalisation a multidisciplinary perspective: 29th international seminar on urban form (ISUF), Lodz-Krakow, 6-11 September 2022: book of abstracts.. Łódź University of Technology.
Ghaffarian, S., Kerle, N., & Filatova, T. (2018). Remote sensing-based proxies for urban disaster risk management and resilience: A review. Remote sensing, 10(11), 1760.
Gurbuz, M. and Cilek, A.: Analysıs Of Urban Land Use Change Usıng Remote Sensıng And Dıfferent Change Detectıon Technıques: The Case Of Ankara Provınce, Int. Arch. Photogramm. Remote Sens. Spatial Inf. Sci., XLVIII-M-1-2023, 515–520, https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLVIII-M-1-2023-515-2023, 2023.
Hillier, B., & Hanson, J. (1989). The social logic of space. Cambridge university press.
Phiri, D., Simwanda, M., Salekin, S., Nyirenda, V. R., Murayama, Y., & Ranagalage, M. (2020). Sentinel-2 data for land cover/use mapping: A review. Remote sensing, 12(14), 2291.
Wang, S. W., Gebru, B. M., Lamchin, M., Kayastha, R. B., & Lee, W. K. (2020). Land use and land cover change detection and prediction in the Kathmandu district of Nepal using remote sensing and GIS. Sustainability, 12(9), 3925.
Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Kaźmierczak, A., Niemela, J., & James, P. (2007). Promoting ecosystem and human health in urban areas using Green Infrastructure: A literature review. Landscape and Urban Planning, 81(3), 167–178. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.02.001
Weng, Q. (2009). Thermal infrared remote sensing for urban climate and environmental studies: Methods, applications, and trends. ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing, 64(4), 335–344. https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2009.03.007
Xu, H. (2008). A new index for delineating built-up land features in satellite imagery. International journal of remote sensing, 29(14), 4269-4276.

KENTSEL MORFOLOJİDE BİBLİYOMETRİK ÇALIŞMALAR

17

AKILLI ŞEHİR VE KENT FORMU ARASINDAKİ DİNAMİKLER: BİBLİYOMETRİK BİR YAKLAŞIM

Elif Yazgı AYDIN[1], Nur YILMAZ[2]

[1] Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, aydyazgi@gmail.com
[2] Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, nsurbahanli@cu.edu.tr

ÖZET

Akıllı şehirler, teknolojik uygulamaların kent yaşamına entegre edilmesiyle insan yaşamını kolaylaştırmayı ve aynı zamanda daha verimli ve yaşanabilir kentsel çevreler oluşturmayı hedefleyen şehir modelleridir. Bu çalışma, akıllı şehirlerin kent ile ilişkisini incelemek adına, akıllı şehir ve kent formu kavramları arasındaki etkileşimi bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirmektedir. Çalışmada, akıllı şehirlerin yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak ele alınamayacağı, kavramın aynı zamanda kentsel yapının mekânsal ve fiziksel bileşenleriyle de çok yönlü etkileşim içerisinde olduğu öne sürülerek kentsel faktörlerle nasıl ilişkilendirildiği incelenmiştir. Çalışma metodu olarak belirlenen bibliyometrik analiz için Web of Science veri tabanında "smart city" (akıllı şehir) ve "smart cities" (akıllı şehirler) kavramlarıyla yapılan tarama sonucunda 2016-2024 yılları arasında yayımlanmış çalışmalar değerlendirilmiştir. En yüksek atıf sayısına sahip 119 yayın, VOSviewer yazılımı aracılığıyla ortak sözcük analiziyle incelenmiş ve anahtar kelime ağ haritası oluşturulmuştur. Ayrıca, "akıllı şehir" ve "kent formu" kavramları arasındaki ilişkiyi detaylandırmak adına bir arada kullanıldıkları 2014-2024 yılları arasında yayınlanmış en yüksek atıf alan 444 çalışmaya ikincil bir bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, akıllı şehir çalışmalarının ağırlıklı olarak teknoloji, dijital altyapı ve yapay zekâ odaklı olduğunu; kent formu çalışmalarının ise kentsel morfoloji, coğrafi bilgi sistemleri (CBS), kentsel planlama ve yaşanabilirlik gibi konular etrafında şekillendiğini göstermektedir. Buna ek olarak tarihsel süreç incelendiğinde çalışmaların kent odaklı yaklaşımlardan teknoloji odaklı uygulamalara doğru yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak kent formu, akıllı şehir teknolojilerinin uygulanabileceği fiziksel altyapıyı belirlerken, akıllı şehir yaklaşımları da bu yapının daha verimli ve insan merkezli kullanımını sağlamaktadır. Ancak, mevcut çalışmalarda akıllı şehir uygulamalarının kentin fiziksel yapısı üzerindeki etkisini yeterince ele almadığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, akıllı şehir uygulamalarının kentsel planlama ve tasarım süreçleriyle bütüncül bir şekilde ele alınması, şehirlerin geleceğe uyum sağlaması ve yaşam kalitesinin artırılması açısından kritik bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Akıllı Şehirler, kent formu, bibliyometrik analiz, VOSviewer*

1. GİRİŞ

Kentler günümüzde, hızlı nüfus artışı ve doğal kaynakların tükenmesi sonucu ortaya çıkan yoğun göçler ve çevresel sorunlar gibi pek çok çeşitli zorluklarla mücadele etmektedir. Birleşmiş Milletler verilerine göre 1975'ten bu yana kentleşme hızla artmıştır; 2010'da dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşarken, bu oranın 2050'de %70'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (Ateş ve Erinsel Önder, 2019). Kentlerde hızla artan bu yoğunluk barınma, ulaşım, altyapı ve enerji gibi alanlarda sorunlara neden olarak, kent sakinlerine yaşanabilirlik düzeyi düşük çevreler yaratmaktadır. Dolayısıyla kentte yaşanan sorunları minimize etmek, daha verimli ve yaşanabilirlik düzeyi yüksek bir çevre üretmek için şehir yönetimi yenilikçi çözümlere ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren hızla gelişen teknolojinin, dijital sistemler ve yapay zekâ yazılımları aracılığıyla şehir yönetimlerine ve kentsel sorunların çözümüne yeni olanaklar sunabileceği öngörülmektedir. Düzensiz kentleşmenin şehirlerde yaratmış olduğu olumsuzluklar, daha yaşanabilir kentler oluşturmak adına "kentlerin akıllanması" fikrini ortaya koymuş ve bu bağlamda akıllı yaklaşım uygulamalarını kaçınılmaz hale getirmiştir (Bozer vd., 2024). Teknolojinin şehir yönetimine dahil olması ile "akıllı şehir (smart city)" kavramı, teknolojiyi kent yaşamına entegre ederek yaşam koşullarının geliştirilmesi, kaynakların daha etkin bir biçimde yönetilmesi ve her alanda verimliliği hedefleyen bir şehir modeli olarak öne çıkmaktadır. Akıllı şehir modelleri, bilgi ve iletişim teknolojilerini merkezine alarak doğal ve yapılı çevrede yaşanan sorunlara çözüm odaklı yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Ateş ve Erinsel Önder, 2019). Fakat bunun yanında akıllı şehir kavramının kentlere entegre edilmiş bilgi ve iletişim teknolojileriyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda kent yönetiminde ve politika alanında etkin bir role sahip olup kent sakinlerinin kent yönetimine katılımı ile akıllı şehir kavramının toplumsal süreçlere dahil edildiği görülmektedir. Giffinger (2007)'a göre kentlerin akıllı yaklaşımlara geçiş sürecinde, yönetimin ve kentte bulunan tüm paydaşların akıllı yaklaşımlar hakkında farkındalık kazanması çok önemlidir. Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kentsel planlamada verimliliğe odaklanan akıllı şehir yaklaşımı, disiplinler arası çalışmaların katkılarıyla birlikte kent paydaşlarına, günümüze ve geleceğe uygun birer kentsel çevre sunmayı hedeflemektedir.

Danimarkalı mimar ve yazar Jan Gehl (2010) 'Cities for People' adlı kitabında kentsel planlama konusunda öncelik sıralamasını "önce yaşam, sonra mekân, sonra binalar" şeklinde ifade etmiştir. 21. Yüzyılın kent planlamasında önceliğin araç trafiğine verilmesini eleştiren Gehl (2010), daha canlı ve yaşanabilir kentler için kompakt bir şehir yapısının, yeterli nüfus yoğunluğunun, yeterli yürüyüş-bisiklet yollarının ve kaliteli bir şehir alanının olması gerektiğini savunmaktadır. Gehl (2010) ayrıca, yapılacak kentsel planlamalarda gelecekteki faaliyet modellerine yönelik tahminlerde bulunulması gerektiğini ortaya atmıştır. Bu yaklaşım günümüzde Danimarka yönetimi tarafından benimsenmiş ve Danimarka'da akıllı şehir projelerinin felsefesi haline gelmiştir. Bugün akıllı şehir uygulamalarının başlıca örnekleri arasında Danimarka'nın Kopenhag şehri yer almaktadır.

Sonuç olarak akıllı şehir kavramının temelde kent formu ve kentsel tasarım gibi kente ait unsurları içeren kavramlarla yadsınamaz bir bağlantısı olduğu fakat akıllı şehir uygulamalarının teknolojik araçlar ile gerçekleştirilmesi nedeniyle bu bağlantının son zamanlarda ayrıntılı biçimde irdelenmeyerek literatürde boşluk oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada, akıllı şehir kavramının kentsel unsurlarla olan ilişkisi öne çıkarılarak, gelecekteki çalışmalar için bir altyapı oluşturması amaçlanmıştır.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, akıllı şehir ve kent formu arasındaki ilişkinin literatür araştırmaları üzerinden incelenmesidir. Bu çerçevede literatürde akıllı şehir kavramını içeren yayınların hangi bilimsel alanlardan beslendiği incelenmiş, nicel bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz uygulanarak anahtar kelime ağ haritaları oluşturulmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda akıllı şehir ve kent formu kavramı üzerine yeniden literatür taraması yapılarak ikincil bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında ilk olarak ikinci bölümde, akıllı şehir ve kent formu kavramlarına ait literatür araştırmasına ve bu kavramlar arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Sonrasında çalışmanın üçüncü bölümündeyse, çalışma yöntemi olan bibliyometrik analiz üzerine yapılan literatür araştırması ve bu çalışmada takip edilen bibliyometrik analiz süreci bulunmaktadır. Yapılan iki adet bibliyometrik analiz sonucunda ulaşılan bulgular, çalışmanın dördüncü bölümünde iki ayrı başlıkta ele alınırken; beşinci bölümde çalışmanın sonucu verilmiştir.

1.2. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmada, bibliyometrik analiz uygulamak adına öncelikle konuya ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İlk olarak akıllı şehir kavramı, Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanlarında geniş kapsamlı sonuçlara ulaşmak amacıyla İngilizce terimler olarak araştırılmıştır. Scopus veri tabanında akıllı şehir kavramını içeren yayınların, Web of Science (WoS) veri tabanına kıyasla çok sayıda olduğu tespit edilmiştir. Akıllı şehir kavramının çok disiplinli yapısı, yayın sayısının yüksek olmasına neden olmaktadır. WoS veri tabanındaki yayınların, Scopus veri tabanında da bulunması nedeniyle araştırmanın devamında literatür taramasını gerçekleştirmek üzere veri tabanı olarak WoS tercih edilmiştir. Akıllı şehir (smart city) kavramına yönelik yapılan bibliyometrik analiz için 2016-2024 tarih aralığında yayınlanmış çalışmalar belirlenmiştir. Bunun nedeni, akıllı şehir çalışmalarının 2016-2017 arasında önceki yıllara kıyasla daha yüksek bir artış göstermesidir. Akıllı şehir ve kent formu kavramlarının bir arada kullanıldığı çalışmalar üzerine yapılan literatür taramasındaysa tarih aralığı seçilmemiş; Web of Science veri tabanında kavramlara ait yalnızca 2014-2024 tarih aralığında yayın bulunduğu tespit edilmiştir. Her iki literatür taramasında da güvenilir veriler elde etmek amacıyla yayın türü olarak makale, derleme makale ve kitap bölümleri seçilmiş; yüksek atıf alan yayınlar ile de geniş kapsamlı sonuçlar elde etmek hedeflenmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. Akıllı Şehir

Akıllı şehir yaklaşımı, 1990'larda ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda kentlerdeki hızlı nüfus artışından kaynaklanan sorunlara, yenilikçi çözüm üretme arayışıyla ortaya çıkmıştır (Ateş, 2024). Batty vd. (2012) akıllı şehirleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kent yaşamına entegrasyonuyla veri odaklı ve ortak katılımlı kararlar alan şeffaf bir kent yönetimi olarak tanımlamaktadır. Akıllı şehirler, teknolojiyi kentlerin altyapı sistemine entegre ederek kent hakkında veriler elde etmekte, böylece kaynakların korunmasını sağlayarak kaynak yönetim sürecini kolaylaştırmaktadır (Harrison vd., 2010). Zanella vd. (2014) akıllı şehirleri; merkezine Nesnelerin İnterneti (IoT)'ni alarak kent sakinlerine daha gelişmiş olanaklar sunmayı amaçlayan sistemler olarak ifade etmektedir. Caragliu ve Del Bo (2019)'ya göre akıllı şehir yaklaşımı; küresel çapta faaliyet gösteren şirketlerin teknolojik gelişmelere yatırım yapmasıyla birlikte bu

teknolojinin, yerel yönetimle oluşturulan iş birliği sonucu kentsel çevreye dahil edilmesiyle verimliliği artırmayı hedefleyen çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Akıllı şehirler, teknolojik altyapı ve dijital sistemlerle sınırlı değildir; bu bağlamda Nam ve Pardo (2011) akıllı şehir kavramını; insanlar, kurumlar ve teknoloji olarak üç temel faktörle ele alarak, bu faktörlerin birleşimiyle verimlilik ve yaşanabilirlik düzeyi yüksek kentler sağlanabileceğini ifade etmiştir. Cohen (2012) ise akıllı şehirleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin aracılığıyla vatandaşların yaşam kalitesini arttırmayı hedefleyen yerleşim yerleri olarak tanımlayarak akıllı şehir kavramını sistematik olarak açıklamak adına 'Akıllı Şehir Çarkı 'oluşturmuştur. Kavramı; akıllı insan, akıllı çevre, akıllı mobilite, akıllı yaşam, akıllı ekonomi ve akıllı yönetişim şeklinde altı bileşen halinde çembere yerleştirmiştir (Tablo.1). Giffinger (2007)'da benzer şekilde akıllı şehir kavramını altı temel bileşene ayırmıştır. Tablo.2' de temel bileşenlerin kentlerde temsil ettikleri ilgili alanlar verilmiştir. Günümüzde akıllı şehir çalışmalarının yaygınlaşarak dünya genelinde hızla artması, Komninos (2002)'un, akıllı şehirlerin gelecekte insan ve kent yaşamını büyük oranda etkileyeceği fikrini doğrulamıştır. Bu çerçevede akıllı şehir uygulamalarının gelecekte şehirler için kritik bir öneme sahip olabileceği varsayılmaktadır. Akıllı şehir kavramına ait çalışmalar gün geçtikçe artış gösteriyor olsa da araştırmacıların halen akıllı şehir kavramına kesin bir tanım yapması zordur ve bu durumda kavramsal bir belirsizlik oluşmaktadır (Albino vd., 2015). Bu sınırlılığa yönelik benzer görüşe sahip Cocchia (2014) da akıllı şehir araştırmalarının hızla geliştiğini ancak bu gelişmenin kavramın tanımı üzerinde teorik bir bulanıklık oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda akıllı şehir kavramı, uygulama alanlarına göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir.

Tablo 1. Cohen (2012)'in Akıllı Şehir Çarkı'nda akıllı şehir bileşenleri ve özellikleri ('What exactly is a Smart City' yayınından çevrilmiştir.)

Akıllı Ekonomi	**Akıllı Yönetişim**	**Akıllı Mobilite**
Girişimcilik ve Verimlilik	Şeffaflık ve Açık Veri	Ulaşım ve BİT
Akıllı İnsan	**Akıllı Yaşam**	**Akıllı Çevre**
Kapsayıcı Toplum	Güvenlik ve Sağlık	Yeşil Enerji

Tablo 2. Giffinger (2007)'a göre akıllı şehir bileşenleri ve özellikleri ('Smart Cities, Ranking of European Medium-Sized Cities' yayınından çevrilmiştir.)

Akıllı Ekonomi	**Akıllı Yönetişim**	**Akıllı Mobilite**
Rekabetçilik, İş gücü	Katılımcılık, Hizmet	Ulaşım, Altyapı ve BİT
Akıllı İnsan	**Akıllı Yaşam**	**Akıllı Çevre**
Sosyal ve insani boyut	Yaşam Kalitesi	Doğal Kaynaklar

Akıllı şehir kavramına ait çalışmalar gün geçtikçe artış gösterse de araştırmacıların akıllı şehir kavramına kesin bir tanım yapması zordur ve bu durumda kavramsal bir belirsizlik oluşmaktadır (Albino vd., 2015). Bu

sınırlılığa yönelik benzer görüşe sahip Cocchia (2014) da akıllı şehir araştırmalarının hızla geliştiğini ancak bu gelişmenin kavramın tanımı üzerinde teorik bir bulanıklık oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda akıllı şehir kavramı, uygulama alanlarına göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir.

Kentlerin geçirdikleri dönüşüm süreçlerinde tanımlandıkları kavramlar sırasıyla; kablolu şehirler, görsel şehirler, zeki şehirler, bilgi şehirleri, dijital şehirler ve son olarak günümüzde akıllı şehirler şeklinde bir seyir izlemiştir (Boz ve Çay, 2019). Teknolojinin etkin biçimde kullanımı, kentlere atfedilen tanımların devamlı olarak farklılaşıp değişmesine yol açmıştır. Akıllı şehir uygulamalarının, temelde teknolojiden yararlanarak kenti sadece olumlu yönde etkilemesi hedeflenirken; bu uygulamaların olumsuz sonuçlar yaratabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Gehl (2010), kente neyi davet edersiniz onun kent içinde çoğalacağını vurgulamaktadır. Örneğin kentte ulaşımı rahatlatmak adına araç trafiğine uygun yollar yapılırsa, kentte araç trafiğinin artacağını; yürüyüş yolları yapılırsa da yayaların çoğalacağını öne sürmektedir. Bu çerçevede kent, içinde yaşayan bireylerin yaşamına göre oluşurken aynı zamanda onların yaşamını şekillendirmektedir.

Akıllı şehirler, sunması beklenen hizmetlerle gün geçtikçe popülerleşen bir kavramdır. Albino vd. (2015), akıllı şehir kavramının artık, kentlerde bir etiket değeri taşıdığını ve bu gibi kavramlar aracılığıyla kentlere yapılan yatırımların artış gösterdiğini öne sürmektedir. Gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu günümüzde çeşitli projeler araalığıyla akıllı şehir vizyonunu benimseyerek gelişim göstermektedir. Literatürde yer alan akıllı şehir çalışmalarına göre Amsterdam, Seul, Barselona, Kopenhag, New York ve Abu Dabi gibi kentler, akıllı şehirlerin doğru uygulanmasına örnek teşkil eder niteliktedir. Bu kentlerde çeşitli uygulamalar aracılığıyla, kentsel verimlilik hedeflenmektedir. Örneğin Kopenhag kenti ve Abu Dabi'de bulunan Masdar City'de, akıllı ulaşım yaklaşımı benimsenmiş ve CO^2 emisyonunu azaltmak adına kent sakinlerinin toplu taşıma veya bisiklet ve yaya yollarını kullanmaları teşvik edilmiştir (Gehl,2010, Remitly, 2025). Benzer şekilde Seul kenti, bilgi ve iletişim teknolojilerini ulaşım altyapısına entegre ederek kentte akıllı ulaşım stratejilerine yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir (Lee ve Lee, 2020).

Kentlerin ihtiyaçları ve sahip olduğu potansiyeller farklıdır. Bu bağlamda, akıllı şehirlerin özellikle kent formuna özgü olan altyapı ve çevre gibi alanlarda, yerel ölçekte araştırmalar ve analizler elde edilerek akıllı şehir uygulamalarının oluşturulması gerekmektedir. Akıllı şehir uygulamalarının oluşturulması iki çeşit yaklaşıma dayanmaktadır; yukardan aşağı (yerel yönetimden vatandaşa) ve aşağıdan yukarı (vatandaştan yerel yönetime). Buna göre akıllı şehirlerde karar alma sürecinin yukardan aşağıya uygulanması; yani yerel yönetimden vatandaşa doğru bir yol izlemesi, Viitanen ve Kingston (2014)'a göre kent sakinlerini, kentte edilgen bir hale getirerek onları bilinçsiz tüketicilere dönüştürmektedir. Akıllı şehirlerin aşağıdan yukarı uygulanmasıysa, vatandaşların kentte karar alma süreçlerine katılımını teşvik ederek, kentin ihtiyaçlarına yönelik daha etkili çözümlerin üretilmesine olanak sağlamaktadır (Goodspeed, 2015).

2.2. Kent Formu

Kent formu, bir şehri fiziksel olarak yapılandıran ve şehrin mekânsal dağılımını biçimlendiren temel unsurları ifade eder. Bu unsurlar arasında kentsel dokular, yollar, meydanlar, parseller ve binalar başta gelmektedir (Oliveira,2016). Tonkiss (2013)'in aktarımına göre Lynch (1981) kent formunu 'bir kentteki büyük, durağan ve kalıcı fiziksel nesnelerin mekânsal örüntüsü' şeklinde tanımlamıştır. Lynch (1981)'e göre ideal bir kent formu erişilebilir, yeterli, çeşitli, uyarlanabilir ve konforlu olarak beş temel niteliğe sahip olması

gerekmektedir. Dolayısıyla Lynch, kent formunu, bireylerin kentsel çevreyi algılama ve deneyimleme şekilleri üzerinden değerlendirmektedir. Kent formu, insan faaliyetlerinin ve doğal çevrenin belirli yerel koşullara karşı verdiği tepkiler etrafında biçimlenmektedir (Kropf, 2017 aktaran Klich,2024). Bireylerin sosyal ve kültürel yaşamları kente yansımaktadır; bunun sonucunda kentin sokak düzeni, binaları ve arazi kullanımı gibi unsurlar da kent formunu oluşmaktadır (Samules, 2004). Bu bağlamda bireylerin yaşamları kent formunun oluşumunda etkiliyken; kent formu da sunduğu imkanlar doğrultusunda bireylerin yaşamları üzerinde etkilidir. Ruiz-Apilanez (2017), şehirlerde yapılı çevrenin bireylerin yaşamları üzerinde etkin bir rol üstlenmesinin kent formu çalışmalarına motivasyon sağladığını belirtmiştir.

Literatürde, kent formu ile kentsel morfoloji kavramları sıklıkla birlikte kullanılmaktadır. Kentsel morfoloji kavramını Moudon (1997), 'kentin insan yaşam alanı olarak incelenmesi' şeklinde tanımlamış; bu bağlamda kentsel morfolojinin, kentsel gelişim sürecini kent formu üzerinden analiz ederek yaşanan dönüşümün incelenmesine katkı sağladığını belirtmiştir. Kentlerin gelişimini incelemek adına akademide genel olarak kentsel morfoloji çalışmalarına odaklanılmıştır ve bu alan sıklıkla kent formlarının analizi ile gerçekleştirilmektedir (Sun, 2013).

Kent formu, kentlerin sahip olduğu fiziksel çevre ve mekânsal kurguyu anlamayı sağlamaktadır. Kenti, doluluk-boşluk, yeşil alan, bina düzeni ve sokak ağı gibi unsurlar üzerinden analiz etmeye yarayan kent formu; kentin insanlar için daha yaşanabilir hale getirilmesine katkıda bulunacak çalışmalar için veriler sunmaktadır. Teknolojiden yararlanarak kent formunun iyileştirilmesi; kent yaşamının kurgusunu güçlendirebilir ve insanlar için daha yaşanabilir kentler sunarak, insan-mekân ilişkisini daha bütüncül bir yapıya dönüştürebilir.

2.3. Akıllı Şehir ve Kent Formu İlişkisi

İlk ortaya çıkışından bu yana kentler tarih boyunca, ekonomik, fiziksel, kültürel, toplumsal, politik ve idari faktörlerden önemli ölçüde etkilenerek şekillenmekte ve bu çerçevelerde incelenmektedir. Son dönemde hızla artan teknolojik ve bilimsel gelişmelerin, kentlerin içeriğini ve kapsamını değiştirdiği görülmektedir (Tekkanat ve Türkmen, 2018). Bu değişim sonucu ortaya çıkan akıllı şehir uygulamaları ise kentlerde yaşanan mevcut sorunları gidermek veya gelecekte yaşanabilecek olumsuz senaryoları önlemeye yönelik gerçekleştirilmektedir. Akıllı şehir projeleri üç farklı kentsel alanda uygulanabilmektedir. Bunlar; mevcut kent (Brownfield Project), sıfırdan tasarlanarak inşa edilen kent (Greenfield Project) ve işlevi değiştirilerek düzenlenen kent içinde kullanılmayan alanlardır (Ateş ve Erinsel Önder, 2019). Bu çerçevede akıllı şehir modelleri, mevcut kentleri dolaylı olarak etkilerken, yeni inşa edilen kentlerde kent formunu doğrudan etkileyerek etkin bir rol üstlenmektedir.

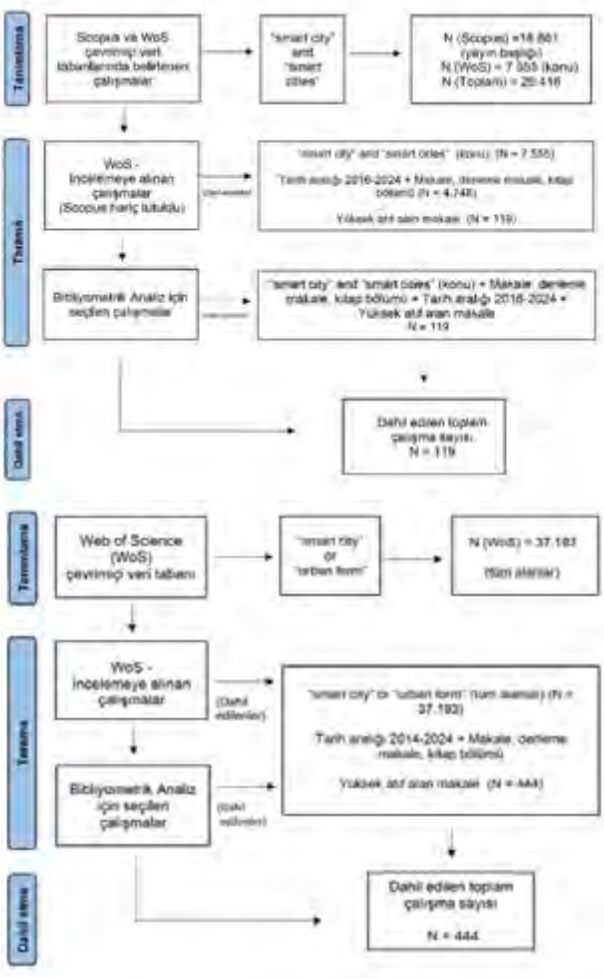
Akıllı şehir projeleri teknoloji tabanlı dijital uygulamalar olarak öne çıkıyor olsa da göz ardı edilen kısım bu uygulamaların kent formunun sunduğu mevcut kent dokusunu küçük veya büyük ölçekte etkiliyor olmasıdır. Akıllı şehirlerin başlıca uygulama alanlarından ulaşımı, altyapıyı ve halka açık ortak mekanları kent formu biçimlendirmektedir. Kentsel verimliliği arttırmak adına uygulanan akıllı çözümler; kentsel tasarımda erişilebilir, yoğun ve karma kullanım gibi faktörleri teşvik etmektedir (Neirotti vd., 2014). Örneğin; Jan Gehl (2010) 'Cities for People' kitabında Danimarka'nın Kopenhag şehrinde karbon salınımını azaltmak ve kentsel verimliliğe katkıda bulunmak amacıyla pek çok yolun araç trafiğine kapatıldığından ve bu yolların kent sakinlerine açılarak yaya ve bisiklet yolu olarak kullanımından bahsetmektedir. Bu doğrultuda

araç trafiğine kapatılan yollar kent sakinlerine yeni bir alan sunmuş ve bölgenin işlevi değiştirilerek kent dokusunda dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, akıllı şehir ile kent formu arasındaki dinamiklerin, daha verimli ve yaşanabilir kentsel çevreler oluşturmada oldukça önemli bir rol üstlendiği görülmektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada kent formu ve akıllı şehir ilişkisi literatür araştırmaları üzerinden incelenmiş, araştırma kapsamında sistematik ve nicel sonuç elde edilmesine olanak sağlayan bibliyometrik analiz yöntemi seçilmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilgi kaynaklarının yayın başlığı, dili, yılı, yaptığı referanslar, yazarları ve içerdiği anahtar kelimeler gibi özelliklerinin matematiksel yöntemler kullanılarak incelenmesine yardımcı olan bir analiz yöntemidir (Bozer vd., 2024). Bu yöntem aynı zamanda; literatür araştırmalarında veriyi sistematik bir şekilde analiz ederek; farklı disiplinler veya alanlar arasındaki bağlantıların irdelenmesine olanak sağlamaktadır (Thom, 2008). Bibliyometrik analiz, geçmiş ve güncel araştırmaları analiz ederek bilimsel üretkenlikteki eğilimin ve literatürdeki boşlukların tespit edilmesini sağlamakta ve gelecek çalışmalara yön vermektedir.

Bibliyometrik analiz için öncelikle çevrimiçi bibliyografik veri tabanlarında literatür taraması yapılmalı ve araştırma kapsamına uygun çalışmalar belirlenmelidir. Araştırmacılar literatür taraması için sıklıkla ortak veri kaynaklarından Web of Science (WoS), Scopus ve Google Scholar veri tabanlarını tercih etmektedir (Moral-Muñoz vd., 2020). Bu çalışmada akıllı şehir kavramı Scopus ve Web of Science veri tabanlarında araştırılmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen yayınlar, bibliyometrik analiz gerçekleştirmek üzere VOSviewer 1.6.20 yazılımına aktarılarak yayınlara ait anahtar kelime ağ bulutları oluşturulmuştur. Akademik yayınlarda geçmiş çalışmalar ile bağlantı kurma, bilimsel bilgileri doğrulama ve intihali önleme gibi nedenlerden dolayı atıf yapma zorunluluğu bulunmaktadır (Day ve Gastel, 2011). Bu çerçevede VOSviewer yazılımına aktarmak üzere veri tabanlarındaki yüksek atıf alan yayınlar tercih edilmiştir. VOSviewer, araştırmacılar tarafından bibliyometrik analiz için veri görselleştirme, akademik atıf ilişkilerini analiz etmek ve incelemek amacıyla kullanılan bilimsel haritalar oluşturmaya imkân sağlayan bir veri analizi yazılımıdır (Dereli,2024). Bibliyometrik analiz yönteminde sıkça kullanılan anahtar kelime ağ haritası, yayınların veri bilgisinde bulunan anahtar kelimelerin bir arada kullanım sıklığına ve ortak kullanımına göre kavram kümeleri oluşturarak kavramlar arasındaki bağlantının irdelenmesine ve kavramlar arasındaki bilgi akışının gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır (Callon vd., 1991). Çalışmada, literatür taramasında takip edilen sistematik derleme süreci akış şeması biçiminde, PRISMA bildirisine ait bir şablon kullanılarak verilmiştir (Şekil.1). PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) akış diyagramı, çalışmaya dahil edilen ve hariç tutulan kaynakların hangi ölçütler doğrultusunda dahil edildiğini veya hariç tutulduğunu sistematik biçimde görselleştirerek, araştırmada takip edilen sürecin şeffaflığını sağlamaktadır (Page vd., 2021).

a. Akıllı şehir bibliyometrik b. Akıllı şehir ve kent formu bibliyometrik analizi

Şekil 1. PRISMA bildirisine göre yürütülen çalışma seçimi sürecine ait akış şemaları

Çalışma sürecinde iki ayrı bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Daha kapsamlı verilere ulaşabilmek adına araştırma, İngilizce terimlerle sınırlandırılarak ("smart city" and "smart cities") şeklinde, konu (topic) seçeneği ile 11 Aralık 2024 tarihinde her iki veri tabanında taratılmıştır. (Şekil.1.a) Scopus veri tabanında bulunan yayın sayısının 18.861 olması ve bu yayınların WoS veri tabanındaki yayınları içermesi nedeniyle; çalışmada literatür taraması için akıllı şehir konulu 7.555 yayına sahip WoS veri tabanı tercih edilmiştir. Ardından bibliyometrik analiz için değerlendirilecek yayınları belirlemek adına WoS veri tabanında yayınların yıllara göre dağılımı incelenmiştir. 2016-2017 yılları arasında önceki yıllara oranla artış tespit edilmiş ve çalışmaya dahil edilecek yayınların tarih aralığı 2016-2024 olarak belirlenmiştir. Yayın türleri olarak ise makale, derleme makale ve kitap bölümleri tercih edilmiştir. Son olarak yayınlar arasında yüksek atıf alan 119 yayın bibliyometrik analiz gerçekleştirmek üzere veri tabanından 'savedrecs.txt' formatında indirilmiş ve VOSviewer 1.6.20 yazılımına aktarılmıştır. İkincil bibliyometrik analiz ise akıllı şehir ve kent formu arasındaki dinamikleri incelemek adına gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması için WoS veri tabanında kavramlar ("smart city" or "urban form") şeklinde tüm alanlar (all fields) seçeneği işaretlenerek 11 Aralık 2024 tarihinde taratılmış ve 37.193 yayın tespit edilmiştir (Şekil.1.b). Araştırmanın bu bölümünde tarih aralığı, yayın türü gibi bir seçim yapılmayarak yalnızca 37.193 yayın arasında yüksek atıf alan 444 adet yayın bibliyometrik

analiz kapsamında çalışmaya dahil edilmiş ve WoS veri tabanından 'savedrecs.txt' formatında indirilerek VOSviewer 1.6.20 yazılımına aktarılmıştır. VOSviewer yazılımına aktarılan yayınlara ait ortak anahtar kelime ağ haritası oluşturularak çalışmaların hangi kavramlar üzerinde yoğunlaştığı tarihsel olarak incelenmiş; elde edilen bulgular doğrultusunda kavramlar arası ilişkiler değerlendirilmiştir.

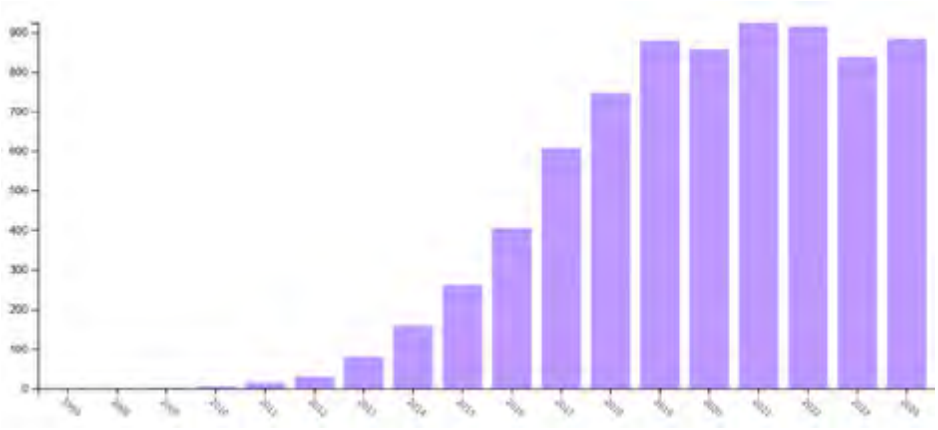
4. BULGULAR

4.1. Akıllı Şehir- Bibliyometrik Analiz

Çalışma kapsamında öncelikle bibliyometrik analizde kullanmak üzere akıllı şehir ve akıllı şehirler konusuna ait yayınlar Web of Science çevrimiçi veri tabanında araştırılarak literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucu 7.555 adet yayın tespit edilmiştir. Şekil.2 'de 7.555 yayının WoS veri tabanında bilim alanlarına göre sınıflandırılmasına ait treemap diyagramı verilmiştir. Çalışmaların ağırlıklı olarak elektrik elektronik mühendisliği, bilgisayar bilimi bilgi sistemleri, telekomünikasyon, yapay zekâ ve disiplinler arası uygulamalarda yoğunlaştığı; devamında ise yeşil sürdürülebilir bilim teknolojisi, ile kentsel ve çevresel çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. Araştırma bulgularını daha açık hale getirmek adına belirlenen 7555 yayın arasından bibliyometrik analize uygun yayınları seçmek adına, yayınların yıllara göre dağılımı incelenmiştir. Şekil.3 'de WoS veri tabanında akıllı şehir konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı verilmiştir. 2016-2017 yılları arasındaki çalışma sayısında önceki yıllara oranla daha yüksek bir artış tespit edilerek, analiz için 2016-2024 tarih aralığında indekslenen veriler kullanılmıştır. Ardından güvenilir sonuçlara ulaşmak adına yayın türü olarak makale, derleme makale ve kitap bölümleri seçilerek aynı kavramlar tekrar taratıldığında, yayın sayısının 4.748'e düştüğü gözlemlenmiştir.

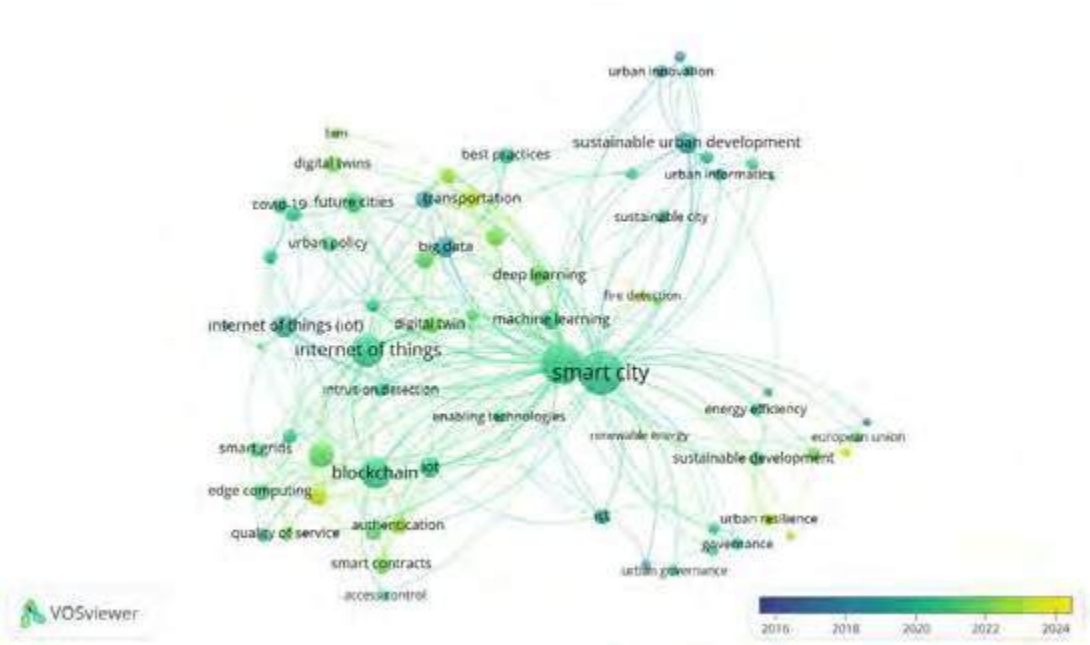

Şekil 2. Web of Science veri tabanında akıllı şehir konusundaki çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımını gösteren treemap diyagramı (WoS adresinden 11 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.)

Şekil 3. Web of Science veri tabanında akıllı şehir konusundaki çalışmaların yıllara göre dağılımı (WoS adresinden 11 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.)

Atıf sistemi, literatürde bulunan araştırmalar arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada daha güvenilir sonuç elde etmek için; 4.748 akademik yayın arasında yüksek atıf alan 119 yayın çalışma kapsamında belirlenerek bibliyometrik analiz gerçekleştirmek üzere VOSviewer 1.6.20 yazılımına aktarılmış ve sıklıkla kullanılan kelimeler kümeler halinde anahtar kelime ağ haritasını oluşturmuştur (Şekil.4).

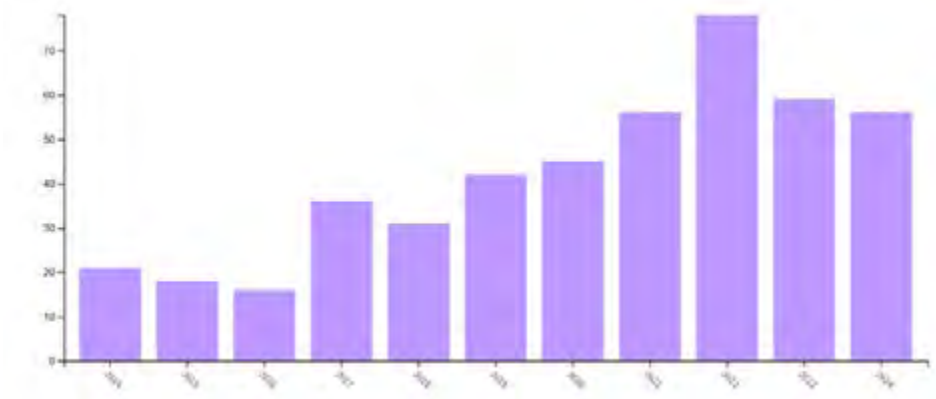
Anahtar kelime ağ haritası incelendiğinde; akıllı şehir kavramından sonra öne çıkan kavramlar sırasıyla nesnelerin interneti, blokzincir, büyük veri ve sürdürülebilir kentsel gelişmedir. Kavramların sıklıkla kullanıldığı yıllar, sağ alt köşede ölçek şeklinde verilmiştir. Yıllara göre sıklıkla kullanılan kavramlar incelendiğinde 2016-2020 arasında yönetim, büyük veri, bilgi ve iletişim teknolojileri, erişim kontrolü, kentsel inovasyon, sürdürülebilir şehir, sürdürülebilir kentsel gelişme ve enerji verimliliği gibi kavramların akıllı şehir çalışmalarında sıkça kullanıldığı; dolayısıyla akıllı şehir araştırmalarının bu kavramlar üzerinde yoğunlaştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. 2020-2024 arasında ise nesnelerin interneti, dijital ikiz, derin öğrenme, makine öğrenmesi, kentsel dayanıklılık, uç bilişim, kimlik doğrulama, yangın algılama gibi kavramlar üzerinde çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. 2016-2020 arasında çalışmalar akıllı şehirleri, kentsel çevreye ait ve yönetişim, enerji verimliliği gibi kavramlar üzerinden ele alırken; 2020-2024 arasında çalışmaların veri odaklı ve teknoloji temelli yaklaşımlara öncelik verdiği görülmektedir.

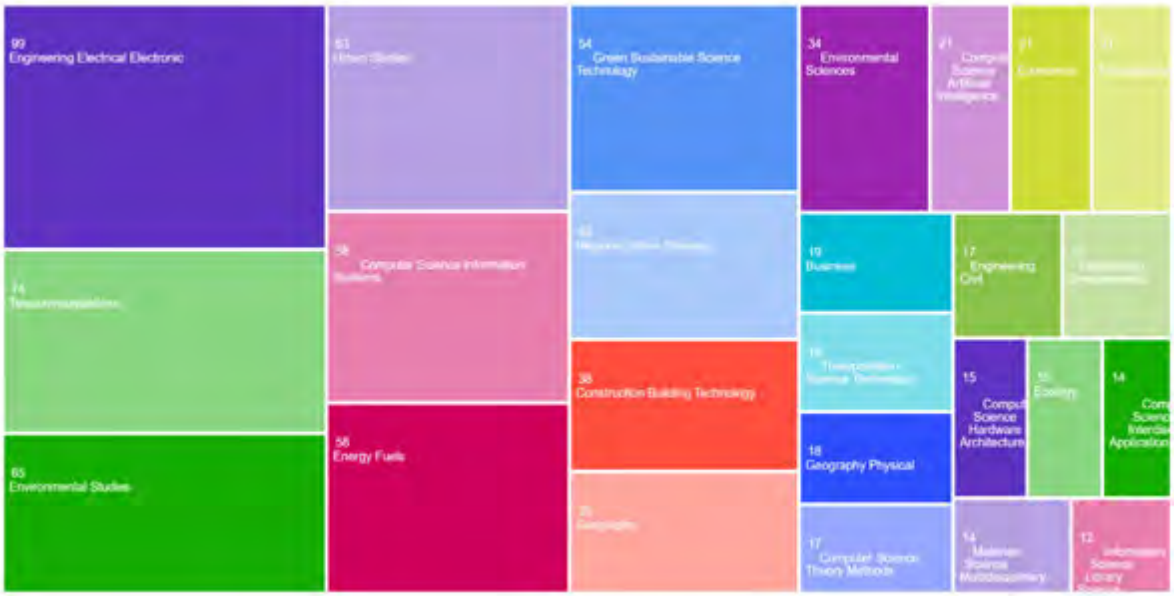

Şekil 4. Akıllı Şehir ve Akıllı Şehirler kavramlarını içeren 119 çalışmaya ait anahtar kelime ağ haritası (VOSviewer 1.6.20 yazılımı ile hazırlanmıştır.)

4.2. Akıllı Şehir ve Kent Formu- Bibliyometrik Analiz

Çalışma kapsamında öncelikle "smart city" ve "urban form" kavramları, Web of Science (WoS) çevrimiçi veri tabanında tüm alanlar seçilerek araştırılmış ve bu kavramların bulunduğu 37.193 adet yayın tespit edilmiştir. Şekil.1.b, literatür taraması sırasında takip edilen aşamaları göstermektedir. Bu yayınlar 2014-2024 tarih aralığına ait olduğu için önceki analizde olduğu gibi tekrar tarih aralığı seçilmemiştir (Şekil.5). Fakat indekslenen verilerden yayın türleri olarak makale, derleme makale ve kitap bölümleri seçilmiştir. Literatürde bulunan araştırmalar arasındaki etkileşimi ortaya koyan atıf sistemi ile bu çalışmada daha güvenilir sonuç elde etmek için; yüksek atıf alan 444 yayın çalışma kapsamında belirlenmiştir. Şekil.6 'da 444 adet yayının WoS veri tabanında bilim alanlarına göre sınıflandırılmasına ait treemap diyagramı verilmiştir. Çalışmaların ağırlıklı olarak elektrik elektronik mühendisliği, telekomünikasyon, çevre çalışmaları ve kentsel çalışma alanlarında yoğunlaştığı; devamında ise enerji, yeşil sürdürülebilir bilim teknolojisi, kentsel planlama ve bina teknolojisi alanlarındaki çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. 444 adet yayın bibliyometrik analiz gerçekleştirmek üzere VOSviewer 1.6.20 yazılımına aktarılmış ve anahtar kelime ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil.7).

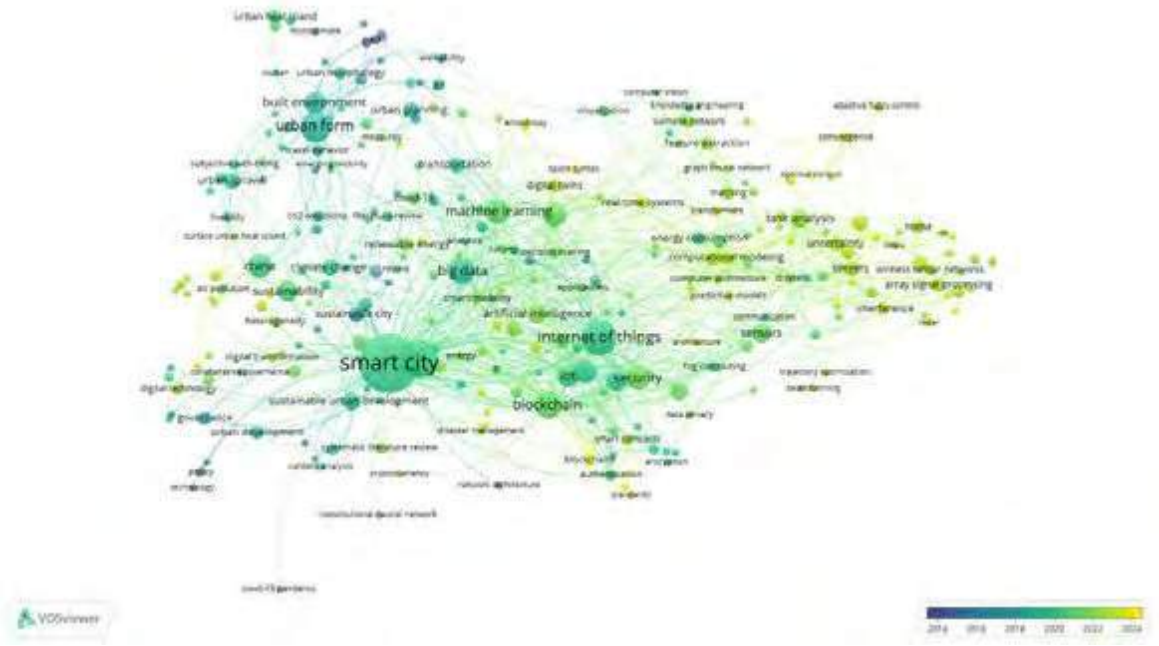
Şekil 5. Web of Science veri tabanında akıllı şehir ve kent formu konusundaki çalışmaların yıllara göre dağılımı (WoS adresinden 11 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.)

Şekil 6. Web of Science veri tabanında akıllı şehir ve kent formu konusundaki çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımını gösteren treemap diyagramı (WoS adresinden 11 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.)

Şekil.7'de akıllı şehir ve kent formu kavramlarının bir arada kullanıldığı çalışmalara ait ortak anahtar kelime ağ haritası incelendiğinde, akıllı şehir ve kent formundan sonra öne çıkan kavramlar sırasıyla; nesnelerin interneti (IoT), makine öğrenmesi, derin öğrenme, büyük veri, blokzincir, güvenlik, sürdürülebilirlik, sensörler, yapılı çevre, görev analizi, kentsel yayılma ve kentsel palnlama kavramlarıdır. Kavramların sıklıkla kullanıldığı yıllar, sağ alt köşede ölçek şeklinde verilmiştir. 2014-2020 tarih aralığına ait çalışmalarda akıllı şehir ve kent formundan sonra sıklıkla yer verilen anahtar kelimeler; politika, teknoloji, yönetişim, parklar, mikroiklim, iklim değişimi, kentsel planlama, kentsel ısı adası, CO^2 emisyonu, ulaşım, mimari ağ, katılımcı yönetişim, yaşanabilirlik, coğrafi bilgi sistemleri ve yürünebilirliktir. 2020-2024 tarih aralığındaysa yapay zeka, makine öğrenmesi, derin öğrenme, evrişimli sinir ağı, yenilenebilir enerji kaynakları, blokzincir, siber güvenlik, görev analizi, radar, mekan dizimi ve bilgisayarlı modelleme kavramları, çalışmalarda sıklılıkla anahtar kelimelerdir.

Akıllı şehir ve kent formu kavramlarına ait çalışmaların süreç içinde gösterdiği incelendiğinde; 2014-2020 arasında sıklıkla kullanılan kavramlar genel başlıklara indirgenerek çalışmaların sırasıyla; sürdürülebilirlik odaklı, çevresel ve ekolojik temaları içeren, kentsel biçim ve yapılı çevreyi konu alan çalışmalar olduğu, sonrasında teknoloji tabanlı uygulamaların konu olarak ele alınmaya başladığı görülmektedir. 2020-2024 arasında sıklıkla kullanılan kavramlar genel başlıklara indirgendiğinde çalışmaların sırasıyla; yapay zeka ve derin öğrenme, nesnelerin interneti (IoT) ve sensör tabanlı teknolojiler, veri güvenliği, blokzincir ve karar destek sistemleri odaklı çalışmalar olduğu görülmektedir.

Şekil 7. Akıllı Şehir veya Kent Formu kavramlarını içeren 444 adet çalışmaya ait anahtar kelime ağ haritası (VOSviewer 1.6.20 yazılımı ile hazırlanmıştır.).

5. SONUÇ

Bu çalışma, akıllı şehir kavramının içeriğini ve kent formu kavramıyla olan ilişkisini incelemek adına bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Akıllı şehir kavramı üzerine yapılan literatür taraması sonucu elde edilen bulgular, kavramın kentsel unsurlarla olan ilişkisinin son yıllarda yapılan çalışmalara dahil edilmediği, genel olarak bilgisayar ve elektrik mühendisliği gibi bilim alanlarında yoğun çalışmalar yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Literatürde tespit edilen bu boşluk üzerine, akıllı şehirlerin kentte fiziksel değişimlere neden olup olmadığını irdelemek adına akıllı şehir ve kent formu kavramları kullanılarak ikincil bir literatür taraması ve bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; teknolojik altyapılarının gelişmesiyle birlikte kentlerin dijitalleşmesi, akıllı şehir uygulamalarında nesnelerin interneti (IoT), büyük veri ve blokzincir (blockchain) gibi yapay zekâ tabanlı ve ileri teknoloji temelli çözümler ortaya çıkmaktadır. Ancak, günümüzde akıllı şehir uygulamalarının çoğunlukla teknoloji odaklı yaklaşımlarla ele alındığı görülmekte ve sosyal ve kültürel boyutların, kent yaşamı üzerindeki etkisinin gerektiği ölçüde dikkate alınmadığı düşünülmektedir. Çalışma,

literatürdeki akıllı şehir araştırmalarının büyük ölçüde "akıllı" kavramı üzerinde yoğunlaştığını; "şehir" kavramının kentsel planlama ve kent formu açısından ayrıntılı olarak ele alınmadığını öne sürmektedir. Bu doğrultuda çalışma, akıllı şehir uygulamalarının; kentsel çevre, mekânsal organizasyon, kent sakinlerine vadedilen yaşam kurgusu ve kentsel morfoloji üzerindeki etkilerinin sınırlı düzeyde araştırıldığını ortaya koymaktadır. Kent formuna ait unsurlarda zaman içinde oluşan veya kent formundan kaynaklanan bir soruna yönelik uygulanan akıllı şehir çalışmaları, kent formu üzerinde değişim sağlayabilecek bir etkiye sahiptir. Sıfırdan inşa edilen akıllı şehirlerde (Masdar City gibi), kentsel verimlilik hedefleri; kentte bulunan binaların mimari tasarımından kentin ulaşım ağına ve kent içinde yeşil alandan kent için oluşturulan yaşam kurgusuna kadar pek çok alanı etkilemektedir. Dolayısıyla sıfırdan inşa edilen akıllı şehirlerde kent formu, akıllı şehir stratejilerine yönelik planlamakta ve tasarlanmaktadır. Mevcut şehirlere entegre edilen akıllı şehir uygulamalarıysa, Kopenhag ve Seul örneklerinde olduğu gibi ulaşım ağında meydana gelen değişimler neticesinde kent formunda yine belirli düzeyde dönüşümlere neden olmaktadır.

Akıllı şehir modellerinin temelinde kent sakinleri yer almakta olup, bu uygulamaların çoğunlukla kentsel yaşamda karşılaşılan belirli sorunları çözme ya da belirli alanlarda yeni bir düzenleme sağlama amacıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, akıllı şehirlerin yalnızca teknolojik gelişmeler ya da cihazlarda kullanılan aplikasyonlarla sınırlı olmadığı; bunun yanında kentsel mekânda yarattığı dönüşümlerin kent formu üzerinden de analiz edilebileceği düşünülmektedir.

6. KAYNAKÇA

Albino, V., Berardi, U., & Dangelico, R. M. (2015). Smart cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives. Journal of Urban Technology, 22(1), 3-21.

Ateş, M. (2024). Akıllı şehirlerde yürünebilirliğin önemi. Konya Sanat Dergisi, 7, 44-61.

Ateş, M., Erinsel Önder, D. (2019). 'Akıllı Şehir' Kavramı ve Dönüşen Anlamı Bağlamında Eleştiriler. Megaron, 14(1), 41-50.

Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., et al. (2012). Smart cities of the future. The European Physical Journal Special Topics, 214(1), 481–518.

Boz, Y., & Çay, T. (2019, Ekim 23–25). Şehri akıllı yapan özellikler ve dünyada öne çıkan akıllı şehirler [Konferans bildirisi]. TMMOB 6. Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, Ankara, Türkiye.

Bozer, S.G., Tokatlı, D.D., Güven, E., Eren, T. (2024)."Akıllı Şehirler Alanında Yayınlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi". Çevre, Şehir ve İklim Dergisi, Yıl 3, Sayı 6, 71-118.

Callon, M., Courtial, J. P., & Laville, F. (1991). Co-word analysis as a tool for describing the network of relations between units of a scientific field: The case of France in fundamental nuclear physics. Scientometrics, 22(1), 155-205.

Caragliu, A., & Del Bo, C. F. (2019). Smart innovative cities: The impact of Smart City policies on urban innovation. Technological Forecasting and Social Change, 142, 373-383.

Cocchia, A. (2014) Smart and Digital City: A Systematic Literature Review. In: Dameri, R.P. and Rosenthal-Sabroux, C., Eds., Smart City: How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space, Springer, Cham, 13-43.

Cohen, B. (2012) What exactly is a Smart City? http://www.fastcoexist.com/1680538/what-exactly-is-a-smart-city.

Day, R. A., & Gastel, B. (2011). How to Write and Publish a Scientific Paper, Cambridge University Press.
Dereli, A.B. (2024). Bibliometric Analysis with Vosviewer.Communicata, 28, 1-7.
Gehl, J. (2010). Cities for People. Washington, D.C: Island P.
Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N., & Meijers, E. (2007). Smart Cities - Ranking of European medium-sized cities. Vienna University of Technology.
Goodspeed, R. (2015). Smart cities: Moving beyond urban cybernetics to tackle wicked problems. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 8(1), 79–92.
Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J., Paraszczak, J., Williams, P. (2010). Foundations for Smarter Cities, IBM Journal of Research and Development, 1-16.
Klich, C. (2024). Sustainable urban form – an assessment of Swedish urban typologies (Master's thesis, Swedish University of Agricultural Sciences). Swedish University of Agricultural Sciences.
Lee, J., & Lee, S. (2020). Smart city development and citizens' quality of life: A case study of Seoul. Sustainability, 12(21), 8829.
Lynch, K. (1981). A Theory of Good City Form. Cambridge, MA: MIT Press.
Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. Profesional de la Información, 29(1), e290103.
Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, Urban Morphology, 1, 3–10.
Nam, T., & Pardo, T. A. (2011). Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institutions. Proceedings of the 12th Annual International Conference on Digital Government Research, 282–291.
Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A. C., Mangano, G., & Scorrano, F. (2014). Current trends in Smart City initiatives: Some stylised facts. Cities, 38, 25–36.
Oliveira, V. (2016). Urban morphology: An introduction to the study of the physical form of cities. Springer.
Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ, 372, n71.
Remitly. (2025, April 23). Look Inside the UAE'S Smart City Initiatives. Remitly Blog.
Ruiz-Apilánez, B. (2017). Urban form and human activity: Research methods with a focus on public space. In P. Carlotti, A. Camiz C. Díez (Ed.), Urban morphology and design: Joint research perspectives and methodological comparison: Italy, Spain (s. 90–99). U+D Edizioni.
Samuels V. O. (2004). Urban Forms: The Death And Life Of The Urban Block. Architectural Press An imprint of Elsevier. ISBN 2-86364-6028, 222 s.
Sun, X. (2013). Comparative Analysis of Urban Morphology: Evaluating Space Syntax and Traditional Morphological Methods. [Master's thesis, University of Gävle].
Tekkanat, S.S., Türkmen, S.N. (2018). Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimlenişi Üzerine Bir İnceleme. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(4), 107-124.
Tonkiss, F. (2013). Cities by design: The Social Life of Urban Form. Polity Press.
Viitanen, J., & Kingston, R. (2014). Smart cities and green growth: Outsourcing democratic and environmental resilience to the global technology sector. Environment and Planning A, 46(4), 803–819.
Zanella, A., Bui, N., Castellani, A., Vangelista, L., & Zorzi, M. (2014). Internet of Things for Smart Cities. IEEE Internet of Things Journal, 1(1), 22–32.

KENTSEL MORFOLOJİ YAYINLARINDA TÜRKİYE'NİN YERİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

18

Şerife Betül ÇETİNKAYA [1], Ziya GENÇEL [2]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, s.betulcetinkaya@gmail.com
[2] Akdeniz Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ziyagencel@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'deki kentsel morfoloji alanında yapılan yayınların özelliklerini bibliyometrik analiz kullanarak analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmada Web of Science'ta (WOS) tüm kategorilerde "urban morphology" arama dizesi kullanılarak toplam 3947 veri listelenmiştir. Ardından Ülkeler/Bölgeler seçim dizesinde TURKEY ve TURKIYE seçimleri kullanılarak elde edilen 107 yayın bibliyometrik analize dahil edilmiştir. Yayın sayısına göre ülke sıralamaları incelendiğinde, Türkiye'nin 106 ülke içinde 11. sırada yer aldığı belirlenmiştir. Analize dahil edilen belgelerin %73'ünü makaleler, %11'ini editöryal içerikler ve %11'ini bildiriler oluşturmaktadır. Yayın sayısına göre kurumlar incelendiğinde İTÜ, Mersin Üniversitesi ve ODTÜ ilk sıralarda yer almaktadır. Alandaki en etkili yazarlar Tolga Ünlü, Ayşe Sema Kubat ve Olgu Çalışkan'dır. En etkili kaynaklar ise Urban Morphology, ICONARP ve Megaron dergileridir. Anahtar kelimelerin kullanımları incelendiğinde, erişilebilirlik-GIS-sokak ağı (küme 1), kentsel tasarım-kentsel form-tipoloji (küme 2), çeper kuşak (küme 3), kentsel ısı adası-kara yüzey sıcaklığı (küme 4) ve Space Syntax (küme 5) kelimelerinin sıklıkla kentsel morfoloji kelime dizesi ile bir arada kullanıldıkları belirlenmiştir. Koruma, sosyal etkileşim, dönüşüm ve çeper kuşak konularının kentsel morfoloji çalışmalarında yüksek merkeziyet ve yoğunluğa sahip motor temalar oldukları, Space Syntax, kentsel ısı adası etkisi ve kara yüzey sıcaklığı konularının yüksek merkeziliğe ve düşük yoğunluğa sahip temel temalar oldukları tespit edilmiştir. Son 3 yılda en çok popüler olan konular incelendiğinde ise; kentsel ısı adası, erişilebilirlik ve Space Syntax konularının ön planda oldukları belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, kentsel morfoloji literatüründe kentsel ısı adası, kara yüzey sıcaklığı, Space Syntax, erişilebilirlik ve tipoloji konularının hala araştırılması gereken konular olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yeni yapılacak olan çalışmalarda İstanbul dışındaki kentlerin de çalışılması gerektiği ve bağlama göre ortaya çıkabilecek nüansların tartışılması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliometrix, bibliyometrik analiz, kentsel morfoloji, Türkiye, VOSviewer.

1. GİRİŞ

21. yüzyılın ortalarında kentlerde yaşayan nüfusun artması ile paralel olarak yapılı çevreyi odağına alan kentsel çalışmaların sayısı da artmaya başlamıştır. Günümüze kadar bu alanda birçok araştırma yapılmış olup, sadece kentlerin fiziksel biçimini değil, fiziksel biçim ile ilişkili olan sosyal süreçleri araştıran çok değerli bilimsel çalışmalar planlama, tasarım, sosyoloji, tarih, arkeoloji gibi birçok farklı disiplinde ele alınmıştır. Kentlerin inşa edilmiş formunu inceleyen, kentsel yapıların ve açık alanların düzenini ve mekânsal organizasyonunu, fiziksel karakterini ve sembolik anlamını, onu tasarlayan, çeşitlendiren ve dönüştüren güçler ışığında açıklamayı amaçlayan kentsel morfoloji disiplini de (Conzen, 2012'den aktaran Kropf ve Malfroy, 2013) bu disiplinlerden biridir.

Kentsel morfoloji disiplininin gelişiminde 1994 yılında kurulan Seminar on Urban Form (ISUF) etkili bir rol oynamıştır. Her yıl düzenlenen ISUF konferanslarına birçok farklı ülkeden gelen geniş bir araştırmacı topluluğu kentsel biçim (kentsel form) konusunda tartışmalar yapmak üzere katılım sağlamaktadır. Ayrıca belirli bir ülke veya bölgedeki araştırmacıları desteklemek amacıyla ISUF bölgesel ağları da kurulmuştur (ISUF, 2024). Bu girişimler kentsel morfoloji disiplininin gelişmesine ve zengin bir literatüre sahip olmasına katkı sağlamıştır.

Kentsel morfoloji disiplininin zengin bir literatüre sahip olması, bu alanda çalışan araştırmacılar için iyi bir fırsattır. Fakat mevcut literatürün bütüncül bir değerlendirmesinin eksikliği, araştırmacıların literatürdeki boşluğu tespit ederek yeni bir araştırma konusu bulmalarını zorlaştırabilmektedir. Bu durum zaman kaybına neden olduğu gibi bazı durumlarda motivasyon kaybına da neden olabilmektedir. Bu kapsamda mevcut literatürün bütüncül bir değerlendirmesini yapmak ve araştırma boşluklarını keşfetmek için çeşitli analiz teknikleri mevcuttur.

Bibliyometrik analiz de bu tekniklerden biridir. Belirli bir alandaki evrimsel nüansları açığa çıkarmayı sağlayan bu analiz tekniği, ilgili konudaki yeni alanlara ışık tutmaktadır (Donthu vd., 2021). Bibliyometrik analiz, günümüzde araştırma ve değerlendirme metodolojisinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (Ellegaard ve Wallin, 2015). Mevcut literatürün özelliklerini ve dinamiklerini belirlemek, hangi konulara ilginin arttığını ya da hangi konularda araştırma boşluğu bulunduğunu belirlemek için kullanılabilmektedir. Analizin bu önemine rağmen, geniş bir literatüre sahip kentsel morfoloji disiplininde çok az sayıdaki çalışma bibliyometrik analizi kullanarak mevcut literatürün bütüncül bir değerlendirmesini yapmıştır. WOS'ta yer alan sadece birkaç değerli çalışma kentsel morfoloji ile termal konfor (Chen vd., 2021) ve hava kalitesi (Augusto vd., 2023) konularındaki çalışmaların analizine odaklanmıştır. Çetinkaya ve arkadaşları (baskıda) ise kentsel morfoloji literatüründe dünya genelinde yapılan yayınları bibliyometrik yöntem ile analiz ederek, yerel ve yasal düzenlemelerle şekillenen kentsel morfolojinin kültür gibi bağlama özgü sosyal ilişkilerden etkilendiğini vurgulayarak benzer çalışmaların ülkeler özelinde de yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Kentsel morfoloji literatürünün ülkelere göre analiz edilmesi, ISUF'un bölgesel ağlarının gelişimine de katkı sağlayacaktır. Buradan yola çıkarak bu çalışmanın amacı Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji çalışmalarının bibliyometrik bir analizini yapmaktır. Bu kapsamda çalışmada cevap aranan araştırma soruları aşağıda yer almaktadır:

Türkiye'deki kentsel morfoloji yayınlarında,

- En etkili yazarlar kimlerdir?
- En etkili üniversiteler ve yayın kaynakları hangileridir?
- En etkili anahtar kelimeler hangileridir?
- Yazarlar, ülkeler ve anahtar kelimeler arasında nasıl bir iş birliği ağı mevcuttur?
- Yoğun olarak çalışılan ve yeni popüler olmaya başlayan konular ve bunlara etki eden dinamikler nelerdir?

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada 07.01.2025 tarihinde Web of Science'ta (WOS) tüm kategorilerde "urban morphology" arama dizesi kullanılarak toplam 3947 veri listelenmiştir. Bu sayede WOS'ta yer alan ve başlık, konu, özet gibi arama bölümlerinde "urban morphology" kelime dizesi yer alan geniş bir literatür listelenebilmiştir. Çalışma, Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji konulu yayınları analiz etmeyi amaçladığından, Ülkeler/Bölgeler seçim dizesinde TURKEY (n=73) ve TURKIYE (n=34) seçimleri kullanılmış ve 2006-2024 yılları arasında yayınlanmış toplam 107 yayın listelenmiştir. Veri tabanından elde edilen tüm bilgiler excel, TXT ve BibTeX formatında dışarı aktarılmıştır. Dışarı aktarılan yayın kayıtları başlık, yazar, özet, anahtar kelimeler, dergi, yayın zamanı ve ülke bilgilerini içermektedir.

Veri analizi RStudio'daki Bibliometrix yazılım paketi (Aria ve Cuccurullo, 2017) ve VOSviewer yazılımı (Van Eck and Waltman, 2023) kullanılarak yapılmıştır. Bibliometrix yazılım paketinin, yayınların içeriğine dair görselleştirme olanağı sağlaması, VOSviewer yazılımının ise iş birliği ilişkilerine dair görselleştirme olanağı sağlaması sebebiyle iki farklı yazılım bir arada kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bibliyometrik analiz ile Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji alanındaki yayınların özelliklerini ve gelişimini geçmişten günümüze analiz etmenin amaçlandığı bu çalışmada Türkiye'de yapılan toplam 107 yayın analize dahil edilmiştir. 107 yayın ile kentsel morfoloji alanında yapılan toplam yayın sayısının %2.71'ine sahip olan Türkiye, 106 ülke arasında 11. sırada yer almaktadır (Tablo 1). Çin (%22.42), ABD (%12.49) ve İngiltere (%11.98) bu alanda en fazla yayına sahip ilk 3 ülkedir. En fazla yayına sahip ilk 15 ülke arasında Çin (CNUM), İtalya (ISUFItaly), İspanya (ISUF-H), Portekiz (PNUM), Brezilya (PNUM), Türkiye (TNUM) ve İsveç (NNUM) aktif bir şekilde ISUF bölgesel ağlarında yer almakta iken ABD ve Kanada (NAUMN) ile Avustralya (ISUF-ANZ) kurulum aşamasında olan bölgesel ağlarda yer almaktadır (Strappa, 2023). Alandaki en fazla yayına sahip ilk 15 ülkenin çoğunluğunun ISUF bölgesel ağları ile ilişkili olması, kentsel morfoloji literatürünün gelişiminde bölgesel ağların etkili ve başarılı olduğunun bir göstergesidir.

Bu olumlu sonuçlar kentsel morfoloji literatürünün gelişimi için umut verici olsa da ilk sırada yer alan Çin ile diğer ülkeler arasında yayın sayısında açık ara fark olması üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu bulguyu Türkiye özelinde değerlendirecek olursak, 2006 yılından günümüze kadar 20 yıllık süreçte sadece 107 yayın üretilmiştir. Diğer ülkelere kıyasla bu yayın sayısı çok düşük bir seviyede kalmaktadır.

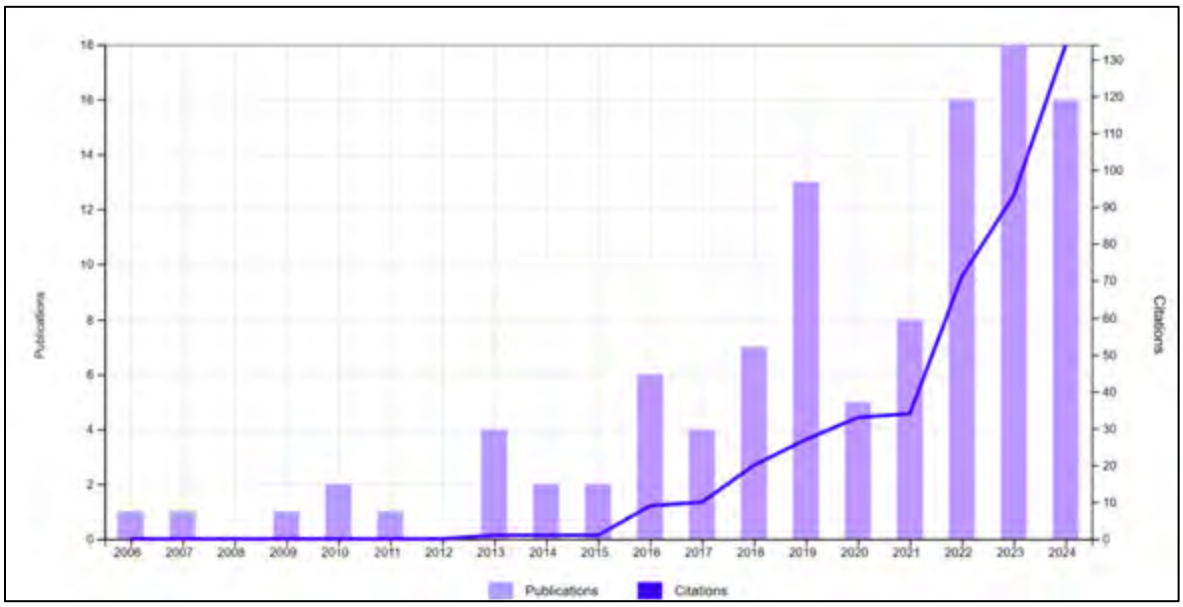
Tablo 1. Kentsel morfoloji alanında en fazla yayına sahip ilk 15 ülke

Sıra	Ülke	Yayın Sayısı	%
1	Çin	885	22,42
2	ABD	493	12,49
3	İngiltere	473	11,98
4	İtalya	303	7,67
5	İspanya	234	5,92
6	Almanya	180	4,56
7	Portegiz	160	4,05
8	Brezilya	142	3,59
9	Avustralya	137	3,47
10	Fransa	137	3,47
11	Türkiye*	107	2,71
12	Hollanda	104	2,63
13	Singapur	100	2,53
14	Kanada	94	2,38
15	İsveç	86	2,17

*TURKEY ve TURKIYE olmak üzere 2 farklı içerikte sunulan yayınlar birleştirilmiştir.

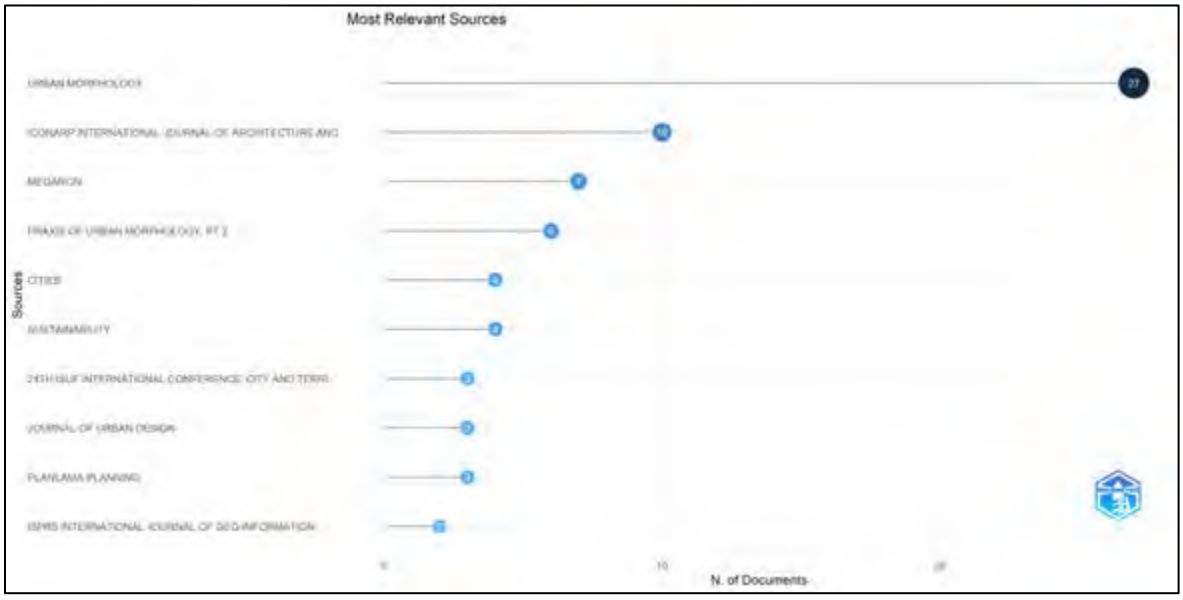
Analize dahil edilen yayınların büyük bir kısmını %72,8 (n=78) ile makaleler oluşturmaktadır. Ardından %11,2 (n=12) ile bildiriler, %11,2 (n=12) ile editöryal içerikler ve %4,6 (n=5) ile kitap incelemeleri gelmektedir. Yayın sayısının kurumlara göre dağılımları incelendiğinde ilk sırada İstanbul Teknik Üniversitesi (%16,8), ikinci sırada Mersin Üniversitesi (%10,28), üçüncü sırada ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi (%9,34) yer almaktadır.

Türkiye'deki kentsel morfoloji alanındaki yayınların ve atıfların yıllara göre değişimi Şekil 1'de yer almaktadır. 2006-2012 yılları arasında Türkiye'de kentsel morfoloji alanında yapılan yayın sayısının çok az olduğu görülmektedir. 2016 yılından sonra artmaya başlayan yayın sayısı, son 3 yılda en fazla sayıya ulaşmıştır. 2014 yılında Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın kurulmasından sonra kentsel morfolojinin Türkiye'de bir çalışma alanı olarak yaygınlaşması ve 2015 yılında ilk ulusal kentsel morfoloji sempozyumunun yapılması (TNUM, t.y.), Türkiye'deki yayın sayısının artmasında etkili olan faktörlerdir. Genel eğilimde tarihsel olarak yayın sayısında bir artış yaşandığı görülse de en fazla yayının yapıldığı yıl olan 2023 yılındaki yayın sayısının 18 olması, ülkemizde kentsel morfoloji alanındaki çalışmalara daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğinin bir göstergesidir. Öte yandan alandaki yayınlara yapılan atıf sayısı ise her yıl artmaktadır. Bu artış Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji yayınlarının etki düzeyinin arttığını göstermektedir. Başka bir deyişle, ülkemizdeki kentsel morfoloji alanındaki yayınların etki düzeyi, yayın sayısından daha hızlı artmaktadır.

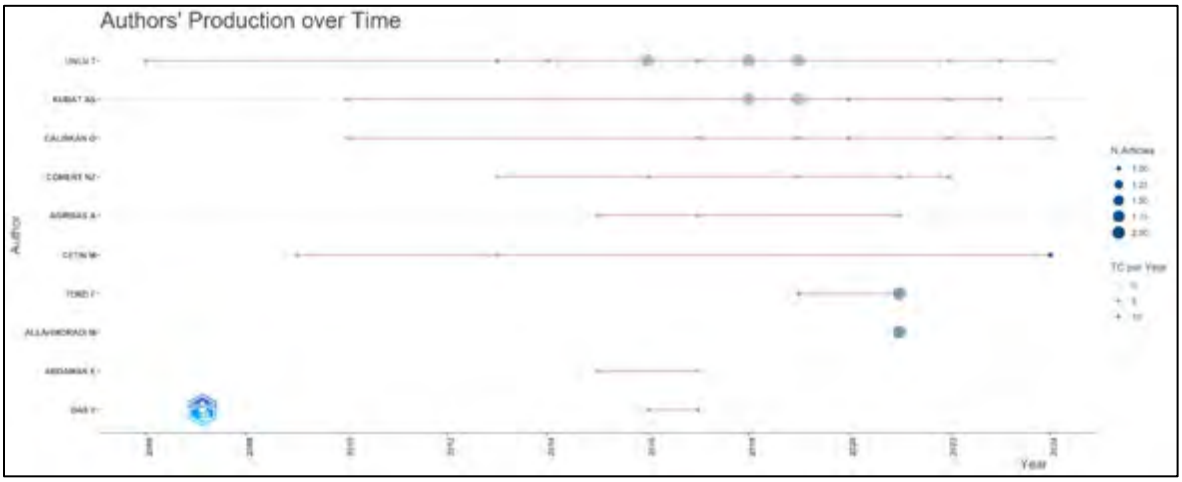

Şekil 1. Türkiye'deki kentsel morfoloji alanındaki yayınların ve atıf sayılarının yıllara göre değişimi (WOS, 2025)

Analize dahil edilen yayınların yayınlandığı kaynaklar incelendiğinde (Şekil 2), 27 yayın ile ilk sırada "Urban Morphology" dergisi yer almaktadır. AHCI (Arts and Humanities Citation Index) indeksinde taranan, "Architecture" kategorisinin Q1 diliminde yer alan bu dergi, International Seminer on Urban Form (ISUF) tarafından yayınlanan seçkin bir dergidir. İkinci sırada 10 yayın ile Emerging Sources Citation Index'te (ESCI) taranan "ICONARP International Journal of Architecture and Planning" dergisi yer almaktadır. Üçüncü sırada ise yine ESCI indeksinde taranan "Megaron" dergisi yer almaktadır.

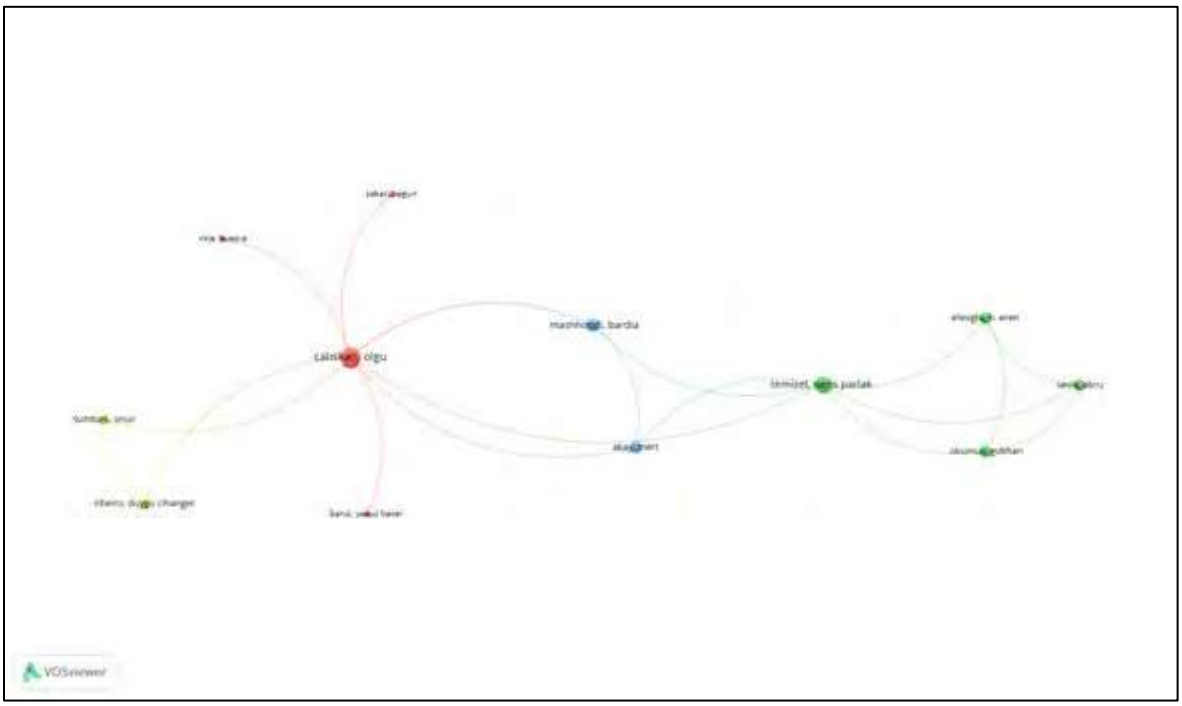

Şekil 2. Türkiye'deki kentsel morfoloji alanındaki yayınların en çok yayınlandığı ilk 10 kaynak

Türkiye'deki kentsel morfoloji yayınlarında en etkili yazarların yayın ve atıf sayıları (arama kriterlerine uyan) Şekil 3'te yer almaktadır. Kentsel morfoloji alanında en çok yayın yapan ilk üç yazar Tolga Ünlü, Ayşe Sema Kubat ve Olgu Çalışkan'dır. Ünlü, sahip olduğu yayın sayısı ile Türkiye'deki tüm yayınların %11.12'sini oluşturmaktadır. Mersin Üniversitesi'nde araştırmalarına devam eden Ünlü, ISUF'ta genel sekreter olarak TNUM'da ise başkan yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Türkiye'deki tüm yayınların %7.47'sine sahip olan İTÜ emekli öğretim üyesi Kubat ise TNUM'un kurucu ve devam eden başkanıdır. Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarının gelişiminde önemli bir rol oynayan Kubat, Türkiye'nin ISUF'a katılımında da etkili ve öncü bir role sahiptir. Tüm yayınların %6.54'üne sahip olan Çalışkan ise araştırmalarına ODTÜ'de devam etmektedir.

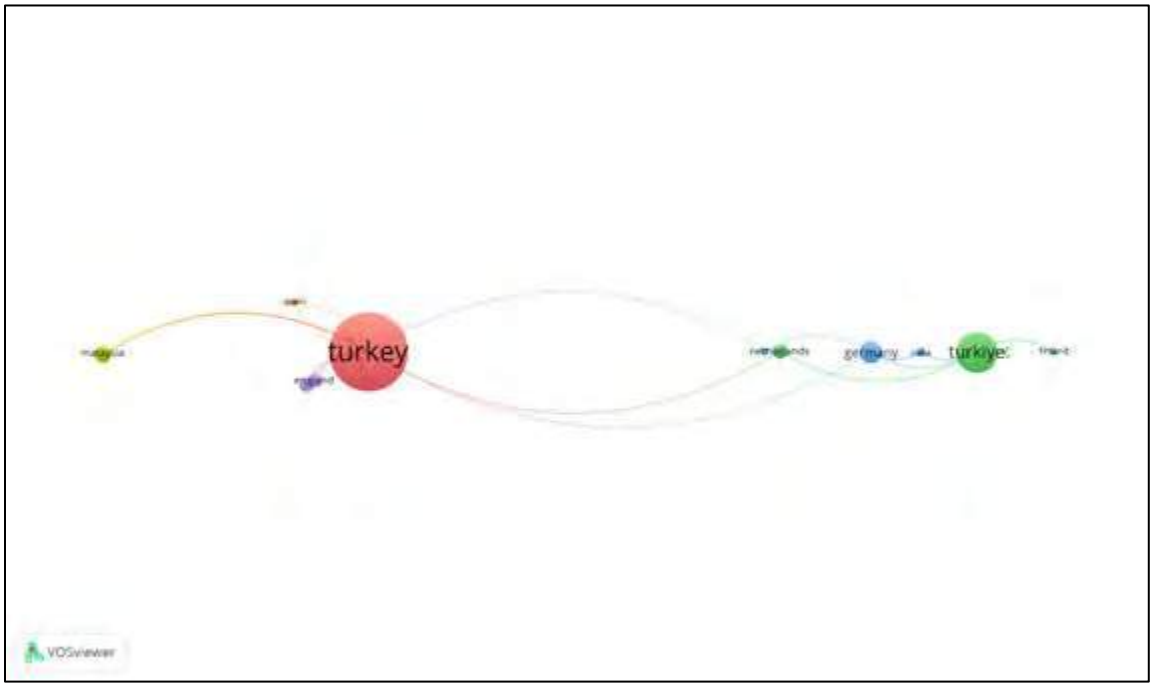

Şekil 3. En etkili yazarların yayın ve atıf sayılarının yıllar içindeki değişimi (Kentsel morfoloji alanındaki yayın sayısına göre sıralanmıştır)

Türkiye'deki kentsel morfoloji alanındaki yayınların ortak yazarlığının incelendiği iş birliği ağ analizi Şekil 4'te yer almaktadır. Türkiye'deki kentsel morfoloji alanında en fazla iş birliğine sahip yazarlar Olgu Çalışkan ve Nefise Temizel'dir. Bu analize göre yayınların ortak yazarlarının çoğunlukla Türkiye'deki araştırmacılardan oluştuğu görülmektedir.

Şekil 4. Ortak yazar iş birliği ağ analizi

Türkiye'deki kentsel morfoloji alanında yayın yapan yazarların hangi ülkelerle iş birliği yaptıklarını gösteren ağ analizi Şekil 5'te yer almaktadır. Almanya, İngiltere, Hollanda ve Malezya en fazla iş birliği yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Bu analiz sonucuna göre Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji çalışmalarının ISUF"un diğer bölgesel ağları ile iş birliğinin çok zayıf olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Yazarların iş birliği yaptıkları ülkeler

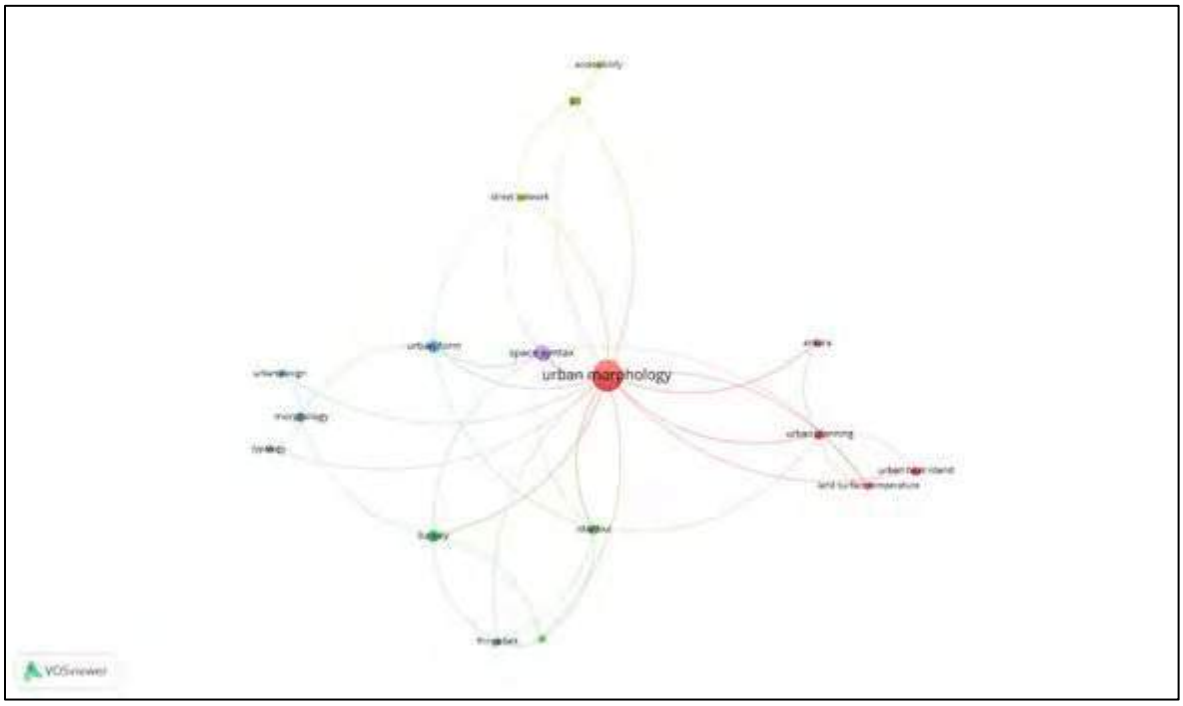
Kentsel morfoloji alanındaki yayınların özetlerinde en sık kullanılan kelimeler ile hazırlanan kelime bulutu Şekil 7'de yer almaktadır. Kelime bulutları, bir metni en fazla tekrar eden (frekansa sahip olan) kelimelere indirgeyerek basit ve görsel olarak çekici bir görselleştirme olanağı sunan ve konuya genel bir bakış sağlamak için kullanılabilen iyi bir tekniktir (Heimerl vd., 2014). Space Syntax, kentsel form, İstanbul, kentsel ısı adası, GIS, arazi yüzey sıcaklığı ve kentsel büyüme konuları incelenen çalışmaların özetlerinde en sık kullanılan kelimelerdir. Space syntax uzun yıllardır mekânsal organizasyona ile sosyal yapı arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan bir yöntemdir (Hillier vd., 1976). Kentsel büyüme ve kentsel form kentsel morfoloji çalışmalarının doğrudan ilişkili olduğu konulardır. Kentsel ısı adası ve arazi yüzey sıcaklığı konuları diğer disiplinlerde olduğu gibi kentsel morfoloji disiplininde de son yıllarda sıklıkla çalışılan bir konudur. Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarının iklim değişikliği ile ilişkili olan bu konulara yönelmesi geleceğin kentleri ve yaşanacak olan sorunların çözüme ulaşması ve/veya olası sorunların önlenebilmesi açısından umut vericidir. CBS (GIS), barındırdığı öznitelik verileri sebebiyle kent morfolojisini sosyal süreçlerle ilişkilendirmeye olanak sağlayan mekânsal bir analiz sistemidir. Kentin biçimini yalnızca yapılı çevredeki fiziksel özelliklerle değil, sosyal, ekonomik ve çevresel özelliklerle ilişkilendirerek analiz edebilme fırsatı sunuyor olması, kent morfolojisinin daha bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilebilmesinin önünü açmaktadır. Özetlerde en fazla tekrarlanan bir diğer kelime ise İstanbul'dur. İstanbul'un Avrupa'nın en kalabalık kenti olması ve buna bağlı olarak yıllar içerisinde çok hızlı bir yapılaşma süreci geçirmiş olması, günümüzde de bu çevrenin hızla ve tartışmalı bir biçimde değişime devam ediyor olması ile ilişkilidir.

Şekil 7. Özette en sık kullanılan kelimeler

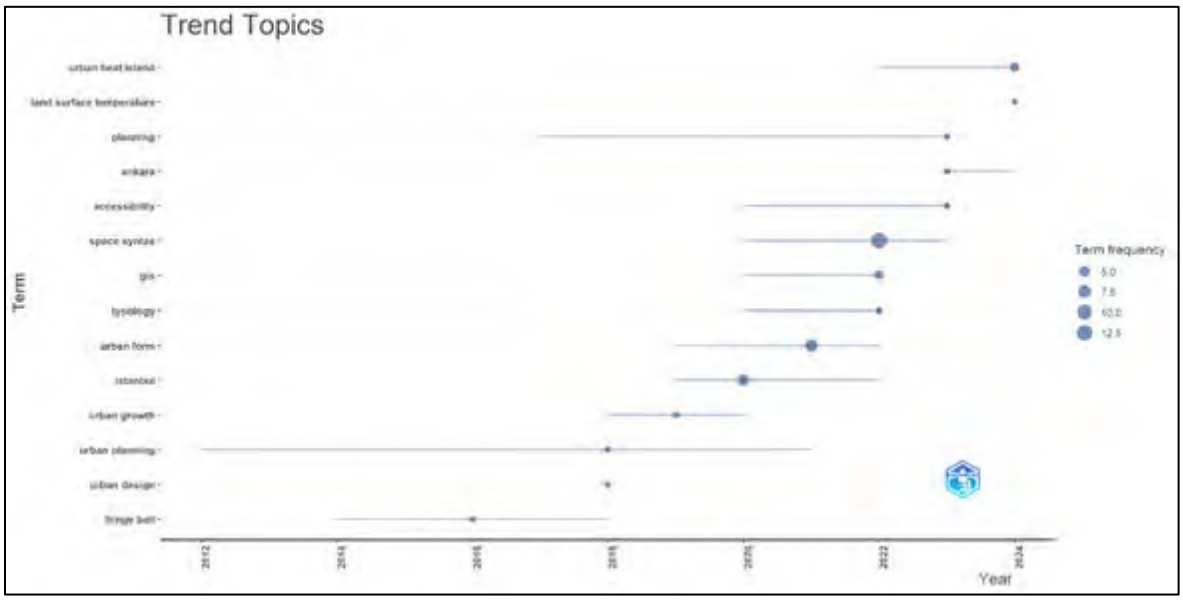
Kentsel morfoloji alanındaki anahtar kelimelerin bir arada kullanımları Şekil 8'de yer almaktadır. Toplam 3033 anahtar kelime 5 farklı kümede gruplanmaktadır. Buna göre birinci kümede "erişilebilirlik-GIS-sokak ağı", ikinci kümede "kentsel tasarım-kentsel form-tipoloji", üçüncü kümede "çeper kuşak", dördüncü kümede

"kentsel ısı adası-kara yüzey sıcaklığı", beşindi kümede ise "Space Syntax" konuları yer almaktadır. Bu bulguya göre Türkiye'deki kentsel morfoloji yayınlarında, sokak ölçeğini baz alan mekânsal analiz tekniklerine (birinci ve beşinci küme), kentsel tasarıma ve fiziksel biçime (ikinci küme), iklim değişikliğine (dördüncü küme) ve kentsel alan ihtiyaçlarının bir yansıması (Conzen, 2009) olarak nitelendirilebilen çeper kuşak (üçüncü küme) konusuna odaklanıldığını söylemek mümkündür.

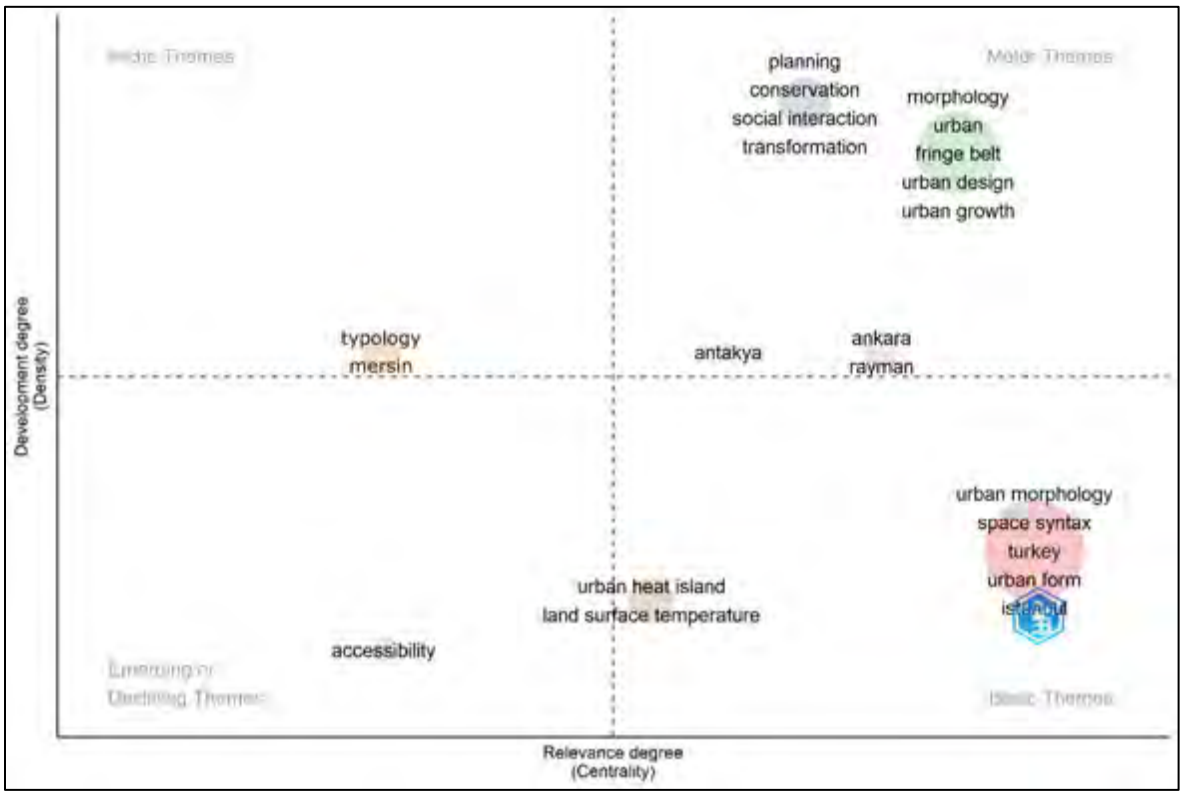

Şekil 8. Yazarların anahtar kelimeleri birlikte kullanımları

Türkiye'deki kentsel morfoloji yayın konularının yıllara göre popülerliğini göstermek amacıyla anahtar kelimeler ile hazırlanan trend konular grafiği Şekil 9'da yer almaktadır. Kentsel ısı adası, kara yüzey sıcaklığı, planlama, Ankara, erişilebilirlik, Space Syntax, GIS ve tipoloji konuları son 3 yılda en çok popüler olan konulardır. 2024 yılının en popüler konularının iklim değişikliği ile ilişkili konular olması ve bu konuların özetlerde ve anahtar kelimelerde en sık kullanılan kelimelerden olması, önümüzdeki yıllarda iklim değişikliğinin kentsel morfoloji yayınlarında odak noktası olabileceği izlenimi yaratmaktadır.

Şekil 9. Kentsel morfoloji alanındaki trend konular

Alandaki araştırma konularının gelişimini belirlemek için anahtar kelimelerin önem derecesine (merkezilik-X ekseni) ve gelişmişlik seviyesine (yoğunluk-Y ekseni) göre gruplandırıldığı tematik harita Şekil 10'da yer almaktadır. Bu haritaya göre "koruma", "sosyal etkileşim", "dönüşüm" ve "çeper kuşak" konularının Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarında yüksek merkeziyet ve yoğunluğa sahip motor temalar (motor themes) oldukları tespit edilmiştir. Bu konular hem yoğun olarak çalışılmış hem de alandaki diğer konularla ilişkili bir şekilde çalışılmıştır. "Space syntax", "kentsel ısı adası etkisi" ve "kara yüzey sıcaklığı" konuları ise düşük yoğunluğa sahip olsalar da yüksek merkeziliğe sahip olmaları sebebiyle kentsel morfoloji alanındaki temel temaları (basic themes) oluşturmaktadır. "Erişilebilirlik" konusu ise hem düşük yoğunluğa hem de düşük merkeziyete sahiptir. Bu konu gelecekte kentsel morfoloji çalışmalarında önem kazanabileceği gibi yeterince çalışılmaz ise önemini yitirebilecek bir konumda yer almaktadır. "Tipoloji" konusu ise kentsel morfoloji çalışmalarında derinlemesine çalışılmış olsa da diğer temalarla bağlantısı zayıf kalmış niche tema olarak belirlenmiştir.

Şekil 10. Anahtar kelimelerin tematik haritalaması

4. SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyal, ekonomik, fiziksel ve çevresel olaylar mekânı (yeniden) şekillendirmeye başlamış ve bu süreçte kentsel morfoloji çalışmalarının önemi artmıştır. Giderek artan sayıdaki çalışmaların hangi konulara odaklandığını belirlemek, mevcut temaları değerlendirmek ve yeni ortaya çıkan konuları tespit etmek, konuya dair araştırmacılara genel bir bakış açısı sunmak için yararlıdır. Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji çalışmalarının mevcut durumunu ve yönelimini ortaya koyan bu bibliyometrik çalışmanın araştırmacılara gelecekteki çalışmalarını nerede konumlandırabileceklerini bulmaları konusunda yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Bu kapsamda Türkiye'de kentsel morfoloji alanındaki nitelikli çalışma sayısının artırılarak, uluslararası literatürde daha etkin olunması sağlanmalıdır. Bu alanda çalışan araştırmacıların bir araya gelmelerine olanak sağlayan ve iki yılda bir düzenlenen Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun her yıl düzenlenmesi, araştırmacılar arasındaki bilgi alışverişinin ve yeni iş birliği fırsatlarının artmasında etkili olacaktır. Ayrıca diğer ISUF bölgesel ağlarında yer alan ülkelerdeki araştırmacılarla da ortak çalışmalar yapılmalıdır. Aynı motivasyona sahip araştırmacıların bir araya gelmesi ve iş birliği yapmaları, etki düzeyi yüksek kentsel morfoloji çalışmalarının üretilmesinde etkili olacaktır. Bu kapsamda her yıl düzenlenen ISUF konferanslarına Türkiye'den daha fazla araştırmacının katılımının teşvik edilmesi önemlidir.

Kentsel ısı adası, kara yüzey sıcaklığı, Space Syntax, erişilebilirlik ve tipoloji konuları, Türkiye'deki kentsel morfoloji literatüründe hala çalışılması gereken konulardır. Özellikle tipoloji ve erişilebilirlik konuları sadece kentsel morfolojiyle değil alandaki diğer konularla da ilişkilendirilerek merkeziyet düzeyi iyileştirilmesi gereken ve literatürdeki boşluk olarak nitelendirilebilecek konulardandır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu kentsel morfoloji yayınlarında çalışma alanı olarak İstanbul'un ön plana çıkmasıdır. Elbette İstanbul sunduğu eşsiz doğal ve yapılı çevresi, ekonomik ve sosyal ilişkileri ve devam eden devingen yapısı ile kentsel morfoloji çalışmalarında adeta bir laboratuvar görevi görmektedir. Fakat gelecekteki çalışmaların farklı kentlere odaklanması, kentsel morfolojinin bağlama göre farklılaşan yönlerini ortaya çıkarmada etkili olabilecektir.

Son olarak bibliyometrik analiz sonuçlarının kullanılan veri tabanına bağlı olarak değişebileceği (Mongeon ve Paul-Hus, 2016) ve analiz edilen verilerin elde edildiği zamanla sınırlı olduğu, çalışmanın bulgularının ve sonuçlarının farklı bir zamanda elde edilen veriler kullanıldığında farklılık göstereceği unutulmamalıdır.

TEŞEKKÜR

V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nda aldığımız yorumlar bu metnin geliştirilmesinde ve tamamlanmasında etkili oldu. Sempozyum Düzenleme Kurulu'na ve TNUM'a teşekkür ederiz. Ayrıca kapsamlı ve kolay erişilebilir bir veri tabanı sundukları için WOS'a teşekkür ederiz.

5. KAYNAKÇA

Aria, M. & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-Tool For Comprehensive Science Mapping Analysis. Journal of Informetrics, 11(4), 959-975.
Augusto, B., Rafael, S., Coelho, M. C., Ferreira, J. (2023). Connecting the Dots Between Urban Morphology and the Air Quality of Cities Under a Changing Climate: A Bibliometric Analysis. Sustainability, 16(1), 18.
Chen, Y., Wang, Y., and Zhou, D. (2021). Knowledge Map of Urban Morphology and Thermal Comfort: A Bibliometric Analysis Based on Citespace. Buildings, 11(10), 427.
Conzen, M. P. (2009). How Cities Internalize Their Former Urban Fringes: A Cross-Cultural Comparison. Urban Morphology, 13(1), 29.
Conzen, M. P. (2012). Experiments in Cross-cultural Urban Morphology. 19. ISUF konferansında sunulmuş basılmamış açılış konuşmasından, Delft, Hollanda, 2 Ekim.
Çetinkaya, Ş. B., Gençel, Z., Kepenek, E. (forthcoming). Mapping Trends and Hotspots of Urban Morphology Research in the Past 55 Years: A Bibliometric Analysis Using VOSviewer and Bibliometrix. Urban Morphology.
Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., Lim, W. M. (2021). How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. Journal of Business Research, 133, 285-296.
Ellegaard, O., Wallin, J. A. (2015). The Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is the Impact?. Scientometrics, 105, 1809-1831.
Heimerl, F., Lohmann, S., Lange, S., Ertl, T. (2014, January). Word Cloud Explorer: Text Analytics Based on Word Clouds. In 2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences, 1833-1842. IEEE.

Hillier, B., Leaman, A., Stansall, P., Bedford, M. (1976). Space Syntax. Environment and Planning B: Planning and Design, 3(2), 147-185.
ISUF. 2024. History of ISUF. https://urbanform.org/about-isuf/ Erişim tarihi: 01.07.2025.
Kropf, K., Malfroy, S. (2013). What is Urban Morphology Supposed to be About? Specialization and the Growth of a Discipline. Urban Morphology, 17(2), 128-132.
Mongeon, P., Paul-Hus, A. (2016). The Journal Coverage of Web of Science and Scopus: A Comparative Snalysis. Scientometrics, 106(1), 213-228.
Strappa, G. (2023). 2023 Regional Networks Annual Report. https://urbanform.org/2023/12/13/2023-regional-networks-annual-report/ Erişim tarihi: 02.07.2025.
TNUM. Turkish Network of Urban Morphology. (t.y.). https://tnum.org.tr/index.php/tnum/index Erişim tarihi: 2 Temmuz 2025.
Van Eck, N. J., Waltman, L. (2023). VOSviewer Manual. Manual for VOSviewer version, 1(0).
Web of Science (WOS). (2024). https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search Erişim tarihi: 07.01.2025.

TARİHİ ÇEVRELERDE KENTSEL BİÇİM, KORUMA VE TASARIM

KENT BELLEĞİ VE MEKÂN ALGISI BAĞLAMINDA SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: SAMSUN TARİHİ KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ

19

Edanur GÜVERCİN[1], Tuğçe ŞANLI KATI[2]

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, edaguvercin555@gmail.com
[2] Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, tugce.sanli@omu.edu.tr

ÖZET

Kent merkezleri, bir şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının en yoğun biçimde yaşandığı alanlardır. Bireyler için buluşma, etkileşim ve alışveriş gibi günlük ihtiyaçların karşılandığı bu mekânlar, kentsel kimliğin ve toplumsal hafızanın yansımalarıdır. Kent merkezleri bireylerin şehirle olan bağlarını güçlendirirken, toplumsal yaşamın dinamiklerini de belirler. Bireylerin bu alanları algılaması, görme, işitme, koklama ve dokunma gibi duyusal deneyimlerle başlar. Bu duyular aracılığıyla edinilen çevresel veriler, bireyin geçmiş deneyim ve eğitimine bağlı olarak anlamlandırılır (Altan, 1992). Böylece mekânla kurulan duygusal bağların temeli atılır. Kent merkezlerinin bireyler üzerindeki etkisi, sosyal ilişkilerden kentsel aidiyete kadar geniş bir yelpazede hissedilir. Bu noktada sosyal sürdürülebilirlik kavramı önem kazanır. Sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin yaşadıkları çevreyle güçlü bağlar kurmasını ve toplumsal katılım yoluyla bu alanları sahiplenmesini hedefler (McKenzie, 2004). Kamusal alanların güvenliği, erişilebilirliği ve sosyal olanakları, bu bağların güçlenmesinde kritik rol oynar (Sharifi ve Murayama, 2013). Samsun'un tarihi kent merkezi, kültürel dokusu ve geleneksel yapılarıyla sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bir örnek sunar. Tarihi sokaklar, yapılar ve meydanlar, toplumsal hafızayı canlı tutarken, topluluk kimliğini pekiştirir (Hassan, 2006). Bu çalışma, Samsun'un tarihi kent merkezinde sosyal sürdürülebilirlik ve mekân algısının toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini inceleyerek, kent aidiyetini güçlendirecek öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kent, mekân, mekân algısı, sosyal sürdürülebilirlik, tarihi kent merkezi.*

1. GİRİŞ

Kent merkezleri, bir şehrin kültürel, sosyal ve ekonomik yapısının en yoğun biçimde yaşandığı, halkın buluşma, etkileşim ve alışveriş gibi ihtiyaçlarını karşıladığı önemli mekânlardır. Bu alanlar, kentsel kimliğin yansıması olarak bireylerin şehirle kurduğu bağda belirleyici bir rol oynar. Kent merkezleri, fiziksel, sosyal ve kültürel yapılarıyla sosyal etkileşimi artırır ve topluluk kimliğini güçlendirir. Bireylerin kent merkezlerine dair algısı, görme, işitme, koklama ve dokunma gibi duyular yoluyla oluşur; bu algılar eğitim ve deneyimlerle şekillenir (Altan, 1992). Bu duyusal süreçler, bireylerin mekânla kurduğu duygusal bağın temelini oluşturur (Çubuk vd. 1978). Bu çerçevede sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin yaşadıkları çevreyle güçlü bağlar kurmasını, kendilerini ifade edebilecekleri sosyal alanlara sahip olmalarını ve toplumsal katılımla aidiyet duygusu geliştirmelerini sağlar. McKenzie'ye (2004) göre sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin çevresine sahip çıkmasını ve kentsel yaşamda söz sahibi olmalarını teşvik eder. İyi tasarlanmış kamusal alanlar, bu süreci destekleyerek güvenli, erişilebilir ve sosyal etkileşimi güçlendiren ortamlar sunar (Sharifi ve Murayama, 2013). Samsun'un tarihi kent merkezi, geleneksel dokusu ve kültürel yapısıyla sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bir örnektir. Tarihi yapılar ve kamusal alanlar, bireylerin mekâna dair algısını, sosyal ilişkilerini ve topluluk kimliğini şekillendirir (Hassan, 2006; CABE, 2004). Bu çalışma, Samsun'un tarihi kent merkezinde sosyal sürdürülebilirliği destekleyen unsurları ve sınırlılıkları inceleyerek kentsel aidiyetin nasıl güçlendirilebileceğine dair öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

1.1. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmada, Samsun'un tarihi kent merkezinde sosyal sürdürülebilirlik ve mekân algısı arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla nitel bir yöntem benimsenmiştir. Bilişsel haritalama ve sosyal sürdürülebilirlik göstergelerine dayalı analizler temel veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Bilişsel haritalama yöntemiyle, katılımcıların tarihi kent merkezindeki mekânları algılama biçimleri ve yön bulma davranışları incelenmiştir. Düzenli kullanıcı olan altı katılımcıdan kent merkezine ilişkin bilişsel haritalar oluşturmaları istenmiş; bu haritalarda önemli düğüm noktaları, yollar, akslar ve işaret öğeleri belirlenmiştir. Katılımcıların kişisel deneyimlerinin şekillendirdiği algılar da bu haritalara yansıtılmıştır. Bilişsel haritalama bulgularına ek olarak, 15 farklı mekân sosyal sürdürülebilirlik göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Katılımcılar, sosyal etkileşim, güvenlik, erişilebilirlik, sosyal eşitlik ve yaşanabilirlik gibi göstergeler üzerinden mekânlara dair algılarını haritalarına aktarmışlardır. Bu süreç, sosyal sürdürülebilirlik göstergelerinin mekânsal dağılımını ve kullanıcı algılarını görselleştirmeyi mümkün kılmıştır. Çalışma, Samsun'un tarihi kent merkezinin fiziksel ve sosyal yapısıyla sınırlıdır. Elde edilen bulgular, sosyal sürdürülebilirlik bağlamında mekân algısı ve kentsel aidiyetin nasıl güçlendirilebileceğini anlamak ve bu doğrultuda uygulanabilir stratejiler geliştirmek amacıyla değerlendirilmiştir. Yöntem, Samsun özelinde özgün bir analiz sunarken, diğer tarihi kent merkezlerine yönelik de örnek bir çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tarihi Kent Merkezleri

Tarihi kent merkezleri, bir dönem kentsel yaşamın odağı iken, hızlı kentleşme ve modernleşmeyle işlevselliklerini yitirerek kentin atıl alanlarına dönüşmüştür. Bu nedenle, bu alanlar kentsel dönüşüm

tartışmalarında önemli bir yer tutmakta ve yeniden canlandırılmaları hedeflenmektedir (Çelikyay vd. 2010; Ertan & Eğercioğlu, 2016). İşlev kaybına rağmen, bu bölgeler kent kimliğinin oluşumunda ve aidiyet duygusunun güçlenmesinde kritik bir rol oynamaya devam etmektedir. Feilden'e (1982) göre, tarihi çevre, yüzyıllar boyunca canlıların bıraktığı izler ve eserler bütünüdür. Bu alanların korunması yalnızca fiziksel yapıların onarımıyla sınırlı kalmamalı; sosyo-kültürel doku ve toplumsal bağların da sürdürülebilir şekilde yaşatılmasını kapsamalıdır. Bu noktada yerel toplulukların katılımı, ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi ve kültürel değerlerin canlandırılması büyük önem taşır. Aksi halde, yalnızca yapıların korunması sosyal ve kültürel kimliği korumaya yetmeyebilir ve alanlar "müzeleşme" riskiyle karşı karşıya kalabilir.

2.2. Sosyal Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, gelişmiş ülkelerde kent planlama yaklaşımlarını şekillendiren temel bir kavram olarak; ekonomik, çevresel ve toplumsal gereksinimlerin, gelecek kuşakların yaşam koşullarına zarar vermeden karşılanmasını amaçlayan bir dünya görüşünü yansıtır (Oktay, 2007). Sosyal değerin tanımındaki eksiklikler nedeniyle sürdürülebilir kentsel kalkınma girişimlerinin insan etkisini göz ardı etmesi, günümüzde bu alanda yeni yaklaşımları zorunlu kılmıştır. 1992 Rio Zirvesi ve Yerel Gündem 21 deklarasyonu sonrasında, sosyal sürdürülebilirlik kavramının önemi daha belirgin hale gelmiş ve bu kavram sosyo-kültürel ve ekonomik değerleri kapsamadıkça başarılı olunamayacağı yönündeki uyarılarla desteklenmiştir (Colantonio ve Dixon, 2011; Yung ve Chan, 2012).

Littig ve Griessler (2005), sosyal sürdürülebilirliği, bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılandığı ve sosyal adaletin sağlandığı bir yapı olarak tanımlar. Davidson (2010), bu kavramı, bireylerin ve toplulukların refahını artırmayı hedefleyen ve ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ile entegre edilmesi gereken bir süreç olarak görür. Dempsey ve diğerleri (2011) ise sosyal sürdürülebilirliğin mekânsal boyutuna vurgu yaparak, kapsayıcı ve erişilebilir mekânların önemini belirtir. Chiu (2003), sosyal sürdürülebilirliği, bireylerin fiziksel, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının dengeli biçimde karşılanması olarak açıklar. Bu çerçevede sosyal sürdürülebilirlik; toplumsal refahın artırılmasının yanı sıra, toplulukların kentle kurduğu bağları güçlendiren bir yaklaşımı ifade eder. Kent planlamasında yaşanabilirlik, yaşam kalitesi ve sürdürülebilirliğin bütüncül olarak ele alınması, toplumsal refahın korunmasına katkı sağlar. Ayrıca sosyal sürdürülebilirlik; sosyal eşitlik, sosyal içerme ve sosyal sermayeyi teşvik eden bir anlayışı da içerir. Bramley ve Power'a (2009) göre, toplumların sosyal olarak sürdürülebilmesi için bireylerin iş birliği ve etkileşim içinde olması esastır (Ağdaş, 2024).

2.2.1. Sosyal Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Sosyal sürdürülebilirliğin tanımına ilişkin geliştirilen farklı görüşlere rağmen üzerinde ortak çerçevede anlaşılan konu, daha önce de belirtildiği üzere, sosyal sürdürülebilirliğin fiziksel ve fiziksel olmayan çerçevede iki boyutta ele alınıyor olması olarak belirtilmiştir (Dempsey vd. 2011). Sosyal sürdürülebilirliğin fiziksel boyutu, insanların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen kentsel alanların, ulaşım altyapısının, yeşil alanların ve kamusal mekânların niteliğiyle ilgilidir. Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin ve toplulukların fiziksel çevreyle olan ilişkilerini güçlendiren, erişilebilir ve kapsayıcı kentsel tasarımları gerektirir (Dempsey ve diğerleri, 2011).

Fiziksel Olmayan Unsurlar	Fiziksel Unsurlar
Eğitim-öğretim, sosyal adalet – mevcut ve gelecek nesiller arası eşitlik, katılım ve yerel demokrasi, sağlık, yaşam kalitesi, toplumsal içerme, sosyal sermaye, topluluk, güvenlik, karma kullanım, adaletli gelir dağılımı, toplumsal düzen ve uyum, toplumsal ağlar, toplumsal etkileşim, aidiyet hissi, istihdam, barınma stabilitesi, etkin toplum kuruluşlan, kültürel gelenekler	Şehircilik, çekici kamusal alan, uygun konut, yerel çevre kalitesi ve rahatlığı, erişilebilirlik (örneğin yerel hizmet ve tesislere/ istihdama/yeşil alana), sürdürülebilir kentsel tasarım, mahalle, yürünebilir yaya dostu mahalle

Şekil 1. Sosyal sürdürülebilirlik çalışmalarında kullanılan göstergeler (Ağdaş, 2024)

Fiziksel olmayan boyut ise toplulukların sosyal bağlarını, dayanışma duygusunu ve toplumsal uyumunu güçlendiren faktörleri kapsamaktadır. Bu, bireylerin topluluk içerisinde kendilerini değerli hissetmelerini sağlayan katılımcılık mekanizmalarının oluşturulmasını, sosyal adaletin tesis edilmesini ve bireylerin sosyo-ekonomik süreçlere eşit bir şekilde erişim sağlamasını içerir (Colantonio & Dixon, 2009). Toplumların kültürel kimliklerini koruyarak, topluluk ruhunu geliştiren etkinlikler ve politikalar bu boyutun önemli parçalarıdır. Chiu (2003), fiziksel ve fiziksel olmayan unsurların dengeli bir şekilde ele alınmasının, bireylerin yaşam kalitesini artırmanın yanı sıra toplulukların uzun vadeli gelişimini desteklediğini vurgulamaktadır. Özellikle tarihi kent merkezlerinde bu iki boyut arasındaki dengeyi sağlamak hem kültürel mirasın korunması hem de toplulukların değişen ihtiyaçlarına yanıt verebilen sürdürülebilir bir sosyal yapının oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir.

Bu değerlendirmeler sonucunda sosyal sürdürülebilirlik literatürüne dayanarak oluşturulan çizelgeden yaşanabilirlik modeli için sosyal sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde için önerilen göstergeler yer almaktadır.

Sosyal sürdürülebilirliğin ön plana çıkan on boyutunun her biri aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Sosyal eşitlik; tüm bireylerin fırsatlara ve kaynaklara eşit şekilde erişimini sağlamak için hayati bir göstergedir. Toplumdaki sosyal adaletin tesis edilmesi, dezavantajlı grupların haklarının korunması ve ayrımcılığın önlenmesi bu göstergenin temel unsurlarıdır. McKenzie (2004), sosyal eşitliği sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde yer alan bir ilke olarak değerlendirir ve bu durumun toplumsal istikrarı güçlendirdiğini belirtmektedir.

Emniyet ve güvenlik; gerçekleşen tüm sosyal faaliyetler için temel bir ön şart olarak varsayılır (Eizenberg ve Jabareen, 2017). Güvenlik, insanların çevrelerinde hareket etmekten ve mahallelerindeki tesisleri kullanmaktan ne derece güvende hissettikleri olarak tanımlanmaktadır (Ağdaş, 2024; Burton, 2000).

Sosyal katılım; sosyal uyum ve sosyal ağlarla ilişkili olarak sosyal sürdürülebilirliğin temel bir unsuru olarak kabul edilir (Ağdaş, 2024; Murphy, 2012). Bu gösterge, bireylerin kendilerini topluluğun bir parçası olarak hissetmelerini sağlamakta ve sosyal dayanışmayı artırmaktadır.

Sosyal etkileşim; Toplumun sosyal olarak sürdürülebilir olarak kabul edilmesi için insanların birlikte yaşaması, çalışması ve birbirleriyle etkileşime girmesi gerekir (Ağdaş, 2024; Grillo, Teixeira ve Wilson, 2010). Toplumun sosyal olarak sürdürülebilir olarak kabul edilmesi için insanların birlikte yaşaması, çalışması ve birbirleriyle etkileşime girmesi gerekir (Grillo, Teixeira ve Wilson, 2010).

Mekân hissi/Yer duygusu; Tuan (1977), yer duygusunun, bireylerin bir mekâna aidiyet hissetmeleri ve o mekânı yaşamlarının önemli bir parçası olarak görmeleri açısından kritik bir role sahip olduğunu söylemektedir. Mekân hissi, genellikle yerel özelliklerin korunması, kamusal alanların sosyal etkileşimleri desteklemesi ve mekânın toplumsal hafızayı yansıtan bir rol üstlenmesiyle güçlenmektedir. Lefebvre (1991), mekânın yalnızca bir fiziksel gerçeklik değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler ve pratikler tarafından şekillenen bir olgu olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan, mekân hissi, bireylerin geçmiş deneyimleri, kültürel bağları ve kolektif anılarıyla zenginleşmektedir.

Yaşanabilirlik; bireylerin güncel yaşamlarını sağlıklı, güvenli ve tatmin edici koşullarda sürdürebilmeleri için kritik bir unsurken, yaşam kalitesi bu koşulların bireyler üzerinde yarattığı memnuniyet düzeyini ölçer (Pacione, 2003; Sirgy ve Cornwell, 2002). Dempsey ve diğerleri (2011), yaşanabilirliği, sosyal sürdürülebilirliğin bireylerin refahını artıran ve toplumsal uyumu teşvik eden bir göstergesi olarak tanımlar.

Kimlik, İmaj ve Miras: Toplumların kültürel değerlerini, tarihi mirasını ve kimliğini koruyarak gelecek nesillere aktarması, sosyal sürdürülebilirlik için kritik bir unsurdur (Yung & Chan, 2013). Kimlik, bireylerin mekânla bağını güçlendirir ve kentin algılanabilirliğini etkiler (Lynch, 1960). İmaj ise kentin dışarıdan algısını belirler ve turizm ile ekonomik kalkınmada önemlidir (Yung & Chan, 2013). Miras, fiziksel yapılarla birlikte gelenekler ve kolektif hafızayı da kapsar; toplumsal aidiyeti güçlendirir (Feilden, 1982; Colantonio & Dixon, 2009).

Sosyo-Kültürel Yaşam: Kültürel ve sosyal etkinliklere katılım, toplumsal etkileşim ve aidiyet duygusunu artırarak sürdürülebilir toplulukların oluşmasına katkı sağlar (Chiu, 2003).

Sosyal Sermaye: Güven, dayanışma ve işbirliği temelinde oluşan sosyal sermaye, toplumsal uyumu destekler. Bağlayıcı ilişkiler topluluk içi dayanışmayı, köprü kurucu ilişkiler ise sosyal çeşitlilik ve işbirliğini güçlendirir (Woolcock & Narayan, 2000).

Katılım: Toplumun karar alma süreçlerine aktif katılımı, yaşam kalitesini ve toplumsal uyumu artırır. Katılım, özellikle tarihi kent merkezlerinde kültürel mirasın korunması ve toplumsal değerlerin yaşatılmasında belirleyici bir rol oynar (Healey, 1997).

2.3. Mekân Algısı ve Kentsel Kimlik

Algılama, insanın çevresinden bilgi alıp bunu zihninde organize ederek anlamlandırma sürecidir (Norberg-Schulz, 1966). Duyum, çevreden gelen fiziksel uyarıcıların ilk kez fark edilmesi iken; algı, bu bilgilerin yorumlanarak anlam kazanmasıdır ve daha üst düzey bir bilişsel süreci ifade eder (Solso, Maclin ve Maclin, 2011). Algı, kişinin yaşadığı çevreyi değerlendirmesi ve o çevreyi kendine uygun bulması açısından önem taşır (Erkman, 1973). Mekân algısını etkileyen faktörler; çevresel nitelikler, bireysel özellikler ve bilişsel süreçler olarak üç başlık altında incelenir (Acaralp, 2009). Çevresel faktörler, mekânın fiziksel özelliklerini ve bunların algı üzerindeki etkilerini kapsar. Işık, renk, ses, koku, doku, oran, ölçek gibi unsurlar farklı kombinasyonlarla mekân algısında çeşitlilik yaratır (Holl, 1994; Acaralp, 2009). Bilişsel faktörler, bireyin deneyimleri, beklentileri ve anlamlandırma biçimleriyle algının kişiden kişiye değişmesine yol açar. Algılama, duyularla alınan verilerin mevcut bilgi ve deneyimlerle harmanlanması sonucu oluşan, sürekli değişen bir süreçtir (Acaralp, 2009). Sosyal faktörler ise kullanıcının mekânda yaşadığı deneyimler, mekânın kültürel ve psikolojik çağrışımları ve toplumsal normlardan etkilenir. Toplumsal etkileşimler, bireylerin kamusal

mekânlarda ortak deneyimler yaşamasını ve kent yaşamında bütünlük oluşmasını sağlar (Gezer, 2008; CABE, 2004).

Mekân algısı, bireylerin bir şehirdeki fiziksel çevreyi ve sosyal yapıları duyusal ve bilişsel yollarla nasıl deneyimlediğini ifade eder. Norberg-Schulz'a (1980) göre bir mekânın kimliği, o mekânda yaşayan bireylerin algı ve deneyimleriyle şekillenir. Kentin algısı, bireyde bir aidiyet duygusu yaratır ve bu duygular kentin kimliğinin temelini oluşturur (Erkmen, 1990). Kentsel kimlik; yapılar, meydanlar gibi fiziksel unsurların yanı sıra, şehrin tarihi, kültürel dokusu ve toplumsal dinamikleriyle biçimlenir. Bu kimlik, bireylerin kentle duygusal bağ kurmasına ve kenti içselleştirmesine olanak sağlar. Böylece algı ve kentsel kimlik arasındaki güçlü ilişki, bireylerin kent deneyimlerini ve şehre bağlılıklarını derinden etkiler.

3. KENT BELLEĞİ VE MEKÂN ALGISI BAĞLAMINDA SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: SAMSUN TARİHİ KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ

3.1. Çalışma Alanı

Samsun, Karadeniz Bölgesi'nin ekonomik ve kültürel açıdan en önemli şehirlerinden biridir. 2023 TÜİK verilerine göre 1.377.546 nüfusuyla bölgenin en kalabalık şehirlerinden olan Samsun, özellikle İlkadım ve Atakum ilçelerinde yoğunlaşan nüfusuyla dikkat çeker. Stratejik coğrafi konumu, büyük limanı ve gelişmiş ulaşım ağı sayesinde Samsun, ticaret, lojistik ve sanayide bölgenin merkezi konumundadır. Tarım, sanayi, ticaretin yanı sıra eğitim, sağlık ve turizmde de büyüme göstermektedir.

Tarihî olarak M.Ö. 7. yüzyıla uzanan geçmişiyle Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir liman kenti olan Samsun, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Atatürk'ün şehre çıkışıyla Kurtuluş Savaşı'nın simge şehirlerinden biri olmuştur. Saathane Meydanı, Büyük Camii ve Taşhan gibi yapılar, şehrin tarihî ve kültürel kimliğinin önemli unsurlarıdır. Ancak modernleşme ve kentleşme süreçleri, bu kimliği zayıflatabilecek riskler barındırmakta; sosyal katılım, güvenlik ve yaşanabilirlik gibi unsurların planlamada önceliklendirilmesini gerektirmektedir.

Şekil 2. Samsun İli Konumu (Güvercin, 2024)

3.2 Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışma, Samsun'un tarihî kent merkezinde yaya hareketleri ve davranışlarının mekân algısıyla ilişkisini derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Temel veri toplama aracı olarak bilişsel haritalama yöntemi kullanılmıştır. Altı katılımcıdan, Cumhuriyet Meydanı, Saathane Meydanı, Çiftlik Caddesi gibi belirli alanlardaki yaya hareketlerini ve algılarını yansıtan bilişsel haritalar çizmeleri istenmiştir. Bu haritalar, bireylerin mekânları nasıl deneyimlediklerini ve yön bulma davranışlarını görselleştirmiştir. Katılımcıların algıladığı yollar, düğüm noktaları, odak alanları ve önemli işaret öğeleri belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların mekânlara dair erişilebilirlik, kullanım yoğunluğu ve fiziksel düzenlemeler konusundaki deneyimleri sorular yoluyla değerlendirilmiştir. Elde edilen haritalar ve görüşler tablo formatında analiz edilerek yaya hareketlerinin yoğunlaştığı düğüm noktaları ve yollar belirlenmiş, fiziksel ve sosyal faktörlerin yaya davranışları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu analiz, yaya hareketlerinin tarihî kent merkezindeki mekân düzenlemeleriyle nasıl uyum sağladığını ve kullanıcı memnuniyetini hangi faktörlerin artırdığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu metodoloji, Samsun'un tarihî kent merkezindeki yaya davranışlarının fiziksel, sosyal ve algısal boyutlarını bir arada ele alarak kullanıcı memnuniyetinin nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

3.2.1. Bilişsel Haritalama Analiz Yöntemi

"Bilişsel harita" kavramını anlamak için öncelikle "biliş" ve "harita" kavramlarına odaklanmak gerekir. Biliş, bireylerin karmaşık sorunları algılama, basitleştirme ve anlamlandırma sürecindeki zihinsel modelleri ifade eder (Bekar, Konakoğlu & Bulut, 2021; Strati, 1998). Harita ise bir alanı, bu alandaki önemli unsurları ve unsurlar arasındaki ilişkileri gösteren görsel bir temsildir (Bekar, Konakoğlu & Bulut, 2021; Huff, 2002). Bilişsel haritalama, bireylerin mekânsal algılarını ve bu algıların zaman içindeki değişimini anlamaya yönelik bir yöntemdir. Bu yöntem, bireylerin çevresel bilgileri nasıl depoladığını ve kullandığını görselleştirmeye olanak tanır (Ülkeryıldız, Durmuş Arsan & Akış, 2009). Bilişsel haritalama kavramının gelişiminde en önemli isimlerden biri Kevin Lynch'tir. Lynch'in The Image of the City (1960) adlı çalışması, bireylerin kentleri nasıl algıladığını ve zihinsel temsillerin nasıl oluştuğunu incelemiştir. Lynch, bireylerin şehirleri anlamlandırmasında beş temel öğeyi tanımlar: yollar (paths), sınırlar (edges), bölgeler (districts), düğüm noktaları (nodes) ve referans noktaları (landmarks) (Akgül, 2009). Yollar, bireylerin kent içinde hareketini sağlayan arterlerdir; bu yollar üzerindeki referans noktaları yön bulmayı kolaylaştırır. Bölgeler, belirli karakteristiklere sahip geniş alanlardır; düğüm noktaları ise önemli kavşaklar ya da buluşma alanlarıdır. Sınırlar ise şehirdeki farklı bölgeleri ayıran doğal ya da yapay engellerdir (Akgül, 2009). Lynch, çevresel imajın kimlik, yapı ve anlam olmak üzere üç bileşenden oluştuğunu belirtir. Bu bileşenler, bireylerin çevresel öğeleri tanımasını, organize etmesini ve anlam yüklemesini sağlar (Lynch, 1960). Tolman (1948) ise "bilişsel harita" terimini ilk kullanan araştırmacılardan biridir ve bireylerin çevresel bilgileri organize etmelerini ve yön bulmalarını sağlayan zihinsel modellerin önemini vurgulamıştır. Bilişsel imgeler, yalnızca fiziksel mekânın iki boyutlu temsili değil, yaşam boyu süren bir anlamlandırma ve ilişkilendirme sürecidir (Torun, 2005).

3.2.2. Bilişsel Haritalama Analiz Süreci

Bilişsel haritaların analiz süreci karmaşık bir yapı sergilemekte olup, bu süreci sistematik ve anlaşılır hâle getirmek için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Çalışmada, altı kişi ile gerçekleştirilen bilişsel haritalama çalışmasından elde edilen haritalar, içerik farklılıkları gösterse de genel olarak ortak bir analiz yöntemi

izlenmiştir. İlk aşamada, bilişsel haritalarda yer alan unsurlar, Lynch'in tanımladığı beş kentsel imgeye (yollar, sınırlar, bölgeler, düğüm noktaları, işaret öğeleri) göre sınıflandırılmış ve bu unsurların sıklıkları sayılarak belirlenmiştir. Bu sayede öğelerin sıralı ya da mekânsal özellikleri ortaya konmuştur. Her bir harita özelinde, çizilen ilk öğe, öğelerin çizim sırası, isimlendirme doğruluğu ve konumlandırma hassasiyeti gibi kriterler ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Farklı ifade biçimlerine sahip bilişsel haritalarda çizim ayrıntıları, renk kullanımı ve görselleştirme çeşitliliği dikkat çekmiştir. Haritalar, ana akslar etrafında gelişen sıralı/zincir tipi bir yapılanma sergilese de mekânsal ve bölgesel öğelerin bu zincire eklemlenmesiyle bir ağ (network) yapısı oluşturduğu yorumu yapılabilmiştir. Analiz sürecinde, her bir kategori detaylı olarak incelenmiştir. Yol kategorisinde, yolların ifade edilme sıklığı, biçimlerinin gerçek mekâna uygunluğu ve temsil biçimleri değerlendirilmiştir. Yollar üzerindeki diğer öğelerin konumu ve fiziksel özellikleri de analiz edilmiştir. Yolların haritaların okunabilirliğinde belirleyici olduğu görülmüştür. İşaret öğeleri incelenirken, bu öğelerin yollarla ilişkisi, konumu, fiziksel özellikleri ve ölçeği göz önüne alınmış; ayrıca bu öğelerin günümüzde mevcut olup olmadığına da bakılmıştır. Sınır öğeleri, ayırıcı, bölücü ya da engelleyici özellikleriyle değerlendirilmiş ve bu sınırların bazen bölge niteliği de taşıdığı tespit edilmiştir. Bölgeler başlığında ise bireylerin ticaret, sosyal yaşam ve konut gibi farklı işlevler temelinde bölgeleme yaptığı görülmüştür. Örneğin, bulvar hattı hem bir sınır hem de bir bölge olarak algılanabilmiştir. Düğüm noktaları ise kentin odak ve stratejik alanları olarak ele alınmış, geçiş, durak ve kent parçası gibi işlevleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu noktalar, ticari alanlar kadar baskın olmasa da yön bulma ve mekân algısında önemli rol oynamaktadır. Elde edilen bilişsel haritalar ve veriler, sosyal sürdürülebilirlik başlıkları altında analiz edilmiştir. Kullanılan on ana başlık şunlardır:

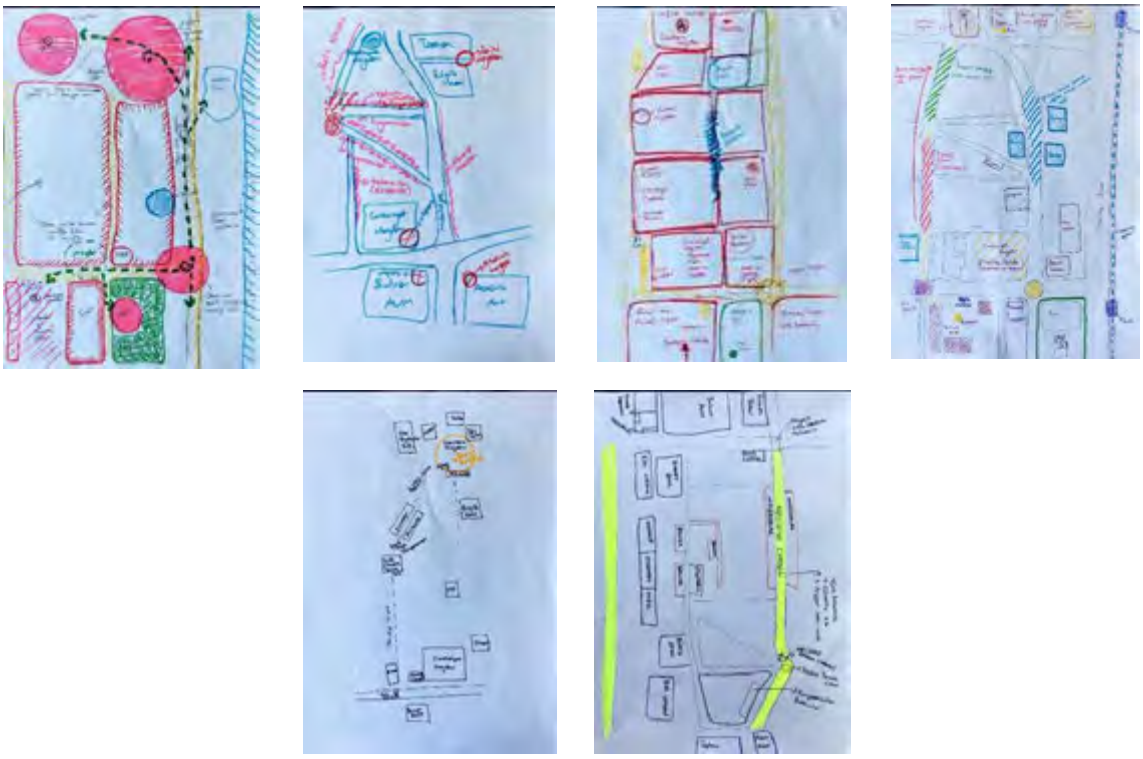
1. Sosyal Eşitlik
2. Emniyet / Güvenlik
3. Sosyal Katılım
4. Sosyal Etkileşim
5. Mekân Hissi / Yer Duygusu
6. Yaşanabilirlik
7. Kimlik, İmaj ve Miras
8. Sosyo-Kültürel Yaşam
9. Sosyal Sermaye
10. Katılım

Bu başlıklar, çalışma alanındaki 15 noktanın değerlendirilmesinde ölçüt olarak kullanılmıştır. Her nokta, ilgili başlıklar çerçevesinde analiz edilmiş ve hangi başlıklarda öne çıktığı belirlenmiştir. Örneğin, Saathane Meydanı sosyal etkileşim ve sosyo-kültürel yaşam başlıkları altında değerlendirilirken; Atatürk Parkı, mekân hissi/yer duygusu ve sosyal sermaye açısından ele alınmıştır. Böylece her noktanın sosyal sürdürülebilirlik bağlamında hangi işlev ve değerler taşıdığı ortaya konmuştur.

3.3. Bulgular

Bu çalışmada, altı kişiyle bilişsel haritalama yöntemi uygulanarak, Samsun'un tarihi kent merkezinde bireylerin mekânsal algıları ve yön bulma davranışları incelenmiştir. Katılımcılara, başlangıç noktası olarak Bulvar AVM belirlenmiş ve buradan Saathane Meydanı'na kadar olan güzergâhı 20-30 dakikalık bir süre içinde çizmeleri istenmiştir. Katılımcılar, deneyim ve algılarına dayanarak önemli buldukları yolları, binaları ve alanları belirtmişlerdir. Çalışmada kullanılan güzergâh; Bulvar AVM çıkışı, Atatürk Bulvarı, Mecidiye

Caddesi, Subaşı Meydanı ve Saathane Meydanı aksından oluşmuştur. Bu rota, tarihi kent merkezinin temel öğelerini kapsayacak şekilde seçilmiştir. Katılımcıların haritalarında en sık işaretledikleri referans noktaları Mecidiye Caddesi, Bulvar AVM ve Saathane Meydanı olmuştur. Bu noktalar, yön bulma süreçlerinde merkezi bir rol üstlenmiş ve mekân algılarında ön plana çıkmıştır. Katılımcılara kroki desteği sağlanmış; bu kroki üzerinde çizgi, şekil, renk veya yazı ile kendilerini ifade etmeleri istenmiştir. Ayrıca, görseller, kokular ve beş duyuya hitap eden unsurları vurgulamaları teşvik edilmiştir. Haritalar, Lynch'in beş kentsel imgesi (yollar, sınırlar, bölgeler, düğüm noktaları, işaret öğeleri) ve sosyal sürdürülebilirlik göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, bireylerin çevresel ipuçlarını zihinsel modellerinde nasıl işlediklerini ve mekânsal organizasyonu nasıl algıladıklarını anlamaya katkı sağlamıştır.

Şekil 3. Çizilen Biliş Haritaları

Her katılımcının çizim yöntemi farklılık göstermiş; yol bağlantıları, mekân seçimi ve bölgeleme süreçlerinde bireysel farklılıklar gözlenmiştir. Mekâna aşina kişiler seçilmesine rağmen, harita oluştururken bazı zorluklar yaşanmış; özellikle ara sokaklar genelde çizilmemiştir. Bu durum, kullanıcıların günlük yaşamlarında ana arterler ve belirgin mekânlarla bağlantı kurmaya odaklandığını göstermektedir. Katılımcıların zihninde en net biçimde yer eden aks, ticari işlevi ve Bulvar AVM'den bağlanan alt geçidiyle öne çıkan Mecidiye Caddesi olmuştur. Ziraat Bankası'ndan başlayan ve Kazımpaşa Caddesi olarak devam eden hat birçok kişi tarafından kroki yardımıyla hatırlanmış, ancak ismi anımsanmayıp "bankalar caddesi" olarak tanımlanmıştır. Saathane Meydanı ise belirgin bir bitiş noktası olmasına rağmen, bu iki caddeyle ilişkisi net çizilememiştir. Bulgular, mekân algısında işlevsellik ve kullanıcı deneyiminin öne çıktığını, ara bağlantılar ve küçük ölçekli detayların ise zihinsel haritalarda geri planda kaldığını göstermektedir.

Şekil 4. Mecidiye Caddesi (Google Earth, 2024)

Şekil 5. Bankalar Caddesi (Google Earth, 2024)

Katılımcılar, alt geçit bağlantısıyla ticaretin yoğun olduğu Mecidiye Çarşısı'nı düğüm noktası olarak algılamış ve bu alanı belirgin şekilde kullanmıştır. Alt geçidin çarşıya bağlanması, Simit Center binası ve çevresindeki kalabalık, çarşının başladığı yer olarak güçlü bir referans noktası oluşturmuştur. Ancak yüksek ticari aktivite nedeniyle güvenlik kaygıları dile getirilmiştir. Mecidiye Caddesi, toptancılar, kuyumcular ve diğer ticari işlevlerle zihinsel haritalarda güçlü bir ticaret merkezi olarak yer edinmiştir. Buna karşın, cadde ile Kasaplar Caddesi ve Subaşı Meydanı arasındaki geçişler belirsiz kalmış ve bu bağlantıların zihinlerde kopuk olduğu görülmüştür. Kasaplar Caddesi, balıkçılar ve kuruyemişçilerin kokuları ve caddenin başındaki büyük ağaç gibi duyusal unsurlarla hatırlanmış; bölge ticari yoğunluk ve karmaşık yapısıyla Lynch'in "bölgeler" kavramını yansıtmıştır. Subaşı Meydanı ise, mekanik otoparka dönüşmesiyle eski işlevini yitirmiş, kullanıcıların zihninde bir işaret öğesi olmaktan çıkmıştır. Alanın düzensiz kullanımı ve ticari baskınlığı sosyal sürdürülebilirlik açısından sorunlu görülmüştür. Kent merkezi algısında ticari işlevler ve güvenlik kaygıları belirleyici olmuştur. Saathane Meydanı ise kalabalığı, seyyar satıcıları ve çevresindeki Taşhan yapısıyla özellikle yaşlı bireylerce tercih edilen bir alan olarak öne çıkmıştır.

Şekil 6. Simit Center (Google Earth, 2024), Alt Geçit (Google Earth, 2024), Mecidiye Caddesi Sonu (Google Earth, 2024)

Şekil 7. Subaşı Meydanı (Google Earth, 2024), Kasaplar Caddesi Başlangıcında Bulunan Eski Ağaç (Google Earth, 2024), Kasaplar Caddesi (Google Earth, 2024)

Meydanın bir diğer önemli öğesi Büyük Cami'dir. Camii ve önündeki oturma alanı, sade yapısına rağmen kullanıcıların zihinsel haritalarında güçlü bir yer edinmiştir. Özellikle caminin önündeki açık boşluk, sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği ve hafızalarda belirgin kalan bir alan olarak öne çıkmaktadır. Taşhan çevresindeki Vatan Mağazası, eski yerinde katılımcıların zihninde güçlü bir referans noktasıyken, yeni yerinde bu etkiyi yitirmiştir. Mağazanın taşınması, kullanıcıların mekâna yüklediği anlamı zayıflatmış ve bu alanın önemini azaltmıştır. Bu durum, mekân algısının yalnızca fiziksel değil, deneyim ve duygusal bağlarla da şekillendiğini göstermektedir. Atatürk Bulvarı ve Cumhuriyet Meydanı ilişkisi içinde Ziraat Bankası, güçlü bir nirengi noktası olarak algılanmış, çoğu katılımcının haritasında başlangıç referansı olmuştur. Ziraat Bankası, yalnızca bir yapı değil, çevresiyle kurduğu bağ ve görsel imajıyla önemli bir odak noktasıdır. Aynı zamanda Atatürk Bulvarı ile meydan arasında bir düğüm noktası işlevi görerek kullanıcıların yön bulmasına katkı sağlamaktadır. Cumhuriyet Meydanı, kent merkezinde yolların kesiştiği bir kavşak ve buluşma noktası olarak algılanmıştır. Ancak, çevresindeki ticari yapıların baskınlığı nedeniyle meydanın kendisi güçlü bir görsel odak oluşturamamış ve daha çok bir geçiş alanı olarak kalmıştır. Meydanın ticari kimliği, sosyal ve kültürel bir anlam katmakta yetersiz kalmış, bu da meydanın daha çok düğüm noktası olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Atatürk Parkı, kullanıcıların zihinsel haritalarında hem yeşil alan hem de güvensiz bir alan olarak çelişkili bir biçimde yer almıştır. Çevresindeki otobüs firmaları ve yeme içme alanlarından yayılan kokular, mekânın algısında belirgin unsurlar olmuştur. Parkta yer alan Onur Anıtı ise güçlü bir nirengi noktası olarak öne çıkmış ve hem tarihsel hem görsel açıdan kullanıcıların hafızasında yer etmiştir. Ancak parkın güvensiz bulunması, bu güçlü görsel odakların etkisini sınırlamıştır. Bulvar AVM'den Atatürk Parkı'na uzanan aks, canlılığıyla dikkat çekerken, başlangıç noktasının Bulvar AVM olarak algılanması bazı katılımcılarda kopukluk yaratmış; bu nedenle Site Camii gibi yapılar zihinsel haritalarda yer bulamamıştır.

Şekil 8. Saathane Meydanı (Google Earth, 2024), Hamam ve Çevresi (Google Earth, 2024), Seyyar Satıcılar (Google Earth, 2024)

Şekil 9. Taşhan (Google Earth, 2024), Büyük Camii ve Çevresi (Google Earth, 2024), Büyük Camii ve Çevresi (Google Earth, 2024)

Şekil 10. Eski Vatan Ticaret Yapısı (Google Earth, 2024), Ziraat Bankası ve Çevresi (Google Earth, 2024), Cumhuriyet Meydanı (Google Earth, 2024)

Şekil 11. Koku Hafızası Yer Eden Mekanlar (Google Earth, 2024), Atatürk Parkı (Google Earth, 2024), Onur Anıtı (Google Earth, 2024)

Katılımcıların bilişsel haritalarında ortaya çıkan algılar, yalnızca tarihi kent merkezinin mekânsal kurgusunu anlamakla kalmamış, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirlik açısından değerlendirilebilecek kritik ipuçları sunmuştur. Örneğin, Atatürk Parkı'nın yeşil alan olarak algılanmasına rağmen güvensiz bulunması, sosyal sürdürülebilirlik göstergelerinden biri olan güvenlik ve erişilebilirlik açısından önemli bir zayıflık göstermektedir. Bu bulgu, kent merkezinde sosyal yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamak için hem fiziksel düzenlemelerin hem de toplumsal algının iyileştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, belirlenen on sosyal sürdürülebilirlik göstergesi üzerinden mekânsal analizlere geçilmiş ve bu göstergeler, tarihi kent merkezindeki belirli mekânlar üzerinden detaylı olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 12. Sosyal Sürdürülebilirlik Haritası (Güvercin, 2024)

Çalışmada kullanılan harita aşağıda sunulmakta olup, tarihi kentin merkezinde yer alan ana mekânları ve bu mekânlarla ilişkilendirilen sosyal sürdürülebilirlik göstergelerini görsel olarak temsil etmektedir. Harita üzerinde her bir mekân, katılımcıların bilişsel haritalama yöntemiyle çizdiği haritalarda yer alan numaralarla işaretlenmiştir. Bu numaralandırma, her bir mekânın sosyal sürdürülebilirlik bağlamında nasıl algılandığını ve hangi göstergelerle ilişkilendirildiğini daha açık şekilde analiz edebilmek amacıyla kullanılmıştır.

Göstergeler	Kullanıcı 1	Kullanıcı 2	Kullanıcı 3	Kullanıcı 4	Kullanıcı 5	Kullanıcı 6
Sosyal Eşitlik	1, 3, 13, 11	4, 5, 7	4, 5	Yok	9	5, 8, 11, 6, 3
Emniyet/Güvenlik	4, 2	Yok	4	Yok	Yok	5
Sosyal Katılım	5, 4	6, 14, 10, 8, 5	9	4, 5, 3, 9, 11, 8	5	5, 6, 4
Sosyal Etkileşim	4, 2, 9, 13	7, 4, 8, 9, 5	9, 5, 4, 3	13,5, 4, 3	4, 5	5, 8, 11, 9, 15, 7
Mekan Hissi/Yer Duygusu	4, 1, 11	4, 9, 5	4, 12	1, 3, 11, 12	3	15, 10, 7
Yaşanabilirlik	Yok	Yok	Yok	Yok	4	Yok
Kimlik, İmaj ve Miras	1, 10, 6, 11, 9	9, 12, 11, 3, 1	11, 12, 3	1, 6	11	4, 6, 7, 14, 12, 11, 1
Sosyo Kültürel Yaşam	4	12, 1	1, 11	1, 3, 6, 12	13	4
Sosyal Sermaye	4, 14	7, 4, 14, 10	15, 8	4, 7, 9, 15	9, 11, 12, 13	4, 10, 14, 7, 15
Katılım	7	4, 7, 10, 11, 8, 5	5, 4	4, 5, 3	12, 3, 5	5

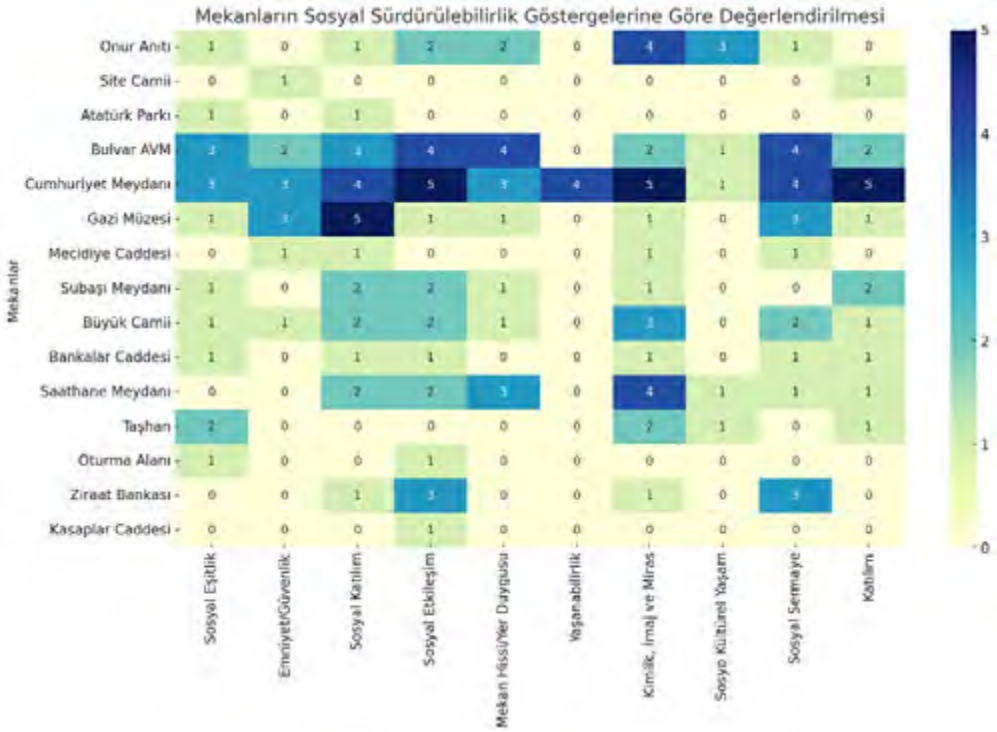
Şekil 13. Kullanıcılardan Alınan Sosyal Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Numaralandırılan mekânlar üzerinden yapılan analizler, kent merkezindeki sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bulgular elde edilmesini sağlamıştır. Her bir katılımcının mekânları sosyal sürdürülebilirlik göstergeleriyle ilişkilendirmesine dair değerlendirmeler şu şekildedir:

- **Onur Anıtı:** Sosyal eşitlik ve sosyal etkileşim açısından yüksek puanlar almış, toplumsal bir simge ve sosyal etkileşim alanı olarak görülmüştür. Ancak güvenlik ve erişilebilirlik algısı sınırlıdır.
- **Site Camii:** Sosyal sermaye ile kimlik, imaj ve miras göstergelerinde güçlüdür. Ancak sosyal etkileşim ve yaşanabilirlik açısından zayıf bir algı mevcuttur; çevre düzenlemesi ve erişilebilirlik sorunları öne çıkmaktadır.
- **Atatürk Parkı:** Yeşil alan olarak olumlu algılanmakla birlikte güvenlik algısı düşüktür. Yetersiz aydınlatma ve parkın uzak köşeleri bu algıya etki etmiş, sosyal etkileşim ve katılım açısından da düşük puanlar almıştır.
- **Bulvar AVM:** Sosyal katılım, güvenlik ve erişilebilirlik açısından yüksek puan almıştır. Ticari alanların sosyal etkileşimi teşvik ettiği ve güvenliğinin güçlü olduğu belirtilmiştir.
- **Cumhuriyet Meydanı:** Sosyal sermaye, sosyal etkileşim ve kimlik, imaj ve miras açısından güçlü bulunmuş, ancak erişilebilirlik ve yaşanabilirlik açısından araç trafiği nedeniyle bazı zayıflıklar saptanmıştır.
- **Gazi Müzesi:** Kimlik, imaj ve miras göstergelerinde güçlüdür; sosyal etkileşim ve katılımın artırılması gerekliliği vurgulanmıştır.
- **Mecidiye Caddesi:** Sosyal etkileşim ve sosyal sermaye açısından güçlü algılanmış, fakat güvenlik ve yaşanabilirlik açısından sınırlı değerlendirilmiştir.
- **Subaşı Meydanı:** Mekân hissi ve yer duygusu güçlüdür; güvenlik ve erişilebilirlik açısından düşük puan almıştır.

- **Büyük Camii:** Kimlik ve sosyal katılım açısından güçlüdür; sosyal etkileşim ve sosyal sermaye açısından daha fazla teşvik edilmesi gerekmektedir.
- **Bankalar Caddesi:** Kimlik ve sosyal sermaye açısından önemli bir yer tutarken, sosyal etkileşim ve yaşanabilirlik açısından eksiklikler barındırmaktadır.
- **Saathane Meydanı:** Sosyal etkileşim ve sosyal katılım açısından güçlü bulunmuş, ancak ulaşım ve güvenlik açısından bazı eksiklikler gözlenmiştir.
- **Taşhan:** Kimlik, imaj ve miras açısından güçlüdür; güvenlik ve erişilebilirlik açısından iyileştirme gereksinimi vardır.
- **Oturma Alanı:** Sosyal etkileşim ve sosyal sermaye açısından olumlu değerlendirilmiş, yaşanabilirlik açısından zayıf kalmıştır.
- **Ziraat Bankası:** Kimlik ve sosyal sermaye açısından güçlü bir simge iken, sosyal etkileşim ve erişilebilirlik açısından geliştirmeye açıktır.
- **Kasaplar Caddesi:** Sosyal sermaye açısından güçlü, sosyal etkileşim ve yaşanabilirlik açısından ise geliştirilmesi gereken bir mekân olarak değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda oluşturulan tablo, belirlenen sosyal sürdürülebilirlik göstergeleriyle 15 farklı mekânın kullanıcı algılarına göre değerlendirilmesini içermektedir. Tablodaki sayısal değerler, katılımcıların belirli bir mekânı ilgili göstergeyle ilişkilendirme sıklığını ifade etmektedir. Örneğin, "5" değeri, bir mekânın belirli bir göstergeyle 5 katılımcı tarafından ilişkilendirildiğini; "0" değeri ise o göstergeyle ilişkilendirilmediğini göstermektedir. Bu tablo, sosyal sürdürülebilirlik bağlamında kent merkezindeki mekânların güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konmasına olanak tanımaktadır.

Şekil 14. Mekanların Sosyal Sürdürülebilirlik Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kent merkezleri, kültürel, sosyal ve ekonomik etkinliklerin yoğunlaştığı alanlar olarak kentleşmenin getirdiği sürdürülebilirlik tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Sosyal sürdürülebilirlik, yalnızca çevresel boyutla değil; yaşam kalitesi, eşitlik, erişilebilirlik ve güvenlik gibi unsurların güçlendirilmesiyle de ilişkilidir (Carmona, 2010; Landry, 2000; Dempsey et al., 2011). Mekân algısı ise bireylerin kentsel çevreyi nasıl deneyimlediği ve bu deneyimlerin toplumsal bağlamda nasıl anlam kazandığıyla doğrudan bağlantılıdır (Lynch, 1960). Tarihi kent merkezleri hem kültürel miras hem de sosyal etkileşim alanları olarak sosyal sürdürülebilirlik için fırsatlar sunar. Ancak bu alanlar hızlı kentleşme, trafik ve sanayileşme gibi etkenlerle fiziksel ve sosyal yapılarında bozulmalar yaşamış, sürdürülebilirlik açısından risk altına girmiştir (Tunbridge & Ashworth, 1996). Sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması için, bu alanların fiziksel ve sosyal boyutları birlikte ele alınmalı, sosyal ilişkileri ve toplumsal hafızayı destekleyecek düzenlemeler yapılmalıdır (Gieryn, 2000). Bu çalışma, Samsun'un tarihi kent merkezinde sosyal sürdürülebilirlik ile mekân algısı arasındaki ilişkiyi bilişsel haritalama yöntemiyle incelemiştir. Bulgular, katılımcıların özellikle Mecidiye Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, Subaşı Meydanı ve Taşhan gibi alanları sosyal etkileşim açısından önemli bulduğunu; ancak güvenlik, erişilebilirlik ve çevresel düzenleme eksikliklerinin bu alanların sosyal sürdürülebilirlik potansiyelini sınırladığını göstermektedir. Sonuç olarak, kentsel tasarımda sadece fiziksel düzenlemeler değil; güvenlik, erişilebilirlik, sosyal etkileşim ve kimlik gibi unsurlar da bütüncül bir şekilde dikkate alınmalıdır. Kent merkezlerinin sosyal sürdürülebilirliğini artırmak için çok işlevli alanlar, katılımcı tasarım süreçleri ve sosyal bağları güçlendirecek düzenlemeler öne çıkarılmalıdır. Bu çalışma, gelecekte kentsel alanların sosyal sürdürülebilirlik odaklı yeniden tasarlanmasına katkı sağlayacak önemli ipuçları sunmuştur.

5. KAYNAKÇA

Acaralp, Ö. (2009). Toplumsal Çeşitliliğe Bağlı Algısal Farklılıklar Ve Kamusal Mekân Kullanımına Etkileri. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi

Ağdaş Güroğlu, M. (2024). Yaşanabilir Kent Kavramını Sosyal Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeniden Düşünmek: Lüleburgaz Kenti Örneğinde Bir Değerlendirme. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi.

Altan, İ. (1992). Mimarlıkta mekân kavramı. İstanbul.

Alkın, N. (2021). Denizli Tarihi Kent Merkezinde Farklılaşan Kent Dokusunun Mekânsal Değişim Süreçleri Üzerinden Tanımlanması. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Akgül, Ö. (2009). Fiziksel ve Kişisel Özelliklerin Bilişsel Haritalar Üzerindeki Etkileri: Sanal Mekânlarda Deneysel Bir Çalışma. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Akün, T. (2024). Kentsel Mekânda Bireylerin Yön Bulma Davranışının Mekânsal Dizim Ve Bilişsel Haritalama Yöntemi İle İrdelenmesi: Suadiye Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Akkar Ercan, M. (2010). Sürdürülebilirlik Açısından Koruma Odaklı Yenileme Girişimleri Nasıl Şekillenir? ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 27(1), 201-221.

Avcı, C., Hassan, A. (2019). A Research on Spatial Preferences and Spatial Experiences of Tourists: The Case of Istanbul Historic Peninsula. Tourism Academic Journal. 6 (1).

Bekar, İ., Konakoğlu, Z., Bulut. (2021). Kentsel Mekânlarda Bilişsel Haritalar ve Kent Donatıları: Trabzon Meydan Parkı Örneği. Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi. 14(4).

Belge, B. (2004). Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama. Planlama Dergisi.
Beşikçi, İ. (2018). Urban Regeneratıon Projects From The Perspectıve Of Socıal Sustaınabılıty And Publıc Partıcıpatıon: Belgıum And Turkey. Istanbul Technıcal Unıversıty Graduate School Of Scıence Engıneerıng And Technology. M.Sc. Thesıs.
Bramely, G., & Power, S. (2009). Urban sustainability and social inclusion: A framework for analysis. Journal of Urban Affairs, 31(1), 99-115.
Burton, E. (2000). The Impact of the Built Environment on Social Sustainability. International Journal of Urban And Regional Research, 24(1), 57-67.
Büyükçam, S. (2021). Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliğinde Bir Yaklaşım Olarak Yeniden Kullanım: Samsun Taşhan. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 14(77).
CABE. (2004). Contemporary Education Dialogue, 2 (1), 119-121.
Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2010). Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design (2nd ed.). Routledge.
Cansever, T. (2016), Kubbeyi Yere Koymamak, İslam ve Şehir, Timaş Yayınları, İstanbul.
Celikyay, H., ve diğerleri. (2010). Tarihi kent merkezlerinde kentsel dönüşüm uygulamalarının mekânsal etkileri. Toplum ve Demokrasi Dergisi, 5(11), 33-53.
Chan, E., & Lee, J. (2007). Urban Sustainability and Cultural Heritage Preservation. Urban Studies.
Chiu, R. L. (2003). Social Sustainability in the City: Balancing the Needs of Communities and Individuals. Journal of Urban Affairs, 25(1), 1-18.
Crowe, J. (1995). The Cultural Politics of Identity and Place. Routledge.
Colantonio, A., & Dixon, T. (2009). Social Sustainability and Regeneration in Historic Areas. International Journal of Urban Sustainability.
Colantonio, A., & Dixon, T. (2011). Social Sustainability and Regeneration in Historic Areas. International Journal of Urban Sustainability, 5(2), 110-121.
Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2024).
Çubuk M., Yüksel G., Karabey H., (1978), Yapılanmamış Kentsel - Kamusal Dış Mekanlar, Yapı Dergisi, 30, 27-54, İstanbul.
Daut, E., & Ergun, E. (2018). Graphic Design Applications for Spatial Imagery and Examples from a Nursery School. Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 14(3), 947-957.
Davidson, J. (2010). Social Sustainability: A Long-Term Perspective. Journal of Urban Planning, 13(4), 345-359.
Dempsey, N., & others. (2011). The Spatial Dimensions of Social Sustainability. Urban Studies, 48(8), 1589-1606.
Dinnie, K. (2011). Place Branding: Concepts, Issues, Applications. Palgrave Macmillan.
Doğan, F. (2024). Kent Meydanlarının Mekânsal Kalite Bağlamında İncelenmesi: Samsun Cumhuriyet Meydanı ve Saathane Meydanının Değerlendirilmesi. Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi, 20(1), 1-17.
Döner, M. (2019). Toplumsal Uyumu ve Katılımı Teşvik Etme Stratejileri. Sosyal Bilimler Dergisi.
Düzenli, E. (2022). Samsun Haritalarına Göre Kentsel Gelişim ve Planlama (1850-1949). İdealkent Araştırmaları Dergisi. Issue Bölgesel Çalışmalar Özel Sayısı. 14, 624-649.
Eizenberg, E., & Jabareen, Y. (2017). Social Sustainability in Urban Development: The Need for a New Approach. Urban Studies.
Erdoğu, Ö., Ürer, L. (2023). Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişimine Çarpıcı Bir Örnek: Samsun. DTCF Dergisi 100. Yıl Özel Sayısı (2023): 167-193.
Erkmen, D. (1990). Kent Kimliği ve Sosyal Algı.
Ertan, T., & Eğercioğlu, E. (2016). Tarihi kent merkezlerinde yeniden canlandırma stratejileri: İstanbul örneği. Planlama Dergisi, 26(3), 193-203.

Feilden, B. (1982). Conservation of Historic Buildings. Routledge.
Gezer, H. (2008). Kış: Mekan ve mekan algısı. Mimarlıkta malzeme dergisi. 7, 33-42.
Giddens, A. (1991). Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Stanford University Press.
Grillo, F., Teixeira, C., & Wilson, R. (2010). Social Interaction and Sustainability in Urban Development. Urban Studies, 47(8), 1553-1570.
Goffman, E. (1959). The Presentation of Self in Everyday Life. Anchor Books.
Google Earth, (2024). Google Earth (Sürüm 9.180.0.1) . https ://earth .google .com
Göregenli, M. (2010). Çevre psikolojisi: İnsan mekan ilişkileri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Güvercin, E. (2024). Samsun İli Konumu Haritası. Kişisel Çalışma.
Halbwachs, M. (1950). La mémoire collective. Presses Universitaires de France.
Halbwachs, M. (1992). The Collective Memory. HarperCollins.
Healey, P. (1997). Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies. Macmillan.
Holl, S. (1994). Sensory Environments in Urban Design.
Huff, D. (2002). Map perception and cognitive behavior. Geography Review, 78(2), 98-112.
Huff, A. S. (2002). Mapping Strategic Knowledge. London: Sage Publications Incorporated.
Kaplan, E. (2021). Tütün Fabrikasından Alışveriş Merkezine: Samsun Tütün Fabrikası'nın Dönüşümü. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
Keçeci, E. (2023). Tarihi Çevrelerin Kentsel Yenileme Uygulamalarında Mekân Ve Hafıza Etkileşimi: Konya Tarihi Kent Merkezi Örneği. Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
Kuban, D. (1996). Türk şehir tarihi ve mimarisi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
Kuban, D. (1996). Türk Mimarisi. YEM Yayınları.
Landry, C. (2000). The creative city: A toolkit for urban innovators. Earthscan.
Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. Blackwell.
Littig, B., & Griessler, E. (2005). Social Sustainability: A Contradiction in Terms? Ecological Economics, 53(1), 1-9.
Low, S., & Altman, I. (1992). Place Attachment. Springer.
Low, S. (1997). Urban Fear: Building Fortress America. City and Society. 8 (11).
Lynch, K. (1960). The image of the city. MIT Press.
McKenzie , S. (2004). Social Sustainability: Towards Some Definitions. Hawke Research Institute, Working Paper Series, 27, 1-31.
Murphy, M. (2012). Community Engagement and Social Sustainability. International Journal of Social Sustainability, 3(4), 299-310.
Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. Representations, 26, 7-24.
Norberg-Schulz, C. (1966). Intentions in Architecture. MIT Press.
Norberg-Schulz, C. (1980). Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture. Rizzoli.
Oktay, D. (2007). Sürdürülebilirlik Kavramı ve Kent Planlamasında Kullanımı. Planlama Dergisi, 23(1), 45-60.
Özgüç, İ. (2013). Kentsel kimlik ve koruma politikaları. Ankara: Arkadaş Yayınları.
Rapoport, A. (1977). Human Aspects of Urban Form: A Study of Town Planning in the Philippines. Pergamon Press.
Relph, E. (1976). Place and Placelessness. Pion.
Rossi, A. (2006). Şehrin Mimarisi. Çev. N. Gürbilek, İstanbul: Kanat Kitap.
Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2017). Samsun'un Tarihi ve Kültürel Mirası. Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
Sarısakal, B. (2007). Samsun belediye tarihi, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
Schouten, A., et al. (2015). Place and Identity: The Role of Spatial Context in Community Building. Journal of Environmental Psychology, 42, 106-114.

Sharifi, A. and Murayama, A. (2013) A Critical Review of Seven Selected Neighborhood Sustainability Assessment Tools. Environmental Impact Assessment Review, 38, 73-87.
Simmel, G. (1903). The Metropolis and Mental Life.
Smith, N. (2002). New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. Antipode, 34(3), 427-450.
Strati, A. (1998). The cognitive mapping in urban environments: A focus on perception. Journal of Urban Studies, 23(1), 45-60.
Strati, A. (1998). (Mis) Understanding Cognition In Organization Studies, Scandinavian Journal of Management, 14(4), 317.
Solso, R. L., Maclin, M. K., & Maclin, D. S. (2011). Cognition: The Thinking Animal. Pearson Education.
Tajfel, H. (1981). Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. Cambridge University Press.
Tarihbilimi (2017). Osmanlı ve Selçuklu Dönemlerinde Samsun'un Gelişimi.
Tekeli, İ. (2010). Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Tekeli, İ. (2011a). Kuramlarda Kent Merkezi, Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm. Toplu Eserler.20, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.49-58.
Tuan, Y. F. (1977). Space and Place: The Perspective of Experience. University of Minnesota Press.
Tunbridge, J. E., & Ashworth, G. J. (1996). Dissonant heritage: The management of the past as a resource in conflict. Wiley.
Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. Psychological Review, 55(4), 189-208.
Torun, A. (2005). Environmental cognition and the development of cognitive maps. Environmental Psychology Journal, 29(5), 12-25.
Tosun, M. (2015). Tarihi çevrede kimlik ve aidiyet. Planlama Dergisi, 25(3), 89-101.
Türkiye İstatistik Kurumu, (2023).
UNESCO. (2013). Recommendation on the Historic Urban Landscape. World Heritage Centre.
Us, F. (2014). Bir 19. Yüzyıl Endüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: "Samsun Tekel Tütün Fabrikası'nın "Bulvar Samsun Projesi" ne Dönüşümü. Mimarlık Dergisi. 317.
Ülkeryıldız, E., Arsan, Z., Akış, T. (2009). Öğrenci zihin haritalarında kente ilişkin deneyimle değişen çevre algısı. BAÜ FBE Dergisi. 11(1), 72-82.
Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. The World Bank Research Observer, 15(2), 225-249.
Yazıcı, M. (2013). Resolvıng The Hıstorıc Urban Tıssue By Tracıng The Changes As A Basıs For Its Conservatıon: Samsun From 20th Century Untıll Today. A Thesıs Submıtted To The Graduate School Of Natural And Applıed Scıences Of Mıddle East Technıcal Unıversıty. M.Sc. Thesıs.
Yolalıcı, M. E., (1998). XIX. Yüzyılda Canik Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara
Yung, B., & Chan, E. (2012). Sustainable Urban Development and Social Sustainability in the Context of Regeneration. Urban Studies, 49(3), 456-472.
Yung, B., & Chan, E. (2013). The Relationship Between Social Sustainability and Economic Development in Historic Area Revitalization Projects. International Journal of Urban and Regional Research.

KENTSEL MEKÂNLARDA TARİHİ KATMANLARDAN KOPUŞ VE YENİDEN BÜTÜNLEŞME: ANKARA ULUS

20

Rüya ARDIÇOĞLU[1]

[1] Fırat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, rardicoglu@firat.edu.tr

ÖZET

Değişime açık dinamik olgular olan kentler, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerin ve medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Bu çeşitlilik tarihi arka plana sahip kentlerin fiziksel dokusunda farklı katmanları ortaya çıkarmaktadır. Ancak hem zaman içindeki değişimler hem de son yüzyıldaki hızlı kentleşme sonrası kentsel mekânlarda tarihi katmanlardan hızla kopuş görülmektedir. Bu noktada çalışmanın temel amacı, bugün modern kent dokusunda izleri kısmen okunabilen tarihi katmanların güncel kentsel tasarım uygulamalarında mekânı biçimlendiren bir araç olarak kullanılmasını ele almaktır. Çalışmada kent kimliğinde ve kentsel mekânın biçimlenmesinde hem yer üstündeki hem de yer altındaki tarihi izler kentsel tasarım uygulamalarında mekânı biçimlendirici bir unsur olarak ele alınabilir mi sorusu sorulmaktadır. Bu kapsamda, tarihi arka planı Roma dönemine kadar uzanan Ankara Ulus Bölgesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu çalışmada, Ulus Bölgesi'ndeki Roma dönemine dair mimari öğelerin ve Roma kent planının ana akslarının Ulus'ta yeni kentsel mekânlar oluşturmada referans alınabileceğine dair yapılan çalışmanın (Ardıçoğlu, 2023) space syntax (mekân dizimi) yöntemi ile geliştirilmesi amaçlanmıştır. Space syntax ile alanın mevcut durumu ve tarihi katmanların kentsel/kamusal mekâna dâhil edildiği durumlara ilişkin bütünleşme, tercih ve bağlantı haritaları oluşturularak sayısal olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, izlerin kısmen devam ettiği tarihi katmanların günümüz kentsel/kamusal mekânına dâhil edilmesine, bu yaklaşımın Ulus'taki yaya hareketlerine ve kamusal mekânların bütünleşme değerlerine nasıl etki edebileceğine dair bulgular elde edilmiştir. Çalışmanın sonunda kısmen varlığını sürdüren öğelerin kentsel mekânı biçimlendirici etkisi ile bir kısmı yer altında kalan tarihi katmanlar açığa çıkarılabilir mi veya birer iz olarak kentsel tasarım uygulamalarında kamusal mekânı biçimlendiren bir araç olarak kullanılabilir mi sorusu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi çevre, Kentsel tasarım, Kentsel morfoloji, Space Syntax, Mekân dizimi

1. GİRİŞ

Kentler, tarihin ve modernitenin, korumanın ve yenilemenin, yıkımın ve yeniden inşanın birlikte yer aldığı, zıt olguları barındıran, değişime açık, dinamik olgulardır. Özellikle ülkemizdeki gibi tarihi arka planı güçlü

kentlerde, bu zıtlıklar ön plana çıkmakta ve tarihi kimliğin sürdürülebilirliği ile günümüz modern kentlerinin gelişimi arasındaki dengenin kurulması güçleşmektedir. Bu nedenle özellikle son yüzyılda kentsel alanlardaki değişim hızı ve tarihi katmanlardan kopuş hızlanmıştır.

Ülkemizde özellikle 1950'lerden itibaren başlayan kentleşme hareketleri sonrası kentsel alanlarda tarihi katmanlardan kopuş süreci hız kazanmıştır. Şengül (2001) de, ülkemizde 1950'lere kadar kentsel gelişimin yavaş olduğunu, 1950 sonrasında ise hızlı kentleşme dönemine girildiğini belirtmektedir. Ancak ülkemizdeki diğer kentlerden farklı olarak Ankara, 20. yüzyılda yeni başkent olarak imar faaliyetlerinin ve mekânsal değişimlerin daha önce yaşanmaya başladığı bir yerleşimdir. Kentin nüfusunun artması, arazi kullanım değişiklikleri, yeni ulaşım aksları, artan yapı sayısı, değişen kent kimliği ve mülkiyet sorunları gibi nedenler son yüzyılda kentsel mekânlarda tarihi katmanlardan kopuşu hızlandırmıştır.

Kent içindeki tarihi katmanlar, kentin farklı kimliklerini yansıtan alanlar olup, tarihsel ve kimliksel sürekliliğin sağlanmasında önem taşımaktadır. Bilgin (1996) de, tarihi çevrenin kentin farklı dönemlerini temsil eden ve katmanlaşmanın yoğun olduğu süreklilik alanları olduğunu ifade etmektedir. Ahunbay (1996)'ya göre ise, tarihi alanlar, belirli bir dönemin fiziksel, sosyal, kültürel, iktisadi ve teknolojik durumuna göre şekillenmiştir. Bu nedenle bu alanların sürdürülmesi ve korunarak geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak, yoğunlaşan kentsel doku içinde tarihi katmanlar yeterince korunamamaktadır. Bu durum mevcut tarihi katmanların yeni kent dokusuyla entegre edilememesine ve yer altındaki katmanların açığa çıkarılamamasına neden olabilmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, kent kimliğinde ve kentsel mekânın biçimlenmesinde hem yer üstündeki hem de yer altındaki tarihi izler kentsel tasarım uygulamalarında mekânı biçimlendirici bir unsur olarak ele alınabilir mi sorusu sorulmaktadır. Bu noktada çalışmanın temel amacı, bugün modern kent dokusunda izleri kısmen okunabilen tarihi katmanların güncel kentsel tasarım uygulamalarında mekânı biçimlendiren bir araç olarak kullanılmasını ve günümüz kent dokusuyla bütünleştirilmesini ele almaktır.

Bu kapsamda, tarihi arka planı Roma dönemine kadar uzanan Ankara Ulus Bölgesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Çalışmada, Ulus Bölgesi'ndeki Roma dönemine dair mimari öğelerin ve Roma kent planının ana aksları olan *'cardo ve decumanus maximusun'* Ulus'ta tarihi katmanların modern dokuyla bütünleşmesi ve yeni kentsel mekânlar oluşturmada referans alınmasına ilişkin Ardıçoğlu (2023)'ün yapmış olduğu çalışmanın, Space Syntax (mekân dizimi) yöntemi ile geliştirilip, analiz edilmesi amaçlanmıştır. Önceki çalışmada (Ardıçoğlu, 2023) Ulus için yapılan öneri, bu çalışmada Space Syntax yöntemiyle hem alanın mevcut durumu hem de tarihi katmanların kentsel/kamusal mekâna dâhil edildiği, günümüz kent dokusuyla bütünleştirildiği durumlara ilişkin bütünleşme, tercih ve bağlantı haritaları oluşturularak sayısal olarak değerlendirilmiştir. Yapılan analizler ile izlerin kısmen devam ettiği, tarihi katmanların günümüz kentsel/kamusal mekânına dâhil edildiği ve referans alındığı durumda, bu yaklaşımın Ulus'taki yaya hareketlerine ve kamusal mekânların bütünleşme değerlerine nasıl etki edebileceğine dair bulgular elde edilmiştir. Bu analizler tarihi katmanların hem korunması hem de modern kent dokusuyla bütünleştirilmesinde yol gösterici niteliktedir.

2. ANKARA ULUS'TAKİ ROMA İZLERİ

Ankara, pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan çok katmanlı bir yerleşimdir. Özellikle Ulus kent merkezi ve çevresi geçmiş dönemlerde de günümüzdeki gibi yerleşim merkezi olarak çalışmaktadır. Bu çok katmanlı yapıda, Ankara'nın kent kimliğinde kısmen yer alan ve mekânsal izlerin kısmen okunabildiği Ulus'taki Roma izleri kentin çok katmanlı yapısının en önemli örneğidir. Ankara'daki Roma varlığı, M.Ö 25'te Roma İmparatoru Augustus döneminde Ankyra'nın (Ankara'nın) Roma eyaleti Galatia'nın başkenti olmasıyla başlamaktadır. (KTB, 2021). İmparator Augustus şehri yönetimi altına aldığında, kent dokusu bugünkü Ulus Bölgesinde şekillenmeye başlamıştır. Hamam, tiyatro, tapınak ve zafer anıtları gibi Roma kentlerinin tipik unsurları olan anıtlar inşa edilmeye başlanmış ve kent planı, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda uzanan doğrusal iki ana cadde odağında oluşan tipik Roma şehirciliği kapsamında gelişmiştir.

Roma kent planlarının en temel öğeleri olan kuzey-güney ve doğu-batı yönünde uzanan iki ana cadde Ulus Bölgesinde yer almaktadır. Bunlar; kuzey-güney yönündeki ana aks olan *'cardo maximus'* ve doğu-batı yönündeki aks olan *'decumanus maximus'* olarak adlandırılır. Bu akslar şehrin ana bağlantı yolları olup, tiyatro, tapınak, hamam, forum gibi kamusal alanlara bağlanan ana arterlerdir. Bu sokakların ortalama genişliği 11-15 metre arasındadır ve bu genişlik yaya yolu ve revaklarla birlikte 20-25 metreye kadar ulaşabilmektedir. Cardo ve decumanus maximus, hem Roma kent planlarında hem de Roma mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde sütunlu caddeler ve bu caddelerde revak örnekleri bulunmaktadır. Sütunlu caddelerin inşası Pax Romano döneminde başlayıp, bu caddelerin her iki tarafında sütunlu mimariyle şekillendirilmiş portikolar ile geniş cadde tasarımları ortaya çıkmıştır. Sütunlu caddeler anıtsal mimarileriyle sembolik bir özelliğe sahip olmakla beraber, birer mimari ürün olarak farklı işlevler de taşımaktadır. Sütunlu caddeler ve bu caddelerdeki portikolar Doğu eyaletlerinin (Anadolu, Suriye, Afrika, Ürdün) kent planlamasının karakteristik özellikleri arasındadır. Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Afrika'daki Roma yerleşimlerinde de sütunlu caddelerin varlığını kanıtlayacak önemli kalıntılar günümüze kadar ulaşmıştır ve bu caddelerin en önemli örnekleri Roma'nın doğu eyaletlerinde bulunmaktadır (Erol, 2019).

Ulus'ta Roma izlerine dair ilk kazılar 1930'larda başlamıştır. Bu kazılarda Roma mimarisinin ve kent planının gelişimine dair önemli bulgulara ulaşılmıştır (Kadıoğlu ve Görkay, 2007). 1931 yılında sütunlu cadde (decumanus maximus) ve Roma Hamamı bulunmuştur. 1931 yılında Ulus'ta Çankırı Caddesi'nde yapılan kazılarda, Roma Hamamı'nın kuzeydoğusunda Palaestra'ya paralel olmayan sütunlu bir caddenin izlerine rastlanmıştır. 1944 yılında bu yapının güneyinde ikinci bir taş döşeli cadde bulunmuştur (Akok, 1955). Bu sütunlu caddenin, antik kente kuzeybatıdan giriş yolu olan ve hamamdan tapınağa erişimi sağlayan ana bağlantı hattı olan Çankırı Kapısı adlı yola bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Kadıoğlu ve Görkay (2007), bu caddenin Roma döneminde kentin doğu-batı yönünde uzanan *'decumanus maximus'* aksı olduğunu belirtmektedir. Bu caddenin sütunlu cadde tipolojisine sahip olması, önemli kamusal alanlar arasında bağlantı sağlaması ve cardo maximus ile kesişmesi, caddenin decumanus maximus olduğuna dair güçlü bir kanıttır. Kuzeybatı-güneydoğu yönündeki sütunlu cadde, Roma Hamamı'ndan 110 metre doğuda kuzeye 20 derecelik bir açı yapmaktadır.

1982 yılında yapılan bir başka temel kazısında kentteki antik tiyatro ortaya çıkmıştır. 1995 yılında ise Ulus Şehir Çarşısı'nın inşası sırasında Roma kentinin kuzey-güney istikametindeki ana aksı olan Roma Hamamı'na bağlanan decumanus maximus aksı ile de kesişen, cardo maximus'un izine rastlanılmıştır (Temizsoy vd. 1996, Bayburluoğlu, 1987). Bu tarihi aksın doğu tarafında sadece bir sıra dükkân, batı tarafında opus sectile döşemeli bir stoa ve dükkânların bu stoaya bağlandığı bir düzen olduğu belirtilmektedir. Kadıoğlu ve Görkay (2007), Ulus Şehir Çarşısı'nın inşası için cardo maximus'un batısındaki opus sectile döşeli stoa ve stoaya bağlanan sıra dükkânların kaldırıldığını ve tarihi buluntuların bugünkü inşaat karşısında kaybolduğunu belirtmektedir. Ulus Şehir Çarşısı'na bitişik olan cardo maximus üzerinde Roma döneminde birçok kamu binasının düzenlendiği gözlemlenmiştir. Palatium (hamam) ve nymphaeum (anıtsal çeşme) yapılarının cardo maximus'un batısında yer aldığı ve nymphaeum'un hemen doğusunda bulunan Julien Sütunu'nun muhtemelen şehrin agorasının yanında olduğu belirtilmektedir (Kadıoğlu ve Görkay 2007: 78-85). Bu nedenle bu iz, Roma dönemine ait birçok kamu binasını birbirine bağladığından ve kuzey- güney doğrultusunda yer aldığından cardo maximus olarak kabul edilmektedir.

Bunların yanı sıra, özellikle 1930-1960 yılları arasındaki dönemde birçok modern yapının inşası sırasında Roma dönemine ait bazı mimari izler ortaya çıkarılmıştır ancak temel kazıları sırasında ortaya çıkarılan bu bulguların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Şekil 1'de Ulus'taki Roma dönemine ait kalıntılar gösterilmiştir. Şekil 1(a) Agustus Tapınağı, (b) amfi tiyatro, (c) ve (d) cardo maximus izleri, (e) ise Julien sütunudur.

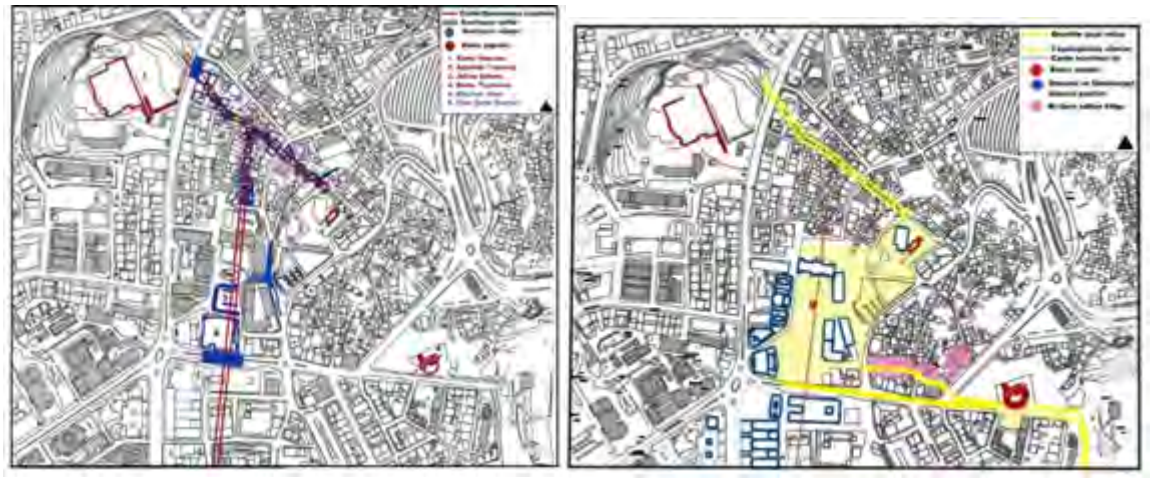

Şekil 1. Ulus'taki Roma izleri (yazar arşivi)

2.1 YENİDEN TANIMLANAN ROMA AKSLARI

Ulus'taki Roma izleri Şekil 2(a)'da gösterilmiştir. Şekil 2(a)'da günümüz kent dokusu içindeki mevcut Roma yapıları, kentsel doku içinde ana caddelerin (cardo ve decumanus maximus) konumları ve bu yapılar arasındaki bağlantıyı sınırlayan unsurlar işaretlenmiştir. Bu işaretler, antik kent planında yol dokusu üzerinden geçildiğinde Roma yapıları arasındaki dolaşımı kesen fiziksel unsurlar olarak işaretlenmiştir. Bu unsurların oluşturduğu fiziksel engeller, hem Roma yapıları arasındaki bağlantının kesilmesini hem de antik kentin plan yapısında sütunlu cadde ve cardo maximusun ortaya çıkmasını engelleyen fiziksel unsurlardır. Bu bağlamda, kuzeydeki Roma Hamamı'ndan Augustus Tapınağı'na giden sütunlu cadde üzerindeki niteliksiz kentsel doku, decumans maximus'ta sınırlayıcı unsurlar olarak işaretlenmiştir. Kuzey-güney hattı olan cardo maximus için Ulus Şehir Çarşısı ve otopark işaretlenmiştir. Bu elemanlar kuzey-güney aksındaki sınırlayıcı elemanlar olarak tanımlanmıştır. Bu sınırlayıcıların dışında, Roma yapıları arasında kesintisiz yaya dolaşımını engelleyen araç yolları da haritada işaretlenmiştir (Ardıçoğlu, 2023). Bu bağlamda, Roma yapıları arasında kesintisiz bir yaya dolaşımı olmadığı ve antik kentin iki ana caddesi olan cardo ve decumanus maximus'un da mevcut kentsel doku altında olduğu görülmektedir.

Bu problem karşısında Ardıçoğlu (2023)'ün çalışmasında, harita, fotoğraf, nitel gözlem ve literatür kaynaklarından faydalanılarak mevcut durumdaki sorunlar belirlenip, tarihi çevrenin günümüz kent dokusuyla bütünleştirilip yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle hamam, tapınak, sütun ve tiyatro arasında kesintisiz bir yaya dolaşımını sağlamak için Roma kent planlamasının tipik öğeleri olan iki ana aksın; cardo ve decumanus maximusun, modern kent dokusunda yeniden ortaya çıkarılması ve tanımlanması önerilmiştir. Bu iki ana aksın ortaya çıkarılıp yeniden tanımlanmasıyla mevcut yapılar arasında antik dönemde kentin kullandığı, tüm öğeler arasında kesintisiz bağlantının sağlanacağı bir aksiyel çözüm önerilmiştir. Roma yapılarının birbirine bağlanması ile kültürel ve turistik bir rota oluşturulması ve bu yaya rotasının tiyatrodan sonra Ankara Kale'sine devam edebilen ve kentin tarihi katmanları içinde izlenen bir rota olması önerilmiştir. Bu rotanın Roma dönemi mirasıyla başlayıp kentin kültürel ve tarihi mirası olan diğer Türk dönemleri eserlerine bağlanarak Ulus ve kale bütününde bütüncül bir kültürel yaya rotası oluşturulması önerilmiştir. Ayrıca rota üzerinde kente hizmet edecek yeni açık alanlar ve duraklama noktaları belirlenmiştir (Şekil 2b).

Şekil 2. (a) Ulus'taki Roma izleri **(b)** Roma izleri boyunca önerilen yaya rotası (Ardıçoğlu, 2023)

3. YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi olarak Space Syntax belirlenmiştir. Space Syntax (mekân dizimi), bir yerleşimin morfolojik özellikleri ile mekânsal kullanım arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Yöntem, biçimsel yapı ile mevcut ve gelecekte olabilecek mekânsal kullanımlara yönelik sayısal veri sağlamakta olduğundan, kentsel tasarım ve planlama süreçlerinde fayda sağlamaktadır. Hillier (1997), Space Syntax'ın hem geçmiş ve mevcut mekansal oluşumları anlamak için hem de kentsel ve mimari dokuyu geliştirmek için fırsatlar sunduğunu belirtmektedir. Space Syntax analizleri kapsamında çalışmada, bütünleşme, bağlantı ve tercih analizleri yapılmıştır. Bu doğrultuda Depthmap programında çalışma alanına dair bütünleşme, bağlantı ve tercih analizleri için harita ve sayısal değerlerler oluşturulmuştur.

Bütünleşme değeri, bir yerden başka bir yere ulaşabilmek için gerekli tüm yön değişimlerinin, plan sistemindeki tüm mekânlar için hesaplanıp ortalamalarının alınmasıyla elde edilmektedir. Elde edilen bu veri, yerleşim dokusu içindeki en fazla ve en az kullanıma sahip aksları işaret edebilmektedir. Bu kapsamda analiz edilen yerleşim yerinin fiziksel formlarının erişilebilirlik, yoğunluk, hareketlilik ve mekânsal kullanım gibi konulara etkisi anlaşılabilmektedir. Bağlantı değeri ise, analiz edilen yerleşim dokusu içindeki her bir aksın bağlantı sayısına göre hesaplanmaktadır. Sistemdeki aksların diğer akslar ile kesişim düzeyine göre söz konusu yerleşim yeri için bağlantı değeri hesaplanmaktadır. Bir aks (cadde veya sokak) birçok aks ile kesişiyorsa, o aksın bağlantı düzeyi yüksek kabul edilmektedir. Tercih analizleri ise, sistemdeki diğer tüm alanlardan geçebilecek en kısa yolların analizinde kullanılmaktadır (Hillier vd., 1987). Bu sayede sistem içinde muhtemel yaya ve araç hareketlerini tahmin etmek ve kentsel dokudaki hareketliliği ve mekânsal formları geliştirmek için önemli bir veri olmaktadır.

4. BULGULAR / SPACE SYNTAX ANALİZLERİ

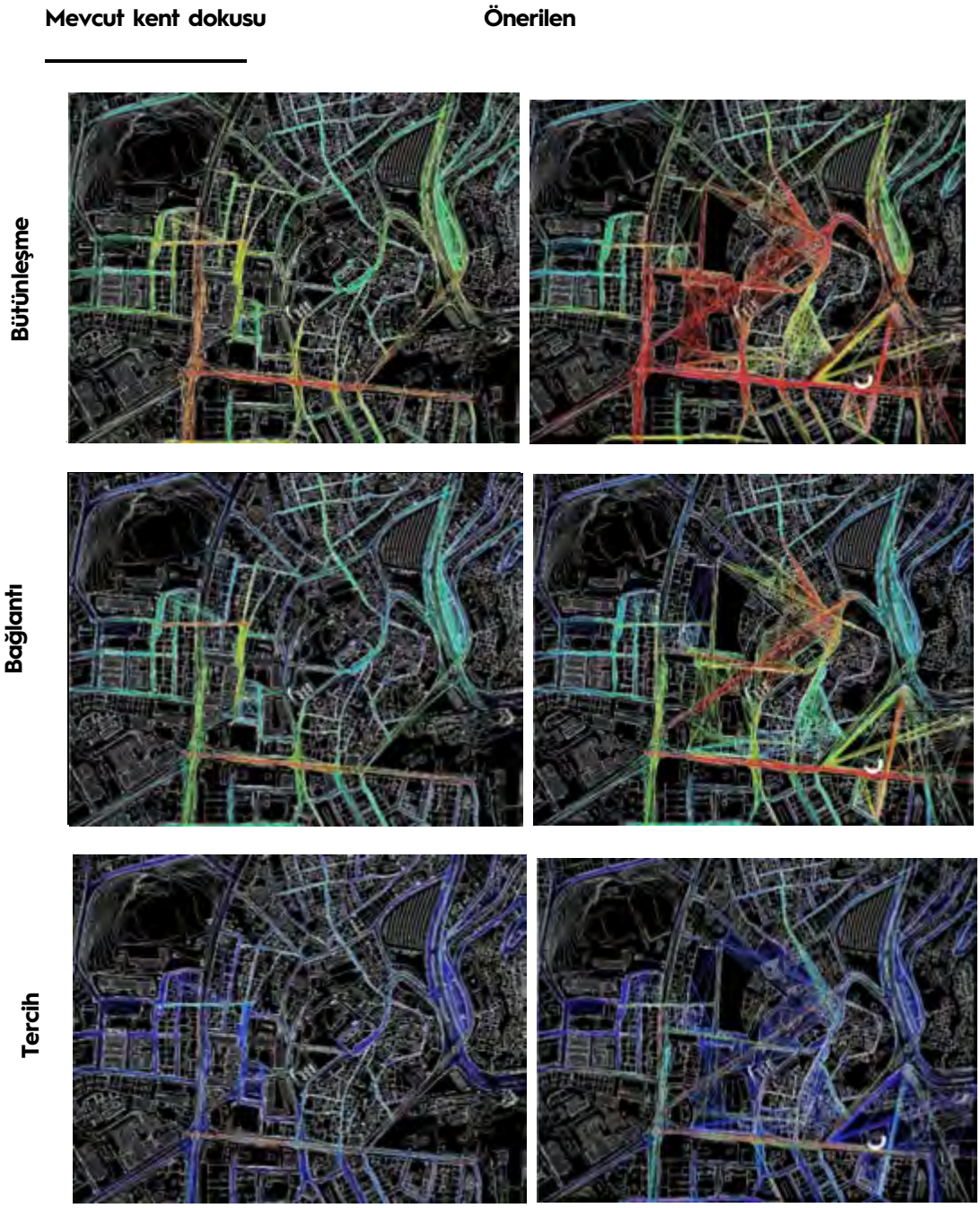
Ulus'un mevcut durumu ve önceki çalışmada Ulus'ta Roma izleri referans alınarak oluşturulan mekânsal önerinin alanın yaya hareketlerine, kullanım düzeyine ve erişilebilirlik düzeyine etkisi bütünleşme, bağlantı ve tercih analizleri ile sayısal ortamda değerlendirilmiştir. Şekil 3'te hem Ulus'taki mevut kent dokusu için hem de Roma izlerinin modern kent dokusuna dâhil edildiği ve Roma Hamamı'ndan Ankara Kalesi'ne uzanan bir yaya rotasının oluşturulduğu yerleşim sisteminin bütünleşme, bağlantı ve tercih düzeylerine etkisini gösteren haritalar yer almaktadır. Tablo1'de ise mevcut durum ve önerilen durum için yerleşim sisteminin bütünleşme, bağlantı ve tercih düzeyleri sayısal değer olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Space Syntax analizlerine dair sayısal değerler

	Mevcut doku			**Önerilen doku**		
	Min.	**Maks.**	**Ortalama**	**Min.**	**Maks.**	**Ortalama**
Bütünleşme (Integration)	0.995	3.369	2.062	1.451	4.830	2.859
Bağlantı (Connectivity)	6	194	47.5	5	316	67.6
Tercih (Choice)R400	0	458231	8916.34	0	469252	7865.88
M.D. (Mean Depth)	3.509	9.489	5.258	2.799	6.989	4.179
RA	0.353	0.687	0.582	0.411	0.742	0.606
RAA	0.296	1.004	0.503	0.206	0.688	0.365

Mevcut durumda Roma izleri arasında kesintiye neden olan ve Roma aksları üzerinde yer alan, tescilli olmayan kaldırılabilecek fiziksel elemanların kaldırılması ve alanın yaya rotasına dönüştürülmesi sonrası çalışma alanının bütünleşme ve bağlantı düzeyleri artmıştır. Bu düzeylerin artması, alanda mekânlar arası geçirgenliğin ve erişilebilirliğin artabileceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda alanın kullanım düzeyinin ve alandaki hareketlilik düzeylerinin de artacağını göstermektedir. Tercih analizinde ise ortalama değer her iki durumda da birbirine yakın olup, maksimum değerde artış gözlemlenmiştir.

Şekil 3'teki bütünleşme haritasıyla birlikte yorumlandığında, mevcut durumda Anafartalar ve Çankırı Caddeleri en yüksek bütünleşme düzeyine sahip akslardır. Bütünleşme düzeyiyle birlikte Anafartalar Caddesi'nin bağlantı düzeyi de sistemdeki en yüksek aks olarak belirlenmiştir. Ancak, Roma izlerinin bulunduğu bölgede bütünleşme ve bağlantı düzeyleri zayıf düzeydedir. Roma Hamamı'ndan diğer tarihi öğelere direkt bir bağlantı bulunmamakta ve bu noktadan diğer alanlara bütünleşme ve bağlantı düzeyleri düşük görünmektedir. Ulus Şehir Çarşısı'nın arkasında Julien Sütununun bulunduğu alanın da mevcut dokuda bütünleşme ve bağlantı düzeyleri düşük seviyededir. Bu durum alanın hareketlilik, mekânsal kullanım, erişilebilirlik düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu alanın erişilebilirlik ve kullanım düzeyinin düşük olmasıyla birlikte diğer tarihi izlerin bulunduğu noktalar ile de bağlantılarının zayıf olduğu görülmektedir. Yalnızca Anafartalar Caddesi istikametinde doğuya doğru devam eden bütünleşme düzeyi yüksek olan Hisar Caddesi'ne paralel yer alan antik tiyatro bütünleşme düzeyi yüksek bir noktada yer almaktadır. Ancak, diğer tarihi öğeler ile kopuk ve bağlantı sağlamayan niteliktedir. Tercih haritasında ise alandaki tercih düzeyi en yüksek akslar sırasıyla Anafartalar ve Çankırı Caddeleridir. Bu akslar dışında tarihi katmanların yer aldığı kısımlarda tercih düzeyi düşüktür. Bu durum tarihi katmanların yer aldığı kısımların mekânsal geçirgenliğinin ve kentsel hareketlilikte kullanım düzeylerinin zayıf olduğu sonucunu vermektedir.

Şekil 3. Space Syntax analiz haritaları

Öneriye ilişkin bütünleşme ve bağlantı haritası değerlendirildiğinde ise, tarihi katmanlar arasında ve üzerinde yer alan fiziksel engellerin kaldırıldığı, alanın yayalaştırıldığı senaryoda cardo maximusun ve Julien Sütununun bulunduğu, Agustus Tapınağı ve Hacı Bayram Camii'ne bağlanan alanın bütünleşme ve bağlantı düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu alandaki fiziksel sınırlayıcı olarak belirlenen yol aksının, yapıların ve otoparkın kaldırılması ile alanda alternatif yaya akslarının oluştuğu ve erişilebilirliğin arttığı bir doku ortaya çıkmaktadır. Bu durum, fiziksel sınırlayıcılar ile mekânsal geçirgenliğin ve buna bağlı olarak

erişilebilirliğin zayıf olduğu alanın geçirgenlik, erişim ve kullanım düzeylerinin de arttığı sonucunu vermektedir. Anafartalar ve Çankırı Caddelerinin bütünleşme düzeylerinin ise daha da arttığı görülmektedir. Her üç haritada da yayalar için Sümerbank ve Ulus Meydanı'ndan Hacı Bayram Camii ve Augustus Tapınağı'na kesintisiz erişim sağlayan direkt bir aksın ortaya çıkması ve bu aksın bütünleşme ve tercih düzeyi en yüksek akslardan biri olması önemli bir çıktı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle tercih haritasında bu aksın yüksek düzeyde olması, kullanıcı tercihlerinde önemli bir yere sahip olacağına ilişkin bir göstergedir. Anafartalar Caddesi'nden doğuya doğru devam edildiğinde tiyatronun yer aldığı Hisar Caddesi'nin mevcut durumda tercih düzeyi zayıf okunmaktadır. Bu durum, mevut durumda bu aks üzerinden kaleye erişimin zayıf olduğunu göstermektedir. Önerilen senaryoda ise Anafartalar Caddesi'nden başlayan yüksek tercih düzeyi tiyatroya kadar devam etmektedir. Bu nedenle bu istikametteki aksın hem bütünleşme hem de bağlantı düzeylerinin artması önerilen yaya rotasının kaleye devamlılığının kullanım potansiyeli olan bir yapıda olduğuna işaret etmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihi katmanların çeşitlilik gösterdiği, tarihsel arka planı zengin bir yerleşim yeri olan Ankara'nın kent kimliğinde 20. yüzyıl öncesine dair fiziksel imgeler kentsel dokuda okunamamakta ve kent kimliğinde yer bulamamaktadır. Özellikle de çalışmada ele alınan Ulus'taki Roma izleri, gelişen kent dokusu içinde yoğun yapılaşma ve araç yolları nedeniyle okunamamaktadır. Bu doğrultuda mevcut duruma ilişkin;

- Mevcut durumda alanın erişilebilirliğinin, kullanım düzeyinin zayıf olduğu,
- Ankara'nın Roma döneminin kent kimliğinde ve mekânsal algıda yer bulamadığı,
- Roma dönemi izlerinin yoğun yapılaşma ve ulaşım aksları gibi nedenler ile modern kent dokusuna entegre edilemediği,
- Ele alınan alanın çevredeki diğer kamusal alanlar ile ilişkisinin zayıf olduğu görülmüştür.

Bu kapsamda ele alınan çalışmada, Ulus'taki Roma yapıları arasındaki ve büyük bir kısmı yer altında bulunan Roma aksları üzerindeki fiziksel engellerin kaldırıldığı ve bu tarihi katmanların modern kent dokusuna entegre edilerek, kültürel bir yaya rotasıyla beraber yeni kamusal açık alanların oluşturulduğu senaryoda;

- Alandaki hareketlilik düzeyi, bütünleşme ve bağlantı düzeyi ile mekânların geçirgenliği artmaktadır,
- Alanın erişilebilirliği ve kullanım düzeyi artırılabilir,
- Yeni açık alanların kente kazandırılması ve Ulus Meydanı ile bağlantı sağlanması mümkün kılınabilir,
- Bu sayede kent kimliğinde bütüncül şekilde algılanamayan tarihi izlerin algılanabilirliği artabilir,
- Ankara'nın kent kimliğinde Roma dönemi etkin hale gelebilir,
- Tarihi katmanlar modern kentsel/kamusal mekâna dâhil edilebilir,
- Alandaki farklı tarihi katmanlar arasında (Roma, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet) geçişlerin sağlanmasına olanak sağlanabilir,
- Kısmen varlığını sürdüren öğeler kentsel mekânı biçimlendirici bir araç olarak ele alınmalı,
- Bir kısmı yer altında kalan tarihi katmanlar (akslar ve sütunlu cadde) açığa çıkarılabilir veya birer iz olarak kentsel tasarım uygulamalarında kamusal mekânı biçimlendiren bir araç olarak kullanılabilir,
- Tiyatronun yanında yapılması öngörülen Arkeopark ile yaya rotası birleştirilebilir.

6. KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (1996). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, s.116.
Akok, M. (1955). Ankara Şehri İçinde Rastlanan İlk Çağ Yerleşmelerinden Bazı İzler ve Üç Araştırma Merkezi. Belleten 19, 309-329.
Ardıçoğlu, R. (2023). Redefine the Roman Streets in Ulus. ArtGRID - Journal of Architecture Engineering and Fine Arts, 5(2), 240-255.
Bayburtluoğlu, İ. (1987). Ankara Antik Tiyatrosu. Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1986 Yıllığı, Ankara, 9-23.
Bilgin, A.G. (1996). Urban Archaeology as the Basis for the Studies on the Future of the Town; Case Study: Bergama.(yayınlanmamış yüksek lisans tezi) ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
Erol, A.F. (2019). Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi Sütunlu Caddelerin Antik Şehircilik Kavramı İçindeki Yeri. AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 1(1),11-22.
Hillier, B. (1997). Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture. Cambridge: Cambridge University Press.
Hillier, W., Hanson, J. and Peponis, J. (1987). Syntactic analysis of settlements. Architecture et Comportement/Architecture and Behaviour (3).
Kadıoğlu, M. ve Görkay, K. (2007). Yeni Arkeolojik Araştırmalar Işığında: ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΓΑΛΑΤΙΑΣ ANKYRA/ Results of the Archaeological Investigations in Ancyra: ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΓΑΛΑΤΙΑΣ, Anatolia / Anadolu 32, 12 -130.
Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). 12 Temmuz 2021 tarihinde erişildi: http://www. ktb.gov.tr
Şengül, T. (2001). Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar. İstanbul: WALD.
Temizsoy, İ. Arslan, M., Akalın, M. ve Metin, M. (1996). Ulus Kazısı 1995. Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı, Ankara, 7-36.

21

SAMSUN TARİHİ KENT MERKEZİNİN KORUNMASINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR YÖNTEM ARAŞTIRMASI*

Melike Berre SERİLMEZ [1], Hümeyra USLU [2], Evrim DÜZENLİ [3]

[1] Samsun Üniversitesi, 210698052@samsun.edu.tr
[2] Samsun Üniversitesi, 210698007@samsun.edu.tr
[3] Samsun Üniversitesi, evrim.duzenli@samsun.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Samsun'un tarihî Kale Mahallesi'nde 1850-1960 döneminde ortaya çıkan kentsel dönüşümü ve buna eşlik eden yapı kayıplarını çok-disiplinli bir koruma perspektifiyle incelemektedir. 1850, 1905, 1947/48, 1960 ve 1978 tarihli kadastral haritalar; belediye yıllıkları, Osmanlı arşiv belgeleri, SKVKBK raporları ve sözlü tanıklıklar bir araya getirilerek Maxqda yazılımında tarihsel, işlevsel ve morfolojik katmanlar hâlinde çözümlenmiştir. Alan çalışmasında konumlanan 152 yapıdan 66'sının yıkıldığı, 2'sinin yeniden inşa edildiği, 24'ünün ise ağır müdahaleye uğradığı saptanmıştır. Yıkımların özellikle Atatürk Bulvarı, Çiftlik ve Kazımpaşa caddelerine yakın ticaret-yoğun akslarda 2010-2015 yılları arasında hızlandığı; ayakta kalan yapıların ise çoğunlukla ticaret (%45) ve hizmet işlevli olduğu belirlenmiştir. Matris analizleri, ana ulaşım hatlarına yakın kültürel-idari yapılar ile periferideki konut-dini yapılar arasında belirgin bir işlevsel ayrışma sergilemiş; kentsel baskının merkezî bölgelere odaklandığını göstermiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, çok işlevli yeniden kullanım, kapsamlı bakım-restorasyon programları, tescil süreçlerinin güçlendirilmesi, kat adedi ve cephe düzenlemelerine yönelik tasarım rehberleri, ekonomik teşvikler ve toplumsal katılım mekanizmalarından oluşan bütüncül koruma stratejileri önerilmektedir. Çalışma, Kale Mahallesi örneğinde, fiziksel belgelemenin ötesine geçerek kentsel dönüşümü yönlendiren sosyal, ekonomik ve mekânsal etkenleri ilişkilendirir; böylece yerel kimliği pekiştirecek ve kültürel mirası yaşayan bir değer olarak kente entegre edecek planlama yaklaşımlarına zemin hazırlar.

---

* *Bu araştırma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında hazırlanmış ve 17.11.2024 tarihinde teslim edilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *19. Yüzyıl, Cumhuriyet dönemi, Kale Mahallesi, Mimarlık mirası, Samsun*

1. GİRİŞ

Samsun, 19.yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren gerek ticari faaliyetler gerekse planlama ve yapı inşası bakımından hızlı bir dönüşüm süreci içene girer (Dığıroğlu, 2011). Bu dönüşümde; 18. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması, kentin yüksek tarımsal üretim potansiyeli ve liman kenti olarak konumunun dış piyasalara eklemlenmede ortaya koyduğu elverişlilik, 19.yüzyılda Osmanlı yenileşme politikaları çerçevesinde inşa edilmeye başlanan yeni yapı tipleri ve kentin büyük oranda tahrip olduğu 1869 yangını etkili olmuştur (Düzenli, 2022).

19.yüzyılda, planlama ve yapı inşası bakımından kentteki dönüşümün en belirgin ispatı, 1850 ve 1905 tarihlerine ait iki Samsun haritasıdır. Haritalara göre Samsun, yerleşim planı ve barındırdığı yapılar açısından, yaklaşık elli yıl içinde, küçük bir Anadolu kasabasından bir sanayi kentine dönüşmüştür. Yılankavi yollar, yerini ızgara plana, küçük ölçekli Cami-i Kebir, Hacı Hatun Camii, Pazar Camii, Yalı Camii, Gümrük, Cephanelik gibi yapılar ise, büyük ölçekli fabrika ve depolara bırakmıştır. 1904'e gelindiğinde, Samsun'un ihracat hacmi, bölgenin en eski ve büyük liman kenti olan Trabzon limanındakinin yaklaşık iki katıdır (Emiroğlu, 1904/2008). Bu dönemde, kentte tütün sanayi ve depolarından oluşan yapılar başta olmak üzere, otel, gazhane, tiyatro gibi yeni yapılar ve yapı türleri de ortaya çıkmıştır. Reji Sigara Fabrikası, Duhan Çarşısı yapıları, Tütün depoları, Mıntıka Palas Oteli, Osmanlı Bankası, Atina Bankası, bu yapılar arasındadır. Bunlara, Osmanlı yenileşme pratiğine bağlı ortaya çıkan hükümet konağı ve banka, tiyatro gibi yapılar, sermaye ekonomisinin etkisiyle biçimlenen yeni kent imajının ortaya çıkmasına katkı sağlarlar (Yazıcı, 2014; Baruh, 2018).

Cumhuriyet döneminde ise Merkez Bankası, Halkevi, istasyon, Doğumevi, Kız Sanat Okulu gibi yapılar, kentte, ulusal mimarlık temsillerinin ön planda yer aldığı bir başka modern mimarlık profilini ortaya çıkarır. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan kentleşme hızına bağlı olarak, kent görünümü hızla değişmiş, yüksek katlı yeni yapılar inşa edilmiş, 19.yüzyıldan kalan yapıların görünürlüğü büyük oranda azalmıştır. Bu, belirgin bir kimlik kaybını da beraberinde getirmiştir.

Günümüzde, tarihi Kale Mahallesi ile tanımlanan bu bölgede yer alan bu yapıların bir bölümü tescillerle koruma altına alınmış, bir bölümü yıkılmış, bir bölümünde gerçekleştirilen cephe yenilemeleri ve kat adetinin arttırılmasıyla görünürlüğü büyük oranda ortadan kaybolmuştur. Çalışma ile, Samsun'un Kale Mahallesi'ndeki tarihi merkezinde 1850-1960 yılları arasında mevcut olduğu bilinen, ancak günümüzde yıkılmış ya da cephe yenilemeleri ile görünürlükleri büyük oranda kaybolan belli başlı yapıların ortaya çıkarılması ve onların analiz edilmesi ile yapıların kaybolmasının arkasındaki dinamiklerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu şekilde, tarihsel yapıların kentteki görünürlüğünü arttırmaya dönük stratejiler geliştirilebilir. Buna göre, çalışmada aşağıdaki soruların cevapları aranmaktadır.

* Samsun Kale Mahallesi'nin kimliğini ortaya koyan yapılar hangileridir?
* Samsun Kale Mahallesi'ndeki tarihi yapıların görünürlüğü azaltan faktörler nelerdir?
* Samsun Kale Mahallesi'ndeki tarihi yapıların sürekliliğinin sağlanmasında etkili olan faktörler nelerdir?

Çalışma, arşivlerde, yapılar ve konumlarına ilişkin dağınık bir biçimde yer alan görsel ve yazılı bilgiyi bir araya getirerek yapılar ve kent ile ilgili bilgi üretim sürecine katkıda bulunacak, 19. Yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkan inşa faaliyeti ile ilgili daha bütüncül değerlendirmelerin de önünü açacaktır. Bu kent kimliğinin pekiştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, Samsun'daki 1850, 1905, 1947/1948, 1960 tarihlerine ait haritalar ve 1978 tarihli Kale Mahallesi haritasındaki (Samsun Belediyesi İl Yıllıkları) yapıların taranmasıyla başlanmıştır. 1850, 1905, 1947-1948, 1960 ve 1978 haritalarında yer alan yapılarda, kentteki belli başlı yapılar, harita üzerinde belirginleştirilmiştir. Bu yapılar genellikle okul, hastane, cami ve fabrika gibi kamusal niteliklere sahip yapılardır. Bununla birlikte, bölgenin kimliğini oluşturan ve bu haritalarda yer almayan, ancak önemli olan bazı yapılar da bulunmaktadır.

Çalışma, Samsun literatürünü içerecek biçimde genişletilmiştir. Bu kapsamda, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (SKVKBKM), Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, YÖK Tez ve Salt Arşivlerinden Samsun'a dair kitap, makale, rapor, tarihi belge ve görseller toplanmıştır. Ayrıca, 1960 ve 1978 dönemlerine ait Samsun İl Yıllıkları, 1869'dan 1904'e kadar olan Trabzon Vilayet Salnameleri (TVS), 1960 SKVKBKM raporları ve 1942 imar planı raporu, araştırmadaki birincil yazılı kaynaklar arasında yer almıştır. Bu şekilde, Kale Mahallesi'ndeki önemli yapılar belirlenmiş ve bir yapı listesi oluşturulmuştur.

Alan araştırmasında, yapı listesinde yer alan yapılar yerinde tespit edilmiş, yeni tespit edilen yapılar listeye eklenmiştir. Bu yapıların güncel durumu incelenmiş, mevcut olup olmadıkları ve varsa müdahale oranları değerlendirilmiştir. Mevcut yapılar ve yıkılan yapıların yerine inşa edilen yapılar fotoğraf tekniği ile belgelenmiştir. Ayrıca, konumları belirsiz veya şüpheli olan yapılar için görüşme tekniğine başvurulmuştur. Örneğin, Tophane Sokak'taki dört depo/işyerinin yerinde yeni inşalar bulunmuş, çevredeki esnaflarla yapılan görüşmeler sonucu bu yapıların nerede ve ne kadar sayıda olduğu belirlenmiştir. Görüşme teknikleri, yapıların ve bölgenin spesifik detayları hakkında bilgi edinmeyi sağlamıştır. Bunlardan biri, eski Duhan Çarşısı'nın bulunduğu Baha Sokak'ta yapılan görüşmedir. Bu tür görüşmelerle, cephe analizleri ve yapım dönemlerine dair elde edilen bilgiler, yıkım tarihleriyle birleşerek analizlere veri sunmuştur.

İkinci aşamada, yapıların haritalandırma tekniği ile Kale Mahallesi haritasına işlenmesi gerçekleştirilmiştir. Haritada, mevcut yapılar, yıkılan yapılar, yeniden inşa edilen yapılar ve büyük müdahale geçiren yapılar gösterilmiştir. Yıkılan yapının kadastral düzeninde yapılan değişiklikler işaretlenmiştir. Yapılarla ilgili yapılan tespit ve genel değerlendirmelerin ardından, çalışma tarihsel, işlevsel ve morfolojik analizlerle devam edilmiştir.

Tarihsel analiz; başlangıçta kentin eski harita ve planları üzerinden yapılmıştır. Ancak, harita üzerinde Reji İdaresi gibi belirgin yapılar dışında, çoğu yapının eskiye ait olduğunu gösteren belirgin işaretler bulunmamaktadır. Bu nedenle, tarihsel analiz için kullanılan ölçütler yenilenmiştir. 1869, 1905, 1947-1949, 1960 ve 2020 yıllarına ait haritalar, "1960 SKVKBKM kayıtları", "1967 İl Yıllığı", "1978 İl Yıllığı" gibi yazılı kaynaklar ve sözlü görüşmeler kullanılarak, yıkılan yapıların hangi dönemde yıkıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

İşlevsel analiz aracılığıyla**;** mevcut yapıların türü üzerinde yapılan işlevsel değerlendirme sonucunda, Kale Mahallesi'nde yer alan yapıların dağılımı ortaya çıkarılmıştır.

Morfolojik analiz aracılığıyla; her bir yapının konumsal niteliği değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda, günümüzde yıkılmış ve mevcut olanlar için ayrı ayrı gerçekleştirilen tarihsel, işlevsel ve morfolojik analizlere ait veri, Maxqda programında çakıştırılarak iki ayrı matris oluşturulmuştur. Bu matrisler, yapıları yıllara, caddelere olan uzaklığa ve işlevsel türlere göre analiz ederek yoğunlaşma ve dağılım hakkında bilgi sunmaktadır. Yıkım tarihi ve işlev bilgisi, Maxqda'da kategori kodlamaları oluşturularak birleştirilmiştir. Kategoriler, işlevsel analiz ve tarihsel analiz verilerinden alınmıştır. Maxqda'daki Kod Matrisi aracı kullanılarak, yapıların işlevleri (ticaret, konut, hizmet vb.) ile yıkım tarihleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bunun için her yapı türüne ve yıkım tarihine birer kod atanmış, ardından bu kodlar bir matris içinde çaprazlanmıştır. Matris verileri görselleştirilerek mekânsal yoğunluk haritaları ve tematik grafikler hazırlanmıştır. Böylece, farklı yapı türlerinin zamansal yıkım eğilimleri ve bölgesel dağılımları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Harita verileriyle eşleştirilen bu analiz sonuçları hem mikro ölçekte yapı bazlı hem de makro ölçekte mahalle düzeyinde dönüşüm dinamiklerini ortaya koymuştur. Elde edilen nicel bulgular, görüşme verileri ve tarihsel belgelerle birlikte yorumlanarak, yıkım ve müdahale süreçlerinin ardındaki faktörler belirlenmiştir.

Son aşamada, bu çok katmanlı veriler ışığında, Kale Mahallesi özelinde sürdürülebilir koruma stratejilerinin geliştirilmesine olanak tanıyacak çıkarımlar yapılmış ve öneri modelleri oluşturulmuştur. Bu yöntemsel bütünlük, çalışmanın yalnızca mevcut durumu belgelemekle kalmayıp, koruma ve planlama süreçlerine yönelik uygulanabilir stratejiler üretmesini sağlamıştır.

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

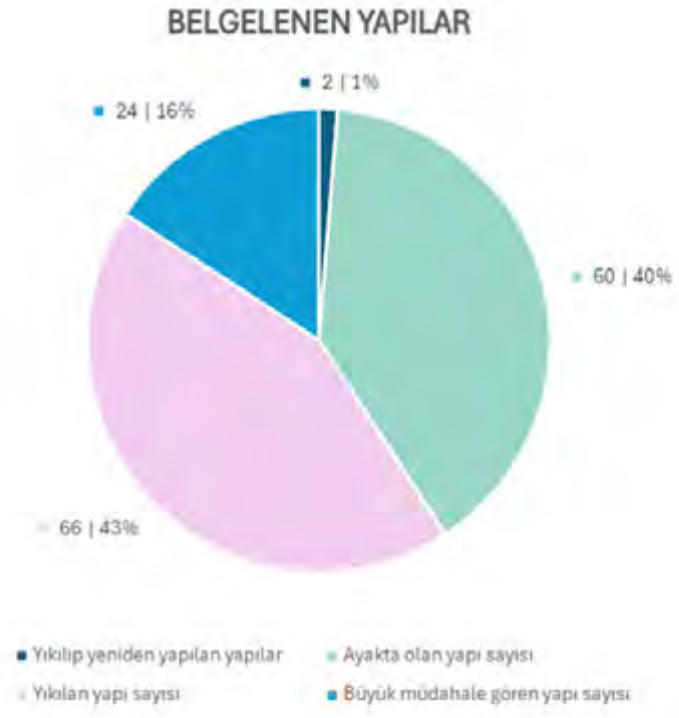
Kale Mahallesi'nde toplamda 152 yapı tespit edilmiştir. Bunlardan 66'sı günümüzde yıkılmıştır. 2'si yıkılıp yeniden inşa edilmiştir, 24'ü ise büyük müdahale görmüştür. Konumu tespit edilemeyen 2 yapı bulunmaktadır. Belgelenen Yapılar, dört farklı kategoride incelenmektedir (Şekil 1.2):

- Yıkılıp yeniden yapılan yapılar: Toplam 2 adet (%1) yıkılıp yeniden yapılan yapı, toplam yapılar içinde en düşük orana sahiptir.
- Ayakta olan yapılar: Toplam 60 adet (%40) ayakta kalan yapı, yapıların büyük kısmını oluşturur.
- Yıkılan yapılar: Toplam 66 adet (%43) yıkılan yapı, en yüksek orana sahip gruptur.
- Büyük müdahale gören yapılar: 24 adet (%16) yapı büyük müdahale geçirmiştir.

Özetle, belgelenen yapıların yaklaşık yarısının yıkıldığı, az sayıda yapının yeniden yapıldığı veya büyük müdahale gördüğü anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Kale Mahallesi'nde belgelenen yapıların dağılımı

Şekil 2. Kale Mahallesi'nde belgelenen yapıların dağılımı

Tarihsel analizden elde edilen veriye göre yapıların yıkımı farklı dönemlerde gerçekleşmiştir. Bununla beraber 2010 ve 2015 yılları arasında olduğu gibi yıkım oranı, belli dönemlerde artış göstermiştir.

İşlevsel analizden elde edilen veriye göre; ayakta kalan yapılar üzerinde yapılan işlevsel değerlendirme sonucunda, Kale Mahallesi'nde; ticaret yapıları, 39 yapı (%45) ile en büyük dilimi oluşturmaktadır. Ticaret yapıları genellikle fabrika, depo ve dükkân gibi işlevlere sahiptir. Konut yapıları, 13 yapı (%15) ile ikinci en büyük dilimi oluşturmaktadır. Hizmet yapıları, 9 yapıdan (%10) oluşmaktadır. Eğitim yapıları, 6 yapıdan (%7) oluşmaktadır. Dini yapılar, 5 yapıdan (%6) oluşmaktadır. Askeri ve Otel yapılarının her biri 4 yapıdır. (%5) Finansal yapılar, 3 yapıdır. (%3) İdari ve kültürel yapıların her biri 2 yapıdır. (%2)

Kale Mahallesi'nde ayakta kalan yapıların yoğunluğu, yıkılan yapılar ve büyük müdahale görmüş yapılarla karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

1. Bölge Grubu: Bu bölgede mavi noktalar çoğunlukta, yani mevcut yapılar yoğun bir şekilde ayakta kalmaktadır. Yıkım oranı düşük, büyük müdahaleler ise az sayıda.

2. Bölge Grubu: Bu bölgedeki ayakta kalan yapıların yoğunluğu yüksektir. Yıkılan yapıların sayısı az, büyük müdahaleler ise sınırlıdır.

3. Bölge Grubu: Burada da ayakta kalan yapıların yoğunluğu fazla, yıkılma oranı düşük, büyük müdahaleler sınırlıdır.

4. Bölge Grubu: Ayakta kalan yapıların yoğunluğu yüksek ancak bazı yapılar yıkılmıştır. Büyük müdahale gereksinimi ise azdır.

5. Bölge Grubu: Ayakta kalan yapıların yoğunluğu yüksek ancak burada büyük müdahalelere uğramış yapılar da fazladır.

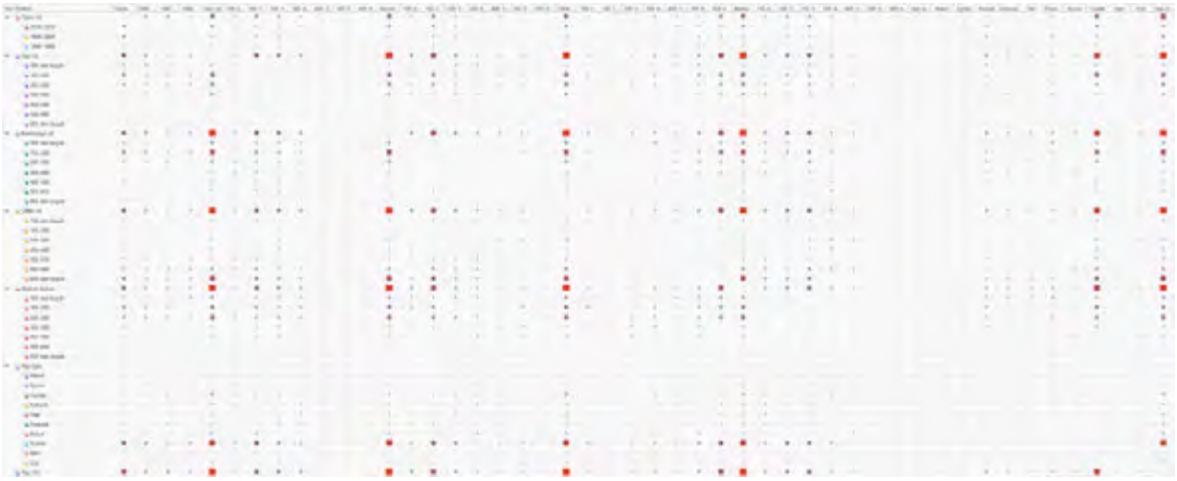
6. Bölge Grubu: Bu bölgede yıkım oranı yüksek, ayakta kalan yapıların sayısı ise azalmıştır. Büyük müdahaleler sınırlıdır.

7. Bölge Grubu: Ayakta kalan yapılar yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Yıkım oranı düşük ve büyük müdahale gereksinimi azdır.

8. Bölge Grubu: Bu bölge ayakta kalan yapılar açısından yoğun, yıkım oranı düşük ve büyük müdahale gereksinimi azdır.

Sonuç olarak, bu analizler, yapıların bulunduğu bölgelere göre mevcut durumlarını, yıkılma ve müdahale oranlarını gösteren bilgiler sunar. Haritada özellikle 1., 2., 3., 5., 7., ve 8. Bölge gruplarında ayakta kalan yapıların yoğun olduğu (mavi noktalar) dikkat çekiyor. 4. ve 6. Bölge gruplarında yıkım yoğunluğu daha fazladır. 5. Bölge, büyük müdahale geçiren yapıların (yeşil noktalar) en yoğun olduğu bölgedir. Bu analiz, kentsel planlama açısından mevcut yapıları koruma ve yenileme ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak her bölgeye uygun müdahale stratejilerinin belirlenmesi gerektiğini gösteriyor.

Oluşturulan matrisler, yıkılan yapıların, genellikle ana akslara yakın bölgelerde yer almakta olup, ticaret, kültürel ve idari işlevlerin bu bölgelerde yoğunlaştığını göstermektedir (Şekil 3, 4). Daha uzak mesafelerde ise konut ve dini yapılar daha fazla yer almaktadır. Yıkılmayan yapılar arasındaki çeşitlilik, mahalledeki işlevsel çeşitliliği ve farklı kullanım alanlarının nasıl konumlandığını gösterir. Ayakta kalanlar (mevcut yapılar), genel olarak, genellikle ticaret, kültürel ve idari işlevlere sahip yapılardır. Daha uzak mesafelerde ise konut ve dini yapılar daha yoğun olabilir. Yıkılmayan yapılar arasındaki çeşitlilik, mahalledeki işlevsel çeşitliliği ve farklı kullanım alanlarının şehir merkezinde nasıl konumlandığını gösterir.

Şekil 3. . Yıkılan yapıların ortaklıklarındaki yoğunlaşmalar

Şekil 4. Mevcut yapıların ortaklıklarındaki yoğunlaşmalar

Sonuç olarak, son yıllarda (2000-2020) özellikle ticaret ve konut yapılarında yıkım oranının arttığı ve yıkımların Çiftlik Caddesi, Kazımpaşa Caddesi ve Atatürk Bulvarı'na yakın bölgelerde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu bölgelerde, yıkımların daha yoğun gerçekleşmesi, kentteki ticaret ve konut alanlarının yenilenme veya dönüşüm sürecine girmesi gerektiğini göstermektedir

4. SONUÇ

Kale Mahallesi'nde mevcut ve yıkılmış yapıların büyük ölçüde ana ulaşım akslarına yakın alanlarda yoğunlaştığı göz önüne alındığında, bu bölgelerdeki yapıların hem korunma hem de yıkılma eğilimlerinin ortak mekânsal koşullardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, kent içi merkezî bölgelerin daha yoğun gelişim baskısına maruz kaldığını ve bu baskının tarihi yapıların sürekliliğini tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, önerilen koruma stratejileri yalnızca yapı ölçeğinde değil, aynı zamanda kent dokusu içerisinde yüksek baskıya maruz kalan bölgeler için özgül müdahale planları içermelidir. Geliştirilecek her bir müdahale önerisi hem mekânsal sürekliliği sağlamak hem de kültürel mirasın yaşayan bir değer olarak kent yaşamına entegre edilmesini mümkün kılmalıdır. Bu doğrultuda aşağıdaki stratejilerden faydalanılabilir:

- Çok İşlevli Kullanım Stratejisi: Ticari ve sanayi ağırlıklı işlevdeki yapılara, kültürel, turistik ve sosyal işlevler ekleyerek çok yönlü bir kullanım sağlanmalıdır. Bu sayede, yapılar sadece ticaret ve depolama gibi endüstriyel amaçlarla değil, ziyaretçi çeken sosyal ve kültürel etkinliklerle de kent ekonomisine katkı sağlayacaktır. Kale Mahallesi'nde yer alan eski tütün depoları veya fabrikalar, sanat galerisi, kültürel etkinlik merkezleri veya gastronomi müzesi gibi işlevlerle yeniden kullanılabilir. Örneğin, "Kale Tütün Kültür Merkezi" adıyla bir proje geliştirilerek, bu alanların sosyal, kültürel ve ticari etkinlikler için kullanılmasını sağlamak mümkündür. Yıkılma eğiliminde olan ticari ve sanayi yapılarının, çağdaş gereksinimlere uyacak şekilde yeniden işlevlendirilmesi önerilir. Örneğin, tütün depoları, sanat galerisi, kültürel etkinlik merkezi veya restoran gibi alanlara dönüştürülebilir. Mahallenin kimliğini koruyarak, bölgedeki eski ticari yapılar zanaatkâr çarşısına dönüştürülebilir. Yerel el sanatları üreticileri ve modern tasarımcılar için bir platform oluşturulabilir. Yıkılma riski taşıyan ve korunmaya muhtaç ticari yapılar, butik oteller, kafeler veya geleneksel restoranlar olarak yeniden işlevlendirilebilir. Örneğin, "Tarihi Kale Oteli ve Kültürel Deneyim Merkezi" projesi, bu tür yapılara yeni işlevler kazandırabilir.

- Yapısal Müdahale ve Bakım Planları: Yüksek müdahale gerektiren yapılarda, kapsamlı bakım ve restorasyon planları geliştirilmeli, yapıların teknik donanımları iyileştirilmelidir. Bu süreç, belirli aralıklarla gerçekleştirilen yapısal değerlendirmelerle desteklenmelidir. Kentsel koruma teşvikleri veya vergi indirimleriyle yapı sahiplerine mali destek sağlanarak, yapıların düzenli bakımı ve koruma önlemleri teşvik edilebilir. Bu, ekonomik yükten kaynaklanan yıkım eğilimlerini azaltabilir. Özel sektör ve kamu iş birliği ile mahalledeki tescilli yapıların restorasyonu için maddi destek sağlanabilir. Örneğin, "Kale Mahallesi Restorasyon Fonu" adı altında bir program başlatılarak, yapı sahiplerine teşvikler sunulabilir.

- Tescil ve Koruma Yasalarının Güçlendirilmesi: Samsun gibi kentlerde tarihi kimliği oluşturan yapıların koruma statüleri güçlendirilmeli, özellikle tescilli yapıların çevresel etkilerden korunmasına öncelik verilmelidir. Kentin kültürel belleği açısından önem taşıyan ticari yapıların tescil edilmesi ve yıkıma karşı yasal güvenceye alınması gerekmektedir. Sadece mimari veya estetik açıdan değil, ekonomik ve kültürel öneme göre de koruma kriterleri belirlenmelidir. Böylece, tütün depoları gibi endüstriyel miraslar da kapsam içinde kalır.

- Kat Sayısı ve Kent Dokusunu Koruma Stratejisi: Kentin mevcut az katlı dokusu, yüksek katlı yapılarla değiştirilmeden korunmalıdır. Yüksek kat talebine yönelik yeni düzenlemeler, kent merkezinin tarihi bölgelerinde kat sınırlamaları getirebilir. Kentin bu bölgesinde toprak satışı kısıtlanarak, bölgenin satış değeri düşürülebilir. Yeni yapılacak her yapı için, çatı tipi, cephe detayları ve genel mimari estetiğin tarihi yapılarla uyumlu olması şartı getirilebilir. Bu, tarihi dokuyu modern kentle bütünleştirmeyi kolaylaştıracaktır.

- Cephe Özelliklerini Koruma Programları: Estetik cephe detaylarına sahip tarihi yapılarda söve, balkon gibi mimari detayların korunması için restorasyon teşvikleri sağlanabilir. Bu sayede, yapıların estetik değeri zamanla kaybolmaz.

- Ekonomik Destek ve Girişimcilik Teşvikleri: Ticari yapılar, kültürel veya turistik faaliyetler için uygun hale getirilirken, ekonomik teşvikler ve kredilerle yapıların işlevsel kalması sağlanabilir. Tarihi yapıların restore edilmesi ve korunması sürecinde özel sektör, sponsorluk ve kültürel girişimlerle teşvik edilebilir. Böylece yapılar ekonomik değeri olan işlevler kazanarak korunabilir.

- Toplumsal Farkındalık ve Katılım Stratejileri: Halkın, tarihi yapıları korumanın önemine dair bilinçlenmesi, sürdürülebilir bir koruma kültürü oluşturur. Bu bağlamda, tarihi yapılar hakkında bilinçlendirme kampanyaları yapılabilir. Bölge sakinlerinin, tarihi yapıları koruma projelerine dahil edilmesi, yapıların bakımı ve sürdürülebilirliği konusunda önemli katkılar sağlar. Bu stratejiler, Samsun'un tarihi yapılarını koruyarak, kentin kimliğini sürdürülebilir bir şekilde geleceğe taşıyacak bir koruma politikasının oluşturulmasına yardımcı olabilir. Bölge sakinlerinin katılımıyla, "Kale Mahallesi Hatıraları" gibi belgesel veya sergi projeleri geliştirilebilir. Bu tür projeler, mahalle halkının bölgenin tarihine sahip çıkmasını teşvik eder. Bu bağlamda, çalışma yalnızca Kale Mahallesi'nin fiziksel dönüşümünü belgelemekle kalmamış, aynı zamanda bu dönüşümün ardındaki dinamikleri mekânsal, tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla analiz ederek bütüncül bir koruma perspektifi sunmuştur. Belirlenen stratejiler, yalnızca geçmişi muhafaza etmek değil, aynı zamanda yerel kimliği yeniden inşa etmek ve toplumsal belleği canlandırmak amacıyla yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda geliştirilecek her bir müdahale önerisi hem mekânsal sürekliliği sağlamak hem de kültürel mirasın yaşayan bir değer olarak kent yaşamına entegre edilmesini mümkün kılacaktır.

5. KAYNAKÇA

Baruh, L. T. (2018). Mülkiyet, finans ve mimarlık: Osmanlı Bankası şube binaları. *Toplumsal Tarih*, *290*, 26–35.

Dığıroğlu, F. (2011). *XIX. yüzyıl Karadeniz'inde yeni bir ticari merkez: Samsun* (Doktora tezi, Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?tezId=315770

Düzenli, E. (2022). Samsun'da modern kentin kuruluşu (1869–1919): Duhan Çarşısı, Reji İdaresi ve Tütün İskelesi üzerinden bir değerlendirme. *Mimarlık*, *424*, 44–49.

Emiroğlu, K. (Ed.). (2008). *Trabzon vilayet salnamesi (1904/2008; 1900/2008)*. Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Yazıcı, N. (2014). Osmanlı mimarlığında bir yönetim binası örneği: Canik/Samsun hükümet konağı. *İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği (İSTESOB)*, 313–330.

22

YIKIM VE YAPIM SÜREÇLERİ BOYUNCA TRABZON: BİR ORTA ÇAĞ KENTİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE KORUNMASI

Selin SUR[1], Ufuk SERİN[2]

[1] Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, selinsur@gmail.com
[2] Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ufukserin@gmail.com

ÖZET

Trabzon'un merkez ilçesi Ortahisar'da yer alan tarihi yerleşim, Anadolu'nun en uzun süre kesintisiz yerleşim gören alanlarından biridir. Surlar içinde ve dışında yer alan çok merkezli yerleşim yapısının Antik Çağ'dan itibaren varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Kent, Bizans döneminde özellikle önem kazanmış, 1204 yılında kurulan Trabzon İmparatorluğu'na başkentlik yapmış ve bu statüsünü 1461'de Osmanlı topraklarına katılana kadar korumuştur. Trabzon İmparatorluğu döneminde, başkent olarak imparatorluk ritüelleri doğrultusunda yeniden kurgulanan kentte birçok anıtsal yapı inşa edilmiştir. Trabzon'un kentsel ve mimari mirası, Bizans, Latin, Kafkas ve Doğu kültürleri arasındaki etkileşimlerin izlerini taşır. Her ne kadar kentin Orta Çağ'a ait mirasının önemli bir bölümü günümüze ulaşamamış olsa da, bu dönemden kalan bazı önemli yapılar halen ayaktadır ve Trabzon'un kültür mirasının bel kemiğini oluşturur. 1916–1918 Rus işgali sırasında yaşanan tahribata rağmen, Trabzon Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çok merkezli yapısını büyük ölçüde korumuştur. Ancak, 1960'lardan itibaren yapılan kıyı dolguları, tarihi dokuya aykırı inşaatlar ve bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılan yıkımlar, hem kentin doğal peyzajını hem de tarihi dokusunu geri döndürülemez biçimde tahrip etmiştir. Bu çalışma, Trabzon'un Bizans dönemi mirasının korunması ve görünürlük kazanmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kentin Orta Çağ'a ait kentsel dokusunu ve kültürel mirasını tanımlamak, yorumlamak ve güncel durumu belgelemek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Orta Çağ, Çok kültürlü kentler, Kent arkeolojisi, CBS

1. GİRİŞ

Bu araştırma, Trabzon'un merkez ilçesi Ortahisar'da yer alan tarihi kentin Bizans mirasını ve kentsel dokusunu belgelemeyi ve korunmasına yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlayan ve devam etmekte olan bir doktora tezinin parçasıdır. Doktora çalışması, Trabzon'daki Bizans dönemine ait yapıların belgelenmesini, büyük ölçüde kaybolmuş miras alanlarının olası konumlarının tespit edilmesini, kentin tarihi topoğrafyasının haritalanmasını ve 13. ve 15. yüzyıllar arasına tarihlenen Geç Orta Çağ Trabzonu'nun

mirasının yorumlanmasını hedeflemektedir. Ayrıca, uluslararası koruma ilkeleri doğrultusunda, kamusal erişimin korunması ve geliştirilmesine yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Trabzon'un dikkat çeken özelliklerinden biri, Anadolu'nun en uzun süre kesintisiz yerleşim görmüş kentlerinden biri olarak tanımlanmasıdır (Brandes, 1989, 131). Kentin, sur içi ve sur dışındaki çok merkezli yerleşim yapısının, Antik Çağ'dan bu yana varlığını sürdürdüğü ileri sürülmüştür (Bryer, 1986). Trabzon, Antik dönemde Pontos bölgesinin önemli bir şehriydi. 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu'nun Chaldia Teması'nın başkenti olarak hizmet vermiştir (Finlay, 1851, 357). 1204 yılında IV. Haçlı Seferi sonucunda Konstantinopolis'in Latinler tarafından ele geçirilmesinin ardından, Bizans İmparatorluğu parçalanmış ve Epiros Despotluğu, İznik İmparatorluğu ve Trabzon İmparatorluğu ardıl devletleri ortaya çıkmıştır (Haldon, 2005, 118-120) (Şekil.1). Bu süreçte Trabzon, Büyük Komnenos hanedanı tarafından kurulan bağımsız Trabzon İmparatorluğu'nun merkezi haline gelmiştir. Bu imparatorluk, Konstantinopolis 1261'de Paleologoslar tarafından yeniden ele geçirilip Bizans İmparatorluğu ayağa kaldırıldıktan sonra da, 1461 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmasına kadar bağımsızlığını ve varlığını sürdürmüştür.

Şekil 1. Bizans İmparatorluğu'nun ardıl devletlerini gösteren harita (https://en.wikipedia.org/wiki/Empire_of_Trebizond).

Trabzon İmparatorluğu, Büyük Komnenoslar'ın yönetiminde Bizans geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmış, coğrafi ve kültürel olarak doğu medeniyetleriyle etkileşim içinde olmuş, böylece kendine özgü bir kültürel ortam geliştirmiştir (Bryer, 1975; Keçiş, 2009). Bu dönemde kent, önemli anıtlarla donatılmış, imparatorluk ailesinin törensel ihtiyaçlarına uygun biçimde şekillendirilmiş ve bir Bizans başkenti niteliği kazanmıştır (Eastmond, 2004). Kentte günümüzde varlığını sürdüren, önde gelen tarihi yapıların çoğu bu döneme aittir. Orta Çağ boyunca Trabzon, canlı ticaret yollarının kavşağında yer alan önemli bir liman kenti olmanın yanı sıra Bizans, Latin, Kafkas ve Doğu etkilerinin iç içe geçtiği kozmopolit bir merkez olmuş, bu karakterini geçtiğimiz yüzyıla kadar taşıyabilmiştir.

Günümüzde Trabzon, Karadeniz Bölgesi'nin en kalabalık ikinci şehri olup uluslararası bir limandır (https://cip.tuik.gov.tr/). Şehir, 20. yüzyılın başlarında çok kültürlü yapısını kaybetmiş, 1970'lerden itibaren yerleşime uygun alanların az oluşu, nüfus baskısı ve yetersiz kentsel planlama nedeniyle düzensiz yapılaşma sürecine girmiştir. Devam eden, tarihi dokuyu görmezden gelen 'kentsel gelişim' ile kentte yapılan yıkımlar ve yeni yapılaşma, kültürel mirasa ve tarihi dokuya ciddi zararlar vermiştir ve bu zararların çoğu geri döndürülemez niteliktedir. Yeni inşaat ve kentsel dönüşüm projeleri, tarihi kent dokusu için günümüzde de tehdit oluşturmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'de Bizans mirasının korunmasına dair süreçler, ideolojik, politik ve eğitimsel nedenlerle kendine özgü zorluklar taşımaktadır (Serin, 2008; 2024a; Gümüşlü, 2021). Trabzon'un resmi tarih anlatısı, her ne kadar kentin 4000 yıllık olduğu varsayılan geçmişinden övgüyle söz etse de, büyük ölçüde Osmanlı dönemine indirgenmiştir. Bizans dönemine ait çok sayıda yapı zamanla ortadan kalkmış, 20. yüzyılda bazıları kasıtlı biçimde yok edilmiş ve günümüze ulaşabilen anıtların Bizans kimliği çoğunlukla görünmez hale getirilmiştir. Bugün, Trabzon'un Orta Çağ geçmişi ve Bizans karakteri neredeyse belirsizleşmiştir. Şehrin günümüze kadar korunabilen kiliselerinin neredeyse tamamı camiye çevrilmiş olduğu için korunabilmiştir. Bu bağlamda, Trabzon'un Orta Çağ (ağırlıklı olarak, Bizans) katmanının yeniden belgelenmesi, yorumlanması ve korunması gerekliliği açıktır.

Uluslararası tüzük ve ilkeler, kültürel mirasın korunması için temel yaklaşımları şekillendirir. 1964'te kabul edilen Venedik Tüzüğü'nden bu yana, UNESCO ve ICOMOS ilkeleri kültürel mirasın korumasında bütüncül bir anlayışa doğru evrilmiştir. Venedik Tüzüğü (ICOMOS, 1964) özgünlüğe ve asgari müdahaleye vurgu yaparken, Washington Tüzüğü (ICOMOS, 1987) kentsel gelişimle bütünleşik korumayı, Xi'an Deklarasyonu (ICOMOS, 2005) kültürel bağlamın önemini, Tarihi Kentsel Peyzaj Hakkında UNESCO Tavsiyesi (UNESCO, 2011) ise doğal, kültürel ve tarihî değerlerin birlikte ele alınmasını savunur. Bu tüzük kentsel peyzajlardaki tarih katmanlarını haritalamak ve anlamak için Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gibi araçların kullanılmasını teşvik eder ve bu çalışma için özellikle önemlidir. Bu ilkelerle uyumlu olarak, bu araştırma Trabzon'un Bizans katmanını CBS üzerinde haritalamayı ve şehrin zengin mirasının korunmasını ve gelecek nesiller için erişilebilir olmasını sağlayarak uluslararası standartlara uyan bir koruma stratejisi önermeyi amaçlamaktadır.

Uluslararası ilkelerin de vurguladığı gibi, tarihi kentsel çevrede kültürel mirası korumak, o çevrenin tarihsel ve mekansal karakterine ilişkin kapsamlı bir belgeleme ve araştırmayı gerektirir. Kesintisiz yerleşime sahne olmuş kent merkezlerinde arkeolojik kazı her zaman mümkün olmamaktadır. Trabzon'da da yakın zamana kadar planlı kazı yürütülmemiş, buluntuların çoğu inşaat faaliyetleri sırasında tesadüfen gün yüzüne çıkarılmıştır (Kaya, 1999; Kılıç, vd., 2021). İlk sistematik kazı, 2021 yılında Büyük Komnenos imparatorluk saray kompleksinin yer aldığı İç Kale bölgesinde başlamıştır. Bu nedenle, kenti anlamak için yalnızca kazıya dayanmayan, daha geniş kapsamlı bir metodolojik yaklaşım gereklidir. Korumacı mimar ve mimarlık tarihçisi Charalambos Bouras, bir Orta Çağ kentini anlamak için kazıların yanı sıra arkeolojik, tarihsel ve mekânsal analizlerin önemini vurgulamış ve şu temel adımları önermiştir (Bouras, 2002, 500):

- · Yapıların mevcut durumunun haritalanması,
- · Kentin farklı dönemlerdeki durumunun tanımlanması,

- · Mimari ve kentsel kullanımın üretimle ilgili taşınabilir buluntular yardımıyla tespit edilmesi,
- · Fiziksel ve yazılı kanıtların birlikte yorumlanması,
- · Kentsel gelişimin araştırılması ve bunun tarihsel olarak yorumlanması.

Çalışmamız, bilimsel kazıların sağladığı verilerin önemini teslim etmekle birlikte, kazıların eksikliğini bu çok katmanlı metodoloji ile telafi etmeyi amaçlamaktadır.

2. TRABZON'DA YAPIM VE YIKIM SÜREÇLERİ

Trabzon'un Orta Çağ öncesi kent tarihine ilişkin veriler sınırlı olmakla birlikte, mevcut yazılı kaynaklar Roma, Bizans ve Trabzon İmparatorluğu dönemlerinde gerçekleşen imar faaliyetleri ile dönem dönem gerçekleşen kitlesel yıkımlara dikkat çeker. Osmanlı egemenliğine girmesiyle birlikte kent, giderek Osmanlı karakteri kazanmış, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine geçişte ise çok kültürlü kimliğini ve Orta Çağ yapılarının kullanıcılarını büyük ölçüde yitirmiştir. Buna karşın, 1960'lara kadar önemli ölçüde fiziksel değişime uğramadan gelebilmiştir. Bu tarihten itibaren ise Trabzon'da yapım ve yıkım süreçleri eş zamanlı olarak gözlemlenmektedir.

2.1. Antik Dönem'de Trabzon (Trapezus)

Trabzon'un antik dönemdeki kentsel yapısına ilişkin bilgimiz sınırlıdır. Anthony Bryer (1986), kentin Antik Dönem'den itibaren sur içi ve sur dışındaki farklı merkezlerden oluşan bir yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, kalenin doğusunda yer alan Meydan ve ona bağlanan sokakların kısmen ızgara plana göre şekillenmesi nedeniyle Meydan'ı antik *agora*, Kahramanmaraş Caddesi'ni ise kentin ana aksı olarak tanımlamıştır. Öte yandan, kalenin kuzeyinde *Molos* denen antik limanın yer aldığı, burada 1970'lere kadar görülebilen mendirek kalıntılarından dolayı zaten bilinmekteydi. Kentin bu bölgesi hâlâ Moloz olarak anılmaktadır. Bu limanın Roma İmparatoru Hadrian (117-138) tarafından gerçekleştirilen inşa faaliyetleri sırasında yapıldığı bilgisi, MS 2. yüzyılda Trabzon'a resmi ziyarette bulunan Kapadokya valisi Arrian'ın raporlarından elde edilmektedir (Arr. *Peripl. M. Eux.* 1, 1-2). Limana ait kalıntılar 2018 yılında Ortahisar Belediyesi'nin inşaatı sırasında gerçekleştirilen kurtarma kazılarıyla ortaya çıkarılmış ve belgelenmiştir (Kılıç, vd., 2021). Geçtiğimiz yıllarda Kadınlar Pazarı'nın yenilenmesi sırasında Aşağı Hisar'ın doğu surlarının altında da bazı kalıntılar bulunmuş, ancak bunlara ait veriler henüz yayınlanmamıştır.

Arrian, limanın yanı sıra İmparator Hadrian'ın heykelinden ve Tanrı Hermes'in heykelinin bulunduğu bir tapınağın yapımından da söz eder. Söz konusu tapınağa ait olabilecek kalıntılar, 1997 yılında, Tabakhane Vadisi'nin doğusunda, sur dışında bulunan Tabakhane Camii'nin yanındaki parselde yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkarılmıştır (Kaya, 1999) ve günümüzde Ayasofya Camii'nin bahçesinde sergilenmektedir (Şekil.2, Şekil.3).

Şekil 2. Antik dönemdeki ana yol aksları ve kurtarma kazılarında elde edilen buluntuların konumları (Selin Sur).

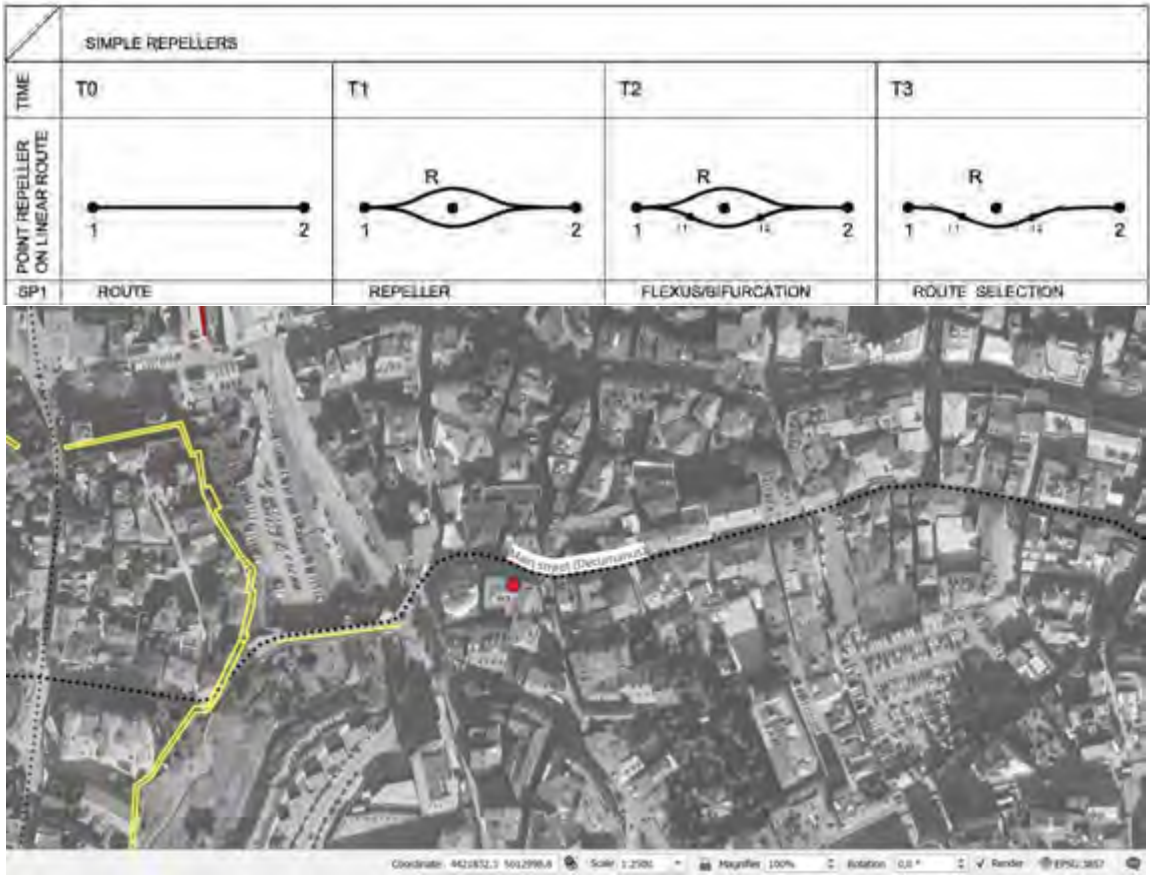

Şekil 3. Ayasofya Camii'nin bahçesinde sergilenen Tabakhane kazısı buluntuları (Ufuk Serin, 2025).

Trabzon Kalesi'nin ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, kentin MS 3. yüzyılda 'barbar' kavimlerin saldırısına uğradığı dönemde, burada iyi korunan bir kalenin varlığı yazılıdır. Bu saldırılarda Borani adı verilen kavmin "tüm tapınakları, evleri ve şehre güzellik katan her şeyi yıktığı, kentin hemen yanındaki taşrayı harap ettiği" belirtilmiştir (Zos. 1.33). Bryer (1986, 266) bu 'taşra'nın, "hiçbir zaman surlarla

çevrilmemiş bir *vicus*" olduğu görüşündedir. 1997 yılında ortaya çıkarılan kalıntıların ait olduğu tapınak da bu saldırılarda yıkılmış olabilir. "Kentin hemen yanındaki taşra" ifadesi, yukarıda söz edilen arkeolojik verilerle birlikte değerlendirildiğinde, Trabzon'un Antik dönemde sur içi ve dışındaki yerleşim alanlarından oluşan çok merkezli bir kent olduğunu doğrular niteliktedir.

Sur dışındaki kent merkezi ile sur içini bağlayan ana yol aksı, Bryer ve Winfield (1985, 201)'in önerisinin aksine Kahramanmaraş Caddesi değil, Tabakhane Köprüsü'nden başlayarak Meydan'a uzanan Uzun Sokak olmalıdır. Çünkü Kahramanmaraş Caddesi, I. Dünya Savaşı'nda gerçekleşen Rus işgali sırasında, Rus Caddesi ismiyle açılmıştır (Kefeli, 2013, 130; Akarca, 2022, 31). Tapınağa ait kalıntıların da bulunduğu Uzun Sokak aksı ise, barbar saldırıları sırasında var olmalıdır. Sur içine erişimi sağlayan Tabakhane Köprüsü ile çizgisel bir devamlılık gösteren Uzun Sokak, tapınak kalıntılarının bulunduğu ve Tabakhane Camii'nin yer aldığı alanda bir kıvrım yapmaktadır. Bu kıvrım, yapı kalıntılarının buraya yığılması sonucu itici faktör rolü oynaması ve öncesinde düz olan yolun, kalıntıların etrafından dolandırılmasıyla oluşmuş olabilir (Şekil.4). Eğer tapınak barbar saldırılarında yıkıldıysa, bu durumda söz konusu saldırılar, Uzun Sokak'ın mevcut formu için bir *terminus ante quem* oluşturabilir.

Şekil 4. Tapınak kalıntılarının bulunduğu konumda, Uzun Sokak'ta oluşan kavis (Tablo: Camiz, 2018, 1366; Harita: Selin Sur)

Barbar saldırılarınının ardından Trabzon'un uzun süre toparlanamadığı ve ancak 6. yüzyılda İmparator I. Jüstinyen'in (527-565) kentin idari statüsünü yükseltmesiyle birlikte yeniden yatırım almaya başladığı, günümüzde mevcut olmayan, kentin çeşitli yerlerinde bulunan yazıtlardan ve tarihçi Prokopius'un ifadelerinden anlaşılmıştır (Procop. *Aed*. 3, 7; Feissel 1992, 383-396). Bu yatırımlar kapsamında kamu yapılarının ve muhtemelen surların onarıldığı, kentin koruyucu azizi Evgenios adına bir su kemeri inşa ettirildiği bilinmektedir. Ancak bu su kemerinin günümüze ulaşıp ulaşmadığı henüz tespit edilmemiştir.

2.2. Orta Çağ: Başkent Trabzon (Trapezounta)

Genel olarak Anadolu'nun antik kentlerinde, 'Karanlık Çağ' olarak da anılan 7. ve 9. yüzyıllar arasında, başta Pers ve Arap akınları gibi bazı faktörlere bağlı olmak üzere, kentlerin küçülerek kale içine çekilmesi şeklinde kendini gösteren bir değişim süreci gözlemlenirken, Trabzon'un bu süreci yaşamadığı ve Antik dönem özelliklerini Orta Çağ'a taşıdığı söylenebilir. Kentler ile kasabaların birbirinden farksızlaştığı bu dönemde Trabzon "kent *(polis)*" kalmayı başarabilen birkaç merkezden biridir (Angold, 1985, 4; Haldon, 1999, 11). Geç Orta Çağ'da Trabzon İmparatorluğu'nun kurulmasıyla kentin Bizans kimliği pekiştirilmiş ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılmıştır. Trabzon'un korunabilmiş en eski Orta Çağ yapısı, günümüzde müze olarak kullanılan Küçük Ayvasıl (Azize Anna) Kilisesi olup, giriş kapısının üstünde bulunan yazıta göre 884/885 yıllarında yeniden inşa edilmiştir (Millet, 1895, 434; Bryer ve Winfield, 1985, 182, 219). Ortahisar Fatih Camii olarak bilinen Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi ve Yeni Cuma Camii olarak bilinen Aziz Evgenios Kilisesi gibi, ilk inşa tarihleri kesin olarak bilinmeyen yapılar ise Geç Orta Çağ'a kadar çeşitli onarımlardan geçmiştir (Ballance, 1960, 146-151, 156-159; Bryer ve Winfield, 1985, 223-224, 239).

Eastmond (2004, 19)'a göre, 1204 yılında Trabzon'un başkenti olduğu Trabzon İmparatorluğu'nun kuran ve 1214 yılında Sinop'u kaybetmesiyle Konstantinopolis'i ele geçirme iddiasını büyük ölçüde yitiren Büyük Komnenos hanedanı, bu tarihten itibaren kente başkent kimliği kazandıracak bir yapılaşma süreci başlatmıştır. Bu süreçte, Büyük Komnenos hanedanının ritüel gereksinimleri de göz önünde bulundurularak, katedral olan Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi, İmparator I. Alexios (1204-1222) tarafından 1214 yılında yeniden yaptırılmıştır. Ardından Andronikos Gidon (1222-1235) döneminde, sarayın onarım ve yeniden inşa faaliyetleri sürdürülmüştür. Hâlâ kısmen varlığını sürdüren bu saray, diğer örnekleri yalnızca İstanbul ve Mistra'da bulunan Bizans saray mimarisinin çok önemli ve istisnai bir temsilcisidir (Serin, 2024b, 158). Kent morfolojisine etki eden en önemli yeni yapı ise, I. Manuel'in (1238-1263) yaptırdığı düşünülen Ayasofya Kilisesidir.

Ayasofya, kalenin 2 km batısında yer almakta olup, bu uzaklık Eastmond (2004) tarafından hanedanın tören geçitleri için kentte uygun bir yol bulunmamasıyla açıklanmıştır. Ayasofya'nın inşasıyla birlikte, Meydan'ın güneybatısından, bugünkü Uzun Sokak'tan başlayan yol Tabakhane Köprüsü üzerinden sur içine, Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi'ne ulaşıyor, ardından Zağnos Köprüsü'nden devam ederek sur dışına çıkıp, çugan adı verilen oyunların oynandığı, Osmanlı Dönemi'nde Kabak/Kavak Meydanı olarak anılan alanda bulunan *tzykanisterion*'un güneyinden ilerleyerek Ayasofya'ya varıyordu (Eastmond, 2004, 14). Bu yol, "*Via Imperiale* (İmparatorluk Yolu)" olarak adlandırılmış olup, toplam uzunluğu 3 km'dir ve günümüzde de kentin en önemli akslarından biridir (Şekil.5).

Bu dönemde inşa edilen kiliselerin ortak ve belirleyici bir özelliği, merkezi dıştan beşgen apsise sahip olmalarıdır. Çok kenarlı apsisler Bizans kiliselerinde görülmekle birlikte, merkezi beşgen apsis Trabzon'daki kiliselere ait bir özellik olarak tespit edilmiştir (Bryer and Winfield, 1985, 246). Trabzon'da inşa edilen çok sayıda kiliseden yalnızca birkaçı sur içinde yer alırken, çoğu kilise sur dışında, özellikle doğu varoşlarında yer alıyordu.[1] Bu kiliseler odak ve çekim noktası oluşturmuş, mahallelerin gelişimine katkıda bulunmuştur (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018, 717-719).

Şekil 5. Geç Orta Çağ'da *via imperiale* ve diğer önemli yollar (Selin Sur).

Geç Orta Çağ'da kentin görünümünü değiştiren kapsamlı yapım faaliyetlerinden bir diğeri, İmparator II. Alexios (1297-1330) tarafından, eski liman bölgesini de kapsayan alanda, günümüzde Aşağı Hisar olarak bilinen surların inşa edilmesidir. Bu surların yapımı 1324 yılında tamamlanmıştır (Bryer ve Winfield, 1985, 183). Zağnos veya İskeleboz Deresi olarak bilinen, Zağnos Vadisi'nden akan derenin taşıdığı alüvyonlarla birkaç yüzyıl içinde dolmuş olduğu anlaşılan eski liman alanının, Geç Orta Çağ'a gelindiğinde surlarla korunması gerekli görülen bir yerleşim yeri haline geldiği görülmektedir.

Doğu varoşlarında, doğal liman işlevi gören Çömlekçi Limanı (Daphnous/Diafunda)'nın hemen üzerinde bulunan, antik *agora* olduğu düşünülen Meydan, Orta Çağ'da hem kentteki ticaret hem de törenler için önemli ve günümüze kadar süreklilik gösterebilmiş bir açık alandır. Orta Çağ kaynaklarında da adı μαϊτάνιν (Meitanin) olarak geçmektedir ve Paskalya bayramında Trabzon İmparatoru'nun halkla buluştuğu yerdir (Kennedy, 2019, 40-41). Bu ismin Doğu'dan gelen tüccarlarla olan kültürel alışverişin bir sonucu olarak buraya verildiği tahmin edilmektedir, çünkü Meydan ticaret kervanlarının buluşma noktasıydı (Bryer ve Winfield, 1985, 198). Bugünkü Atatürk Meydan Parkı'nın olduğu alan, hâlâ kentin en canlı kamusal alanıdır (Şekil.6).

[1] 'Varoş' kelimesi 1990'lardan itibaren "dar gelirli halkın yaşadığı mahalle" anlamını almış olsa da, aslen "sur dışı mahalle" anlamındadır (https://www.nisanyansozluk.com/kelime/varoş).

Süreklilik gösteren bir diğer kamusal alan ise, batı varoşlarında yer alan, sonradan Kabak/Kavak Meydanı olarak anılan *tzykanisterion*'dur. Yalnızca Atina, Konstantinopolis, Efes ve Lakedemon gibi bazı merkezlerde bulunduğu bilinen (Bouras, 2002, 526) *tzykanisterion*'un Trabzon'daki varlığı kesin değildir. Ancak, Orta Çağ kaynakları İmparator I. Ioannes Komnenos Axouchos'un *çugan* oynarken düşüp öldüğünü bildirdiği için (Kennedy, 2019, 2-3), araştırmacılar bir oyun sahasının olması gerektiğini varsaymıştır. Finlay (1850, 35-36) bu sahanın yeri için Kavak Meydanı'nı önermiş, Bryer ve Winfield (1985, 202) de bu fikri takip etmiştir. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki ziyaretinde cirit oynandığını bildirdiği Kavak Meydanı (Dağlı ve Kahraman, 2003, 114), 1952-2017 yılları arasında Hüseyin Avni Aker Stadyumu'nun bulunduğu yerdir (Küçük Karakaş ve Gerçek Atalay, 2023). Meydan, stadyumun yıkıldığı 2017 yılına kadar spor alanı olarak süreklilik göstermiştir. Yıkımdan sonra bu alan Hüseyin Avni Aker Millet Bahçesi olarak yeniden düzenlenmiştir.

Şekil 6. Atatürk Meydan Parkı (Ufuk Serin, 2025).

Anadolu'daki birçok yerleşim gibi çok kültürlü, kozmopolit bir yapıya sahip olan Trabzon'da, Geç Orta Çağ'da yerleşik nüfusu oluşturan Rum ve Ermenilerin dışında, Latinler de yerleşmeye başlamıştır. Buraya 13. yüzyılda yerleşen Ceneviz ve 14. yüzyılda yerleşen Venedik ticaret kolonilerinin mahalleleri ve kaleleri de Trabzon Kalesi'nin doğusunda yer almaktaydı (Bryer ve Winfield, 1985, 197-198, 202-204; Shukurov, 2012, 78). Venedikliler'in kalesi yok olmuş, Cenevizler'e ait olan *Leontokastron* (Güzelhisar) kısmen korunarak günümüze ulaşabilmiştir.

Bu çalışma kapsamında Orta Çağ'da kentin gelişimi ve bu döneme ait yapılar mümkün olduğu ölçüde haritalanmıştır. Orta Çağ'da kente kazandırılan yapılar Trabzon'un yaşayan kültür mirasının büyük ve önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ne yazık ki, yapıların önemli bir kısmı korunamamıştır.

2.3. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu 1461'de Trabzon'u ele geçirdikten sonra, kent demografik olarak değişmeye başlamıştır. Türkleşmeye ve İslamlaşmaya başlayan kentte Hristiyanlar 1486'da toplam nüfusun %80'ini oluştururken, 1583'te bu oran %46'lara gerilemiştir (Lowry, 2009). 1583'ten 20. yüzyıla kadar ise bu oran neredeyse değişmemiştir (Lowry ve Emecen, 2012, 299). Dağınık yapısı korunan kent, sınırlı ölçüde kalenin batısına ve güneydoğusuna doğru yayılmıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyılda yapılmaya başlanan Trabzon haritalarına bakıldığında, Orta Çağ'da olgunlaşan kent dokusunun büyük ölçüde korunduğu ve değişmediği görülmektedir (Şekil.7).

Osmanlı yönetimine girmesiyle birlikte kentteki bazı kiliseler camiye dönüştürülerek kullanılmaya devam etmiştir. Fetih geleneğinin bir parçası olarak Trabzon'un katedrali olan Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi fethin ardından camileştirilmiştir (Tuluk, vd., 2010). İlerleyen yüzyıllarda nüfus Müslümanlaştıkça Ayasofya, Aziz Evgenios (bugünkü Yeni Cuma Camii), Aziz Andrea (bugünkü Molla Nakip Camii), Aziz Filippo (bugünkü Kudrettin Camii), Aziz Akindinos (bugünkü Fatih Küçük Camii) Kiliseleri gibi bugün de varlığını sürdüren yapılar camiye dönüştürülmüştür. Yapıların korunabilmiş olmasında bu dönüşümün de katkısı vardır.

Yavuz Sultan Selim'in 1512 yılında tahta çıkmadan önce 24 yıl sancakbeyi olarak görev yaptığı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 1494 yılında dünyaya geldiği Trabzon, bu sultanların döneminde onların kentle olan ilişkileri dolayısıyla görece önem kazanmıştır (Jennings, 1976, 42). Günümüze ulaşmış önemli Osmanlı yapılarının en eskileri 16. yüzyıla tarihlenmektedir. 1514 yılında surların batısında inşa edilen Büyük İmaret (Hatuniye) Camii ve Türbesi, zamanla burada Gülbaharhatun Mahallesi'nin oluşmasını sağlamıştır (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018, 719). Kavak Meydanı civarında türbe, cami ve mescitlerin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Böylece batı varoşları, sınırlı da olsa, büyümüştür.

I. Dünya Savaşı'nda, 1916-1918 yılları arasında Rus yönetimi altına giren Trabzon, Cumhuriyet öncesi son kez yapım-yıkım faaliyetlerine konu olmuştur. Rus komutan Sergey Rudolfoviç Mintslov günlüklerinde bu faaliyetlerden bahsetmiş, kenti 50 *sajen* (1 *sajen*=2,13 m) uzattıklarını, araba geçemeyen sokakların genişletildiğini, yeni sokaklar açıldığını belirtmiş, ancak bu çalışmaların plansız biçimde ilerletilmesini eleştirmiştir (Mintslov, 2008). Bu dönemde Trabzon'un belediye başkanlığını yapan Yakov Kefeli de anılarında Rus ana caddesinin açılmasının gerekliliğini ve bunun için 2 ay içinde bir kent planı hazırlandığını, bu plan üzerinden 4 *verst* (1 *verst*=1,06 km) uzunluğunda ve 4 *sajen* genişliğinde tasarlanan Rus Caddesi'nden, yani bugün kentin en önemli caddesi olan Kahramanmaraş Caddesi'nden bahseder (Kefeli, 2013, 128-131). Kefeli bu yolun yapımı için mümkün olduğunca evlerin yıkılmamasına dikkat edileceğini ve üzerinde yıkık evler olan özel arazilerin kullanılacağını belirtse de, biri "Trabzon'da nadir görülen 3 katlı taş bina" olmak üzere 30 evin yıkılması önceden planlanmıştır. Sonuç olarak hem doğu varoşlarındaki hem de sur içindeki geleneksel doku yırtılarak içinden geçilmiş, Aşağı Hisar ile yeni yolun kesiştiği noktalarda da surlarda geçit açmak için kısmi yıkımlar yapılmıştır (Şekil.8).

Şekil 7. Maunsell'in Trabzon haritası (1898).

Şekil 8. Kahramanmaraş Caddesi'nin güzergahı (Selin Sur).

2.4. Cumhuriyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki en önemli değişimlerden biri Trabzon'un demografik yapısında yaşanmıştır. 1915 yılında Sevk ve İskân Kanunu kapsamında alınan karar ile Ermeniler (Takvim-i Vekâyi, No: 2189, 19 Mayıs 1331) ve 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması kapsamında uzlaşılan Nüfus Mübadelesi ile Rumlar zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Nüfusun homojen bir yapıya kavuşmasıyla bu cemaatlere ait manastır, kilise gibi yapılar kullanılmaz olmuş, mülkiyetleri el değiştirmiş, kaderine terk edilmiş ya da bilinçli olarak yıkılmıştır (Şekil.9).

Cumhuriyet Dönemi'nde kentteki ilk imar faaliyetlerinden biri, 1924 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla, Meydan'dan denize doğru inen Gazipaşa Caddesi'nin yine kent dokusu kısmen yıkılarak açılmasıdır (Erol, 2022, 203).[2] 1938 yılında Trabzon'un ilk imar planı Fransız şehir plancısı Jacques Henri Lambert tarafından hazırlanmış, ancak 1970'te hazırlanan imar planına kadar yürürlükte kalan bu plan tam olarak uygulanamamıştır (Düzenli, 2010, 302).

1937 yılında, Abideleri Koruma Heyeti üyesi Mimar Sedat Çetintaş, Kültür Bakanlığı tarafından kentteki tarihi eserleri tespit etmesi için görevlendirilmiş ve 'Trabzonun San'at Eserleri' başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda, tespit ettiği tarihi yapıları "sanat değerlerine göre" sınıflandıran Sedat Çetintaş, "Trabzon şehrinde ne Bizans, ne de Türk eseri olmak üzere şaheser denecek kıymette bir abide görülmediğini" belirtmiş, bazı cami, türbe ve mescidleri tamamen değersiz ve yıkılması uygun bulmuştur. En önemli Orta Çağ yapılarından olan Yeni Cuma Camii (Aziz Evgenios Kilisesi) bu raporda hiçbir kategoride yer almamıştır (Çetintaş, 2010, 365-381). Çetintaş, kentteki birçok tarihi yapı sonraları bu rapora dayanarak yıkıldığı için eleştirilmiştir (Lowry, 2009, 210).

1960'lardan günümüze kadar uzanan süreçte özellikle yol yapımları ve kıyı dolguları Trabzon'un tarihi kent dokusu ve doğal peyzajına geri dönüşü olmayan zararlar vermiştir. 1964 yılında, hiçbir planda yer almayan sahil yolu tamamlanmıştır. 1970 tarihli imar planında sur içi bölgesi ve Bedesten çevresi protokol alanı olarak belirlenmiş ve sahil yolunun ulaşım ihtiyacını karşılamaması sebebiyle kentin doğusu ile batısını birbirine bağlayacak, surların hemen güneyinden geçen bir yol (Tanjant Yol) yapılması önerilmiştir. 1984 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü'nün aldığı kararla güzergahı kentsel sit alanı olan Ortahisar'dan geçecek şekilde değiştirilen ve dava konusu olan yol 2000'li yıllarda inşa edilmiştir (Zorlu, vd., 2010). Tanjant Yolu sur içi kent dokusunun ve Ortahisar surlarının tahribatına sebep olmuş, örneğin Orta Çağ kilisesinden camiye dönüştürüldüğü bilinen Zeytinlik Camii bu yolun yapımı sırasında yıkılmıştır (Ballance, 1960, 164).

1970'lerden itibaren kıyıların hızla doldurulduğu, bu yıllarda çekilmiş hava fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Antik liman kalıntıları bu dolgularla birlikte yok olmuştur. 2007 yılında tamamlanan Karadeniz Sahil Yolu, Trabzon Devlet Sahil Yolu'nun kuzeyine, kıyı dolguları daha da genişletilerek yapılmış, Trabzon Kalesi'nin

[2] O yıllarda hâlihazırda kentin yukarı kısımlarının deniz havasından faydalanması için denize dik sokaklar açılması yönünde planlama ve çalışmalar yürütülüyordu (Erol, 2022, 203). Daha sonra imar planını hazırlayan J. H. Lambert de denize dik caddeler açılması gerektiğini vurgulamış ve Gazipaşa Caddesi'nin açılmasını isabetli bulduğunu belirtmiştir (Lambert, 2010, 308).

kuzeyindeki alanda kıyı dolgusu 500 metreye yaklaşmıştır. Burada inşa edilmekte olan, Klasik Osmanlı üslubunu taklit eden Hanife Hatun Camii ve Külliyesi birçok yerden görülebilmekte, kütlesi ile kentteki tüm anıtsal tarihi yapıları ezmekte, sahil tarafından bakıldığında kent silüetinde baskın çıkmaktadır (Şekil.10). Sahil yollarının yapımı Trabzon'un doğal peyzajını geri dönülemez biçimde tahrip etmiş ve kentin denizle ilişkisini tamamen koparmıştır. Yalnızca Güzelhisar'ın kuzeyindeki alanda, 150-200 metre uzunluğunda bir kıyı parçası doğal çizgisini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Son olarak, kentin güneyinde inşa edilen, 2025 yılında tamamlanan Kanuni Sultan Süleyman Bulvarı, Trabzon'un tarihi ve doğal peyzajında önemli bir yeri olan Boztepe'nin kuzeyi ile doğusu arasındaki tünele viyadükle bağlanmıştır. Bu viyadük yalnızca kent silüetine olumsuz katkısıyla kalmamış, aynı zamanda tarihi yapılara ve doğal varlıklara zarar vermiştir (Şekil.11).

Son yıllarda, turizmi hızlandırma amacıyla özellikle kentsel sit alanlarında bazı koruma girişimlerinde bulunulduğu görülse de, imar faaliyetleri Trabzon'un kültür mirasını tehdit etmeye devam etmektedir. Örneğin Çömlekçi Mahallesi'nde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm ile, bazı tarihi yapılar 'korunmuş,' tarihi sokak dokusu ise tamamen yok edilmiştir. Söz konusu alanda son dönemde inşa edilen yapılar, kütle ve ölçek bakımından geleneksel yapıların önüne geçmektedir. Burada bulunan, işlevi değiştirilmiş iki tarihi kilise ve geleneksel sivil mimari örnekleri ile ilgili halihazırda bir çalışma yapılmadığı ve özellikle ahşap konut yapılarının hızla yıpranmakta, hatta yıkılmakta olduğu gözlemlenmiştir (Şekil.12).

Şekil 9. Haritalanabilen Orta Çağ kültür varlıkları ve yolları ile modern kıyı dolguları ile yolları gösteren harita (Selin Sur).

Şekil 10. Hanife Hatun Camii'nin kent silüetine etkisi (Selin Sur, 2025).

Şekil 11. Kanuni Sultan Süleyman Bulvarı Viyadüğü'nün tarihi yapılarla ilişkisine bir örnek (Selin Sur, 2025).

Şekil 12. Çömlekçi Mahallesi kentsel dönüşüm alanı (Selin Sur, 2025).

3. SONUÇ

Bu çalışma, Trabzon kentinin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümlere rağmen, mekânsal sürekliliğin izlenebilirliğini vurgulamayı amaçlamıştır. Tarih boyunca sürekli olarak yeniden biçimlenen Trabzon hem fiziksel hem de anlam bakımından çok katmanlı bir kentsel peyzaj sunmaktadır. Yapı ölçeğinde önemli kayıplar yaşanmış olsa da, sokak dokusu, mahalle yapısı gibi mekânsal özellikler, kentin belleğinde kalıcı izler bırakmıştır.

Araştırmamız, Antik dönemden bu yana iki merkezli bir morfolojik yapıda olan Trabzon'un en eski ögelerini İç Kale, Orta Hisar, Zağnos ve Tabakhane Köprüleri, Moloz bölgesi, Meydan ve Uzun Sokak aksı olarak belirlemiştir. Daha önce Bryer ve Winfield (1985) tarafından yapılan, kentin antik dönemdeki ana aksının Kahramanmaraş Caddesi olduğu önermesi, bu çalışma ile Uzun Sokak olarak güncellenmiştir. Arkeolojik ve kentsel morfolojik veriler birlikte değerlendirildiğinde bu aksın MS 3. yüzyılda var olabileceği sonucuna varılmıştır.

Geçtiğimiz yüzyılda Kahramanmaraş Caddesi ve Gazipaşa Caddesi ile yakın geçmişte Tanjant Yol'un (Yavuz Selim Bulvarı) açılması, Ortahisar Belediye ve Kaymakamlık Kompleksinin inşası ve halihazırda devam eden Çömlekçi Kentsel Dönüşüm Projesi sur içi ve dışındaki geleneksel sokak ve konut dokusunu tahrip etmiştir. Devlet Sahil Yolu Caddesi ve Karadeniz Sahil Yolu (Atatürk Bulvarı)'nun inşası için yapılan kıyı dolguları kentin doğal peyzajını geri dönülmez biçimde yok etmiş, bu yollar kentin denizle ilişkisini koparmıştır. Tanjant Yol ve Kanuni Sultan Süleyman Bulvarı, yüksek viyadük geçişleriyle kentin silüetini olumsuz etkilemiştir. Kıyı dolgusunun üzerine inşa edilen Hanife Hatun Camii de aynı şekilde kent silüetini olumsuz etkilemiş, kentin tüm tarihi anıtsal yapılarını gölgesinde bırakmıştır.

Trabzon'un Orta Çağ'a ait kültür mirası, kent tarihinde önemli bir dönemi temsil etmekte, kentin tarihi dokusunun önemli ve belirleyici bir bölümünü oluşturmakta, çok kültürlü kimliğini ve farklı topluluklar arası kültürel iletişimi yansıtmaktadır. Bu nedenle azami düzeyde korunarak gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda Tabakhane Vadisi, Zağnos Vadisi ve Ayasofya çevresindeki gecekondu yerleşimleri yıkılmış ve rekreasyon alanı ve yeşil alan olarak yeniden düzenlenmiştir. Camiye dönüştürülmüş olan kiliseler iyi durumdadır. Ancak, Orta Çağ kültür mirasını bugüne kadar yok eden ve hâlâ tehdit eden çeşitli unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında kültür mirasını ve tarihi kent dokusunu dikkate almayan imar faaliyetleri gelmektedir. Özellikle kent merkezi ve yakın çevresindeki kaya mezarları ve şapelleri ile mağaraların yapılar tarafından çevrelendiği ve bunlar için hiçbir koruma önleminin alınmadığı, ihmal edildikleri gözlemlenmektedir. Kent merkezinde şu ana kadar haritalayabildiğimiz 49 Orta Çağ kültür varlığının 16'sının, yani %33'ünün yitirildiği tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı yol yapımı sırasında yıkılmış, birçoğu ise yıkılarak yerlerine modern yapılar inşa edilmiştir.

Bizans mirasının korunmasına ve görünürlüğüne olumsuz etki eden ideolojik ve politik nedenler, milliyetçi-muhafazakâr kimliği ile öne çıkan Trabzon özelinde kendini belirgin şekilde göstermektedir. Kentin Bizans kimliği baskılanmakta, tarihi kimliği kenti Osmanlı topraklarına katan Fatih Sultan Mehmet, burada sancakbeyliği yapan Yavuz Sultan Selim ve burada doğan Kanuni Sultan Süleyman üzerinden vurgulanmaktadır. Camiye dönüştürülen kiliselerdeki bilgi notlarında Trabzon'un fethine ithafen 1461 tarihi öne çıkarılmakta, öncesine ait bilgiler –eğer varsa– yüzeysel kalmaktadır.

Trabzon örneği, kent arkeolojisi bağlamında bir Orta Çağ kentinin yıkım ve yapım süreçleri boyunca nasıl biçimlendiğini ve bu biçimlenmenin günümüz kent dokusu üzerindeki izlerini göstermesi açısından önemlidir. Bu izlerin doğru bir biçimde belgelenmesi ve değerlendirilmesi, yalnızca geçmişi anlamak değil, aynı zamanda geleceğe yönelik sağlıklı koruma yaklaşımları geliştirmek için de bir gerekliliktir. Çalışmamızın, Trabzon'un Orta Çağ kültür katmanını belgeleyerek, yorumlayarak ve korunması için önerilerde bulunarak, bu mirasın görünürlüğünü artırmaya ve uluslararası koruma prensiplerine uygun olarak korunmasına katkıda bulunması hedeflenmektedir.

6. KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Arr. *Peripl. M. Eux.*: Arrianus Historicus, *Periplus maris Euxini*, ed. Hercher-Eberhard (v. supr.).
Procop. *Aed.*: Procopius Caesariensis, *de Aedificiis*, ed. J. Haury and G. Wirth, Teubner, Leipzig 1964.
Zos.: Zosimus Historicus, ed. L. Mendelssohn, Leipzig 1887.

Modern Kaynaklar

Akarca, H. D. (2022). The Imperial Transformation of a Russian-Occupied Ottoman City during the First World War. War & Society, 41(1), 21-35. https://doi.org/10.1080/07292473.2022.2021751.
Angold, M. (1985). The Shaping of the Medieval Byzantine 'City'. Byzantinische Forschungen, 10, 1-37.
Ballance, S. (1960). The Byzantine Churches of Trebizond. Anatolian Studies, 10, 141-175. https://doi.org/10.2307/3642433.
Bouras, C. (2002). Aspects of the Byzantine City, Eighth-Fifteenth Centuries. Angeliki E. Laiou (Ed.), The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century içinde, (c. 2, s. 497-528). Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
Brandes, W. (1989). Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert. Berlin: Akademie-Verlag.
Bryer, A. (1975). Greeks and Turkmens: The Pontic Exception. Dumbarton Oaks Papers, 29, 113-148. https://doi.org/10.2307/1291371.
Bryer, A. (1986). The Structure of the Late Byzantine Town: Dioikismos and the Mesoi. Anthony Bryer & Heath W. Lowry (Ed.), Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982 içinde, (s. 263-279). Birmingham: University of Birmingham, Centre for Byzantine Studies; Washington, D.C.: The Dumbarton Oaks, Research Library and Collection.
Bryer, A. & Winfield, D. (1985). The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos. Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
Camiz, A. (2018). Diachronic Transformations of Urban Routes for the Theory of Attractors. Vicente Colomer (Ed.), City and Territory in the Globalization Age Conference Proceedings, 24th ISUF International Conference, Valencia, 27th-29th September 2017 içinde, (s. 1359-1369). Valencia: Editorial Universitat Politècnica de València.
Çetintaş, S. (2010). Trabzonun San'at Eserleri. Ömer İskender Tuluk & Halil İbrahim Düzenli (Ed.), Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza içinde, (s. 365-381). İstanbul: Klasik Yayınları.
Dağlı, Y., & Kahraman, S. A. (Ed.). (2008). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit: C. 2:1 (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Düzenli, E. (2010). J. H. Lambert Trabzon'da, Yıl 1937: Trabzon'da 'Şehirleşme' Çabaları, Lambert'in 'Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu' Üzerine Notlar. Ömer İskender Tuluk & Halil İbrahim Düzenli (Ed.), Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza içinde, (s. 291-306). İstanbul: Klasik Yayınları.
Eastmond, A. (2004). Art and Identity in the Thirteenth Century Byzantium: Hagia Sophia and the Empire of Trebizond. Aldershot, Burlington: Ashgate Variorum.
Erol, F. (2022). Arşivdeki Trabzon. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları.
Feissel, D. (1992). Notes d'épigraphie chrétienne (VIII). Bulletin de correspondance hellénique, *116* (1), 383-407. https://doi.org/10.3406/bch.1992.1711.
Finlay, G. (1850). Journal: Memoranda during a Tour to Thessalonika, Constantinople, Brusa, Nicaea, Nicomedia, Sinope, Trebizond, and Samsoun (Amisos) in 1850. (Yayınlanmamış el yazmaları). British School at Athens Digital Collections.
Finlay, G. (1851). The History of Greece from Its Conquest by the Crusaders to Its Conquest by the Turks and of the Empire of Trebizond 1204–1461. Edinburgh ve Londra: William Blackwood and Sons.
Gül, S. (2014). Trabzon Tabakhane Kazısında Ortaya Çıkarılan Bronz Heykel. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gümüşlü, S. N. (2021). A Long-Neglected Past Between the Roman and Ottoman: A Re-Assessment, Valorization and Re-Presentation of Byzantine Cultural Heritage in Turkey. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
Haldon, J. (1999). The Idea of the Town in the Byzantine Empire. Gian Pietro Brogiolo ve Bryan Ward-Perkins (Ed.), The Idea and Ideal of the Town between Late Antiquity and the Early Middle Ages içinde, (C. 4, s. 1-23). Leiden, Boston, Köln: Brill.
Haldon, J. (2005). The Palgrave Atlas of Byzantine History. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
ICOMOS (1964). Anıt ve Sitlerin Korunması ve Restorasyonu için Uluslararası Tüzük (Venedik Tüzüğü). Venedik.
ICOMOS (1987). Tarihi Kentler ve Kentsel Alanların Korunması için Uluslararası Tüzük (Washington Tüzüğü). Washington D.C.
ICOMOS (2005). Kültürel Miras Yapılarının, Alanlarının ve Bölgelerinin Çevresinin Korunmasına İlişkin Xi'an Bildirgesi. Xi'an.
Jennings, R. C. (1976). Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum. International Journal of Middle East Studies, 7 (1), s. 21-57. https://doi.org/10.1017/S0020743800023023.
Kaya, E. (1999). Trabzon İl Merkezindeki Kurtarma Kazısında Ortaya Çıkan Buluntular. Hayrünnisa Çakmak, Fahriye Bayram, Filiz Kaymaz, Nuray Tarlan, Adil Özme, Kemalettin Ataş, Haydar Dönmez, & İ. Erdal Tütüncü (Ed.), IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (27-29 Nisan 1998, Antalya) içinde, (s. 321-334). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
Keçîş, M. (2009). Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşunda Çevreyle Olan İlişkileri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 28 (46), 143-162. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000443.
Kefeli, Dr. Y. (2013). Anılar (1916-1919). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kennedy, S. (Ed.) 2019. Two Works on Trebizond: Michael Panaretos, Bessarion. Scott Kennedy (Çev.). Cambridge; Londra: Harvard University Press.
Kılıç, S., Demîrel, S., & Çalışkan Akgül, H. (2021). Kadim Trabzon Üzerine Yeni Arkeolojik Gözlemler: 'Hadrian Limanı.' Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 15 (30), 387-428. https://doi.org/10.18220/kid.929770.
Küçük Karakaş, B., & Gerçek Atalay, N. (2023). Toplumsal Mekanın Yeniden Üretimi: Trabzon Kavak Meydanı ve Hüseyin Avni Aker Stadyumu. Sanat & Tasarım Dergisi, 13 (1), 28-50.
Lambert, J. H. (2010). Trabzon Şehrinin Haritası. Ömer İskender Tuluk & Halil İbrahim Düzenli (Ed.), Trabzon Kent Mirası: Yer, Yapı, Hafıza içinde, (s. 307-308). İstanbul: Klasik Yayınları.
Lowry, H. W. (2009). The Islamization & Turkification of the City of Trabzon (Trebizond), 1461-1583. İstanbul: İsis Press.
Lowry, H. W., & Emecen, F. (2012). Trabzon. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 41, s. 296-301). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
Maunsell, F. R. (1898). Black Sea Ports: Trebizond. Maps and Plans (MPQ), War Office (WO), 106-1/1352/3. The National Archive.
Millet, G. (1895). Les monastères et les églises de Trébizonde. Bulletin de correspondance hellénique, 19, 419-459. https://doi.org/10.3406/bch.1895.3650.
Mintslov, S. R. (2008). Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü. Enver Uzun, (Çev.). Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
Serin, U. (2008). Byzantium–Early Islam and Byzantine Cultural Heritage in Turkey. Panagiota Assimakopoulou-Atzaka, Christina Papakyriakou, & Anastasia P. Pliota (Ed.), Byzantium-Early Islam: Cultural Heritage Management: Shared Experience Beyond Boundaries içinde, (s. 209-239). Selanik: Hellenic Society for the Protection of the Environment and the Cultural Heritage, Thessaloniki Branch.
Serin, U. (2024a). Byzantine Cultural Heritage in Turkey: Ideological and Pragmatic Challenges in Conservation. Engin Akyürek & Merve Özkılıç (Ed.), A Century of Byzantine Studies in Turkey: Papers from the Sixth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium içinde, (s. 189-205). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Serin, U. (2024b). The Byzantine 'City' in Asia Minor. Nikolas Bakirtzis & Luca Zavagno (Ed.), The Routledge Handbook of the Byzantine City: From Justinian to Mehmet II (ca. 500 - ca. 1500) içinde, (s. 139-171). Londra ve New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429203923.
Shukurov, R. (2012). Foreigners in the Empire of Trebizond (The Case of Orientals and Latins). Deniz Beyazıt (Ed.), At the Crossroads of Empires: 14th-15th Century Eastern Anatolia. Proceedings of the International Symposium held in Istanbul, 4th-6th May 2007 içinde, (s. 71-84). İstanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes.
Takvim-i Vekâyi, No: 2189, 19 Mayıs 1331.
Tuluk, Ö. İ., Düzenli, H. İ.& Düzenli, E. (2010). Osmanlı'da Fetih Sonrası Dinsel Mekânı Camileştirme Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665). Ömer İskender Tuluk & Halil İbrahim Düzenli (Ed.), Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza içinde (s.93-118). İstanbul: Klasik Yayınları.
UNESCO (2011). Tarihi Kentsel Peyzaj Üzerine Tavsiye Kararları. Paris.
Üstün Demirkaya, F., & Tuluk, Ö. İ. (2018). Komnenos Hanedanlığından Osmanlı'ya Trabzon Mahalleleri: Kentsel Dinamikler Bağlamında Bir Fiziksel Gelişim Okuması. *"DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim*, s. 713-723.
Zorlu, T., Aydıntan, E., & Engin, E. (2010). Kent Kimliği: Tanjant ve Karadeniz Sahil Yollarının Trabzon Kent Kimliğine Etkileri. Mimarlık, 352, 54-59.

İNTERNET KAYNAKLARI

Wikipedia (2017). Empire of Trebizond. https://en.wikipedia.org/wiki/Empire_of_Trebizond, Erişim: 02.07.2025.
Türkiye İstatistik Kurumu Coğrafi İstatistik Portalı (2024). https://cip.tuik.gov.tr/, Erişim: 02.07.2025.
Nişanyan Sözlük (2022). Varoş. https://www.nisanyansozluk.com/kelime/varoş, Erişim: 02.07.2025.

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ KENTSEL TASARIM KARARLARININ MARDİN TARİHİ KENT MERKEZİ VE YENİŞEHİR BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

23

Deryanur ŞİMŞEK [1], İzzettin KUTLU [2]

[1] Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, deryanursimsek@artuklu.edu.tr
[2] Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, izzettinkutlu@artuklu.edu.tr

ÖZET

Kentsel tasarım, tarihi kentlerin korunması ve yeni yerleşim alanlarının sürdürülebilir gelişimi arasında denge sağlamayı hedefleyen çok boyutlu ve stratejik bir planlama alanı olarak öne çıkmaktadır. Teknolojik gelişmelerde yaşanan artış ile birlikte yapay zekâ (YZ) destekli karar sistemleri, kentsel tasarım süreçlerinde yenilikçi çözümler sunarak geleneksel yöntemlerin ötesine geçebilmekte ve yeni fırsatlar sunabilmektedir. Tarihsel katmanları, özgün mimari dokusu ve morfolojik çeşitliliği ile Mardin, mekânsal analizler ve koruma temelli stratejilerin yanı sıra YZ gibi yenilikçi yaklaşımların uygulanabileceği ve dijital dönüşüm pratiklerinin denenebileceği özgün bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu çalışma, YZ teknolojilerinin tarihi Mardin kenti ve modern gelişme alanı olarak değerlendirilen Yenişehir bölgesi üzerindeki etkilerini, morfolojik parametreler aracılığıyla karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmanın amacı, YZ yöntemlerinin kentsel morfoloji üzerindeki dönüştürücü etkilerini değerlendirmek ve bu teknolojilerin sağladığı potansiyelleri tartışmaktır. Bu kapsamda çalışma dört aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk aşaması, YZ destekli kentsel tasarım yaklaşımları ve uygulama örnekleri üzerine kapsamlı bir literatür taramasını içermektedir. İkinci aşamada çalışmaya veri sağlayacak olan görsellerin elde edilmesi amacıyla saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Üçüncü aşamada ise saha çalışmalarından elde edilen görseller, YZ ile analiz yöntemlerinden biri olan doğal dil işleme modeli (NLP) için veri seti olarak tanımlanmıştır. Tanımlanan veri seti üzerinden olası senaryolar bağlamında elde edilen görseller yapı yoğunluğu, doku sürekliliği, mekânsal ölçek ve yapısal uyum gibi açıkça tanımlanmış morfolojik parametreler ışığında analiz edilmiştir. Çalışmanın son aşamasında ise YZ destekli üretilen görseller ile mevcut durumun, bu parametreler çerçevesinde karşılaştırmalı değerlendirmesine yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler, kentsel tasarım karar verme süreçlerinde YZ uygulamalarının süreç etkin bir yaklaşım olarak karşımıza çıktığını ve kapsayıcı karar almanın önünü açtığını göstermektedir. Ancak, bu faydaların yanı sıra süreç doğal

dil modelinin kullandığı veri seti ve kapsamı, etik problemler, teknolojik erişilebilirlik gibi hususlar olmak üzere bazı sınırlılıkları ve problemleri de bünyesinde barındırmaktadır. Sonuç olarak çalışma teorik ve uygulamalı alanlarda YZ destekli kentsel tasarım süreçlerine yönelik metodolojik bir referans çerçevesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Dil İşleme, Kentsel Tasarım, Kültürel Miras, Tarihi Kent, Yapay Zekâ

1. GİRİŞ

Kentler, tarih boyunca insanlık için sadece arınma alanları değil; aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin merkezleri olmuştur. Antik dönemden bu yana kentler, toplumsal yapının bir yansıması ve kolektif yaşamın mekânsal bir ifadesi olagelmiştir (Lynch, 1960; Jacobs, 1961). Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanan kentleşme pratikleri, 20. yüzyılda kentlerin mekânsal biçimlerini, demografik yapısını ve ekonomik işleyişini de derinlemesine dönüştürmüştür (Harvey, 1973; Soja, 2000). Bu dönüşümler, kentlerin fiziksel dokusunda parçalanma, merkez-çevre ilişkilerinde çözülme ve tarihi çevrelerde kimlik kaybı gibi sonuçlar doğurmuştur (Hall, 1988). Özellikle tarihi kent dokuları, modernleşme süreçlerinin baskısıyla giderek özgün niteliklerini yitirme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, tarihsel süreçte biçimlenmiş kentsel peyzajların korunması ve geleceğe taşınmasına yönelik planlama yaklaşımlarının geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (Rossi, 1982; Carmona, 2021). Kent yerleşimlerinin çok çeşitli ve kompleks formlar içermesi, onları tanımlama ve sınıflandırma süreçlerinin de çok boyutlu yaklaşımlar gerektirmesine neden olmuştur. Bu kapsamda kentleri analiz etmenin yolları arasında istatiksel, mekânsal /coğrafi, biçimsel, tarihsel, psikolojik ve estetik boyutlar ön plana çıkmaktadır (Kropf, 2009). Tüm bu analiz biçimleri içinde, kent formunun tarihsel sürekliliğini, mekânsal mantığını ve biçimsel dönüşümünü çözümlemeye odaklanan kentsel morfoloji, çağdaş kent araştırmalarında kuramsal ve analitik düzeyde giderek daha stratejik bir konum kazanmaktadır.

Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel formunu, mekânsal organizasyonunu ve bu yapıların zaman içindeki dönüşümünü inceleyen disiplinlerarası bir çalışma alanıdır ve 19. yüzyılın sonlarında organize bir bilgi alanı olarak şekillenmeye başlamıştır (Whitehand, 2010). Kentsel morfolojinin temelleri, Alman coğrafyacıların çalışmalarıyla atılmış ve jeomorfolojinin hızla geliştiği dönemde Schlüter (1906), kültürel coğrafyanın araştırma nesnesi olarak kültürel peyzajın (Alm:Kulturlandschaft) bir morfolojisini öne sürmüştür. Beraberinde insan eliyle biçimlenmiş fiziksel formların tarihsel ve işlevsel açıklamalarıyla birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede kentsel morfoloji insan eliyle şekillenen yapı yoğunluğu, doku sürekliliği, mekânsal ölçek ve yapısal uyum gibi temel parametreler aracılığıyla kentlerin biçimsel yapısını anlamlandırmayı hedeflemektedir. Berghauser Pont ve Haupt (2010), yapı yoğunluğu ile açık alan oranları arasındaki nicel ilişkileri analiz ederek farklı kentsel tipolojilerin mekânsal karşılaştırmalarını gerçekleştirmişlerdir. Chen vd. (2025) ise kent morfolojisinin işitsel algı üzerindeki etkisini analiz ederek morfolojik değişkenlerin deneyimsel boyutlarını öne çıkarmıştır. Kropf (2009), kent morfolojisinin çok katmanlı doğasını vurgulayarak zamansal derinlik, tipolojik süreklilik ve biçimsel ilişkiler gibi kavramların analitik çözümlemedeki rolünü ortaya koymuştur. Literatürdeki çalışmalar, kentsel tasarım kararlarının bilimsel, tarihsel ve bağlamsal temellere oturtulmasına olanak sağlamaktadır.

21. yüzyılda dijital teknolojilerde yaşanan ilerlemeler, kentsel form, ölçek ve yapının analizine yönelik mevcut yöntem ve araçları köklü biçimde dönüştürmüştür. Geleneksel olarak kartografik yorumlama ve mekânsal tipolojilere dayanan kentsel morfoloji disiplini, dijital jeo-uzamsal araçların entegrasyonu sayesinde çok ölçekli, gerçek zamanlı ve veri entegre yorumlamaları mümkün kılan bir boyuta taşınmıştır. Bu alandaki en etkili araçlar arasında coğrafi bilgi sistemleri (CBS), uzaktan algılama teknolojileri (remote sensing), insansız hava araçları (İHA) ile görüntüleme ve üç boyutlu (3D) modelleme platformları yer almaktadır. Bu teknolojiler ile kentsel örüntülerin mekânsal ölçümünü ve yüksek hassasiyetle görselleştirilmesini mümkün kılmaktadır. CBS uygulamaları, farklı kentsel verilerin sistematik biçimde katmanlaştırılmasına olanak tanıyarak bina yoğunluğu, parsel konfigürasyonları ve kamusal alan dağılımı gibi morfolojik parametrelerin mekânsal ilişkilerinin analizini kolaylaştırmıştır. Literatür incelendiğinde; Pal ve Pani (2019)'nin , Ganj Nehri'nin orta-alt bölümündeki plan-form dinamiklerini farklı dönemlerde uzaktan algılama ve CBS teknikleriyle inceleyerek, kanal ve taşkın alanının evrimi ve dönüşümünü değerlendirdiği görülmektedir. Ye ve van Nes Nes (2014), GIS kullanarak M. R. G. Conzen'in kentsel form bileşenlerini analiz eden bir yöntem sunmuş; sokak ağı entegrasyonu için space syntax, bina yoğunluğu için spacematrix ve arazi kullanımı karışımı için Mixed-Use Index (MXI) tekniklerini kullanarak sosyo-ekonomik performans farklılıklarını değerlendirmiştir. An vd. (2023) ise, Gansu Eyaleti'ndeki Linxia Hui Özerk İdaresi'ndeki 177 geleneksel köyün mekânsal morfolojisini beş nicel gösterge (oran, sınır, doygunluk, bina yoğunluğu ve dağılım katsayıları) kullanarak kapsamlı bir şekilde analiz etmiş ve "SPSS + GIS" entegrasyonu ile köylerin mekânsal formunu incelemiştir. Uzaktan algılama teknolojileri, özellikle yüksek çözünürlüklü ve çok bantlı (multispektral) uydu görüntülerinin gelişimiyle birlikte kentsel yayılma, kara yüzey sıcaklığı (LST) ve bitki örtüsü gibi çevresel göstergelerin tespiti, sınıflandırılması ve izlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Esposito vd. (2024) çalışmalarında, yüzey kentsel ısı adası yoğunluğunu (SUHII) etkileyen temel morfolojik parametreleri belirleyerek, Milano ve Lecce şehirlerinde kentsel morfoloji ile SUHII arasındaki ilişkiyi incelemiş ve uydu verileri kullanarak kentsel ısı adası etkisinin iklim adaptasyonu ve kentsel planlama stratejileri üzerindeki önemini vurgulamıştır. Boccalatte vd. (2020), iklim değişikliğiyle mücadele ve enerji tüketimini azaltma hedefi doğrultusunda, kentsel morfoloji ve yerel iklim koşullarını dikkate alarak geliştirmiş oldukları Urban Weather Generator aracıyla Kentsel Isı Adası (UHI) fenomenini inceleyerek farklı kentsel yapılandırmaların enerji tüketim üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Bununla birlikte 3D dijital şehir modellerinin planlama süreçlerine entegrasyonu karar vericilerin kentsel büyüme senaryolarını simüle etmelerine ve planlama kararlarının mekânsal etkilerini görselleştirmelerine olanak tanımıştır. Dijital modeller morfolojik tipoloji sınıflandırması, silüet analizleri ve dikey bölgeleme değerlendirmelerinde etkin biçimde kullanılmaktadır. Xu vd. (2017) gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel morfoloji verilerinin uyumlaştırılması ve kalitesinin artırılmasına yönelik, Kowloon Yarımadası'nda 3D kentsel morfoloji bilgilerini uydu tabanlı bir yöntemle çıkarmış ve kentsel iklim uygulamaları için önemli parametrelerin yüksek doğrulukla elde edilmesini sağlamıştır. Geliştirilen dijital araçlar yalnızca kentsel yapının teşhisine yönelik çözümler sunmakla kalmamakta, aynı zamanda kentsel politika geliştirme süreçlerinde norm koyucu işlevler üstlenerek plancıların dinamik, veriye dayalı, yinelemeli ve uyarlanabilir biçimde etkileşim kurmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Yapay zekâ (YZ), planlama ve kentsel tasarım alanlarında önemli bir dönüşüm aracı olarak öne çıkmaktadır.

YZ'nin geniş ve çok boyutlu veri kümelerini işleme, gizli mekânsal örüntüleri ortaya çıkarma ve öngörücü ya da üretken modeller oluşturma kapasitesi; kentsel sistemlerin nasıl anlaşıldığını, simüle edildiğini ve biçimlendirildiğini köklü biçimde yeniden yapılandırabilmektedir. Yalnızca analitik bir araç olmanın ötesine

geçen YZ, günümüzde tasarım müdahaleleri önerebilmekte, arazi kullanım senaryolarını optimize edebilmekte ve kentsel gelecekleri simüle edebilme potansiyeliyle planlama süreçlerinde aktif bir aktör olarak rol alabilmektektedir. Bu çerçevede, otonom kent planları üretmek üzere üretken çelişmeli ağlar (Generative Adversarial Networks, GAN), doğal dil işleme modelleri (NPL) ve difüzyon tabanlı modellerin kullanımı, alandaki dikkat çekici eğilimler olmaktadır. Bu alanda Wang vd. (2023) çalışmalarında, uydu görüntüleri, arazi kullanım haritaları ve insan hareketliliğine ilişkin verilerden öğrenerek belirli bir bölgesel bağlama göre uyarlanmış kentsel blok modelleri üreten GAN tabanlı bir çerçeve geliştirmiştir. Xu vd. (2024) ise, gerçek zamanlı trafik simülasyonu, enerji verimliliği optimizasyonu, afet yönetimi ve katılımcı kentsel yönetişim gibi alanlarda YZ destekli dijital ikizlerin sunduğu potansiyelleri inceleyerek kapsamlı bir değerlendirme sunmuşlardır. Literatürdeki çalışmalar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, kentsel planlamanın geleneksel olarak statik, bilgi temelli analitik formasyon yaklaşımlarından; dinamik, veri odaklı ve hesaplamalı tasarım paradigmalarına doğru evrildiği görülmektedir. Stojanovski (2022) çalışmasında, YZ ve kentsel teknolojinin kentsel morfologlar için önemini vurgularken, YZ destekli modellerin kentsel morfolojiye uyarlanması gerektiğini ve bu sürecin yazılım mühendisliği uzmanlığı gerektirdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda YZ yalnızca destekleyici bir araç değil; aynı zamanda kentlerin tasarlanmasında ve değerlendirilmesinde üretken ve yönlendirici bir aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel bilgi üretim modellerinden farklı olarak YZ tabanlı modeller mekânsal karar verme süreçlerini yalnızca analiz etmekle kalmayıp bu süreçte aktif rol oynayıcı konuma da gelmektedir. Özellikle köklü tarihsel geçmişe ve karmaşık morfolojik yapıya sahip kentler söz konusu olduğunda bu teknolojilerin sunduğu hassas analiz ve öngörü yetenekleri hem koruma hem de yenileme odaklı kentsel müdahalelere yön verebilecek niteliğe sahip olmaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun tarihi kent dokuları YZ destekli analizler için önemli örneklem alanlarını oluşturmaktadır. Bu kentler zamanla biriken mimari, sosyo-kültürel ve morfolojik ögeleriyle hem korunması gereken tarihsel birer belge hem de çağdaş kentleşme baskılarına karşı dirençli olma ihtiyacı taşıyan "yaşayan organizmalar" olarak değerlendirilmelidir.

Mardin'in çok katmanlı yapısı ve Roma, Bizans, Artuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait sahip olduğu mimari izleri bünyesinde barındırması Anadolu tarihi kentleri arasında sahip olduğu önemli morfolojik derinliği ortaya koymaktadır. Ancak son yıllarda, Mardin'in Yenişehir olarak isimlendirilen bölgesinde gözlemlenen hızlı, plansız ve kimliksiz yapılaşma süreçleri, tarihi kent merkezi ile yeni gelişim alanları arasındaki mekânsal, estetik ve kültürel kopuşları derinleştirmiştir. Bu durum, tarihi dokunun korunması ile çağdaş kentsel ihtiyaçların dengelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, YZ destek destekli dijital araçların sunduğu yeni analiz ve temsil olanakları, söz konusu dengeyi analiz etmeye ve değerlendirmeye yönelik güçlü metodolojik araçlar sunmaktadır. Bu çalışma, YZ tabanlı modelleme tekniklerini kullanarak Mardin'in tarihi kent merkezi ile Yenişehir bölgesini "Yapı yoğunluğu, doku sürekliliği, mekânsal ölçek ve yapısal uyum" gibi temel kentsel morfolojik parametreler doğrultusunda analiz etmeyi, yürütülen bu analizler ile hem kent içindeki morfolojik dönüşümleri anlamaya hem de YZ'nin bu dönüşüm süreçlerine dair öngörü ve yönlendirme kapasitesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. MATERYAL VE METOT

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mezopotamya Ovası'na hâkim bir konumda yer alan Mardin, tarih boyunca farklı uygarlıkların izini barındıran çok katmanlı dokusuyla dikkat çekmektedir. Kentin topografyası, inşa kültürünü doğrudan etkileyerek hem mimari hem de kentsel ölçekte özgün bir morfolojik yapı oluşturmuştur. Sarı kireç taşı kullanımından, dar sokaklara; avlulu konut tipolojilerinden, eğimli araziye konumlanmış özgün yapı düzenine kadar çeşitli özellikler Mardin'in tarihi merkezini karakterize eden başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Mardin dağının güney yamacında yer alan tarihi doku, 1980'li yıllardan itibaren kuzey yönüne doğru Yenişehir bölgesi adı altında gelişmeye başlamıştır. Yenişehir bölgesinin ovaya yayılmış rasyonel kentsel kurgusu, genişlemiş yol aksları, değişen parselasyon biçimi ve yapı tipolojisi ile birlikte kentte tarihi dokudan ayrışan bir mekânsal kimlik oluşturmuştur. Mardin'in mevcut yerleşim alanlarının oluşumunda belirleyici rol oynayan ilk modern yerleşim uygulamaları tarihi kent dokusunun güneyine bakan yamaçlarda, günümüzde Kayacanlar Mahallesi olarak bilinen bölgede başlamıştır. Ancak bu alanın sahip olduğu eğimli topografya ve yamaç boyunca yer alan kaya düşme tehlikesi zamanla yerleşim açısından ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu nedenle, kentleşme pratikleri daha güvenli bir yerleşim imkânı sunan Mardin dağının kuzeyindeki ovaya yönelmiş ve bu süreç günümüzde Yenişehir olarak adlandırılan alanın gelişiminin temelini oluşturmuştur. Çalışma kapsamında ele alınan Mardin tarihi kent merkezi ve Yenişehir bölgesi yapısal ölçekten bölgesel ölçeğe kadar farklılaşan iki ayrı morfolojik bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil.1). Tarihi kent merkezindeki organik, kıvrımlı sokak yapısı, özgün mimari form ve mekânsal doku; Yenişehir'de bütüncül olmayan planlama uygulamaları, kontrolsüz yapılaşma, özgün olmayan mimari ve kentsel doku, yol şemaları, yapı yoğunlukları, açık alan kullanımı ve bina cephe düzenleri bakımından belirgin biçimde farklılaşmaktadır.

Şekil 1. Tarihi Mardin ve Yenişehir bölgesine ait günümüz görüntüleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Bu çalışmada YZ destekli kent morfolojisi analizi amacıyla dört temel aşamadan oluşan bir yöntem kurgulanmıştır (Şekil.2). İlk aşamada, literatürde YZ tabanlı kentsel analiz yöntemlerine dair kuramsal ve teknik bir çerçeve oluşturulmuştur. İkinci aşamada Mardin'in tarihi merkezi ve Yenişehir bölgesine ilişkin uydu görüntüleri, sokak fotoğrafları ve kuşbakışı görselleri saha çalışmaları ve arşiv taramasıyla toplanmıştır. Üçüncü aşamada, görsel verilerden oluşan bu veri seti, YZ destekli doğal dil işleme (NLP) altyapısıyla yorumlanabilir forma dönüştürülerek difüzyon tabanlı algoritmalar (diffusion-based algorithms) kullanılarak görseller oluşturulmuş ve morfolojik parametreler (yapı yoğunluğu, doku sürekliliği, mekânsal

ölçek, yapısal uyum) doğrultusunda analiz edilmiştir. Son aşamada ise YZ destekli üretimlerle mevcut kent dokuları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 2. Çalışma aşamalarının temsili (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Sonuç olarak bu bölümde tanımlanan yöntemsel yapı, tarihi kent dokularının YZ destekli analizine olanak tanıyan bütüncül ve sistematik bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle, görsel veriye dayalı morfolojik çözümlemelerin doğal dil işleme modelleriyle desteklenerek yapay zekâ ile entegre edilmesi, mekânsal örüntülerin daha nesnel, yeniden üretilebilir ve parametrik olarak değerlendirilebilir hale gelmesini sağlamaktadır.

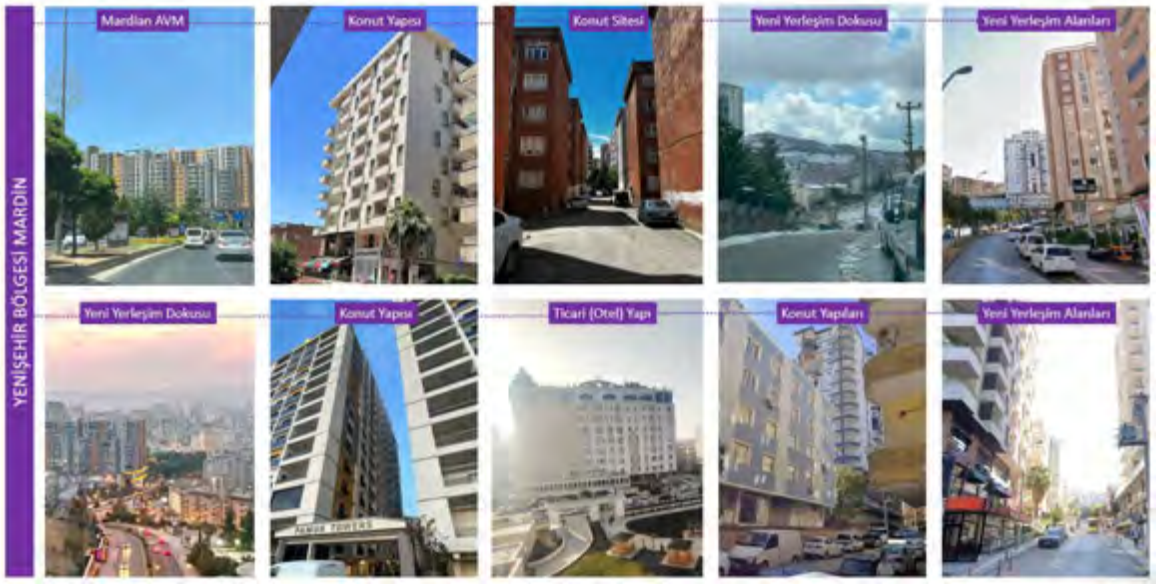
3. BULGULAR

Mardin'in tarihi kent merkezi, topografya ile uyumlu gelişen teraslı yerleşim modeli, dar ve kıvrımlı sokak dokusu, kamusal ve özel mekanlar arası mekânsal sürekliliği sağlayan geçirgen mekânsal örüntüsü ve yerel malzemeye dayalı mimari karakteriyle özgün bir morfolojik yapı sergilemektedir (Alioğlu, 2000; Torus, 2011). Özellikle sokak dokusunun topoğrafyaya paralel şekilde biçimlenmesi, mekânsal sürekliliğin sağlanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu süreklilik avlulu konut tipolojileri, abbaralar ve sokak-hane etkileşimini sağlayan çıkmalar gibi geleneksel mimari ögelerle pekişmektedir. Bu bileşenler kent morfolojisine yalnızca yapısal değil, aynı zamanda işlevsel ve deneyimsel açıdan da katmanlı bir nitelik kazandırmaktadır (Şekil. 3). Öte yandan Mardin'in özgün mimari dili, sadece yapı formu ile değil aynı zamanda kütleler arası boşlukların dengesi, cephe düzenindeki ritmik süreklilik ve malzeme uyumu gibi parametrelere dayanmaktadır. Bu durum tarihi dokunun yüksek düzeyde bir morfolojik bütünlük ve mekânsal uyum içerisinde varlığını sürdürebilmesini olanaklı kılmaktadır.

Şekil 3. Mardin tarihi kent merkezinden güncel yapısal ve morfolojik dokuya ilişkin örnekler (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Yenişehir bölgesi ise farklı topografik yapılara sahip araziler üzerine gelişen ve rasyonel bir kentsel şema doğrultusunda biçimlenen yerleşim kurgusuyla, tarihi merkezden belirgin biçimde ayrışmaktadır (Karagülle ve Demir, 2011). Bölgenin geniş taşıt odaklı yol aksları, ayrık nizam yapılaşma biçimi, parsele dayalı yapısal örüntüsü geleneksel dokudan kopuk bir mekânsal kimlik sergilemektedir. Özellikle 2010'lu yıllarda yapı yoğunluğunda yaşanan hızlı artış, alanın morfolojik yapısında da belirgin dönüşümlere neden olmuştur. Kentin bu bölgesinde alınan yerleşim kararları incelendiğinde, açık ve kamusal alan kullanımının homojen bir dağılım göstermediği ve bu durumun kamusal mekânın sürekliliğini kesintiye uğrattığını göstermektedir. (Uyanık, 2024). Yapı formu, kütle kompozisyonu ve cephe düzeni açısından ise tekil, ayrık nizam ve farklı kotlarda konumlanan yapısal örüntü bütüncül bir kentsel imge oluşturmaktan öte parçalı ve çarpık bir kentsel dokuya yol açmaktadır (Şekil.4). Yenişehir'in planlama sürecinde topografik verilerden ziyade mülkiyet düzenlemeleri ve ulaşım öncelikleri belirleyici olmuş ve bu durum doğal çevre ile uyumlu planlama ilkelerinin geri planda kalmasına neden olmuştur.

Şekil 4. Yenişehir bölgesinden güncel yapısal ve morfolojik dokuya ilişkin örnekler (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Çalışmanın bu aşamasında, tarihi kent merkezi ve Yenişehir bölgesi için;

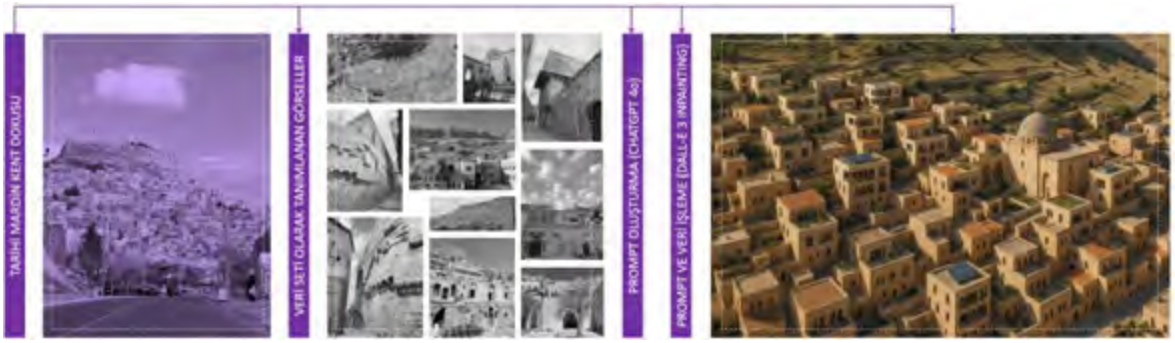
- Uydu görüntüleri (makro morfolojik yapı),
- Sokak fotoğrafları (insan ölçeğinde algı)
- Kuşbakışı görselleri (mekânsal örüntü) olmak üzere üç farklı veri seti oluşturulmuştur.

Her iki bölgeye ait oluşturulan veri setleri, YZ destekli görsel analiz ve üretim süreçlerini destekleyen difüzyon tabanlı bir yapay zekâ modeli olan DALL-E 3 Inpainting sistemine aktarılmıştır. Aktarılan bu görseller sistem tarafından semantik, biçimsel ve mekânsal kriterlere göre değerlendirilmiş ve sonuç olarak her bölge için özgün ve idealleştirilmiş yerleşim düzeni önerilerinin üretilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada DALL-E 3 Inpainting sisteminin etkin ve doğru sonuçlar üretmesi için ayrıca açık ve kapsamlı bir "prompt (Tr: komut dizisi)" tanımlanması gerekmektedir. Çalışmanın bu aşamasında prompt tanımlama sürecini desteklemek ve önerilen komutun akademik olarak uygunluğunu güçlendirmek amacıyla doğal dil işleme modeli olan ChatGPT-4o kullanılmıştır. Prompt oluşturma aşamasında ChatGPT-4o'ya, tarihi Mardin kent dokusunu temsil eden görseller yüklenmiş; modelden tarihi kentin morfolojik karakterini koruyan, dokuyla bütünleşen ve aynı zamanda çağdaş kullanıcı ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir yerleşim önerisine dair ayrıntılı ve yönlendirici bir prompt oluşturması istenmiştir. Bu işlem sonucunda tarihi Mardin kenti için ChatGPT-4o tarafından aşağıdaki prompt oluşturulmuştur:

"Insert contemporary residential structures designed with respect for the traditional urban fabric of the historical city of Mardin. Maintain the organic street layout, stone masonry textures, and dense morphological rhythm typical of Mardin's architecture. The new buildings should harmonize with the scale and materials of the surroundings, incorporating subtle elements such as glass, metal detailing, and sustainable rooftops. Emphasize pedestrian accessibility, small courtyards, and roof terraces, while ensuring the design responds to current technological and functional needs. Avoid disruptive volumes, high-rises, or any modernist gestures that conflict with the historic texture. (Tr: Tarihi Mardin kentinin geleneksel kentsel dokusuna saygı göstererek tasarlanmış çağdaş konut yapıları yerleştirin. Mardin

mimarisine özgü organik sokak düzeni, taş duvar dokuları ve yoğun morfolojik ritim korunmalıdır. Yeni binalar, cam, metal detaylar ve sürdürülebilir çatılar gibi ince modern unsurları içererek çevrenin ölçeği ve malzemeleriyle uyumlu olmalıdır. Yaya erişilebilirliği, küçük avlular ve çatı terasları vurgulanırken, tasarımın güncel teknolojik ve işlevsel ihtiyaçlara yanıt vermesi sağlanmalıdır. Yıkıcı hacimlerden, yüksek yapılardan veya tarihi dokuyla çatışan modernist jestlerden kaçının.)"

Prompt oluşturma işleminin tamamlanmasıyla ile birlikte DALL-E modeline uydu görüntüleri, sokak fotoğrafları ve kuşbakışı görsellerin olduğu veri seti yüklenmiş ve tarihi Mardin kenti için yeni yerleşim alanlarına alternatif olabilecek bir düzeni temsil eden YZ destekli görseller oluşturulmuştur (Şekil.5).

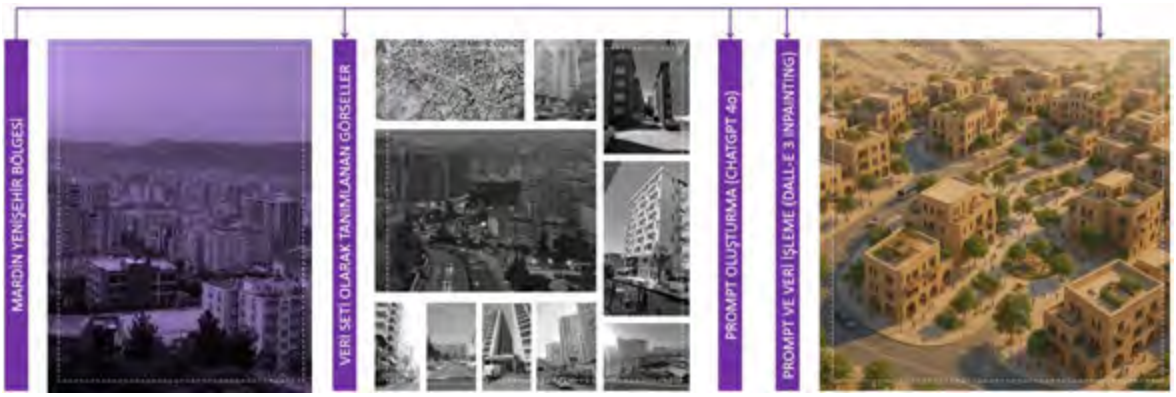

Şekil 5. Mardin tarihi kent dokusu için YZ destekli yeni kentsel kurguya dair görsel üretimi (Yazarlar tarafından DALL-E 3 Inpainting modeli kullanılarak oluşturulmuştur).

Tarihi Mardin kent dokusu için üretim sürecinin benzeri Yenişehir bölgesi için de gerçekleştirilmiştir. DALL-E 3 Inpainting sistemine tanımlamak üzere ChatGPT-4o kullanılarak tarihi Mardin kent dokusuna uygun yeni yapılaşmaları içeren modern kent dokusu görseli üretmek üzere prompt oluşturulmuştur. Bu işlem sonucunda Mardin Yenişehir Bölgesi için ChatGPT-4o tarafından aşağıdaki prompt oluşturulmuştur:

"Create a contemporary urban neighborhood for the Yenişehir area in Mardin, using the uploaded plan and visual references. The layout should improve spatial continuity and pedestrian experience while maintaining visual harmony with the historical character of Mardin. Introduce medium-density residential buildings with local stone textures and subtle modern elements such as shaded balconies, rooftop gardens, and integrated public spaces. Avoid generic or grid-based urban blocks. Instead, reflect the organic spatial rhythm of traditional Mardin with updated infrastructure and inclusive, mixed-use community zones. Ensure accessibility, cohesive building scale, and compatibility with regional climate and topography. (Tr: Yüklenen plan ve görsel referanslar doğrultusunda Mardin'in Yenişehir bölgesi için çağdaş bir kentsel mahalle yarat. Yerleşim, mekânsal sürekliliği ve yaya deneyimini güçlendirmeli; aynı zamanda tarihî Mardin'in karakteriyle görsel uyumu korumalıdır. Orta yoğunlukta konut yapıları önerin; yerel taş dokularla bütünleşen, gölgelikli balkonlar, çatı bahçeleri ve entegre kamusal alanlar gibi modern ama dengeli unsurlar içersin. Şablonlaşmış veya ızgara sistemli kent bloklarından kaçının. Bunun yerine, güncellenmiş altyapı ve kapsayıcı karma kullanımlı topluluk alanlarıyla birlikte geleneksel Mardin'in organik mekânsal ritmini yansıtan bir doku önerin. Erişilebilirlik, yapı ölçeğinde uyum ve iklim/topoğrafya ile bütünlük sağlansın.)"

Prompt oluşturma işleminin tamamlanmasıyla ile birlikte DALL-E modeline veri setleri de yüklenmiş ve Yenişehir bölgesi için Mardin tarihi kentine de uyum sağlayacak ve alternatif olabilecek bir düzeni temsil eden YZ destekli görsel oluşturulmuştur (Şekil 6).

Şekil 6. Mardin Yenişehir bölgesi için YZ destekli yeni kentsel kurguya dair görsel üretimi (Yazarlar tarafından DALL-E 3 Inpainting modeli kullanılarak oluşturulmuştur).

Yapay zekâ destekli görsel üretim sürecinin ortaya koyduğu bu öneriler, tarihî kent merkezinde mevcut morfolojik niteliklerin korunarak yeniden üretilebileceğini; Yenişehir gibi çağdaş yerleşim alanlarında ise mekânsal süreklilik, yoğunluk ve ölçek uyumu açısından iyileştirici müdahalelerin geliştirilebileceğini göstermektedir. Böylelikle yapay zekâ, hem koruma odaklı tasarım stratejilerinin desteklenmesinde hem de nitelikli kentsel dönüşüm senaryolarının şekillendirilmesinde yenilikçi ve uygulanabilir bir araç olarak kullanılabileceği görülmektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Yapay zekâ destekli üretim süreçleri, salt biçimsel yeniden üretim işlevinin ötesine geçerek, mekânsal kaliteyi artırma ve tarihî dokuyla çağdaş kentsel gelişim alanları arasında sürdürülebilir ve nitelikli bir morfolojik süreklilik kurma potansiyeline sahip stratejik bir tasarım aracına dönüşmektedir. Aşağıda sunulan karşılaştırmalı görsel analiz, Mardin'in farklı kentsel karaktere sahip iki bölgesi için mevcut yerleşim dokusu ile yapay zekâ tabanlı senaryolar doğrultusunda önerilen alternatif yerleşim kurgularını eşzamanlı olarak değerlendirme imkânı sunmakta; böylece kent morfolojisindeki olası dönüşüm dinamiklerinin görsel düzlemde karşılaştırmalı biçimde okunmasına olanak tanımaktadır (Şekil 7).

Yenişehir bölgesi için geliştirilen önerilen kentsel kurgu; mevcut parçalı ve süreksiz morfolojik yapıya karşın kompakt yapı adaları, yeşil altyapı ile bütünleşik kamusal mekanlar ve insan ölçeğini gözeten mimari yaklaşımıyla bütüncül bir yerleşim modeli ortaya koymaktadır. Öte yandan tarihi Mardin yerleşiminde önerilen yapılaşma senaryoları, mevcut dokunun ritmik yapısını yerel malzeme kullanımını ve topografya ile kurduğu mekânsal uyumu referans alarak, dokusal süreklilik içerinde kurgulanmıştır. Bu öneriler yapay zekâ destekli üretim süreçlerinin yalnızca biçimsel önerilerle sınırlı kalmayıp; kentsel morfolojiyi analiz etme, anlamlandırma ve yeniden yapılandırma kapasitesine de sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 7. Mardin Yenişehir bölgesi ve tarihî kent merkezi için mevcut durum ve YZ tarafından üretilen kentsel kurguya dair öneriler (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Elde edilen YZ destekli görseller, tarihi ve güncel görsellerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu analizde, yapı yoğunluğu (Building Density), doku sürekliliği (Continuity of Urban Fabric), mekânsal ölçek (Spatial Scale) ve yapısal uyum (Formal/Typological Coherence) olmak üzere dört temel kentsel morfolojik parametre esas alınmıştır. Her iki bölge için hem mevcut durum hem de YZ tarafından önerilen senaryolar, bu kriterlere göre tablolaştırılmış ve değerlendirilmiştir (Tablo.1).

Tablo.1 Yapay zekâ destekli görseller ile mevcut durumun morfolojik parametreler doğrultusunda karşılaştırılması.

Bölge	Durum	Yapı Yoğunluğu	Doku Sürekliliği	Mekânsal Ölçek	Yapısal Uyum
Tarihi Mardin	Mevcut	Yüksek	Yüksek	Mikro	Yüksek
	YZ Önerisi	Yüksek	Yüksek	Mikro	Yüksek
Yenişehir	Mevcut	Yüksek	Düşük	Makro	Düşük
	YZ Önerisi	Orta	Yüksek	Makro-Mikro	Yüksek

Yapı yoğunluğu, belirli bir alan biriminde yer alan yapı kütlelerinin hacmi ve dağılım yoğunluğu esas alınarak değerlendirilmiştir. Tarihî merkezde, yapıların genellikle bir veya iki katlı olması kat alanı oranının (FAR) düşük olmasına ve bitişik düzende ve avlulu konut tipolojisinin içe dönük bir yapı kurgusu sunması nedeniyle "orta" yoğunluk değerine sahiptir. Tarihi merkez YZ destekli öneride ise, boşlukların planlı kurgulanması, avlularda yaşanan değişim ve teraslama mantığının optimize edilmesiyle bu yoğunluk "yüksek" seviyeye taşınmıştır. Yenişehir bölgesi ise yüksek kat alanı oranı, birim/ha düşen konut yoğunluğu ve nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında mevcut durumda çok büyük hacimlere ve kontrolsüz yüksekliklere sahip binaların olması ile "yüksek" bir yoğunluğa sahipken; YZ destekli üretilen görselde Yenişehir bölgesinin daha az kat alanı oranı ve hacimlere sahip binalar ve kontrollü boşluklara sahip olması nedeniyle "orta" yoğunluklu seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Doku sürekliliği, yapıların birbirleriyle olan fiziksel ve görsel bağlantıları, sokak çizgilerinin devamlılığı ve kamusal alanların örgütlenme biçimleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Tarihî merkezde, sokak ağının organik sürekliliği, kentsel geçirgenliği sağlayan mekanların bulunması (abbaralar, avlular vb.), yapısal ve

malzeme sürekliliği gibi birçok parametre doku sürekliliği bakımından alanı "yüksek" seviyeye taşırken; Yenişehir'de ayrık nizam, çok odaklı alan kullanımı, parçalı yapılaşma, cephe uyumsuzluğu ve mimari sürekliliğin olmaması alanı "düşük" seviyeye indirgemiştir. YZ destekli önerilerde ise fiziksel ve görsel bağlantıların güçlü bir devamlılığının sağlandığı görülmüş ve her iki öneri için de "yüksek" seviyede bir süreklilik olduğu belirlenmiştir.

Mekânsal ölçek, yapıların sokakla, kamusal alanla ve çevresel bağlamla kurduğu ilişkiler doğrultusunda tanımlanmıştır. Tarihi Mardin kenti, insan ölçeğine uygun yapılaşma, dar ve yaya öncelikli sokak dokusu, yüksek mekânsal geçirgenliği küçük parsel boyutu ve organik dokusu, kısa ve ritmik yapısal mesafeleri ile "mikro" ölçekli kentsel bir doku yaratmaktadır. YZ destekli görseller de yapı kütleleri insan ölçeğine yakın tutulmuş, kat yükseklikleri ve açıklıklar optimum düzeyde sınırlanarak ölçek uyumu sağlanmış ve mikro düzeyde bir kentsel doku üretmiştir. Fakat, mevcut Yenişehir bölgesi insan ölçeğinin çok üzerinde bir yapılaşmanın olduğu, kentsel hacmin büyüdüğü, yaya ve taşıt ölçeğinin değiştiği, parseller arası boşlukları artmasına rağmen mekânsal sürekliliğin azaldığı, kamusal mekân ilişkisinin ve çevresel bağlantıların zayıfladığı "makro" ölçekli bir yerleşim dokusuna sahip olmaktadır. Yapay zekâ modeli ile üretilen temsil ise ilişkileri yeniden kurgulayıp makro ve mikro düzey arası bir yerleşim dokusu önerisi sunmuştur.

Yapısal uyum ise malzeme seçimi, cephe oranları, katmanlılık etkisi ve morfolojik bağlamla kurulan bütünlük üzerinden değerlendirilmiştir. Tarihî kent merkezi yüksek düzeyde yapısal uyuma sahipken Yenişehir'in mevcut hali, farklı dönemlerde ve yaklaşımlarla inşa edilmiş uyumsuz yapılaşmalar nedeniyle "düşük" seviyede değerlendirilmiştir. Fakat yapay zekâ destekli üretilen temsillerin her ikisinde de yüksek düzeyde yapısal uyum elde edilmiştir.

Yukarıda sunulan karşılaştırmalı analiz, YZ destekli üretim sürecinin tarihi dokuların mekânsal düzenini ve mekânsal kurgusunun mantığını bozmayacak şekilde yeniden yorumlanmasına imkân tanıdığını; aynı zamanda çağdaş kentsel alanlarda süreklilik, yoğunluk ve yapı ölçeği gibi temel morfolojik parametrelerde anlamlı iyileştirmeler sağladığını göstermektedir. Özellikle tarihi merkezde YZ tarafından geliştirilen öneri, mevcut dokunun karakteristik niteliklerini güçlendirirken Yenişehir gibi bütünlükten uzak kentsel dokular için potansiyel mekânsal senaryolar ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları, YZ destekli üretim sürecinin, tarihi dokunun karakterini koruyarak alternatif yerleşim önerileri geliştirebilmekte; yeni yerleşimler için ise mekânsal sürekliliği ve yoğunluğu yeniden kurgulayan potansiyelini göstermektedir. Bu durum YZ'nin yalnızca geçmişin yorumlanmasında değil, aynı zamanda gelecek kentsel senaryoların inşasında da etkin bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Son yıllarda yapay zekâ, tarihi miras alanlarının yeniden yorumlanması ve planlanmasında yalnızca destekleyici değil, yönlendirici bir araç olarak öne çıkmaktadır. Karmaşık mekânsal ilişkileri çözümleme, çok ölçekli analiz yapabilme ve tasarım senaryoları üretebilme kapasitesi sayesinde YZ, tarihi çevrelerde bütüncül ve öngörülü planlama yaklaşımlarının geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Bu çalışma, YZ destekli analiz ve üretim yöntemlerinin kentsel morfolojik değerlendirmede nasıl kullanılabileceğine yönelik özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Tarihi kent dokusuna sahip olan Mardin örneğinde gerçekleştirilen karşılaştırmalı

analiz hem geleneksel kentsel dokunun niteliklerini hem de çağdaş yerleşim alanlarının dönüşüm potansiyelini bütüncül bir şekilde ele almıştır. Çalışmada kullanılan difüzyon tabanlı yapay zekâ modeli olan DALL-E 3 Inpainting aracılığıyla tarihi Mardin ve Yenişehir bölgesine ait çok katmanlı görsel veri setleri işlenmiş, semantik, biçimsel ve mekânsal düzeyde yeniden üretimlere olanak tanımıştır.

Elde edilen bulgular, yapay zekanın yalnızca tarihi kentlerin dokusuna saygı göstererek yerleşim önerileri geliştirebilme kapasitesini değil; aynı zamanda parçalanmış ve kimliksiz modern yerleşim alanlarında da mekânsal kaliteyi artırıcı potansiyelini ortaya koymuştur. Bu bağlamda YZ teknolojileri yapı yoğunluğu, doku sürekliliği, mekânsal ölçek ve yapısal uyum gibi temel morfolojik parametreler üzerinden geliştirilen analizlerde güçlü bir araç olarak işlev görmüştür. Çalışmanın literatüre özgün katkılarından biri YZ ile geleneksel morfolojik analiz yöntemlerini birleştirerek hem nitel hem de görsel düzlemde okunabilir, karşılaştırılabilir ve yeniden üretilebilir bir analiz çerçevesi sunmasıdır. Ayrıca bu yaklaşım; tarihi kentlerin güncel yaşam ihtiyaçlarıyla nasıl yeniden yorumlanabileceğine, yeni yerleşim alanlarının ise nasıl dönüştürülebileceğine dair karar vericilere, tasarımcılara, planlamacılara ve araştırmacılara önemli ipuçları sağlamaktadır.

Sonuç olarak, YZ'nin kentsel tasarım ve planlama süreçlerindeki rolü, yalnızca teknik bir destek aracı olmaktan çıkarak mekânın yeniden kurgulanmasına yönelik yaratıcı ve stratejik bir enstrüman haline gelmektedir. Bu çalışma, dijital teknolojilerin mekânsal düşünce biçimlerine entegrasyonuna dair önemli bir örnek teşkil ederken tarihi çevrelerin korunması ile çağdaş yaşamın ihtiyaçları arasında köprü kurabilecek yeni yöntemsel yaklaşımların da önünü açmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Alioğlu, E. F. (2000). Mardin: şehir dokusu ve evler. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

An, Y., Wu, X., Liu, R., Liu, L., & Liu, P. (2023). Quantitative Analysis Village Spatial Morphology Using "SPSS+ GIS" Approach: A Case Study of Linxia Hui Autonomous Prefecture. Sustainability, 15(24), 16828. https://doi.org/10.3390/su152416828

Berghauser-Pont, I. R. M. Y., & Haupt, I. (2007). The Spacemate: Density and the Typomorphology of the Urban Fabric. F. D. Van der Hoeven, H. J. Rosemann (Ed.), Urbanism Laboratory for Cities and Regions: Progress of Research Issues in Urbanism (s. 11-28). Amsterdam: IOS Press.

Boccalatte, A., Fossa, M., Gaillard, L., & Ménézo, C. (2020). Microclimate and urban morphology effects on building energy demand in different European cities. Energy and Buildings, 224, 110129. https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2020.110129

Carmona, M. (2021). Public places urban spaces: The dimensions of urban design. London: Routledge.

Chen, S., Yu, B., Shi, G., Cai, Y., Wang, Y., & He, P. (2025). Scale-Dependent Relationships Between Urban Morphology and Noise Perception: A Multi-Scale Spatiotemporal Analysis in New York City. Land, 14(3), 476. https://doi.org/10.3390/land14030476

Esposito, A., Pappaccogli, G., Donateo, A., Salizzoni, P., Maffeis, G., Semeraro, T., ... & Buccolieri, R. (2024). Urban Morphology and Surface Urban Heat Island Relationship During Heat Waves: A Study of Milan and Lecce (Italy). Remote Sensing, 16(23), 4496. https://doi.org/10.3390/rs16234496

Hall, P. (1988). Cities of tomorrow: An intellectual history of urban planning and design in the twentieth century. Oxford: Basil Blackwell.

Harvey, D. (1973). Social justice and the city. New York: Edward Arnold.
Jacobs, J. (1961). The death and life of great American cities. New York: Random House.
Karagülle, C., & Demir, Y. (2011). Yerel verilerin konut tasarım sürecinde değerlendirilmesi: Mardin örneği. İTÜDERGİSİ/a, 9(2).
Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. Urban morphology, 13(2), 105-120. https://doi.org/10.51347/jum.v13i2.3949
Lynch, K. (1960). The image of the city. Cambridge: MIT Press.
Pal, R., & Pani, P. (2019). Remote sensing and GIS-based analysis of evolving planform morphology of the middle-lower part of the Ganga River, India. The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science, 22(1), 1-10. https://doi.org/10.1016/j.ejrs.2018.01.007
Rossi, A. (1984). The architecture of the city. Cambridge: MIT press.
Schlüter, O. (1906). Die Ziele der Geographie des Menschen. Munich: Oldenbourg.
Soja, E. W. (2000). Postmetropolis: Critical studies of cities and regions. Oxford: Blackwell.
Stojanovski, T. (2022). Urban morphology and artificial intelligence. Urban morphology, 26(1), 78-88. https://doi.org/10.51347/UM26.0005
Torus, B. (2011). Learning from vernacular Turkish House: Designing mass-customized houses in Mardin. Intercultural Understanding, 1, 105-112. https://doi.org/10.14993/00000831
Uyanık, N. (2024). Ütopik Metinlerdeki Şehir Kavramı Bağlamında Mardin-Yenişehir Üzerine Güncel Bir Değerlendirme. International Journal of Mardin Studies, 5(2), 104-125. https://doi.org/10.63046/ijms.1537998
Wang, D., Fu, Y., Liu, K., Chen, F., Wang, P., & Lu, C. T. (2023). Automated urban planning for reimagining city configuration via adversarial learning: quantification, generation, and evaluation. ACM Transactions on Spatial Algorithms and Systems, 9(1), 1-24. https://doi.org/10.1145/3524302
Whitehand, J. (2010). Urban morphology and historic urban landscapes. World Heritage Papers, 27, 35-44.
Xu, Y., Ren, C., Ma, P., Ho, J., Wang, W., Lau, K. K. L., ... & Ng, E. (2017). Urban morphology detection and computation for urban climate research. Landscape and urban planning, 167, 212-224. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.06.018
Xu, H., Omitaomu, F., Sabri, S., Zlatanova, S., Li, X., & Song, Y. (2024). Leveraging generative AI for urban digital twins: a scoping review on the autonomous generation of urban data, scenarios, designs, and 3D city models for smart city advancement. Urban Informatics, 3(1), 29. https://doi.org/10.1007/s44212-024-00060-w
Ye, Y., & van Nes Nes, A. (2014). Quantitative tools in urban morphology: Combining space syntax, spacematrix and mixed-use index in a GIS framework. Urban morphology, 18(2), 97-118. https://doi.org/10.51347/jum.v18i2.3997

TARİHİ ÇEVRELERDE YENİDEN İŞLEVLENDİRME VE KENTSEL MÜDAHALE

24

GELENEKSEL TİCARET YAPILARINDA TURİZM AMAÇLI DÖNÜŞÜM VE GÜNÜMÜZ KULLANIMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: MERZİFON BEDESTENİ VE TAŞHAN

Ayşe Nur Canbolat[1]

[1] Amasya Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, canbolataysenur@gmail.com

ÖZET

İnsanoğlunun toplumsal yaşamının başlamasına eş zamanlı olarak ortaya çıkan ticaret faaliyetleri, üretim araçlarının gelişmesi ve üretim-tüketim noktaları arasında bağlantı sağlayan ticaret yollarının oluşumuyla kapsamlı bir sisteme evrilmiştir. Eski Asur Dönemi'nde karumlar, Antik Yunan'da agoralar, Roma'da forumlar, Selçuklu Dönemi'nde hanlar ve kervansaraylar, Osmanlı Dönemi'nde ise bedestenler bu sürecin mekânsal temsilcileridir. Anadolu coğrafyasında İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi güzergâhlar, ekonomik ve kültürel etkileşimi sağlarken yerleşimlerin gelişimini de yönlendirmiştir. Ancak 18. yüzyılda coğrafi keşifler ve Sanayi Devrimi sonrası ticaret yollarının önemini kaybetmesiyle, geleneksel ticaret yapılarında kullanım yoğunluğu azalmış ve işlevsel çözülmeler olmuştur. 21. yüzyılda küreselleşme ve Covid-19 pandemisinin etkisiyle alışveriş merkezleri ve dijital ticaret uygulamalarının artışı alışveriş pratiklerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm süreci, kültürel miras niteliğindeki geleneksel ticaret yapılarının turizm odaklı yeniden işlevlendirilmesi eğilimini hızlandırmıştır. Tarihi yapıların özgün işlevlerine uygun biçimde yeniden işlevlendirilmesi korumada yaygın ve etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. Ancak turizm odaklı dönüşümde salt turizm-ekonomik kaygı odaklı hareket edilmesi sonucunda Yer'in Ruhu'ndan kopuş yaşanabilmekte, mekânın özgün değer(ler)i ve çağdaş kullanım arasında çelişkiler ortaya çıkabilmekte, yapının çevresindeki fonksiyonlar ile uyumsuz bir kullanım oluşturabilmekte, kent dokusu bozulabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, küçük ölçekli yerleşimlerde geleneksel ticaret yapılarının turizm amaçlı dönüşümünün kent morfolojisine etkilerini analiz etmektir. Örneklem olarak Osmanlı Dönemi'nde İpek Yolu üzerinden kurulan ve günümüzde turizm işlevleri üstlenen Merzifon Bedesteni ve Taşhan seçilmiştir. Yerleşimin odak noktasındasında bölgenin ticaret dokusunu temsil eden yapıların restore edilerek ve ve yeniden işlevlendirilerek kullanımları ele alınmıştır. Kentsel sit alanı içerisinde yer alan yapıların inşa edildikleri dönem perspektifi ile yer seçim kriterleri, yerleşim içindeki konum ve önemleri, günümüz kent gelişimi içerisinde

konum ve önemleri, parçası oldukları külliye, çevrelerindeki yapılar-kullanımlar ve birbirleri ile olan ilişkileri-uyumları, kentin gelişimini yönlendirmede geçmişten bugüne üstlendikleri rol tarihsel analizlere dayalı olarak incelenmiş; geleceğe yönelik kullanım önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Ticaret Yapıları, Turizm Eksenli Dönüşüm, Yeniden İşlevlendirme, Merzifon Bedesteni, Taşhan.

1. GİRİŞ

İnsanlığın gelişimine koşut olarak eşya değişimi ile başlayan ticari faaliyetler yerleşik toplum yapısı ile yaygınlaşmış (İnan, 1996:119), üretim süreçlerinin hızlanması, üretim de çeşitliliğin artması, üretim ve dağıtım noktaları arasında kapsamlı bir ticaret ağını ortaya çıkarmıştır. Tarih boyunca özellikle dönemin ticaret yolları ile bağlantılı yerleşimlerde, içinde bulunulan koşullar, teknoloji, mimari yaklaşım ve yerleşimin özelliklerine göre ticari amaçla kullanılan çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Yerleşimlerin merkezlerinde gelişen ticaret alanları kentlerin fiziksel gelişiminde yönlendirici rol oynamış, hem ekonomik yaşamı geliştirmiş hem de sosyal hayatın gelişimine ivme kazandırmıştır. Uluslararası ticaret yolları ile bağlantılı gelişen geleneksel çarşılar, ekonomik ve kültürel etkileşimin mekânı olmuşlardır. Tarihin farklı dönemlerinde farklı coğrafyalarda büyüklükleri, mimari biçimleri farklılık gösteren karum, agora, forum, han, kervansaray, bedesten, arasta ve kapalıçarşı gibi ticaret birimleri ekonomik gelişime bağlı olarak kentlerin gelişimini temsil eden mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu coğrafyasında İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun geçtiği güzergahlarda stratejik öneme sahip yerleşimlerde Anadolu Selçuklu Devleti (1077-1038) Dönemi'nde han ve kervansaraylar, Osmanlı Devleti (1299-1922) Dönemi'nde ise bedesten yapıları ile ticarete dayalı mimari gelişim göstermiştir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda coğrafi keşifler sonucunda geleneksel ticaret yollarının önemini kaybetmeye başlaması, Sanayi Devrimi, üretim biçimlerinin değişmesi, ulaşım teknolojilerinin gelişmesi, modernleşme sürecinin başlaması ve hızlı kentleşme ile geleneksel çarşı yapıları misyonlarını kaybederek tahrip veya yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. 21. yüzyılda ise ilk olarak alışveriş merkezlerinin yaygınlaşması, Covid-19 pandemisi sonrası ise dijital uygulamalar ile alışveriş pratiklerinin kökten değişimi söz konusudur. Bu gelişmeler ile tarihi ve kültürel öneme sahip geleneksel ticaret yapılarının yeniden işlevlendirilerek korunması bir koruma yöntemi olarak yaygınlaşmıştır. Hiç kuşkusuz ki tarihi bir yapının kullanımı ve gündelik hayat pratiklerine dahil edilmesi, düzenli ve sürekli bakım ve onarımı için önem taşımaktadır. Ancak yapının özgün işlevi, fiziksel ve estetik özellikleri, kent ve çarşı içindeki konumu, taşıdığı kültürel önem dikkata alınarak yeniden işlevlendirme süreci gerçekleştirildiğinde mekân ve insan arasında bağ kurulabilmekte, mekân ile yeniden kurulan ilişkinin yarattığı aidiyet ve sahiplenme duygusu ile etkin bir koruma sistemi oluşturulabilmektedir. Bu çalışmada Merzifon'da geleneksel çarşı dokusunu meydana getiren, kent merkezi özelliğini günümüzde de koruyan ve turizm fonksiyonu ile işlevlendirilen Bedesten ve Taşhan yapıları ele alınmıştır. Yeniden işlevlendirme sürecinin bu mekânlarda uygulanabilirliği, olumlu ve olumsuz sonuçları koruma paradigması ekseninde değerlendirilerek geleceğe dair öneriler geliştirilmiştir.

2. OSMANLI DÖNEMİ BEDESTEN VE HAN MİMARİSİ ÜZERİNE

Anadolu'da önemli ticaret güzergahları ile bağlantılı yerleşimlerde sadece gündelik ihtiyaca cevap verecek ticaret birimleri oluşturulmamış, dışarıdan gelen tüccarların ticaret faaliyetleri ve konaklamaları için yapılar inşa edilmiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'ne tarihlenen ticaret yapıları kendi içerisinde hiyerarşik bir yapıya sahip olmuş, farklı ticaret birimlerinin birbirleriyle ilişkili biçimde inşası ile geleneksel çarşı yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapılar büyük ebatlı kütleleri ve hacimleri, kent içerisindeki merkezi konumları, çevrelerindeki diğer kullanımlar ile dikkat çekmektedirler.

Farsça dört anlamına gelen cihar, arapça cadde anlamına gelen sûk kelimelerinden türeyen ve dört sokağın birleşimi anlamına gelen çarşılar, alışveriş yapılan mekânlardır. Anadolu'da geleneksel çarşı dokusu bedesten, han, arasta gibi ticari birimlerden meydana gelmektedir. Ayrıca ticari birimlerin etrafında cami, hamam, kütüphane gibi eğitim, din veya sosyal fonksiyonlu yapılar da yer almaktadır (Şahinalp ve Günal, 2012, 150; Şahinalp ve Günal, 2016, 339).

Ticaret faaliyetlerinin gerçekleşmesi ve değerli ürünlerin satışı, depolanması gibi nedenlerden dolayı çarşılar genellikle kale veya şehir surlarına yakın güvenli noktalarda inşa edilmektedir. Aynı zamanda önemli ticaret yollarına yakın, kent merkezinde ve erişilebilir konumda, çevresindeki yapılar ile ilişkili biçimde tasarlanmışlardır.

Merzifon geleneksel çarşısını, karşılıklı olarak inşa edilen bedesten ve han yapıları oluşturmaktadır. Bu yapıların cephelerindeki dükkanlar ile iki yapı arasındaki sokakta ortaya çıkan arasta ise mekânda bütünlük oluşturmaktadır. Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen bu yapıları analiz edebilmek için öncelik bedesten ve han mimarisi ile özelliklerine kısaca değinilmiştir.

Bedesten; bez ve kumaş anlamına gelen bezistan/bezzazistan kelimelerinden türeyen, bez ve değerli kumaş ticaretinin yapıldığı ticari yapıları ifade etmektedir. Selçuklu Dönemi'nde iplikçi veya dokumacı olarak adlandırılan hanlar, Osmanlı Dönemi'nde değerli mal, antika eşya satışı için de kullanılmaya başlanan bedestenlere dönüşmüştür. Klasik Osmanlı Dönemi eseri olarak tanımlanan bedestenler yerleşimlerin en gözde yapıları haline gelmiştir (Kejanlı, 2010, 292; Eyice, 1992: 302-304).

Bedestenler; günümüzdeki bankaların işlevlerini yerine getirmeleri, ürün fiyatlarının belirlenmesi, vergi ödemelerinin yapılması ve ticaret faaliyetlerinin gerçekleşmesi gibi farklı işlevlere sahip yapılardır. İmar faaliyetlerinde etkili olan vakıflar aracılığıyla inşa edilen bedestenler fonksiyonları gereği taş veya kagir biçimde, sağlam ve güvenilir yapılar olarak inşa edilmişlerdir (Halaç ve Ergün, 2020, 133-134; Şahinalp ve Günal, 2016, 342).

Genellikle dört cephesinde demir kapıların olduğu, yapının yüksek kısımlarında küçük ve az sayıda pencerelere yer verilen, kurşun kaplı kubbeleri ile dış görünüm olarak ulu cami mimarisini andıran, kare veya dikdörtgen planlı yapılardır (Eyice, 1992:304).

Bedestenler ile ilgili dikkat çekici bir özellike her yerleşimde olmamasıdır. Dönemin ekonomi ve ticaret açısından önde gelen veya İpek Yolu ile Baharat Yolu güzergahı üzerindeki yerleşimlerde bedesten yapılarına rastlanmaktadır.

Farsça kökenli hane kelimesinden türeyen Han ise, ülkelerarası ve ülke içi ticaretin yapıldığı, kervanlar tarafından getirilen malların depolandığı, tüccarların konakladığı yapıları ifade etmektedir. Kervan veya askeri yollar üzerinde konaklama için kullanılan kervansarayların devamı niteliğindeki han yapılarıyla farklı kültür ve coğrafyadan gelen tüccarlar için konaklama ve ticaret mekânları oluşturulmuştur (Halaç ve Saatci izci, 2020: 343).

Yolcuların güvenliği düşünelerek kent içerisinde stratejik noktalara inşa edilen hanlar, genellikle iki katlı inşa edilmiştir. Zemin katlar ahır, depo, atölye olarak kullanılırken üst kat ise yolcuların konaklaması için tasarlanmıştır. Ayrıca sokak kısmında yapılar ile bütünlük gösteren dükkanlar da ticaret faaliyetlerine ayrılmıştır. Yalınlığın ön planda olduğu hanlarda yapı ile çevreki kullanımlar arası etkileşime önem verilmiştir. Yolcu ve ticaret fonksiyonu ile iki temel gruba ayrılan hanların sayılarının artması Anadolu'da ticareti olumlu etkilemiştir (Yusufoğlu ve Güneş, 2025:280-286). Hatta han sayıları, ticari yönden yerleşimlerin gelişmişliğinin göstergesi kabul edilmiştir.

Genelllikle dönemin yöneticileri veya önde gelenleri tarafından inşa ettirilen hanlar; ticarete konu olan ürüne (Bursa'da Koza Han ve İpek Hanı, Gaziantep'te Kürkçü ve Tütün Hanı gibi), tüccarların geldikleri bölgelere (Acem Hanları, Arap Hanları gibi) ya da inşa edildikleri yapı malzemesine (Amasya ve Merzifon'da Taşhan gibi) göre adlandırılmışlardır.

Bir sokağın etrafında sıralanan dükkanlar oluşturduğu pazar alanlarına ise arasta denilmektedir. Üstü kapalı örneklerinin de görüldüğü bu sokaklardaki dükkanlarda bedestenlere göre daha az değerli ürünler satılmakta, mahzen ve kiler gibi bölümler bulunmamaktadır (Eyice, 1992:303).

3. KORUMADA BİR YÖNTEM OLARAK YENİDEN İŞLEVLENDİRME

Kültürel birikimin temelinde, toplumdaki bireyler veya gruplar tarafından üretilen durumlar ve buluşların kabul edilmesi yani yenilik kavramı yer almaktadır. Var olan bilgilere eklenen her bir yenilik ile kültürel değişim ortaya çıkar. Toplumların ve kültürlerin değişimi ile mekânlar da kaçınılmaz olarak değişime maruz kalmaktadır. Kültürel kimliğin sürekliliğini sağlayan ve yenilenmeyi içeren, her değerin günümüz şartlarına göre şekillenmesini sağlayan şeyin özünde "değişim" kavramı yer alır. Mekânlar hem kültürel sürekliliğin hem de bu sürekliliğin yaşadığı değişimlerin somut ve temel bir ögesidir (Çetin, 2021: 10).

Toplumsal, sosyal, ekonomik değişimler ile mekânsal ihtiyaçların farklılaşması sonucu özgün kullanımı ile sürdürülebilirliği sağlanamayan yapılar ortaya çıkmaktadır. Kullanımının azalması veya ortadan kalkması, insan-mekân arasındaki etkileşimin azalması, mekânların insanların gündelik yaşam pratiklerinde yer almaması nedeniyle yapıların yok olması kaçınılmazdır. Miras niteliğindeki bu yapıların korunması ve varlığını devam ettirmesinde temel faktör mekânın kullanımı, yani mekâna yüklenen işlevlerin gerektidiği şekilde bakım ve onarımının düzenli olarak yapılmasıdır. Ancak çalışmada daha önce bahsedildiği üzere birçok faktöre bağlı olarak tarihi ve kültürel nitelikli yapıların özgün işlevleri ile kullanılamaması ve atıl durumda kalmaları, fiziksel olarak eskimeleri ve bakımsız kalmaları kültür mirasının varlığını tehdit edici bir noktaya gelebilmektedir. Bu nedenle korumada bir yöntem olarak yeniden işlevlendirme uygulamalarına sıkça rastlanmaktadır.

Zamanla özgün işlevini kaybeden bir yapının belirli ilkeler doğrultusunda yapısal özelliklerini koruyarak, onarım, restorasyon, ekleme veya modernizasyon çalışmaları ile farklı bir işlevle kullanılması süreci yeniden işlevlendirme olarak adlandırılmaktadır. Değişen ihtiyaçlar ve yaşam tarzlarına bağlı olarak yeni işlevine uygun şekilde eskiyen yapının konfor koşullarının güncelleştirilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Cihan, 2019:32; Kocabay, 2014:8). Yapılış amacıyla kullanılamayan ancak yeniden kullanılabilir durumda olan yapıların yeniden işlevlendirilmesi sadece kültürel ve tarihsel devamlılığı sağlamamakta, yapıların kullanım ömrünü uzatmakta ve mevcut kaynakların verimli kullanımını içerdiği için sürdürülebilir bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2021: 11)

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesini gerektiren faktörler ise yaşam koşulları, ihtiyaçlar ve değerlerin değişimine bağlı olarak toplumsal yapının ve mekânların fonksiyonlarının değişmesidir (cemaatini kaybeden kutsal bir yapının farklı bir kullanım ile yeniden kullanıma açılması, savunma amaçlı inşa edilen hisarların kültür sanat mekânı olarak kullanılması vb.). Diğer bir sebep ise yapının yer aldığı bölgedeki ihtiyaçların değişmesi sonucunda fonksiyon değişiminin yaşanmasıdır. Ayrıca fiziksel olarak kullanılabilir ancak işlevsel olarak eski kalan bir yapının ekonomik bir değer olarak ele alınması ve yeniden işlevlendirilmesi de söz konusudur (Kocabıyık, 2014: 9-11).

Koruma yaklaşımları kapsamında yeniden işlevlendirme yöntemine ilk defa 1904 tarihli Altıncı Uluslararası Mimarlar Kongresi sonucu ortaya çıkan Madrid Konferansı Tavsiye Kararlarında yer verilmiştir. Eski yapılara en az müdahaleyi içerecek şekilde işlevsel kullanım alanları bulunmasını vurgular (URL-1). Tarihi yapıların özgün işlevlerine ve mimari özelliklerine uygun işlevler ile yeniden kullanılarak etkin bir koruma sağlanması yaygın ve etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. 1931 tarihli Carta Del Restauro Tüzüğü'de ise yaşayan yapıların özgün işlevlerinden uzak olmayan ve yapıda hasara neden olmayacak şekilde yeniden kullanılabileceği belirtilir (URL-2). 1964 yılında hazırlanan Venedik Tüzüğü anıtların korunmasında onları toplumsal açıdan yararlı bir amaçla kullanmanın süreci kolaylaştırabileceği vurgulanır. Ancak bu kullanım yapının planı veya süslemelerini değiştirmemeli, yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler belirli ilke ve sınırlara göre tasarlanmalıdır (URL-3). ICOMOS Türkiye Milli Komitesi tarafından 2013'te hazırlanan Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi ise yeniden işlevlendirme ile özgün işlevini yitiren yapıların kabul edilebilir bir yaşam standartına yükseltilmesine vurgu yaparkan özgünlük, bütünlük ve anlamına saygı gösterilmesi gerektiğini de belirtir. Mirasa yönelik her müdahalenin temelinde yapının özgünlüğünün her yönüyle korunmasını esas alır (URL-4).

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi sürecinde yapıya en az müdahaleyi gerektirecek kullanımlar / fonksiyonlar ile süreç ilerletilmeli, yapının tarihi özellikleri korunmalı, eldeki veriler doğrultusunda yapının dış ve iç mekânına müdahale edilmeli, değişen şartlara göre yapının özgün durumuna döndürülebileceği şekilde eklemeler yapılmalıdır (Yusufoğlu ve Güneş, 2025:278).

Ahunbay (2014: 8) koruma uzmanı Piero Gazzolo'nun yeniden işlevlendirme ile ilgili düşüncelerini "mimari anıt artık yapıldığı amaca hizmet edemiyorsa, korunması pratik bir gereklilik olmaktan çıkar, kültürel bir görev haline gelir. Bu konuya verilen önem gelecek kuşakların kültürel olgunluğuna ve kültür miraslarını koruma konusunda duyacakları ivediliğe dayanacaktır" şeklinde özetler.

Tarihi yapıların özgün işlevi, mimari özellikleri ve tasarımı gözetilerek yeniden işlevlendirilmesiyle kent ve kentliye kazandırılması kültürel aktarımın devamlılığı açısından önemlidir. Çünkü tarihi yapıların kullanılamaz

hale gelmesi sadece mekânsal bir kaybı ifade etmez, mekânla ilgili toplumsla belleğin ve kültürel pratiklerin zayıflamasına neden olur, kültürel bir terk ediliş – yok oluşu ifade eder. Kent kimliğinin ve kültürünün temelini oluşturan imgeleri barındıran mekânları yeniden işlevlendirerek aidiyet duygusu geliştirmek, kültürel mirası canlandırmak ve aktarmak mümkün olabilmektedir (Tekin, 2021:88-89). Kültürel bellek, deneyim ve gündelik yaşam pratiklerinin mekânlarını somut ve somut olmayan değerleri ile geleceğe aktarmak amacı taşıyan yeniden işlevlendirme yönteminde en önemli aşama özgün ve yeni işlevin uyumlu olmasını sağlamak, kentli tarafından kabul görecek bir işlev ile mekânın sürdürülebilirliliğini sağlamaktır.

4. MERZİFON BEDESTENİ VE TAŞHAN

Merzifon, Orta Karadeniz bölgesinin iç kesiminde büyük bir ova üzerinde kurulmuştur. Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan Merzifon, günümüzdeki idari sınırlara göre Amasya'nın ilçelerinden biridir (Şekil 1). Arkeolojik kazılara ve çalışmalara göre tespit edilen çok sayıda höyük ve yerleşim ile Merzifon'un tarihinin Kalkolitik Çağ'a, M.Ö. 5500'lere kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Bir yerleşim yeri olarak gelişimi ise Roma İmparatorluğu Dönemi'nde başlamıştır. 11. yüzyılda Danişmentlilerin hakimiyeti ile Türk-İslam şehri niteliği kazanmıştır. Selçuklu ve İlhanlı Devletleri'nin de hakimiyetine giren Merzifon, 14. Yüzyıldan itibaren Sivas Eyaleti ve Amasya Sancağı'na bağlı büyük bir kaza niteleğindedir. Kurtuluş Savaşı'na kadar Osmanlı hakimiyetindeki yerleşimde en önemli fiziksel ve ekonomik gelişmeler Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683) döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık yapan Paşa'nın yerleşimin imarına önem vermesi sonucu Tavşan Dağı'ndan kente uzanan su yolu, çeşmeler, külliye kompleksi kapsamında cami, mektep, bedesten, han gibi yapılar inşa ettirilmiştir (Çerkez, 2005: 18, Büyükgüner, 2019: 16-19; Halaç ve Saatci İzci, 2020:2031; Topçu, 2022: 119).

Şekil.1 Merzifon'un Konumu

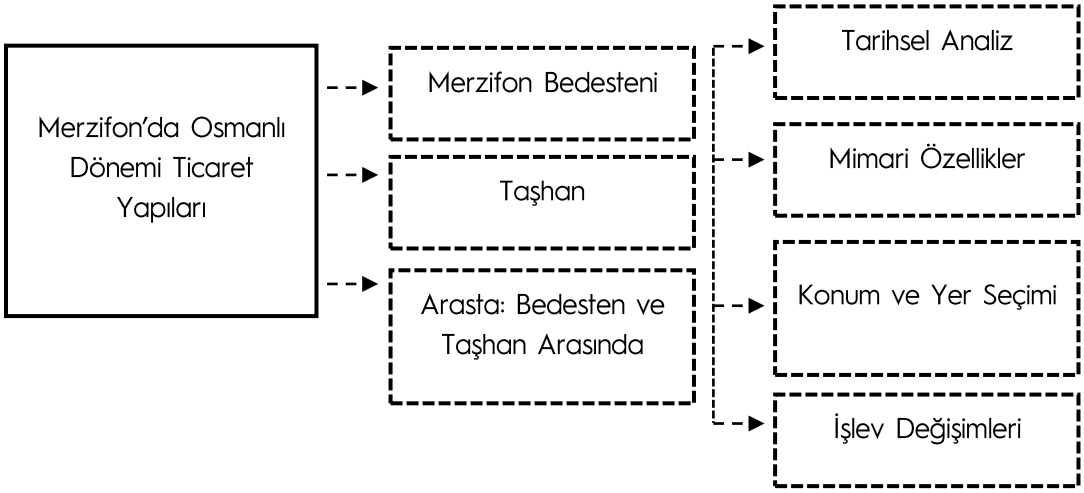
Kentin gelişimine üst düzey devlet adamları tarafından önem verilmesinin ana sebebi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Anadolu ticaret ağında bir sapak konumunda olmasıdır. İstanbul'dan Anadolu'ya üç kol halinde uzanan tali yollardan ikisi Merzifon'dan geçmektedir. Üsküdar'dan başlayan yol İznik ve Bolu hattı üzerinden Merzifon'a bağlanmakta, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul yerleşimlerini takip ederek Kerkük Yolu ile Bağdat ve Basra'ya uzanmakta, Basra Bağdat Yolu olarak bilinmektedir. İkinci yol ise Merzifon'dan başlayan Ladik, Niksar, Karahisar, Aşkale'den Erzurum, Kars ve Tebriz'e ulaşan yoldur. Karadeniz ve İç Anadolu'yu bağlayan, Samsun limanına erişimde önemli bir konumda olan Merzifon'da ticaret yollarının kesişmesi ile yerleşimin merkezinde de ticaret gelişmiş, kent merkezinde inşa edilen çarşının çevresinde eğitim, din ve sosyal ihtiyaçlara yönelik yapılar kentin gelişimini yönlendirmiştir (Halaç ve Saatci İzci, 2020: 2030-2031; Halaçoğlu, 1998'den aktaran Atalan ve Arel, 2016:220). Geçmişte konumu ile öneme sahip olan yerleşim günümüzde de Samsun-Ankara, Samsun-İstanbul karayollarının kesişim noktasındadır.

17. yüzyılda Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen ve kendi adı ile anılan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii, kütüphane, sıbyan mektebi, iki hamam, Bedesten, Taşhan ve dükkanlardan oluşmaktadır. Bedesten ve Taşhan gibi kimi yapılarda kitabe bulunmamakta ancak Cami'nin cümle kapısında yapının 1666-1667 yıllarında inşasına başlandığı belirtilmektedir. Külliye'nin parçası olan diğer yapıların da bu döneme tarihlendiği düşünülmektedir (Yeşil, 2004: 252). Külliye ile bütünlük gösteren Bedesten ve Taşhan, bu yapılar arasındaki dükkanlar ile ortaya çıkan Arasta yerleşimin odak noktası konumundadır (Şekil 2).

Şekil.2 Merzifon Bedesteni, Taşhan ve Arastanın Konumları

Bu çalışmada Merzifon'un sadece ekonomik değil fiziki gelişimini de yönlendiren ticaret odakları Bedesten ve Taşhan yapıları geçmişten günümüze değişen fonksiyonları ile ele alınmış, turizm amaçlı kullanım ve kentin ticari odağının turizm odağına dönüştürülmeye çalışılmasının etkileri tartışılmıştır. Bu ele alış ile öncelikle yapıların tarihçeleri ve mimari özelliklerinden kısaca bahsedilmiş, kent içindeki konumları ve yer seçimlerine dair faktörler detaylandırılmış, işlevlerinin değişim süreçleri ve kent morfolojisine etkileri ortaya koyulmuştur (Şekil 3).

Şekil.3 Çalışmanın Kapsamı

4.1. Yapıların Tarihçeleri ve Mimari Özellikleri

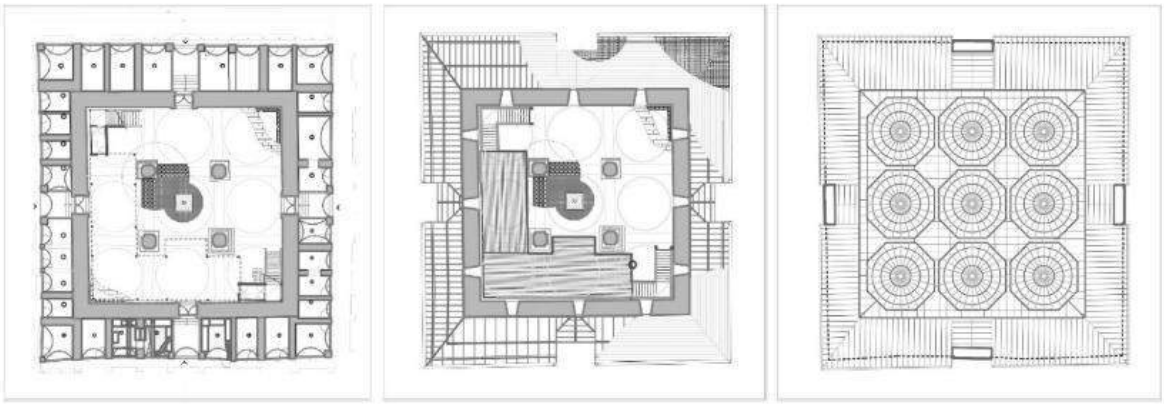
Kara Mustafa Paşa Külliyesi eğimli bir arazide inşa edilmiş, istinat duvarı ile oluşturulan teras kısımda cami (Kara Mustafa Camii, Paşa Camii veya Cami-i Kebir) ve avlusu, düzlük kısımda ise bedesten ve taşhan tasarlanmıştır. Binaların dış cephesine karşılıklı yerleştirilen dükkanlar ile arasta elde edilmiştir (Yeşil, 2004: 252). Merzifon çarşısında, han ve bedestenden cami avlusuna geçiş dokuz basamaklı bir cümle kapısı ile sağlanmaktadır (Şekil 4).

Şekil.4 Kara Mustafa Paşa Külliyesi (Kişisel Arşiv, 2025)

Merzifon Bedesteni

Eğimli bir arazide yer alan yapı Klasik Osmanlı Dönemi bedestenlerinin plan özelliklerine sahip yapı, yerleşimin merkezinde 30x30 metre ölçüsünde kare planlı olarak inşa edilmiştirn (Şekil 5). Tuğla ve kesme taş ile inşa edilen yapı dokuz kubbe ile örtülüdür. Her cephesinin orta kısmında yer alan toplam dört kapı dışa doğru çıkıntı oluşturur ve kapıların cephe yüzeyleri de kesme taştan yapılmıştır. Binanın tüm cepheleri dükkanlar ile çevrilidir, yani dışta dükkanlı bedesten grubundadır (Eyice, 1992:308; Cezar, 1985: 253-254). Kubbeleri kurşun ile kaplı, eyvan biçimindeki girişleri ile simetrik bir cephe düzeni bulunmaktadır. Her cephede boyut ve düzeni aynı üç pencere vardır. Kot farkından dolayı kuzey ve doğudaki girişlerde merdiven yer alır. Sade bir görünümü olan bedestende taş ve tuğla duvar örgüsüyle, pencerelerde ise kemerler ile hareketliliğin sağlandığı süslemeler bulunmaktadır (Çelebi, 2023: 32-34). Günümüzde iç kısımlar sıva ile kapatılırken orijinalinde kubbeler tamamen tuğla malzeme ile örülmüştür. Giriş kapıları ise tamamen kesme taş malzeme ile örülmüştür. İç mekân dokuz adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Topçu, 2022: 113).

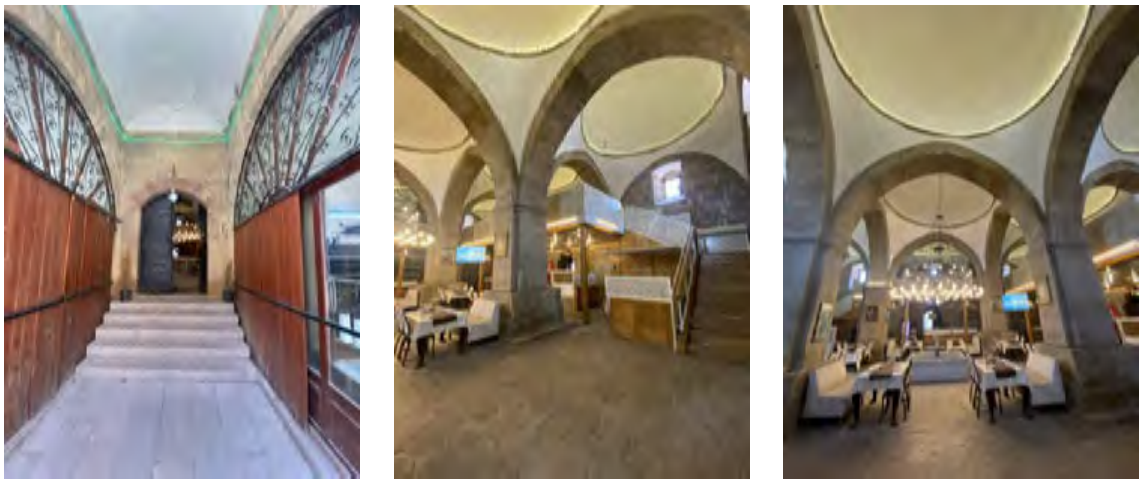
Şekil.5 Merzifon Bedesteni Planı (Büyükgüner, 2019: 41)

Merzifon Bedesteni Osmanlı Bedestenleri ile karşılaştırıldığında orta büyüklükte, içerisinde mahzen veya dükkân bölümlemeleri olmayan ancak dört cephesinde sıra dükkanlarla çevrili bir bedestendir. İç mekânın ortasında dört pâye ile dokuz bölüme ayrılan, her bölümün üstünün kubbe ile örtüldüğü yapı tam bir simetrik düzene sahiptir (Şekil 6) (Yeşil, 2004:253).

Şekil.6 Merzifon Bedesteni Üst Görünüş (Börek, 2023: 48).

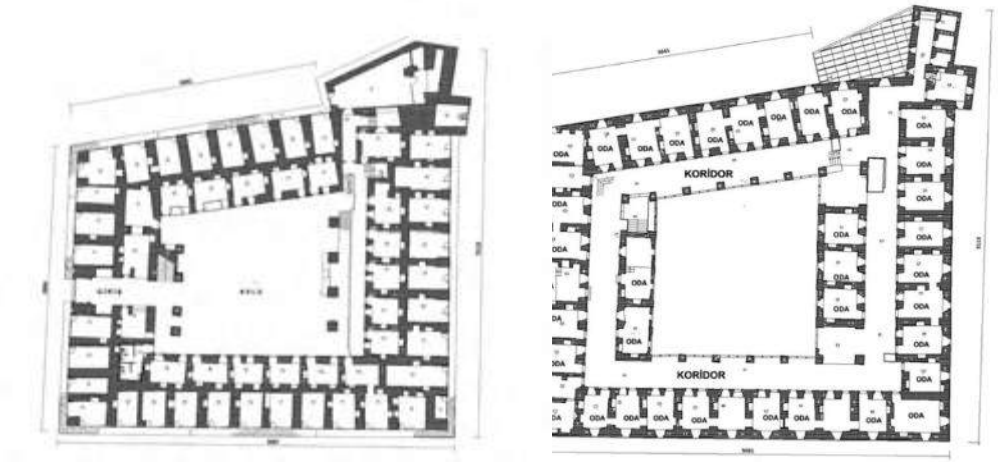
Merzifon Bedesteni'nin dışı dükkânlara, iç bölüm ise bedesten işlemine ayrılmıştır (Şekil 7) (Cezar, 1985, s. 249). Kare planlı yapıyı çevreleyen 32 adet dükkân bulunmaktadır. Ana beden duvarları dükkanlardan yüksek olan bedestenin her cephesinde girişi sağlayan beşik tonozlu kapılar bulunmaktadır (Topçu, 2022: 112). Bedestenin çevresindeki sokak isimlerinde de anlaşılacağı üzere (Kuyumcular Sokağı, Terziler Sokağı, Kunduracılar Sokağı), Bedesten yapısı çevresinde zamanında belirli ticaret malzemeleri üzerine bir uzmanlaşma söz konusudur ve bu ürünler bedestendeki ticaret ile ilişkili gelişmiştir.

Şekil.7 Merzifon Bedesteni İç Mekân Kullanımı (Kişisel Arşiv, 2025)

Taşhan

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından külliyenin parçası olan bedestenin karşısında tuğla ve kesme taştan, iki katlı, orta avlulu, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapı olarak inşa ettirilen Taşhan yer alır (Şekil 8) (Cezar, 1985: 253-254 ; Topçu, 2022: 107).

Şekil.8 Taşhan Zemin Kat ve Birinci Kat Planı (Paçacıoğlu, 2013:31)

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen hanlar içerisinde boyutsal olarak en büyüğü Taşhan'dır. Taşhan'ın zemin katı kuzey cephesindeki revakların ön kısmında yer alan iki çeşme, avlu kısmı, avlu seviyesindeki katta tücccarlara ait odalar ve depolardan oluşmaktadır. Üst kat ise misafir ve bekâr odaları bulunmaktadır. Kuzey bölümde planlanan ahır ünitesi nedeniyle yapının kervansaray veya menzil hanı fonksiyonlarına sahip olduğu da düşünülmektedir (Börek, 2023: 2023). Konaklama için kullanılan birinci katın orta kısmında, hanın tamamını dolanan koridorun iki tarafında da odalar yer almakta, diğer iki kenar ise direkt avluya bakmaktadır. Toplamda kırk odası bulunan handa beş tane oda iç avluya, otuz beş tane oda dış alana bakmaktadır (Paçacıoğlu, 2013: 32).

Dış cephesi dükkanlar ile çevrili Taşhan'ın avlusunun etrafı da dükkân sıraları ile çevrili tasarlanmıştır. Güney cephesinde cumbalı giriş kapısı bulunmaktadır. Doğu, batı, güney cepheleri iki kat tasarlanırken kuzey cephesi ise üç katlı planlanmıştır. Üst katta avluya bakan cephe üzerinde de odalar bulunmaktadır (Şekil 9) (Topçu, 2022: 109-110).

Şekil.9 Taşhan Dış Mekânı (Kişisel Arşiv, 2025)

Üçüncü kat uygulamasının ilk olarak denendiği Taşhan, plan tipi olarak şehir için hanlar grubunda yer almakta, tek avlu etrafında cephelerinde dükkanlar sıralı bir yapıdır. Alt katta depolar ve ahır, üst katlarda ise tüccar ve konaklama odalarının yer aldığı Taşhan'da her kat kendi içinde kuzey-güney ve doğu-batı ekseninde simetrik bir düzene sahiptir. Sadece batı duvarının kuzeye doğru geniş açı yapması bu simetriyi bozmaktadır (Yeşil, 2004: 252). Genel plan şemaları itibariyle Osmanlı dönemi bedesten ve şehir içi hanlarının devamı niteliğindeki yapıların birlikteliği ticaret ana aksının oluşumunda önemli bir etken olmuştur (Topçu, 2022: 120).

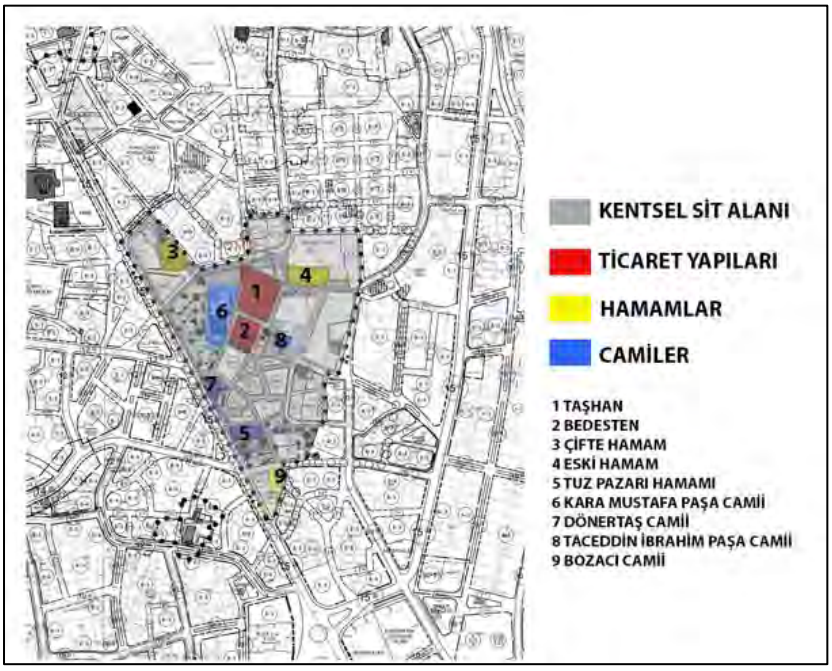
4.2. Yapıların Kent İçindeki Konumları ve Koruma Statüleri

Merzifon'da geleneksel çarşı dokusu, yerleşimi yönlendiren iç kalenin çeperinde, insan ulaşımının en kolay olduğu yerleşim merkezinde inşa edilmiştir. Osmanlı Dönemi ticaret yapılarının inşasında yer seçim faktörünü belirleyen en önemli etmenlerden biri güvenliktir. Merzifon Bedesteni ve Taşhan'da bu kriterlere göre inşa edilmiş, farklı ticaret birimlerinin biraraya getirilmesi ve ortaya çıkan arasta ile bütüncül bir geleneksel çarşı dokusu oluşturulmuştur (Şekil 10). Ayrıca dini, kültürel, sosyal yapılar ile bağlantılı olacak biçimde bir külliyenin parçası olarak inşa edilerek kentin gelişimini yönlendirici konuma sahip olmuşlardır.

Şekil.10 Bedesten ve Taşhan Arasında Gelişen Geleneksel Çarşı Dokusu-Arasta (Kişisel Arşiv, 2025)

Kentsel sit alanı içerisindeki anıtsal yapılar ve geleneksel çarşı kapsamında korunan Bedesten ve Taşhan 1998 yılında tescillenmiştir. Günümüzde ise turizm eksenli bir yaklaşımla yeniden işlevlendirilerek kullanılmaktadırlar. İlk imar planı 1942 yılında yapılan yerleşimde koruma amaçlı imar planı ise 1996 yılında hazırlanmıştır (Şekil 11).

Şekil.11 Kentsel Sit alanı İçerisinde Geleneksel Çarşı Dokusu ve Diğer Anıtsal Yapılar

Orijinal işlevini kaybeden Bedesten Merzifon Dokumacılar Kooperatifi tarafından dokuma atölyesi olarak kullanılmış ve bu kullanım döneminde ciddi tahribata uğramıştır. Bu süreçte, güney bölümündeki duvara asma kat inşa edilmiş, baca yapılmış, dokuma tezgahlarına ait betonarme temeller oluşturulmuş ve yapının orijinal haline zarar verilmiştir (Çerkez, 2011'den aktaran Börek, 2023: 47). Dokuma atölyesi olarak kullanımından sonra uzun süre kullanılmayan ve bakımsız durumda kalan Bedesten, 1980'li yıllarda tütün deposu olarak kullanılmıştır. 2000'li yıllarında başında Halk Eğitim Merkezi tarafından atölye olarak kısa süreliğine kullanılan Bedesten, daha sonra özel bir tekstil firmasının üretim yerine haline geitirlmiş, son olarak da 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun restore edilerek turizm amaçlı kullanılmaya başlamış, yöresel yemeklerin sunulduğu bir restaurant haline getirilmiştir (Börek, 2023: 48-49).

2008 yılında restorasyon çalışmalarına başlanan Taşhan ise, 2011 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından butik otel olarak işletilmesi için özel bir şirkete verilmiştir. Ancak ekonomik nedenlerden dolayı günümüzde işletme faaliyette değildir ve kapalı olan yapının iç mekânına erişim sağlanamamaktadır (Börek, 2023: 45).

5. TARTIŞMA

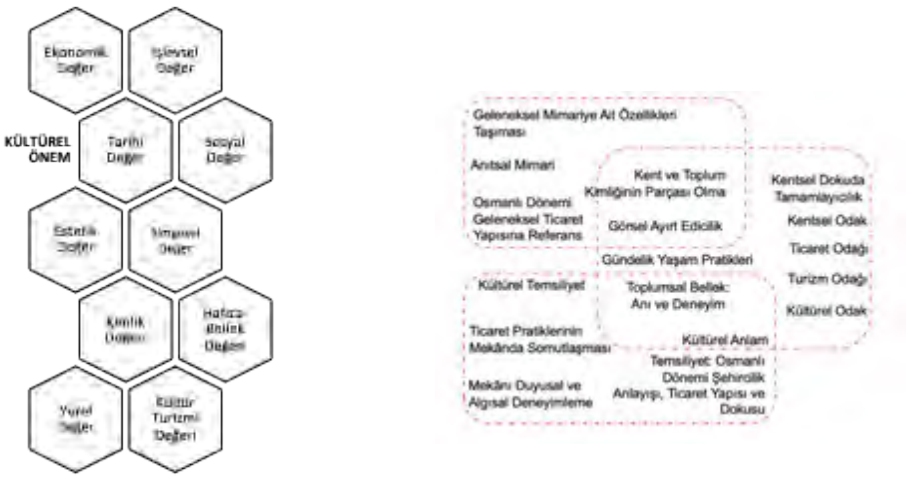
Kültürel miras geçmişle kurulan ilişkiyi ve geçmişe atfedilen değerleri ifade eden bir kavramdır. Yerleşimler, inşa edildikleri günden bugüne çok-katmanlı bir şekilde farklı kültürlerin ve medeniyetlerin etkisi ile gelişmiştir. Kültürün ve tarihin bir anlatı biçimi olarak yapıların miras olarak görülmesi ve korunması ise toplumların kendilerini tanımlaması ve kültürel kimliğe bakışları ile alakalıdır. Kültürel dinamikler ile sürekli biçimde yeniden kurgulanmaya ve değişime açık yapıları ile mirasın kapsamı özellikle uluslararası çalışmalar ile genişletilmiştir. Odağında mekânın özgünlüğünün, değerlerinin ve anlamının zedelenmeden geleceğe aktarımı yer alan koruma odaklı yaklaşımlarda güncel tartışma konuları şu şekildedir; korumanın salt fiziki bir konu olmaması, kültür ve mekân arasında bağ kurmanın temel amaç olması, katılım odaklı bir planlama ve koruma anlayışının geliştirilmesi, koruma kaygısının ekonomiye dair kaygıların önünde tutulması, geleceğe aktarılacak olanın sadece bir yapı değil deneyim, bilgi ve yaşam biçimi olduğu konusunda farkındalığın geliştirilmesidir. Bu tartışmalarla mirası tüm insanlığa ait bir değer olarak gören, kültürel önem ve değerler odaklı korumayı benimseyen, kent kimliğine katkı sağlayan bir unsur olarak somut ve somut olmayan değerleri bütüncül ele alan, Yer'in Ruhu'na ve kültüre saygı odaklı bir koruma sistemi ortaya çıkmıştır.

Geçmişten günümüze toplumsal, sosyal, ekonomik veya siyasal değişimler kültürel değişimi de beraberinde getirmiş, mekânsal ihtiyaçlar zaman içerisinde farklılık göstermeye başlamıştır. Özgün işlevleri ile sürdürülebilirliği sağlanamayan tarihi ve kültürel öneme sahip yapılarda bu mekânsal ihtiyaçların değişimi ile insan-mekân etkileşiminin azalması, gündelik yaşam pratiklerinde mekânın öneminin azalması, dolayısıyla yapının fiziksel olarak eskimesi ve bakımsız kalması miras alanlarının yok olması tehdidini gündeme getirmektedir. Korumada temel itici güç mekânın kullanımından kaynaklanan aidiyet ve sahiplenme duygusu ile koruma içgüsünün ortaya çıkması, mekâna yüklenen işlevler ve anlamlar – mekânla kurulan ilişki sonucu düzenli olarak bakım ve onarımının yapılmasıdır. Bu nedenle korumada bir yöntem olarak ön plana çıkan yeniden işlevlendirme ile kültürel ve tarihsel devamlılığın mekânsal devamlılık bağlamında sağlanması amaçlanmaktadır. Yeni bir işlev ile toplumsal fayda elde edilerek mekânın fiziksel olarak ömrünün uzatılması sağlanırken aslında sürdürülebilir bir yöntem geliştirilmekte, mevcut yapı

stoğunun yeni değerler üzerinden geleceğe aktarımı sağlanmaktadır. Ancak yeniden işlevlendirme süreçlerinde yapıya en az müdahaleyi gerektirecek işlevin belirlenmesi, mekânın yapısal özellikleri, planı, süslemelerinin korunması, yeni ve özgün işlev arasında uyumun sağlanması esastır. Yapının özgünlüğüne, bütünlüğüne, anlamına ve bağlamına saygı duyulmalıdır. Yeniden işlevlendirme sürecinde; kültürel terk ediliş – yok oluşun önüne geçilmeli, kültürel pratikler korunmalı, toplumsal bellek ve kent belleği zedelenmemeli, aidiyet duygusunun devamlılığına ve toplumsal kabule önem verilmelidir. Aksi halde fiziksel açıdan farklı bir işleve uyum sağlamada zorluklar, kent dokusu ile uyumsuz ve kentlinin mekânsal pratikler geliştirmekte zorlandığı kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Kentlerde ölü bölgelerin oluşması, Yer'in Ruhu'nun kaybolması, turizm eliyle dönüşüm sonucunda soylulaştırmanın yaşanması ve ekonomik kaygıların süreci yönlendirmesi gibi sorunlar görülmektedir.

Antik iç kale çeperinde gelişim gösteren Merzifon'da, odak noktası cami ve çarşıdır. Cami odaklı, çarşının camiye yakın konumlandırıldığı, cami ve çarşının ulaşılabilir bir alanda geliştiği tipik bir Osmanlı kenti özelliği gösteren Merzifon'da yeni yerleşim ihtiyacı Cumhuriyet ilanından sonra ortaya çıkmış, geleneksel yerleşim dokusu dışında da kent gelişmeye başlamıştır (Büyükgüner, 2019: 24). Merzifon kent merkezinde yer alan Bedesten ve Taşhan geleneksel ticaret yapılarının turizm amaçlı yeniden işlevlendirilmesi kent morfolojisi üzerinde etkiler yaratmıştır. İnşa edildikleri dönemden günümüze işlevleri, tarihi ve kültürel bir odak olmaları ile sosyal ve toplumsal etkileşimin mekânı olan bu yapılar uzun süredir özgün işlevlerinden uzak kullanılmakta, özellikle günümüzde turizm ekseni bir dönüşüm süreci geçirmektedirler.

Geleneksel çarşıyı meydana getiren iki önemli ticaret yapısı olarak Bedesten ve Taşhan ekonomik değere ve işlevsel değere, Osmanlı Dönemi ticaret yapılarına referans vermesi ile tarihi değere, geçmişte tüccarlar ve yerel halk için günümüzde ise kent kullanıcıları için karşılaşma ve etkileşim mekânı olması ile sosyal değere, özgün fiziksel nitelikleriyle estetik değere, geleneksel ticaret yapısını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmesi ile simgesel değere, kent dokusunu oluşturan simgesel yapılar olarak kimlik değerini, kültürel ve toplumsla belleği şekillendirmeleri ile hafıza-bellek değerine, yerleşime özgü nitelikleri ve kent dokusu ile gösterdikleri bütünlükle yerel değere, günümüzde ise kültür mirası olarak ziyaret ve çekim noktası olmaları ile kültür turizmi değerine sahiptirler.

Şekil.12 Merzifon Bedesteni ve Taşhan'ın Kültürel Önemini Tanımlayan Değerler

Bu yapıların geleneksel mimariye ait özellikleri taşıması, Merzifon ölçeğinde bir yerleşim için anıtsal mimari eserler olmaları, görsel olarak kentte ayırt edici özelliklerinin olması, kültürü temsil etmeleri ve taşıdıkları kültürel anlamlar, ticari pratiklerin mekânsal temsilcileri olmaları, kentsel dokuyu tamamlayan ve gelişimi yönlendiren odak olmaları üzerinden kültürel önemleri özetlenebilir (Şekil 12).

Özgün özelliklerine göre restore edilen Bedesten günümüzde restaurant, Taşhan ise butik otel olarak işlevlendirilmiştir. Ancak Taşhan günümüzde kapalıdır ve iç mekâna erişim söz konusu değildir. Bedesten ve Taşhan arasında gelişen arastada ise çoğu dükkân boş durumdadır. Bedesten ise fiyat politikaları ve ekonomik nedenlerden dolayı beklenilen düzeyde bir kullanıma sahip değildir, kentlinin gündelik yaşam pratiklerinde yeterince yer bulamamıştır. Görüldüğü üzere her ne kadar özgün işlevi ile uyumlu kullanımlar geliştirilmeye çalışılsa da kent dokusuna, Yer'in Ruhu'na ve toplumsal yapıya uymayan yeniden işlevlendirmeler ile yapıların âtıl duruma düşme riski ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras niteliğindeki bu yapıların kullanımı ve sürekli bakımı hedeflenirken turizm eksenli bu dönüşüm ile mekânın metalaşması, ortaya çıkan soylulaştırma süreci ve yerinden etmeler ile kent dokusunun bozulması söz konusudur. Kent merkezinin turizm odağı olmasına yönelik yapılan çalışmalar ve yeniden işlevlendirme süreci hedeflenen sonucu vermemiş, turizm işletmeleri yeterli düzeyde talep görmemiştir. Özellikle Taşhan'ın kapalı olması alanda fiziksel bir sınır oluşturmakta, sınırlayıcı etki yaratmaktadır (Tablo 1).

Tablo.1 Merzifon Bedesteni ve Taşhan'ın Güncel Durumuna Yönelik Tespitler

BEDESTEN	İç mekânda uyumsuz fiziksel eklemeler	**TAŞHAN**	Mekânın özgün kullanımını koruyan müdahaleler
	Özgün işlev ile uyumsuzluk		Özgün işlev ile uyumlu kullanım
	Değer odaklı yaklaşım ve yapının bağlamından uzak kullanım		Değer odaklı yaklaşım: yer'e atfedilen değerler odaklı korumadan uzak
	Kültürel aktarım aracı olmaktan uzak		Kültürel aktarım aracı olmaktan uzak
	Kültürel pratiklere hizmet etmiyor		Kültürel pratiklere hizmet etmiyor
	Kent belleğindeki yerini korumaya devam ediyor: tarihi çarşı içindeki konum		Kent belleğindeki yerini korumaya devam ediyor: tarihi çarşı içindeki konum

Merzifon Bedesteni ve Taşhan örneğinde görüldüğü gibi tarihi ve kültürel özellikleri ile ön plana çıkan yapıların korunmasında yeniden işlevlendirme yöntemi uygulanırken mekânın metalaşması ve soylulaştırılmasının önüne geçilmeli, yerel kimliğin ve kent dokusunun sürdürülebilirlikleri dikkate alınmalıdır. Geleneksel yapıların yeniden işlevlendirilerek korunmasında tarihsel, kültürel, sosyal konumları ve taşıdıkları tüm değerler ile kültürel önemleri belirleyici olmalıdır.

6. KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2014). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul: YemYayın.

Atalan, Ö., Arel, H.Ş. (2016). 15. ve 16. Yüzyıllara Ait Osmanlı Han Yapılarının Mekânsal Analizi. Turkish Studies, 11(2), 217-228.

Börek, M. (2023). Merzifon'da Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemine İntikal Eden Müslüman ve Gayrimüslim Eserleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Amasya Ünversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Büyükgüner, G. (2019). Merzifon Geleneksel Konut Mimarisi ve Koruma Sorunları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Cezar, M. (1985). Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.

Cihan, A. (2019). Koruma Altındaki Ticaret Yapılarının Konaklama Yapısı Olarak Yeniden İşlevlendirme Süreçleri ve Sirkeci Mercure Hotel Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Çelebi, G.K. (2023). Amasya'da Bulunan Ticaret Yapıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu. https://earsiv.odu.edu.tr/xmlui/handle/11489/5409

Çerkez, M. (2005). Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=-ynTw-Nmr8QcrIo0qRJ0WA&no=Nb6FS_yCX9jIGhIUpJ2Q2g

Çetin, C.İ. (2021). Tarihi Yapıların Sürdürülebilirlik Kapsamında Yeniden İşlevlendirilmesi: Venedik Un Fabrikası Örneği. Sanat-Tasarım Dergisi, 12, 10-17.

Eyice, S. (1992). Bedesten, TDV İslam Ansiklopedisi (ss. 302-311), 5, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Halaç, H.H., Saatci İzci, B. (2020). Merzifon Kentsel Sit Alanının Analizi ve Taşhan'ın Yeni İşlevinin Yapıya ve Çevresine Etkileri. Journal of History School, 46, 2029-2056.

Halaç. H.H., Ergün, R. (2020). Anadolu Bedestenlerinin Mevcut Durumları Üzerine Bir İnceleme. Kesit Akademi Dergisi, 6(23), 130-148.

Kejanlı, T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi. e-Journal of New World Sciences Academy, 5(3), 287-302.

Kocabıyık, Y. (2014). Yeniden İşlevlendirme Kavramı ve Bu Kapsamda İTÜ Taşkışla Binasının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi /Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=1RXY3Qhk6PapDQiXVJMT-w&no=cb0hJuTi5sh0WPxhI2Pa3g

Paçacıoğlu, M. (2013). Amasya Merzifon Tarihi Taşhan Binasının Restore Edilerek Kütüphane Olarak İşlev Kazanması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zeqdbL9MTq4TYPwRITSFyA&no=QriHXIhTMa_bmLp-qBBbIw

Şahinlap, M.S., Günal, V. (2016). Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi. Turkish Studies, 11 (8), 335-360.

Şahinalp, M.S., Günal, V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi. Milli Folklor, 24 (93), 149-168.
Tekin, G. (2021) Tarihi Kent Merkezlerinde Yeniden Canlandırmanın Kültürel Boyutu. Milli Folklor, 130, 84-95.
Topçu, M. (2022). Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon'daki İmar Faaliyetleri. Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 87-122.
URL-1: http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1904-Madrid-Konferans%C4%B1-Tavsiye-Kararlar%C4%B1.pdf
URL-2: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf
URL-3: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
URL-4: https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf
Yeşil, A. (2004). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi. TDV İslam Ansiklopedisi (ss. 252-254), 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Yusufoğlu, T., Güneş, C. (2025). Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Tokat Sulu Han Örneği. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 24, 276-314.

YENİDEN İŞLEVLENDİRME VE SOYLULAŞTIRMA PRATİĞİNİN KATMANLI İŞGAL OLARAK OKUNMASI: İZMİR LİMAN ARKASI ÖRNEĞİ

25

Ece Buldan[1] , Burçin Akoğlu[2]

[1] Yaşar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, ece.buldan@yasar.edu.tr
[2] İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, burcin@akoglumimarlik.com.tr

ÖZET

İzmir'in Konak İlçesine bağlı Umurbey mahallesi (Cumhuriyet dönemi öncesi Darağacı olarak bilinen bölge), liman tarafı hariç üç yönden gökdelenlerle çevrilidir ve bununla ilişkili olarak soylulaştırılmanın eşiğindedir. Bölgenin mevcut planlaması Yeni Kent Merkezi İmar Planına istinaden şekillenmiş ve politik olarak kamuoyuna Manhattan projesi olarak duyurulmuştur. İnşa edilen veya edilecek rezidans, otel, iş ve alışveriş merkezleriyle yapılacak bu tarz bir soylulaştırma çalışması hem buranın meskûn halkına hem de çoğu tescillenmemiş kültür mirasına zarar vereceği gibi bu kuşatılma halini büyüterek diğer semtlerle ilişkisini tamamen kesecek ve bununla birlikte mahalle bütünlüğünü sağlayamayan parçacıl sistemler oluşturacaktır. Ve nihayetinde eski halkın yerinden edilmesi ile sonlanacaktır.

Bu araştırma, bölgedeki neoliberal politikalarla şekillenen mega projelerin karşısına kültür odaklı yeniden işlevlendirme pratiklerini yerleştirerek bölgenin mekânsal analizini yapar. Makalenin amacı mevcut mekansallaşmaların analizi ile gelinen çapraşık durumu gözler önüne sermek ve âtıl endüstri mirasının benzer bir dönüşümüne uğramasına karşı direnç oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Umurbey, Darağacı, kapalı siteler, kültür odaklı yeniden işlevlendirme.

1. GİRİŞ

Eski sanayi merkezi olan İzmir Liman arkası bölgesi, sürdürülen neoliberal kent politikaları tarafından şekillendirilen kültür odaklı yeniden işlevlendirilme çabaları ve kapalı sitelerin inşası diyalektiği içinde 2000'lerden itibaren bir dönüştürülememe halindedir (Peker, 2023). Son yıllarda kültür odaklı yeniden işlevlendirme çalışmalarının aksine kapalı sitelerin daha baskın hale geldiği açık bir şekilde görülmektedir. Âtıl bırakılan, çürümeye yüz tutan fabrikalar ve endüstri depolarının yer aldığı sanayi mirasının üzerinde çok katlı ve yoğunluğu yüksek rezidansların yükselmesi bölgede ciddi bir problem alanı tanımlamakta ve saha araştırmalarının artırılması gerekliliğini doğurmaktadır. Çünkü, sermayenin kârını rant üzerinden

maksimize etmenin hedeflendiği bu yapılanma artı değeri ön plana çıkarıp kullanım değerini yok sayarak hem sanayi mirasına hem de uzun vadede meskun mahallere tehdit oluşturmaktadır.

Bu araştırma kapsamında kurulan hipotez, bölgedeki kültür odaklı yeniden işlevlendirme çalışmalarının ve pratiklerinin kapalı site inşasına göre hem bölgedeki mahalle ve mahalleliye hem de endüstri mirasına daha az zarar vereceğidır. Bunun da ötesinde bölge limanla ve bölgenin yakınında yer alan Kültürpark'la birleştirilerek, yerel halkı ve turistleri çekebilecek kentsel hafızası olan yeşil dokusu bol kültür odaklı bir kent merkezi yaratılabilir. Elbetteki böyle bir yaklaşım kısa vadede sermayenin kârını maksimize etmese de uzun vadede kentin kazanımı çok daha fazla olacaktır. Fakat mevcut durumda, alanın güneyinde yer alan Umurbey mahallesinde ve çevresinde yapılan yüksek bloklar liman arkası bölgesini çevrelemekte ve hiç olmadığı kadar bölgeyi kentten izole etmektedir. Kent merkezinde böyle bir yalıtılmış alan yaratmak kent bütünlüğünü bozduğu kadar bütüncül kent planlaması anlayışından da uzaktır.

Bu bağlamda, ilk olarak soylulaştırma ve kültür odaklı yeniden işlevlendirme kavramlarının teorik arka planına değineceğiz. Soylulaştırma kavramı, literatürde de yer aldığı üzere, alt sınıfa ait mekânların orta ve üst sınıfa hizmet edecek şekilde dönüştürülmesini içeren bir bağlamdır (Hackworth ve Smith, 2001). Bu süreç, toplumsal, mekânsal ve ekonomik sınıf değişimini beraberinde getirirken, dönüşümün esas meselesi olan yerinden etme—displacement eylemine dikkat çeker (Zuk, Bierbaum, Chapple, Gorska ve Loukaitou-Sideris, 2018). Sosyal, mekânsal ve ekonomik olarak daha alt sınıfta yer alan bölgelere sıçrama ya da yayılma yoluyla gelip, orta ve üst sınıfa hizmet eden sosyal, ticari ve konut mekânları yerleştirmek, aslında yerel olanın işgali olarak değerlendirilebilmektedir (Marcuse, 1985). Her ne kadar doğrudan bir yerinden edilme yaşanmasa da bölgenin asıl kullanıcılarının ekonomik ve sosyal olarak erişemeyeceği mekânların yaratılması, bu durumu gizli bir işgal yöntemi haline getirmektedir. Kültür odaklı yeniden işlevlendirme çalışmaları, kimi vakalarda soylulaştırma içerse de bu araştırma kapsamında bu iki teoriyi karşılıklı yerleştiriyoruz. Bunun sebebi soylulaştırma kavramının önemli bir bileşeni olan yerinden etme eyleminin, Limanarkasında sanayi yapılarının yeniden işlevlendirildiği örneklerde gerçekleşmemesidir.

Sermayenin dönemin çıkarlarına uygun olarak bölgesel müdahalelerini işgal olarak adlandırıyoruz. Bölgenin tarihine istinaden Geç Osmanlının ve Cumhuriyet döneminin sanayi yapılarını bu bölgeye konumlanmasını ve müdahalesini işgal olarak, 2000 sonrası neoliberal politikalarla sermayenin bu bölgeyi yeniden yapılandırma sürecini işgal'in işgali olarak adlandırıyoruz. Çünkü bu iki yapılanma biçimi de sermayenin çıkarları doğrultusunda bölgeye üstten müdahale içerir. Her iki dönüşüm biçiminde yapılaşmalar farklı olsa da ortak özellikleri mevcut yerellikleri göz ardı etmeleridir. İki biçim de kendi yerelliklerini yaratmıştır veya yaratma çabasındadır. Umurbey eski adıyla Darağacı, 1850'lerde Rum, Yahudi ve Levanten tüccarların öncülüğünde sermaye sahipleri tarafından Endüstri devriminin de etkisi ve Alsancak rıhtımı ile ilişkisi nedeniyle sanayii bölgesi olarak yapılandırılarak işgal edilmiştir. Beraberinde sanayide çalışmak üzere getirilen Rum işçileri de bu bölgeye yerleştirilmiştir. Umurbey/Darağaç bölgesinde 2000'lerden itibaren yaşanan soylulaştırma sürecini tarihine istinaden katmanlı bir işgal olarak yani işgal'in işgali olarak adlandırmak mümkündür. 1980'lerde başlayan ve 2000'li yıllarda hızlanan neoliberal kentleşme anlayışından Umurbey bölgesi de hiç kuşkusuz nasibini aldı. 2003 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi, Alsancak Limanı ile Turan bölgesi arasındaki 550 hektarlık alanın Yeni Kent Merkezi olarak belirlenmesi, bölgenin ticaret, turizm ve kültür amaçlı olarak kullanılmasını hedeflemekteydi.

Sermayenin baskısı ile 2013'te bu planlar revize edilerek rezidans ve yüksek nitelikli konut ibareleri kullanım türlerine eklenmesiyle, işgal'in işgali başlamış oldu.

Bölgenin, tarihi gelişim sürecini bu başlıklar altında analizini takiben, mevcut yapılaşmayı soylulaştırma-yeniden işlevlendirme diyalektiğinde haritalandırarak tartışmaya açmak bu makalenin amaçları arasındadır. Bu çalışmanın ikincil bir amacı da Darağaç mahallesinin işgal'in işgali sürecine bir direniş oluşturup oluşturmadığının ve hem mekânın hem de kullanıcısının sisteme nasıl dahil olduğunun gözlemsel ve çıkarımsal tespitidir.

Yukarıdaki mekânsal dönüşüm kapsamında, bu araştırmanın hipotezi Umurbey'de yaşanan değişimin bütüncül bir planlama anlayışından yani hem yerel halkın çıkarlarını korumaktan hem de mevcut tarihi birikimini mahallenin çevresel ilişkileri ve iç ilişkileri ile birlikte değerlendirmekten uzak olduğu yönündedir. Çünkü değişim süreci bölgenin sosyal, tarihi ve fiziksel dokusundan kopuk mekânsallaşmalardır. Bu dönüşememe yani işgal'in işgali hali zamanla içinden çıkılamaz hale gelecek ve bölgenin genel dokusunda da istenmeyen bir dönüşüme yol açacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE: SOYLULAŞTIRMA, KAPALI SİTELERİN SÜRECE ETKİSİ VE YENİDEN İŞLEVLENDİRMENİN ÇÖZÜMSEL DEĞERİ

2.1. Soylulaştırma

Soylulaştırma, kent araştırmalarında arazi rantı farkından kar elde etme amacıyla düşük gelirli alanlara yapılan yatırımlar sonucu, mekânın daha yüksek gelirli gruplar için dönüştürülmesidir (Smith, 2005). Bunun sonucu olarak, alt sınıf olarak adlandırabileceğimiz düşük gelirli bölge sakinleri dönüşen kent merkezlerinde yaşam maliyetlerini karşılayamamakta ve yerlerinden edilmektedir. Kapalı siteler de (gated-community) bu tarz bir soylulaştırmanın örneğidir. Ekonomik ve sosyal olarak dönüşen yerleşim alanlarının daha öncelikli, güvenlikli ve ayrıcalıklı bir mekân olarak üst-sınıfa sunulması (Blakely ve Snyder, 1997) gündelik hayatı yeniden şekillendirerek soylulaştırmanın ana unsurlarından birini oluşturur.

Soylulaştırma kavramı arazi özelleştirilmesinde baskın bir itici güç olarak, mekânın kullanıcılarındaki sınıf değişimini (ki burada sınıf değişiminin üst-sınıfa yaşam alanı oluşturacak şekilde planlandığını belirtmekte fayda var) ve bununla ilişkisel olarak planlama ölçeğinden mimarlık ölçeğine kadar yaşanan çevredeki mekânsal, sosyal, tarihsel, ekonomik ve politik değişimlerin nasıl gerçekleştiğini ele alan geniş bir araştırma alanı olarak literatürde yer almaktadır. Hackword ve Smith (2001) tarafından yapılı çevrenin oluşmasında devletin de sürece dahil olma aşamalarını içeren üç dalga halinde yayılan ve birbirinden farklı olan soylulaştırma süreçlerine ağırlıklı olarak Amerika ve kısmi olarak Avrupa bağlamlarında değinilmektedir.

1973 yıllarına kadar gelen ilk soylulaştırma dalgası küçük mahallelerde izole bir şekilde gerçekleşir. 1970'li yılların geri kalanda ise yatırımcıların ve müteahhitlerin yeniden değerlendirmek üzere uygun fiyata arsa topladığı görülür. Bu süreç literatürde bir geçiş dönemi olarak adlandırılır. 1980'lerde ise soylulaştırma pratiğinin küçük mahallelerden çıkıp kent merkezlerine sirayet etmesi ikinci dalgayı oluşturur, ki haliyle bu durum soylulaştırmayı hiç olmadığı kadar görünür kılar (Hackworth ve Smith, 2001). Kapitalin bu alanlara akmasıyla üst sınıf için lüks yerleşim alanları oluşturulmuş ve burada yaşayan alt gelirli bölge sakinleri yerinden edilmiştir. Bu durum da bize soylulaştırmanın temel özelliği olan yerinden edilme (displacement)

kavramının o zamanlarda gözle görünmeye başlandığını ve problematik doğasının oluşmaya başladığını gösterir. Çünkü yeni gelen orta ve üst sınıf için tasarlanan yapıların arazi değerini arttırması ve buna ek olarak kurgulanan servis alanlarının yine onlara hizmet edecek standartlarda ve özelliklerde olması bölgede uzun süredir yaşamakta olan demografinin ekonomik ve sosyal olarak ayak uyduramayacağı bir sistem yaratmaktadır (Zuk ve diğerleri, 2018). Bu tarz kentsel dönüşümler sermayedarlar ve kent politikacıları tarafından destekleniyor olsa da yaşayanları yerinden ettiği de bir gerçektir (Marcuse, 1985).

1980'lerin sonu ve 1990'ların başı gibi kapitalin soylulaştırılmış ya da soylulaştırılma aşamasında olan kent merkezlerine doğru akışında bir durgunluk ortaya çıkmıştır ve bu duraksama aslında sürecin tersine çevrildiği gibi bir algı oluşmasına neden olmuştur. 1990'larda gerçekleşen üçüncü dalgada ise kent merkezlerinde soylulaştırma daha agresif ve radikal olarak devam etmiş, bununla birlikte kent çeperini genişleterek kırsala yayılmıştır. Kent alanı dışında kalan yerler de pazar alanı olarak sermaye sahipleri tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır. Ki banliyöleşme olarak adlandırılan kent alanının kırsala doğru genişlemesi aşamalarının ivme kazanarak devam ettiği zamanlar olmuştur (Hackworth ve Smith, 2001). Bu durumda da kırsal alanda yani köylerde yaşamakta olan yerli halkın yerinden edilmesi ya da tarım alanları ya da ormanlık alanların fonksiyonunun yerinden edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Aslında üç aşamada da ortak olan durumlar orta ve üst sınıfa hizmet edebilmek adına yerli demografinin ya da lokal fonksiyonların yerinden edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Ve aslında kır ve kent arasındaki ayrım ya da sınıf farklılıkları gibi eşitsizlikleri daha da gözler önüne getirerek ilerlemiştir (Hwang ve Sampson, 2014). Kapitalin akışı belki ulaşım, su ve elektrik gibi altyapılarda ve servis sektöründe bir ilerlemeye neden olmuştur, fakat bu süreçte mekânın kültürel ve sosyal dokusunu da silmiştir (Freeman, 2007). Ayrıca süreç içerisinde marjinal ve öncelikli alanlar oluşturarak kent hakkı kavramını da somutlaşmıştır (Lefebvre, 1996), çünkü soylulaştırma sonucu oluşan kentten bölgenin uzun süreli yaşayanları yararlanamamıştır.

2.2. Soylulaştırma Sürecinde Kapalı Sitelerin Etkisi

Kent yaşamı tarafından dayatılan yaşam tarzına en iyi cevaplardan olan ve giderek hem sayıca hem öncelik olarak artan kapalı sitelerin varlığı dikkat çekicidir (Sorkin, 1992). Çünkü yüksek meblağlar aracılıyla erişilebilir olan bu yerleşke gelişimleri kullanıcılara ayrıcalıklı ve güvenlikli olan kontrollü yaşam alanlarında yaşam olanağı sağlar (Low, 2007). Aynı zamanda soylulaştırılmış yerleşkelerde yaşamanın toplumsal tabakalaşmanın bir sembolü ve mekanizması olarak işlev gördüğünü de belirtmekte yarar vardır (Blakely ve Snyder, 1997).

Soylulaştırma sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik farklılığın görünürlüğünü daha fazla somutlaştırır, diğer bir değişle üst sınıf için izole edilmiş bir yerleşim alanı tanımlayarak sınıfsal tabakalaşmanın görünürlüğünde arttırıcı bir rol oynar (Katz, 1994). İnşa edilen sitelerin etrafını fiziksel bariyerlerle çevirmek zaten gelir seviyelerine göre sosyal olarak ayrışan toplulukları, fiziksel olarak da birbirinden ayırmaktadır (McKenzie, 2011). Buna ek olarak, süreç içerisinde, kapalı sitelerin etki alanları sadece kendi fiziksel sınırları içerisinde kalmayıp, dahil oldukları çevreyi de değiştirmekte, gözetim ve politikaları da kontrol etme eğilimindedir. Çünkü çevresel değişim/dönüşüm faaliyetleri de bir yatırım aracı olarak da görülen bu mekanların değerinin artmasında ve azalmasında önemli rol oynamaktadır (Low, 2007). Ama tabii bu kadar kontrollü ve ayrıcalıklı ilerleyen bir yapılaşmada Marcuse'un (1985) belirttiği gibi kent politikalarının rövanşist bir yaklaşımla varlıklı olanı koruyup önceliklendirirken, yoksul olanı marjinalleştirdiğini belirtmekte yarar var.

Çünkü bu aynı zamanda kent mekânın belli sınıflar için temizlendiği anlamına gelmektedir. Sistem yoksul olanı dışlamaktadır, bu da yerinden etmeyi normalleştirme anlamı taşımaktadır. Tam olarak bu noktada halkın kendi kentini inşa etmesi kavramı ortadan kalkmakta ve sadece kullanıcı olarak onlara sunulan mekanlara dahil olduklarına bir geçiş gerçekleştiğinin de altını çizmek gerekir.

Var olanı temizlemek, yani yıkıp yeniden yapmak, buradaki sadece fiziksel oluşumları yok etmez yaşayanların beraber ürettiği sosyal ve kültürel dokuyu da siler. Kent merkezinde gerçekleşen bu sistem her ne kadar gayri-resmi yapılaşmaları, gecekonduları, eski olanı temizleyip yerine sistematik bir altyapı sunmayı planlasa da özellikle resmi koruma protokolleri devreye girdiğinde bu temizleme işlemi fiziksel olarak gerçekleşememekte ve var olanı dönüştürme ve yeniden kullanıma açmak olarak devam etmektedir. Bu durumda da fiziksel olanı korumak sosyal ve kültürel varlığı da koruma anlamına gelmekte midir sorusunu ortaya çıkarmaktadır.

2.3. Kültür odaklı Yeniden İşlevlendirme (Adaptive-reuse) Sürüdürülebilir Bir Çözüm mü?

Yeniden işlevlendirme tarihi ve kültürel değerlerin sürdürülmesi ve korunması için kent gelişiminde kullanılan alternatif bir çözümdür (Bullen ve Love, 2011). Yeni bir yapı üretmek yerine, fabrikaların, depoların, tarihi yapıların kültür odaklı yeniden canlandırılması endüstri sonrası kent yapılandırılmasında 1970'lerden itibaren öne çıkar (Cantell, 2005). Bu süreç özellikle içinde bulunduğu toplumun karakterine göre ilerlediğinde, soylulaştırmanın negatif etkilerini elimine edebilecek bir tavır sergilemektedir (Mehdipanah, Marra, Melis ve Gelormino, 2018). Bu durumda ise ortaya çıkan kültür odaklı yeniden işlevlendirme, yeniden kullanıma açılma süreçlerine dahil olan kâr amacı gütme amacıyla yakından ilgilidir (Rybczynski, 2013).

Kültür ile ekonomi arasındaki ilişki diyalektik bir karakter taşır; zira yerel kültürler ekonomik faaliyetlerin doğasını şekillendirirken, aynı zamanda bu faaliyetlerden etkilenirler. Bu etkileşim, belirli mekânlarda kültürel ifadelerin ortaya çıkmasına ve yeniliklerin teşvik edilmesine olanak tanır. Bu bağlamda, kentler her zaman kültürel bir işleve sahip olmuştur; ancak küresel hizmet odaklı ekonominin gelişimiyle birlikte kültür, kentsel gelişimin merkezine yerleşmiş ve ekonomik bir değer olarak görülmeye başlanmıştır. 1970'lerde sosyal ve siyasal alandaki rolü ön plandayken, 1980'lerden itibaren kültürün kentsel dönüşüm içerisindeki ekonomik işlevi ve önemi daha fazla vurgulanmaya başlamıştır (García, 2004, s. 312).

Lash ve Urry (1993), kültür endüstrilerini yenilik, uyum sağlama yeteneği ve yaratıcılığı bünyesinde barındıran yapılar olarak tasvir eder. Bu endüstrilerin, yerel farklılıkları küresel dağıtım ağlarını desteklemek için kullandıkları, yerel ve küresel alanların kesişim noktasında faaliyet gösterdiklerini belirtir. Ayrıca, bilgi ve bilginin merkezde yer aldığı post-endüstriyel ekonomide önemli bir konuma sahip olduklarını vurgular. Bu bağlamda, kültür endüstrileri; sanat, medya, zanaat, moda, tasarım, spor, eğlence, mimarlık, kentsel görünüm, kültürel miras, turizm, yeme-içme ve eğlence, yerel tarih ile kentin kamusal alanı, toplumsal yaşamı, kimliği ve dış imajı gibi çok çeşitli etkinlikleri kapsar.

İlk olarak Richard Florida'nın (2003, 2010, 2019) ortaya koyduğu yaratıcı şehir kavramını politik boyutlarıyla ele alan araştırmacılardan biri Charles Landry'dir (2000). Landry, kültürün kentsel dönüşümdeki rolü üzerine kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Özellikle kültürel kaynaklar ile yaratıcı endüstrilerin ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini, yaşam kalitesini artırabileceğini ve kentlerde toplumsal uyumu

güçlendirebileceğini vurgulayarak kültürün kentsel yenileşmedeki önemine dikkat çeker. Landry'nin öne çıkan eseri The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators (Yaratıcı Şehir: Kentsel Yenilikçiler İçin Bir Araç Takımı), kent liderlerine, politika yapıcılara ve kentsel uygulayıcılara yaratıcılık ve kültürü kent gelişimi için nasıl değerlendirebileceklerine dair kapsamlı bir rehber sunar (Landry, 2000). Landry'nin çalışmaları, kentlerin kendilerine özgü kültürel değerlerini ve yaratıcı potansiyellerini benimseyerek canlı, sürdürülebilir ve kapsayıcı kentsel alanlar yaratmaları gerektiğini savunarak kentsel planlama stratejileri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.

Yenilenen yapının kim tarafından ve kim için yapıldığının önemi burada vurgulanmalıdır. Çünkü, bu işlem soylulaştırılmış ya da soylulaştırılmakta olan bir alanda gerçekleşiyorsa, varlıklı kesime hizmet edip, yoksulu yine dışlamaya başlaması çok olasıdır (Rybczynski, 2013). Örneğin, eski fabrika yapılarının lüks loft dairelere dönüştürülmesi bunun en belirgin örneğidir. Yapının tarihselliği korunmakta ama aynı zamanda emlak değeri de artmaktadır (Bullen ve Love, 2011). Bu durumda en başına dönecek olursak soylulaştırmanın bir sınıf değişim politikası olduğunun tekrar hatırlanması gerekmektedir. Kültür odaklı yeniden işlevlendirme projelerinde ise her ne kadar soylulaştırmanın bir diğer tipi de olsa yerel halk ve tarih ile bağlantıların kurulması olasıdır.

3. LİMANARKASI UMURBEY/DARAĞAÇ VAKA ANALİZİ

3.1. İşgal: Endüstrileşme Dönemi (19.yüzyıl sonları-1980'lar) ve İşgal'in İşgali: Endüstrileşme Sonrası Dönem (1980'ler-Günümüz)

Tarihi gelişimi endüstrileşme dönemine istinaden işgal adı altında ve endüstri sonrası döneme istinaden işgal'in işgali olarak iki bölümde incelenecektir. 19.yüzyılın ortasına kadar yerleşik bir limana sahip olmayan o günkü adıyla Darağacı rıhtımına gelen gemilerden kıyıya sandalla, yine gemilere kıyıdan aynı yolla yük aktarımı yapılmaktaydı (Şekil. 1). Osmanlı Devleti döneminde İngiliz'lere verilen imtiyazlarla yapılan ilk demir yolu olan İzmir-Aydın hattı (1860) ve Fransızlara verilen imtiyazlarla İzmir-Turgutlu demiryolu hattının (1866) hayata geçirilmesi ile bölge daha da stratejik önem kazanmış ve kentin ilk sanayi bölgesi olmuştur (Mangır, 2021). Endüstri devriminin de etkisiyle 1850'lerde Rum, Yahudi ve Levanten tüccarların öncülüğünde sermayenin bölgeye akmasıyla Darağacı sanayileşen bölgeye sanayide çalışmak üzere getirilen Rum işçileri yerleştirilir.

Şekil.1 1885 yılı Luigi Storari Planı (Kaynak. Baykara,2001, s.169; Şimşek,2006, s.89)

1923 Türk-Yunan Nüfus mübadelesi ile Rumların sayıları azalsa da yerine Selanik, Grit ve Makedonya'dan gelen mübadil Türkler yerleştirilerek işçi tedariği sağlamaya devam edilir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927) ile yabancılara sağlanan imtiyazlar azaltılmış Tren garı, Havagazı fabrikası gibi sanayi yapıları millileştirilmiştir (IZKA, 2014, s. 35).

Bölgedeki planlama çalışmalarının temeli, 1925 yılında Raymond Danger ve Henri Prost tarafından hazırlanan Danger Prost Kent Planı'na dayanmaktadır. Bu planda Darağacı bölgesinin sanayi alanı olması ve liman kurulması belirlenmiştir. 1950'li yıllarda Sümerbank Basma Sanayi ve Tariş Alkol Fabrikası işletmeleri faaliyete geçmiş, mekansallaşmaları domine etmiş, sokaklara dahi isimleri vermişlerdir. İzmir'in ilk kapsamlı şehir planı olan ve yarışma sonucu seçilen Aru, Özdeş ve Canpolat Planının (1951), 1955'te onaylanması ile limanın büyük bir ticaret limanına dönüştürülmesi ve bölgenin sanayi ve depolama alanı olarak faaliyetine devam etmesi, işçi ikamelerinin korunması kararları devam etmiştir. Plana istinaden Alsancak Limanı 1959 yılında tamamlanarak açılmıştır (Simsek, 2006, s. 93).

Şekil.2 Jochen Brandi Yarışma Planı (Kaynak. Altınörs Çırak, 2005, s.35)

İzmir Metropolitan Planlama Bürosu (1965-1984) tarafından üretilen 1/25.000 ölçekli 1973 tarihli Ana Gelişim Planı ise hem yeni endüstriyel alanın kent dışında kurulması hem de limanın taşınması kararlarını içermesi bakımından bir ilktir (Simsek, 2006, s. 93). Büro 1984 yılında sürdürülen neoliberal politikalar sonucu kapatılmış yetkileri İzmir Büyükşehir Belediyesi ve İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığına devredilmiştir. 1980'lere kadar sürdürülen kent politikaları bölgenin ticaret, sanayi ve işçi mahallesi olma özelliğini değiştirmemiştir. Fakat sanayinin kent merkezlerinden çekilmesi ile birlikte bölge atıllaşmıştır. Geç Osmanlı döneminden günümüze ulaşan yapılar Tren Garı 1. İşletme Müdürlüğü yapıları, Hava Gazı Fabrikası (1859), Eski Un Fabrikası (1859), Kiremit Fabrikası, Şark Sanayi (1892), iken; Cumhuriyet dönemi Sanayi yapıları Tren Garı 2. İşletme Müdürlüğü yapıları, Toprak Mahsülleri Siloları (1958), Elektrik Fabrikası (1928), Gomel Yağ Fabrikası (1928), Sümerbank Basma Sanayi'dir (1947) (IZKA, 2014, s. 35).

1980'ler sonrasında, sanayinin çekilmesi ile birlikte, boşalan ve yer yer atıllaşan bu bölge sermayenin ilgi odağı haline gelmiştir. Mal sahipleri tek tek imar değişikliği için belediyeye başvuruda bulunmuşlardır (Peker, 2023). Daha düzenli bir planlama gerekliliği ile İzmir Büyükşehir Belediyesi 1989 tarihli Nazım İmar Planını hazırlayarak yürürlüğe sokmuştur. Bu planda alanının tamamı Merkezi İş Alanı (MİA) olarak ve emsal yapı yoğunluğu 3 olarak belirlenmiştir (Peker, 2023, s. 7; Simsek, 2006, s. 93). Eski sanayi mirasının tamamen yok sayıldığı bu plan odalarca ve meslek erbaplarınca tepki toplamıştır. 08.01.1998 tarihinde Mimarlar Odası İzmir Şubesinin başvurusu ile İzmir 1 Numaraları Kültür Varlıklarını koruma kurulu tarafından sanayi yapıları, fabrika, depo ve konuttan oluşan 53 yapı, 2. Grup korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir (Simsek, 2006, s. 94). Dönemin Nazım imar planı böylece işlevselliğini yitirmiş ve parçalı planlama sistemine geri dönülmüştür.

Limanarkası bölgesinin yeniden değerlendirilmesi için Umurbey ve Ege Mahallerinde içinde olduğu 550 hektar büyüklüğündeki alan yarışmaya açılır. Birinciliği alan Avusturya asıllı Alman Mimar Jochen Brandi'nin önerisi kapsamında hazırlanan İzmir Yeni Kent Merkezi Nazım İmar Planı (2003) uygulamaya sokulur (Şekil. 2) (Bal, Altınörs ve Doğmuş, 2005). Günümüze kadar planda çeşitli gerekçelerle değişiklikler yapılsa da mahkeme tarafından iptal edilir. Planda 3.5 emsal yapı yoğunluğu, 0,40 taban alanı katsayısı (TAKS), en çok %20 konut kararları geçerliydi (Peker, 2023, s. 8).

Fakat bölgede sadece İzmir Büyük Şehir Belediyesinin iktidarı yoktu. Özellikle yüksek metrajlı Tekel ve Tariş alanlarına Özelleştirme İdaresi tarafından el kondu ve özelleştirmeleri gerçekleştirildi. Ne yazık ki sermaye için arttırılmış yoğunluk ve konut kararları dahi yeterli değildi. Parsel ölçeğinde Özelleştirme İdaresi ve Bakanlık tarafından parsel ölçeğinde imar Planları değiştirildi. Böylece konut, yapı yoğunlukları ve dolayısıyla nüfus yoğunluğu da arttırıldı. Bölgede neoliberal politikalarla planlanan dönüşüm daha radikal ve rantı arttırılmış bir hale geldi.

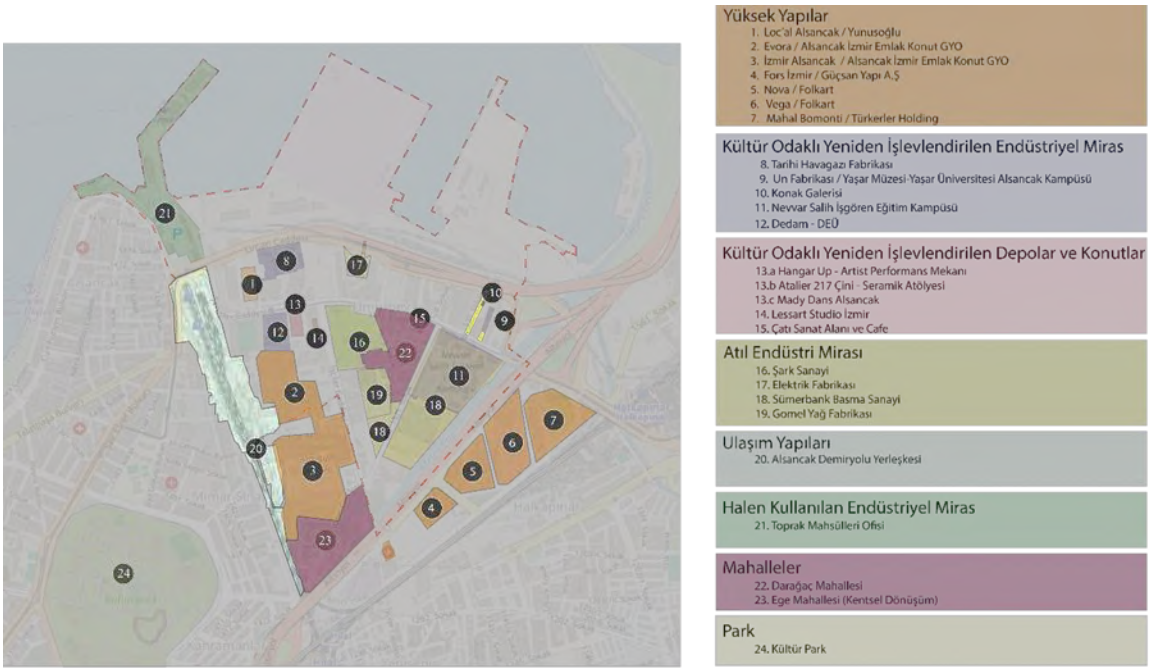
3.2. Yapılaşmanın Geldiği Durum: Umurbey/ Darağacı

İzmir'in merkezinde; kuzeyinde Alsancak Limanı, batısında Alsancak Garı ile güneydoğusunda Meles Çayı ve Mürselpaşa Bulvarı ile güneybatısında Kahramanlar semti ve demiryolu tesisleri ile sınırlanan, eski ve yeni kent merkezini birbirine bağlayan üçgen bir alandır (Şekil. 3). Bölgedeki mevcut yapılaşma bir yandan kapalı sitelerin inşası, diğer yandan kültür odaklı dönüşümler yapılarak iki farklı eksende gelişmektedir. Bununla birlikte Elektrik Fabrikası, Şark Sanayi ve Sümerbank Basma Sanayi gibi yüksek metrajlı alanlarda ise bir dönüşüm başlatılmamış, âtıl bir halde çürümeye ve kaderine terk edilmiştir.

Bölgede hala daha konut ikamesinin ve mahalle yaşamının görüldüğü iki bölge vardır (Şekil. 3). Biri Ege mahallesinde etnik bütünlüğe sahip Roman halkının yaşadığı alan, diğeri ise Umurbey Mahallesinde düşük gelirli halkın yaşadığı hala Darağacı olarak anılan bölge. Roman mahallesiyle İzmir Büyükşehir Belediyesi arasında kentsel dönüşüm protokolleri yapılmış ve inşaat için proje ve alt yapı çalışmaları tamamlanmıştır, (İzmir Büyükşehir Belediyesi, t.y.). Bölge halkı kentsel dönüşümü hem yaşam koşullarının iyileşeceği hem de rantsal gelir elde edecekleri inancıyla desteklemiştir. Fakat tapusuz olarak günümüze kadar mahallede yaşayan ve kentsel dönüşümden faydalanamayan komşularının haklarını aramaya devam etmektedirler.

Darağacı bölgesinde ise etnik bir bütünlük söz konusu değildir. Hatta mal sahipleri genelde bölgeyi terk etmiş yerlerini düşük gelirli kiracılara bırakmışlardır. Bölgede yapısal bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. Bölge

halkı iki katlı binalarda ikame etmekte ve genelde oto tamirciliği üzerine çalışmaktadırlar. Son zamanlarda sanatçılar tarafından bölgeye talep olmuş, atölyelerini ve sanat pratiklerini burada yapmaya başlamışlardır. Sanatlarını sokaklara taşıyarak bölge esnafıyla hem eserlerinde onlardan malzeme ve yapım desteği alarak hem de ilişki kurarak kaynaşmışlardır.

Şekil.3 Umurbey/Darağaç Bölgesi Günümüz Yapılaşma Haritası (Kaynak: Yazarlar).

3.2.1. Kapalı Siteler

Bölge kapalı sitelerin baskın hakimiyetiyle alan içinden ve dışından 3 tarafı kuşatılmış bir haldedir. Bölge içinde figürde görülen Allsancak ve Evora projeleri Tariş Birlikleri'ne ait kamu arazisinin, Özelleştirme İdaresinin el koyması sonucunda özelleştirilmesi ve büyük ortağı Toki olan Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığına 2020 tarihlerinde devredilmesiyle başlanmıştır. Toplamda büyüklüğü 171.619 m2 olan Evora projesi Teknik Yapı- Halk GYO adi ortaklığına; İzmir Allsancak Projesi Pekintaş Yapı Sanayi-Burakcan İnşaat Adi Ortaklığına, Tariş Alanı Arsa Karşılığı Gelir Paylaşımı adı altında ihale edilmiştir (Emlak Konut GYO, t.y.). Bu iki proje için İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin hazırladığı İzmir Yeni Kent Merkezi Nazım İmar Planı'nın (2003) verdiği yoğunluklar yeterli bulunmamış Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca arsa bazlı imar planları revize edilerek yoğunluklar ve konut oranları arttırılmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Tariş arazilerini kapsayan 'İzmir ili, Konak ilçesi, Kuruçay ve Umurbey Mahalleleri muhtelif parselleri'ne ilişkin 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Değişikliği ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı değişikliğini 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ile Kanun Hükmünde Kararname ve 3194 sayılı İmar Kanunu uyarınca 10 Mayıs 2007'de onaylandı (Peker, 2023). İzmir Şehir Plancıları Odası ve Mimarlar Odasının açtığı davalara rağmen projeler sonlanma aşamasına gelmiştir.

Bölge kapalı sitelerin baskın hakimiyetiyle alan içinden ve dışından üç tarafı kuşatılmış bir haldedir. Bölge içinde görülen kuzeybatıdaki projeler Tariş Birlikleri'ne ait kamu arazisinin, Özelleştirme İdaresinin el koyması sonucunda özelleştirilmesi ve büyük ortağı Toki olan Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığına 2020 tarihlerinde devredilmesiyle başlanmıştır. Bu iki proje için İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin hazırladığı İzmir Yeni Kent Merkezi Nazım İmar Planı'nın (2003) verdiği yoğunluklar yeterli bulunmamış Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca arsa bazlı imar planları revize edilerek yoğunluklar ve konut oranları arttırılmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Tariş arazilerini kapsayan 'İzmir ili, Konak ilçesi, Kuruçay ve Umurbey Mahalleleri muhtelif parselleri'ne ilişkin 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Değişikliği ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı değişikliğini 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi ile Kanun Hükmünde Kararname ve 3194 sayılı İmar Kanunu uyarınca 10 Mayıs 2007'de onaylandı (Peker, 2023). İzmir Şehir Plancıları Odası ve Mimarlar Odasının açtığı davalara rağmen projeler sonlanma aşamasına gelmiştir. Umurbey Mahallesi'nde hali hazırda yüksek yoğunluklu karma kullanımlı üç gökdelen projesi yükselirken, çevresinde çeşitli özel sektör firmaları tarafından gerçekleştirilen konut ve ofis projeleri de yer almaktadır. Sanayi mirasının üzerine inşa edilen bu yapılar, Darağaç Mahallesi'ni ve atıl durumda kalan sanayi alanlarını çevreleyerek baskı altına almaktadır.

3.2.2. Kültür Odaklı Yeniden İşlevlendirme Projeleri

Bölgede Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan en önemli kültür odaklı dönüşüm Tarihi Hava Gazı Binasıdır. Yaşar Üniversitesinin Batı Kampüsü olarak bilenen binanın Yaşar Müzesi olarak işlevlendirilmesi özel sektör tarafından yapılan diğer bir önemli girişimdir. Tarihi Hava Gazı Binası 2017'den itibaren kültür merkezi, etkinlik ve konser alanı olarak kullanılmaktayken, Müzenin yakın zamanda açılması beklenmektedir. Yine benzer olarak belediyeye ait Konak Modern Sanat Merkezi hayata geçirilmiştir.

Bununla birlikte depo ve hangar yapılarında dans okulları, sanat atölyeleri, kahve üretim merkezleri, gurme okulları gibi fonksiyonlarla nispeten daha küçük ölçekli kültür ve sanata hizmet eden işlevlendirmeler özel sektör tarafından sürdürülmektedir. Depo ve atölye yapılarının dış kabuğuna müdahalesiz bir şekilde gerçekleştirilen bu pratikler dıştan algılanması zor ve daha içe dönük bir yaşam kurgulamaktadırlar (Şekil. 4).

Birçok sanatçının bir araya gelmesi ile oluşan kollektif oluşumlar hem sanat pratiklerini hem de sergilerini, kiranın uygunluğu ve bölgenin merkezi olması nedeniyle Darağacı Mahallesinde gerçekleştirmek istemişlerdir. Darağacı Kollektifi adını alan sanatçı grubu bölgenin unutulan eski ismini benimsemişler ve Darağacı ismini pratikte tekrar canlandırmışlardır. Darağacı Kollektifi mahalle yaşamına entegre olarak, sanatlarını sokaklara kadar taşımış mahalle duvarlarını sanatlarıyla süslemiş ve mahalle kimliğine müdahalede bulunmuşlardır. Bu grubun en önemli özelliği sanat pratiklerini burada gerçekleştirmeleridir. Üretim sürecinin mahalleliyle ilişkilendirilmesi ve festivaller düzenlenmesi unutulmuş bir mahalleyi gündeme getirmiştir. Darağacı Kollektifi çağdaş sanatı mekâna hapsedilen ve sergiden sergiye izleyiciyle buluşturulan bir oluşum olmaktan çıkarmış, sanatın elitliği anlayışını sarsarak kendini gündelik yaşama açmıştır. Gündelik yaşamın parçası haline gelmiştir. Gündelik hayat pratiklerinde mahalleliyle iç içe geçen bu oluşum hem mahalleli tarafından kabul görmüş hem de sanatçıların kendilerini yerel olarak adlandırması ile sonlanmıştır (Altuğ, 2019).

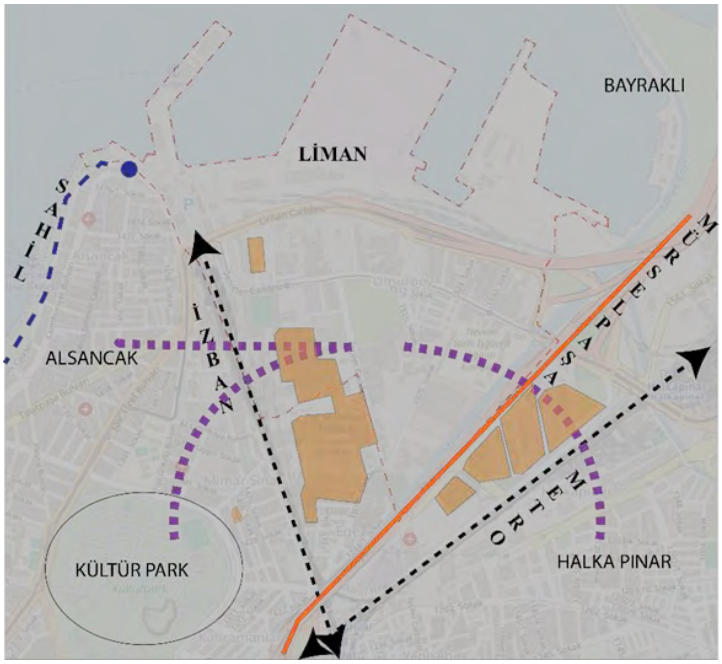

Şekil.4. Üst Sol: Giriş Cephesi (Kaynak. Google Map); Üst Sağ: İçmekandan Görünüş (Google Map); Alt: Darağacı Sokaklarına Sanatın yansımasını gösteren fotoğraf (Kaynak. Yazarlar).

3.2.3. Kapalı Siteler yerine Kültür Odaklı Yeniden İşlevlendirme ve Atıl Kültür Mirası

Limanarkası Umurbey Bölgesinin mevcut gelişimine baktığımızda iki farklı eğilim görüyoruz. Birincisi sermayeye maksimumum karı sağlayan kapalı sitelerle alanın soylulaştırılmasıdır, ikincisi sanayi mirasının kültür odaklı yeniden işlevlendirme girişimleri ve sanat pratikleridir. Kamu arsaları özelinde değerlendirdiğimizde Tarihi Hava Gazı Binası hariç tüm kamu arsaları yüksek metrajlarıyla rantın odağı haline gelmiş, müteahhitlere yap sat modeli ile ihale edilerek MİA adı altında karma kullanımlı konut-iş merkezi ve otel gökdelenleri inşa edilmiştir. Bu projelerin önünün açılması ilk yerel yönetimin planlamasıyla başlamış, sonrasında merkezi yönetimin kurumlarının özelleştirme yoluyla el koymasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra da Emlak Konut GYO'ya devri ve yapsat ihalesi gerçekleşmiştir. Kamu kuruluşlarının bu tarz kompleks binaların yapsatla ihale etmesi, gereken inşaat sermayesini ve hizmeti özel sektörden temin ettiği için dönüşümde kolay ve hızlı bir model olarak görülmektedir. Sonuç olarak neoliberal politikalarla vardığımız yer budur.

Umurbey/Darağacı'nda sürdürülen bu politika kapalı sitelerin yoğunlaşması ile sonuçlanmış, bölgenin Kültürpark ve Halkapınarla ilişkisini kesmiş ve şimdiden bölgeyi şehirden hem görsel hem de fiziksel olarak ayırmıştır (Şekil. 5). Kapalı Sitelerin getirdiği yoğunluk ve geçirgenliğinin olmaması hem Umurbey'in çevresi ile hem de kendi iç bağlantılarını yok etmiştir. Bu tarz bir "müteahhit şehirleşmesi" kültürel mirasın bütüncül değerlendirilmesini engellediği gibi her bir tescilli bina çürümeye bırakılıyor ve bu durumun yıkıma sebep teşkil etmesi bekleniyor (Peker, 2023).

Şekil.5 Kapalı Sitelerin Kültür Park ve Halkapınar ile ilişkisini gösteren harita (Kaynak. Yazarlar).

Kültürü merkeze alan ikinci eğilimin ölçeği kapalı sitelere göre görünmez denecek kadar azdır. Fakat hem kültürel mirası canlandırması hem de daha dışa dönük ve çevreyle ilişkili olması açısından değerlidir. Bu tarz oluşumlar kültürel mirası ve Darağacı Mahallesini koruması nedeniyle rant temelli yaklaşımlara direniş alanları oluşturur. Hem merkezi yönetimler hem de yerel yönetimler için bu tarz projelerin yüksek rantı olmaması ve yatırım maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle gereken önem verilmemektedir. Fakat bölge lojistik olarak, tarihi olarak ve yeşil dokusuyla sadece rant için değil İzmir Kenti içinde değerlidir. Bütüncül bir planlama anlayışıyla bölgedeki kültür-sanat pratikleri desteklenmeli kamusal desteklerle mekânsal bütünlükleri sağlanmalıdır. Bölgede hala korunmayı bekleyen çoğu tescilli yüksek metrajlı kamuya ait Sümerbank Basma Sanayi (Uğursal, 2011), Elektrik Fabrikası ve Şark Sanayi gibi atıl bırakılan kültür mirası da bu bakış açısıyla restore edilerek halk kullanımına açılmalıdır. Fakat görünen o ki Elektrik Fabrikası ve Şark Sanayi binaları önce daha da çürütülecek sonra tehlike arz ettiği söylenecek ve yıkılacak yerine yeni gökdelenler inşa edilecektir. Bölgenin en yüksek metrajlı arsalarından olan Sümerbank Basma Sanayi arsasının ise şimdiden kaderi belli oldu- Emniyet Müdürlüğü Binası inşa edilecek (Gündeme Bakış, 2024). Emniyet Binası Müdürlüğü İzmir'in her yerinde olabilir, bu bölgeyi kent yararına dönüştürmek elzemdir. Sümerbank arsasında Nevvar Salih İşgören Eğitim Kampüsünün varlığı unutulmamalıdır. Sümerbank binaları güçlendirilerek kampüs arsa gelenine yayılabilir ve bir kısmı kontrollü olarak halka açılabilir. Böyle bir yaklaşım daha değerlidir.

4. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında, Umurbey/Darağacı bölgesinin dönüşümü kapsamında kapalı sitelerin yoğunlaşması ve kültür odaklı yeniden işlevlendirme yaklaşımları kıyaslanmıştır. Hali hazırda kapalı sitelerin yoğunluğunun yanında kültür odaklı işlevlendirmeler hem bölgenin hem de kentin sessiz çığlıklılarıdır. Ayrıca Umurbey'in hem Alsancak Kültürpark'la hem de Halkapınar'la da ilişkilendirilmesi son derece elzemdir. Kısa vadede geri dönen rant temelli yaklaşımlar yerine, uzun vadeli kent yararının ve kimliğinin esas alındığı bütüncül planlama ve korumacı anlayışla ilerlenmelidir. Darağacı Darağacı'dır, neden Manhattan olsun?

Çalışma kapsamında, alandaki yeniden işlevlendirme ve kültür-sanat aktivitelerinin çok katlı konutlar karşısında duruşu, bu girişimlerin yerli halkı da desteklediği yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da bu girişimlerin gerçekten yerel mekana ve topluma katkıda bulunup bulunmadığının sorgulanmasıdır. Yapılan yenlikler arasında kötünün iyisini mi seçiliyor, yoksa hakikaten yerelle ortaklaşa bir kalkınma planı mı hazırlanıyor sorusu hala cevapsızdır.

5. KAYNAKÇA

Altuğ, D. (2019). Bakınız: Darağaç. Plato Sanat Blog.

Bal, E., Altınörs, A. ve Doğmuş, O. E. (2005). Kente yön veren aktörler temelinde İzmir yeni kent merkezi nazım planı. Ege Mimarlık, 1(53), 32-36.

Blakely, E. J. ve Snyder, M. G. (1997). Fortress America: gated communities in the United States. Brookings Institution Press.

Bullen, P. A. ve Love, P. E. D. (2011). Adaptive reuse of heritage buildings. Structural survey, 29(5), 411-421.

Cantell, S. F. (2005). The adaptive reuse of historic industrial buildings: regulation barriers, best practices and case studies. Virginia polytechnic institute and state university.

Florida, R. (2003). Cities and the creative class. City & community, 2(1), 3-19.

Florida, R. (2010). Who's your city?: How the creative economy is making where to live the most important decision of your life. Vintage Canada.

Florida, R. (2019). The rise of the creative class. Basic books.

Freeman, L. (2007). There goes the 'hood: views of gentrification from the ground up. Editor: Gregory L. Newmark, 20, 141.

García, B. (2004). Cultural policy and urban regeneration in Western European cities: lessons from experience, prospects for the future. Local economy, 19(4), 312-326.

Gündeme Bakış. (2024, 8 Nisan). Meclisten oybirliğiyle geçti... İzmir İl Emniyet Müdürlüğü'nün adresi netleşti!

Hackworth, J. ve Smith, N. (2001). The changing state of gentrification. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 92(4), 464-477. doi:10.1111/1467-9663.00172

Hwang, J. ve Sampson, R. J. (2014). Divergent pathways of gentrification: Racial inequality and the social order of renewal in Chicago neighborhoods. American sociological review, 79(4), 726-751.

IZKA. (2014). İzmir Endüstriyel Miras Envanteri.

İzmir Büyükşehir Belediyesi. (t.y.). İzmir Liman Arkası Kentsel Dönüşüm Projesi. Kentsel Dönüşüm Daire Başkanlığı.

Katz, P. (1994). The New Urbanism. Toward an architecture of community.

Landry, C. (2000). The creative city: A toolkit for urban regeneration. Earthscan.

Lash, S. M. ve Urry, J. (1993). Economies of signs and space.
Lefebvre, H. (1996). The Right to the City. E. Kofman ve E. Lebas (Ed.), Writings on Cities içinde . Oxford: Blackwell.
Low, S. (2007). Behind the gates. The Way Class Works: Readings on School, Family, and the Economy, 44.
Mangır, K. (2021). İzmir Liman Arkası Bölgesi'nin Dünü, Bugünü ve Geleceği. İzmir.
Marcuse, P. (1985). Gentrification, abandonment, and displacement: Connections, causes, and policy responses in New York City. Wash. UJ Urb. & Contemp. L., 28, 195.
McKenzie, E. (2011). Beyond privatopia: Rethinking residential private government. (No Title).
Mehdipanah, R., Marra, G., Melis, G. ve Gelormino, E. (2018). Urban renewal, gentrification and health equity: a realist perspective. The European Journal of Public Health, 28(2), 243-248.
Peker, M. (2023). Dönüştürülemeyen Mekân: İzmir Limanı Arkası. İzmir Araştırmaları Dergisi, 9(18), 1-31.
Rybczynski, W. (2013). How architecture works: A humanist's toolkit. Macmillan.
Simsek, E. (2006). Endüstriyel Yapıların Kültürel Miras olarak Değerlendirilmesi: Izmir Liman Arkası Örneği. DEU The Graduate School of Natural and Applied Sciences. Graduate Theses.
Smith, N. (2005). The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city. routledge.
Sorkin, M. (1992). Variations on a theme park: The new American city and the end of public space. Macmillan.
Uğursal, S. (2011). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi örneği . (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
Zuk, M., Bierbaum, A. H., Chapple, K., Gorska, K. ve Loukaitou-Sideris, A. (2018). Gentrification, displacement, and the role of public investment. Journal of Planning Literature, 33(1), 31-44.

26

GÖRÜNMEYEN TARİH: TRABZON TEKKE CAMİ SOKAK VE ÇEVRESİNDE MEKANSAL OKUMA VE KENTSEL MÜDAHALE ÖNERİSİ

Tuğçe Nur Oruç Kayhan[1], Berna Kara[2], Banu Çiçek Kurdoğlu[3]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, tugceoruc@ktu.edu.tr
[2] Trabzon Büyükşehir Belediyesi, TBB Gayrimenkul Ticaret A.Ş, kara_berna@outlook.com.tr
[3] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, banukurdoglu@ktu.edu.tr

ÖZET

Trabzon, tarihi 4000 yıllık geçmişe dayanan bir kenttir (Köse, 2012). Kent, tarihsel süreçte birçok imparatorluğa ev sahipliği yaptığı için çeşitli mimari özelliklerde tarihi yapılara sahiptir. En eski yıllara kadar dayanan tarihi yapıların ve sokakların, kentin karakterini ortaya çıkaran önemli öğeler olması nedeniyle görünür kılınması; tarihi kentsel bilincin oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanması adına önem arz etmektedir. Trabzon kent merkezinde birçok tarihi yapı ve kültürel zenginlik izlerinin olduğu ancak, arka planda kaldığı araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu düşünceden hareketle; gündelik yaşamla merkezi işlevler ara kesitinde yer alan bir karaktere sahip olan ve tarihi izler barındıran Tekke Camii Sokak ve çevresi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Seçilen alanın süreklilik arz eden işlevi konut ve konutaltı ticaret işlevi olsa da merkezi iş alanına (MİA) yakın olması nedeniyle araç giriş çıkışlarının ve parklanmaların olduğu bir alan olarak tanımlanabilir. Bu nedenle çevresiyle işlevsel olarak uyum sağlayamamaktadır. MİA'na olan yakınlığına ve birçok tarihi tescilli yapı barındırmasına rağmen, kent merkezindeki tarihi dokuya entegre olamamış; tarihi ve kültürel yapılarla ilişkilendirilmemiştir. Bu bağlamda Tekke Camii Sokak ve çevresini kapsayan alanda iki aşamalı çalışmalar yürütülmüştür. İlk aşamada arazi çalışması yapılarak; Tekke Camii Sokak ve çevresine yönelik mevcut durum analizleri ile mekânsal okumalar yapılmıştır. Alandaki görünür tarihi izler, yapı ve sokak kullanımları, yapıların sokakla ilişkisi, yapıların işlevsel kullanımları, dolu ve boş parsellerin varlığı, yapı yükseklikleri ve cephe durumu ile yaya ve yeşil sürekliliğine odaklanan analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan alan çalışması ve analizler sonucunda çalışma alanı içerisinde yer alan tarihi dokunun zamansal sürekliliğinin sağlanamadığı ve artan yapı yoğunluğu içerisinde görünürlüğünü kaybettiği görülmüştür. Bu nedenle çalışma alanı içerisindeki tarihi dokunun bütünündeki süreksizliğinden kaynaklı olarak devamı olan ikinci bir aşama öngörülmüştür. İkinci aşamada ise mekânsal okumalardan yola çıkılarak geliştirilecek bir senaryo üzerinden alanın tarihi dokusunu öne çıkarmayı ve günümüzdeki işlevsel kullanımlar ile entegre edilerek kentsel iyileştirme-sağlıklaştırmanın yapılması amaçlanmaktadır. Yapılması planlanan kentsel iyileştirme-sağlıklaştırma çalışmaları ile alana işlevsel

yenilikler getirilmesi ve yaya kullanımının arttırması hedeflenmektedir. Tüm bu süreç için çalışma alanı bütününde amaç ve hedefler doğrultusunda eylemler ve tasarım önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görünür İzler Tarihi Kentsel Bilinç, Tarihi Sokak Dokusu, Kentsel İyileştirme-Sağlıklaştırma.

1. GİRİŞ

Tarihsel miras, kentlerin kimliğini oluşturan ve toplumsal belleği şekillendiren temel yapı taşlarından biridir. Özellikle çok katmanlı bir geçmişe sahip olan kentlerde, bu mirasın korunması ve görünür hâle getirilmesi, sürdürülebilir kentleşme politikalarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Çünkü tarihî kentsel çevreler, yalnızca fiziksel varlıklar değil; toplumsal bellek, kimlik ve mekânsal süreklilik ilişkileri üzerinden anlam kazanan çok katmanlı yapılardır. Halbwachs'ın (1992) kolektif bellek yaklaşımına göre bellek, mekân üzerinden inşa edilmekte; Lynch'in (1960) tanımladığı kentsel imgeler ise bu belleğin algısal taşıyıcıları olarak kent deneyimini şekillendirmektedir. Bu bağlamda tarihî sokak dokuları, kentlinin geçmişle kurduğu ilişkinin sürekliliğini sağlayan temel mekânsal arayüzlerdir. Ancak modernleşme ve kontrolsüz kentsel büyüme süreçleri, bu dokuların algılanabilirliğini zayıflatarak tarihî çevrelerin gündelik yaşamdan kopmasına neden olmaktadır.

Trabzon, yaklaşık 4000 yıllık tarihi geçmişi ile Karadeniz Bölgesi'nin en önemli kentlerinden biridir. Hititlerden Roma'ya, Bizans'tan Osmanlı'ya kadar farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan kent, mimari ve kültürel açıdan oldukça zengin bir dokuya sahiptir (Köse, 2012). Ancak bu zenginlik, günümüz kent dokusunda çoğu zaman geri planda kalmakta ve kullanıcılar tarafından fark edilmemektedir.

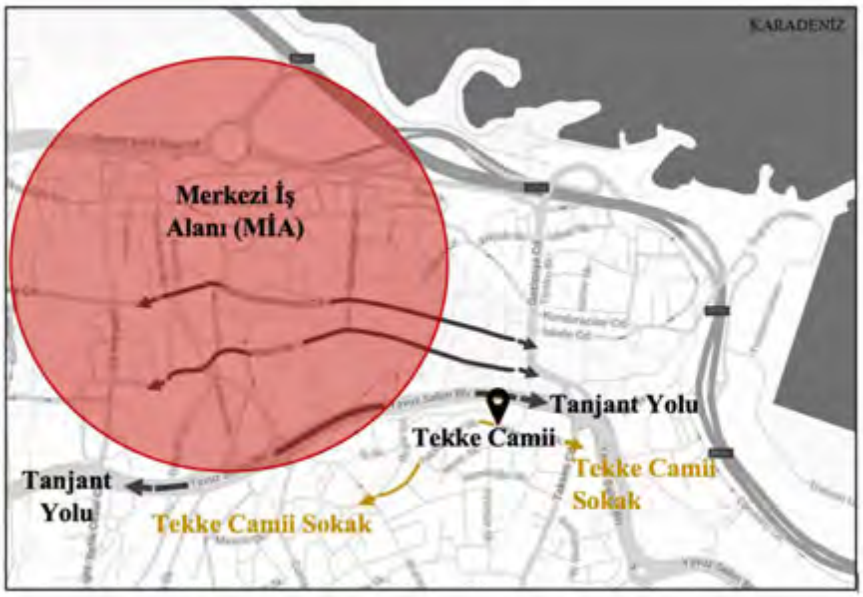
Kentsel büyümenin kontrolsüz şekilde ilerlemesi, tarihî yapıların görünürlüğünü azaltmakta, sokak dokuları tahrip olmakta ve kentsel hafıza giderek silinmektedir (Çelik & Demirtaş, 2019). Özellikle merkezi konumda yer alan tarihî bölgeler, güncel işlev baskısıyla kimliklerinden uzaklaşmakta ve bütüncül bir koruma anlayışı eksikliğinden dolayı fiziksel, sosyal ve işlevsel sürekliliklerini yitirmektedirler. Bu bağlamda, Trabzon kent merkezinde yer alan Tekke Camii Sokak ve çevresi hem tarihî izleri hem de kent merkezine yakınlığı ile dikkat çeken; ancak günümüz kent yaşamında geri planda kalmış bir alan olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada amaç; Tekke Camii Sokak ve çevresinde kaybolmaya yüz tutmuş tarihî dokunun mekânsal okuma yöntemiyle analiz edilmesi, mevcut sorunların tespiti ve bu alana yönelik kentsel sağlıklaştırma ve iyileştirme senaryoları geliştirilmesidir. Böylece, alandaki tarihî sürekliliğin yeniden kazandırılması, kullanıcı aidiyetinin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir bir kent kimliği oluşturulması hedeflenmektedir.

Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Anabilim dalında verilen; Kentlerde Yaya ve Yeşil Sürekliliği isimli lisansüstü dersinde yürütülen final çalışması kapsamında; Trabzon kent merkezinde bulunan tarihi Tekke Camii Sokağı ve çevresini ele alarak, bu alanın tarihi dokusunu öne çıkarmayı ve yaya kullanımını artırmayı hedefleyen amaçlar, hedefler ve bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik eylemleri ve tasarım önerilerini içermektedir.

2. ÇALIŞMA ALANI

Trabzon kent merkezinde yer alan Tekke Camii Sokak ve çevresi, Ortahisar ilçesi sınırları içerisinde, tarihî MİA'ya (Merkezi İş Alanı) oldukça yakın bir konumda yer almaktadır (Şekil 1). Kuzeyinde Trabzon kentinin ana ulaşım aksı olarak nitelendirilebilecek Yavuz Selim Bulvarı, diğer adıyla Tanjant yolu, yer almaktadır.

Şekil.1 Tekke Camii Sokak ve çevresi.

Tanjant yolu yapıldığı ilk yıllardan itibaren yoğun taşıt kullanımının olduğu bir yol olması, kuzey ve güneyi ayıran bir set görevi görmesi nedeniyle düşey yönlü bağlantıları ve akışları engelleyici bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle Tekke Camii Sokak; Tanjant yolunun kuzeyinde gerçekleşen hareketli ve yoğun ticari işlevin aksine ticari işlevlerin yoğun olmadığı, sanatsal etkinliklerin ve derneklerin yer aldığı, konut dokusuyla bütünleşen tarihi yapıların bulunduğu bir sokaktır. Çalışma alanı kuzeyde Tanjant yolunu, güneyde Tekke Camii Sokağa cephesi olan yapıları, doğuda Fatih Parkı'nı, batıda Özgür Caddesi'ni sınır almaktadır (Şekil 2).

Şekil.2 Çalışma alanı yakın görünümü.

Alanın fiziki karakteristiği, dar sokak dokusu, tescilli tarihî yapılar ve konut altı ticaret karma kullanımı ile şekillenmiştir. Sokak, adını aldığı Tekke Cami ile birlikte birçok tescilli yapıyı barındırmakta; ancak bu yapılar günümüzde fonksiyonel bütünlükten uzak, parçalanmış bir yapı sergilemektedir. Alanın baskın işlevi konut olup, konut altı ticari kullanımlar da yaygındır. Ancak kent merkezine olan yakınlık nedeniyle özellikle araç trafiği ve otopark sorunları ciddi bir problem hâlindedir. Bu durum, alanın hem yaya kullanımı açısından cazibesini düşürmekte hem de tarihî yapılarla bütüncül bir kent deneyimi oluşturmayı zorlaştırmaktadır.

Mekânsal sürekliliğin sağlanamaması, yeşil alan eksikliği, cephe düzenlemelerinin tutarsızlığı ve kullanıcı aidiyetinin zayıflığı, alanın kentsel bütünlükle entegrasyonunu zorlaştıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Öte yandan, alan; koruma-kullanma dengesi gözetilerek geliştirilecek müdahalelerle görünürlüğü artırılabilecek, tarihî hafızası yeniden canlandırılabilecek potansiyele sahiptir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, iki aşamalı bir yöntemle kurgulanmıştır: İlki, alanın mevcut durumunun yerinde analiz edilmesi; ikincisi ise bu analizler doğrultusunda kentsel müdahale senaryolarının geliştirilmesidir. İlk aşamada, niteliksel mekânsal analizler ile tarihî yapıların sokakla ilişkisi, cephe sürekliliği, yapı kullanımları, dolu-boş parsel durumu, yaya akışı ve yeşil süreklilik gibi ögeler yerinde gözlemlenmiş ve fotoğraflama yöntemiyle belgelenmiştir. Ayrıca, kullanıcı deneyimlerini anlamaya yönelik gözlem çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan mekânsal okuma yöntemi, Cullen'ın (1961) Townscape yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, kentsel mekânı yalnızca plan düzleminde değil; sokak, siluet, cephe, perspektif ve hareket deneyimi üzerinden bütüncül olarak ele almaktadır. Ayrıca Lynch'in (1960) kentsel imge bileşenleri (yollar, sınırlar, düğüm noktaları, bölgeler ve işaret öğeleri) analiz sürecinde tarihî yapıların ve sokak dokusunun algılanabilirliğini değerlendirmek için referans alınmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen analizler, alanın yalnızca fiziksel durumunu değil, kullanıcı deneyimi ve kentsel algı boyutunu da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İkinci aşamada, elde edilen analiz verileri mekânsal okumalar çerçevesinde değerlendirilmiş ve tarihî sürekliliğin yeniden inşası için kentsel iyileştirme ve sağlıklaştırma önerileri geliştirilmiştir. Bu öneriler, alana özgü karakteristik özellikleri korumayı; ancak güncel ihtiyaçlara da cevap vermeyi hedefleyen bir senaryo çerçevesinde oluşturulmuştur.

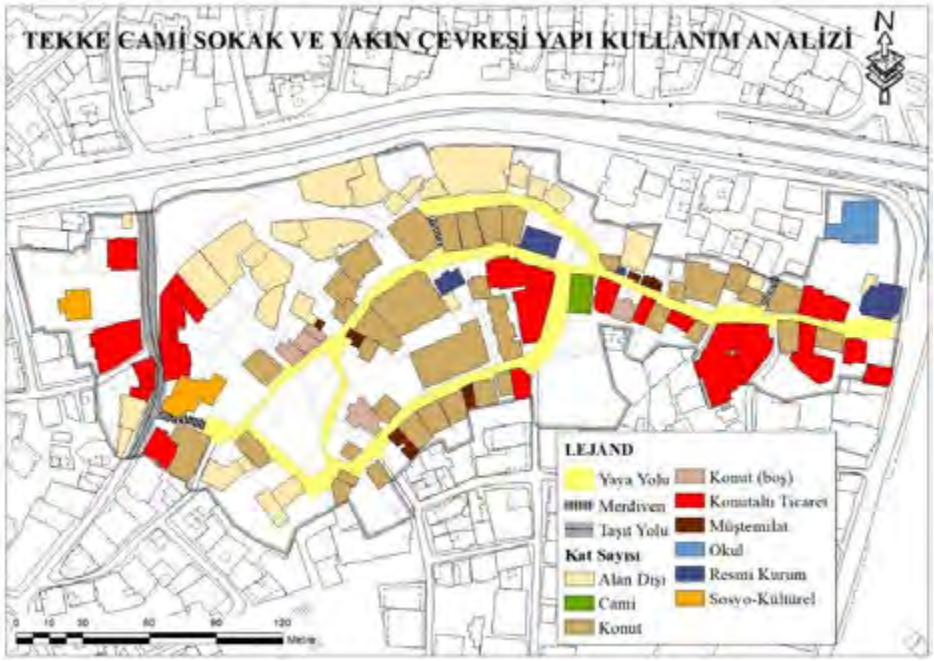
Çalışma sürecinde mekânın karakterini koruma ilkeleri gözetilerek, kullanıcı-odaklı ve tarihî kimliği önceliklendiren bir yaklaşım benimsenmiştir. Alanın hem fiziksel hem de sosyo-kültürel olarak yeniden canlandırılması için öneriler, mekânsal süreklilik, yaya erişilebilirliği, kültürel kimlik ve kamusal alan nitelikleri üzerinden temellendirilmiştir.

4. ANALİZLER

Yapı kullanım analizi, Tekke Camii Sokak ve yakın çevresinde mekânsal işlevlerin dağılımını, bu işlevlerin sokak dokusu ile kurduğu ilişkiyi ve alanın kentsel işlevsel sürekliliğini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz, alanın tarihî karakteri ile güncel kullanım biçimleri arasındaki uyum ve kopuş noktalarını tespit etmeye yönelik olarak ele alınmıştır.

Çalışma alanında baskın işlevin konut kullanımı olduğu görülmektedir. Konut dokusu, özellikle sokakların orta kesimlerinde ve ikincil yaya bağlantıları boyunca yoğunlaşmakta; bu durum alanın geleneksel mahalle karakterini hâlen büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ana yaya aksı boyunca konut altı ticaret birimlerinin belirgin şekilde kümelendiği görülmektedir. Bu ticari kullanımlar, çoğunlukla küçük ölçekli ve mahalle ölçeğinde hizmet veren birimler olup, sokağın gündelik yaşam ritmini destekleyen önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

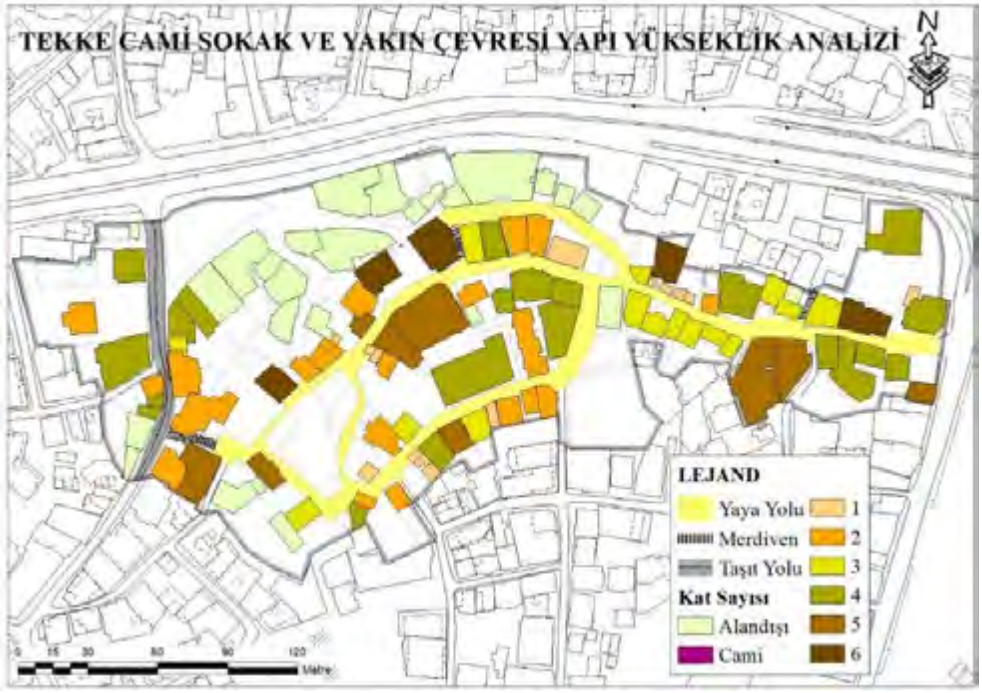
Alan genelinde boş konutların varlığı, yapı kullanım analizinin dikkat çekici bulgularından biridir. Özellikle ana akslara yakın parsellerde yer alan boş yapılar, fiziksel yıpranmışlık ve işlevsel süreksizlik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, tarihî çevrelerde sıkça karşılaşılan köhneleşme sürecine işaret etmekte ve alanın acil müdahale gerektiren bölgelerini ortaya koymaktadır. Boş yapıların varlığı, aynı zamanda alandaki tarihî dokunun güncel kent yaşamıyla yeterince bütünleşemediğini göstermektedir.

Şekil 3. Tekke Cami Sokak ve Yakın Çevresi Yapı Kullanım Analizi

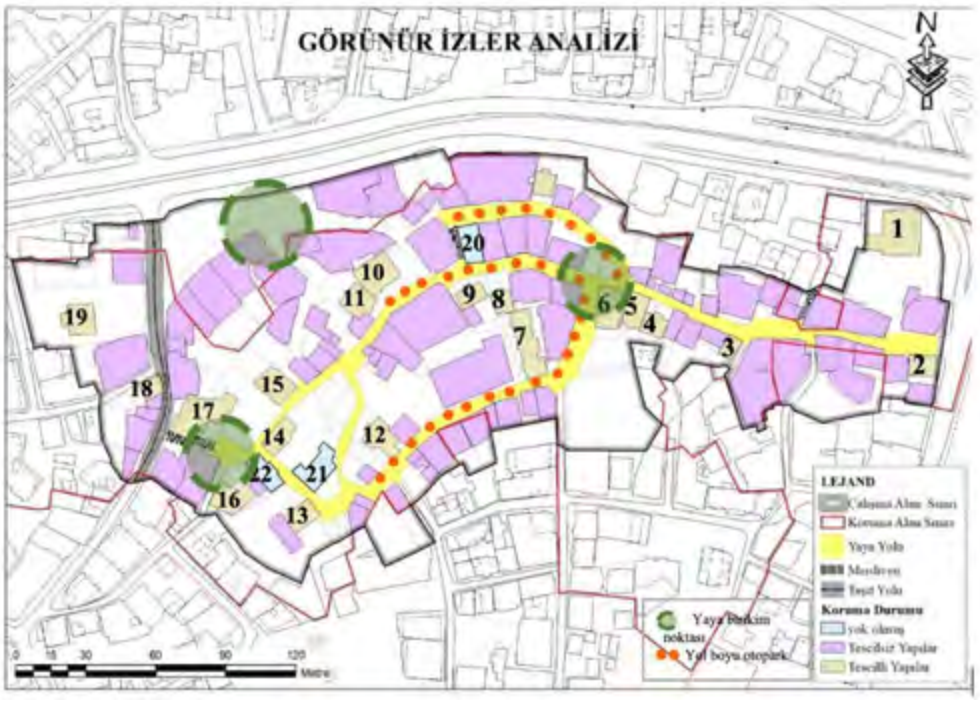
Tekke Camii, alanın mekânsal ve simgesel odağı olarak öne çıkmakta; cami çevresinde yer alan eğitim yapıları, resmi kurumlar ve sosyo-kültürel tesisler mahalle ölçeğinde kamusal bir çekim alanı oluşturmaktadır. Ancak faklı günlerde ve günün farklı saatlerinde yapılan alan gezilerinde; bu işlevlerin birbirleriyle ve sokak dokusuyla kurduğu ilişkinin zayıf olduğu, mekânsal sürekliliğin yeterince sağlanamadığı görülmüştür. Özellikle alanın kuzeyinde yer alan Merkezi İş Alanı'na (MİA) yakınlık, yapı kullanım desenini dolaylı olarak etkilemektedir. Bu yakınlık, araç trafiği ve yol boyu parklanmaların artmasına neden olmakta; konut ve konut altı ticaret işlevlerinin yaya odaklı karakterini zayıflatmaktadır. Sonuç olarak sokak, bir yaşam mekânı olmaktan ziyade geçiş ve park alanı olarak algılanma riski taşımaktadır. Alanda yer alan ticari kullanımlar daha çok fırın bakkal gibi günlük ihtiyaçlara yönelik kullanımlardır. Malzeme ofisi, depo türünde de kullanımlar mevcuttur. Bu durum alanın merkezi iş alanı ile

konut kullanımı arasında bir geçiş bölgesi olarak tanımlanabilecek bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Tekke Cami Sokak ve Yakın Çevresi Yapı Yüksekliği Analizi

Yapı yüksekliği analizi bölgenin heterojen ve parçalı bir siluet yapısına sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 4). Analiz çalışması incelendiğinde, 1 ila 6 kat arasında değişen geniş bir kat yüksekliği yelpazesinin bulunduğu, özellikle ana yaya aksına cepheli bazı parsellerde 5 ve 6 katlı (koyu kahverengi) yapıların kümelenerek çevresindeki 1-2 katlı (açık turuncu) geleneksel ölçekli doku üzerinde baskı kurduğu, bu durumun ise dar sokaklarda güneşlenme ve hava sirkülasyonu gibi mikroklimatik verileri olumsuz etkileyebileceği anlaşılmaktadır. Bölge genelinde hakim olan 3-4 katlı orta yoğunluklu yapılaşmanın, topoğrafyanın eğimli yapısıyla birleştiğinde kademeli bir görünüm sunduğu değerlendirilmektedir.

Şekil 5. Tekke Cami Sokak ve Yakın Çevresi Görünür İzler Analizi

Görünür izler analizi, Tekke Camii Sokak ve yakın çevresinde yer alan tarihî yapıların, kentsel doku içerisindeki algılanabilirliğini, sürekliliğini ve güncel mekânsal ilişkilerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanı koruma alan sınırı içerisinde yer almakta ve alanda 22 adet tescilli yapı bulunmaktadır (Şekil 5). Ancak buna rağmen, tarihî izlerin mekânsal süreklilik açısından parçalı bir yapı sergilediği görülmektedir. Haritada sarı renkle gösterilen tescilli yapılar, sokak boyunca belirli kümelenmeler oluştursa da bu yapıların birbirleriyle kurduğu görsel ve mekânsal ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir. Bu durum, tarihî yapıların tekil nesneler olarak algılanmasına neden olmakta; sokak ölçeğinde bütüncül bir tarihî doku algısının oluşmasını engellemektedir.

Çalışma alanında izi tamamen silinmiş yapıların varlığı, görünür izler analizinin bir diğer önemli bulgusudur. Bu alanlar, tarihî sürekliliğin fiziksel olarak koptuğu noktaları temsil etmekte; sokak siluetinde ve mekânsal algıda boşluklar oluşturmaktadır. Özellikle ana yaya aksı üzerinde yer alan bu kopukluklar, kullanıcıların sokak boyunca tarihî katmanları kesintisiz biçimde deneyimlemesini engellemektedir.

Görünür izler analizinde dikkat çeken bir diğer unsur, ulaşım altyapısının tarihî izler üzerindeki baskısıdır. Yaya yolları ve merdivenli bağlantılar, bazı tarihî yapıların algılanabilirliğini artırırken, taşıt kullanımının ve yol boyu otoparklanmanın bazı noktalarda yapıların arka planda kalmasına ve görsel bütünlüğün bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum, tarihî çevrelerde ulaşım kararlarının yalnızca işlevsel değil, algısal etkilerinin de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Alana yapılan gezilerde belirli bazı noktalarda yaya birikim alanlarının oluştuğu görülmüştür. Yol boyu parklanmalar ve yaya yollarına araç girişlerinin olmasıyla oluşan trafik nedeniyle yaya kullanımının zorlaştığı ve yaya izlerinin baskılandığı görülmüştür. Bu durum yayanın alandaki tarihi izleri algılamasını zorlaştırmaktadır.

Çalışma alanında yer alan 22 addet tescilli yapının 3 tanesi günümüzde iz bırakmayan yapılardır. 19 tanesinin izi alanda görülmektedir. Tüm bu yapılara ilişkin alanda sürekliliği sağlamak açısından korunması gerekli yapılar da mevcuttur. Alandaki tescilli yapıların detaylı incelenmesi; mevcut durum ve eski durum karşılaştırılması aşağıdaki tabloda aktarılmıştır (Tablo 1).

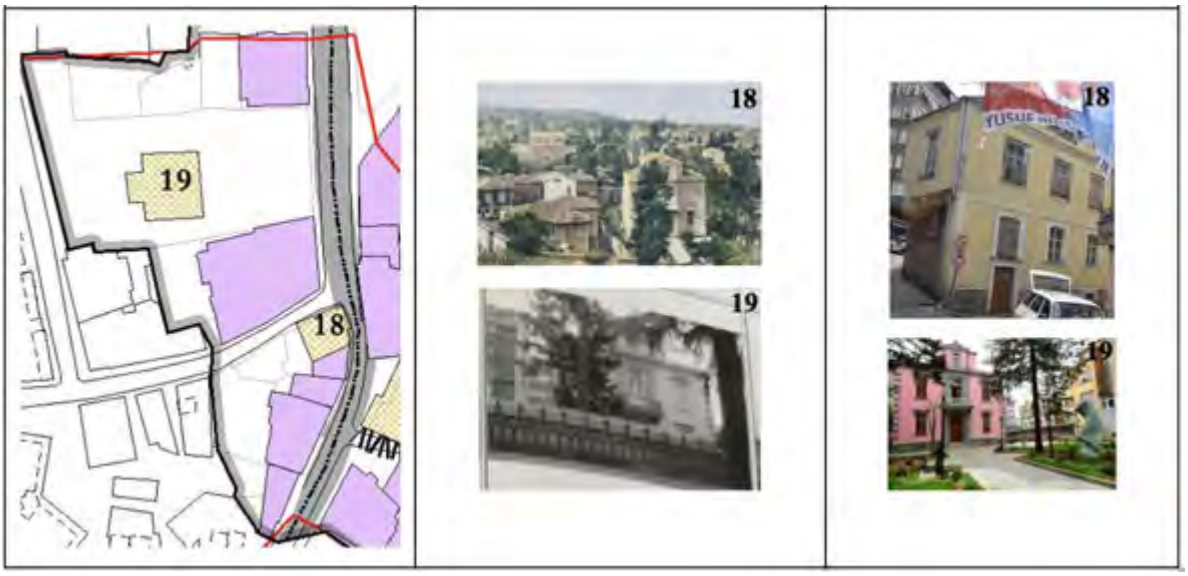
Tablo.1. Çalışma alanındaki tescilli yapıların eski ve yeni hali.

Tablo 1'in devamı

Tablo 1'in devamı

Çalışma alanında yer alan tescilli yapıların eski ve yeni durumlarını karşılaştıran tablo, Tekke Camii Sokak ve çevresindeki tarihî dokunun geçirdiği dönüşümü somut biçimde ortaya koymaktadır. Karşılaştırmalı fotoğraflar incelendiğinde, yapıların büyük bir bölümünde özgün mimari karakterin kısmen ya da tamamen zayıfladığı görülmektedir. Bu durum, tarihî çevrelerde sıkça karşılaşılan kontrolsüz müdahalelerin ve işlevsel dönüşümlerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Eski fotoğraflarda okunabilen bazı mimari detaylar ve yapı–sokak ilişkisi, yeni durumlarda değişime uğramıştır. Özellikle modern malzeme kullanımı, uygunsuz cephe uygulamaları yapıların tarihî kimliğini görünmez kılmakta ve sokak bütünlüğünü zedelemektedir. Bu müdahaleler, tekil yapı ölçeğinde yapılmış olsa dahi, sokak silueti ve kentsel algı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Tabloda yer alan bazı yapıların yeni durumlarının, fiziksel olarak ayakta olmalarına rağmen işlevsel ve algısal sürekliliklerini kaybettikleri görülmektedir. Tescilli yapıların bir kısmının atıl durumda olması ya da tarihî niteliğiyle örtüşmeyen kullanımlara konu edilmesi, bu yapıların kent yaşamıyla kurduğu ilişkiyi zayıflatmaktadır. Bu durum, tarihî yapıların yalnızca korunmasının yeterli olmadığını; uygun işlevlerle desteklenerek yaşatılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, tabloda izi tamamen silinmiş ya da büyük ölçüde değişime uğramış yapı örnekleri, çalışma alanındaki tarihî sürekliliğin kırıldığı noktaları açık biçimde göstermektedir. Bu kayıplar, sokak ölçeğinde zamansal ve mekânsal boşluklar yaratmakta; kullanıcıların alanı bütüncül bir tarihî çevre olarak algılamasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu yapıların bulunduğu parseller, kentsel sağlıklaştırma sürecinde öncelikli müdahale alanları olarak değerlendirilmelidir.

Tescilli yapıların eski ve yeni durumları arasındaki farklar, koruma politikalarının uygulama düzeyinde yeterince bütüncül olmadığını da ortaya koymaktadır. Yapı ölçeğinde alınan koruma kararlarının, sokak ve çevre ölçeğinde desteklenmemesi; tarihî çevrelerin parça parça dönüşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, tablo yalnızca bir görsel karşılaştırma değil; aynı zamanda alanın koruma–kullanma dengesine ilişkin temel sorunlarını ortaya koyan önemli bir bulgu niteliği taşımaktadır.

5. BULGULAR

Çalışma alanında yapılan analizler sonucunda; Tekke Camii Sokak ve çevresinde tarihî dokunun zamansal sürekliliğini kaybettiği, güncel yapılaşma baskısı ve işlevsel dönüşümlerle görünürlüğünün azaldığı tespit edilmiştir. Özellikle yapıların cephe düzenleri arasındaki uyumsuzluk, parsel bazında yapılan müdahalelerin bütüncül bir planlamadan uzak oluşu ve sokak ölçeğinde sürekliliğin bozulması dikkat çekicidir. Tespit edilen başlıca bulgular şu şekilde sıralanabilir:

- Tarihî yapıların işlevsel sürekliliği kesintiye uğramıştır. Birçok tescilli yapı ya atıl durumda kalmakta ya da işlev dışı kullanımlarla dönüştürülmektedir.
- Cephe sürekliliği bozulmuştur. Farklı dönemlerde yapılan eklentiler ve modern müdahaleler, geleneksel sokak estetiğini olumsuz etkilemektedir.
- Araç baskısı yoğun hissedilmektedir. Sokak ve çevresi yaya öncelikli olmaktan uzak olup, park edilen araçlar tarihî yapıları gölgelemekte ve algılanabilirliği azaltmaktadır.
- Yeşil süreklilik ve kamusal alan eksikliği gözlemlenmiştir. Alanın içerisinde planlı yeşil alanlara ya da kamusal mekânlara rastlanmamakta; bu durum kullanıcı deneyimini zayıflatmaktadır.
- Kullanıcı aidiyeti düşüktür. Alanın tarihî niteliği hakkında farkındalık düzeyi düşüktür. Görsel kirlilik, altyapı yetersizliği ve işlev uyumsuzlukları kullanıcıları olumsuz etkilemektedir.

Elde edilen bulgular, Tekke Camii Sokak ve çevresinde tarihî çevrelerin karşı karşıya kaldığı yapısal sorunların yalnızca fiziksel bozulmalarla sınırlı olmadığını; aynı zamanda algısal, işlevsel ve sosyo-kültürel süreksizlikler içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, literatürde tarihî çevrelerin "görünmezleşmesi" olarak tanımlanan sürece karşılık gelmektedir (Çelik & Demirtaş, 2019). Dolayısıyla alana yönelik müdahale önerilerinin yalnızca restorasyon ya da cephe iyileştirmesi düzeyinde değil; kentsel yaşamla yeniden bütünleşmeyi hedefleyen çok katmanlı bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

6. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kentsel tasarım ve koruma alanında yapılan pek çok çalışmada tarihî çevrelerin yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda işlevsel ve sosyo-kültürel olarak da süreklilik içinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Dinç & Gül, 2018; Çelimli, 2016). Elde edilen bulgular Tekke Camii Sokak ve çevresinde tarihî dokunun tamamen yok olmadığını; ancak görünürlük, süreklilik ve algılanabilirlik açısından zayıfladığını ortaya koymaktadır. Bu durum, alanın koruma yaklaşımının yalnızca yapı ölçeğinde değil, sokak ve çevre bütününde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yapılacak kentsel müdahalelerin, tarihî izleri yeniden görünür kılacak, yapı grupları arasındaki mekânsal ilişkiyi güçlendirecek ve kullanıcıların tarihî çevreyle kurduğu bağı yeniden tesis edecek şekilde kurgulanması gerekmektedir.

Modern yapılaşma baskısı, imar planı uygulamaları ve kamusal alan eksiklikleri gibi sorunlar, tarihî sokak dokularının hem fiziksel bütünlüğünü hem de anlam dünyasını zedelemektedir. Tekke Camii Sokak özelinde bu durum; tarihî izlerin gündelik yaşamla entegre olamaması, alanın bir geçiş mekânı hâline gelmesi ve kullanıcıların bu mekânı sahiplenmemesi şeklinde tezahür etmektedir.

Ayrıca, kent merkezindeki yüksek yoğunluk baskısı, tarihî çevrelerin kamusallığını azaltmakta ve sokaklar sadece geçiş yollarına indirgenmektedir. Bu durum hem tarihî mimariyi hem de sosyo-kültürel dokuyu görünmez kılmaktadır. Dolayısıyla yapılacak müdahalelerin yalnızca fiziksel değil, işlevsel ve kültürel boyutta da tasarlanması gerekmektedir. Tekke Camii Sokak ve çevresi için geliştirilen öneriler üç ana başlık altında toplanabilir:

a. Fiziksel Müdahale Önerileri:

- Tarihî yapı cephelerinin özgün niteliklerine uygun olarak sağlıklaştırılması.
- Sokak zemin kaplamalarının geleneksel dokuyla uyumlu malzemelerle yenilenmesi.
- Araç trafiğinin sınırlandırılması ve sokakta yaya önceliğinin sağlanması.
- Kamusal oturma alanları, küçük ölçekli meydanlar ve geçici sergi alanlarının tasarlanması.

b. İşlevsel Müdahale Önerileri:

- Tescilli yapıların işlevlendirilerek yeniden kullanımına imkân tanınması (örneğin, kültürel merkez, atölye, kitap kafe vb.).
- Konut + ticaret fonksiyonlarının dengeli dağılımı ile canlı sokak yaşamının teşvik edilmesi.
- Tarihî sokakta rota bazlı yürüyüş güzergâhları oluşturularak kent turizmine entegre edilmesi.

c. Sosyo-Kültürel Müdahale Önerileri:

- Yerel halk ve kullanıcıların katılımıyla sokak tarihçesi çalışmaları yapılması.
- Görsel kirliliğin (reklam tabelaları, uyumsuz eklentiler) azaltılması için yönerge hazırlanması.
- Yerel yönetimlerle iş birliği içinde sürdürülebilir bir koruma programı hazırlanması.

7. SONUÇ

Trabzon, binlerce yıllık geçmişiyle çok katmanlı bir kültürel mirasa ev sahipliği yapmasına rağmen, modernleşme süreçleri ve kontrolsüz kentsel büyüme, kentin tarihî merkezindeki pek çok bölgeyi atıl/yarı atıl duruma getirmiştir. Bu bölgelerden birisi olan Tekke Camii Sokak ve çevresi, kentin merkezinde stratejik bir konumda yer almasına karşın, sahip olduğu tarihî ve kültürel potansiyeli kentsel yaşama entegre edilememiş durumdadır. Günümüzde alan; mekânsal sürekliliğin koptuğu, tarihî yapıların modern doku içinde görünürlüğünü kaybettiği ve kentsel bellekten uzaklaştığı bir bölge karakteri taşımaktadır. Bu durum, yalnızca fiziksel bir eskimeyi değil, aynı zamanda kentsel bir kimlik kaybını da beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma, alanın mevcut durumunu yalnızca gözlemsel bir bakışla değil; mekânsal analiz ve morfolojik okuma yöntemleriyle derinlemesine incelemektedir. Çalışma kapsamında; doluluk-boşluk oranları, sokak silüetleri, işlevsel dağılım ve yaya-araç sirkülasyonu gibi parametreler üzerinden bir alan okuması yapılmıştır. Elde edilen bulgular, alanın görünürlüğünü artıracak, sosyo-kültürel açıdan canlandıracak ve kullanıcıların mekanla kurduğu zayıflamış olan aidiyet bağını güçlendirecek stratejik müdahale kararlarına temel oluşturmaktadır.

Modern şehircilik ilkeleri ışığında, tarihî kentsel bilincin tesisi artık tekil yapı ölçeğinde bir koruma anlayışıyla mümkün değildir. Koruma, yapının dış kabuğundan taşarak sokağa, meydana ve kentsel dokunun bütününe yayılan bir süreklilik stratejisi olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle, Tekke Camii Sokak örneğinde önerilen kentsel iyileştirme (urban improvement) ve sağlıklaştırma (rehabilitation) çalışmaları; sadece estetik bir kaygı değil, çok boyutlu bir iyileştirme hamlesi olmalıdır. Bu yaklaşım, kullanıcıyı merkeze alan, sosyal etkileşimi tetikleyen, katılımcı ve ekolojik açıdan sürdürülebilir çözümleri kapsamaktadır. Alanın konut ağırlıklı yapısı, mahalle kimliğinin korunması açısından önemli bir potansiyel sunarken; konut altı ticaret ve kamusal işlevlerin dengeli biçimde güçlendirilmesi, sokağın tarihî kimliğinin kentsel yaşama yeniden entegre edilmesine olanak sağlayacaktır.

Yapılan çalışma ile Tekke Camii Sokak ve çevresinde zamanla örtülmüş, niteliğini kaybetmiş veya görünmez hale gelmiş tarihî katmanları fiziksel ve işlevsel müdahalelerle yeniden kentsel yaşama kazandırmayı amaçlamaktadır. Hedeflenen kentsel senaryo ile;

- Tescilli yapıların çevreleriyle kurduğu ilişkinin onarılması,
- Yaya odaklı bir kamusal alan kurgusunun oluşturulması,
- Görsel kirlilikten arındırılmış bir sokak estetiğinin sağlanması öngörülmektedir.

Sonuç olarak; geliştirilen bu öneriler bütününün, Trabzon kent merkezindeki benzer tarihî dokular için bir model teşkil etmesi ve bu alanların daha ulaşılabilir, algılanabilir ve yaşayan mekanlara dönüştürülmesine katkı sunması hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışma, tarihî kentsel çevrelerde yapılacak müdahalelerin yalnızca fiziksel iyileştirme değil; bellek, algı ve kamusal kullanım üzerinden yeniden üretim süreçleri olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Tekke Camii Sokak örneği, tarihî sokak dokularının doğru analiz ve senaryolarla kentsel yaşama yeniden kazandırılabileceğini ortaya koymakta; benzer tarihî merkezler için uygulanabilir bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır.

8. KAYNAKÇA

Cullen, G. (1961). The concise townscape. Architectural Press.

Çelik, S., & Demirtaş, M. (2019). Kentsel bellek ve mekânsal süreklilik: Tarihi kent merkezlerinde değişim ve dönüşüm. Planlama, 29(2), 85–98.

Dinç, P., & Gül, A. (2018). Tarihi çevrelerde koruma-kullanma dengesi bağlamında kentsel tasarım yaklaşımları. Megaron, 13(1), 45–58.

Halbwachs, M. (1992). On collective memory (L. A. Coser, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1950)

Köse, İ. (2012). Tarihsel süreçte Trabzon: Antik çağdan günümüze kentin gelişimi. Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Lynch, K. (1960). The image of the city. MIT Press.

Özen, H., & Tuluk, Ö. S. (2005). Trabzon'un kentsel gelişiminde mekânsal süreklilik ve değişim. TÜBA-KED Kültür Envanteri Dergisi, 4, 115–134.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). Trabzon kültür envanteri: Tescilli taşınmaz kültür varlıkları listesi.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2020). Trabzon tarihi kent merkezi Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu.

TARİHİ KENTLERDE KENTSEL DÖNÜŞÜM VE MORFOLOJİK DEĞİŞİM

27

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE SÜREKLİLİĞİ BAĞLAMINDA CEBECİ'DEKİ KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİNİN TARTIŞILMASI

Azize Elif YABACI[1]

[1] TED Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
elif.yabaci@tedu.edu.tr.

ÖZET

Yeni Türkiye, ülkenin merkezinde modern bir şehir yaratmak amacıyla Ankara'yı Cumhuriyet'in başkenti olarak seçmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından 1923'te İstanbul'a dönüp İmparatorluğu yeniden kurmak yerine, reformları gerçekleştirmek için Ankara yeni kurulan Cumhuriyet'in başkenti ilan edildi. Cebeci, Ankara'nın başkent oluşuna ve gelişimine başından beri tanıklık etmiş birkaç semtten biridir. Jansen Planı'nda Cebeci semti orta gelir grupları için konut alanı olarak önerilmiştir. Ayrıca Cebeci'nin yüksek öğrenim binalarına ev sahipliği yapması düşünülmüştür. Semt yıllar içinde çeşitli sosyal, politik ve mekânsal dönüşümlere maruz kalmıştır. Kent merkezine yakın konumu, eski ve yeni kent arasındaki pozisyonu, semtin karakterinin önemli bir parçası olan üniversite kampüsleri, hastaneler, okullar ve çakışan kentsel ulaşım katmanları (araç ve yaya) söz konusu bölgenin morfolojik ve mekânsal oluşumunu etkilemiştir.

1999 Marmara Depremi ile birlikte gündeme gelen ve yoğun inşa pratiğinin bir parçası olan kentsel dönüşüm kavramı, süreç içinde gelişerek çıkarılan yasalarda var olan eski kent dokularının yok edilerek yeni yapılar inşa edilmesi pratiğine dönüşmüştür. Cebeci, Ankara'da yoğun olarak görülen bu 'kentsel dönüşüm' pratiğinin odaklarından biri olarak, son yıllarda yoğunlaşan kentsel dönüşüm projeleriyle Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle başlayarak oluşan yapılı çevre ve kültürel miras stoğunun yok olması tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bu bildiri kapsamında, Cebeci'nin farklı dönemlerdeki mimarlık pratikleri ve planlama kararları sonucu oluşan çok katmanlı kent dokusu ve son yıllarda yoğun olarak görülen yıkım ve yeniden yapım faaliyetleri sonucu söz konusu dokunun kaybı ortaya konacaktır. Bu amaçla, semtin gelişimine dair literatür taraması sonrası, kent planları, belediye arşivlerinden elde edilen hali hazır haritalar, öğrenci projeleri kapsamında farklı dönemlerde yapılan belgeleme çalışmaları sonucu oluşturulan haritalar ve son olarak, yakın geçmişte yürütülen Bilimsel Araştırma Projesi ile elde edilen dijital veri tabanı karşılaştırılarak değişen ve yok olan kentsel doku ve kültürel miras ortaya konacaktır. Ek olarak, söz konusu kent dokusu üzerindeki farklı ölçeklerdeki kentsel dönüşüm projelerinin de bir dökümü yapılacaktır. Buradan yola çıkarak, korunmasında özellikle sorunlar yaşanan modern sivil mimari örneklerini barındıran semtte, kentsel dönüşüm projesi olarak tanımlanan uygulamaların

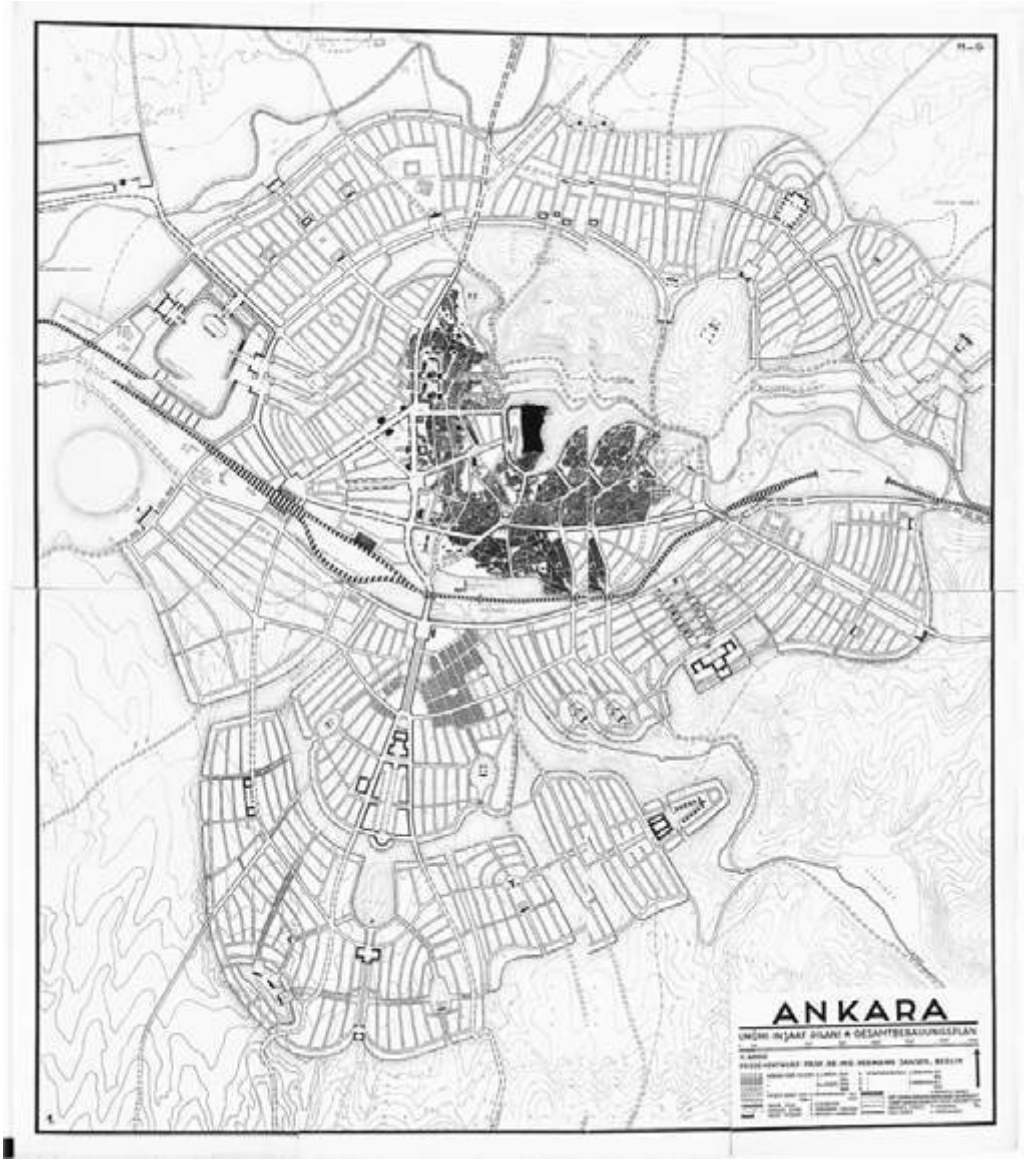
sonuçları, yok olan dönem yapıları ve kültürel miras örnekleri tartışılacaktır. Ek olarak, dönem dönem yoğunluğu artmakla birlikte sürekli olarak bir gecekondulaşmanın var olduğu semtte, bu alanlardaki kentsel dönüşüm projelerinin getirdikleri – ve götürdükleri – ayrıca ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Cebeci, kentsel dönüşüm, koruma, kültürel miras*

1. GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olarak seçilen Ankara, savaşın kazanılmasından sonra Yeni Cumhuriyet'in başkenti olarak ilan edilmiş; Yeni Cumhuriyetçiler, yeni başkent Ankara'nın inşasıyla modern Türk ulusunun ideolojisini göstermeyi ve bir bakıma sergilemeyi amaçlamışlardır. Ankara'nın Yeni Cumhuriyet'in başkenti olarak seçilmesinin temel nedenlerinden biri Zeynep Kezer tarafından çok yalın bir şekilde ortaya konmuştur: "Ankara'nın önemsiz geçmişi, Cumhuriyet modernleşmecilerinin Ankara'yı büyük hayallerini hayata geçirecekleri bir tabula rasa olarak algılamalarına ve tanımlamalarına olanak sağlamıştır." (Aktaran Bozdoğan, 2002).

Ankara'nın başkent ilan edilmesinin hemen ardından kent planı için girişimler başlatılmış ve kentin ilk planı 1924 yılında Alman plancı Dr. Carl Cristoph Lörcher tarafından, daha sonraki planlama çalışmalarının da temel kararlarını içeren eski şehir ve Yenişehir olarak iki bölüm halinde hazırlanmıştır (Cengizkan, 2004). Daha sonra kente modern bir imaj kazandırılması kararıyla 1927 yılında yeni Ankara nazım planı için uluslararası bir yarışma düzenlenmiş ve Berlinli mimar Hermann Jansen'in o dönemde Avrupa'da hakim olan Bahçe Şehir Hareketi'nin fikirlerine dayanan planı yarışmayı kazanmıştır (Deriu 2013, 500) (Şekil 1). Jansen, 1927 tarihli plan taslağında kenti işlevlerine göre bölgelere ayırmış ve parçalar arasındaki açık alan ilişkisini serbest yüzeyler üzerinden kuran bir şema sunmuştur (Burat 2008, Yabacı, Yavuz ve Kavurmacı 2017). Lörcher tarafından kentin kuzey ve güney aksında büyümesi öngörülmüş, Jansen tarafından Yenişehir'in uzantısı olarak batıda Sanayi Gelişim Bölgesi ve doğuda Yüksek Öğrenim Bölgesi ile ana aksa dik doğu ve batı yönünde ikinci bir omurga oluşturulması önerilerek kentin büyümesinde yeni bir yön çizilmiştir.

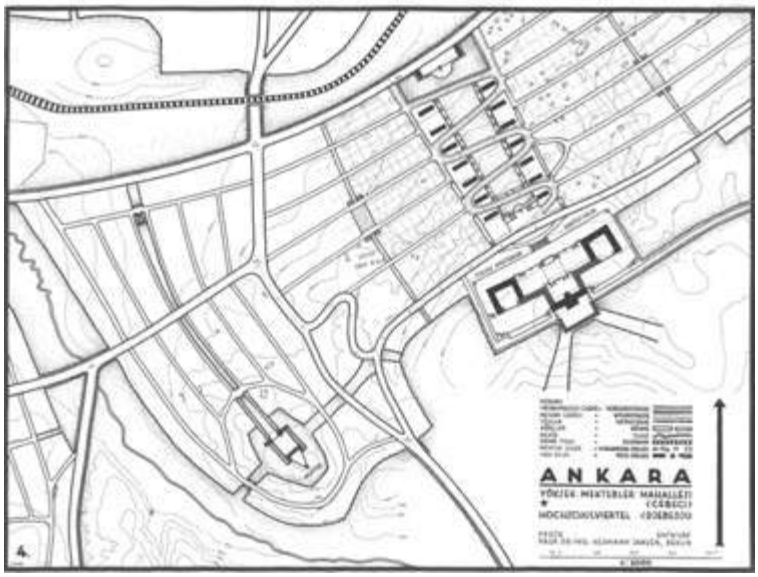

Şekil 1. Jansen Planı. Architekturmuseum der TU Berlin, Inv. Nr. 22583.

2. CEBECİ SEMTİ: OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Cebeci, Jansen Planı'nda belirlenen Yüksek Öğrenim Bölgesi'nin gelişimi için seçilen alandır (Şekil 2). Ayrıca, Cumhuriyet'in başkenti olduktan sonra kentin kale eteklerine doğru genişlemesine bağlı olarak yeni konut yerleşimleri oluşmuştur. Ayrıca Cebeci, eski ve yeni kente yakın olması nedeniyle Ankara'nın başkent ilan edilmesinden hemen sonra yerleşmek için seçilen gecekondu alanlarından biri olmuştur (Şenyapılı, 2004). Planda Cebeci bölgesi orta gelir grubuna yönelik konut alanı olarak önerilmiştir. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, Cebeci'nin yüksek öğrenim binalarına ev sahipliği yaptığı düşünülmektedir. Jansen, Cebeci'nin anıtsal yapıların inşası için uygun bir semt olduğundan bahsetmiş ve İstanbul'dan Ankara'ya taşınması planlanan Mühendis Mektebi gibi okullar için Cebeci semtinin üst kotlarını önermiştir (Alpagut,

2005). Ancak üniversite mahallesi olarak planlanan alanda gecekondular inşa edilmiş, burada yapılması planlanan eğitim birimleri kentin farklı bölgelerinde inşa edilmeye başlanmıştır.

Şekil 2. Jansen Planı'nda Yüksek Öğretim Bölgesi. Architekturmuseum der TU Berlin, Inv. Nr. 22586.

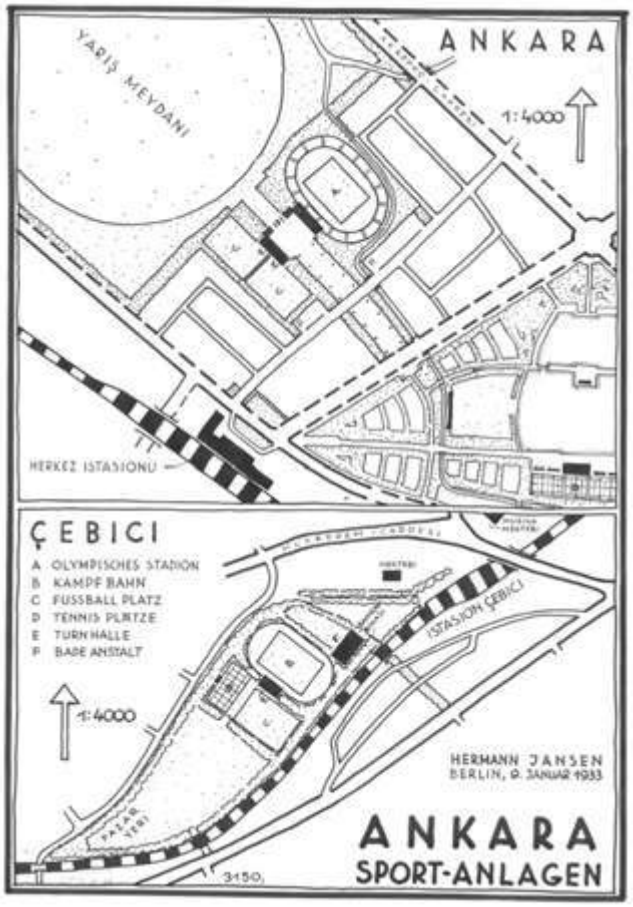
2.1. Planlar ve Cebeci

1924 yılında eğitim seferberliğinin başladığı dönemde, Ankara'da güzel sanatlar alanında eğitim verecek bir okul amacıyla Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur. Okul binası olmadığı için ilk olarak Cebeci'deki Şakir Ağa Oteli'nde eğitime başlayan Musiki Muallim Mektebi, 1928 yılında Ernst Egli tarafından tasarlanan kendi binasına taşınmıştır. 1930-1935 yılları arasında Yenişehir-Cebeci aksında Merkez Hıfzı Sıhha Enstitüsü (1936), Siyasal Bilgiler Okulu (1936) ve Cebeci Orta Okulu (1938) gibi önemli binalar inşa edilmiştir. Bölgedeki bu önemli yapıların varlığı da Cebeci'nin konut bölgesi olarak cazibesinin artmasına yol açmıştır. Musiki Muallim Mektebi, fakülteler, yurtlar, askeri dikimevi, askeri ve sivil hastaneler ilçeye dışarıdan gelen nüfusu getirirken, yerel mekânlar hem dışarıdan gelenlere hem de yerel halka hizmet vermektedir. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesi'nde ders vermek üzere İstanbul'dan gelen profesörler yerel halk tarafından saygı ve hayranlıkla karşılanan kişiler olarak belirtilmektedir (Şenol Cantek&Zırh, 2014).

1940-1950 yılları arasında kentsel konut dokusu Yenişehir ve Cebeci çevresine sarkmış, bu alanlarda yoğunluğun artmasıyla birlikte ticari faaliyetler de hız kazanmıştır (Şenyapılı, 1985). Cebeci'de genel yerleşim iki katlı binalardan oluşmaktadır ve bu dönemde bu iki katlı binalar üç katlı hale gelmiştir. Bu dönem sonrası hazırlanan 1957 tarihli Uybadin-Yücel Planı'nın verdiği temel kararlardan etkilenen merkez ilçelerden biri de Cebeci'dir. Özellikle bina yüksekliklerinin artırılmasına ilişkin izinlerle birlikte nüfusun iki ya da üç kat artırılmasına ilişkin karar semt üzerinde önemli bir etki ve baskı yaratmıştır (Şenyapılı, 2004). Özellikle Ziya Gökalp Caddesi ve Cemal Gürsel Caddesi'ne bakan binalarda yukarıda bahsedilen yık-yap-sat yöntemiyle yükseklik artışı yapılmış, bu da Cebeci'nin karakterini ve homojenliğini değiştirmiştir.

Bu plandan önce, 1950'li yıllarda Cebeci Çayırı sirk, odun deposu, atış poligonu, lunapark, çay bahçesi gibi farklı işlevler için sürekli olarak parçalar halinde kiralanmıştır. Yeni imar planında ise Cebeci Çayırı stadyum ve spor tesisleri için ayrılmıştır. 1930'ların başında yapılmış olan 19 Mayıs Stadı yetersiz kaldığından 1967 yılında ikinci bir stat olarak Jansen Planında da spor yeri olarak gösterilmiş olan alanda Cebeci Stadı'nın yapımına karar verilmiştir (Şenyapılı, 1985) (Şekil 3). Ayrıca, 1957 tarihli Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü tarafından açılan "25.000 Kişilik Cebeci Stadı" yarışması literatürde bulduğumuz en erken tarihli stadyum yarışmasıdır. Yarışmayı Vahit Erhan, Yani Çakıroğlu, Hüseyin Baban ekibi kazanmış, Seyfi Arkan ise ikinci olmuştur. 1963'te temeli atılan stad 1967'de kullanıma açılmıştır.

Cebeci sakinleri ve/veya dükkân sahipleri ile yapılan çalışma kapsamında birçok kişi 1950'li yıllarda akrabalarının ya da arkadaşlarının bölgede oda ya da ev kiraladığına dair anılarını anlatmıştır. Şenol Cantek ve Zırh (2014) tarafından yürütülen çalışma kapsamında Cebeci sakinleriyle görüşmeler yapılmış; bunlardan biri 1950'li ve 1960'lı yıllarda Cebeci'nin konumu itibariyle Ankara'nın bir numaralı semti olduğundan ve yaşanacak başka lüks bir semt olmadığından bahsetmiştir. Semt sakinlerinden çok öğrencilere, hocalara ve diğer çalışanlara hizmet veren lokantalar, aşevleri, pastaneler ve kahvehaneler, fakülteler ile semt arasındaki ilişkiyi sağlayan başlıca unsurlardı. Cebeci'de çok sayıda öğrenci ve bekâr hizmetli bulunmakta, buna bağlı olarak otel, yurt ve öğrenci/bekâr evleri yer almaktaydı.

Şekil 3. Jansen Planı'nda Cebeci Çayırı ve Stad önerisi. Architekturmuseum der TU Berlin, Inv. Nr. 22932.

AMANPB tarafından hazırlanan 1990 planı kararı ile kentin batıya doğru gelişmesi önerilmiş, bu karar doğrultusunda bu aks boyunca sanayi bölgeleri ve konut alanları önerilmiş ve bu alanlarda toplu konut projeleri geliştirilmiştir. Kentin bu yayılma sürecinde Cebeci semtini de içine alan kentin çekirdeği üst sınıflar tarafından terk edilmeye başlandı. Ayrıca, orta sınıflar da konut kooperatifleri aracılığıyla banliyö alanlarına doğru harekete dahil olmuştur (Batuman, 2013). Nihayetinde, nüfusun dışa doğru hareketiyle birlikte kentteki gelişmeler, değişimler ve mücadeleler daha çok kent merkezinin dışında görülmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak Cebeci semtinin daha yerleşik olduğu ve kendi içinde küçük işlevsel, mekânsal ya da sosyal değişimlerle istikrarlı bir duruma sahip olduğu söylenebilir.

2.2. Ankara Üniversitesi Cebeci Kampüsü

Siyasal Bilgiler Fakültesi, Jansen planında belirtilen alana inşa edilen ve bugün Ankara Üniversitesi Cebeci Kampüsü alanında inşa edilen ilk yapıdır. Ernst Egli tarafından tasarlanan yapının inşaatına 1935'te başlanmış ve 1936'da okul yeni binasına taşınmıştır. İkinci yapı olan Hukuk Fakültesi binası ise Recai Akçay tarafından tasarlanmış, 1936'da yapımına başlanan yapı 1949 yılında tamamlanmıştır. Yıllar içinde iki fakülteye de ek yapılar yapılarak güneye doğru, belirlenen alanda büyümüşlerdir. Kampüsteki bir diğer fakülte olan Eğitim Fakültesi için bina yapılmaya karar verildiğinde 1950'lerde ülke genelinde görülen gecekondu probleminin bir sonucu olarak, fakülteye ayrılan alanın gecekondularla dolu olduğu gerçeğiyle karşılaşılmıştır. Sürekli bir yıkım sonrası bir gecede ortaya çıkan gecekondular problemi sonrası alan kamulaştırılmış ve 1969 yılında Engin Ünal tarafından tasarlanan yapının inşasına başlanmış, 1976'da tamamlanmıştır. 1990larda son inşa edilen ek yapı ile birlikte kampüs nihai sınırlarına ulaşmış, 1998'de alınan kararla birbirinden bağımsız çalışan fakültelerin tek bir kampüs içinde birlikte işlemesi amacıyla, alanın etrafı duvarlarla çevrilerek kampılar konmuş ve bir peyzaj projesi hazırlanarak alan bugünkü haline getirilmiştir (Şekil 4). Bu süreçler boyunca alanda, özellikle Eğitim Fakültesi için ayrılan parselde 1930lardan itibaren gecekondu yerleşimleri görülmüş bu durum 1950ler sonrası en yoğun haline ulaşmıştır. Eğitim Fakültesi'nin inşası ancak alanın kamulaştırılarak söz konusu alanın gecekondulardan temizlenmesi ile gerçekleştirilebilmiştir.

Şekil 4. 1999 yılından Ankara Üniversitesi Cebeci Kampüsü (ilef arşivi)

3. SEMTİN GELİŞİMİNDE YENİ BİR DÖNÜM NOKTASI: KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİ

Kentsel dönüşüm ve/veya yenileme, literatürde genel olarak; çöküntü alanı haline gelmiş veya bozulmaya uğramış kentsel mekânların ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarını iyileştirmeye yönelik, bütüncül ve entegre yaklaşımlar içeren strateji ve eylemler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, hem kentin fiziksel ve toplumsal sorunlarına çözüm üretmeyi hem de kentsel alanların daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Cihangir Çamur ve Korkmaz, 2021). Başlangıçta İngiltere kentlerinde uygulanmaya başlayan ve zamanla diğer Avrupa ülkelerine yayılan bu kentsel müdahale yaklaşımı, dezavantajlı grupların barınma koşullarını iyileştirmeyi ve onlar için daha sağlıklı, güvenli ve işlevsel yaşam alanları oluşturmayı amaçlamıştır. Müdahale aynı zamanda, suç oranlarının yüksek olduğu düşünülen kentsel çöküntü bölgelerinin fiziksel ve sosyal olarak yeniden yapılandırılmasını da hedeflemiştir (Görgülü, 2014). Türkiye'de kentsel dönüşüm kavramı, özellikle 1999 Marmara Depremi'nin ardından yapı güvenliği ve afet riskine karşı alınması gereken önlemler çerçevesinde gündeme gelmiştir. Ancak dönüşüm süreçlerinin, kaçak yapılaşma ve sağlıksız imar uygulamalarının hâkim olduğu alanlarda yoğunlaşması, uygulamaların çoğunlukla fiziksel yenileme boyutuna indirgenmesine neden olmuştur. Bu durum, kentsel dönüşümün sosyal, ekonomik ve çevresel bileşenlerinin geri planda kalmasına yol açmaktadır (Görgülü, 2014).

Süreçte pek çok yasal düzenleme yapılmıştır ancak son olarak 6306 sayılı Kanun, Türkiye'de afet riski taşıyan yapı stokunun yenilenmesine yönelik teknik ve hukuki altyapıyı oluşturmak üzere 16 Mayıs 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun, yalnızca afet riski altındaki alanları değil, münferit riskli yapıların bulunduğu arazileri de kapsayarak, yapı ölçeğinde dönüşüm uygulamalarının önünü açmıştır. Bu düzenleme, risk azaltma, yapı güvenliği ve kent bütününde sürdürülebilir yerleşim hedefleri açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

3.1. Kentsel Dönüşümün Odağındaki Semt Cebeci

Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesinden beri sürekli bir gelişim ve dönüşüm için de olan Cebeci semti, son yıllarda, özellikle 2012'deki – kısa adıyla 'kentsel dönüşüm yasası – yasa ile birlikte yoğun bir yıkım-inşa faaliyeti dönemine girmiştir. Bu kapsamda çok farklı ölçeklerde kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirildiği görülmüştür ve bu faaliyetler halen devam etmektedir.

3.1.1. 50. Yıl Parkı ve Çevresi Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi[1] [2]

Ankara Büyükşehir Belediye sınırları içinde 6306 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği tarih olan 2012 itibariyle 45 adet kentsel dönüşüm plan-projesi ilan edilmiş olup, 45 dönüşüm proje alanına ait Ankara Bölge İdare Mahkemeleri'nde Aralık 2010 itibariyle açılan ve sonuçlanan 83 dava bulunmaktadır. Büyükşehir Belediyesi bu süreçte açılan davalardan dördünü kazanmıştır (Cihangir Çamur ve Korkmaz, 2021).

[1] https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ankara.bel.tr/files/2613/6687/9074/K13_653.doc&ved=2ahUKEwjc-M-p0bWOAxWIQPEDHdVCEhIQFnoECCEQAQ&usg=AOvVaw1ho_EniRrKdjOoF11sVri3

[2] https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ankara.bel.tr/files/6813/4071/2931/K12_988.doc&ved=2ahUKEwjc-M-p0bWOAxWIQPEDHdVCEhIQFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw31tXnRwA-HtYGjxiynq4CU

Büyükşehir Belediyesi lehine sonuçlanan davalardan birisi 50. Yıl Parkı ve Çevresi Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesidir. Proje alanı Ankara Hukuk Fakültesi güneydoğusu ve Kızılay kent merkezinin doğu kısmını kapsayan 116 hektarlık alanı kapsamaktadır ve alanda 2 bin 600 gecekondu yer almaktadır. Proje alanı gecekondu alanı olup, dönüşüm ve gelişim projesiyle, son dönemlerde suç yuvasına dönüşen 50. Yıl Parkı'nın çevresindeki gecekondulardan arındırılması, yapılacak park ve konut alanıyla alanın yeni bir kimliğe büründürülmesi amaçlandığı belirtilmiştir.

2005 yılında onaylanan proje kapsamında 2009 yılında 50. Yıl Parkının açılışı (Şekil 5) yapılmış, yakın bir gelecekte de park etrafındaki yerleşim yerlerine kentsel dönüşüm projesi uygulanacağı belirtilmiştir. 2015 yılına gelindiğinde henüz alandaki gecekonduların yıkımın başlanmadığı görülmektedir. Son olarak belediye yönetiminin değişmesiyle, 2021 yılında ihaleye çıkılarak alandaki dönüşüm çalışmaları başlamıştır (Şekil 6-7).

Şekil 5. 50.Yıl Parkı3

Şekil 6. Kampüsün güneyinde yer alan gecekondu bölgesi (Azize Elif Yabacı, 2017).

[3] https://tr.wikipedia.org/wiki/50. Yıl Parkı#/media/Dosya:50. yıl parkı - panoramio.jpg

Şekil 7. Kampüsün güneyinde gecekondu bölgesinde inşa edilen yeni konut blokları (Azize Elif Yabacı, 2023)

3.1.2. Cebeci Stadı'ndan Millet Bahçesine

Cebeci Stadı 2017'de kullanıma kapatılarak 2021'de yıkılmıştır (Şekil 8). Yıkılmadan önce kapasite açısından Türkiye'nin beşinci, Ankara'nın ise en büyük stadyumu olarak hizmet vermiştir. 2017 yılında kullanıma kapatılmadan önce uzun süre terk edilmiş olarak kalan Cebeci Stadı yerine 2014'te AVM-Rezidans inşa edilebilmesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yaptığı imar planı değişikliği Şehir Plancıları odasının açtığı dava sonrası iptal edilmiştir.

Şekil 8. Cebeci Stadı'nda yıkım[4]

[4] https://bianet.org/haber/millet-bahcesi-yapilmak-istenen-cebeci-stadi-nda-yikim-basladi-246917

Temmuz 2021'deki yıkım öncesinde Cebeci Stadyumu'nun yıkılarak, alanına millet bahçesi ve cami yapılması planlandığı bilgisi üzerine içinde cami, kıraathane ve otopark da bulunan millet bahçesi projesine yönelik plan değişiklikleri yargıya taşınmıştır. Ekim 2022'de, daha önce yürütmesi durdurulan söz konusu planlar yargı kararıyla iptal edilmiş[5] ve tartışmalar sürerken 29 Kasım 2022'de, TOKİ tarafından tarihi Cebeci İnönü Stadyumu'nun yerine yapılması planlanan Cebeci Millet Bahçesi'nin ihalesinin gerçekleştirildiği duyurulmuştur. Sonrasında ise Şubat 2023'te yapılacak parkın ihalesinin gerçekleştirildiği duyurulmuştur.

Projeyi hazırlayan ofisin[6] internet sitesinde projeye dair 3 boyutlu görsellere ulaşılabilmekte, ayrıca inşasına başlanan, proje kapsamında planlanan yapıların fotoğrafları da çeşitli haber sitelerinde paylaşılmaktadır. Projenin 2025 yılında tamamlanması planlandığı belirtilmiştir.[7]

3.1.3. Noktasal Müdahaleler

Son yasal düzenlemeyle önü açılan tek yapı ölçeğinde dönüşümün örnekleri Cebeci semtinde özellikle son yıllarda çokça görülmeye başlanmıştır (Şekil 9). Semtin ara sokakları, sürekli bir yıkım ve yeniden yapım döngüsünde olan yapılar ve sürekli inşaat faaliyeti döngüsü altındadır (Şekil 10). TED Üniversitesi'nde yürüttüğümüz bilimsel araştırma projesi kapsamında yapılan yerinde analiz çalışmalarının sonucunda da semt içinde özellikle Ankara Üniversitesi kampüsü arkasındaki alanda homojen olarak dağılmış noktasal müdahaleler görünür hale gelmiştir (Şekil 11).

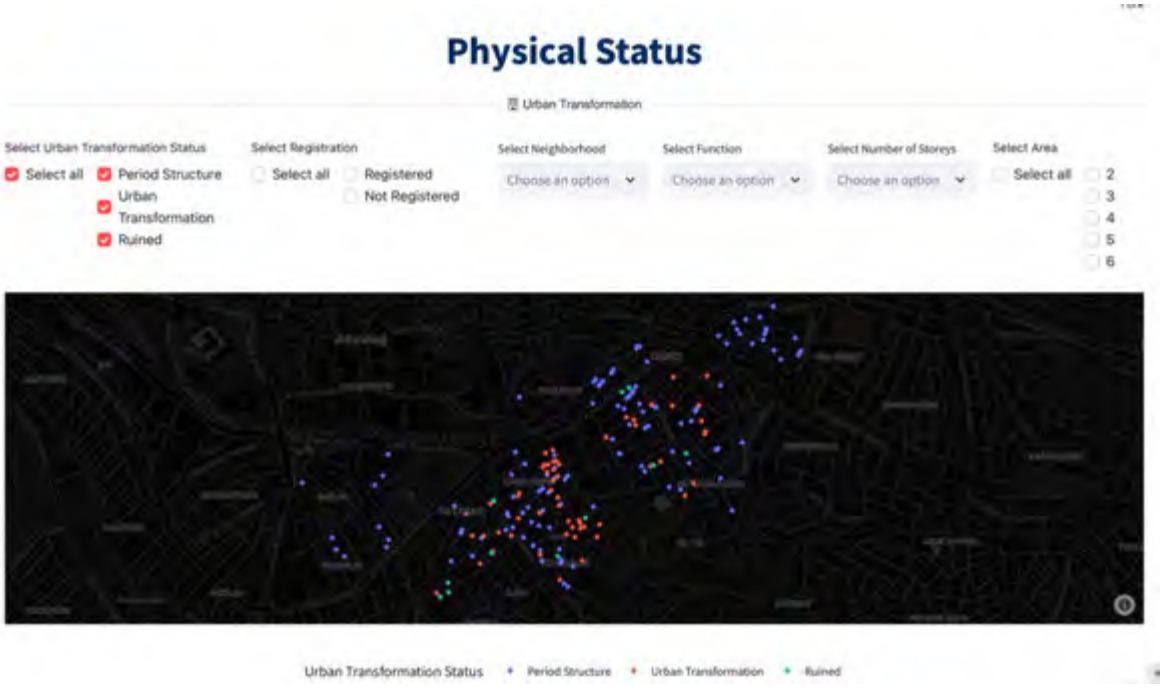
Şekil 9. Cebeci ara sokaklarında bir kentsel dönüşüm projesi inşaatı (Azize Elif Yabacı, 2023)

[5] http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=12636
[6] https://promimproje.com/projects-item/cebeci-millet-bahcesi/
[7] https://ankaraulusgazetesi.com.tr/ozel-haberler/cebeci-inonu-stadyumunun-yerine-insa-edilen-millet-bahcesi-projesinde-1894h

Şekil 10. Sürekli tekrarlanan yıkımlardan bir örnek (Azize Elif Yabacı, 2023)

Semtin tarih boyunca geçirdiği dönüşümler sonrası – kat artırımı kararları, işlev değişiklikleri, yıkımlar, vb. –, yakın geçmişte yapı ölçeğindeki noktasal müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Sokak silüetlerinin farklılaştığı, farklı yapı tipleri, malzeme kullanımı, kat yüksekliği gibi varyasyon getirmekten çok ortak dilin bozulmasına yol açan bu müdahaleler, semte farklı ölçeklerde zarar vermektedir.

Şekil 11. Cebeci semtindeki ayakta olan, yıkılan ve kentsel dönüşüme uğrayan yapıların dağılımını gösteren analiz

3.2. Projeler Sonrası Cebeci

Büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri yakın zamanda tamamlanmak üzere devam ederken, Cebeci semtinde yapı ölçeğindeki yık-yeniden yap döngüsünün ne zaman biteceği veya bitip bitmeyeceğine dair herhangi bir bilgi ya da emareye ulaşılamamıştır. Yöneticilerin ve uygulayıcıların önemli bir gelir kaynağı olarak gördükleri söz konusu inşaat faaliyetleri, kimi semt sakini tarafından olumlu karşılanırken kimileri tarafından da tepki görmektedir.

Evlerine, apartmanlarına ve semte bağlılık (*place attachment*) geliştirmiş olan kullanıcılar için söz konusu dönüşümler bir kayıp anlamına gelirken, bazı kullanıcılar içinse yaşam koşullarının iyileştirilmesi anlamına geldiği için söz konusu projeler semt sakinleri için aynı zamanda bir çatışma alanı da yaratmaktadır. Semtte yaşamayan konut sahipleri içinse bu durum ekonomik gelirin iyileşmesi anlamına geldiği için kullanıcıdan bağımsız olarak karar veren mercii olarak genellikle bu durumun destekleyicileri arasında yer almaktadırlar.

Yasanın onaylandığı 2012 senesinden bu yana, ama özellikle son 5-10 yıl çerçevesinde yoğunlaşan kentsel dönüşüm faaliyetleri, Cebeci semtini devamlı bir inşaa sahası haline gelmesine yol açmıştır. Öncelikle yıkım odaklı olan – gecekondularla başlayan ve Cebeci stadı ile devam eden – bu çalışmalar, semtin hem günlük hayatının bir parçası olmuş hem de karakterinin sürekli bir değişim içinde olmasına yol açmıştır. Özellikle tek yapı ölçeğindeki projelerde sokak ve semt ölçeğinde analizlerden bağımsız, var olan mevcut dokuyla herhangi bir ilişki kurma çabasında olmayan cephe ve kütle kararlarında var olan sınırlar dışında herhangi bir arayışta olmayan, birbirinden tamamen farklı ve referanssız projeler, semtin var olan dokusunu tamamen değiştirmekte ve karaktersizleştirmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vitor Oliveira V.Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nda yaptığı ufuk açıcı konuşmasında kent morfolojisi ve geçirdiği değişimlerden bahsederken, kentlerdeki konut dokusunu ele alma biçimimizi sorgulatacak bir soru sordu: kent dokusunda uygulanan projeler, meydana gelen değişimler ve tüm bu gelişim sürecinde "sıradan" olana ne oluyor?

Yukarıda Ankara kent dokusu ve Cebeci'deki semt dokusunun gelişimi detaylı olarak anlatılırken, aslında kentteki önemli bir kültürel miras odağının tarihsel süreci de anlatılmıştır. Kentin başkent olarak ilan edilmesinden günümüze sürekli olarak kullanımda olan, süreçteki planlama kararları ya da önemli işlev değişiklikleri sonucu değişen ve gelişen bir semt olarak Cebeci, bugün yoğun bir şekilde devam eden kentsel dönüşüm projeleriyle bu zenginliğini kaybetme noktasındadır (Şekil 12-13).

Şekil 12. Semtteki farklı dönemlerden kalan sivil mimarlık örnekleri (Azize Elif Yabacı, 2017)

Cebeci Stadı gibi sıradanlığın tam karşısında bulunan bir yapının bile kolayca gözden çıkarıldığı bir planlama ortamında, "sıradan" olarak görülen sivil mimarlık örneklerinin geleceği çok daha karanlık gözükmektedir. Bugün neredeyse kentin her sokağında bir yıkım/inşaat faaliyetine rast gelmek mümkündür. Belli aralıklarla semti ziyaret edildiğinde, biten projenin ardından hemen yenisinin başladığı, sokakların ve semtin kimliğini oluşturan mimari dilin yavaş yavaş yok olduğu kolaylıkla gözlemlenebilir. Tescilli yapıların bile tehlike altında olduğu ülkemizde, tescillenmesi için büyük çabalar gösterilmesi gereken ve çoğu zaman tescillenmeyen modern sivil mimarlık örneklerinin korunması, zorlu bir mücadele alanı olarak kabul edilmelidir.

Cebeci Stadı gibi sıradanlığın tam karşısında bulunan bir yapının bile kolayca gözden çıkarıldığı bir planlama ortamında, "sıradan" olarak görülen sivil mimarlık örneklerinin geleceği çok daha karanlık gözükmektedir. Bugün neredeyse kentin her sokağında bir yıkım/inşaat faaliyetine rast gelmek mümkündür. Belli aralıklarla semti ziyaret edildiğinde, biten projenin ardından hemen yenisinin başladığı, sokakların ve semtin kimliğini oluşturan mimari dilin yavaş yavaş yok olduğu kolaylıkla gözlemlenebilir. Tescilli yapıların bile tehlike altında olduğu ülkemizde, tescillenmesi için büyük çabalar gösterilmesi gereken ve çoğu zaman tescillenmeyen modern sivil mimarlık örneklerinin korunması, zorlu bir mücadele alanı olarak kabul edilmelidir.

Şekil 13. Semtteki modern sivil mimarlık örneklerinin bugünkü durumu (Azize Elif Yabacı, 2023)

Cebeci Stadı gibi sıradanlığın tam karşısında bulunan bir yapının bile kolayca gözden çıkarıldığı bir planlama ortamında, "sıradan" olarak görülen sivil mimarlık örneklerinin geleceği çok daha karanlık gözükmektedir. Bugün neredeyse kentin her sokağında bir yıkım/inşaat faaliyetine rast gelmek mümkündür. Belli aralıklarla semti ziyaret edildiğinde, biten projenin ardından hemen yenisinin başladığı, sokakların ve semtin kimliğini oluşturan mimari dilin yavaş yavaş yok olduğu kolaylıkla gözlemlenebilir. Tescilli yapıların bile tehlike altında olduğu ülkemizde, tescillenmesi için büyük çabalar gösterilmesi gereken ve çoğu zaman tescillenmeyen modern sivil mimarlık örneklerinin korunması, zorlu bir mücadele alanı olarak kabul edilmelidir.

Modern mirasın korunmasında karşılaşılan en büyük sorunlardan biri olarak "nadirlik" değerinin bulunmayışı, Cebeci'nin sahip olduğu kültürel miras dokusu için de geçerliliğini korumaktadır. Kentlinin her gün yüzlerce örneğini gördüğü, günlük yaşamının bir parçası olan bu kültürel miras örneklerinin birer birer kentsel dönüşüm projeleriyle yıkılıp yitirilmesi de bu nedenle henüz bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Halbuki, yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde oluşmuş ve neredeyse her aşamasında bir önceki dönemin örneklerinin çoğunun yitirildiği bu süreçte kontrolsüzce uygulanan bu yıkımlar semtin ve kentin kültürel miras zenginliği için önemli bir tehlike oluşturmaktadır. Günlük yaşamın bir parçası olan ve "sıradan" olarak görülen, korunması için bir değer atfedilemeyen, yapı olarak korunması dışında bir

bütün olarak bir aradalığının da önemli olduğu yapılardan oluşan bu kent dokusu için bir önlem alınmadığı sürece, her sokak ve her yapı kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte yitirilecektir.

5. KAYNAKÇA

Alpagut, L. (2005). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Batuman, B. (2013). "City Profile: Ankara", Cities 31, 578-590.

Bozdoğan, S. (2002). Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic, Washington, the University of Washington Press.

Burat, S. (2008). The Changing Morphology of Urban Greenways, Ankara, 1923-1960, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, ODTÜ.

Cengizkan, A. (2004). Ankara'nın İlk Planı: 1924-26 Lörcher Planı, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı&Arkadaş Yayıncılık.

Cihangir Çamur, K., Korkmaz, C. (2021). İnşaat Odaklı Ekonomide Kentsel Dönüşüm Mevzuatının Dönüşümü, Pratiği ve Planlama İlke-Esasları Çatışması: Mahkeme Kararlarında Ankara Örneği. Planlama Dergisi, 31(1): 95-107 | DOI: 10.14744/planlama.2020.76993

Deriu, D. (2013). Picturing Modern Ankara: New Turkey in Western Imagination, Journal of Architecture, 18: 4, pp. 497–527.

Görgülü, Z. (2014). Kentsel Dönüşüm ve Ülkemiz. Tmmob İzmir Kent Sempozyumu Bildirileri, 767-780. http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/2014/05/200872.pdf

Şenol Cantek, F. & Zırh B. (2014). "Bir Semt Monografisine Doğru: Cebeci'ye Bakmak", İdealkent, Sayı:11, ss. 138-170, Ankara

Şenyapılı, T. (1985). Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi (1923-1960), Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği, Ankara.

Şenyapılı, T. (2004). Barakadan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yabacı, Yavuz & Ataç Kavurmacı. (2017). Within and Against Urban Regeneration: The Case of TED Ankara College as a Representation of Modern Heritage. Urbanistica Informazioni , cilt.272, ss.476-480.

http://www.mimarlarodasiankara.org/yarismalardizini/

https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ankara.bel.tr/files/2613/6687/9074/K13_653.doc&ved=2ahUKEwjc-M-p0bWOAxWIQPEDHdVCEhIQFnoECCEQAQ&usg=AOvVaw1ho_EniRrKdjOoF11sVri3

https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ankara.bel.tr/files/6813/4071/2931/K12_988.doc&ved=2ahUKEwjc-M-p0bWOAxWIQPEDHdVCEhIQFnoECA4QAQ&usg=AOvVaw31tXnRwA-HtYGjxiynq4CU

https://bianet.org/haber/millet-bahcesi-yapilmak-istenen-cebeci-stadi-nda-yikim-basladi-246917

http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=12636

https://promimproje.com/projects-item/cebeci-millet-bahcesi/

https://ankaraulusgazetesi.com.tr/ozel-haberler/cebeci-inonu-stadyumunun-yerine-insa-edilen-millet-bahcesi-projesinde-1894h

https://tr.wikipedia.org/wiki/50._Yıl_Parkı#/media/Dosya:50._yıl_parkı_-_panoramio.jpg

KENTSEL DÖNÜŞÜM MORFOLOJİK YIKIM: TRABZON ÇÖMLEKÇİ MAHALLESİ ÖRNEĞİ

28

Beliz Büşra ŞİŞMAN [1], Esra TURAN [2], Ahmet Melih ÖKSÜZ [3]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi/Mimarlık Bölümü, belizbusrasahin@ktu.edu.tr
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi/Mimarlık Bölümü, esraturan@ktu.edu.tr
[3] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi/Mimarlık Bölümü, m_oksuz@ktu.edu.tr

ÖZET

Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamaları büyük çoğunlukla dönüşüm alanı olarak belirlenen yerlerin yıkımı ve tümden yeniden yapımı olarak sürdürülmektedir. Kentin sosyal ve ekonomik yapısını göz ardı eden ve ağırlıklı olarak kentin fiziki yapısının değiştirilmesine odaklanan bu süreç kaçınılmaz olarak kentin mevcut fiziki dokusunun bozulmasıyla sonuçlanmaktadır.

Kentsel Dönüşüm aracılığı ile kentlere yapılan müdahalelerin morfolojik etkileri kentin bir bütün olarak makro formu üzerinde veya müdahale yapılan alan ve yakın çevresi üzerinde etkili olmaktadır. Trabzon kentinde seçilen ve bildirinin konusunu oluşturan uygulama, Çömlekçi Kentsel Dönüşüm Projesidir. Çömlekçi Kentsel Dönüşüm proje alanı yaklaşık 9,4 hektarlık bir alana sahip olup, Trabzon Kent Merkezi'nin doğu bitişiğinde, Trabzon Limanı ile Yavuz Selim Bulvarı arasında sıkıştırılmış bir konumdadır. Çömlekçi Mahallesi özgün topoğrafyası, onunla uyumlu yerleşimi ve üzerindeki kültür varlığı olarak tescilli yapıları ile biriciktir. Çömlekçi, tarihi bir mahalle olarak mülkiyete ve kamusal sokaklara bağlı zaman içerisinde oluşmuş bir kentsel dokuya sahipken, kentsel dönüşüme uğradıktan sonra tescilli olan yapılar dışında tamamen yıkılmış ve iki etap halinde yeniden tek elden projelendirilerek yapılmaya başlanmıştır.

Çalışmanın amacı kentsel dönüşüm uygulaması ile yıkılıp yeniden yapılan bir mahallenin önceki ve sonraki durumlarını kentsel form elemanları ve mekânları üzerinden karşılaştırmak, kentsel uyum ve bütünleşmenin aracı olarak sürekliliği doluluk ve boşluklar üzerinden tartışmaktır. Çalışmada seçilen alan, M.R.G. Conzen tarafından geliştirilmiş tarihsel-coğrafya temelli morfoloji yaklaşımıyla ele alınmıştır.Bu bağlamda çalışma alanının eski haritalarından yararlanılarak sokak dokusu, doluluk-boşluk ilişkileri ve kullanım özelliklerinin yaklaşık 60 yıllık bir süreçteki dönüşümü incelenmiştir.

Çömlekçi Mahallesi'nin morfolojik dönüşümü incelendiğinde, mahallenin özgün dokusunu oluşturan sokak dokusunun yenilenme sonucunda neredeyse tamamen ortadan kalktığı, güneyinde bulunan Esentepe Mahallesi ile geçmişte sokak sistemi üzerinde görülen yaya bağlantısının mevcut olmadığı, tarihi bir yerleşke olarak özgün niteliklerini kaybettiği görülmüştür.

Ülkemizde kentsel dönüşüm projelerinin yaygınlaşacağı öngörülmektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm yapılan alanların morfolojik yapısının anlaşılması, yorumlanması ve değerlendirilmesi, sağlıklı ve yaşanabilir kentsel çevreler oluşturmada tasarlayıcılara, uygulayıcılara ve yasa yapıcılara yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Kentsel Mekân, Doluluk ve Boşluk

1. GİRİŞ

Kentler çeşitli faktörlerin etkisiyle dönüşen ve gelişen karmaşık ve dinamik sistemler olup tarihi süreç içerisinde değişen işlevsel, ekonomik, toplumsal, demografik, politik, teknolojik gibi çeşitli etkenlerden dolayı eskime-yıpranma-bozulma yaşarlar. Kentsel alanlarda gelişen ihtiyaçlar çerçevesinde yaşanan bu sorunların çözümüne yönelik olarak, kent parçalarının yeniden hayata döndürülmesi kentsel dönüşüm olgusunu ortaya çıkarmıştır. Kentin tamamına ya da belirli kentsel bölgelere yönelik, bilinçli, sistematize edilmiş ve planlanmış olan (Kocabaş, 2006, s.2) kentsel dönüşüm uygulamaları kent mekânında fiziksel değişimi de beraberinde getirmektedir. Sosyo-kültürel durum, ekonomik yapı ve bağlamla kurduğu ilişki göz ardı edilerek genellikle fiziksel yönden ele alınan dönüşüm süreçleri kent kimliğinin kaybolmasına ve fiziki dokunun bozulmasına yol açmaktadır. Uygulandığı alanın özgün niteliklerinin göz ardı edildiği bu yaklaşım, özellikle tarihi çevrelerde yürütülen dönüşüm projelerinin vadettiği "iyileşmenin" niteliğinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Fiziksel dönüşüm sonrası kentsel mekânda yeni yapılaşmanın çevreyle uyumlu olması ve kentsel hafızaya katkı sunması, mekânsal kalite bakımından kentsel dönüşüm projelerinin sunması gereken çıktılardan biri olmalıdır. Bu bağlamda dönüştürmek üzere ele alınan alanın kentsel form elemanları, birimler düzeyinde birbirleriyle ilişkileri bakımından anlaşılmalı ve bulunduğu coğrafyanın kentsel hafızasındaki yeri de, dönüşüm projelerinin temel verilerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Kentsel alanların problemlerine çözüm üretmek amacıyla mevcut duruma uyum sağlayarak yeniden yapılandırma işlevini üstlenen kentsel dönüşüm uygulamaları, kent morfolojisini direkt etkilemektedir. Kentsel form elemanlarının belirli bir süre içerisindeki dönüşümünü fiziki, sosyal ve tarihi yönlerden incelenmesini sağlayan kentsel morfoloji ise, kent mekânında meydana gelen değişimin okunmasına yardımcı olan alanlardan biridir. Bu çalışma kapsamında Trabzon Kenti Çömlekçi Mahallesi'nde gerçekleşen kentsel dönüşüm projesi incelenmiştir. Trabzon kent merkezinde yer alan ve tescilli yapılarıyla kendine özgü niteliğe sahip olan tarihi Çömlekçi Mahallesi'nde kentsel dönüşüm 2010 yılında gündeme gelmiş, 2021 yılında ise çalışmalara başlanmıştır. Hukuki dayanağını 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 73. maddesinden alan bu dönüşüm uygulaması, gerekçesinde eskiyen kent dokusunun kentin tarihi ve kültürel yapısını koruyarak konut ve yaşam kalitesini arttıran yeni bir cazibe merkezi yaratılmasının hedefleneceği belirtilmiştir. Müdahaleyle birlikte ise tescilli yapılar dışında kalan alanın tamamen yıkılarak yerine mahallenin mevcut fiziksel ve kültürel dokusundan farklı bir anlayışla yapıldığı görülmektedir.

Çalışma alanı olarak belirlenen Çömlekçi Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi alanının morfolojik dönüşümü, tarihsel coğrafya temelli kent-plan çözümlemesi yöntem yaklaşımıyla ele alınmış, analiz çalışmasının yürütülmesi için eski haritalar ve imar planlarından yararlanılarak sokak dokusu, süreklilik, doluluk-boşluk ilişkileri ve kullanım özelliklerinin 1967 yılından günümüze kadar geçirdiği değişim incelenmiştir. Yapılan incelemede, kentsel dönüşüm projesiyle beraber Çömlekçi Mahallesi'nin geçmişte var olan özgün sokak dokusunun tamamen yok olduğu, yerleşim alanının geçmişte çevresiyle kurduğu ilişkinin dönüşüm projesiyle ortadan kalktığı ve geleneksel yerleşim alanlarında görülen parsel odaklı yapı yerleşiminden ziyade yapı adası ölçeğinde yüksek yoğunluklu bir yerleşimin kurgulandığı anlaşılmıştır.

2. MATERYAL-METOT

Çalışma alanı olarak belirlenen Çömlekçi Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı çalışmanın amacı kapsamında kentsel morfoloji yöntemiyle ele alınmış ve alana ilişkin elde edilebilen veriler ışığında irdelenmiştir. Bu bağlamda M.R.G. Conzen tarafından geliştirilen tarihsel coğrafya temelli morfolojik analiz yaklaşımı benimsenmiş, analizler için 1967 tarihli Trabzon İl Analitik Etütleri, 2013 tarihli İmar Planı ve halihazır harita ile 2023 tarihli Trabzon İli Ortahisar İlçesi Çömlekçi Kentsel Dönüşüm Alanı İlave-Revizyon Uygulama İmar Planı'ndan faydalanılmıştır. Yaklaşık 60 yıllık bir sürecin ele alındığı analiz çalışmasında, çalışma alanındaki sokak dokusu, yapı dokusu ve kullanım özelliklerindeki dönüşüm ele alınmış ve bununla beraber detaylı olmamakla beraber çalışma alanındaki parsel dokusundaki dönüşüme de değinilmiştir.

2.1. Kentsel Morfoloji

Kentsel morfoloji, genel anlamda bir kent formu çalışması olarak tanımlanır (Larkham, 1998, s.1). Kent formundaki dönüşümü merkeze alan kentsel morfoloji çalışmaları günümüzde birçok farklı alanda araştırmacının ilgisini çekmekle beraber (Whitehand, 2012, s.1) her bir kent formunun sunduğu çeşitlilik ve kompleksite, yerleşimleri anlamak ve açıklayabilmek için bir o kadar yöntemin gelişmesini sağlamaktadır (Kropf, 2009, s. 1). Morfoloji yöntemleri, kentin anlaşılabilmesi, karakterize edilmesi ve gelişim sürecinin anlaşılabilmesi için sistematik bir çerçeve sunar (Gu, 2020, s. 472).

Kentsel morfoloji literatüründe öne çıkan ekolleri Moudon (1997, s. 7-8) üç ana başlıkta tanımlamış ve bu üç ekolün ortak yanını, kentin fiziki formunun okunması ve analiz edilmesi için araç olarak kullanmasıyla açıklamıştır.

1. Kentlerin nasıl inşa edildiğini anlamak üzere kent formunu betimsel ve açıklayıcı olarak ele alan çalışmalarla İngiliz Ekolü,

2. Normatif amaçlarla kent tasarımı üzerine teoriler üretmeyi hedefleyerek ve kentlerin nasıl inşa edileceğine odaklanarak kent formu üzerinde çalışan İtalyan Ekolü,

3. Geçmiş tasarım teorilerinin kent inşa etme üzerindeki etkilerini tartışmak üzere kent formunu ele alan Fransız Ekolü

Gauthier ve Gilland (2006) ise morfoloji alanındaki öncü çalışmaları, ürettikleri veri ve amaçlarına göre bilimsel yaklaşımları bağlamında normatif ve kavramsal olarak kategorize etmişlerdir. Normatif çalışmalar bu alanda geleceğe yönelik bir yaklaşım, metot ya da söylem üretmesi bakımından özellikle kentsel alanın geleceğini geçmişinden yola çıkarak öngörme bakımından önemli bir yer tutmakta ve günümüzde Avrupa ve Asya kentlerinde önemli örneklerine rastlanmaktadır ((Maretto, 2005); (Oliverira, Silva, & Samuels, 2014); (Whitehand, Gu, Whitehand, & Zhang, 2011); (Stojanovski, 2018); (Liang & Cavaglion, 2019); (Ling, Yen, Lin, & Chandra, 2021)). Ancak bu çalışma kapsamında ele alınan alan kentsel dönüşümle tamamen yıkılarak yeni baştan kurgulanmış bir yerleşim alanı olması bakımından, yalnızca yerleşim tarihinin gelişimini incelemek üzere yürütülmüş ve bu bakımdan İngiliz Ekolü öncülerinden olan M.R.G. Conzen'in tarihsel coğrafi bakış açısıyla geliştirdiği kent-plan çözümlemesi yönteminden yararlanılmıştır.

Kent plan çözümlemesi Conzen tarafından kentsel peyzaj kavramı özelinde açıklanır. Kentsel peyzaj yerleşimlerin coğrafi karakterini anlamadaki temel unsurdur. Kentsel peyzajı oluşturan 3 ana öğe ise kent planı, yapıların dokusu ve arazi kullanımı dır. Kent planının incelenmesinde ise sokak sistemi, parseller ve binalardan oluşan üç ana unsur kompleks yapının yerleşim alanına özgün kombinasyonlarıyla görülür. Her bir kombinasyon yerin koşullarına bağlı olarak benzersiz bir yapılanma içerisindedir ve kent içerisinde morfolojik bir homojenlik ya da bütünlük gösterir. Bu haliyle de bir plan birimini (*plan-unit*) temsil eder (Conzen, 1960).

Çalışma kapsamında ele alınan Çömlekçi Mahallesi topografyası, özgün sokak dokusu ve içerisinde önemli sivil mimari eserleri de bulundurmasıyla Trabzon kenti tarihi için önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu tarihi mahallenin yıkılarak fiziki dokusunun günümüzde tamamıyla yok edilmesi, geçmişine ilişkin fiziki veriyi geleceğine aktarmayı mümkün kılmasa da kent hafızası için bu verinin kayıt altına alınması önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda Çömlekçi Mahallesi'nin morfolojik gelişim süreci M.R.G. Conzen'in geliştirmiş olduğu kent-plan çözümlemesi yönteminin yaklaşımıyla, çalışma alanına ilişkin elde edilebilen veriler ışığında aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

3. ÇALIŞMA ALANI; ÇÖMLEKÇİ MAHALLESİ

Çalışma alanı olarak seçilen Çömlekçi Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı, Trabzon kent merkezinin doğusunda, Trabzon Limanı'nın güneyinde bulunmaktadır (Şekil 1). Çömlekçi Mahallesi Trabzon'da kurulan ilk mahallelerden biri olmakla beraber topografik olarak deniz kıyısından güneye doğru yükselen bir yapıdadır. Çalışma alanı kapsamında mahallesi sınırları içerisinde kalan liman alanı dahil edilmemiş, yalnızca kentsel dönüşüm alanı sınırı ele alınmıştır.

Şekil 1. Çalışma Alanı Sınırları (tkgm.gov.tr kaynaklı hazırlanmıştır)

Trabzon kenti eski çağlardan beri Avrupa ile Asya arasında önemli bir ticari merkez görevi görmüştür (Aydemir, 1989, s. 50). Çömlekçi Mahallesi ise sınırları içerisinde bulunan liman dolayısıyla kentin ticari aktivitesi bakımından önemli bir yere sahiptir. 1900'lü yıllarda ise mahallede yoğun bir deniz trafiğinin olmadığı, mahalle sakinleri tarafından deniz kıyısında aktif bir yaşamın sürdürüldüğü bilinmektedir (Çapa & Çiçek, 2004, s. 22-24). Çömlekçi Mahallesi az katlı mütevazı konutları, deniz kıyısından güneye doğru yükselen merdivenli sokaklarıyla uzun yıllar varlığını sürdürmüş (Şekil 2) (Somel, 2011) ancak son yıllarda mahalle hem fiziksel hem sosyolojik olarak esaslı değişimler geçirmiştir.

Şekil 2. Trabzon Kenti Genel Görünümünde Çömlekçi Mahallesi (Anonim, Trabzon Valiliği, tarih yok)

1954 yılında hizmete açılan Trabzon Limanı inşasının (Baytal, 2013, s. 30) Çömlekçi Mahallesi'nde yaşam koşullarını esaslı biçimde etkileyen ilk gelişme olduğu söylenebilir. Liman inşası ile yerleşimin özgün karakterinin bir parçası olan denizle direkt bağlantısı kesilmiştir.

1970 tarihli imar planında önerilen ve 2000'li yıllarda inşası tamamlanan Tanjant Yolu ise, kent merkezini doğudan batıya bağlayarak mahallenin Güney sınırını oluşturmaktadır. Yolun inşası ile Çömlekçi Mahallesi'nin Güney'de kent dokusuyla sürekli bağlantısı kesilmiş, Tanjant Yolu'nun inşası sebebiyle yerleşim alanı içerisinde ve çevresinde yer alan tarihi yapı stokunun bir kısmı da yıkılmıştır.

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Sarp Sınır Kapısı açılmış ve dağılan ülkelerde görülen ekonomik problemler bu ülkelerde yaşayan insanların göç etmesine sebep olmuştur. Özellikle bavul ticaretçilerinin bu dönemde Türkiye'de yoğunluklu olarak Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesi'ne geldiği ve getirdikleri ürünleri satmaları için Avrasya (Rus) pazarlarının açıldığı bilinmektedir. Trabzon'da Avrasya Pazarı'nın açılması için konum olarak Çömlekçi Mahallesi seçilmiş ve yıllar içerisinde bavul ticareti burada artış göstermiştir. Çömlekçi Mahallesi geçmiş yıllarda da göçmenlerin konakladığı bir mahalle olarak bilinse de yukarıda bahsi geçen faktörler neticesinde zamanla mahalle içerisindeki konut yapıları otel yapılarına dönüşmüş, mahallenin sosyal imgesi değişmiş ve bölge yerlisi tarafından terkedilmeye başlamıştır (Kurt, 2014, s. 64-80).

Avrasya Pazarı'nın 2004'te Çömlekçi Mahallesi'nden Pazarkapı mevkiine taşınmasıyla, mahallenin atıllaşma süreci hızlanmış (Kurt, 2014) ve 2010 yılında Trabzon Büyükşehir Belediyesi ve Toplu Konut İdaresi arasında Trabzon Merkez Çömlekçi Mahallesi Kentsel Dönüşüm ve Yenileme Projesi'ne ilişkin ön protokol imzalanmıştır (Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2023).

Kentsel Dönüşüm Projesi 2 etaptan oluşmakla beraber 1. Etap inşaatı 2021 yılında başlayarak (Anonim, 2021), 2024 yılında inşası tamamlanmış (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024) ve yine 2024 yılında projenin 2. Etabı için ihale süreci tamamlanarak (Anonim, 2024) inşa süreci başlamış bulunmaktadır. 9.11 ha'lık alanı kapsayan dönüşüm projesiyle 1. etapta 130 adet ve 2.etapta 193 adet olmak üzere toplam 323 adet konut; 1. etap 19 adet ve 2. etap 56 adet olan toplam 75 adet ticari birim oluşturulmuştur.

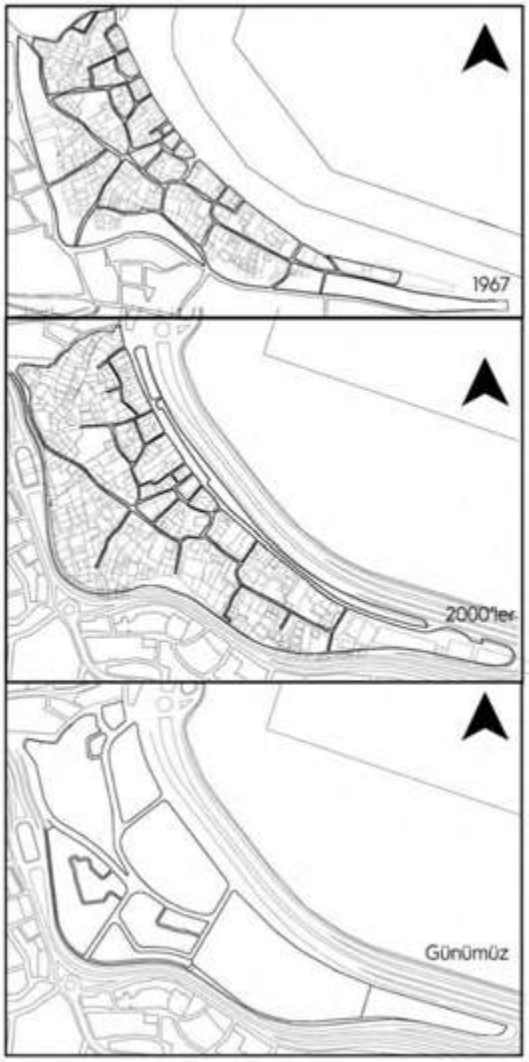
4. ÇÖMLEKÇİ MAHALLESİ'NİN MORFOLOJİK ANALİZİ

Morfolojik analiz kapsamında çalışma alanı 3 ayrı dönem halinde ele alınmıştır. İlk olarak Tanjant Yolu olarak bilinen, Yavuz Selim Bulvarı'nın inşası öncesi dönem 1967 tarihli olarak belirlenmiş, ikinci olarak kentsel dönüşüm öncesi dönem 2000li yıllar olarak değerlendirilmiş ve son olarak kentsel dönüşüm projesiyle elde edilmesi planlanan projenin sunduğu fiziki yapı üzerinde karşılaştırmalı analiz çalışması yapılmıştır.

4.1. Çömlekçi Mahallesi'nin Sokak Sistemi ve Süreklilikteki Dönüşüm

Çömlekçi Mahallesi Trabzon kentinin tarihi mahallelerinden biri olmakla beraber Trabzon kentinin özgün topografya yapısının etkileri de direkt görülebilir niteliktedir. Mahalle Kuzey sınırında deniz seviyesine ulaşırken, Kuzey'de kent merkezi sınırında yükseklik yaklaşık olarak 30 metreye kadar, maksimum 250 metre mesafede yükselmektedir. Doğal eğimin oldukça dik olduğu çalışma alanındaki sokak dokusunun oluşumunda topografya koşullarının fiziki yapılanmayı esaslı bir biçimde etkilediği görülmektedir.

Çalışma alanının sokak dokusu ve yapı adası sisteminde yıllar içerisindeki dönüşümün görüldüğü çizimde (Şekil 3) 1967 tarihli sokak dokusu incelendiğinde, 27 adet yapı adası ve bu yapı adalarını birbirine bağlayan sokak sistemi görülmektedir.

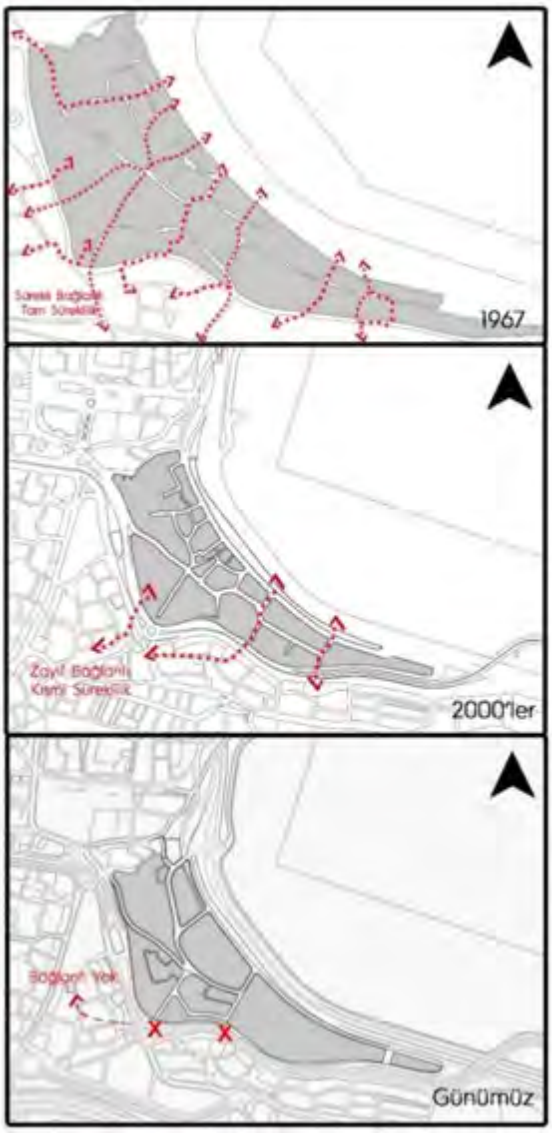

Şekil 3. Çalışma alanındaki sokak dokusunun yıllar içerisindeki dönüşümü (Trabzon Büyükşehir Belediyesi Arşivi ve Trabzon İl Analitik Etütleri kullanılarak hazırlanmıştır)

Çalışma alanındaki sokak dokusunda (Şekil 3), araç sirkülasyonunun mümkün olmadığı merdivenli sokaklara rastlanmakta, belli kotlar arasında geçişin bu şekilde sağlandığı bilinmektedir. Merdivenli sokaklar Trabzon kentinin tarihi sokak dokusunda önemli bir yer tutmaktadır. Çalışma alanında bulunan Limonlu Sokak Trabzon kenti sokak tipolojisinde kent içinde rastlanan Eğri- Sokaklar'a örnek olarak ele alınmaktadır Çevik (1991, ss. 57-66).

1967 tarihli şemada, sokak dokusunun, çalışma alanının kuzeyine doğru daha organik bir forma sahip olarak, alanın güneyine göre daha büyük yapı adaları oluşturduğu, kuzeyine doğru ise yapı adalarının küçüldüğü ve daha düzenli bir geometride şekillendiği görülmektedir. Bu durum çalışma alanının topografyasıyla ilişkili olarak, eğimin dikleştiği yerlerde yerleşim ve sirkülasyon için daha fazla alana ihtiyaç duyulmasının bir sonucudur.

2000'li yıllara gelindiğinde, çalışma alanındaki sokak dokusunda kayda değer değişimler gözlemlenmiştir. Tanjant Yolu'nun inşa edilmesiyle, mahallenin kuzey sınırı değişmiş, yol inşası sebebiyle mahalle içerisinde yıkımlar olduğu gibi mahallenin kuzey sınırına da istinat duvarı örülmüştür. İstinat duvarının inşasıyla beraber, Çömlekçi Mahallesi ve Esentepe Mahallesi arasındaki doğrudan ilişki kesilmiş, bu durum mahalledeki sokak sisteminde kuzeydeki yapı adaları içerisinde çıkmaz sokakların belirmesine ve ulaşımın kesildiği yerlerde merdivenlerle ulaşım sağlanmasına sebep olmuştur. Bununla beraber güneyde bulunan yapı adalarında ise büyüme olduğu dikkat çekmektedir. Bazı sokakların geçen süre içerisinde yok olduğu ve daha büyük yapı adalarının oluşmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Günümüzde inşaatı devam eden kentsel dönüşüm projesinde ise Çömlekçi Mahallesi'nin özgün sokak dokusundan hiçbir iz takip edilememektedir (Şekil 3). Zaman içerisinde topografyayla uyumlu olarak gelişim gösteren yerleşim dokusunun, projelendirme süreciyle beraber sil baştan yeni kotlarla düzenlendiği ve içine dönük, çevreyle ilişkisi kurmayan bir sokak sistemine dönüştüğü görülmektedir. Çalışma alanının çevresiyle kurduğu ilişki incelendiğinde (Şekil 4), yıllar içerisinde Çömlekçi Mahallesi'ne erişim sağlayan akslara ulaşımda sürekliliğin azaldığı ve günümüzde ise yok olduğu görülmüştür.

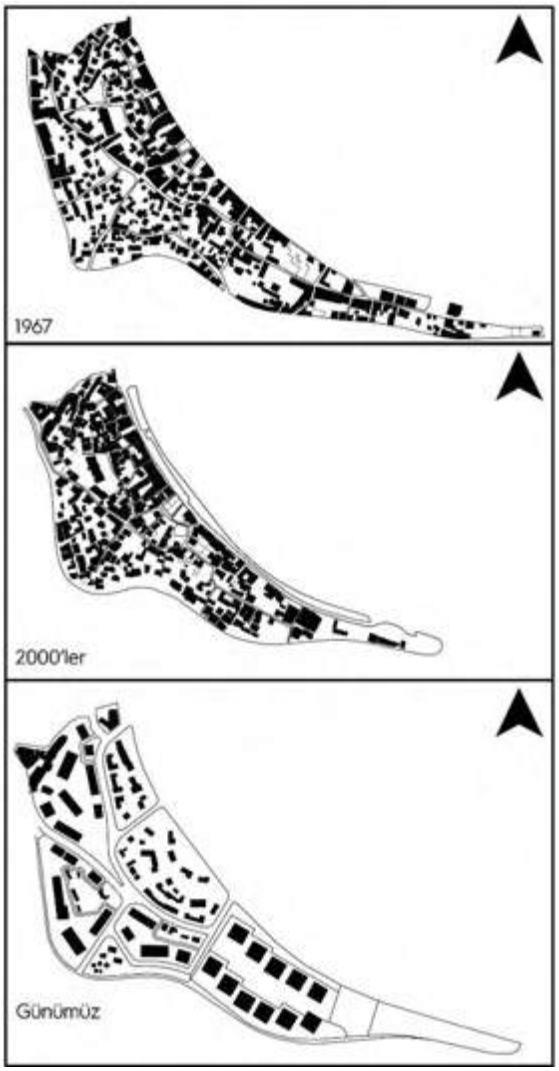

Şekil 4. Çalışma alanında sürekliliğin yıllar içerisindeki dönüşümü (Trabzon Büyükşehir Belediyesi Arşivi ve Trabzon İl Analitik Etütleri kullanılarak hazırlanmıştır)

Sokak dokusunun denize doğru yönelen akslar halinde oluştuğu ve bu aksların, 1967 yılında çalışma alanının kuzeyinde konumlanan Esentepe Mahallesi'ni oluşturan sokak akslarıyla da ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Henüz Tanjant Yolu'nun inşa edilmediği bu yıllarda mahalleler arası yaya ve taşıt sirkülasyonun direkt olarak sağlamanın mümkün olduğu görülmektedir. 2000li yıllarda Tanjant Yolu'nun inşası sonrasında mahalleye erişim sağlamak için 2 adet merdiven inşa edilerek geçmişteki güçlü bağlantı zayıf hale getirilmiştir. Günümüzde ise kentsel dönüşüm projesiyle beraber bu bağlantının tamamen yok olduğu gözlenmektedir.

4.2. Çömlekçi Mahallesi'nin Yapı Dokusundaki Dönüşüm

Çömlekçi Mahallesi'nin 1967 yılındaki yapı dokusu incelendiğinde (Şekil 5), yapı dağılımının mahallenin kuzey ve güney çeperinde yoğunlaştığı ve burada bitişik nizamda konumlandığı görülmektedir. Mahalle, kuzeyde ve güneyde iki ana yola cephesi olması bakımından bu alanlarda ticari, sanayi ve kamu faaliyetlerinin görüldüğü yapıları bulundurmakta ve bu alandaki yoğunluğun sebebi böylelikle anlaşılmaktadır (İller Bankası, 1967). Alanda içeriye doğru yapı yoğunluğunun azaldığı, oturum alanlarının küçüldüğü dikkat çekmektedir. Bu durum Somel'in (2011) tasvir ettiği az katlı mütevazi konutların oluşturduğu Çömlekçi Mahallesi'nin (Şekil 2) haritaya yansımış halini göstermektedir. Yapılar arasında oluşan boşluklarda geometrik bir düzen görülmemesi, çalışma alanında o dönemdeki kentsel boşlukları ifade etmekle beraber oldukça dik eğimli bir bölgede oluşmuş yerleşimin de sonucudur. Eğimin geçilebilmesi için, özellikle mahallenin güneyinde bulunan yapı adaları içerisinde çıkmaz merdivenli sokaklar ve yer yer şevlerin bulunduğu bilinmektedir.

Şekil 5. Çalışma alanındaki yapı dokusunun yıllar içerisindeki dönüşümü (Trabzon Büyükşehir Belediyesi Arşivi ve Trabzon İl Analitik Etütleri kullanılarak hazırlanmıştır)

Çalışma alanının 2000'li yıllardaki durumu incelendiğinde (Şekil 5) yapı dokusunun gözle görülür şekilde yoğunlaştığı ve yapı oturum alanlarının da büyümüş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle alanın kuzey ve kuzeybatı tarafında, liman karşısına denk gelen -Avrasya Pazarı'nın kurulmuş olduğu bölgede- ve liman bölgesi içerisinde yoğunluğun artışı dokuya direkt yansımıştır. 2017 tarihli liman tarafından çekilen fotoğrafta (Şekil 6) Çömlekçi Mahallesi'ndeki yoğun yapı dokusu görülmekte ve kat yüksekliklerinin de artmış olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 6. Çömlekçi Mahallesi'nin 2017 yılında kuzeyden görünümü (Anonim, Maps Google, 2017)

Çömlekçi Mahallesi 2010 yılında kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiş, akabinde yıkım süreci 2014 yılında başlamış (Anonim, 2014) ve geçtiğimiz aylara kadar devam etmiştir. Mahalle içerisinde yalnızca 29 yapı koruma kapsamında yıkılmamış ve restore edilmek üzere kentsel dönüşüm projesine dahil edilmiştir. Proje kapsamında inşası öngörülen yapı dokusu ve inşası tamamlanan projenin 1. Etabı ve proje sürecinden önceki durumu Şekil 7, 8 ve 9'da görülmektedir.

Şekil 7. Çömlekçi Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi'nin tamamlanan 1. etap görselleri (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2025)

Projenin 1. Etabında alanın tamamına yapı yapılmış, zemin katlar ticaret üst katlar ise 5 adet ön blok ve 6 adet arka bloktan oluşan toplam 11 blok konut olacak şekilde inşa edilmiştir. Projede, konut bloklarının tamamı kuzeye yönlenmiştir. 1. etabı tamamlanan dönüşüm bölgesi 106 adet konut, 19 adet dükkân ve kapalı/açık otoparktan oluşmaktadır. Alanın geçmişteki topografyayla uyumlu yerleşim dokusu yeni projeyle tamamıyla yok olmuş, yapılar iki ayrı kotta kurgulanmıştır.

Şekil 8. Çömlekçi Mahallesi 1.etap proje alanı güney ve batı cephesi (Yazarlar tarafından düzenlenmiştir, 2023)

İçerisinde tescilli yapıların bulunduğu 2. etap proje alanında 193 adet konut ve 56 adet ticari bağımsız bölümün inşa edilmesi planlanmaktadır. Devlet Sahil Yolu tarafında kalan kısımda ticaret ve konut işlevinde az katlı yapı blokları, güneydeki Tanjant yoluna yakın iç kesimlerde ise yüksek katlı yapı blokları planlanmaktadır (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2025).

Şekil 9. Çömlekçi Mahallesi dönüşümden önceki durumu (Hamiyet Özen Arşivi), günümüzdeki durumu (Yazarlar tarafından düzenlenmiştir, 2025)

Çalışma alanında yapı ve parsel gelişimini incelemek bağlamında 2013 tarihli imar planında görülen kadastro verileri incelendiğinde çalışma alanında geleneksel yerleşimle uyumlu parsel dokusu görülmektedir. Parsel form ve boyutları değişkenlik göstermekle beraber en küçük parsel 14 m^2 en büyük ise 1800 m2 boyutlarında parsellere rastlanmıştır. Söz konusu parsellerin mülkiyet özelliği tespit edilememiş ancak çalışma alanındaki en büyük parselde mahallede yer alan ilkokul binasının konumlandığı anlaşılırken, en küçük boyutlu parseldeki kullanım özelliği bilgisine ulaşılamamıştır. Kentsel dönüşüm projesi ile ise çalışma alanı içerisinde eğitim tesisi olarak 828 m^2 büyüklüğünde anaokulu olmak üzere yeni bir alan önerilmiştir (Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2023). Bu büyüklük mevcut mekânsal planlama yönergelerinin sunduğu asgari standartları karşılamaması bakımından dikkat çekmektedir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2014).

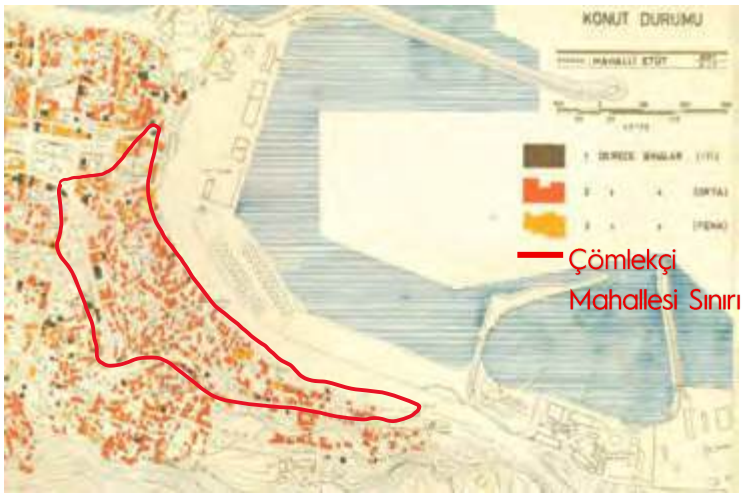

Şekil 10. Çömlekçi Mahallesi'nin 2000li yıllardaki parsel dokusu (Trabzon Büyükşehir Belediyesi Arşivi kullanılarak hazırlanmıştır)

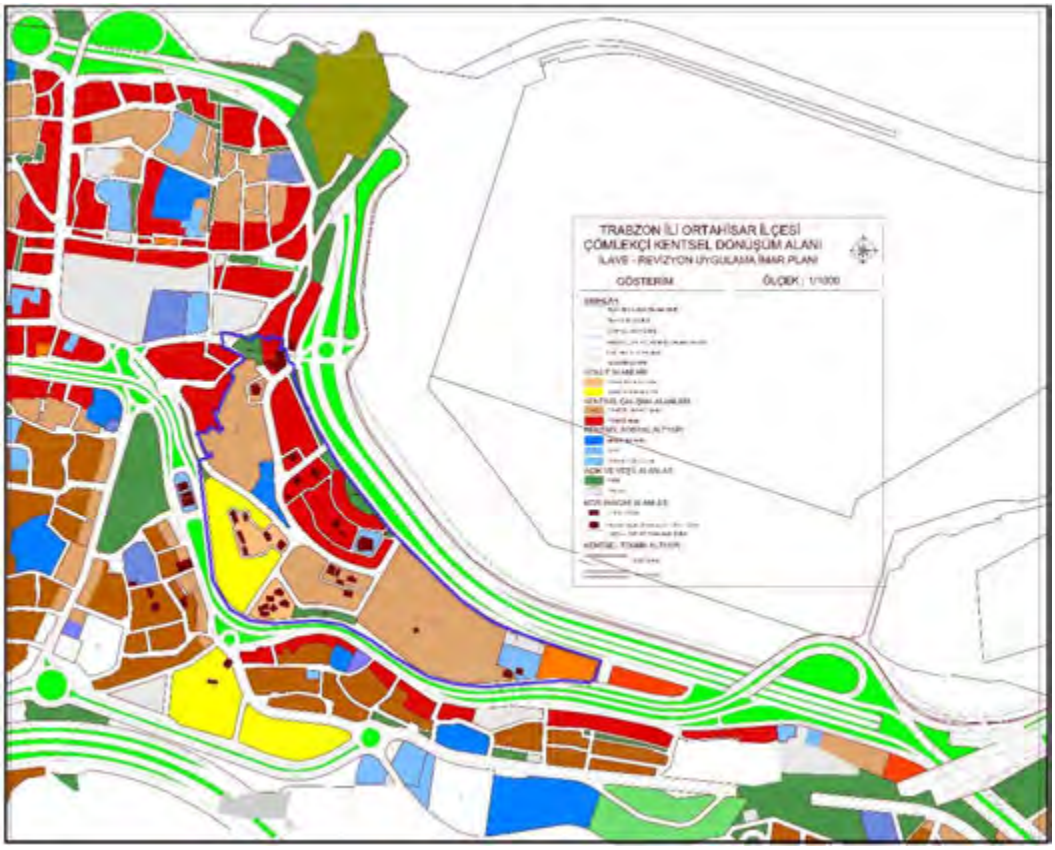
Parsel formları incelendiğinde, yapı adası çeperlerinde alandaki topografyayla ilişkili olarak gelişen organik sokak dokusunun takip eden formlara rastlanmakla beraber, yapı adası içlerinde parsel formlarının daha düzenli geometrilerde oluştuğu anlaşılmaktadır. Sahil yoluna cephesi olan parsellerin ise 2000'li yıllarda çalışma alanında gelişim gösteren ticari ve ulaşım faaliyetleriyle ilişkili olarak tevhid işlemleriyle büyüdüğü ve buradaki yapı oturum alanlarının da paralel olarak büyüme gösterdiği söylenebilir.

4.3. Çömlekçi Mahallesi'nde Kullanım Özelliklerinin Dönüşümü

Çömlekçi Mahallesi'nin kullanım özelliklerine ilişkin dönüşüm incelendiğinde, 1967 yılında alanda konut kullanımının yaygın olduğu, mahallenin çoğunlukla güney ve kuzey çeperinde ticari eylemlerin sürdürüldüğü görülmektedir (Şekil 8) (İller Bankası, 1967).

Şekil 11. 1967 yılında çalışma alanındaki konut durumu (İller Bankası, 1967)

Şekil 12. Çömlekçi Kentsel Dönüşüm Alanı İlave-Revizyon İmar Planı (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2023)

2000li yıllarda bu dokunun benzer şekilde devam ettiği bilinmekle beraber dönemin kullanım özelliklerine ilişkin yeterli materyale erişilemediği için değerlendirme kapsamı kısıtlı kalmıştır. Avrasya Pazarı'nın mahallede kurulması ve devamında meydana gelen gelişmelerle beraber, konut yapılarının yer yer ticari ve geçici konaklama yapılarına dönüşüm yaşandığı söylenebilir.

Günümüzde süregelen dönüşüm projesiyle ise bölgede yoğun bir ticari alan kurgulandığı anlaşılmaktadır. Çömlekçi Kentsel Dönüşüm Alanı İlave-Revizyon İmar Planı incelendiğinde (Şekil 9), alanın neredeyse tamamının ticaret ve ticaret-konut alanı olarak projelendirildiği, bu kullanımlara ek olarak konut ve ticaret alanlarına hizmet edecek donatı alanlarına proje kapsamında yer verildiği anlaşılmaktadır. Proje alanı içerisinde konut ve ticaret kullanımı yüzdesi %71,83, kentsel donatı alanlarına ayrılan alan %6,51 (anaokulu, park, cami) oranla planlanmış geriye kala kısım alan içi yollara ayrılmıştır (Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2023).

5. SONUÇ

Çömlekçi Mahallesi'nde yıllar içerisinde kentteki imar faaliyetleri ve kentsel dönüşüm projesi sonucu esaslı değişimler yaşanmış, mahalle geçmişte sahip olduğu izleri tamamıyla kaybetmiştir. Trabzon kent hafızasında önemli bir yere sahip olan mahallenin kentsel dönüşüm sürecinde özgün değerini korumaya yönelik tek girişim çalışma alanının farklı yerlerinde ayrı ayrı bulunan ya da bazı yerlerde kümelenmiş sivil mimari ve anıtsal tarihi yapıların koruma altına alınması olmuştur. Dönüşüm alanında 1. Etapta yapılan bölüm geçmişten hiçbir iz taşımayan ve bağ kurulamayan ve aynı zamanda mevcut yerleşik doku ile de bir süreklilik, uyum ve bütünlük ilişkisi kurmayan bir yapıda gerçekleşmiştir., 2. Etapta yapılan bölümde ise yeni yapılar için aynı nitelemeyi yapmak mümkündür. Korunması düşünülen eski yapılar ise artık var olmayan bir yerleşkenin geçmişte sahip olduğu fiziksel niteliklerin izlenebileceği bir kayıt niteliği taşıyabilecektir.

Çömlekçi Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı'nda yaklaşık son 60 yılda meydana gelen morfolojik dönüşüm süreci izlendiğinde çalışma alanın geçmişine ışık tutan veriler edinilmiş aynı zamanda kentsel dönüşüm projesiyle yapı inşasının kentteki temel morfolojik birimlerin işlenmesine ilişkin dönüşümler de gözlemlenmiştir. İzlenen değişiklikler şu şekilde sıralanabilir;

1. Ele alınan süreç içerisinde çalışma alanındaki sokak dokusunun tamamen değiştiği ve geleneksel sokak dokusunun artık var olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber geçmişte çevresiyle ilişki kuran dolaşım akslarının günümüzde kentsel dönüşüm sonucunda geçmişteki süreklilik ve ilişkiselliği sağlamadığı görülmektedir. 1967 yılında çalışma alanı ve çevresindeki dolaşım akslarında süreklilik yıllar içerisinde zayıflamış ve günümüzde çevresiyle ilişkisiz bir alan haline gelmiştir.
2. Geleneksel sokak dokusu 2000'li yıllara kadar varlığını devam ettirmiş, yapılaşma süreci de sokak dokusuna zarar vermemiştir. Yapı adaları içerisinde oturum alanları, kat yükseklikleri ve niteliksiz yapılaşmanın artış gösterdiği bilinse de fiziksel gelişim süreci parsel özelinde gelişmiş ve sokak dokusu varlığını sürdürebilmiştir. Ancak kentsel dönüşüm süreciyle geleneksel sokak dokusunun korunmasını sağlayan bu yaklaşımın sona erdiği ve yapı adası ölçeğinde yerleşimin alanı şekillendirdiği görülmektedir.

3. Dönüşüm projesiyle 1.etapta yapılan yüksek katlı yapı bloklarıyla yoğunluğun arttırıldığı, arazinin arsa birim değerinde yaşanan artışın gayrimenkul fiyatlarına yansımasından çıkarılan sonuç ile kısmi olarak yaratılan yaşam alanlarının metalaştırıldığı görülmektedir.

4. Zaman içerisinde hem fiziki hem de toplumsal yapıda yaşanan olumsuz imajdan dolayı dönüşüm gereksinimi duyulan Çömlekçi Mahallesi'nde yapılan müdahalelerin, bulunduğu bağlamın temel alınmadığı, inşa edilen-edilmesi planlanan yapıların alanın tarihi, sosyo-kültürel, topografik ve geleneksel dokusuyla olan ilişkisinin dönüşüm projesiyle göz ardı edildiği söylenebilir.

5. Ekonomik, sosyo-kültürel, politik etkenler ile biçimlenen kent parçalarının kentsel dönüşümle yapılan müdahaleler ile morfolojinin göz ardı edilmesi yalnızca o alanın değil bütün olarak kent makro formunu etkilemektedir. Kentsel dönüşüm uygulamalarına morfoloji kavramının dahil edilmesi sağlanarak kent kimliği, tarihsel, kültürel ve fiziksel sürekliliğin sağlaması açısından önem taşımaktadır.

6. KAYNAKÇA

Anonim. (2014, 09 28). Trabzon Haber Web Sitesi: https://www.trabzonhaber24.com/comlekcide-yikimlar-basladi adresinden alındı

Anonim. (2017). *Maps Google*. https://maps.app.goo.gl/gUkErNNGvtCPmdbj9 adresinden alındı

Anonim. (2021). *ÇÖMLEKÇİ KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ'NİN TEMELİ ATILDI*. https://www.dkbb.gov.tr/: https://www.dkbb.gov.tr/?p=15883 adresinden alındı

Anonim. (2024, Eylül 27). https://www.toki.gov.tr/illere-gore-projeler/13964 adresinden alındı

Anonim. (tarih yok). *Trabzon Valiliği*. Trabzon Valiliği Web Sitesi: http://www.trabzon.gov.tr/eski-trabzon-fotograglari adresinden alındı

Aydemir, S. (1989). Planlarla, Plansız Gelişen Kent. *Mimarlık*, s. 50-52.

İller Bankası. (1967). *Trabzon Analitik Etütleri*. Ankara: İller Bankası Yayınları.

Baytal, Y. (2013). Trabzon Limanı İnşası. *History Studies*, 21-35.

Conzen, M. (1960). *Alnwick, Northumberland, A Study in Town-plan Analysis*. London: George Philip.

Çapa, M., & Çiçek, R. (2004). *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*. Trabzon: Serander Yayınları.

Çevik, S. (1991). Mekan-kimlik-kimliklendirme: Trabzon sokakları örneği / Space-identity-identification: Examples from Trabzon streets.

Gauthier, P., & Gilliland, J. (2006). Mapping urban morphology: a classification scheme forinterpreting contributions to the study of urban form. *Urban Morphology, 10*(1), s. 41-50. doi:https://doi.org/10.51347/jum.v10i1.3926

Gu, K. (2020). The Teaching of Urban Design. *Planning Education, 4*(40), s. 472-481. doi:10.1177/0739456X18775480

Kocabaş, A. (2006). Kentsel Dönüşüm (Yenileştirme): İngiltere Deneyimi ve Türkiye'den Beklentiler, İstanbul, Literatür Yayıncılık.

Kropf, K. (2009). Aspects of Urban Form. *Urban Morphology, 13*(2), s. 105-120.

Kurt, A. (2014). Yüksek Lisans Tezi. *KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA GÖÇ VE EMEĞİN FEMİNİZASYONU (KADINSILAŞMASI): TRABZON HİZMET SEKTÖRÜNDE YABANCI GÖÇMEN KADIN EMEĞİ*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Larkham, J. P. (1998). Urban Morphology and Typology in the United Kingdom. A. Petruccioli (Dü.) içinde, *Typological Process and Design Theory* (s. 159-177). Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and Massachusetts Institute of Technology.

Liang, X., & Cavaglion, G. (2019). A Cultural Perspective on the Typo-Morphological. *Cities as Assemblages*(3), s. 91-100. doi:DOI 10.36158/97888929535749

Ling, T.-Y., Yen, N., Lin, C.-H., & Chandra, W. (2021). Critical thinking in the urban living habitat: Attributes criteria and typo-morphological exploration of modularity design. *Journal of Building Engineering*(44), s. 1-14.

Maretto, M. (2005). Urban morphology as a basis for urban design: the project for the Isola dei Cantieri in Chioggia . *Urban Morphology, 9*(1), s. 29-44. doi:https://doi.org/10.51347/jum.v9i1.3919

Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*(1), s. 3-10. doi:https://doi.org/10.51347/jum.v1i1.4047

Oliveira, V., Silva, M., & Samuels, I. (2014). Urban morphological research and planning practice:a Portuguese assessment. *Urban Morphology, 18*(1), s. 23-39. doi:https://doi.org/10.51347/jum.v18i1.3994

Somel, İ. (2011). *Çömlekçi'ye Kar Yağıyordu; Trabzon'dur Yolumuz Seri No: 11*. İstanbul: Heyamola Yayıncılık.

Stojanovski, T. (2018). How density, diversity, land use and neighborhood type influences bus mobility in the Swedish city of Karlstad: Mixing spatial analytic and typo-morphological approaches to assess the indirect effect of urban form on travel. *Journal of Transport and Land Use, 11*(1), s. 769-789. doi:https://doi.org/10.5198/jtlu.2018.1089

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2014). *FARKLI NÜFUS GRUPLARINDA ASGARİ SOSYAL VE TEKNİK ALTYAPI ALANLARINA İLİŞKİN STANDARTLAR VE ASGARİ ALAN BÜYÜKLÜKLERİ TABLOSU.* Temmuz 1, 2025 tarihinde https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/ek-2-tablo-17-mayis-20180214143000.pdf adresinden alındı

Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2025). *Trabzon Büyükşehir Belediyesi.* Trabzon Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi: https://www.trabzon.bel.tr/Web/YatirimAyrinti/238 adresinden alındı

Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı. (2023). *TRABZON İLİ ORTAHİSAR İLÇESİ ÇÖMLEKÇİ KENTSEL DÖNÜŞÜM ALANI İLAVE-REVİZYON NAZIM VE UYGULAMA İMAR PLANI PLAN AÇIKLAMA RAPORU.* Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024, Ekim 03). *TRABZON ÇÖMLEKÇİ'DE ESKİ YAPILARIN YERİNE MODERN MİMARİYE UYGUN KONUT VE İŞ YERLERİ İNŞA EDİLDİ.* https://csb.gov.tr/: https://csb.gov.tr/trabzon-comlekcide-eski-yapilarin-yerine-modern-mimariye-uygun-konut-ve-is-yerleri-insa-edildi-bakanlik-faaliyetleri-40293 adresinden alındı

Whitehand, J., Gu, K., Whitehand, S. M., & Zhang, J. (2011). Urban morphology and conservation in China. *Cities, 28*(2), s. 171-185. doi:https://doi.org/10.1016/j.cities.2010.12.001

Whitehand, J. W. R. (2012). Issues in Urban Morphology. *Urban Morphology, 16*(1), s. 55-65.

KENTSEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE MORFOLOJİK DEĞİŞİM: ULUIRMAK MAHALLESİ ÖRNEĞİ

29

Ali ŞAHİN[1], Semra ARSLAN SELÇUK[2]

[1] KTO Karatay Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
ali.sahin@karatay.edu.tr
[2] Gazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
semraarslanselcuk@gmail.com

ÖZET

Kentsel dönüşüm kavramı II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan bir süreç içerisinde gelişerek, günümüze gelmiş ve mekânsal gelişim stratejisi olarak kullanılan bir süreci ifade etmektedir. Kentlerin gelişiminde önemli bir yeri olan kentsel dönüşüm uygulamaları; kentin fiziksel, ekonomik ve sosyal yapısını da etkilemektedir. Bu noktada yapılan uygulamaların ve sonuçlarının değerlendirilmesi, önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında 2017 yılında tamamen yıkılarak yeniden planlanan ve kentsel dokusu köklü bir biçimde değişime uğrayan Uluırmak Mahallesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Uluırmak Mahallesinde yapımı devam eden kentsel dönüşüm projesi kentsel morfoloji bağlamında ele alınarak irdelenmiştir. Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel yapısındaki oluşum ve değişim süreçlerini sosyal ve kültürel yapıyı anlamayarak yorumlamaya imkân veren yaklaşımlar ve analiz yöntemleri barındırmaktadır. Tarihsel coğrafi yaklaşımında sıklıkla kullanılan kent planı analizi ile sokak, parsel ve yapı dokusundaki değişim analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında yararlanılan diğer bir analiz yöntemi ise konfigürasyonel yaklaşımı oluşturan mekân dizimi analizleridir. Mekân dizimi analizleri ile sokak dokusundaki değişimin incelenen alandaki hareketliliği ne ölçüde etkilediği analiz edilmiştir. Kentsel dönüşüm projesi ile ana akslar korunmuş ancak küçük parsellerden ve bu parsellerde bulunan az katlı bahçeli konutlardan oluşan kentsel dokunun yerine büyük yapı adaları ve yüksek katlı kapalı sitelerden oluşan bir kentsel doku planlanmıştır. Mekân dizimi analizleri için oluşturulan aks haritaları incelendiğinde aks sayısının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Ayrıca yapılan bütünleşme ölçümlerinde bölgenin önemli bir aksı olan Karaman Caddesinin bütünleşme değerinin arttığı görülmektedir. Bütünleşme değerinin artması iyi bir sonuç olarak düşünülse bile, kapalı siteler erişimin kısıtlanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yapılan analizler kentsel dönüşüm projesinin kentsel dokuyu geçmişten kopuk bir şekilde köklü bir biçimde değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu değişim sadece fiziksel yapıyı değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda sosyal yapının da değişimine neden olabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel dönüşüm, kentsel morfoloji, mekân dizimi, tarihsel coğrafi yaklaşım, Uluırmak Mahallesi*

1. GİRİŞ

Kentsel dönüşüm birçok aktörün dahil olduğu ve sonucunda ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziksel yapıda değişimlere sebep olabilen karmaşık bir süreçtir (Smith, 2012). Günümüzde kentsel dönüşüm projelerinin, kentlerin değişimindeki ve gelişimindeki rolü büyüktür. Bu durumun ortaya çıkmasında kentsel dönüşümün bir kentleşme politikası olarak benimsenmesiyle ilgilidir (Riera Pérez, Laprise, ve Rey, 2018; Şahin ve Selçuk, 2024; Zheng, Shen, ve Wang, 2014). Kent nüfusunun kırsal nüfusu geçmesi sebebiyle kentleşme ihtiyacı ortaya çıkmakta ve bu ihtiyacın çözümlerinden birisi olarak kentsel dönüşüm politikaları tercih edilmektedir (Wang, Zhao, Gao, ve Gao, 2021). Hızlı nüfus artışıyla ortaya çıkan kentleşme ihtiyacı, yeni yerleşim alanlarının geliştirilmesi ve çöküntü alanlarında uygulanan kentsel dönüşüm projeleri gibi stratejilerle çözülmeye çalışılmaktadır.

Kentsel dönüşüm kavramı Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan kentleşme sorunları ile II. Dünya Savaşı sonrasında yıkıma uğrayan kentlerin yeniden inşa edilmesine olan ihtiyacın etkisiyle ortaya çıkmıştır (Couch, Sykes, ve Börstinghaus, 2011; Roberts, 2008). Kavramın gelişimi ve uygulama biçimi zamana göre değişiklik göstermiştir. 1950 yıllarda çöküntü bölgelerinin temizlenmesi ve yeniden inşa edilmesi (slum clearence) uygulanırken, 1960'larda bu politikalardan kaynaklanan memnuniyetsizlik sonucunda daha katılımcı bir politika sergilenirken 1970'lerde ise kent merkezlerindeki uygulamalar öne çıkmaktadır. 1970'li yıllar aynı zamanda kentsel dönüşümün ekonomik, sosyal ve fiziksel politikaları arasında daha fazla koordinasyon çabaları görülmektedir. 1980'lerde büyük kalkınma ve yeniden geliştirme projelerinde merkezi hükümetin özel sektörle ortaklık kurmasına imkân veren politikalar öne çıkmaktadır. 1990'larda ise daha kapsamlı ve sürdürülebilir kalkınma odaklı bir yaklaşımın geliştiği görülmektedir (Roberts, 2008).

Ülkemizde kentsel dönüşüm afet riski taşıyan yapıların ve bölgelerin fiziksel durumunun iyileştirilmesi için kullanılan önemli bir araç durumundadır. 1999 yılında yaşanan depremden sonra kentsel dönüşüm bir strateji olarak uygulanmaya başlanmış ve gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Kent Dokularının Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun ile yerel yönetimlere sit ve koruma alanları da dahil olacak şekilde kentsel yenileme uygulama yetkisi verilmiştir. Türkiye'deki kentsel dönüşüm hareketliliği 2011 yılında gerçekleşen Van Depremi sonrasında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüşmesi Hakkında Kanun ile hızlanmıştır. 2012 yılında yürürlüğe giren bu kanun ile afet dirençli kentler oluşturmak amaçlanmıştır(Çelikbilek ve Öztürk, 2017). 6306 sayılı kanun riskli alan ilan edilmesi suretiyle bölgesel dönüşümlere imkân verdiği gibi aynı zamanda yapı bazlı dönüşümlere de olanak vermektedir.

Kentsel dönüşüm, kentsel alanların çok yönlü sorunlarını çözmek ve gelişmemiş bölgelerin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarını iyileştirilmesine yönelik kapsamlı ve bütünleşik bir vizyon ve eylemler olarak tanımlanmaktadır (Akkar Ercan, 2011). Tanımda bahsedilen eylemler genel olarak kentin fiziksel yapısına müdahale edilerek yapılmakta ve kentsel formun dönüşümüyle sonuçlanmaktadır. Fiziksel

yapıdaki değişim beraberinde sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı da etkilemektedir. Çalışma kapsamında kentsel formdaki değişime odaklanılmış ve bu değişim kentsel morfoloji yaklaşımları ile irdelenmiştir.

Çalışma kapsamında 6306 sayılı kanun kapsamında riskli alan ilan edildikten sonra tamamen yıkılan, ancak sadece belirli bir bölgesinin inşaat süreci tamamlanan ve büyük bir kısmı halen boş kalan Uluırmak Mahallesi kentsel dönüşüm alanı çalışma alanı olarak seçilmiştir. Konya genelinde yapılan kentsel dönüşüm projelerinde de benzer bir yaklaşımın sergilenmesi ve kentsel dokunun hem çeperlerde hem de tarihi kent merkezinde köklü bir biçimde değişimiyle sonuçlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında "kentsel dönüşüm uygulamaları kent morfolojisini köklü bir biçimde değiştirmektedir" hipotezinden yola çıkılarak, bu değişim kent planı analizi ve mekân dizimi analizlerinden faydalanılarak incelenmiştir.

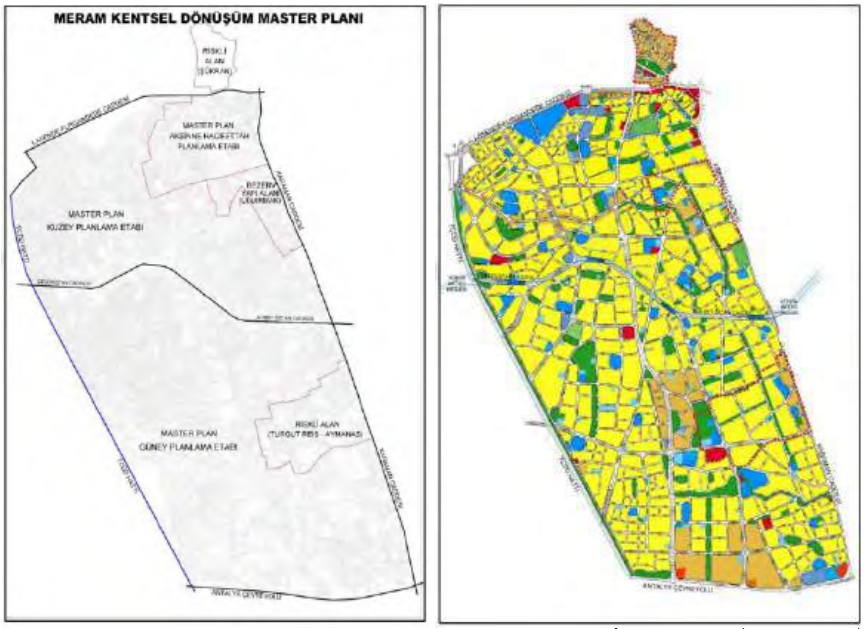
2. MATERYAL METOT

Konya kenti son yıllarda hızlı bir şekilde kentsel formu değişim gösteren kentlerden bir tanesidir. Kentsel dönüşüm uygulamaları ve planlama faaliyetleriyle, bu değişim 2010 yılı sonrasında hızlanmış, yapı tipolojisi, ada parsel yapısı ve sokak dokusunu etkilemiştir. Şekil 1'de Konya Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde bulunan 3 merkez ilçeye ait kentsel dokunun 2010 ve 2022 yılları arasındaki değişimi gösterilmiştir. Özellikle çeperlerde az katlı bahçeli evler ya da tekil apartmanlardan oluşan kentsel doku, kentsel dönüşüm hamleleri ve özel sektör faaliyetleriyle hızlı bir biçimde çoğunlukla kapalı sitelerden oluşan yeni bir dokuya evrilmiştir.

Şekil 1. Konya kentsel dokusunun değişimi

Meram Belediyesi, kentsel dönüşüm stratejisi ile önemli kentsel dönüşüm projelerini uygulamaya geçirmesiyle öne çıkmaktadır. İlçe bütününe yönelik 857 ha alanı kapsayan ve bu plan kapsamında 3 adet riskli alan ve 5 adet proje alanı belirlenen Meram Kentsel Dönüşüm Master Planı hazırlanmıştır. Şekil 2'de master plan alan sınırları ve planlama etapları ile nazım imar planı gösterilmiştir. Nazım imar planı gelecekte oluşacak kentsel dokuyu da tariflemektedir. Planlarla önerilen kentsel dokunun büyük yapı adalarından oluşması dikkat çekicidir. Bu çalışmada master plan kapsamında uygulamasına başlanan Uluırmak Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Şekil 2. Master Plan Planlama Etapları ve Nazım İmar Planı (Toru, 2019)

Uluırmak Mahallesi Alaeddin Tepesinin güneydoğusunda konumlanmaktadır. Eskiden yöreden geçen bir ırmak dolayı bu ismi almıştır. Mahallenin tarihi 16. yy. III. Murat dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemden sonra mahallenin hızlı bir şekilde gelişmiş ve semte dönüşmüştür. Uluırmak, geçmişte tanınmış Konya esnaflarının ve ailerinin ikamet ettiği, çoğunlukla yazlık bağ ve bahçelerin bulunduğu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Uz, 2022)

Karatay ve Meram Belediye sınırını oluşturan ve kentin önemli akslarından birisi olan Karaman Caddesi üzerinde bulunan kentsel dönüşüm alanının Mevlâna Müzesine uzaklığı yaklaşık 1,5 km'dir. Uluırmak, Ziya Barlas ve Fahrünnisa mahalleleri sınırları içerisinde bulunan kentsel dönüşüm alanı 15/1/2015 tarihinde, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında Bakanlar Kurulu tarafından Riskli Alan ilan edilmiştir. Riskli alan ilanın ardından 2017 yılında alanda bulunan az katlı yapılar yıkılmıştır. Yıkım öncesinde az katlı yapılardan oluşan bir doku bulunmaktadır (Şekil 3). Bu dokunun oluşum süreci ile ilgili Toru(2019)'un ifadeleri dikkat çekicidir: *"Uluırmak rezerv yapı alanının bulunduğu bölge; 1950'li yıllardan itibaren yapılaşma faaliyetleri başlamıştır. 1960 sonrası Konya şehrindeki gelişmeler ve kırsal bölgelerdeki ekonomik sorunlardan kaynaklı olarak bölge göç almaya başlamıştır. Bu dönemdeki gelişme planlı bir şekilde olmamış, akrabalık ilişkileri ve kırsal alışkanlıklar ile yaşam alanları oluşturulmuştur."*

Şekil 3. Yıkım öncesi sokak yapısı (Google Street View'den elde edilmiştir.)

Yıkımlardan sonra inşaat faaliyetleri hemen başlamamış ve alan bir süre atıl vaziyette bırakılmıştır. 2019 yılında inşaat faaliyetleri başlamasına rağmen ve günümüzde projenin sadece ilk etabı tamamlanmış, alanın büyük bir kısmı halen atıl durumdadır. Uluırmak Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi Meram Belediyesinin yapmış olduğu önemli projelerden birisidir. Önemli bir aks olan Karaman Caddesi üzerinde bulunan alan, Mevlâna Müzesine 1,5 km uzaklıktadır. 90.905 m2'lik bir alana sahip proje, 1646 adet konut ve 5000 m2 ticari birimden oluşmaktadır. Proje alanındaki küçük sokaklardan oluşan eski doku tamamen ortadan kaldırılarak, büyük yapı adalarına dönüştürülmüştür. Önerilen proje ile büyük yapı adaları kapalı siteler olarak planlanmış ve 12 katlı bloklar yapı adalarının çevresine yerleştirilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Kentsel dönüşüm alanı vaziyet planı ve hava fotoğrafları (Url-1)

2.1. Yöntem

Kentsel doku, yüzyıllar içerisinde ortaya çıkan, kentteki yaşantı ve kent kültürünün önemli bir göstergesidir. Bu dokunun ortaya çıkmasındaki sebepleri ve süreci kentsel morfoloji yaklaşımları ile ele almak mümkündür. Kentsel dönüşüm projeleri, sosyal yaşantı ve kültürün etkisiyle ortaya çıkan dokuların büyük oranda değişimine sebep olması nedeniyle, kentsel morfoloji çalışmalarında yer edinmektedir. Bu çalışmada ise Uluırmak Mahallesindeki kentsel dönüşüm projesinin kent morfolojisine etkileri ele alınmıştır. Bu amaçla Conzen'in (1960) ortaya koyduğu kent planı analizi ile Hillier ve Hanson (1984) tarafından geliştirilen mekân dizimi analizlerinden yararlanılmıştır.

Conzen'in Alnwick kentindeki yaptığı çalışmalarda kullandığı kent planı analizi, kentsel morfoloji çalışmalarında kabul görmüş ve sıklıkla kullanılmıştır. Kent planı analizinde kent morfolojisindeki değişim tarihsel süreç içerisinde ele alınmaktadır. Conzen kent planını yol/sokak sistemi, ada/parsel dokusu ve yapı dokusu olmak üzere 3 bileşene ayırarak hiyerarşik bir sistemde incelemiştir (Şekil 5). Morfolojik değişim belirli aralıklarla ya da köklü değişimlerin yaşandığı tarihler belirlenerek incelenebilmektedir. Bununla birlikte aynı dönemlerde farklı yerleşimlere ait kentsel dokularda diyakronik karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Çalışma kapsamında mahallenin morfolojik gelişimi yıkım öncesine ait 2014 yılı ve yıkım sonrasında oluşan dokunun analizi için de 2024 yılları seçilerek değişim süreci incelenmiştir.

Şekil 3. Kentsel form ögelerinin mekânsal hiyerarşisi (Conzen, 2018)

Sokaklar ve sokakların çevrelediği yapı adaları kentleri oluşturan en kalıcı kentsel form ögeleridir. Özellikle ana arterlerin yüzyıllar boyunca kent için önemini koruduğu birçok kent bulunmaktadır. Bu nedenle sokak dokusundaki değişimde kentsel morfoloji çalışmalarında kentlerin değişimi ve gelişimini anlamak için önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Sokak yapısı ve yapı adalarındaki köklü değişimlerde çoğunlukla savaş, doğal afet ve yeniden geliştirme veya kentsel dönüşüm projeleri gibi etmenler etkili olmaktadır (Carmona, 2003; Conzen, 1960; Ünlü, 2018).

Conzen kent planı analizlerinde parsel dokusuna önem vermiştir. Parseller mülkiyet hakkının dağılımı ve kullanım biçimini tanımlamaktadır(Bobkova, Berghauser Pont, ve Marcus, 2021). Parseller içerisinde bulunan yapının işlevini, büyüklüğünü, parsel içindeki yerleşim biçimini, sokakla ilişkisi gibi kentsel dokuyu oluşturan önemli kriterleri belirlemektedir. Parsellerin bir araya gelmesi yapı adalarını ve sokakları oluşturmaktadır. Yapıların parselle ilişkisi sokak görünümünü belirlemektedir. Tarihi yerleşimlerde parselde bulunan yapının yol cephesine bitişik bir şekilde konumlandırılması sık rastlanan bir durumdur. Çeperlerde bulunan ve tarihi karakter göstermeyen yerleşim bölgelerinde ise yapılar parsel sınırından çekme mesafesi ile uzaklaştırılmıştır. Bu şekilde genellikle tarihi bölgelerde daha kapalı sokak yapısı oluşken, çeperlerdeki sokaklarda daha açık bir sokak görünümü ortaya çıkmaktadır (Conzen, 2018). Türk ve İslam kentlerinde ise eski mahallelerde çıkmaz sokakların oluşumu da parsellerin oluşumu ve bir araya gelmesinde kültürün etkisinin önemli göstergelerindendir.

Kentsel dokuyu oluşturan diğer önemli öge ise yapılardır. Yapılar çoğunlukla en hızlı değişim gösteren kentsel form ögesidir. Mülk sahiplerinin ihtiyaçları doğrultusunda yapılarda oda eklenmesi, çatı düzenlenmesi gibi değişimler görülmektedir. Ayrıca yapının ihtiyacı karşılamadığı durumlarda tamamen yıkılarak yeni bir yapı inşa edilmesi yapıların kalıcı olmama sebeplerindendir (Ünlü ve Baş, 2017). Yapılarla birlikte parsellerde sıklıkla el değiştiren ve birleşme, ayrılma gibi sebeplerle yapısı değişen ögelerdir. Parsel yapısındaki değişim aynı zamanda üzerinde bulunan yapının büyüklüğünü de doğrudan etkilemektedir.

Sokaklar temelde kent içi erişimi sağlayan kamusal mekanlardır. Sokakların sürekli yapısı bir ağ oluşturarak bir sirkülasyon sistemi meydana getirmektedir. Yukarıdaki aks haritalarında görüldüğü gibi sokakların bir araya geliş biçimleri farklılık göstermekte ve bu durum kentteki geçirgenliği ve hareketliliği etkileyen temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin ve Selçuk, 2024). Büyük yapı adalarıyla birlikte uzun sokaklardan oluşan bir kentsel doku kullanıcılara kısıtlı bir rota seçeneği sunmaktadır. Küçük yapı adaları ve kısa sokaklardan oluşan kentsel doku ise kullanıcılara daha fazla rota seçeneği sunarak daha geçirgen ve erişilebilir bir kent dokusu ortaya çıkarmaktadır (Carmona, 2003; Şahin ve Selçuk, 2024).

Sokaklar ve sokakların bir araya gelişiyle ortaya çıkan sokak sistemi morfoloji araştırmalarında öne çıkan kentsel ögelerdir (Çalışkan, Mashhoodi, ve Akay, 2022). Mekân dizimi analizleri bu sokak sisteminin kofigürasyonel yapısını analiz etmektedir. Hillier çalışmalarında yüzyıllar içerisinde oluşan bu ağın sosyal bir mantık çerçevesinde kültürel etkilere ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Her sokaktan geçen bir görüş çizgisiyle ifade edilen aks haritaları farklı kültürlerde farklı özellikler göstermektedir. Şekil 6'da 3 farklı kente ait aks haritalarında mekânsal organizasyonun farklılığı gösterilmiştir. Aksların uzunlukları, birbirleri ile bağlanma biçimi kentlere özgü bir biçimde bir aks haritasının ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Hillier, 2002).

Şekil 4. Atlanta, The Hauge ve Hamedan kentleri aks haritaları (Hillier, 2002)

Mekân dizimi yöntemi oluşturulan aks haritalarını kullanarak bütünleşme, bağlantılılık, seçim, kontrol ve anlaşılabilirlik gibi birçok farklı ölçümün yapılabildiği analiz yöntemini barındırmaktadır. Çalışma kapsamında 2014 ve 2024 yıllarına ait aks haritaları hazırlanmış ve aks sayılarındaki değişim hesaplanmıştır. Ayrıca bu haritalar kullanılarak bağlantılılık ve bütünleşme analizleri yapılmış ve anlaşılabilirlik değerleri hesaplanmıştır. Bu analizlerle birlikte belirlenen tarihlerdeki değişim elde edilen veriler karşılaştırılarak kentsel dönüşümün etkisi değerlendirilmiştir.

Mekân diziminde bağlantılılık aks haritalarında çizgilerle ifade edilen bir aksın doğrudan bağlantılı olduğu diğer aksların sayısını ifade etmektedir. Bölgesel ölçümler için kullanılan bağlantılılık değerinin yüksek olması erişilebilirliğin fazla ve insanların daha fazla rota seçeneğine sahip olduğu anlamına gelmektedir (Şahin, 2025). Sıklıkla tercih edilen bütünleşme analizleri kentteki hareketliliğin sayısal olarak ifade edilmesine olanak vermektedir (Hillier, 2007). Birçok kentte mekânsal konfigürasyon ve hareketlilik arasındaki ilişkinin test edilmesi amacıyla yapılan analizlerde bütünleşme değerlerinin yüksek olduğu akslarda yaya ve araç hareketliliğinin de yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Hillier, 1985; Peponis, Ross, Rashid, ve Kim, 1996). Yapılan çalışmalar kentsel alanlardaki yoğunluğun ve hareketliliğin temel sebebinin mekânın konfigürasyonel yapısından kaynaklandığını göstermektedir. Mekânın sadece çizgilerle ifade edildiği aks haritalarından kentteki hareketliliğin doğru bir biçimde tahmin edilmesi mekan dizimi yönteminin kentsel ölçekteki çalışmalarda tercih edilen bir yöntem olmasını sağlamıştır.

Hillier (1997) bütünleşme değerlerinin hesaplanmasında mekanın niteliklerinin etkisinin bulunmamasından dolayı "doğal hareketlilik" ve "hareket ekonomisi" kavramlarını ortaya atmıştır. Hillier'e göre bir mekanın kentliler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmasının temel sebebi, sokakların bir araya geliş biçiminin bir doğal hareketlilik oluşturmasıdır. Bu doğal hareketlilik bazı mekanlarda daha yoğun iken, bazı mekanlarda ise daha seyrek bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ticari faaliyetlerin bütünleşme değerinin yani hareketliliğin yüksek olduğu alanlarda yoğunlaşmasının sebebi hareketlilikle ilgilidir. Hareketliliğin fazla olması bu mekanlarda ticari faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlarken, ticari faaliyetlerin bu mekanlarda açılmaya başlaması çarpan etkisiyle buradaki hareketliliği arttırmaktadır. Hillier'e göre ticaret mekanın kullanımını etkilemektedir, ancak mekandaki hareketliliğin temel sebebi mekânın konfigürasyonel yapısından kaynaklanmaktadır (Hillier, 2007).

Bütünleşme analizler global ve yerel bütünleşme olarak iki farklı ölçekte yapılmaktadır. Global bütünleşme analizlerinde bir aksın sistemdeki bütün akslarla ilişkisinden yola çıkılarak aksların kentle ne kadar bütünleşik ya da ayrışık olduğu hesaplanmaktadır. Yerel bütünleşme analizlerinde ise bir aksın kendisinden 3 adım uzaklıktaki akslarla ilişkisine bakılmaktadır. Global bütünleşme değerleri yüksek olan alanlar kentle bütünleşmiş, yerli halk ile dışarıdan gelen ziyaretçilerin karşılaşma ve bir araya gelme ihtimalinin yüksek olduğu mekanları ifade etmektedir. Yerel bütünleşme analizlerinde ise bütünleşik akslar yerleşimde ikamet eden vatandaşların birbirleriyle karşılaşma olasılığının yüksek olduğu mekanları temsil etmektedir (Çil, 2006). Bütünleşme değerleri aks haritalarında kırmızıdan maviye doğru giden bir renk skalasıyla ifade edilmektedir. Analizler sonucunda bütünleşme değerlerinin yüksek olduğu akslar kırmızı renkle ifade edilirken, düşük değere sahip akslar mavi renkle ifade edilmektedir. Kırmızı renkle ifade edilen bütünleşme değeri yüksek akslar aynı zamanda ticari faaliyetlerin ve hareketliliğim yoğun olduğu aksları ifade etmektedir. Koyu mavi ile ifade edilen akslar ise kentten ayrışmış, daha az kullanıma sahip, ticaret faaliyetlerinin kısıtlı olduğu ve çoğunlukla konut bölgelerinin bulunduğu alanları ifade etmektedir (Hillier, 2007).

Kentsel dokunun analizinde kullanılan diğer önemli ölçüm yöntemi ise anlaşılabilirliktir. Hillier anlaşılabilirlik kavramını "kentsel bir sistemde yerel olarak görülebilen ve deneyimlenebilenlerin bilinçli bir çaba sarf edilmeden sistemin bütünü hakkında bilgi verme derecesi" olarak tanımlamıştır (Hillier, 2007: 171). Anlaşılabilirlik değeri bağlantılılık ve global bütünleşme değeri arasındaki korelasyondan elde edilmektedir. Anlaşılabilirlik değeri 0 ile 1 arasında ifade edilmektedir. 0.45 dolaylarında bir değer anlaşılabilir olarak

değerlendirilmekte iken 0.2 ve daha düzüş değerler rastlantısallığı ifade etmektedir. 1'e yaklaştıkça anlaşılabilirlik yükselmektedir (Şahin, 2025).

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Kentsel morfoloji çalışmalarında kentsel dokunun oluşum sürecini anlamak önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada kent planı analizlerine geçilmeden önce alanın gelişim süreci 1951 yılı ve 2022 yılları arasında çekilen uydu görüntüleri üzerinden incelenmiştir (Şekil 7). 1951 yılına ait uydu görüntülerinde Karaman Caddesi ve Maraş Caddesi görülebilmektedir. Yapılaşmanın Karaman Caddesi üzerinde olduğu görülmektedir. Bu yıllarda caddeler etrafında yapılaşma bulunurken, büyük oranda henüz yapılaşmamış alanların ve tarlaların varlığı dikkat çekmektedir. 1971 yılına gelindiğinde çalışma yapılaşmanın arttığı ancak yine tarımsal arazilerin bulunduğu görülürken, 2004 yılına gelindiğinde tarımsal alanların yerini büyük oranda konutların kapladığı görülmektedir. Karaman Caddesi ile Maraş Caddesini bağlayan küçük sokaklar ile çıkmaz sokaklardan oluşan az katlı konutların yoğun olduğu bir doku gelişmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise çalışma alanının kuzeyinde bulunan bölgede Çaybaşı Kentsel Dönüşüm Projesi ile dönüşen alan göze çarpmaktadır. 2022 yılına ait dokuda ise Uluırmak Mahallesi Kentsel Dönüşüm projesi ile yıkılan alanlar ve projenin ilk etabına ait yapılar ve yeni açılan İsmail Ketenci Caddesi görülmektedir.

Şekil 5. Uluırmak Mahallesi tarihsel gelişim süreci (Konya Kent Bilgi Sisteminden elde edilerek yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Tablo 1. Kent planı analizleri

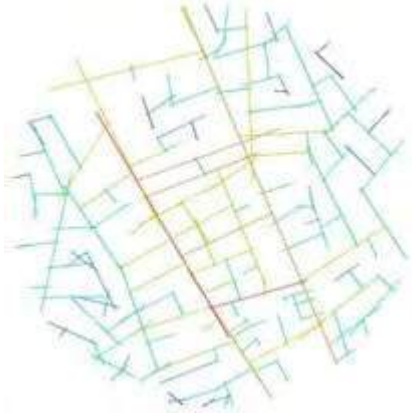
2014 yılı yol dokusu	2024 yılı yol dokusu
2014 yılı parsel dokusu	2024 yılı parsel dokusu
2014 yılı yapı dokusu	2024 yılı yapı dokusu

Uluırmak Mahallesinde uygulanan kentsel dönüşümün kentsel forma etkisini incelemek amacıyla kent planı analizlerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla yol dokusu, parsel dokusu ve yapı dokusundaki değişim 2014 ve 2024 yılları arasında incelenmiştir. 2014 yılına ait yol dokusundaki dar sokakların yerini geniş caddelerin aldığı ve çıkmaz sokakların kaldırıldığı görülmektedir. Parsel yapısındaki değişim incelendiğinde bu durum daha net ortaya çıkmaktadır. Küçük parsellerden oluşan eski dokunun yerine büyük yapı adalarından oluşan bir planlama yapılmıştır. Bina dokusu incelendiğinde ise yapılan yıkımın büyüklüğü net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Etapların tamamlanmaması sebebiyle kentsel dönüşüm alanında büyük bir boşluk oluşmuştur. Tamamlanan 1. etapta yüksek katlı çeper bloklar oluşan bir kapalı site inşa edilmiştir (Tablo 1).

Kent planı analizleri değerlendiği zaman, kent formunun köklü bir biçimde değiştiği görülebilmektedir. Kent formunun en kalıcı ögesi durumunda olan ana caddeler (Karaman ve Maraş Caddeleri) çalışma alanında 1950'li yıllardan beri varlığını sürdürmektedir. Ancak parsel ve yapı dokusunun ani bir biçimde ortadan kaldırılması, kentsel sürekliliğin kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Kentsel dönüşüm ile ortaya çıkan kapalı site tipolojisinin ise kentin diğer kesimlerinde de imar planları üzerinden okunabilmektedir. Bu noktada gelecekte kentsel dönüşüm alanının çevresininde benzer bir dokuya sahip bir biçimde gelişeceği öngörülmektedir.

Kentsel dönüşümün çalışma alanındaki hareketliliğe etkisini ölçmek amacıyla aks haritaları oluşturulmuş ve DepthmapX programı kullanılarak global ve yerel bütünleşme (Tablo 2) ile anlaşılabilirlik analizleri yapılmıştır. Kentsel dönüşüm alanında bulunan birçok sokağın kaldırılması aks sayısının önemli ölçüde değişmesine sebep olmuştur. Yıkım öncesinde 159 olan sayısı yeni planlama ile 116'ya düşmüştür.

Tablo 2. 2014 ve 2024 yıllarına ait bütünleşme haritaları

2014 yılı global bütünleşme haritası	**2024 yılı global bütünleşme haritası**

Tablo 3. devamı

2014 yılı yerel bütünleşme haritası	2024 yılı yerel bütünleşme haritası

Bütünleşme analizlerinde ise kentsel dönüşüm alan sınırlarını oluşturan Maraş Caddesi, Karaman Caddesi ve ortalama bütünleşme değerlerindeki değişimler karşılaştırılmıştır. Kentsel dönüşüm projesinin ortalama bütünleşme değerlerini arttırdığı görülmektedir. Dar ve çıkmaz sokaklardan oluşan dokunun kaldırılarak yerine uzun ve daha geniş sokakların oluşturulması bütünleşme değerlerinin yükselmesine sebep olmuştur. Bu durum hareketliliğin ve erişilebilirliğin arttığını ifade etmektedir. Ancak yeni yapılan projeler ile kapalı sitelerin oluşturulması yapı adalarına tek bir noktadan ve sadece konut sahiplerinin erişebileceği bir sistem ortaya çıkarmaktadır. Önemli akslardan olan Karaman Caddesinin kentsel dönüşüm sonrasında global bütünleşme değerinin yükselmektedir. Yerel bütünleşme analizleri incelendiğinde ise hem Maraş Caddesinde hem de Karaman Caddesinde değerlerin azaldığı dikkat çekmektedir (Tablo 3). Bu durum yakın çevrede yaşayanların bu caddelere erişiminin zorlaştığını göstermektedir. Kentsel dönüşüm öncesinde Maraş Caddesi ile Karaman Caddesini bağlayan birçok sokak varken bu sokakların kaldırılması bu durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda mahallenin anlaşılabilirlik değerini de arttırmıştır.

Tablo 4. Global, yerel ve anlaşılabilirlik değerleri

	G. Bütünleşme (2014)	**G. Bütünleşme (2024)**	**Y. Bütünleşme (2014)**	**Y. Bütünleşme (2024)**
Karaman Caddesi	2,15	2,30	3,64	3,26
Maraş Caddesi	2,36	2,26	3,11	2,76
Ortalama	1,31	1,38	1,69	1,73
	Anlaşılabilirlik (2014)		**Anlaşılabilirlik (2024)**	
	0,40		0,60	

4. SONUÇ

Konya kentinin son 15 yıllık periyot içerisinde hızlı ve köklü bir biçimde dönüşmesi, kentin sadece fiziksel yapısı ile ilgili bir durum değildir. Bu durum kent kültürünü ve kentsel yaşantıyı da etkileyen bir sonuç doğurmaktadır. Bu nedenle kentsel dönüşüm literatürü birçok bilimsel alanın çalışma alanına girmektedir. Doğal bir süreç içerisinde gelişen ve değişen kentlerin ani bir dönüşüm sürecine girmesi, eski dokunun izlerinin tamamen silinerek fiziksel yapının iyileştirilmesi güncel kentsel dönüşüm yaklaşımlarıyla da çelişmektedir. Çalışma alanlardaki değişim Meram ilçesinin gelecek dokusunu tarif etmesi açısından önemlidir. Yürürlükteki 1/1000 ölçekli uygulama imar planı ve Tablo 1'de gösterilen kentsel dokudaki değişim sokak, parsel ve yapı dokusunu köklü bir biçimde değişeceğini göstermektedir. Bu yaklaşım sokak ve parsel dokusunu yok ederek büyük yapı adalarına dönüştürmekte ve içe dönük kapalı sitelerin oluşumunu desteklemektedir.

Uluırmak Mahallesinde yapılan kentsel dönüşüm projesinin, tarihsel süreç içerisinde oluşan kentsel dokuyu önemli bir şekilde değiştirdiği görülmektedir. Yapılan uygulamalar sokak yapısını değiştirmekle birlikte, genellikle geçmişten gelen ana aksların ve caddelerin dokusu bozulmadan planlanmıştır. Ara sokaklar ve çıkmaz sokakların kaldırılmasıyla, kentsel dönüşüm uygulanan alanlardaki sokak sayısı önemli oranlarda azalmıştır.

Parsel ve yapı dokularındaki değişim, aynı zamanda mekânsal ve sosyal yapıyı doğrudan etkileyecek düzeydedir. Mekân dizimi analizleri ana caddedeki bütünleşme değerinin arttığını gösterse de yeni oluşturulan büyük yapı adalarına kapalı siteler inşa edildiği için erişim kısıtlanmıştır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm projelerini kentsel çevrenin fiziki yapısının değişimi olarak algılanmaması, aynı zamanda kent morfolojisini ve sosyal yapıyı da etkileyen bir süreç olarak ele alınması gerekmektedir.

5. KAYNAKÇA

Akkar Ercan, M. (2011). Challenges and conflicts in achieving sustainable communities in historic neighbourhoods of Istanbul. Habitat International, 35(2), 295-306. doi:https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2010.10.001

Bobkova, E., Berghauser Pont, M., ve Marcus, L. (2021). Towards analytical typologies of plot systems: Quantitative profile of five European cities. Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, 48(4), 604-620. doi:10.1177/2399808319880902

Carmona, M. (2003). Public places urban spaces: The dimensions of urban design: Routledge.

Conzen, M. P. (2018). Core concepts in town-plan analysis. Teaching Urban Morphology, 123-143.

Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. Transactions and Papers (Institute of British Geographers)(27), iii-122.

Couch, C., Sykes, O., ve Börstinghaus, W. (2011). Thirty years of urban regeneration in Britain, Germany and France: The importance of context and path dependency. Progress in Planning, 75(1), 1-52. doi:https://doi.org/10.1016/j.progress.2010.12.001

Çalışkan, O., Mashhoodi, B., ve Akay, M. (2022). Morphological indicators of the building fabric: Towards a Metric Typomorphology. Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability, 1-30. doi:10.1080/17549175.2022.2123381

Çelikbilek, A., ve Öztürk, Ş. M. Ç. (2017). 6306 Sayılı Kanun kapsamında yürütülen kentsel dönüşüm çalışmaları ve İzmir uygulamaları. Medeniyet Sanat Dergisi, 3(2), 187-213.

Çil, E. (2006). Bir Kent Okuma Araci Olarak Mekân Dizim Analizinin Kuramsal Ve Yöntemsel Tartişmasi. Megaron YTÜ Mimarlık Fak. E-Dergisi, 1(4), 218.
Hillier, B. (1985). The nature of the artificial: the contingent and the necessary in spatial form in architecture. Geoforum, 16(2), 163-178. doi:10.1016/0016-7185(85)90026-0
Hillier, B. (1997). Cities as Movement Economies. In (pp. 295-344): Elsevier.
Hillier, B. (2002). A theory of the city as object: or, how spatial laws mediate the social construction of urban space. URBAN DESIGN International, 7(3), 153-179. doi:10.1057/palgrave.udi.9000082
Hillier, B. (2007). Space is the machine: a configurational theory of architecture: Space Syntax.
Peponis, J., Ross, C., Rashid, M., ve Kim, S. H. (1996). Regularity and change in urban space: A syntactic analysis of movement and co-presence in Atlanta. Ekistics, 63(376-378), 4.
Riera Pérez, M. G., Laprise, M., ve Rey, E. (2018). Fostering sustainable urban renewal at the neighborhood scale with a spatial decision support system. Sustainable Cities and Society, 38, 440-451. doi:https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.12.038
Roberts, P. (2008). The evolution, definition and purpose of urban regeneration. In Urban Regeneration: A Handbook. doi:10.4135/9781446219980
Şahin, A. (2025). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kent Morfolojisine Etkilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yöntem Önerisi: Konya Kent Merkezi Örneği. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
Şahin, A., ve Selçuk, S. A. (2024). Tarihi Kent Merkezlerindeki Kentsel Dönüşüme Morfolojik Bir Yaklaşım: Konya Şükran Mahallesi Örneği. In (Vol. 16, pp. 2436-2466): İdeal Kent Yayınları.
Toru, F. (2019). Tarihi kent merkezinde koruyarak canlandırma amaçlı kentsel dönüşüm çalışması: Konya-Meram örneği. (Y. Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
Url-1. https://uluirmakevleri.com/default Son erişim tarihi: 10.06.2025
Uz, M. A. (2022). Tarihi Konya Mahalleleri. adresinden erişildi https://www.dijitalkitabim.com/kitaplar/konya/konya-mahalleleri/2022/#page=1
Ünlü, T. (2018). Planning Practice and the Shaping of the Urban Pattern. In Oliveira, V. (Ed.), Teaching Urban Morphology (pp. 31-49). Cham: Springer International Publishing.
Ünlü, T., ve Baş, Y. (2017). Morphological processes and the making of residential forms: morphogenetic types in Turkish cities. Urban Morphology, 21(2), 105-122.
Wang, H., Zhao, Y., Gao, X., ve Gao, B. (2021). Collaborative decision-making for urban regeneration: A literature review and bibliometric analysis. Land Use Policy, 107, 105479. doi:https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105479
Zheng, H. W., Shen, G. Q., ve Wang, H. (2014). A review of recent studies on sustainable urban renewal. Habitat International, 41, 272-279. doi:10.1016/j.habitatint.2013.08.006

BURSA HİSAR BÖLGESİ'NİN 1960-1990 YILLARI ARASINDAKİ DEĞİŞİMİ VE KATMANLI GÖÇLERİN ETKİSİ

30

Faruk ÖZGÖKÇE [1], Ersan KOÇ [2]

[1] B TÜ - LEE, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, Mimar, farukozgokce@gmail.com

[2] BTÜ - MTF, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Doç. Dr., ersan.koc@btu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Bursa'nın tarihi kent merkezi olan Hisar Bölgesi'nin 1960-1990 yılları arasında geçirdiği mekânsal ve sosyal dönüşümü, katmanlı göç olgusu bağlamında incelemektedir. Osmanlı döneminden bu yana önemli bir yerleşim alanı olan Hisar Bölgesi, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye genelinde artan göç dalgalarından belirgin şekilde etkilenmiştir. Araştırma, 1862 tarihli Suphi Bey Haritası ile 1939, 1969 ve 1999 yıllarına ait hava fotoğraflarını temel veri olarak kullanmakta ve bu materyaller üzerinden yapılaşma yoğunluğu, kat sayıları, kamu yapılarının dağılımı ve arazi kullanımındaki değişimleri analiz etmektedir. Bunun yanı sıra, 1940 Prost Planı, 1962 Piccinato Planı ,1995 Nazım İmar Planı ve 2007 Koruma Amaçlı İmar Planı gibi bölgeye yönelik geliştirilen planlama çalışmaları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Bulgular, 1939'da düşük yapı yoğunluğuna sahip olan bölgenin, 1969 itibarıyla göçlerin etkisiyle yoğun bir yapılaşma sürecine girdiğini göstermektedir. 1890-1920'ler arasında başlatılan sanayi yatırımlarının tetiklediği göç hareketleri, bölgenin demografik yapısında önemli değişimlere yol açmış; geleneksel kullanım biçimlerinin yerini yoğun ve düzensiz yapılaşma almıştır. Özellikle Piccinato Planı'nda öngörülen düzenlemelerin hayata geçirilmemesi, bölgedeki plansız gelişimi hızlandıran faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Katmanlı göçlerin etkisiyle bölgede yapı yoğunluğu artmış, kentsel bahçecilik amaçlı yeşil alanlar azalmış ve sosyal dokuda belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu çalışma, Hisar Bölgesi örneği üzerinden Bursa'nın genelinde yaşanan planlama sorunlarını anlamaya katkı sunmakta ve göç olgusunun kentsel mekân üzerindeki dönüştürücü etkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursa Hisar Bölgesi, katmanlı göç, mekânsal değişim, imar planları, kentsel dönüşüm

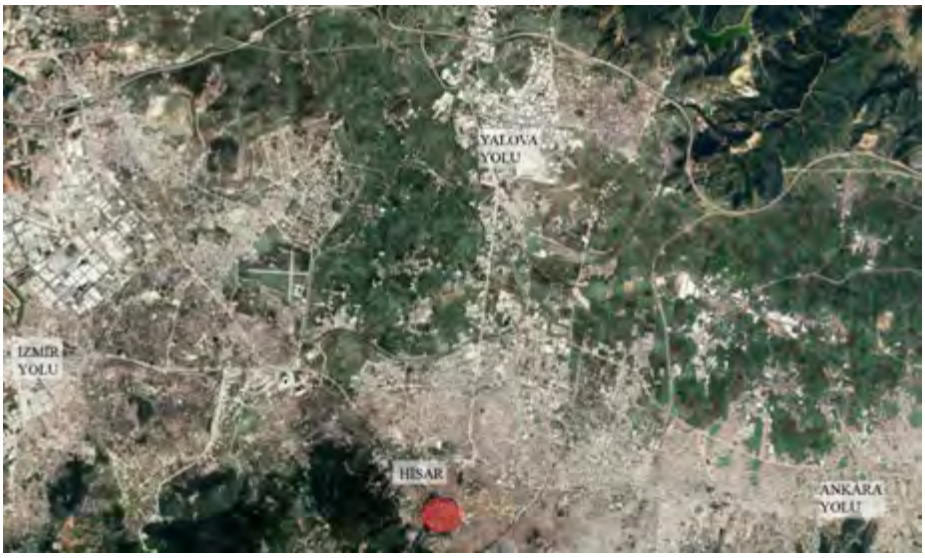
1. GİRİŞ

Kentsel morfoloji, kentin fiziksel formunun oluşumu ve dönüşümüne etkileyen faktörleri inceleyen bir araştırma alanıdır (Moudon, 1997). Bu bağlamda, bir kentin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimleri anlamak, yalnızca geçmişi kaydetmek değil, aynı zamanda geleceğin kentsel formlarını şekillendirme potansiyeline sahip dinamikleri kavramak açısından da önem taşımaktadır. Kentsel formun değişiminde en etkili faktörlerden biri olan göç olgusu, özellikle sanayi devriminin tetiklediği kentleşme süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır (Tekeli, 2008).

Harita 1. Türkiye Haritası'nda Bursa

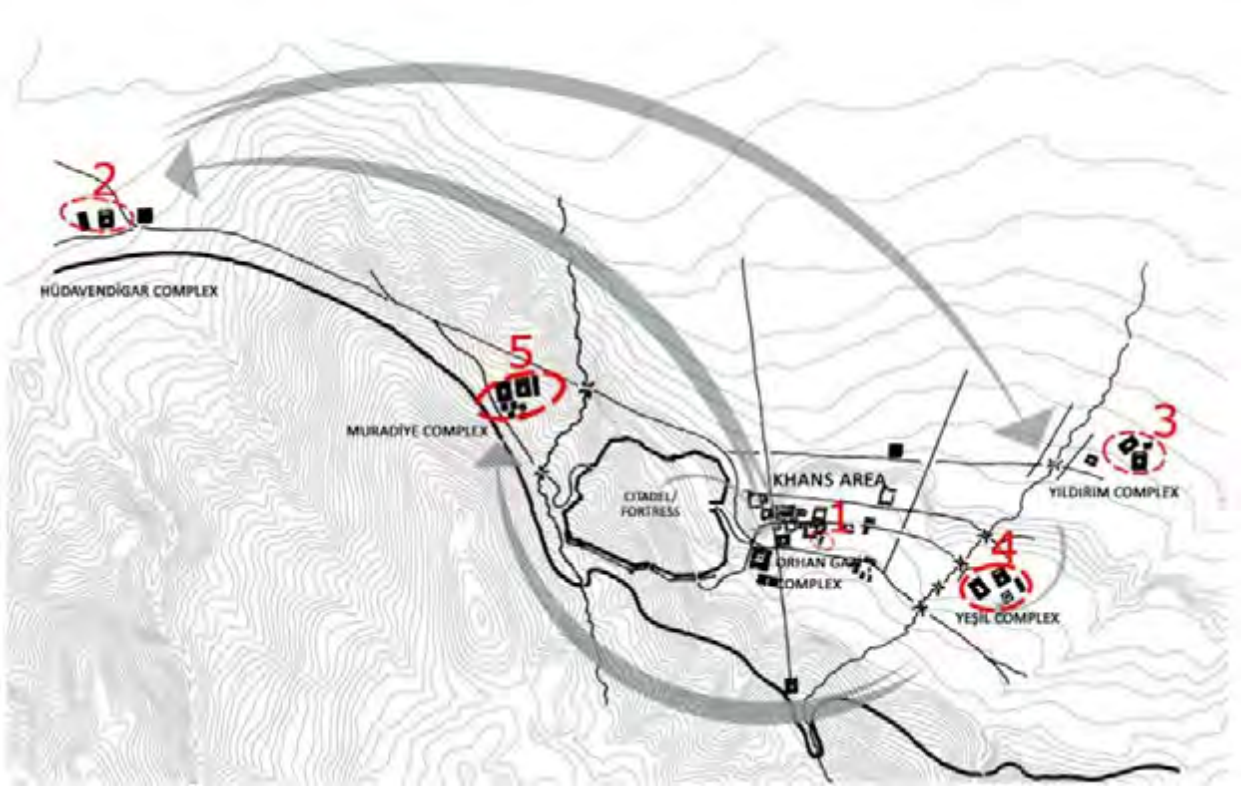
Bursa'nın tarihi kent merkezi olan Hisar Bölgesi, şehrin kurulumundan başlayarak Osmanlı dönemi ve şimdiye değin önemli bir yerleşim alanı olarak varlığını sürdürmüştür. Bizans dönemine kadar uzanan geçmişiyle bölge, Bursa'nın ilk çekirdeğini oluşturmuş ve kent kimliğinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Kale içi olarak da bilinen bu alan Bithynia kralı I. Prusias tarafından kurulmuş ve Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde stratejik önemini korumuştur (Kaplanoğlu, 2003).

Hava Fotoğrafı 1. Bursa Hava Fotoğrafında Hisar Bölgesi , Kaynak: Google Earth 2024

Türkiye'nin en önemli tarihî kentlerinden biri olan Bursa, özgün kent dokusu ve mimari mirası ile kentsel morfoloji çalışmaları için zengin bir araştırma alanı sunmaktadır. Özellikle kentin ilk çekirdeğini oluşturan Hisar Bölgesi, tarihsel süreçte geçirdiği değişimler ile günümüze ulaşmış bir kent parçasıdır. Az yoğunluklu ve müstakil yaşantının olduğu bir konut yerleşiminden yoğun ve karma yaşantının olduğu apartman yerleşimine geçişi dikkat çekicidir. Bu çalışma, Bursa'nın tarihi kent merkezi olan Hisar Bölgesi'nin 1960-1990 yılları arasındaki mekânsal ve sosyal dönüşümünü, "katmanlı göç" kavramı etrafında incelemektedir.

Hisar Bölgesi, Bursa'nın ilk yerleşim alanı olarak Bithynia döneminden günümüze kadar kesintisiz bir yerleşim tarihi sunmaktadır. Roma ve Bizans dönemlerinde surlarla çevrili bir kale-kent özelliği taşıyan bölge, 1326 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra gelişim göstermiş ve kentin çekirdeğini oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olarak Bursa, 14. yüzyıldan itibaren hızla büyümüş, yeni mahalleler kurularak genişlemiş, Hisar Bölgesi ise Bizans'tan kalan şehrin üstüne gelişerek şekillenmiş, kentte yaşayan üst sosyal statüdeki ailelerin ikamet ettiği bir mahalle olarak önemini korumuştur (Maydaer, 2009).

Harita 2. Bursa Şehri Gelişimi. Kaynak:"Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" adlı Adaylık Dosyası , 2014

Hisar Bölgesi'nin mekânsal dokusunu şekillendiren tarihi süreç, 19. yüzyılın sonlarında başlayan sanayileşme hamleleriyle yeni bir evreye girmiştir. Özellikle ipek sanayi etrafında ilk endüstriyel gelişmeler şekillenmiştir. (Seyitdanlıoğlu, 2009) Bu süreçte kentin mekânsal organizasyonunda değişikliklere yol açmış, ancak Hisar Bölgesi'nin karakteristik özellikleri bu dönemde henüz büyük bir dönüşüme uğramamıştır. 1862 tarihli Suphi Bey Haritası ile 1939 yılına ait hava fotoğraflarının karşılaştırılması, bölgenin bu dönemde göreceli olarak durağan bir mekânsal yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Ancak, Türkiye'nin 1950'lerden sonra yaşadığı hızlı kentleşme ve sanayileşme süreci, Bursa'yı da derinden etkilemiştir. Özellikle 1960-1990 yılları arasında, Bursa'nın otomotiv ve tekstil sanayiinin gelişimiyle birlikte kent, yoğun göç dalgalarına maruz kalmıştır. Bu dönemde, Türkiye genelinde kırdan kente ve farklı şehirlerden Bursa'ya göç hareketlerinin hızlanması, sanayileşme politikalarının yaygınlaşması ve kentsel alanlardaki istihdam olanaklarının arttırmıştır (Tekeli, 2008). Bununla birlikte Bursa'nın nüfus yapısında ve kentsel dokusunda önemli değişimler meydana gelmiştir.

Görsel 1. Hisar Bölgesi Önemli Yapıları ve Bölgeleri. 1: Tophane, 2: Memleket Hastanesi, 3:Zindan Kapı, 4: Pınarbaşı Parkı, 5: Mevlevhane, 6: Üftade Cami ve Türbesi, 7: Bursa Surları 8: Hisar Arkeopark Kazıları

Bu çalışmada, "katmanlı göç" olarak tanımladığımız, farklı zaman dilimlerinde ve farklı motivasyonlarla gerçekleşen göç hareketlerinin Hisar Bölgesi'nin mekânsal ve sosyal dokusuna etkileri incelenmektedir. Kamusal mekanlar dönüşen kentin süreçleri üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Araştırma, 1960-1990 yılları

arasındaki dönemde Hisar Bölgesi ve yakın çevresinin geçirdiği fiziksel ve sosyal değişimleri, tarihsel haritalar, hava fotoğrafları ve imar planlarının karşılaştırmalı analizi yoluyla ele almaktadır.

2. ARAŞTIRMA MOTİVASYONLARI VE AMAÇLARI

Bu çalışmanın temel amacı, Hisar Bölgesi'nin 1960-1990 yılları arasında geçirdiği mekânsal ve sosyal değişimi, katmanlı göç olgusu perspektifinden analiz etmektir. Araştırma, aşağıdaki sorunlara yanıt aramayı hedeflemektedir:

1. Hisar Bölgesi'nin nüfus yoğunluğu, yapılaşma oranı ve arazi kullanım desenindeki değişimler nasıl gerçekleşmiştir?
2. Bursa'ya yönelik katmanlı göçlerin motivasyonları nelerdir ve bu göçlerin etkileri hangi kentsel dokularda belirginleşmiştir?
3. Dönemin imar planlarında göçlerin etkilerini değerlendirmeye ve yönlendirmeye yönelik ne tür önlemler alınmıştır?

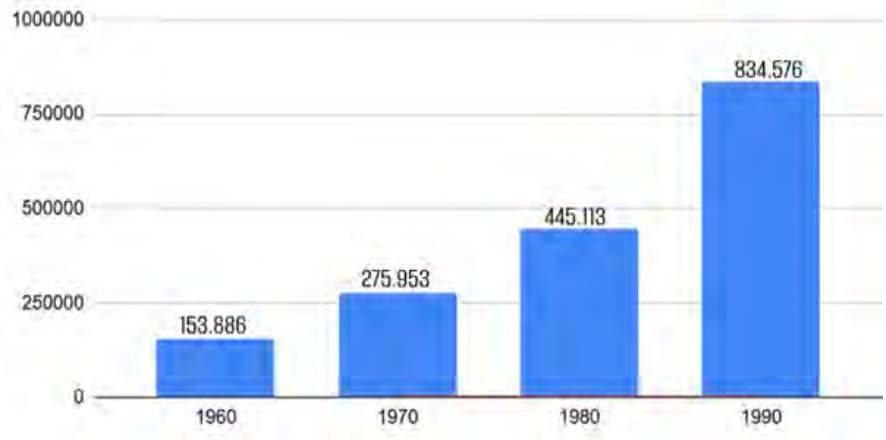
2.1. Nüfus Yoğunluğu ve Arazi Kullanım Deseni

Bursa'nın nüfus yapısı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren önemli değişimler geçirmiştir. Osmanlı döneminde kentin nüfusu, 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar göreceli olarak durağan bir seyir izlemiştir. Karataş'ın (2000) araştırmasına göre, 17. yüzyılda Bursa'nın toplam nüfusu yaklaşık 30.000 civarındaydı ve bu nüfusun önemli bir bölümü Hisar ve çevresindeki mahallelerde yaşamaktaydı. 1960'lı yıllarda kent nüfusu gelişim gösteryor.

Cumhuriyet döneminde, özellikle 1950'li yıllardan sonra, Bursa'nın nüfusu hızla artmaya başlamıştır. 1950 yılında 134.420 olan kent nüfusu, 1960'ta 153.886'ya, 1970'te 275.953'e, 1980'de 445.113'e ve 1990'da 834.576'ya yükselmiştir (TÜİK, 2000). Bu hızlı nüfus artışı, kentin mekânsal yapısında ve arazi kullanım deseninde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Tablo 1. Bursa Kent Nüfusu. Kaynak : TÜİK, 2000

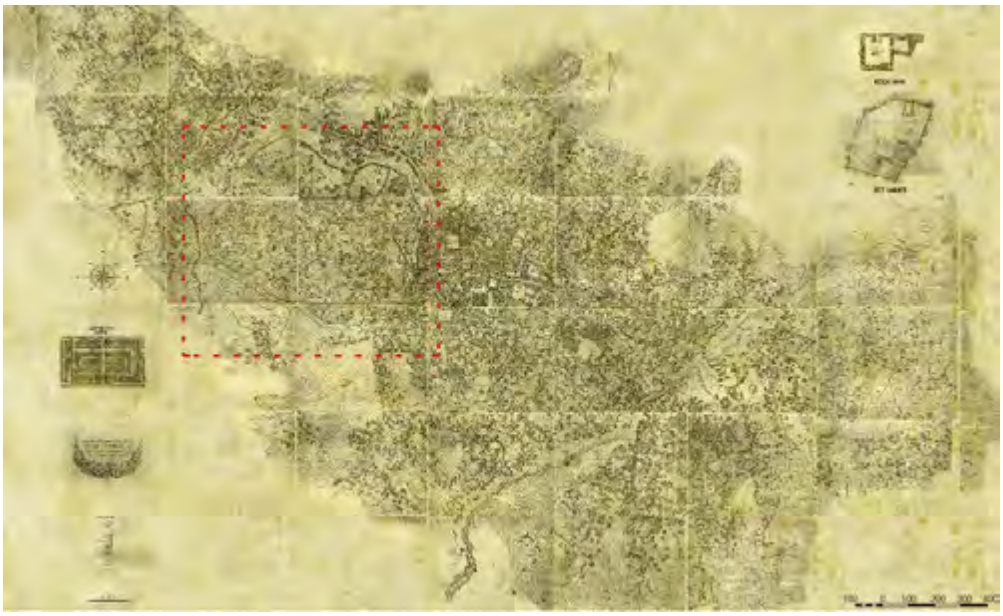
Yıl	1960	1970	1980	1990
Nüfus	153.886	275.953	445.113	834.576
Artış Oranı		179,32%	161,30%	187,50%

Grafik 1. Bursa Kent Nüfusu

Arazi kullanım desenini gözlemleyebilmek için tarihi harita ve hava fotoğrafları incelendi.

1. 1862 tarihli Suphi Bey Haritası (Bursa şehri harita mufassalası - ayrıntılı haritası): Osmanlı döneminde hazırlanan bu harita, Tanzimat döneminde başlayan modernleşme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde Avrupa tarzı bilimsel haritacılık teknikleri Osmanlı İmparatorluğu'nda da kullanılmaya başlanmıştır. 1855 Bursa Depremi sonrasında Defter-i Hakanî Nazırı Suphi Bey tarafından 1/20.000 ölçekli hazırlanmıştır (Özcan, 2006). Deprem öncesi durumun ve kadastroların tespitinin yapılması ile birlikte çok sayıda sokak açılması planlanmıştır (Markoç, 2012). Dönemin Bursa şehrinin kentsel dokusunu, yapılarını, mahallelerini ve detaylı yerleşim düzenini anlamamız için önemli bir kaynak oluşturmasının yanında ilk kent planlaması çalışması olduğu söylenebilir.

Harita 3. 1862 tarihli Suphi Bey Haritası (Bursa şehri harita mufassalası) Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşiv

Harita 4. 1862 tarihli Suphi Bey Haritası'nda Hisar Bölgesi

Suphi Bey Haritası'nda Hisar Bölgesi yapıları, sokakları, meyve - sebze bahçeleri ve kamusal yapılarıyla detaylı olarak çizilmiştir.

Yapı yoğunluğu az olup yan bahçelein sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Yan bahçeler sokağa bahçeyi açarken hareketli bir sokak dokusu oluşturur.

2. 1939 tarihli hava fotoğrafı: II. Dünya Savaşı öncesi dönemde askeriye tarafından çekilen bu fotoğraf, bölgenin yapılaşma yoğunluğu ve arazi kullanım deseni hakkında detaylı bilgi sunmaktadır. Fotoğraf siyah beyaz olarak çekilmiş olsa da sonradan renklendirilmiştir.

Hisar Bölgesinin yoğunluğu 1862 Suphi Bey Haritası'ndan çok büyük farklılık yaşamadığı dikkat çekmektedir.

Bölgenin kuzey kısmında kalan kamusal alanlarda değişimler yaşanmıştır. Gureba Hastanesi, Sınai Mektebi, Tophane Meydanı ve Saat Kulesi hava fotoğrafında görülmektedir. Güney kısmında ise Mevlevihane kaldırılmış, su şebekesine ait zemin altı su deposu yapılmıştır.

Hava Fotoğrafı 2. 1939 tarihli Hava Fotoğrafı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

3. 1969 tarihli hava fotoğrafı: Tekrar askeriye tarafından ve göçlerin yoğunlaştığı dönemde çekilen bu fotoğraf, bölgedeki yapılaşma dinamiklerini izlemek açısından önem taşımaktadır.

Hisar Bölgesinin yoğunluğunun arttığı görülmektedir. Bitişik nizam yapılar artmış, yan bahçeler azalmıştır. Göçlerin etkisi görülmeye başlanmıştır.

Kuzey bölgedeki kamusal yapılar fonksiyonları sabit kalsa da yeniden inşaa edilmek zorunda kalınmış ve isim değişikliği yaşamıştır.

Hava Fotoğrafı 3. 1969 tarihli Hava Fotoğrafı (kısmi). Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

4. 1996 tarihli hava fotoğrafı: Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan fotoğraf incelenen dönemin sonundaki durumu belgelemesi açısından önemli bir veri kaynağıdır.

Hisar Bölgesi en yoğun haline gelmiştir. Yeşil alanların daha fazla azaldığı görülmektedir.

Kuzey kısımdaki kamusal yapılar artarak aynı fonksiyonda kullanılmaya devam etmiştir. Zindan Kapı yıkıntı halde evlerin arasında kalmıştır.

Hava Fotoğrafı 4. 1996 tarihli Hava Fotoğrafı (kısmi). Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

Hisar Bölgesi özelinde, 1862 Suphi Bey haritası ve 1939 tarihli hava fotoğrafları incelendiğinde, bölgede düşük yapı yoğunluğu ve geleneksel konut dokusunun hâkim olduğu görülmektedir. Ancak 1969 yılına ait hava fotoğraflarında, bölgede yapılaşmanın arttığı ve yeni yapı lekelerinin oluştuğu tespit edilmektedir. 1990'lara gelindiğinde ise, bölgedeki yapı yoğunluğu belirgin şekilde artmış, geleneksel doku büyük ölçüde dönüşüme uğramıştır.

Hava Fotoğrafı 5. Hava Fotoğrafları Kıyaslaması 1939 – 1969 – 1996. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

2.2. Katmanlı Göçlerin Motivasyonları

Bu çalışmada "katmanlı göç" kavramı, farklı zaman dilimlerinde, farklı sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle gerçekleşen ve kent dokusunda çeşitli katmanlar oluşturan göç hareketlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bursa özelinde katmanlı göçlerin motivasyonlarını, üç temel endüstriyel gelişim dönemi üzerinden incelemek mümkündür:

1. Endüstri 1.0 (1860-1920): Bu dönemde, özellikle ipek sanayiinin gelişimiyle birlikte Bursa'ya yönelik ilk endüstriyel göç hareketleri başlamıştır. 1862 Suphi Bey Haritası'nda görülebilen fabrika yapıları, kentin ilk endüstriyel tesislerine işaret etmektedir. Bu dönemde göç edenler genellikle yakın kırsal alanlardan gelen ve endüstriyel işgücüne katılan kesimlerdir. Bursa'da 1800lü yıllarda 4500 kadar işçinin istihdam edildiği 50 kadar irili ufaklı ipek fabrikası olduğu kaynaklarda yer almaktadır (Seyitdanlıoğlu, 2009).

Harita 5. 1862 Suphi Bey Haritası'nda ipek fabrikası yapıları

2. Endüstri 2.0 (1950-1975): Türkiye'nin planlı kalkınma döneminde, Bursa'da özellikle tekstil sanayiinin gelişmiş olup otomotiv sektörü başlamıştır. 1961 yılında kurulan ilk organize sanayi ile 1968 yılında Tofaş fabrikasının kurulmasıyla başlayan ikinci endüstriyel dalga, kente yönelik göçleri hızlandırmıştır. 1970'li yıllarla birlikte şehre gelen yoğun göç dalgası plansız bir büyümeye sebep olmuştur (Batkan, 1996). Bu dönemde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Bursa'ya yönelen göç hareketleri, kentsel

dokunun değişmesine neden olmuştur. Bunun yanında Balkanlar'dan göçlerin başladığı dönem olarak da şehrin dokusunda ve demografik yapısında değişikliklere vesile olmuştur.

Fotoğraf 1. Tofaş Fabrikası 1971. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

3. Endüstri 3.0 (1975-1990): Otomotiv yan sanayiinin gelişimi ve tekstil sektöründeki büyümeyle karakterize edilen bu dönemde organize sanayi sayısı da artmıştır. Bursa'ya yönelik göçler daha çeşitli bölgelerden ve daha geniş bir sosyo-ekonomik yelpazeden gerçekleşmiştir. Bu dönemde, özellikle Balkanlar'da yaşanan Büyük Göç ile gelen göçmenler de kentin demografik yapısına katkıda bulunmuştur.

Fotoğraf 2. Bursa Organize Sanayi. Kaynak: Bursa Ticaret Sanayi Odası Arşivi

Bu üç farklı dönemde gerçekleşen göç hareketleri, Hisar Bölgesi'nin mekânsal ve sosyal dokusunda katmanlı bir değişim yaratmıştır. Özellikle ikinci ve üçüncü endüstriyel dönemler, bölgenin geleneksel yapısının hızla dönüşmesine yol açmıştır.

Sonraki dönemlerde Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 gelişmeleri de olmuştur. Endüstri 4.0, ile beraber dijital çağ başlar. Nesnelerin interneti ve otomasyon aracılığıyla üretimi dijitalleştirerek verimliliği ve esnekliği artırmayı hedefler. Endüstri 5.0 ise bu teknolojik gelişmeleri insan odaklı bir yaklaşımla birleştirerek, insan ve makine işbirliğini ön plana çıkarıp daha sürdürülebilir, dayanıklı ve insan merkezli bir endüstriyel dönüşümü amaçlamaktadır.

Sanayi devrimleri ve toplum değişimlerini birbiriyle etkilenerek gelişmiştir. Kendi içinde dönemlere ayrılır:

Toplum 1.0 (Avcı-Toplayıcı Toplum): Henüz bir endüstri devrimi yaşanmamış olup, insanlar doğaya bağlı, göçebe ve temel ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılıkla karşılayan bir yapıdadır

Toplum 2.0 (Tarım Toplumu): Tarım devrimiyle yerleşik hayata ve insan/hayvan gücüne dayalı üretime geçerken, Endüstri 1.0 buhar gücüyle mekanik üretime geçişi başlatmıştır.

Toplum 3.0 (Sanayi Toplumu): Endüstri 2.0'ın getirdiği elektrik, seri üretim ve kitlesel fabrika üretimiyle şekillenmiş, kentleşmenin ve sınıfsal ayrımların belirginleştiği bir toplum yapısıdır.

Toplum 4.0 (Bilgi Toplumu): Endüstri 3.0'ın temelini oluşturan bilgisayarlar, internet ve otomasyon sayesinde bilginin merkezi bir rol oynadığı, hizmet sektörünün öne çıktığı toplumdur.

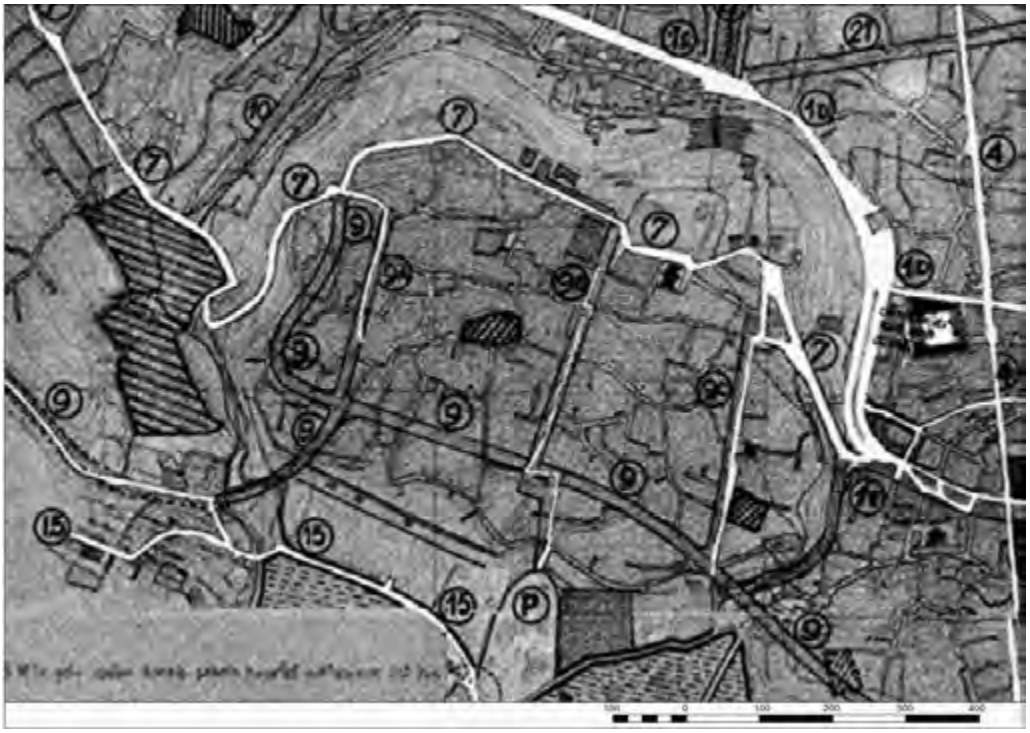
Toplum 5.0 (Süper Akıllı Toplum): Endüstri 4.0'ın getirdiği yapay zeka, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri gibi teknolojileri insan odaklı bir yaklaşımla toplumsal sorunların çözümüne entegre eden, dijital ve fiziksel dünyanın bütünleştiği bir toplum hedefini ifade eder.

2.2. İmar Planlarındaki Önlemler

Bursa'nın planlı gelişimi için çeşitli dönemlerde hazırlanan imar planları, kentin göç kaynaklı büyümesini yönlendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, üç önemli planlama çalışması öne çıkmaktadır:

1. 1940 Yılı Prost Planı: Fransız şehir plancısı Henri Prost tarafından hazırlanan bu plan, İstanbul için hazırladığı plan ile benzer özellikler göstermektedir (Bilsel, 2009). Bursa'nın kentin gelişimini kontrollü bir şekilde yönlendirmeyi amaçlamıştır. Plan, bulvarlar, parklar ve yeşil alanlar öngörerek şehrin daha düzenli büyümesini hedeflemiştir.

Tarihi dokuyu korumayı hedef olarak alırken tarihi kent merkezinde yeni yollar önermiştir. Hisar Bölgesinde 9 metrelik yeni bir yol önerisinin yanında bazı yolları da genişletme önerisinde bulunmuştur. Ancak plan, tam olarak uygulanamamıştır.

Harita 6. 1940 Prost Planı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

2. 1962 Yılı Piccinato Planı: İtalyan şehir plancısı Luigi Piccinato tarafından hazırlanan bu plan, 1958 Çarşı Yangını sonrasında planlama çalışmaları yapılması için hazırlanmıştır. Tarihi dokuyu korumayı önermiş, mevcut yolları genişletme planının ugun olmadığını, tarihi dokuyu bozacağını belirtmiştir (Piccinato, 1961). Piccinato Planı'nda, Hisar Bölgesi ve çevresindeki tarihî yapı ve sokak dokusunu korumaya yönelik öneriler geliştirilmiş, ancak bu öneriler büyük ölçüde hayata geçirilememiştir.

Bursa'nın sanayi gelişimini ve göç hareketlerini dikkate almıştır. Nüfus artışının temel sebebinin göç olduğunu belirtmiştir. Bu çoğalmanın şehircilik düzenlemeleriyle halledilemeyeceğini düşünür. Sorunun temeline inerek göçün sebeplerinden olan sanayileşme için daha kapsamlı bir müdahaleler programı oluşturmaktan bahseder (Piccinato, 1961).

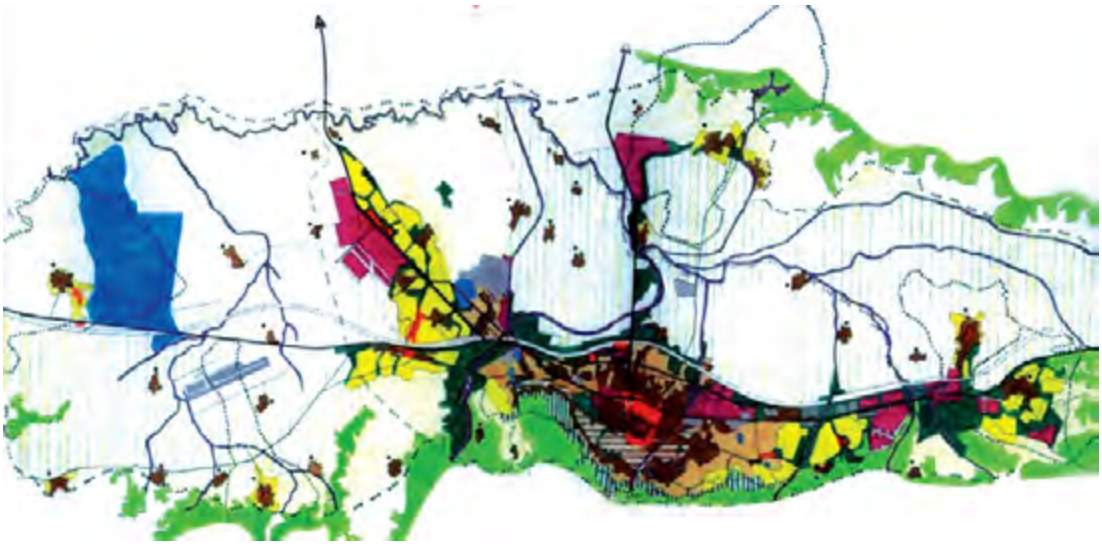

Harita 7. 1962 Piccinato Planı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

Görsel 2. Piccinato Bursa Eskizi. Kaynak : Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

3. 1976 Yılı Kent Bütünü ve Çevresi 1/25000 Ölçekli Nazım İmar Planı: Bursa Nazım Plan Bürosu tarafından hazırlanan bu plan, kentteki hızlı nüfus artışını karşılamak üzere doğu batı aksında yeni yerleşim alanları önermiş, ancak mevcut yapılaşmayı şekillendirmekten ziyade, artan nüfusa yeni alanlar açma motivasyonuyla hareket etmiştir. Tarım topraklarını korumayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Hisar Bölgesi gibi tarihî alanların dönüşümünü yönlendirmede yetersiz kalmıştır.

Harita 8. 1976 Yılı Kent Bütünü ve Çevresi 1/25000 Ölçekli Nazım İmar Planı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

4. 1995 Yılı 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı : Bursa Nazım Plan Bürosu tarafından 1976 yılı 1/25000 Ölçekli Nazım İmar Planı hükümleri kapsamında 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı hazırlanmıştır. Plan kapsamında sanayi bölgeleri bir nebze şehrin sınırlarını oluşturmuştur. Kentin batı yönünde daha fazla büyümesi kararı alınmıştır. Ana ulaşım akslarında yoğunluk artışı sağlanmıştır. Tarihi bölgeler ve Hisar Bölgesi yapı yoğunluğu korunacak alan olarak belirlenmiştir. Ancak 1996 yılı hava fotoğrafı bölgede yapılaşmanın değiştiğini ve yeni yapılmanın olduğunu göstermektedir.

Harita 9. 1995 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

5. 2007 Yılı 1/1000 Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı: Muradiye Bölgesi'nden başlayarak Hanlar Bölgesi'ne kadar geniş bir alanı kapsayan Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı tarihi kültürel mirasın korunmasını amaçlamaktadır. Bunu yapmak için koruma kullanma dengesi sağlayarak tarihi kent silüetini korumak için yeni yapılarda özel yapılaşma şartları getirmiştir. 1/500 ölçekli kütle planları da hazırlanmıştır. Bunların yanında cephe, çıkma oranları, kat yükseklikleri, çatı piyesleri, pencere boyutlarından yapıların renklerine kadar belli bir düzen sağlamak amaçlanmıştır. Ancak plan şartlarında belirtilen etkenler yeterli görünmemektedir.

Harita 10. 2007 1/1000 Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

Bu planlama çalışması karşılaştırıldığında, özellikle Piccinato Planı'nın göç olgusuna daha kapsamlı bir yaklaşım getirdiği, ancak planın uygulanamaması nedeniyle Bursa'nın ve özelde Hisar Bölgesi'nin kontrolsüz bir şekilde dönüşmesinin önlenemediği görülmektedir.

3. YÖNTEM VE KAPSAM

Bu çalışmada, Hisar Bölgesi'nin 1960-1990 yılları arasındaki mekânsal ve sosyal değişimini incelemek için tarihsel haritalar ve hava fotoğrafları analiz edilmiş, imar planları ve ilgili dokümantasyon incelenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynakları şunlardır:

- 1862 tarihli Suphi Bey Haritası
- 1939, 1969 ve 1999 yıllarına ait hava fotoğrafları

- 1940 Prost Planı ve raporu
- 1962 Piccinato Planı ve açıklama raporu
- 1995 Yılı 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı
- 2007 1/1000 Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı

Bu veriler, dijitalleştirilmiş ve analiz edilmiştir. Yapılaşma yoğunluğu ve niteliği, kamu yapılarının oranı ve yeşil alan oranları gibi parametreler üzerinden bölgenin mekânsal değişimi değerlendirilmiştir.

Harita 11. İmar Planları. 1940 Prost Planı, 1962 Piccinato Planı, 1995 1/5000 İmar Planı, 2007 1/1000 Koruma Amaçlı İmar Planı.

Bunun yanı sıra, çalışmada Kemal Ahmet Arü'nün "Türk Kenti" kitabında önerilen analiz yöntemleri de Hisar Bölgesi özelinde uyarlanmış ve uygulanmıştır (Arü, 1998). "Türk Kenti" kitabı, şehir planlama yazınına katkı sağlayan, bilgi ve belgelerle desteklenmiş analitik bir çalışmadır. Kitapta kentler, nüfus büyüklükleri ve makroformlarına göre sınıflandırılmış; mahalle yapısı, kent dokusu, nüfus ve yapı yoğunluğu gibi ölçütlerle karşılaştırmalar yapılarak kent tipolojileri oluşturulmuştur. Sistematik yaklaşımıyla, Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarına önemli bir kaynak ve referans sunmaktadır. Bu kapsamda, bölgenin sokak dokusu, yapı-parsel ilişkileri, yapıların konumlanma biçimleri ve açık alan kullanımları analiz edilmiştir.

Ayrıca, bölgedeki sosyal değişimi anlamak için nüfus verileri, demografik yapı ve sosyo-ekonomik göstergeler incelenmiştir. Bu veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivinden elde edilmiştir.

3.1. Karşılaştırmalı Mekân Programı

Hisar Bölgesi'nin mekânsal gelişimini analiz etmek için, Kemal Ahmet Arü'nün "Türk Kenti" kitabında önerdiği analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda, kentsel mekân ve çevresi dört ana başlık altında incelenmiştir:

1. **Fonksiyon Dağılımı:** Her dönem için yapıların hangi fonksiyonlarda kullanıldığı ve alanlarının dağılımı karşılaştırılmıştır.
2. **Yapı-Parsel İlişkisi:** Geleneksel dokunun karakteristik özelliklerinden olan yapı-parsel ilişkisinin zaman içindeki değişimi ile eski doku/ yeni doku analiz edilmiştir.
3. **Sokak Dokusu ve Ulaşım Ağı:** Sokak genişlikleri, sokak dokusu ve ulaşım ağının zaman içindeki değişimi karşılaştırılmıştır.
4. **Yeşil ve Açık Alanlar:** Kentsel bahçecilik alanları, avlular ve ortak kullanım alanlarının dönüşümü incelenmiştir.

Bu analizler sonucunda, her dönem için kentsel dokunun temel karakteristikleri belirlenmiş ve dönemler arası karşılaştırmalar yapılmıştır.

Karşılaştırmalı mekan analizleri için en net veri sunabilecek 1862 Suphi bey Haritası, 1996 Halihazır Harita ve Güncel Koruma Amaçlı İmar Planı ele alınmıştır. Genellenebilir örneklem için uygun bir ada şeçilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Seçilen ada Hisar bölgesinin yaklaşık orta kısmında yer alan ada Oruçbey Caddesi, Satı Caddesi ve 6. Kale Sokak arasında kalan kısımdır.

Harita 12. Karşılaştırmalı Mekan Analizleri çalışma adası

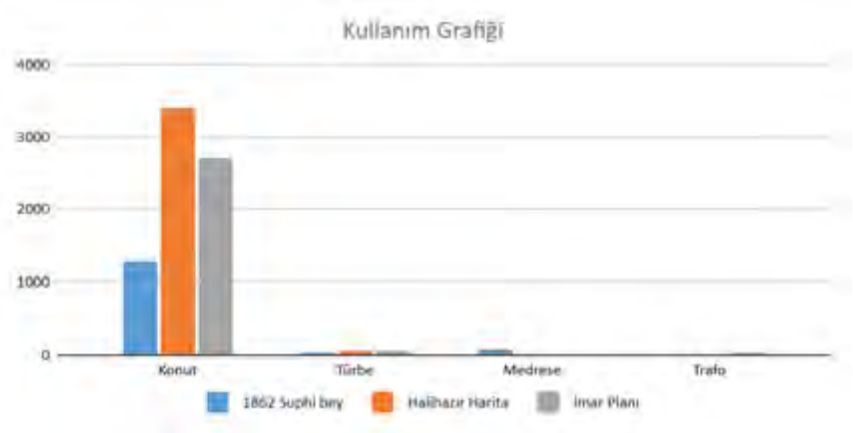
3.1.1. Fonksiyon Dağılımı

Harita 13. Fonksiyon Dağılımı Harita Analizi

Tablo 2. Fonksiyon Dağılımı Tablosu

Alanlar	Konut	Türbe	Medrese	Trafo	Oran
1862 Suphi bey	1285	28	73	0	
Halihazır Harita	3413	51	0	0	266%
İmar Planı	2711	51	0	20	211%

Grafik 2. Fonksiyon Dağılımı Grafiği

Fonksiyon dağılımı analizi ile dönemlere göre konut alanları ve fonksiyonlardaki değişiklikler dikkat çekmiştir. 1862 yılına oranla mevcut konut kullanımı%266 oranında artmıştır. Halbuki 1/500 ölçekli olarak kütle çalışması yapılan Koruma Amaçlı İmar Planı'na göre bu oran %211'dir. Mevcut halihazır kullanımdan 702 m^2 daha az bir kullanım öngörülmüştür.

Bunun yanında 1862 yılında ada içerisinde türbe ve medrese var iken güncel kullanımda konut haricinde fonksiyon bulunmamaktadır. Yalnızca kullanım ihtiyacı olarak trafo yeri belirlenmiştir. Bu da mahalle kullanımında çeşitli fonksiyonlarla yaşantının çeşitlenmediğini göstermektedir.

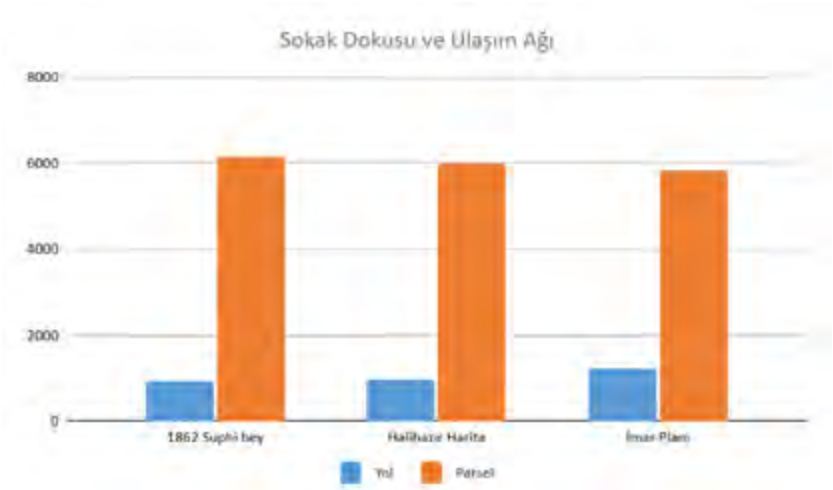
3.1.2. Yapı Parsel İlişkisi

Harita 14. Yapı Parsel İlişkisi Harita Analizi

Tablo 3. Yapı Parsel Ilişkisi Tablosu

Alanlar	Yapı	Parsel	Oran (%)
1862 Suphi bey	1386	6168	22%
Halihazır Harita	3464	5812	60%
İmar Planı	2782	5987	46%

Grafik 3. Yapı Parsel İlişkisi Grafiği

Yapı parsel ilişkisi analizinde parsel alanlarında büyük değişiklikler olmamasına karşın 1862 yılında 1386 m^2 olduğu, günümüzde ise 3464 m^2 olduğu görülmüştür. Koruma Amaçlı İmar Planı ise 2782 m^2 yapı oturum alanı önermektedir. Bu yüksek değişiklik yapı yoğunluğu, sokak algısı, silüet ilişkileri ve bahçe kullanımları açısından büyük farklılıklar oluşturmaktadır.

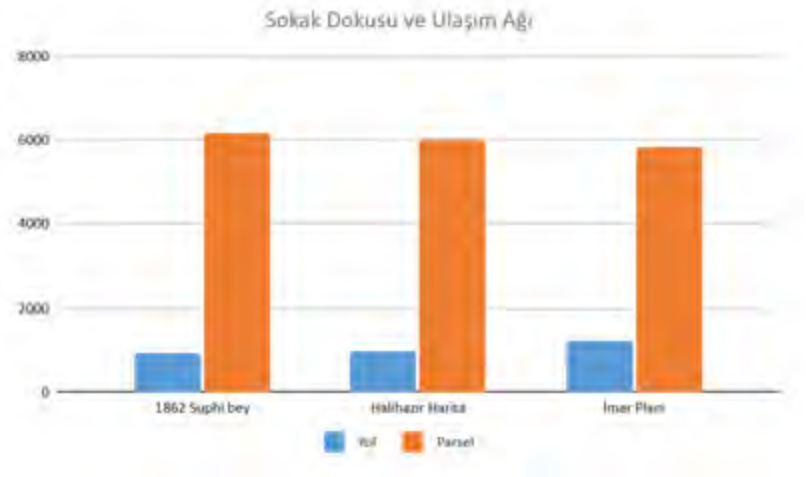
3.1.3. Sokak Dokusu ve Ulaşım Ağı

Harita 15. Sokak Dokusu ve Ulaşım Ağı Harita Analizi

Tablo 4. Sokak Dokusu ve Ulaşım Ağı Tablosu

Alanlar	Yol	Parsel	Oran (%)
1862 Suphi bey	944	6168	15%
Halihazır Harita	989	5987	17%
İmar Planı	1219	5812	21%

Grafik 4 . Sokak Dokusu ve Ulaşım Ağı Grafiği

Sokak dokusu ve ulaşım ağı analizi ile sokak kurgusundaki değişiklikler dikkati çekmektedir. Kısmi bir alanda çalışıldığı için bütünsel açıdan değerlendirmek zor olsa da özellikle çıkmaz sokakların 1862 yılında da kimlikli olarak var olması sokak dokusu adına önemli bir veri sunmaktadır. Koruma Amaçlı İmar Planı'nda çıkmaz sokaklar Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği 26. Maddesi gereği yapılamayacağından birleştirilerek sokak alanı arttırılmıştır. Halihazır harita üzerinden yol kesitlerinde büyük değişiklikler olmaması yapı alanlarının artması ile birlikte değerlendirildiğinde olumsuz bir yön olarak dikkat çekmektedir.

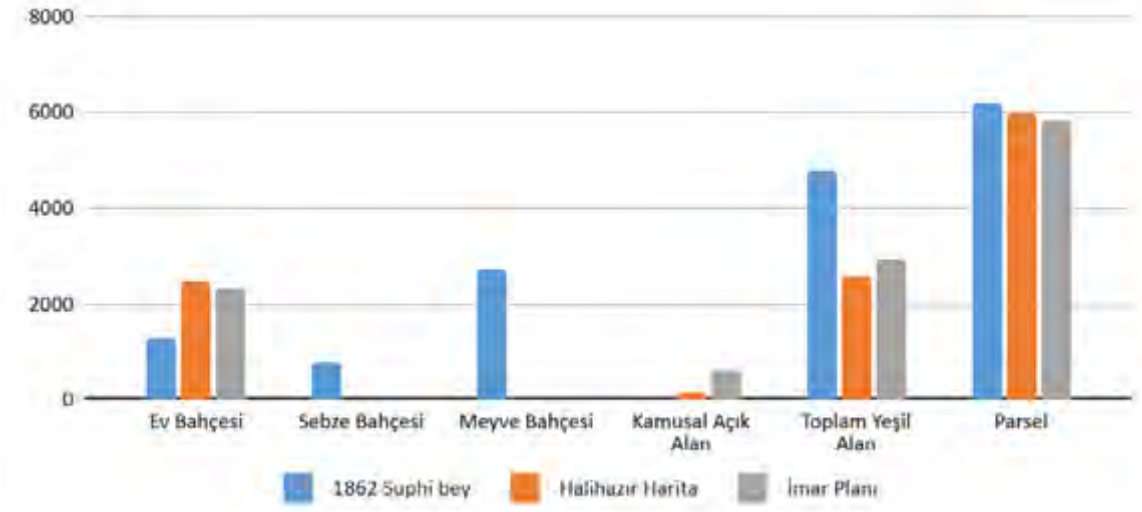
3.1.4. Yeşil ve Açık Alanlar

Harita 16. Yeşil ve Açık Alanlar Harita Analizi

Tablo 5. Yeşil ve Açık Alanlar Tablosu

Alanlar	Ev Bahçesi	Sebze Bahçesi	Meyve Bahçesi	Kamusal Açık Alan	Toplam Yeşil Alan	Parsel	Oran (%)
1862 Suphi bey	1290	767	2727	0	4784	6168	78%
Halihazır Harita	2459	0	0	123	2582	5987	43%
İmar Planı	2329	0	0	598	2927	5812	50%

Grafik 5. Yeşil ve Açık Alanlar Grafiği

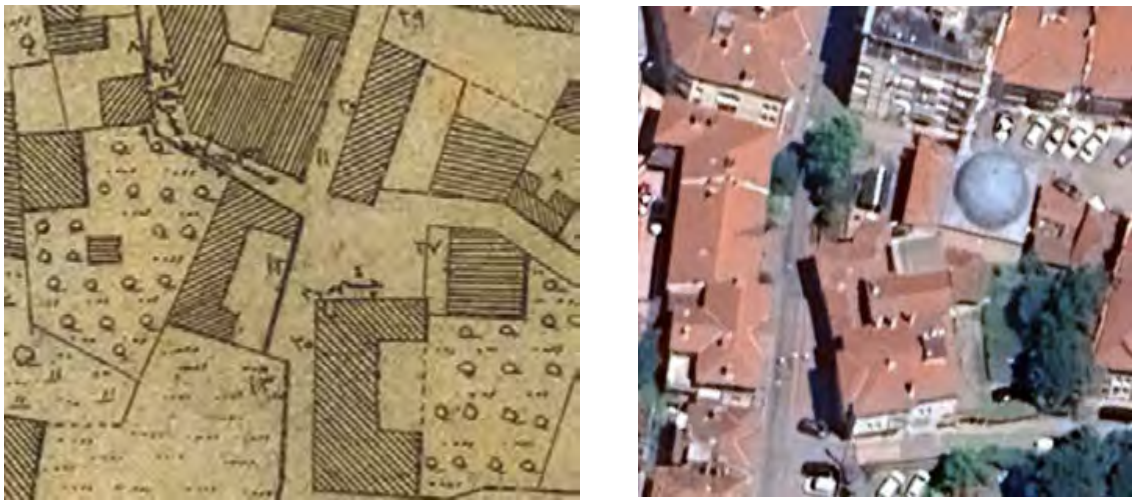
Yeşil ve açık alanlar analizi ile parsel içi yapı oturum alanı haricinde kalan alanlar ile kamusal açık alanların nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Suphi Bey Haritasında kamusal açık alanlar bulunmamasına karşın parsel içi açık alanlar ev bahçesi, meyve bahçesi ve sebze bahçesi olarak detaylandırılmıştır. Kamusal açık alan Halihazır Haritada 132 m^2 olarak görünürken Koruma Amaçlı İmar Planında 598 m^2 olması gerektiği görülmektedir. Bu da halihazır durumda imar planına uygun olarak kamusal açık alan oluşturulmadığı, özel parsel içerisinde kaldığı görünmektedir.

Toplam yeşil ve açık alan oranlarına baktığımızda ise 1862 yılında mevcut durumdan 2 katına yakın seviyede olduğu görünmektedir.

3.2. Tarihsel Doku Değişimi

Hisar Bölgesi'nin tarihsel dokusundaki değişimi analiz etmek için, yapı tipolojileri, yapım teknikleri ve malzeme kullanımındaki dönüşüm incelenmiştir. Bu kapsamda, geleneksel ahşap konutların yerini betonarme yapıların almasının nedenleri ve bu değişimin kentsel dokuya etkileri araştırılmıştır.

1862 haritası ile 1939 hava fotoğrafı karşılaştırıldığında, bölgedeki yapı stokunun büyük ölçüde korunduğu, ancak 1960'lardan sonra hızlı bir değişim sürecine girdiği görülmektedir. Bu değişim sürecinde, özellikle 1970'li yıllarda yaygınlaşan betonarme yapım tekniğinin, bölgedeki tarihi konutların yıkılmasına ve yerlerine bahçelerini de dahil ederek çok katlı apartmanların inşa edilmesine yol açtığı tespit edilmiştir. 1990 yılından sonra kent merkezi karakter değiştirip kentin gelişimi batıya yönelmiştir.

Görsel 3. 1862 ve 2023 yılları arasında Kavaklı Caddesinde yer alan Kavaklı Camii'nin zaman içindeki değişimi (Kaynak : Bursa Büyükşehir Belediyesi)

Fotoğraf 3. Kavaklı Camii ve karşısındaki yapı. Kaynak: Tarihi Fotoğraf, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi. Güncel Fotoğraf, Faruk Özgökçe Arşivi

Kavaklı Caddesi Tophane Meydanı ile Üftade Camii arasında bağlantı sağlayan bir caddedir. 1862 haritasında da günümüzde de varlığını daim eden cadde ortasında yer alan Kavaklı Camii çevresindeki doku bahçe kullanımının azalması, kütle oturumlarının ve kat sayılarının artması ile değişime uğramıştır.

3.3. Sosyal ve Fiziksel Doku Değişimi

Hisar Bölgesi'nin sosyal dokusundaki değişimi analiz etmek için, bölgedeki nüfusun demografik özellikleri, sosyo-ekonomik yapısı ve kültürel özellikleri incelenmiştir. Bölgenin Osmanlı döneminde üst sınıf ailelerin ve esnafın yaşadığı bir mahalle olma özelliği, 1990'lardan sonra değişmeye başlamış, farklı sosyo-ekonomik grupların bölgeye yerleşmesiyle yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Uzun çalışma saatleriyle iş hayatında olan insanlar artık bahçelere ve evlere bakacak vakit ayıramamaktadır.

Fiziksel doku değişimi ise, yapı tipolojileri ndeki dönüşüm, arazi kullanımındaki değişiklikler ve kentsel fonksiyonların yeniden organizasyonu üzerinden analiz edilmiştir. Geleneksel 2 veya 3 katlı bahçeli ahşap evlerin yıkılarak yerlerine ön bahçesiz 3 ve 5 katlı bitişik nizam betonarme apartmanlar almıştır. Aynı parselde bir geniş aile yaşarken sonrasında yapılan apartman tipolojisinde her katta ayrı çekirdek aileler yaşamaya başlamıştır. Geniş aileden çekirdek aileye geçen sosyolojik dönüşümün mekana yansıması olarak kaçınılmaz bir süreçtir. Dolaylı olarak da kentsel bahçecilik kültürünün gerilemesi ve yeşil alanların azalmasına neden olmuştur. Komşuluk ilişkileri de değişmeye başlamış, göçlerle farklı bölgelerden gelen aile sayıları arttıkça komşuluk ilişkileri zayıflamıştır. Bu dönüşüm bölgenin fiziksel ve demografik dokusunda radikal bir değişim yaratmıştır.

Görsel 4. 1862 ve 2023 yılları arasında Ortapazar Caddesi'nin zaman içindeki değişimi (Kaynak : Bursa Büyükşehir Belediyesi)

Ortapazar Caddesi Hisar Bölgesini kuzey ve güney olarak iki parçaya ayıran bir caddedir. 1862 Suphi Bey haritasında doğrusal bir cadde olmadığı, girintili çıkıntılı olduğu, çevresindeki yapıların ise yan bahçelerle hareketli ve yaşayan bir cephe oluşturduğu görülmektedir.

2023 Hava Fotoğrafında ise doğrusal ve daha geniş bir cadde haline geldiği görülmektedir. Yapılar ise yan bahçeler iptal edilerek yapı kütlesi büyüyerek cadde hizasında sıralandığı görülmektedir. Eski dokudan kalan tek yapı cadde hizasının ilerisinde kalmış ve yolu daraltarak kendini göstermiştir.

Hava Fotoğrafı 6. 2023 Hava Fotoğrafında Kale Sokak ve 1. Orta Sokak

Fotoğraf 4. Kale Sokak ve 1. Orta Sokak. Kaynak: Faruk Özgökçe Arşivi

Kale Sokak Bursa'nın en az değişen sokaklarından biridir. Tophane Meydanı'na yakın olan sokak az katlı, ön ve yan bahçeli konut dokusuyla dikkat çekmektedir. Yakın bölgedeki 1. Orta Sokak ise çok dar bir

sokak olmasına rağmen ön ve yan bahçe olmadan bitişik nizam yapılarla daha da dar bir etki oluşturmaktadır. Sokağın kullanımı farklılaşmış, sosyal yapıdaki değişim fiziksel yapıda da kendini göstermiştir.

4. BULGULAR

4.1. Yapılaşma Yoğunluğu ve Arazi Kullanımı

Araştırma sonucunda, Hisar Bölgesi'nin yapılaşma yoğunluğunda ve arazi kullanımında önemli değişiklikler tespit edilmiştir. 1862 Suphi Bey Haritası ve 1939 hava fotoğrafında bölgenin düşük yapı yoğunluğuna sahip olduğu, geniş bahçelerin ve yeşil alanların varlığı dikkat çekmektedir. 1969 hava fotoğrafında ise, yapılaşmanın arttığı, bahçeli alanların azaldığı ve yapı adalarının daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. 1999 hava fotoğrafında, bölgedeki yapılaşma yoğunluğunun daha da arttığı, çok katlı yapıların yaygınlaştığı ve yeşil alanların minimuma indiği tespit edilmiştir.

Yapılan analizlere göre, 1939'dan itibaren yapılaşma oranları artmıştır.1862 Suphi Bey Haritası ile Güncel Halihazır Harita üzerinden yapılaşma yoğunluğu tablosu oluşturulmuştur. Bu durum, bölgedeki yapılaşma baskısının ve arazi kullanım yoğunluğunun giderek arttığını göstermektedir

4.2. Nüfus Yapısı ve Demografik Değişim

Hisar Bölgesi'nin nüfus yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1950'li yıllarda bölgede yaklaşık 5.000 kişi yaşarken, 1970'lerde bu sayı 15.000'e, 1990'larda ise 25.000'e ulaşmıştır (TÜİK, 2000). Bu hızlı nüfus artışı, bölgedeki konut talebini arttırmış ve yoğun yapılaşmayı tetiklemiştir.

Demografik yapıdaki değişim, aynı zamanda bölgenin sosyo-ekonomik profilini de etkilemiştir. Geleneksel olarak esnaf ve zanaatkârların yaşadığı bir mahalle olan Hisar Bölgesi, 1960'lardan sonra farklı sosyo-ekonomik grupların yerleşim alanı haline gelmiştir. Özellikle sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin ve orta sınıf ailelerin bölgeye yerleşmesiyle, sosyal doku çeşitlenmiştir (Maydaer, 2009). Geniş aileden çekirdek aileye geçişte aile sermeyesinden kişisel sermayeye de dönüşür. Bu da birlikte hareket kabiliyeti yitirilmiş, bireysel hareket eden komşuluk ilişkileri zayıflamış bir sosyal yapı haline gelir.

4.3. Yapı Tipolojileri ve Mimari Karakterdeki Değişim

Hisar Bölgesi'nin mimari karakterinde de önemli değişiklikler tespit edilmiştir. 1939'da bölgede geleneksel Osmanlı konut mimarisi hâkimken, 1969'da modern mimarinin etkileri görülmeye başlanmış, 1999'da ise dönemin mimari anlayışla inşa edilmiş yapılar yaygınlaşmıştır.

Geleneksel konutların yerini apartmanların almasıyla, bölgenin silueti ve mekânsal algısı değişmiştir.1939 ile 1996 yılları arasındaki yapıların yoğunlukları artmış, . Bu durum, bölgedeki yapı yoğunluğunun dikey yönde de arttığını göstermektedir.

Görsel 5. Kavaklı Caddesi Cephe Sağlıklaştırma Projesi. 2011. Sağ ve Sol Cepheler. Tarihi Yapılar ile bitişik nizam yapılar kıyaslaması. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

Kavaklı Caddesi 2011 yılında zemin düzenlemesi ve cephe sağlıklaştırma projesi ve uygulaması yapılmıştır. Caddede tarihi yapılar olan Kavaklı Camii, Haraççıoğlu Medresesi ve sivil mimarlık örneği konut yapıları yer almaktadır. Tarihi yapılarda bahçeli düzen sağlayan yapı oturumları ve hareketli cepheler dikkat çeker. Betonarme yapılar ise parsele ön bahçe olmaksızın yerleşmiş ve yapı yoğunluğunu arttırmıştır. Bu yoğunluk yapılarda cephe hareketi yapmaya imkan bırakmamış, 5 kata kadar kat yüksekliğine ulaşan yapılar ortaya çıkmıştır.

4.4. Planlama Kararlarının Etkisi

Araştırma kapsamında incelenen planlama çalışmalarının, Hisar Bölgesi'nin dönüşümünü yönlendirmedeki etkinliği de değerlendirilmiştir. 1940 Prost Planı ve 1962 Piccinato Planı'nda, bölgenin tarihî karakterinin korunmasına yönelik öneriler geliştirilmiş olmasına rağmen, bu önerilerin büyük ölçüde hayata geçirilemediği tespit edilmiştir.

Harita 18. İmar Planları Kıyaslaması 1940 Prost Planı – 1962 Piccinato Planı. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

Piccinato Planı'nda öngörülen koruma önlemlerinin uygulanmaması, bölgedeki kontrolsüz yapılaşmayı hızlandırmıştır. Piccinato planında 1980 tahmini 250.000 olarak belirlenen nüfus, alınan göçlerle 1975'te 350.000'e ulaşarak kentin kuzeyinde ovada, güneyinde yamaçlarda kaçak yapılaşmalara yol açmıştır (Tekeli, 2008). 1976 Nazım İmar Planı'nda ise, Hisar Bölgesi'nin tarihî karakteri yeterince vurgulanmamış, plan bölgenin değişen ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Güncel Koruma Amaçlı İmar Planı

Harita 17. Koruma Amaçlı İmar Planı – Güncel Halihazır Durum Kıyaslaması. Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi

ile halihazır durum arasında uyumsuzluklar devam etmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, Bursa Hisar Bölgesi'nin 1960-1990 yılları arasında geçirdiği mekânsal ve sosyal değişimi, katmanlı göç olgusu bağlamında incelemiştir. Araştırma bulguları, 1890-1920'ler arasında başlayan ve 1960-1990 döneminde hızlanan sanayi yatırımlarının tetiklediği göçlerin, bölgenin kentsel dokusunda önemli dönüşümlere yol açtığını göstermektedir.

Hisar Bölgesi'nde yaşanan değişim, sadece mekânsal bir dönüşüm değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir dönüşüm olarak da değerlendirilmelidir. Geleneksel konut dokusunun yerini apartmanların alması, bahçeli evlerin azalması ve sokak dokusunun değişmesi, bölgedeki yaşam biçimini ve komşuluk ilişkilerini de etkilemiştir.

Planlama çalışmalarının, özellikle Piccinato Planı'nın uygulanmaması, bölgedeki kontrolsüz gelişimin temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bursa Nazım Planı ise göç tehlikesini önlemeyi değil düzenlemeyi amaçlamaktadır.

Katmanlı göçlerin etkisiyle bölgede yapı yoğunluğu artmış, kentsel bahçecilik amaçlı yeşil alanlar azalmış ve sosyal dokuda belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu durum, sadece Hisar Bölgesi için değil, Bursa'nın geneli için de önemli bir planlama dersi sunmaktadır. Göç olgusunun kentsel mekân üzerindeki dönüştürücü etkisi, planlama çalışmalarında dikkate alınması gereken temel faktörlerden biridir.

Fotoğraf 5. Ulucami Minaresi'nden Üftade Camii ve çevresine bakış. 2022 (Osmangazi Belediyesi Arşivi) - 1957 (Ara güler Arşivi)

Bu çalışma, Hisar Bölgesi örneği üzerinden, Türkiye'deki tarihi kent merkezlerinin modernleşme ve göç karşısındaki dönüşümünü anlamaya katkı sunmaktadır. Araştırma bulguları, planlama ve koruma politikalarının etkinliğini sorgulamakta ve gelecekteki kentsel dönüşüm projelerinde dikkate alınması gereken hususları ortaya koymaktadır.

Kemal Ahmet Arü'nün Türk Kenti kitabında bahsettiği gibi tarihi kent merkezlerindeki mimari mirasın ve bize bıraktığı tarihi çevreyi çağdaşlaştırarak içinde yaşamanın araştırılmasıdır. (Arü, 1998)

Araştırma sonuçları, nüfus artışının belirli dönüm noktalarının saptanmasına ve bu değişimlerin sebeplerinin irdelenmesine olanak tanımaktadır. Özellikle 1960'lı yıllarda Tofaş fabrikasının kurulmasıyla başlayan ikinci endüstriyel dönem ve 1970'li yıllarda otomotiv yan sanayiinin gelişimiyle karakterize edilen üçüncü

endüstriyel dönem, Hisar Bölgesi'ndeki mekânsal ve sosyal değişimin kritik dönüm noktaları olarak belirlenmiştir.

Bursa'nın endüstriyel gelişimi ile kentsel morfolojisindeki değişim arasındaki ilişki, kentleşme kuramları açısından da değerlendirilmelidir. Lewis Mumford'un "The City in History" (1961) adlı eserinde vurguladığı gibi, sanayileşmenin kent formuna etkileri, sadece fiziksel değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel boyutlarda da kendini göstermektedir. Hisar Bölgesi örneği, bu kuramsal çerçeveyi destekleyen somut bir vaka çalışması sunmaktadır.

Bölgedeki katmanlı göç olgusunun yarattığı sosyo-mekânsal dönüşüm, mahalle ölçeğinde arazi kullanımının değişimidir. Endüstriyel gelişim ve göç hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte, Hisar Bölgesi'ndeki mekânsal dönüşüm de ivme kazanmış, geleneksel kent dokusunun yerini modern yapılaşma hızla almıştır.

Sonuç olarak, Bursa Hisar Bölgesi'nin 1960-1990 yılları arasındaki değişimi, Türkiye'nin kentleşme sürecinde yaşanan temel sorunları ve dinamikleri yansıtan önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bu örnek üzerinden elde edilen bulgular, tarihi kent merkezlerinin korunması ve yaşatılması için daha etkin planlama ve uygulama stratejilerinin geliştirilmesine ve geliştirilen yöntemlerin uygulanması bilincine katkı sağlayabilir.

Kentsel morfolojinin bileşenleri ile yapılan değerlendirme sayesinde Whitehand'in belirttiği gibi gelecekteki kentsel biçimin üretilmesine yönelik fikirler oluşturmasına dayanak oluşturacaktır (Whitehand, 2001). Devam edecek çalışmalar için, Hisar Bölgesi'ndeki değişimin 1990 sonrasındaki sürecini de kapsayacak şekilde ele alınması ve mevcut durumun planlama stratejileri geliştirilerek değişime uyumlu hale getirilmesi önerilebilir. Ayrıca, benzer endüstriyel gelişim süreçlerinden geçen diğer tarihi kentlerle karşılaştırmalı analizler yapılarak, daha geniş bir kuramsal çerçeve oluşturulabilir.

6. KAYNAKÇA

Arü, K. A. (1998). Türk Kenti: Türk Kent Dokularının İncelenmesine ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması. İstanbul: YEM Yayın.

Ayverdi, E. H. (1966). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Batkan, Ö. (1996). Bursa Kentsel Gelişim ve Planlama Süreci, Bir Masaldı Bursa, (ed.) Engin Yenal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 247-259.

Bayartan, M. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, 13, 93-107.

Bilsel, C. (2009). Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü. İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması, 8, 101-165.

Bursa Büyükşehir Belediyesi (1976). Kent Bütünü ve Çevresi 1/25000 Ölçekli Nazım İmar Planı

Bursa Büyükşehir Belediyesi (1995). 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı

Bursa Büyükşehir Belediyesi (2007). 1/1000 Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı

"Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" adlı Adaylık Dosyası , 2014

Dostoğlu, N. (2001). Osmanlı Döneminde Bursa. Bursa: AKMED Yayınları.

Eyice, S. (1973). Bursa'nın Tarihi Topoğrafyası. Sanat Tarihi Yıllığı, 5, 89-102.

Gabriel, A. (1958). Une Capitale Turque, Brousse-Bursa. Paris: E. de Boccard.
Kaplanoğlu, R. (2000). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. Avrasya Etnografya Vakfı.
Karataş, A. İ. (2000). XVII. Yüzyılda Bursa'nın Nüfus Yapısı. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(9), 105-134.
Markoç, İ., (2012). Bursa'nın Kentsel Gelişimi ve Konut Üretimi, Yüksek Lisans Tezi, UÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa
Maydaer, S. (2009). Klâsik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Mumford, L. (1961). The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects. New York: Harcourt, Brace & World.
Özcan, K. (2006). Tanzimat'ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken plânlama deneyimleri (1839-1908). Osmanlı Bilimi Araştırmaları (Studies in Ottoman Science), 7(2), 149–180.
Piccinato, L. (1961). Bursa Planı Deneyimi. Urbanistica, n. 36-37
Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876). Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46), 53–69.
Tekeli, İ. (2008). Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Türkiye İstatistik Kurumu (2000). Genel Nüfus Sayımı Sonuçları. Ankara: TÜİK Yayınları.
Moudon, V, A. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. Urban Morphology, 1, 3-10.
Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: the Conzenian tradition. Urban Morphology, 5, sayı 2, 103-109

KENTSEL MORFOLOJİ VE ENDÜSTRİ MİRASI

31

YIKIM VE YENİDEN İNŞA: SÜMERBANK KUŞADASI DİNLENME KAMPI SOSYAL TESİS BİNASI

Burcu TAŞÇI[1], Mehmet Melih CİN[2]

[1] İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, burcu.tasci@ikc.edu.tr

[2] İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mehmetmelih.cin@ikc.edu.tr

ÖZET

Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde izlenen fabrika politikaları, sanayileşme ve modernleşme hedeflerinin bir parçası olarak şekillenmiştir. Bu süreçte devlet tarafından kurulan fabrikalar, yalnızca üretim faaliyetleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda işçilerin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan barınma, sağlık, eğitim ve sosyal imkanların sunulduğu bütüncül yerleşkeler olarak planlanmıştır. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası yerleşkesi dışında Aydın ili Kuşadası ilçesinde tüm Sümerbank işçilerinin dinlenme/tatil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı'na sahip olması ile diğer örneklerden ayrışmaktadır. Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı, Sümerbank'ın sosyal fabrika politikaların mekânsal yansıması olarak öne çıkan, ancak günümüze ulaşamamış bir modern mimarlık örneğidir. Bu çalışmanın amacı, Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı'nda bulunan sosyal tesis binasının mimari, kültürel ve toplumsal önemini ortaya koymak ve 1960'tan 2020'ye kadar uzanan süreçte, sosyal devlet, modernleşme ve liberalleşme politikaları çerçevesinde bu yapının dönüşümünü değerlendirmektir. Sosyal tesis binası, Sümerbank'ın modern mimarlık mirasına katkısını yansıtan ve elli yıllık bir süreçte farklı nedenlerle birçok kez yıkılıp yeniden inşa edilen bir yapı olarak önemli bulunmuştur. Araştırma kapsamında arşiv belgeleri, mimari çizimler, hava fotoğrafları ve kişisel fotoğraf arşivleri incelenmiş; ayrıca alan çalışması ve sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mekânsal analizler ve kullanım biçimleri, tarihsel bağlamda işçiler ve ailelerinin belleği üzerinden değerlendirilmiştir. Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı'ndaki sosyal tesis binası, Türkiye'nin modernleşme ve sanayileşme sürecinde sosyal fabrika politikalarının özgün bir örneğini sunmaktadır. Kampın sosyal tesis işlevi, aynı alanda kıyı kanunu, imar düzenlemeleri ve işlevsel gereksinimlerden kaynaklanan nedenlerle birkaç kez yıkılıp yeniden inşa edilen yapılarda sürdürülmüştür. Bu yıkım ve yeniden yapım döngüsü, Türkiye'nin geçirdiği sosyo-ekonomik değişimlerle doğrudan bir paralellik taşımaktadır. Ancak bu süreç, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin önemli modernist yapı örneklerinden birinin yitirilmesine yol açmıştır. Bu mirasın günümüze ulaşamaması, koruma ve belgeleme çalışmalarının gerekliliğini vurgulamakta ve yıkım-yapım döngüsünün, kullanım açısından

süreklilik sağlasa da kültürel mirasın yaşatılması açısından bir süreksizlik yarattığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada sosyal tesis binasının yapısal ve işlevsel olarak geçirdiği dönüşümlere odaklanılarak, yıkılan yapılar, yitirilen bellek ve kaybolan kültürel mirasın izleri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuşadası, Modern Mimarlık, Sosyal Tesis, Sümerbank, Yıkım

1. GİRİŞ

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde benimsenen fabrika politikaları, ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda sanayileşmeyi teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal modernleşmenin mekânsal aracı olarak da işlev görmüştür. Bu yaklaşımın ilk adımı, 17 Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde, sanayi tesislerinin kurulmasının ulusal kalkınma açısından zorunlu olduğunun vurgulanmasıyla atılmıştır (Engin, 1978:184–185). Takip eden yıllarda oluşturulan Beş Yıllık Sanayi Planları çerçevesinde, "hammaddesi yurt içinde yetişen ya da yetiştirilebilen sanayi dallarının kurulması" ilkesi doğrultusunda, Sümerbank fabrikaları özellikle Ege Bölgesi'nde konumlandırılmıştır (Gülerman, 1987:85–87; Kuyucuklu, 1986). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933–1937) kapsamında Nazilli'de bir tekstil fabrikasının kurulmasına karar verilmiş; bu karar, dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın öncülüğünde 1935 yılında inşa sürecine dönüşmüştür (Doğan, 2009:79; Tekin, 2003:24). Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, yalnızca bir sanayi tesisi olarak değil, aynı zamanda sosyal refah odaklı kamusal politikaların mekânsal karşılığı olarak da dikkat çekmiştir. 1974 yılına gelindiğinde, fabrika ekonomik performans açısından da öne çıkmış; kârlılık sıralamasında Türkiye'nin en büyük 100 işletmesi arasında yirmialtıncı sıraya kadar yükselmiştir (Sümerbank Nazilli Basma Sanayi Müessesesi Raporu, 1974). Ancak bu başarının değerlendirilmesi, yalnızca iktisadi göstergelerle sınırlı kalmamalı; fabrikanın toplumsal işlevi ve sosyal etkileriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda, Sümerbank gibi devlet eliyle kurulan fabrikalar, yalnızca üretim merkezleri olarak değil, aynı zamanda çalışanların yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen, sosyal devlet anlayışını yansıtan bütüncül yaşam alanları olarak tasarlanmıştır. Fabrika yerleşkelerinde işçilere konut sağlanmasının yanı sıra, sağlık hizmetleri, eğitim olanakları ve çeşitli sosyal aktivitelere yönelik mekânsal donatılar da planlanmıştır. Örneğin, Sümer İlköğretim Okulu ve Sümer Kütüphanesi eğitim işlevine hizmet ederken; başarılı öğrencilerin desteklenmesi amacıyla Sümer Vakfı kurulmuş, spor faaliyetleri için Sümer Spor Kulübü, sosyal hizmetler için kreş, fırın, hamam ve balo salonları inşa edilmiştir (Zeybekoğlu, 2009; Doğan, 2009:89–93; Doğan, Kocaman, Çakır ve Üngüren, 2011).

Bu doğrultuda Sümerbank, modernleşme ideallerini yalnızca üretim sahalarıyla sınırlı tutmamış; çalışanların sosyal refahını desteklemeye yönelik sağlık ve iyileşme hizmetlerinin bir uzantısı olarak dinlenme ve tatil alanlarını da planlamıştır. Bu yaklaşımın somut bir yansıması olan Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı, Aydın ili Kuşadası ilçesinde, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na bağlı olarak kurulmuştur. Ülkemizde Cumhuriyet Dönemi'nde devlet tarafından kurulan fabrikalar, yalnızca üretim faaliyetleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda işçilerin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan barınma, sağlık, eğitim ve sosyal imkanların sunulduğu bütüncül yerleşkeler olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, en erken ve önemli örneklerden biridir. Bu örnek, yerleşkesi dışında Aydın ili Kuşadası ilçesinde tüm Sümerbank işçilerinin dinlenme/tatil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı'na sahip olması ile diğer örneklerden ayrışmaktadır. Sadece çalışanların değil, aynı zamanda aile bireylerinin de tatil ve yeniden üretim süreçlerine katılımını hedefleyen bu kamp,

Sümerbank'ın sosyal fabrika politikalarının kampüs dışına taşan mekânsal bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Dinlenme kampı, sosyal devlet anlayışının yaşamın tüm yönlerine entegre edilmesi yönündeki erken Cumhuriyet stratejilerinin özgün bir örneğini sunmaktadır. Ancak, dönemin modern mimari anlayışını temsil eden bu yapı günümüze ulaşamamış, süreç içerisinde kademeli olarak yok olmuştur. Bununla birlikte Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı, kamusal üretim alanlarıyla sosyal yaşamı bütünleştirmeyi hedefleyen kapsamlı planlamaların önemli bir örneği olarak hafızalarda yer edinmiştir. Türkiye'de çok sayıda Sümerbank fabrikası bulunmasına karşın, kurum mensuplarına yönelik kalıcı nitelikte inşa edilmiş tek dinlenme kampının Kuşadası'nda yer aldığı görülmektedir. Ek olarak, İzmir-Aydın bölgesinde, Sümerbank'a ait üç önemli yerleşke görülmektedir. 1955'e kadar Nazilli Fabrikası'na bağlı olarak faaliyet gösteren İzmir Sümerbank Basma Fabrikası[1], 1937 yılında açılan Aydın Nazilli Basma Fabrikası ve 1955 yılında hizmete giren Kuşadası Dinlenme Kampı. Ayrıca, Kuşadası merkezde Sümerbank satış mağazası da yer almaktadır (Şekil.1).

Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı, içerisinde farklı işlevlere yönelik pek çok farklı yapı barındırmaktadır. Bu yapılardan sosyal tesis binası, kampın kuruluşundan itibaren toplanma alanı olması ve süreç içerisinde farklı dönemlerde geçirdiği değişim nedeniyle önemli bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı, Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı'nda bulunan sosyal tesis binasının mimari, kültürel ve toplumsal önemini ortaya koymak ve 1955'ten günümüze kadar uzanan süreçte, sosyal devlet, modernleşme ve liberalleşme politikaları çerçevesinde bu yapının dönüşümünü değerlendirmektir. Bu kapsamda, kampın 1955 yılında açılışından günümüze kadar sürekli bir yapım ve yıkım sürecine maruz kalan sosyal tesis binasının mekânsal dönüşümü aktarılmaktadır. Araştırmada arşiv belgeleri, mimari çizimler, hava fotoğrafları ve kişisel fotoğraf arşivleri incelenmiş; ayrıca alan çalışması ve sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sümerbank mensuplarından; kampta çalışmış ve kamptan yararlanan aileler ile görüşmeler yapılmıştır. Alan çalışmaları, 2024 yılı Mayıs ve Eylül aylarında gerçekleştirilmiştir. Mekânsal analizler ve kullanım biçimleri, tarihsel bağlamda işçiler ve ailelerinin belleği üzerinden değerlendirilmiştir. Günümüzde alanda Sümerbank Dinlenme Kampı'na ait herhangi bir yapının izine rastlanmamaktadır.

2. SÜMERBANK KUŞADASI DİNLENME KAMPI

Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası 1937 yılında açılışından itibaren sadece üretim değil, çalışanların ve ailelerinin boş vakitlerini değerlendirme biçimleri, barınma, eğitim, sağlık, sanat, spor gibi konularında etkinlik göstermiştir. Fabrika organizasyonları ve yaşamın tasarlanması, işçinin evden işe en kısa sürede ulaşabilmesi ve fabrikanın "insan" odaklı olarak tasarlanması şeklinde kurgulanmıştır. Bu nedenle, sosyal donatılar fabrika içerisinde ve çevresinde tasarlanmıştır (Zeybekoğlu, 2009). Kuşadası Dinlenme Kampı'nın kurulmasından önce, çalışma koşullarından olumsuz etkilenen ve sağlık sorunları yaşayan işçilerin motivasyonunu artırmak amacıyla dağ ve yaylalarda geçici kamplar düzenlenmiştir. Tüm masrafların

[1] İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nda çalışan dokuma işçilerinin bir kısmının askere alınması nedeniyle yüzlerce tezgâh atıl kalmış ve üretim kapasitesi önemli ölçüde düşmüştür. Sümerbank, bu durumun yarattığı üretim açığını gidermek amacıyla, İzmir Halkapınar'da kiraladığı bir binada, Nazilli fabrikasına bağlı olarak 140 tezgâhla geçici üretim faaliyetlerine başlamıştır. Bu geçici çözümün ardından, kalıcı bir sanayi tesisi kurulması yönünde atılan adımlar sonucunda fabrika inşaatı tamamlanmış ve 1 Ocak 1955 tarihinde İzmir Basma Sanayi resmî olarak faaliyete geçmiştir (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, C 1, S 1, Temmuz 1961, s. 24-29).

Sümerbank tarafından karşılandığı bu kamplarda, bol oksijenli ortamlarda düzenli beslenme ile işçilerin sağlıklarına kavuşmaları hedeflenmiştir (Doğan, Kocaman, Çakır ve Üngüren, 2011).

Şekil.1 Kuşadası ve çevresinde Sümerbank müesseseleri ve geçici çadır kampı kurulan alanlar (Google Earth, 2025)

Sümerbank Prevantoryumu olarak adlandırılan bu geçici kamplar, her yıl Çamlık ve Karapınar gibi dağ köylerinde kurulmuştur. İlk olarak 1951 yılında Akdağ mevkiindeki bir zeytinlik alana kurulan geçici kamp, sonraki yıllarda daha da yaygınlaşmıştır (Veli, 2010). 1953 yılı itibarıyla Aydın'ın Karacasu ve Kuşadası ilçelerinde, ayrıca Denizli'nin Buldan ilçesinde seyyar kamplar kurulmuştur (Öden, 2023:204). Kuşadası ve Çamlık'ta seyyar kampların kurulması bir süre daha devam etmiş, daha sonra bu seyyar kamplar yerine bir arazi satın alınıp kalıcı bir kamp kurulması kararlaştırılmıştır[2] (Şekil.2).

Şekil.2 Çamlık (solda) ve Kuşadası'nda (sağda) geçici kamplar (Nazilli Sümerbank Sayfası fotoğraf arşivi)

[2] İ. Ö. ile sözlü tarih çalışması, 2024.

Bu nedenle, zamanla bu kamplar sağlık sorunu yaşayan çalışanlar için kurulma özelliğini yitirmiş, yurt genelinde tüm Sümerbank mensupları ve ailelerinin on beşer günlük devreler halinde kaldıkları dinlenme/tatil köyüne dönüşmüştür (Öden, 2023:205).

Bu kapsamda, 28 Ağustos 1955 tarihinde Kuşadası merkezinin güneyinde kalan Ilıca mevkiinde, sabit bir kamp kurulması amacıyla bir arazi satın alınmıştır[3]. Günümüzde ikincil konutlar ve tatil köyleri ile dolu olan bu kıyı şeridinde, o yıllarda daha güneydeki Nazilli Sitesi dışında bir yapılaşma bulunmamaktadır (Şekil.3).

Şekil.3 1957 ve 2022 yıllarında Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı ve çevresi (Harita Genel Komutanlığı, 2024; Google Earth, 2024).

Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı'nın kuruluşu ve gelişimi, farklı kurumsal ve işlevsel dönüşümlerin yaşandığı çeşitli dönemler üzerinden izlenebilmektedir. İlk olarak, 1949–1955 yılları arasında kamp alanında geçici nitelikli seyyar kampların kurulduğu dönem, kalıcı bir yapının ön hazırlık süreci olarak değerlendirilmektedir. Ardından, 1955 yılında Sümerbank tarafından inşasına başlanan tesisle birlikte kamp, "Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı" adıyla resmi faaliyetlerine başlamış ve bu yapılaşma süreci 1978 yılına kadar sürmüştür (Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi:1984). 1978 yılı itibarıyla kampın adı "Kuşadası Eğitim ve Dinlenme Merkezi" olarak değiştirilmiş; bu dönemde kamp, yalnızca dinlenme amaçlı değil, aynı zamanda çeşitli eğitim etkinliklerinin düzenlendiği kurumsal bir merkez niteliği kazanmıştır (Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi:1984). 1988–1989 yılları arasında ise kamp alanı, özel sektörle

[3] İ. Ö. ile sözlü tarih çalışması, 2024.

iş birliği kapsamında Diana Travel isimli turizm şirketi ile ortak kullanıma açılmıştır[4]. Bu uygulamanın ardından, özelleştirme sürecinin bir parçası olarak Nazilli Sümerbank işletmesi 1987 yılında Sümerholding A.Ş. Nazilli Basma Sanayi İşletmesi adını almıştır (Zeybekoğlu, 2009). Ama Nazilli işletmesine bağlı kamp hakkında bir değişiklik yapılmamış ve 1999 yılına kadar işletilmeye devam etmiştir. 2002 Şubat ayında Nazilli işletmesinin kapanmasına kadar geçen zamanda, kamp faaliyetleri tamamen durdurulmuş ve tesis yaklaşık üç yıl boyunca atıl durumda kalmıştır.

Kamp alanı, 2002 yılından itibaren Aydın İl Özel İdaresi'ne devredilmiş; bu tarihten sonra özel otel işletmeleri tarafından kiralanarak kullanılmaya başlanmıştır. Kamp alanı, ilk olarak 2002–2012 yılları arasında Pine Bay Otel bünyesinde hizmet vermiş; 2012 yılından itibaren ise hâlen faaliyette olan Ephesia Holiday Otel tarafından işletilmeye başlanmıştır. Böylece, kamusal bir sosyal tesis olarak inşa edilen bu yapı, zaman içinde özel sektör eliyle işletilen turistik bir tesise dönüşmüştür.

3. SÜMERBANK KUŞADASI DİNLENME KAMPI SOSYAL TESİS BİNASI

Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı sosyal tesis yapısı, geçirdiği dönüşüm ve değişim süreci üzerinden dört dönem olarak ele alınmıştır. Kampın kuruluş süreci ve ilk yapılaşma evresini kapsayan 1955–1970 yılları, yapının gelişiminde ilk dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde inşa edilen sosyal tesis, işçilerin temel dinlenme ihtiyacını karşılamaya yönelik, basit yapım teknikleriyle kısa sürede inşa edilmiş, tek katlı ve baraka görünümünde bir yapıdır. İkinci dönem, 1970–1990 yılları arasını kapsamaktadır. Bu süreçte, mevcut baraka yerine modern mimari anlayışla tasarlanmış, iki katlı yeni bir sosyal tesis binası inşa edilmiştir. Tesisin işlevselliği artırılmış; yemekhane işlevine ek olarak yönetim, gazino ve eğitim alanları gibi sosyal, kültürel ve idari faaliyetlere yönelik mekânlar da kullanıma sunulmuştur. Aynı dönemde kampın bir bölümü özel bir turizm şirketine kiralanmıştır. Üçüncü dönem, 1990–1998 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde, sosyal tesis binası yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Ancak 1998 yılında Sümerbank'ın özelleştirme kapsamına alınmasıyla birlikte kamp faaliyetleri sona erdirilmiş ve tesis kullanıma kapatılmıştır. Son olarak, dördüncü dönem 2002 yılı sonrasını ifade etmektedir. Bu süreçte kamp alanı farklı otel işletmelerine kiralanmış ve çeşitli kullanıcılar tarafından farklı işlevlerle kullanılmıştır.

3.1. Birinci Dönem (1955–1970)

Birinci dönem, kamp alanının 1955 yılında satın alınmasıyla başlamaktadır. Bu tarihten sonra, alanda bir süre daha çadır kampı kurulmasına devam edilmiştir. Ancak 1957 yılı itibarıyla, alanda kalıcı yapılaşmanın başladığı ve sosyal tesis yapısının öncüsü olarak "lokanta" olarak adlandırılan ilk yapının inşa edildiği görülmektedir (Şekil.4-5). Ayrıca, 1966 yılına ait Sümerbank Nazilli Basma Müessesesi raporunda kamp ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: "Personelin dinlenmesi için Kuşadası sahilinde 16 ev ve diğer tesisleri ihtiva eden bir aile kampı mevcuttur... Müessese personelinin dinlenmesi için Kuşadası'nda kurulmuş olan kamp, 16 ev, muvakkat baraka ve bazı sosyal tesisleri ihtiva etmektedir" (Sümerbank Nazilli Basma Müessesesi raporu, 1966). Bu ifade, kampın hem aile tipi konaklamaya hem de sosyal kullanım alanlarına sahip olduğunu göstermektedir. Raporda baraka olarak bahsedilen yapı sosyal tesis/lokanta olarak kullanılan yapıdır (Şekil.5). Buna ek olarak, 1964 yılına ait hava fotoğrafında yapı, kamp alanının ortasında, Ilıca

[4] Ö. S. ile sözlü tarih çalışması, 2024.

Deresi'nin denizle buluştuğu noktada konumlanmış olarak tespit edilmiştir. Aynı döneme ait fotoğrafta, yapının ahşap dikmeli yarı açık mekânı görülmektedir (Şekil.4-5).

Şekil.4 Birinci dönem sosyal tesis yapısının vaziyet planı (solda) (Kuşadası Belediyesi arşivi, 2024) ve planı (sağda) (Yazarlar tarafından çizilmiştir.)

Şekil.5 1960'lı yıllarda birinci dönem sosyal tesis yapısı (Nazilli Sümerbank Sayfası fotoğraf arşivi)

Yapının planı, hava fotoğrafları, sözlü tarih anlatımı ve fotoğraflardan yola çıkarak çizilmiştir (Şekil.4). Bu bilgiler doğrultusunda, yapının kapalı alanı kareye yakın planlı kapalı bir mutfak veya yemek hazırlama alanından oluşmaktadır. Yapının ön cephesinde, kıyıya paralel konumlanmış dikdörtgen planlı bir teras yer almakta olup, bu teras ahşap dikmelerle taşınmakta ve geçici nitelikteki malzemelerle örtülmektedir; terasın bir bölümünde ise bir bar alanı bulunmaktadır.

Kampın ilk yıllarında öncelik işçilerin dinlenmesini ve sağlıklarını yeniden kazanmalarını sağlamak olduğundan, bu dönemde kamp daha az sayıda çalışanı ağırlamaktadır. Konaklayanlar, az sayıdaki betonarme yapıda ya da çadırlarda barınmaktadır. Bu sebeple kampta çalışan personel bulunmamakta ve yemek hazırlanması gibi gündelik işler konaklayanlar tarafından imece usulü ile yapılmaktadır. Kampın erken dönemlerinde başka sosyal donatı alanı bulunmadığı için, baraka yapısının teras kısmı hem sosyal ihtiyaçlar için hem de gündelik işlerin yapılması için kullanılmıştır.

3.2. İkinci Dönem (1970–1990)

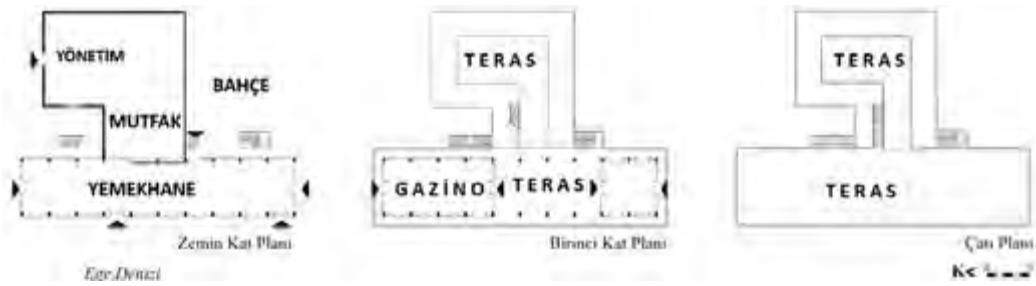
1970 yılına kadar olan dönemde kamp alanında yalnızca sınırlı sayıda konaklama birimi ile küçük ölçekli bir lokanta/sosyal alan bulunmaktadır. Ancak artan ihtiyaçlar ve konaklama birimi sayısındaki artış doğrultusunda, 1970–1974 yılları arasında ilk dönem yapısı yıkılmış; aynı konumda, kıyı hattına paralel biçimde yerleştirilmiş, dikdörtgen planlı, iki katlı betonarme bir sosyal tesis, modernist bir mimari yaklaşımla inşa edilmiştir (Şekil.6).

Yapının kesin inşa tarihine dair belgeler bulunamamakla birlikte belirli bir dönem aralığında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kamp alanındaki konaklama ünitelerine ait çizim ve ruhsat başvuruları arşiv kayıtlarında yer alırken, 1969 yılından itibaren çeşitli vaziyet planlarında görülen söz konusu sosyal tesis yapısına ait özgün mimari projelere ya da ruhsat belgelerine ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, 1975 yılına ait hava fotoğrafında yapı, çevresindeki peyzaj düzenlemesi, doğusunda otopark alanı ve Atatürk büstü birlikte tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, yapının 1970–1975 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir (Şekil.6). Yapıya ait plan ve cephe çizimleri, arşiv fotoğrafları ile sözlü tarih çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen bilgiler ışığında oluşturulmuştur (Şekil.7–8).

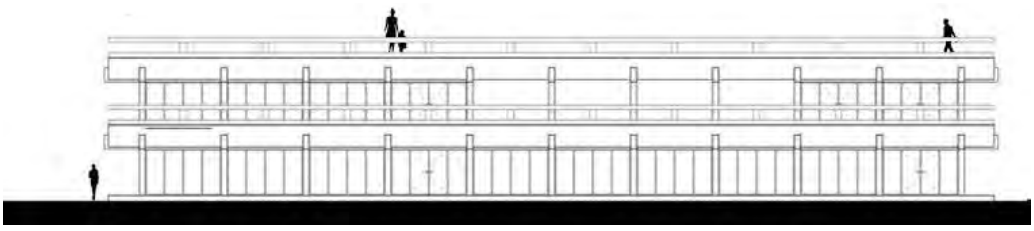

Şekil.6 İkinci dönem sosyal tesis yapısının 1969, 1974 ve 1981 yıllarına ait vaziyet planları (Kuşadası Belediyesi Arşivi, 2024)

Restoran ve eğlence işlevlerini barındıran bu yapı, zemin katta yemekhane, mutfak ve müdüriyet birimlerinden; birinci katta ise gazino ve geniş teras alanlarından oluşmaktadır (Şekil.7). Yapının düz çatısı da teras olarak kullanılmıştır. Betonarme taşıyıcı sistem, cephede modüler bir ritim oluşturarak strüktürel yapıyı dışa vururken; kat döşemeleriyle birlikte okunan kirişler ve korkuluk elemanları, cephede belirgin bir yatay etki yaratmaktadır (Şekil.8).

Şekil.7. İkinci dönem sosyal tesis yapısının kat planları (Yazarlar tarafından çizilmiştir.)

Şeki.8 İkinci dönem sosyal tesis yapısının doğu cephesi (Yazarlar tarafından çizilmiştir.)

Yeni sosyal tesisin inşa edilmesiyle birlikte yemeklerin hazırlanması ve servisi Nazilli Basma Fabrikası'ndan gelen aşçılar tarafından üstlenilmiştir. Yapının ilk dönemlerinde yemekhanede yalnızca öğle ve akşam yemeği servisi sunulmakta; kahvaltı hizmeti verilmemektedir. Konaklama birimlerinde buzdolabı bulunmadığı için, misafirler kahvaltı ihtiyaçlarını mutfakta ortak kullanılan buzdolaplarında sakladıkları gıdalarla karşılamaktadırlar. Ancak ilerleyen dönemlerde, yemekhanede üç öğün yemek servisine geçilmiştir[5]. Söz konusu sosyal tesis, yemek hizmetinin yanı sıra eğlence işlevi de üstlenmiştir. Özellikle bazı dönemlerde, tesiste konaklayan tanınmış kişilerin katılımıyla müzikli eğlenceler düzenlendiği ifade edilmektedir. Ayrıca yapı, Sümerbank personelinin sünnet, düğün gibi özel etkinliklerine de ev sahipliği yaparak çok işlevli bir kullanım alanı sunmuştur (Şekil.9).

Şekil.9. İkinci dönem sosyal tesis yapısı (Nazilli Sümerbank Sayfası fotoğraf arşivi)

Sosyal tesisin yemekhane ve gazino gibi kamusal işlevlerinin yanı sıra, takip eden yıllarda kurumsal eğitim faaliyetlerine de ev sahipliği yapmaya başladığı görülmektedir. 1974 yılına ait Nazilli Devre Toplantısı Raporu'nda yer alan, "Kuşadası kampının eğitim merkezi olarak da (lisan eğitimi dâhil) kullanılması hususunda Eğitim Müdürlüğü ve diğer ilgili şubelerin bir etüt yapmaları uygun mütalaa edilmiştir" ifadesi, bu işlevsel dönüşümün kurumsal düzeyde tartışılmaya başlandığını ortaya koymaktadır (Sümerbank Nazilli Devre Toplantısı Raporu, 1974). Bu öneri doğrultusunda, 1978 yılında kampın ismi resmî olarak "Kuşadası Eğitim ve Dinlenme Merkezi" şeklinde değiştirilmiş ve aynı yıl itibarıyla Sümerbank personeline yönelik çeşitli eğitim programları uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda düzenlenen eğitimler, hem teknik donanımın artırılmasına yönelik mesleki kursları hem de kurumsal kapasitenin geliştirilmesine yönelik yabancı dil gibi sosyal beceri eğitimlerini içermektedir. Katılımcı profili yalnızca Nazilli Basma Fabrikası çalışanlarıyla sınırlı kalmamış; söz konusu eğitim faaliyetleri, Sümerbank bünyesindeki farklı şubelerden gelen personelin katılımıyla kurumsal ölçekli bir uygulamaya dönüşmüştür. 1980'li yılların sonlarında Türkiye genelinde hız kazanan neoliberal dönüşüm süreci ve bu bağlamda uygulamaya konulan özelleştirme politikaları doğrultusunda, 1988 yılında kamp alanının bir bölümü ile sosyal tesis binasının işletme hakkı özel bir şirkete devredilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, tesis yalnızca kurumsal çalışanlara hizmet sunan bir

[5] A. R. A. ile sözlü tarih çalışması, 2024.

yapı olmaktan çıkarak, aynı zamanda yerli ve yabancı turistlerin kullanımına da açılmıştır. Böylece kamusal niteliği ağır basan bir yapı, ticarileşme eğilimlerinin etkisiyle ortak bir kullanım modeline evrilmiştir. Bu ortak kullanım döneminde sosyal tesis yapısı hem Sümerbank personeli hem de turistler tarafından eşzamanlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu dönemde turistlere yönelik açık büfe hizmetleri sunulurken, Sümerbank çalışanları için üç öğün yemek hizmeti devam ettirilmiş; ancak bu hizmet, önceki dönemlerden farklı olarak, fiş sistemi üzerinden yürütülmeye başlanmıştır (Şekil 10).

Şekil.10 Kampta kullanılan Sümerbank logolu tabaklar (Nazilli Sümerbank Sayfası fotoğraf arşivi)

Sosyal tesis yapısının, 1989–1991 yılları arasında Aydın Valisi Recep Yazıcıoğlu'nun talimatıyla yıkıldığı tespit edilmiştir[6]. Yapıya ilişkin herhangi bir mimari projeye, ruhsat başvurusuna veya resmi belgeye arşiv kaynaklarında rastlanmamıştır. Ayrıca, imar barışı süreci kapsamında diğer yapılara yönelik başvurular gerçekleştirilmişken, sosyal tesis yapısı için benzer bir başvuru yapılmadığı belirlenmiştir. Sözlü tarih çalışmalarından elde edilen bilgilere göre, yapının kıyı çekme sınırları içerisinde ve ruhsatsız olarak inşa edilmiş olması, yıkım kararının başlıca gerekçesini oluşturmaktadır.

3.3. Üçüncü Dönem (1990–1998)

Yapının yıkılmasının ardından, söz konusu alan bir süre boş bırakılmış; ardından aynı işlevleri sürdürecek şekilde ancak denizden daha geride konumlandırılmış ve farklı bir mimari yaklaşımla tasarlanmış yeni bir sosyal tesis inşa edilmiştir. Bu yapı, 1998 yılına dek—yani Sümerbank'ın tasfiye edilerek özelleştirilmesine kadar—önceki sosyal tesisin işlevlerini sürdürmüştür. Ancak, bu yapıya ilişkin herhangi bir mimari proje ya da ruhsat belgesine ulaşılamamıştır. Plan şemasına bakıldığında, dikdörtgen formlu yapının ön cephesinde yer alan teras alanının, eğrisel dalga formuna sahip örtü elemanları ile tanımlandığı gözlemlenmektedir. Bu tasarım, önceki dönemin modernist mimari dilinden ayrışan niteliksiz bir yapı görünümündedir (Şekil.11-12).

[6] Ö. S. ile sözlü tarih çalışması, 2024.

Şekil.11 Üçüncü dönem sosyal tesis yapısı vaziyet planı (solda) (Harita Genel Komutanlığı, 2024) ve yapının yarı açık terası (sağda) (A. R. A. kişisel fotoğraf arşivi)

Şekil.12 Üçüncü dönem sosyal tesis yapısı (URL1)

1988–1995 yılları arasında kamp alanının bir bölümünü kiralayan özel turizm şirketi, bu dönemde inşa edilen yeni yapının işletmesini de üstlenmiştir. Ortak kullanım modeli kapsamında, kampın belirli bir kısmı özel sektöre tahsis edilmiş; bu süreçte, mevcut sosyal tesisin özgün yapısı yıkılarak, yerine çağın turizm anlayışına uygun yeni bir tesis inşa edilmiştir. Ayrıca, önceki yapıda yer alan gazino biriminin yerine turistlere yönelik etkinlikler için bir animasyon alanı/amfi tiyatro eklenmiştir. Yeni sosyal tesis yapısı, mimari dil açısından modernist tasarım anlayışından önemli ölçüde uzaklaşarak, dönemin tatil köyü estetiğine ve turistik amaca odaklı bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Bununla birlikte, yapı işlevsel sürekliliğini kısmen korumuş; yemek servisi, dinlenme alanları ve toplu kullanım mekânları gibi temel fonksiyonlar sürdürülmeye devam edilmiştir.

3.4. Dördüncü Dönem (2002 sonrası)

1998 yılından sonra, kamp alanı yaklaşık üç yıl süreyle kullanım dışı kalmış; 2002 yılında Sümerbank'ın kapatılması ile özel kuruluşlara kiralanarak tatil köyü olarak işletilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, üçüncü dönemde inşa edilen sosyal tesis yapısı, 2010 yılına kadar farklı ekler alarak kullanılmıştır. Ancak 2010 yılı sonrasında, yapı bütünüyle tatil köyü konseptiyle yeniden ele alınmış; bu doğrultuda mimari niteliği düşük, büyük ölçekli ve ticari kullanım öncelikli bir yapıya dönüştürülmüştür. Aynı dönemde, 1990'lı yıllarda inşa edilen ve önceki sosyal tesisin parçası olan animasyon/amfi tiyatro bölümü de yıkılmış; bu alan herhangi

bir yapılaşma olmayıp yeşil alan olarak bırakılmıştır. Bu gelişmeler, alanın kurumsal bir sosyal tesis kimliğinden uzaklaşarak, özel sektör odaklı kitle turizmine hizmet eden bir mekâna evrildiğini ortaya koymaktadır (Şekil.13).

Şekil.13 Dördüncü dönem sosyal tesis yapısına ait vaziyet planları (Kuşadası Belediyesi arşivi) ve görseller (URL2)

İkinci dönemde inşa edilen modern sosyal tesis yapısına ilişkin olarak günümüze yalnızca temel seviyesindeki izler ulaşabilmiştir. Yapının fiziksel varlığı büyük ölçüde ortadan kalkmış olsa da, temel izlerinin bulunduğu alan, sonraki yıllarda herhangi bir yapısal müdahaleye uğramadan güneşlenme alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir.

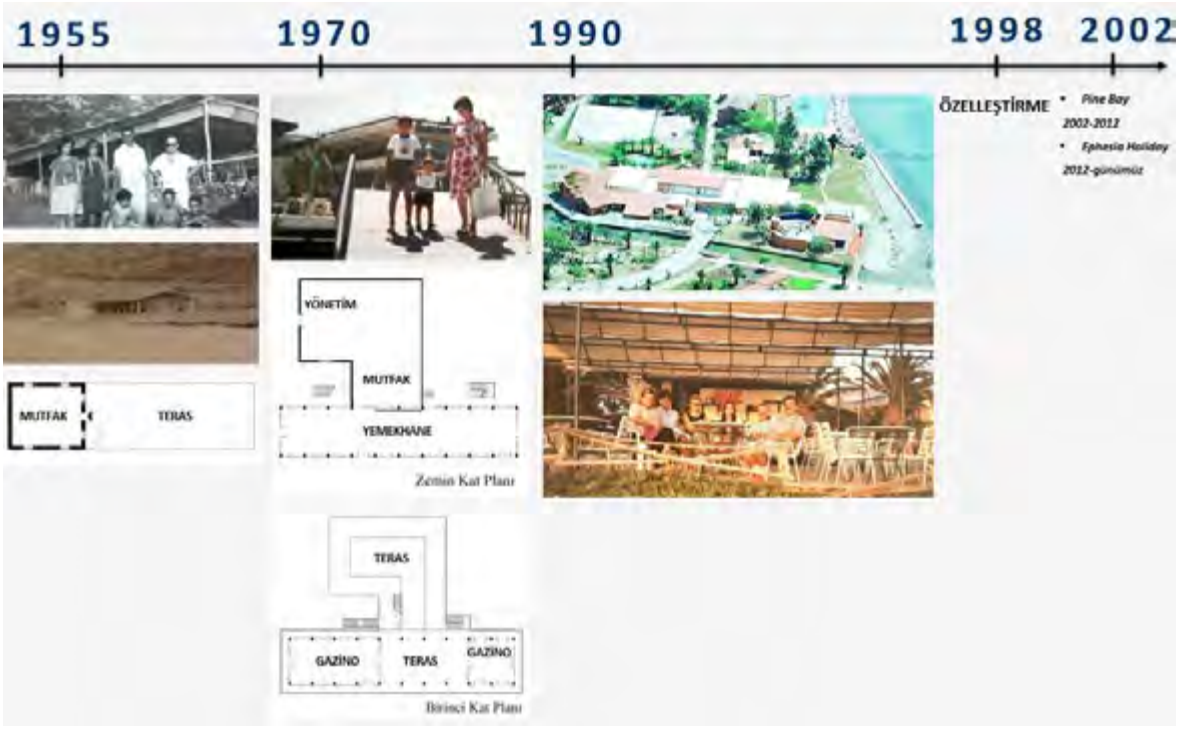

Şekil.14 Dördüncü dönem sosyal tesis yapısı hava fotoğrafı (yukarıda) (Harita Genel Komutanlığı) ve yapının denizden görünümü (URL3)

2012 yılından itibaren kamp alanı, günümüzde de alanın işletmeyi sürdüren başka bir özel kuruluşa 49 yıllığına kiralanmıştır. Bu dönemde, sosyal tesis yapısının çeşitli niteliksiz eklentilerle genişletildiği ve önceki kullanım sınırlarını aşarak daha geniş bir alana yayıldığı gözlemlenmektedir (Şekil.14). Bu durum, alanın mekânsal organizasyonunda hem ölçek hem de işlevsellik açısından belirgin bir dönüşümü göstermektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sümerbank yerleşkeleri, sosyal fabrika politikalarını benimseyerek yalnızca üretim mekânları değil, aynı zamanda işçiler için bütüncül yaşam alanları tasarlamayı amaçlamıştır. Kreş, hastane, sinema ve sosyal tesis gibi çeşitli donatı alanlarını bünyesinde barındıran bu kampüsler, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin yeni toplum inşa etme ideolojisinin mekânsal karşılıkları olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Kuşadası Sümerbank Dinlenme Kampı, söz konusu sosyal politikanın fabrika kampüsü dışına taşan bir uzantısı olarak konumlanmakta; sosyal fabrika yaklaşımının hem mekânsal organizasyonuna hem de gündelik yaşamdaki yansımalarına dair önemli bir modern mimarlık örneği olarak öne çıkmaktadır. Sosyal sigortalar sisteminin henüz kurumsallaşmadığı bir dönemde, kampüs alanlarında hastanelerin yer alması ve dinlenme kamplarının kurulması, işçinin sadece üretkenliğini artırmayı değil aynı zamanda sağlık ve yeniden üretim süreçlerini gözeten bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu mekânlar günümüz neoliberal politikalarında olduğu gibi işçinin tatil hakkını bir ayrıcalık olarak sunmaktan ziyade dinlenme ve iyileşme gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir kurumsal sorumluluk anlayışının ürünü olarak inşa edilmiştir.

Şekil.15 Sosyal tesis yapısının süreç içerisinde değişimini gösteren zaman çizelgesi

Başlangıçta bir kamu tesisi olarak Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı, sosyal devlet politikaları doğrultusunda işçi sınıfına yönelik bir dinlenme ve yeniden üretim alanı olarak kurgulanmıştır. Ancak 1980 sonrası dönemde ivme kazanan özelleştirme politikaları ve ticari turizmin yaygınlaşmasıyla birlikte kamp, tarihsel ve kültürel kimliğinden giderek uzaklaşmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca kamp alanındaki modern mimarlık mirasına ait yapıların tahribatıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda mekânın sosyal ve kurumsal aidiyet üretme durumu da ortadan kaldırmıştır (Şekil.15). Günümüzde sosyal tesis yapısı, toplumsal bellekteki kamusal ve kolektif anlamını büyük ölçüde yitirerek, bütünüyle ticarileşmiş bir yapıya dönüşmüştür. Böylelikle Cumhuriyet döneminin eşitlikçi ve toplumsal değerlerini temsil eden bir sosyal mekân, neoliberal yeniden yapılandırma süreçlerinin etkisiyle, bu değerlerle çelişen bir sembole evrilmiştir. Bu durum, mimarlığın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ideolojik ve toplumsal bir temsil aracı olarak taşıdığı dönüşüm potansiyelini de gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, Kuşadası Dinlenme Kampı'ndaki sosyal tesis yapısı, Sümerbank'ın sosyal fabrika politikalarının mekânda somutlaştığı özgün bir modern mimarlık örneği olarak öne çıkmakta; ancak fiziksel bütünlüğünü günümüze taşıyamamış olması nedeniyle kaybolmuş bir kültürel miras niteliği taşımaktadır. Kamp alanındaki sosyal tesis işlevi, zaman içerisinde kıyı kanunu, imar düzenlemeleri ve değişen işlevsel gereksinimler doğrultusunda yapının birkaç kez yıkılıp yeniden inşa edilmesiyle sürdürülmüştür. Bu yıkım-yapım döngüsü her ne kadar işlevin sürekliliğini sağlamış olsa da yapıların tarihsel, mimari ve kültürel kimliği korunamamış; bu durum modern mimarlık mirasının yitirilmesine ve alana ilişkin toplumsal belleğin zayıflamasına neden olmuştur. Kuşadası Dinlenme Kampı örneği, erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernist yapılarının yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda toplumsal işlev ve ideolojik bağlamlarıyla ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, özellikle modern mimarlık eserlerinin tespit edilmesi, belgelenmesi, değerlendirilmesi ve korunmasına yönelik bütüncül ve eleştirel yaklaşımların gerekliliğini vurgulamakta; geç kapitalist dönemlerde yaşanan mekânsal dönüşümler karşısında mimari mirasın korunmasına yönelik stratejik bir farkındalık geliştirilmesinin önemine dikkat çekmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, Mimarlar Derneği 1927 tarafından desteklenen 2023 yılı Modern Mimarlık Araştırmaları programı kapsamında yürütülen "Fabrika Tatilde: Cumhuriyet'in Sosyal Fabrika Politikalarının Yansıması Olarak Sümerbank Kuşadası Dinlenme Kampı" başlıklı araştırma projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Araştırmanın gerçekleşmesine katkı sağlayan Mimarlar Derneği 1927'ye teşekkür ederiz.

5. KAYNAKÇA

Bigat, B. (2017). Kuruluşu ve ilk yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Cengizkan, A. (2009). Fabrika'da barınmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde işçi konutları: Yaşam, mekân ve kent. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Doğan, Ç. E. (2009). Nazilli Basma Fabrikası yerleşimi. A. Cengizkan (Ed.), Fabrika'da barınmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de işçi konutları, yaşam, mekân ve kent (s. 77–110). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Doğan, H., Kocaman, S., Çakır, N., & Üngüren, E. (2011). Çağdaş işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışı ekseninde Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası örneği ve Cumhuriyet kültürünün yerleşmesindeki rolü. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3(1), ss. 183–200.

Ergin, F. (1978). Kemal Atatürk. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
Erdem İşmal, Ö. (2023). Burslu öğrencisinin gözünden Sümerbank: Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük eseri ve mirası. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı, ss. 15–30. https://doi.org/10.17484/yedi.1331419
Gülerman, A. (1987). Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
Kuyucuklu, N. (1986). Türkiye iktisadı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
Meydan, S. (2023). Cumhuriyet'in sosyo-kültürel fabrika örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası (Yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
Öden, İ. (2023). Nazilli Sümerbank'ın koynunda bir yaşam. T. E. Sepetçioğlu (Ed.), Cumhuriyetin 100. Yılında geçmişten geleceğe Nazilli (s. 183-212). Ankara: Akademisyen Yayınevi Kitabevi.
Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi. (1961). Sayı 1, Temmuz, 24–29.
Sümerbank Devre Toplantısı. (1974, 6–7 Aralık). Nazilli, Aydın.
Sümerbank İşveren Sendikaları. (1984). Çalışma hayatı ile ilgili yeni yasal düzenlemeler semineri, 21–23 Mayıs 1984, 24–26 Mayıs 1984. Kuşadası, Aydın.
Sümerbank Nazilli Basma Sanayi Müessesesi Raporu. (1978). Ankara: T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu.
Sümerbank Nazilli Basma Sanayi Müessesesi. (1966, 1968, 1981, 1983, 1984). Faaliyet raporları. Nazilli, Aydın.
Sümerbank Teşekkül, Müessese, Fabrikalar ve İştirakleri. (1980). Devre faaliyet raporu (6 aylık).
Uzunoğlu, E. (2008). The constitution of power relations in spaces of industrial production: The case of four Sümerbank campuses in the Aegean region (Doktora tezi). İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.
Veli, M. (2010). Sümerbank açılırken. Kuşadası Yerel Tarih Dergisi, 17.
Yıldız Altın, K. (2022). Bir kültürel-yaratıcı endüstri modeli olarak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası. Folklor Akademi Dergisi, 5 (1), ss. 169-183.
Zeybekoğlu, S. (2009). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sanayi komplekslerinin mekânsal analizi. A. Cengizkan (Ed.), Fabrika'da barınmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de işçi konutları, yaşam, mekân ve kent (s. 215–254). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Arşiv Kaynakları

Nazilli Sümerbank Sayfası fotoğraf arşivi
Kuşadası Yerel Tarih Dergisi Arşivi.
Kuşadası Belediyesi arşivi.
Harita Genel Müdürlüğü Harita arşivi.

Sözlü Tarih Çalışmaları

İ. Ö., Nazilli Sümerbank Derneği Kurucu Başkanı ve Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası eski çalışanı, 07.06.2024.
Ö. S., Şehir Plancısı, Diana Travel firması eski çalışanı, 24.05.2024.
A. R. A., 1992-1998 yılları arası Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Sosyal Hizmet Müdürü, 30 Mayıs 2024.

İnternet Kaynakları

URL1: https://www.gocay.com.tr/tr/turizm/pine-bay-beach-club/, Erişim tarihi: 10.09.2024.
URL2: https://www.tripadvisor.com/Hotel_Review-g297972-d618494-Reviews-Ephesia_Holiday_Beach_Club-Kusadasi_Turkish_Aegean_Coast.html, Erişim tarihi: 10.09.2024.
URL3: https://ephesiaholidaybeachclub.hotels-kusadasi.com/tr/, Erişim tarihi: 10.09.2024.

FABRİKADAN KENTE: KARABÜK'ÜN KENTSEL MORFOLOJİSİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER

32

Cansu TÜRKER [1], Damlanur İLİPINAR [2]

[1] FMV Işık Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
cansu.turker@isikun.edu.tr
[2] Karabük Üniversitesi Mimarlık Bölümü,
damlanurilipinar@karabuk.edu.tr.

ÖZET

Karabük, cumhuriyetin ilk yıllarında Safranbolu'nun Öğlebeli Köyü'ne bağlı bir yerleşim iken, 1935'te Ankara-Zonguldak demiryolunun açılması ve 1937'de Karabük demir-çelik fabrikasının kuruluşu ile hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Fabrikanın etrafında meydana gelen mekansal dönüşümler, Karabük'ün kentsel dokusunun genişlemesine neden olmuştur. Zamanla Karabük, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşen üretim ve kentleşme sürecini yansıtan bir örnek haline gelmiştir. Yasal düzenlemelerle 1953'te Zonguldak şehrine bağlı bir ilçe haline gelen Karabük, 1995'te ise Türkiye'nin 78. şehri haline gelmiştir.

Sanayileşme ile birlikte gelen mekansal dönüşümler ve istihdam olanakları, göç dalgalarına ve şehirde yeni yerleşim ihtiyacının oluşmasına yol açmıştır. Ancak 20. yüzyılda Türkiye'de bilinçli kentleşmeye dair yasal altyapının ve düzenlemelerin yetersizliği, hızlı, plansız ve çarpık kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Başlangıçta çoğunluğunu fabrika işçilerinden oluşan demografik yapı, 2007'de Karabük Üniversitesi'nin kurulması ile büyük ölçüde değişmiş, bu durum sosyoekonomik ve kültürel dinamikleri ile birlikte kent morfolojisini de etkilemiştir. Günümüzde Karabük'ün kentsel yapısı; kontrolsüz ve düzensiz büyüme, altyapı eksiklikleri, konut ihtiyacından dolayı hızla üretilen mimari yapıların niteliksizliği gibi nedenlerle eleştirilmektedir.

Bu çalışmada, Karabük'ün sanayileşme ile başlayan kentleşme süreci; modernleşme, hızlı yapılaşma ve eğitim fonksiyonunun dönüştürücü etkisiyle şekillenen çok yönlü bir bağlamda ele alınmıştır. İmar planları, hava fotoğrafları, haritalar ve yazılı belgeler yardımıyla Karabük'ün 20. yüzyıldan günümüze dek uzanan çevresel ve yapısal gelişimi ve dönüşümü incelenmiş; kentin morfolojik dönüşümü analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabük, Cumhuriyet Kenti, Morfolojik Dönüşüm, Modernleşme, Çarpık Kentleşme.

1. GİRİŞ

Bu araştırma; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, kırsal bir yerleşim yeri iken, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kurulmasıyla bir fabrika kente dönüşen ve ardından yapılaşma sürecine giren ve günümüzde Safranbolu yerleşimiyle iç içe geçen Karabük'ün kentsel gelişimi ve dönüşümünü incelemektedir. Karabük Demir Çelik Fabrikası (KDFÇ), 'fabrikaları kuran fabrika' olarak adlandırılır (Kiper, 2013), çünkü Türkiye'nin diğer bölgelerinde kurulan demir-çelik fabrikalarına buradan eleman yetişmiştir. KDFÇ'nin hem Karabük kentinin oluşmasında, hem de İstanbul Boğaziçi Köprüsü gibi Türkiye'nin önemli yapılarının inşasında katkıda bulunmuştur (Karatay, 2018, 14). Bir fabrikanın, bulunduğu yerde, bir 'devlet kenti' oluşturması, bu şehrin büyümesi ve gelişmesini etkileyen dönemsel faktörler ve etkenler, bu araştırmada incelenmiştir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmada, Karabük kent dokusunun oluşumunda ve yayılmasında, farklı dönemlerdeki farklı etkenler kentin planlama süreçleri incelenmiştir. Karabük kentine dair yapılan araştırma ve belgelemeler taranmış, Karabük kentine dair planlar, Haritalar Genel Müdürlüğü ve Google Earth üzerinde elde edilen Karabük'e dair hava fotoğrafları kronolojik olarak sıralanmıştır.

3. ALANYAZIN TARAMASI

Karabük'ün, yöreye yerleşen Türkmen göçmenlerinden önce, küçü bir Hrıstiyan yerleşimi olduğu bilinmektedir. (Karatay, 2018, 40). 1416 yılında Osmanlı'nın hakimiyetine geçen bölgede Türk tarihi, ancak Safranbolu üzerinden bilinmektedir. Osmanlı arşivleridne Karabük'ün ismi bir yerleşim olarak değil, bir mevki olarak belirtilmektedir. 1877 yılında Karabük'ü nüfusunun 81 olduğu, fabrikanın inşasına Safranbolu kazasının Öğlebeli Köyü'ne ait 13 haneden oluşan bir mezra olduğu bilinmektedir. Fabrikanın kurulmasından önce, 1932'de Karabük'te ilk tren istasyonunun inşa edildiği, 1934'te ilk treni geldiği, 1935'te ise Ankara-Filyos demiryolunun açılmasıyla bu hattın bir durağı olarak işlev görmeye başladığı görülür (Karatay, 2018, 40-43). Bu nedenle 1935'e dek Karabük'te hiçbir kentsel yerleşimin olmadığı söylenebilir.

1929 yılında tarım ve madenler dışında ihracat kaynağı kalmayan genç cumhuriyetin, ekonomik kriz yaşaması, devletin özellikle sanayiye daha fazla yatırım yapmasına neden olmuştur. 1934 yılında I. Sanayi Planı kapsamında, Karabük'te demir-çelik fabrikasının kurulmasına kesin olarak karar verilmiş, tesisin hem denize hem maden yataklarına yakın olması, hem de çatışma durumlarında sahilden uzak olması için, demiryolları üzerinde bulunan Karabük'te inşa edilmesine karar verilmiş, 1937 yılında tamamlanmıştır. Karabük, Türkiye'nin Zonguldak'tan sonra ikinci işçi kenti olmasına rağmen, ilk ağır sanayi kentidir. Karabük kenti, fabrikayla birlikte doğmuş, burada yaşayan işçiler ile var olmuştur. Cumhuriyet döneminde Karabük'e dair planlamaların, 'ideal Cumhuriyet insanı' prototipini oluşturmaya çalıştığı söylenebilir (Karatay, 2018, 17-44).

Şekil 1. Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kuruluş yıllarından bir fotoğraf (Öztürk, 2018).

3.1. Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Kent Planlaması

1923'ten günümüzde Türkiye'de kent planlanması politikaları, aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1923-1950

Cumhuriyet yönetimi olarak devlet, çağdaşlaşma sürecinin kentsel mekâna yansımasını amaçlamıştır.

- 1950-1960

Çok partili rejime geçilmiştir. Marshall yardımları gibi dışa bağımlı politikalar nedeniyle tarımda makineleşme artmış ve bu durum kırdan kente göçü tetiklemiştir. Bir önceki dönemde bahçeli konut alanları şeklinde kentlerde hakim olan doku yerini altyapısı eksik, çok katlı apartman ve popülist politikalar sonucunda oluşan gecekondulara bırakmıştır. 1957 yılında kent planlama alanında temel değişimlerin ilk adımlarının atıldığı 6785 sayılı kapsamlı imar yasası çıkarılarak yürürlüğe girmiştir (Tekeli 2001 & Ersoy 2005).

- 1960-1980

Kent planlama sisteminde, 1960 yılındaki askeri darbe sonucunda yürürlüğe giren 1961 Anayasa ile sosyal devlet ilkesi benimsenerek refah devleti anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayış ile devlet, vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılamayı kendine zorunluluk haline getirmiş ve planlama kavramına verdiği önemi devlet planlanma teşkilatını kurarak göstermiştir. Ayrıca DPT'na bölge planı hazırlama görevi verilmiş ve bu bağlamda bazı bölge planları yapılmıştır (Tekeli,1998).

- 1980-2025

Dünyadaki ekonomik gelişmeler neoliberalleşme ve küreselleşme kavramlarının sonucu ortaya çıkan serbestleşme politikaları ülkemizi de yakından etkilemiştir. Kentsel mekan planlanmasında piyasa daha etkili bir faktör haline gelmiştir.

1985 yılında 3194 sayılı İmar Kanunu'nu ile plan yapma, yaptırma, onaylama, uygulama yapma ve de gerekli görülen hallerde plan değişikliği yapma hakkı belediye meclisine verilmiştir. Yerelin güçlenerek, planlarlar üzerinde değişiklik yapma hakkına sahip olmaları, liberalleşmeyle birlikte sermayenin kent eğilimlerine yol gösterici olması, kentsel rant adına bir değişimin yaşanmasına neden olurken, planlama pratiğinin denetimsiz kalması, planlamanın bir bütün olarak ele alınmaması ile birlikte şehircilik adına istenen adımların atılamamasına sebep olmuştur (Firidin, 2004).

İmar Kanunu ile planlama sisteminde çok kurumluluk ile ortaya çıkan çeşitlendirilmiş imar faaliyetlerinin oluşması, kent planlama işlerinin bütüncül olarak değil birbirinden kopuk olarak gelişmesine neden olmuştur (Duyguluer , 2014). Kaçak yapılar, çıkarılan imar affı ve imar barışı gibi uygulamalar ile yasal hale getirilmiş, mekânsal yapının düzenlendiği kentsel planlar etkisizleştirilmiş, sürdürülebilirlik kavramı sorgulanır hale gelmiştir (Kayahan, 2019, 49).

2011 yılında çıkarılan 644 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulmuş böylelikle yetki ve sorumluluğun bir bölümü yine merkezde toplanmaya çalışılmıştır (Sönmez, 2017).

Günümüzde Türkiye'deki planlama konularına ait yasal düzenlemeler incelendiğinde,

- planlama sisteminin bütünlükten uzak olması,
- planlama disiplininde söz sahibi birçok kurumun olması,
- kanun ve yönetmeliklerin dağınık olması ve sürekli değişkenlik göstermesi,
- yeterli halk katılımının sağlanamaması,
- plan kademeleri, süreçler, uygulama araçlarında zorluklar yaşaması,
- mülkiyet odaklı bir planlama sisteminin oluşması

gibi nedenlerin kentsel gelişmenin sürdürülebilir olması önünde engel teşkil ettiği görülmektedir (Kayahan, 2019, 54-55).

3.2. Karabük Kenti

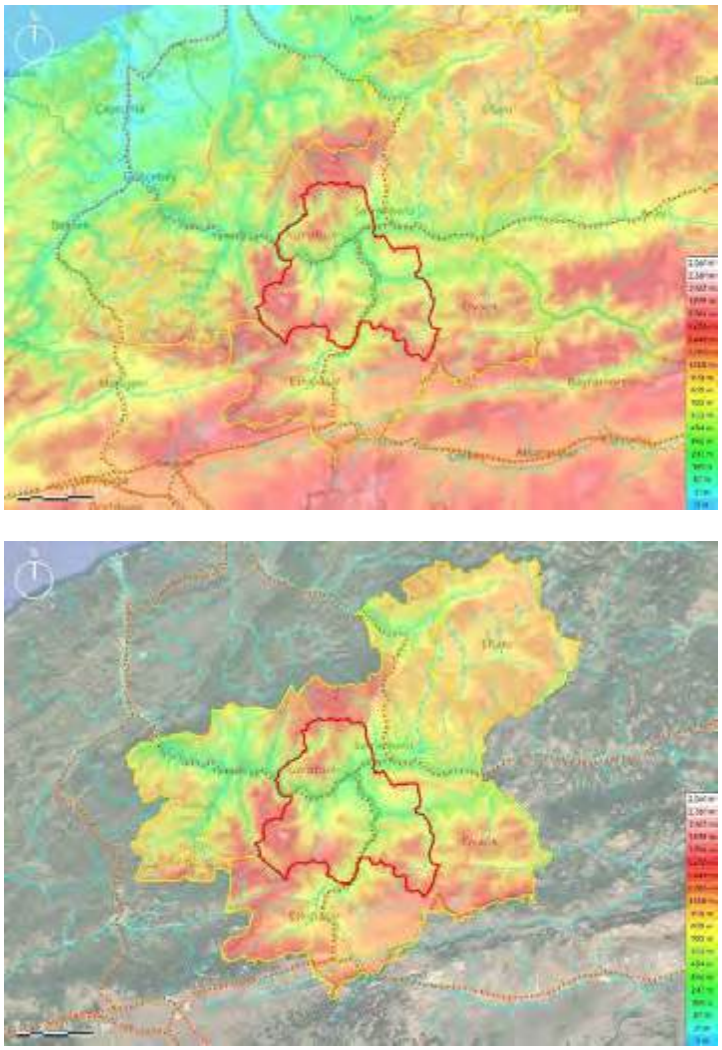
Şekil 2. Karabük Kenti 2024 Hava Fotoğrafı.

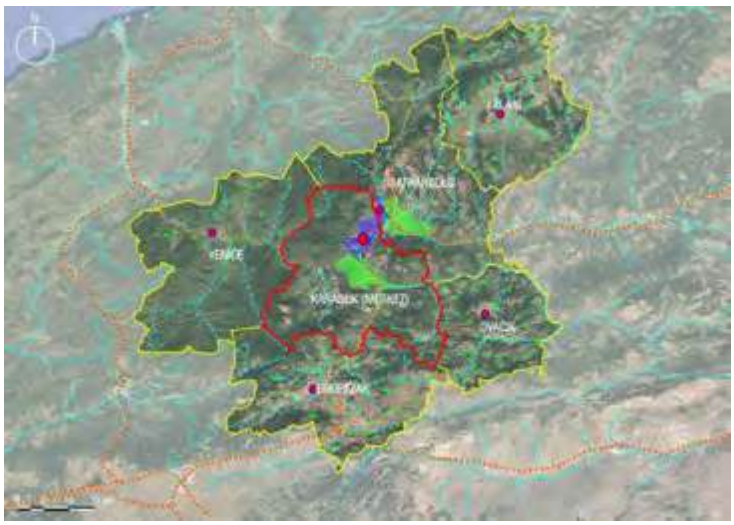

Şekil 3. Karabük kentini oluşturan ilçeler.

Şekil 4. Karabük kenti ana arterleri.

Şekil 5, 6. Karabük kenti topoğrafya analizi.

Şekil 7. Karabük kenti yerleşimleri,bu yerleşimleri besleyen akarsuları ve ana yollar.

3.3. Karabük Demografisi

1937'de fabrikanın kurulmasıyla Karabük kenti, önce firma mühendislerinin yerleşimi, ardından işçiler ve memurlar için konutların inşasıyla, kısa sürede kentleşmiştir. Karabük, 1938 yılında kurulan belediyesi ve 1940'da Safranbolu'ya bağlı bir nahiye haline gelmesi nedeniyle, 1945'e dek hızlı bir büyüme ve nüfus artışına şahit olmuştur. 1937'de fabrika alanına sağlanan elektrik, 1944'te Karabük geneline, 1948'de Safranbolu'ya da sağlanmıştır (Karatay, 2018, 57).

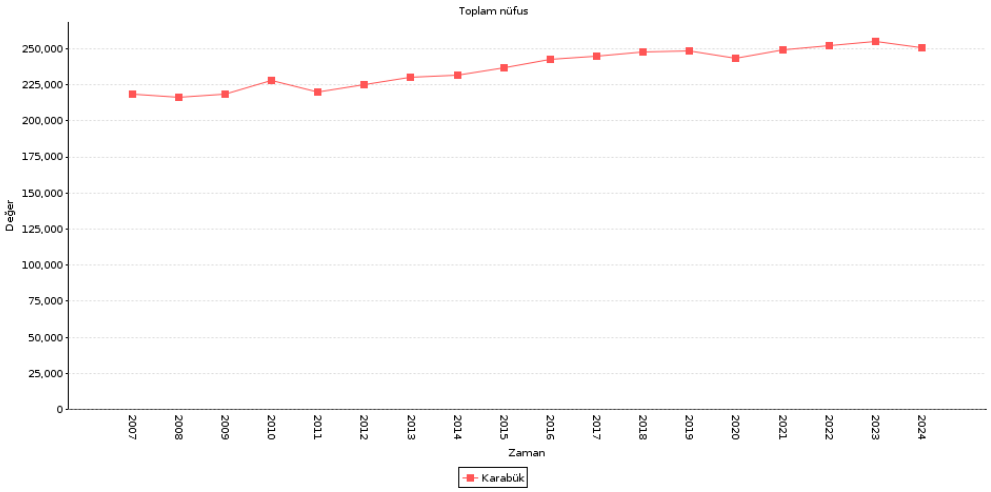
1945-1950 yılları arası, Türkiye'de genel bir durgunluk dönemini yansıtsa da, Karabük'te nüfusun ve kentleşmenin artmaya devam ettiği bilinmektedir. 1953'te Karabük, 6068 sayılı kanun sonucu Zonguldak'a bağlı bir ilçe olmuştur. 1955-1960 yıllarında Karabük'te çalışan işçi sayısı %40 artarken, Karabük'ün topam nüfusu yaklaşık 2 katına çıkmıştır (Karatay, 2018, 108-109). 6 Haziran 1995 tarihinde 550 sayılı kanunla Karabük, Çankırı2nın Ovacık ve Eskipazar ilçeleri ile birlikte Zonguldak'ın Eflani, Safranbolu ve Yenice ilçelerinin birleşmesi ile birlikte Türkiye'nin 78. ili olmuştur.

Tablo 1. Yazılı nüfus sayımı kaynaklarına göre Karabük ili toplam nüfusu (Çabuk vd, 2016, 3; Karatay, 2018, 56-57, 107, 146; TÜİK, 2024).

Yıl	Karabük İli Toplam Nüfusu
1877	81
1940	6.825
1945	10.782
1950	9.778
1955	15.624 (Köyler ve Beldeler Dahil: 49.654)
1960	31.440 (Köyler ve Beldeler Dahil: 66.246)
1965	57.401 (Köyler ve Beldeler Dahil: 84.457)
1970	64.999 (Köyler ve Beldeler Dahil: 103.767)
1975	85.000
2000	225.102

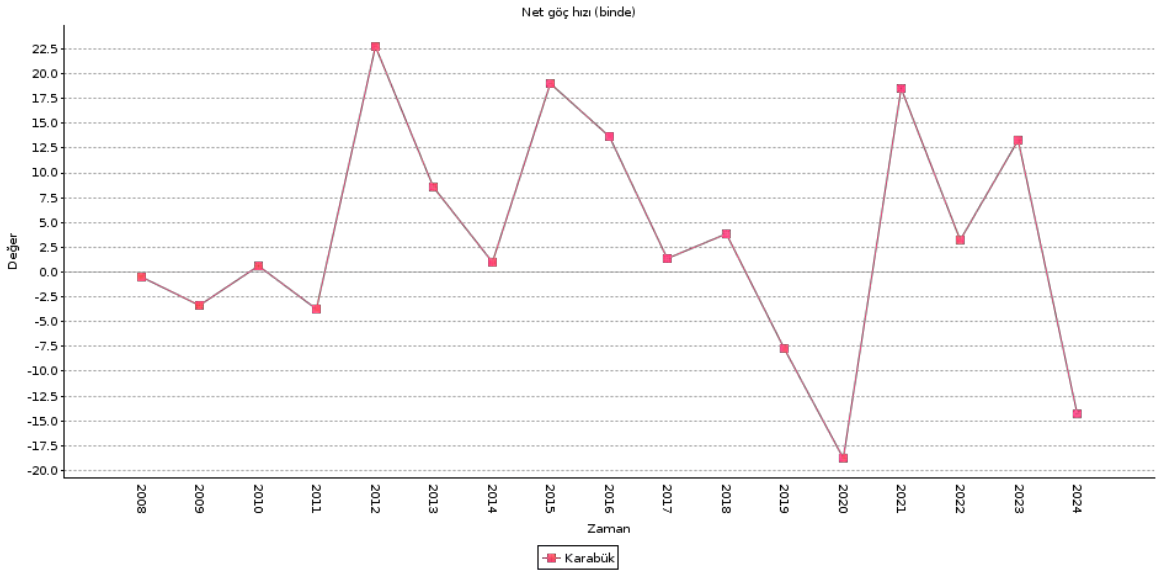
Tablo 2. TÜİK verilerine göre 2007-2024 yılları arasında Karabük ili toplam nüfusu. (https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr)

Yıl	Karabük İli Toplam Nüfusu
2007	218.463
2008	216.248
2009	218.564
2010	227.610
2011	219.728
2012	225.145
2013	230.251
2014	231.333
2015	236.978
2016	242.347
2017	244.453
2018	248.014
2019	248.458
2020	243.614
2021	249.287
2022	252.058
2023	255.242
2024	250.478

Şekil 8. TÜİK verilerine göre 2007-2024 yılları arasında Karabük ili toplam nüfusu. (https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr)

.

Şekil 9. TÜİK verilerine göre 2007-2024 yılları arasında Karabük ili net göç hızı. (https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr)

3.4. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Karabük'te Kent Planlaması

Bu bölümde Karabük kentinin imar ve planlama sürecindeki önemli dönüm noktalarını ve gelişmelerini yansıtan planlar ve kentin geçirdiği önemli morfolojik değişimler, kronolojik olarak sıralanmıştır.

- 1937 – Demir Çelik Fabrikasının Kuruluşu

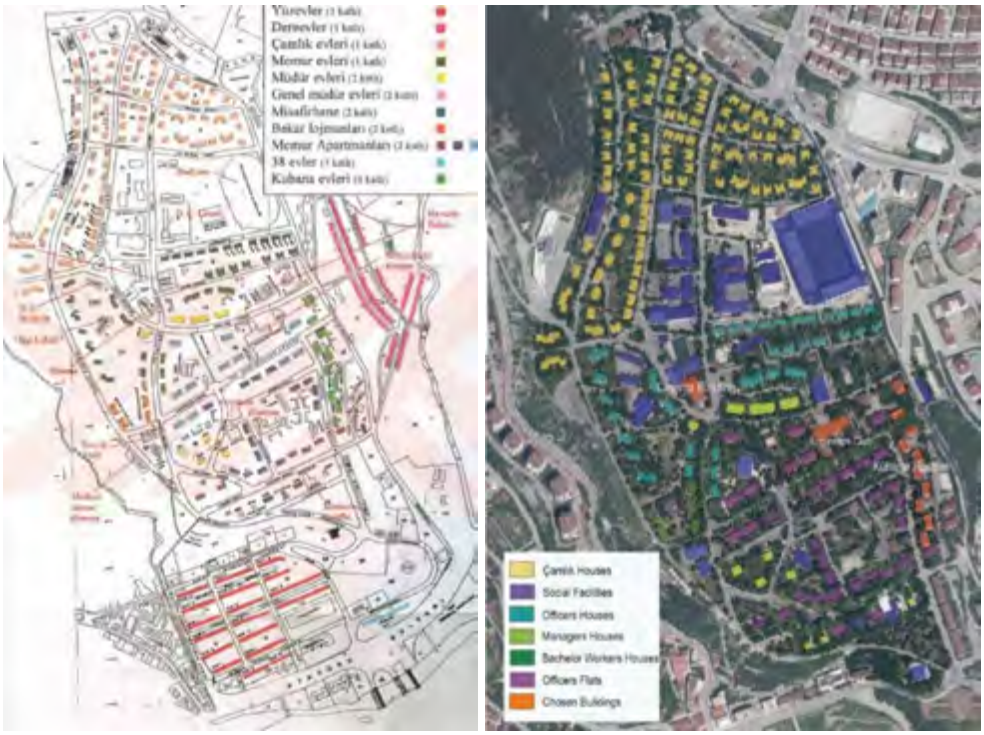
1937 yılına dek Karabük, Safranbolu'ya bağlı bir yerleşim yeri olarak, 13 haneli Öğlebeli Köyü'nden ibaretti.

- 1938 Planı (Henri Prost) – Yenişehir Mahallesi

Karabük'ün bir sanayi şehri olarak büyümesini sağlamak amacıyla, şehrin bilinen ilk imar planı, Fransız şehir planlamacı Henri Prost'a çizdirilmiştir. Prost'un Yenişehir mahallesine dair çizdiği mevki planı, bir sel sonucu kaybedilmiştir (Çabuk vd, 2016, 24). Mevcut belgenin olmamasından dolayı, planın hangi mimar tarafından çizildiğinin bilinemeyeceğine dair görüşler de mevcuttur (Nartkaya, 2024, 9).

Şekil 10. Günümüzde fabrika alanı ve Yenişehir mahallesinin ilişkisini gösteren hava fotoğrafı (Nartkaya ve Dinçer, 2024, 10).

Şekil 11. Karabük Yenişehir mahallesi yerleşim planı ve fonksiyon haritası (Öktem, 2004, 88; Nartkaya ve Dinçer, 2024, 14).

Yenişehir bir modernleşme süreci olarak ele alındığından, Osmanlı-Türk mimarii ögelerinden tamamen arındırılarak, modern, kübist bir mimaride tasarlanmış, 600'e yakın konut, bir hastane, bir sinema, ilk ve orta okul, spor kompleksleri ve çalışma mekanları bulundurmasına rağmen, herhangi bir dini fonksiyon için hiçbir yer ayrılmamış, çoğunluğu muhafazakar bir arka plandan gelen işçilerin ihtiyaç duyacağı bir cami yerleştirilmemiştir (Karatay, 2018, 59).

Yenişehir mevki, her ne kadar bazı kaynaklarda 'işçi yerleşimi' olarak geçse de, birçok kaynağa göre burada hiçbir zaman işçiler oturmamış, fabrikanın önde gelen mühendis ve yönetici gibi üst tabaka çalışanına hizmet vermiştir. Bu dönemde hızla büyüyen ve nüfusu artan kentin çok küçük bir bölümünü oluşturan Yenişehir dışındaki yerleşimler, her türlü planlamadan uzak, işçilerin kendi imkanlarıyla inşa ettikleri küçük evlerden oluşmaktadır (Karatay, 2018, 126).

- 1946 - 1/10000, 1/5000, 1/2000, 1/1000 ve 1/500 Ölçekli Halihazır Planı (Avni Par)

Karabük'ün halihazır planları, haritacı Avni Park tarafından 1/10000, 1/5000, 1/2000, 1/1000 ve 1/500 ölçeklerinde hazırlanmıştır.

Şekil 12. 1946 yılı Karabük 1/10.000 ölçekli hazihazır planı (Çabuk vd, 2016, 26).

- 1948 - 1/2000, 1/1000 ve 1/500 Ölçekli Şehir Planları (Nezihe ve Pertev Taner)

Kentin giderek büyümesiyle doğan ihtiyaç sonucu, yerleşimi genişletmeyi ve düzenlemeyi hedefleyen 1/5000, 1/2000, 1/1000 ve 1/500 ölçeklerinde şehir planları, 1/100 ölçekte örnek konut projeleri planları, Nezihe ve Pertev Taner çifti tarafından hazırlanmıştır. Plan yaklaşık 6 km² alanı kapsamaktadır.

- *1953 – Zonguldak'a Bağlanma*

1953 yılında Karabük, Zonguldak şehrine bağlı bir ilçe haline geldi (Özçağlar ve Gökmen, 2022, 36). 1950-1965 yılları arasında kent hızla göç almaya devam etse de, kentte su, aydınlatma ve kanalizasyon gibi planlamalanın ve altyapının henüz var olmadığı bilinmektedir (Karatay, 2018, 146).

Şekil 13. 1948 yılı Karabük 1/5.000 ölçekli imar planı (Çabuk vd, 2016, 27).

- 1968 - 1/25000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planları Ve 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planları (Gündüz Özdeş)

1960'lı yıllarda planlama anlayışında başlayan değişiklikler ile, Karabük ve Safranbolu'nun birlikte ele alındığı bir bütünleşik planlama yaklaşımı benimsenmiş, 1/25000 ölçekli çevre düzeni planı, 1/5000 ölçekli nazım imar planları ve 1/1000 ölçekli uygulama imar planları Gündüz Ökteş tarafından hazırlanmıştır (Çabuk vd, 2016, 31). Ancak planların uygulanması sürecinde beklenmeyen zorluklarla karşılaşılmış, zamanla Gündüz Ökteş'in planı yetersiz kalmaya başlamıştır.

Fabrika-kent olarak bilinen Karabük'ün, özellikle 1970'lerden itibaren Safranbolu tarihi yerleşimi ile birleştiği görülmekte, ancak Safranbolu'nun hiçbir zaman Karabük gibi bir işçi kenti olarak tanımlanamadığı, bu nedenle Karabük ile Safranbolu'nun kentsel gelişim dinamiklerinin birbirinden ayrıldığı gözlenmektedir (Karatay, 2018, 13).

Şekil 14. 1968 yılı Karabük 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planı (Çabuk vd, 2016, 34).

Şekil 15. 1968 yılı Karabük 1/5.000 ölçekli nazım imar planının 4. paftası (Çabuk vd, 2016, 35).

- 1981 - 1/5.000 Nazım İmar Planı (Baran İdil)

Karabük şehrinin tüm alanlarını kapsayan bir revizyon niteliğinde olan plan, Ugulamada beklenen başarıyı sağlayamamıştır.

Şekil 16. 1981 yılı Karabük 1/5.000 nazım imar planı (Çabuk vd, 2016, 36).

- 1988 - Şehir Planı (Ülkü Barlas)

Baran İdil'in planının yetersizliklerine bir cevap olarak hazırlanan plan, kentin yeni ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlamıştır.

- 1995 – İl Olma

Zonguldak'a bağlı bir ilçe olan Karabük; Zonguldak ilinden Safranbolu, Eflani ve Yenice ilçeleri ile, Çankırı ilinden Ovacık ve Eskipazar ilçelerini barındıran bir il haline geldi. Osmanlı Dönemi'nden itibaren Safranboluya bağlı gelişen Karabük'ün kent merkezi haline gelerek Safranbolu'yu kendine bağlaması, kayda değer bir gelişmedir (Özçağlar ve Gökmen, 2022, 36).

- 1996 - Yenişehir Mahallesi Koruma Amaçlı İmar Planı (Güntürkün Bükülmez)

Güntürkün Bükülmez tarafından hazırlanan plan, Henri Prost tarafından 1938'de tasarlanan Yenişehir Mahallesi için Koruma Amaçlı İmar Planı özelliğindedir. Bu plan ile beraber Yenişehir mahallesi, kentsel sit alanı ilan edilmiştir (Nartkaya, 2024, 9).

- 2007 – Karabük Üniversitesi'nin Kurulması

2007 yılında kurulan Karabük Üniversitesi, kuruluşunda yaklaşık 5.000 öğrenci barındırırken günümüzde 52.000 öğrenciye sahiptir (Karabük Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Koordinatörlüğü, n.d.). Bu durum, tartışılmaz olarak üniversite çevresinde, barınma ihtiyacına, istihdam artışına ve kent yerleşiminin dikey-

yatay yönlere büyümesine neden olmuştur. Özellikle 100. Yıl Mahallesi'nde önemli fiziki ve sosyoekonomik değişimler gerçekleşmiştir (Oral vd., 2019).

100. Yıl Mahallesi, öncesinde tamamen buğday tarlası iken, 1984 yılında Karabük'ün dış kısımlarında kurulan ilk yeni yerleşimlerinden birisi haline gelmiştir. 1985-86 yıllarında mahallede site evler inşa edilmeye başlanmıştır. Karabük Üniversitesi'nin kuruluşundan önce 100. Yıl Mahallesi sınırlarında yaklaşık 200 bina ve 2.000 konut bulunurken, 2018 yılında 770 bina ve 8.000 konut bulunmaktadır (Oral vd., 2019, 115-120; Özçağlar ve Gökmen, 2022, 44-47).

Günümüzde Karabük Üniversitesi'nin Demir-Çelik yerleşkesi, Karabük merkez ilçesi sınırlarında, diğer kısmı ise Safranbolu ilçesi sınırlarındadır (Özçağlar ve Gökmen, 2022, 50-51).

- 2009 - Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı

12/05/2009 onay tarihli Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı'nın F28-29-30 ve G-28-29-30 numaralı 6 paftası, Karabük ili sınırlarını kapsamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025).

- 2014 - Revizyon İmar Planı (İptal Edildi)

Karabük Belediyesi tarafından hazırlanan imar planı, kamu yararı, şehircilik ilkeleri ve planlama esasları bakımından hukuka aykırı bulunarak Mimarlar Odası Ankara Şubesi tarafından dava edilmiş ve dava sonucu iptal edilmiştir. Plan, dere yatağına çok katlı yapılaşma öneriyor, sosyal donatı alanlarını tanımlamıyor üst ölçekli planı dayanak almadan parçacıl bir yaklaşım benimsiyordu (Bayhan, 2014).

- 2015 - Karabük Kent Bütünü Revizyon ve İlave Nazım ve Uygulama İmar Planı

03.06.2015 tarihinde 1948 planına dayanarak tasdik edilen plandır (Karabük Belediye Başkanlığı, 2023, 12).

- 2022 - Organize Sanayi Bölgesi (OSB) 1/5000 Ölçekli Nazım Ve 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliği

Karabük Organize Sanayi Bölgesine ait uygulama imar planı değişikliği, 17/08/2022 tarihinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından onaylanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022).

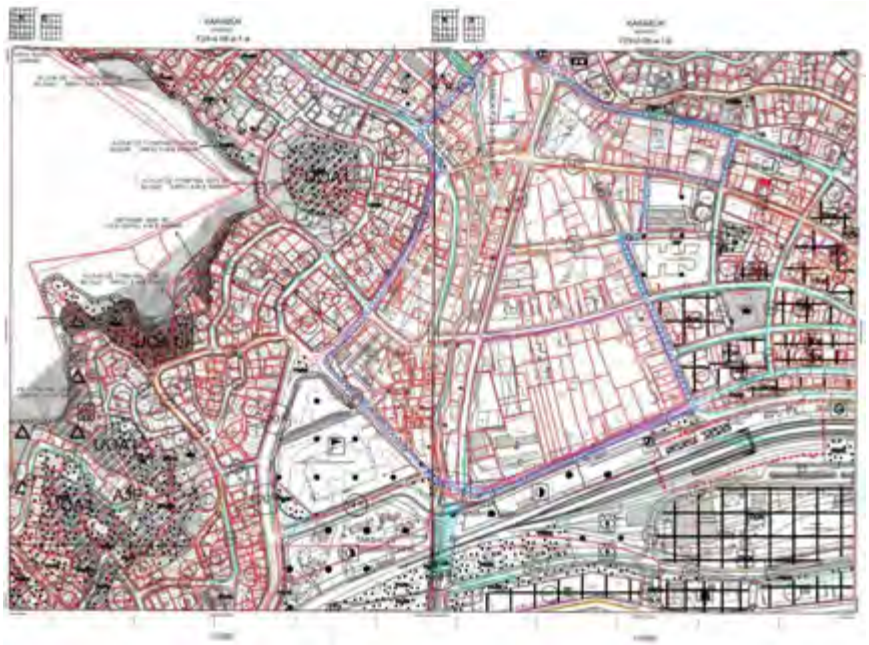
Şekil 17. Karabük Organize Sanayi Bölgesi (OSB) 1/3000 Ölçekli İmar Planı Değişikliği Bilgi Paftası (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022).

- 2023 Yenişehir, Ergenekon Ve Hürriyet Mahalleleri Muhtelif Parsellerde Yer Alan Millet Bahçesi Ve Adalet Sarayı Amaçlı 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı Değişikliği Ve 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliği

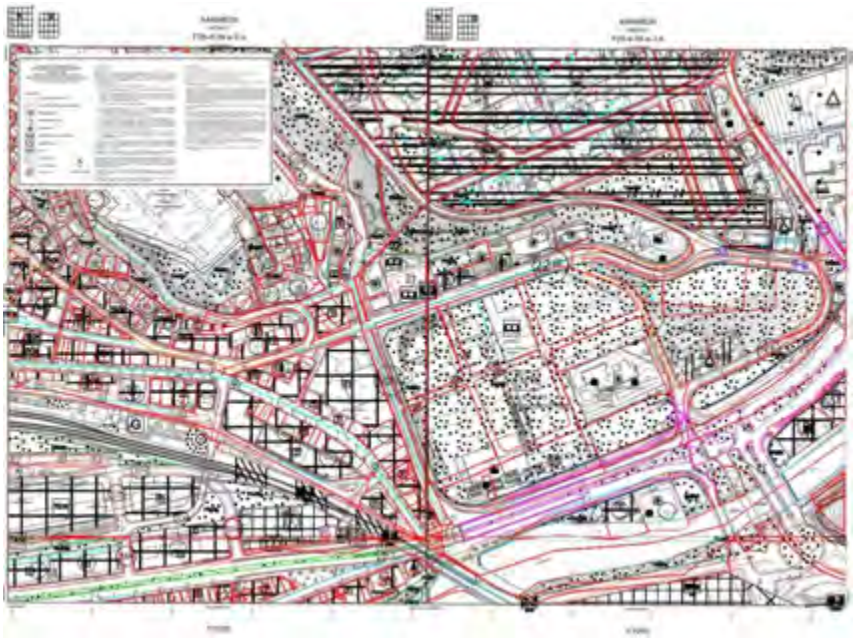
Karabük'ün Yenişehir, Ergenekon ve Hürriyet Mahalleleri'nde yer alan muhtelif parsellerde Millet Bahçesi ve Adalet Sarayı yapılması amacıyla 1/5000 ölçekli nazım imar planı ve 1/1000 ölçekli uygulama imar planı üzerinde değişiklikleri yapılmıştır.Raporda, planlamanan bölgeye ait onaylı 1/50 000 veya 1/ 25 000 ölçekli plan bulunmadığıbelirtilmiştir (Karabük Belediye Başkanlığı, 2023, 11). Planlar, 1 Mart 2023 tarihinde askıya çıkarılmıştır.

Şekil 18. Millet Bahçesi ve Adalet Sarayı 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı (Karabük Belediye Başkanlığı, 2023, 13).

Şekil 19. Millet Bahçesi 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı (Karabük Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişkliği Müdürlüğü, 2023).

Şekil 20. Adalet Sarayı 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı (Karabük Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişkliği Müdürlüğü, 2023).

- 2024 Organize Sanayi Bölgesi (OSB) İmar Planı Değişiklikleri

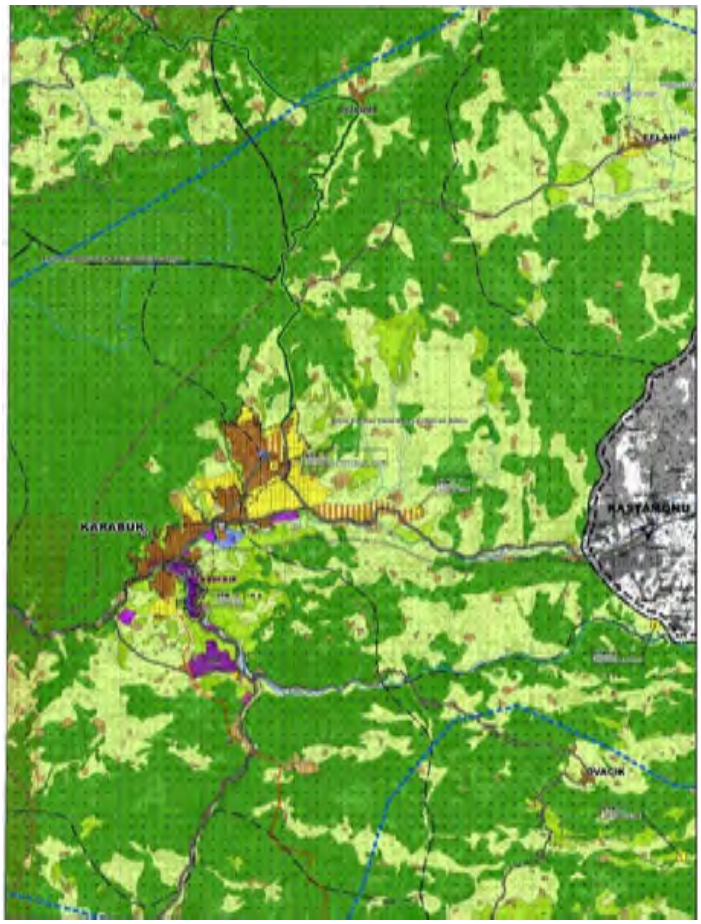
Eskipazar Organize Sanayi Bölgesi'ne ait 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planı değişiklikleri, 28 Ağustos 2024 tarihinde onaylanarak ilan edilmiştir (Karabük Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişkliği Müdürlüğü, 2024).

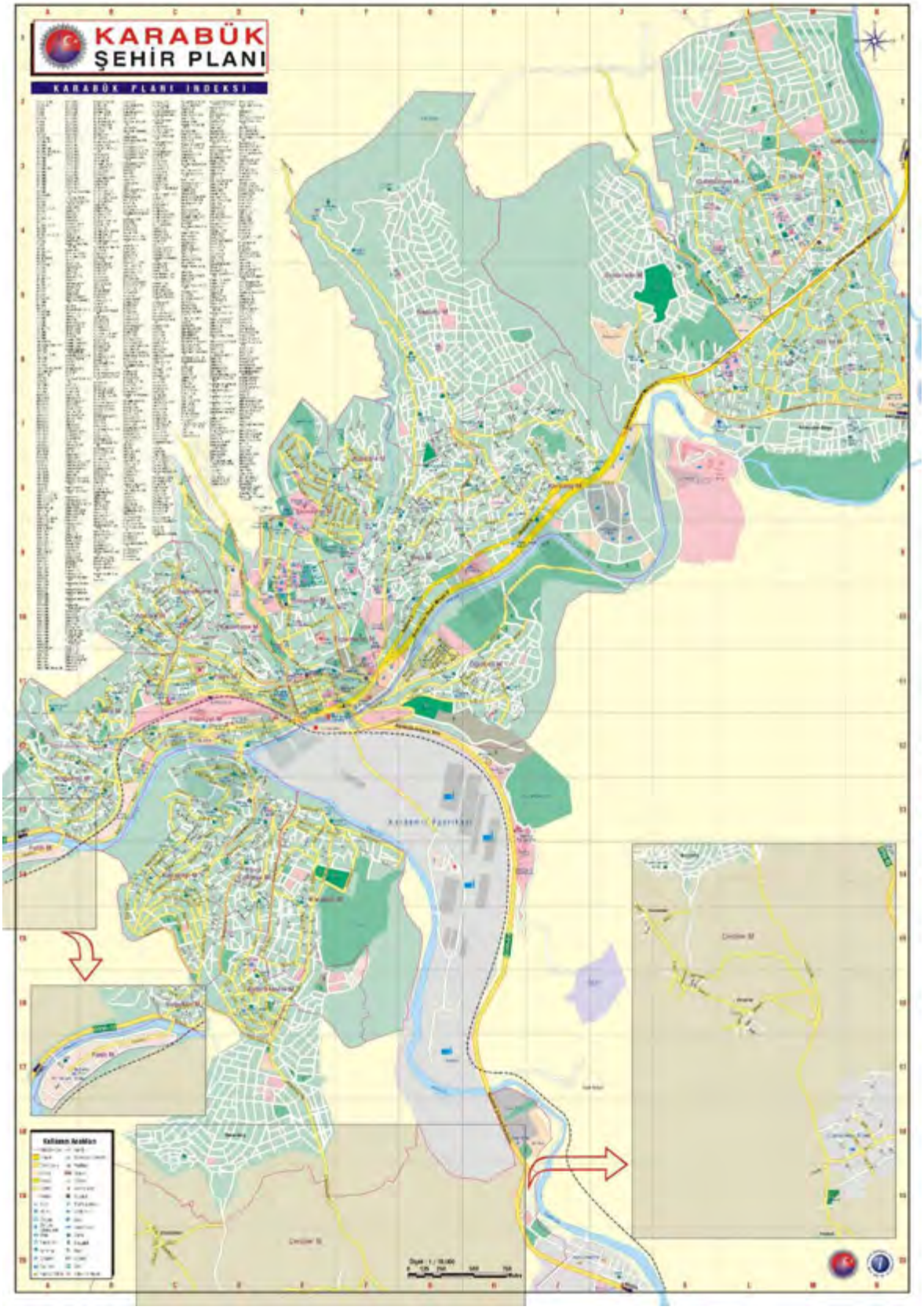
Şekil 21. Karabük Eskipazar Organize Sanayi Bölgesi (Osb) 1/5000 – 1/1000 Ölçekli İmar Planı Değişikliği (Karabük Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişkliği Müdürlüğü, 2024).

- 2025 1/100.000 Ölçekli Zonguldak-Bartın-Karabük Çevre Düzeni Planı

İlk olarak 12.05.2009 tarihinde onaylanan Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı; 2017, 2018, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarında değişiklikler geçiren çevre düzeni planı, 09.04.2025 tarihinde son haliyle onaylanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025).

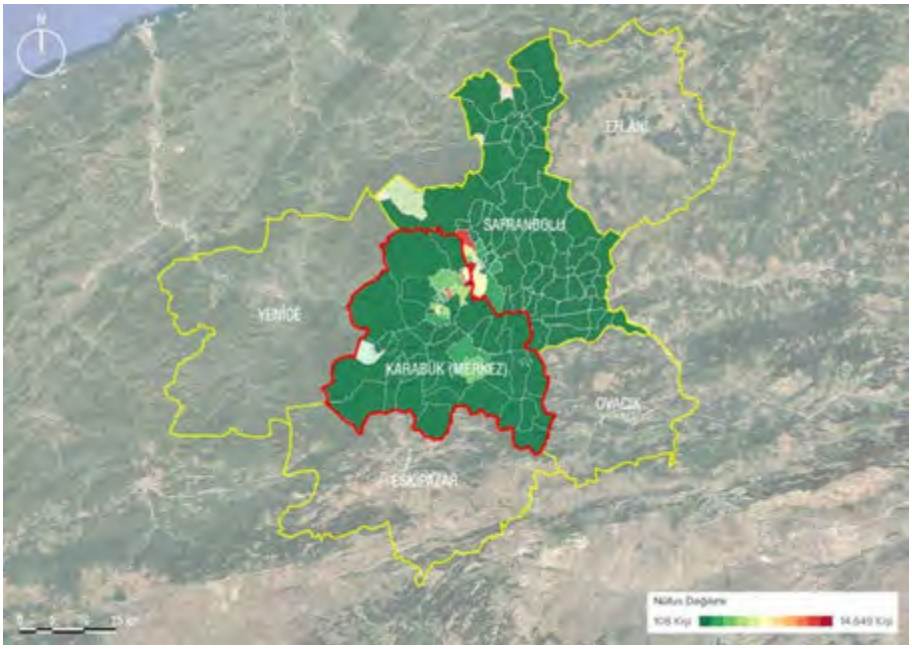

Şekil 22. 2025 yılı 1/100.000 Ölçekli Zonguldak-Bartın-Karabük Çevre Düzeni Planı (Türkiye Cumhuriyeti Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025).

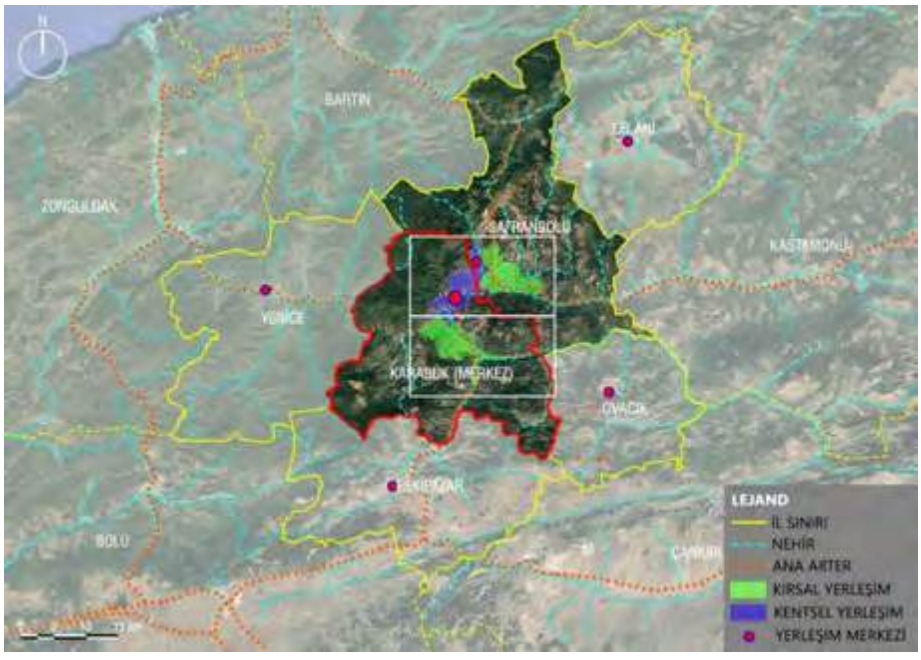

Şekil 23. Günümüz Karabük şehir planı (Karabük Belediyesi, n.d.).

4. KARABÜK KENTİ GELİŞİMİNİN HAVA FOTOĞRAFLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Bu kısımda, Karabük kentinin 2005-2025 tarihleri arasında, kentsel yayılımını gözlemlemek amacıyla, kent merkezini oluşturan Merkez ve Safranbolu ilçelerinden kuzey-güney olmak üzere 2 adet inceleme sınırı belirlenmiş ve ilgili bölgelerin hava fotoğrafları, kronolojik olarak sıralanmıştır.

Şekil 24. Günümüz Karabük şehrinin kentsel dokusunu oluşturan Merkez ve Safranbolu ilçeleri ve nüfus yoğunluklar.

Şekil 25. Merkez ve Safranbolu ilçelerinde odaklanılan hava fotoğrafı sınırını gösteren analiz.

Şekil 26. 2005 Yılı kuzey ve güney alan hava fotoğrafı.

Şekil 27. 2010 Yılı kuzey ve güney alan hava fotoğrafı.

Şekil 28. 2015 Yılı güney alan hava fotoğrafı.

Şekil 29. 2020 Yılı güney alan hava fotoğrafı.

Şekil 30. 2025 Yılı güney alan hava fotoğrafı.

5. SONUÇLAR VE TARTIŞMALAR

Karabük kent merkezinin gelişiminde ve büyümesinde, kentin jeomorfolojik ve topoğrafik özellikleri önemli bir etken olmuştur (Oral vd., 2019, 113). Bir fabrika kenti olarak oluşmasında ise, Zonguldak kömür yataklarına ve Sivas demir madeni yataklarına yakın olması, denize ulaşılabilir mesafede ancak savunulabilecek kadar içeride olması, demiryolları üzerinde bulunması gibi etkenler rol oynamıştır (Karatay, 2018, 49). Ancak Karabük'ün bir fabrika-kent olarak tasarlanma sürecinde, hava kirliliğini ve çarpık kentleşmeyi önleyen adımların atılamamış olması, Karabük'ün vadi yapısı nedeniyle sık sık sel, heyelan gibi afetlere maruz kalması (Karatay, 2018, 50), sağlıklı bir kent oluşumunun önüne geçmiştir.

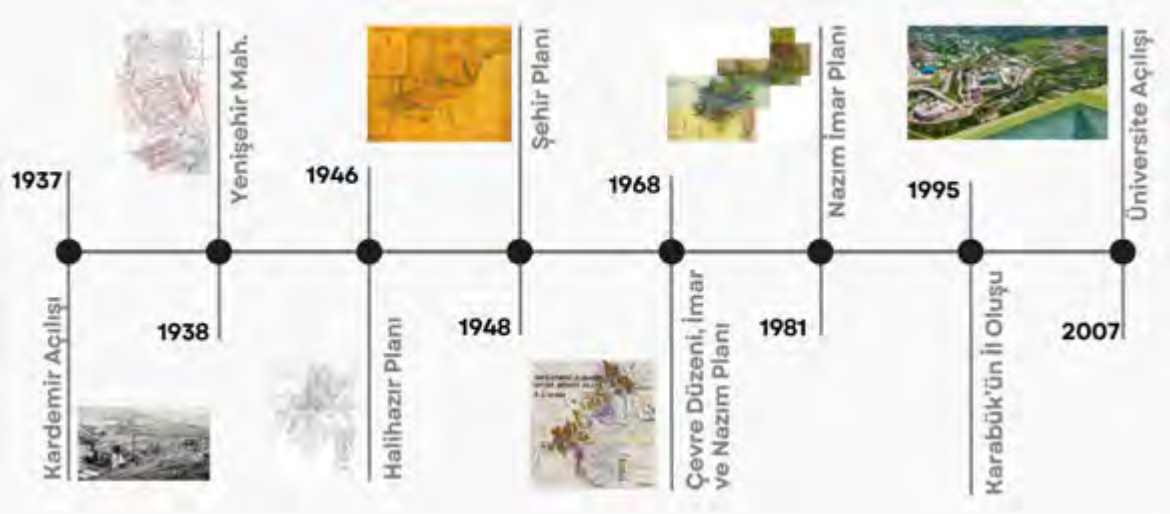
1937 yılına dek Karabük, Safranbolu'ya bağlı bir yerleşim yeri olarak, 13 haneli Öğlebeli Köyü'nden ibaretti. 1937 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kurulması, kentin oluşumu ve gelişimini sağlayan en önemli etken haline geldi. Göç eden fabrika işçileri için konut alanlarına duyulan ihtiyacın artması ile birlikte, planlı büyüme için çalışmalar yapılsa da gecekondulaşmanın önüne gecilememiştir. Kentin planlı büyümesini sağlamak amacıyla çevre düzeni, nazım imar planları ve uygulama imar planları hazırlanmıştır. Ancak mali ve teknik zorluklar, konut ihtiyacının beklenenden daha hızlı artması gibi nedenlerle, bu planların bir kısmı uygulamamamıştır (Özçağlar ve Gökmen, 2022, 36).

1968 yılı şehir planının Safranbolu'ya doğru büyüme önermesi sonucu, giderek Safranbolu ve Karabük Merkez ilçelerinin iç içe girdiğini, 100. Yıl Mahallesi, öncesinde tamamen buğday tarlası iken, 1984 yılında Karabük'ün dış kısımlarında kurulan ilk yeni yerleşimlerinden birisi haline geldiği, 2007'de Karabük

Üniversitesi'nin kurulmasıyla yerleşimin kuzeyinde ciddi konutlaşma yaşandığı, kentin belirli bölgelerinde sanayi bölgelerinin kurulduğu gözlenmektedir.Yeni hazırlanan planlarda önerilen sanayi odaklı büyüme ile, aktif yeşil alanlar endüstri bölgesi haline gelmiştir.

Günümüzde 52.000 öğrencisi olan Karabük Üniversitesi, üniversite çevresinde barınma ihtiyacına, istihdam artışına ve kent yerleşiminin dikey-yatay yönlere büyümesine neden olmuştur. Özellikle 100. Yıl Mahallesi'nde önemli fiziki ve sosyoekonomik değişimler gerçekleşmiştir. Bu süreçte 100. Yıl Mahallesi bina ve konut artışının %400 olduğu bilinmektedir (Oral vd., 2019, 115-120; Özçağlar ve Gökmen, 2022, 44-47).

Geçmişten günümüze Karabük'ü şekillendiren ana etmenler, aşağıdaki zaman çizelgesinde özetlenmiştir:

Şekil.27 Karabük kent gelişimini etkileyen faktörler.

Cumhuriyetin kuruluşunda sanayi kenti, 2000'lerin başında ise üniversite kenti olarak dönüşümler geçiren Karabük, günümüzde estetik anlayıştan ve bütüncül yaklaşımdan uzak kent imgesi nedeniyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Karabük'ün gelecekte çevresel, fiziki, sosyal, kültürel, ekonomik, ve estetik yönlerden, birçok farklı ölçekte sürdürülebilir gelişme planlanmasına ihtiyacı vardır.

Şekil.28 Karabük'ün 2021 yılına dair hava fotoğrafları (Yüksel, 2021).

6. KAYNAKÇA

Bayhan, B. (2014). Karabük Revizyon İmar Planı İptal Edildi. https://www.arkitera.com/haber/karabuk-revizyon-imar-plani-iptal-edildi/.

Çabuk, S., Demir, K. &Gökyer, E. (2016). Cumhuriyet'in yeni kenti Karabük'ün 1937 – 1988 dönemi mekânsal gelişimi ve şehir planları. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1), 20-39.

Karabük Belediye Başkanlığı (2023). Karabük İli, Merkez İlçesi, Yenişehir, Ergenekon Ve Hürriyet Mahalleleri Muhtelif Parsellerde Yer Alan Millet Bahçesi Ve Adalet Sarayı Amaçlı Uygulama İmar Planı Değişikliği Açıklama Raporu. https://webdosya.csb.gov.tr/db/karabuk/duyurular/karabuk-ili--8230-76494-20230302102737.pdf

Karabük Belediyesi (n.d.) Karabük Şehir Planı. https://www.karabuk.bel.tr/icerik.asp?i_id=53.

Karabük Belediyesi (n.d.) Mahallelerimiz. https://www.karabuk.bel.tr/icerik.asp?i_id=41.

Karabük Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Koordinatörlüğü (n.d.) Üniversite. https://iso.karabuk.edu.tr/icerikGoster.aspx?K=S&id=26&BA=index.aspx#:~:text=Bug%C3%BCn%2052%20bin%20%C3%B6%C4%9Frencisi%20olan,%C3%BC%20a%C5%9Fan%20idari%20personeli%20bulunmaktad%C4%B1r.

Karabük Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişkliği Müdürlüğü (2023). Karabük İli, Merkez İlçesi, Yenişehir, Ergenekon Ve Hürriyet Mahalleleri Muhtelif Parsellerde Yer Alan Millet Bahçesi Ve Adalet Sarayı Amaçlı 1/5000 Ölçekli Nazım İmar Planı Değişikliği Ve 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı Değişikliği. https://karabuk.csb.gov.tr/karabuk-ili-merkez-ilcesi-yenisehir-ergenekon-ve-hurriyet-mahalleleri-muhtelif-parsellerde-yer-alan-millet-bahcesi-ve-adalet-sarayi-amacli-1-5000-olcekli-nazim-imar-plani-degisikligi-ve-1-1000-olcekli-uygulama-imar-plani-degisikligi-duyuru-438653.

Karabük Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişkliği Müdürlüğü (2024). Karabük Eskipazar Organize Sanayi Bölgesi (Osb) 1/5000 – 1/1000 Ölçekli İmar Planı Değişikliği. https://karabuk.csb.gov.tr/karabuk-eskipazar-organize-sanayi-bolgesi-osb-1-5000-1-1000-olcekli-imar-plani-degisikligi-duyuru-452604.

Karatay, A. (2018). Demir Çelik Karabük: Bir İşçi Kentinin Hikayesi. İstanbul: İletişim.

Kiper, M. (2013). Fabrikalar Kuran Fabrika: Kardemir ile Türkiye Demir Çelik Sektörünün Öyküsü. Metalurji 165, s. 22.
Nartkaya, E., & Dinçer, A. E. (2024). Preservation of 20th-century residential areas and a proposal for Karabük yenişehir settlement. MDPI Buildings, 14 (2984), 1-30.
Oral, M., Özdemir, Ü, &Ünlü, İ. (2019). Üniversiteye bağlı sosyomekânsal bir dönüşüm sahası: Karabük 100. Yıl mahallesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 24(41), 107-124.
Öktem, S. (2004).Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Hareketi: Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi (2371). https://polen.itu.edu.tr/items/e298073e-bf0e-409f-9b84-5bf288177a93.
Özçağlar, A. & Gökmen, Ö. (2022). Üniversite yerleşkelerinin konumu ve idari coğrafya özellikleri bakımından benzeşen iki il ve ilçe merkezi: Karabük-Safranbolu, Niğde-Bor. Avrasya Beşeri Bilm Araştırmaları Dergisi, 2(1), 33-57.
Öztürk, Ö. (2018, 6 Ocak). Karabük. URL: https://ozhanozturk.com/2018/01/06/karabuk/.
Sarıköse, B. (2020). Köyden şehre: Karabük'ün kuruluşu ve şehirleşme süreci. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (5), 57-83.
Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Haritalar Genel Müdürlüğü (2025). Karabük Fiziki İl Haritası. https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/karabuk-fiziki-il-haritasi-1398.pdf.
Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Haritalar Genel Müdürlüğü (2025). Karabük Mülk İdare İl Haritası. https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/karabuk-mulk-idare-il-haritasi-1399.pdf.
Türkiye Cumhuriyeti Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2025). 1/100.000 Ölçekli Zonguldak-Bartın-Karabük Çevre Düzeni Planı Plan Değişikliği. https://webdosya.csb.gov.tr/db/karabuk/duyurular/plan-paftasi-20250424131623.pdf.
Türkiye Cumhuriyeti Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2025, 9 Nisan). Zonguldak - Bartın - Karabük Planlama Bölgesi. https://mpgm.csb.gov.tr/zonguldak---bartin---karabuk-planlama-bolgesi-i-82195.
Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). Karabük OSB Uygulama İmar Planı Değişikliği Onayı. https://www.sanayi.gov.tr/medya/duyurular/karabuk-osb-uygulama-imar-plani-degisikligi-onayi
Yetiş, R., Turcan, Y. & Dinçer, A. E. (2018). Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi [Tam metin]. II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim, İstanbul, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı. ISBN: 978-605-80820-1-4
Yüksel, Ş. (2021) Karabük Merkez Drone Görüntüleri. (Youtube Videosu). URL: https://www.youtube.com/watch?v=FNSqofSmGWI.

KRİZLER VE AFETLER BAĞLAMINDA KENTSEL ARAŞTIRMALAR

33

DEPREMİN KENTSEL BELLEKTE YARATTIĞI SÜREKSİZLİKLER: İSKENDERUN ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ayşe Gül YENİGÜN[1], Tuba SARI[2]

[1] Bursa Teknik Üniversitesi/Yüksek lisans öğrencisi,
ayse.yenigun42@gmail.com.
[2] Bursa Teknik Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi
tuba.sari@btu.edu.tr.

ÖZET

Afetler, sadece fiziksel yapıları değil, toplumsal hafızayı ve kentsel kimliği de derinden etkileyen olaylardır. Depremler, şehirlerin dokusunu ve kültürel mirasını tehdit ederken, aynı zamanda "toplumsal bellek" (Halbwachs, 2020) ve "hafıza mekânları" (Nora, 2006) kentsel sürekliliğin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Bu çalışma, yıkım-yapım, süreklilik-süreksizlik gibi kuramsal çerçeveler üzerinden, depremlerin kentsel morfoloji üzerindeki etkilerini ve hafıza mekânlarının bu süreçlerdeki işlevini incelemektedir.

Araştırma, Şili'de 2010 depremi sonrası Constitución kentinde uygulanan kentsel tasarım ve hafıza mekânı stratejilerini, Türkiye'de 2023 Hatay depremi sonrası yeniden yapılanma süreçleriyle karşılaştırmaktadır. Constitución'daki Pje. Freire Caddesi ile İskenderun'daki İsmet İnönü Caddesi, mekânsal ve morfolojik benzerlikleri nedeniyle analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı analiz yöntemi (Ragin, 1998) kullanılarak, Şili'deki yeniden yapılanma süreçlerinin Hatay'a nasıl uyarlanabileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca, hafıza mekânlarının kentsel dokuya entegrasyonu, ayrıntılı bir karar-akış diyagramı biçiminde şematik olarak yapılandırılmış; böylece süreç adımları görsel ve mantıksal açıdan ilişkilendirilmiştir.

Çalışma, hafıza mekânlarının korunmasının ve yeniden yapılandırılmasının, "kentsel sürekliliği" (Alexander, 1977) sağlamak açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Deprem sonrası yıkım ve yapım süreçlerinin, mekânın belleğini zayıflatmak yerine güçlendirecek şekilde tasarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Şili'nin afet sonrası iyileşme stratejilerinin, İskenderun'da dayanıklı ve kimlikli bir kentsel çevre oluşturulmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, afetlerin yol açtığı mekânsal kopuşların aşılmasında planlama ve tasarım kararlarının belirleyici olduğu, hafıza mekânlarının kentsel iyileşme süreçlerinde korunması ve güçlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Doğal Afetler, Mekân, Süreklilik, Toplumsal Bellek, Yeniden Yapılanma*

GİRİŞ

Doğal afetler, yalnızca fiziksel yıkımlara değil, aynı zamanda toplumsal bellekte ve kentsel kimlikte derin süreksizliklere yol açmaktadır. Özellikle depremler, kentlerin tarihsel katmanlarında kırılmalara neden olmakta; mekânsal hafıza ve kolektif bilinç üzerinde onarılması güç izler bırakmaktadır. Bu bağlamda kentsel belleğin ve hafıza mekânlarının afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerindeki rolü, günümüzde hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde daha fazla önem kazanmaktadır (Halbwachs, 2020; Nora, 2006). Bu çalışma, büyük çaplı depremlerin kent dokusu üzerindeki etkilerini mekânsal süreklilik-süreksizlik bağlamında irdelemekte; özellikle hafıza mekânlarının bu süreçlerdeki konumunu tartışmaktadır. Çalışma kapsamında, kentsel hafızanın yeniden üretilebildiği örnekler üzerinden bir model önerisi geliştirmek hedeflenmiştir. Bu model, yıkımın ardından sadece fiziksel yapının değil, toplumsal ritüellerin, kolektif hatırlamanın ve kentlilerin deneyimlerinin de dikkate alındığı bir tasarım yaklaşımına dayanmaktadır.

Karşılaştırmalı analiz yöntemiyle oluşturulan bu araştırma, liman kenti özelliği taşıyan ve benzer morfolojik karakterler gösteren iki kentsel alana odaklanmaktadır: Şili'nin Constitución kentindeki Pje. Freire Caddesi ile Türkiye'nin İskenderun kentindeki İsmet İnönü Caddesi (Tablo 1). Çalışma alanlarının seçiminde, her iki bölgenin de yakın tarihlerde büyük depremlerle sarsılmış olması ve bu afetlere verilen kentsel yanıtların karşılaştırılabilir olması etkili olmuştur. Şili örneği, 2010 depremi sonrası geliştirilen bütüncül ve toplumsal temelli yeniden yapılanma modeli ile literatürde öne çıkmaktadır (Aravena, 2011; Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012). İskenderun ise, 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası yeniden yapılanma sürecinde birçok belirsizlikle karşı karşıya kalan bir örnek teşkil etmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, deprem sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde hafıza mekânlarının nasıl korunabileceği, toplumsal belleğin nasıl süreklilik kazanabileceği ve kentsel morfolojinin bu süreçle nasıl entegre edilebileceği üzerine tartışma yürütmektir. Aynı zamanda çalışma, belleğin mekânla ilişkisini inceleyerek, sürekliliğin yalnızca yapısal değil, kültürel olarak da nasıl yeniden inşa edilebileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın kapsamı, Pje. Freire Caddesi (Constitución) ve İsmet İnönü Caddesi (İskenderun) özelinde yürütülen mekânsal analizler, görsel belgeler ve harita karşılaştırmaları üzerine kurulmuştur. Karşılaştırmalı analiz süreci, kent dokusunun zaman içinde nasıl değiştiğini, hangi fiziksel ve simgesel öğelerin korunabildiğini ya da kaybedildiğini ortaya koymaktadır. Kent morfolojisi, hafıza mekânları, toplumsal bellek, yeniden yapılanma politikaları gibi kavramlar ekseninde geliştirilen bu analiz, mekânsal süreksizliklerin nasıl aşılabileceğine dair çıkarımlar üretmektedir.

Son yıllarda konuya ilişkin yapılan akademik çalışmalarda, özellikle deprem sonrası hafıza mekânlarının değişimi ve bu değişimin kentsel bellek üzerindeki etkileri sınırlı sayıda incelenmiştir (Larkin, 2021; Aykaç, 2020). İskenderun ve Constitución özelinde yapılan analizlerin yetersizliği, bu çalışmanın literatüre özgün bir katkı sunmasına imkân sağlamaktadır. Çalışma, kentsel bellek ve morfolojik sürekliliğin yeniden yapılandırılmasında hafıza mekânlarının kritik önemini vurgulayan bir model önerisiyle tamamlanmaktadır.

Tablo 1 : Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Süreçleri

Kentsel Hafıza Mekanları			Mevcut Politikalar ve Tasarım Kriterleri		Öneri Model Şeması	
Fiziksel ve Bilişsel Analizler (Ulaşım Analizi, İşlev Analizi, Dolu-Boş Analizi, Mekânsal Analizler)			Yönetmelik ve Proje Araştırmaları		Sentez ve Çıkarım	
Harita Fotoğraf	Kaynak	Yöntem	Kaynak	Yöntem	Kaynak	Yöntem
1969 Antakya Kenti haritası	Demir, A., "Çağlar İçinde Antakya", Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 62, İstanbul, 12-195 (1996).	İşlev analizi	Chile Ministerio de Planificacion. (2010)	Harita okuma	Halbwachs (2020), Nora (2006), Aravena (2011) ve Antakya Belediyesi Arşivi (2005)	Çok katmanlı blok diyagram
20. yy.ın ilk yarısında Memekli Köprü fotoğrafı			Government of Chile MINVU - Ministry of Housing and Urban Development	Yönetmelik analizi	Photoshop	Analiz çakıştırmaları
Antakya'da bulunan bazı tarihi yapılarının konumları	Antakya Belediyesi Arşivi (2005)		2002 Sonrasında Sosyal Politika Uygulamaları, Akyıldız, 2010.	Harita okuma Ve yönetmelik analizi		

2. YIKIM, HAFIZA VE YENİDEN YAPIM: AFET SONRASI MEKÂNSAL KİMLİĞİN TEORİK ARAYÜZLERİ

Afetler sonrası kentsel dönüşüm, yalnızca fiziksel dokunun onarımını değil, aynı zamanda toplumsal hafıza ve kimliğin korunmasını da zorunlu kılar (Halbwachs, 2020). Mekânsal süreklilik, yalnızca fiziksel unsurların değil, aynı zamanda mekânların sosyal, kültürel ve tarihsel anlamlarının toplum tarafından algılanması ve yeniden üretilmesiyle sağlanır (Nora, 2006). Bu nedenle, afet sonrası yeniden yapılanma süreçleri, kentsel mekânların hafızasal değerlerini gözeterek toplumsal aidiyeti yeniden inşa etmeye de odaklanmalıdır (Aravena, 2011). Bu bağlamda, mekân, bellek ve toplum arasındaki çok katmanlı ilişkinin kuramsal düzlemde irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu bölümde öncelikle, mekânın toplumsal ve kültürel anlam yapısı ele alınarak toplum-mekân etkileşimi değerlendirilecek; ardından bellek türleri ve bunların hafıza mekânları üzerinden mekânsal karşılıkları tartışılacaktır. Son olarak, yıkım ve yeniden yapım süreçlerinin, mekânsal kimlik ve süreklilik bağlamındaki kuramsal temelleri açıklanacaktır.

Mekân, fiziksel varlığının ötesinde, toplumsal ilişkiler, kültürel normlar ve kolektif deneyimlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir sosyal yapı olarak tanımlanmaktadır (Relph, 2000). İnsanların mekânla kurduğu bağ, sadece mekânın somut özellikleriyle sınırlı kalmayıp, o mekânda paylaşılan değerler, anlamlar ve ritüeller aracılığıyla şekillenmektedir (Heidegger, 1998). Bu nedenle kent mekânları, bireylerin ve toplulukların deneyimlerini taşıyan, dinamik ve sürekli dönüşen sosyal organizmalar niteliğindedir (Marx, 1990). Kent, yalnızca fiziki unsurların bir araya geldiği bir alan olmayıp; bireylerin yaşam biçimleri, toplumsal ilişkileri ve kültürel değerler tarafından biçimlenen dinamik bir yapıdır (Heidegger, 1998; Relph, 2000). Mekanın anlamı, içindeki yaşam pratikleri, idealler ve dünya görüşleriyle sürekli olarak yeniden üretilmekte, böylece mekân fiziksel bir yer olmanın ötesinde tarihsel ve sembolik bir değer kazanmaktadır (Schulz, 1990). Afetler gibi yıkıcı olaylar sonrası fiziksel olarak tahrip edilen mekânlar, toplumsal bellekte zihinsel mekânlar olarak varlığını sürdürmektedir (Lefebvre, 1990). Örneğin, deprem öncesi toplumsal buluşma alanı olarak kullanılan bir meydan, fiziksel yıkıma uğrasa da, toplumun kolektif hafızasında canlı kalmakta ve yeniden yapılanma süreçlerinde referans noktası oluşturmaktadır. Bu bağlamda, mekân, toplumsal yapıyı şekillendirirken aynı zamanda ondan biçim alan, dinamik ve çift yönlü bir ilişkiler ağı olarak değerlendirilmelidir (Lefebvre, 1990).

Bellek ise, bireysel algıların ötesinde, sosyal ve toplumsal kodlarla şekillenen bir kavramdır. Halbwachs (1925), toplumsal belleği bireysel bellekten ayırarak, belleğin sosyal sınırlar içinde şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, bellek yalnızca kişisel anıların toplamı değil, aynı zamanda kolektif bilinç ve kültürel mirasın taşıyıcısıdır (Halbwachs, 2020). Kolektif bellek kavramı, bireysel hatıraların ötesinde, toplumun ortak deneyimlerinin ve değerlerinin kuşaklar arası aktarımını sağlayan sosyal bir yapıyı ifade eder (Noa & Yigal, 1996). Bu bellek türü, özellikle kriz ve afet dönemlerinde toplumsal dayanışma ve kimlik algısının sürdürülmesinde kritik rol oynamaktadır. Kent belleği ise, kentin fiziksel dokusuyla iç içe geçmiş sosyal ilişkilerin ve kolektif deneyimlerin sürekliliği olarak tanımlanmaktadır (Rossi, 1984). Kolektif bellek mekanları, toplumun ruhunu ve tarihini taşıyan, kültürel değerlerle anlam kazanan ve sembollerle zenginleştirilen alanlardır (Nora, 1992; Noa & Yigal, 1996). Kentsel bağlamda, hafıza mekânları, toplumsal belleğin fiziksel ve sembolik temsilcileridir (Nora, 1992). Anıtlar, tarihi yapılar, meydanlar ve diğer kamusal alanlar, bu kolektif belleğin somut biçimleri olarak, toplumun geçmişini ve deneyimlerini canlı tutmaktadır. Afet sonrası yeniden yapılanmada, bu mekânların korunması ve anlamlarının yeniden üretilmesi, toplumun kendini yeniden tanımlaması için vazgeçilmezdir (Larkin, 2021). Hatırlama ve unutma süreçleri, mekânsal kimliğin sürekliliğini doğrudan etkileyen faktörler olup, bu süreçlerin yönetimi, kentsel planlama ve koruma stratejilerinin temel bileşenidir (Lynch, 1960). Hatırlama ve unutma süreçleri, kentsel belleğin korunması veya yok olması üzerinde doğrudan etkilidir. Lynch (1960) kent imgesinin oluşumu için kimlik, yapı ve anlam üçlüsünü vurgulamış; bu bileşenlerin korunması, geçmişle bağın kopmaması için kritik öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Bellek mekanlarının zedelenmesi veya yok edilmesi, kentsel kimlik ve sürekliliğin zarar görmesine yol açmaktadır (Lynch, 1960).

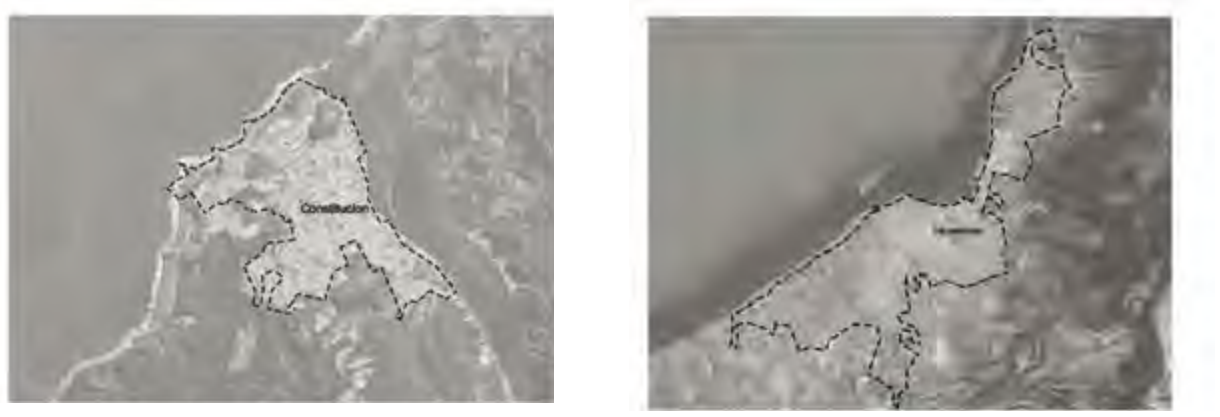
Depremler ve diğer doğal afetler, kentlerin fiziksel ve kültürel dokusunda derin kırılmalara yol açmakta ve bu durum mekânsal kimlik ile toplumsal belleğin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Harvey, 2010). Yeniden yapılanma süreçleri, sadece hasarlı yapıların onarımını değil; aynı zamanda toplumsal ritüellerin, kolektif anıların ve aidiyet duygusunun mekâna yeniden kazandırılmasını da içermektedir (Durkheim, 1990). Mekânsal süreklilik, afet sonrası toplumun kendini var etme biçiminde kritik bir unsur olarak ortaya çıkmakta olup, bu sürekliliğin sağlanması fiziksel alanların korunmasının yanı sıra kültürel ve sosyal boyutların da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır (Lefebvre, 1996). Bu bütüncül yaklaşım, afet

sonrası planlama süreçlerinde mekânın çok katmanlı işlevleri ve toplumsal bağları gözetilerek kentlilerin mekâna aidiyetlerinin ve toplumsal kimliklerinin yeniden tesis edilmesini amaçlamaktadır (Aravena, 2011). Böylelikle, yıkım sonrası yeniden yapım yalnızca fiziksel bir onarım değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir yeniden inşayı ifade etmektedir. Bunun için yeniden yapılanma süreçlerinde sadece yapısal onarım değil, toplumsal ritüellerin, kolektif hafızanın ve kültürel deneyimlerin yeniden üretimi de gereklidir (Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012).

3. DEPREM SONRASI KENTSEL BELLEĞİN DÖNÜŞÜMÜ: KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEK ANALİZLERİ

Kentsel dönüşüm, kentlerin sosyal, ekonomik ve mekânsal sorunlarına çözüm getirmek amacıyla geliştirilen bütüncül yenilenme süreçlerini ifade etmektedir (Lees, 2008). Özellikle doğal afetlerin ardından yürütülen kentsel dönüşüm uygulamaları, yalnızca fiziksel iyileşme değil, aynı zamanda kentsel hafızanın ve toplumsal sürekliliğin korunması açısından da kritik önemdedir (Huyssen, 2003). Bu bağlamda, dönüşüm süreçlerinin toplumsal katılım, hafıza mekânlarının korunması ve mekânsal süreklilik ilkeleriyle desteklenmesi gerekmektedir (Vale & Campanella, 2005; Arnstein, 1969).

Merkezi ve teknik odaklı yaklaşımlarda bu ilkelerin ihmal edilmesi, mekânsal yabancılaşma ve aidiyet kaybı gibi sorunlara yol açabilmektedir (Till, 2005). Bu çalışmada, farklı planlama yaklaşımlarına sahip iki kentsel örnek karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır: Şili'de Constitución ve Türkiye'de İskenderun. Constitución örneği, katılımcı ve bellek temelli yeniden yapılanma modeliyle dikkat çekerken; İskenderun, merkeziyetçi müdahaleler ve belirsizliklerle örülü bir süreci temsil etmektedir (Şekil 1). Her iki kent de deprem sonrası dönüşümde karşılaşılan zorlukları ve potansiyel çözüm yollarını görünür kılmak açısından anlamlı bir karşılaştırma zemini sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, kentsel belleğin deprem sonrası nasıl dönüştüğünü; bu dönüşümün mekânsal süreklilik, toplumsal aidiyet ve kültürel kimlik üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

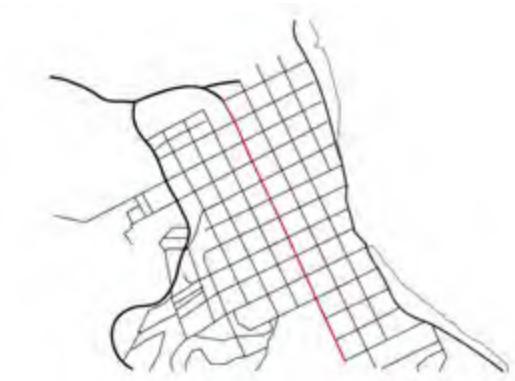
Şekil 1. Şili, Constitución ve Türkiye, İskenderun Şehir Sınırları

3.1. Şili'nin Constitución Kenti: Doğal Afetlere Karşı Katılımcı Ve Bellek Odaklı Yeniden Yapılanma Süreci

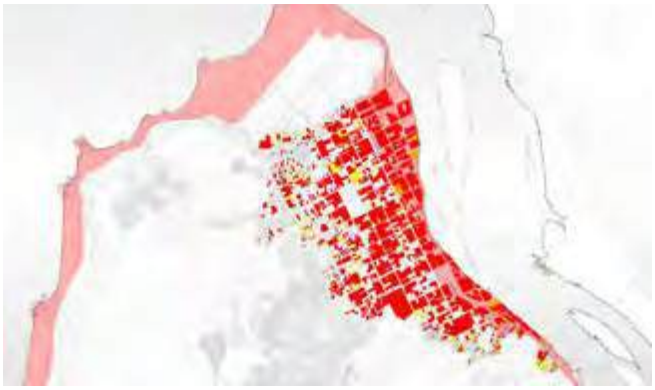
Şili'nin Maule Bölgesi'nde, Büyük Okyanus kıyısında yer alan Constitución kenti, doğal olarak nehir-okyanus birleşimi ve delta arazileri üzerinde konumlanmış, bu nedenle sel, tsunami ve deprem risklerinin yüksek olduğu bir coğrafi yapıya sahiptir (Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012). Kent, tarihsel olarak ızgara planlı bir merkeze ve çevresinde düşük yoğunluklu konut alanlarına sahip, liman ve balıkçılıkla ilişkili ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu bir yerleşimdir. Kamusal alanlar ve ticaret, nehir kıyısı ve sahil bandı boyunca gelişmiştir; ancak altyapı eksiklikleri ve kamusal alan yetersizliği kent morfolojisinde kırılganlıklar yaratmaktadır (López-Moreno, 2013). 2010 yılında, 27 Şubat'ta meydana gelen 8.8 büyüklüğündeki deprem ve onu takip eden tsunami, Constitución kentini neredeyse tamamen harap etmiş; özellikle sahil kesimindeki yapıların büyük bölümü yıkılmıştır (Aravena, 2011). Bu yıkım, sadece fiziksel alanın tahrip edilmesi değil, aynı zamanda kentin toplumsal ve kültürel belleğinin derin bir sarsıntısını da beraberinde getirmiştir. Afetin oluşturduğu bu kriz, kentin hem fiziksel hem de sosyo-kültürel yapısında önemli dönüşüm gerekliliğini doğurmuştur (Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012).

Deprem ve tsunami sonrası geliştirilen yeniden yapılanma süreci, Şili'deki afet müdahale modellerinden farklı olarak, yerel halkın katılımını merkezine alan ve toplumsal hafızayı koruma amacı güden bir yaklaşımla yürütülmüştür. Alejandro Aravena liderliğindeki ELEMENTAL mimarlık ofisi tarafından tasarlanan "Participatory Master Plan", yaklaşık 100 gün boyunca halkla birlikte oluşturulmuş ve karar alma süreçlerine toplumsal katılımı mümkün kılmıştır (Aravena, 2011). Bu model, afet sonrası müdahalede sadece fiziksel yapıların onarımı değil, aynı zamanda sosyal dokunun ve bellek mekânlarının yeniden inşası üzerine odaklanmıştır. Yeniden yapılanmada, kentteki eski ızgara planı ve sokak dokusu korunarak morfolojik sürekliliğin sağlanması hedeflenmiştir(Şekil 2). Nehir kıyısında, taşkın ve tsunami risklerine karşı yapı yasağı getirilmiş, bu alanlarda yeni bir yeşil koridor ve doğal bariyerler oluşturulmuştur (Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012). Ayrıca, eski otogar meydanı, balıkçılık alanları gibi toplumsal hafızayı besleyen mekânlar korunmuş, bu alanlar yeni yeşil ve bellek parklarıyla kent yaşamına entegre edilmiştir(Şekil 3). Bu, toplumsal anımsamanın ve kentsel aidiyetin yeniden tesis edilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır (Larkin, 2021). Ek olarak, tsunami riskini azaltmak amacıyla, kıyı hattında yapay ada tasarımları gibi mühendislik önlemleri de geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Bu tür yapay yapılar, doğrudan dalga enerjisinin kırılmasını sağlarken aynı zamanda yeni kamusal ve yeşil alanlar olarak da kent yaşamına katkıda bulunmaktadır (Ortiz & Castillo, 2014). Bu müdahaleler, sadece fiziksel güvenliği artırmakla kalmayıp, kentin ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğine de hizmet etmektedir. Bu süreçte, toplumsal katılım sayesinde ortaya çıkan mekanlar, fiziksel yeniden inşanın ötesinde, kültürel ve sosyal sürekliliği sağlayan hafıza mekânları olarak benimsenmiştir(Tablo 2). Yerel halkın deneyim ve ihtiyaçlarının tasarım sürecine dâhil edilmesi, mekânların sosyal kabulünü ve aidiyet duygusunu güçlendirmiştir (Aravena, 2011; Larkin, 2021). Bu model, afet sonrası kentsel yeniden yapılanmada sürdürülebilirlik, katılımcılık ve kültürel süreklilik açısından uluslararası literatürde önemli bir referans olmuştur.

Sonuç olarak, Constitución'da uygulanan katılımcı ve bellek odaklı yeniden yapılanma süreci, sadece fiziksel yapının iyileştirilmesi değil, aynı zamanda kentte yaşanan travmanın toplumsal hafızada işlevsel ve yapıcı bir biçimde dönüştürülmesi açısından da örnek teşkil etmektedir. Bu deneyim, afet sonrası yeniden yapılanma politikaları için çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır (Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012; Larkin, 2021).

Şekil 2. Maule, Chile Planı

Şekil 3. Maule, Chile Kent Dokusu

Tablo 2. Constitución (Şili) – 2010 Depremi Sonrası Yapı Türleri ve Müdahale Biçimleri

Yapı / Mekân Türü	Yeniden Yapılandırma	İşlev Değişikliği
Bellek Mekânları	Evet – Park sistemine entegre edildi (ör. Eski otogar meydanı)	Kısmen – Bellek alanı olarak yeniden işlevlendirildi
Kamusal Alanlar	Evet – Nehir kıyısı boyunca yeni sahil parkı ve yeşil koridor	Evet – Yeni park, yaya aksı, afet bariyeri işlevleri kazandı
Ticaret / Balıkçılık Alanları	Evet – Balıkçı iskeleleri ve çevresi korundu, yeniden tasarlandı	Hayır – Temel işlevleri korundu
Sivil Yapılar (konutlar)	Evet – ELEMENTAL tarafından modüler yeniden inşa modeli	Hayır – Konut olarak işlevini sürdürdü
Kültürel Yapılar	Evet – Kültür merkezleri yeniden yapıldı	Kısmen – Yeni yapılarla toplumsal bellek işlevi güçlendirildi
Sokak Dokusu / Yön Bulma Alanları	Evet – Pje. Freire gibi sokak izleri korunarak sürdürüldü	Hayır – Morfolojik süreklilik gözetildi

3.2. İskenderun: Tarihsel Kent Dokusu, Deprem Öncesi Yapı Ve Deprem Sonrası Süreksizlikler

İskenderun, Türkiye'nin güneyinde, tarih boyunca önemli bir liman ve sanayi merkezi olarak gelişmiş; farklı kültürel ve ekonomik katmanları bünyesinde barındıran zengin bir kentsel yapıya sahiptir (Robins, 2024). Kentin tarihî merkezinde yer alan geleneksel sokak dokusu, avlulu konutlar ve küçük ölçekli ticari yapılar, yerel yaşam biçimlerinin mekânsal ifadesi olarak kent belleğinin temel bileşenlerini oluşturmuştur. Liman çevresi, ticari ve endüstriyel faaliyetlerin yoğun olduğu lineer bir gelişme sergilemekte; bu alanlar hem ekonomik işlev hem de toplumsal etkileşim açısından kentin dinamik merkezleri konumundadır (Aykaç, 2020). Kamusal odaklar olarak özellikle Ulu Cami çevresi, Müftülük Meydanı ve sahil bandı kentsel belleğin canlı tutulduğu, sosyal ritüellerin ve kamusal etkileşimlerin merkezi alanlarıdır(Şekil 5). Bu mekânlar, sadece fiziksel yapılar olmanın ötesinde, kent sakinlerinin kolektif hafızasında aidiyet ve kimlik oluşturucu sembolik öneme sahiptir (Lefebvre, 1990). Belediye binası, deniz feneri, gar binası ve eski oteller gibi simgesel yapılar, kentin tarihsel ve kültürel sürekliliğini temsil eden hafıza nesneleri olarak işlev görmüştür.

6 Şubat 2023 depremleri, İskenderun kent dokusunda geniş çaplı yıkımlara neden olmuş, özellikle tarihî merkez ve kamusal alanlar ağır biçimde zarar görmüştür. Yıkımlar, fiziksel yapıların ötesinde mekânsal sürekliliği sekteye uğratarak kentsel morfolojide kırılmalar yaratmıştır(Şekil 4). Örneğin, yıkılan binaların ve yapı stoğunun oluşturduğu boşluklar, kent içindeki yön bulmayı zorlaştırmış ve mekanın tanıdıklığını zedelemiştir. Bu durum, kent sakinlerinde mekanla bağların kopmasına ve aidiyet hissinin azalmasına yol açmıştır (Robins, 2024). Bellek açısından bakıldığında, deprem öncesi toplumsal hafızayı besleyen mekanların (örneğin sahil bandındaki çay bahçeleri, pasajlar, eski pazar yerleri) ortadan kalkması, sadece fiziksel bir kayıp değil, aynı zamanda kolektif anımsama ve sosyal etkileşim alanlarının yok olması anlamına gelmektedir. Bu tür mekânların boşalması, kentlilerin ortak deneyimlerini yeniden üretme ve paylaşma kapasitesini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla deprem sonrası süreç, sadece yapıların onarımı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yeniden inşanın da gerekliliğini ortaya koymaktadır (Halbwachs, 2020).

Yeniden yapılanma sürecinde merkeziyetçi karar alma mekanizmalarının ön planda olması, katılımcı ve yerel deneyimleri dikkate alan planlama pratiklerinin eksikliği, kentsel bellek ve kimlik bileşenlerinin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Geçici barınma alanlarının kent merkezinden uzak, kentin çeperlerinde konumlandırılması, merkezdeki sosyal ve ekonomik aktivitelerin zayıflamasına neden olmuş ve kent dokusunun sürekliliği açısından olumsuz bir tablo oluşturmuştur (Aykaç, 2020). Ayrıca, yeniden yapılanma projelerinde simgesel yapıların ve hafıza mekânlarının korunması veya bu yapıların işlev ve anlamlarının yeniden üretilmesi konusunda ciddi sorunlar yaşanmıştır(Tablo 3). Morfolojik sürekliliğin göz ardı edilmesi, yeni yapıların eski sokak dokusuyla ve kentsel yönelimlerle uyumsuzluğu, mekânsal kopuşları derinleştirmiştir. Bu durum, sadece fiziksel bir değişim değil, aynı zamanda kentlinin kentle kurduğu duygusal ve sosyal bağların zayıflaması sonucunu doğurmaktadır (Robins, 2024). İskenderun örneği, doğal afet sonrası yeniden yapılanmanın fiziksel altyapının onarılmasının çok ötesinde, kentsel belleğin ve sosyal dokunun korunması ve güçlendirilmesini de içermesi gerektiğine işaret etmektedir. Katılımcı planlama yaklaşımlarının benimsenmesi, yerel halkın deneyim ve ihtiyaçlarının süreçlere entegre edilmesi, simgesel yapıların işlevsel ve anlamlı biçimde yeniden üretimi, kentsel sürekliliğin sağlanmasında kritik rol oynamaktadır (Aravena, 2011).

Sonuç olarak, İskenderun örneği, doğal afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde sadece fiziksel yapıların değil, aynı zamanda toplumsal belleğin, hafıza mekânlarının ve kentsel morfolojinin sürekliliğinin sağlanmasının önemini ortaya koymaktadır. Katılımcı planlama süreçlerinin teşvik edilmesi, yerel halkın deneyimlerinin sürece dahil edilmesi ve simgesel yapıların korunması, kentsel süreklilik ve aidiyetin yeniden inşasında kritik adımlar olarak görülmelidir.

Şekil 4. İskenderun, Türkiye Planı

Şekil 5. İskenderun, Türkiye Kent Dokusu

Tablo 3. İskenderun (Türkiye) – 2023 Depremi Sonrası Yapı Türleri ve Müdahale Biçimleri

Yapı / Mekân Türü	Yeniden Yapılandırma	İşlev Değişikliği
Bellek Mekânları	Kısmen – Bir kısmı hâlâ boş durumda; bazıları geçici yapılarla ikame edildi	Evet – Bazı simgesel yapıların işlevleri belirsizleştirildi veya başka yere taşındı
Kamusal Alanlar	Kısmen – Sahil bandında yeniden düzenleme girişimleri mevcut	Evet – Kent merkezinde geçici kullanım amaçlı çitlenmiş alanlar / park alanı işlevsizleşti
Ticaret / Pasaj Alanları	Hayır – Eski pasajlar ve çay bahçeleri yıkıldı, yeniden yapılandırma süreci başlamadı	Evet – Ticari hafıza mekânlarının yerine geçici konteyner alanlar konuldu
Sivil Yapılar (Konutlar)	Evet – TOKİ ve benzeri kuruluşlar tarafından büyük ölçekli konut projeleri başlatıldı	Hayır – Genelde aynı işlevle yeniden inşa edilmekte, ancak farklı tipolojilerde
Kültürel / Simgesel Yapılar	Kısmen – Cami gibi simgesel bazı yapılar restore edildi	Kısmen – Yer değiştirme veya yeniden konumlandırma söz konusu
Sokak Dokusu / Yön Bulma Elemanları	Hayır – Çoğu bölgede sokak izleri bozuldu, yön bulma zorlaştı	Evet – Fiziksel kütlelerin eksikliği nedeniyle yönelimsellik zayıfladı

3.3. Mekânsal Süreksizlikten Kolektif Belleğe: Constitución ve İskenderun Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Okuma

Afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde izlenen politikalar, mekânsal sürekliliğin sağlanıp sağlanamadığını ve toplumsal belleğin nasıl yeniden üretildiğini belirleyici niteliktedir. Constitución (Şili) ve İskenderun (Türkiye) kentleri, benzer doğal afetleri yaşamalarına rağmen, yeniden yapılanma süreçlerinde izlenen yöntemler, planlama araçları ve toplumsal bellekle kurdukları ilişki açısından çarpıcı biçimde farklılaşmaktadır. Aşağıda, bu iki örnek üzerinden yeniden yapılanma yaklaşımları, morfolojik süreklilik ve hafıza mekânlarının ele alınış biçimi karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

3.3.1. Yeniden Yapım Yaklaşımlarında Katılım ve Planlama Farklılıkları

Constitución'da, 2010 depremi ve ardından gelen tsunami sonrasında "Participatory Master Plan" (PRES) süreci başlatılmış ve 100 günlük kapsamlı bir planlama dönemi yürütülmüştür. Bu süreçte 1200'den fazla görüş toplanarak halkın gündelik deneyimleri, mekânsal ihtiyaçları ve bellek temelli talepleri plana doğrudan yansıtılmıştır (Ministerio de Vivienda Urbanismo de Chile, 2012). Plan dahilinde, yapı yasağı getirilen nehir kenarına sahil parkı ve hafıza alanları (örneğin: Isla Orrego'daki tsunami anıtı) tasarlanmış, yalnızca güvenlik değil, toplumsal aidiyet gözetilmiştir. Constitución Belediye Binası, Santa Rosa Okulu ve Balıkçılık Kooperatifi gibi simgesel yapılar yeni işlevlerle korunarak yeniden inşa edilmiştir (Aravena, 2011). İskenderun'da ise, 6 Şubat 2023 sonrası planlama süreci merkezi düzeyde şekillenmiş; halkın planlamaya katılımı sınırlı kalmıştır. Hazırlanan üst ölçekli imar planlarında, kentsel bellek ve simgesel mekânların yeniden üretimine yönelik stratejiler açık biçimde tanımlanmamıştır. Yeniden yapılanma sürecinde çoğunlukla yeni blok yapı önerileri getirilmiş, mekânsal sürekliliğin zeminini oluşturan cadde-doku ilişkileri göz ardı edilmiştir. Bu durum, toplumsal kabul ve mekâna aidiyet düzeyinde ciddi kırılmalara yol açmıştır.

3.3.2. Kentsel Morfoloji, Sokak İzi ve Kıyı Şeridi Kurgusu

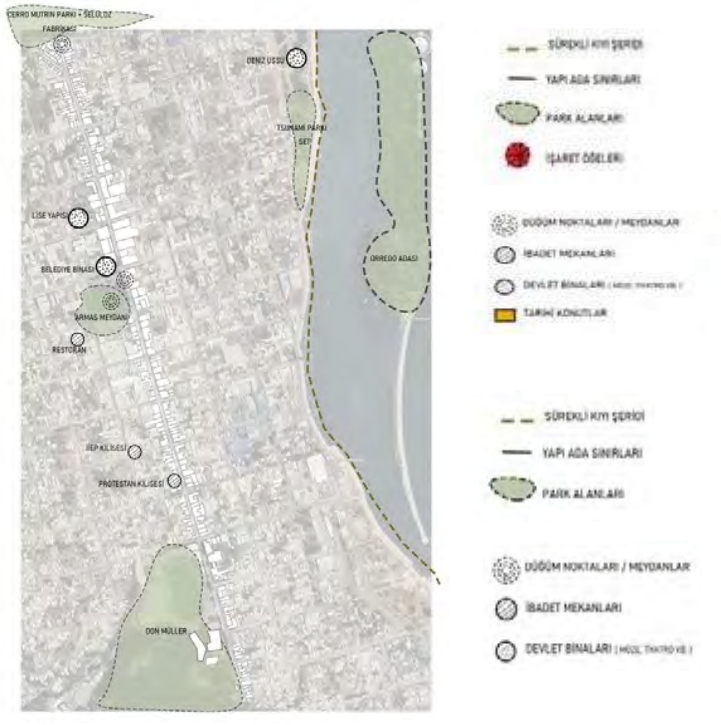
Constitución'da, kentin doğal riskleri ve morfolojik sürekliliği birlikte ele alınmıştır. Pje. Freire Caddesi gibi ana akslar, afet sonrası planda orijinal izleri korunarak yeniden düzenlenmiş; caddenin çevresindeki açık alanlar yeşil koridorlarla bağlanarak yön duygusunu destekleyen bir lineer ağ kurulmuştur. Tsunami riskine karşı Isla Orrego çevresinde doğal bariyer görevi görecek yapay ada tasarımı uygulanmış, bu bölgeye anı parkı, kıyı yürüyüş yolları ve kültürel odaklar entegre edilmiştir. İskenderun'da ise İsmet İnönü Caddesi çevresi başta olmak üzere, tarihi merkezdeki sokak izleri yeniden üretilememiştir. Depremle yıkıma uğrayan yapı adalarının bulunduğu yerlerde, açıklık-boşluk dengesi korunmadan yeni kütleler inşa edilmiştir. Liman çevresindeki kıyı şeridi ve sahil çay bahçeleri gibi kolektif kullanım alanları bellek açısından önem taşımasına rağmen, yeniden yapılanma süreçlerinde bu alanların yeniden işlevlendirilmesi ya da simgesel anlamlarının devamlılığı gözetilmemiştir. Bu durum, mekânsal yönelimi zayıflatmış ve kentsel süreksizliği artırmıştır.

3.3.3. Toplumsal Bellek ve Hafıza Mekânlarında İşlev ve Malzeme Dönüşümleri

Afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde hafıza mekânlarının korunması, yalnızca fiziksel yeniden inşa değil, aynı zamanda bu yapıların simgesel anlamlarının ve toplumsal işlevlerinin sürekliliğinin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, Constitución örneği, bu tür mekânları mekânsal sembolizmlerini

koruyarak yeniden işlevlendiren bir yaklaşım sunmaktadır. Eski balıkçı alanlarının kültürel etkinliklere ev sahipliği yapan kamusal alanlara dönüştürülmesi, yalnızca mekânın fiziksel varlığını değil, belleksel değerini de sürdürme amacına yöneliktir. Yeni inşa edilen yapılar, yerel malzemelerle ve özgün mimari karaktere uygun biçimde tasarlanarak, geçmişin izlerini bugünün mekânına entegre etmeyi başarmıştır. Özellikle sahil hattında oluşturulan yeşil koridor ve yapay ada gibi morfolojik müdahaleler, hem afet riskine karşı dirençli bir çevresel yapı üretmiş hem de kentsel belleğin sürekliliğini desteklemiştir (Şekil 6-7).

İskenderun'da ise yeniden yapılanma sürecinin teknik ve merkeziyetçi bir anlayışla yürütülmesi, belleksel sürekliliği zedeleyen birçok örneğe yol açmıştır. Deprem öncesinde gündelik yaşamın hafıza taşıyıcıları olan çay bahçeleri, sahil pasajları ve küçük ölçekli kamusal mekânlar yok olurken; yerlerine inşa edilen yeni yapılar simgesel anlamdan yoksun, betonarme ağırlıklı ve homojen mimari karaktere sahip yapılar olmuştur. Bu dönüşüm, sadece malzeme ölçeğinde değil, aynı zamanda sosyal pratiklerin mekânsal karşılıklarının da yok oluşunu ifade etmektedir. Hafıza mekânlarının işlevselliğini ve estetik sürekliliğini gözetmeyen bu müdahaleler, kentsel kimliğin silikleşmesine ve kamusal belleğin zayıflamasına neden olmuştur (Şekil 6- 7). Öte yandan, Constitución ve İskenderun kent merkezlerinin üst ölçekten ele alındığı Şekil 8-9, afet sonrası kentsel doku ve morfolojik yapının geçirdiği dönüşümleri görsel olarak ortaya koymaktadır. Şekil 8, Constitución kentinde 2010 depremi sonrası planlı bir şekilde kurgulanan ızgara sistemi, yapı adaları arasındaki denge, kıyı şeridi boyunca uzanan yeşil koridorlar ve açık-kapalı alan ilişkisini net biçimde gözler önüne sererken, yeniden yapılanma sürecinde hem fiziksel sürekliliğin hem de mekânsal organizasyonun korunmasına yönelik çabaları desteklemektedir.

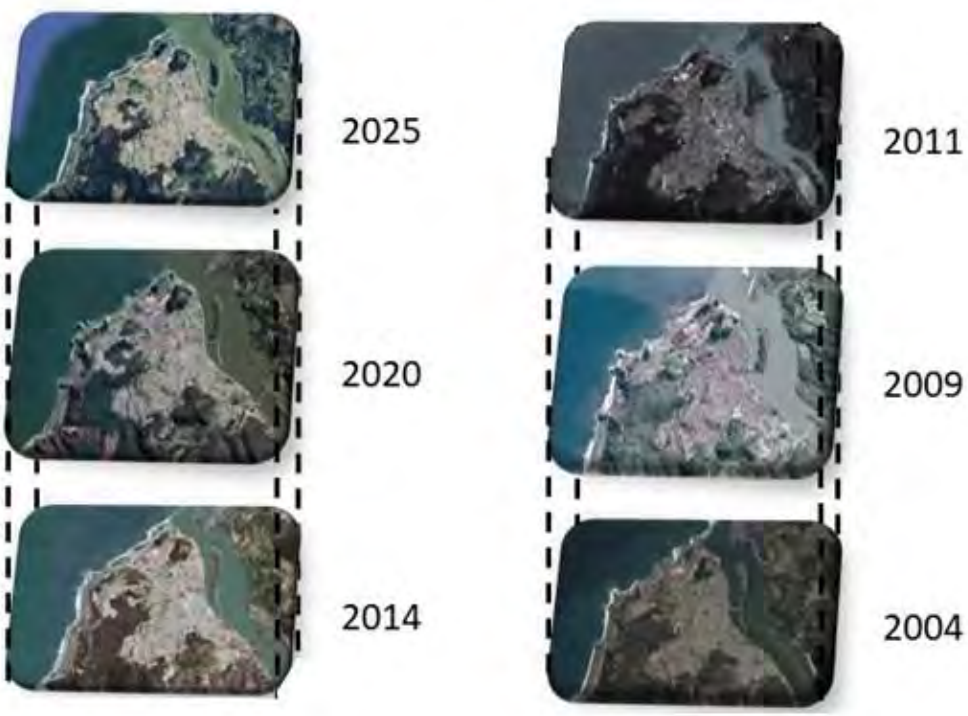

Şekil 6. Constitución Hafıza Mekanları Okuması

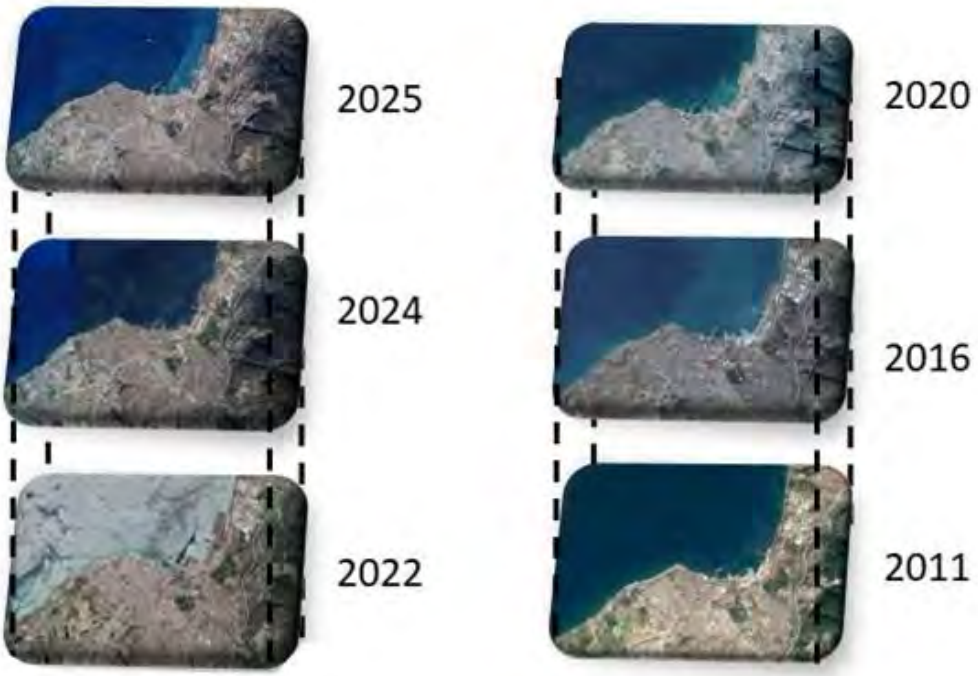
Şekil 7. İskenderun Hafıza Mekanları Okuması

Buna karşılık, Şekil 9, İskenderun'da 6 Şubat 2023 depremleri sonrası oluşan morfolojik değişimleri üst ölçekte sergilemektedir. Bu harita, kentin merkezinde belirgin bir yapı adası bütünlüğünün kaybolduğunu; düğüm noktalarının, meydanların ve yön bulma öğelerinin zayıfladığını göstermektedir. Üst ölçekli iz düşüm, kentsel dokunun parçalanmasını, yol ağlarındaki kopuşları ve boşluklarla karakterize olmuş yeni bir morfolojik örüntüyü belgelemektedir. Bu durum, kentlilerin fiziksel çevreyle kurduğu yönelim, aidiyet ve kullanım ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bu iki şeklin birlikte değerlendirilmesi, afet sonrası müdahalelerin yalnızca yapı ölçeğinde değil, bütüncül kent morfolojisi düzeyinde de ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. İzlek, yapı adalarının biçimi, sokak örgüsü, açıklık-boşluk dengesi ve kıyı ile kurulan ilişki gibi unsurların kentsel süreklilik açısından ne kadar belirleyici olduğunu açık biçimde göstermektedir (Şekil 8-9). Dolayısıyla, yalnızca yapıların yeniden üretimi değil, kent morfolojisinin korunması ve yeniden anlamlandırılması da belleksel süreklilik açısından kritik önemdedir.

Bu bağlamda, Constitución ve İskenderun örnekleri üzerinden yapılan karşılaştırmalı müdahale analizleri, Tablo 4'te sistematik biçimde sunulmuştur. Söz konusu tablo, Constitución'da simgesel yapıların işlev ve anlamlarının korunarak yeniden üretildiğini; buna karşılık İskenderun'da, belleği taşıyan mekânsal öğelerin ya tamamen ortadan kalktığını ya da bağlamdan kopuk biçimde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır (Tablo 4). Hafıza mekânlarının fiziksel, işlevsel ve estetik düzeyde sürekliliğini sağlayan uygulamalar, kentlilerin aidiyet duygusunu güçlendirmekte; mekânla kurdukları anlam ilişkisini canlı tutmaktadır

Şekil 8. Constitución Kentinde Deprem Oncesi ve Sonrası Kentsel Doku- Morfoloji Değişimi

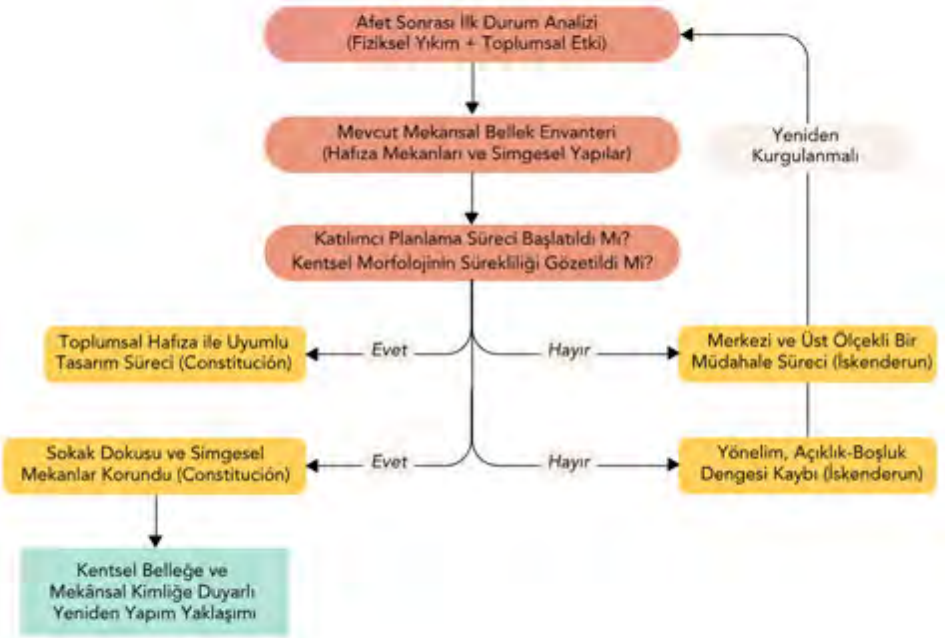

Şekil 9. Iskenderun Kentinde Deprem Oncesi ve Sonrası Kentsel Doku- Morfoloji Değişimi

Tablo 4. Deprem Sonrası Müdahale Sürecinin Karşılaştırılmalı İncelenmesi

Yapı / Mekân Türü	Constitución (Şili)	İskenderun (Türkiye)
Bellek Mekânları	Eski yapılar yeni parklara entegre edildi (örn. otogar meydanı)	Bir kısmı yıkıldı; işlevsel dönüşüm yapılmadan çoğu boşluk hâlinde kaldı
Kamusal Alanlar (Meydan, Sahil)	Sahil bandı tsunamiye karşı doğal bariyerle dönüştürüldü, açık alan olarak yeniden işlevlendirildi	Sahil kısmen yeniden tasarlanıyor, ama henüz bellek bütünlüğüyle ilişkilendirilmiş değil
Ticaret Alanları	Balıkçılık ve kıyı ticareti alanları korundu	Pasajlar yıkıldı; işlevleri belirsiz, yerine geçici ticaret alanları kuruldu
Sivil Yapılar (Konutlar)	Yeni yapılanma mevcut sokak dokusuna uyumlu; düşük yoğunluklu modüler konutlar	TOKİ tarafından üst ölçekli konut projeleri; morfolojik devamlılık zayıf
Kültürel / Simgesel Yapılar	Yeni kültür merkezleri yapıldı, mevcut kimlik güçlendirildi	Cami ve bazı simgesel yapılar restore edildi ama kültürel işlevlerin çoğu henüz tanımlı değil
Sokak Dokusu / Morfoloji	Pje. Freire gibi caddelerde süreklilik sağlandı, sokak izleri korundu	Eski sokak dokusu bozuldu, yön bulma zorlaştı; morfolojik kopuş oluştu

4. AFET SONRASI KENTSEL BELLEĞİN YENİDEN İNŞASINDA ÇOK KATMANLI MODEL OLUŞTURMA YAKLAŞIMI

Afet sonrası kentsel alanlarda yürütülen yeniden yapım süreçlerinin yalnızca fiziksel yapının onarımına odaklanması, çoğu zaman kentsel bellek ve toplumsal kimlik açısından telafisi güç kayıplara neden olmaktadır. Bu çalışmada, Constitución ve İskenderun örnekleri üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizler doğrultusunda, kentsel belleğe duyarlı, morfolojik sürekliliği esas alan katılımcı bir yeniden yapılanma modelinin ana hatları ortaya konmuştur(Şekil 10). Önerilen bu model, ilk olarak afetin etkilediği alanlarda hem fiziksel hem de belleksel düzeyde kapsamlı bir durum analizini gerekli kılmaktadır; bu analizde, hasar gören yapılar, yıkıma uğramış hafıza mekânları, toplumsal ritüellerin mekânsal karşılıkları ve yön bulmaya yardımcı olan morfolojik öğeler detaylı biçimde haritalanmalı, Constitución örneğinde olduğu gibi halkın gündelik yaşamla kurduğu mekânsal ilişkiler tasarım sürecinin temel verisi hâline getirilmelidir. İkinci aşamada, kentteki mevcut hafıza mekânlarının envanteri çıkarılarak bu mekânların fiziksel varlıklarının yanı sıra taşıdıkları simgesel anlamlar ve toplumsal kullanımları kayıt altına alınmalı, İskenderun'da kaybedilen çay bahçeleri, sahil pasajları ve belediye binası gibi kolektif bellekte yer edinmiş yapıların yeniden üretiminde anlamın korunmasına odaklanılmalıdır (Robins, 2024). Üçüncü aşamada, planlama sürecinin katılımcı olup olmadığı analiz edilmeli; toplumun farklı kesimlerinin sürece dâhil edilip edilmediği planlama belgeleri, müdahale planları ve toplantı tutanakları üzerinden değerlendirilmelidir. Constitución'daki "Participatory Master Plan" süreci bu açıdan örnek teşkil ederken, İskenderun'da merkezi ve teknik odaklı planlamanın katılımı sınırlandırdığı gözlemlenmiştir. Dördüncü aşamada, sokak dokusu, yapı adaları, yönelime yardımcı unsurlar ve dolu-boş alan dengesi gibi kentsel morfolojik göstergeler hem fiziksel analizler hem de kullanıcı deneyimleriyle sorgulanmalı, Constitución'daki yapay ada ve yeşil koridor gibi süreklilik sağlayan stratejiler örnek alınarak İskenderun'da oluşan morfolojik boşluklar yalnızca yapısal değil, aynı zamanda anlam temelli müdahalelerle ele alınmalıdır.

Şekil 10. Afet Sonrası Yeniden Yapılanmada Kentsel Belleğe Dayalı Model Şeması

Son olarak, geliştirilen model, deprem sonrası yeniden yapılanma sürecine dair yol haritasını sistematik biçimde sunmalı; karar aşamaları "evet/hayır" gibi yönlendirmelerle yapılandırılmalı, eksik kalan adımlarda geriye dönük düzeltici stratejilere imkân tanınmalı ve böylece bu model sadece teknik değil, aynı zamanda bellek temelli bütüncül bir yaklaşımın ifadesi olmalıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında ele alınan Constitución (Şili) ve İskenderun (Türkiye) örnekleri, afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde hafıza mekânlarının, morfolojik sürekliliğin ve toplumsal aidiyetin nasıl farklı şekillerde ele alındığını karşılaştırmalı olarak ortaya koymuştur.

Constitución'da 2010 depremi sonrası izlenen planlama yaklaşımı, afet sonrası mekân üretimini salt yapı inşasıyla sınırlamayan; toplumsal katılımı, çevresel dirençliliği ve hafızaya dair referansları birlikte ele alan bütüncül bir model sunmuştur. Halkın doğrudan sürece dahil edildiği planlama çalışmaları, yalnızca fiziksel bir yeniden inşa değil, aynı zamanda kentsel aidiyetin pekiştirildiği bir bellek inşası süreci yaratmıştır. Özellikle Pje. Freire Caddesi'nin dokusunun korunarak yeniden planlanması ve kıyı bölgesinde tsunami tehdidine karşı inşa edilen yapay adanın hem koruyucu hem de sembolik bir unsur olarak değerlendirilmesi, mekânsal sürekliliğin belleksel süreklilikle nasıl örtüştürülebileceğini göstermiştir. Buna karşılık İskenderun'da, 2023 depremleri sonrası geliştirilen yeniden yapılanma politikaları büyük ölçüde merkeziyetçi bir planlama pratiğine dayanmış; yerel bilgi, deneyim ve mekâna ilişkin kolektif hafıza çoğu zaman sürecin dışında kalmıştır. Özellikle İsmet İnönü Caddesi çevresinde yapılan gözlemler, yönelime yardımcı morfolojik öğelerin kaybolduğunu, sokak izlerinin süreksizleştiğini ve kentsel belleğin taşıyıcısı olan simgesel yapıların ya yok olduğunu ya da işlevsel ve biçimsel dönüşümler geçirdiğini ortaya koymuştur. Bu durum, mekânla kurulan duygusal ve toplumsal bağların zayıflamasına neden olmuştur.

Bu karşılaştırmalı analiz göstermektedir ki, deprem sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde öncelikli olarak ele alınması gereken temel ilkeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, planlama süreçlerinin yerel halkın bilgi, deneyim ve beklentilerine açık, katılımcı bir zemine oturtulmasıdır. Halkın sürece dâhil edildiği planlamalarda, ortaya çıkan fiziksel çevre yalnızca bir barınma alanı değil, aynı zamanda kolektif anlam üretiminin sahnesi haline gelir. İkinci olarak, yeniden yapılanma süreci boyunca hafıza mekânlarının korunması, kaybolanların ise anlam bütünlüğü gözetilerek yeniden üretilmesi önemlidir. Constitución'da kıyı alanlarının, eski balıkçı meydanlarının ve kültürel yapıların bu ilkeye uygun biçimde yeniden kurgulanması, bellek sürekliliğine katkı sağlamıştır. İskenderun'da ise, yıkılan çay bahçeleri, belediye binası ve simgesel heykellerin yerini dolduracak yeni belleksel öğeler henüz ortaya konmamıştır. Üçüncü olarak, kentsel morfolojinin sürekliliği korunmadan yapılan yeni müdahaleler, fiziksel tanıdıklığı ortadan kaldırmakta ve kentlilerin yön duygusunu zayıflatmaktadır. Bu nedenle, yapı adaları, sokak izleri, düğüm noktaları gibi yönlendirici öğelerin yeni planlamalarda da korunması gerekmektedir. Ayrıca, afet sonrası oluşan mekânsal boşlukların yalnızca yeni yapılarla değil; toplumsal ritüelleri, anımsama pratiklerini ve kolektif anlatıları taşıyacak kamusal alanlarla yeniden anlamlandırılması elzemdir. Constitución'da inşa edilen bellek parkları ve anı alanları bu türden stratejilere örnek teşkil etmektedir. İskenderun'da ise bu boşluklar hâlen belirsizlik taşımakta; yeni kullanım önerileri kamusal tartışma zemini bulamamaktadır.

Son olarak, yapıların yeniden üretiminde sadece işlevin değil, kullanılan malzemenin ve biçimin de hafızayı destekleyici biçimde ele alınması gereklidir. Constitución'da bazı kültürel yapılar hem özgün malzemeleriyle

hem de eski işlevlerine benzer görevlerle yeniden inşa edilmiş; böylece kentlinin mekânla kurduğu bağ korunmuştur. İskenderun'da ise işlev değişiklikleri ve biçimsel farklılıklar, bu bağın zayıflamasına neden olmuştur. Bu çerçevede, afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde yalnızca fiziksel boşlukların değil, aynı zamanda anlamın ve belleğin de yeniden inşa edilmesi gerektiği açıktır. Gerek uluslararası deneyimlerden öğrenilecek dersler gerekse yerel bağlamın özgün ihtiyaçları, bu sürecin başarısı açısından belirleyici olacaktır. Anlam yüklü bir kent yeniden inşası, ancak geçmişin izlerini sürdürebilen, bugünün gerekliliklerine yanıt veren ve geleceğe bellek taşıyabilen mekânlarla mümkündür.

6. KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (1988). Aesthetic theory (R. Hullot-Kentor, Trans.). University of Minnesota Press.

Aravena, A. (2011). Elemental: Incremental housing and participatory design manual. Hatje Cantz.

Aykaç, P. (2020). Kentsel bellek ve yeniden yapılanma süreci. İdealkent Dergisi, 11(29), 98–117.

Brower, S. (1990). Residents' and outsiders' perceptions of the environment. In S. M. Low & E. Chambers (Eds.), Housing, culture and design (pp. 189–202). University of Pennsylvania Press.

Connerton, P. (1994). Toplumlar nasıl anımsar (A. Şenel, Trans.). Ayrıntı Yayınları.

Gustafson, P. (2001). Roots and routes: Exploring the relationship between place attachment and mobility. Environment and Behavior, 33(5), 667–686.

Halbwachs, M. (2020). Toplumsal bellek (A. Yılmaz, Trans.). Heretik Yayıncılık. (Orijinal eser 1950)

Hajirasouli, A., & Kumarasuriyar, A. (2016). The social dimension of sustainability: Towards some definitions and analysis. Journal of Social Science for Policy Implications, 4(2), 23–34.

Harvey, D. (2003). Sosyal adalet ve şehir (M. Moralı, Trans.). Metis Yayınları.

Huyssen, A. (2003). Present pasts: Urban palimpsests and the politics of memory. Stanford University Press.

Lees, L. (2008). Gentrification and social mixing: Towards an inclusive urban renaissance? Urban Studies, 45(12), 2449–2470.

Lefebvre, H. (1996). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell Publishing.

Lynch, K. (2010). Kent imgesi (İ. Ersever, Trans.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser 1960)

Ministerio de Vivienda y Urbanismo de Chile. (2012). Plan de reconstrucción sustentable – Constitución. Gobierno de Chile.

Neuman, W. L. (1999). Social research methods: Qualitative and quantitative approaches (4th ed.). Allyn & Bacon.

Nora, P. (2006). Hafıza mekânları. In P. Nora (Ed.), Les lieux de mémoire (Çev. T. Sezgin). Yapı Kredi Yayınları.

Noa, G., & Yigal, E. (1996). Collective memory – What is it? Indiana University Press, 8(1), 30–50.

Paköz, A. (2019). Geleneksel konut söylemleri aracılığıyla inşa edilen hafıza mekânları. Mimaran, 12(18), 12–14.

Rapoport, A. (1988). Spontaneous settlements as vernacular design. In C. V. Patton (Ed.), Spontaneous shelter (pp. 51–77). Temple University Press.

Rapoport, A. (2000a). Science, explanatory theory and environment-behavior studies. In S. Wapner et al. (Eds.), Theoretical perspectives in environment-behavior research (pp. 107–140). Kluwer Academic/Plenum.

Rapoport, A. (2000b). Theory, culture and housing. Housing, Theory and Society, 17(4), 145–165.

Schirmer, P. M., van Eggermond, M. A. B., & Axhausen, K. W. (2014). The role of location in residential location choice models: A review of literature. Journal of Transport and Land Use, 7(2), 3–21.

Till, K. E. (2005). The new Berlin: Memory, politics, place. University of Minnesota Press.

TMMOB. (2023). 6 Şubat Depremi Raporu: Hatay İskenderun Teknik Raporu. İnşaat Mühendisleri Odası Yayını.
Vale, L. J., & Campanella, T. J. (Eds.). (2005). The resilient city: How modern cities recover from disaster. Oxford University Press.
Vural, T., & Yücel, A. (2006). Çağımızın yeni kamusal mekânları olan alışveriş merkezlerine eleştirel bir bakış. İTÜ Dergisi: Mimarlık, Planlama, Tasarım, 5(2), 97–106.
Yıldırım, A. (2018). Kültür varlıklarının korunması bağlamında toplumsal bellek: Meydanlar (Taksim Meydanı örneği) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü].
Larkin, M. (2021). Post-disaster urban memory and identity in Latin America. Journal of Urban Cultural Studies, 8(2), 135–152.

AFET SONRASI İYİLEŞMEDE YER OLUŞTURMANIN TOPLUMSAL DİRENÇLİLİĞİ ARTIRMADA ROLÜ

34

Fatma Betül ERBİLEN[1], Aslı Ceylan ÖNER[2]

[1] İzmir Ekonomi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Yüksek Lisans Programı (Tezli) fatmabetulerbilen@gmail.com
[2] İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, asli.oner@ieu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma afet sonrası iyileşme bağlamında yer oluşturmanın (placemaking) toplumsal dirençliliği artırmadaki rolünü sorgulamaktadır. Bu bağlamda afet sonrası iyileşmede toplum dirençliliğini artırmak için yer oluşturmaya yönelik farklı yaklaşımları incelemektedir. Çalışma dirençlilik ve onunla ilişkili olarak hasar görebilirlik kavramlarına da değinmektedir. Ardından, dirençliliğin bir alt kategorisi olan topluluk dirençliliği üzerinde durulmuş ve yer oluşturmanın kapsamından bahsedilerek topluluk dirençliliğinin yer oluşturma pratikleriyle nasıl artırılabileceği vurgulanmıştır. Çalışma kentsel çalışmalar, sosyal bilimler ve mimarlık perspektifinden faydalanılarak teorik ve bütünleşik bir yaklaşım içerisinde, yer oluşturma uygulamalarının afetlerin ardından toplulukların uyum ve dayanıklılık sağlama kapasitelerini nasıl güçlendirebileceğini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Yer oluşturmanın sosyal bağları güçlendirme, kolektif dayanışmayı artırma, topluluğun kimliğini güçlendirme ve belleğe katkıda bulunma gibi yollarla uzun vadeli iyileşme süreçlerine katkıda bulunma potansiyeli ele alınmaktadır.

Afet sonrası iyileşme Afet Risk Yönetimi (ARY)'nin çok önemli bir yönüdür (Alcántara-Ayala vd., 2022). Bununla birlikte dirençlilik risk azaltma, altyapı ve acil durum yönetimi ile ilgili pek çok ulusal hükümet stratejisinde yer alan yeni bir anahtar terimdir. Dirençlilik terimi afet riski araştırmalarında hasar görebilirlik terimi ile birlikte önemli bir paradigma haline gelmiştir (Fereke ve Friedrich, 2018). Yer oluşturma kavramı ise, günümüzdeki anlamına en yakın şekliyle ilk olarak 1960'larda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde şehir planlamasına alternatif yaklaşımlarla birlikte geliştirilen bu anlayış küçük ölçekli, karma kullanımlı, yaya dostu sokakların ve mevcut bina ve mahallelerin korunmasının önemini vurgulamıştır. Project for Public Space (PPS)'in 1995 yılı sonrasında plancı ve paydaşların birlikte çalıştığı yeni bir planlama sürecini tanımlamak için tercih etmesinden sonra günümüzdeki anlamıyla kullanılır hale gelmiştir. Pek çok tanımı olmakla birlikte genel olarak yer oluşturma şehir sakinleri ve paydaşlarının yaşadıkları mahalle ve kamusal alanları -ihtiyaçlarına uygun olarak yaşamak isteyecekleri bir yer olmalarını sağlayacak biçimde- şekillendirip tasarlayabilmeleri gerektiği fikrine dayanmaktadır (Istoriou ve Pozoukidou, 2024; McKinnon ve Schrag, 2023).

Çalışma metodolojik olarak sistematik bir literatür taraması yürütecektir: (1) Web of Science, Scopus, Ebsco Host veri tabanlarında "yer oluşturma", "topluluk dirençliliği", "afet sonrası iyileşme" anahtar kelimelerinin ortak kullanıldığı makaleler taranacak, (2) seçilen yayınların tematik analizi yapılacak, (3) literatür üzerinden dünya genelinde seçilmiş örnek vaka çalışmalarının afet sonrası iyileşmede yer oluşturmanın farklı uygulamaları karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Çeşitli coğrafyaların afet sonrası iyileşmedeki yer oluşturma modelleri incelendikten sonra mevcut bilginin kapsamlı bir sentezi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yer Oluşturma, Toplumsal Dirençlilik, Afet Sonrası İyileşme, Afetlere Dayanıklılık

1. GİRİŞ

Yerkürenin devingen yapısı ve insanın dünya üzerindeki kontrolsüz müdahalelerinin ardından küresel ısınma ile birlikte gitgide daha da çok yüzleştiğimiz risk, tehlike ve afet durumlarının artışı karşısında, insanoğlu yine, sahip olduğu kümülatif bilgisi ile tedbir ve müdahale içerisinde olmak durumunda kalmıştır. 1 Ocak 1990 tarihinde kurulmuş olan Uluslararası Doğal Afetlerin Azaltılması On Yılı (International Decade for Natural Disaster Reduction, IDNDR), afetlerin sebep olabileceği zararlar karşısında kaderci bir yaklaşımdan kaçınma bilincini kazandırmak maksadıyla, afetleri doğal afet sayılmaktan çıkarmış ve afetlere karşı olabilecek en hazırlıklı şekilde olmak, yapılan çalışmaların en önemli çıkış noktalarından biri olmuştur (UNDRR, 2019). Uzun yıllardır afet risk azaltmada önemli bir kavram olan zarar görebilirlik kavramıyla birlikte daha yakın zamanlı olarak dirençlilik kavramı daha öne çıkmıştır. Zarar (hasar) görebilirlik ve dirençlilik bugün bir madalyonun iki yüzünü oluşturan güçlü bir ilişki içinde değerlendirilmektedir ve bu ikisini birbirinden koparmak veya yok etmek yerine müşterek bir ilişki modeli önerilmektedir (Manyena, 2006).

Bu çalışma afet sonrası iyileşme bağlamında yer oluşturmanın (placemaking) toplumsal dirençliliği artırmadaki rolünü sorgulamaktadır. Bu bağlamda afet sonrası iyileşmede toplum dirençliliğini artırmak için yer oluşturmaya yönelik farklı yaklaşımları incelemektedir. Çalışma dirençlilik ve onunla ilişkili olarak zarar görebilirlik kavramlarına da değinmektedir. Ardından, dirençliliğin bir alt kategorisi olan toplumsal dirençlilik üzerinde durulmuş ve yer oluşturmanın kapsamından bahsedilerek topluluk dirençliliğinin yer oluşturma pratikleriyle nasıl artırılabileceği vurgulanmıştır. Çalışma kentsel çalışmalar, sosyal bilimler ve mimarlık perspektifinden faydalanılarak teorik ve bütünleşik bir yaklaşım içerisinde, yer oluşturma uygulamalarının afetlerin ardından toplulukların uyum ve dayanıklılık sağlama kapasitelerini nasıl güçlendirebileceğini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Yer oluşturmanın sosyal bağları güçlendirme, kolektif dayanışmayı artırma, topluluğun kimliğini güçlendirme ve belleğe katkıda bulunma gibi yollarla uzun vadeli iyileşme süreçlerine katkıda bulunma potansiyeli ele alınmaktadır.

2. TOPLUMSAL DİRENÇLİLİĞİN ARTIRILMASI BAĞLAMINDA AFET SONRASI YER OLUŞTURMA YOLUYLA İYİLEŞTİRME

2.1 Risk, Tehlike, Zarar Görebilirlik ve Dirençlilik

Kaplan ve Garrick (1981), riskin niteliksel yönlerini iş riski, ekonomik risk, güvenlik riski gibi birçok şekilde tanımlamaktadır. İlk olarak, sözlük anlamları ve bir örnekle "risk" ve 'tehlike' arasında ayrımı şöyle yapmaktadırlar: "Sözlükte tehlike, 'tehlike kaynağı' olarak tanımlanmaktadır." Risk ise "kayıp veya

yaralanma olasılığı" ve "bu tür bir kaybın olasılık derecesidir." Dolayısıyla en yalın haliyle, tehlike bir kaynak olarak mevcuttur. Risk ise bir kaynağın somut bir kayıp, yaralanma veya hasara yol açma olasılığını kapsar. Yazarlar, terminolojiyi bu anlamda şu örnek üzerinden değerlendirmektedirler: okyanusun bir tehlike olarak sınıflandırılma olasılığı vardır fakat bir kayıkla okyanusu geçmeye çalışmak önemli bir risk içerir (Kaplan ve Garrick, 1981).

Aven ve Renn'e (2009) göre, risk tanımları iki ana kategoriye ayrılabilir: "A. Risk, olasılıklar ve beklenen değerler ile ifade edilir; B. Risk, olaylar/sonuçlar ve belirsizlikler ile ifade edilir." Aven (2025) risk kavramının pek çok alanın konusu olması itibarıyla standart bir tanımı olmasını mümkün bulmamıştır. Bununla birlikte riskin beklenen değer, belirsizlik, olay, olasılık, beklenen faydasızlık ile eşdeğer olarak kabul edildiğini, bilinen olasılıklarla sınırlı olduğunu ve hatta "riskin risk algısı ile aynı olduğunu" belirtmiştir (Aven 2025, Rosa, 1998).

Buradan hareketle zarar görebilirlik ve dirençlilik kavramlarına da kısaca değinmek uygun olacaktır. Alcántara-Ayala ve diğerleri (2022), kırılganlığa yönelik nicel yaklaşımların, açıkça veya dolaylı olarak, basit bir iddiaya dayanan afet riski modeline dayandığını iddia etmektedir: risk, tehlikeye maruz kalma, zarar veya kayba karşı duyarlılık veya hassasiyet, kişisel veya sosyal koruma düzeyi ve tehlikenin etkisine karşı başa çıkma veya uyum sağlama kapasitesinin bir fonksiyonudur. Bu çalışmada dirençliliği üzerine bina edeceğimiz perspektif, Rivera ve Kapucu (2015)'nun afetlerin etkilerini azaltmanın ve toplumun dayanıklılığını artırmanın en önemli yollarından birinin, çeşitli tehlikelerle ilgili olarak toplumun tüm zayıflıklarını yakından incelemek/belirlemek, yerel kapasiteyi geliştirmek ve "hazırlık kültürü" ve "önleme kültürü" geliştirmek için ortaklıklar kurmak şeklindeki yaklaşımıdır.

2.2 Afet Sonrası İyileşme/İyileştirme

İyileştirme kavramı UNDRR (2017) tarafından "afetlerden etkilenen toplulukların veya toplumların geçim kaynaklarının ve sağlıklarının yanı sıra ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve çevresel varlıklarının, sistemlerinin ve faaliyetlerinin, sürdürülebilir kalkınma ve "daha iyi yeniden inşa" ilkeleriyle uyumlu olarak, gelecekteki afet risklerini önlemek veya azaltmak amacıyla yeniden tesis edilmesi veya iyileştirilmesi." olarak tanımlanmaktadır. AFAD (2022) ise "Meydana gelen bir afet nedeniyle ortaya çıkan yapısal, sosyal, ekonomik, çevresel hasar ve zararların giderilmesi; yerine daha iyisini yaparak, toplumu afetlere karşı daha dirençli hale getirmek adına planlanarak ve/veya projelendirilerek yapılan her türlü çalışmadır." şeklinde izah etmektedir.

İyileştirme kavramı Afet Risk Yönetimi'nin (AYR) çok önemli bir yönüdür. Mayer (2019) iyileşme ve dirençlilik dinamiklerinin daha iyi açıklanması için birçok yeni gösterge önerildiğinden bahsetmektedir. Kendisi ayrıca akademisyenlerin ve uygulayıcıların bu dinamiklerin değerlendirmelerinin afet sonrası halkın toparlanması, mahalle değerleri ve işlevleri gibi öznel algılarla değerlendirilmesini talep ettiklerinden bahsetmektedir. Alcántara-Ayala ve diğerleri (2022) ise, bahsedilen bakış açısıyla, bu kavramın tek boyutta ele alınması güç bir kapsamı olduğu gibi başarılı bir afet sonrası iyileştirmenin riskleri bertaraf etmek için yeniden inşa etmekle ölçmek yerine, kırılgan toplumun kendini inşasına ve istekliliğine mazhar olmasıyla ölçmek gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışma afet sonrası iyileştirme ölçeğine bu perspektiften yaklaşmaktadır.

2.3 Toplumsal Dirençlilik

Topluluk, genellikle belirli bir coğrafi bölgede yaşayan ve ortak kültür, değer ve normları paylaşan belirli bir grup insan olarak tanımlanır. Topluluğun sosyal yapısı, zaman içinde gelişen ilişkiler doğrultusunda düzenlenir (WHO, 1998, alıntı: WHO, 2020). Gelenekleri, mutfağı, müzik mirasını, davranış biçimlerini ve konuşma alışkanlıklarını sürdürmek, bir topluluğu benzersiz kılar (Campanella, 2006).

Dayanıklılığın multidisipliner, çok katmanlı ve çok bağlantılı doğası, çeşitli boyutlarını kolayca tanımlamayı zorlaştırsa da (Alcántara-Ayala, Gomez, Chmutina, van Niekerk, ve diğerleri, 2022), Shimizu (2012) son 20 yılda literatürün bu üç perspektif üzerinde yoğunlaştığını söylemiştir: kişisel dayanıklılık (zihinsel, duygusal), toplumsal dayanıklılık ve fiziksel dayanıklılık. Toplumsal dirençlilik, teorik iki yaklaşıma dayanan önemli bir terimdir: dirençlilik teorisi ve kentsel dirençlilik teorisi.

Toplumsal dirençlilik "değişim, belirsizlik, öngörülemezlik ve sürprizlerle karakterize edilen bir ortamda gelişmek için topluluk üyeleri tarafından topluluk kaynaklarının varlığı, geliştirilmesi ve kullanılması" şeklinde tanımlanabilen (Magis, 2010), iç ve dış faktörlerle değişebilen, dinamik (Alcántara-Ayala, Gomez, Chmutina, van Niekerk, ve diğerleri, 2022) bir yapıdır. Magis (2010) tarafından vurgulanana toplumsal kaynaklara olan ihtiyaç sebebiyle, dayanaklılığın oluşturabileceği eksenler sosyal, insani, ekonomik, fiziksel ve doğal sermaye alanlarından oluşmaktadır.

Magis (2010), topluluk direncinin "değişim, belirsizlik, öngörülemezlik ve sürprizlerle karakterize edilen bir ortamda gelişmek için topluluk üyeleri tarafından topluluk kaynaklarının varlığı, geliştirilmesi ve kullanılması" olduğunu belirtir. Toplulukların direnci dinamiktir ve direnç oluşturmayla bağlantılı dış ve iç faktörlerle birlikte değişir. Sosyal uyum; kaynakların, bilginin ve uzmanlığın paylaşılması; organize olma, bağlantılar kurma ve ağ oluşturma, güvenme ve uyum sağlama becerisi, bu direncin özellikleridir. Topluluk kaynaklarına duyulan ihtiyaç Magis (2010) tarafından vurgulanmaktadır. Bu nedenle, tüm kişisel özellikler mevcut olsa da topluluk dayanıklılığı yine de bazı ortak topluluk kaynaklarına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, sosyal ve ekonomik açıdan daha az refah içinde olan topluluklarda topluluk dayanıklılığının daha az olacağı söylenebilir. Bu sebeple, dayanıklılığın oluşturulabileceği eksenleri sermaye alanları oluşturmaktadır (ör. sosyal, insani, ekonomik, fiziksel ve doğal) (Alcántara-Ayala, Gomez, Chmutina, van Niekerk, ve diğerleri, 2022).

2.4 Yer Oluşturma

Yer oluşturma 1960'lı yıllarda var olan şehir planlamada kentsel tasarım pratiklerine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu tasarım anlayışı küçük ölçekli, karma kullanımlı, yaya dostu sokakların ve mevcut bina ve mahallelerin korunmasının önemini vurgulamıştır. Project for Public Space (PPS)'in 1995 yılı sonrasında plancı ve paydaşların birlikte çalıştığı yeni bir planlama sürecini tanımlamak için tercih etmesinden sonra günümüzdeki anlamıyla kullanılır hale gelmiştir. Pek çok tanımı olmakla birlikte genel olarak yer oluşturma şehir sakinleri ve paydaşlarının yaşadıkları mahalle ve kamusal alanları -ihtiyaçlarına uygun olarak yaşamak isteyecekleri bir yer olmalarını sağlayacak biçimde- şekillendirip tasarlayabilmeleri gerektiği fikrine dayanmaktadır (Istoriou ve Pozoukidou, 2024; McKinnon ve Schrag, 2023).

Yer oluşturma pratiklerinin literatürde iki şekilde sınıflandığını görüyoruz: yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya. Bununla birlikte (Lew, 2017) karma model yer oluşturma pratiği olarak STK ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar ile iş birlikleri olarak üçüncü bir kategori belirtmektedir. Bu çalışmada karma model pratikler de aşağıdan yukarıya yer oluşturma modellerinle birlikte incelenmiştir. Yukarıdan aşağı uygulamalar devletin ve yönetsel organların planlamasıyla gerçekleştirilen uygulamalarken, aşağıdan yukarı uygulamaların toplum liderliğinde, toplum katılımlı ve vatandaş hareketli uygulamalar olduğunu söylemek mümkündür (Brand, Nicholson ve Allen, 2019; Fields, Wagner ve Frisch, 2014; Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

2.4.1 Yukarıdan Aşağı (Tepeden İnmeci) Yer Oluşturma Yaklaşım

Tasarım ve uygulama kararlarının tamamının devlet ve diğer yönetim organları tarafından alındığı, yine yürütücünün aynı şekilde devlet ve bağlı kurum ve kuruluşlar olduğu yer oluşturma pratiğidir. Burada kullanıcı hakkı gözetilse de vatandaşın tasarım sürecine bir dahli yoktur, söz sahibi değildir, mekânın üretim sürecinde de katkısı yoktur. Vatandaş bu şekilde yürütülen süreçte son kullanıcı olarak yer alır. Bunu Lefevbre (1991)'nin algılanan mekân kavramıyla ilişkilendirmek de mümkündür. Mekânı kullananların katılımcı veya üreten olmadığı, verilen sınırlara yerleştirilmiş birer toplumsal eleman olması söz konusudur. Kullanıcı olsa da söz hakkı kendine verilen sınırlar içerisinde özneldir.

2.4.2 Aşağıdan Yukarı Yer Oluşturma Yaklaşımları

Aşağıdan yukarı yer oluşturma yaklaşımları pratiğin kim tarafından şekillendirildiğine göre çeşitlilik göstermektedir. Afetlerden sonra hükümetlerin tepeden inmeci yaklaşımları, şehirlere müdahale ve iyileştirme aşamalarında toplumsal bir aradalık duygusunu beslemek bakımından yetersiz ve verimsiz olmasıyla eleştirilmektedir (Mannakkara ve Wilkinson, 2014). Sivil toplumun rolünün giderek daha önemli hale gelmesiyle birlikte, geçici şehircilik ve toplum öncülüğündeki mekân yaratma girişimleri genellikle bu boşluğu doldurmakta ve yeniden inşa sürecinin bir parçası olarak daha makro ölçekli planlama stratejileri için toplumsal desteği oluşturmaktadır (Brand, Nicholson ve Allen, 2019). Sivil halkın yer oluşturma pratiklerine katkısı üç şekilde olmaktadır:

2.4.2.1 Toplum Liderliğinde Yer Oluşturma (community-led): Toplum liderliğinde yer oluşturma yaklaşımlarında toplumsal hareket sadece katılım düzeyinde değildir. Topluluğun kendisi itici güç oluşturmakta, harekete geçirdiği gibi tasarım ve uygulama süreçlerinin de aktif yürütücüsü ve katılımcısı olmaktadır.

2.4.2.2 Vatandaş Hareketli Yer Oluşturma (citizen-driven): Vatandaş hareketli yaklaşımda kollektif bir başlangıç yoktur. Bireysel insan faktörünün kollektif bir bilinç oluşturmasına giden yolda etki vardır.

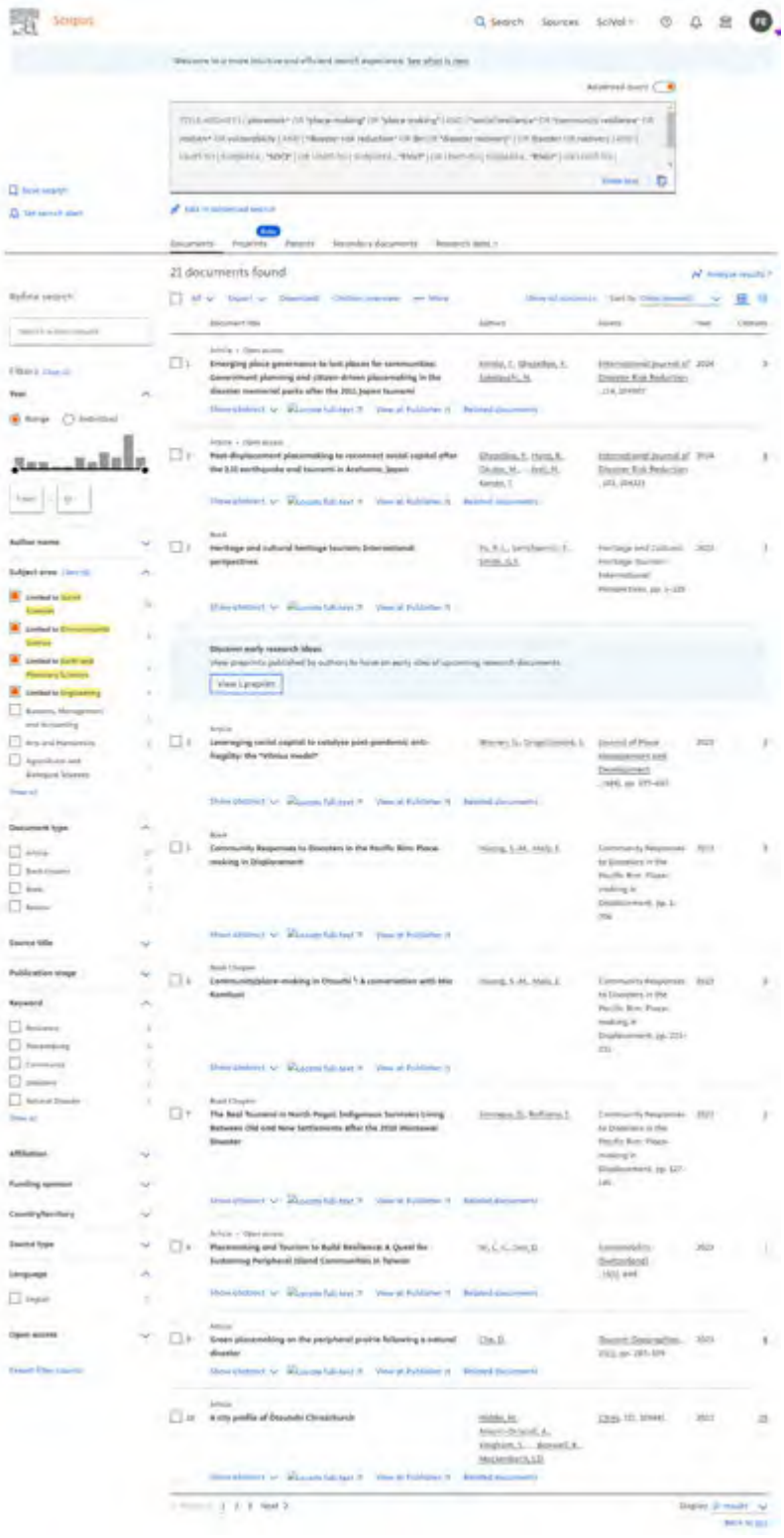
2.4.2.3 Toplum Katılımlı Yer Oluşturma (community-based): Bu yaklaşımda vatandaş aktif katılımcı olmakla beraber projenin yürütücüsü konumunda değildir, fikir aşamasında yoktur.

3. YÖNTEM

Çalışma metodolojik olarak sistematik bir literatür taraması yürütmüştür: (1) Web of Science, Scopus, Ebsco Host veri tabanlarında "yer oluşturma", "topluluk dirençliliği", "afet sonrası iyileşme" anahtar kelimelerinin ortak kullanıldığı makaleler taranmış, (2) seçilen yayınların tematik analizi yapılmış, (3) literatür üzerinden dünya genelinde seçilmiş örnek vaka çalışmalarının afet sonrası iyileşmede yer oluşturmanın farklı uygulamaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çeşitli coğrafyaların afet sonrası iyileşmedeki yer oluşturma modelleri incelendikten sonra mevcut bilginin kapsamlı bir sentezi sunulacaktır.

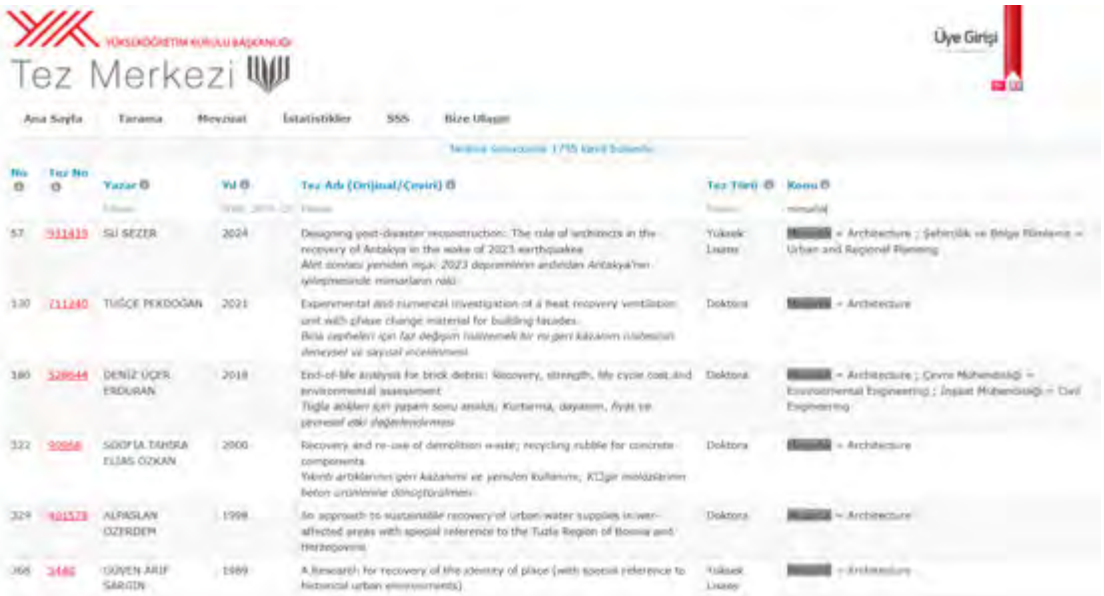
3.1 Veri Tabanlarının Taranması ve Kavramlara Dair Dilbilimsel Konuların Ele Alınması

Afet sonrası iyileştirme süreçlerinde her ne kadar dirençlilik kavramı sıklıkla ele alınsa da kentsel tasarımın alternatif bir yaklaşımı olan yer oluşturma bu anlamda yakın zamana kadar sınırlı bir literatür dışında çok fazla ele alınmamıştır. Yer oluşturmanın kendisi de yakın tarihli alternatif bir kentsel tasarım yaklaşımı olmakla birlikte (Project for Public Spaces, t.y.) afet sonrası iyileştirme içerisinde değerlendirilmesi ve bu yaklaşımla afet sonrası iyileştirme süreçlerinin ilişkilendirilmesi sınırlıdır. Bununla birlikte dirençlilik ve kentsel dirençlilikle yer oluşturma pratikleri, katılımcı tasarım, mekânsal ilişkili çalışmalar mevcuttur. Dirençlilik kavramı literatürde iyileştirme kavramı ile birlikte çokça çalışılmıştır. Fakat dirençliliğin toplumsal dirençlilik yönünün yer oluşturma ile direkt ilişkilendirilmesi literatürde sınırlıdır. Çalışmayla ilgili detaylı sorgular Web of Science, Ebsco Host ve Scopus veri tabanlarında benzer veya aynı sayıda sonuç vermiştir. Şekil.1'de Scopus'ta yapılan "` `TITLE-ABS-KEY ((placemak* OR "place-making" OR "place making") AND ("social resilience" OR "community resilience" OR resilien* OR vulnerability) AND ("disaster risk reduction" OR drr OR "disaster recovery") OR disaster OR recovery) AND (LIMIT-TO (SUBJAREA,"SOCI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA,"ENVI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA,"ENGI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA,"EART"))` `" sorgusu ve sonuçları örnek olarak verilmiştir. Teorik çerçeveyi oluşturan kavramlar olası çeşitlilikler gözetilerek aranmasına rağmen ulaşılabilir veri sayısı sınırlı sayıda olmuştur.

Şekil.1 Scopus sorgusu ve sonuçları, 20 Mart 2025, Scopus.com

Sorgu içerisinde görülebileceği gibi yer oluşturma (placemaking) kavramının yazımında ingilizce literatürde dahi bir dil birliği bulunmamaktadır. Örneğin Lew (2017), bu yazınsal farklılıkları farklı mahiyetteki mezkur (yukarıdan aşağıya veya aiağıdan yukarıya) yer oluşturma biçimlerini ifade etmek için kullanmıştır. Türkçe çevirilerde ise durum daha da karmaşık hale gelmektedir. "recovery", "resilience" ve "placemaking" kavramlarının çevirileri Türkçe akademik kaynaklarda da çeşitlilik göstermektedir. "recovery" için bu çalışmada kullanılan bağlamdaki karşılıkları olarak "iyileşme" veya "iyileştirme" kelimelerinin tercih edildiği görülmüştür, örnek bir sorgu Ulusal Tez Merkezi'nde Şekil.2'deki gibi gözükmektedir.

Şekil.2 Recovery kelimesinin mimarlık literatüründe Türkçe karşılıklarına örnek, Ulusal Tez Merkezi, 31 Aralık 2025

Resilience kelimesi ise daha da tartışmalı bir çeviri durumu içerisindedir. Dayanıklılık/dirençlilik kavramlarının literatür içerisinde birbirleri yerine kullanımı sıklıkla gözlemlenmektedir. AFAD'ın ilkin 2014 yılında çıkardığı ve 2022 yılında güncellediği Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü kavramın Türkçe karşılığını "dirençlilik" olarak belirlemesi bu anlamda katkı sağlamıştır, fakat yine de birbiri yerine geçen kullanımlara rastlanmaktadır (AFAD, 2014; AFAD, 2022).

Çeviri konusunda dil birliği olmamasıyla birlikte dilimize çeviri yoluyla kazandırılamamış kelimeler de mevcuttur. Bunlardan birisi de bu bildirinin konusu olan "placemaking" kavramıdır. Kavramı Türkçe literatürde kullanan akademisyenler bu kavramın Türkçe karşılığı olarak "yer yapma", "yer oluşturma", "mekân yapma", "mekân oluşturma" ve bunlar gibi çeşitli kelime öbeği kombinasyonları kullanmıştır. "Place" ve "space" kavramının tıpkı İngilizce'de de tartışmalı olması gibi (Augé, 1995; Certeau, 2008; Lefebvre, 1991) yer ve mekân kavramları da Türkçe'de kavramsal olarak tartışmalı terimlerdir (Şekil.3). Dolayısıyla literatürde yine dil birliğine varılamamış ve herkesin kavramlara yüklediği anlama göre çevrilmiş gözükmektedir (Şekil.4).

Şekil.3 Yer ve mekân kavramlarının Türkçedeki karşılaştırma sonuçlarından bir örnek, 21 Ocak 2026

Bu bildiride özet için "recovery" için "iyileşme" kelimesi tercih edilmiş, AFAD sözlüğünden yararlandıktan sonra ileriki çalışmalar için "iyileştirme" kelimesinin kullanımının dil birliği açısından daha doğru olacağı kanaatine varılmıştır. "Resilience" için "dirençlilik", "placemaking" içinse "place" kelimesinin genel itibarıyla en direkt çevirisi olan "yer" kelimesi seçilmiş, "making" kelimesi için "yapmak, etmek, üretmek, oluşturmak" fiillerinden hem yaratım hem de bir üretimi yansıttığı düşünülerek "oluşturma" fiili tercih edilmiştir.

Şekil.4 Placemaking kavramının Türkçe'deki çeşitli çevirilerine örnek, 21 Ocak 2026

3.2 Seçilen Yayınlardaki Tematik Analizi

Bu çalışma için farklı türde yer oluşturma pratiklerini içeren üç farklı çalışma seçilmiştir. Çalışmalar anahtar kelimelerle arama yapıldığında daraltılmış sonuçlar içerisinden özellikle bir afetin ardından yer oluşturma pratiği inceleyen çalışmalardan seçilmiştir. Afet sonrası iyileşme ve dirençlilik kavramlarının birincil veya ikincil olarak teorik çerçevede yer bulmasına dikkat edilmiştir. "Placemaking and disaster recovery: targeting place for recovery in post-Katrina New Orleans" adlı birinci çalışma (Fields, Wagner ve Frisch, 2014), yukarıdan aşağı yer oluşturma yaklaşımını ele almaktadır. "Emerging place governance to lost places for communities: government planning and citizen-driven placemaking in the disaster memorial parks after the 2011 Japan Tsunami" adlı ikinci çalışma (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024), aşağıdan yukarıya vatandaş hareketli yer oluşturma yaklaşımı üzerine yoğunlaşmaktadır. "The role of placemaking as a tool for resilience: case studies from post-earthquake Christchurch, New Zealand" adlı üçüncü çalışma (Brand, Nicholson ve Allen, 2019) ise, aşağıdan yukarı toplum liderliğinde yer oluşturma pratiklerini incelemektedir.

3.2.1 Yukarıdan Aşağıya Yer Oluşturma Yaklaşımı: Katrina Kasırgası Sonrası New Orleans Örneği

Fields, Wagner ve Frisch (2014) bu çalışmasında, Katrina Kasırgası sonrası New Orleans örneğinin Office of Recovery and Development Administration (ORDA) tarafından geliştirilen "yenile, geliştir ve inşa et" (renew, redevelop, rebuild) stratejilerinin, hasar derecesine ve bölgenin pazar potansiyeline göre kamu kaynaklarının rasyonel bir şekilde dağıtılmasını amaçlayan Stratejik Coğrafi Hedefleme (SCH) modelinin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir. Çalışma bu stratejileri, kısıtlı kaynakların tüm şehre yayılması yerine, belirli kritik kütleler oluşturacak şekilde odaklanmasını öngörmektedir. Farklı hasar seviyeleri ve pazar dinamikleri için belirlenen bu üç ana strateji şu şekilde detaylandırılmaktadır:

1. Yenileme (Renew) Stratejisi: Bu strateji, afetten etkilenmiş ancak toparlanma süreci halihazırda kendi dinamikleriyle başlamış olan bölgeleri hedefler. Fiziksel yıkımın göreceli olarak daha az olduğu veya sosyal sermayenin güçlü olduğu, pazarın kendi kendini onarma eğilimi gösterdiği alanlardır. Amaç iyileşme sürecine ivme kazandırmak ve mevcut olumlu gidişatı ek yardımlarla desteklemektir. Fields, Wagner ve Frisch'in (2014) Thomson'tan (2008) aktardığı sınıflandırmasında koruma (preservation) ve canlandırma (revitalization) hedefleriyle örtüşür.

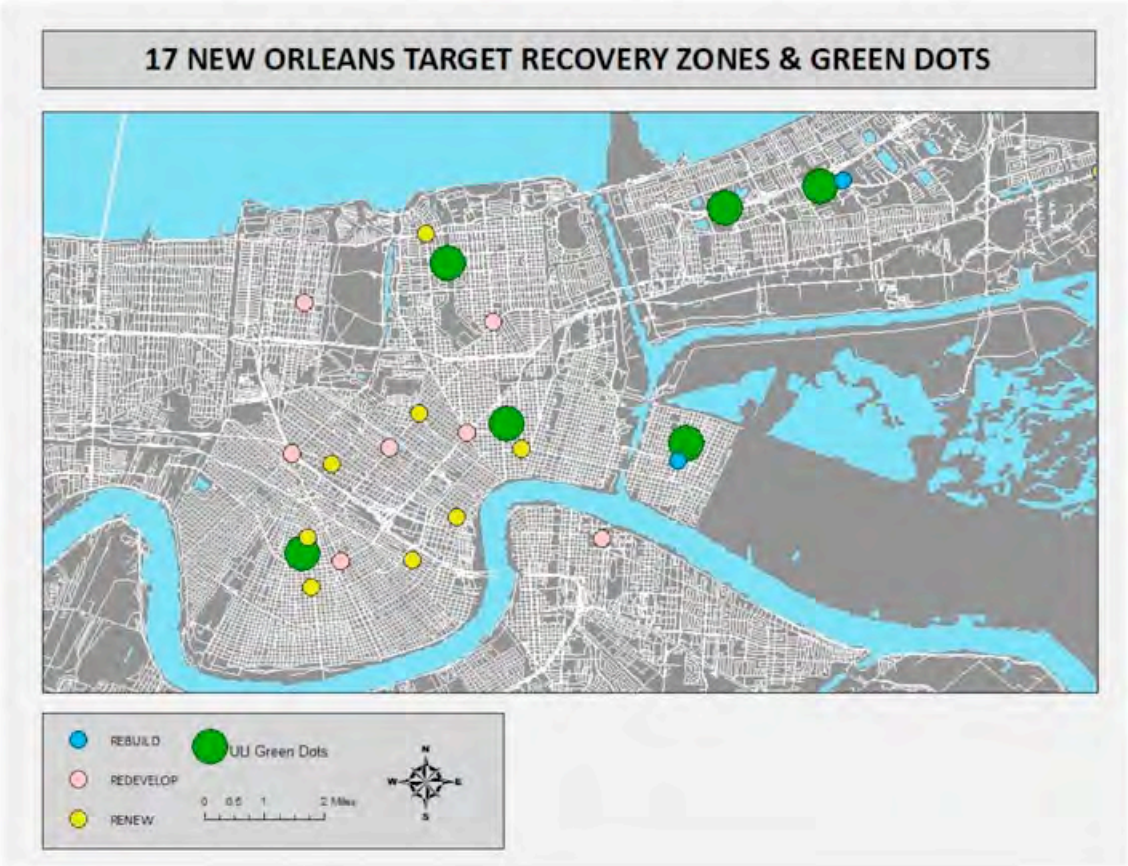
2. Yeniden Geliştirme (Redevelop) Stratejisi: Bu kategori, önemli ölçüde fiziksel hasar almış ancak ekonomik veya konumsal potansiyeli yüksek olan alanları kapsar. Bölge ciddi bir yıkıma uğramıştır ancak kamu altyapısının (yollar, kanalizasyon vb.) tamamen sıfırdan inşa edilmesini gerektirecek bir "tabula rasa" durumu söz konusu değildir. Amaç pazarın yeniden canlandırılması için kritik müdahaleler yapmak ve bölgeyi yatırımcılar ile geri dönen sakinler için cazip hale getirmektir. Bu alanlar genellikle yürünebilir kasaba merkezleri (walkable town centers) gibi tasarım inovasyonlarıyla desteklenerek stratejik yer oluşturma projelerinin odağına yerleştirilir.

3. Yeniden İnşa (Rebuild) Stratejisi: En yüksek düzeyde yıkımın gerçekleştiği ve sıfır noktası olarak kabul edilen alanlar için uygulanan en kapsamlı müdahale biçimidir. New Orleans örneğinde New Orleans East ve Lower Ninth Ward gibi en düşük rakımlı ve su baskınından en ağır darbeyi alan bölgeler bu kategoride değerlendirilmiştir. Bazı bölümler kelimenin tam anlamıyla yok olmuştur. Amaç kamu eliyle tam teşekküllü

bir fiziksel restorasyon gerçekleştirmek, altyapıyı sıfırdan kurmak ve bölgeyi kentsel dokuya yeniden kazandırmaktır. Bu alanlar, geri dönen nüfusun gerçeklerine dayanarak iyileşme planının merkez parçaları (centerpieces) olarak tasarlanmış ve kaynakların en yoğun aktarıldığı bölgeler haline getirilmiştir (Fields, Wagner ve Frisch, 2014).

Fields, Wagner ve Frisch'in (2014) çalışmada, SCH'nin toplumsal ölçekteki uygulaması ve etkilerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Yeşil Noktalar Stratejisi'nin Toplumsl Tezahürleri (Şekil.5): SCH ile ilişkili olarak, Bring New Orleans Back Commission (BNOB) sürecinde hazırlanan ve düşük rakımlı alanların yeşil alana dönüştürülmesini öngören hedef bölge haritaları hazırlanmıştır. Plancıların haritada işaretlediği bu bölgeler, işaretlenen bölgelerdeki sakinler için mahallelerin sistematik olarak terk edilmesi, aile bağlarının, mülkiyet sınırlarının ve toplumsal hafızanın silinmesi anlamını taşımış ve hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Halkın katılımı sağlanmadan kurgulanan bu temiz sayfa (clean slate) yaklaşımı, afetzedelerin yer duygusuyla taban tabana zıt düşmüş ve planlama otoritesine karşı derin bir güvensizlik doğurmuştur.

Şekil.5 New Orleans'ta stratejik iyileştirme noktaları (Fields, Wagner ve Frisch, 2014).

2. Hedef Bölgelerin Irksal ve Sosyo-Ekonomik Etkileri: SCH uygulaması, maalesef, kentin mevcut ırksal ve sınıfsal ayrışmalarını daha da belirginleştirmiştir. Paris Target Area (Gentilly) örneğinde görüldüğü gibi, hedef alanlar tam da beyaz ve Afro-Amerikan nüfusun kesiştiği hassas bölgelerde yer almaktadır. İşaretlenen düşük rakımlı alanların çoğunlukla Afro-Amerikan nüfusun yaşadığı bölgeler olması, SCH

kararlarının ırksal bir dışlama aracı olduğu algısını güçlendirmiş ve iyileşme sürecini yoğun bir siyasi çatışma alanına dönüştürmüştür.

3. Stratejik Hedeflerin Sözde Hedeflere Dönüşmesinin Toplumsal Karşılığı: New Orleans planlamasının toplum ölçeğindeki en başarısız yanı, planların kâğıt üzerinde kalıp sahada uygulanmamasıyla oluşmuştur. Office of Recovery and Development Administration (ORDA), bütçe yetkisi ve liderlik eksikliği nedeniyle hazırlanan vizyoner projeleri hayata geçirememiş, bu durum, bölge sakinleri için yıllarca süren bir eylemsizlik ve hayal kırıklığı ile sonuçlanmış; toplumun yönetime olan inancını zedelemiştir. Modelin uzun yıllar içinde verimli şekilde hayata geçirilememesi sebebiyle vatandaş direncini aktif planlayıcı olma yoluna giderek göstermiştir. Yukarıdan inme SCH modelinin pasifliğine ve eylemsizliğine tepki olarak, toplum ölçeğinde aşağıdan yukarıya doğru bir enerji birikmiştir. Gentilly sakinleri, belediyenin eylemsizliği karşısında New Orleans Üniversitesi (UNO) ve Bölgesel Planlama Komisyonu (RPC) ile iş birliği yaparak kendi eylem planlarını kilit paydaşlarla iş birliği yoluna giderek sağlamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte bölge sakinlerinin geliştiriciler ve önemli paydaşlarla bir araya gelirkenki proaktif katılımına rağmen, şehirlerdeki hedef alanların uygulama çabalarında yer almamışlardır. Süreç boyunca bölgedeki konut veya ticari çürümenin azaltılması konusunda somut sonuçlar elde edilememiştir. Yeni bir devlet okulu ve yeni bir özel okul gibi büyük yatırımlar yapılmış ve bazı yolların yeniden asfaltlanması tamamlanmış olsa da, mevcut arsaların yaklaşık %50'si hala gelişmemiş veya bozulmuş durumda kalmış, ticari yeniden geliştirme ve karma kullanımlı bir alan olan Katrina öncesi bir alışveriş merkezi gibi yerler birer başarısızlık nişanesi olarak kalmıştır (Şekil.6) (Fields, Wagner ve Frisch, 2014).

Şekil.6 Lake Terrace Alıveriş Merkezi. Tarih: Şubat 2010 (Fields, Wagner ve Frisch, 2014).

Çalışma (2014), bu stratejilerin başarısını, sadece plan üzerindeki tanımlamalara değil, aynı zamanda bu alanların yer yönetimine de (place management) bağlı olduğunu söylemektedir. New Orleans vaka çalışması, bu stratejik hedeflerin belirlenmesine rağmen, bütçe yetkisi ve liderlik eksikliğinin projeleri nasıl sözde hedefler (rhetorical targeting) düzeyinde bıraktığını göstermiştir. Yani hasar düzeyine göre belirlenen bu stratejiler, sosyal sermaye ve katılımcı tasarım süreçleriyle desteklenmediğinde, kentsel dirençliliğe dönüşmekte yetersiz kalmıştır. SCH modeli "yukarıdan aşağıya" kurgulanan teknik bir planlama modeli ile yerel topluluğun yer duygusu ve sosyal sermayesi arasındaki gerilimi somutlaştıran bir süreç olmuştur. İnsan ve toplum ölçeğinde karşılaşılan durumlar, planlama literatüründe "çetrefilli sorunlar" (wicked problems) olarak tanımlanan karmaşık bir boyutta gelişmiştir. Sonuç olarak çalışma, SCH'nin ancak stratejik yer oluşturma ile birleştiğinde; yani konut piyasası istikrarı ile kimlik istikrarını eş zamanlı gözettiğinde toplumsal dirençliliğe katkı sağlayabileceğini göstermektedir (Fields, Wagner ve Frisch, 2014).

3.2.2 Vatandaş Hareketli Yer Oluşturma Yaklaşımı: 2011 Japonya Tsunamisi Sonrası Anıtsal Parklar Örneği

2011 tarihli Büyük Doğu Japonya Depremi ve Tsunami felaketinin ardından Japonya Devleti'nin yürüttüğü iyileştirme ve planlama stratejileri, merkezi hükümetin güçlü liderliğinde şekillenen, çok yetkili ve makro ölçekli bir yer yönetişimi modeli olarak şekillendirmiştir. Bu süreç, fiziksel dirençliliği artırmaya yönelik devasa altyapı projeleri ile sembolik anlam yüklenen anı mekânlarının inşasını merkeze almıştır (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Çalışmada bahsedilen Japonya'nın iyileştirme stratejisi; merkezi hükümet, eyalet (prefecture) yönetimleri ve yerel belediyelerin eşgüdümlü çalıştığı dikey bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Merkezi hükümet planlama, tasarım ve inşaat süreçlerinin finansmanını ve ana stratejik çerçevesini belirlemiştir. "Büyük Doğu Japonya Depremi Yeniden Yapılandırma Anı Parkı Çalışma Konseyi" (Great East Japan Earthquake Reconstruction Memorial Park Study Council) aracılığıyla ana ilkeler oluşturulmuştur. Master planların uygulanması, park tasarımı danışma komitelerinin kurulması ve fiziksel kurulumun gerçekleştirilmesinden eyalet ve yerel yönetimler sorumlu tutulmuştur. Özellikle Iwate ve Miyagi gibi eyaletler, merkezi hükümetin direktiflerini yerel bağlama entegre etmekle görevlendirilmiştir (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

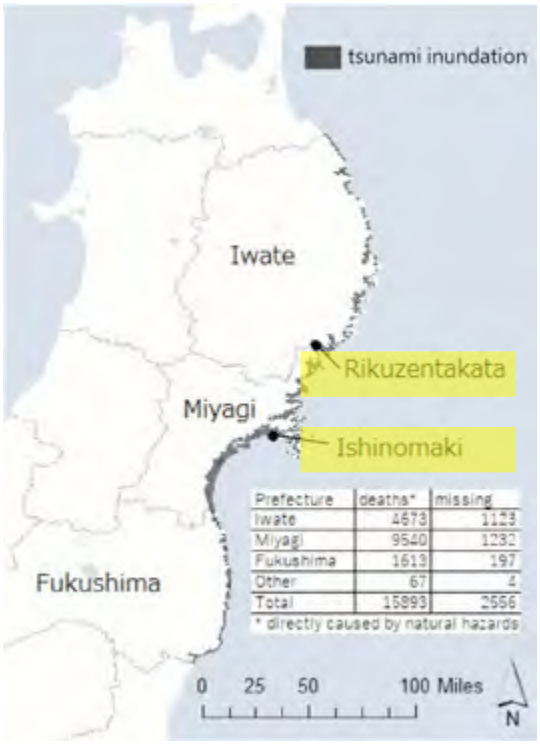
Proje kapsamında devletin temel mekânsal müdahale aracı, ağır hasar gören kıyı şeritlerinde devasa tsunami yeniden yapılandırma anı parkları inşa etmek olmuştur. Bu parklar (örneğin Rikuzentakata'daki Takata Park ve Ishinomaki'deki Minamihama Park), sadece rekreasyon alanı değil, devletin afet sonrası vizyonunu somutlaştıran alanlar olarak tasarlanmıştır. Devlet bu parkları üç temel kavram üzerine kurgulamıştır: yas (requiem), anma (commemoration) ve yeniden yapılanmanın sembolü. Böylece hedeflenen amaçlar afette hayatını kaybedenlerin anısını yaşatmak, afet derslerini gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya Japonya'nın yeniden ayağa kalkma iradesini göstermek olarak belirlenmiştir (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Devlet planlamasının risk azaltma amaçlı arazi kullanım yöntemi kamulaştırma ve yer değiştirme, devasa bariyerler ve müzeleştirme şeklinde olmuştur. Kıyı bölgelerindeki yerleşim alanları devlet tarafından kamulaştırılmış ve halkın daha güvenli, yüksek rakımlı bölgelere taşınması (ground raising/relocation) finanse edilmiştir. Kıyı güvenliğini sağlamak amacıyla denizi görmeyi engelleyecek kadar yüksek (yaklaşık

7.2 metre ile 10 metre arası) devasa kıyı setleri ve bentler inşa edilmiştir. Parkların içine ulusal tsunami anı müzeleri entegre edilerek afet turizmi için geçitler oluşturulmuştur (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Japon devletinin planlaması, teknokratik ve merkeziyetçi bir yapı arz etmektedir. Bu anlamda yukarıdan aşağı bir model olduğu söylenebilir. Projelerin master planlarında da vatandaş katılımını esas olarak parkın inşasından ziyade, işletme ve bakım aşaması için bir paydaşlık olarak konumlandırmıştır. Ancak daha sonra sivil toplumun baskısıyla, park yönetimine dair katılımcı yönetim konseyleri kurulmuş ve sivil kuruluşlara faaliyet alanları sağlanmıştır. Devletin fiziksel güvenliği ve ulusal temsiliyeti önceleyen makro müdahale stratejisine mukabil ortaya çıkan vatandaş hareketli yer oluşturma pratikleri, devletin yukarıdan aşağıya yürüttüğü anıtsal planlamalara bir yanıt ve tamamlayıcı unsur olarak gelişmiştir. Bu pratikler, sadece fiziksel bir onarımı değil, toplumsal hafızanın, yerel kimliğin ve aidiyet duygusunun yeniden inşasını hedefleyen süreçlerdir (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi (2024), çalışmada üç spesifik örnek üzerinden vatandaş hareketli yer oluşturma pratiklerini değerlendirmiştir. Örneklerin değerlendirilmesinde, geçmişe özlem anlamına gelen "nostalji" kavramınla kıyas halinde, mevcut mekânın kullanımının devam etmesine rağmen aidiyet kaybından duyulan huzursuzluk anlamına gelen "solastalji" kavramına başvurulmuştur. Özet olarak değineceğimiz vaka örnekleri saf bir aşağıdan yukarıya modelden ziyade, vatandaşların başlattığı girişimlerin zamanla devletin master planlarına entegre olduğu ve yer yönetişimi olarak adlandırılan çok paydaşlı bir yapıya evrildiği bir model sunar. Projeler Rikuzentakata ve Ishinomaki şehirlerindeki örneklerden seçilmiştir (Şekil.7) (Şekil.8).

Şekil.7 Seçilen Şehirler (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024)

Şekil 8. Anıt Park Alanları (Sol: Takata Parkı, Sağ: Ishonomaki Parkı), Google Earth, 2025

3.2.2.1. Takata Matsubara (Çam Ormanı) Koruma Girişimi

Tsunami öncesinde Rikuzentakata kıyısında bulunan 70.000 çam ağacı tamamen yok olmuş, geriye sadece "Mucize Çam" olarak adlandırılan tek bir ağaç kalmıştır. Başlangıçta sivil dernek büyük kayıp karşısında pes etme noktasına gelmişken, bir vatandaşın tsunami öncesi topladığı orijinal tohumları getirmesiyle süreç yeniden başlamıştır. 2017-2021 yılları arasında yerel halk, öğrenciler ve ülkenin dört bir yanından gelen gönüllülerin katılımıyla 10.000'den fazla fide dikilmiştir. Bu alan artık devlet yönetiminde olduğu için gönüllüler dikim faaliyetleri için resmi izin almak zorundadır; bu durum, vatandaş girişiminin devlet hiyerarşisiyle girdiği etkileşimi göstermektedir (Şekil.9) (Şekil.10) (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Şekil.9 Takata Matsubara (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024)

Şekil.10 Takata Matsubara (Alamy.com, 2025)

3.2.2.2. Hanamizuki-no-Michi (Kızılcık Ağacı Yolu)

Kişisel bir travmanın toplumsal bir güvenlik ve aidiyet projesine nasıl evrilebileceğinin dikkat çekici bir örneği olan bu girişim tsunami sırasında oğlunu kaybeden bir annenin, rüyasında oğlunun "yola kızılcık ağaçları dikilmesini istediğini" görmesiyle başlamıştır. Anne, bu hikayeyi bir resimli kitaba dönüştürmüş ve bu eser toplumsal bir farkındalık yaratmıştır. Toplumdaki derin etkisinden sonra "Hanamizuki-no-Michi" aynı adıyla kurulan yerel grup, 10.000 imza toplayarak belediyeye başvurmuş ve 2019 yılında 2 km'lik tahliye yolunun ağaçlandırılmasını sağlamıştır. Proje, çocuklara güvenli tahliye rotalarını öğreten bir eğitim aracına dönüşmüştür (Şekil.11) (Şekil.12) (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Şekil. 11 Kızılcık Ağaçlı Yol (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Şekil.12 Hanamizuki-no-Michi Kitap Kapağı (Amazon.co.uk, 2026)

3.2.2.3. GANBARO! Ishinomaki (Elimizden Gelenin En İyisini Yapalım!)

Ishinomaki'de bir vatandaşın, evinin enkazından kalan suntalar üzerine yazdığı bu slogan, sürecin en ikonik sembollerinden biri olmuştur. İlk başta bireysel bir tepki olarak doğan bu tabela, zamanla halkın toplandığı, dua ettiği ve çiçek bıraktığı, hediyeleştiği kolektif bir mekana ve sosyal iletişim aracına dönüşmüştür. Devletin park inşaatı sırasında tabelanın kaldırılması gerekmiş, ancak sivil toplumun baskısı ve devletin vatandaş aktivizmi nişanesi olarak projeyi kabul etmesiyle tabela korunmuştur. Günümüzde bu tabela, yerel okullardaki çocuklar tarafından her beş (5) yılda bir yenilenerek nesiller arası bir bağ kurmaktadır (Şekil.13) (Şekil.14) (Şekil.15) (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Şekil. 13 ve Şekil.14 Tabelanın Afet Sonrası İlk Görünümleri, Ishinomakiminamihama-park.jp, 2025)

Şekil.15 Tabela'nın Park İçerisindeki Görünümü (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024)

3.2.2.4. Kokoro-no-mori (Kalbin Ormanı)

Devletin anı parkı tasarımına yönelik sivil bir eleştiri olarak ortaya çıkan bu sivil girişim, bir vatandaşın, devletin park tasarımını "golf sahası gibi yapay ve steril" bularak eleştirmesinden sonra; buranın yas tutulabilecek ve hayat döngüsüne şahitlik edilebilecek gerçek bir orman olmasını halk konseyinde önermesiyle hayata geçmiştir. Bu girişim sonucunda Orman Yetiştirme Alt Komitesi (Forest Growing Subcommittee) kurulmuş ve katılımcı bir modelle 100.000'den fazla fide dikilmiştir. 2021 yılında alana halkın dinlenebileceği bir kafe ve bahçe eklenmiştir (Şekil.16) (Şekil 17) (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Şekil.16 Parktan bir görünüm (Kondo, Ghezelloo ve Sakaguchi, 2024).

Şekil.17 Parktan bir görünüm (Note.com, 2025)

3.2.3 Toplum Liderliğinde Yer Oluşturma Yaklaşımı: Deprem Sonrası Christchurch Örneği

Brand, Nicholson ve Allen (2019) Yeni Zelanda'nın Christchurch kentinde 2010 ve 2011 yıllarında meydana gelen yıkıcı depremler sonrası ortaya çıkan yer oluşturma pratikleri, literatürde kurumsal acil müdahale ile kalıcı kentsel iyileşme süreci arasındaki zaman boşluğunu dolduran özgün uyarlanabilir kentleşme (adaptive urbanism) örnekleri olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Projelerin kısa detayları şu şekildedir:

3.2.3.1. Re:START Mall: Şehir merkezindeki binaların %80'inin yıkılmasıyla durma noktasına gelen ticari hayatı canlandırmak amacıyla nakliye konteynerlerinden inşa edilmiştir. Bu proje, sadece bir alışveriş alanı değil, insanların kenti yeniden sahiplenmesini sağlayan estetik ve ikonik bir sembol haline gelmiştir. Benzer projeler içinde örnek niteliğinde bir projedir (Şekil.18) (Şekil.19) (Şekil.20).

Şekil. 18; Şekil.19 Re:Start Mall (Discovercontainers.com, 2025)

Şekil.20 Re:Start Mall (Brand, Nicholson ve Allen, 2019)

3.2.3.2. Festival of Transitional Architecture (FESTA): On binlerce insanı bir araya getiren bu etkinlik, topluluğu kentin geleceğini yeniden hayal etmeye davet eden zamansal bir yer yapma pratiğidir. Dev kukla geçitleri ve ışık festivalleri gibi enstalasyonlarla kentsel riskler ve yönetişim konularında farkındalık yaratmıştır (Şekil.21) (Şekil.22) (Şekil 23).

Şekil.21 FESTA Logo (FESTA Facebook Sayfası)

Şekil.22 Festival alanının fotoğrafı (FESTA Facebook Sayfası)

Şekil.23 Festival alanındaki enstalasyonlar (Brand, Nicholson ve Allen, 2019)

3.2.3.3. The Commons *(Müşterekler):* Eski bir otel arazisinin (boş bir alan) toplumsal deneyler ve sivil toplum birliktelikleri için kamusallaştırıldığı bir merkezdir. Burada kurulan Pallet Pavyonu gibi yapılar, sosyal girişimlerin filizlendiği ve sivil inisiyatiflerin bürokratik engelleri aşmak için iş birliği yaptığı toplumsal bir köprü vazifesi görmüştür (Şekil.24) (Şekil.25) (Şekil.26) (Brand, Nicholson ve Allen, 2019).

Şekil.24 The Commons planı (Agile-city.com, 2025)

Şekil.25 The Commons alanı (Agile-city.com, 2025)

Şekil.26 Alandan fotoğraflar (Brand, Nicholson ve Allen, 2019)

Çalışma (Brand, Nicholson ve Allen, 2019), Christchurch'teki yer yapma pratiklerini ve bunların eklemlendiği kalkınma hareketlerini "Dirençli Büyük Christchurch Çerçevesi" (Resilient Greater Christchurch Framework) içerisindeki dört temel hedef doğrultusunda (Şekil.27) şu şekilde detaylandırmaktadır:

1. Sosyal Bağlantı ve Aidiyet (Connect): Yer yapma pratikleri, deprem sonrası fiziksel olarak parçalanmış toplulukları birbirine ve mekâna bağlamayı hedeflemiştir. Re:START Mall, kalıcı yapılar inşa edilene kadar geçen 5 yıllık süreçte merkezin bir perakende destinasyonu olarak kalmasını sağlayarak toplumsal sürekliliği korumuştur.

2. Katılımcı Yönetişim ve Güven (Participate): Christchurch Şehir Konseyi'nin "Share an Idea" kampanyasıyla başlattığı katılımcı süreç, halkın kentin geleceği üzerinde söz sahibi hissetmesini sağlamıştır.

The Commons, öz-yönetim (self-governance) deneyleri için bir laboratuvar görevi görmüş ve bireylerin kentin başarısında aktif katılımcılar olmasını sağlayan süreçleri test etmiştir.

C. İnovatif Ekonomi ve Refah (Prosper): Bu hareket, ekonomik kalkınmanın sadece fiziksel inşaatla değil, sosyal girişimcilikle desteklenmesi gerektiğini savunur. Re:START'ın kullandığı konteyner tipolojisi ve sivil vakıf tabanlı finansman modeli, pazarın ekonomik olmadığı durumlarda bile kentsel canlılığın nasıl sürdürülebileceğine dair uluslararası düzeyde tanınan yenilikçi bir model sunmuştur. Ayrıca, bu geçici yapılar, kalıcı kentsel formlar için birer düşük maliyetli prototip vazifesi görmüştür.

D. Kentsel Risklerin Kabulü ve Anlama (Understand): FESTA gibi etkinlikler, gıda direnci, geri dönüşüm ve alternatif inşaat teknikleri gibi risk senaryolarını kamusal tartışmaya açarak topluluğun gelecekteki zorluklara karşı hazırlıklı olmasını sağlamıştır. Yer yapma eylemleri, halkın tasarım sürecine dahil edilmesi yoluyla kentsel risklerin daha iyi anlaşılmasını ve kabul edilmesini kolaylaştırmıştır (Brand, Nicholson ve Allen, 2019).

Christchurch'teki yer yapma pratiklerinin, geçici kentleşmeyi sadece bir ara çözüm olarak değil, kalıcı kentsel dirençliliğin ve ekonomik kalkınmanın bir ön koşulu olarak konumlandırdığı bu çalışmada görülmektedir. Bu toplum liderliğinde hareketler, toplumsal dirençliliğin ekonomik tarafının sosyal ve beşeri sermayenin artırılmasıyla kentsel boyutta sürdürülebilir hale gelebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak Christchurch vakası, devlet organlarının yer oluşturma pratiklerini toplum katılımlı hale getirmesinin, topluma üretme sevinci aşılayarak travmayı aşmada etkili bir yol olduğunu göstermektedir.

Şekil.27 Dirençli Büyük Christchurch Çerçevesi (Resilient Greater Christchurch Framework) (Brand, Nicholson ve Allen, 2019)

3.3 Örnek Vaka Çalışmalarının Karşılaştırmalı Analizi

Afet sonrası iyileştirme süreçlerinde "yer oluşturma" (placemaking) ve "toplumsal dirençlilik" (community resilience) arasındaki dinamik ilişkiyi ele alan vaka çalışmaları, disiplinlerarası bir perspektifle değerlendirildiğinde üç temel yönetişim paradigması etrafında şekillenmektedir. Kaynaklardaki veriler

ışığında gerçekleştirilen bu karşılaştırmalı analiz, kentsel müdahalelerin toplumsal aidiyet ve dirençlilik hedefleriyle ne ölçüde örtüştüğünü ortaya koymaktadır (Tablo.1).

Tablo.1 Çalışmalardaki vaka analizlerinin detaylı karşılaştırma tablosu

Vaka/Proje Adı	Kaynak	Afet Türü	Afet Bağlamı ve Temel Hedefler	Uygulama Yaklaşımı ve Metodoloji	Yerleşke Oluşturma Stratejisi/Türü	Temel Paydaşlar ve Katılımcılar	Kullanılan Yönetişim Modeli	İlişkilendirilmiş Dirençlilik Hedefleri	Bulgular ve Toplumsal Dirençlilik Çıktıları
Paris Avenue / Gentilly	Fields vd., 2015	Kasırga ve Sel (Katrina, 2005)	Ekonomik gerileme ve fiziksel yıkımla mücadele; pazarın stabilize edilmesi ve yürünebilir kentsel doku inşası 27-29.	Stratejik Coğrafi Hedefleme (SGT); kamu kaynaklarının belirlenmiş "Renew" bölgelerine yoğunlaştırılması	Stratejik ve Ekonomi Odaklı Yer Oluşturma	ORDA (Kurtarma Ofisi), UNO (Üniversite), RPC ve mahalle dernekleri	Yukarıdan aşağıya (Top-down), ancak idari olarak parçalanmış yönetişim	Pazar Stabilizasyonu ve Kurumsal Kapasite İnşası	Hedeflersözde kalmış; uygulama kapasitesi eksikliği nedeniyle toplumsal beklentiler karşılanamamıştır.
Takata Matsubara Anı Parkı	Kondo vd., 2024	Tsunami (2011)	Yas, anma ve ulusal yeniden inşa iradesinin mekânsallaştırılması; gelecek nesillere ders aktarımı 41-43.	Merkezi hükümet liderliğinde makro ölçekli park planlaması ve anıtsal peyzaj tasarımı	Devlet Eliyle Yer Yönetişimi (Place Governance)	Merkezi Hükümet, Iwate Eyaleti ve yerel belediye	Çok yetkili ve hiyerarşik yönetişim	Uzun vadeli adaptasyon ve risk iletişimi	Fiziksel güvenlik sağlanmış; ancak anıtsal ölçek halk nezdinde aidiyeti sınırlı tutmuş ve "huzursuzluk" hissi yaratmıştır.
Çam Ormanı Koruma Girişimi	Kondo vd., 2024	Tsunami (2011)	Yok olan 70.000 çam ağacının temsil ettiği yerel kimliği ve "yer duygusunu" geri kazanmak	Tsunami öncesi tohumların kurtarılması ve binlerce gönüllünün katılımıyla fidan dikimi	Vatandaş Güdümlü (Citizen-driven) Yer Oluşturma	Takata Matsubara Preservation Civic Association, öğrenciler ve ulusal gönüllüler	Devlet arazisinde sivil inisiyatif ve gönüllü yönetişimi	Sosyal Sermaye ve Nostalji yoluyla Yer Duygusunun onarımı	Kaybedilen yer duygusu ve aidiyet, bu sivil emek yoluyla en yüksek düzeyde onarılabilmiştir.
Hanamizuki-no-Michi	Kondo vd., 2024	Tsunami (2011)	Kişisel kaybı toplumsal güvenliğe dönüştürmek; tahliye yollarını görsel olarak işaretlemek	Bir resimli kitabın yarattığı anlatı üzerinden 10.000 imza toplanması ve tahliye yollarına ağaç dikilmesi	Anlatı Temelli ve Güvenlik Odaklı Yer Oluşturma	Yaslı aileler, yerel yönetim ve öğrenciler	Sivil savunuculuğun resmi imar planına entegrasyonu	Afet Hazırlıklılığı ve Yaşamsal Güvenlik	Tahliye rotaları üzerinde sembolik ve işlevsel bir güvenlik rehberi oluşturulmuş; travma toplumsal korumaya evrilmiştir.
GANBARO! Ishinomaki	Kondo vd., 2024	Tsunami (2011)	Toplumda "vazgeçmeme" iradesini güçlendirmek; yıkımın ortasında bir dayanışma odağı yaratmak	Enkaz parçalarından bir tabela inşası ve bu odak çevresinde ritüelistik anma toplantıları düzenlenmesi	Sembolik ve Anma Odaklı Yer Oluşturma	Yerel sakinler ve sivil toplum grubu	Organik/Sivil başlangıçtan resmi park planına entegrasyon	Kolektif Hafıza ve Toplumsal Bağlılık	Afetzedelerin geri dönüşü ve mekana tutunması için manevi bir "çapa" görevi görmüştür.
Kokoro-no-Mori	Kondo vd., 2024	Tsunami (2011)	Yaslı ailelerin iyileşebileceği doğal bir "şifa" alanı yaratmak; resmi park tasarımını yumuşatmak	Bahçecilik faaliyetleri, kafe işletmesi ve ormanlaştırma yoluyla mekanın "evcilleştirilmesi"	İyileştirme (Healing) Odaklı Yer Oluşturma	Eski mahalle sakinleri, gönüllüler ve sivil gruplar	Katılımcı yönetim konseyi ve alt komite yapısı	Psikososyal Dirençlilik ve Toplumsal İyileşme	Eski sakinlerin boşaltılmış araziyle duygusal bağ kurmasını sağlamış; mekana "günlük yaşam" niteliği katmıştır.
Re:START Mall	Brand vd., 2019	Deprem (2011)	CBD'nin %80'inin yıkılması; ticari hayatın ve sosyal etkileşimin merkeze geri döndürülmesi	Nakliye konteynerlerinin dönüştürülmesiyle düşük maliyetli, hızlı ve estetik bir mekân inşası	Geçici ve Uyarlanabilir Yer Oluşturma (Adaptive Urbanism)	Restart the Heart Trust, ASB Bankası, merkezi hükümet ve yerel esnaf	Kâr amacı gütmeyen sivil vakıf liderliğinde çok paydaşlı ortaklık	Connect (Bağlantı) ve Prosper (Refah)	Ekonomik canlılığı korumuş; kentin iyileşme sürecindeki en ikonik sembolü haline gelerek toplumsal aidiyeti pekiştirmiştir.
FESTA (Festival of Transitional Architecture)	Brand vd., 2019	Deprem (2011)	Kamusal alanın yeniden hayal edilmesi; kentsel yaratıcılık yoluyla travmanın aşılması	Büyük ölçekli mimari enstalasyonlar, atölyeler ve kitlesel katılımlı kentsel etkinlikler	Etkinlik Odaklı ve Zamansal (Temporal) Yer Oluşturma	Te Pūtahi (Mimarlık Merkezi), üniversiteler, tasarımcılar ve gönüllü vatandaşlar	Kitle fonlaması (crowdfunding) ve bağışçı destekli katılımcı ağ	Understand (Anlama) ve Connect (Bağlantı)	Aktif vatandaşlığı teşvik etmiş; kentsel risklerin ve geleceğin tartışıldığı meşru bir platform sunmuştur.
The Commons	Brand vd., 2019	Deprem (2011)	Özelleşmiş/boş arazilerin toplumsal deneyler ve sivil toplum birliktelikleri için kamusallaştırılması 19, 20.	Çok sayıda geçici projenin (Pallet Pavilion vb.) aynı alanda eş-konumlandırılması ve kaynak paylaşımı	Müşterek Yer Oluşturma / "Geçici Kentleşme Karargâhı"	Christchurch Belediye Meclisi (CCC), LiVS ve Gap Filler 19, 24.	İş birliğine dayalı öz-yönetim (Self-governance) deneyi	Participate (Katılım)	Bürokrasiyle mücadelede esnek çözümler üretilmiş; sosyal girişimler için bir kuluçka merkezi işlevi görmüştür.

3.3.1. Christchurch Örnekleri

Geçici kentleşme ve topluluk liderliğinin örneklerini gördüğümüz Yeni Zelanda'nın Christchurch kenti, resmi planlama süreçlerindeki kronik gecikmelerin yarattığı yönetimsel gecikmeyi, topluluk liderliğindeki geçici kentleşme pratikleriyle bir fırsat alanına dönüştürmüştür. Bu modelin en somut örnekleri olan Re:START Mall, FESTA ve The Commons, düşük maliyetli ve estetik müdahalelerle toplumsal aidiyeti pekiştirmiştir.

Re:START Mall, nakliye konteynerlerinin dönüştürülmesiyle ekonomik canlılığı korumuş ve kentin iyileşme sürecindeki en ikonik sembolü haline gelmiştir. FESTA, kentsel yaratıcılık yoluyla travmanın aşılmasını hedefleyerek kentsel risklerin tartışıldığı meşru bir platform sunmuştur. The Commons ise sivil toplum kuruluşları için bir "kuluçka merkezi" işlevi görerek bürokrasiyle mücadelede esnek çözümler üretilmesine

zemin hazırlamıştır. Dirençlilik; bağlantı (connect), katılım (participate) ve refah (prosper) hedefleri üzerinden, aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla inşa edilmiştir.

3.3.2. New Orleans Örneği

ABD'nin New Orleans kentindeki Paris Avenue/Gentilly vakası, ekonomi odaklı Stratejik Coğrafi Hedefleme (SCH) vizyonunun uygulama aşamasındaki yetersizliklerini temsil etmektedir. Bu model, pazarın stabilize edilmesi ve yürünebilir kentsel doku inşası gibi rasyonel hedeflerle yola çıksa da toplumsal katılım ve uygulama kapasitesi ile desteklenmediği için retorik bir başarısızlığa dönüşmüştür. İdari olarak parçalanmış bir yönetişim yapısının varlığı, kamu kaynaklarının yoğunlaştırılması stratejisinin toplumsal beklentileri karşılamada yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu vaka, yukarıdan aşağıya kurgulanan stratejik vizyonların yerel sahiplenme ve operasyonel güç olmadan toplumsal dirençliliğe katkı sağlamasının güç olduğunu kanıtlamaktadır.

3.3.3. Japonya Örnekleri

Japonya'daki iyileştirme çalışmaları, devletin kurduğu anıtsal altyapı ile vatandaşların emek yoğun anlam inşası arasındaki diyalektiği yansıtmaktadır. Takata Matsubara Anı Parkı gibi devlet eliyle yürütülen projeler, fiziksel güvenliği sağlamakla birlikte, anıtsal ölçeği nedeniyle halk nezdinde aidiyeti sınırlı tutmuş ve bir "huzursuzluk hissi" yaratmıştır. Buna karşın, Çam Ormanı Koruma Girişimi ve GANBARO! Ishinomaki gibi vatandaş güdümlü projeler, "nostalji" ve "kolektif hafıza" yoluyla yer duygusunu onarmada çok daha başarılı olmuştur. Hanamizuki-no-Michi örneğinde ise, kişisel kaybı toplumsal bir güvenlik rehberine dönüştürerek travmanın toplumsal korumaya evrilmesini sağlarken; Kokoro-no-Mori, devletin steril park tasarımını bahçecilik faaliyetleriyle "evcilleştirerek" mekâna günlük yaşam niteliği katmıştır.

4. AFET SONRASI İYİLEŞMEDE FARKLI YER OLUŞTURMA MODELLERİNİN TOPLUMSAL DİRENÇLİLİKLE İLİŞKİSİNE DAİR MEVCUT BİLGİNİN SENTEZİ

Afet sonrası iyileştirme süreçlerinde yer oluşturma pratikleri ve toplumsal dirençlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışma, mekânsal müdahalelerin yalnızca fiziksel bir yeniden inşa süreci değil, aynı zamanda derin bir toplumsal ve psikolojik onarım mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır.

Vaka analizleri, iyileşme sürecinin başarısının planlama kalitesinden ziyade, uygulama kapasitesi ve yönetimsel bütünlükle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. New Orleans örneğinde görülen Stratejik Coğrafi Hedefleme (SCH), pazar istikrarı için kurumsal bir vizyon sunsa da, bütçe yetkisi ve liderlik eksikliği nedeniyle retorik hedefleme aşamasında kalmış ve toplumsal hüsrana yol açmıştır. Buna karşın Christchurch örneği, resmi planlama süreçlerindeki kronik gecikmeleri topluluk liderliğindeki geçici kentleşme pratikleriyle bir fırsat alanına dönüştürmüş; sosyal inovasyonu bürokratik hantallığın önünde konumlandırarak dirençliliğe somut katkı sağlamıştır.

Japonya ve Christchurch vakalarının karşılaştırılması, yukarıdan aşağıya kurgulanan anıtsal projelerin fiziksel güvenliği sağlasa dahi, yerel aidiyeti tesis etmede yetersiz kalabildiğini kanıtlamaktadır. Japonya'daki devlet eliyle inşa edilen anı parklarının yerel halk nezdinde huzursuzluk yaratması ve aidiyet hissinin düşük seviyelerde kalması, büyük projelerdeki insan ölçeğinin dikkate alınma problemini göz önüne sermektedir. Gerçek bir yer duygusu (sense of space), ancak vatandaşların mekâna kendi emeklerini, anılarını ve anlatılarını kattığı (Örn: Kızılcık Ağacı Yolu, GANBARO! tabelası) durumlarda onarılabilmekte; böylece yaşanan yerin değişimiyle hissedilen aidiyet kaybı olan solastalji hissine kapılmanın önüne geçebilmektedir.

Christchurch vakasından elde edilen en kritik bulgu, geçici projelerin (Re:START Mall, FESTA, The Commons) kalıcı kentsel form kararları alınmadan önce birer test alanı ve düşük maliyetli prototipleme işlevi görmesidir. Bu süreç, halkın tasarım sürecine dahil/müdahil olmasını sağlayarak hem kentsel risklerin anlaşılmasını kolaylaştırmış hem de vatandaşların kenti yeniden hayal etme iradesini kamçılayarak iyileşmenin toplumsal meşruiyetini güçlendirmiştir.

Toplumsal dirençliliğin inşası; sosyal, beşeri, ekonomik ve fiziksel sermaye alanlarının eş zamanlı olarak beslenmesini gerektirir. New Orleans modeli ağırlıklı olarak ekonomik pazarın onarımına odaklanmış ancak sosyal sermayeyi dışladığı için tıkanmıştır. Christchurch ve Japonya'daki sivil inisiyatifler ise sosyal bağlantıları (connect) ve aktif katılımı (participate) merkeze alarak, ekonomik kalkınmanın (Refah/Prosper) ancak güçlü bir toplumsal dayanışma zemini üzerinde yükselebileceğini kanıtlamıştır.

Sonuç olarak; başarılı bir afet sonrası iyileşme için yerel yönetimlerin sadece hasar tespiti ve altyapı inşası yapması yeterli değildir; kaybedilen yerlerin anlamındaki dalgalanmaları dikkate alan, çok paydaşlı bir yer yönetişimi modelini benimsemeleri zorunludur. Unutulmaması gereken bir şehrin ancak içindeki insanların direnci ölçüsünde dirençli olduğu gerçeğidir. Bu sebeple, devlet organlarının yer oluşturma pratiklerini toplum katılımlı hale getirmesi, topluma üretme sevinci aşılayarak dirençliliği kentsel boyutta maksimize etmenin sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlayacaktır. Gerçek bir iyileşme, fiziksel mekânın ötesinde, insanların mekânla kopan bağlarının yeniden dokunmasıyla, yer ve aidiyet duygularıyla mümkündür.

5. KAYNAKÇA

AFAD. (2014). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/3495/xfiles/sozluk.pdf adresinden erişildi.
AFAD. (2022). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Kitaplar/2025/Afet-Yo%CC%88netim-Terimleri-So%CC%88zlu%CC%88g%CC%86u%CC%88.pdf adresinden erişildi.
Agile-city.com, 2025 ,https://agile-city.com/blog/project-office-the-commons-in-christchurch-nz/
Alamy, (2025), https://www.alamy.com/rikuzentakata-japan-19th-aug-2019-a-huge-sea-wall-built-along-the-coast-to-protect-the-takata-matsubara-memorial-park-for-tsunami-disaster-under-construction-where-the-miracle-pine-tree-is-preserved-as-a-survivor-of-the-2011-tsunami-the-memorial-park-is-constructed-by-the-government-of-japan-and-the-government-of-iwate-prefecture-to-remember-the-victims-of-the-2011-earthquake-and-as-a-symbol-of-strong-will-for-reconstruction-the-park-will-open-its-

new-great-east-japan-tsunami-museum-on-september-22-2019-and-its-full-services-at-the-beginning-of-2021-the-tohoku-media-tour-iwate-image264570448.html
Alcántara-Ayala, I., Gomez, C., Chmutina, K., van Niekerk, D., Raju, E., Marchezini, V., ... Gaillard, J. (2022). Fostering Disaster Recovery. *Disaster Risk*, 535-566. doi:https://doi.org/10.4324/9781315469614-22
Amazon UK, 2026, https://www.amazon.co.uk/Hanamizuki-michi-2013-editor-Kinnohoshisha/dp/4323072589
Augé M. (1995). *Non-places : Introduction to the Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
Aven, T. (2025). On the Relationship Between Disaster Risk Science and Risk Science. Risk Analysis, 2025 Sep;45(9), 2494-2503. doi:https://doi.org/10.1111/risa.70045
Aven, T. ve Renn, O. (2009). On Risk Defined as an Event Where the Outcome Is Uncertain. Journal of Risk Research, 12(1), 1-11. doi:https://doi.org/10.1080/13669870802488883
Brand, D., Nicholson, H. ve Allen, N. (2019). The Role of Placemaking as a Tool for Resilience: Case Studies from Post-Earthquake Christchurch, New Zealand. Earthquakes - Impact, Community Vulnerability and Resilience. doi:https://doi.org/10.5772/intechopen.85119
Campanella, T. J. (2006). Urban Resilience and the Recovery of New Orleans. *Journal of the American Planning Association*, *72*(2), 141-146. doi:https://doi.org/10.1080/01944360608976734
Certeau, M. de. (2008). *The Practice of Everyday Life*. (S. Rendall, Çev.). Berkeley: University of California Press.
Discovercontainers.com, 2025, https://www.discovercontainers.com/projects/restart-container-mall/
Elsevier, Scopus.com
Fereke, A. ve Friedrich, F. (2018). Introduction to "Urban Disaster Resilience and Security—Addressing Risks in Societies". A. Fereke ve F. Friedrich (Ed.), *Urban Disaster Resilience and Security* içinde (ss. 1-9). The Urban Book Series. Springer, Cham.
Fields, B., Wagner, J. ve Frisch, M. (2014). Placemaking and Disaster recovery: Targeting Place for Recovery in post-Katrina New Orleans. Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability, 8(1), 38-56. doi:https://doi.org/10.1080/17549175.2014.881410
Google Earth, 2025.
Google Scholar, scholar.google.com
Ishinomakiminamihama-park.jp (2025), https://ishinomakiminamihama-park.jp/en/ganbaro_ishinomaki/
Istoriou, Th. ve Pozoukidou, G. (2024). Understanding placemaking in the context of spatial planning: insights from a literature review. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 1-18. doi:https://doi.org/10.1080/17549175.2024.2415632
Kaplan, S. and Garrick, B.J. (1981). On the Quantitative Definition of Risk. Risk Analysis, 1(1), pp.11–27. doi:https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.1981.tb01350.x.
Kondo, T., Ghezelloo, Y. ve Sakaguchi, N. (2024). Emerging Place Governance to Lost Places for Communities: Government Planning and Citizen-driven Placemaking in the Disaster Memorial Parks after the 2011 Japan Tsunami. International Journal of Disaster Risk Reduction, 114, 104907. doi:https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104907
Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. (D. Nicholson-Smith, Çev.) (s. 42). Oxford, UK: Blackwell.
Lew, A. A. (2017). Tourism Planning and Place Making: Place-making or Placemaking? Tourism Geographies, 19(3), 448-466. doi:https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1282007
Magis, K. (2010). Community Resilience: An Indicator of Social Sustainability. *Society & Natural Resources*, *23*(5), 401-416. doi:https://doi.org/10.1080/08941920903305674
Manyena, S. B. (2006). The concept of resilience revisited. *Disasters*, *30*(4), 434-450. doi:https://doi.org/10.1111/j.0361-3666.2006.00331.x
Mayer, B. (2019). A Review of the Literature on Community Resilience and Disaster Recovery. Current Environmental Health Reports, 6(1). doi:https://doi.org/10.1007/s40572-019-00239-3

McKinnon, C. ve Schrag, A. (2023, 1 Ocak). Understanding Creative Placemaking: A Literature Review. *eresearch.qmu.ac.uk*. https://eresearch.qmu.ac.uk/handle/20.500.12289/12763 adresinden erişildi.
Project for Public Spaces (Ed.). (t.y.). *Placemaking: What if We Built Our Cities Around Places* . Project for Public Spaces. https://www.pps.org/product/placemaking-what-if-we-built-our-cities-around-places adresinden erişildi.
Rivera, F. I. ve Kapucu, N. (2015). Disaster Vulnerability, Hazards and Resilience. Springer. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-319-16453-3
Rosa, E. A. (1998). Metatheoretical Foundations for post-normal Risk. Journal of Risk Research, 1(1), 15-44. doi:https://doi.org/10.1080/136698798377303
Shimizu, M. (2012). Resilience in Disaster Management and Public Policy: A Case Study of the Tohoku Disaster. Risk, Hazards & Crisis in Public Policy, 3(4), 40-59. doi:https://doi.org/10.1002/rhc3.17
Ulusal Tez Merkezi, tez.yok.gov.tr
Thomson, D. E. (2008). Strategic, Geographic Targeting of Housing and Community Development Resources. Urban Affairs Review, 43(5), 629-662. doi:https://doi.org/10.1177/1078087407311193
UNDRR. (2017). Recovery. www.undrr.org. 25 Mart 2025 tarihinde https://www.undrr.org/terminology/recovery adresinden erişildi.
UNDRR. (2019). *Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction*. Geneva, Switzerland: United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). https://www.preventionweb.net/publication/global-assessment-report-disaster-risk-reduction-2019 adresinden erişildi.
WHO (1998). Health promotion glossary. World Health Organization. (2020)'dan aktarıldı.. WHO Glossary for Health Emergency and Disaster Risk Management. World Health Organization. https://www.who.int/publications/i/item/glossary-of-health-emergency-and-disaster-risk-management-terminology adresinden erişildi.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE DİRENÇLİ KENTSEL ALANLAR İÇİN AKILLI KENT STRATEJİLERİ: TRABZON ÖRNEĞİ

35

Nurçin SEYMEN AKSU [1], Duygu SAĞLAM

[1] Bartın Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü,
nsaksu@bartin.edu.tr

ÖZET

Trabzon kenti coğrafi konumuna bağlı olarak; yoğun yağış, sel, heyelan ve kıyı erozyonu gibi iklim değişikliği kaynaklı kırılganlıklara sahiptir. Bu çalışmada, Trabzon'un coğrafi ve iklimsel özellikleri ile kent morfolojisi entegre biçimde ele alınarak, iklim değişikliğine karşı kentsel dirençliliği artırmaya yönelik akıllı kent çözümlerini incelemek amaçlanmaktadır. Bu nedenle çalışmada iklim değişikliğine karşı kentsel dirençliliği arttırmak için Trabzon'a uygun akıllı kent stratejilerini belirlemek ve uygulama önerileri sunmak oldukça önemlidir. Çalışmanın kapsamını, Trabzon'un yerel coğrafi, iklimsel ve morfolojik dinamikleri ile bu koşullara uyum sağlayabilecek teknolojik ve doğa temelli çözümler oluşturmaktadır. Araştırmada "Trabzon'un mevcut coğrafi ve iklimsel özellikleri hangi iklim değişikliği risklerini ortaya çıkarmaktadır?", "Kent morfolojisinin sunduğu zorluklar ve potansiyeller bağlamında hangi akıllı kent stratejileri uygulanabilir?" ve "Dünya genelinde iklim dirençliliğine yönelik başarılı akıllı kent uygulamaları Trabzon için nasıl uyarlanabilir?" araştırma sorularına cevap aranmaktadır. Yöntem olarak, literatür taraması, iklim verileri analizi ve kent morfolojisi üzerine yapılan mekânsal değerlendirmeler temel alınmıştır. Trabzon'un iklim değişikliğine karşı kırılganlıkları ve riskleri; ulusal ve uluslararası iklim risk raporları, akademik çalışmalar, yerel raporlar ışığında çıkarılmıştır. Bunun yanında, literatürde yer alan örnek niteliğindeki başarılı akıllı kent uygulamaları ve Trabzon'un mevcut durumu karşılaştırılıp Trabzon'a uyarlanabilir uygulamalar seçilerek karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Literatür taraması ve saha gözlemleri doğrultusunda çözüm önerileri geliştirilmiştir. Trabzon, yoğun yağış rejimi ve dağlık yapısı nedeniyle sel ve heyelan gibi doğal afetlere karşı kırılgan bir yapı sergilemektedir. Deniz seviyesinin yükselmesi ve kıyı erozyonu da kent için diğer önemli tehditler arasındadır. Kentteki bu tehditler, eğimli alanlardaki yapılaşma, düzensiz kentleşme ve kıyı alanlarının morfolojik özellikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında akıllı altyapı ve afet yönetimi, akıllı ulaşım sistemi, akıllı tarım uygulamaları, akıllı enerji ve yeşil altyapı, dijital toplum ve farkındalık gibi teknolojik ve yenilikçi akıllı kent çözümleri ile Trabzon'un mevcut iklim kırılganlıklarının giderilmesine yönelik çözüm önerileri getirilmiştir. Sonuç olarak, Trabzon'un kent morfolojisine özgü kırılganlıklar dikkate alınarak geliştirilen akıllı kent çözümleri, kentsel yapıya entegre edildiğinde iklim değişikliği karşısında kentin dirençliliğini artıracak ve sürdürülebilir kentsel gelişmeye katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı kent, İklim Değişikliği, Dirençlilik, Sürdürülebilirlik, Trabzon.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği, günümüzde kentlerin sosyal, ekonomik ve fiziksel yapısını doğrudan etkileyen küresel bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentleşme süreciyle birlikte artan nüfus yoğunluğu, yoğun yapılaşma, enerji tüketimi ve ulaşım sistemleri gibi kentsel faaliyetler, sera gazı emisyonlarını artırarak iklim değişikliğini hızlandırmakta; aynı zamanda bu değişikliklerden en fazla etkilenen alanlar da yine kentler olmaktadır. Bu çerçevede, iklim değişikliği ile kentler arasında çift yönlü, dinamik bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bir yandan kentler iklim sistemini bozacak faaliyetlerin merkezi konumunda yer almakta, diğer yandan iklim değişikliğine bağlı oluşan afet riskleri, kentlerin altyapı sistemlerini, kamu hizmetlerini, ekosistemlerini ve kentsel yaşam kalitesini tehdit etmektedir (Çobanyılmaz ve Duman Yüksel, 2014).

İklim değişikliği kaynaklı risklerin kentsel alanlarda daha yoğun hissedileceği öngörülmektedir. Özellikle deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları, sel, kuraklık ve heyelan gibi olayların sıklık ve şiddetindeki artış; kentsel sistemlerin direncini zorlamakta, kentli nüfusun yaşamını ve geçim kaynaklarını tehdit etmektedir. Bu doğrultuda, kentlerin iklim değişikliğine uyum sağlayacak şekilde yeniden kurgulanması, kırılganlıklarının belirlenmesi ve bu kırılganlıklara yanıt verebilecek bütüncül stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir (United Nations Climate Change, 2014).

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesi, ulusal düzeyde çeşitli strateji belgeleri ve planlarla şekillendirilmektedir. Bu belgeler arasında 1982 Anayasası, Kalkınma Planları, Çevre Kanunu, İmar Kanunu, Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı, Ulusal İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi, İklim değişikliği Azaltım Stratejisi öne çıkmaktadır. Bu politika belgeleri kapsamında belirlenen öncelikli alanlar ise enerji, ulaşım, yapılaşma, tarım, su yönetimi ve çevre şeklinde tanımlanmıştır. Uygulama araçları olarak yasal düzenlemeler, teşvik mekanizmaları, vergilendirme sistemleri ve denetim süreçleri kullanılmaktadır. Ancak tüm bu çabalara rağmen Türkiye'de iklim politikalarının uygulama aşamasında önemli sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle yenilenebilir enerji sistemlerinin yaygınlaştırılması, elektrikli araç altyapılarının geliştirilmesi, yeşil ve mavi altyapıların entegrasyonu ile entegre su yönetimi gibi alanlarda uygulamaların yetersiz kaldığı; yerel yönetimlerin teknik bilgi, finansman ve insan kaynağı açısından sınırlılıklar yaşadığı tespit edilmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliğiyle mücadelede ulusal politikaların yerel düzeye etkili biçimde entegre edilmesi, yerel yönetimlerin kapasitesinin artırılması ve yerel ölçekte akıllı çözümler üretilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Sezik ve Dokuyucu, 2025).

Bu bağlamda, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve dağlık topoğrafyası ve yoğun yağış rejimi nedeniyle iklim değişikliğine karşı yüksek kırılganlık sergileyen Trabzon kenti, özgün bir çalışma alanı sunmaktadır. Trabzon; sel, heyelan ve kıyı erozyonu gibi afet risklerinin yanı sıra kent morfolojisi, plansız yapılaşma ve kıyı alanlarındaki yoğun baskılar nedeniyle iklim değişikliğine karşı dirençsiz bir yapıdadır. Bu çalışmada, Trabzon'un coğrafi ve iklimsel özellikleri ile kent morfolojisi bütüncül bir şekilde ele alınarak, iklim değişikliğine karşı kentsel dirençliliği artırmaya yönelik akıllı kent çözümleri araştırılmıştır. Araştırma kapsamında, "Trabzon'un mevcut coğrafi ve iklimsel özellikleri hangi iklim risklerini doğurmaktadır?", "Kent morfolojisinin sunduğu zorluklar ve potansiyeller bağlamında hangi akıllı kent stratejileri uygulanabilir?" ve

"Dünya genelindeki başarılı akıllı kent uygulamaları Trabzon'a nasıl uyarlanabilir?" sorularına yanıt aranmıştır. Literatür taraması, iklim verileri analizi, mekânsal değerlendirmeler ve örnek uygulama incelemeleri yöntemiyle elde edilen bulgular doğrultusunda Trabzon için uygulanabilir akıllı kent stratejileri önerilmiştir.

Sonuç olarak, Trabzon'un kentleşme dinamikleri ve iklimsel kırılganlıkları göz önünde bulundurularak geliştirilecek akıllı altyapı, ulaşım, enerji, tarım ve dijital toplum çözümleri ile kentin iklim değişikliği karşısındaki direncinin artırılması; sürdürülebilir, yaşanabilir ve dirençli kent hedeflerine ulaşılmasına katkı sunacaktır.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE BAĞLI COĞRAFİ, İKLİMSEL VE MORFOLOJİK İNCELEMELER

İklim değişikliği, dünya genelinde kentlerin sürdürülebilirliğini tehdit eden en önemli çevresel sorunlardan biri haline gelmiştir. Özellikle coğrafi ve morfolojik olarak kırılgan bölgelerde yer alan kentler, iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha hassas durumdadır (Gergin, 2024).

Kentlerdeki hızlı ve plansız büyüme, atmosferdeki karbonu hem tutup hem de depolayarak iklim değişikliği etkilerini azaltmaya yardımcı ekosistemler olan doğal karbon yutak alanlarının (yeşil alanlar, tarım arazileri) daralmasına yol açmakta, bu da karbon emilimini azaltarak kentsel ısı adası etkisini şiddetlendirmektedir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025). Ayrıca bireysel ulaşım araçları, tüketim kültürü, enerji tüketimi gibi kentsel pratikler iklim değişikliğini hızlandırmaktadır. İklim değişikliği temel nedenlerinden biri olan küresel ısınma, insan faaliyetleri sonucu atmosfere salınan sera gazlarındaki artışla ilişkilidir. Karbondioksit başta olmak üzere bu gazların büyük kısmı, sanayi, ulaşım ve konut sektörlerinden kaynaklanmakta; fosil yakıt kullanımı ve plansız kentleşme, çevresel tahribatı derinleştirmektedir (Lineman vd., 2015). Bu nedenle kentler hem iklim değişikliğine neden olan süreçlerin merkezinde yer almakta, hem de çözümün ana aktörleridir.

Kentlerin iklim değişikliğine karşı kırılganlığı; fiziksel, ekonomik, demografik, sosyal, çevresel ve kurumsal faktörler üzerinden değerlendirilmelidir. Coğrafi ve yapısal koşullar, iklim özellikleri, gelir düzeyi, alt yapı yatırımları, nüfus yoğunluğu, kentleşme hızı, dezavantajlı gruplar, eğitim seviyesi, sosyal dayanışma, ekosistem hizmetleri ve yönetsel kapasite gibi göstergeler, bir kentin risklere açıklık derecesini ve bu risklere karşı uyum yeteneğini belirlemektedir. Bu nedenle kırılganlı çok boyutlu olup kent özelinde çeşitli göstergeler altında değerlendirilmelidir. İklim değişikliğiyle etkin mücadele için kentlerin risk profilleri doğrultusunda çok boyutlu kırılganlık analizlerinin yapılması; yerel yönetimlerin yetki ve kapasitelerinin artırılması, ulusal politikaların yerele entegre edilmesi gerekmektedir (Kaya, 2018).

2.1. Trabzon Kentinin İklim Değişikliğine Bağlı Kentsel Kırılganlıkları

Trabzon ili, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 40°33" ve 41°07" kuzey enlemleri ile 39°07" ve 40°30" doğu boylamları arasında olup kentin yüzölçümü (4685km^2) ülke topraklarının %6'sını oluşturmaktadır (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021). Kentin batısını Giresun, doğusunu Rize, güneyini Gümüşhane ve Bayburt, kuzeyini ise Karadeniz sınırlandırır (Şekil 1). Yükseklik deniz seviyesinden güneye doğru artmakta ve 3000m. kadar ulaşmaktadır. Kıyı şeridi dışında iç kesimlerde dağlar, tepeler yaylalar bulunmaktadır (Trabzon Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024)

Şekil 1. Trabzon Kentinin Karadeniz Bölgesi'ndeki Konumu (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Kent 18 ilçeden oluşmaktadır; Ortahisar, Akçaabat, Araklı, Of, Yomra, Arsin, Vakfıkebir, Sürmene, Maçka, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Tonya, Düzköy, Şalpazarı, Hayrat, Köprübaşı, Dernekpazarı şeklindedir (Şekil 2). En büyük ilçesi Ortahisar İlçesi, İl nüfusunun %40,6'sını, en küçük İlçesi Dernekpazarı ise %0,49' unu oluşturmaktadır (Trabzon Valiliği, 2025)

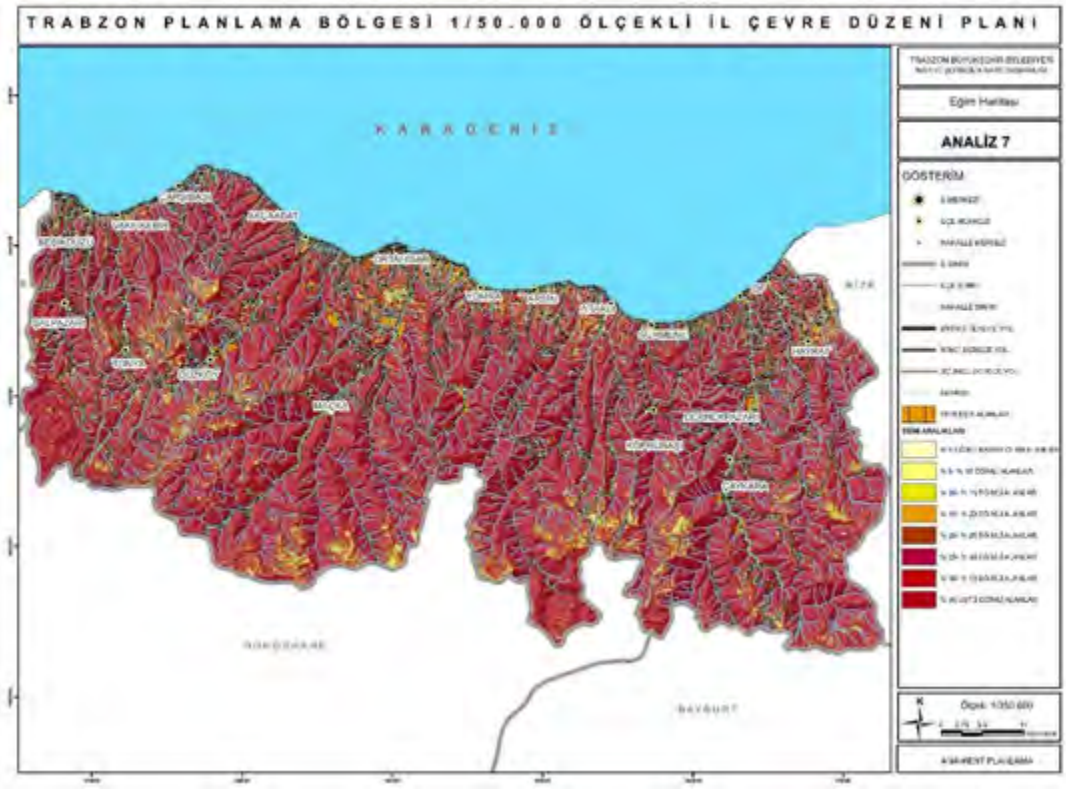

Şekil 2. Trabzon Kentini Oluşturan İlçeler (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Topografyanın engebeli oluşu, yoğun yağış rejimi, sel, heyelan ve kıyı erozyonu gibi afet riskleri, plansız yapılaşma ve kıyı alanlarındaki yoğun baskılar nedeniyle iklim değişikliğine karşı yüksek kırılganlık sergileyen Trabzon kenti, özgün bir çalışma alanı sunmaktadır.

2.1.1. Topografik Yapı

Trabzon, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan tüm illerde olduğu gibi oldukça dağlık bir bölgedir. Yükseklik deniz seviyesinden güneye doğru artmakta ve 3000m. kadar ulaşmaktadır. Kentin kıyı yüksekliği 0–200 m arasında değişmekte olup, bu yapı hem yerleşim alanlarının genişlemesini sınırlandırmakta hem de afet risklerini artırmaktadır. Kent merkezinden güneye doğru girildiğinde rakımın 1000m üzerine çıkması yüzeysel su akış hızını artırmakta, yoğun yağışlar sonrasında ani taşkınlara ve sel olaylarına neden olmaktadır. Kentin %30'u dağlık, %60'ı %25-30 eğimli alanlar ve %10 düz alanlardan oluşmaktadır. Eğimli arazilerdeki düzensiz yerleşimler hem toprak stabilitesini bozmakta ve heyelan riskini arttırmaktadır. Özellikle Araklı, Sürmene ve Of gibi ilçeler bu tür afetlere sıklıkla maruz kalmaktadır (Trabzon Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024).

Şekil 3. Trabzon Kenti Eğim Haritası (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Bu topografik özellikler, yerleşim alanlarının planlanmasında ciddi sınırlamalar getirirken aynı zamanda afet risklerini öncelikli değerlendirme konusu haline getirmektedir. Bu nedenle, eğim ve yükseklik kriterlerini dikkate alan mikrobölgeleme çalışmaları yapılmalı, yapılaşmaya uygunluk analizleriyle desteklenen planlama yaklaşımları benimsenmelidir (AFAD, 2021). Eğimli arazilerde yeşil altyapı uygulamaları, teraslama teknikleri ve erozyon kontrolü sağlayan peyzaj tasarımları gibi doğayla uyumlu çözümler hayata geçirilmelidir (EAA, 2017). Trabzon'un coğrafi gerçekleri göz önünde bulundurularak yapılacak bu tür bilimsel ve sürdürülebilir müdahaleler, afet risklerini azaltacak ve kentin iklim değişikliği karşısında daha dirençli hale gelmesini sağlayacaktır (UN-Habitat, 2020).

2.1.2. İklim Yapısı

Trabzon iklim istatistiklerine göre 1924-2024 yılları arasında yıllık ortalama yağış miktarı 829.1 mm olup ve Türkiye ortalamasının (573.4) oldukça üzerindedir. Ölçüm periyodu aynı yıllar arasında yıllık ortalama sıcaklık 14,8°, Ortalama En Yüksek Sıcaklık 18,2°, Ortalama En Düşük Sıcaklık 11,9°, Ortalama Güneşlenme Süresi 4,5 saat ve Ortalama Yağışlı Gün Sayısı 140,2 mm ölçülmüştür (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2025).

Tablo 1. 1924-2024 Yılları Arası Trabzon İklim İstatistikleri (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2025).

Ay	Ortalama Sıcaklık (°C)	Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	Aylık Toplam Yağış Miktarı (mm)
Ocak	7,5	10,9	4,7	2,7	12,44	83
Şubat	7,4	10,9	4,5	3,3	12,24	64
Mart	8,4	11,9	5,3	4,4	13,5	88,4
Nisan	11,8	15	8,5	5,5	13,07	88,6
Mayıs	15,9	19,3	12,3	6,7	13	82,5
Haziran	20,3	23,7	17,2	7,1	10,91	52,5
Temmuz	23,1	26,3	20	5,9	8,1	36,7
Ağustos	23,5	26,5	20,5	5,6	8,77	47,9
Eylül	20,5	23,5	17,5	4,9	11	78,5
Ekim	16,7	20,1	13,1	4,5	12,47	113,6
Kasım	13	16,6	10,1	3,6	12,06	100,3
Aralık	9,6	13,1	6,8	2,7	12,55	84
Yıllık	14,8	18,2	11,9	4,5	140,2	829,1

Kentte 1924-2024 Ölçüm periyodu arasında günlük toplam en yüksek yağış 1992 yılında, günlük en hızlı rüzgâr 1968 yılında ve en yüksek kar kalınlığı 1950 yılında gerçekleşmiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2025).

Tablo 2. 1924-2024 Yılları Arası Trabzon Yağış, Rüzgâr ve Kar Kalınlığı İstatistikleri (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2025).

Açıklama	Değer
Günlük Toplam En Yüksek Yağış Miktarı	115,1 mm (10.07.1992)
Günlük En Hızlı Rüzgâr	32,3 m/sn (12.03.1968)
En Yüksek Kar Kalınlığı	115 cm (15.01.1950)

Yağışların kısa sürede ve yüksek yoğunlukta olması, kentteki sel riskini arttırmakta, mevcut kentsel altyapının kapasitesini de zorlamaktadır. İklim değişikliğiyle birlikte yağışların mevsimsel dağılımında yaşanan dengesizlikler, özellikle yaz aylarında ani ve şiddetli sağanakların artmasına neden olmaktadır. Kent topoğrafyasının vadilerle bölünmüş yapısı, mikroiklim farklılıklarına yol açmakta; bu durum ani sıcaklık değişimleri, yoğun sis ve yüksek nem gibi meteorolojik olayların sıklığını artırmaktadır. Yapı yoğunluğunun kent merkezinde giderek artması ise kentsel ısı adası etkisini güçlendirmektedir. Bu etki, özellikle yaz

aylarında sıcaklık farklarını artırarak enerji tüketiminin artmasına ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Ögçe, 2023).

Trabzon'un 1924-2024 yılları arasındaki iklim verileri, kentin Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde seyreden yağış miktarına sahip olduğunu ve bu durumun kentsel dirençlilik açısından özel bir planlama gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle kısa sürede ve yüksek yoğunlukta gerçekleşen yağışlar, sel riskini artırmakta ve mevcut altyapının sınırlarını zorlamaktadır. İklim değişikliğine bağlı olarak yağış rejiminde gözlenen düzensizlikler, yaz aylarında ani ve şiddetli sağanakların artmasıyla birlikte kentte afet risklerini daha da görünür kılmaktadır (Gültekin ve Hatipoğlu Temizel, 2015).

Bu bağlamda, Trabzon'un iklimsel özellikleri, kentsel dirençlilik planlamalarında belirleyici bir rol oynamalıdır. Yağış rejimine uygun, geçirgen yüzeylerin artırıldığı, yeşil altyapı çözümlerinin benimsendiği, yağmur suyu yönetim sistemlerinin güçlendirildiği ve afet erken uyarı sistemlerinin etkinleştirildiği bütüncül yaklaşımlar, kentin sel ve taşkınlara karşı dayanıklılığını artıracaktır. İklim verilerinin rehberliğinde yapılacak bu tür mekânsal ve yapısal iyileştirmeler, Trabzon'un iklim değişikliği karşısında daha güvenli ve sürdürülebilir bir şehir haline gelmesini sağlayacaktır.

2.1.3. Afet Durumu

Trabzon, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer almakta olup, zengin topoğrafyası, mikroklimatik çeşitliliği ve su kaynaklarıyla öne çıkan önemli bir kıyı kentidir. Kent deniz ile dağlar arasında sıkışmış dar bir morfolojik yapıya sahip olduğundan bu durum yerleşim ve altyapı planlamasında önemli zorluklar yaratmaktadır (Şekil 4). Bu durum kaya düşmesi, çamur akması ve heyelan nedeniyle birçok alanın kullanılamaz hale gelmesine yol açmaktadır. Kütle hareketleri, yerel coğrafyanın yapısal değişimine sebep olarak uzun vadeli planlama süreçlerini de etkilemektedir (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Kentteki afet durumu incelendiğinde düşük tehlikeli deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Kuzey Anadolu (Erzincan Reşadiye-Havza) fayı boyunca oluşan güçlü depremler kentte zayıf da olsa hissedilmiş ancak can ve mal kaybı yaşanmamıştır. Heyelan ve çığ hareketliliğini bakıldığında ise ilde sıklıkla görülmektedir. Bu afetler sonucu binalar, yollar, tarım alanları kullanılmaz hale gelmekte ve daha da önemlisi can kayıpları meydana gelmektedir. Kentteki ilk heyelan 1929 yılında Of, Çaykara ve Sürmene ilçelerinde gerçekleşmiş ve 146 kayıp verilmiştir. Trabzon'da yer alan Sera Gölü 1950 yılında heyelan sonucu dere yatağının kapanmasıyla oluşan bir heyelan gölüdür. 1990 yılı haziran ayında yoğun yağış sonrası meydana gelen sel afetinde 65 kişi hayatını kaybetmiş, 1005 adet konut ve 82 işyeri yıkılmıştır (Trabzon Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024).

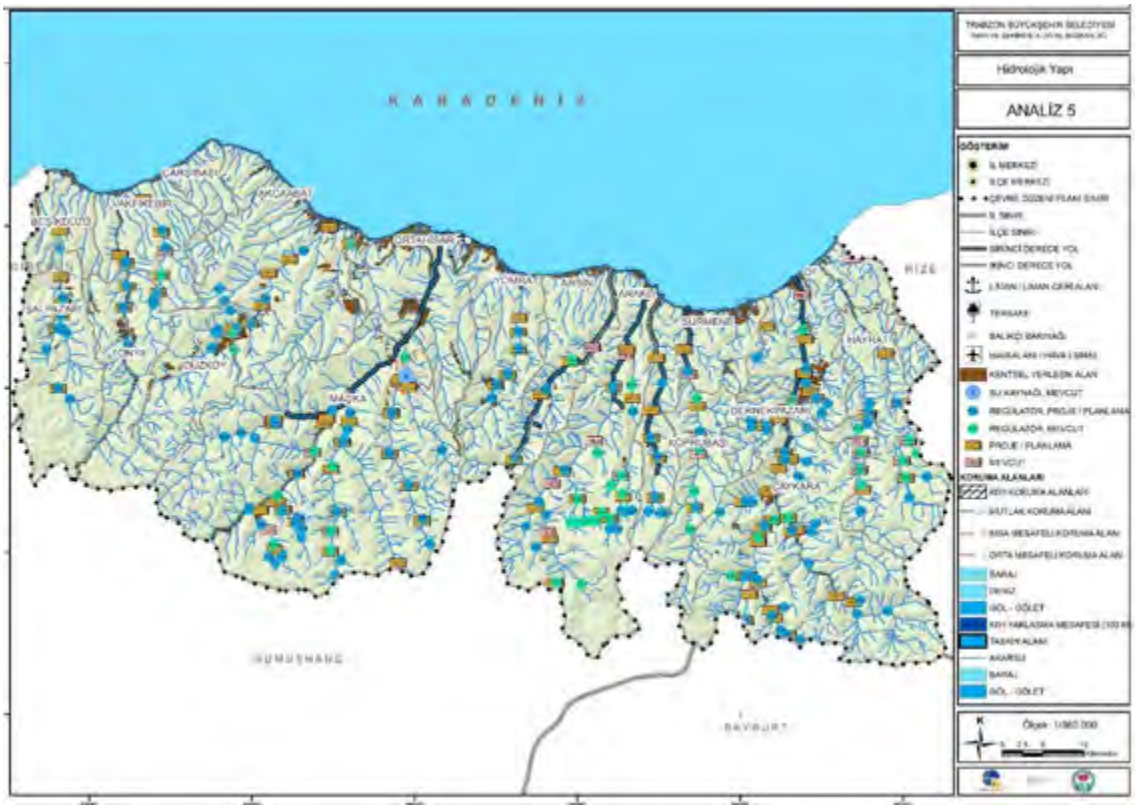

Şekil 4. Trabzon Kenti Afete Maruz Alanlar Haritası (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Kentin afet geçmişi incelendiğinde, bölgenin düşük deprem riski taşımasına rağmen heyelan ve sel gibi hidro-meteorolojik afetlerin sıklıkla yaşandığı ve ciddi can ve mal kayıplarına yol açtığı görülmektedir. Özellikle yoğun yağışa bağlı olarak gelişen bu afetler, kentin doğal yapısıyla iç içe geçmiş yaşam alanlarını tehdit etmektedir. Sel ve heyelan, Trabzon için adeta kaçınılmaz bir gerçekliktir; ancak bu durum, afete karşı savunmasız kalınacağı anlamına gelmemelidir. Doğru arazi kullanımı, yapılaşma denetimi, erken uyarı sistemleri ve afet farkındalığını artıran planlamalar sayesinde bu afetlerin yıkıcı etkileri önemli ölçüde azaltılabilir. Trabzon'un doğal afetlerle barışık bir kent haline gelmesi, ancak riskleri doğru yöneterek ve dirençli kentsel stratejiler geliştirerek mümkün olacaktır.

2.1.4. Hidrolojik Yapı ve Kıyı Değişimi

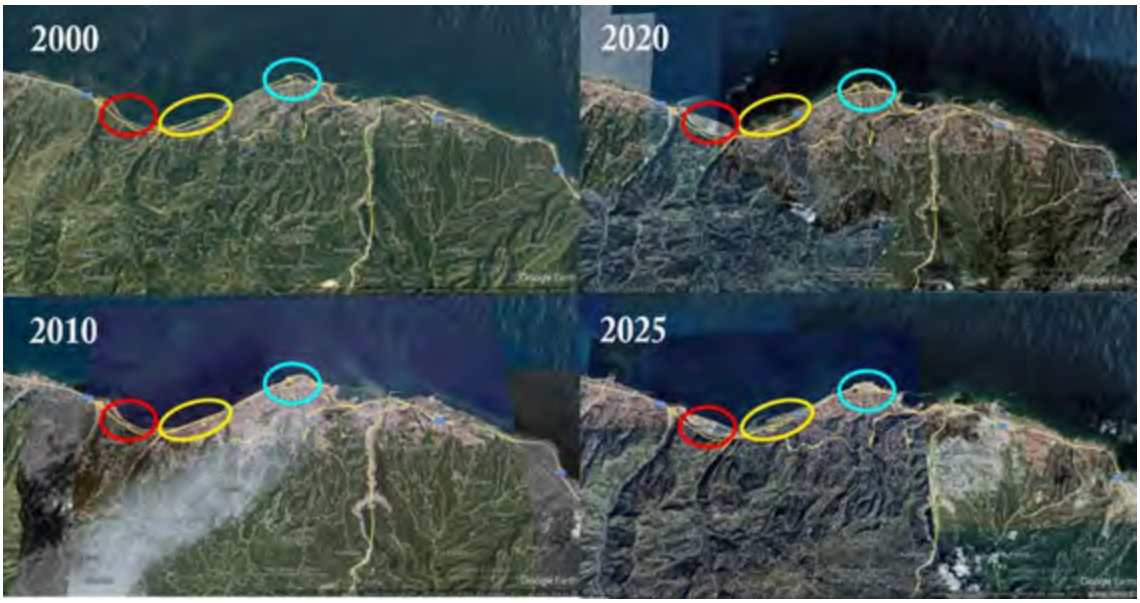
Kentin Karadeniz kıyısında yer alması ona hem denizle iç içe geçen bir kimlik kazandırmakta hem de kıyı erozyonu, deniz seviyesi yükselmesi gibi iklim temelli tehditleri ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle su kaynakları ve niteliklerinin yerleşim alanı planlaması yapılırken dikkate alınması önemlidir. Trabzon su kaynakları bakımından oldukça zengin, debileri çok yüksek olmayan çok sayıda kaynak ve yaz-kış kurumayan akarsular barındırmaktadır (Şekil 5). Her mevsim görülen yağışlar kentteki akarsuları beslemekte ve yıl içindeki rejimlerinde değişikliklere sebep olmaktadır. Suyun sürükleme gücünün fazlalığı, doğal bitki dokusunun tahribiyle birleşerek erozyonu arttırmakta ve bu durum yerleşimin yoğun olduğu kıyılarda sel olasılığının her zaman güncel kalmasına sebep olmaktadır (Trabzon Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024).

Şekil 5. Trabzon Kenti Hidrolojik Yapı Haritası (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Kıyı boyunca dar ve düz alanlara sahip olan kentte, yaklaşık son 40–50 yıllık süreçte denizin doldurulmasıyla birlikte önemli mekânsal dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşüm, kıyı alanlarına kontrolsüz biçimde dökülen katı atık, moloz ve benzeri malzemelerle başlamış; zamanla denizle doğrudan ilişkisi olan yapıların sahille olan bağlantısının tamamen kopmasına neden olmuştur. Özellikle Akçaabat ilçesine bağlı Söğütlü ve Yıldızlı mevkileri bu sürecin çarpıcı örneklerindendir. Halkın aktif olarak kullandığı doğal plajlar, plansız kıyı kullanımı sonucunda tamamen ortadan kalkmış ve kıyının doğal kimliği büyük ölçüde kaybolmuştur (Üçüncü, 2014).

1964 yılında Karadeniz Sahil Yolu ekonomik ve hızlı bir çözüm olarak düşünülmüş ve kıyı şeridi boyunca denize dolgu yapılarak uygulanmıştır. Karadeniz Sahil Yolunun yapılmasıyla birlikte Ganita, Kemerkaya, Moloz, Sotka, Faroz, Uzunkum gibi birbirini takip eden kumsallarının bulunduğu bu alanlar denizden koparılmıştır (Şekil 6). Aynı zamanda kentin doğal kıyıları tahribata uğratmış ve tarihi bir kültür yok olmuştur (Zorlu, vd., 2010). Kıyının doldurularak yola dönüştürülmesi ve beraberinde getirdiği yoğun yapılaşma, kent-kıyı ilişkisinin tamamıyla değişmesine, özellikle de deniz-kentli ilişkisinin kopmasını doğurmuştur (Özdemir Işık ve Odacı, 2023).

Şekil 6. Trabzon Kenti Hidrolojik Yapı Haritası (Seymen Aksu, 2025)

Kentteki dolgu alanları; ulaşım sorununa hızlı bir çözüm getirmek için Karadeniz Sahil Yolu Trabzon Sahil Geçişi projesi, kıyıda yaşam alanı oluşturmak amacıyla Beşirli-Gülcemal Projesi, kara alanını genişletme ve kamusal yapılar (Stadyum ve Hastane) inşa etmek amacıyla Akyazı Sahil Dolgu Alanı, yeşil ve kamusal kullanımı desteklemek için Arsin Kent Parkı, açık pazar yeri, rekreasyon alanları, kafeler, spor tesisleri kullanım amacıyla Vakfıkebir terminal civarıdır. Dolgu alanlarına bakıldığında karayolu, yeşil alan, kamusal mekân oluşturmak amacıyla oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

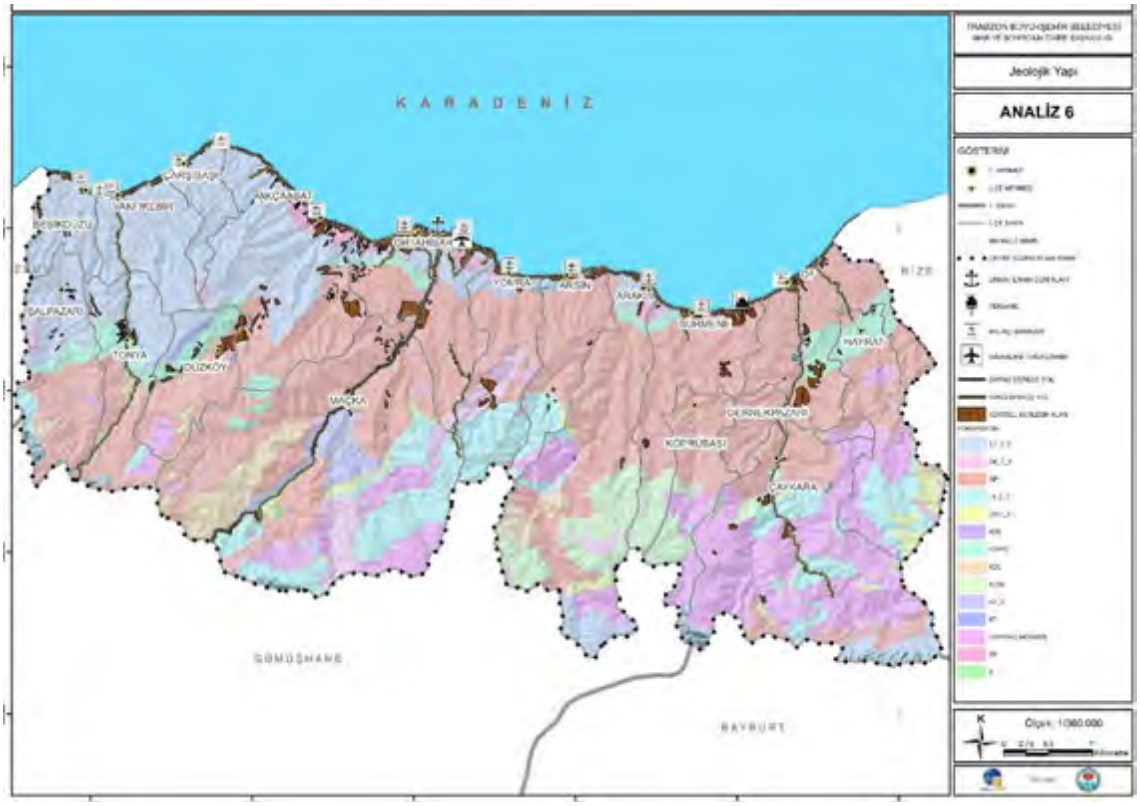
Trabzon sahil şeridi, uzun yıllara dayanan plansız yapılaşma süreci, yönetimsel yetki karmaşaları, teknik yetersizlikler ve ekolojik duyarlılıkların göz ardı edilmesi gibi nedenlerle ciddi mekânsal ve çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle deniz dolgusu uygulamaları sonucunda kıyıların doğal morfolojik yapısı bozulmuş, kıyı dinamikleri kesintiye uğramıştır. Bu durum, sahil boyunca uzanan karayollarının kıyıya paralel şekilde inşa edilmesiyle birlikte, kıyı-ekosistem bütünlüğünü daha da zayıflatmış ve kıyı erozyonu ile deniz taşkını risklerini artırmıştır.

Trabzon'da kıyı alanlarının planlanmasında doğa temelli çözümlerin benimsenmesi, kentsel ekosistem hassasiyetlerinin dikkate alınması ve kamu yararı ilkesinin gözetilmesi elzemdir. Sürdürülebilir, bütüncül ve katılımcı bir kıyı planlama yaklaşımı, hem mekânsal dirençliliği artıracak hem de kentin kıyı ile olan kültürel ve fiziksel bağının yeniden kurulmasına katkı sağlayacaktır.

2.1.5. Jeolojik ve Jeomorfolojik Yapı

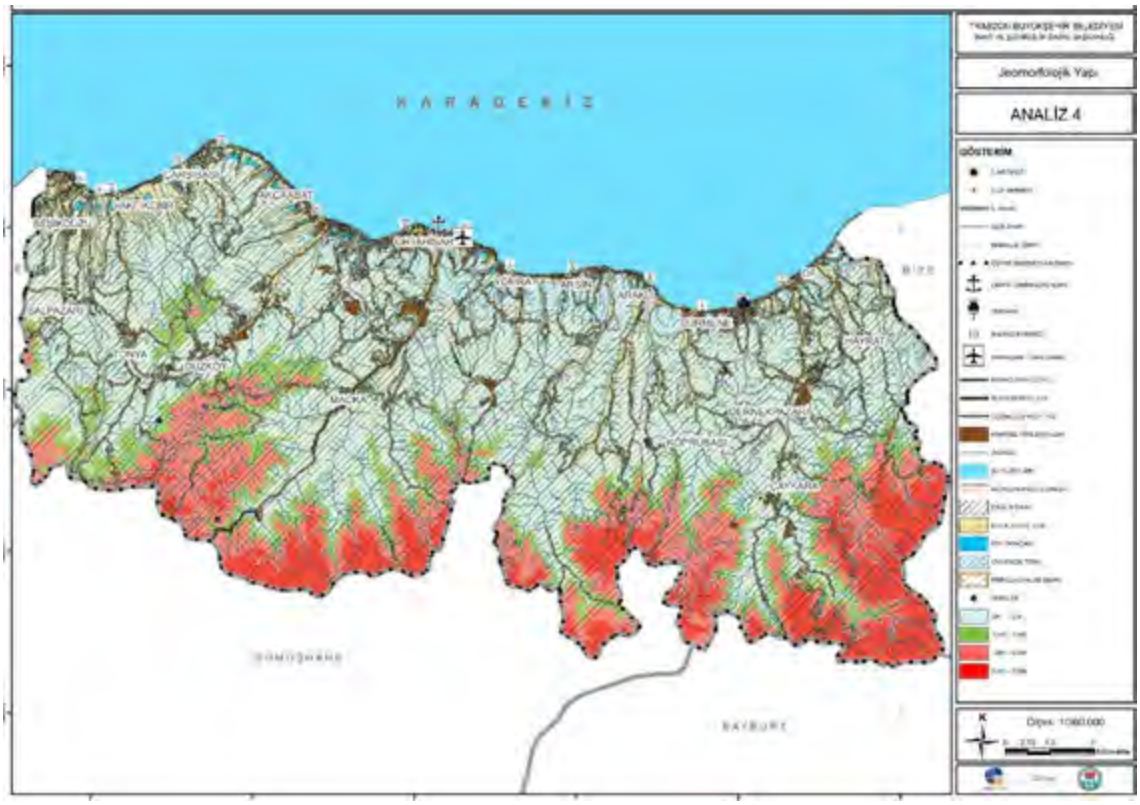
Çevre faktörlerinin oluşumunda bölgenin jeolojik durumu başlıca etkenlerdendir. Bir bölgenin jeolojik yapısı (yani yer kabuğunu oluşturan kayaçların türü, tabakalanma durumu, fay hatları gibi yerbilimsel özellikler) ve bu yapının materyal özellikleri (örneğin kayaçların sertliği, geçirgenliği, ayrışma ve erozyon direnci gibi fiziksel özellikleri), o bölgenin jeomorfolojisini yani yüzey şekillerini (dağlar, vadiler, platolar, yamaçlar gibi) belirleyici unsurlardır (Atalay, 2004).

Trabzon'un jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, kentin iklim değişikliğine bağlı kırılganlıklarını ve dirençliliğini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Mesozoyik ve Senozoyik dönemine ait karmaşık kayaç yapıları, volkanik süreçler ve tortul çökeller, bölgenin zemin özelliklerini çeşitlendirmiş ve yer yer zayıf mühendislik özelliklerine sahip alanların oluşmasına neden olmuştur (Şekil 7). Bu durum, özellikle aşırı yağışlara bağlı olarak gelişen heyelan, toprak kayması ve erozyon gibi afet türlerine karşı Trabzon'u daha kırılgan hale getirmektedir (Trabzon Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2024).

Şekil 7. Trabzon Kenti Jeolojik Yapı Haritası (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Trabzon kenti, yüksek dağlar, akarsular tarafından derin vadilerle yarılmış platolar ve kıyı kuşağı gibi üç temel jeomorfolojik kısımdan oluşur. Bu durum kentin gelişme yönünü sınırlamakta ve riskli alanlarda yapılaşma baskısını artırmaktadır. Akarsu vadilerinin derinliği, ani su taşkınlarına açık yapısı ve platoların eğimli olması, iklim değişikliğiyle birlikte şiddetlenen ekstrem hava olayları karşısında kentsel sistemin dayanıklılığını zorlamaktadır (Beyazlı, 2021).

Şekil 8. Trabzon Kenti Jeomorfolojik Yapı Haritası (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Trabzon'un iklim değişikliği karşısında dirençliliğini artırmak için jeoloji ve jeomorfoloji temelli planlama yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kırılgan alanlarda yapılaşmadan kaçınılmalı, jeolojik ve topografik analizlere dayalı yer seçimi yapılmalı, afet tehlike haritaları planlama süreçlerinin temel bileşeni haline getirilmelidir. Doğal afetlere karşı risk azaltımı, iklim uyumlu kentleşme, doğal drenaj yollarının korunması ve ekosistem hizmetlerinden yararlanan doğa temelli çözümlerle desteklenmelidir. Trabzon'un özgün coğrafi yapısı dikkate alınarak yapılacak bütüncül planlama politikaları, kenti iklim değişikliğine karşı daha dirençli ve sürdürülebilir hale getirecektir.

2.1.6. Arazi Kullanımı

Kent morfolojisi, kentsel alanın fiziksel yapısını ve mekânsal düzenini tanımlar. Yapı yoğunluğu, bina tipolojileri, ulaşım ağları, topoğrafya ve açık-yeşil alan dağılımları gibi unsurlar, bir kentin iklim değişikliğine karşı ne derece dirençli olacağını doğrudan etkiler (Karadeniz, 2020). Trabzon özelinde değerlendirildiğinde, kent morfolojisi hem önemli kırılganlıklar hem de çeşitli dirençlilik potansiyelleri barındırmaktadır. Trabzon'un kent dokusu; düzensiz yapılaşma, plansız gelişen ulaşım ağı ve kıyı bölgelerindeki yapı baskısı gibi sorunlarla karakterizedir.

Trabzon'un yerleşim dokusu, morfolojik kısıtlamalar nedeniyle çoğunlukla platolar ve dar kıyı şeritlerinde yoğunlaşmıştır. Eğimi az olan alanların mevcutta büyük ölçüde yapılaşmış olması, yeni yerleşim alanlarının genellikle vadiler ve yamaçlarda dağınık biçimde kurulmasına neden olmaktadır. Bu yapı, hizmetlerin ulaşmasını zorlaştırmakta ve arazi tahribatlarına yol açmaktadır. Ayrıca, yerleşim alanlarının tepelere

doğru yayılmasının sınırlı olması, kent merkezinde nüfus yoğunluğunu artırmakta, konut alanlarını daraltmakta ve kentsel ulaşımın verimini azaltmaktadır (Fıçıcı, 2024).

Şekil 9. Trabzon Kenti Arazi Kullanımı Haritası (Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2021)

Trabzon kentinin kıyıya paralel şekilde gelişmesi, tarihsel süreçte planlama dışı kentleşme dinamikleriyle şekillenmiştir. Özellikle düşük gelir gruplarına yönelik yapılaşmaların yoğunlaştığı alanlarda, altyapı eksiklikleri ve düzensiz gelişim, afet risklerini artırarak kentsel dirençliliği zayıflatmaktadır. Kentin dar kıyı şeridi ve yükselen topoğrafyası, yerleşim alanlarını denizle kara arasında sıkışmış bir morfolojiye mahkûm etmekte, bu da deniz seviyesi yükselmesi, kıyı erozyonu ve taşkın gibi iklim kaynaklı risklere karşı doğal tampon alanların oluşmasını engellemektedir. Bununla birlikte, Trabzon'un sahip olduğu ekolojik koridorlar (vadiler, dere yatakları ve ormanlık alanlar) yeşil altyapı sistemleri kapsamında değerlendirildiğinde, sel yönetimi, karbon emilimi ve mikroklima dengelenmesi gibi çok işlevli faydalar sağlayabilecek potansiyele sahiptir (Özdemir Işık ve Demirel, 2014).

Trabzon'un mevcut morfolojik yapısı, iklim temelli riskler karşısında belirli kırılganlıklar taşısa da bu kırılganlıklar doğru mekânsal politikalar, doğa temelli çözümler ve çok katmanlı planlama yaklaşımları ile avantaja dönüştürülmesinde kritik rol oynayacaktır.

3. TRABZON KENTİNE UYGUN ÖRNEK AKILLI KENT UYGULAMALARI

İklim değişikliğinin gelecekte Trabzon üzerindeki etkileri, sadece doğal afetler ve ekolojik kırılganlıklarla sınırlı değildir. Artan sıcaklıklar, özellikle yaz mevsiminde Trabzon'u daha cazip bir turizm destinasyonu haline getirebilir. Ancak, yüksek sıcaklık ve nemin bir arada bulunması, özellikle sağlık açısından bazı riskleri beraberinde getirecektir. Ayrıca, tarımsal üretimin erken dönemlere kayması, bitkisel üretim dengesini değiştirebileceği gibi su kaynakları üzerindeki baskıyı da artırabilecektir. Enerji talebindeki artış ise soğutma sistemlerine olan bağımlılığı artırarak sürdürülebilir enerji yönetimi gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Tüm bu veriler ışığında, Trabzon'un iklim değişikliğine karşı yüksek düzeyde kırılgan olduğu söylenebilir. Bu kırılganlık hem doğal koşullardan hem de plansız kentleşme, kıyı yapılaşmaları ve altyapı yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Trabzon'da afet risklerini minimize eden, topoğrafik ve iklimsel gerçeklikleri esas alan, dirençliliği artırmaya yönelik akıllı kent stratejilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

İklim değişikliğine karşı dirençli kentsel yapılar oluşturmak, sadece altyapısal yatırımlar değil, aynı zamanda dijitalleşme ve sürdürülebilirlik odaklı akıllı kent stratejilerinin uygulanmasını da gerektirmektedir. Aşağıda Trabzon'un coğrafi ve iklimsel özelliklerine benzerlik gösteren Avrupa'daki akıllı kent örnekleri üzerinden, Boyd Cohen'in Akıllı Kent Çarkı kurgusunda yer alan Akıllı İnsan, Akıllı Ekonomi, Akıllı Çevre, Akıllı Yönetişim, Akıllı Yaşam ve Akıllı Mobilite başlıklarından her birine karşılık gelecek şekilde uygulanabilir stratejiler sunulmuştur (FastCompany, 2015). Özellikle kıyı kentleri, eğimli topoğrafyaya sahip şehirler ve iklim değişikliği etkilerine açık yerleşmeler tercih edilmiş ve uygulanan stratejilerin Trabzon özelinde nasıl uyarlanabileceği tartışılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Akıllı Kent Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

	Örnek Kent	Coğrafi ve Morfolojik Benzerlik	Mevcut Akıllı Kent Uygulaması	Uygulama Önerisi
Akıllı İnsan	**Helsinki**	Kıyı kenti	Açık veri temelli eğitim ve katılım platformları (Helsinki Region Infoshare)	Kent Bilgi Platformu
	Rotterdam	Deniz seviyesine yakın kıyı kenti, iklim değişikliğine karşı kırılgan	CityLab010	Kent Fikir Atölyesi
Akıllı Ekonomi	Bilbao	Kıyı kenti, geçmişte sanayi (liman, üretim) ağırlıklı olup şimdi turizm ve kültür yapılanması, yüksek yağış ve nemli	Kentsel dönüşümle ekonomik yeniden yapılanmayı	Dijital kooperatifler, akıllı turizm uygulamaları ve girişimcilik merkezleri
	Gothenburg	Liman kentidi, lojistik ile deniz taşımacılığı önemli ekonomik faaliyetleri	Yeşil ekonomi ve akıllı lojistik	Dijital takip sistemleri, güneş enerjili konteyner sahaları, akıllı tarım ve kırsal turizm
Akıllı Çevre	Ljubljana	Orman alanlarına yakın ve doğa ile bütünleşik bir yapı, toprak kayması, sel gibi afetlere açık	Yeşil ulaşım, geri dönüşüm ve doğa temelli çözümler	Yağmur suyu hasadı, yeşil altyapı sistemleri ve erozyona karşı doğa tabanlı çözümler

	Steiermark	Eğimli arazi	Drone tabanlı topografik analiz ve iklim bazlı üretim planlaması	Akıllı tarım uygulamaları
	Rotterdam	Deniz seviyesine yakın kıyı kenti, iklim değişikliğine karşı kırılgan	Climate Proof City	İklim dirençli liman ve kent planlaması
Akıllı Yönetişim	Tallinn	Kıyı kenti, tarihi çekirdek alanı korunmuş	E-devlet sistemleri (vatandaş geri bildirimi)	Katılımcı dijital planlama platformları, belediyeye entegre geri bildirim uygulamaları
	Viyana	Kültürel kimliği güçlü ve tarihî merkez odaklı	WienBot" ve katılımcı dijital belediyecilik	Kent Konseyi, kadın ve gençlik meclisleri, dijital platformlar ile desteklenmeli
Akıllı Yaşam	Freiburg	Yamaç ve vadilere yayılan yerleşim modeli	Enerji verimli konutlar, yenilenebilir enerji kullanımı ve yaşam kalitesi odaklı kentsel tasarım	Pasif binalar, doğal havalandırmalı konutlar, güneş enerjisi entegrasyonu
	Cenova	Dağlık ve yoğun yağış alan bir kıyı kenti	Akıllı izleme sistemleri	Sel ve heyelan riski yüksek olan bölgelerde jeosensör ağları ve erken uyarı sistemleri
Akıllı Mobilite	Oslo	Deniz ve dağ arasında sıkışmış kent, yüksek nem, iklim değişikliğine karşı kırılgan	Entegre toplu taşıma sistemleri, bisiklet yolları ve elektrikli araç altyapılarıyla düşük karbonlu ulaşım	Yamaçlara uyumlu kablolu sistemler, mikro mobilite çözümleri (e-scooter, elektrikli minibüsler) ve akıllı ulaşım entegrasyonu
	Bilbao	Kıyı kenti, geçmişte sanayi (liman, üretim) ağırlıklı olup şimdi turizm ve kültür yapılanması, yüksek yağış ve nemli	Kablolu ulaşım sistemleri, topoğrafyaya duyarlı minibüs ağları, toplu taşıma verimliliğini artıran mobil uygulamalar	Toplu taşıma entegrasyonu, güzergâh optimizasyonu ve akıllı durak sistemleri

3.1.Akıllı İnsan Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de açık veri temelli eğitim ve katılım platformları (Helsinki Region Infoshare) vatandaşların karar süreçlerine aktif katılımını desteklemektedir. Helsinki gibi kıyı kenti olan Trabzon'da da yerel halk ve özellikle gençler iklim değişikliği, afet riski ve sürdürülebilirlik konularında bilinçlendirilmelidir. Trabzon'da açık veri tabanlı bir "Kent Bilgi Platformu" ile öğrencilerin, şehir plancılarının ve yerel halkın kentsel süreçlere katılımı sağlanabilir (Helsinki Region Infoshare, 2025).

Hollanda'da yer alan deniz seviyesine yakın, iklim değişikliğinden doğrudan etkilenen bir kıyı kenti olan Rotterdam'da halkın planlamaya aktif katılımı için "CityLab010" adlı bir açık inovasyon platformu kurulmuştur. Bu platform üzerinden vatandaşlar, öğrenciler ve girişimciler kendi projelerini sunup belediyeden finansal ve teknik destek alabilmektedir. Trabzon'da da gençlerin ve kadınların kentsel sorunlara yönelik çözüm projeleri geliştirebileceği, özellikle üniversite ve lise düzeyinde gençlerin katılımını teşvik edici belediye destekli bir "Kent Fikir Atölyesi" kurulabilir (CityLab010, 2025).

3.2.Akıllı Ekonomi Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

İspanya'da yer alan Bilbao kıyı yerleşmesi olup tarih boyunca sanayi ve liman faaliyetlerine bağlı bir kent olarak anılmıştır. Sanayi kenti kimliğinden sıyrılarak dijital ekonomi ve yaratıcı endüstrilere yönelen Bilbao, kentsel dönüşümle ekonomik yeniden yapılanmayı başarmıştır. Her iki kent de kıyı yerleşmesi olup, tarihi süreçte sanayi ve liman faaliyetlerine bağlıdır (European Comision, 2025). Trabzon'da da zanaat mekânları, lojistik sektörü ve turizm akıllı ekonomiye entegre edilebilir. Dijital kooperatifler, akıllı turizm uygulamaları ve girişimcilik merkezleri ile Trabzon'un yerel ekonomisi dirençli hale getirilebilir.

Göteborg, İsveç'te sanayi geçmişine sahip bir kıyı kenti olarak yeşil ekonomi ve akıllı lojistik alanlarına yönelmiş, liman altyapısını dijitalleştirerek karbon ayak izini azaltan yeni sistemler kurmuştur (GöteborgStad, 2025). Trabzon da bir liman kentidir ve lojistik ile deniz taşımacılığı önemli ekonomik faaliyetlerdendir. Ancak mevcut sistemler dijital dönüşüm açısından yetersizdir. Trabzon Limanı'nda dijital takip sistemleri, güneş enerjili konteyner sahaları gibi yeniliklerle sürdürülebilir lojistik altyapısı geliştirilebilir. Ayrıca, akıllı tarım ve kırsal turizm eksenli yerel kalkınma programları da Gothenburg modelinden uyarlanabilir.

3.3.Akıllı Çevre Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

Slovenya'nın başkenti Ljubljana, yeşil ulaşım, geri dönüşüm ve doğa temelli çözümler sayesinde Avrupa'nın en yeşil başkentlerinden biri seçilmiştir. Kent merkezinde uyguladığı yeşil koridor sistemleri ve yağmur bahçeleriyle aşırı yağışları yöneten örnek bir kenttir. Trabzon da Ljubljana benzer biçimde arazi örtüsüyle kaplıdır. Ancak, topografya ve düzensiz yapılaşma çevresel kırılganlığı artırmaktadır. Eğimli arazilerde yapılan yeşil teraslar ve geçirgen yüzeyler hem erozyonu azaltır hem de su tutma kapasitesini arttırmaktadır. Şehir merkezine entegre edilen yeşil koridorlar ise mikroiklimi iyileştirmektedir (Glasco, 2022). Bu bağlamda Trabzon'da yağmur suyu hasadı, yeşil altyapı sistemleri ve erozyona karşı doğa tabanlı çözümler (ör. yeşil yamaç stabilizasyonları) geliştirilebilir. Bu sistem, Trabzon'un Meydan ve Ganita bölgelerinde denenebilir.

Avusturya'nın Steiermark bölgesi, Trabzon gibi dağlık tarım alanlarında drone tabanlı topografik analiz ve iklim bazlı üretim planlaması uygulamaktadır. Kent çevresinde sensör destekli tarım sistemleri, yağış ve sıcaklık verilerine dayalı karar destek sistemleri ile akıllı tarım uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Trabzon'da da çay, fındık ve kivi gibi tarım ürünlerinin yetiştiği eğimli arazilerde su verimliliği ve gübreleme optimizasyonu sağlanabilir. Erozyon ve toprak kaybı riski sensörlerle kontrol altında tutulabilir (Ergen, 2021).

Deniz seviyesinin yükselmesi tehdidine karşı Rotterdam, "Climate Proof City" stratejisiyle liman bölgesinde adaptif planlama modelleri geliştirmiştir. Yüzen yapılar, suyu depolayan parklar ve afet anlarında kullanılacak esnek açık alanlar bu stratejinin temelini oluşturmaktadır. Trabzon Limanı ve kıyı şeridinde İklim Dirençli Liman ve Kent Planlaması ile taşkın yönetimi amacıyla açık alanların yeniden işlevlendirilmesi, çok işlevli kent mobilyaları ve modüler kıyı yapıları bu stratejiye benzer şekilde değerlendirilebilir (Oppla, 2020).

3.4.Akıllı Yönetişim Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

Estonya'da yer alan Tallinn, Trabzon gibi kıyıda kurulmuş, tarihi çekirdek alanı korunmuş bir kenttir. Tallinn'de e-devlet sistemleri sayesinde halk, kamu hizmetlerine dijital olarak erişebilmektedir. Vatandaş geri bildirim sistemleri oldukça yaygındır. Trabzon'da da mekânsal planlama süreçlerinde şeffaflık, veri temelli karar alma ve vatandaşla etkileşim eksiktir. E-işlem kültürü gelişmektedir. Trabzon'da katılımcı dijital planlama platformları, belediyeye entegre geri bildirim uygulamaları hayata geçirilebilir (Koç, 2021).

Viyana Belediyesi, vatandaşların kamu hizmetlerine dijital olarak kolayca erişebilmesi için "WienBot" adlı bir yapay zekâ destekli dijital asistan geliştirmiştir. Ayrıca "Digitaler Beteiligungsprozess" (Dijital Katılım Süreci) adı altında, şehir planlaması, park tasarımı gibi konularda vatandaş geri bildirimi toplanmakta ve planlama süreçlerine entegre edilmektedir. Trabzon da Viyana gibi kültürel kimliği güçlü ve tarihî merkez odaklı bir kent yapısına sahiptir. Bu durum kültürel miras alanları ve kıyı odaklı gelişmeye öncelik tanıyan bir planlama süreci gerektirir. Trabzon'da özellikle kıyı hattı ve merkez mahallelerde altyapı yükü ve hizmet talepleri artmaktadır; Viyana örneği bu baskının dijital yönetimle nasıl hafifletilebileceğini göstermektedir (Stadt Wien, 2025). Trabzon Belediyesi, vatandaş şikâyetleri, talepleri ve önerileri için bir chatbot veya mobil uygulama geliştirebilir. Mahalle ölçeğinde katılımcı bütçeleme, dijital anketlerle planlama kararlarına katkı sağlama, AR destekli plan taslaklarının dijital ortamda incelenmesi gibi araçlar geliştirilebilir. Kent Konseyi, kadın ve gençlik meclisleri, dijital platformlar üzerinden daha görünür ve etkili hâle getirilebilir.

3.5.Akıllı Yaşam Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

Almanya'da yer alan Freiburg'da sürdürülebilir yaşam standartları, enerji verimli konutlar, yenilenebilir enerji kullanımı ve yaşam kalitesi odaklı kentsel tasarım ile sağlanmaktadır. Trabzon'un nemli ve sıcak yazları, soğutma yükünü artırmakta ve enerji tüketimini yükseltmektedir. Freiburg modelinde olduğu gibi, pasif binalar, doğal havalandırmalı konutlar, güneş enerjisi entegrasyonu gibi uygulamalarla Trabzon'da yaşam kalitesi artırılabilir (Internet Geography, 2025).

İtalya'nın Cenova şehri, Trabzon gibi dağlık ve yoğun yağış alan bir kıyı kenti olup, toprak kaymaları ve seller için akıllı izleme sistemleri (IoT tabanlı) ile gerçek zamanlı veri toplamaktadır. Yağmur suyu toplama sistemleri, erken uyarı sistemleri, coğrafi bilgi sistemleri (CBS) destekli afet yönetimi uygulamaları kullandıkları başlıca sistemlerdir. Sel ve heyelan riski yüksek olan bölgelerde, toprak nemi, yağış miktarı, su seviyesi gibi parametreleri sürekli izleyen jeosensör ağları ve erken uyarı sistemleri kurulabilir (Genova Smart City, 2025). Özellikle Araklı, Sürmene ve Maçka gibi yüksek riskli bölgelerde uygulanabilir.

3.6.Akıllı Mobilite Uygulamalarına Örnekler ve Trabzon'a Yönelik Öneriler

Oslo, fiyortlarla çevrili, deniz ve dağ arasında sıkışmış bir kenttir. Trabzon kadar olmasa da, yüksek nem ve iklim değişikliğine açık bir yapıdadır. Kentte akıllı mobilitiye yönelik entegre toplu taşıma sistemleri, bisiklet yolları ve elektrikli araç altyapılarıyla düşük karbonlu ulaşım hedeflenmektedir. Trabzon kentine bakıldığında kıyı şeridinde trafik yoğunluğu, iç kesimlerde ise topoğrafik zorluklar mobiliteyi zorlaştırmaktadır. Oslo'nun engebeli yapısına uyumlu teleferik, bisiklet ve yaya yolları Trabzon'da da uygulanabilir. Bu nedenle yamaçlara uyumlu kablolu sistemler, mikro mobilite çözümleri (e-scooter, elektrikli minibüsler) ve akıllı ulaşım entegrasyonu geliştirilebilir (World Future Energy Summit, 2025).

Bilbao, Trabzon gibi dağlık yapıya sahip olup, kentsel mobiliteyi artırmak için kablolu ulaşım sistemleri, topoğrafyaya duyarlı minibüs ağları, toplu taşıma verimliliğini artıran mobil uygulamalar, elektrikli araç altyapısı, yokuşlu alanlara uygun mikro mobilite çözümleri geliştirmiştir. Ayrıca trafik yoğunluğunu, güzergâh verimliliğini ve karbon emisyonunu azaltmaya yönelik dijital ulaşım çözümleri bulunmaktadır (European Comision, 2025). Trabzon'da yer alan dar ve eğimli yollar, kent içi ulaşımda ciddi sorunlara yol açmaktadır. Toplu taşıma entegrasyonu, güzergâh optimizasyonu ve akıllı durak sistemleri bu sorunları azaltabilir.

Bu benzerlikler doğrultusunda, Avrupa kentlerinden örnek alınacak stratejilerin "kopyala-yapıştır" yerine "uyarlama" esaslı olması gerektiğini vurgulamak önemlidir. Trabzon'un topoğrafyası, kıyı ve dağ etkisi, morfolojik yapısı, nemli iklimi ve orta ölçekli kent kimliği, bu Avrupa kentleriyle karşılaştırıldığında akıllı kent stratejilerinin uygulanabilirliğini desteklemektedir.

5. SONUÇ

Trabzon'un mekânsal gelişimi, dağlık topoğrafyası ve kıyıya sıkışık morfolojik yapısı nedeniyle sınırlı alan kullanımı, yüksek eğimli yerleşim alanları ve kıyı boyunca devam eden dolgu faaliyetleri üzerinden şekillenmiştir. Bu durum, kenti iklim değişikliğine bağlı afet risklerine (özellikle sel, heyelan ve kıyı taşkınları) karşı fiziksel olarak kırılgan hale getirmektedir. Bu kırılganlıklar, mevcut planlama araçlarının yeterli entegrasyon ve iklim duyarlılığı taşımaması nedeniyle daha da derinleşmektedir.

Kıyı alanlarında gerçekleştirilen plansız dolgu uygulamaları, kıyı ile kent hinterlandı arasındaki etkileşimi zayıflatmış; doğal kıyı dinamiklerini bozarak mevcut ekosistem hizmetlerinin işlevselliğini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle kıyı planlamasında kümülatif etki analizleri, jeomorfolojik karakter dikkate alınarak mekânsal taşıma kapasitesi doğrultusunda yönlendirilmelidir. Ancak Türkiye genelinde olduğu gibi Trabzon'da da uygulama düzeyinde karşılaşılan teknik, kurumsal ve mali yetersizlikler; merkezi ve yerel yönetimler arasındaki eşgüdüm eksiklikleri ile birleştiğinde, sürdürülebilir iklim politikalarının sahada karşılık bulmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle planlama sisteminin sadece fiziksel plan üretmekle sınırlı kalmaması, aynı zamanda yönetişim süreçlerini, toplumsal farkındalık geliştirme çabalarını ve dijital kapasiteyi de kapsayacak şekilde yeniden kurgulanması gerekmektedir.

Kent içinde yer alan parçacıklı yerleşim dokusu, akıllı kent teknolojilerinin modüler ve yerel bazda uygulanmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, mahallesel ölçekte veri toplayan sensör sistemleri, yağmur suyu geri kazanım altyapısı, karbon ayak izi izleme mekanizmaları, dijital katılımcılık platformları gibi uygulamalarla, Trabzon'un yerel düzeyde iklim adaptasyon kapasitesi artırılabilir. Özellikle, kentteki mikro ölçekli morfolojik farklılıkların dikkate alınarak iklim duyarlı mekânsal karar alma süreçleri geliştirilmesi; yağış rejimi, eğim analizi, yüzeysel akış yönleri ve taşkın zonları gibi CBS tabanlı çevresel verilerle desteklenen planlama kararlarının uygulanması büyük önem taşımaktadır. Ancak bu tür stratejilerin sahada uygulanabilirliği için, sadece teknik çözümler yeterli olmayıp; yönetişim kapasitesinin artırılması, kurumlar arası işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi, belediye personelinin teknik yeterliliğinin geliştirilmesi, yerel düzeyde finansal ve teknolojik kaynakların harekete geçirilmesi gibi çok aktörlü politika araçlarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda; iklim uyum planını hazırlanması, afet odaklı altyapı yatırımları, dijital katılım araçları, akıllı tarım uygulamaları, yeşil-mavi altyapı entegrasyonu ve kapasite geliştirme programları, Trabzon'un kırılgan yapısına karşı dirençli, sürdürülebilir ve yaşanabilir bir kentsel gelecek inşa etmesine katkı sunacaktır.

Sonuç olarak, Trabzon örneğinde geliştirilen bu stratejik çerçeve; hem Karadeniz bölgesinin benzer jeomorfolojik ve iklimsel özelliklere sahip kentleri için yol gösterici nitelik taşımakta, hem de iklim duyarlı kent planlama literatürüne özgün katkılar sunmaktadır.

6. KAYNAKÇA

AFAD. (2021). Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP). Ankara: Afet, Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

Atalay, İ. (2004). Türkiye Coğrafyası: Doğal Ortam. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Beyazlı, D. (2021). Doğu Karadeniz Doğal Çevre Tartışmaları. Lyon: Livre de Lyon

CityLab010. (2025). https://www.citylab010.nl/ Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025

Çobanyılmaz, P., & Duman Yüksel, Ü. (2014). Kentlerin İklim Değişikliğinden Zarar Görebilirliğinin Belirlenmesi: Ankara Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 17(3), 39-50.

EEA. (2017). Green Infrastructure and Flood Management – Promoting Nature-Based Solutions. European Environment Agency Report No. 14/2017.

Ergen, Z. (2021). Ekolojik Dengeyle Uyumlu Yeşil Bütçeler Ve Yerel Yönetim Uygulamaları. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(2),62-73.

European Commision. (2025) https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/projects-and-sites/projects/atelier/atelier-bilbao Erişim Tarihi: 21 Nisan 2025

FastCompany. (2015) The smartest cities in the world 2015: methodology. https://www.fastcompany.com/3038818/the-smartest-cities-in-the-world-2015-methodology. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025

Fıçıcı, M. (2024). Trabzon ili kıyı şeridinde 1980-2030 yılları arasında kentsel yayılmanın GHSL (Global Human Settlement Layer), GEE (Google Earth Engine) ile analizi. Journal of Anatolian Geography, 2(2), 97-107.

Genova Smart City. (2025). https://www.genovasmartcity.it/en/home-en/ Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025

Gergin, E. D. (2024). İklim Değişikliğine Dirençli Kentler: Dünya'da, Türkiye'de İyi Yerel Yönetim Uygulama Örnekleri. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, 94-111.

Glasco, J. (2022). Ljubljana: Akıllı, Yeşil, Sürdürülebilir Bir Şehir, https://www.beesmart.city/en/smart-city-blog/ljubljana-a-smart-green-and-sustainable-city Erişim Tarihi: 20 Nisan 2025

GöteborgStad. (2025). https://goteborg.se/wps/portal/enhetssida/miljo-och-klimat-goteborg/tillsammans-for-miljon/goteborg--en-av-100-klimatneutrala-och-smarta-stader-i-europa/gothenburg--one-of-eus-100-climate-neutral-and-smart-cities-2030 Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025
Gültekin, F. &Hatipoğlu Temizel, E. (2015). İklim Değişikliği Etkileri: Trabzon Örneği, 68. Türkiye Jeoloji Kurultayı, 06-10 Nisan/April 2015, Ankara.
Helsinki Region Infoshare. (2025). https://hri.fi/en_gb/ Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025
Internet Geography. (2025). Sustainable Urban Living – Freiburg, https://www.internetgeography.net/topics/sustainable-urban-living-freiburg/#google_vignette Erişim Tarihi: 21 Nisan 2025
Karadeniz, B. (2020). Şehir Planlamada Bir Yöntem Olarak Kent Morfolojisi: Görele. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
Kaya, Y. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Kırılganlık: İstanbul İçin Bir Değerlendirme. International Journal of Social Inquiry, 11(2), 219-257.
Koç, H. (2021). Dijital Dünyada Yeni Vatandaşlık Konsepti: Estonya'da E-Vatandaşlık Örneği. OPUS International Journal of Society Researches, 17(35), 2254-2289.
Lineman, M., Do, Y., Kim, J. Y. & Joo, G. (2015). Talking about Climate Change and Global Warming, PLoS ONE 10(9): e0138996.
Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2025). Resmi İklim İstatistikleri. https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A&m=TRABZON Erişim tarihi: 20 Nisan 2025
Odacı, G. S., & Özdemir Işık, B. (2023). Trabzon Kıyı Cephe, Dolgu Alanlarının Kullanıcı Görüşleri Bağlamında Değerlendirilmesi. Artium, 11(1), 1-12.
Oppla. (2020). Rotterdam-NbS for building a waterproof city, https://oppla.eu/case-study/rotterdam-nbs-building-waterproof-city#:~:text=Rotterdam%20aims%20to%20be%20100,and%20throughout%20the%20following%20decades. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2025
Ögçe, S. (2023). Kentsel Arazi Yüzey Değişikliklerinin Kentsel İklime Olan Etkisi: Trabzon Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Özdemir Işık, B. & Demirel, Ö. (2014). Kıyı Kullanıcılarının Kıyı Alanı Rekreasyon Planlama Kararları Üzerindeki Etkisi: Trabzon Kıyı Bandı Örneği, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 4(10), 11.
Sezik, M., & Dokuyucu, E. (2025). İklim Değişikliği, Türkiye'de Kentlerin İklim Değişikliği Politikalarına Uyum Sorunları,Kent Akademisi Dergisi, 18(1):540-562.
Stad Wien. (2025). What is Smart City Wien about? https://smartcity.wien.gv.at/en/ Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025
T.C. Çevre, Şehircilik, İklim Değişikliği Bakanlığı. (2025). Karbon Yutak Alanları. https://cem.csb.gov.tr/karbon-yutak-alanlari-i-112515 Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025
Trabzon Büyükşehir Belediyesi. (2021). 50000 Ölçekli ÇDP PLAN AÇIKLAMA RAPORU.
Trabzon Valiliği Çevre, Şehircilik, İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, (2024). Trabzon İli 2023 Yılı Çevre Durum Raporu.
Trabzon Valiliği. (2025). İlçelerimiz. http://www.trabzon.gov.tr/ilcelerimiz Erişim tarihi: 28 Nisan 2025.
United Nations Climate Change. (2014). The Fifth Assessment Report of the IPCC. https://unfccc.int/topics/science/workstreams/cooperation-with-the-ipcc/the-fifth-assessment-report-of-the-ipcc Erişim tarihi: 2 Mayıs 2025
UN-Habitat. (2020). Planning for Climate Change: A Strategic, Values-Based Approach for Urban Planners. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme.
Üçüncü, O. (2015). Doğu Karadeniz Kıyı Alanlarında Planlanan Yatırımlar ve Trabzon Örneği İrdelenmesi, 8. Kıyı Mühendisliği Sempozyumu, 7-9 Kasım 2015, İstanbul.

World Future Energy Summit. (2025). Cities In Focus Oslo: A model for sustainable mobility. https://www.worldfutureenergysummit.com/en-gb/future-insights-blog/blogs/oslo-a-model-for-sustainable-mobility.html Erişim Tarihi: 22 Nisan 2025
Zorlu, T., Aydıntan, E. & Engin, E. (2010). Kent Kimliği: Tanjant ve Karadeniz Sahil Yollarının Trabzon Kent Kimliğine Etkileri, Mimarlık Dergisi, 352.

KENTSEL FORM VE KENTSEL AÇIK ALANLARA YÖNELİK SAYISAL YÖNTEM VE MODELLER

36

MİLLET BAHÇELERİNİN MEKANSAL KALİTE DÜZEYİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: KIRKLARELİ MİLLET BAHÇESİ ÖRNEĞİ

Oktay TEKİN[1], Murat Berk EVREN[2]

[1] Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, oktaytekinn00@gmail.com
[2] Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, muratberkevren@gmail.com

ÖZET

Günümüzde kentsel yaşamın hızla artan yoğunluğu ve karmaşıklığı, bireylerin hem toplumla hem de çevreyle etkileşim kurabileceği alanlara duydukları ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyacın karşılanmasında, bir kamusal açık alan olan millet bahçeleri, önemli roller üstlenmektedirler. Bu mekanlar, kent kullanıcılarına; dinlenmeleri, sosyalleşmeleri, eğlenmeleri ve rekreasyonel aktivitelerini yerine getirmeleri için alanlar sunarak, bireylerin hem birbirleriyle hem de doğal ve yapma çevreyle etkileşim kurma potansiyellerini artırırlar. Bu nedenle, millet bahçelerindeki mekansal kalitenin; kullanıcıların beklentilerini ve taleplerini en yüksek düzeyde karşılaması gerekmektedir. Ancak, millet bahçelerinin mekansal kalite düzeyi ve kent yaşamına katkısı üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Kırklareli Millet Bahçesi örneği üzerinden, millet bahçelerindeki mekan kalitesini, kullanıcıların deneyimleri ve geri bildirimleri aracılığıyla değerlendirerek; millet bahçelerinin bir kentsel açık alan sunmasına katkıda bulunacak göstergelerin belirlenmesidir. Bu amaçla, kullanıcıların mekan deneyimlerini ve etkileşimlerini doğrudan etkileyen mekansal kaliteyi sistematik bir şekilde değerlendirmek için Project for Public Spaces'in (PPS); "Sosyallik", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj", "Kullanım ve Aktiviteler" temaları altında önerdiği sorular başta olmak üzere literatürde etkili olan araştırmacılar ile kuruluşlar tarafından önerilmiş olan mekansal kalite göstergelerinden yararlanılarak, Kırklareli Millet Bahçesi kullanıcılarına yönelik 5'li Likert Ölçeği formatında anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket çalışması kapsamında elde edilen bulgular, Kırklareli Millet Bahçesi'nin mekansal kalitesinin 4 ana tema açısından da iyi durumda olduğunu göstermektedir. Ancak, her ana tema altında belirli alanlarda iyileştirme gerektiği görülmektedir. Kullanıcılar tarafından, "Sosyallik" teması altında, mekanda gerçekleştirilen topluluk etkinliklerinin ve sosyalleşme alanlarının yetersiz olduğu ifade edilmiştir. "Erişim ve Bağlantılar" teması altında, otopark sayısının yetersiz olduğunu belirtilmiştir. "Konfor ve İmaj" teması altında, oturma yerlerinin, gölgelik elemanlarının, tuvaletlerin ve çöp kutularının yetersiz olduğu ifade edilmiştir. "Kullanım ve Aktiviteler" teması altında ise, mekanın kışın, yağışlı ve soğuk havalarda, sabah ve gece vakitlerinde kullanılmadığı belirtilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, kullanıcıların deneyimleri ve geri bildirimleri aracılığıyla millet bahçelerinin mekansal kalite düzeyinin değerlendirilip, iyileştirilmesi gereken yönlerin belirlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal açık alanlar, Kamusal mekan kalitesi, Kırklareli Millet Bahçesi, Mekansal kalite, Millet bahçeleri

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte artan nüfus ve kentleşme, kent sakinlerinin hem birbirleriyle hem de doğal ve yapma çevreyle etkileşim içerisine girebilecekleri alanlara olan talep ve gereksinimlerini artırmıştır (Başalma vd., 2017; Tunca, 2020). Bu talep ve gereksinimlerin yerine getirilmesinde, tüm insanların erişebileceği alanlar olan kamusal açık alanlar; insanların kent yaşamı içinde sosyalleşebileceği, eğlenebileceği, dinlenebileceği, iletişim kurabileceği ve yaşam tarzlarıyla ilgili bilgileri paylaşabileceği ortamlar sunarak önemli bir rol üstlenmektedirler (Uzgören & Erdönmez, 2017). Yerleşim alanları içinde topluma, çevresel, sosyal, ekolojik ve ekonomik faydalar sunan kamusal açık alanlar; tüm kentsel olaylarla bağlantılı olan, açık serbest alanlardır (Yıldırım & Gül, 2020; Zülkadiroğlu, 2022).

Kökleri Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki Tanzimat dönemi projelerine kadar uzanan, uzun süre unutulduktan sonra ülkemizde 2018 yerel seçimleri öncesinde merkezi otorite tarafından yeniden gündeme getirilen ve seçimlerin ardından ülke genelinde yaygınlaştırılması için çalışmaların yapıldığı millet bahçeleri, kamusal açık alanlar ile benzer nitelikleri taşımaktadırlar. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (CSB), Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği'nin 4. maddesine dayanarak 2020 yılında yayımladığı "Millet Bahçesi Rehberi"nde bu mekanları; "halkı doğa ile buluşturarak rekreatif ihtiyaçları karşılayan, afet durumlarında toplanma alanı olarak kullanılabilen, tarihi, kültürel ve doğal değerleri koruyan, sosyo-kültürel yaşama önemli katkılar sunan ve hem şehir hem de ülke için prestij unsuru olan geniş simgesel yeşil alanlar" olarak tanımlamaktadır (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; CSB, 2020). Kent sakinlerine rekreasyonel olanaklar sağlayan, hem toplumla hem de doğayla iç içe olma fırsatı sunan ve gerektiğinde acil durumlarda toplanma alanı olarak kullanılabilen mekanlar olan millet bahçeleri, toplumun refahını, güvenini ve canlılığını yansıtan alanlardır (CSB, 2020; Sağlık vd., 2019). Bu nedenle, millet bahçelerindeki mekansal kalitenin kullanıcıların talep ve gereksinimlerini karşılayacak düzeyde olması gerekmektedir.

Millet bahçelerindeki mekansal kaliteyi yükseltmek için öncelikle, bu mekanlardaki mekansal kalite düzeyinin ölçülmesi ve iyileştirilmesi gereken yönlerin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak, kullanıcılar tarafından farklı şekillerde algılanan mekansal kalitenin tanımlanmasının ve ölçülmesinin hem zor hem de karmaşık olması, bununla birlikte millet bahçelerinin görece yeni bir düzenleme olmasından dolayı, millet bahçelerinin mekansal kalite düzeyi ve kent yaşamına katkısı üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır (Mehta, 2004; Rapoport, 1970; Tunca, 2020). Bu doğrultuda çalışma, "mekansal kalite göstergelerinden yararlanılarak kullanıcılarla gerçekleştirilen anket çalışması ile, millet bahçelerinin mekansal kalite düzeyi değerlendirilebilir" hipotezine dayanmaktadır. Hipotezin test edileceği örneklem alanı ise "Kırklareli Millet Bahçesi" olarak sınırlandırılmıştır.

Problem ve hipotez ile ilişkili olarak çalışmanın temel amacı, Kırklareli Millet Bahçesi örneği üzerinden millet bahçelerindeki mekan kalitesini kullanıcıların deneyimleri ve geri bildirimleri aracılığıyla değerlendirerek; millet bahçelerinin nitelikli bir kentsel açık alan sunmasına katkıda bulunacak göstergelerin belirlenmesidir. Çalışmanın alt amaçları ise;

- Millet bahçelerindeki mekansal kalitenin yükseltilmesine yardımcı olmak,
- Kent sakinlerinin; memnuniyet düzeylerinin, yaşam kalitelerinin, konforlarının, ruh ve beden sağlıklarının artırılmasına katkı sağlamak,
- Millet bahçeleri üzerine yapılan çalışmalarda "kullanıcı odaklılık" ve "mekan kalitesi" konularının da göz önünde bulundurulmasını teşvik etmek,
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın (CSB), millet bahçeleri ile ilgili belirlediği vizyonunu, misyonunu, amaçlarını ve hedeflerini yerine getirmesine katkı sağlamaktır.

Bu amaçları gerçekleştirmek için çalışmada, Project for Public Spaces'in (PPS, 2022); "Sosyallik", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj" , "Kullanım ve Aktiviteler" temaları altında önerdiği sorulardan ve literatürde etkili olan araştırmacılar ile kuruluşlar tarafından önerilmiş olan mekansal kalite göstergelerinden faydalanılarak Kırklareli Millet Bahçesi kullanıcılarına yönelik 5'li Likert Ölçeği formatında anket formu oluşturulmuş ve millet bahçesini kullanan katılımcılar ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Kullanıcılar ile gerçekleştirilen anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilerek, mekansal kalite açısından kullanıcıların talep ve gereksinimlerini karşılamayan yönler belirlenmiştir.

2. KAMUSAL AÇIK ALAN OLARAK MİLLET BAHÇELERİ

Kentsel çevrenin önemli bir bileşeni olan kamusal açık alanlar; insanların ücretsiz olarak erişebildikleri, dinlenme, eğlenme ve sosyalleşme gibi aktivitelerini gerçekleştirebildikleri, tüm kentsel olaylarla bağlantılı olan, kapalı mekanların dışında yer alan açık serbest alanlar olarak ifade edilmektedir (Tunca, 2020; Uzgören & Erdönmez, 2017). Yerleşim alanları içinde topluma çevresel, sosyal ve ekonomik faydalar sunan veya sunma potansiyeline sahip, genellikle kapalı mekanlardan yoksun yerler olan kamusal açık alanlarda, sosyal etkileşim ve aktivite çeşitliliği açısından pek çok etkinlik bulunmaktadır (Yıldırım & Gül, 2020). Kullanıcılar bu alanlarda; tanımadıkları insanlarla bir arada olma, arkadaşlarıyla buluşma, çocuklarına bakma, yabancılarla sohbet etme, hayatın yoğunluğundan bir süre uzaklaşma, doğayla bağlantı kurma ve psikolojik sağlıklarını iyileştirme imkanı bulurlar (Tunca, 2020; Uzgören & Erdönmez, 2017).

Kamusal açık alanların bir parçası olup, kente yakın veya kentin içinde bulunan kent parkları; su donatıları, yeşil alanlar, sportif etkinlik mekanları, güzel manzaralar gibi çevresel öğelerle doğal çevreyle etkileşim ve yüksek erişilebilirlik imkanı sunan, kentsel modernleşme ve sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynayan alanlardır. Cheisura da (2004) benzer şekilde, kent parklarını; kent yaşamının getirdiği stres ve baskıları bir nebze olsun hafifletebilecek fırsatlar sağlayan rekreasyon alanları olarak tanımlamıştır (Tunca, 2020). Bu tanımlarla ilişkili olarak, şehirlerin yaşanılabilirliği için büyük öneme sahip olan bu alanlar, ekonomik, ekolojik, çevresel, kültürel ve sosyal açıdan çeşitli işlevler sunarak, kent sakinlerin fiziksel, teknik, iklimsel, rekreasyonel, hijyenik, sosyal, kültürel, sağlık ve estetik ihtiyaçlarını karşılarlar (Alamri & Inceoglu, 2022; Tunca, 2020).

Kent parkları ile benzer nitelikleri taşıyan millet bahçeleri ise, kökleri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi projelerine kadar uzanan bir kamusal açık alan türüdür (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; Yıldırım & Gül, 2020).

Osmanlı Devleti'nde Kanuni Esasi'nin ilanından önce ümmet ve millet kavramları bir araya getirilerek millet kavramı altında birleştirilmiştir. Bu bağlamda millet bahçeleri Osmanlı Devleti'nde bu birlikteliği simgeleyen bir olgu haline gelmiştir ve 1864 yılında hazırlanan Vilayet Nizamnamesi'nde kendini göstermiştir. Tanzimat dönemi sonrasında gelişen millet bahçesi anlayışının ilk örnekleri, Fransa'daki halk bahçelerinden ilham alınarak tasarlanmış ve modern bir yaklaşımla yeniden şekillendirilmiş batılılaşma anlayışının bir yansıması olarak Sultan Abdülaziz döneminde ortaya çıkmıştır. 1869'da Alman ve Fransız uzmanlarla birlikte güzel sanatlar prensipleri doğrultusunda düzenlenen Taksim Millet Bahçesi ve 1870 yılında açılan Kısıklı Millet Bahçesi, bu anlayışın ilk somut örnekleridir (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; CSB, 2020; Zülkadiroğlu, 2022). İlk kez İstanbul'da oluşturulan millet bahçeleri, 1880 yılından sonra Anadolu'nun farklı şehirlerinde uygulanmıştır (Yıldırım & Gül, 2020). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde de birçok şehirde millet bahçesi inşa edilmeye devam edilmiştir. Ankara'da İlk Meclis Binası'nın karşısında bulunan Ulus Millet Bahçesi bu örneklerden biridir (CSB, 2020).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerindeki uygulamalarından sonra unutulan millet bahçeleri, 2018 yerel seçimleri öncesinde merkezi otorite tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Seçimlerin ardından 2019 yılında "Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği"ne bir madde eklenerek ve 2019-2023 dönemine ait On Birinci Kalkınma Planı'nın Şehirleşme başlığı altındaki 676. ve 676.1 maddelerinde millet bahçesi kavramına yer verilerek ülke genelinde 81 ilde millet bahçesi uygulamalarının yaygınlaştırılması için çalışmalara başlanmıştır (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; Yıldırım & Gül, 2020).

Ülke genelinde yaygınlaştırılması istenen millet bahçesi projelerinin planlanması, tasarımı, yapımı ve yönetimi süreçlerinde yol gösteri olması amacıyla Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü tarafından, Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği'nin 4. maddesine dayanarak 2020 yılında "Millet Bahçesi Rehberi" yayımlamıştır. Rehberde millet bahçesi, "halkı doğa ile buluşturarak rekreatif ihtiyaçları karşılayan, afet durumlarında toplanma alanı olarak kullanılabilen, tarihi, kültürel ve doğal değerleri koruyan, sosyo-kültürel yaşama önemli katkılar sunan ve hem şehir hem de ülke için prestij unsuru olan geniş simgesel yeşil alanlar" olarak tanımlanmaktadır. "Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği'nde de benzer şekilde, "halkı doğa ile buluşturan, rekreatif ihtiyaçları karşılayan, afet durumlarında kentin toplanma alanları olarak kullanılabilecek, yer seçimi, alan büyüklüğü, fonksiyonları ve tasarım gibi kriterlerin, Bakanlık tarafından hazırlanan Millet Bahçeleri Rehberi'nde belirlendiği geniş yeşil alanlar" olarak ifade edilmektedir (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; Sağlık vd., 2019).

3. MİLLET BAHÇELERİNDE MEKANSAL KALİTE

Büyüklükleri, içerikleri ve hedef kitleleri ne kadar farklı olursa olsun, bireylerin sosyo-kültürel yaşamlarını sürdürdükleri ve birbirleriyle iletişim kurdukları mekanlar olan kamusal açık alanlarda mekânsal kalite, kent yaşamı için oldukça önemli bir konudur (Sağlık vd., 2019; Tunca, 2020). Mekân kalitesi yüksek kamusal açık alanlar (Akpinar, 2016; Alamri & Inceoglu, 2022; Başalma vd., 2017; İnceoğlu ve Aytuğ, 2009; Maniruzzaman vd., 2021; Mehta, 2004; Rostami vd., 2016; Uzgören & Erdönmez, 2017; Wolch vd., 2014);

- Birey-toplum arasındaki etkileşimi ve iletişimi kolaylaştırırlar.
- İnsan ve çevre arasında organik bir bağ kurulmasını sağlarlar.

- Kullanıcıların dinlenme, eğlenme, sosyalleşme ve rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılarlar.
- Kullanıcıların konforlarını, yaşam kalitelerini ve memnuniyetlerini yükseltirler.
- Kullanıcıların fiziksel, zihinsel ve psikolojik sağlıklarının iyileştirilmesine katkıda bulunurlar.
- Kullanıcıların alanı ve kenti benimsemelerini sağlarlar.
- Kentin fiziksel, sosyal, ekonomik, ekolojik, estetik ve çevresel değerlerine katkı sağlarlar.
- Kentin sürdürülebilirliğini, yaşanabilirliğini ve dinamikliğini artırırlar.
- Kentin yeşil alan ihtiyacını karşılarlar ve monoton yapılaşmaya canlılık katarlar.
- Kentsel aktivitelerin çeşitliliğini, süresini ve niteliğini artırırlar.
- Topluluk, kimlik ve kültürel aidiyet duygusunun oluşturulmasına yardımcı olurlar.
- Hem resmi hem de gayri resmi eğitim kaynakları sunarlar.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere, kentin; yaşanabilirliği, eğitim ve rekreasyon olanakları, fiziksel, sosyal, kültürel, ekolojik, estetik ve ekonomik yapısı gibi pek çok alanda önemli katkılar sağlayan kamusal açık alanlarda, mekan kalitesinin yüksek olması gerekmektedir. (Akpinar, 2016; Alamri & Inceoglu, 2022). Benzer şekilde, kent ve kentli için pek çok öneme sahip olup, kentsel yapıda kendine yer edinen bir kamusal açık alan olan millet bahçelerinde de mekânsal kalite yüksek düzeyde olmalıdır. Millet bahçelerinde mekânsal kalite düzeyini geliştirmek için Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yayımlanan "Millet Bahçesi Rehberi"nde; yer seçimi, planlama ve tasarım süreçleri, projelendirme ilkeleri, barındırması gereken fonksiyonlar ve yapılaşma koşulları üzerinde yol gösterici önerilerde bulunulmuştur.

"Millet Bahçesi Rehberi'ne göre, insanların dinlenme, eğlenme, spor yapma ve sosyal etkinliklerde bulunma gibi çeşitli etkileşimlerde bulunabileceği alanlar olan millet bahçeleri ile; kentlere estetik, ekolojik, sürdürülebilir ve rekreasyonel açıdan değerli açık yeşil alanlar kazandırılması, kentleşme ile ortaya çıkan çevre sorunlarına karşı, halkın sağlıklı ve yaşam kalitesi yüksek kentlerde yaşamasına katkı sağlanması, kente ve coğrafyaya özgü değerleri ön planda tutarak, 21. yüzyıl kentlerinin kültürel peyzaj kimliğini yansıtan özgün açık yeşil alanlar yaratılması hedeflenmektedir (CSB, 2020; Yıldırım & Gül, 2020). Bu doğrultuda rehbere göre, kent kimliğinin önemli bir unsuru olarak inşa edilmesi planlanan ve içinde barındıracağı fonksiyonlar açısından kentsel mekanda düzenlenecek bir açık yeşil alan olmanın ötesinde anlam taşıyan millet bahçelerinin, yer seçiminde; "Alan Büyüklüğü", "Mülkiyet Durumu", "İmar Durumu", "Konum ve Çevre İlişkisi", "Ulaşım ve Erişim İmkanları", "Kentsel Bellek ve Değer", "Jeolojik ve Topografik Yapı", "Doğal ve Kültürel Özellikler", "Altyapı", "Su Varlığı ve Drenaj", "Flora ve Fauna", "İklim Özellikleri" olmak üzere 12 temel faktörün göz gönünde bulundurulması gerekmektedir (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; CSB, 2020). Yer seçimi tamamlanan bir millet bahçesinin planlama ve tasarım süreçlerinde öncelikli olarak; amaç ve hedefler belirlenmeli, kavramsal çerçeve ve tasarım ilkeleri oluşturulmalı, fonksiyonlar belirlenmeli, yenilikçi, yenilenebilir enerji çözümleri ve doğa dostu yaklaşımlar ile akıllı uygulamalar kullanılmalıdır (CSB, 2020). Tarihi, doğal ve kültürel değerleri koruyarak, sosyo-kültürel yapıyı yansıtan ve ülkenin vizyonunu geliştiren önemli alanlar olan millet bahçeleri; fonksiyonellik, erişilebilirlik/ulaşım, sürdürülebilirlik, yeterlilik, ekoloji, aidiyet/kimlik, uygun maliyet, yenilikçi tasarım, sağlık, evrensellik, güvenlik ve akıllı uygulamalar ilkelerine göre projelendirilmelidir (CSB, 2020; Sağlık vd., 2019). Belirtilen genel ilkeler doğrultusunda, Millet bahçelerinde, doğal, tarihi ve kültürel değerler, çevresel kullanımlar, alanın büyüklüğü,

konumu, şehrin nüfusu ve demografik yapısı göz önünde bulundurularak; yürüyüş, koşu ve bisiklet parkurları, meydanlar, toplanma alanları, su alanları, anıtsal veya simgesel sanat eseri alanları, açık hava sergi alanları, açık hava tarih parkları, seracılık ve sebze-meyve alanları, tematik bahçeler, sokak hayvanları için bakım ve barınma alanları, oyun alanları, spor tesisleri, seyir terasları, oturma alanları, açık hava gösterisi etkinlik alanları, kapalı ve açık otoparklar, tuvaletler, idari birimler, teknik birimler, atölye ve sergi mekanları, yeme-içme alanları, çay bahçeleri, sağlık birimleri, mescit, cami ve millet kıraathanesi gibi fonksiyonlara yer verilmelidir (Altıntaş ve Serdaroğlu Sağ, 2022; CSB, 2020; Zülkadiroğlu, 2022). Toplumun refahını, güvenini ve canlılığını yansıtan alanlar olan millet bahçesi projelerinde yapılaşma koşulları; millet bahçesinin çevresi, arazi özellikleri ve doğal, kültürel faktörler göz önünde bulundurularak imar planı doğrultusunda belirlenmelidir. Bununla birlikte, kendine has koşulları bulunan ve özel mevzuata tabi olan alanlarda inşa edilecek millet bahçelerinin kullanım ve yapılaşma şartlarında, ilgili yasal düzenlemeler ve yönetmelikler göz önünde bulundurulmalıdır (CSB, 2020; Sağlık vd., 2019).

"Millet Bahçesi Rehberi"nde belirtilen bu öneriler ne yazık ki, bu alanlardaki mekânsal kaliteyi yükseltmek için yeterli değildir. Millet bahçelerinin mekân kalitesini yükseltmek için öncelikle bu alanlardaki mekân kalitesinin değerlendirilmesi ve iyileştirilmesi gereken yönlerin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak, algılanan mekân birçok açıdan değişkenlik gösterdiği ve mekân hakkında araştırmacılar tarafından kabul edilebilir bir fikir birliği olmadığı için, bir mekânın, kullanıcıların fiziksel, işlevsel, görsel, sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarını ne kadar karşılayabildiği ile ilişki olan mekansal kalite kavramını hem tanımlamak hem de ölçmek zor ve karmaşıktır (Alamri & Inceoglu, 2022; Das, 2022; Dewulf ve Meel, 2004; Dhiman, 2023; Rapoport, 1970). Bu sebeple, mekân kalitesini ölçerken mekânın tasarım özellikleri ile kullanıcıların görüşleri göz önünde bulundurularak, çeşitli kurum ve araştırmalar tarafından ortaya konulan mekansal kalite göstergelerinden yararlanılmalıdır (Alamri & Inceoglu, 2022; İnceoğlu ve Aytuğ, 2009; Uzgören & Erdönmez, 2017). Ancak hem mekânı hem de kaliteyi etkileyen pek çok unsurun olması mekansal kalite göstergelerinin farklı şekillerde ifade edilmesine neden olmuştur (Başalma vd., 2017; Harputlugil vd., 2014; Wyckoff, 2014).

Nasar (1988), mekansal kalite göstergelerini, doğallık, bakım, açıklık, tarihsel önem ve düzen olmak üzere beş temel parametre altında; Greene (1992), kimlik, işlev, cazibe/çekim ve düzen olmak üzere dört temel parametre altında; Sey (1994), güvenlik, işlevsellik, estetiklik, dayanıklılık ve güvenilirlik olmak üzere beş temel parametre altında; Voort ve Wegen (2005), teknik kalite, işlevsel kalite, ekonomik kalite ve estetik kalite olmak üzere dört temel parametre altında; Avrupa Mimarlar Konseyi (Architects' Council of Europe, 2019), erişilebilirlik ve hareketlilik, fiyatlanabilirlik, estetiklik, yaşanabilirlik, kapsayıcılık, çevresel entegre edilebilirlik, çevre ile dostluk ve benzersizlik olmak üzere sekiz temel parametre altında; Evren ve Kuru (2023), yapı adası çevresinde etkili olan konfor, kapsayıcılık, cazibe, çeşitlilik, konfor, estetik, erişilebilirlik, potansiyel ve geçirgenlik olmak üzere dokuz temel parametre altında ifade etmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri merkezli Project for Public Spaces (PPS, 2022) ise, kamusal açık alanlar için mekansal kalite göstergelerini ve bu göstergeleri oluşturan unsurları; sosyallik, erişim ve bağlantılar, konfor ve imaj, kullanım ve aktiviteler olmak üzere dört ana tema altında ifade etmiştir (Şekil.1) (Karpuz, 2023; PPS, 2022);

- "Sosyallik", bir mekânda sosyal bağların güçlendirilmesi ve topluluk katılımının teşvik edilmesi anlamına gelir. Bunun sağlanabilmesi için, etkileşim odaklı, samimi, komşuluk ilişkilerini geliştiren, dostça bir

atmosfer yaratan, iş birliğini destekleyen ve çeşitliliği barındıran mekanlar gereklidir. Ayrıca, katılımcı yönetişim de sosyalliğin önemli unsurlarındandır. Sosyallik, bir alanın topluluk hissi ve sosyal etkileşim kapasitesini içerir. Bu kapsamda, çeşitlilik kilit bir rol oynar; yaş ve tür çeşitliliği arttıkça, daha kapsayıcı ve sosyal mekanlar oluşturulabilir. Sosyalliği tanımlayan temel unsurlar arasında; komşuluk, etkileşim, samimiyet, iş birliği, gurur/kimlik, çeşitlilik, yönetişim ve katılım yer alır. Bu unsurların göstergeleri ise akşam ve gece kullanımları, gönüllülük faaliyetleri, sokak aktiviteleri, kadın-çocuk-yaşlı bireylerin sayısal varlığı ve sosyal ağlardır.

- "Erişim ve Bağlantılar", bir mekânın hem içinde hem de dışında hareket etme ve bağlantı kurma kolaylığını ifade eder. Bir mekânda etkili erişim ve bağlantı sağlamak için bağlantılılık, yürünebilirlik, erişilebilirlik, yakınlık, okunabilirlik, uygunluk ve süreklilik temel unsurları kritik öneme sahiptir. Bu unsurların göstergeleri ise trafik verileri, toplu taşıma kullanımları, park alanlarının kullanım düzeni, ulaşım modları arasındaki dağılım ve yaya hareketliliğidir.
- "Konfor ve İmaj", bir mekânın fiziksel, görsel ve estetik özelliklerini tanımlar. Mekânın bu özellikleri, insanların mekânda geçirdikleri zamanı ve o mekâna ne kadar sık gittiklerini doğrudan etkiler. Konforlu ve çekici bir mekân yaratmak için; etkileyici bir ortam sunulması, tarihi dokunun korunması, manevi bir bağa sahip olunması, cazip bir atmosfer yaratılması, yaşanılabilir bir çevre oluşturulması ve yürünülebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, güvenli, temiz ve yeşil alanların varlığı da mekânın konforunu ve imajını güçlendiren faktörlerdir. Konfor ve İmaj kategorisi kapsamında değerlendirilen başlıca unsurlar; temizlik, yürünebilirlik, çekicilik, yeşil/peyzaj alanlarının varlığı, güvenlik, tarihi değer, oturulabilirlik ve özgün ruhluluktur. Bu unsurların göstergeleri ise yapıların durumu, suç oranları, çevresel veriler ve sanitasyon hizmetlerinin kalitesidir.
- "Kullanım ve Aktiviteler", bir mekânda düzenlenen çeşitli ve kaliteli etkinlikleri tanımlar. Canlı, yerel, eğlenceli, kutlama odaklı, sürdürülebilir, hareketli, özgün ve yararlı mekanlar, bu özelliğin temelini oluşturur. Çalışma, oyun oynama ve sosyalleşme gibi farklı etkinlikler, mekanın kalitesini artırır. Çeşitli kullanım ve etkinlikler, daha yaşanabilir, cazip ve dinamik şehirlerin oluşumunda kritik rol oynar. Bir mekanda yapılan etkinlikler, yalnızca o alanı değil, çevresini de etkiler. Mekan içindeki ve çevresindeki aktiviteler, ağırlıklı olarak mekanın kullanım biçimine bağlıdır. Hareketlilik ve özgünlük gibi faktörler, mekanın kullanımını ve etkinliğini yükseltir. Kullanım ve Aktiviteler teması altında yer alan temel unsurlar; canlılık, özgünlük, gerçeklik, şenlik, çekicilik, sürdürülebilirlik, kullanışlılık, özel ve eğlenceli olmaktır. Bu unsurların göstergeleri ise arazi kullanım biçimi, kira oranları, yerel işletme sahipleri, perakende satışları ve emlak değerleridir.

Şekil 1. Project for Public Spaces'in tanımladığı mekansal kalite diyagramı (Karpuz, 2023; PPS, 2022)

PPS'e (2022) göre, kaliteli kamusal açık alanlar kolayca erişilebilir, çevreye bağlı, çeşitli kullanıcılar için çeşitli aktiviteler sunan, güvenli, temiz ve cazip hissettiren, yeterli oturma alanı sağlayan ve en önemlisi, insanların sosyal etkileşimde bulunabileceği mekanlar olarak hizmet eden yerlerdir (Alamri & Inceoglu, 2022; Başalma vd., 2017; Rostami vd., 2016; Tunca, 2020). Bu sebeple, bir kamusal açık alan olan millet bahçelerin mekansal kalitesi de, "Sosyallik", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj", ve "Kullanım ve Aktiviteler" ana temaları altında yer alan unsurlar ile göstergelere göre kullanıcılarının deneyimlerinden yararlanılarak değerlendirilmelidir.

4. ÇALIŞMA ALANI (MATERYAL) VE YÖNTEM

Çalışmada örneklem alanı olarak Kırklareli Millet Bahçesi seçilmiştir. Kırklareli Millet Bahçesi, Kırklareli İli Merkez İlçesinde yer almakta olup, belirli dönemlerde festivallerin ve açık hava etkinliklerinin yapıldığı eski Tren Gar Alanı'nın, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından dönüştürülmesiyle oluşturulmuş bir kamusal açık yeşil alandır (CSB, 2023; Kırklareli Valiliği, 2022).

Kırklareli Millet Bahçesi konum olarak, kentin en yoğun yaya aktivitesinin olduğu İstasyon Caddesinin sonlandığı noktada bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Kırklareli Millet Bahçesi'nin doğusunda kentin ana ulaşım akslarından olan Öztürk Bulvarı, batısında 1. Ray Sokak, kuzeyinde Sungurbey Caddesi, güneyinde ise Edirne Caddesi bulunmaktadır (Şekil.2) (CSB, 2023).

Şekil 2. Kırklareli Millet Bahçesi uydu görüntüsü (Google Earth, 2024 tarihli uydu görüntüsünden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

8 Mayıs 2023 tarihinde kent sakinlerinin kullanımına açılan ve yaklaşık olarak 55.000 metrekare alana sahip Kırklareli Millet Bahçesi; kent sakinleri için aktivite alanları, oyun alanları, konser-festival alanları, bisiklet-koşu-yürüyüş parkurları, piknik alanları ve yeme-içme birimleri gibi sosyal donatıları içinde barındırmaktadır (Şekil.3) (CSB, 2023; Kırklareli Valiliği, 2022).

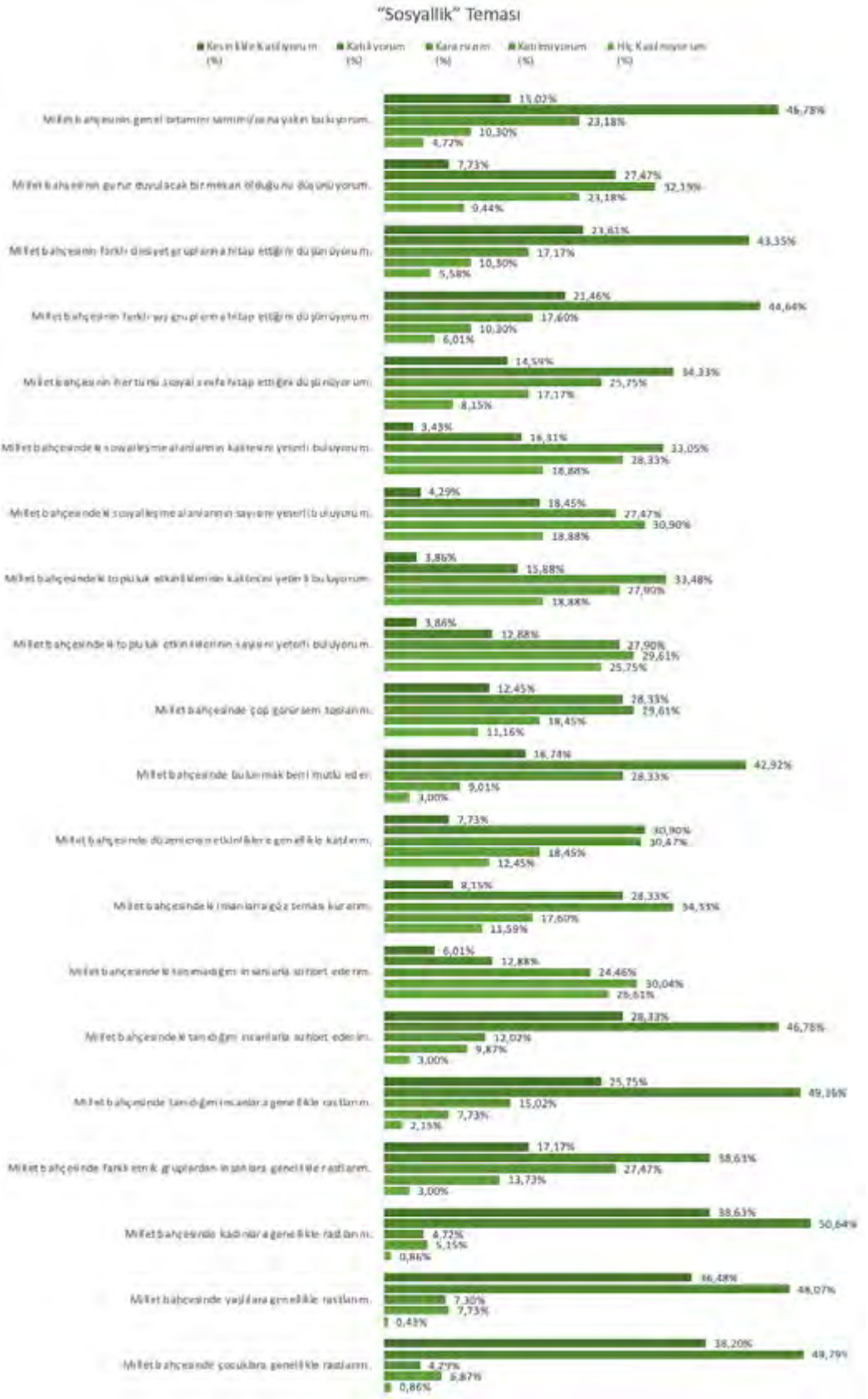

Şekil.3 Kırklareli Millet Bahçesi Projesinin Render Görüntüleri (CSB, 2022)

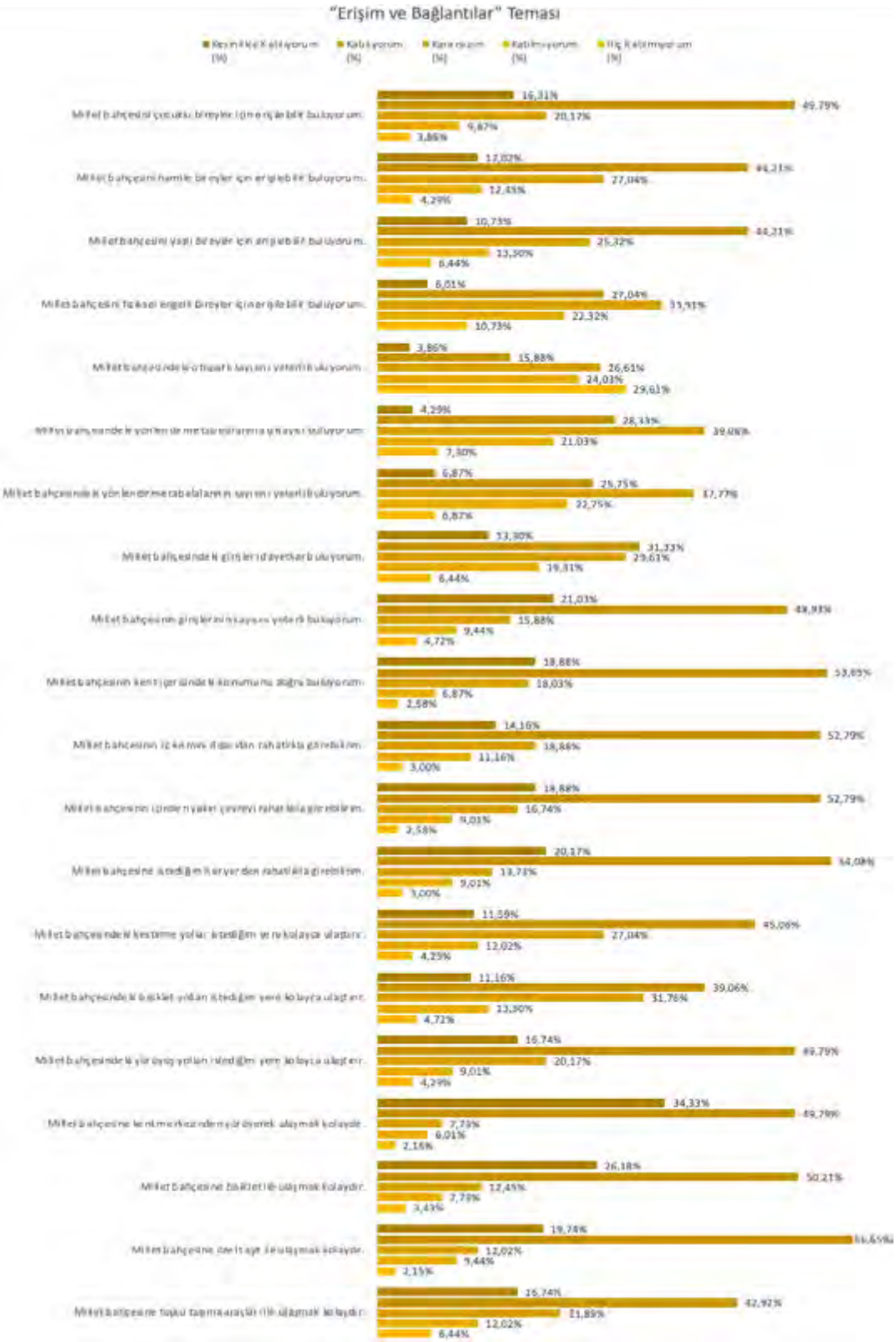
Çalışmanın örneklem alanı olan Kırklareli Millet Bahçesi'nin mekan kalitesini değerlendirmek amacıyla yöntem olarak öncelikle; "Google Scholar", "YÖK Tez Merkezi" "Dergipark" ve "Scopus" veri tabanları üzerinden "mekan kalitesi", "mekansal kalite göstergeleri", "kamusal açık alanlar", "kamusal açık yeşil alanlar" ve "millet bahçesi" kavramları üzerine literatür araştırması gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen literatür araştırması sonucunda incelenen kaynaklar doğrultusunda, Project for Public Spaces'in (PPS, 2022); "Sosyallik", "Kullanım ve Aktiviteler", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj" temaları altında önerdiği sorular başta olmak üzere literatürde etkili olan araştırmacılar ile kuruluşlar tarafından önerilmiş olan mekansal kalite göstergelerinden faydalanılarak, "Ms Word/Kelime İşlemci" programı ve "Google Formlar" yazılımları aracılığıyla, Kırklareli Millet Bahçesi kullanıcılarına yönelik anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formunda yer alan, "Kırklareli Millet Bahçesi'nin Mekansal Kalite Düzeyinin Değerlendirilmesi" bölümü, Kırklareli Millet Bahçesi'nin mekansal kalite düzeyini belirlemeye yönelik, her biri 5'li Likert Ölçeği (hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) formatında 20 alt soruyu içinde barındıran; "sosyallik", "erişim ve bağlantılar", "konfor ve imaj", ve "kullanım ve aktiviteler" olmak üzere 4 temel sorudan oluşmaktadır. Anket formu oluşturulduktan sonra, Kırklareli İli Merkez Sınırları içerisinde ikamet eden ve Kırklareli Millet Bahçesi'ni kullanan katılımcılar ile hem yüz yüze hem de çevrimiçi anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular "Excel/Elektronik Tablolama-Hesaplama" programı aracılığıyla değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

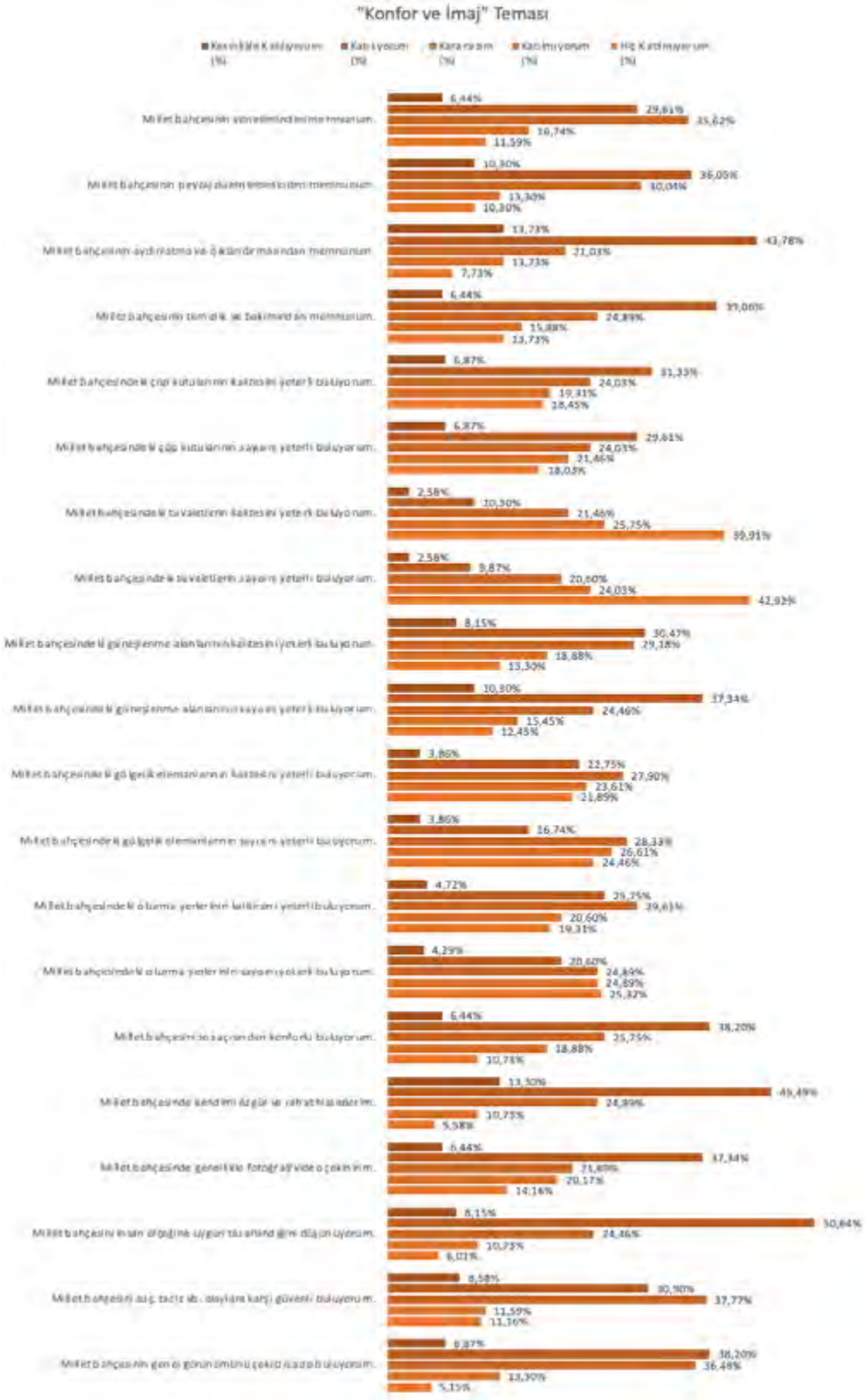
Çalışma kapsamında gerçekleştirilen anket çalışmasında; "Sosyallik", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj", ve "Kullanım ve Aktiveler" temaları altında yer alan sorulara, katılımcılar tarafından 5'li Likert Ölçeği'ne (hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) göre verilen yanıtların yüzdesel dağılımları aşağıdaki grafiklerde gösterildiği gibidir (Şekil. 4; Şekil. 5; Şekil. 6; Şekil. 7);

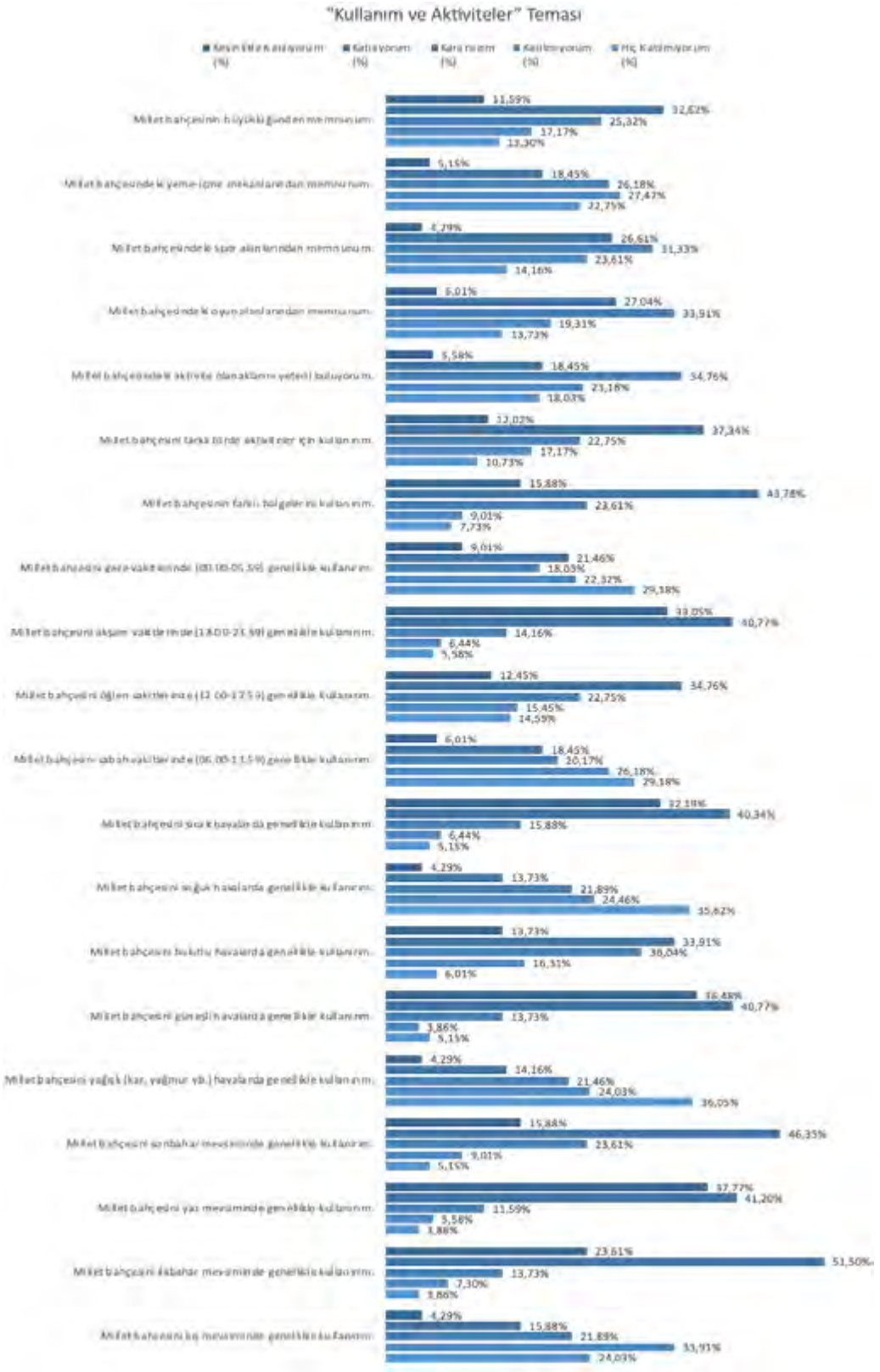

Şekil 4. "Sosyallik" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların yüzdesel dağılım grafiği

Şekil 5. "Erişim ve Bağlantılar" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların yüzdesel dağılım grafiği

Şekil 6. "Konfor ve İmaj" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların yüzdesel dağılım grafiği

Şekil 7. "Kullanım ve Aktiviteler" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların yüzdesel dağılım grafiği

"Sosyallik", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj", ve "Kullanım ve Aktiveler" temaları altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların "olumsuz (hiç katılmıyorum ve katılmıyorum)", "nötr (kararsızım)" ve "olumlu (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum)" kategorilerindeki yüzdesel dağılımları ise aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidir (Tablo.1, Tablo. 2, Tablo. 3, Tablo. 4);

Tablo 1. "Sosyallik" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların "olumsuz", "nötr" ve "olumlu" kategorilerindeki yüzdesel dağılımları

"Sosyallik" Teması	Olumsuz (%)	Nötr (%)	Olumlu (%)
Millet bahçesinde çocuklara genellikle rastlarım.	7,73%	4,29%	**87,98%**
Millet bahçesinde yaşlılara genellikle rastlarım.	8,15%	7,30%	**84,55%**
Millet bahçesinde kadınlara genellikle rastlarım.	6,01%	4,72%	**89,27%**
Millet bahçesinde farklı etnik gruplardan insanlara genellikle rastlarım.	16,74%	27,47%	**55,79%**
Millet bahçesinde tanıdığım insanlara genellikle rastlarım.	9,87%	15,02%	**75,11%**
Millet bahçesindeki tanıdığım insanlarla sohbet ederim.	12,88%	12,02%	**75,11%**
Millet bahçesindeki tanımadığım insanlarla sohbet ederim.	**56,65%**	24,46%	18,88%
Millet bahçesindeki insanlarla göz teması kurarım.	29,18%	34,33%	**36,48%**
Millet bahçesinde düzenlenen etkinliklere genellikle katılırım.	30,90%	30,47%	**38,63%**
Millet bahçesinde bulunmak beni mutlu eder.	12,02%	28,33%	**59,66%**
Millet bahçesinde çöp görürsem toplarım.	29,61%	29,61%	**40,77%**
Millet bahçesindeki topluluk etkinliklerinin sayısını yeterli buluyorum.	**55,36%**	27,90%	16,74%
Millet bahçesindeki topluluk etkinliklerinin kalitesini yeterli buluyorum.	**46,78%**	33,48%	19,74%
Millet bahçesindeki sosyalleşme alanlarının sayısını yeterli buluyorum.	**49,79%**	27,47%	22,75%
Millet bahçesindeki sosyalleşme alanlarının kalitesini yeterli buluyorum.	**47,21%**	33,05%	19,74%
Millet bahçesinin her türlü sosyal sınıfa hitap ettiğini düşünüyorum.	25,32%	25,75%	**48,93%**
Millet bahçesinin farklı yaş gruplarına hitap ettiğini düşünüyorum.	16,31%	17,60%	**66,09%**
Millet bahçesinin farklı cinsiyet gruplarına hitap ettiğini düşünüyorum.	15,88%	17,17%	**66,95%**
Millet bahçesinin gurur duyulacak bir mekan olduğunu düşünüyorum.	32,62%	32,19%	**35,19%**
Millet bahçesinin genel ortamını samimi/cana yakın buluyorum.	15,02%	23,18%	**61,80%**

Tablo 2. "Erişim ve Bağlantılar" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların "olumsuz", "nötr" ve "olumlu" kategorilerindeki yüzdesel dağılımları

"Erişim ve Bağlantılar" Teması	Olumsuz (%)	Nötr (%)	Olumlu (%)
Millet bahçesine toplu taşıma araçları ile ulaşmak kolaydır.	18,45%	21,89%	**59,66%**
Millet bahçesine özel taşıt ile ulaşmak kolaydır.	11,59%	12,02%	**76,39%**
Millet bahçesine bisiklet ile ulaşmak kolaydır.	11,16%	12,45%	**76,39%**
Millet bahçesine kent merkezinden yürüyerek ulaşmak kolaydır.	8,15%	7,73%	**84,12%**
Millet bahçesindeki yürüyüş yolları istediğim yere kolayca ulaştırır.	13,30%	20,17%	**66,52%**
Millet bahçesindeki bisiklet yolları istediğim yere kolayca ulaştırır.	18,03%	31,76%	**50,21%**
Millet bahçesindeki kestirme yollar istediğim yere kolayca ulaştırır.	16,31%	27,04%	**56,65%**
Millet bahçesine istediğim her yerden rahatlıkla girebilirim.	12,02%	13,73%	**74,25%**
Millet bahçesinin içinden yakın çevreyi rahatlıkla görebilirim.	11,59%	16,74%	**71,67%**
Millet bahçesinin iç kısmını dışarıdan rahatlıkla görebilirim.	14,16%	18,88%	**66,95%**
Millet bahçesinin kent içerisindeki konumunu doğru buluyorum.	9,44%	18,03%	**72,53%**
Millet bahçesinin girişlerinin sayısını yeterli buluyorum.	14,16%	15,88%	**69,96%**
Millet bahçesindeki girişleri davetkar buluyorum.	25,75%	29,61%	**44,64%**
Millet bahçesindeki yönlendirme tabelalarının sayısını yeterli buluyorum.	29,61%	**37,77%**	32,62%
Millet bahçesindeki yönlendirme tabelalarını açıklayıcı buluyorum.	28,33%	**39,06%**	32,62%
Millet bahçesindeki otopark sayısını yeterli buluyorum.	**53,65%**	26,61%	19,74%
Millet bahçesini fiziksel engelli bireyler için erişilebilir buluyorum.	33,05%	**33,91%**	33,05%
Millet bahçesini yaşlı bireyler için erişilebilir buluyorum.	19,74%	25,32%	**54,94%**
Millet bahçesini hamile bireyler için erişilebilir buluyorum.	16,74%	27,04%	**56,22%**
Millet bahçesini çocuklu bireyler için erişilebilir buluyorum.	13,73%	20,17%	**66,09%**

Tablo 3. "Konfor ve İmaj" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların "olumsuz", "nötr" ve "olumlu" kategorilerindeki yüzdesel dağılımları

"Konfor ve İmaj" Teması	Olumsuz (%)	Nötr (%)	Olumlu (%)
Millet bahçesinin genel görünümünü çekici/cazip buluyorum.	18,45%	36,48%	**45,06%**
Millet bahçesini suç, taciz vb. olaylara karşı güvenli buluyorum.	22,75%	37,77%	**39,48%**
Millet bahçesini insan ölçeğine uygun tasarlandığını düşünüyorum.	16,74%	24,46%	**58,80%**
Millet bahçesinde genellikle fotoğraf/video çekinirim.	34,33%	21,89%	**43,78%**
Millet bahçesinde kendimi özgür ve rahat hissederim.	16,31%	24,89%	**58,80%**
Millet bahçesini ses açısından konforlu buluyorum.	29,61%	25,75%	**44,64%**
Millet bahçesindeki oturma yerlerinin sayısını yeterli buluyorum.	**50,21%**	24,89%	24,89%
Millet bahçesindeki oturma yerlerinin kalitesini yeterli buluyorum.	**39,91%**	29,61%	30,47%
Millet bahçesindeki gölgelik elemanlarının sayısını yeterli buluyorum.	**51,07%**	28,33%	20,60%
Millet bahçesindeki gölgelik elemanlarının kalitesini yeterli buluyorum.	**45,49%**	27,90%	26,61%
Millet bahçesindeki güneşlenme alanlarının sayısını yeterli buluyorum.	27,90%	24,46%	**47,64%**
Millet bahçesindeki güneşlenme alanlarının kalitesini yeterli buluyorum.	32,19%	29,18%	**38,63%**
Millet bahçesindeki tuvaletlerin sayısını yeterli buluyorum.	**66,95%**	20,60%	12,45%
Millet bahçesindeki tuvaletlerin kalitesini yeterli buluyorum.	**65,67%**	21,46%	12,88%
Millet bahçesindeki çöp kutularının sayısını yeterli buluyorum.	**39,48%**	24,03%	36,48%
Millet bahçesindeki çöp kutularının kalitesini yeterli buluyorum.	37,77%	24,03%	**38,20%**
Millet bahçesinin temizlik ve bakımından memnunum.	29,61%	24,89%	**45,49%**
Millet bahçesinin aydınlatma ve ışıklandırmasından memnunum.	21,46%	21,03%	**57,51%**
Millet bahçesinin peyzaj düzenlemesinden memnunum.	23,61%	30,04%	**46,35%**
Millet bahçesinin yönetiminden memnunum.	28,33%	35,62%	**36,05%**

Tablo 4. "Kullanım ve Aktiviteler" teması altında yer alan sorulara katılımcılar tarafından verilen yanıtların "olumsuz", "nötr" ve "olumlu" kategorilerindeki yüzdesel dağılımları

"Kullanım ve Aktiviteler" Teması	Olumsuz (%)	Nötr (%)	Olumlu (%)
Millet bahçesini kış mevsiminde genellikle kullanırım.	**57,94%**	21,89%	20,17%
Millet bahçesini ilkbahar mevsiminde genellikle kullanırım.	11,16%	13,73%	**75,11%**
Millet bahçesini yaz mevsiminde genellikle kullanırım.	9,44%	11,59%	**78,97%**
Millet bahçesini sonbahar mevsiminde genellikle kullanırım.	14,16%	23,61%	**62,23%**
Millet bahçesini yağışlı (kar, yağmur vb.) havalarda genellikle kullanırım.	**60,09%**	21,46%	18,45%
Millet bahçesini güneşli havalarda genellikle kullanırım.	9,01%	13,73%	**77,25%**
Millet bahçesini bulutlu havalarda genellikle kullanırım.	22,32%	30,04%	**47,64%**
Millet bahçesini soğuk havalarda genellikle kullanırım.	**60,09%**	21,89%	18,03%
Millet bahçesini sıcak havalarda genellikle kullanırım.	11,59%	15,88%	**72,53%**
Millet bahçesini sabah vakitlerinde (06.00-11.59) genellikle kullanırım.	**55,36%**	20,17%	24,46%
Millet bahçesini öğlen vakitlerinde (12.00-17.59) genellikle kullanırım.	30,04%	22,75%	**47,21%**
Mille bahçesini akşam vakitlerinde (18.00-23.59) genellikle kullanırım.	12,02%	14,16%	**73,82%**
Millet bahçesini gece vakitlerinde (00.00-05.59) genellikle kullanırım.	**51,50%**	18,03%	30,47%
Millet bahçesinin farklı bölgelerini kullanırım.	16,74%	23,61%	**59,66%**
Millet bahçesini farklı türde aktiviteler için kullanırım.	27,90%	22,75%	**49,36%**
Millet bahçesindeki aktivite olanaklarını yeterli buluyorum.	**41,20%**	34,76%	24,03%
Millet bahçesindeki oyun alanlarından memnunum.	33,05%	**33,91%**	33,05%
Millet bahçesindeki spor alanlarından memnunum.	**37,77%**	31,33%	30,90%
Millet bahçesindeki yeme-içme mekanlarından memnunum.	**50,21%**	26,18%	23,61%
Millet bahçesinin büyüklüğünden memnunum.	30,47%	25,32%	**44,21%**

Yukarıda yer alan tablo ve grafiklerden anlaşıldığı üzere kullanıcılar, "Sosyallik" (Tablo. 1) teması altında olumlu olarak;

- Millet bahçesinde farklı yaş, cinsiyet, sosyal ve etnik gruptan insanlara rastladıklarını,
- Millet bahçesinde tanıdıkları insanlarla karşılaşıp, sohbet ettiklerini,
- Millet bahçesindeki insanlarla göz teması kurduklarını,
- Millet bahçesinde düzenlenen etkinliklere genellikle katıldıklarını,
- Millet bahçesinde bulunmaktan mutlu olduklarını,
- Millet bahçesinde çöp görürlerse topladıklarını,
- Millet bahçesinin farklı yaş, cinsiyet ve sosyal sınıftan her türlü insana hitap ettiğini,
- Millet bahçesini gurur duyulacak bir mekân olarak düşündüklerini,
- Millet bahçesinin genel ortamını samimi/cana yakın bulduklarını ifade etmişlerdir.

Kullanıcılar, "Sosyallik" (Tablo. 1) teması altında olumsuz olarak;

- Millet bahçesinde tanımadıkları insanlarla sohbet etmediklerini,
- Millet bahçesindeki topluluk etkinliklerinin ve sosyalleşme alanlarının hem sayılarının hem de kalitelerinin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir.

Kullanıcılar, "Erişim ve Bağlantılar" (Tablo. 2) teması altında olumlu olarak;

- Millet bahçesine kent merkezinden hem yürüyerek hem de bisiklet, toplu taşıma araçları ve özel araçlar ile ulaşmanın kolay olduğunu,
- Millet bahçesindeki yürüyüş yolları, bisiklet yolları ve kestirme yollar ile istedikleri yerlere kolayca ulaşabildiklerini,
- Millet bahçesine istedikleri yerden rahatlıkla girebildiklerini,

- Millet bahçesinin içinden yakın çevreyi, yakın çevreden de millet bahçesinin içini rahatlıkla görebildiklerini,
- Millet bahçesinin kent içindeki konumunun erişim ve bağlantılar açısından doğru olduğunu,
- Millet bahçesindeki girişleri davetkar ve sayı olarak yeterli bulduklarını,
- Millet bahçesini yaşlı, hamile ve çocuklu bireyler için erişilebilir bulduklarını belirtmişlerdir.

Kullanıcılar, "Erişim ve Bağlantılar" (Tablo. 2) teması altında olumsuz olarak;

- Millet bahçesindeki otopark sayısının yetersiz olduğunu belirtmişlerdir.

Kullanıcılar, "Konfor ve İmaj" (Tablo. 3) teması altında olumlu olarak;

- Millet bahçesinin genel görünümünü çekici/cazip bulduklarını,
- Millet bahçesini suç, taciz vb. olaylara karşı güvenli bulduklarını,
- Millet bahçesinin insan ölçeğine uygun tasarlandığını,
- Millet bahçesinde genellikle fotoğraf/video çekindiklerini ve kendilerini özgür/rahat hissettiklerini,
- Millet bahçesini ses açısından konforlu bulduklarını,
- Millet bahçesindeki güneşlenme alanlarının hem sayısını hem de kalitesini yeterli bulduklarını,
- Millet bahçesindeki çöp kutularının kalitesini yeterli bulduklarını,
- Millet bahçesinin temizliğinden, bakımından, aydınlatmasından, peyzaj düzenlemesinden ve yönetiminden memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

Kullanıcılar, "Konfor ve İmaj" (Tablo. 3) teması altında olumsuz olarak;

- Millet bahçesindeki oturma yerlerinin, gölgelik elemanlarının ve tuvaletlerin hem sayılarını hem de kalitelerini yetersiz bulduklarını,
- Millet bahçesindeki çöp kutularının ise sayısını yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir.

Kullanıcılar, "Kullanım ve Aktiviteler" (Tablo. 4) teması altında olumlu olarak;

- Millet bahçesini ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde; güneşli, bulutlu ve sıcak havalarda; öğlen (12.00-17.59) ve akşam (18.00-23.59) vakitlerinde genellikle kullandıklarını,
- Millet bahçesinin farklı bölgelerini farklı türde aktiviteler için kullandıklarını,
- Millet bahçesinin büyüklüğünden memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Kullanıcılar, "Kullanım ve Aktiviteler" (Tablo. 4) teması altında olumsuz olarak;

- Millet bahçesini kış mevsiminde; yağışlı ve soğuk havalarda, sabah (06.00-11.59) ve gece (00.00-05.59) vakitlerinde genellikle kullanmadıklarını,
- Millet bahçesindeki aktivite olanaklarını yeterli bulmadıklarını,
- Millet bahçesindeki spor alanlarından ve yeme-içme mekanlarından memnun olmadıklarını belirmişlerdir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel ölçekte artan kentleşme, bireylerin doğal ve yapma çevreyle etkileşim kurabilecekleri kamusal açık alanlara olan ihtiyaçlarını artırmıştır. Sosyalleşme, dinlenme ve iletişim gibi işlevler üstlenen bu alanlar, kent yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple, mekânsal kalitelerinin yüksek olması gerekmektedir. Benzer şekilde, millet bahçeleri de hem rekreatif hem de acil durumlarda toplanma alanı olarak hizmet veren kamusal açık alanlar arasında yer almakta olup, kullanıcı beklentilerini karşılayacak mekânsal kaliteye sahip olmalıdır.

Millet bahçelerinde mekânsal kalitenin artırılabilmesi için öncelikle mevcut mekânsal kalite düzeyinin ölçülmesi ve geliştirilmesi gereken yönlerin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak mekânsal kalite, kullanıcı algısına göre değişebilen ve üzerinde fikir birliği bulunmayan karmaşık bir kavramdır (Rapoport, 1970; Alamri & Inceoglu, 2022). Bu nedenle değerlendirme sürecinde hem tasarım özellikleri hem de kullanıcı görüşlerine dayalı olarak geliştirilmiş mekânsal kalite göstergelerinden yararlanılmalıdır. Bu bağlamda, çalışmada; örneklem alanı olarak seçilen Kırklareli Millet Bahçesi'nin, mekânsal kalitesini değerlendirmek amacıyla, Project for Public Spaces'in dört ana teması (sosyallik, kullanım ve aktiviteler, erişim ve bağlantılar, konfor ve imaj) ile literatürdeki göstergelerden yararlanılarak, kullanıcılarla anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Anket çalışmasından elde edilen veriler, Kırklareli Millet Bahçesi'nin mekânsal kalitesinin "Sosyallik", "Kullanım ve Aktiviteler", "Erişim ve Bağlantılar", "Konfor ve İmaj" başlıkları altında genel olarak iyi bir seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, her bir tema kapsamında geliştirilmesi gereken belirli noktalar da tespit edilmiştir;

- Kullanıcılar, "Sosyallik" teması kapsamında, millet bahçesindeki topluluk etkinliklerinin ve sosyalleşme alanlarının hem sayılarının hem de kalitelerinin yetersiz olduğunu ve millet bahçesindeki tanımadıkları kişilerle iletişim kurmadıklarını,
- "Erişim ve Bağlantılar" teması kapsamında, millet bahçesindeki otopark sayısının yetersiz olduğunu,
- "Konfor ve İmaj" teması kapsamında, millet bahçesindeki oturma alanlarının, gölgelik elemanlarının ve tuvaletlerin hem sayılarının hem de kalitelerinin yetersiz olduğunu, çöp kutularının ise sadece sayılarının az olduğunu,
- "Kullanım ve Aktiviteler" teması kapsamında, millet bahçesini kışın, yağışlı ve soğuk havalarda, sabah ve gece saatlerinde genellikle kullanmadıklarını, millet bahçesindeki aktivite olanaklarının yetersiz olduğunu ve millet bahçesindeki spor alanları ile yeme-içme mekanlarından memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu bulgulardan yola çıkarak, Kırklareli Millet Bahçesi'nin mekânsal kalitesini yükseltmek ve kullanıcı memnuniyetini artırmak için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir;

- "Sosyallik" teması kapsamında, farklı yaş ve sosyal gruplara hitap eden daha fazla etkinlik düzenlenebilir, sosyalleşme alanlarının sayısı ve kapasitesi artırılıp çeşitlendirilebilir, kullanıcıların tanımadıkları insanlarla sohbet etme fırsatlarını artırmak için özel sosyal alanlar, sohbet köşeleri veya grup aktiviteleri düzenlenebilir.
- "Erişim ve Bağlantılar" teması kapsamında, millet bahçesinin yakın çevresine otopark alanı eklenebilir.
- "Konfor ve İmaj" teması kapsamında, tuvaletlerin sayısı artırılabilir, temizlik personeli sayısı artırılarak mevcut tuvaletlerin hijyen koşulları iyileştirilebilir, kullanıcılar için daha konforlu yeni oturma alanları tasarlanabilir, bank-masa-sandalye gibi oturma elemanları tedarik edilebilir, pergola-çardak gibi yeni gölgelik elemanları eklenebilir, alanın farklı bölgelerine gölge yapan ağaçlar ekilebilir, çöp toplama koşullarını iyileştirmek için alanın çeşitli yerlerine yeni çöp kutuları eklenebilir.
- "Kullanım ve Aktiviteler" teması kapsamında, kapalı alanlar, ısıtıcılar veya korunaklı alanlar eklenebilir, farklı aktivite alanları tasarlanabilir, mevcut aktivite olanaklarının koşulları iyileştirilebilir, yeni yeme-içme mekanları çeşitlendirilebilir ve farklı yiyecek-içecek seçenekleri sunulabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, kullanıcı deneyimlerine dayalı olarak millet bahçelerinin mekânsal kalite düzeyinin değerlendirilebileceğini ve geliştirilmesi gereken yönlerin belirlenebileceğini göstermektedir. Ayrıca, çalışmada sunulan yöntemsel yaklaşımın, diğer millet bahçelerinde de uygulanarak daha kapsayıcı sonuçlar elde edilmesine olanak sağlayacak örnek bir model işlevi görebileceği düşünülmektedir.

7. KAYNAKÇA

Akpinar, A. (2016). How is quality of urban green spaces associated with physical activity and health?, Urban Forestry & Urban Greening, 16(2016), 76-83.

Alamri, Y. & Inceoglu, M. (2022). Evaluation of satisfaction level regarding urban parks: The case of Eskisehir Millet Bahcesi, Journal of Environmental and Natural Studies, 4 (1), 38-51.

Altıntaş, G. & Serdaroğlu Sağ, N. (2022). Eski stadyum alanından yeni Millet bahçesine: Eskişehir kent merkezinde bir dönüşüm örneği, Inonu University Journal of Art and Design, 12(26), 12-36.

Architects' Council of Europe. (2019). Achieving quality in the built environment. ACE conference "How to Achieve Quality in the Built Environment: Quality assurance tools and systems", 4 Mayıs 2019, Innsbruck, Austria.

Başalma, D. E., Uslu, A. & Şahin Körmeçli, P. (2017). Kent parkı kalite göstergelerinin değerlendirilmesi kapsamında bir deneme: Ankara/100. Yıl Birlik Parkı örneği, Internatıonal Journal of Landscape Architecture Research, 1(1), 08-13.

Biçen, A. (2023). Millet bahçelerinin engelli ulaşılabilirliği üzerine bir değerlendirme: Diyarbakır Bağlar Millet Bahçesi, International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 10(100), 2614-2628.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2020). Millet Bahçeleri Rehberi. Erişim tarihi: 18 Aralık 2024, https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/editordosya/milletbahcesirehber.pdf.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). Kırklareli Millet Bahçesi Yakında Hizmetinizde. Erişim tarihi: 18 Aralık 2024, https://kirklareli.csb.gov.tr/kirklareli-millet-bahcesi-yakinda-hizmetinizde-haber-263902.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). Kırklareli İli Merkez İlçe Karakaş Mahallesi 684 Ada 4-6-7-8 Parseller Millet Bahçesi Uygulama İmar Planı Değişikliği Plan Raporu. Erişim tarihi: 18 Aralık 2024, https://kirklareli.csb.gov.tr/millet-bahcesi-1-1000-uygulama-imar-plani-degisikligi-ve-1-5000-nazim-imar-plani-degisikligi-duyuru-436930.

Das, T. (2022). Architectural design quality indicators for educational built environment in the Indian context, International Journal of Applied Engineering Research, 17(1), 66-73.

Dewulf, G. & Meel, J. V. (2004). Sense and nonsense of measuring design quality, Building Research & Information, 32(3), 247-250.

Dhiman, N. S. (2023). Architectural design quality indicators for museums and galleries in the Indian context, International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR), 5(6), 1-44.

Evren, M. B. & Kuru, A. (2023). Yapı adasında kamusal mekân kalite göstergelerinin belirlenmesi ve AHP yöntemi ile ağırlıklandırılması. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya), 115-123.

Greene, S. (1992). Cityshape communicating and evaluating community design, Journal of the American Planning Association, 58(2), 177-189.

Harputlugil, T., Gültekin, A. T., Prins, M. & Topçu, Y. İ. (2014). Architectural design quality assessment based on analytic hierarchy process: a case study, METU JFA, 31(2), 139-161.

İnceoğlu, M. & Aytuğ, A. (2009). Kentsel mekânda kalite kavramı, MEGARON, 4 (3), 131-146.

Karpuz, E. (2023). Kamusal açık mekanların yerleştirme (placemaking) teorisi üzerinden değerlendirilmesi, Bostanlı Gün Batımı Terası ve Demokrasi Şehitleri Meydanı örnekleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Kırklareli Valiliği. (2022). Kırklareli millet bahçesi. Erişim tarihi: 13 Aralık 2024, http://www.kirklareli.gov.tr/millet-bahcesi-insaatina-baslandi-halkimiza-hayirli-olsun.

Maniruzzaman, K. M., Alqahtany, A. A., Abou-Korin, A. & Al-Shihri, F. S. (2021). An analysis of residents' satisfaction with attributes of urban parks in Dammam city, Saudi Arabia, Ain Shams Engineering Journal, 12(2021), 3365-3374.
Mehta, V. (2014). Evaluating public space, Journal of Urban Design, 19(1), 53-88.
Nasar J. L. (1988). Environmental aesthetics: theory, research, and applications. Cambridge: Cambridge University Press.
Project for Public Spaces. (2022). Placemaking: what if we built our cities around places?. Erişim tarihi: 12 Aralık 2024, https://www.pps.org/product/placemaking-what-if-we-built-our-cities-around-places.
Rapoport, A. (1970). The study of spatial quality, The Journal of Aesthetic Education, 4(4), 81-95.
Rostami, R., Lamit, H., Khoshnava, S. M. & Rostami, R. (2016). Successful public places: A case study of historical Persian gardens, Urban Forestry & Urban Greening, 15(2016), 211-224.
Sağlık, A., Kelkit, A., Temiz, M., Sağlık, E. & Bayrak, M. İ. (2019). Millet bahçesi kavramı: Kahramanmaraş ili örneği, The Journal of Social Sciences Institute, 2019 (Özel Sayı), 11-30.
Sey, Y. (1994). Konutta kalite kavramı. T. Aktüre (Ed.), Konutta kalite sempozyumu. İstanbul: Mesa Mesken Sanayi A. Ş. Yayınları.
Tunca, C. (2020). İstanbul tarihi yarımada parklarının kentsel mekan kalitesi açısından değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
Utkutuğ, Z. (2006). Konutta kalite kavramı ve yapı hasarları, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 21(2), 205-211.
Uzgören, G. & Erdönmez, M. E. (2017). Kamusal açık alanlarda mekan kalitesi ve kentsel mekan aktiviteleri ilişkisi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme, MEGARON, 12(1), 41-56.
Voordt, V. D. & Wegen, V. (2005). Architecture in use: an introduction to the programming, design and evaluation of buildings. Amsterdam: Architectural Press.
Wolch, J. R., Byrne, J. & Newell, J. P. (2014). Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities 'just green enough', Landscape and Urban Planning, 125(2014), 234-244.
Wyckoff, M. A. (2014). Definition of placemaking: Four different types. Erişim tarihi: 12 Aralık 2024, https://www.canr.msu.edu/uploads/375/65824/4typesplacemaking_pzn_wyckoff_january2014.pdf.
Yıldırım, M. & Gül, F. (2020). Kentsel ortak kullanım alanlarına bir örnek: Samsun Millet Bahçesi, 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 125-141.
Zulkadiroğlu, D. (2022). Millet bahçelerînde alan niteliklerinin kullanıcı açısından incelenmesî: Kahramanmaraş 15 Temmuz Millet Bahçesî örneği, ArtGRID-Journal of Architecture, Engineering & Fine Arts, 4(1), 41-56.

37

KENTSEL DOKUNUN MİKROKLİMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YÜZEY SICAKLIKLARI İLE ÖLÇÜLMESİ: KONYA KENTİ ÖRNEĞİ

Merve ÇAKIR [1], Hale ÖNCEL [2]

[1] Konya Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mckr5523@gmail.com
[2] Konya Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, honcel@ktun.edu.tr

ÖZET

Küresel iklim değişikliği, hızlı kentleşme ve artan nüfus yoğunluğu, kentsel alanlarda "ısı adası etkisi" olarak bilinen olgunun giderek artmasına neden olmaktadır. Bu etki; yapı yoğunluğu, yol kaplamaları, enerji tüketimi ve doğal yeşil alanların azalması gibi faktörlerin birleşimiyle şehirlerde kırsal alanlara kıyasla daha yüksek sıcaklıkların oluşmasına yol açmaktadır. Yapı yüksekliği, yol genişliği ve sokak yönelimi gibi kentsel doku özellikleri, ısı adasının şiddetini belirlemede belirleyici unsurlardır. Özellikle geçirimsiz yüzeyler (beton, asfalt, vb.) gün boyunca güneş ışığını absorbe ederek gece ısı yayılımına neden olmakta, bu da kent içi sıcaklıkları artırmaktadır. Bu çalışmada, Konya il merkezinde farklı özelliklere sahip dört bölge seçilerek (bahçeli konut bölgesi, küçük sanayi sitesi, Kulesite AVM çevresi ve Yazır mahallesi) ısı adası etkisi CBS tabanlı analizlerle incelenmiştir. Arazi kullanımı ve bitki örtüsü analizleri için NDVI ve NDBI indeksleri, kentsel yoğunluk için TAKS, KAKS, kat yüksekliği ve yeşil alan oranı gibi parametreler kullanılmıştır. 2024 Temmuz ayı verilerine göre, Kulesite AVM çevresinde yüzey sıcaklığı 31 °C'ye ulaşırken, mezarlık ve park alanlarında 0,4–16 °C arasında ölçülmüştür. NDBI değerleri kent merkezinde +1'e yaklaşırken, çeperde -1'e yaklaşmıştır. NDVI sonuçları da yeşil alanların sıcaklık düşürücü etkisini doğrulamaktadır. Sonuç olarak, kent merkezindeki yoğun yapılaşmanın ısı adası etkisini artırdığı, yeşil alanların ise bu etkiyi azaltmada kritik rol oynadığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, Konya gibi kentlerde yeşil altyapı odaklı, iklim duyarlı planlama stratejilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri), Kentsel Isı Adası, Kentsel Morfoloji, Küresel İklim Değişikliği, Sürdürülebilirlik.*

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte etkileri giderek daha belirgin hâle gelen iklim değişikliği, doğal sistemlerin yanı sıra insan yerleşimlerini ve kentsel çevreleri de derinlemesine etkilemektedir. Artan sera gazı salımları, kentleşme hızındaki yükselme ve doğal alanların yerini alan yapay yüzeyler, sıcaklık rejimlerinde önemli değişimlere neden olarak mikroklima koşullarını da dönüştürmektedir (Bulkeley, 2013). Mikroklima, belirli bir alan içerisindeki sıcaklık, nem, rüzgâr ve güneşlenme gibi iklimsel faktörlerin yerel ölçekte farklılaşmasını ifade etmekte olup, kentsel alanlarda bu farklılaşma genellikle "kentsel ısı adası" (Urban Heat Island - UHI) olarak ortaya çıkmaktadır. Isı adası etkisi, kent merkezlerinin çevre kırsal alanlara kıyasla daha yüksek sıcaklıklara sahip olmasına yol açmakta ve hem çevresel hem de kamusal sağlık açısından önemli riskler barındırmaktadır (Kim, 2018). Bu çalışma, Konya kent merkezinde farklı kentsel doku türlerinin kentsel ısı adası etkisine olan katkılarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yapı yoğunluğu, kat yüksekliği, yol genişliği, yeşil alan oranı gibi yapısal parametrelerin yanı sıra, bitki örtüsü yoğunluğu ve yüzey sıcaklıkları Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi (NDVI), Normalize Edilmiş Yerleşim Alanı İndeksi (NDBI) ve yeryüzü sıcaklığı verileri değerlendirilmiş; TAKS, KAKS, kat yüksekliği ve yol oranları gibi kentsel doku göstergeleri ile ilişkilendirilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, Konya kentinde seçilen dört farklı kentsel bölge (kent çeperindeki düşük yoğunluklu konut alanı, küçük sanayi sitesi, kent merkezi ticaret alanı ve çoğunlukla kapalı sitelerin yer aldığı yeni gelişme bölgesi) ile sınırlıdır. Zaman serisi olarak 2014, 2019 ve 2024 yıllarına ait veriler değerlendirilmiş; Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarını kapsayan dönemsel analizlerle mevsimsel etkiler de göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda, çalışma hem mevcut kentsel planlamaya veri temelli katkı sunmayı hem de iklim değişikliğine karşı dirençli kentsel tasarım ilkelerinin geliştirilmesine zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

2. KENTSEL DOKU

Kentsel doku, bir kentin fiziksel, mekânsal ve işlevsel bileşenlerinin bütünlüğünü ifade eden temel bir kavramdır. Bu yapı, yapılaşma düzeni, sokak ağı, açık ve yeşil alanlar, bina yoğunluğu, yapı yüksekliği ve arsa kullanım biçimleri gibi birçok öğeyi kapsar (Bechtel, 2015). Kentsel doku yalnızca fiziksel yapılanmayı değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik işlevlerin kent mekânına nasıl yerleştiğini de yansıtan çok katmanlı bir sistemdir (Akbari, 2012). Bu nedenle, kentsel dokunun analizi, bir kentin mekânsal organizasyonunu anlamada ve sürdürülebilir planlama kararları üretmede kritik bir rol oynamaktadır.

Kentsel dokunun yapısal karakteristikleri; geçirimsiz yüzey oranları, bina bloklarının kompaktlığı, yol genişlikleri ve yönlenmeleri ile birlikte değerlendirilerek çevresel etkilerin anlaşılmasına da olanak tanımaktadır. Özellikle kentsel ısı adası etkisi gibi iklimle ilişkili sorunlar bağlamında, yapı yoğunluğu, yeşil alanların dağılımı ve ulaşım altyapısı gibi bileşenler belirleyici olmaktadır (Brahimi, 2023). Kompakt, yüksek yoğunluklu dokular, hava sirkülasyonunu sınırlandırarak sıcaklık birikimine neden olurken; açık, düşük yoğunluklu ve yeşil alanlarla entegre olmuş dokular, mikroklimatik iyileşmeyi desteklemektedir (Pearlmutter, 1999).

Bu bağlamda, kentsel dokunun bileşenlerinin mekânsal analizler aracılığıyla detaylandırılması, hem çevresel sürdürülebilirlik hem de iklim değişikliğine uyum açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır (Yuan, 2008).

Özellikle Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile yapılan mekânsal analizler, kentsel dokunun çeşitli parametrelerinin sayısal olarak değerlendirilmesine imkân tanımakta; bu da kent planlaması süreçlerinde daha bütüncül ve veri temelli yaklaşımların geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Equere, 2021).

3. MİKROKLİMA VE KENTSEL ISI ADASI ETKİSİ

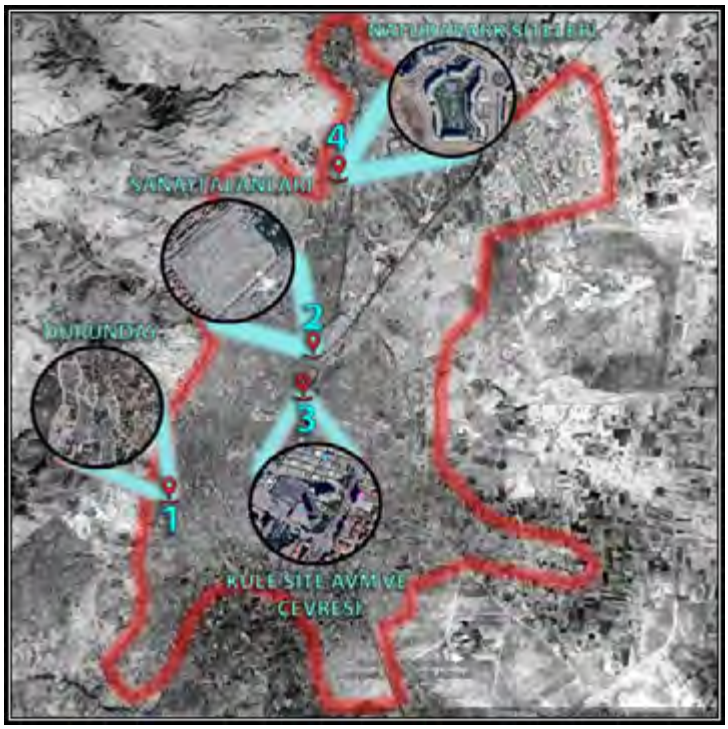
Mikroklima, belirli bir bölge içerisinde, genellikle birkaç metrekareden birkaç kilometrekareye kadar değişebilen ölçekte gözlemlenen yerel iklimsel koşulları ifade etmektedir. Bu kavram, geniş ölçekli iklim tipolojilerinden farklı olarak, topografya, arazi örtüsü, yapılaşma biçimi, su yüzeyleri ve bitki örtüsü gibi fiziksel çevre faktörlerinin etkisiyle ortaya çıkan yerel sıcaklık, nem, rüzgâr ve radyasyon farklılıklarını kapsar (Changnon, 1996). Özellikle kentleşme süreçleriyle birlikte doğal yüzeylerin yapay yüzeylerle yer değiştirmesi, mikroklimatik dengenin bozulmasına yol açmaktadır.

Kentsel alanlarda mikroklima değişimlerinin en belirgin örneklerinden biri, kentsel ısı adası (Urban Heat Island - UHI) etkisidir. Kentsel ısı adası, kent merkezlerinde çevre kırsal alanlara göre daha yüksek sıcaklıkların gözlemlenmesi durumudur (Oke, 1995). Bu olgu; asfalt, beton ve diğer geçirimsiz yüzeylerin güneş ışığını soğurması, bitki örtüsünün azalması, bina yoğunluğu ve yüksekliği nedeniyle hava dolaşımının sınırlanması, enerji tüketimi ve atık ısı salımı gibi etkenlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır (Nichol, 2005). Gündüz saatlerinde yüzeyler güneş enerjisini soğurarak ısıyı depolamakta, gece ise bu ısıyı geri salarak sıcaklıkların düşmesini engellemektedir.

Kentsel ısı adası etkisi, yalnızca sıcaklık artışlarıyla sınırlı kalmayıp; hava kalitesinde bozulma, enerji tüketiminde artış, insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler ve ekosistem hizmetlerinde kayıplar gibi çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır. (Poumadere, 2005) Bu bağlamda, mikroklima analizlerinin kent planlaması süreçlerine entegre edilmesi, iklim değişikliğine uyumlu, sürdürülebilir ve yaşanabilir kentlerin inşasında kritik bir rol üstlenmektedir (Yang, 2014). Özellikle Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama teknikleri kullanılarak yapılan sıcaklık, bitki örtüsü ve arazi kullanımı analizleri, mikroklimatik değişimlerin tespit edilmesine ve uygun müdahale stratejilerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır.

4. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, Konya il merkezinde farklı kentsel dokuların kentsel ısı adası (KIA) oluşumu üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında, Konya kentinin mekânsal gelişimini ve kentsel sıcaklık dağılımını temsil edecek nitelikte dört farklı çalışma bölgesi seçilmiştir. Bu bölgeler sırasıyla: (1) kent çeperinde yer alan bahçeli, müstakil konutların bulunduğu mahalle, (2) kent içinde küçük sanayi sitesinin yer aldığı alan, (3) kent merkezinde yer alan yüksek yoğunluklu ticari bölge (Kulesite AVM çevresi), (4) kentin kuzeyinde yeni gelişen ve kapalı sitelerin yer aldığı Yazır Mahallesi'dir.

Şekil 1. Çalışma Alanlarının Konumu

Çalışmada, 2014, 2019 ve 2024 yıllarına ait Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarının uydu verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Uydu verileri, Landsat 5, Landsat 7 ve Landsat 8 platformlarına ait multispektral görüntülerdir. Tüm analizler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında gerçekleştirilmiş ve mekânsal analizlerde ArcGIS Pro 3.x sürümü tercih edilmiştir.

Çalışmada üç temel uzaktan algılama indeksi kullanılmıştır:

- NDVI (Normalize Edilmiş Bitki Örtüsü İndeksi): NDVI=(NIR+RED)(NIR-RED)

Bu indeks, bitki örtüsü yoğunluğunu belirlemek amacıyla kullanılmış ve yeşil alanların mekânsal dağılımı analiz edilmiştir (Huang, 2021).

- NDBI (Normalize Edilmiş Yerleşim Alanı İndeksi): NDBI=(SWIR+NIR)(SWIR-NIR)

Yerleşim alanlarının yoğunluğunu belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Pozitif değerlere yakın sonuçlar yerleşim baskısının yüksekliğini işaret etmektedir (Zha, 2003).

- YYS (Yeryüzü Sıcaklığı - LST): Kentsel sıcaklık dağılımının analizi için hesaplanmış ve LST (Land Surface Temperature) verileri aşağıda açıklanan yöntemle elde edilmiştir.

Arazi yüzey sıcaklığı (LST) hesaplaması, farklı yüzey türlerinin ısıyı emme ve yayma özelliklerini ortaya koyarak kentsel dokunun mikroklima üzerindeki etkilerini analiz etmede önemli bir araçtır (Deo, 2017). LST

verileri, kentsel ısı adası oluşumu, termal konfor düzeyi ve yüzey örtüsü değişimlerinin mekânsal etkilerini belirlemede kullanılır (He, 2020) .Bu sayede, yapı yoğunluğu ve yeşil alan dağılımı gibi etmenlerin mikroklimatik etkileri değerlendirilerek, sürdürülebilir kent planlaması ve iklim uyum stratejilerine bilimsel temel sağlanır (Artis, 1982). Farklı yıllara ait uydu verileri kullanılarak radyans, parlaklık sıcaklığı ve yayıcılık düzeltmeleri yapılmıştır:

Landsat 8 Band 10 kullanılarak aşağıdaki formül ile TOA radyansı hesaplanmıştır:

TOA Radyansı = (ML × Dijital Sayı) + AL

Burada ML, radyans çoklayıcısı (radiance multiplicative scaling factor); AL, radyans eklenti değeri (radiance additive scaling factor) olarak tanımlanır.

Sonrasında parlaklık sıcaklığı (Brightness Temperature, BT) aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

BT = [K2 / ln(K1 / L + 1)] - 273.15

Burada K1 ve K2 uyduya özgü termal kalibrasyon sabitleridir; L ise hesaplanan radyans değeridir.

LST hesaplamasında yayıcılık düzeltmesi yapılabilmesi için NDVI üzerinden bitki oranı (PV) belirlenmiş ve yüzey yayıcılığı (ε) şu denklem ile elde edilmiştir:

ε = 0.004 × PV + 0.986

Son olarak, arazi yüzey sıcaklığı (LST), aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır:

LST = BT / [1 + (λ × BT / ρ) × ln(ε)]

Burada:

- λ, dalga boyunu (termal bant için yaklaşık 11.5 μm),
- ρ, Planck sabiti ile Boltzmann sabitinin oranını,
- ε, yüzey yayıcılığını temsil etmektedir.
- Her çalışma alanı için kentsel dokuya ilişkin temel morfolojik oranlar hesaplanmıştır:

TAKS (Taban Alanı Kat Sayısı): Yapıların parsel içerisindeki oturum alanının parsel yüzeyine oranı.
KAKS (Kat Alanı Kat Sayısı): Toplam inşaat alanının parsel yüzeyine oranı.
Yol oranı, kat yüksekliği, yeşil alan yüzdesi ve yol genişliği gibi parametreler de mekânsal analizlere dâhil edilmiştir.
Bu parametrelerin değerlendirilmesi sonucunda, her bölgenin yapılaşma yoğunluğu, yeşil alan oranı ve kentsel formuna dair ayrıntılı veriler elde edilmiştir. Elde edilen LST, NDVI ve NDBI sonuçları bu yapısal özelliklerle birlikte değerlendirilerek kentsel ısı adası etkisinin mekânsal değişimleri ortaya konmuştur.

5. BULGULAR VE TARTIŞMALAR

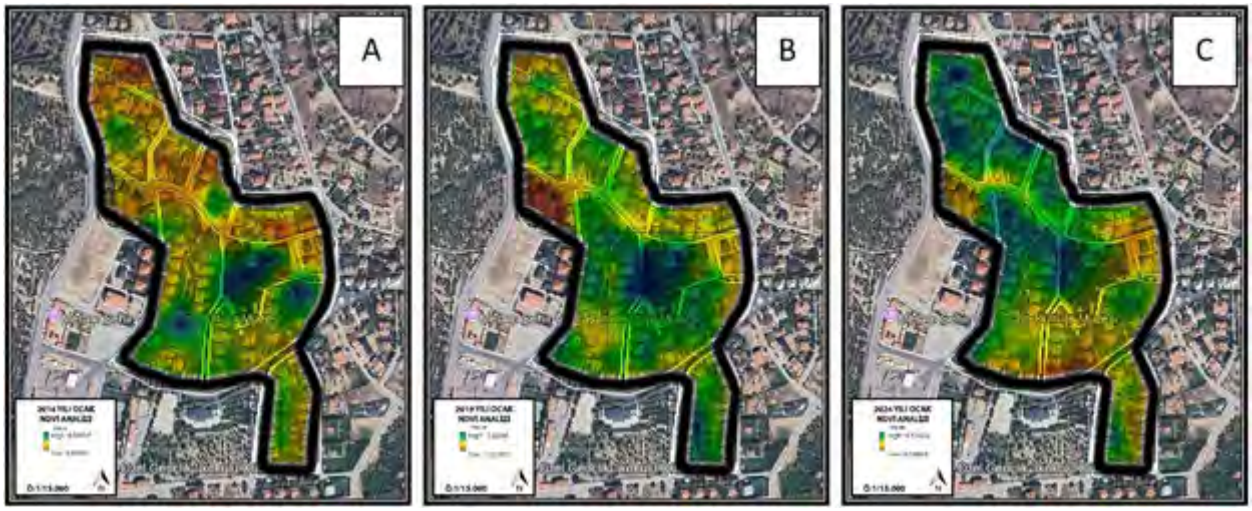
Bu çalışmada, Konya kent merkezine ait dört farklı dokudan kentsel bölgeler seçilerek bulgular ortaya konmuştur.

Kent Çeperindeki Müstakil Konut Alanı (Bahçeli Yerleşimler)

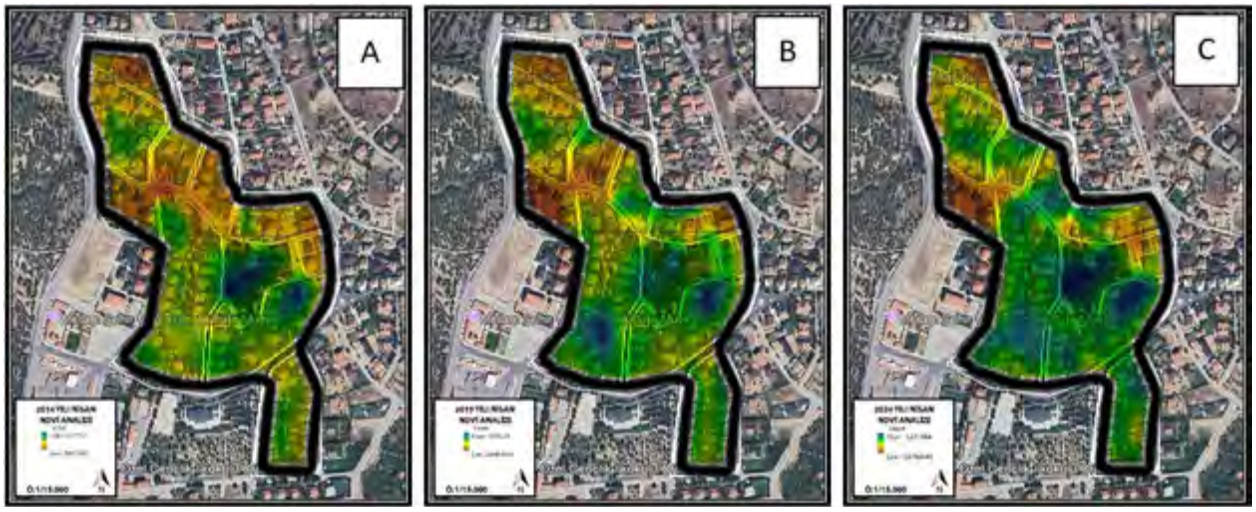
Bu bölge, Konya kentinin çeperinde yer almakta olup düşük yoğunluklu yerleşim örüntüsüne ve büyük parseller içinde konumlanmış müstakil konut yapılarına sahiptir. Söz konusu morfolojik yapı, geçirgen/emici yüzey oranını artırmakta ve doğal zemin örtüsünün korunmasına olanak tanımaktadır. Gerçekleştirilen NDVI (Normalize Edilmiş Fark Bitki Örtüsü İndeksi) analizleri, yıllık ve mevsimsel bağlamda bitki örtüsünün durumuna dair önemli bulgular sunmaktadır.

Bu bölgede ortalama TAKS oranı 0,18 olup, KAKS değerleri de oldukça düşüktür. Yapılar genellikle tekil parseller üzerinde yer almakta ve ortalama kat yüksekliği en fazla üç kat ile sınırlı kalmaktadır. Yoğun bitki örtüsü ve geniş açık alanların varlığı dikkat çekerken, yapılaşma biçimi hava akımlarını engellemeyecek şekilde dağınık bir formda gelişmiştir. Bu fiziksel ve morfolojik nitelikler, bölgedeki yüzey sıcaklıklarının diğer kentsel alanlara kıyasla daha düşük düzeylerde seyretmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

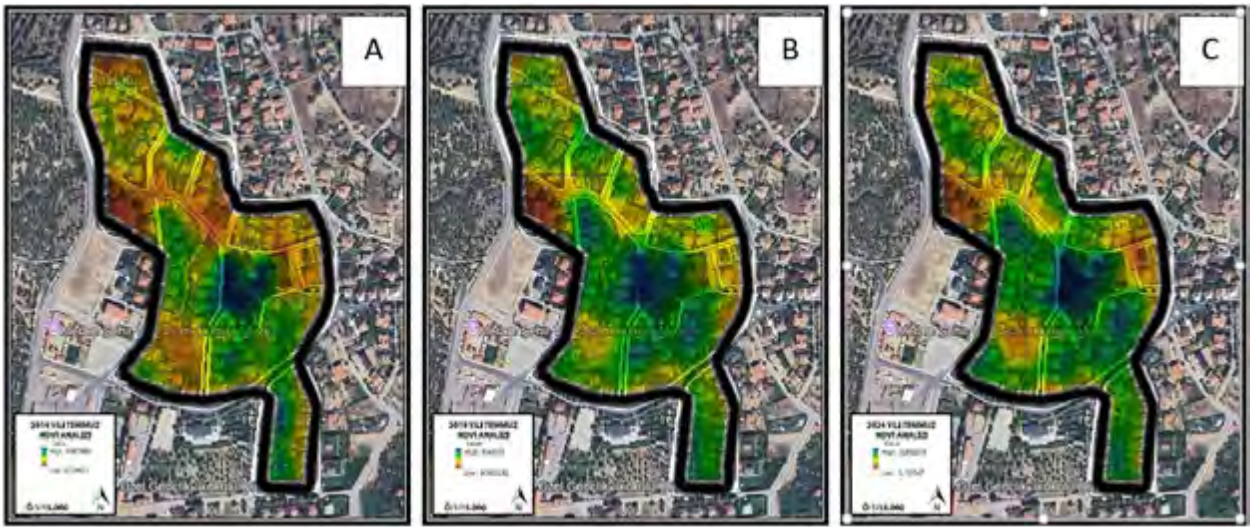
NDVI analizleri, 2014 yılında bitki örtüsünün mevsimsel olarak güçlü olduğunu göstermektedir; Ocak ayında 0.22, Nisan'da 0.58, Temmuz'da 0.47 ve Ekim'de 0.49 değerleri kaydedilmiştir. 2019 yılına gelindiğinde bu değerler sırasıyla 0.18, 0.44, 0.36 ve 0.39 olarak ölçülmüş; bu da bitki yoğunluğunda belirgin bir zayıflamaya işaret etmektedir. 2024 yılında ise Ocak ayında 0.15, Nisan'da 0.38, Temmuz'da 0.32 ve Ekim'de 0.34 düzeyine gerileyen NDVI değerleri, hem yapılaşmanın artması hem de kuraklık ve yetersiz sulama gibi çevresel baskıların etkisiyle bitki örtüsünün ciddi ölçüde azaldığını ortaya koymaktadır. Genel olarak, yeşil dokunun yıllar içinde zayıfladığı, ancak yine de bölge özelinde diğer kent parçalarına kıyasla daha dengeli bir seyir izlediği söylenebilir.

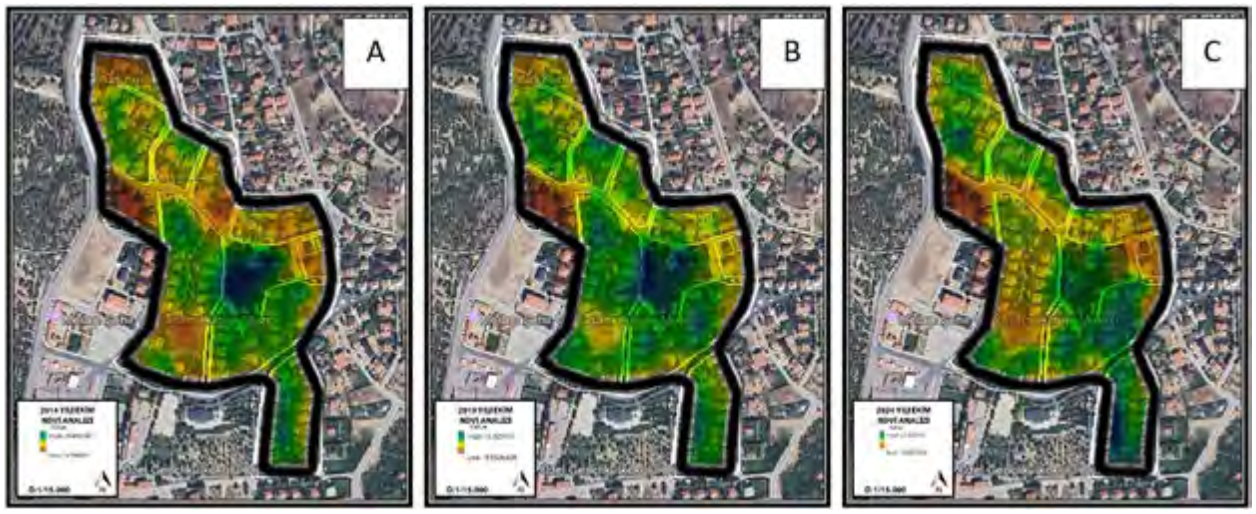

Şekil 3. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDVİ Analizi

Şekil 4. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDVİ Analizi

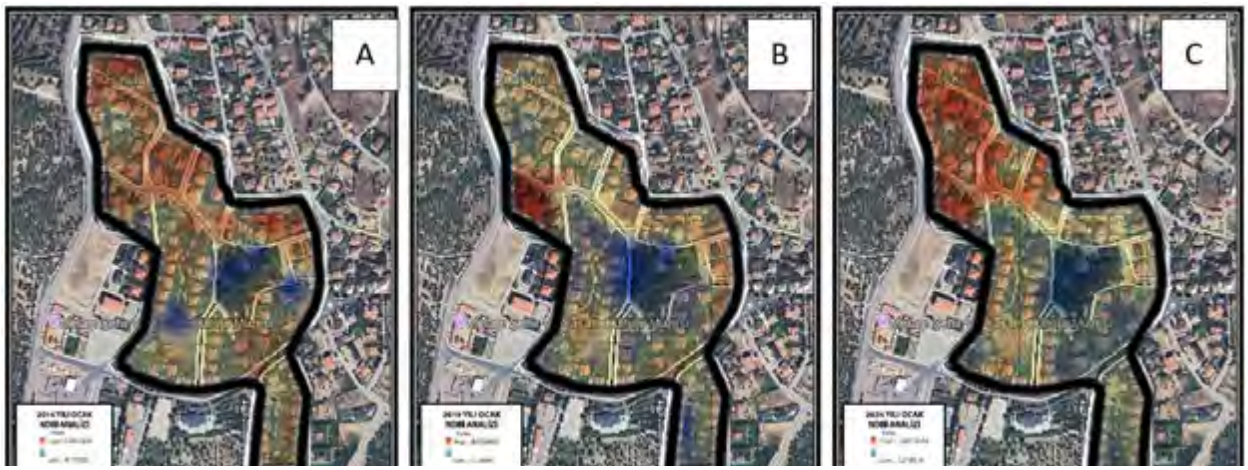

Şekil 5. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDVİ Analizi

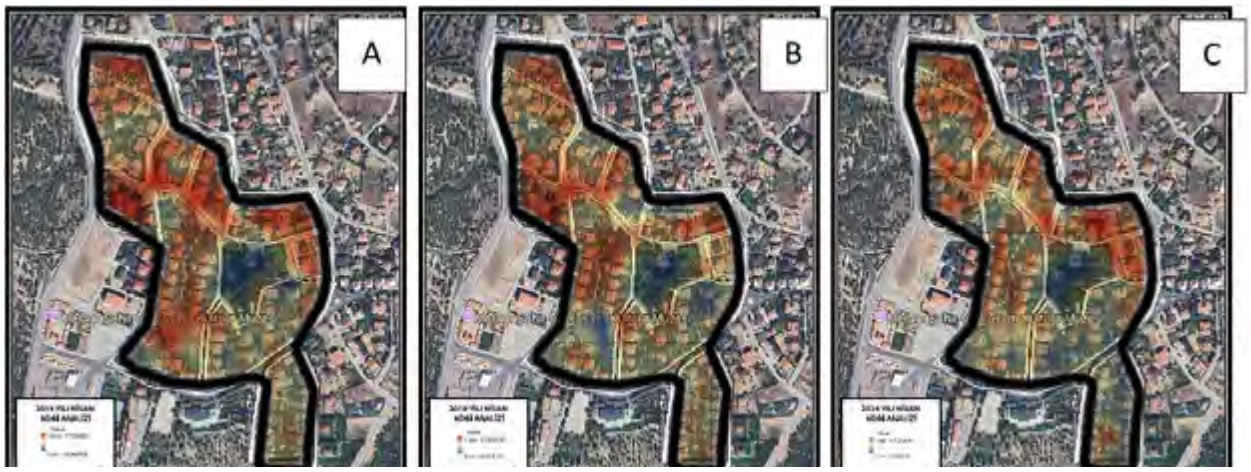

Şekil 6. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDVİ Analizi

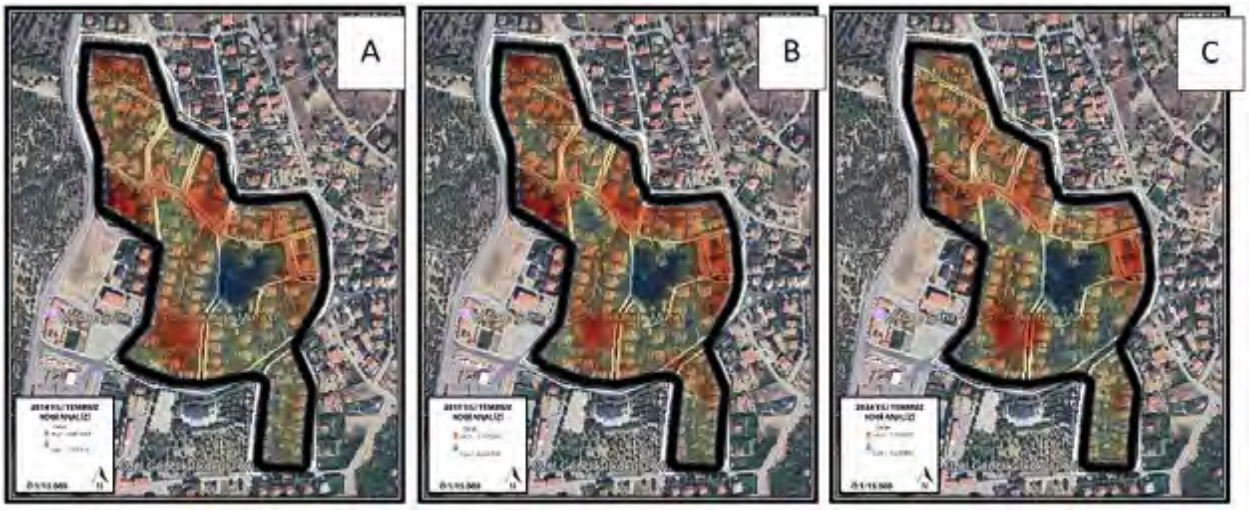
NDBI analizleri, Durunday Mahallesinde yapılaşmanın yıllar içinde arttığını ancak nispeten dengeli seyrettiğini göstermektedir. 2014 yılında Ocak ayında -0.05, Nisan ve Temmuz'da +0.05, Ekim'de ise yaklaşık 0.00 seviyelerinde ölçülen değerler, doğal yüzeylerin baskın olduğu ve geçirimsiz alanların sınırlı kaldığı bir yapıyı yansıtmaktadır. 2019 yılına gelindiğinde Ocak'ta +0.02, Nisan'da +0.08, Temmuz'da +0.12 ve Ekim'de +0.10 olarak ölçülen NDBI değerleri, yapılaşmanın hız kazandığını ve geçirimsiz yüzey oranının arttığını göstermektedir. 2024 yılında ise Ocak ayında +0.10, Nisan'da +0.17, Temmuz'da +0.22 ve Ekim'de +0.18 olarak belirlenen değerler, son on yıl içinde istikrarlı bir yapılaşma artışına işaret etmektedir. Bu artışa rağmen Durunday Mahallesi'nin NDBI değerleri, hâlen kent merkezine kıyasla daha düşük seviyelerde kalmakta ve yeşil alanların göreli bütünlüğünü koruduğunu göstermektedir.

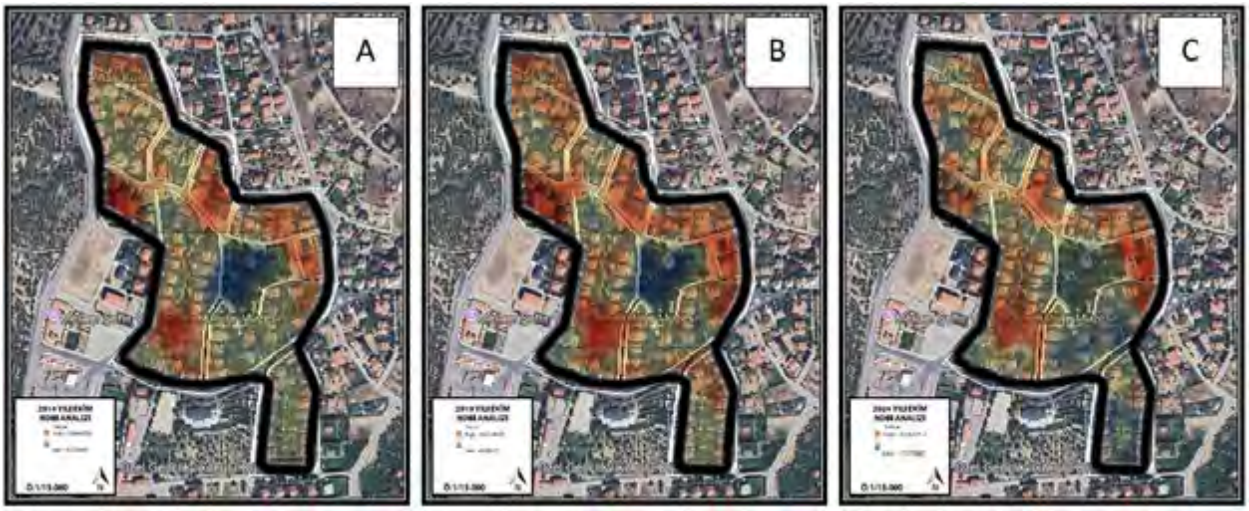

Şekil 7. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDBİ Analizi

Şekil 8. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDBİ Analizi

Şekil 9. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDBİ Analizi

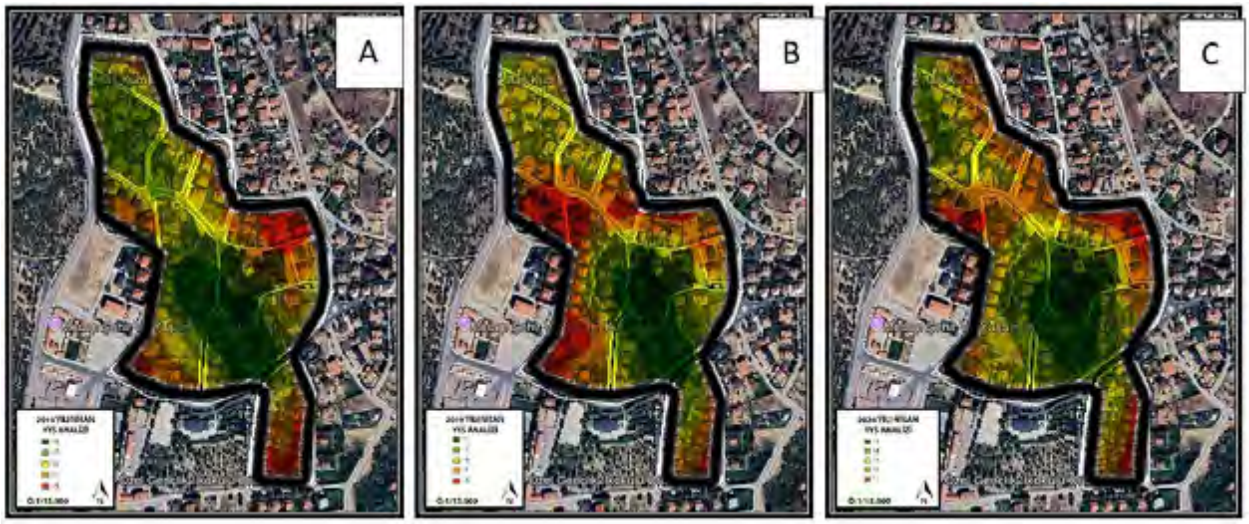

Şekil 10. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDBİ Analizi

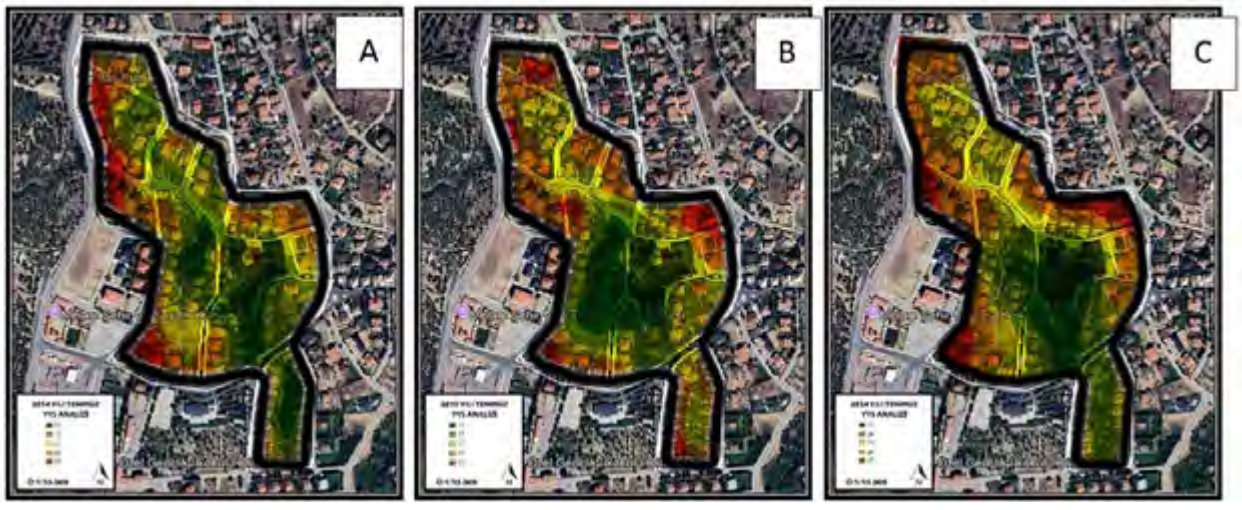
LST analizleri, Durunday Mahallesi'nde yüzey sıcaklıklarının son on yıl içinde düzenli biçimde arttığını göstermektedir. 2014 yılında Ocak'ta 4.2 °C, Nisan'da 13.8 °C, Temmuz'da 20.5 °C ve Ekim'de 14.9 °C olarak ölçülen sıcaklıklar, 2019'da sırasıyla 5.1 °C, 15.3 °C, 22.7 °C ve 16.5 °C'ye yükselmiş; 2024 yılında ise bu değerler Ocak'ta 5.6 °C, Nisan'da 16.7 °C, Temmuz'da 23.4 °C ve Ekim'de 17.1 °C olarak kaydedilmiştir. Bu artış eğilimi, geçirimsiz yüzeylerin artması ve yeşil alanların azalmasıyla doğrudan ilişkilendirilmekte, mikroklimatik koşullarda önemli bir bozulmayı yansıtmaktadır. Durunday Mahallesi gibi düşük yoğunluklu yerleşim alanlarında dahi yapılaşmanın yüzey sıcaklığını anlamlı biçimde artırdığı; bu nedenle yeşil altyapının korunmasının yalnızca çevresel değil, aynı zamanda termal konfor açısından da hayati olduğu görülmektedir.

Şekil 11. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı YYS Analizi

Şekil 12. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı YYS Analizi

Şekil 13. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı YYS Analizi

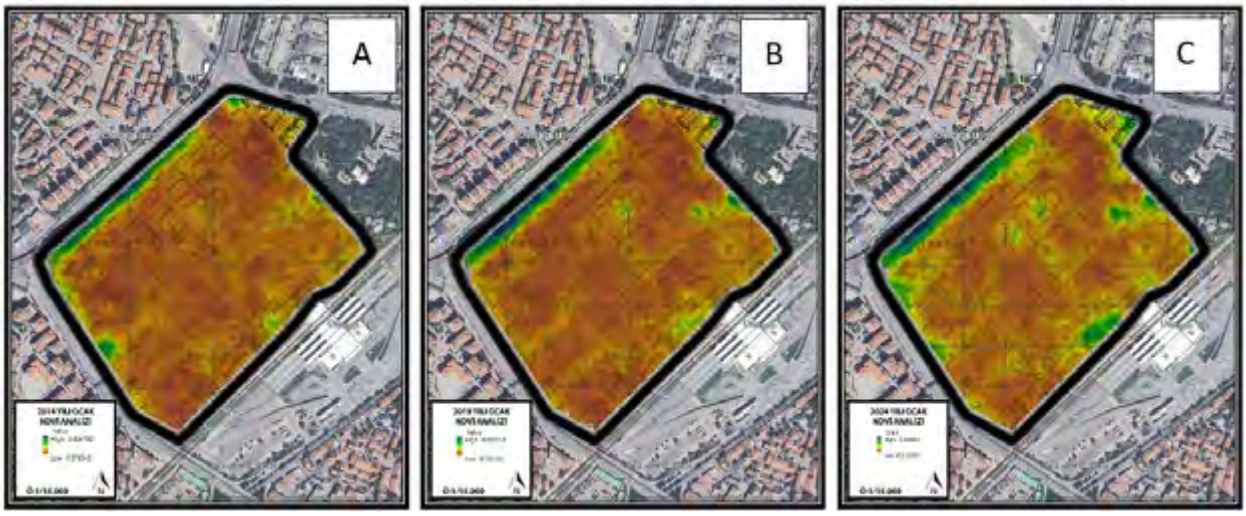

Şekil 14. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı YYS Analizi

Küçük Sanayi Sitesi

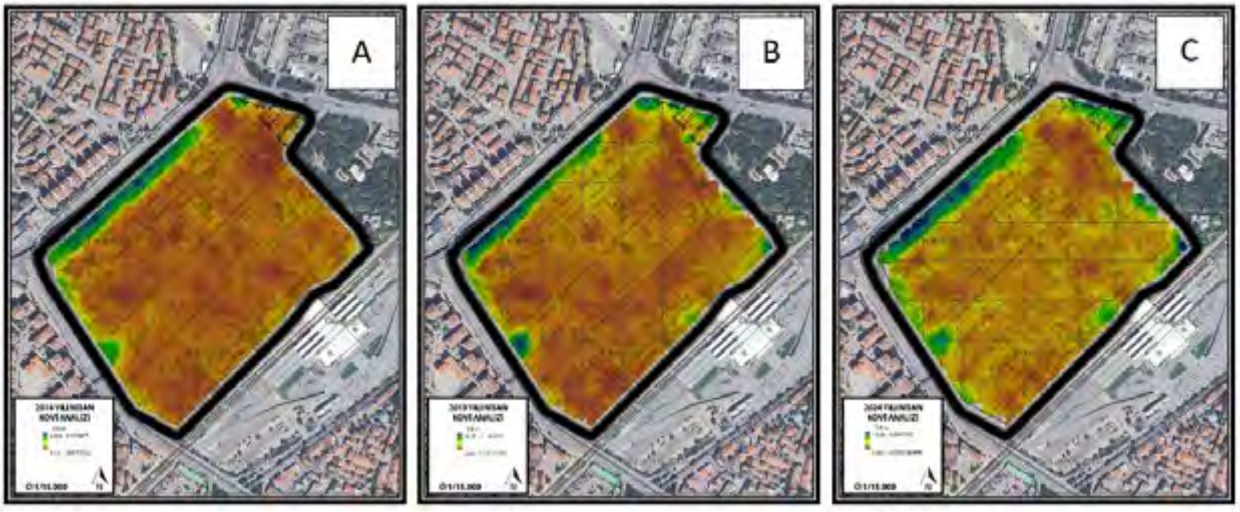
Konya kent merkezine yakın konumlanan bu alan, sanayi dokusunun karakteristik bir örneğini oluşturmaktadır. Küçük sanayi sitesi olarak tanımlanan bu bölgede, yapı yoğunluğu oldukça yüksektir ve yüzeyler büyük ölçüde asfalt, beton gibi geçirimsiz malzemelerle kaplıdır. Bu fiziksel yapı, bitki örtüsünün gelişimini ciddi şekilde sınırlandırmakta ve bu durum hem NDVI analizleri hem de diğer spektral ve termal göstergeler aracılığıyla açıkça ortaya konmaktadır.

Bölgede yer alan yapıların büyük bölümü, atölye ve küçük ölçekli işletmelere hizmet veren işyerlerinden oluşmakta olup, ortalama kat yüksekliği 2 ila 3 kat arasında değişmektedir. Sanayi işlevli bu yapılaşma tipi, geniş parsel oturumlarına sahip binalar ve sınırlı yeşil alan varlığı ile karakterize edilmektedir. Alanda TAKS değerleri genellikle 0,40 civarında seyretmekte, KAKS oranı ise yaklaşık 0,80 ile 1,00 arasında değişmektedir. Bu durum, yapıların taban alanı bakımından yaygın, ancak düşey yönde sınırlı bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bölgedeki yoğun sert zemin kullanımı ve yeşil alan eksikliği, yüzey sıcaklıklarının artmasına zemin hazırlamakta ve kentsel ısı adası etkisini artırıcı bir rol oynamaktadır.

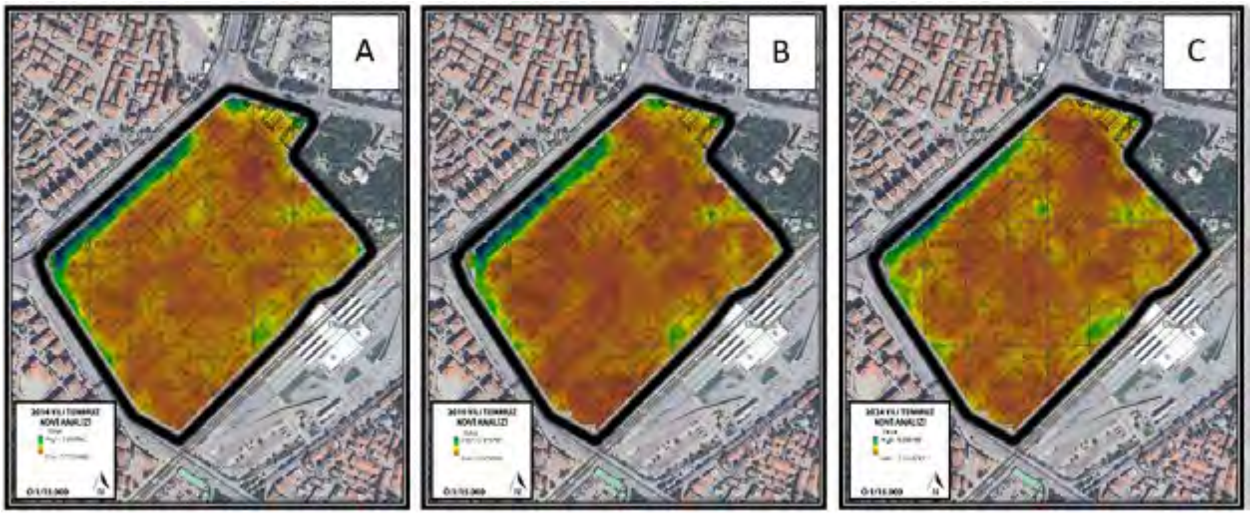
2014 yılı NDVI değerleri, sanayi alanında sınırlı da olsa bitki örtüsü varlığına işaret etmektedir. Ocak ayında 0.10 olan değer, Nisan'da 0.21'e çıkarak ilkbaharda kısıtlı yeşil dokunun varlığını göstermiştir. Ancak Temmuz'da 0.13'e, Ekim'de ise 0.11'e düşerek yaz ve sonbahar aylarında bitki örtüsünün zayıfladığını ortaya koymuştur. 2019 yılında NDVI değerleri Ocak'ta 0.08, Nisan'da 0.17, Temmuz'da 0.10 ve Ekim'de 0.09 olarak ölçülmüş; bu da yeşil dokunun mevsimsel toparlanma gösteremediğini ve genel olarak gerilediğini göstermektedir. 2024 yılına gelindiğinde ise Ocak 0.06, Nisan 0.11, Temmuz 0.08 ve Ekim 0.07 değerleri, alanın vejetasyon açısından ciddi kayıplar yaşadığını ve neredeyse tamamen yeşil dokudan yoksun kaldığını ortaya koymaktadır.

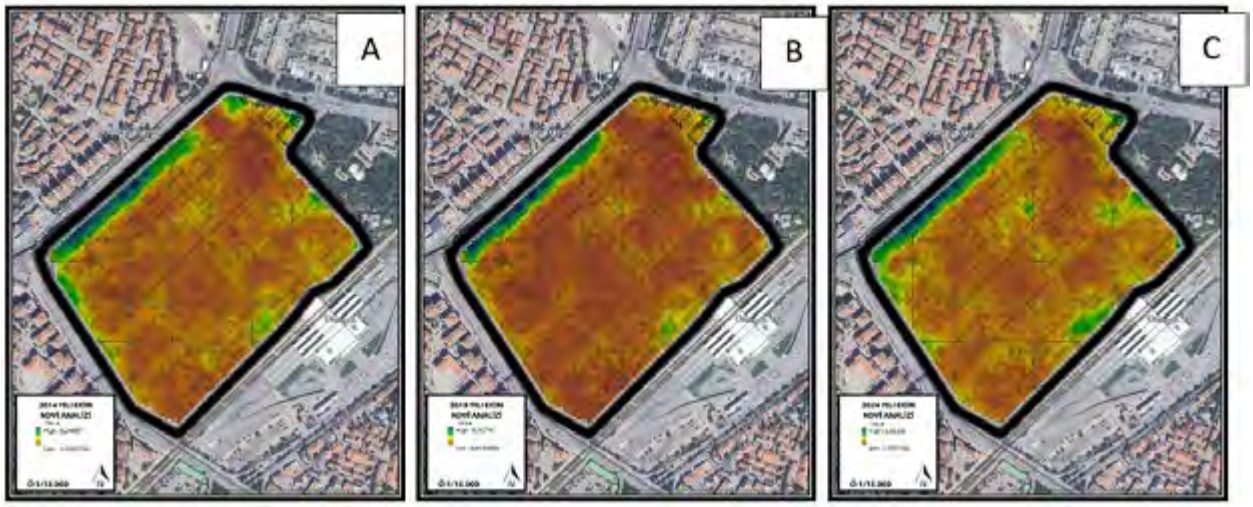

Şekil 15. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDVİ Analizi

Şekil 16. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDVİ Analizi

Şekil 17. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDVİ Analizi

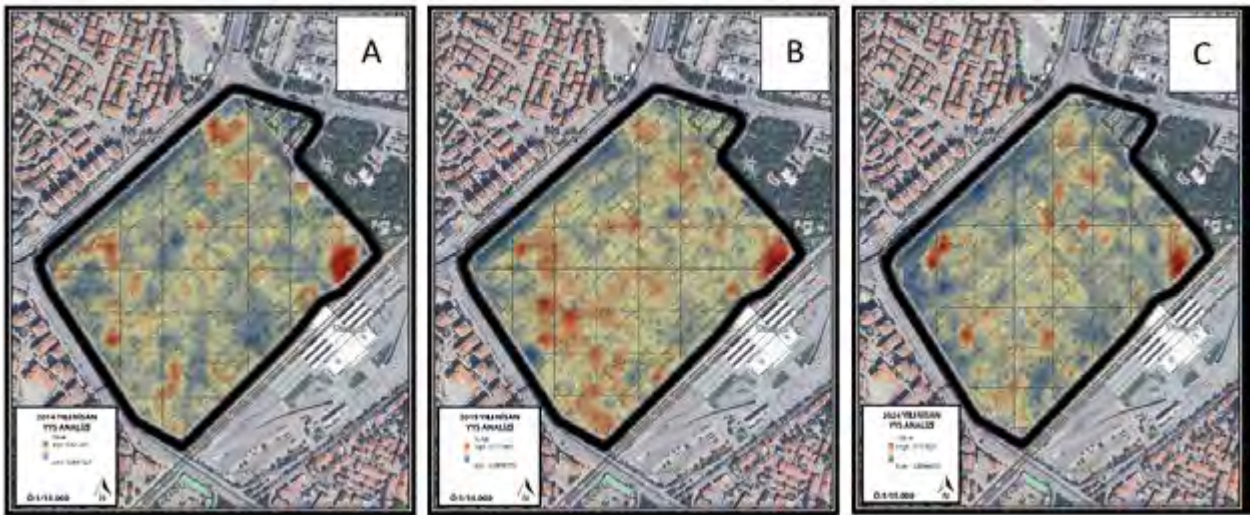

Şekil 18. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDVİ Analizi

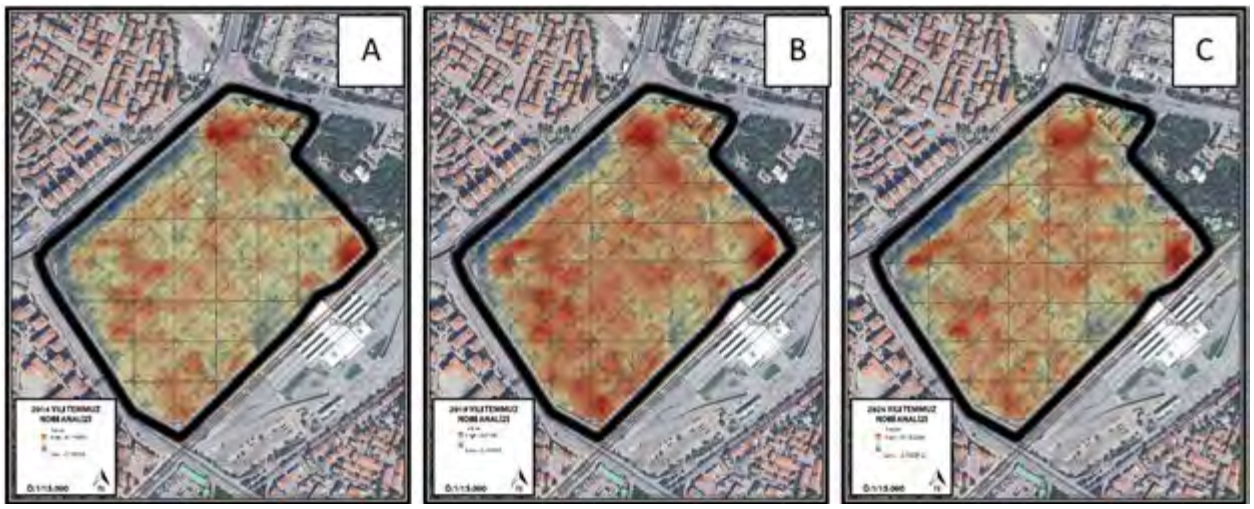
NDBI analizleri, sanayi alanında geçirimsiz yüzeylerin yüksekliğini ve yapı yoğunluğundaki artışı net biçimde ortaya koymaktadır. 2014 yılında NDBI değerleri +0.39 ile +0.44 arasında değişmiş, bu da alanın başından itibaren yüksek sert zemin oranına sahip olduğunu göstermiştir. 2019 yılında bu değerler +0.48–+0.53 aralığına yükselmiş, özellikle yaz aylarında yüzeyin ısıyı daha fazla tuttuğu anlaşılmıştır. 2024 yılına gelindiğinde ise NDBI değerleri Ocak'ta +0.57, Temmuz'da +0.61 gibi yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu artış, geçirimsiz yüzey oranındaki ciddi yükselişi ve doğal zemin örtüsünün hızla kaybını yansıtarak, kentsel ısı adası etkisinin güçlendiğini göstermektedir.

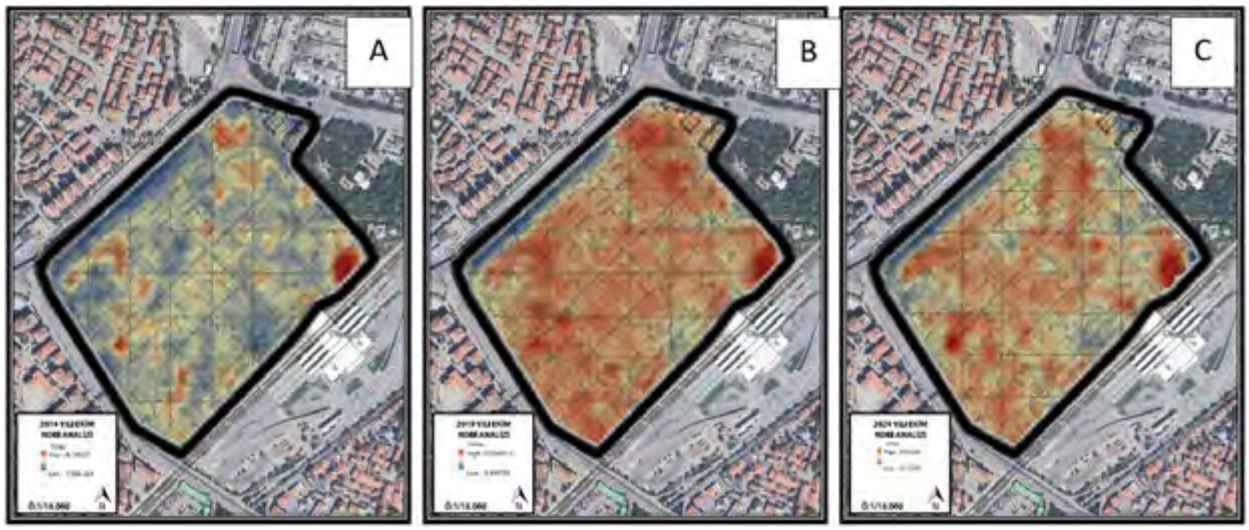

Şekil 19. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDBİ Analizi

Şekil 20. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDBİ Analizi

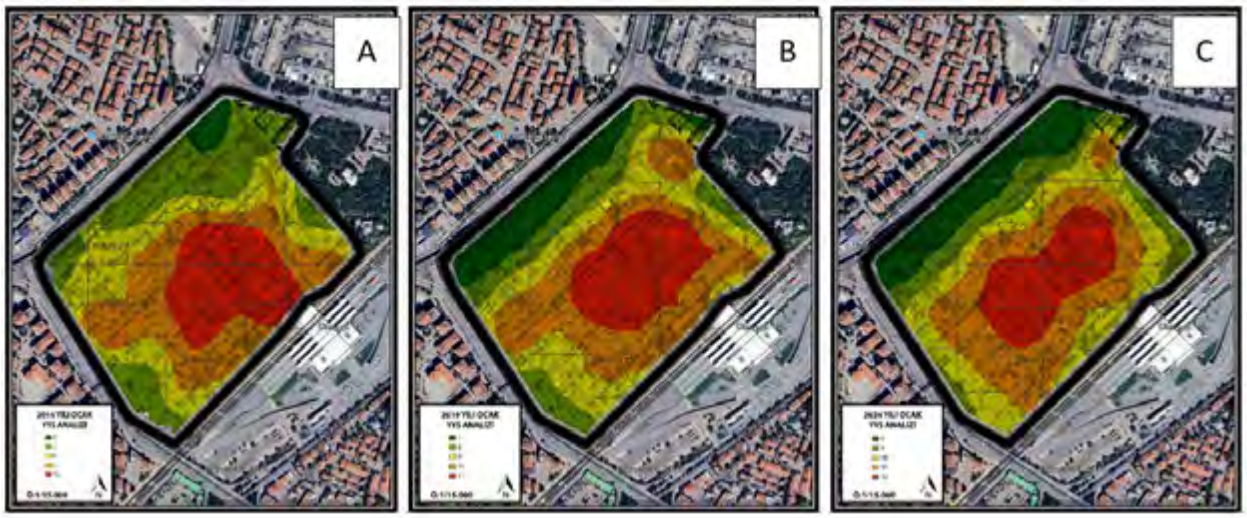

Şekil 21. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDBİ Analizi

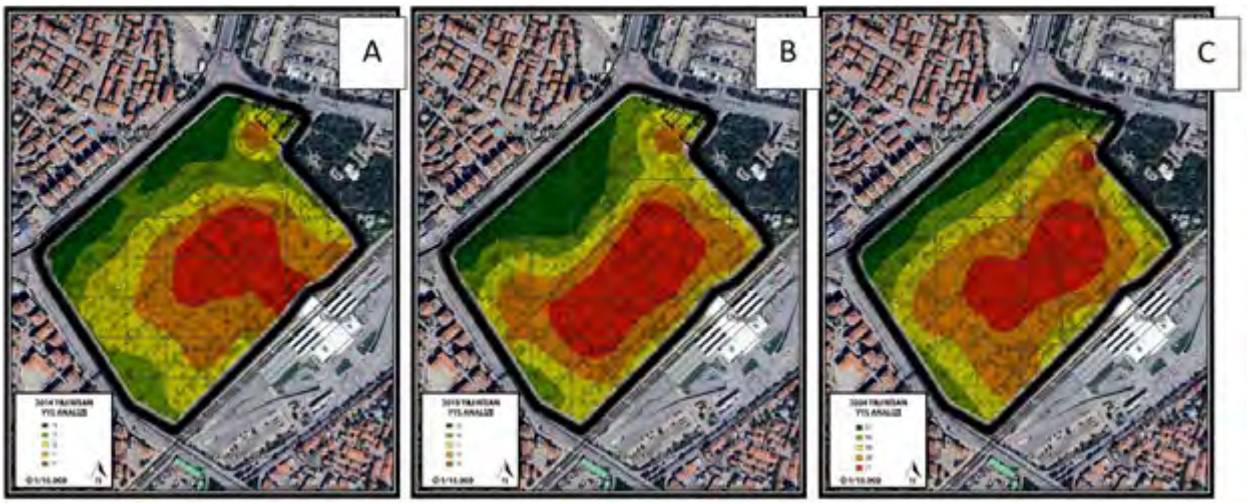

Şekil 22. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDBİ Analizi

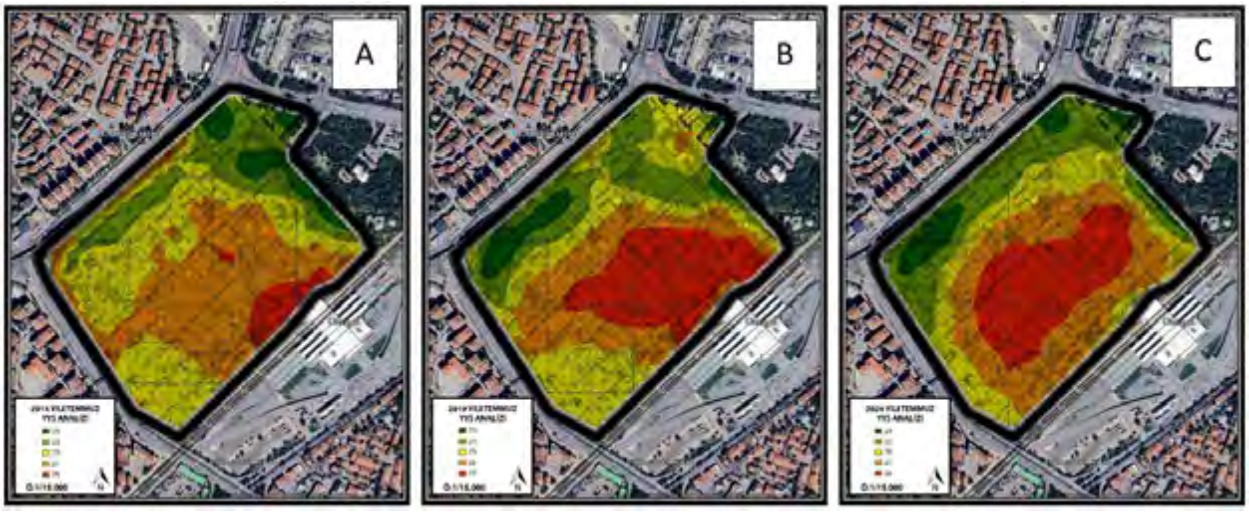
LST analizleri, sanayi bölgesinde yıllar içinde artan yüzey sıcaklıklarını ve kentsel ısı adası etkisini açıkça ortaya koymaktadır. 2014 yılında sıcaklıklar Ocak'ta 4.7 °C, Nisan'da 17.9 °C, Temmuz'da 25.1 °C, Ekim'de ise 16.2 °C olarak ölçülmüş, henüz belirgin bir ısı adası etkisi gözlenmemiştir. 2019 yılında sıcaklıklar yükselerek Temmuz'da 26.8 °C'ye ulaşmış ve geçirimsiz yüzey artışının etkileri hissedilmeye başlanmıştır. 2024 yılına gelindiğinde ise Temmuz sıcaklığı 28.7 °C'ye çıkarak, 10 yılda yaklaşık 3.6 °C'lik bir artış göstermiştir. Bu durum, yoğun yapılaşma ve azalan yeşil alanların bölgenin mikro iklimini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

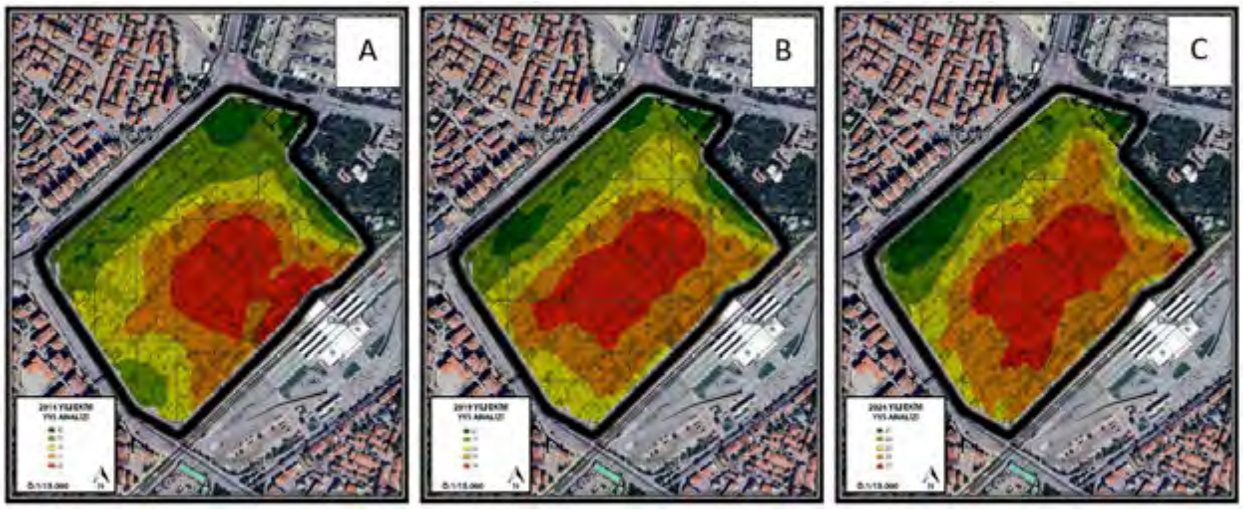

Şekil 23. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı YYS Analizi

Şekil 24. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı YYS Analizi

Şekil 25. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı YYS Analizi

Şekil 26. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı YYS Analizi

Kulesite AVM Çevresi (Kent Merkezi)

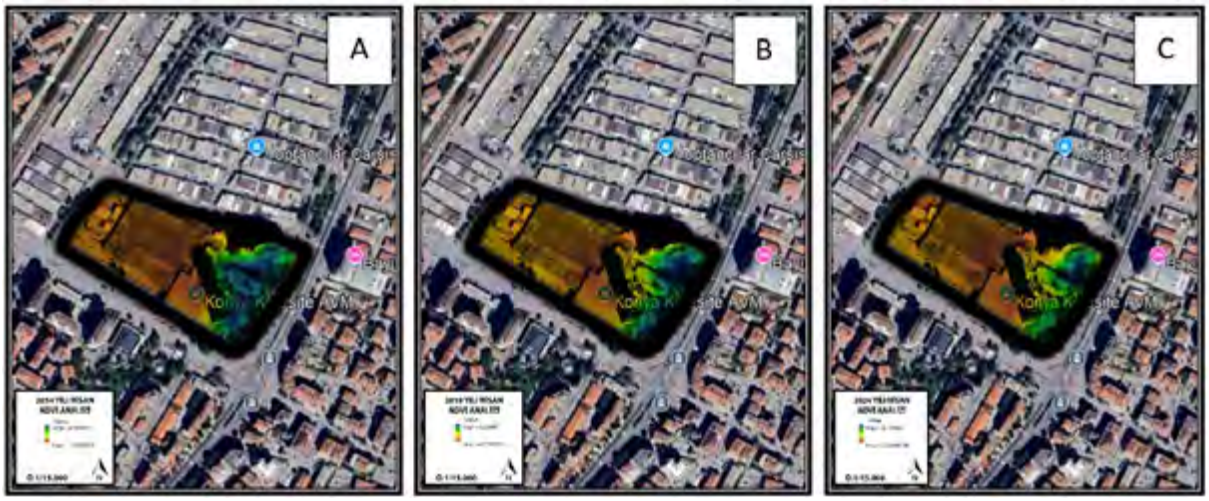
Konya kent merkezinin yoğun yapılaşmaya sahip en önemli odak noktalarından biri olan bu alanda, kentsel ısı adası etkisi en belirgin biçimde gözlemlenmektedir. Alan, yüksek katlı konutlar, alışveriş merkezleri ve ticari yapılar ile karakterize olmuş, geçirimsiz yüzeylerin büyük bir kısmı asfalt, beton ve cam gibi yüksek ısı tutma kapasitesine sahip malzemelerle kaplanmıştır. Bu morfolojik yapı, hem bitki örtüsünün azalmasına hem de termal dengenin bozulmasına neden olmaktadır.

Bölgede yapıların taban alanını tanımlayan TAKS oranı yaklaşık 0,50 civarındadır; bu da yapıların parsellerin yarısını kapladığını göstermektedir. Kat alanı katsayısını ifade eden KAKS değerleri ise genellikle 2,00 ile 2,50 arasında değişmektedir. Bu yüksek KAKS oranı, çok katlı ve yoğun kullanımlı yapılaşmanın varlığına işaret etmektedir. Ticari ve konut işlevlerinin iç içe geçtiği bu alanda, yapı yoğunluğu ile yüzey sıcaklıkları arasında güçlü bir ilişki gözlemlenmiştir.

2014 yılı NDVI analizlerine göre, Ocak ayında değer 0.11, Nisan ayında 0.23, Temmuz ayında 0.18 ve Ekim ayında 0.16 olarak ölçülmüştür. Bu durum, ilkbaharda sınırlı da olsa yeşil doku varlığını, yaz aylarında ise sıcaklık stresi nedeniyle azalma eğilimini yansıtmaktadır. 2019 yılında NDVI değerleri Ocak'ta 0.09, Nisan'da 0.20, Temmuz'da 0.15 ve Ekim'de 0.13 seviyelerine gerilemiş; bu düşüş, bitki örtüsünün zaman içinde zayıfladığını göstermiştir. 2024 yılına gelindiğinde ise Ocak ayında 0.08, Nisan'da 0.17, Temmuz'da 0.12 ve Ekim ayında 0.10 olarak ölçülen NDVI değerleri, sanayi alanındaki yeşil dokunun ciddi şekilde kayba uğradığını ve ekolojik işlevselliğin giderek zayıfladığını ortaya koymaktadır.

Şekil 27. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDVİ Analizi

Şekil 28. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDVİ Analizi

Şekil 29. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDVİ Analizi

Şekil 30. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDVİ Analizi

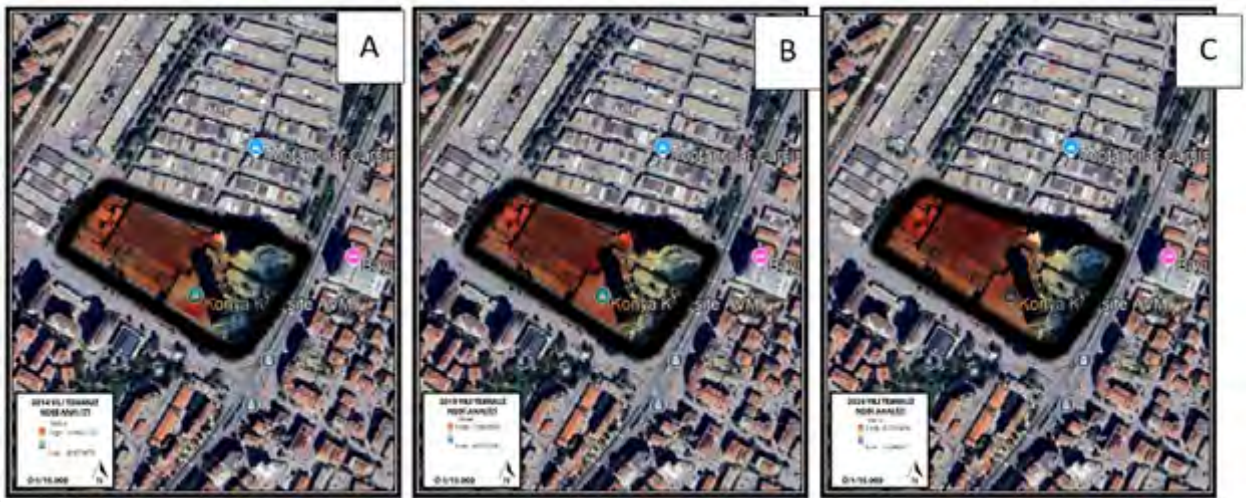
2014 yılında NDBI değerleri Ocak'ta +0.42, Nisan'da +0.44, Temmuz'da +0.45 ve Ekim'de +0.43 olarak ölçülmüş; bu dönemde yapılaşma sınırlı, geçirimsiz yüzey oranı düşüktür. 2019 yılında ise Ocak'ta +0.56, Nisan'da +0.58, Temmuz'da +0.60 ve Ekim'de +0.57 değerlerine ulaşılmış; yapı yoğunluğu artmış, geçirimsiz yüzeylerin yaygınlaştığı görülmüştür. 2024 yılında Ocak'ta +0.68, Nisan'da +0.70, Temmuz'da +0.71 ve Ekim'de +0.69 olarak ölçülen NDBI değerleri, yoğun yapılaşma ve düşük yansıtıcılı yüzey malzemelerinin kent merkezinde baskın hale geldiğini göstermektedir. Bu eğilim, yüzeylerin daha fazla ısı biriktirerek gece boyunca çevreye yaydığı ve kentsel ısı adası etkisini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 31. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDBİ Analizi

Şekil 32. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDBİ Analizi

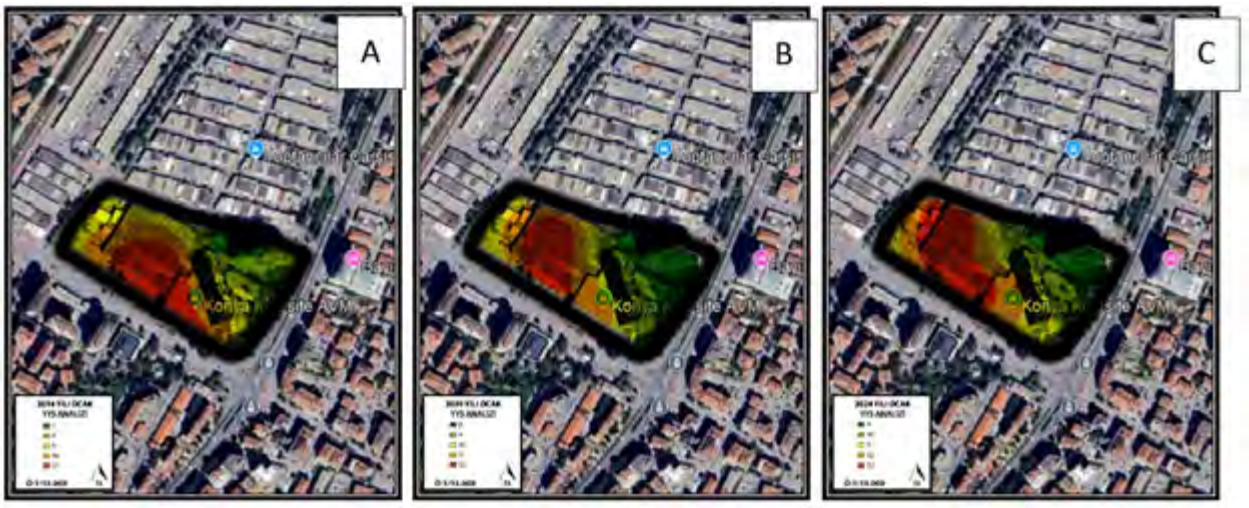

Şekil 33. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDBİ Analizi

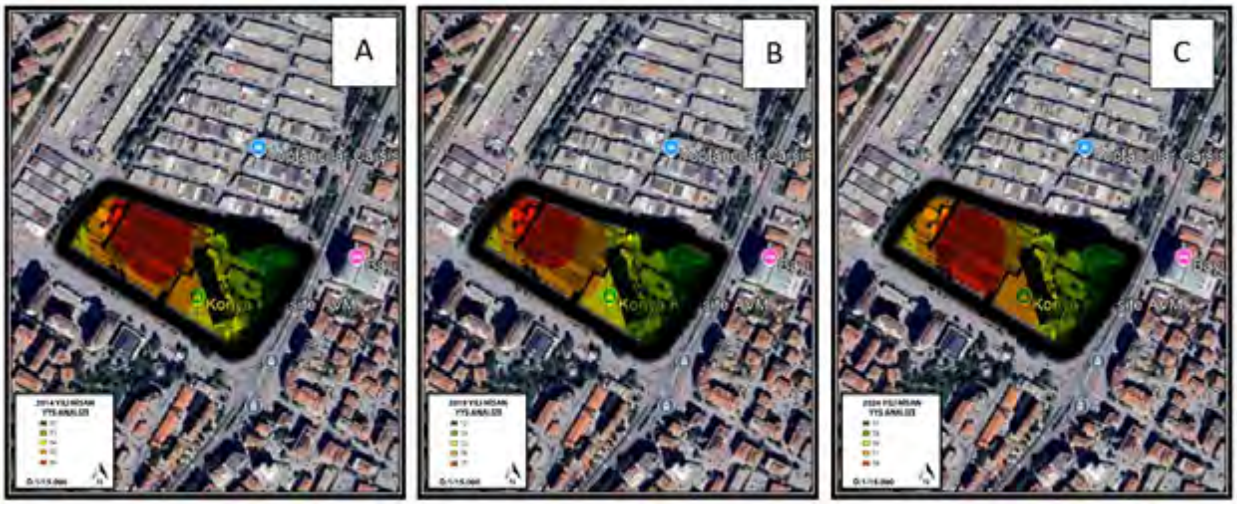

Şekil 34. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDBİ Analizi

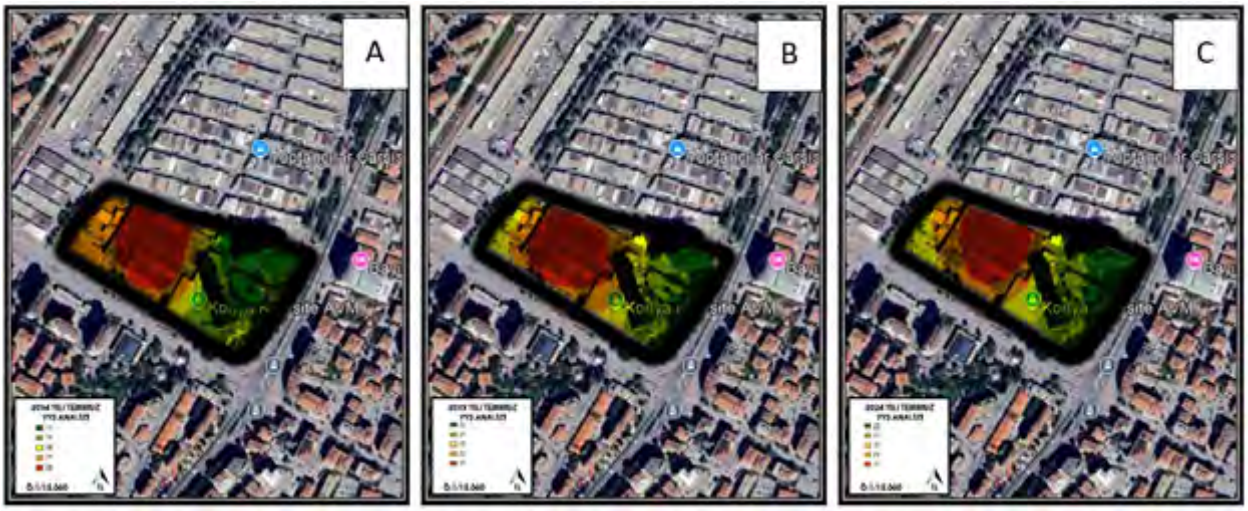
Arazi yüzey sıcaklığı (LST) analizleri yıllar içinde belirgin bir artış göstermektedir. 2014 yılında Ocak ayında ortalama LST 8.1 °C, Nisan'da 18.7 °C, Temmuz'da 28.3 °C, Ekim'de ise 21.5 °C olarak ölçülmüştür. 2019'da bu değerler sırasıyla 9.2 °C, 20.3 °C, 29.7 °C ve 22.8 °C'ye yükselmiştir. 2024 yılına gelindiğinde ise Ocak'ta 10.4 °C, Nisan'da 22.1 °C, Temmuz'da 31.2 °C ve Ekim'de 24.5 °C gibi daha yüksek sıcaklık değerleri kaydedilmiştir. Bu artış eğilimi, özellikle yaz aylarında termal yük birikiminin arttığını, kış aylarında ise yapı malzemelerinin gece boyunca ısıyı tutarak yüzey sıcaklıklarını yüksek tuttuğunu göstermektedir. Sürekli artan yüzey sıcaklıkları, enerji tüketimini yükseltmekte ve kent merkezini iklim değişikliği karşısında daha kırılgan hale getirmektedir.

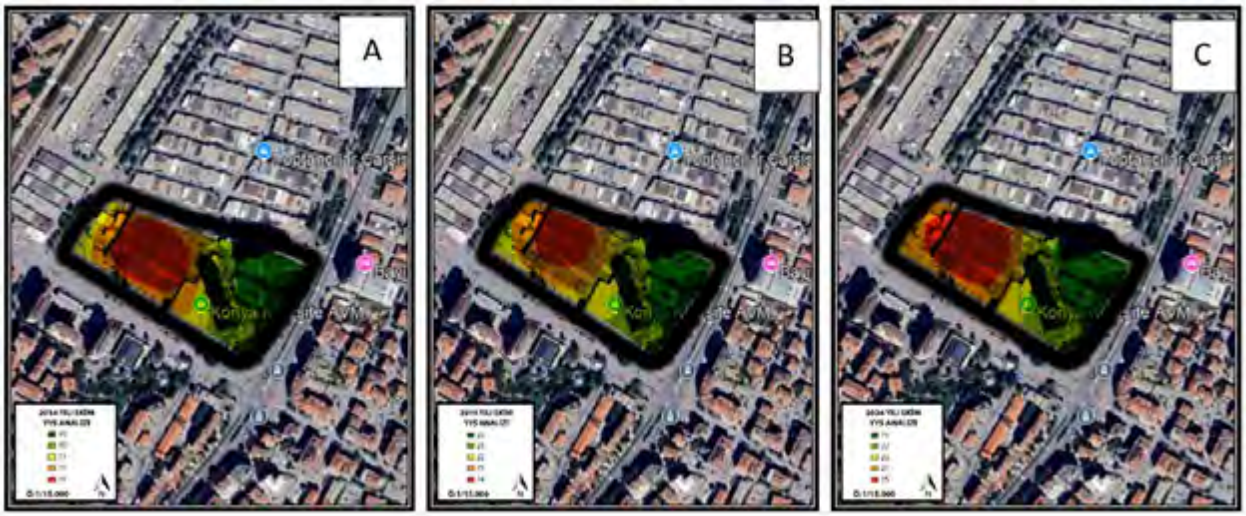

Şekil 35. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı YYS Analizi

Şekil 36. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı YYS Analizi

Şekil 37. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı YYS Analizi

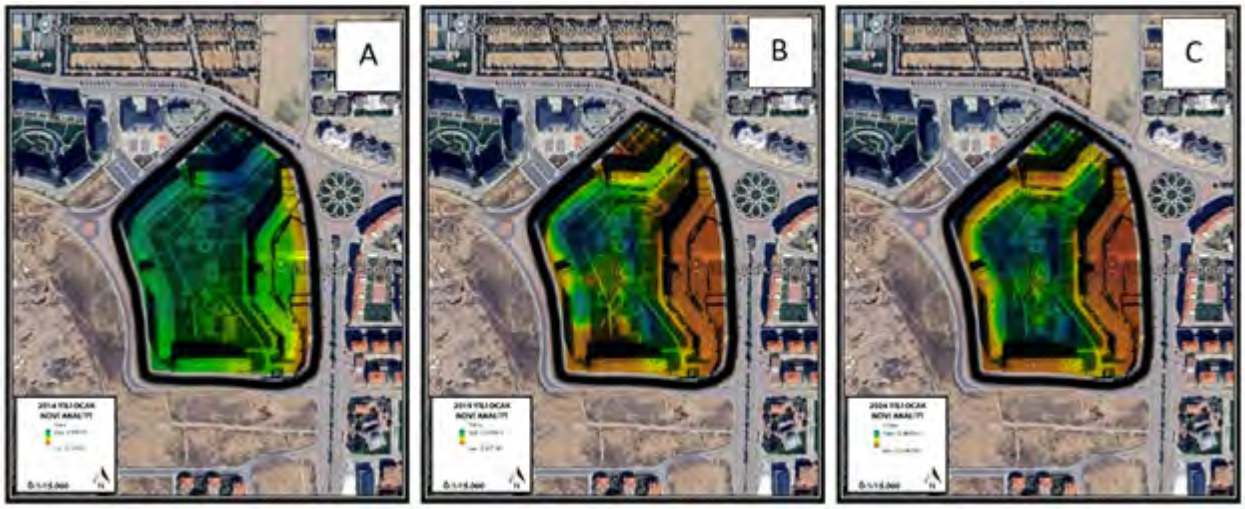

Şekil 38. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı YYS Analizi

Yazır Mahallesi (Yeni Gelişen Kapalı Siteler)

Yazır Mahallesi, Konya kent bütünü içerisinde son yıllarda gelişen ve planlı kentsel yerleşim örneği olarak öne çıkan bir alandır. Bölgedeki mekânsal düzenlemeler, modern konut siteleri, toplu yaşam alanları ve görece geniş tutulmuş yeşil alan entegrasyonu ile karakterize edilmektedir. Bu planlama yaklaşımı, kentsel büyümeye rağmen çevresel sürdürülebilirliğin ve mikroklimatik dengenin belirli ölçüde korunabilmesini sağlamıştır.

Bölgede yapılaşma, genellikle 8 ila 14 kat arasında değişen güvenlikli/kapalı site tipi çok katlı konutlardan oluşmaktadır. Buna karşın, yapı adaları içerisinde geniş yeşil alanlar bırakılmış ve yapılar arası mesafeler korunmuştur. Bu durum, yapı yoğunluğunu sınırlandıran planlama kararlarının etkisini ortaya koymaktadır. Ortalama TAKS değeri 0,20, KAKS değeri ise yaklaşık 1,64'tür. Bu oranlar, yapıların yatayda sınırlı kalıp, düşeyde ise yoğunlaştığını, ancak çevresel boşlukların korunduğunu göstermektedir.

NDVI analizleri, Yazır Mahallesi'nde 2014 yılında özellikle Nisan ayında 0.55, Temmuz'da 0.48, Ekim'de 0.42 ve Ocak'ta 0.30 civarındaki değerlerle sağlıklı bir bitki örtüsünü işaret etmektedir. 2019 yılında bu değerler Nisan'da 0.50, Temmuz'da 0.41, Ekim'de 0.39 ve Ocak'ta 0.28 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2024 yılına gelindiğinde ise Nisan ayında NDVI 0.44, Temmuz'da 0.34, Ekim'de 0.36 ve Ocak'ta 0.26 olarak ölçülmüştür. Zaman içinde görülen bu azalma, artan yapılaşma ve yaz aylarındaki sulama yetersizliğinin bitki örtüsü üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Buna rağmen Yazır Mahallesi, NDVI değerleri bakımından kent merkezi ve sanayi bölgesine göre daha yüksek seviyelerde kalmaya devam etmiş, bu da bölgedeki peyzaj düzenlemelerinin ve yeşil alanların mikroklimayı olumlu yönde etkilemeyi sürdürdüğünü göstermektedir.

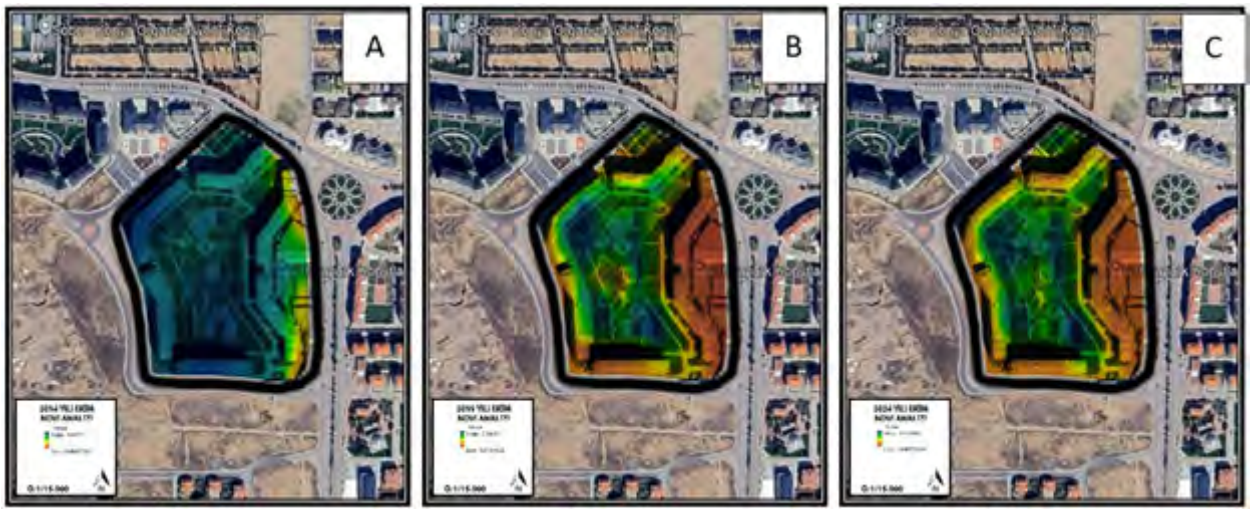

Şekil 39. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDVİ Analizi

Şekil 40. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDVİ Analizi

Şekil 41. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDVİ Analizi

Şekil 42. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDVİ Analizi

NDBI analizlerine göre, 2014 yılında Yazır Mahallesi'nde ortalama değerler Ocak'ta +0.16, Nisan'da +0.17, Temmuz'da +0.18 ve Ekim'de +0.17 civarında ölçülmüştür. 2019 yılında bu değerler sırasıyla +0.22, +0.25, +0.26 ve +0.24 seviyelerine yükselmiş; 2024 yılında ise Ocak'ta +0.32, Nisan'da +0.34, Temmuz'da +0.35 ve Ekim'de +0.33 olarak kaydedilmiştir. Bu artış, yapılaşmanın son on yılda düzenli şekilde ilerlediğini göstermektedir. NDBI değerlerinin diğer bölgelere kıyasla daha sınırlı yükselmesi, yapı yoğunluğundaki artışın planlama ilkeleri doğrultusunda gerçekleştiğini ve yeşil alanların büyük ölçüde korunabildiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 43. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı NDBİ Analizi

Şekil 44. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı NDBİ Analizi

Şekil 45. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı NDBİ Analizi

Şekil 46. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı NDBİ Analizi

LST analizleri, Yazır Mahallesi'nde diğer bölgelere kıyasla daha düşük yüzey sıcaklıkları gözlendiğini ortaya koymaktadır. 2014 yılında Ocak'ta 5.6 °C, Nisan'da 14.2 °C, Temmuz'da 20.8 °C ve Ekim'de 16.9 °C olarak ölçülen sıcaklıklar, 2019'da sırasıyla 6.3 °C, 15.5 °C, 21.7 °C ve 17.6 °C'ye yükselmiş; 2024 yılında ise Ocak'ta 7.1 °C, Nisan'da 17.1 °C, Temmuz'da 22.6 °C ve Ekim'de 18.4 °C seviyelerine ulaşmıştır. Yüzey sıcaklıklarındaki artış oranı düşük düzeyde kalmış, bu da yeşil alan varlığı, geçirgen/emici yüzeylerin kullanımı ve planlı kentsel dokunun, Yazır Mahallesi'nde termal stresin artmasını önlediğini göstermektedir. Özellikle yaz aylarında bitki örtüsünün buharlaşma yoluyla sağladığı soğutma etkisi ve gölgelik alanların fazlalığı, kentsel ısı adası etkisinin baskılanmasında önemli rol oynamıştır.

Şekil 47. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ocak Ayı YYS Analizi

Şekil 48. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Nisan Ayı YYS Analizi

Şekil 49. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Temmuz Ayı YYS Analizi

Şekil 50. (A) 2014 Yılı, (B) 2019 Yılı, (C) 2024 Yılı Ekim Ayı YYS Analizi

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Konya ili özelinde seçilmiş dört farklı kentsel doku tipine sahip bölgede, 2014, 2019 ve 2024 yıllarına ait Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarını kapsayacak şekilde NDVI, NDBI ve YYS (LST) analizlerinin gerçekleştirilmesiyle, kentleşmenin mikroklima üzerindeki etkilerini mekânsal ve zamansal boyutlarıyla değerlendirmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, kentsel doku özellikleri ile mikroklimatik koşullar arasında güçlü ve sistematik bir ilişkinin var olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Doğal zemin örtüsünün nispeten korunabildiği, düşük yoğunluklu ve planlı yapılaşmanın görüldüğü alanlarda (örneğin düşük yoğunluklu konut alanı ve Yazır Mahallesi), NDVI değerlerinin yüksek, NDBI ve LST değerlerinin ise daha düşük seyrettiği tespit edilmiştir. Buna karşın, sanayi bölgesi ve kent merkezi gibi yüksek yapı yoğunluğuna, düşük yeşil alan oranına ve yaygın geçirimsiz yüzey kaplamalarına sahip alanlarda NDVI değerlerinde belirgin düşüşler; NDBI ve LST değerlerinde ise dikkat çekici artışlar gözlemlenmiştir. Özellikle yaz aylarında, kent merkezi ve sanayi bölgesinde ölçülen LST değerlerinin 30 °C'nin üzerine çıktığı ve ısı adası etkisinin şiddetlendiği anlaşılmıştır. Kış aylarında ise bu bölgelerde ısıyı depolayan yapay yüzeylerin etkisiyle LST değerlerinin diğer bölgelere göre daha yüksek kaldığı saptanmıştır.

Yapılan karşılaştırmalar, kentsel planlamanın mikroklimatik koşulları doğrudan etkileyen temel bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Planlı kentsel gelişme modeliyle şekillenmiş Yazır Mahallesi, yeşil alan entegrasyonu ve yapı yoğunluğunun kontrollü tutulması sayesinde, diğer bölgelere kıyasla hem daha düşük yüzey sıcaklığı hem de daha yüksek NDVI değerleri ile mikroklimatik dengeyi görece olarak koruyabilmiştir. Buna karşılık, kontrolsüz yapılaşma ve yetersiz yeşil alan planlaması, kentsel ısı adası etkisini artırmış ve yerel termal konfor koşullarını olumsuz etkilemiştir.

Bu bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- **Yeşil Altyapının Güçlendirilmesi:** Kentsel alanlarda yeşil alanların artırılması, sürdürülebilir peyzaj planlamasıyla birlikte kent dokusuna bütüncül biçimde entegre edilmesi, mikroklimayı iyileştirici etkisi nedeniyle öncelikli bir planlama unsuru olmalıdır.
- **Geçirimsiz Yüzeylerin Azaltılması:** Sert zemin kaplamalarının yoğun olduğu bölgelerde geçirgen/emici malzeme kullanımının yaygınlaştırılması ve doğal su döngüsünü destekleyen çözümlerin uygulanması hem yüzey sıcaklığını azaltacak hem de kent ekosistemini destekleyecektir.
- **Kompakt ve Dengeli Kentsel Gelişme:** Yüksek yoğunluklu yapılaşmanın yerine, daha dengeli TAKS ve KAKS oranlarıyla planlanmış, yeşil altyapıyla desteklenmiş kompakt kentsel modeller benimsenmelidir.
- **Isı Adası Etkisini Azaltıcı Tasarımlar:** Yeşil çatı, dikey bahçe, çatı bahçesi gibi doğa tabanlı çözümler teşvik edilerek kentsel yüzeylerin termal yükü düşürülmeli; özellikle sanayi bölgeleri ve merkezî alanlarda bu tür uygulamalar zorunlu hale getirilmelidir.
- **CBS ve Uzaktan Algılama Destekli İzleme Sistemleri:** Kentsel gelişimin iklimsel etkilerini izleyebilmek adına Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama tekniklerinin belediyeler ve ilgili planlama birimleri tarafından aktif biçimde kullanılması gerekmektedir. Bu sayede, kentsel dönüşüm ve yapılaşma süreçleri bilimsel verilere dayalı olarak yönlendirilebilir.

Sonuç olarak, kentsel doku ve mikroklima arasındaki ilişkinin kent planlaması süreçlerine entegre edilmesi, hem iklim değişikliğinin yerel düzeydeki etkilerinin azaltılması hem de daha yaşanabilir, sağlıklı ve dirençli şehirlerin inşası açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu çalışma, kentsel planlama kararlarının yalnızca fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda iklimsel konforu ve halk sağlığını doğrudan etkilediğini ortaya koymakta ve doğa ile uyumlu bir kentleşmenin gerekliliğine bilimsel bir zemin sunmaktadır.

7. KAYNAKÇA

Akbari, H. M. (2012, April 12). The long-term effect of increasing the albedo of urban areas. Environmental Research Letters, 7(2), 1-11.

Artis, D. A. (1982). Survey of emissivity variability in thermography of urban areas. Remote sensing of Environment, 12(4), 313-329.

Bechtel, B. A. (2015, Şubat 2). Mapping local climate zones for a worldwide database of the form and function of cities. ISPRS International Journal of Geo-Information, 4(1), 200-2019.

Boyko, C. T. (2011). Clarifying and re-conceptualising density. Progress in planning, 76(1), 1-61.

Brahimi, M. B. (2023, November 28). Enhancing urban microclimates: Potential benefits of greenery strategies in a semi-arid environment. Sustainability, 15(23), 1-22.

Bulkeley, H. (2013). Cities and climate change. London, İngiltere: Routledge.

Changnon, S. A. (1996). Impacts and responses to the 1995 heat wave: A call to action. Bulletin of the American Meteorological society, 7(77), 1497-1506.

Deo, R. C. (2017). Forecasting long-term global solar radiation with an ANN algorithm coupled with satellite-derived (MODIS) land surface temperature (LST) for regional locations in Queensland. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 72, 828-848.

Equere, V. M. (2021, June). Integration of topological aspect of city terrains to predict the spatial distribution of urban heat island using GIS and ANN. Sustainable Cities and Society, 69, 1-17.

He, B. J. (2020). Relationships among local-scale urban morphology, urban ventilation, urban heat island and outdoor thermal comfort under sea breeze influence. Sustainable Cities and Society, 60, 1-20.

Huang, S. T. (2021). A commentary review on the use of normalized difference vegetation index (NDVI) in the era of popular remote sensing. Journal of Forestry Research, 32(1), 1-6.
Kim, H. G. (2018, August). Effects of Urban Heat Island mitigation in various climate zones in the United States. Sustainable Cities and Society(41), 841-852.
Nichol, J. &. (2005). Modeling urban environmental quality in a tropical city. Landscape and urban planning, 73(1), 49-58.
Oke, T. R. (1995). The heat island of the urban boundary layer: characteristics, causes and effects. Wind climate in cities, 81-107.
Pearlmutter, D. B. (1999). Microclimatic analysis of "compact" urban canyons in an arid zone. Atmospheric Environment, 33(24-25), 4143-4150.
Poumadere, M. M. (2005). The 2003 heat wave in France: dangerous climate change here and now. Risk Analysis: an International Journal, 25(6), 1483-1494.
Yang, X. C. (2014). A framework for assessment of the influence of China's urban underground space developments on the urban microclimate. Sustainability, 6(12), 8536-8566.
Yin, C. Y. (2018). Effects of urban form on the urban heat island effect based on spatial regression model. Science of the Total Environment, 634, 696-704.
Yuan, F. (2008, December 21). Land-cover change and environmental impact analysis in the Greater Mankato area of Minnesota using remote sensing and GIS modelling. International Journal of Remote Sensing, 29(4), 1169-1184.
Zha, Y. G. (2003). Use of normalized difference built-up index in automatically mapping urban areas from TM imagery. International journal of remote sensing, 24(3), 583-594.

38

SU YÜZEYLERİNİN ACİL DURUM ERİŞİM HATLARI OLARAK KULLANILMA POTANSİYELLERİNİN SAYISAL YÖNTEMLERLE İNCELENMESİ

H. Serdar KAYA[1], Meltem ERDEM KAYA[2]

[1] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hserdarkaya@itu.edu.tr, hserdarkaya@gmail.com
[2] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, erdemme@itu.edu.tr

ÖZET

Kentlerin yer seçimi ve morfolojik karakterlerinin oluşumunu etkileyen en önemli bileşenlerden biri su kaynaklarıdır. Denizyolu ulaşımının geliştiği kentlerde limanlar kentin diğer kentlerle bağlantısını sağlayan, ekonomik ve mekansal büyümeyi hızlandıran unsurlar olmuş, deniz ticaret yollarının sürekliliğini sağlamak için yapay kanallar inşa edilmiştir. Diğer yandan kent içindeki dereler ise karayolu ulaşımının sürekliliğini sağlamak üzere feda edilebilmekte, birçok derenin üzeri kapatılarak taşıt yolu haline getirilmektedir.

Kentsel doku içlerine uzanan dereler kent ekolojisi, ekonomik değer, mikro klima etkisi, balıkçılık ve suyla ilişkili kültürel değerler ile kentsel yaşantı açısından son derece önemli olsa da çoğunlukla estetik özelliğine odaklanılmaktadır. Tüm faydalarına ek olarak özellikle İstanbul gibi aşırı yoğun ve deprem riski altındaki kentlerde acil durum erişim hatları olarak önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada kent içerisindeki su yüzeylerinin acil durum ulaşım hattı olarak kullanılma potansiyelleri incelenmektedir.

İstanbul, Karadeniz, Marmara denizi, Haliç, İstanbul Boğazı, baraj gölleri ve denizi doku içlerine bağlayan dereleri ile su ulaşımı açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Suya bağlı olarak büyüyen kentin 1950'lerden itibaren yaşanan göç dalgası, Boğaz köprüleri ve otoyolların etkisiyle ulaşım odaklı yayılma süreci yaşaması ile suyla ilişki zamanla zayıflamıştır. Derelerin kutu kesitlerle daraltılması, üzerlerinin tamamen veya kısmen kapatılması, sürekliliklerinin kesilmesi, yanlış kot çözümlemeleri gibi durumlar kent içerisinde dereleri görünmez hale getirmiştir (Erdem, Kaya, 2013). Derelerin konumları ve çevre dokulardaki artan yoğunluk, deprem riskleri ile birlikte düşünülünce durumun çok kritik olduğu açıktır.

Dereleri erişilebilirlik kapsamında ele alan bu çalışmada su yüzeylerinin doku ile ilişkileri, çevre doku yoğunlukları, erişilebilirlik özelikleri, topografik özellikler, kıyı özellikleri, iskele, çekek yeri vb. kıyı yapıları ve kamusal açık alan özellikleri morfolojik olarak, CBS araçları ve sayısal yöntemlerle incelenmektedir. Su-kıyı ilişkisinin morfolojik

özellikleri ile bu alanların acil durum erişim hattı olarak kullanılma potansiyelleri değerlendirilmektedir. Bu hatların su ulaşımını destekleyecek şekilde düzenlenmesi kentin depreme duyarlı gelişimi ve deprem sonrası acil durum hizmetlerinin etkinliğinin artırılmasına katkıda bulunacaktır

Anahtar Kelimeler: *Afete duyarlı kent, dereler, CBS, kentsel tasarımda sayısal yöntemler, suyolu ulaşımı*

1. GİRİŞ

Kentlerin oluşum ve gelişiminde coğrafi faktörler ve su kaynakları gibi temel belirleyici olan doğal çevre faktörleri zamanla ikinci planda kalabilmektedir. Özellikle artan nüfus, teknolojik gelişmeler gibi insan kaynaklı faktörler yapılaşmış çevrenin oluşumunda temel belirleyici olurken deprem gibi doğa olaylarının dikkate alınmaması afetle sonuçlanmaktadır. Sık sık yaşanan küçük ve orta düzeyli afetler ve seyrek de olsa defalarca yaşanan büyük ölçekli afetlere rağmen yapılaşma ile ilgili sorunlar, can kayıpları ve ekonomik kayıplar görülmeye devam etmektedir.

Ülkemizde doğal afetler arasında deprem en büyük risklerden biridir. 1900'den 2018'e kadar olan süreçte meydana gelen büyük depremler açısından değerlendirildiğinde Türkiye 77 deprem ile dünya sıralamasında dördüncü sırada yer almakta, her beş yılda bir geniş çapta can ve mal kaybına neden olan bir deprem yaşanmaktadır (Benli ve diğ., 2018). Küresel ölçekte afet ve insani krizlere ilişkin ülkelerin risklerini raporlayan çalışmalardan biri olan Risk Yönetim Endeksine göre ülkemiz 5.0 puan ile yüksek riskli ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye bu endeks puanı ile 191 ülke arasında 45. sırada yer almaktadır. Türkiye yüksek risk grubunda yer alan bir ülke olmakla birlikte son yıllarda risk endeksi artma eğilimde olan bir ülkedir. Doğal kaynaklı afetler bakımından da en yüksek risk 9.3 puanla deprem olarak öne çıkmaktadır (Benli ve diğ., 2018)

Afetler söz konusu olduğunda önceliğin afet sonrası ne yapılabileceği değil risk azaltma önlemleri yönünde değiştiği gözlemlenmekte ve risk azaltma başarılı bir afet yönetiminin de temeli olarak ele alınmaktadır (Benli ve diğ., 2018) Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi 2015-2030 (UN, 2015) kapsamında ülkelerin afet risklerini azaltmak birincil öncelik olarak belirlenmiştir. Risk yönetimi kapsamında geliştirilecek planlama ve stratejik kapasite geliştirme faaliyetleri ile depreme dirençlilik sağlanması, deprem sonrasında ilk müdahalelerin etkin bir şekilde yapılabilmesi ve iyileştirme çalışmaları için son derece önemlidir (Gunderson, Holling, 2001; Okay, 2018; Tezer, 2012). Diğer yandan yanlış yer seçimi kararları, artan nüfus yoğunluğu, hızla büyüyen ve yayılan kentleri afetlere karşı kırılgan ve hassas bir duruma sokmaktadır. Yetersiz planlama, imarsız yapı stoku, düşük inşaat kalitesi fay hatları üzerinde kurulu yerleşimler için risk seviyesini daha da arttırmaktadır. İstanbul da bu koşulların bir arada görüldüğü en yoğun yapılaşmış ve nüfus olarak en büyük olan kenttir. Bu nedenle bu çalışmada İstanbul örnekleminde büyük yıkıma neden olabilecek bir depremin ardından işlevini yitirecek ulaşım hatlarına alternatif olarak mevcut acil durum ulaşım ağının etkinlik alanını genişletebilecek bir alternatif olarak doku içlerine erişen Haliç gibi su hatları ve derelerin kullanılma potansiyellerini değerlendirmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda deprem riski, nüfus ve ekonomik büyüklüğüyle Türkiye'deki en kritik şehir olan İstanbul'un merkez bölgesindeki derelerin disiplinler arası bir yaklaşımla incelenerek seçilen bir dere için deprem gibi bir afet sonrasında erişim

amaçlı kullanım potansiyelinin değerlendirilmesi, mavi-yeşil altyapı sistemini geliştirecek mekansal çözüm önerileri geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Tarih boyunca şiddetli depremlerle yüzleşen İstanbul, aşırı yoğun yapılaşması ve sorunlu mimari envanteri ile büyük risk altındadır. Depremlerde deprem anındaki kayıplar kadar deprem sonrası sağlık müdahalelerinin gecikmesi, temiz suya erişilememesinden kaynaklı hastalıkların da önemli düzeyde kayıplara yol açtığı bilinmektedir. Olası bir depremde yapıların yıkılması sonucu birçok yolun kapanması (İBB Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü, 2009) büyük sorunlara yol açacaktır. Nitekim 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olup 10 ili etkileyen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremlerden günler sonra bile erişilemeyen alanlar, kapanmış yollar olması depremden sonraki süreçte de büyük kayıplara neden olmuştur. Bu nedenle İstanbul gibi deprem riski, yüksek nüfus değerleri ve artan yoğunluklarına rağmen iyileşemeyen yapı envanteri nedeniyle olası büyük bir depremde büyük yıkımların görülebileceği şehirler için deprem sonrasında ihtiyaç duyulan hizmeti götürmek, kurtarma faaliyetlerinin etkinliğini artırmak üzere alternatif çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Mevcut koşullarda depremi kontrol etmek mümkün olmadığı ve yıkımları azaltma konusunda da çabaların yetersiz kaldığı düşünülerek bu çalışmada olası yıkımların neden olacağı kayıpları azaltmaya yönelik somut önlemlerin neler olabileceği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda afet sonrası acil durum erişim olanaklarına ilişkin risklerden dolayı erişilebilirliği artırarak afet sonrası can kayıplarının azaltılmasına odaklanılmıştır. Kent içindeki dereler bu açıdan önemli bir potansiyeldir. Derelerin acil durum erişim hattı olarak kullanılması önerisi dere hatları ve yakın çevrelerini kapsayan mekansal çözümleri gerektirmektedir. Böylece sel ve taşkın gibi afet risklerinin azaltılması, deprem sonrası iyileşme sürecine katkıda bulunulması, doğaya duyarlı ve sağlıklı bir kentsel mekan sunulması gibi çok boyutlu faydalar elde edilebilecektir.

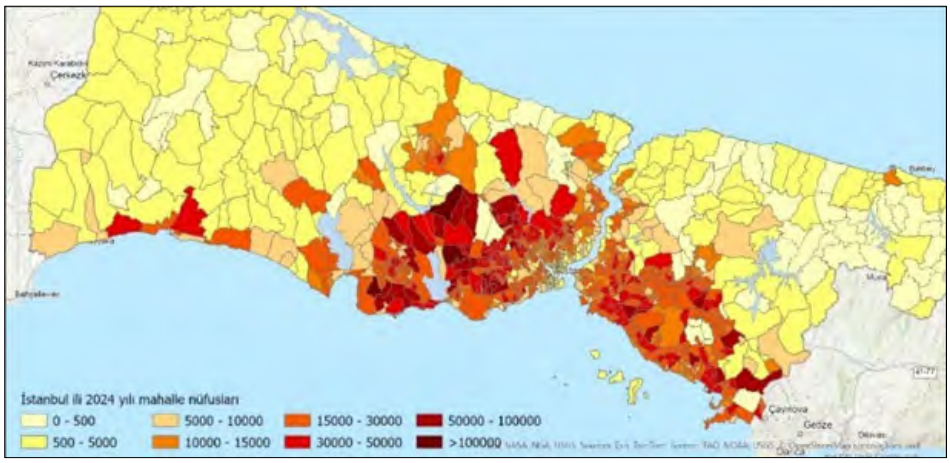
Deprem riski, nüfus ve ekonomik büyüklüğüyle Türkiye'deki en kritik şehir olan İstanbul'un merkez bölgesindeki dereler ve çevre dokuları incelenerek, Kağıthane deresinin deprem gibi bir afet sonrasında erişim amaçlı kullanım potansiyeli değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın ayrıca kentsel açık alanların birbirine bağlanması, mavi-yeşil sistemin geliştirilmesi ve su kaynaklarının korunmasına katkıda bulunacağı, öngörülmektedir. Derelerin ulaşım amaçlı olarak kullanılabilmesi için, dereleri besleyen yüzey ve yer altı su hatlarının da önemine dikkat çekilmiş olacak, kentteki yapılaşmanın bu kaynakları dikkate alarak gelişmesi ve kamu bilincinin doğal su kaynaklarının korunması yönünde gelişmesine de olumlu katkısı olacaktır. Birleşmiş Milletler Sosyal Gelişim Hedefleri kapsamında dayanıklı kentler için 10 temel hedef ve bu hedeflerle ilişkili kentsel tasarım ilkeleri tanımlanmıştır (Vaništa Lazarević ve diğ., 2018). Bu hedeflerden ikincisi dayanıklı kentsel ulaşım, yedincisi dayanıklı kentsel yeşil alanlar olarak tanımlanmaktadır. Derelere yönelik olarak önerilen bu çalışma, bu iki hedef açısından da kritik önem arz etmektedir.

2. İSTANBUL VE DEPREM

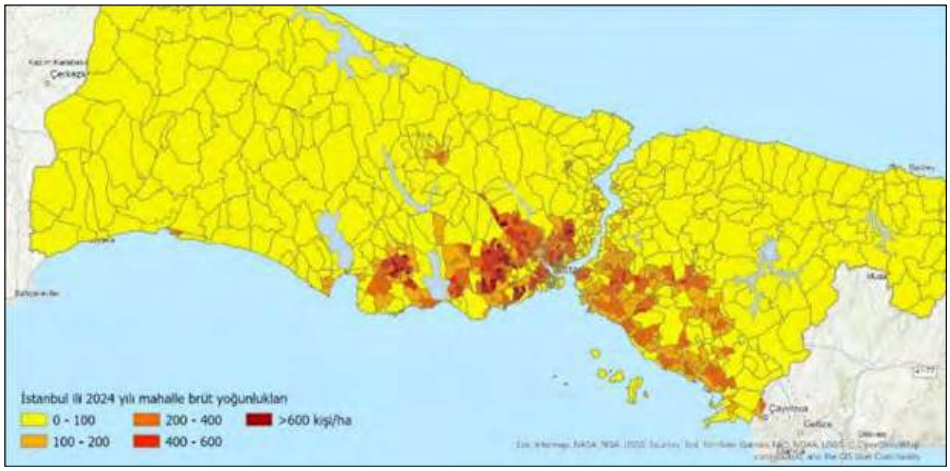
Ülkemizde doğal afetler arasında deprem en büyük risklerden biridir. Yakınından Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın geçtiği İstanbul da deprem tehlikesine karşı önlem alınması en kritik olan şehirlerden biridir.

2.1. Deprem Riski ve Kentsel Doku

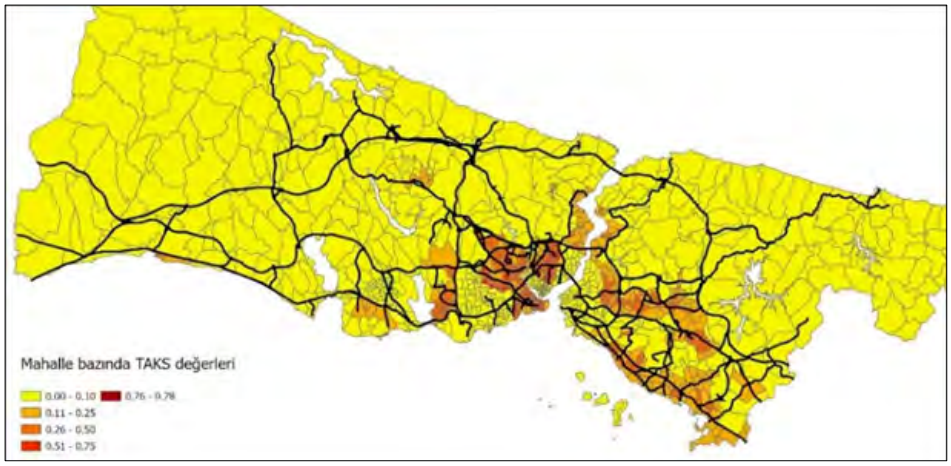
Deprem riski taşıyan kentte zemin durumundan kaynaklı zayıflıklar, yüksek nüfus ve yapılaşma yoğunlukları, yapı envanterinin sorunlu olması, ulaşım-erişim problemleri riski artırmaktadır. Mahalle bazında ortalama nüfus (Şekil 1), nüfus yoğunluğu (Şekil 2), TAKS (Şekil 3) ve KAKS (Şekil 4) değerlerine bakıldığında çeperler dışında kalan tüm kentsel alanda yoğunlukların yüksek olduğu görülmektedir.

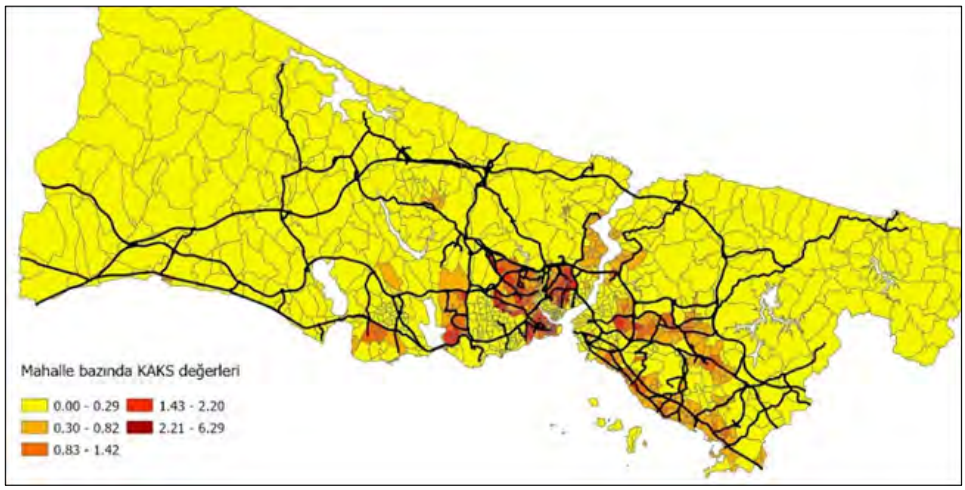

Şekil 1. Mahalle bazında nüfus değerleri

Şekil 2. Mahalle bazında ortalama nüfus yoğunlukları

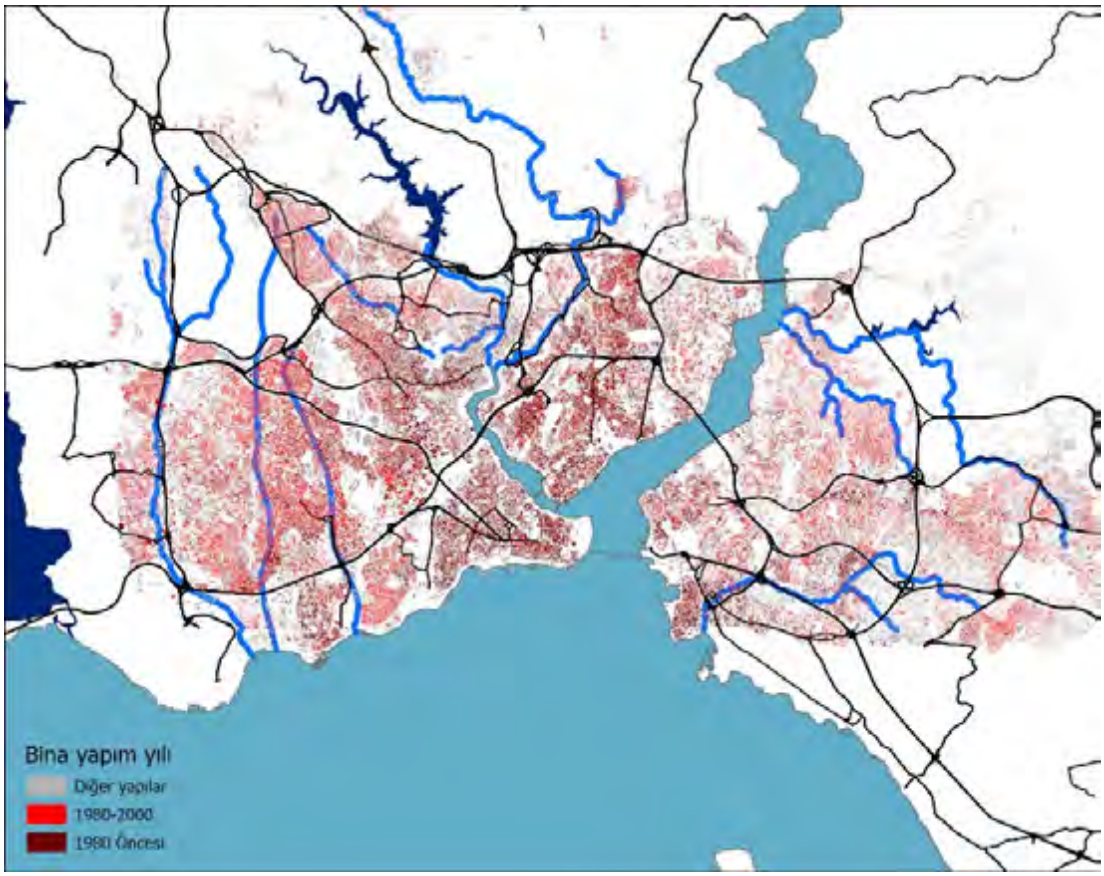

Şekil 3. Mahalle bazında ortalama TAKS değerleri

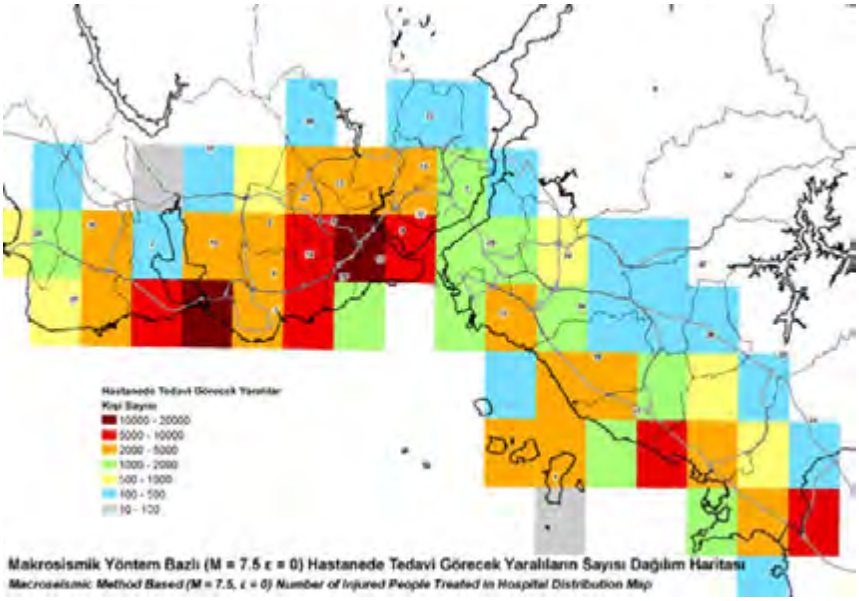

Şekil 4. Mahalle bazında ortalama KAKS değerleri

Yoğunluklarla birlikte açık alanların azlığı, yolların darlığı, eski ve tarihi yapıların daha fazla oluşu, hareketli topografya nedeniyle erişilebilirliğin zorlaşması gibi faktörler de düşünüldüğünde özellikle Tarihi Yarımada, Beyoğlu, Şişli, Kağıthane, Kadıköy, Üsküdar gibi tarihi bölgeleri içine alan merkez bölgenin son derece hassas olduğu söylenebilir. Bu bölgede 1980 yılı öncesi ve 1980-2000 yılları arasında yapılan yapıların da kayda değer düzeyde olduğu görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Merkez bölgede yapım yıllarına göre binalar

Olası bir depremin ardında hastanede tedavi görmesi gerekecek yaralı sayısına yönelik tahmin çalışması da Tarihi Yarımada ve Beyoğlu bölgesi ve çevresinin kırılganlık düzeyini göstermektedir (Şekil 6) (İBB Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü, 2009). Söz konusu çalışmada yolların kapanma durumu da incelenmiştir. Binaların yol üzerine yıkılması sonucu yol genişliğinin 3m.'den az kalması durumu yol kapanması olarak tanımlanmaktadır.

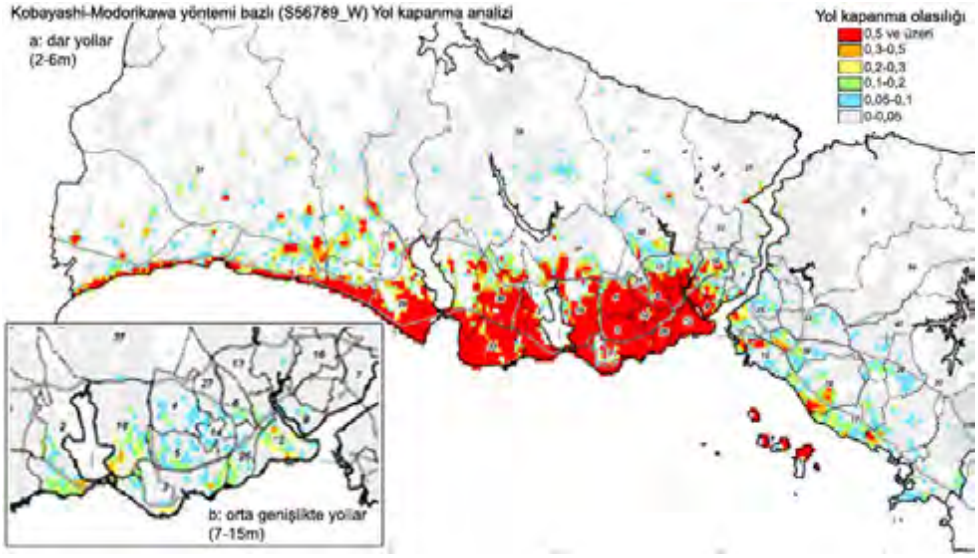

Şekil 6. Mw=7,5 büyüklüğündeki bir deprem sonrası hastanede tedavi görecek yaralı sayısı dağılımı (İBB Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü, 2009)

2.2. Acil Durum Ulaşım Ağı

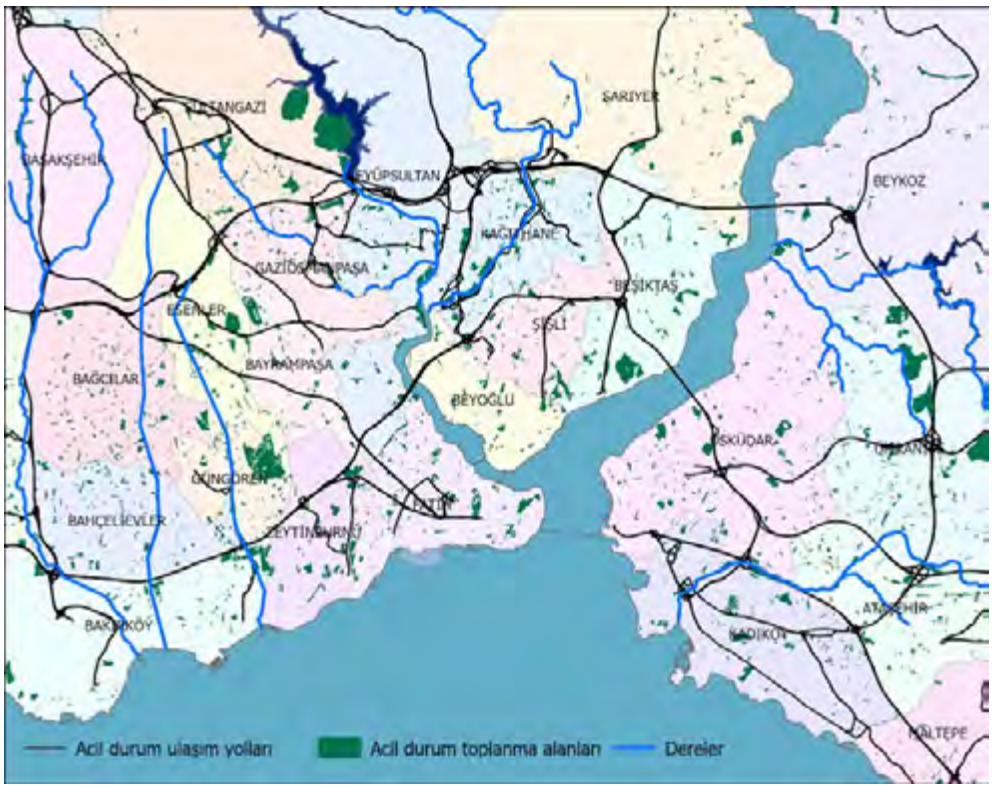
İRAP İstanbul kapsamında, AFAD koordinasyonunda ildeki kamu ve özel kurumların katılımlarıyla yapılan çalıştayda, muhtemel ve en kötü olasılıklar olmak üzere karayolu, havayolu ve denizyolu kazalarına ilişkin farklı senaryolar üzerinde durulmuştur. Olası İstanbul depreminde, İstanbul Havalimanı yolcu terminali ve D-020 karayolu, TEM ve Kuzey Marmara Otoyolu bağlantı yolları gibi İstanbul Havalimanı erişim yollarının hasar görebileceği, Terminal binasında bölgesel yıkıntılar olabileceği, yaralanma ve can kayıpları yaşanabileceği öngörülmüştür (AFAD, 2020).

İstanbul'da alt kademe ulaşım ağında belirgin değişimler olmamasına rağmen artan yapılaşma yoğunlukları normal zamanlarda dahi erişilebilirliği güçleştirmektedir. Yol genişlikleri, yapı yükseklikleri ve bina envanteri birlikte değerlendirildiğinde üçünde de büyük sorunlar olduğu görülebilmektedir. Şiddetli bir depremde yolların kapanma olasılıklarının incelendiği çalışma, ulaşım aksları açısından durumun ne kadar kritik olduğunu göstermektedir (Şekil 7) (İBB Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü, 2009).

Şekil 7. İstanbul için Kobayashi-Modorikawa yöntemi bazlı yol kapanma analizi (İBB Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü, 2009)

İstanbul için acil durum ulaşım ağı olarak belirlenen hatların ana arterlerden oluştuğu görülmektedir. Toplanma alanları ise çoğunlukla mevcut parklar ve kamusal açık alanlardır. Bu nedenle haritada homojen olarak dağılmamakta, her yere erişim sağlayamamaktadır (Şekil 8). Toplanma alanlarının artırılması, deprem sonrasında toplanmak için yeterli büyüklükte ve tüm konutlardan erişilebilir olacak şekilde düzenlenmeleri önemlidir.

Şekil 8. Acil durum toplanma alanları, ulaşım yolları ve dereler

Özellikle Bağcılar, Bahçelievler, Güngören ilçelerinde doku içerisinde acil durum ulaşım hatlarındaki eksiklik çok belirgindir. Dereler ve yakın çevrelerinin düzenlenmesi halinde erişilebilirliğe büyük katkıları olacağı açıktır. Bunun için öncelikle üzeri kapatılarak karayolu haline getirilen derelerin üzerlerinin açılarak dere en- kesitlerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Kağıthane ilçesinde ise Kağıthane Deresi'nin büyük oranda üzeri açık olması, kenarından geçen yollarla erişilebilirlik ve deprem sonrası toplanma alanı açısından mevcut durumda bile önemli bir potansiyel sunduğu görülebilmektedir. Diğer yandan dereyi çevreleyen karayolu olsa da bu yolların bağlandığı yollar ve araçların da zarar görme olasılığı düşünülünce büyük bir deprem sonrasında ciddi düzeyde erişilebilirlik sorunları yaşanacağı öngörülebilir. Bu noktada karayoluna alternatif ve tamamlayıcı olarak su hatları erişim ağını genişleterek karayolu ağı ile entegre olursa kritik rol üstlenebilir.

3. ACİL DURUM ERİŞİM HATTI OLARAK KENT DERELERİ

Kent içerisinden geçen dereler doğal ortamlarından farklı yapısal karakter göstermektedirler. Havza alanının %10'dan daha büyük bir kısmı yol, çatı ve diğer yüzey uygulamaları sonucunda geçirimsiz yüzeylerle kaplı olan dereler "kent dereleri" olarak tanımlanmaktadır (Findlay, Taylor, 2006). Havza alanının %10 ve daha fazla oranlarda yapısallaşması dere sisteminin bozulmasına işaret etmektedir.

Kent içindeki derelerin ekolojik potansiyeli, mikro klimaya etkisi, rekreatif alan olarak kullanımına yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Dinç, Bölen, 2014; Erdem, Kaya, 2013; Kaya, Kaya, 2014). Akarsuların ulaşım ve lojistik amaçlı kullanımı şehirlerin tarihiyle paralellik göstermekte, özellikle sanayi devriminden sonra ürünlerin dağıtımı için temel bir ulaşım yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Erie kanalında olduğu gibi (North, 1900) yeni kanallar yapıldığı da görülmektedir. Seul'de bulunan Cheonggyecheon deresinin üzeri 1900-1958 yılları arasında askeri, hijyen ve taşkın önleme gibi nedenlerle kapatılarak ulaşım aksı haline gelmiş, zamanla kent merkezinin oldukça yoğun ana arteri durumunda iken yıllar sonra tekrar üzeri açılmıştır (Şekil 9). Çok şeritli ana arterin şerit sayısı azaltılarak dere rekreatif bir alan haline gelebilmiştir (Chung ve diğ., 2012). Bu çalışma da kent içi ulaşım ihtiyacının çözülmesi için derelerin üzerini kapatan yaklaşımın aksine dünyada da örnekleri görülen derelerin genişletilmesi, doğal en kesitleriyle ekolojik ve rekreatif potansiyellerinin artırılması yaklaşımı ile uyumlu bir yaklaşım sergilemektedir.

Şekil 9. Cheonggyecheon nehrinin restorasyondan önce ve sonrası durumu (Chung ve diğ., 2012)

Dere ve kent ilişkisi coğrafi, ekolojik ve kültürel açıdan değerlendirilebilir. Kent kimliğine, kentsel mekan kalitesine ve morfolojik biçimlenmeye olan katkısı, koridor, bağlantısallık, su kalitesi, habitat değeri, biyo-çeşitlilik, materyal akışı gibi ekolojik özellikleri, sunduğu ekosistem hizmetleri (Tedarik, Düzenleme, Destekleme ve Kültürel Hizmetler), peyzaj değeri, estetik değerler, gürültü kontrolü, kentsel ısı adası etkisinin azaltılması, rekreasyonel kullanım değerleri gibi çeşitli potansiyeller barındırmaktadır.

Dünyadaki örneklerden farklı olarak bu çalışmanın özgün ve güçlü yanı dere hatlarını ekolojik ve rekreatif amaçlara ek olarak acil durum erişim hatları olarak kullanmayı önermesi, üç amacın birlikte çalışmasını sağlayacak bir yaklaşım sunmasıdır.

Çoğunlukla mevcut karayolu ulaşımın afet durumunda erişilebilir olacağı varsayılmakla birlikte bu yolların, köprüler ve acil durum araçlarının zarar görerek kullanılamaz hale geldiği durumlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Bir araştırmada Amerika'da ulaşıma uygun 20000 kilometreden uzun ve federal yönetim tarafından korunan su yolu olduğu ve bunların acil durum erişimi için önemli potansiyel sunduğu belirtilmekte, aşağı Mississippi nehri için acil durum mavna sistemi önerilmektedir (Nachtmann ve diğ., 2012). Bu noktada kentin iç kesimlerine ulaşan derelerin mevcut yollarla birlikte acil durum erişim hattı olarak kullanılma potansiyeli ihmal edilmemelidir. Bu çalışmada yerleşmeler su yolu acil durum indeksi (WES) ile değerlendirilmektedir. Bu indeks yerleşmenin seyrüsefere elverişli iç su yoluna erişilebilirlik, nüfus, sosyal kırılganlık, afet riski, tıbbi hizmetlere kısıtlı erişim, kaynaklara kısıtlı erişim, ulaşım modlarına kısıtlı erişim kriterleriyle puanlanarak belirlenmektedir (Nachtmann ve diğ., 2012). Diğer bir çalışma iç su yolları ile tıbbi hizmetlerin verilmesine yönelik bir indeks (WEMS) önermektedir (Nachtmann, Pohl, 2013) Bu çalışmalarda iç su yollarında mavnalarla afet sonrasında hizmet götürülme ihtiyacının belirlenmesine, yerleşmelerin hassasiyetlerinin değerlendirilmesine odaklanılmaktadır. Önerilen çalışmada ise dere ve yakın çevrelerinin morfolojik özellikleri incelenerek derelerin deprem gibi bir afet sonrasında erişim amaçlı kullanım potansiyelleri araştırılırken normal zamanlarda da kentsel yaşam kalitesini artıracak, kentteki mavi-yeşil altyapı sistemini geliştirecek mekansal çözüm önerileri ve kıyı tasarım tipolojileri geliştirilerek kentin dayanıklılığının ve doğaya duyarlılığının artırılması amaçlanmaktadır. 2014 yılında İstanbul'da Havza alanı dışında kalan ve Boğaziçi, Haliç, göller ve Marmara Denizine dökülen derelerin incelendiği bir çalışmaya göre İstanbul'da derelerin %85'i doğal vasfını kaybetmiş veya kaybetmek üzeredir (Dinç, Bölen, 2014). Önerilen proje ile kent içindeki dereler üzerindeki kentleşme baskısının da azalacağı, doğal niteliklerinin gelişeceği öngörülmektedir.

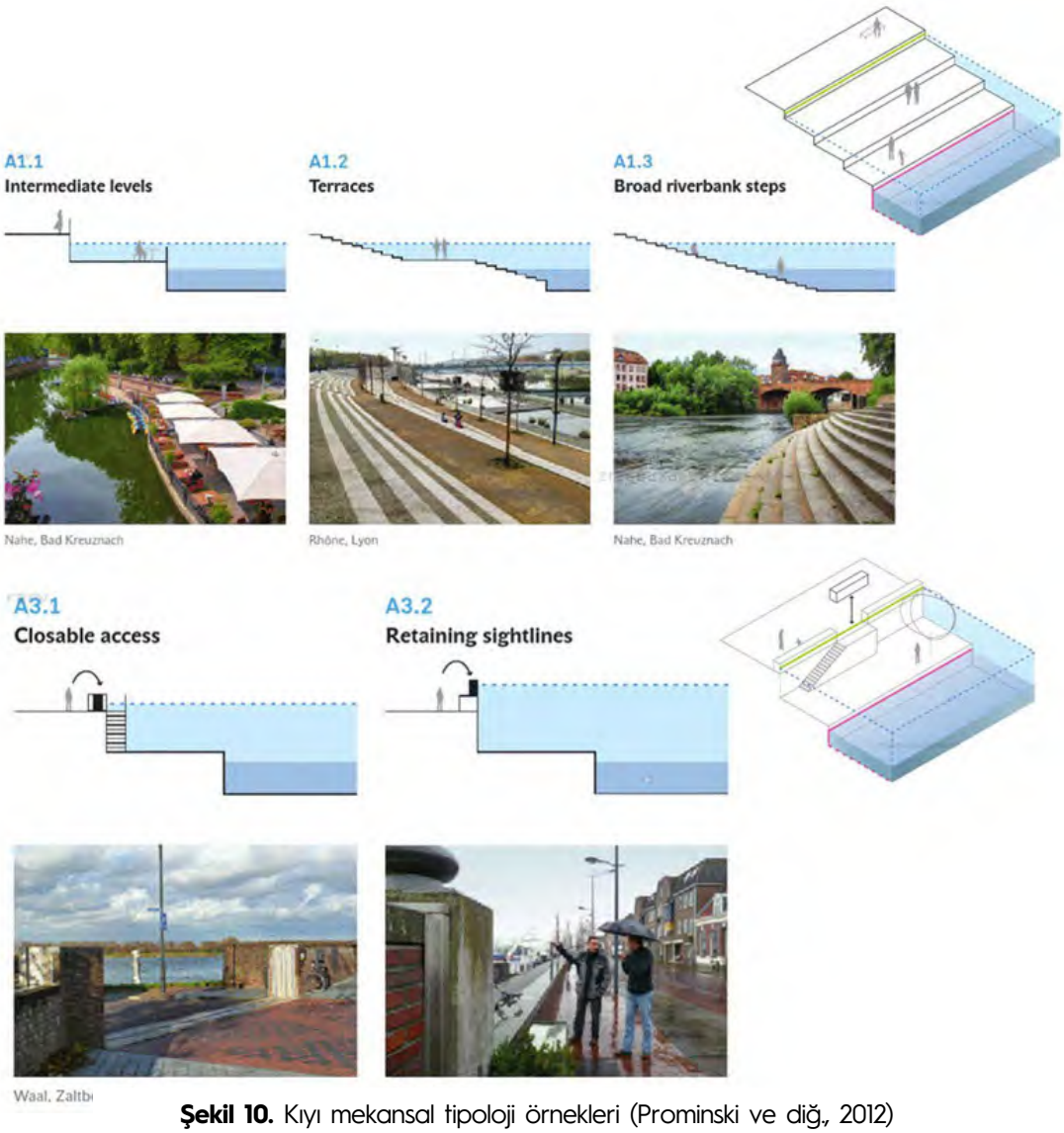
Derelerin acil durum erişim potansiyeline yönelik kısıtlı sayıda çalışma bulunmakta ve doku içi su yollarının acil durum hizmeti verme potansiyeli "yerleşmenin doku içi su yoluna uzaklığı", "mavna kaynağına yakınlık", "nüfus büyüklüğü", "sosyal kırılganlık", "afet riski" ve "sağlık hizmetlerine ve diğer kaynaklara kısıtlı erişim", "ulaşım modlarına kısıtlı erişim" (Farrokhvar ve diğ., 2011; Nachtmann, Pohl, 2010) gibi kriterlerin kullanıldığı görülmektedir. Burada belirtilen sosyal kırılganlık indeksi de "kişisel zenginlik", "yaş", "yapılaşmış çevre yoğunluğu", "tek ekonomik sektöre bağımlılık", "konut stoku ve kiracı oranı", "meslek" "etnik yapı" ve "altyapı şeklinde sınıflanmıştır (Farrokhvar ve diğ., 2011; Nachtmann, Pohl, 2010).

Hem doğal hem de yapısal bileşenleri barındıran melez karakteriyle kent dereleri, kentin daha geniş hidrolojik sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Kent dereleri, yukarı havza bölgelerinden gelen suyun aşağı havza bölgelerine doğru aktığı, mekânsal olarak sınırlandırılmış, yapay olarak kontrol edilen hidrolik altyapılar, kentleri ve bölgeleri tüm havza alanlarına bağlayan doğrusal/lineer uzanımlı ekosistem

bileşenleridir (Prominski et. al. 2012). Kıyı dokusunun dere ile kurduğu ilişkiyi sistematik bir şekilde inceleyerek tasarımla bütünleştiren çalışmada çeşitli tasarım çözümleri önerilmektedir (Şekil 10) (Prominski ve diğ., 2012):

Bu kapsamda su ile etkileşime açık, erişilebilir, derenin lineer uzanımlı morfolojisini takip eden, taşkın anında suyun hızını yavaşlatan, suyu emen, bitkisel katmanları barındıran, dere boyu farklı aktivitelere hizmet edebilecek mekansal tipolojiler önerilmiştir. Afet öncesi ve sonrası kullanım ve taşkın kontrolü sağlayan mekansal tipolojiler aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Prominski ve diğ., 2012):

1. Lineer mekansal uzanımlar- Kademelenme, teraslar, geniş basamaklar
2. Dere kıyı çizgisine dik mekansal açılımlar- merdivenler, teraslar,
3. Değişen su seviyesine adapte olan mekanlar- yüzen adalar, yüzer iskele, demirli gemiler
4. Artan su seviyesini tolere edebilecek mekanlar- su altı basamakları, adım taşları, bitkisel cepler
5. Su üzeri yapılar- balkonlar /locals, çıkmalar, havada asılı patikalar
6. Kontrollü geçişlere hizmet eden yapılar-kapanabilir geçişler, görüşü kapamayan duvarlar

Şekil 10. Kıyı mekansal tipoloji örnekleri (Prominski ve diğ., 2012)

Öneri tipolojilerin kıyı boyunca sistematik olarak yerleştirilmesi, kıyıdaki kamusal açık alan özellikleri ve yerleşme dokusundaki kritik işlevlerle entegre olacak şekilde düzenlenmesiyle karayoluna alternatif veya tamamlayıcı olarak dereden dokuya güvenli erişim noktaları tanımlamak mümkündür.

Derelerin acil durum erişim hattı olarak kullanılabilme potansiyelinin belirlenebilmesi için derenin çeşitli açılardan incelenmesi gerekmektedir: Hidrolojik yapı, jeomorfolojik ve fiziksel bariyerler, çevresel kısıtlar, yasal ve kurumsal faktörler, altyapı ve erişilebilirlik, sosyo-ekonomik ve operasyonel faktörler dere hattı ile ilgili temel faktörlerdir (Nachtmann, Pohl, 2010, 2013).

Hidrolojik yapı; minimum derinlik (küçük botlar için min. 0,6m gibi), genişlik (manevra için en az 5m gibi), sezonluk akış değişkenliğinin düzenli olması ve kuru sezonda bile dere ulaşımının mümkün olabilmesi, güvenli seyrüsefer için yaklaşık 1-5 m^3/s akıntı oranı, çok hızlı veya yavaş olmayan akıntı hızı olması, rota üzerinde şelale, baraj, birikinti, vb. fiziksel engellerin olmaması gibi özellikleri içermektedir. Jeomorfolojik ve fiziksel bariyerler ise kıvrım sıklığı, eğim, kıyı stabilitesi, aşınmalar gibi güçlendirme gereken durumları kapsamaktadır. Çevresel kısıtlar; korunacak alanlar ve hassas habitatlar, su kalitesinin minimum sağlık standartlarının üzerinde olması, sedimentasyon oranının motor pervanelerini tıkama olasılığı gibi faktörlerdir. Yasal ve kurumsal faktörler derenin ulaşım için kullanılmasına ilişkin yasal elverişlilik, mülkiyet durumu faktörlerini içermektedir. Kıyı ve yakın çevresine erişimde mülkiyet kısıtlamaları olmaması, kamusal alanların olması son derece önemlidir. Altyapı ve erişilebilirlik, erişim noktaları, çıkış alanları, erişimi kolaylaştıran açık rampa, kıyı, iskele gibi elemanların varlığı, yanaşma noktalarının varlığı ve niteliği, acil durum kurtarma ve bakım rotalarının varlığı gibi özellikleri içerir. Sosyo-ekonomik ve operasyonel faktörler ise insan, hayvan, mal ve ekipman taşınma ihtiyacı, derenin kritik konumlar ve işlevleri bağlaması, taşkın veya kaza riskleri gibi özellikleri içermektedir.

Bu çalışmada İstanbul'daki derelerin acil durum erişim potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik yöntem önerilmektedir. Önerilen yöntemle erişim potansiyeli "dere hattı özellikleri, "dere kıyısının doğal özellikleri", ve "dere çevresi yerleşme dokusu özellikleri" olmak üzere üç ana başlıkta "risk faktörü" ve "dere potansiyeli" açılarından değerlendirilmektedir. Erişim hattı, dere hattı ve karaya çıkış noktalarının düzenlenmesini gerektirmektedir. Böylece doku içine erişim noktaları ile deprem sonrası hizmet verilmesi mümkün olacaktır.

Dere hattı analizi: derelerin hidrolojik ve hidrolik karakterinin belirlenmesi (Aksoy ve diğ., 2016), uzun dönem ve ekstrem akış rejimlerinin modellenmesi, seyrüsefere izin verecek derinlikler dikkate alınarak, derelerin yılın ne kadarlık bölümünde "seyrüsefere uygun" "seyrüsefere uygun değil" şeklinde sınıflandırılabileceğinin tespiti önemlidir. Dere hattı hidrolik analizlerinde Hec-Ras, FLO-2D yazılımları yaygın olarak kullanılmaktadır (Çanta ve diğ., 2022).

Dere kıyısı analizi: Kıyı genişliği, eğim, yüzey suyu akış hatları, taşkın sınırı, kıyı kullanımı, dere kıyısından dokuya bağlantı noktalarının sayı ve dağılımı, arazi örtüsü, dere çevresinin taşkın açısından güvenliği ve acil durum ulaşımında erişim noktalarının değerlendirilebilmesi için önemlidir.

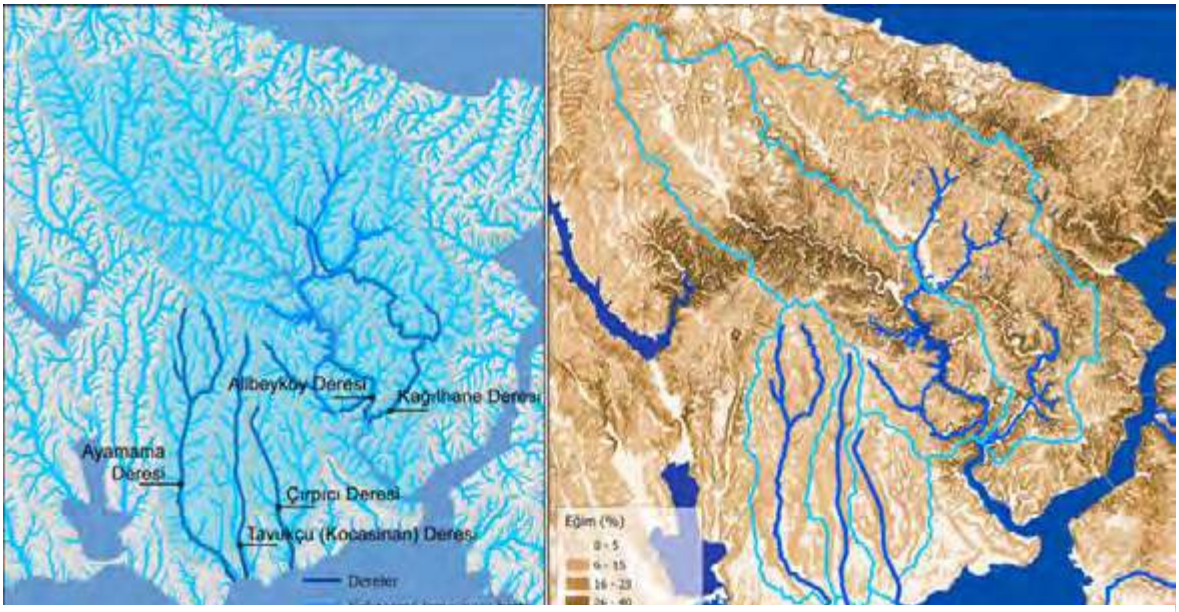
Dere çevresi doku analizi: Doku özellikleri, arazi kullanım, jeolojik yapı ve deprem durumu, zemin özellikleri, nüfus ve nüfus yoğunluğu, yapı özellikleri (kat sayısı, yapılaşma düzeni, yaş) ve yapılaşma yoğunluğu, ulaşım ve erişilebilirlik, arazi kullanım, kamusal açık alan sistemi ile değerlendirilmelidir.

İstanbul'da kamusal açık alanların yetersizliği ve deprem toplanma alanı olarak belirlenen açık alanların yetersizliği bilinmektedir (Çatalbaş ve diğ., 2023).

3.1. İstanbul Dereleri

İstanbul'un tarihi ve eski yapı envanterinin, yapılaşma ve nüfus yoğunluklarının en yüksek olduğu merkez bölge içinde yer alıp doku içlerine doğru uzanan dereler Avrupa yakasında yer alan Ayamama Deresi, Çırpıcı Deresi, Alibeyköy Deresi, Kağıthane Deresi ve Tavukçu (Kocasinan) Deresi'dir. Özellikle Alibeyköy ve Kağıthane dereleri kuzey ormanları ve kuzeydeki kırsal yerleşmelere doğru uzayan geniş bir havza tanımlamaktadır.

Derelerin afet sonrasında maksimum kişiye erişimini kolaylaştırmak hedeflendiğinden dereler arasından seçim yapılırken dere uzunluğu ve erişebildiği nüfus iki temel belirleyici olarak alınmış, İstanbul'daki yapılaşma yoğunluğu ve nüfusun fazla olduğu ilçelerde yer alan derelere odaklanılmış, il sınırları içinde yer alan diğer dereler kapsam dışında tutulmuştur. İlk aşamada literatür araştırması ve derelerin acil durum erişim hattı olarak kullanılma potansiyelini değerlendirmeye yönelik temel parametrelerin belirlenmesinin ardından kentin en yoğun yapılaştığı merkez bölgede yer alan dereler (Şekil 11) incelenmiştir. Yapılaşmanın yoğun olduğu merkez bölgesindeki dereler Avrupa yakasında Ayamama Deresi, Çırpıcı Deresi, Alibeyköy Deresi, Kağıthane Deresi ve Tavukçu (Kocasinan) Deresi, Anadolu yakasında ise Kurbağalı dere, Küçüksu Deresi ve Göksu Deresidir. Bu dereler arasında en yüksek potansiyele sahip ve çevre dokunun da deprem açısından hassas olduğu derelerden biri olan Kağıthane Deresi örneklem alanı olarak seçilmiştir.

Şekil 11. Yoğun kent dokusu içine uzanan dereler ve topografya

İstanbul'un riskin yüksek olduğu merkez bölgesindeki dere uzunlukları 4000m. ile yaklaşık 30.000m. arasında değişmektedir (Tablo 1). Diğer yandan boğaza açılan derelerde olduğu gibi derelerin

barındırması gereken ekolojik katmanlardan arındırılarak kutu kesitlerle daraltılması, yönlerinin değiştirilmesi, üzerlerinin tamamen veya kısmen kapatılması, sürekliliklerinin kesilmesi, dere kıyısına yönelik yanlış müdahaleler, yanlış kot çözümlemeleri gibi durumlar kent içerisinde dereleri görünmez hale getirmiş (Erdem, Kaya, 2013), ekolojik potansiyellerinin açığa çıkmasını kısıtlamıştır.

Tablo 1. Dere yaklaşık uzunlukları (Cbs verisinden hesaplanmıştır)

Dere	Uzunluk
Kurbağalı dere	15603
Küçüksu deresi	11162
Göksu deresi	4149
Ayamama deresi	28356
Çırpıcı deresi	10712
Alibeyköy deresi	14664
Kağıthane deresi	10435
Tavukçu (Kocasinan) Deresi	15380

4. KAĞITHANE DERESİ'NİN ACİL DURUM ERİŞİM HATTI OLARAK KULLANILMA POTANSİYELİ

Kağıthane deresi Haliç ve kuzey ormanlarını birbirine bağlayan doğal bir koridordur. Dolayısıyla bu hat Haliç ile birlikte Tarihi yarımada ve Beyoğlu, Şişli, Kağıthane bölgelerine erişimi kolaylaştırmayı sağlarken aynı zamanda kentin tarihi merkezinden kuzeye doğru ekosistem servislerinin sağlandığı bir hat oluşturmaktadır. Haliç'in deniz yolu ulaşımında kullanılıyor olması ve şehir hatlarının Boğaz ile bağlantıyı sağlaması Kağıthane Deresi'nin Boğaz ve Marmara denizini de kapsayan deniz yolu ulaşım sistemine entegre edilmesi açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Haliç ulaşımına entegre olabilmesi, Kağıthane ve Alibeyköy Deresi'nin sadece acil durumda değil, normal zamanlarda da ulaşım amaçlı kullanımına imkan verebilir.

4.1. Dere Çevresi Yerleşme Dokusu Özellikleri

Kağıthane Deresi, Alibey Deresi, Riva Deresi gibi akarsular KD-GB ve KB-GD doğrultuda zikzaklı bir morfolojik yapıya sahiptir ve bu yapı makaslama fayı olarak adlandırılmakla birlikte"söz konusu zikzaklı morfolojinin, akarsuların ve eski akarsu vadilerini izleyen Boğaz ve Haliç'in, fay ve eklem gibi zayıflık zonlarını izlemesiyle geliştiği" belirtilmektedir (Kağıthane Belediyesi, 2023). Bu çalışmada öncelikle Kağıthane deresinin çevresinde yoğun yapılaşmanın olduğu Haliç ile TEM arasındaki kısmına odaklanılmıştır. Çevresinde olası bir depremde hasar görme ihtimali yüksek bir doku olmakla birlikte dere hattının geniş olması, dere çevresinde geniş yeşil alanları, kamu işlevlerini ve ticari işlevleri barındırması,ı (Şekil 12) deprem toplanma alanı olma dışında da çeşitli hizmetlerin verilmesi, taşkın, pandemi, kuraklık gibi çeşitli afetler açısından önemli potansiyeller sunmaktadır.

Dere çevresinde zemin yüzeyi yapılaşma ve yollarla geçirimsiz hale getirilmiş, bazı noktalarda dere kapalı kesit haline dönüştürülmüştür (Şimşek, 2024). Bu tür çözümler derenin doğal döngüleriyle uyumlu değildir ve taşkın açısından da güvenli ve ekolojik çözümler sunmamaktadır. Dere çevresinin kamulaştırılması, taşkın riski altındaki yapıların kaldırılması, dere en-kesitinin doğallaştırılarak çevre dokunun geçirimli yeşil yüzeyler haline getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kent dokusunda da yeşil alan ve geçirimli yüzeylerin arttırılması, Kağıthane deresinin kollarının da beslenmesi ve dokudan dere ve kollarına atık su deşarjının önlenmesi gerekmektedir.

Şekil 12 . Kağıthane Deresi çevresi arazi kullanım durumu

4.2. Dere Kıyısı Özellikleri

Kağıthane deresi farklı kıyı tipolojilerine sahiptir. Ulaşım amaçlı olarak kullanılmadığından iskele benzeri yapılar bulunmamaktadır. Sudan karaya çıkış noktaları, yanaşma iskeleleri, rampalar ulaşım için önemli olmakla birlikte basamaklar, eğimli yüzeyler, kıyı hattındaki genişlemelerle oluşacak mikro habitat alanları günlük yaşam ve çevre kalitesi için önemli olan, su ile etkileşim açısından zengin mekanlar üretebilecek tipolojilerdir. Çoğunlukla kutu kesit şeklinde yapay hale getirilmiş olduğundan su ile kara arasında kot farklı bulunmakta, dere vadisi genellikle geniş olduğundan dere kenarı Haliç'ten TEM hizasına kadar düz olsa da zaman zaman yüksek kot farkları bulunduğundan kıyının tek veya karşılıklı iki yanında şevler görülmektedir (Şekil 13).

Dere çevresinin topografyasının da etkisi ile oluşan dokunun derenin iki yakasında dereye paralel uzanan ulaşım hatları ile bu hatlara doğru uzayan doku iç yolları bulunmaktadır. Kıyının iki yakası çeşitli noktalardan köprülerle birbirine bağlanmaktadır.

Şekil 13. Kağıthane Deresi ve kollarında farklı kıyı tipleri

Haliç'e açılan kısımlarda hafif eğimli doğal kıyı, kutu kesit olarak düzenlenen kuzey kesimlerinde istinat duvarı şeklinde kıyı tipleri görülmektedir (Şekil 14). Dere ile ilişki çoğunlukla kopuktur. Birçok yerde eğim ve parapetlerle su-kara erişiminin kesildiği görülmektedir.

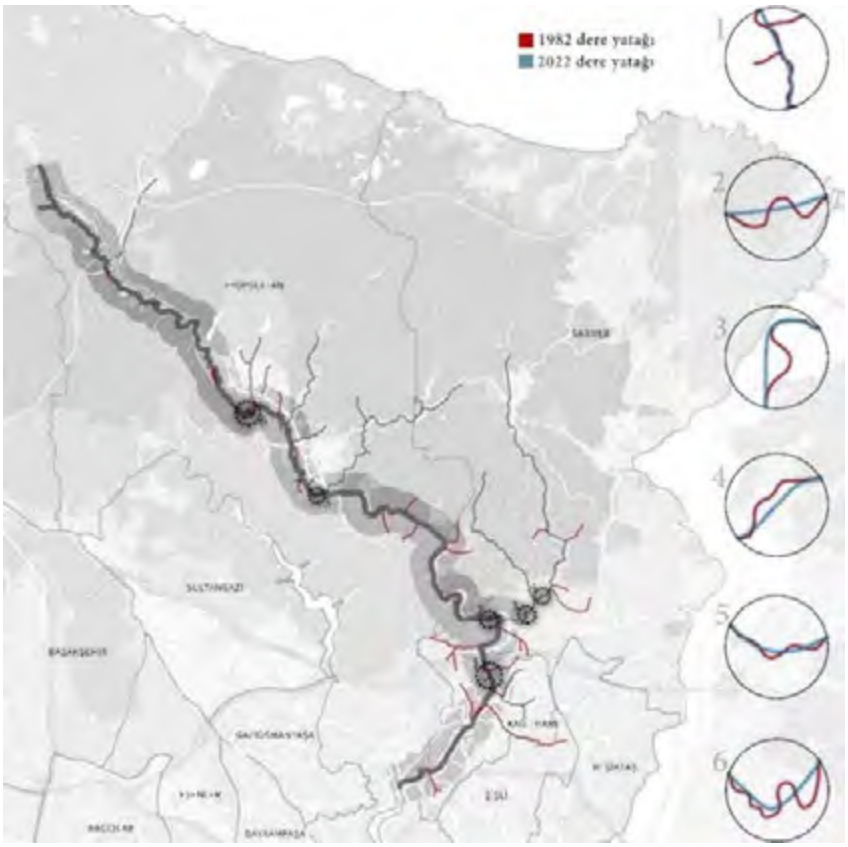

Şekil 14. Kağıthane Deresi kıyı özellikleri

4.3. Dere Hattı Özellikleri

Kağıthane Belediyesi faaliyet raporunda; *"Kâğıthane Deresi, ilçenin en önemli akarsuyudur. Antik adı Barbyssos olan ve geçmişte güzellikleriyle efsane durumundaki dere; ne yazık ki 1950'lerle birlikte kirlenmiştir. Akış debisi mevsimlere göre düzensizlik arz eder. Doğal akışını günümüzde kaybetmiş olan Keçi Deresi ve paralelindeki Galata Deresi, Kâğıthane deresine ilçe sınırları içerisinde dâhil olan derelerdir."* şeklinde bir ifade yer almaktadır. Dere hattı boyuna eğimi %0.15 tir. DSİ tarafından yapılan çalışmaya göre 500 yıllık debi, Q500=263m3/sn ile 274m^3/sn arasında değişmektedir (Yüksel ve diğ., 1999). Kağıthane deresi yatağı 1982 yılında toplam 32.800m. uzunluğu sahipken, 2022 yılında 28.800m uzunluğuna kadar düşmüştür. Dere yatağı uzunluğunda kollarıyla birlikte %12 oranında azalma saptanmaktadır (Şimşek, 2024). Derenin Haliç'e açılan kısımda genişlik 70 metreye yaklaşmaktadır ve ana hatta en dar yeri 12m.'nin üzerindedir. Yan kollarda ise genişlik 8m civarında, en dar yeri 4m. civarındadır. Bu boyutlar yan kolların bile genişlik açısından ulaşıma elverişli olacak şekilde düzenlenebileceğini göstermektedir. 1999 yılında derenin yıllık ortalama debisi (Q) 1,559 m3/s, sürüntü debisi (Qs) 99,35 ton/gün, toplam debi (QT) 420,17 ton/gün olarak belirtilmiştir (Yüksel ve diğ., 1999).

Dere çevresindeki yapılaşma ve arıtma tesislerinin yapılaşma hızına yetişememesi sanayi ve evsel atıklarla derede su kirliliğine yol açmaktadır. Aynı zamanda yapılaşma dere geometrisini de değiştirmektedir. Zaman içinde çeşitli noktalarda derenin eğrisel hattının düzleştirilip geometrik hale geldiği, kısaldığı görülebilmektedir (Şekil 15)..

Şekil 15. Kağıthane Deresi'nde menderes kaybı yaşayan noktalar (Şimşek, 2024)

Dere üzerinde çok sayıda köprü de bulunmaktadır. Köprülerin alt kotu ile su üst kotu arasındaki mesafenin de su ulaşımına uygun hale getirilmesi önemlidir. Haliç ile TEM arasındaki yaklaşık 10540 metrelik kısımda 13 noktada derenin üzerinden köprü geçmektedir. Bunlardan Fil Köprüsü tarihi değeri de olan bir köprüdür ve köprünün geçtiği noktada derenin genişliği 38m., su yüzeyinden yüksekliği 1,5 metredir (Şener, Şener, 2015). Ayrıca bir noktada yaklaşık 186 metrelik bir kısmın üzeri kapatılmıştır. Köprülerle birlikte toplamda bölümün yaklaşık 392 metresinin üzeri kapalıdır. Üzeri kapalı olan kısımların açılması, acil durum erişimi açısından son derece kritiktir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Aşırı yoğun yapılaşması, kentsel büyümeyle aynı oranda gelişmeyen ulaşım ağı ve yapı envanterindeki sorunlar nedeniyle İstanbul'da yaşanması olası bir büyük depremin ardından yapılacak kurtarma ve destek faaliyetlerinde ciddi sorunlar yaşanacağı öngörülebilmektedir. Derelerin deprem acil durum erişim amaçlı kullanım açısından potansiyeli olduğu görülmekle birlikte bazı derelerin üzerinin tamamen kapatılmış olması, dere çevresi koruma bandının 10m.'ye kadar daraltılmasının yasal olarak mümkün olması, kara ile entegrasyonu sağlayacak mekansal tasarımların olmayışı çözüm gerektiren sorunlardır.

Kağıthane deresinin en-kesit olarak yeterli olması, çevresinde yeşil alanlar ve kamu yapıları olması ise önemli avantajlarıdır. Bazı noktalarda derenin üzerinin kapatılmış olması sorun oluştursa da dere geneline yansıyan bir sorun değildir ve dere üzerinin tekrar açılması mümkündür. Böylece dere boyunca kuzeye doğru kesintisiz su yolu ulaşımı sağlaması mümkündür.

Dere hattı ve yakın çevresinin deprem acil durum erişim hattı olarak kullanılabilecek şekilde düzenlenmesi birkaç temel müdahaleyi gerektirmektedir: Dere en-kesitinin her noktada su ulaşımına uygun olacak şekilde düzenlenmesi, depreme dayanıklı olacak şekilde iskele ve karaya çıkış yapılarının tasarlanması, dere çevresinin kamusal açık alan olarak düzenlenmesi, suyun sağlık ve hijyen koşullarını sağlaması için gerekli çalışmaların yapılması, dere hattı için önemlidir. Dere en kesitinin doğallaştırılması, bir habitat alanı olarak değerlendirilmesi, kent içinde mavi-yeşil sistemin temel bir parçası olarak düzenlenmesi kent ekolojisi için elzemdir. Dere hattı boyunca dokudaki sağlık, eğitim tesisleri gibi donatılar ve kamusal açık alanlardan başlayarak su-kara entegrasyonunun sağlanacağı istasyon noktaları oluşturarak doku içlerine erişim sağlanmalıdır. Dere hattı çevresinde daha önce olduğu gibi 100m. koruma bandı tanımlanarak bu alanların açık alan olarak değerlendirilmesi önemlidir. Kağıthane deresi ve Alibeyköy deresi gibi üzerleri zaman zaman kapalı olan derelerden başlanarak derelerin üzerlerinin açılması, çevrelerinin açılması hem kentsel mekan ve kentsel yaşam kalitesini artıracak, kentin doğal sistemlerini iyileştirecek ve afet zamanlarında da dereleri kentin yaşam kanalları haline getirecek, kentin afetlere karşı kırılganlığını azaltacaktır.

Su hatlarının afet acil durum ulaşım hattı olarak kullanılması kent için son derece önemli diğer faydaları da beraberinde getirecektir:

- Doku içlerine uzanan dereler afet sonrası hizmetlerin etkinliğine önemli katkıda bulunacağı gibi normal zamanlarda da ulaşım ve rekreatif gezinti gibi amaçlarla kullanılabilir.

- Dere çevresi alanların doğal alanlar, parklar ve acil durum toplanma alanları gibi açık alanlara dönüştürülmesi afetlere duyarlılık yanı sıra kent ekolojisi açısından da son derece kritiktir.
- Dere hatları İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi'ni doku içlerine ve kuzey ormanlarına bağlayan özellikleriyle yeşil sistemin bütünlüğünü sağlayan ekolojik bir sistem oluşturulmasına katkıda bulunacaktır.
- Derelerin deprem sonrası acil erişim gibi hayati bir rol üstlenmesi, derelerin vazgeçilebilir rekreatif bir unsur olmadığına yönelik anlayışı geliştirerek taşıt yolu veya yapılaşma için rezerv bir alan olarak görülmesinin de önüne geçecektir.
- Derelerin ulaşım için yeterli su miktarı ve debiye sahip olması için yer altı ve yer üstü su sistemiyle beslenmesi gerekmektedir. Acil durum ulaşım hattı olarak kullanılması gibi hayati bir gerekçe derelerin korunması için dereleri besleyen geçirgen yüzeylerin artırılması, kuzey ormanlarının korunması, kent içinde mavi yeşil altyapı sisteminin geliştirilmesi gibi kent-doğa ilişkisini güçlendirecek kapsamlı çözümlerin geliştirilmesi de gerekecektir.

Bu araştırmada CBS araçları ile derelerin mekansal özellikleri incelenmiştir. Dereye ilişkin detaylı hidroloji analizlerinin ardından mevcut durumda ulaşım amaçlı kullanım durumu ve kullanımı engelleyebilecek faktörlerin ortadan kaldırılması için neler yapılabileceğinin tartışılması kent için son derece önemlidir.

6. KAYNAKÇA

AFAD. 2020. İstanbul İl Afet Risk Azaltma Planı. İstanbul: T.C. İstanbul Valiliği, İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü

Aksoy, H., Kirca, V. S. O., Burgan, H. I., ve Kellecioglu, D. 2016. Hydrological and hydraulic models for determination of flood-prone and flood inundation areas. Proc. IAHS, 373, 137-141. https://doi.org/10.5194/piahs-373-137-2016

Benli, H., Bacanlı, M., Gündoğdu, Ş. T., Yaman, M. M., Esin, M., Gökçe, O., Karacameydan, N., Kadirioğlu, F. T., Kuterdem, N. K., Zorbozan, S., Sevim, E., ve İlgen, H. G. 2018. Türkiye'de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. AFAD, Ankara.

Çanta, E. E., Temuçin Kılıçer, S., ve Akıncı, H. 2022. FLO-2D ve HEC-RAS Yazılımları ile Ardanuç (Artvin) İlçesindeki Pona Deresi ve Örtülü Deresi'nin Taşkın Yayılım Haritalarının Karşılaştırmalı Üretilmesi [Comparative Production of Flood Inundation Maps of Pona Creek and Örtülü Creek in Ardanuç (Artvin) District with FLO-2D and HEC-RAS Software]. Türk Uzaktan Algılama ve CBS Dergisi, 3(1), 50-64. https://doi.org/10.48123/rsgis.1058378

Çatalbaş, M. Ç., Kaya, H. S., ve Gün, A. 2023, 11-13 Ekim 2023. Deprem Tahliyesi Sırasında Açık Kamusal Alanların Yeterliliği ve Erişilebilirliği Üzerine Bir Araştırma, Zeytinburnu Örneği. 5. Uluslararası Afet ve Dirençlilik Kongresi, Kocaeli.

Chung, J.-H., Yeon Hwang, K., ve Kyung Bae, Y. 2012. The loss of road capacity and self-compliance: Lessons from the Cheonggyecheon stream restoration. Transport Policy, 21, 165-178. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2012.01.009

Dinç, H., ve Bölen, F. 2014. İstanbul derelerinin fiziki yapısı. Planlama Dergisi, 24(2), 107-120.

Erdem, M., ve Kaya, H. S. 2013. İstanbul'un Dere Ve Nehirlerinin Ekolojik Tasarım Yaklaşımları Doğrultusunda İrdelenmesi. Türkiye Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi, İstanbul.

Farrokhvar, L., Nachtmann, H., ve Pohl, E. A. 2011. Measuring the Feasibility of Inland Waterway Emergency Response. IISE Annual Conference. Proceedings, 1-8. https://www.proquest.com/scholarly-journals/measuring-feasibility-inland-waterway-emergency/docview/1190367661/se-2?accountid=11638

Findlay, S. J., ve Taylor, M. P. 2006. Why rehabilitate urban river systems? Area, 38(3), 312-325. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2006.00696.x

Gunderson, L. H., ve Holling, C. S. 2001. Panarchy: Understanding transformations in human and natural systems. Island Press.
İBB Deprem ve Zemin İnceleme Şube Müdürlüğü. 2009. İstanbul İli Olası Deprem Kayıp Tahminlerinin Güncellenmesi Projesi Raporu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Retrieved from https://depremzemin.ibb.istanbul/tr/istanbul-ili-olasi-deprem-kayip-tahminlerinin-guncellenmesi-projesi
Kağıthane Belediyesi. 2023. Faaliyet raporu. İstanbul: Kağıthane Belediyesi
Kaya, M. E., ve Kaya, H. S. 2014, 26-28 June 2014. A constructed landscape: urban deltas of Istanbul. Riverine Conference, University Of Kent, Canterbury, UK.
Nachtmann, H., A., P. E., ve and Farrokhvar, L. 2012. Decision Support for Inland Waterways Emergency Response. Engineering Management Journal, 24(3), 3-14. https://doi.org/10.1080/10429247.2012.11431942
Nachtmann, H., ve Pohl, E. A. 2010. Emergency Response via Inland Waterways [Tech Report]. https://rosap.ntl.bts.gov/view/dot/38154
Nachtmann, H., ve Pohl, E. A. 2013. Emergency medical services via inland waterways. Risk Management, 15(4), 225-249. https://doi.org/10.1057/rm.2013.6
North, E. P. 1900. The Erie Canal and Transportation. The North American Review, 170(518), 121-133. http://www.jstor.org/stable/25104942
Okay, N. 2018. Dirençli kentler için afet risk azaltma. Şehir ve Toplum Dergisi, 10, 117-127.
Prominski, M., Stokman, A., Stimberg, D., Voermanek, H., ve Zeller, S. 2012. River. Space. Design : Planning Strategies, Methods and Projects for Urban Streams. Walter de Gruyter GmbH. http://ebookcentral.proquest.com/lib/itup/detail.action?docID=1020486
Şener, S., ve Şener, K. 2015. Fil Köprü'nün Yapısal Özellikleri. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu. Ekim.
Şimşek, D. 2024. Sürdürülebilir kentleşme sürecinde, İstanbul Kağıthane deresi çevresindeki kent içi konut yerleşimlerinin ekolojik koridor yerleşim ilkeleri bağlamında analizi İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü]. İstanbul.
Tezer, A. 2012. Kentsel Dirençlilik-Dayanıklılık. In M. Ersoy (Ed.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük. Ninova Yayınları.
UN. 2015. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (2015-2030). The United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
Vaništa Lazarević, E., Keković, Z., ve Antonić, B. 2018. In search of the principles of resilient urban design: Implementability of the principles in the case of the cities in Serbia. Energy and buildings, 158, 1130-1138. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2017.11.005
Yüksel, Y., Ağaççıoğlu, H., Coşar, A., Çelikoğlu, Y., ve Gürer, S. 1999. Haliç Islah Projesinde Kağıthane ve Alibeyköy Derelerinin Etkisinin İncelenmesi. II. Ulusal Kentsel Altyapı Sempozyumu, İstanbul.

H.A.Y.A.T.: HER AÇIDAN YAŞAMSAL AĞLARLA TANIMLANAN MAHALLE MODELİ

39

H. Serdar KAYA [1], Meltem ERDEM KAYA [2], Mine ÇİÇEK [3]

[1] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hserdarkaya@itu.edu.tr
[2] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, erdemme@itu.edu..tr
[3] İTÜ Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, erdemme@itu.edu..tr

ÖZET

Artan nüfusla birlikte tüm dünyada kentler gittikçe büyümekte, nüfus ve yapılaşma yoğunlukları artmaktadır. Global ölçekte iklim, sıcaklık değişimleri, su kaynaklarının azalması gibi problemler, doğal çevrede birçok dengesizlikleri de beraberinde getirmiş, mevsimsel sapmalar, ani mikro iklimsel olaylar daha sık karşılaşılan durumlar olmaya başlamıştır. Türkiye'de bunlara ek olarak aşırı ve düzensiz kentleşme ile ülkenin büyük kısmında yer alan fay hatları ve riskli zeminler yerleşmelerimizi afetlere karşı daha kırılganlaştırmakta, afetlerin ardından daha dramatik sonuçlarla karşılaşılmaktadır.

Afet denince ilk akla gelen deprem, taşkın gibi doğal afetler olmakta, literatürde de geniş çaplı etkisi olan kuraklık, erozyon, salgınlar, savaşlar gibi çeşitli afetler doğal, teknolojik, insan kaynaklı afetler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Diğer yandan zamana yayılmış bir şekilde ve çok yönlü değişimlerin sonucu olarak yaygınlaşan kadın ve çocuklara şiddet gibi bireysel ve toplumsal davranışlardaki çöküş de afet olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda önerilen çalışma afet kavramını daha geniş olarak ele almakta, afete karşı dayanıklı/dirençli olma durumunu yapılarla sınırlamayıp en küçük sosyo-mekansal birim olarak mahalle bütününde çözmeyi önermektedir.

Önerilen mahalle modelinin özgün yanı; "mekânsal ve sosyolojik bir birim olarak mahalleyi bir bütün olarak ele alması", "geleneksel mahalle özelliklerini dikkate alarak yerel özelliklere uygun bir tasarım geliştirilmesi", tasarımın sadece yapılar veya belirli bir afete önlem olarak değil, "olası farklı afetlere duyarlılığı artırırken mahalle yaşantısını destekleyecek şekilde dokuyu binalar, açık alanlar, yollar, parseller gibi tüm doku bileşenleriyle birlikte ele alarak bir mekân tasarım modeli geliştirilmesi", "yerel özelliklere ve doğal iklimlendirme tekniklerine dikkat ederek enerji etkin ve sürdürülebilir bir mahalle modeli tasarlanması" olarak özetlenebilir.

Önerilen model, ekolojik hassasiyetle tüm yaşamın birlikteliğini esas alarak, mahalle yaşamına zarar verecek her türlü unsuru da afetlerle birlikte değerlendiren bir mekansal tasarım modelidir. Mahalle modelinin çok boyutlu yaklaşımı, parametreleri ve modelde kullanılan sayısal yöntemler farklı yerleşmelere adapte edilecek

esnekliğe sahiptir ve mahalle tasarım literatürü için özgün bir modeldir. Bu model Antakya'nın yerel özellikleri dikkate alınarak kent merkezine adapte edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Afete duyarlı yerleşim, mahalle tasarım modeli, yeşil-mavi altyapı, kamusal açık alanlar, tasarımda sayısal yöntemler*

1. GİRİŞ

Artan nüfusla birlikte tüm dünyada kentler gittikçe büyümekte, kent nüfusu ve yapılaşma yoğunlukları artmaktadır. Global ölçekte iklim, sıcaklık değişimleri, doğal çevredeki dengesizlikler, kuraklık, orman yangınları, ani meteorolojik olaylar, seller, hortumlar ve benzeri sorunlar şeklinde karşımıza çıkmakta, salgın, savaş nedeniyle ani ve büyük ölçekli göçler gibi insan kaynaklı afetler daha sık yaşanmaktadır. Türkiye'de bu sorunlara ek olarak ülkenin büyük kısmında yer alan fay hatları ve riskli zeminlerin varlığı nedeniyle, aşırı ve düzensiz yapılaşmış alanlar ile riskli alanlar kesişmektedir. Ayrıca doğal etmenler dışında da teknolojik, ekonomik, politik, askeri, vb. kaynaklı risk oluşturan faktörler bulunmaktadır (Karaman, 2017). Tüm bu değişimlerin etkilediği yerleşmelerde ise belirgin ve sistematik bir değişim görülmemekte, tekrarlanan afetlere rağmen benzer sonuçlar ve benzer çözüm önerilerinin ardından yine aynı ve hatta artan nüfus, yoğunluklar ve şehirleşme nedeniyle daha dramatik sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Bu durumun temel nedenlerinden biri yerleşmelerin yer seçimi ve tasarımına ilişkin bütüncül bir yaklaşım ve çözüm modelinin geliştirilerek uygulama ile bütünleştirilmemesi, sadece yapı kalitesinin iyileştirilmesine odaklanılmasıdır.

Bu çalışmada öncelikli olarak 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olup 10 ili etkileyen depremlerden zarar gören kentsel dokuların yeniden yapılanması olmak üzere, uzun vadede ve tüm şehirlerimizde sağlıklı yerleşmelerin gelişimi için geleneksel mahalle kavramı ve mahalle dokusundan yola çıkarak sağlıklı ve tüm afetlere duyarlı bir mahalle tasarım modeli geliştirilmiştir (Kaya ve diğ., 2024).

Afet duyarlı yerleşme tasarımlarında afet yönetimi, şehir planlama, depreme dayanıklı mimari ve strüktür sistemleri, açık ve yeşil alan planlaması, deprem, sel gibi belirli tür afetlere karşı dayanıklılığın artırılmasına yönelik çalışmalar çoğunlukla birbirinden bağımsız ilerlemekte, değerlendirme ve öneriler tasarıma aktarılmamaktadır. Önerilen çalışmada ise mevcut durumun analizinden ve kent bütününden başlayarak deprem, sel gibi afetlere duyarlı olmanın ötesinde toplumsal bağları ve mahalle yaşamını destekleyerek duyarlı bir mahalle tasarım modeli geliştirilerek Antakya için bir tasarım şeması ile tasarım tipolojileri üretilmiştir.

2. AFET VE MAHALLE KAVRAMLARI

2.1. Afet

Afet "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay" olarak tanımlanmakta, afetin "bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuç" olduğu vurgulanmaktadır (AFAD, 2014). Herhangi bir doğa olayının afet olarak

değerlendirilebilmesi için ölüm ve yaralanma ile belirli bir maddi değerin üzerinde kaybın olması gerekmektedir (Şahin, 2019). Herhangi bir kayıp ya da hasar olmadığı durumlarda olay afet değil, doğa olayı olarak nitelendirilir (Ertürkmen, 2006). Olayın büyüklüğü, nüfus yoğunluğu ve yerleşim alanına olan uzaklık, az gelişmişlik afetin boyutunu belirlemektedir. Riskler ve bunlardan kaynaklı afetler "Doğal afetler", "Teknolojik afetler" ve "İnsan kaynaklı afetler" olmak üzere üç ana grupta değerlendirilmektedir (Kadıoğlu, 2008; Karaman, 2017). Kaynak türüne göre afetler şu şekilde de sınıflanabilmektedir:

1. Jeolojik Afetler (Depremler, heyelan, kaya düşmesi, volkanik patlamalar, çamur akıntıları, tsunami)
2. İklimsel Afetler (Sıcak/soğuk dalgası, kuraklık, dolu, hortum, yıldırım, kasırga, çığ, aşırı kar yağışları, asit yağmurları, hava kirliliği, orman yangınları, vb.)
3. Biyolojik Afetler (Erozyon, orman yangınları, salgınlar, böcek istilası)
4. Sosyal Afetler (Yangınlar, savaşlar)
5. Teknolojik Afetler (Maden kazaları, biyolojik, nükleer, kimyasal silah kazaları, sanayi kazaları vb.) (https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler)

Doğal afetler özellikle 20.yy'ın ikinci yarısı itibari ile gün geçtikçe toplum hayatına olan etkilerinin daha fazla hissedildiği, tekrarlanma sıklığı, etki alanı ve neden olduğu maddi ve manevi kayıplar nedeni ile ülke gündemlerini işgal eden kritik konulardan biri haline gelmiştir. 1980-2020 yılları arasında dünyada her yıl yaklaşık 50.000 insan doğal afetlerde hayatını kaybetmektedir ve bu rakam tüm dünyadaki ölüm oranının %0.1'ine denk gelmektedir (Ritchie ve diğ., 2025).Doğal afetler genellikle toplumlar ve bireyler üzerinde yıkıcı etkiler oluşturma potansiyeline sahip depremler, tsunami, toprak kayması, taşkın, volkanik patlama, fırtına, tornado ve diğer birçok ekstrem doğa olaylarını kapsamaktadır (Alexander, 1993; Gill, Malamud, 2014; Montz, Tobin, 1997; Smith, Petley, 2009). Doğal afetlerin neden olduğu can ve mal kayıplarını önlemek ve afet riskini azaltmak adına ülkelerde farklı örgütlenme biçimleri ile konuya gösterilen ilgi artmış, afet yönetimi, risk azaltma adına pek çok bilimsel çalışma ortaya koyulmuştur (Kadıoğlu, 2008; Papathoma-Köhle ve diğ., 2021; Steelman, McCaffrey, 2013; Varol, Kaya, 2018).

Doğal afetler yavaş gelişen doğal afetler (şiddetli soğuklar, kuraklık, kıtlık vb.), ani gelişen doğal afetler (deprem, eller, su taşkınları, çığ, fırtına, hortumlar, volkanlar, yangınlar vb.), insan kaynaklı afetler(nükleer, biyolojik, kimyasal kazalar, taşımacılık kazaları, endüstriyel kazalar, aşırı kalabalıktan meydana gelen kazalar, göçmenler ve yerlerinden edilenler vb.) olabilmektedir (https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler).

Türkiye jeolojik, topografik ve meteorolojik yapısı nedeniyle deprem, heyelan, sel, çığ gibi doğal afetlerin, jeopolitik konumu nedeniyle de birçok beşerî kaynaklı afetin yaşandığı bir ülkedir. 1980-2017 yılları arasındaki istatistiklere göre can kaybı bakımında Türkiye'de bir milyon kişi başına yılda ortalama 6-25 kişinin doğal kaynaklı afetler nedeniyle hayatını kaybetmekte, her beş yılda bir geniş çapta can ve mal kaybına neden olan bir deprem yaşanmaktadır (AFAD,2018).

Küresel ölçekte afet ve insani krizlere ilişkin ülkelerin risklerini raporlayan çalışmalardan biri olan Risk Yönetim Endeksine göre ülkemiz 5.0 puan ile 191 ülke arasında 45. sırada yer almaktadır. Doğal kaynaklı afetler bakımından da en yüksek risk 9.3 puanla deprem olarak öne çıkmaktadır (AFAD,2018).

Afete dayanıklılık literatürde "resilience" olarak kullanılmaktadır (Aguilar, 2014; Godschalk, 2003; Otto-Zimmermann, 2011; Sharifi, 2019a). Sözlük anlamı "güçlükleri yenme yeteneği olan", "dirençli", "esnek, "çabuk

iyileşen" şeklinde açıklanan kavram ulusal literatürde çoğunlukla "afete dirençli" (Tezer, Türkoğlu, 2008; Varol, Kaya, 2018) şeklinde kullanılmaktadır. "Direnç" kelimesi ise "dayanma, karşı koyma gücü" olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir terim ise "Resistant" kelimesidir ve resilient teriminin afetlerle karşılaştıktan sonra iyileşebilme yeteneği olarak tanımlandığı, afetlere karşı dayanma, direnme durumunu anlatan "resistant" kelimesi de tercih edilebilmektedir (Geis, 2000). Bu terimler yerleşmenin doğayla birlikte, doğanın değişen döngüleriyle uyumlu ve esnek şekilde var olması, adapte olabilme gibi özellikleri yansıtmadığından bu çalışmada "afete duyarlı" terimi tercih edilmiştir. Afete duyarlı planlama, "Yerleşime açılması düşünülen veya yerleşik alanlardaki tüm afet tehlike ve risklerini dikkate alan, bu tehlike ve risklerin önlenmesi, dışlanması veya olası zararlarının azaltılması amacıyla hazırlanan, kısa, orta ve uzun vadeli hedef, politika, strateji ve faaliyetleri belirleyerek eylem planlarının temelini oluşturan planlama süreci" olarak tanımlanmaktadır (Ergünay ve diğ., 2008). Afet sonrasında ilk olarak yapı kalitesi tartışılsa da yerleşimlerdeki tüm sistemlerin gerekli koşulları sağlaması, işlevin devam ettirmesi ve afet durumunda yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek durumda olması gerekmektedir.

Afete duyarlı bir yerleşmeyi dört farklı soruyla inceleyen iki çalışmada duyarlılık şu şekilde ele alınmıştır: "neyin duyarlılığı: Mahalle biçim ve tasarımı, mahalle yoğunluğu, karma arazi kullanım, parseller, yapı adaları, açık alanlar", "neye duyarlılık: şoklar ve stres oluşturan doğal, çevresel, sosyal, ekonomik, teknolojik, saldırı ve terörizm gibi nedenler", "ne için duyarlılık: duyarlılık karakteristikleri olan sağlamlık, kararlılık, fazlalık, çeşitlilik, esneklik, modülerlik, kendiliğinden organizasyon, etkinlik gibi özellikler" ve "hangi aşamada duyarlılık planlama/hazırlık, özümseme, iyileşme ve adaptasyon aşamaları" (Sharifi, 2019b, 2019c).

Bu çalışmada afet kavramı, birey ve toplumu etkileyen ve sebep-sonuç ilişkisinin uzun zamana yayılıp belirsizleştiği, son yıllarda gittikçe artan sayıda görülen sel, ani yağışlar ve sıcaklık değişimler, ölümle sonuçlanan şiddet olayları, özellikle kadın ve çocuklara yönelik olmakla birlikte genel olarak insan ve diğer canlıların haklarını yok sayan durumlar, insani değerlerin, birey ve toplumun yıkımını da içeren çeşitli toplumsal sorunlar gibi bir çok durumu kapsayacak şekilde ele alınmaktadır.

2.2. Mahalle

Mahalle, karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır. İnsan, yaşam, yer, algı, sosyal ağlar gibi çeşitli perspektiflerden ele alındığında kapsamı ve büyüklüğü değişkenlik göstermektedir (Talen, 2018). Özünde sosyal bir organizasyonun konuttan büyük, kentten küçük sosyo-mekânsal birimini ifade etse de (Taylor, 2012), mekânsal sınırlarının, nerede başlayıp nerede bittiğinin belirlenmesi oldukça zordur. Mahallelerin ihtiyacı olan en temel kamu hizmeti olan ilköğretim okulu ile tanımlamak alan ve büyüklük açısından belirli sınırlar tanımlamayı kolaylaştırmaktadır.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde Arapça kökenli olduğu belirtilen mahalle kelimesinin tanımı "Bir şehrin bir kasabanın, büyükçe bir köyün en az beş yüz nüfusa sahip parçalarından her biri" şeklinde verilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2017). Burada belirtilen beş yüz sayısı sosyal ilişkiler ve bir mahallede ortak karar alınabilmesi, yönetime katılım, yakından tanınarak hafızada tutulabilecek kişi sayısı olması açısından da önemli bir büyüklük tanımlamaktadır. Geleneksel mahallenin gücü, tüm mahalle halkının birbirini tanıması, mahalledeki problemlere çözüm üretebilmelerinden de kaynaklanmaktadır. Nitekim Osmanlı'da mahallenin yasal bir tüzel kişilik kazandırılmamış olmasına rağmen sahip olduğu toplumsal kurum özellikleriyle hem merkezi hem de yerel yönetim açısından ilk alt kademeyi oluşturduğu belirtilmektedir (Alada, 2008).

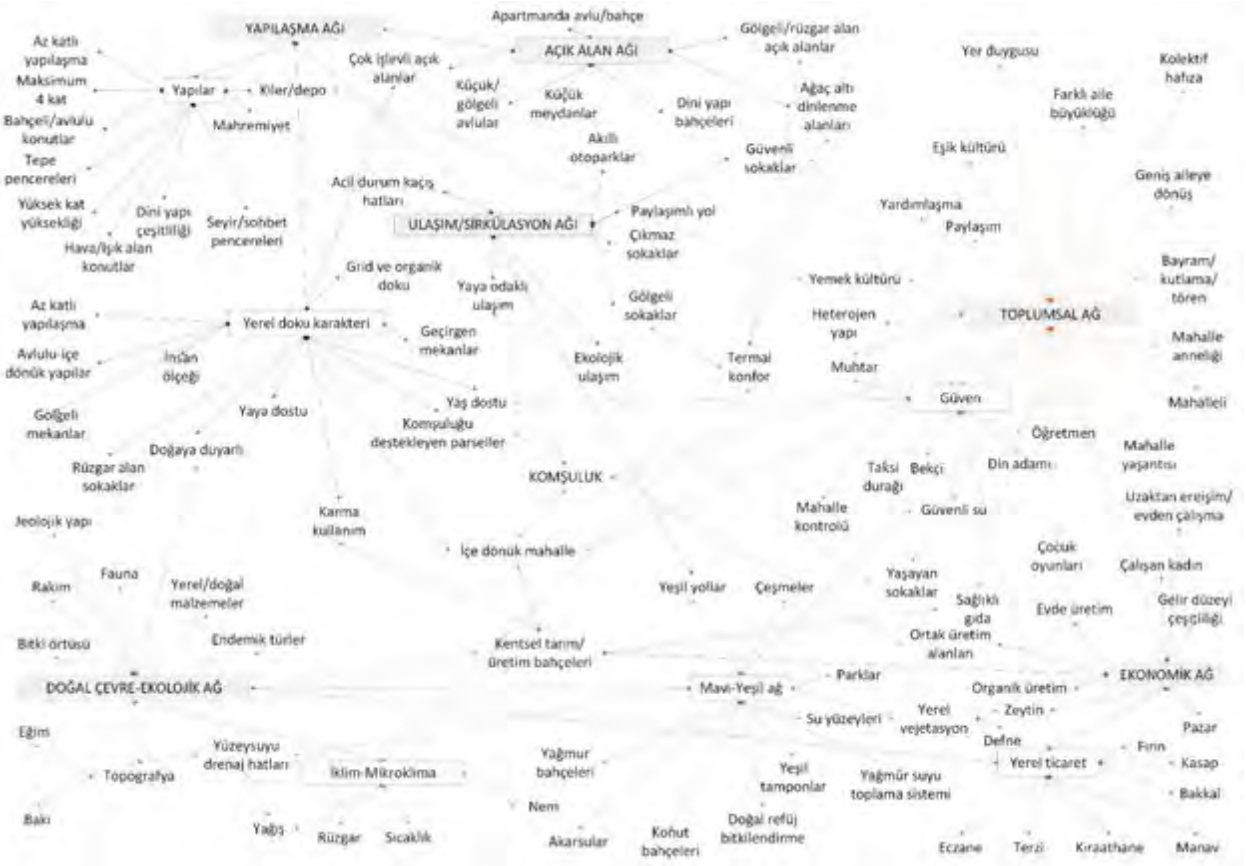
Mahalle, insanın temelde yer aldığı fiziksel mekân olarak kültür ve toplumsal ilişkiler tarafından kurulan sosyo-kültürel bir alan olarak tanımlanmakta, mahalle yaşamı, "mahalle mekânları", "mahalle insanları: mahalleli", ve "mahallede gündelik hayat" ile anlatılmakta (Alver, 2013), mahalle kavramı "fiziksel kodlar", "sosyal kodlar" ve "anlam" başlıklarında gruplanmaktadır (Tuğcu, Arslan, 2019). Bu bağlamda mahalleyi tek tek binalar, açık alanlar, kişiler ile ilgili bir durum değil, tüm bileşenlerin birbirleri ile etkileşimi ile oluşan, zamanla olgunlaşan bir bilgi ağı olarak değerlendirmek gerekir. Bu bilgi ağının gerçekleştiği alan olarak bir fiziksel çevre olmasının zorunluluğu tasarım sürecinde fiziksel öğelere odaklanılmasına neden olmaktadır. Halbuki mahalle tasarımı, esasında toplumsal yaşam ağının aktif olarak işlediği bir sistemin etkinliğini sürdürerek gelişmesini desteklemek üzere atılan ilk kıvılcım, bir başlangıç noktası olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla, mahalleyi oluşturan mekânsal ve sosyal özellikler birbiri ile etkileşim halinde olan ağ şeklinde sistemlerden oluşmaktadır. Bu ağların sağlamlığı afetlere karşı da dayanıklılık düzeyini etkilemektedir. Afete duyarlı mahalle tasarımında "ulaşım sistemi ve donatılar sisteminin etkin tasarımı", "ekolojik ve jeolojik yapıyla uyum", uygun mahalle ölçeği, kapasite, yoğunluk ve açık alan ilişkisi", tehlikeli işlevler için doğru yer seçimi ve güvenli işleyiş" (Geis, 2000) şeklinde gruplanan tasarım ilkeleri önemlidir.

Bu araştırma kapsamında önerilen modelde mahalle birimini oluşturan ve çeşitli afetlere karşı tasarımla önlem alınabilecek bileşenlerin tamamı bir bütün olarak ve "Afet öncesi risk hazırlıkları", "Afet sırası hazırlıkları", ve "Afet sonrası kriz hazırlıkları" olarak gruplanan afet yönetimi döngüsü (Karaman, 2017) aşamalarının tamamına yanıt verecek şekilde ele alınmaktadır. Mahalleyi oluşturan bileşenler birbiri ile ilişkili karmaşık bir ağ sistemi oluşturmaktadır. Bu ağlar şöyle özetlenebilir:

1. Toplumsal ağlar: Komşuluk, mahalle yaşantısı, kullanıcı çeşitliliği (ekonomik yapı, gelir, vb.)
2. Doğal çevre-ekolojik ağlar: İklim, jeolojik yapı, mikro klima, topografya, su ve enerji kaynakları, vb
3. Yapılaşmaya ilişkin ağlar: Parsel özelliği, yapılaşma düzeni, yoğunluklar, mimari çözümler
4. Açık alan ağı: Tüm açık ve yeşil alanlar, kıyı, parklar, vb.
5. Sirkülasyon ağı: Ulaşım sistemi, tüm açık ve kapalı mekânlara erişim, acil durum tahliye, afet lojistiği, vb.

3. HER AÇIDAN YAŞAMSAL AĞLARLA TANIMLANAN (HAYAT) MAHALLE MODELİ

Önerilen mahalle modeli geleneksel "mahalle" kavramına referans vermekte, mahalleyi mekânsal tasarımın ötesinde sosyal bağların güçlü olduğu bir yerleşim birimi olarak değerlendirmektedir. Williams, komşuluk ilişkileri ve mekân tasarımı arasındaki bağları nüfus, yoğunluk, vaziyet planı, peyzaj, paylaşılan yaya yolları, ortak mekân özellikleri, bina tipleri gibi mekânsal parametreler ve hane halkı özellikleri, toplumsal aktiviteler, karar verme süreçleri, gelir, çalışma durumu, eğitim gibi bireysel ve sosyal parametrelerle incelediği çalışmasında mahalle tasarımının sosyal etkileşim üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Williams, 2005). Mahalle modelini oluşturan ağların girift yapısı anahtar kelimelerden oluşan bir ağ şeklinde aşağıda özetlenmektedir (Şekil 1):

Şekil 1. Mahalle sistemini oluşturan kavramlar ağı

Önerilen model, 2017 yılında ilan edilen mahalle tasarımı fikir yarışmasında ikincilik ödülü alan kentsel tasarım projesi ve tasarım ilkelerinden de yararlanılarak geliştirilmiştir. Ödüllü tasarım projesinde kolay uygulanabilmesi için grid sistem kullanılarak bir tasarım yapılmıştır. Grid sistemin esneklik problemi parsel düzeyinde farklı geometriler önerilerek çözülmüş, Antakya'nın coğrafi, iklimsel ve toplumsal özellikleri dikkate alınarak az katlı yapılaşma, doğaya duyarlı ve esnek kamusal alanların olduğu bir doku önerilmiş, konut alanları için mekanda çeşitlilik sağlayabilecek dört farklı yapı adası modülü tasarlanarak alana adapte edilmiştir (Kaya ve diğ., 2017).

Şekil 2. Antakya için doğaya ve afetlere duyarlı mahalle tasarımı (Kaya ve diğ., 2017)

Bu ağların etkin bir şekilde işlediği, afetlere dayanıklı mahalle modeli için çeşitlilik, yerel özelliklere uygun tasarım, sürdürülebilir yeşil-mavi altyapı, esneklik, tarihsel süreklilik, erişilebilir tasarım, etkin mahalle organizasyonu temel kriterler olarak belirlenmiştir.

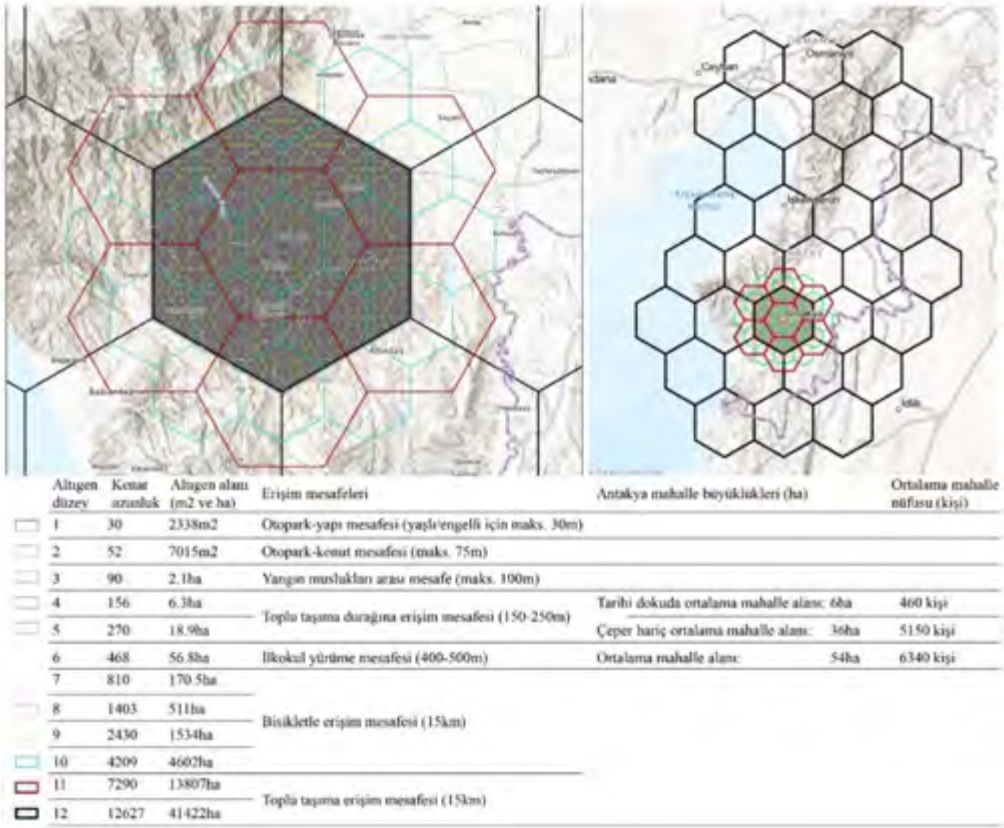
Mahalle aslında zaman içinde toplumun zihninde oluşan anılar, paylaşımlarla olgunlaşır. Mahalle sınırlarının belirlenmesinde insanların birbirini yakından tanıyıp birlikte sosyal bir ağ oluşturmanın kolay olduğu nüfus büyüklüğü veya yürünebilir büyüklükte olması kriterleri kullanılabilir. Bir ilkokul biriminin mahalleye karşılık geldiği düşünülürse 5000 nüfus mahallenin üst sınırı olarak görülebilir. Diğer yandan geleneksel dokularda 400-500 nüfuslu mahalleler olduğu görülmektedir. Nüfusun az olması komşuluk ilişkileri ve mahalle aidiyetinin daha güçlü olmasını sağlamaktadır. Mahalle sınırının güçlü olması gerektiği, zayıf olması durumunda mahalle ayırt edici karakterinin korunamayacağı belirtilmektedir (Alexander ve diğ., 1977).

Mahalle kavramı sosyal ve soyut yönü çok güçlü sosyo-mekânsal bir birim olmakla birlikte mahallenin mekânsal bir karşılığı, yaşanılan bir "yer"i olmak durumundadır. Dolayısıyla önerilen modelin temel başlangıç noktası sağlıklı bir mahallenin oluşması için gerekli tüm koşulları sağlayabilecek mekânsal modelin temel özelliklerini belirlemeyi gerektirmektedir.

3.1. Hiyerarşik modüler mahalle sistemi

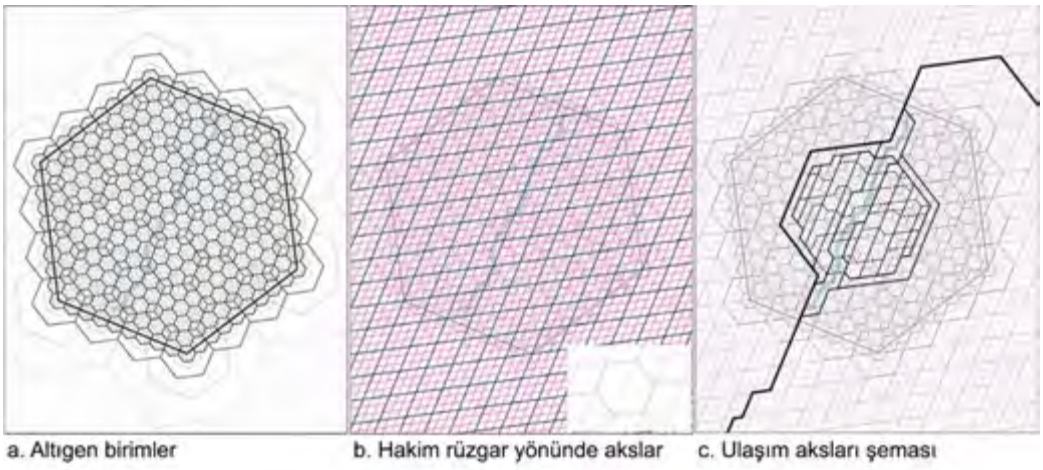
Mahalle modeli için hiyerarşik altıgen modüllerden oluşan bir sistem önerilmiştir. Bu geometrik sistemin temel avantajları, altıgen alanın tamamını çakışma ve boşluk olmadan kaplaması, 30 derece ile 120 derecelik açılar oluşturduğu için tasarımda farklı doğrultuların oluşturulmasında önemli bir avantaj sunması, her seviyede altıgenlerin 30 derece döndürülmesiyle 60, 90 derecelik açıları da içeren esnek bir modüler sistem oluşmasıdır. En kısa kenar uzunluğu engelli ve yaşlılar için konuttan otoparka maksimum erişim mesafesi olan 30m olup her seviye değişiminde 30 derece dönerek büyüyen altıgenler sisteminde genel kullanıcılar için maksimum konut-otopark mesafesi 75m., otobüs durağına erişim maksimum 200m., otobüs durakları arası mesafe 250-350m. arasında, ilkokula yürüme mesafesi 500m.'nin altında olmalı koşullarına uyacak şekilde kenar uzunlukları 30m., 52m., 90m., şeklinde büyüyerek en üst seviyede 12627m. olarak belirlenmiştir (Şekil 3).

Bu altıgenlerin alanları 2338m2'den başlayarak en büyük altıgende 41421.7 hektar olmaktadır ve Hatay merkez dokusundaki ortalama mahalle alanları olan 6, 36 ve 54 hektar alanlara karşılık gelen altıgenler elde edilmektedir (Şekil 3). Mahallenin tekrar ederek birbirine eklenebileceği, alt mahalle birimlerine ayrılabilecek hiyerarşik altıgenlerden oluşan H.A.Y.A.T modeli mahalle büyüklüğünün işlevini kaybetmeyecek aralıklarda kalmasını sağlayacak bir sistem sunmaktadır.

Şekil 3. Hiyerarşik mahalle sisteminin soyut modeli

Bu modelin Hatay'a uygulanması sürecinde seçilen yerin doğal ve yapma çevre özelliklerine göre üst ölçekte ulaşım, mavi-yeşil sistem, donatıların mekânsal dağılımı gibi kentsel hiyerarşik sistemler şekillenmektedir. Alt ölçekte ise hakim rüzgar ve altıgenlerin yönü dikkate alınarak aralarında 120 derece açı bulunan akslardan oluşan ızgara bir sistem altıgenlerle çakıştırılmış, açısal esnekliği olan, aynı zamanda mevcut doğal ve yapılaşmış çevre koşullarına adapte olan bir sistem oluşturulmuştur (Şekil 4).

Şekil 4. Hiyerarşik mahalle sisteminin soyut modeli

Hiyerarşik bir sistemde tasarlanan altıgenler her düzeyde 30 derece döndüğü için altıgenler iki düzeyde bir Hatay'ın hâkim rüzgâr yönü olan KKD/GGB yönündedir. Altıgen mahalle boyutları belirlenirken Antakya'daki mahalle büyüklükleri, tarihi dokudaki mahalle ortalama büyüklüğü, konuttan başlayarak çeşitli ölçeklerde erişim mesafeleri dikkate alınmıştır. Hatay'da 2022 yılı verilerine göre mahalle nüfusu 4200 kişi, ortanca değer ise 1505 kişidir. Mahalle büyüklükleri ortalaması yaklaşık 54 hektar, çeperlerdeki büyük mahalleler çıkarıldığında 36 hektar, kentsel sit alanı içinde ise ortalama yaklaşık 6 hektardır.

Mahallenin bir bütün olarak komşuluk ilişkisi kurulabilecek küçük ölçekli bir yerleşim birimi olduğu dikkate alındığında Hatay tarihi doku mahalle büyüklüklerinde de görüldüğü gibi 500-600 kişilik alt birimler oluşturmak uygundur. Buna göre mahalle sınırı 468m. kenar uzunluğu olan 6. düzey altıgen olarak belirlenmiş, nüfusu yaklaşık olarak 4800 kişi şeklinde tanımlanmıştır. Mahalle alt birimleri de beşinci ve dördüncü düzeylerde altıgenlere, nüfus olarak da 1600 ve 600 kişi nüfuslara karşılık gelmektedir. Böylece mahalle modülü içinde birden fazla mahalle alt birimi bulunmaktadır.

Amik ovası gibi verimli toprakları, Asi nehri gibi önemli bir akarsuyu olan kentte her ölçekte doğaya duyarlı bir model kurgulanması gerekmektedir. Önerilen modelde, kent içinden "hayat koridoru" olarak adlandırılan, genişliği ve biçimi alandaki doğal çevre özellikleriyle belirlenen bir hat geçmektedir. Bu hat her açıdan hayatı desteklemektedir. Asi nehri ve taşkın alanı ile nehri besleyen su sisteminin kentsel alanda da doğal karakterinin korunması, su ile birlikte yaşayabilen, taşkını afet olmaktan çıkarıp suyun mevsimsel döngülerinin bir parçası olarak ele alan bir tasarım yaklaşımı önemlidir. Doğal en-kesitler, yeşil yüzeyler ve çeşitli kot düzenlemeleriyle değişen su seviyelerini zarar görmeden deneyimleyecek şekilde tasarımlar yapılmalıdır.

Kenti ikiye bölen bu hayat koridoru gibi, kent içinde rüzgâr koridoru işlevini görecek şekilde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ana akslar oluşturulmuştur. 468m. kenar uzunluğuna sahip mahalle altıgeninin merkezinden bir kenarına olan mesafe 405 metredir. Bu nedenle akslar da 405m. aralıklarla geçirilmiştir. Böylece oluşan bu akslar mahallelerin kenarından ve içinden geçmektedir. Mahalleleri besleyen "ana omurga" tasarlanırken bazı mahallelerin kenarından bazılarının da ortasından geçecek şekilde iki farklı seçenek olması öngörülmüştür.

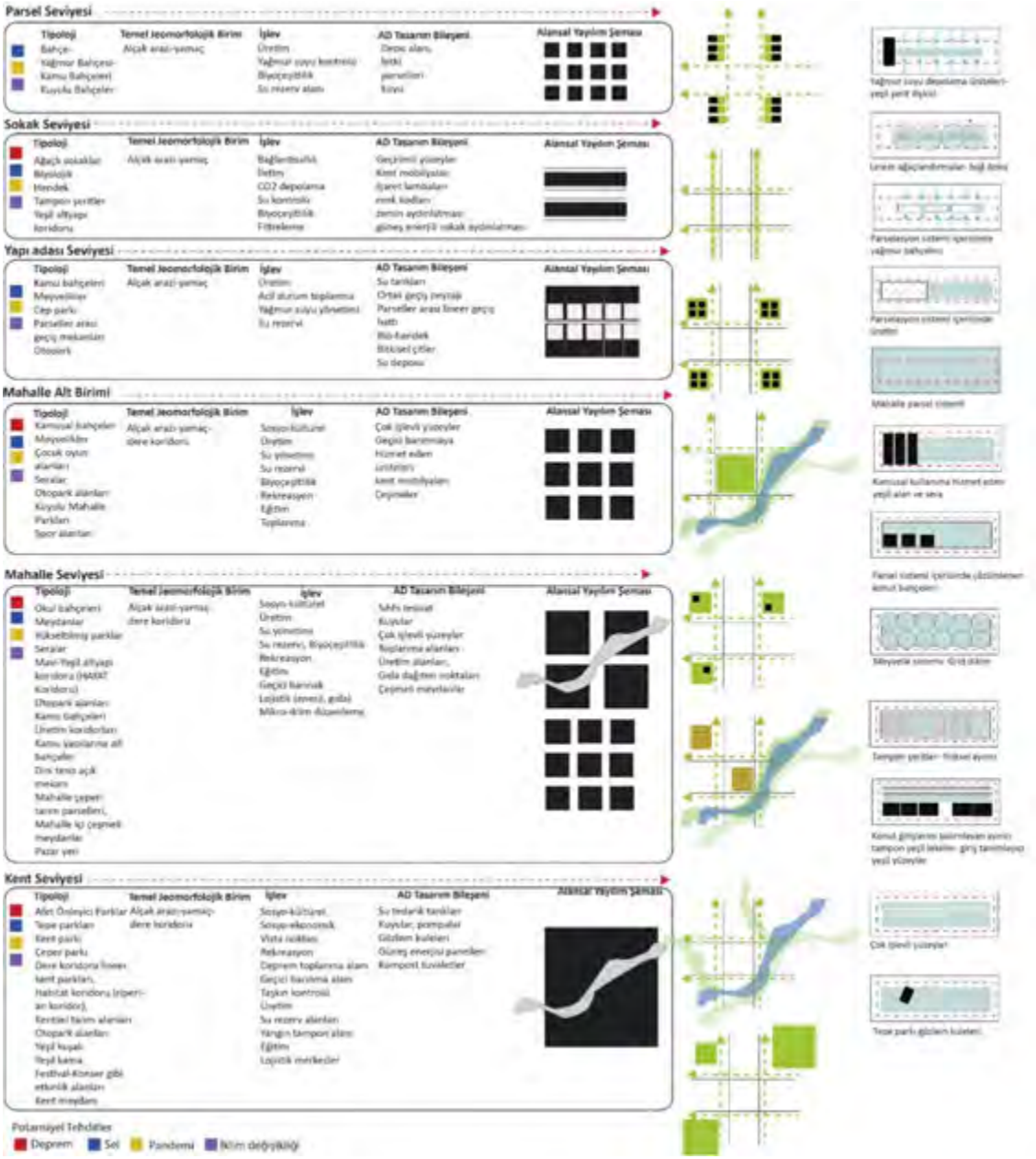
İki alternatif durum oluşturulmasının temel nedeni kentsel sistemle ilişkili olarak mahalle ihtiyaçlarının da değişkenliğidir. Bazı mahallelerde donatılar ve ticari birimler bir aks üzerinde lineer olarak oluşup komşu mahallelerle daha güçlü bir entegre olabilirken bazı mahalleler daha içe dönük bir yapı sergileyebilir. Önerilen model iki ihtiyacı da karşılamaktadır.

3.2. Açık Alan Hiyerarşisi ve Tipolojileri

Mahalle modelinin afetlere duyarlılığının artmasında büyün önem arz eden açık alan sistemi ve tasarım tipolojileri bir ölçek sistematiği ile ele alınmış, dirençli açık mekân tasarım ilkeleri doğrultusunda, çok fonksiyonlu, işlev, boyut ve konum çeşitliliği sunan hiyerarşik bir sistem olarak kurgulanmıştır. Önerilen yeşil alan-açık mekân sisteminin temel hiyerarşik modülleri, parsel seviyesi, sokak seviyesi, yapı adası seviyesi, mahalle birimi, mahalle ve kent olmak üzere birbiri ile bağlantılı altı seviyeden oluşmaktadır. Her bir ölçek için belirlenen açık mekân ve yeşil alan tipolojileri, ölçeğin ilişkili olduğu ve acil müdahale durumunda etkin

olarak kullanılma potansiyeli, jeomorfolojik konumlanma, işlev, afete duyarı tasarım bileşenleri ve acil durum anı ve kısa dönem kullanım potansiyelleri kapsamında tanımlanmıştır.

Temel olarak her bir tipoloji işlevsel anlamda, üretim, biyoçeşitlilik, karbon depolama, filtreleme, yağmur suyu yönetimi, taşkın kontrolü, tampon, ısı adası etkisini azaltma, rekreasyon, kültür, spor vb. gündelik işlevlere cevap vermenin yanı sıra konum ve boyutsal özellikleri ile afet anı ve sonrasındaki acil müdahale ve toparlanma süreçlerinde aktif rol oynayarak afet anında tüm yaşamsal bağları kesilen sakinlerin hayati ihtiyaçlarına cevap veren afete duyarlı tasarım bileşenlerini içermektedir (Şekil 5).

Şekil 5. H.A.Y.A.T Modeli açık alan hiyerarşisi ve tipolojileri

Parsel Seviyesinde bahçe ve avlular Antakya kenti tarihi kent dokusunu karakterize eden, yapı ile ilişkili temel açık alan kullanım tipi olarak modelin en alt birimini oluşturmaktadır. Bu mekânlar barındıracağı su kuyuları, yağmur bahçeleri, biyolojik çeşitlilik sunan tür kompozisyonları, depo alanları gibi işlevsel bileşenleri ile mahalle ekosistemine katkı koyan önemli adım taşlarına dönüşmektedir.

Sokak Seviyesinde sokak ağaçlandırmaları, biyolojik hendekler, tampon şeritler ve üzerindeki kamusal parseller ile birlikte ele alındığında bir yeşil altyapı koridoruna dönüşebilen sokaklar afet anında ve afet sonrasında yoğun kitlelerin belirli noktalara erişimin sağlayacak olan lineer açık mekânlardır. Sokaklar, üzerinde yer alan kamusal alanlardaki cep parkları, topluluk bahçeleri, spor alanları ve daha büyük ölçekli parklar arasındaki bağı kurmaktadır.

Yapı adası Seviyesi bir ara ölçek olarak parseller arasındaki sınırların afet anında hızlı tahliyeye hizmet edecek kestirme rotalar sunabilmesi, yapı adası içerisindeki bahçelerden yağmur suyu toplama sistemlerinin kurgulanması ve suyun depolanması, yapı adasına hizmet edecek ortak açık mekânlar ve bu mekânlar içerisinde yer alacak su kuyuları ile afete duyarlılık açısından önemlidir. Yapı adasının sokak ile kesişim noktalarında kamu bahçeleri, meyvelikler ve cep parkları bu ölçekte hem üretimi teşvik eden hem de kendi kendine yeten bir mahalle kurgusu için afet anında ve sonrasında kullanılabilecek alanlardır. Bu alanlar daha çok sel, yangın ve pandemi gibi afetlerde etkin olabilecek açık mekânlardır.

Mahalle Alt-birimi ölçeğindeki açık alanlar özellikle deprem, sel, yangın ve pandemi gibi sosyal afet olaylarında hızlı müdahale, gıda, su, enerji temini, sıhhi tesisat gibi konulara cevap veren birincil mekânlardır. Bu ölçekte önerilen açık mekân sisteminin bileşenleri kamu bahçeleri meyvelikler, çocuk oyun alanlar, seralar, spor alanları, mahalle parkları, otopark alanları olarak belirlenmiştir. Otopark, spor alanı gibi geniş açık yüzeylerin dönüşen kullanımlara hizmet edebilecek destek donatılara sahip olması önem taşır. Mahalle parkların geçici barınma ünitelerinin yerleşebileceği geniş açıklıklar, çok işlevli yüzeylerin varlığı önemlidir. Mahalle parklarında su temini için kuyuların ve depoların olması kritiktir.

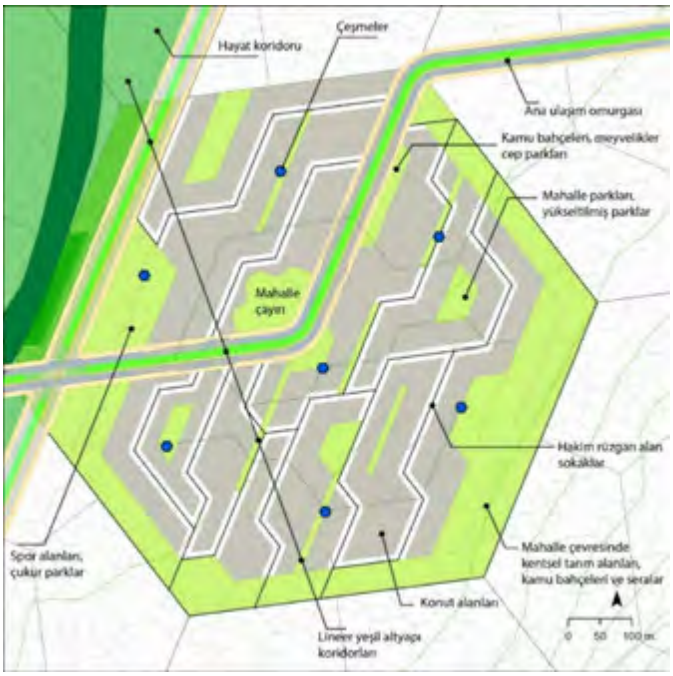
Mahalle Seviyesi: Okul bahçeleri, meydan, yükseltilmiş ve çukur parklar, yeşil altyapı koridoru, otopark alanları, kamu bahçeleri, kamu yapılarına ait bahçeler ve açık mekânlar, meydanlar, mahalle parkları olarak belirlenmiştir. Bu ölçekte ele alınan açık alanlar düz arazi, yamaç, dere koridoru gibi doğal jeomorfolojik yapılanmalar üzerinde yer alabilir. Jeomorfolojik konum mahalleyi afete karşı hassas veya avantajlı hale getirebilir. Bu bağlamda dere koridoru gibi dinamik bir doğal öğenin varlığı hem taşkın riskini barındırırken bir açık alan tipolojisi olarak dere koridorunun ekolojik katmanları ile birlikte mahalle kurgusuna entegre edilmesi taşkın riskini azaltan bir önem sunacaktır. Yamaç üzerinde yer alan mahalle kurgusunda arazi kayması bir risk oluştururken kademeli mekânsal çözümler söz konusu riski azaltacaktır. Bu bağlamda mahalle ölçeğinde ele alınacak açık alanlar deprem, sel, yangın, pandemi gibi afetlere karşı hem ölçekleri hem de işlevsel çeşitlilikleri ile mahalle geneline hizmet eden öncelikli alanlar olacaktır. Mahalle ölçeğinde ele alınacak açık alanların mahalle birimleri arasında bağ doku oluşturacak geniş yeşil koridorlarla birbirine entegre olması önerilmektedir.

Kent Seviyesi birçok mahalleyi içinde barındıran açık alan sisteminin en üst kademesini oluşturmaktadır. Bu ölçekte ele alınan açık alanlar konum, boyut ve işlevsel açıdan hem afet anında hem de afet sonrasında büyük topluluklara hizmet verebilecek kapasiteye sahip büyük kent parklarını, konser ve festival alanı gibi etkinlik alanlarını, spor tesislerini, kenti yakın çevresine bağlayan büyük ölçekli dere

koridoru gibi yeşil koridorları, kent koruları, çeperde yer alan büyük ölçekli tarımsal parselleri içermektedir. Antakya kenti özelinde kentin yamaçları ve tepelik alanlarında yer alacak tepe parklarının özellikle deprem, yangın ve sel gibi doğal afetler anında ve sonrasında kullanılacak yaşam destek alanları olarak önem taşımaktadır. Büyük ölçekli parkların afet sonrası geçici barınak imkanını sunması, bu bağlamda su rezervuarı, enerji, sıhhi tesisat, gıda dağıtım olanakları ile birlikte ele alınmaları, değişen-dönüşebilen işlevleri barındırmaları önemlidir.

3.3. Mahalle Şeması

Kenar uzunluğu 468m. olan altıgen mahalle, mekânsal planlar yapım yönetmeliğindeki temel donatıları karşılayacak şekilde bir ilköğretim birimini içermektedir. Bu mahalle, içinden geçen omurga ile veya yeşil sistemle alt mahalle birimlerine ayrılmaktadır (Şekil 6). Mahalleleri besleyen ana omurga, üzerinde geniş yeşil bantların olduğu, yaya, bisiklet, kara yolu, toplu taşıma hatları ve uygun yerlerde raylı sistemin de geçebileceği 51m. genişliğinde omurgalardır ve acil durumda da erişimin kesilmeyeceği, üzerinde temel hizmetlerin sunulabileceği, her mahalleye erişen koridorlardır.

Şekil 6. Mahalle modeli plan şeması

Mahallelerin mekânsal sınırlarının tanımlı olması için mahallenin temel ihtiyaçlarından biri olan yeşil alanların bir kısmı çeperlerde düşünülmüştür. Yoğun ağaçlık alanların doku rüzgâr akışını engellememesi için mahallenin kuzey güney doğrultusundaki kenarlarında olması tercih edilmiştir. Çeperlerde kamusal yeşil alanlar birden fazla mahalleye hizmet edecek kent parkları, fidanlıklar, spor alanları, meyvelikler, tarım parselleri işlevlerini barındırmaktadır.

Önerilen tün çözümler hem normal zamanda hem de afet durumunda mahallenin işleyişini devam ettirebilmesi için düşünülmüştür. Örneğin mahalle içerisinde önerilen çeşmeli meydanlar gündelik hayatta ve afet anında su temini açısından kritik öneme sahip rezervuar alanları olarak işlev görmesi

önerilmektedir. İçme suyu ve hijyen için gerekli olan su ihtiyacı kişi başına günlük minimum 15 litre, herhangi bir evden en yakın su noktasına uzaklık 500m.'den az olacak şekilde yapılan hesaplar sonucu musluk başına 250 kişi koşulunu sağlayan, her bir mahalle için üçer musluğu olan 7 çeşme kenar uzunluğu 270m olan altıgenin köşe noktaları ve mahallenin merkezine yerleştirilmiştir.

Asi nehrinin kenarında oluşan hayat koridoru geniş ve kademeli bir kıyı kesiti ile taşkın tehlikesinin önlendiği, doğal karakterinin güçlendiği, mahalleye yakın noktalarda rekreatif işlevleri de barındıran aktif bir alan haline gelmektedir. Bu alanların doğa yürüyüşü, koşu, kuş gözlem, kıyı gezintisi gibi amaçlarla aktif olarak kullanılması ve doğasını bozmamak koşuluyla işlevlerle desteklenmesi hem alanın sahiplenilmesi hem de güvenlik açısından gereklidir.

Tablo 1. Mahalleyi oluşturan ağlara göre mahalle karakteri ve tasarım çözümleri

Mahalle karakteri		**Tasarım çözümleri**
Toplumsal ağ	Zengin yerel kültür ve kimlik	Yemek kültürü mekanları, çarşı sokağı, duvarsız ve tasarımla kontrollü mahalle
	Güçlü komşuluk bağları	500-600 kişilik mahalle alt birimleri, küçük açık alanlar, karşılaşma mekanları, mahalle kestirmeleri, yaya sokakları, çıkmaz sokak ve avlular
	Mahalle kültürü, sosyal çeşitlilik	Farklı hane halkı ve gelire uygun yapı tipolojileri, etkinlik alanları, eşik, komşuluğu destekleyen yapılaşma düzeni, doku içinde geleneksel çocuk oyun mekanları, yaş dostu tasarım, mahalleler arası etkin taşıt ulaşımı, mahalle içi yaya odaklı ulaşımla ayrışan mahalle, güvenli sokaklar, sohbet- seyir köşeleri, mahalle esnafı
	Etkin muhtar ve belediye	Mekansal tasarıma dahil olan mahalleli, sosyal sorumluluk projeleri, her çocuğa bir ağaç konseptiyle çocukların da doğanın korunması ve tasarıma dahil edilmesi.
Ekolojik ağ	Korunan doğal çevre	"Hayat koridoru", yeşil sokaklar,
	Suya duyarlı tasarım	Yağmur suyu yönetimi, biyolojik hendekler, yağmur bahçeleri, geçirgen zemin, topografyayla taşkın kontrolü, su rezervuar alanı olarak çukur parklar, yükseltilmiş parklar, kuyulu park ve bahçeler, taşkın seviyesinden yüksekte toplanma alanları, çeşmeler ağı
	Yeşil mahalle	Her konuta bahçe, yeşil sokaklar, meyvelikler, kentsel tarım ve sera alanları, fidanlıklar, ağaçlandırma alanları, kamu bahçeleri, seralar
	Enerji etkin mahalle	Doğal iklimlendirme teknikleri ile minimum soğutma-ısıtma ihtiyacı, güneş enerjisi, yağmur suyu yönetimi ile minimum karbon ayak izi.
Yapılaşma ağı	Doğaya duyarlı yer seçimi	Taşkın, heyelan, deprem alanlarına dikkat eden, afet riskini azaltacak yer seçimi
	Doğaya duyarlı doku tasarımı ve mimari	Yeşil ve gölgeli açık alanlar ve rüzgâr alan sokaklar, maks. 4 katlı konutlar, avlulu, içe dönük konut kümeleri, doğal iklimlendirme, rüzgâr bacaları, tepe pencereleri, çıkma-cumbalı yapılar, rüzgâr alan konut ve odalar, gölge yapan geniş saçaklar

Etkin açık alan sistemi	Konut bahçesi, yapı adası avlusu, çocuk oyun nişleri, mahalle sokakları, mahalle meydanları, kreş meydanı, çarşı meydanı, çarşı sokağı, çukur ve yüksek bahçeler, mahalle çayırı, meyvelik, fidanlık, tarım alanları, çok işlevli ve sürekli açık alan sistemi, çok amaçlı pazar alanı, akıllı ve afet anında uyarlanabilir kent mobilyaları
Etkin ulaşım	Mahalleler arası etkin bir ana ulaşım omurgası, mahalle içi kıvrımlı kestirmesiz sokaklarla içe dönük ulaşım, paylaşımlı sokaklarla hız azaltma, yaya dostu ulaşım, çocuk dostu sokaklar, toplu taşıma ve bisikletle ulaşım, yüksek teknolojili otomatik cep otoparkları, yürünebilir mahalle, dar-gölgeli yaya sokakları, kesintisiz yaya dolaşımı, deprem yangın için alt birimler etrafında geniş yollar

Modelin çok boyutlu yaklaşımı ve parametreleri diğer yerleşmelere de örnek teşkil edecek ve adapte edilecek esnekliğe sahiptir. Geliştirilen afete duyarlı mahalle tasarım modeli mahalle tasarım literatürü için yeni mekân tipleri ve terminolojisi sunan yeni ve özgün bir modeldir. Modelle geliştirilen tasarımın mevcut yerleşimlere uygulanması, yerleşimlerin afete duyarlılığını artıracak, kamusal açık alan kalitesini artıracak, sosyal aktiviteler ve kaynaşmaya katkısıyla toplumsal açıdan da afetlere dayanıklı bir mahalle ortamının kurulmasına katkıda bulunmak mümkün olacaktır. Bu model Antakya'nın farklı bölgelerinde yapılacak mahalle tasarımları için bütünleştirici temel ilkeleri de ortaya koymaktadır. Böylece yapılacak tasarımların kent kimliğini bozmadan, bir bütün oluşturacak şekilde yapılmasına katkıda bulunacaktır.

Toplumsal, ekolojik ve yapılaşma ağlarının birbiriyle etkileşimli olarak geliştirildiği tasarımlar afetlere karşı güvenli mekanlar sunacaktır. Tüm yerleşmelerin doğa ile uyumlu, afetlere duyarlı olabilmesi için afet durumunda da işlevlerini devam ettirecek şekilde tasarlanması önemlidir. Bu açıdan sadece binaların ayakta kalması yeterli olmamaktadır. Kullanıcıların bilinçsiz tadilatlarla veya gerekli bakımı yapmayarak strüktürel olarak zayıflamasına neden olduğu binlerce bina olması, doğal afetlere dayanıklı olmanın yanı sıra terör, yangın gibi öngörülmesi çok güç olayların da varlığı düşünülünce tüm binaları kontrol etmek mümkün olamadığına göre açık alanların etkin bir şekilde çözülmesinin önemi daha da açık hale gelmektedir. 6 Şubat depreminde de depremden günler sonra bile erişilemeyen alanlar, kapanmış yollar olması depremden sonraki süreçte de kayıplara neden olmuştur. Önerilen mahalle modeli ve tipolojiler kentsel mekânın iyileştirilmesine katkıda bulunsa da minimum standartlarının belirlenmesi, afet durumunda da kullanılabilecek ama günlük yaşamda da aktif olarak kullanılan mekan tipolojilerinin mekansal standartlar haline getirilerek donatı standartlarında olduğu gibi minimum ölçülerin yasal mevzuata dahil edilmesi son derece yararlı olacaktır.

Teşekkür

Bu çalışma İstanbul Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen "HAYAT: Her Açıdan Yaşamsal Ağlarla Tanımlanan Mahalle Modeli" başlıklı, 44458 ID numaralı bilimsel araştırma projesinden üretilmiştir.

4. KAYNAKÇA

AFAD. 2014. Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. Ankara: T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Deprem Dairesi Başkanlığı

Aguilar, J. R. 2014. Resilient cities: an analysis of resilient urban form Georgia Institute of Technology].

Alada, A. B. 2008. Osmanlı Şehrinde Mahalle. Sümer Kitabevi.

Alexander, C., Ishikawa, S., ve Silverstein, M. 1977. A pattern language: towns, buildings, construction. Oxford University Press.

Alexander, D. A. 1993. Burn victims after a major disaster: reactions of patients and their care-givers. Burns : journal of the International Society for Burn Injuries, 19(2), 105-109. https://doi.org/10.1016/0305-4179(93)90029-8

Alver, K. 2013. Mahalle: Mahallenin toplumsal ve mekânsal portresi. Hece Yayınları.

Ergünay, O., Gülkan, P., ve Güler, H. H. 2008. Afet yönetimi ile ilgili terimler: Açıklamalı sözlük. In P. D. M. Kadıoğlu ve D. D. E. Özdamar (Eds.), Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri (pp. 301-353). T.C. İçişleri Bakanlığı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA).

Ertürkmen, C. 2006. Afet yönetimi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Geis, D. E. 2000. By Design: The Disaster Resistant and Quality-of-Life Community. Natural Hazards Review, 1(3), 151-160. https://doi.org/doi:10.1061/(ASCE)1527-6988(2000)1:3(151)

Gill, J. C., ve Malamud, B. D. 2014. Reviewing and visualizing the interactions of natural hazards. Reviews of Geophysics, 52(4), 680-722. https://doi.org/https://doi.org/10.1002/2013RG000445

Godschalk, D. R. 2003. Urban hazard mitigation: Creating resilient cities. Natural Hazards Review, 4(3), 136-143.

Kadıoğlu, M. 2008. Modern, bütünleşik afet yönetimin temel ilkeleri. In P. D. M. Kadıoğlu ve D. D. E. Özdamar (Eds.), Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri (pp. 1-34). T.C. İçişleri Bakanlığı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA).

Karaman, Z. T. 2017. Afet yönetimine giriş ve Türkiye'de örgütlenme. In Z. T. Karaman ve A. Altay (Eds.), Bütünleşik afet yönetimi (pp. 1-38). İlkem yayınları.

Kaya, H. S., Erdem Kaya, M., Serdar, S. E., Güler, E., ve Şahin, G. 2017. Mahalle Arası: Mahalle tasarımında mofrogenetik yaklaşım, "7 İklim 7 Bölge Mahalle Ulusal Mimari ve Kentsel Tasarım Fikir Yarışması, Akdeniz Bölgesi (Hatay-Dörtyol)", 2. Ödül. In Ulusal Mimari kentsel tasarım fikir yarışması, 7 İlkim 7 Bölge Mahalle (pp. 48-56). T.C. Başbakanlık TOKİ ve Emlak Konut GYO A.Ş.

Kaya, H. S., Kaya, M. E., ve Çiçek, M. 2024. H.A.Y.A.T. : Her Açıdan Yaşamsal Ağlarla Tanımlanan Mahalle Modeli (Proje kodu: MÇAP-2023-44458). Araştırma Projesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi.

Montz, B. E., ve Tobin, G. A. 1997. The environmental impacts of flooding in St. Maries, Idaho. Natural Hazards Research and Applications Information Center Boulder.

Otto-Zimmermann, K. 2011. Resilient Cities 2: Cities and Adaptation to Climate Change-Proceedings of the Global Forum 2010 (Vol. 1). Springer Science & Business Media.

Papathoma-Köhle, M., Thaler, T., ve Fuchs, S. 2021. An institutional approach to vulnerability: evidence from natural hazard management in Europe. Environmental Research Letters, 16(4), 044056. https://doi.org/10.1088/1748-9326/abe88c

Ritchie, H., Rosado, P., ve Roser, M. 2025. Natural Disasters: How many people die from disasters, and how are these impacts changing over time? Retrieved 19.06.2025 from https://ourworldindata.org/natural-disasters#natural-disasters-kill-tens-of-thousands-each-year

Şahin, Ş. 2019. Türkiye'de Afet Yönetimi ve 2023 Hedefleri [The Disaster Management in Turkey and Goals of 2023]. Türk Deprem Araştırma Dergisi, 1(2), 180-196. https://doi.org/10.46464/tdad.600455
Sharifi, A. 2019a. Resilient urban forms: A macro-scale analysis. Cities, 85, 1-14. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.11.023
Sharifi, A. 2019b. Resilient urban forms: A review of literature on streets and street networks. Building and Environment, 147, 171-187. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2018.09.040
Sharifi, A. 2019c. Urban form resilience: A meso-scale analysis. Cities, 93, 238-252. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.05.010
Smith, K., ve Petley, D. N. 2009. Environmental Hazards-Assessing Risk and Reducing Disaster. Routledge.
Steelman, T. A., ve McCaffrey, S. 2013. Best practices in risk and crisis communication: Implications for natural hazards management. Natural Hazards, 65(1), 683-705. https://doi.org/10.1007/s11069-012-0386-z
Tezer, A., ve Türkoğlu, H. 2008. Zarar azaltma ve şehir planlama. In P. D. M. Kadıoğlu ve D. D. E. Özdamar (Eds.), Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri (pp. 59-71). T.C. İçişleri Bakanlığı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA).
Tuğcu, P., ve Arslan, T. V. 2019. Türkiye'de Geleneksel Mahalle Kimliğinin Sürdürülebilirliğinin Yarışma Projeleri Üzerinden İncelenmesi. Mimarlık ve Yaşam, 4(1), 93-115. https://doi.org/https://doi.org/10.26835/my.538687
Türk Dil Kurumu. 2017. Güncel Türkçe Sözlük. Retrieved 19.06.2017 from http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59476df4a2c306.51633957
Varol, N., ve Kaya, Ç. M. 2018. Afet risk yönetiminde transdisipliner yaklaşım. Afet ve Risk Dergisi, 1(1), 1-8.
Williams, J. 2005. Designing Neighbourhoods for Social Interaction: The Case of Cohousing. Journal of Urban Design, 10(2), 195 - 227. http://www.informaworld.com/10.1080/13574800500086998

SİVAS KENTİNİN YEŞİL ALAN DİNAMİKLERİNİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA NDVI ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

40

Burcu ÇİRÇİ SELÇUK[1], Sefa Furkan SELÇUK[2]

[1] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
burcu_circi@hotmail.com
[2] Artvin Çoruh Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Çevre Mühendisliği Bölümü,
sefafurkan.selcuk@ artvin.edu.tr

ÖZET

Kentsel alanlarda iklim değişikliğinin etkileri giderek daha belirgin hâle gelmekte; bu durum, kentlerin iklim değişikliğine uyum sağlama ve direnç geliştirme süreçlerinde yeşil alanların merkezi bir rol üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Yeşil alanlar, sundukları ekosistem hizmetlerinin ötesinde kent içi mikro iklimin düzenlenmesi, hava kalitesinin artırılması ve halk sağlığının desteklenmesi gibi çok yönlü katkılar sağlayarak iklim değişikliğiyle mücadelede stratejik bir araç niteliğindedir.

Çalışmada Sivas ili merkez ilçe imar sınırları içerisinde 1990–2020 döneminde açık yeşil alanlarda meydana gelen değişimlerin ortaya konulmasını ve bu değişimlerin sıcaklık, yağış ve kuraklık gibi temel iklimsel göstergelerle ilişkilendirilerek değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarına ait Landsat uydu görüntülerinden elde edilen NDVI verileri kullanılmış; bitki örtüsünün yoğunluğu ve mekânsal dağılımındaki farklılaşmalar zamansal analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Böylece yeşil alanların sadece miktarsal değişimi değil, aynı zamanda kent içerisindeki dağılım örüntüleri de ortaya konmuştur. İklimsel verilerle oluşturulan grafiksel karşılaştırmalar, NDVI değişimlerinin sıcaklık artışı, azalan yağış ve artan kuraklık eğilimleriyle olan ilişkisini görsel olarak da desteklemektedir.

Yeşil alanlar yalnızca çevresel dirençlilik açısından değil, aynı zamanda fiziksel aktiviteyi destekleme, stres düzeyini azaltma ve sosyal etkileşimleri teşvik etme gibi insan sağlığına yönelik işlevleriyle de önem taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, kentsel ekosistemlerin iklim değişikliği bağlamında değerlendirilmesine katkı sunmakta ve sürdürülebilir kentsel planlama stratejileri için bilimsel bir temel oluşturmayı hedeflemektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, yeşil alanlardaki değişimin yalnızca miktar değil, aynı zamanda ekolojik nitelik açısından da gerilediğini ortaya koymaktadır. NDVI analizleri, düşük yoğunluklu bitki örtüsünün zamanla baskın hâle geldiğini göstermekte; bu durumun sıcaklık artışı ve yağış azalışı gibi iklimsel değişkenlerle

doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Sağlıklı yeşil alanların azalması, kentte ısı adası etkisini artırmakta ve iklimsel kırılganlığı derinleştirmektedir. Bu bağlamda, yeşil altyapının korunması sürdürülebilir kent politikaları açısından öncelikli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Kentsel Yeşil Alan, NDVI Analizi, Sivas Kenti

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte artan sıcaklık, değişen yağış rejimleri ve aşırı hava olaylarının sıklığındaki artış, iklim değişikliğinin çevresel ve toplumsal etkilerini daha görünür hâle getirmiştir. Kentleşme süreciyle birlikte doğal yüzeylerin geçirimsiz yapılarla yer değiştirmesi, karbon salınımının artması, ısı adası etkisinin yoğunlaşması gibi sorunlar, şehirleri iklim değişikliğine karşı daha kırılgan hâle getirmektedir (IPCC, 2021; Grimm et al., 2008).

Bu bağlamda, sürdürülebilir kentleşme yaklaşımlarında doğa temelli çözümler giderek daha fazla önem kazanmakta; özellikle kentsel yeşil alanlar, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin azaltılması ve uyum stratejilerinin geliştirilmesi açısından temel bileşenler olarak öne çıkmaktadır (Kabisch et al., 2017; Cohen-Shacham et al., 2016).

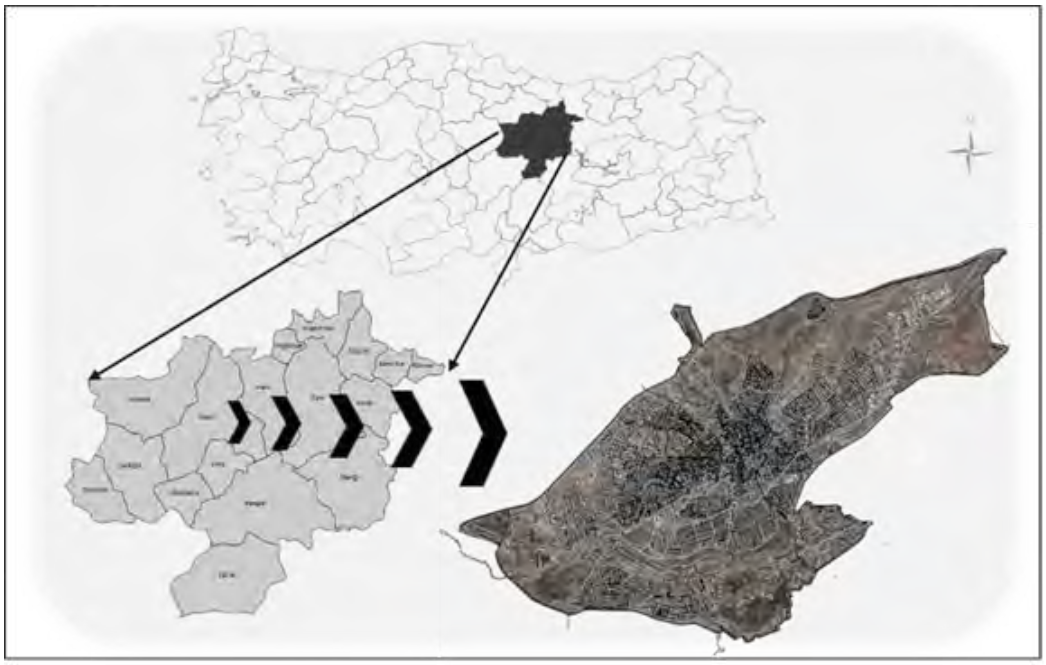
Kentsel yeşil alanlar yalnızca ekolojik hizmet sağlayıcı unsurlar olarak değil, aynı zamanda toplum sağlığını destekleyen, sosyal bütünlüğü artıran ve iklimsel stres faktörlerine karşı tampon işlevi gören stratejik kentsel altyapı elemanları olarak değerlendirilmektedir (Tzoulas et al., 2007). Yeşil alanların hava kalitesini iyileştirme, yüzey sıcaklıklarını dengeleme, karbon tutma kapasitesini artırma ve yağış rejimiyle ilişkili yüzey akışlarını azaltma gibi çok yönlü işlevleri, bu alanların özellikle yarı kurak ve karasal iklim kuşaklarındaki kentler için daha da kritik hâle gelmesine neden olmaktadır (Gill et al., 2007; Rahman et al., 2021).

Uzaktan algılama teknikleriyle elde edilen NDVI verileri, kentsel alanlardaki bitki örtüsünün zamansal değişimini değerlendirmede önemli bir araçtır. Ancak bu indeksin tek başına yorumlanması, özellikle iklimsel değişkenlerin etkisini açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Nitekim bitki örtüsünün gelişimi ve canlılığı büyük ölçüde sıcaklık, yağış ve atmosferik su talebi gibi iklimsel etmenlere bağlıdır. Bu nedenle NDVI zaman serilerinin iklimsel göstergelerle birlikte ele alınması, özellikle yeşil alan dinamiklerinin iklim değişikliği bağlamında daha bütüncül biçimde analiz edilmesini mümkün kılmaktadır (Yıldız vd., 2012; Wang et al. 2022). Bu çalışmada, NDVI değişimlerini etkileyen iklimsel arka planı ortaya koymak amacıyla, uzun yıllık sıcaklık, yağış ve kuraklık verileri üzerinde eğilim analizi gerçekleştirilmiştir. Trend analizlerinde parametrik varsayımlara bağlı kalmaksızın otokorelasyonun etkisini göz önünde bulunduran modifiye Mann-Kendall testi kullanılmış; eğilimin yönü ve büyüklüğü ise Sen's slope yöntemi ile nicel olarak belirlenmiştir (Hamed & Rao, 1998; Hu et al. 2020; Lornezhad et al. 2023). Kuraklık değerlendirmesinde tercih edilen RDI (Reconnaissance Drought Index) ise, yalnızca yağış miktarını değil, aynı zamanda potansiyel evapotranspirasyonu da içeren yapısıyla atmosferik kuraklık koşullarını daha hassas bir biçimde temsil etmektedir (Tsakiris & Vangelis, 2005). Böylece NDVI değişimlerinin, sadece spektral değil aynı zamanda hidroklimatik temelli faktörlerle açıklanması sağlanmış ve kentsel yeşil altyapının iklim değişikliği karşısındaki duyarlılığı bilimsel temele dayalı bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda Sivas ili merkez ilçesinde imar sınırları dâhilinde 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarına ait uydu görüntülerinden türetilen NDVI verileri kullanılarak yeşil alanlardaki zamansal değişim incelenmiş; bu değişimlerin sıcaklık, yağış ve kuraklık gibi temel iklimsel göstergelerle ilişkisi değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde uzaktan algılama ve CBS tabanlı yöntemler bir arada kullanılmış, elde edilen veriler doğrultusunda yeşil doku ile iklimsel faktörler arasındaki etkileşimler ortaya konmuştur. Böylece yarı kurak iklim koşullarına sahip bir kentte yeşil alanların iklimsel baskılar karşısındaki duyarlılığına dair özgün ve karşılaştırmalı bir değerlendirme sunulmuştur.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Sivas ili, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nin doğusunda, Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde yer almakta olup, Merkez ilçesi bu ilin idari, ekonomik ve kültürel merkezidir. Sivas Merkez, 39° 45′ kuzey enlemleri ile 37° 0′ doğu boylamları arasında konumlanmakta ve yaklaşık 1,285 m rakıma sahiptir (Şekil.1) (Vikipedi, 2025).

Şekil.1 Çalışma Alanı Konum Haritası

Sivas Merkez ilçesi, belirgin karasal iklim özellikleri göstermektedir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve kar yağışlı geçmektedir. Uzun yıllar ortalamasına göre yıllık ortalama sıcaklık yaklaşık 9 – 10 °C olup, kış aylarında sıcaklık –20 °C'ye kadar düşebilmektedir. Yıllık ortalama yağış miktarı 400 – 450 mm arasında değişmekte; yağışlar daha çok ilkbahar ve sonbahar aylarında yoğunlaşmaktadır (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2025).

Bu iklimsel yapı, bölgedeki bitki örtüsünün gelişimi üzerinde doğrudan belirleyicidir. Bitki örtüsü genel olarak bozkır karakteri göstermekte; doğal step formasyonları, tarım alanları ve insan etkisiyle oluşturulmuş parçalı yeşil alanlarla birlikte, kentsel yayılım alanlarında parçalanmış bitki dokusu gözlenmektedir. Özellikle

düşük nem ve düzensiz yağış rejimi, yeşil alanların sürekliliği ve canlılığı üzerinde sınırlayıcı etki yaratmaktadır (Sivas İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2025; MGM, 2025).

Çalışmada, Sivas ili merkez ilçesinde yer alan imar sınırları içerisinde 1990 – 2020 döneminde açık yeşil alanlarda meydana gelen değişimlerin incelenmesi ve bu değişimlerin iklim değişikliği ile ilişkili temel göstergeler olan sıcaklık, yağış ve kuraklık parametreleri çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Yeşil alanlardaki zamansal değişimlerin iklimsel göstergelerle ilişkisini ortaya koymaya yönelik değerlendirme süreci, bitki örtüsünün yüzdesel dağılımı ile yoğunluk ve mekânsal farklılaşmalarının Normalized Difference Vegetation Index (NDVI) aracılığıyla analiz edilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarına ait Landsat uydu görüntülerinden elde edilen NDVI verileri doğrultusunda yeşil alanlardaki değişim eğilimleri hem niceliksel (alan yüzdesel verileri) hem de konumsal örüntüler (yerleşim içindeki dağılım) üzerinden detaylı biçimde değerlendirilmiştir.

Böylece yalnızca yeşil alanların miktarındaki azalış ya da artış değil, aynı zamanda bu değişimlerin kentsel yapı içindeki mekânsal desenleri de ortaya konmuştur. Buna ek olarak, sıcaklık, yağış ve kuraklık değişkenlerine ilişkin uzun dönemli veriler kullanılarak oluşturulan grafiksel karşılaştırmalar aracılığıyla, NDVI temelli yeşil alan değişimlerinin iklimsel parametrelerle olan ilişkisi görsel olarak da ortaya konmuş ve bütüncül bir analiz zemini sağlanmıştır.

Bu çalışmada, 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait Landsat 5 TM ile 2020 yılına ait Landsat 8 OLI/TIRS uydu görüntüleri, L1TP (Level-1 Terrain Precision) düzeyinde kullanılmıştır. L1TP düzeyi, yer kontrol noktaları (GCP) ve sayısal arazi modeli (DEM) kullanılarak gerçekleştirilen ortorektifikasyon işlemi ile geometrik bozulmaların giderildiği ve radyometrik kalibrasyonu tamamlanmış görüntü formatını ifade etmektedir. Bu düzeydeki görüntüler, zaman serisi analizleri ve konumsal doğruluk gerektiren çalışmalarda kullanılmak üzere en yüksek hassasiyete sahiptir (USGS, 2025).

NDVI (Normalized Difference Vegetation Index), uydu görüntülerinden elde edilen yakın kızılötesi (NIR) ve kırmızı (RED) bantlara ait yansıma değerlerinin belirli bir formülle karşılaştırılmasıyla hesaplanan bir vejetasyon indeksidir (Özkan, Gül ve Akın 2020).

NDVI hesaplamasında kullanılan matematiksel ifade şu şekildedir: NDVI = (NIR – RED) / (NIR + RED)

Bu formülde NIR, spektrumun yakın kızılötesi bölgesine ait bant yansımasını; RED ise kırmızı bölgedeki bant yansımasını temsil ederken, sonuçta elde edilen NDVI değeri vejetasyonun yoğunluğunu göstermektedir. NDVI değerleri -1 ile +1 arasında değişmektedir. Bitki örtüsünün yoğun olduğu alanlarda NDVI değeri +1'e yaklaşırken, seyrek bitki örtüsüne veya çıplak toprağa sahip alanlarda bu değer 0'a yaklaşmaktadır. Su, bulut ve kar gibi yüzey türlerinin yansıma karakteristikleri nedeniyle bu alanların NDVI değerleri ise genellikle -1'e yakındır (Özkan, Gül ve Akın 2020). Bu çalışmada 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarına ait Landsat uydu görüntülerinden türetilen NDVI değerleri hesaplanmış, ardından bitki örtüsü yoğunluğuna göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan NDVI aralıkları ve bu aralıkların temsil ettiği bitki örtüsü kategorileri, ilgili literatür doğrultusunda aşağıda belirtilmiştir (Chouari, 2024; Sahebjalal & Dashtekian, 2013; Yavuz ve Örücü 2025);

• NDVI değeri -1 ile 0 arasında olan alanlar genellikle su yüzeyleri, kar örtüsü, kayalık bölgeler ve diğer düşük yansıtıcılı yüzeylerle ilişkilidir. Bu değer aralığı, bitki örtüsünün bulunmadığı veya tamamen yansıma özellikleri nedeniyle negatif indeks üreten yüzeyleri temsil etmektedir.

• 0 ile 0,1 NDVI değerine sahip alanlar, çıplak topraklar, kayalık yüzeyler ya da vejetasyonun neredeyse hiç bulunmadığı bölgeleri göstermektedir. Bu tür alanlar, bitkisel örtünün son derece sınırlı olduğu ekolojik koşulları yansıtır.

• 0,1 ile 0,2 aralığında yer alan değerler, oldukça düşük bitki örtüsü yoğunluğuna sahip alanlarla örtüşmektedir. Bu bölgeler, genellikle yarı çıplak zeminler, taşlık yüzeyler veya seyrek bitki kümeleriyle karakterizedir.

• 0,2 ile 0,3 aralığı, orta seviyede bitki örtüsünün bulunduğu alanları tanımlar. Çayırlar, çalılıklar ya da düzensiz şekilde dağılmış otsu bitkilerin yaygın olduğu bölgeler bu kategoriye girer.

• 0,3 ile 0,4 arasında kalan NDVI değerleri, sağlıklı ve gelişmiş otsu bitki örtüsüne sahip bölgeleri temsil etmektedir. Bu alanlar, daha düzenli ve yoğun vejetasyon yapısıyla dikkat çeker.

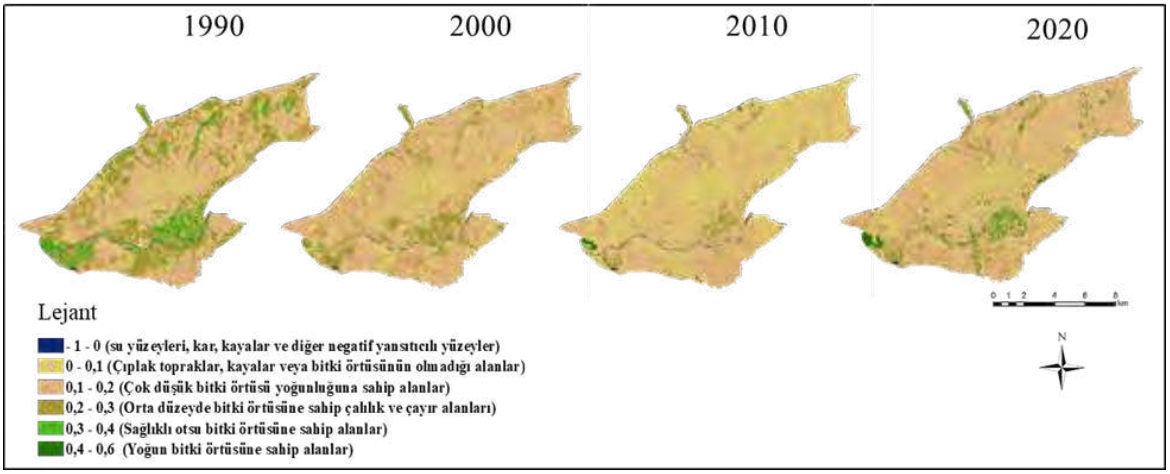
• Son olarak, 0,4 ile 0,6 NDVI aralığı, yoğun ve sağlıklı bitki örtüsüne sahip alanlarla ilişkilidir. Bu değerler, genellikle tarımsal üretim yapılan alanlar veya sulama imkânlarının olduğu yoğun yeşil bölgeler için tipiktir.

Çalışma kapsamında Sivas ili imar sınırlarına ait yeşil alan dinamiklerinin iklimsel koşullarla olan ilişkisini ortaya koymak amacıyla, uzun dönemli iklimsel veriler üzerinde zamansal eğilim analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizlerde kullanılan aylık toplam yağış ve aylık ortalama sıcaklık verileri, Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne bağlı Sivas Merkez Meteoroloji İstasyonu'ndan temin edilmiştir. İklimsel kuraklık koşullarını değerlendirmek amacıyla, 12 aylık kümülatif RDI (Tsakiris et al. 2008) değerleri hesaplanmıştır. Bu hesaplamada, potansiyel evapotranspirasyon (PET) değerleri Hargreaves (Hargreaves and Samani 1982) yöntemiyle elde edilmiştir.

RDI, yalnızca yağış miktarını değil aynı zamanda sıcaklığa bağlı atmosferik su talebini de dikkate alarak kuraklık koşullarını daha gerçekçi biçimde temsil etmektedir. Elde edilen yağış, sıcaklık ve RDI-12 zaman serileri üzerinde Mann-Kendall (Mann 1945; Kendall 1975) ve modifiye Mann-Kendall (Hamed and Rao 1998) testleri uygulanarak eğilim analizleri gerçekleştirilmiştir. Trendin yönü ve büyüklüğü Sen's slope yöntemi (Sen 1968) ile belirlenmiştir. Modifiye Mann-Kendall testi, zaman serilerinde sık karşılaşılan otokorelasyon etkisini dikkate alması bakımından, özellikle uzun dönemli iklim verileri için daha güvenilir sonuçlar sunmaktadır. Yapılan analizlerde, $p < 0,05$ (%95) anlamlılık düzeyi esas alınmış ve bu eşiğin altındaki sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. İklim parametrelerine yönelik bu analizlerle, çalışmanın ana odak noktası olan NDVI değişimlerinin ardındaki iklimsel eğilimlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Tüm hesaplamalar ve eğilim analizleri R yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında, 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarına ait Landsat uydu görüntüleri kullanılarak NDVI değerleri hesaplanmış; bu değerler doğrultusunda zamansal karşılaştırmaya olanak tanıyacak şekilde bitki örtüsü sınıflandırmaları gerçekleştirilmiştir. Elde edilen NDVI haritaları aracılığıyla, 30 yıllık süreçte açık yeşil alanların mekânsal dağılımındaki değişim görsel olarak ortaya konmuştur (Şekil.2).

Şekil.2 1990 – 2020 NDVI Analizi Haritaları

NDVI haritalarına göre, 1990 yılında Sivas Merkez İmar Sınırı içinde yeşil alanlar daha bütünlüklü ve güneybatı, kuzey ve doğu kesimlerde yoğunlaşmışken; 2000 ve 2010 yıllarında bu alanların hem kapsadığı yüzey hem de mekânsal sürekliliğinde ciddi azalmalar gözlenmiştir. 2020 yılında ise, özellikle güney ve doğu kesimlerde sınırlı da olsa yeniden bir bitki örtüsü toparlanması izlenmiştir. Ancak bu toparlanma hem yoğunluk hem de kapsadığı alan açısından önceki yıllardaki yeşil doku bütünlüğünü tam anlamıyla sağlayamamaktadır.

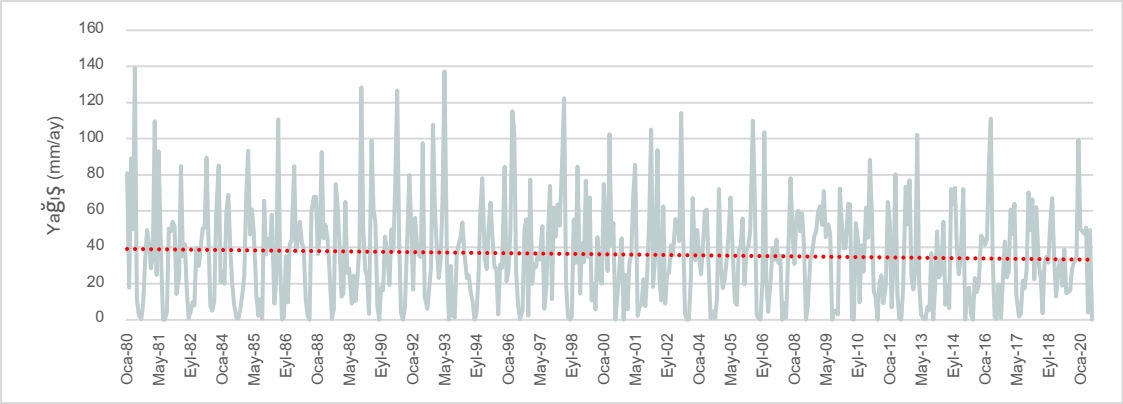
Tablo.1 Yılara Göre NDVI Değer Aralıklarının Yüzdesel Dağılımı Tablosu

NDVI Değer Aralığı	**Alansal Dağılım Yüzdesi (%)**			
	1990	**2000**	**2010**	**2020**
- 1 - 0 (su yüzeyleri, kar, kayalar ve diğer negatif yansıtıcılı yüzeyler)	% 0,64	% 0,32	% 0,49	% 0,86
0 - 0,1 (Çıplak topraklar, kayalar veya bitki örtüsünün olmadığı alanlar)	% 19,45	% 27,37	% 52,13	% 28,20
0,1 - 0,2 (Çok düşük bitki örtüsü yoğunluğuna sahip alanlar)	% 43,45	% 57,72	% 41,41	% 57,99
0,2 - 0,3 (Orta düzeyde bitki örtüsüne sahip çalılık ve çayır alanları)	% 27,72	% 13,18	% 4,92	% 9,18
0,3 - 0,4 (Sağlıklı otsu bitki örtüsüne sahip alanlar)	% 8,24	% 1,37	% 0,70	% 2,43
0,4 - 0,6 (Yoğun bitki örtüsüne sahip alanlar)	% 0,50	% 0,05	% 0,35	% 1,34

Tablo 1'de yer alan NDVI değer aralıklarına ait yüzdesel dağılımlar, 1990 – 2020 döneminde Sivas Merkez İmar Sınırı içindeki yeşil alan yoğunluğunda ve mekânsal kalitede belirgin değişimler yaşandığını göstermektedir. 0,1 – 0,2 NDVI aralığında tanımlanan "çok düşük yoğunluklu bitki örtüsüne sahip alanlar" ın oranı 1990 yılında %43,45 iken, bu oran 2020 yılında %57,99'a yükselmiştir. Bu artış, kent genelinde bitki

örtüsünün yoğunluk bakımından seyrekleştiğini ve mevcut yeşil dokunun ekolojik açıdan daha zayıf hâle geldiğini göstermektedir. Benzer şekilde, 0,2 – 0,3 NDVI aralığında yer alan "orta yoğunluklu çalılık ve çayır" alanlarının oranı, 1990'da %27,72 düzeyindeyken, 2010 yılında %4,92'ye kadar gerilemiş; 2020 itibarıyla ise %9,18'e ulaşarak sınırlı bir toparlanma eğilimi sergilemiştir. Bu durum, özellikle 1990 – 2010 yılları arasında bitki örtüsü yoğunluğunda ciddi bir kayıp yaşandığını, ancak son on yılda bu kaybın kısmen telafi edilmeye başlandığını düşündürmektedir.

Daha sağlıklı ve yoğun bitki örtüsünü temsil eden 0,3 – 0,4 ve 0,4 – 0,6 NDVI aralıklarındaki alanların toplam oranı ise 1990 yılında %8,74 iken (sırasıyla %8,24 ve %0,50), bu oran 2010 yılında %1,05'e (%0,70 + %0,35) kadar düşmüş; 2020 yılına gelindiğinde ise %3,77'ye yükselmiştir. Bu eğilim, 1990'lı yıllarda kentsel alanda daha sağlıklı ve yüksek yoğunlukta yeşil alanların varlığına işaret ederken, zamanla bu alanların miktar ve kalitesinde gerileme yaşandığını ortaya koymaktadır. Son yıllarda tespit edilen sınırlı düzeydeki toparlanma, belirli bölgelerde bitki örtüsünün yeniden canlandığını ortaya koymaktadır; ancak bu gelişimin tüm şehir dokusu üzerinde yaygın ve kalıcı bir etki yarattığını ifade etmek için henüz yeterli kanıt bulunmamaktadır. Bu bağlamda, yeşil alanların sadece mekânsal yayılımı değil, aynı zamanda işlevsel ve ekolojik bütünlüğü de dikkate alınarak geleceğe dönük planlama stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği açıktır.

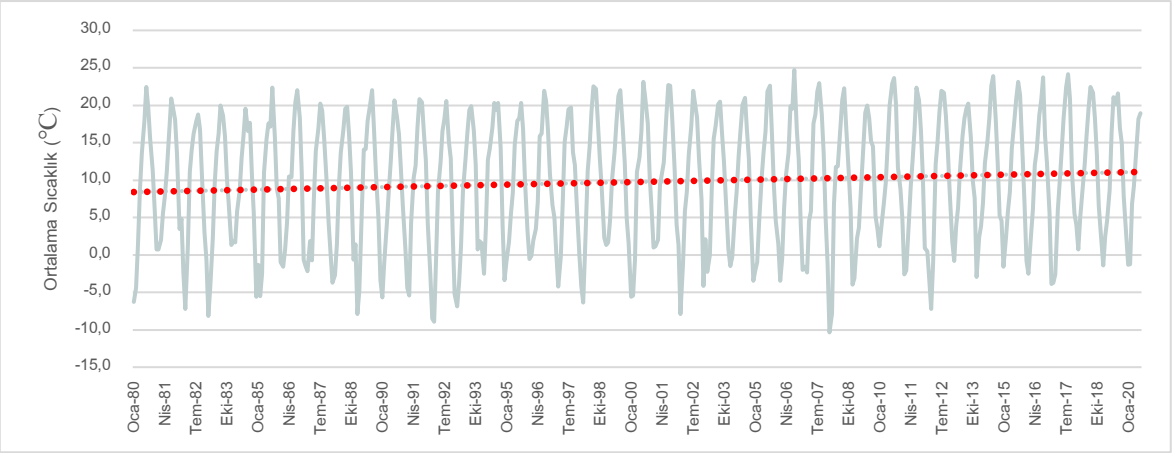

Şekil.3 Aylık Yağış Değişim Grafiği

Şekil 3'de sunulan aylık yağış değişim grafiği, Sivas/Merkez meteoroloji istasyonuna ait 1980–2020 dönemi verilerinde belirgin bir mevsimsellik ortaya koymaktadır. Özellikle Nisan ve Mayıs aylarında yağışların zirve yaptığı, buna karşın Temmuz–Ağustos ve Ocak aylarında minimum seviyelere düştüğü gözlenmiştir. Bu yapı, İç Anadolu'nun karasal iklim karakteriyle uyumludur. Grafiksel gözleme göre yağışların yıllar içinde hafif azalma eğilimi gösterdiği düşünülse de, bu bulgunun istatistiksel düzlemde doğrulanması önemlidir.

Modifiye Mann-Kendall (MMK) testi sonuçlarına göre, yağış verilerinde anlamlı bir azalma eğilimi tespit edilmiştir. Düzeltilmiş z değeri -2.08, p-değeri 0.037 olarak hesaplanmış ve bu durum %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir (Tablo 2). Klasik Mann-Kendall (MK) testine göre (z = -0.86, p = 0.389) anlamlı olmayan bu eğilim, veri setinde otokorelasyon olduğu için klasik yöntemle maskelenmiş görünmektedir. Bu nedenle modifiye yaklaşımın kullanılması, yağış trendinin gerçek doğasını ortaya koymak açısından oldukça yerindedir. Ayrıca Sen's slope değeri -0.0056 olarak bulunmuştur; bu da uzun vadede aylık yağış değerlerinin azalmakta olduğunu göstermektedir. Yani yağıştaki azalma hem

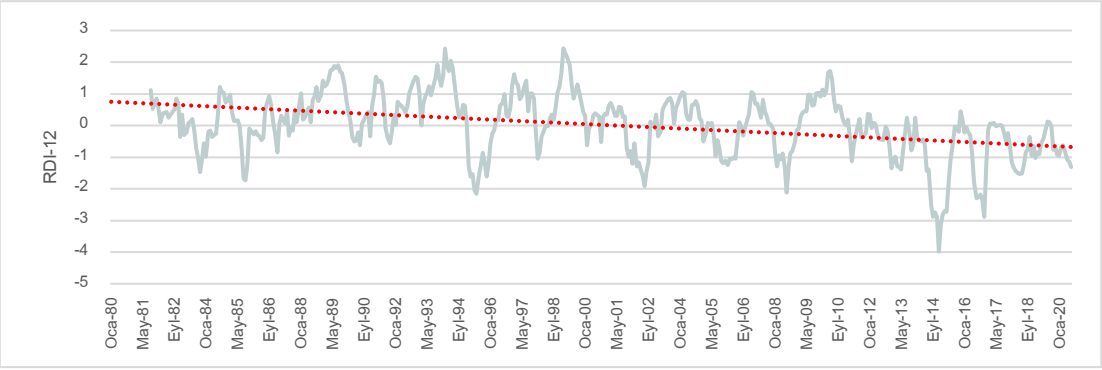
eğilim yönü hem de büyüklüğü açısından önemlidir, ancak klasik analizle fark edilemeyecek kadar düşük frekanslıdır.

Şekil.4 Aylık Ortalama Sıcaklık Değişim Grafiği

Şekil 4'te verilen ortalama sıcaklık değişim grafiği, verilerde yıllık döngüsel salınımların yanı sıra, uzun dönemli bir artış eğilimini de açıkça ortaya koymaktadır. Yaz aylarında artan sıcaklıklar ve kış dönemindeki azalan farklar, mevsimsel sıcaklık genliğinin zamanla azaldığını ve iklimsel denge kaymasının başladığını işaret etmektedir.

Trend analizine göre, sıcaklık verileri modifiye Mann-Kendall testiyle değerlendirildiğinde çok güçlü bir artış eğilimi göstermektedir. Düzeltilmiş z değeri 12.23, p-değeri 2.08×10-34 gibi olağanüstü küçük bir değerdir; bu sonuç, eğilimin istatistiksel olarak kesinlikle anlamlı olduğunu ortaya koyar (Tablo 2). Ayrıca otokorelasyon düzeltmesinden önce bile klasik Mann-Kendall testi z = 2.04 ve p = 0.041 ile %5 anlamlılık düzeyinde artışı göstermekteydi; düzeltme sonrası bu güven çok daha güçlenmiştir. Sen's slope değeri 0.00547 olup, yıllık sıcaklık ortalamasının arttığını göstermektedir. Bu artış, uzun dönemde tarım, buharlaşma ve su dengesi gibi pek çok iklimsel süreci etkileyecek büyüklüktedir.

Şekil 5. RDI-12 Zamansal Değişim Grafiği

Şekil 5'te sunulan RDI-12 zamansal değişim grafiği, çalışma süresince belirgin dalgalanmalar göstermekle birlikte genel eğilimin negatif yönde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 1990'lı yıllardan sonra RDI-12 değerlerinin çoğunlukla negatif bölgede seyrettiği, özellikle 2000 sonrası dönemde kuraklıkların daha sık ve daha şiddetli yaşandığı gözlenmektedir. RDI-12'nin 0'ın altında kaldığı uzun periyotlar, bölgenin hidroklimatik olarak kuraklaştığının kanıtıdır.

Modifiye Mann-Kendall testi sonuçları da bu bulguları desteklemektedir. Düzeltilmiş z değeri -5.69, p-değeri 1.27×10-8 olup, bu durum çok güçlü ve anlamlı bir azalan trendin varlığına işaret etmektedir (Tablo 2). Klasik Mann-Kendall testi zaten z = -8.73 gibi güçlü bir eğilim göstermekteydi, ancak yeni analizle eğilimin otokorelasyondan kaynaklı olası sapmaları da düzeltilmiştir. Sen's slope değeri de (-0.00282) RDI-12'nin azaldığını göstermektedir. RDI-12 değerlerindeki bu düzenli ve istatistiksel olarak doğrulanmış azalma, bölgedeki iklimsel kuraklık baskısının giderek arttığını göstermektedir.

Tablo.2 Sıcaklık, Yağış ve RDI-12 Değerlerinin Trend Analizi

Trend Analizi		**Yağış**	**Sıcaklık**	**RDI-12**
MMK	**Z**	-2.08	12.23	-5.690
	P	0.037	2.08×10^{-34}	1.27×10^{-8}
MK	**Z**	-0.86	2.04	-8.73
	P	0.389	0.041	2.59×10^{-18}
Sen's slope		-0.00564	0.00547	-0.00282

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Elde edilen bulgular, Sivas kentindeki açık yeşil alanların yalnızca miktar açısından değil, aynı zamanda ekolojik bütünlük ve bitki örtüsü yoğunluğu bakımından da belirgin şekilde zayıfladığını ortaya koymaktadır. NDVI analizleri, özellikle 2010 ve 2020 yıllarında düşük yoğunluklu bitki örtüsünün baskın hâle geldiğini göstermekte olup, bu durum kentteki yeşil altyapının yapısal niteliğinde bir bozulma yaşandığına işaret etmektedir. Bu eğilimin, yalnızca mekânsal planlamadan kaynaklanan arazi kullanımı değişikliklerinden değil, aynı zamanda iklimsel faktörlerden etkilendiği düşünülmektedir. Özellikle sıcaklık artışı, azalan yağış miktarları ve yükselen atmosferik su talebi, bitki örtüsünün sağlıklı gelişimini engelleyen temel çevresel faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Zoran et al. (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırma, Romanya'nın Bükreş metropol alanında 2000 – 2024 yılları arasında NDVI'nın sıcaklık, nem ve hava kirliliği gibi çevresel faktörlerle olan ilişkisini kapsamlı bir biçimde analiz etmiştir. Çalışma, özellikle sıcak yaz aylarında NDVI ile hava sıcaklığı arasında şehir merkezinde ve metropol ölçeğinde güçlü negatif korelasyonlar tespit ederek, artan sıcaklık koşullarının kent içi bitki örtüsü üzerindeki baskılayıcı etkisini açık biçimde ortaya koymuştur. Bu bulgular, yeşil alanların hem nicelik hem de nitelik açısından zayıfladığını ve bu gerilemenin sıcaklık artışlarıyla paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer biçimde Wang et al. (2022), Çin'in kuzeydoğusundaki çölleşmiş havzalarda gerçekleştirdikleri çalışmada, NDVI değerlerindeki düşüşün azalan yağış ve artan sıcaklıkla doğrudan ilişkili olduğunu belirlemiş; özellikle yarı kurak ve kurak bölgelerde iklimsel baskıların bitki örtüsü üzerindeki olumsuz etkilerinin daha belirgin hâle geldiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Sivas gibi karasal iklimin

etkili olduğu kentlerde, yıllar içinde gözlenen NDVI gerilemeleri, salt arazi kullanımı değil, aynı zamanda yükselen sıcaklıklar ve azalan nem koşullarının kümülatif etkisini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ortaya koyduğu eğilim sadece yerel bir çevresel sorun değil; aynı zamanda kentleşme-iklim etkileşiminin mekânsal yansımalarına dair küresel eğilimlerle de tutarlılık göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, yeşil alan planlamasında yalnızca mevcut arazi kullanımına odaklanmak yerine, aynı zamanda iklimsel kırılganlıkların da dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Özellikle 0,3 ve üzeri NDVI değerlerinin yıllar içinde azalması, kentsel yeşil altyapının niteliğinde bir düşüşe işaret etmektedir. Bu eğilim, sürdürülebilir kent planlaması açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kabisch ve ark. (2017), doğa temelli çözümler kapsamında kent içi yeşil alanların, iklim değişikliğine karşı dirençli şehirlerin inşasında kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Sivas örneğinde, sağlıklı yeşil alanların azalması; ısı adası etkisinin artması, karbon yutak kapasitesinin zayıflaması ve toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek bir yapının gelişmekte olduğunu göstermektedir. Bu nedenle NDVI gibi göstergeler, sadece arazi kullanım analizlerinde değil, aynı zamanda kentlerin iklimsel kırılganlıklarının izlenmesinde de etkili bir erken uyarı aracı olarak değerlendirilmektedir.

İklimsel veriler ışığında yapılan değerlendirmeler, Sivas/Merkez bölgesine ait 30 yıllık zaman serilerinin sıcaklık, yağış ve kuraklık eğilimleri bakımından önemli bulgular sunduğunu göstermektedir. Yağış verilerinde klasik analizlerle belirgin bir değişim saptanamamış olsa da, modifiye Mann-Kendall testi ile anlamlı azalma eğilimi ortaya konmuştur. Bu durum, otokorelasyonun istatistiksel analizlerdeki belirleyici etkisini göstermekte ve kuraklık eğilimlerinin tespiti için klasik yöntemlerin zaman zaman yetersiz kalabileceğini ortaya koymaktadır.

Sıcaklıkta gözlenen anlamlı ve sürekli artış, buharlaşma talebini artırarak kuraklık riskini dolaylı olarak kuvvetlendirmektedir. Yağışların durağan kalması veya hafif azalması, artan sıcaklıklarla birleştiğinde bölgedeki hidrolojik dengesizliği daha da belirginleştirmektedir. RDI-12 indeksine yansıyan bu durum, bölgenin son yıllarda kuraklık yönünde açık bir iklimsel eğilim sergilediğini güçlü biçimde göstermektedir.

Modifiye Mann-Kendall analizi sayesinde, bu eğilimler yalnızca görsel ya da sezgisel düzeyde değil, aynı zamanda istatistiksel olarak güvenilir biçimde ortaya konmuştur. Bu nedenle çalışma, hem iklim bilimi açısından anlamlı bir bulguyu ortaya koymakta, hem de gelecekte bölgeye yönelik uyum stratejilerinin geliştirilmesinde bilimsel bir temel sunmaktadır.

Bu çalışma, NDVI verileri aracılığıyla Sivas kent merkezindeki açık yeşil alan dinamiklerini dört farklı yıl üzerinden analiz etmiş ve bu değişimlerin niteliksel açıdan giderek zayıflayan bir eğilim sergilediğini ortaya koymuştur. Sağlıklı ve yoğun bitki örtüsüne sahip alanların sürekli azalması, kentin iklim değişikliğine karşı daha savunmasız bir yapıya büründüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, kent planlamasında yeşil altyapının korunması ve güçlendirilmesi stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir. NDVI zaman serilerinin iklimsel göstergelerle birlikte değerlendirilmesi, yalnızca mevcut durumun tespiti açısından değil, aynı zamanda gelecekte ortaya çıkabilecek çevresel risklerin öngörülmesi ve yönetilmesi açısından da bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma hem kentsel yeşil alanların zamansal dönüşümünü hem de bu dönüşümün iklimsel etkenlerle olan ilişkisini bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, iklim değişikliğine uyum politikalarının şekillendirilmesinde bilimsel temelli bir referans sunmaktadır.

5. KAYNAKÇA

Chouari, W. (2024). Assessment of vegetation cover changes and the contributing factors in the Al-Ahsa Oasis using Normalized Difference Vegetation Index (NDVI). Regional Sustainability, 5(1): 100111. https://doi.org/10.1016/j.regsus.2024.03.005

Cohen-Shacham, E., Walters, G., Janzen, C., & Maginnis, S. (2016). Nature-based solutions to address global societal challenges. International Union for Conservation of Nature (IUCN). https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2016.13.en

Gill, S. E., Handley, J. F., Ennos, A. R., & Pauleit, S. (2007). Adapting cities for climate change: The role of the green infrastructure. Built Environment, 33(1), 115–133. https://doi.org/10.2148/benv.33.1.115

Grimm, N. B., Faeth, S. H., Golubiewski, N. E., Redman, C. L., Wu, J., Bai, X., & Briggs, J. M. (2008). Global change and the ecology of cities. Science, 319(5864), (pp. 756–760). https://doi.org/10.1126/science.1150195

Hamed, K. H., & Rao, A. R. (1998). A modified Mann-Kendall trend test for autocorrelated data. Journal of Hydrology, 204(1-4), 182–196. https://doi.org/10.1016/S0022-1694(97)00125-X

Hargreaves, G. H., & Samani, Z. A. (1982). Estimating potential evapotranspiration. Journal of the Irrigation and Drainage Division, 108(3), 225–230.

Hu Z., Liu S., Zhong G., Lin H. and Zhou Z., (2020). Modified Mann-Kendall trend test for hydrological time series under the scaling hypothesis and its application, Hydrological Sciences Journal, 65(14):2419-2438. https://doi.org/10.1080/02626667.2020.1810253

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). Summary for Policymakers. In Climate Change 2021 – The Physical Science Basis: Working Group I Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (pp. 3–32). frontmatter, Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781009157896.001

Kabisch, N., Korn, H., Stadler, J., & Bonn, A. (Eds.). (2017). Nature-based solutions to climate change adaptation in urban areas: Linkages between science, policy and practice. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-56091-5

Kendall MG (1975) Rank correlation methods. Griffin, London, UK

Lornezhad E., Ebrahimi H. and Rabieifar H.R., (2023). Analysis of precipitation and drought trends by a modified Mann-Kendall method: a case study of Lorestan province, Iran, Water Supply, 23(4):1557-1570. https://doi.org/10.2166/ws.2023.068

Mann, H. B. (1945). Nonparametric tests against trend. Econometrica, 13, 245–259.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2025, 2 Mayıs). İl ve ilçelere ait istatistikî veriler: Sivas. https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=SIVAS

Özkan, F., Gül, A., Akın, T. (2020). Kentsel Yeşil Alanların Uydu Görüntülü NDVI Verileri İle Güncel Durum Ve Zamansal Değişim Analizi, İstanbul Örneği. İstanbul Yeşil Alanlar Çalıştayı, İstanbul, Türkiye. https://www.researchgate.net/publication/378395516

Rahman, M. A., Stratopoulos, L. M. F., Moser-Reischl, A., Zölch, T., Häberle, K.-H., & Pretzsch, H. (2021). Traits of trees for cooling urban heat islands: A meta-analysis. Building and Environment, 191, 107642. https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2019.106606

Sahebjalal, E., Dashtekian, K. (2013). Analysis of land use-land covers changes using normalized difference vegetation index (NDVI) differencing and classification methods. African Journal of Agricultural Research, 8(37): 4614-4622.

Sen, P. K. (1968). Estimates of the regression coefficient based on Kendall's tau. Journal of the American Statistical Association, 63(324), 1379–1389.
Sivas İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2025, 2 Mayıs). Bitki Örtüsü. https://sivas.tarimorman.gov.tr/Menu/15/Bitki-Ortusu
Tsakiris, G., & Vangelis, H. (2005). Establishing a drought index incorporating evapotranspiration. European Water, 9(10), 3–11.
Tsakiris, G., Pangalou, D., & Vangelis, H. (2007). Regional drought assessment based on the Reconnaissance Drought Index (RDI). Water Resources Management, 21, 821–833.
Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Kaźmierczak, A., Niemelä, J., & James, P. (2007). Promoting ecosystem and human health in urban areas using green infrastructure: A literature review. Landscape and Urban Planning, 81(3), 167–178. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.02.001
U.S. Geological Survey (USGS). (2025, 25 Mayıs). Landsat Level-1 Processing Details. https://www.usgs.gov/landsat-missions/landsat-level-1-processing-details
Vikipedi. (2025, 2 Mayıs). Sivas (il). https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivas_(il)
Wang, L., Qiu, Y., Han, Z., Xu, C., Wu, S., Wang, Y., Holmgren, M., Xu, Z. (2022). Climate, topography and anthropogenic effects on desert greening: A 40-year satellite monitoring in the Tengger desert, northern China, CATENA, 209 (2). https://doi.org/10.1016/j.catena.2021.105851
Yavuz, E. E. N., Örücü. S. (2025). Coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama kullanarak mavi-yeşil altyapıların analizi: Isparta örneği. Turkish Journal of Forestry, 26(1), 87-96. https://doi.org/10.18182/tjf.1573608
Yıldız, H., Mermer, A., Ünal, E., Akbaş, F. (2012). Türkiye Bitki Örtüsünün NDVI Verileri ile Zamansal ve Mekansal Analizi. Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 21(2), 50-56.
Zoran, M., Savastru, D., Tautan, M., Tenciu, D., & Stanciu, A. (2025). Spatiotemporal Analysis of Air Pollution and Climate Change Effects on Urban Green Spaces in Bucharest Metropolis. *Atmosphere*, *16*(5), 553. https://doi.org/10.3390/atmos16050553

‹

KENTSEL FORM VE ULAŞIM

YENİ ŞEHİR HAREKETİ VE 15 DAKİKALIK KENT YAKLAŞIMI KESİŞİMİNDE SOSYALİST BİR KENT: NOWA HUTA

41

Buket KÖSA[1], Beyza KARADENİZ[2]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, buketkosa@ktu.edu.tr
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, bsen@ktu.edu.tr

ÖZET

Kentler, tarih boyunca farklı ideoloji ve düşüncelerin yönlendirdiği planlama ve tasarım yaklaşımlarıyla şekillenmiştir. Bu yaklaşımlardan biri olan ütopyacı, normatif ve determinist özellikler taşıyan Yeni Şehir Hareketi, 20. yüzyıl şehir planlama anlayışında önemli bir yere sahiptir. Ebenezer Howard'ın Bahçeşehir Hareketi (1902) ve Perry'nin Mahalle Birimi Şeması (1929), topluluk odaklı mekânsal düzenlemelerin temelini oluşturmuştur. Günümüzde ise akıllı büyüme, sağlıklı şehirler, toplu taşıma odaklı topluluklar ve 15 dakikalık kentler gibi yaklaşımlar, Yeni Şehir Hareketi ile önemli benzerlikler taşımaktadır. 15 dakikalık kentler; yakınlık, yoğunluk, çeşitlilik, dijitalleşme, insan ölçeğinde tasarım, esneklik ve bağlantılılık bileşenleri üzerine kuruludur. Bu çalışma, Yeni Şehir Hareketi'nin temsiliyeti ve sosyalist bir ideal olarak tasarlanan Nowa Huta kentinin inşa sürecini ele almaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası sosyalist realizm döneminde tasarlanan Nowa Huta, simetri ve klasik formların hâkim olduğu mekânsal organizasyonu ile dikkat çekmektedir. Araştırmada, MRG Conzen'in (1960) kent-plan çözümlemesi kullanılarak Nowa Huta'ya dair bir morfolojik bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda 15 dakikalık kent bileşenleri bağlamında Nowa Huta özelinde sorgulamalar yapılmıştır. Karşılaştırmalı analiz sonucunda, Nowa Huta'nın mekân kurgusu ile 15 dakikalık kent bileşenleri arasında yakınlık, yoğunluk, çeşitlilik, insan ölçeği ve bağlantılılık gibi boyutlarda önemli benzerlikler bulunmuştur. Buna karşın dijitalleşme ve esneklik ilkeleri bakımından farklılaşma gözlenmiştir. Günümüzde karma kullanımların arttığı ve çeşitliliğin geliştiği Nowa Huta, 15 dakikalık kent yaklaşımıyla ilişkili olarak güncel tartışmalara katkı sağlayabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Sonuç olarak, 15 dakikalık kent yaklaşımının köklü bir yenilik değil, tarihsel planlama ilkelerinin çağdaş bir yorumu olarak ortaya çıkmakta; kentsel mekân üretiminde geçmişten gelen benzer yaklaşımları ve öngörüleri yeniden gündeme taşımaktadır. Sonuç olarak çalışma, kentsel mekân üretiminde tarihsel sürekliliği ve geçmiş deneyimlerin günümüz sorunlarına yönelik çözüm üretmedeki yol gösterici rolünü öne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *15 dakikalık kent, kentsel morfoloji, sosyalist kent, ideoloji, yeni şehir hareketi*

1. GİRİŞ

Yeni Şehir Hareketi (New Towns), 1945'ten 1975'e kadarki dönemde altın çağını yaşayan; uydu şehirler, yeni topluluklar, işçi şehirler, bilim şehirleri ve bahçe şehirlerde ifadesini bulan anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni şehirler eksiksiz kentsel bütünlükleri önceden hazırlama girişimleri olmanın yanı sıra bütüncü ve her şeyi tamam olacak şekilde kurgulanmıştır. Ütopyacı olarak tanımlanmalarındaki en büyük neden ise sahip oldukları bu eksiksizlik amacıdır. Bazıları modern brütalizmin distopyacı ifadelerine dönüşseler de planlandıkları ya da inşa edildikleri dönemde şehir hayatının niteliğini artırıcı standartlar belirlemişlerdir (Wakeman, 2016).

Yeni şehirler genellikle profesyoneller tarafından, kırsal alanların kentsel kullanıma dönüştürülmesi veya yeni kazanılmış araziler üzerine, belirli bir Ana Plan doğrultusunda inşa edilmiş yeni yerleşim yerleridir. Bu özellikleri bakımında organik büyüme ve gelişme gösteren şehirlerden ayrılmaktadırlar. Yeni şehirlerin ayırt edici bir diğer özelliği ise genellikle siyasi (tepeden inme) bir karar sonucu ortaya çıkmaklardır. Bu halleri ile kasıtlı bir eylemin ürünleridir (INTI, 2012; Thorgeirsdottir, 2010). Temelde belirli bir amaç bağlamında, dışarıdan gerçekleşen müdahaleler sonucunda planlı ve ilk aşamadan itibaren inşa edilmektedirler.

Yeni Şehir Hareketi, ütopyacı, normatif ve determinist özellikler taşımaktadır. Hareketin ütopyacı yönü, toplulukların etnik köken, gelir düzeyi, yaş grubu ve mimari tarzları gibi farklılıkları eşit bir şekilde bir araya getirme hedefini ortaya koyarken; normatif yönü, kurallar ve ilkelerle belirli bir sosyal düzen oluşturmayı amaçlamaktadır. Determinist yönü ise, mekânsal düzenlemelerin toplum yapısını şekillendirebileceği fikrine dayanmaktadır (Garde, 2020; Veras ve Amorim, 2005). Özetle Yeni Şehir Hareketi; mekânı kurgulayarak toplum yapısını dönüştürmeyi amaçlayan ütopyacı ve kuralcı bir şehircilik anlayışıdır.

Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir modeli (1902) ve Perry'nin mahalle birimi şemaları (1929), Yeni Şehir Hareketinin temelini oluşturmuş ve topluluk odaklı mekânsal düzenlemelerin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. (Wakeman, 2016). Howard (1902) ilk olarak Üç Mıknatıs Diyagramı olarak nitelendirdiği diyagram ile kent ve kır yerleşmelerinin avantajlı taraflarını bir araya getirdiği bir sentez ortaya koymuştur. Bu sentez ile iş olanaklarının yaygın olduğu, erişebilir mesafelerde tarım alanlarının yer aldığı bu sayede de doğal güzelliklerin ve toplumsal olanakların beraber var olduğu bir yerleşim kurgulanmıştır. Howard'ın Bahçe Şehir modeli ise kent-kır sentezinin somut bir karşılığıdır. Kır hayatının üstün yanlarının, şehir hayatının yararlarıyla birleştiği ve hem bireysel özgürlüğün hem de toplumsal iş birliğinin sunulduğu bir kent modeli kurgulanmıştır. Bahçe Şehir modelinin çekirdeğinde kamu ve kültür yapıları yer alırken çekirdeğin etrafına ticaret ve konut alanları planlanmıştır. Bu işlevleri aynı zamanda dairesel bir çevre yolu, endüstri alanlarından ayırmaktadır. Tarım arazileri ise endüstriyel katmanı sınırlamaktadır. Bütün bu katmanlar aynı zamanda demiryolu ulaşımı ile bağlantı hale getirilmiştir. Howard tarafından ortaya konan ve toprak mülkiyeti olmayan bu yaklaşımlarda o dönemde birçok kişinin etkisinde kaldığı sosyalist fikirlerin izlerini görmek mümkündür (Erol ve Özcan, 2021; Wakeman, 2016).

Yeni şehir ideolojisinin temellerinden biri olarak kabul gören ve 20. yy. şehir planlamasının en güçlü kavramlarından biri olan Perry (1929)'nin mahalle birimi, şehir planlama şemalarında uygulanan evrensel bir ideal haline gelmiştir. Mahalle birimi; merkezinde topluluk merkezinin yer aldığı ve bu merkezde yalnızca mahalle kurumlarının ve okulların bulunduğu bir kurguya sahiptir. Konutlar ise okullarla ilişkili ve okullara yürüme mesafesinde yerleştirilmiştir. Bu idealin temelinde ise büyük şehirlerin radikal bir tarzda

yeniden biçimlendirilebileceği ve köy hayatının erdemlerini içeren daha küçük yerlerle iç içe geçirilebileceği varsayımı yer almaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası planlama metinlerinin hepsinde yer alması bakımından tarih sahnesinde de önemli bir aktör olarak yerini almıştır (Wakeman, 2016). Howard'ın Bahçe Şehri ile Perry'nin mahalle birimi farklı ölçeklerde geliştirilmiş olsalar da her ikisi de topluluk yaşamını güçlendirmeyi ve mekânı bu hedef doğrultusunda örgütlemeyi amaçlamaktadır. Tarihsel süreçte, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Amerika'daki planlama uygulamalarında bu iki modelin de izleri görülmüş; özellikle banliyöleşme ve yeni yerleşimlerin örgütlenmesinde evrensel birer ideal olarak kabul görmüşlerdir.

Yeni Şehir Hareketi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yeniden inşa sürecinde pek çok Avrupa kentinde yoğun bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. Savaş sonrası totaliter rejimlerin değişmesi ile mimarlık ve planlama alanında simetri ve klasik formları üreten sosyalist realizm dönemi başlamıştır. Bu dönemin bilinen örnekleri olan; Polonya'da Nowa Huta (Yeni Çelik Fabrikası) ve Nowa Tychy, Slovakya'da Nova Dubnica, Slovenya'da Nova Gorica, Macaristan'da Sztalinvaros, Doğu Almanya'daki Stalinstadt, Bulgaristan'da Dimitrovgrad savaş sonrasının ilk yeni şehirleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Wakeman, 2016). Bu kentler, savaş sonrası dönemin ideolojik ve ekonomik koşullarına yanıt veren, sosyalist ideolojinin mekânsal yansımaları olarak inşa edilmiştir.

Şekil 1. Nowa Huta (Yeni Çelik Fabrikası) (soldaki görsel) ve Nova Dubnica (sağdaki görsel) (Culture.pl. (t.y.); Register architektúry Slovenska. (t.y.))

1970'lerin ortalarından itibaren yaratıcı mega yapılar, fütüristik ulaşım ve iletişim ağları ile biyomorfik oluşumların üretim alanları olarak kurgulanan yeni şehirler giderek popülerliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu eğilim, bir yandan ütopya kavramına dair artan tanım ve eleştirel yorumların ortaya çıkmasıyla, diğer yandan ise şehir kuramcılarının hayallerinin yeni şehirler aracılığıyla gerçeğe dönüştüğünde baskıcı bir düzen ve kısır bir teknik sistem üretmesiyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, popülerliğinin azalmasına rağmen Yeni Şehir Hareketi, 21. yüzyılın kültür, sürdürülebilirlik ve akıllı teknolojiler gibi idealleriyle yeniden varlık göstermeye çalışmaktadır. Güney Kore'nin Seul kentinde inşa edilen Songdo Akıllı Şehri ve Hindistan'ın planladığı yüz akıllı şehir gibi örnekler, "sıfırdan inşa edilen şehirlerin" günümüz beklentilerine uyum sağlayarak varlığını sürdürmeye çalıştığını göstermektedir (Wakeman, 2016). Bu bağlamda, sıfırdan inşa edilen şehirler yaklaşımının günümüzde farklı bir boyutu olarak, mevcut kent dokusu içinde birçok ilkenin yanında erişilebilirliği temeline alan "15 dakikalık kent" modeli öne çıkan kentsel gelişme yaklaşımlarındandır.

2016 yılında Carlos Moreno tarafından ortaya atılan 15 dakikalık kent yaklaşımının temel felsefesi "chrono-urbanism" (zaman-temelli kentleşme) kavramına dayanmaktadır. Moreno (2021), bireylerin temel ihtiyaçlarına yürüyerek ya da bisikletle 15 dakikadan fazla ulaşmayacakları bir kentsel yapıyı savunmakta ve modernist yaklaşımların neden olduğu kentsel ve toplumsal parçalanmaların onarılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Moreno (2021) kentsel fiziksel yapıya yönelik 15 dakikalık kent yaklaşımı kapsamında gerçekleştirilecek yeniden yapılandırılma sürecinde yakınlık (proximity), çeşitlilik (diversity), yoğunluk (density) ve yaygınlık (ubiquity) gibi temel bileşenlerin gözetilmesi gerektiğini savunur. Bunun yanında bireylerin daha yüksek bir yaşam kalitesine ulaşabilmesi için yaşamak, çalışmak, alışveriş yapmak, sağlık hizmetlerine erişmek, eğitim almak ve eğlenmek gibi temel hizmetlere sahip olmanın önemi vurgulanmaktadır. Bu işlevlerin yerine getirilmesi ise kentlerin fiziksel yapısının yeniden yapılandırılması ile mümkün olacaktır.

Khavarian-Garmsir, Sharifi, & Sadeghi (2023) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma kapsamında ise Moreno (2021) tarafından ortaya konan 15 dakikalık kent bileşenleri geliştirilmiş ve yedi temel bileşen ortaya konmuştur. Bunlar;

- Yakınlık/erişebilirlik (Proximity),
- Yoğunluk (Density),
- Çeşitlilik (Diversity),
- Dijitalleşme (Digitalization),
- İnsan Ölçeğinde Kentsel Tasarım (Human scale urban design),
- Bağlantılılık (Connectivity),
- Esneklik (Flexibility)

15 dakikalık kent, sıklıkla güncel bir kavram olarak sunulsa da aslında kentsel planlama tarihindeki birçok kuramsal ve pratik yaklaşımın yeniden yorumlanmasından oluşmaktadır. Nitekim literatürde, Howard'ın Bahçe Şehri (1902), Perry'nin Mahalle Birimi (1929), Christaller'in Merkezî Yer Kuramı (1966) ya da Jacobs'un kentsel canlılık yaklaşımı (1961), Yeni Şehircilik ve Akıllı Büyüme ilkeleri gibi tarihsel referansların bu modelin temelini oluşturduğu belirtilmektedir (Staricco, 2022). Bu açıdan bakıldığında, 15 dakikalık kent modelinin söz konusu tarihsel pratiklerle temel ilkeler bağlamında çeşitli benzerlikler barındırdığı söylenebilir.

2. YÖNTEM

Yeni Şehir Hareketi ve 15 dakikalık kent yaklaşımı Khavarian-Garmsir, Sharifi, & Sadeghi (2023) tarafından ortaya konan ilkeler bağlamında karşılaştırıldığında her iki yaklaşımda ortaklaşma, farklılaşma ve ikili bir yapı görülmektedir. Yeni Şehir Hareketi için temel yaklaşımlardan olan Perry'nin mahalle biriminde günlük yaşam işlevlerinin yürüme mesafesinde planlanması, 15 dakikalık kentte de temel bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahçe Şehirlerdeki düşük-orta yoğunluk ile savaş sonrası yeni şehirlerdeki kompaktlık anlayışı, 15 dakikalık kent modelinde yüksek yoğunluğun sürdürülebilirlik amaçlı kullanımıyla devam etmektedir. İnsan ölçeği ilkesinde de Perry'nin insan ihtiyaçlarını odağa alan yaklaşımı ile günümüz kent sakinlerinin gündelik ihtiyaçlarını kolaylaştırmaya yönelik kurgular arasında güçlü bir paralellik görülmektedir. Ayrıca bağlantılılık boyutunda, tarihsel yaklaşımlarda yaya ve bisiklet önceliği ile araç trafiğinin sınırlanması vurgusu, 15 dakikalık kentte toplu taşımaya entegrasyon ve aktif ulaşım türlerinin teşviki ile sürdürülmektedir.

Bu noktada erişilebilirlik, yoğunluk, insan ölçeği ve bağlantılılık ilkelerinin Yeni Şehir Hareketi ve 15 dakikalık kent bağlamında ortaklaştığı söylenebilir.

Çeşitlilik boyutu ise ikili bir yaklaşım sergilemektedir. Yeni Şehir Hareketinde farklı gelir gruplarının bir arada yaşaması ütopyacı bir ideal olarak ele alınmış, 15 dakikalık kentte ise çeşitlilik, farklı kültürleri, etnik kökenleri ve sosyal sınıfları içeren toplulukların varlığına işaret edilmektedir. Her iki yaklaşımda da farklı toplulukların birlikte var olmasına işaret edilmektedir. Buna karşılık Yeni Şehir Hareketinde merkezî örgütlenmeye dayalı kentsel form öne çıkarken, 15 dakikalık kent modelinde polisentrik, yani çok merkezli yapıya dönüşüm söz konusudur. Bu yönüyle çeşitlilik ilkesi her iki yaklaşım bağlamında toplumsal boyutta ortaklaşırken, mekânsal boyutta farklılaşmaktadır.

Dijitalleşme ve esneklik boyutları 15 dakikalık kentin farklılaşan yönlerini ortaya koymaktadır. 20. yüzyıl başındaki planlama paradigmalarında dijital altyapının öngörülmemesi, 15 dakikalık kentte akıllı kent teknolojilerinin mekânsal organizasyona dahil edilmesiyle belirgin bir ayrışmaya işaret eder. Aynı şekilde tarihsel yaklaşımlar katı fonksiyonel zonlama üzerinden kurgulanırken, 15 dakikalık kent daha esnek, çok amaçlı kullanım alanlarını öne çıkararak farklılaşmaktadır. Bu durum, 15 dakikalık kent yaklaşımında çağın teknolojik ve toplumsal gereklilikleriyle uyum sağlamak üzere yeni bir katman eklendiğini göstermektedir.

Yeni Şehir Hareketi ile 15 dakikalık kent yaklaşımı, bazı ilkelerde benzerlikler taşısa da çağın gereklilikleri doğrultusunda önemli farklılıklar da ortaya koymaktadır. Bu karşılaştırmalı çerçeve, çalışmada ele alınacak sosyalist kent örneği Nowa Huta'nın kentsel gelişim sürecini değerlendirmek ve her iki yaklaşımın kesiştiği ile ayrıştığı noktaları belirlemek için kavramsal bir arka plan sunmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, Yeni Şehir Hareketi'nin temsiliyeti ile sosyalist bir ideal olarak inşa edilen Nowa Huta kentinin gelişim sürecini karşılaştırmalı biçimde ele almak ve ortaya çıkan kentsel dokuya ilişkin mekânsal çözümlemeleri 15 dakikalık kent konsepti bağlamında tartışmaktır. Çalışmada yöntem olarak, M. R. G. Conzen'in (1960) kent-plan çözümlemesi yaklaşımından yararlanılarak Nowa Huta'nın sokak dokusu çözümlemesi ve yapı düzenine dair morfolojik bir inceleme yapılmış; ayrıca 15 dakikalık kent kriterleri çerçevesinde mekânsal sorgulamalar gerçekleştirilmiştir. 15 dakikalık kentin en temel kriteri olan erişilebilirlik kriteri yaya ve bisiklet odağında gerçekleştirilen ağ analizleri (network analysis), bağlantılılık kriteri ise tramvay duraklarından yaya ve bisiklet erişimine yönelik ağ analizleri ile ortaya konmuştur.

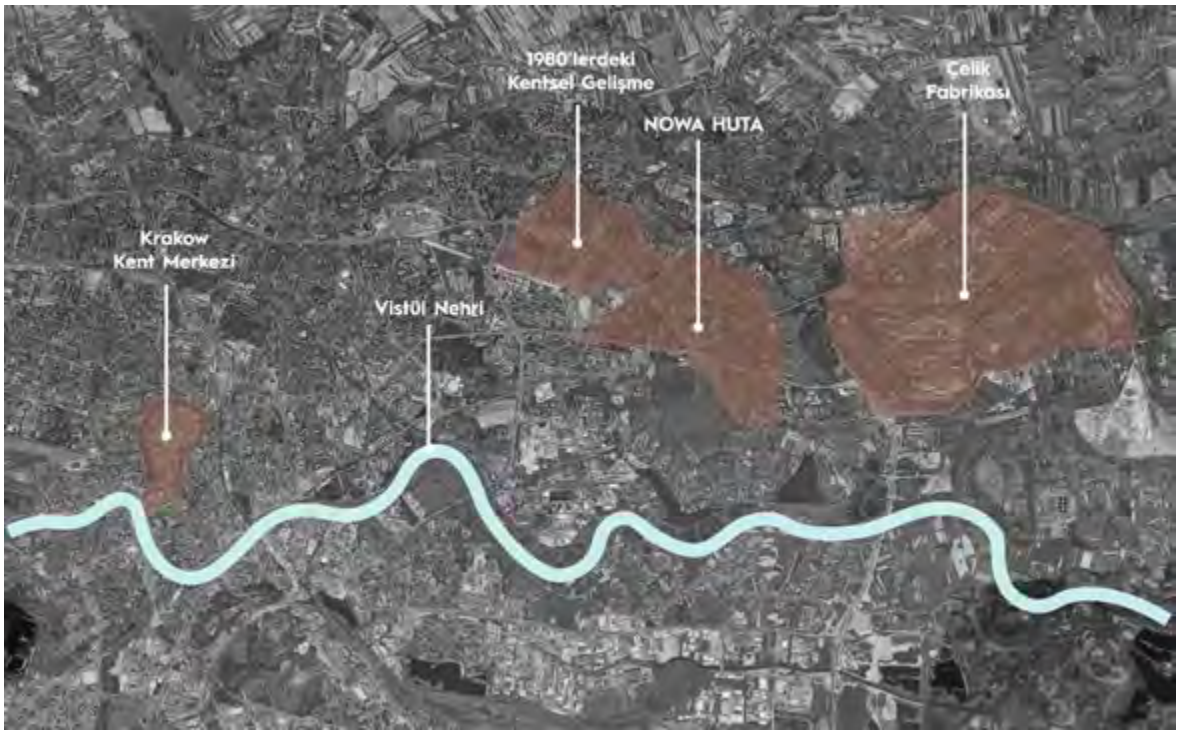
3. KRAKOW "NOWA" HUTA

Polonya'nın önemli şehirlerinden biri olan Krakow, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer almasıyla tarihî değeri ve mimari zenginliğiyle öne çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında, 1945'te sosyalist yönetim biçiminin benimsenmesiyle birlikte ülkede yeni bir şehircilik anlayışı gelişmiş ve 1946-1960 yılları arasında kırk dokuz yeni şehir inşa edilmiştir. Bu süreç, Polonya'nın şehirli nüfusunu ikiye katladığı iddiasıyla dikkat çekmektedir. Bu yeni şehirler arasında en bilinen örneklerden biri, Krakow'da inşa edilen Nowa Huta'dır (Wakeman, 2016). Sosyalist dönem planlama anlayışıyla kurulan Nowa Huta, bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

Şekil 2. Nowa Huta'nın konumu

Nowa Huta, Krakow'un doğusunda 10 km uzaklıkta inşa edilmiş, yaklaşık 310 ha bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Nowa Huta'nın Krakow şehrinde inşa edilmesinde, Vistül Nehri'nin yakınındaki geniş düz arazilerin çelik fabrikasının inşası için elverişli koşullar sunması ve Krakow'un hinterlandındaki tarım faaliyetlerinin azalması sonucu çevredeki kırsal alanlarda iş gücü fazlası oluşması (sanayi gelişimi için avantaj) temel sebeplerdendir (Şekil 3).

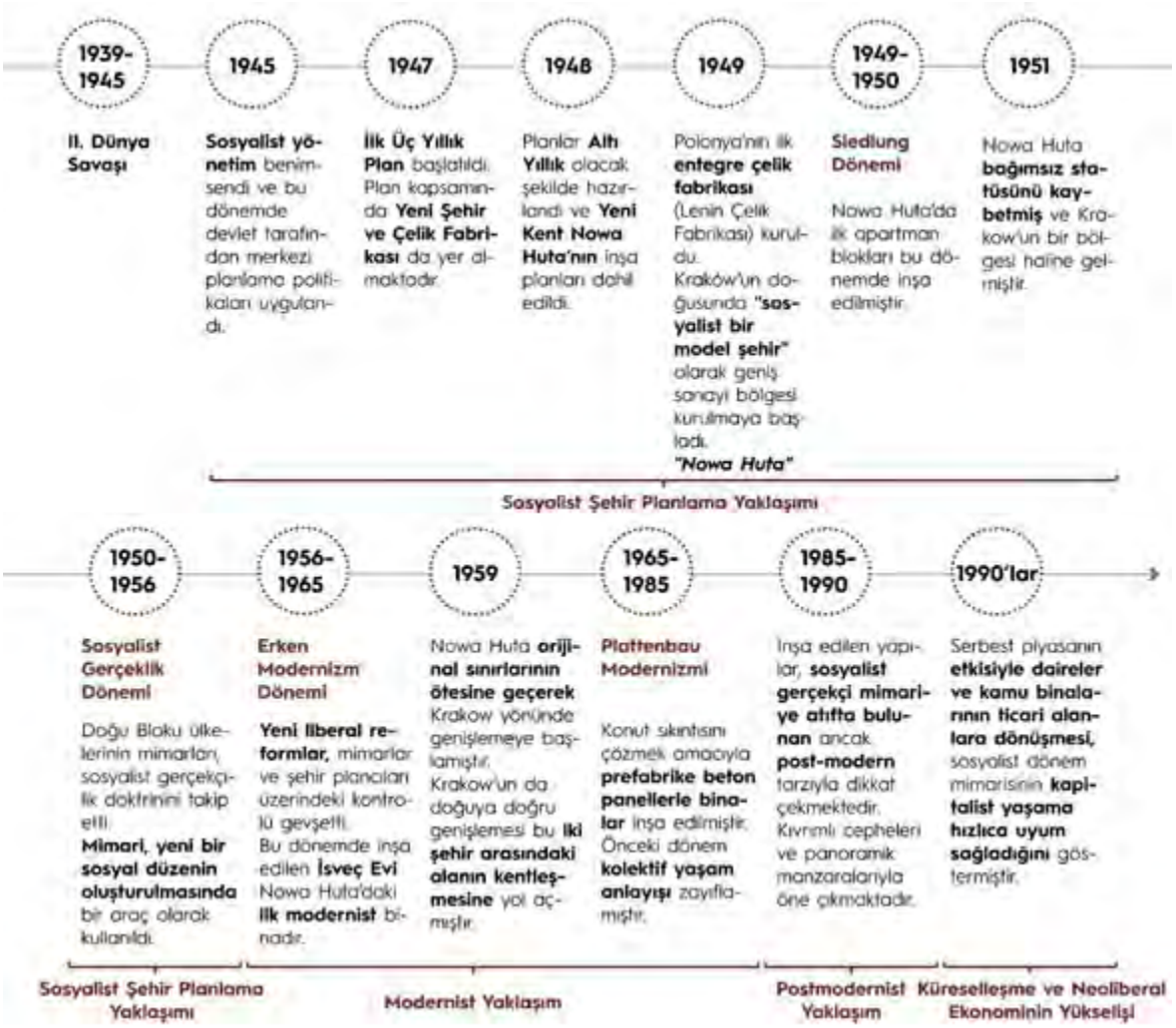

Şekil 3. Nowa Huta ve Krakow kent merkezi ilişkisi

Nowa Huta'nın kentsel gelişme ve planlama sürecinde dört temel yaklaşıma sahip dönem karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; sosyalist planlama yaklaşımı (1), modernist yaklaşım (2), postmodernist yaklaşım (3), küreselleşme ve neoliberal ekonominin yükselişi (4) şeklindedir.

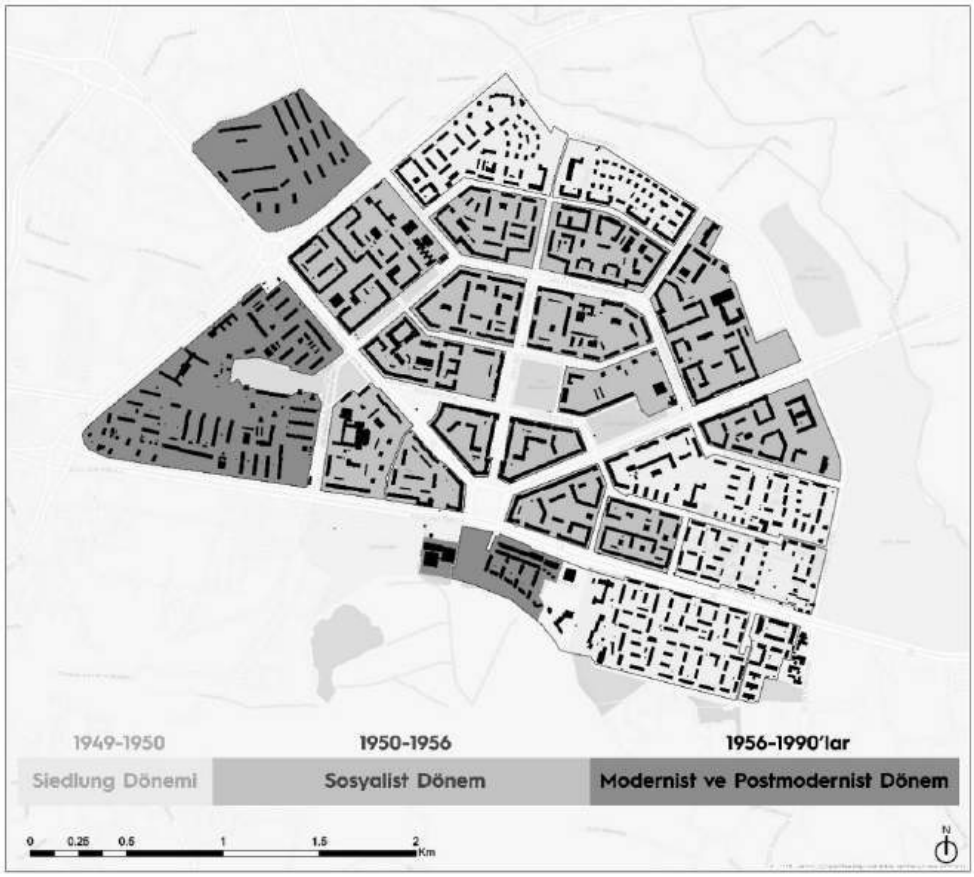
II. Dünya Savaşı'nın ardından Polonya'da sosyalist yönetim benimsenmiş ve devletin merkezi planlama politikaları uygulanmaya başlamıştır. 1947'de hazırlanan ilk üç yıllık plan ile Kraków'un doğusunda yeni bir şehir ve çelik fabrikası inşa edilmesi gündeme gelmiş, 1949'da inşasına başlanan Nowa Huta ve aynı yıl kurulan Lenin Çelik Fabrikası, yalnızca çok sayıda sakinin fabrikada istihdam edilmesiyle değil, aynı zamanda yeni şehir planlamasının arkasındaki ideolojik hedeflerle de yakından ilişkili olmuştur. Bir "sosyalist yeni yerleşim" olarak tasarlanan Nowa Huta, bu nedenle Sovyet rejimi için güçlü bir ideolojik sembol niteliği taşımıştır.

1949–1950 döneminde, açık blok düzeninde, yeşil alanlarla çevrili, az katlı, eğimli çatılı ve bağımsız konutlardan oluşan Siedlung tarzı yapılar inşa edilmiştir. Almanca'da "yerleşim" anlamına gelen bu kavram, zamanla işçiler ve aileleri için daha iyi yaşam koşulları sunan konut tiplerini tanımlayan bir terime dönüşmüş ve bu örneklere Nowa Huta'da da rastlanmıştır. 1956'dan itibaren, mimar ve şehir plancılarının komünist olmayan ülkelere araştırma amaçlı seyahat edebilmesine izin verilmesiyle modernizmin etkileri görülmeye başlamış, bu dönem 1985'e kadar sürmüştür. Özellikle 1965 sonrasında konut sıkıntısını hız, esneklik ve düşük maliyetle çözmek için prefabrike beton panel bina sistemi olan Plattenbau benimsenmiş; böylelikle daha yüksek yoğunluk elde edilirken mahalle birimi kavramı dönüşmüş ve kolektif yaşam anlayışı giderek zayıflamıştır. 1985–1990 yılları arasında sosyalist mimariye göndermeler yapan ancak kıvrımlı cepheleri ve panoramik manzaralarıyla öne çıkan postmodernist yapılar görülmeye başlamıştır. Bu dönemde avlular kamusal işlevlerini kaybederek otopark alanlarına dönüşmüştür (INTI, 2012). 1990'lara gelindiğinde ise küreselleşme ve neoliberal ekonominin yükselişi sonucunda kamu binaları hızla ticari alanlara dönüşmüş, sosyalist dönem mimarisi kapitalist dönemin işlevsel taleplerine uyum sağlamıştır.

Şekil 4. Nowa Huta'nın kentsel gelişme ve planlama süreci

Nowa Huta'nın gelişim sürecini dönemler üzerinden mekânsal olarak incelediğimizde; 1949–1950 arasındaki Siedlung Dönemine ait yapılaşma biçimine kentin kuzeyinde ve güneydoğusunda rastlanmaktadır. Serbest blok düzenlerine sahip bu alanlar, yeşil alanlarla çevrili daha düşük yoğunluklu bir yerleşim karakteri sergilemektedir. 1950–1956 Sosyalist Dönem dokusu ise kentin çekirdeğini oluşturmaktadır. Düzenli akslar boyunca inşa edilen simetrik yapıya sahip avlulu bloklar, dönemin ideolojik vurgusunu ve merkeziyetçi planlama anlayışını yansıtmaktadır. 1956–1990 arası Modernist ve Postmodernist Dönem dokusuna ise kentin doğu, kuzeydoğu ve güney kesimlerinde yer almaktadır. Daha büyük ve tekrarlayan blok tipolojileriyle, işlevselcilik ve modernist planlama ilkeleri doğrultusunda inşa edilmiş, avlulu tipolojiden uzaklaşan bir yapılaşma karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, güneyde yer alan postmodern dokuyu temsil eden konut adasında, sosyalist dönemden miras kalan bir anlayışla avlu oluşturma çabasının sürdüğü dikkat çekmektedir (Şekil 5).

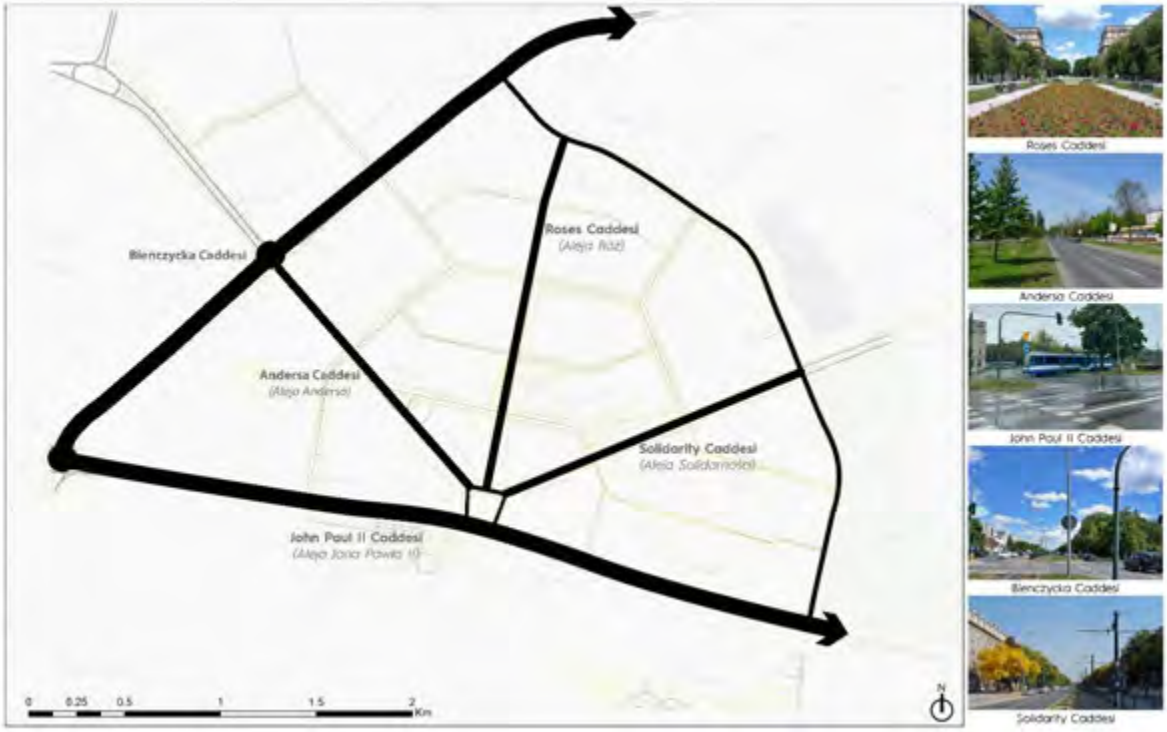

Şekil 5. Nowa Huta kent dokusunun dönemsel oluşumu (INTI (2012)'den düzenlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Nowa Huta'nın mekânsal gelişim süreci, sosyalist ideolojinin yansımalarından modernist ve postmodernist etkilere, oradan da neoliberal dönüşümlere uzanan çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Günümüzde ise bu çok katmanlı yapının yeni kentsel kuramlar çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği sorusu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, Nowa Huta'nın mekânsal düzeni ve yaşam kurgusu, çağdaş bir kavramsal çerçeve olan 15 dakikalık kent yaklaşımı bağlamında incelenmeye değer bir örnek sunmaktadır.

4. NOWA HUTA'NIN 15 DAKİKALIK KENT BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Sosyalist dönem şehircilik anlayışı ile kurulmuş bir kent olarak inşa edilen Nowa Huta, bugün hâlâ barındırdığı ulaşım kurgusu, kamusal alanları ve temel işlevlerin varlığıyla kentsel yaşamın organizasyonunu sürdürmektedir. Kentin Merkez Meydanı (Plac Centralny) olarak nitelendirilen düğüm noktasına erişen üç temel ışınsal aks bulunmaktadır. Bunlar; Roses caddesi, Anderse caddesi ve John Paul II caddesidir (Şekil 6). Genellikle Eğlence Aksı olarak anılan Roses caddesi kuzey-güney yönünde uzanarak Merkez Meydan ile çeşitli parklar ve tesisleri birbirine bağlamaktadır. Kuzeybatı yönünde uzanan Anderse caddesi, şehir merkezini eski havaalanından ve Nowa Huta ile Bienczyce bölgesini birbirinden ayıran Bienczycka bölgesel yolu ile birleştirmektedir. Solidarity caddesi, Sosyalist dönemde büyük sayıda çelik işçisinin işe

gidip gelmek için kullandığı ve kentin üç temel aksından biridir. John Paul II caddesi ise Krakow'u Merkez Meydana bağlayan güneydeki ana arter yolu oluşturan akstır.

Şekil 6. Nowa Huta yol kurgusu

1952-1956 yılları arasında kentin merkezi unsuru olarak inşa edilen ve önemli bir düğüm noktası olan Merkez Meydan, birtakım ticaret birimlerini (büfe, pastane, market, kafe hediyelik eşya dükkânı vb.) barındırmaktadır. Nowa Huta şehir planlamasında öne çıkan bir diğer güçlü unsur, kente özgü bir kimlik kazandıran ve önemli bir kamusal kullanım sunan yeşil dokudur. Kent içerisinde önemli parkların yanı sıra özellikle konutlar içerisindeki avlularda yoğunlaşan bu yeşil alanlar, kamusal mekânda belirleyici bir rol üstlenmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Nowa Huta kamusal alanları

Staricco (2022) tarafından gerçekleştirilen ve 15 dakikalık kent kavramına erişilebilirlik ölçütleri üzerinden metodolojik bir çerçeve sunan çalışma referans alınarak, Nowa Huta'daki kentsel kullanımlar; eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler ile eğlence ve rekreasyon olarak kategorize edilmiştir (Şekil 8). Eğitim kategorisinde kreş, anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise yer alırken; sağlık ve sosyal hizmetler kategorisinde mahalle sağlık merkezi, danışma merkezi, sosyal bakım hizmetleri postane, karakol, kilise ve açık hava pazarı yer almaktadır. Eğlence kategorisinde ise yeşil alanlar, oyun alanları, oyun odaları, spor tesisleri, kütüphaneler, tiyatrolar ve sinemalar yer almaktadır.

Kentsel kullanımların mekandaki dağılımı incelendiğinde eğitim, sağlık, sosyal ve eğlence alanları, homojen dağılmanın ötesinde ve belirli kümeler halinde konut alanlarıyla bütünleşmiş biçimde konumlanmıştır. Bu anlayış Perry'nin Mahalle Birimi kurgusu ile paralellik taşımaktadır. Yeşil alanlar, özellikle merkeze yakın konumlarda ve yapı adalarının içerisinde yoğunluk göstermektedir. Bu da yarı özel-kamusal mekân anlayışını desteklemektedir. Büyük ölçekli park alanları ise sosyalist ve modern dönem yapı adalarının yakınında yer almaktadır.

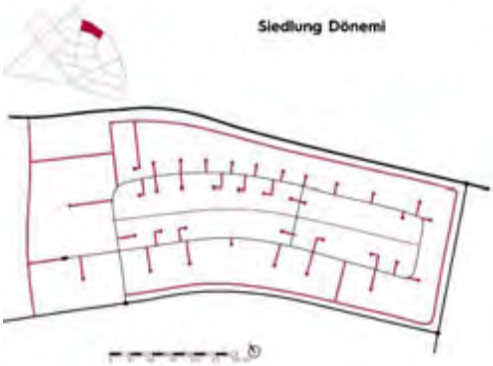
Ulaşım altyapısını incelediğimizde tramvay hattı, merkezden çıkan radyal akslarla birlikte çevre yolu boyunca gelişerek toplu ulaşımı desteklemektedir. Bu durum toplu taşımaya dayalı bir merkez-çevre ilişkisi kurulduğunu göstermektedir. Tramvay durakları incelendiğinde hizmet erişimi açısından dengeli bir yapının kurulduğu görülmektedir. Yaya yolu ve bisiklet yolları ise konut adaları arasında konumlanarak kenti sarmalamaktadır.

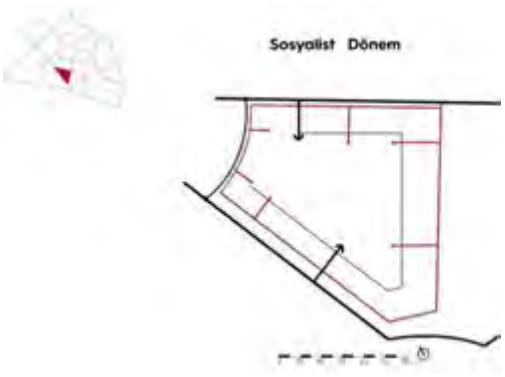
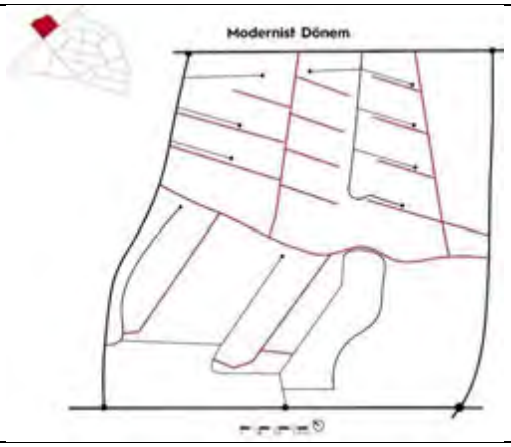
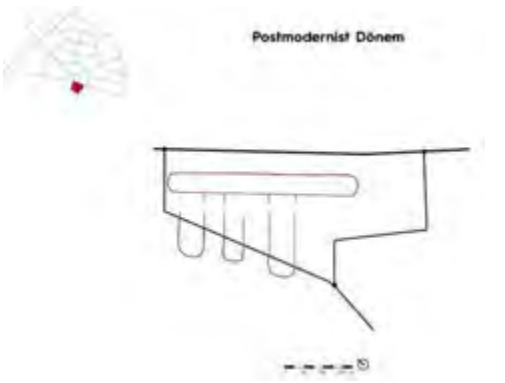

Şekil 8. Nowa Huta arazi kullanımı

Nowa Huta'nın kentsel yapısını anlamak üzere ulaşım kurgusu, kamusal alanlar ve arazi kullanım yapısı ortaya konmuştur. Bunun yanında Nowa Huta'ya dair kent planı, Conzen'in (1960) "Alnwick, Northumberland—A Study in Town-Plan Analysis" adlı çalışmasında geliştirdiği Kent-Plan Çözümlemesi çerçevesinde ele alınmıştır. Conzen'in yöntemi temel olarak sokak dokusu, yapı adası-parsel ilişkisi ve parsel-yapı ilişkisi olmak üzere üç bileşenden oluşsa da bu çalışmada analiz kapsamı sokak dokusu ve yapı biçimlenişi çözümlemeleri ile sınırlandırılmıştır. Böylece Nowa Huta'nın mekânsal kurgusu, sokak ağı ve yapı düzeni üzerinden morfolojik açıdan değerlendirilmiştir (Tablo 1). Yapı düzenine yönelik çıkarımlar ise Nowa Huta'ya dair kent planındaki bilgiler ve ölçümler sonucu elde edilmiştir.

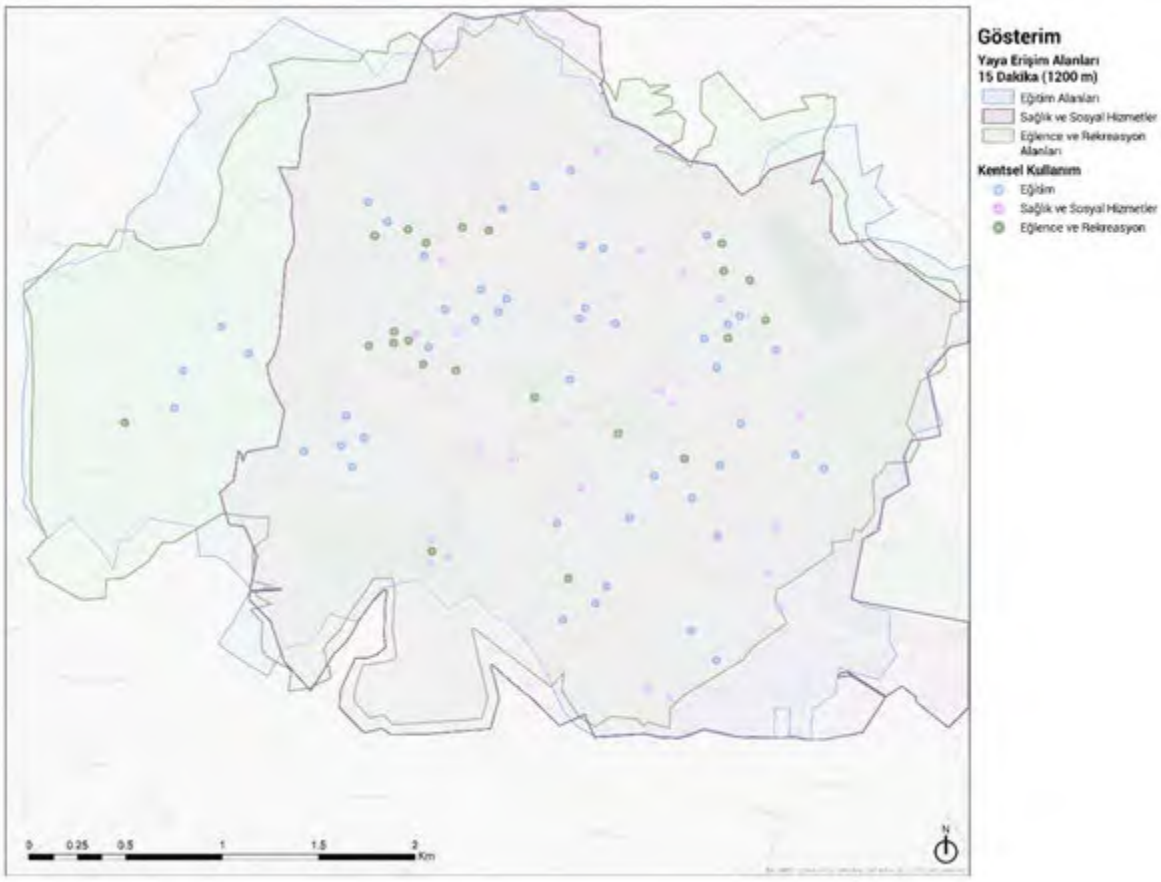
Tablo 1. Nowa Huta'nın sokak dokusu ve yapı düzeni bağlamında kent plan çözümlemesi

Sokak Dokusu Çözümlemesi		Yapı düzeni
- Dörtgen formda yapı adaları - Kademeli ve hiyerarşik bir yol kurgusu - Bina girişleri içeriden beslenen yoldan (Geleneksel yaklaşım)		- Bahçeli yapılar ve yarım avlulu sistemler ön planda - Bahçeli yapılar genellikle 2 katlı, 20 m uzunluğunda, tekil yerleşim - Komşu parsellerle fiziksel mesafe korunmuş, mahremiyet ön planda - Yarım avlulu yapılar genellikle 3 katlı - Yarım avlulu yapılarda yapının yalnızca üç cephesinde duvar örülmüş (güneyde 66 metre, batı ve doğuda ise 30'ar metre uzunluğunda)

- Işınsal yol bağlantıları etkisiyle açılı yapı adaları - Yapıların yolla direk teması - Kapalı bir sistemi çevreleyen taşıt yolları - Bazı noktalardan kontrollü bir biçimde taşıt ve yaya hareketleri		- Çevreye kapalı ve kapalı bir avlu içerisinde kullanıcı sirkülasyonu sağlayan bir sistem - Yapıların oluşturduğu avlulu bloklar hem fiziksel sınırları belirlemekte hem de toplu yaşam alanları üretmekte - Duvar genişlikleri kuzeyde 200 metre, güneyde 270 metre, doğuda 210 metre ve batıda 95 metre olmak üzere oldukça bir geniş ölçekte tasarlanmış -Yapılar genellikle 6 katlı
- En dikkat çeken unsur yaya ile taşıtın yapı adası içerisinde ayrıştırılması - Dışarıdan beslemeli bir sistem		- Yapı blokları çizgisel, tekrarlayan bir düzende konumlandırılmış - Yapı blokları geniş aralıklarla yerleştirilerek ışık, hava ve yeşil alan prensipleri ön planda tutulmuş - Blok genişliği fazla olan yapılar 5 katlı iken blok genişliği azalan yapıların 12 kata çıktığı görülmekte
- Deforme bir grid sistem - Döngüsel yaya kurgusu - Taşıt yolu yapıların önüne kadar gelmekte - Yapıların yönleri yollar için yönlendirici bir sisteme sahip		- Yapılar 3-5 ve 7 katlı olarak karşımıza çıkmakta - Parçalı ve yönelime duyarlı bir yerleşim kurgusu benimsenmiş

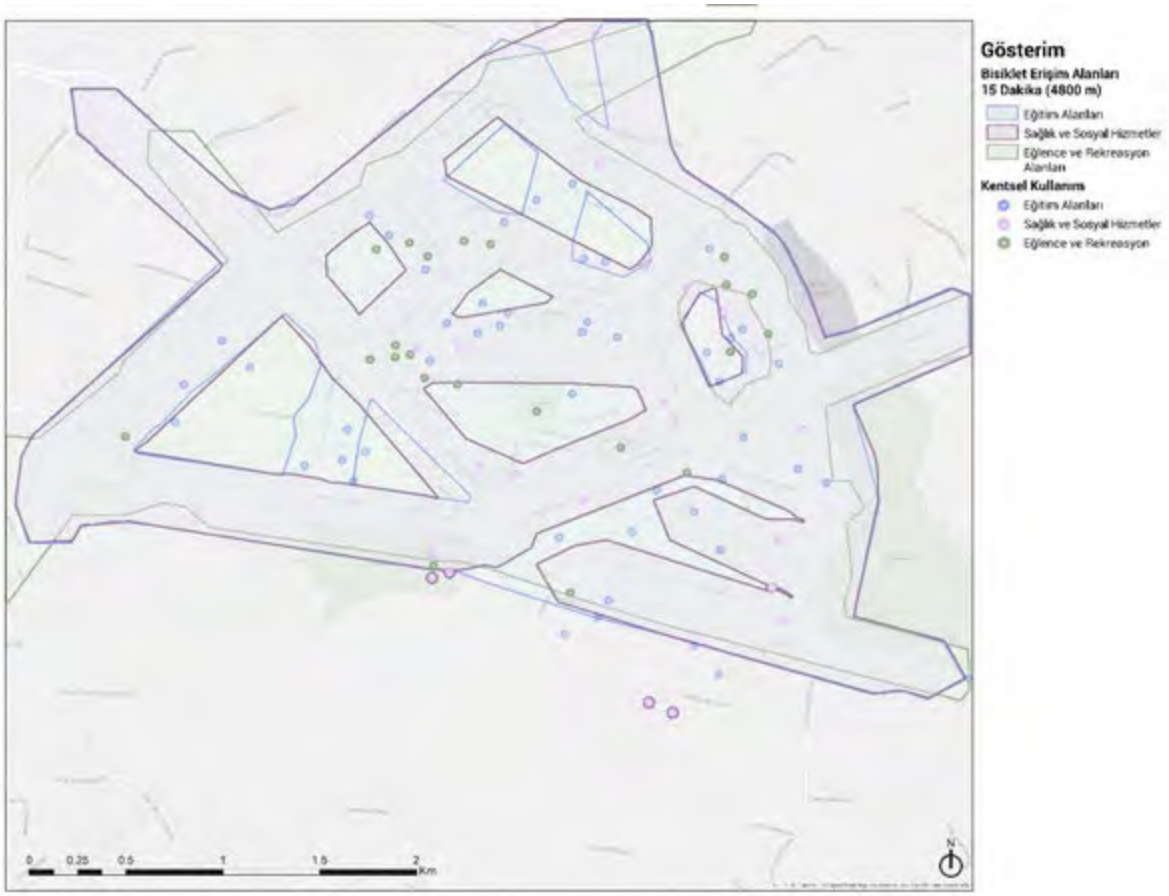
15 dakikalık kent yaklaşımının en önemli bileşenlerden olan erişilebilirlik kriteri için; eğitim alanları, sağlık ve sosyal hizmetler, eğlence ve rekreasyon alanları olmak üzere üç başlık altında yer alan kullanımlar yaya ve bisiklet ulaşımı bağlamında incelenmiştir. Yaya ve bisiklet ulaşımı için erişim mesafeleri Duany & Steuteville (2021)'nin çalışması referans alınarak belirlenmiştir. Buna göre 15 dakikalık yaya erişimi 1200 metre, bisiklet erişimi ise 4800 metre olacak şekilde ağ analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen analiz sonucuna göre, çalışma alanındaki eğitim tesislerinin tamamına 15 dakikalık yürüme mesafesi içerisinde erişim sağlanabilmekte ve bu durum, yaya erişilebilirliği açısından oldukça yüksek bir kapsayıcılığı ortaya koymaktadır. Eğitim alanları, yapı adalarının merkezi konumlarında kümelenmiş olup ana yaya yolları ve ikinci derece yollar ile güçlü bir bağlantıya sahiptir. Sağlık ve sosyal hizmet tesislerinin büyük çoğunluğunun 15 dakikalık yürüme mesafesi içerisinde erişilebilir olmasına karşın alanın batı kesiminde bu tesislerin daha

seyrek konumlanması nedeniyle erişim açısından belirgin bir boşluk ortaya çıkmakta ve bu durum, bütüncül yaya erişimi hedefi doğrultusunda bir eksikliğe işaret etmektedir. Eğlence ve rekreasyon alanlarının büyük bölümüne ise 15 dakikalık yürüme mesafesi içinde erişim sağlanabilmektedir. Nowa Huta genelinde yaya erişilebilirliği açısından olumlu bir mekânsal örüntü gözlenmektedir (Şekil 9).

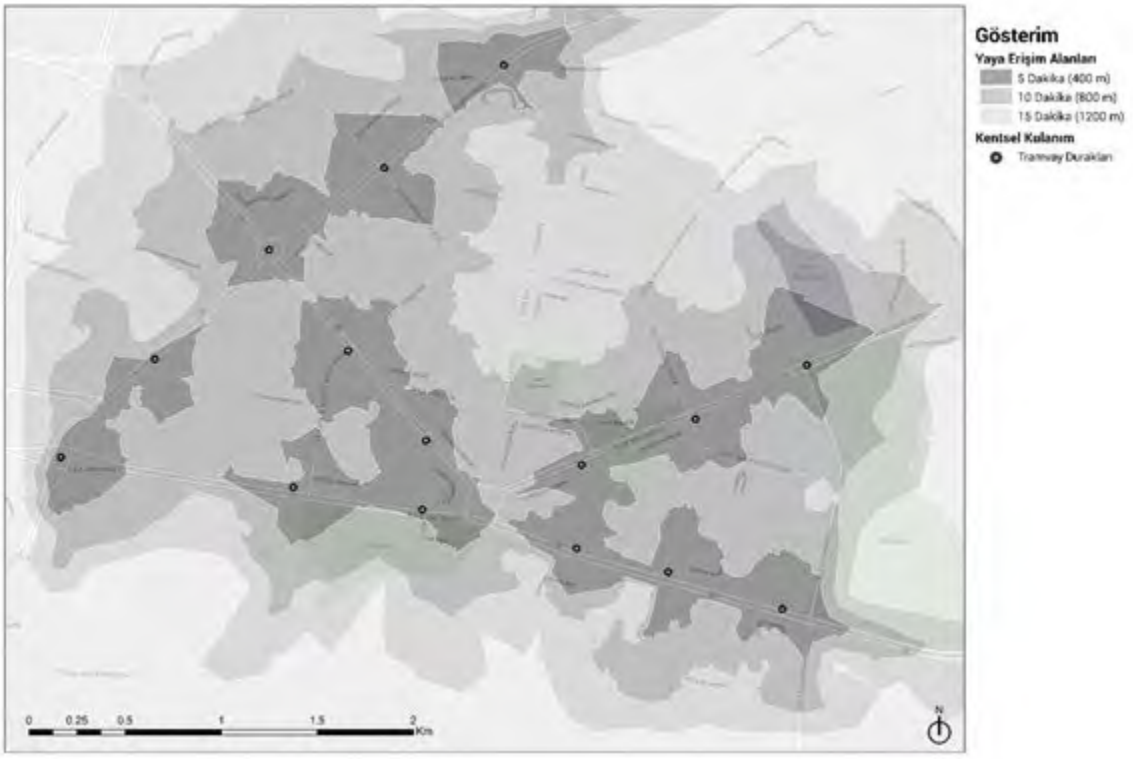

Şekil 9. Nowa Huta eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler, eğlence ve rekreasyon alanları için yaya erişimi ağ analizi

Eğitim alanları, sağlık ve sosyal hizmetler, eğlence ve rekreasyon alanlarına yönelik 15 dakikalık bisiklet mesafesiyle erişilebilirliğini ortaya koyan analiz incelendiğinde; eğitim tesislerinin 15 dakikalık bisiklet mesafesiyle erişilebilir olduğu ortaya konmuştur. Bisiklet hatları özellikle ana yollar boyunca şekillenmiş olup bu durum, doğrusal bir süreklilik yaratarak eğitim alanlarına yönelen bisiklet akışını güçlendirmektedir. Sağlık ve sosyal hizmetlerde merkezi de içine alan ana bisiklet akslarının çevre bölgelere doğru etkili bir yayılım sağlayarak kapsayıcı bir ulaşım ağı oluşturduğu görülmektedir. Ancak alanın genelindeki güçlü merkez-çevre bisiklet ağ yapısına rağmen, hizmet dağılımındaki farklılaşmalar nedeniyle belirli bölgeler erişim açısından dezavantajlı kalmaktadır. Eğlence ve rekreasyon alanlarının ise bisiklet ile 15 dakikalık mesafe içinde büyük ölçüde erişilebilir olduğu görülmektedir. Ancak kuzeydoğudaki bir bölgede erişim sınırlı kalmakta ve bu durum kapsayıcı bisiklet erişimini zayıflatmaktadır (Şekil 10).

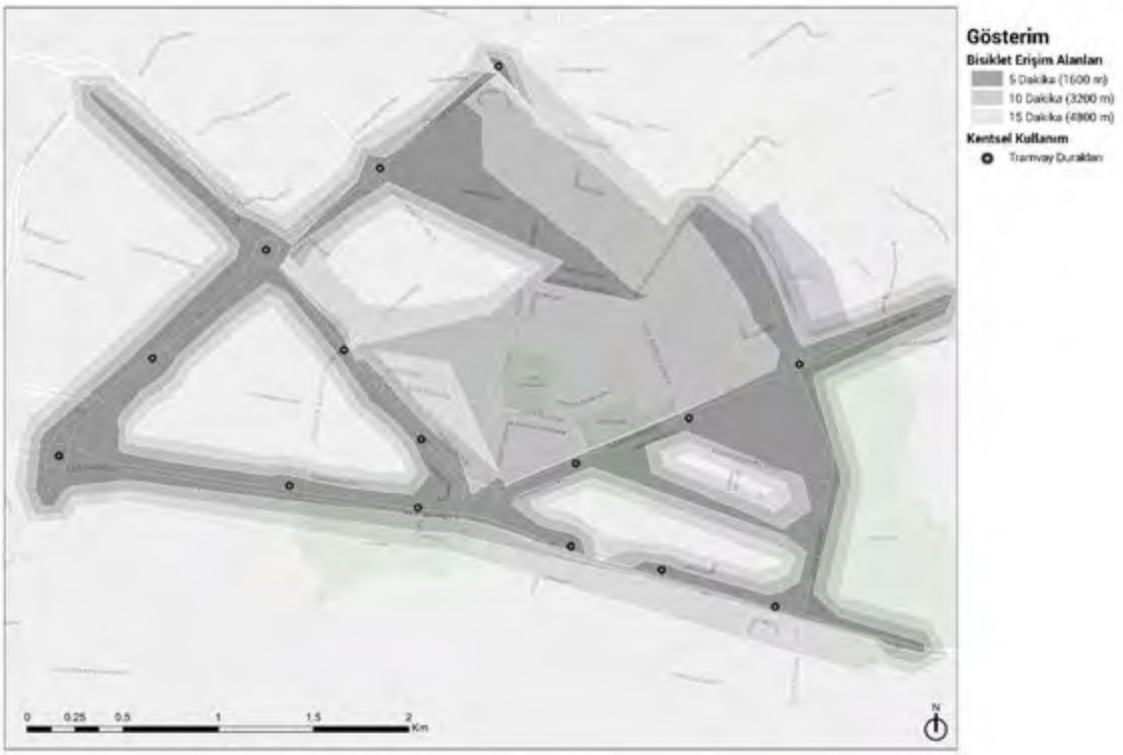

Şekil 10. Nowa Huta eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler, eğlence ve rekreasyon alanları için bisiklet erişimi ağ analizi

15 dakikalık kent yaklaşımının bileşenlerden olan bağlantılılık kriteri için tramvay duraklarının erişilebilirliği yaya ve bisiklet erişimi bağlamında ele alınmıştır (Şekil 11 ve Şekil 12). Nowa Huta'da tramvay durakları için yapılan yaya erişimi ağ analizi, 5, 10 ve 15 dakikalık yürüme mesafelerine göre erişim alanlarını ortaya koymaktadır. Analiz, durakların büyük ölçüde konut adalarını kapsayacak biçimde konumlandığını ve toplu taşımaya dayalı merkez-çevre ilişkisinin güçlü bir şekilde kurulduğunu göstermektedir. Bisiklet erişimi analizi, 10 dakikalık mesafede bile kentin büyük bölümünü kapsayarak toplu taşımanın kapsayıcılığını önemli ölçüde artırmakta ve çevredeki konut alanlarını da tramvay hattına entegre etmektedir. Böylece bisiklet ve tramvay birlikteliği, erişilebilirlik düzeyini mekânsal olarak genişletmektedir. Temelde gerçekleştirilen bu analizler Nowa Huta kentinin 15 dakikalık kent yaklaşımında öngörülen bağlantılılık ilkesiyle uyumlu bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 11. Nowa Huta tramvay durakları için yaya erişimi ağ analizi

Şekil 12. Nowa Huta tramvay durakları için bisiklet erişimi ağ analizi

Elde edilen bulgular, Nowa Huta'nın planlı kentsel yapısı sayesinde 15 dakikalık kent yaklaşımının temel ilkeleriyle yüksek düzeyde örtüştüğünü göstermektedir. Özellikle erişilebilirlik, bağlantılılık ve kamusal alan kullanımı açısından güçlü bir performans sergileyen kent, sosyalist dönem planlama anlayışının çağdaş kentsel yaklaşımların hedeflerine zemin hazırlayabilecek nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

5. YENİ ŞEHİR HAREKETİ İLE 15 DAKİKALIK KENT KONSEPTİNİN NOWA HUTA ÖZELİNDE KARŞILAŞTIRILMASI

Nowa Huta'nın kentsel yapısı, Yeni Şehir Hareketi'nin sosyalist planlama anlayışından beslenmekle birlikte, günümüzün çağdaş kentsel yaklaşımlarından biri olan 15 dakikalık kent yaklaşımıyla da önemli kesişim noktaları sunmaktadır. 15 dakikalık kent ilkelerinden olan erişilebilirlik, yoğunluk, çeşitlilik, insan ölçeği ve bağlantılılık bileşenlerinde yüksek düzeyde bir uyumun olduğu; buna karşın esneklik ve dijitalleşme boyutlarında sınırlı bir karşılık bulunduğu görülmektedir.

Erişilebilirlik açısından, yaya, bisiklet ve toplu taşıma olanaklarıyla temel hizmetlere kısa mesafede ulaşım imkânı sağlaması, kentin bu ilkeyi yüksek düzeyde karşıladığını göstermektedir. Yoğunluk bakımından ise özellikle sosyalist dönemde üretilen 6 katlı ve modernist dönemde üretilen 5 ila 12 kat arasındaki yapılar ile kompakt yerleşim anlayışı, savaş sonrası sosyalist kentlerin öngördüğü yüksek yoğunluk prensibini yansıtmaktadır. Çeşitlilik boyutunda, Nowa Huta'nın konut, kamusal alan ve sosyal hizmet çeşitliliğiyle homojen bir yapıya sahip olmasına rağmen zengin altyapısı ve işlevsel polisantrik kurgusu, 15 dakikalık kentin çeşitlilik bileşeniyle önemli paralellikler taşımaktadır. Dijitalleşme, mekânsal bağlamda sınırlı bir karşılık bulsa da dönemin teknolojik olanaklarıyla kurgulanan altyapı, çağdaş dönüşümlere uyum sağlayabilecek potansiyel bir zemin yaratmıştır. İnsan ölçeği açısından ise kamusal alanlara doğrudan erişim olanağı, kentin kullanıcı odaklı bir tasarım anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Tramvay duraklarının kente dengeli bir şekilde dağıtılması ve yaya-bisiklet erişimine açık olması, toplu taşımaya entegrasyonun başarılı bir örneğini sunarak 15 dakikalık kentin bağlantılılık ilkesini büyük ölçüde karşılamaktadır. Ancak esneklik açısından, yarı kamusal konut avlularının ve yapı kurgusunun çok işlevli kullanımlara dönüşme potansiyelinin düşük olması, kentin değişen ihtiyaçlara uyum sağlama kapasitesini sınırlamaktadır. Bu bağlamda Nowa Huta, bazı bileşenlerde 15 dakikalık kent ilkeleriyle güçlü bir kesişim sergilese de özellikle mekânsal esneklik ve çağdaş dönüşümler açısından belirgin kısıtlılıklara sahiptir. Genel olarak bu karşılaştırma Nowa Huta'nın tarihsel planlama yaklaşımı ile güncel günümüzde hedeflenen kent yapısı arasındaki ilişkileri anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

6. SONUÇ

Kentleşme süreçlerinin farklı dönemlerdeki mekânsal üretimleri, günümüz planlama yaklaşımlarının kökenlerini anlamak açısından önemli dersler sunmaktadır. Özellikle sosyalist rejimlerin ürettiği planlı yerleşimler, yoğunluk, erişilebilirlik ve işlevsellik gibi kentsel ilkeler üzerinden değerlendirildiğinde, çağdaş kent modellerine ışık tutan örnekler barındırmaktadır. Türkiye'de son yıllarda görülen, emsal odaklı ve

kentten kopuk toplu konut yaklaşımları düşünüldüğünde, bu tarihsel birikimin günümüze aktarılma biçimi daha da kritik hale gelmektedir. Bu bağlamda, Nowa Huta örneği mekânsal entegrasyon ve planlama ilkeleri açısından başarılı bir model olarak öne çıkmakta; günümüzde ulaşılmak istenen mekânsal organizasyon biçimlerine dair önemli bir referans sunmaktadır.

Her ne kadar uzun bloklar, kapalı avlular gibi fiziksel öğeler bazı açılardan eleştiriye açık olsa da yaklaşık bir yüzyıl önce planlanmış bir alanın değişen toplumsal ve mekânsal koşullara uyum sağlayabilmesi dikkate değer bir durumdur. Bu, geçmişte geliştirilen planlama yaklaşımlarının günümüzde farklı yorumlarla yeniden tartışılmasının önemine işaret etmektedir. Özellikle kentsel mekân üreticileri (plancılar, kentsel tasarımcılar vb.) için tarihsel perspektiften öğrenmek, süreklilik ilkesini gözetmek ve geçmiş deneyimleri çağdaş bağlamlarda yeniden değerlendirmek kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, 15 dakikalık kent ilkeleri temelde Garden City'den itibaren modernist ve post-modernist planlama yaklaşımlarının evrimiyle şekillenen tarihsel birikimin çağdaş yorumlarıdır. Bu nedenle, Nowa Huta gibi planlı sosyalist kent örneklerinin, 15 dakikalık kent modelinin tarihsel öncülleri arasında görülmesi mümkündür. 15 dakikalık kent, kökten yeni bir paradigma olmaktan ziyade, tarihsel planlama ilkelerinin günümüz kent sorunlarına cevap verecek şekilde yeniden biçimlendirilmiş bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Böylece mekânsal sürekliliğin, tarihsel bilgi birikiminin ve deneyim aktarımının kentsel planlama süreçlerinde ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

7. KAYNAKÇA

Christaller, W. (1966). *Central places in Southern Germany* (C. W. Baskin, Trans.). Prentice Hall. (Original work published 1933)

Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in townplan analysis. Transactions and Papers (Institute of British Geographers), 27, iii–122. https://doi.org/10.2307/621094.

Culture.pl. (t.y.). *Nowa Huta: İdeal sosyalist-realist şehrin hikâyesi*. Erişim tarihi: 29 Nisan 2025, https://culture.pl/en/article/nowa-huta-the-story-of-the-ideal-socialist-realist-city

Duany, A., & Steuteville, R. (8 Şubat 2021). Defining the 15-minute city. *Congress for the New Urbanism – Public Square*. https://www.cnu.org/publicsquare/2021/02/08/defining-15-minute-city

Garde, A. (2020). New Urbanism: Past, present, and future. *Urban Planning, 5*(4), 453–463. https://doi.org/10.17645/up.v5i4.3478

Hall, P. (2002). *Cities of tomorrow: An intellectual history of urban planning and design in the twentieth century* (3rd ed.). Blackwell Publishing.

Howard, E. (1902). *Garden cities of to-morrow: Being the second edition of "To-morrow: A peaceful path to real reform"* (2. baskı). Duke University Internet Archive.

Khavarian-Garmsir, A. R., Sharifi, A., & Sadeghi, A. (2023). *The 15-minute city: Urban planning and design efforts toward creating sustainable neighborhoods*. *Cities*, 132, 104101. https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.104101

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Random House.

Register architektúry Slovenska. (t.y.). *Yeni sosyalist kasaba: Nová Dubnica*. Erişim tarihi: 29 Nisan 2025, https://www.register-architektury.sk/en/objekt/261-the-new-socialist-town-of-nova-dubnica

International New Town Institute (INTI). (2012). *Nowa Huta travel guide* (S. Anapliotis, R. Keeton, & S. Hulskes, Eds.). International New Town Institute. https://www.inti.nl

Erol, İ., Özcan, U. (2021). Modernist Kent-Tabiat İlişkisinin Toplumsal Davranışları Belirleme Stratejisi Olarak İncelenmesi: Benzerlikler ve Farklar. *International Journal of Social and Humanities Sciences* (IJSHS), *5*(3), 209-226.
Moreno, C., Allam, Z., Chabaud, D., Gall, C., & Pratlong, F. (2021). *Introducing the "15-Minute City": Sustainability, resilience and place identity in future post-pandemic cities*. Smart Cities, *4*(1), 93–111. https://doi.org/10.3390/smartcities4010006
Perry, C. A. (1929). *The Neighbourhood Unit (Monograph I), Neighborhood and Community Planning.* Cilt 7. New York: New York ve Çevresi Bölgesel Plan Komitesi.
Perry, C. A. (1939). *Housing for the Machine Age*. Russell Sage Foundation
Staricco, L. (2022). 15-, 10- or 5-minute city? A focus on accessibility to services in Turin, Italy. *Journal of Urban Mobility, 2*, 100017. https://doi.org/10.1016/j.urbmob.2022.100017
Sutcliffe, A. (1981). *Towards the planned city: Germany, Britain, the United States, and France, 1780–1914*. Basil Blackwell.
Thorgeirsdottir, H. B. (2010). *New town development: A new approach in planning for new towns. A case study of urban growth of Almere, The Netherlands* (Unpublished master's thesis). Wageningen University, The Netherlands.
Veras, A., & Amorim, L. (2005). New Urbanism: Ideals and urban configuration. *Proceedings of the 5th International Space Syntax Symposium*, 269–282.
Wakeman, R. (2016). *Ütopyayı hayata geçirmek: Yeni Şehir Hareketinin düşünsel tarihi* (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Koç Üniversitesi Yayınları.
Ward, S. V. (1992). *The Garden City: Past, Present and Future*. Routledge.

KENT İÇİ YOLCULUK AĞLARI ÜZERİNE ÇOKLU AKTİVİTE PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEME: ANKARA ÖRNEĞİ*

42

Cansu GÜLLER[1], Çiğdem VAROL[2]

[1] Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, cansu.guller@atauni.edu.tr.
[2] Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, cvarol@gazi.edu.tr.

ÖZET

Kentsel ortamlarda insan faaliyetlerinin temel bir bileşeni olan hareketlilik davranışları, kentsel mekânın morfolojik yapısıyla yakından ilişkilidir. Literatürde insan hareketliliği perspektifinden kentsel yapılar üzerine çeşitli çalışmalar bulunsa da kent içi yolculuk ağları (intra-urban travel networks, UTN) ile yapılı çevre arasındaki ilişkileri çoklu etkinlik bağlamında ele alan araştırmalar sınırlıdır. Bu çalışma, Ankara kentinde iş, alışveriş ve yeme-içme amaçlı yolculukları temel alarak, UTN'lerin yapısal özelliklerini ve bunların morfolojik özellikler ile sosyoekonomik faktörler arasındaki ilişkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Ankara'nın merkez ilçelerinde 1800 hane ile yürütülen anket çalışmasıyla yolculuk verileri toplanmış; ArcGIS Pro'nun Survey1,2,3 arayüzüyle başlangıç-varış konumları vektörel olarak kaydedilmiştir. Kızılay, Ulus ve Bahçelievler merkezleri üzerinden tanımlanan UTN'lerin yapısal özelliklerini ortaya koymak amacıyla seyahat mesafeleri, yolculuk için kullanılan ulaşım modları ve yolculuk süreleri analiz edilmiştir. Ayrıca, varış noktalarını oluşturan üç merkezin yapılı çevre özellikleri, Conzen'in kentsel form göstergelerine dayalı olarak analiz edilmiş; Mekânsal Tasarım Ağ Analizi (sDNA) ile sokak ağı merkeziliği (yakınlık ve aradalık), yoğunluk indeksi (ABEI) ile yapılı çevre yoğunluğu, ilgi çekici nokta (Points of Interest, POI) verileri üzerinden de arazi kullanım yoğunluğu ve çeşitliliği (entropi) hesaplanmıştır. Sosyoekonomik özelliklerin hareketlilik davranışları üzerindeki etkilerini belirlemek için tanımlayıcı istatistikler ve ANOVA testi uygulanmıştır. Bulgular, gelir düzeyi, yaş ve çocuk sayısı gibi faktörlerin merkeze yönelim kararlarını anlamlı düzeyde etkilediğini göstermiştir. Kentsel alanlarda yüksek entropi değerlerinin çok amaçlı yolculukları teşvik ettiği; düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde daha uzun mesafeli iş yolculuklarının öne çıktığı belirlenmiştir. Çalışma, mekânsal yapı ile sosyoekonomik dinamiklerin yolculuk davranışları üzerindeki etkilerini görünür kılarak ulaşım ve planlama politikaları için önemli içgörüler

* Bu çalışma 122K902 numaralı ve 'Yerleşim Sistemleri Örüntülerini Tanımlamada Yeni Bir Yöntemsel Yaklaşım' başlıklı TÜBİTAK-SOBAG projesi kapsamında geliştirilmiştir.

sunmaktadır. Ayrıca, Organizma'dan Habitat'a teması kapsamında, yaşam alanlarını şekillendiren yapılı çevre ile gündelik hareketlilik örüntüleri arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyerek; merkezin kullanımına ilişkin mekânsal dinamiklerin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kent içi ağlar, merkezilik, sosyoekonomi, yapılı çevre, yolculuk akışları*

1. GİRİŞ

Kent içi yolculuk davranışı; ulaşım modları, varış noktaları, rota tercihleri, seyahat zamanlaması ve sosyal grupların konfor ve kolaylık algısı gibi çok boyutlu unsurları içeren karmaşık bir kavramdır (Van Acker vd., 2016). Bu davranış biçimi, yalnızca bireylerin şehir içinde nasıl ve neden hareket ettiklerini değil, aynı zamanda bu hareketlerin daha geniş sosyal ve mekânsal bağlam tarafından nasıl şekillendiğini de kapsar (Andreasen vd., 2024). Kent içi yolculuklar, bireylerin gündelik yaşamlarının bir parçası olarak eğitim, sağlık, iş veya alışveriş gibi temel faaliyetlere erişim ihtiyacından kaynaklanır ve kentsel sosyoekonomik yapının, kamu hizmeti tesislerinin konumlanmasının ve ulaşım planlamasının belirleyici dinamiklerinden biridir. Bu yolculuk ağlarının analizi, kentsel mekânın mekânsal organizasyonunu, sosyal etkileşimlerini ve yapısal dönüşümlerini anlamaya yönelik önemli ipuçları sunar (Lobsang vd., 2021).

Son otuz yılda, kent morfolojisi ve ulaşım planlaması literatüründe kentsel yapı ile bireylerin seyahat davranışları arasındaki ilişki yoğun biçimde incelenmiştir (Sun vd., 2016; Hu vd., 2018; Cagney vd., 2020; Xu vd., 2023). Son dönem araştırmalar, özellikle kent sakinlerinin daha uzun mesafeli ve daha sık yolculuklar gerçekleştirmeye başladığını ortaya koymakta; bu eğilim, teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin etkisiyle kent içindeki hareketliliğin çeşitlenmesine ve yoğunlaşmasına bağlanmaktadır (Dadashpoor ve Yousefi, 2018; Poku-Boansi, 2021; Nyamai ve Schramm, 2022). Bu kapsamda, Castells (2011) ve Batty (2007, 2013) gibi araştırmacıların öne çıkardığı 'akış mekânı' paradigması, insan hareketliliği ve kentsel çalışmalarda giderek daha önemli hale gelmiştir. Kentsel sistemin karmaşık yapısı içinde 'akış' yalnızca ulaşım modlarını değil, kent içindeki düğüm noktaları ile bu noktalar arasında gerçekleşen çok yönlü etkileşimleri de temsil eder (Lobsang vd., 2021; Liu vd., 2023). Bu bağlamda, kentsel sistemin anlaşılabilmesi için insan hareketliliğini mekânsal ağlar perspektifinden ele almak gereklilik haline gelmiştir. Akademik literatür, bu yönde önemli ilerlemeler kaydetmiş ve çeşitli veri türlerini kullanarak kentsel hareketlilik dinamiklerini analiz etmiştir (Zhong vd., 2014; Liu vd., 2021). İşe gidip gelme davranışlarını inceleyen çalışmalar, yerleşim ve iş alanlarının mekânsal konumlarının, seyahat süresi ve mesafesi üzerindeki etkisini vurgulamıştır (Ji vd., 2019; Hipp vd., 2022; Rahman ve Ashik, 2020).

Bununla birlikte, önceki çalışmaların önemli bir bölümü yalnızca ikamet-iş yeri etkileşimlerine odaklanmış, gündelik yaşamın diğer önemli bileşenlerini (örneğin rekreasyon, alışveriş veya sosyalleşme gibi faaliyetleri) görece arka planda bırakmıştır (Parady vd., 2019; Tao vd., 2023). Oysa bireylerin kentsel alan içindeki hareketliliği, yalnızca iş odaklı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel motivasyonlara da dayanmakta, dolayısıyla daha çeşitli ve karmaşık seyahat kalıpları ortaya çıkmaktadır (Liu vd., 2022). Nitekim son dönem çalışmalarda, iş dışı amaçlarla yapılan yolculukların yapılı çevre özellikleriyle güçlü biçimde ilişkili olduğu gösterilmiştir. Örneğin, Yang ve Park (2023), Seul kentinde perakende ve eğlence alanlarının yoğun olduğu bölgelerde iş dışı seyahat mesafelerinin daha kısa olduğunu ortaya koyarken; Lee ve Choi (2019),

metro istasyonlarına erişim olanaklarının ve ticaret-konut alanlarının yoğunluğunun bu tür yolculukları etkilediğini göstermiştir. Benzer şekilde, Hong vd. (2014), arazi kullanımı çeşitliliğinin iş dışı yolculuk mesafeleri üzerindeki belirleyici rolüne dikkat çekmiştir.

Ancak mevcut literatürdeki önemli bir eksiklik, kent içi çoklu seyahat türlerinin (örneğin işe gitme, alışveriş, yemek) bir arada değerlendirildiği kapsamlı analizlerin yetersizliğidir. Oysa şehirler, birden fazla işlevsel akışın bir arada var olduğu çok katmanlı sistemlerdir (Burger vd., 2014; Zhang vd., 2021). Örneğin, bir kent işe gidip gelme bağlantılarına göre çok merkezli bir yapı sergilerken, yemek ya da alışveriş yolculuklarına göre tek merkezli bir yapıya sahip olabilir. Bu nedenle, kent içi yapının yalnızca tek bir seyahat akışı üzerinden değerlendirilmesi, kentsel dinamiklerin bütüncül şekilde anlaşılmasına engel teşkil etmektedir (Liu vd., 2023).

Bu çalışmanın temel amacı, kent içi yolculuk ağlarını (intra-urban travel network, UTN) çoklu aktivite perspektifinden inceleyerek, bu ağların yapılı çevre ve sosyoekonomik özelliklerle ilişkisini analiz etmektir. Bu çerçevede iki temel araştırma sorusu bulunmaktadır: (1) Çoklu yolculuk akışları perspektifinden kentteki merkezler arasındaki yapısal benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? (2) Farklı seyahat kalıpları kentsel yapılı çevre özellikleri ve nüfusun sosyo-ekonomik özellikleriyle nasıl ilişkilidir?

2. METODOLOJİ

Bu çalışma, Türkiye'nin başkenti ve aynı zamanda politik ve kültürel merkezi olan Ankara'nın merkez ilçelerinde yürütülmüştür. Çalışma alanı; Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Pursaklar, Sincan ve Yenimahalle ilçelerini kapsayan kentsel bölgeyi içermektedir. 2024 yılı itibarıyla bu alan, Ankara nüfusunun yaklaşık %90'ına ev sahipliği yapması nedeniyle hem nüfus dağılımı hem de sosyoekonomik faaliyetler açısından kentsel dinamikleri temsil etme gücüne sahiptir.

Araştırmanın temel amacı, UTN'lerin yapılı çevre ve nüfusun sosyoekonomik özellikleri ile olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, çoklu seyahat akışlarını temsil eden tarihi merkez (Ulus), merkezi iş alanı (Kızılay) ve alt merkez (Bahçelievler) olmak üzere üç farklı merkez türü incelenmiştir. Şekil.1'de çalışmada önerilen analitik çerçeve sunulmakta olup; veri setinin toplanması ve ön işlenmesi, merkezlerin morfolojik özelliklerinin belirlenmesi, aktivite türlerinin sınıflandırılması ve yolculuk ağ yapısının analiz edilmesi olmak üzere dört temel aşamadan oluşmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışma alanı genelinde 1800 hanede yüz yüze anket yöntemi uygulanarak bireylerin kent içi yolculuk davranışlarına ilişkin veriler elde edilmiştir. Veriler, ArcGIS Pro'nun Survey1,2,3 arayüzü aracılığıyla dijitalleştirilmiş ve yolculukların başlangıç-varış (origin-destination, OD) noktaları vektörel formatta kaydedilerek mekânsal analiz için hazır hale getirilmiştir.

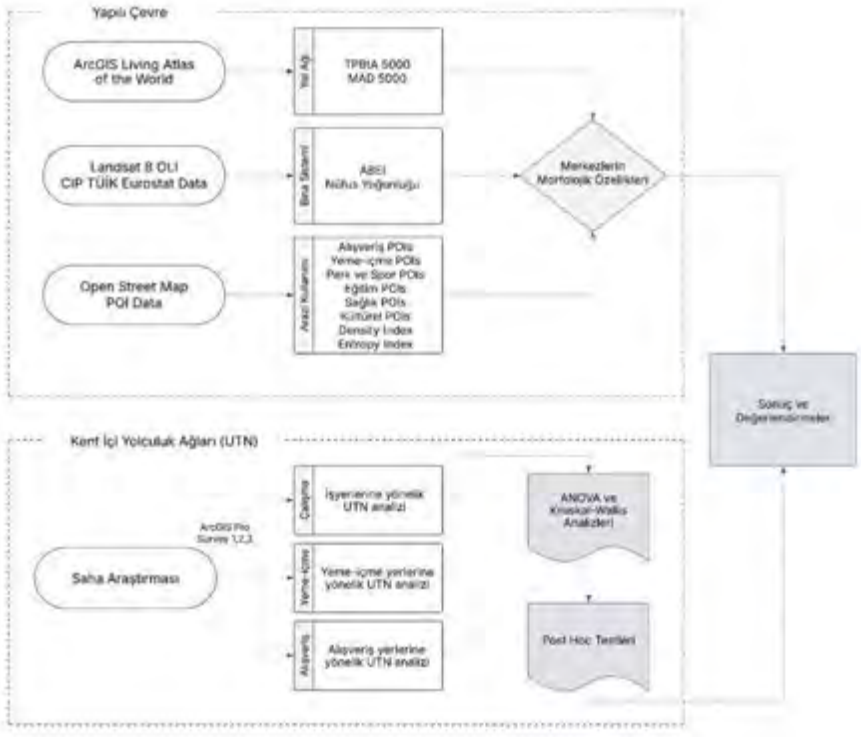
İkinci aşamada, üç merkezin yapılı çevre özellikleri Conzen'in kentsel form göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda: Sokak ağı yapısı, Mekânsal Tasarım Ağ Analizi (sDNA) yöntemiyle analiz edilmiş ve yol ağının topo-geometrik özelliklerini gösteren yakınlık ve aradalık merkezilik metrikleri hesaplanmıştır. Bina sistemine ilişkin olarak, yapılı alan yoğunluğu ve nüfus yoğunluğu belirlenmiştir. Arazi

kullanımı, ilgi çekici nokta (Points of Interest, POI) verileri üzerinden değerlendirilmiş; mekânsal yoğunluk ve işlevsel çeşitlilik (entropi) indeksleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Üçüncü aşamada, kent sakinlerinin iş, yeme-içme ve alışveriş amaçlı yolculukları farklı aktivite türleri olarak sınıflandırılmış; bu yolculukların mekânsal dağılımı analiz edilerek UTN'ler haritalandırılmıştır. Ayrıca, bu ağların yapısal özellikleri kapsamında seyahat mesafeleri, ulaşım modları ve seyahat süreleri değerlendirilmiştir.

Son aşamada, bireylerin sosyoekonomik özellikleri ile hareketlilik davranışları arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla çeşitli istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, değişkenlerin dağılım özelliklerine göre uygun test yöntemleri belirlenmiştir. Parametrik varsayımları sağlayan gruplarda tek yönlü varyans analizi (ANOVA), parametrik olmayan durumlarda ise Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Ayrıca, gruplar arasında anlamlı fark gözlemlenen durumlarda, farkın kaynağını belirlemek amacıyla post hoc karşılaştırmalar yapılmıştır.

Kategorik değişkenler arasında yer alan eğitim düzeyi, gelir düzeyi, ulaşım türü ve yolculuk süresi, skala düzeyine dönüştürülerek puanlandırılmış ve sıralı analizlerde kullanılmıştır. Analiz sonuçları, parametrik değişkenler için aritmetik ortalamalar (örneğin yolculuk mesafesi, çocuk sayısı, hanehalkı büyüklüğü, yaş, hanedeki araç sayısı), parametrik olmayan değişkenler için ise ortalama sıra değerleri (örneğin eğitim düzeyi, gelir düzeyi, ulaşım türü, yolculuk süresi) şeklinde sunulmuştur. Veri ön işleme ve mekânsal görselleştirme işlemleri ArcGIS Pro yazılımı ile gerçekleştirilmiş, istatistiksel analizler ise SPSS programı kullanılarak yürütülmüştür.

Şekil 1. Araştırma yöntemi

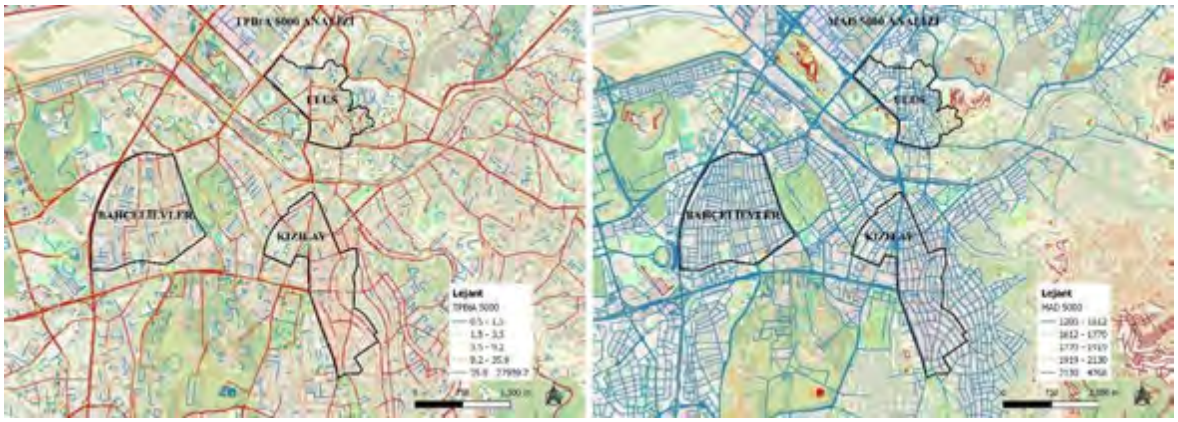
3. BULGULAR

Kent sakinleri günlük yaşamlarında genellikle konutlarından çeşitli aktivite alanlarına seyahat etmektedir. Bu bağlamda, ev ve işyeri, mekânsal ve zamansal açıdan yüksek düzeyde düzenlilik gösteren birincil aktivite merkezleri olarak öne çıkmaktadır (Liu vd., 2023). Bu çalışmada, söz konusu düzenliliği temel alarak bireylerin iş, yeme-içme ve alışveriş amaçlı yolculukları analiz edilmiştir. Analiz süreci, Ankara kentinde üç farklı merkez türü (tarihi merkez Ulus, merkezi iş alanı Kızılay, alt merkez Bahçelievler) üzerinden yürütülmüş; bu merkezlerin morfolojik yapıları analiz edilmiş, yolculuk davranışlarının yapılı çevre özellikleri ve sosyoekonomik profiller ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

3.1. Merkezlerin Morfolojik Özellikleri

Merkezlerin morfolojik özellikleri Conzen'in üç temel kentsel form göstergesi olan yol ağı, bina sistemi ve arazi kullanımı kapsamında analiz edilmiştir. Yol ağı analizinde, erişilebilirlik ve merkezilik göstergeleri olarak aradalık (betweenness) ve yakınlık (closeness) indeksleri kullanılmıştır. Aradalık değeri, belirli bir yarıçap içerisinde kısa mesafeli bağlantılar üzerinden ulaşımı sağlayan yolların ağ üzerindeki önemini temsil eder. Analizler, sDNA (Spatial Design Network Analysis) yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve yolculuk rotalarında açısal (angular) ölçütler esas alınmıştır. Açısal analiz, özellikle yayaların ve sürücülerin çevre bilgisine bağlı olarak daha az dönüş içeren, hatırlanabilir güzergâhları tercih etme eğilimlerini dikkate almaktadır (Cooper, 2018).

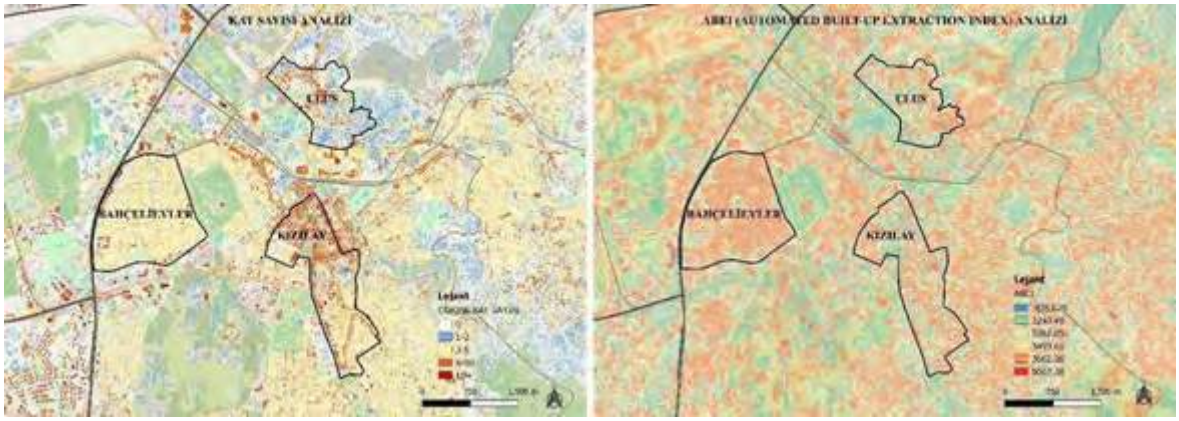
Elde edilen aradalık değerleri (TPBtA5000), Kızılay'ın kesintisiz, yüksek hız limitine sahip arterleri nedeniyle en yüksek merkezilik değerine sahip olduğunu göstermektedir (Şekil.2). Buna karşın, daha kısa ve parçalı yol ağına sahip olan Bahçelievler, en düşük aradalık değerini sergilemektedir. Yakınlık metriği yerine kullanılan Ortalama Açısal Uzaklık (MAD), daha düz ve doğrudan yollarda düşük değerlere işaret etmektedir. Bu bağlamda, tarihi dokuya ve topografik engele sahip Ulus, en yüksek MAD değerine sahipken, Kızılay, en düşük değeri ile erişilebilirliği en yüksek merkez olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 2. Yol ağının araç sürüş mesafe eşiğine göre aradalık (TPBtA5000) ve yakınlık (MAD5000) analizi

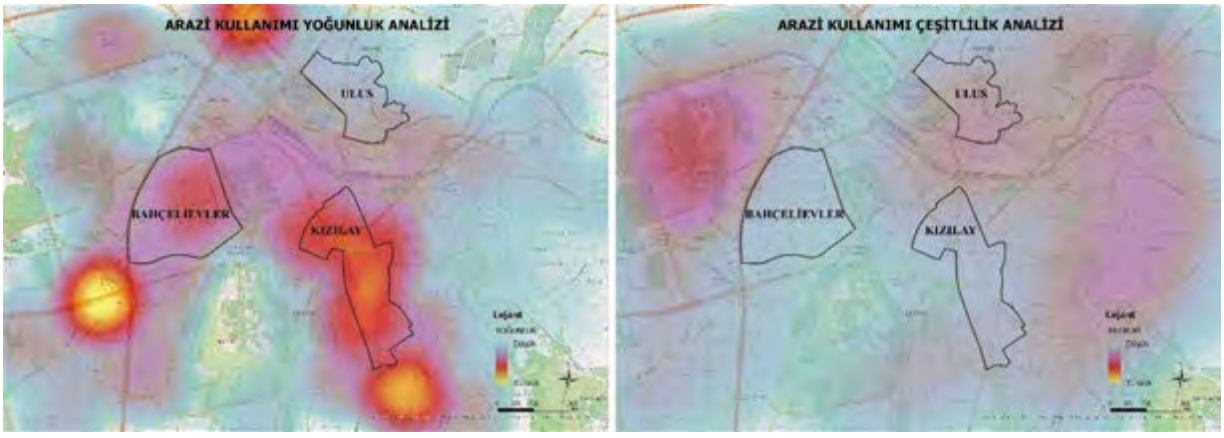
Kentsel formun ikinci göstergesi olan bina sistemi, yapılı alan yoğunluğu ve nüfus yoğunluğu değişkenleri üzerinden analiz edilmiştir (Şekil.3). Yapılı alan yoğunluğu, Landsat 8 OLI verileri kullanılarak oluşturulan ABEI (Automated Built-up Extraction Index) ile ölçülmüştür. Bu indeks, yapılı çevrenin spektral olarak çıplak araziyle karışma olasılığını azaltarak daha yüksek doğrulukla yapılaşmayı tespit etmektedir (Firozjaei

vd., 2019). Analiz sonuçlarına göre, taban alanı bakımından en geniş yapılı alana Bahçelievler, en düşük alana ise Ulus sahiptir. Ancak yapı kat sayısı dikkate alındığında, Kızılay merkezindeki yapıların daha yüksek olduğu, Ulus'un ise düşük katlı, seyrek yapılaşmaya sahip olduğu belirlenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Eurostat ızgara sistemine dayalı nüfus verilerine (https://cip.tuik.gov.tr/) göre, en yüksek nüfus yoğunluğu Bahçelievler'de, en düşük yoğunluk ise Ulus'ta gözlemlenmiştir.

Şekil 3. Bina sisteminin kat sayısı ve yapılı alan yoğunluğu analizi

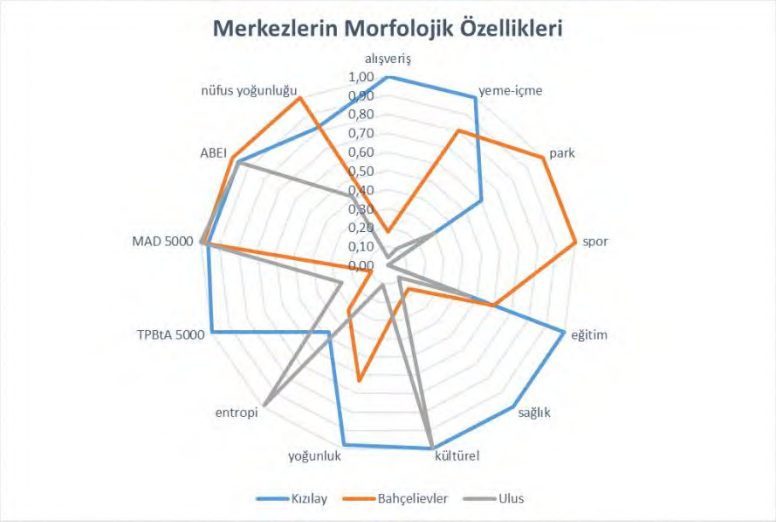
Arazi kullanım verileri POI'lere dayalı yoğunluk ve çeşitlilik indeksleriyle analiz edilmiştir. Yoğunluk birim alanda faaliyetlerin ne kadar yoğunlaştığını belirlerken çeşitlilik faaliyetlerdeki düzensizliğin miktarını tanımlayan nicel bir indeks olan entropi ile ölçülmüştür (Şekil.4). Bulgular, merkezlerin arazi kullanım örüntülerinde belirgin farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. En yüksek faaliyet yoğunluğu, merkezi iş alanı Kızılay'da saptanmıştır. Buna karşılık, en düşük yoğunluk tarihi merkez Ulus'ta gözlemlenmiştir. Ancak, entropi indeksi açısından en yüksek çeşitlilik Ulus'ta, en düşük ise Bahçelievler'de kaydedilmiştir. Bahçelievler, ağırlıklı olarak konut, park ve rekreatif alanlar ile sınırlı işlev çeşitliliğine sahip bir merkezdir.

Şekil 4. Arazi kullanımının yoğunluk ve çeşitlilik analizi

Genel olarak, Ankara'daki bu üç merkez, morfolojik açıdan farklı mekânsal özelliklere sahiptir (Şekil.5). Kızılay, yüksek yapı yoğunluğu, zengin sosyal donatı alanları (eğitim, sağlık) ve güçlü ulaşım erişimiyle çok işlevli bir merkezi iş alanı niteliğindedir. Bahçelievler, yüksek nüfus yoğunluğuna rağmen daha düşük

merkezilik indeks değerlerine sahip yol ağı, yaya öncelikli erişim ve rekreatif olanaklarıyla öne çıkan bir alt merkezdir. Ulus ise düşük yapı ve nüfus yoğunluğu, yüksek işlev çeşitliliği ve kültürel odaklı arazi kullanımıyla tarihi bir merkez kimliği sergilemektedir.

Şekil 5. Merkezlerin morfolojik özellikleri

3.2. Kent İçi Yolculuk Ağlarının Analizi

İş amaçlı yapılan kent içi yolculuk ağları (commuting network) incelendiğinde, Kızılay'ın kent genelinden yolculuk çeken ve özellikle uzun mesafeli yolculuklara ev sahipliği yapan baskın bir merkez konumunda olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, tarihi merkez Ulus daha çok kentin kuzey kesiminden yolculuk çekmekte; alt merkez Bahçelievler ise şehir genelinde daha dengeli bir çekim sergileyerek farklı bölgelerden gelen iş yolculuklarını toplamaktadır (Şekil.6).

Yolculukların mekânsal dağılımı, Ankara'da ikamet ve istihdam alanlarının çok merkezli bir yapıda örgütlendiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, farklı tipteki kent sakinlerinin iş faaliyetlerine yönelik hareketlilik örüntülerinin çok merkezli kentsel yapıyla nasıl etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, merkezler arası benzerlikler ve farklılıklar irdelenmiş; özellikle tarihi merkez Ulus'un, kentin güney bölgelerine kıyasla kuzey bölgelerinden anlamlı düzeyde daha fazla yolculuk çektiği tespit edilmiştir. Bu durum, Ankara'nın kuzey ve güney alt bölgeleri arasındaki sosyo-mekânsal eşitsizlikleri ve gelişmişlik farklarını yansıtmaktadır.

Şekil 6. İş amaçlı yapılan kent içi yolculuklar

İstatistiksel analiz sonuçlarına göre, iş amaçlı yolculuklarda en uzak mesafelerden yolculuk çeken merkez Kızılay'dır ve bu merkezin yolculuk mesafeleri bakımından diğer merkezlerle arasında anlamlı fark bulunmaktadır (Tablo.1). Ayrıca, Ulus merkezine yapılan yolculukların daha çok özel araç kullanımına dayalı olduğu belirlenmiş; bu merkeze yönelen bireylerin hanelerinde araç sahipliği oranının, diğer merkezlere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşılık, Bahçelievler, özel araç erişilebilirliği açısından düşük aradalık değerlerine (TPBtA5000) sahip olması nedeniyle, daha çok yürüyüş ve toplu taşıma odaklı yolculuklarla ilişkilidir. Bu durum, yapılı çevre morfolojisinin ve ulaşım altyapısının, bireylerin ulaşım tercihlerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. İş amaçlı yolculuklarda farklı merkezlerin sosyoekonomik özellikler açısından karşılaştırılması

	KIZILAY	BAHÇELİEVLER	ULUS	*P* Değeri
İşyerine Yolculuk Mesafesi	11211.13[a]	7337.66[b]	8034.26[a,b]	P< 0.005*
Çocuk sayısı	1.79	1.72	1.83	P> 0.005
Hanehalkı büyüklüğü	2.92	2.80	2.87	P> 0.005
Hanehalkı sorumlusunun yaşı	41.01	39.88	38.53	P> 0.005
Hanedeki araç sayısı	0.82[a,b]	0.62[a]	0.90[b]	P< 0.005*
Eğitim Düzeyi	111.22	123.20	109.03	P> 0.005
Gelir Düzeyi	117.21[a]	98.15[b]	120.22[a]	P< 0.005*
Kullanılan Ulaşım Türü	110.55[a]	133.07[b]	87.05[c]	P< 0.005*
Yolculuk süresi	114.72	101.13	122.42	P> 0.005

[a, b] Kümeler arasındaki ortalamalar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yeme-içme amacıyla gerçekleştirilen kent içi yolculuk ağlarına (dining network) ilişkin analiz sonuçları, en fazla yolculuğun merkezi iş alanı Kızılay'a yöneldiğini ortaya koymaktadır. Bu merkezi, sırasıyla Bahçelievler ve Ulus takip etmektedir (Şekil.7). Ancak, yolculuk mesafeleri açısından üç merkez arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Aynı zamanda, iş amaçlı yolculukların aksine, yeme-içme faaliyetleri kapsamında kentin kuzey ve güney alt bölgeleri arasında belirgin bir ayrım olmadığı ve tüm merkezlerin şehir genelinden yolculuk çektiği tespit edilmiştir.

Şekil 7. Yeme-içme amaçlı yapılan kent içi yolculuklar

Sosyoekonomik değişkenler bağlamında, çocuk sayısı istatistiksel olarak daha yüksek olan çok çocuklu hanelerin, yeme-içme amacıyla daha çok tarihi merkez Ulus'u tercih ettiği belirlenmiştir (Tablo.2). Ulus'un bu bağlamdaki ayırt edici özelliği, yüksek düzeyde arazi kullanım çeşitliliğine (entropi) sahip olmasıdır. Bu çeşitlilik, çok çocuklu ailelerin yeme-içme faaliyetlerini başka aktivitelerle ilişkilendirme eğiliminde olduğunu

ve yer seçiminde bu çok işlevliliğin belirleyici bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Buna karşılık, alt merkez Bahçelievler'e yönelik yeme-içme yolculuklarında, daha genç yaş grubuna ve daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, Bahçelievler'in genç ve eğitimli nüfus için çekici bir merkez haline geldiğini göstermektedir. Morfolojik açıdan değerlendirildiğinde, Bahçelievler'in spor alanları, parklar ve kamusal açık alanlar gibi mekânsal olanaklar bakımından diğer merkezlere göre daha avantajlı konumda olması, bu tercihte önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, yeme-içme amaçlı yolculuklar yalnızca mekânsal erişilebilirlik değil, aynı zamanda demografik yapılar ve çevresel olanaklar üzerinden de şekillenmekte; merkezler arasında bu doğrultuda işlevsel ve sosyo-demografik farklılaşmalar gözlemlenmektedir.

Tablo 2. Yeme-içme amaçlı yolculuklarda farklı merkezlerin sosyoekonomik özellikler açısından karşılaştırılması

	KIZILAY	BAHÇELİEVLER	ULUS	*P* Değeri
Yeme-içme Yerlerine Yolculuk Mesafesi	8948.88	7679.39	8912.09	P> 0.005
Çocuk sayısı	1.49[a]	1.50[a]	2.50[b]	P< 0.005
Hanehalkı büyüklüğü	2.62	2.63	2.09	P> 0.005
Hanehalkı sorumlusunun yaşı	37.07[a,b]	34.48[a]	42.73[b]	P< 0.005
Hanedeki araç sayısı	0.86	0.67	0.60	P> 0.005
Eğitim Düzeyi	66.79[a]	79.57[b]	74.14[a,b]	P< 0.005
Gelir Düzeyi	74.12	69.27	66.86	P> 0.005
Kullanılan Ulaşım Türü	66.64[a]	86.84[b]	51.86[a]	P< 0.005
Yolculuk süresi	75.02	65.00	77.64	P> 0.005

[a, b] Kümeler arasındaki ortalamalar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Alışveriş amacıyla gerçekleştirilen kent içi yolculuk ağlarına (shopping network) ilişkin analizler, Kızılay'ın en fazla yolculuğun yöneldiği merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Bahçelievler ve Ulus, alışveriş odaklı yolculuklarda daha düşük çekim gücüne sahip merkezler olarak belirlenmiştir (Şekil.8). İş amaçlı yolculuklarda olduğu gibi, Kızılay tüm kentten yaygın ve uzun mesafeli yolculukları çekerken; Ulus, daha çok kentin kuzey bölgelerinden sınırlı bir çekim sergilemektedir. Bahçelievler ise ağırlıklı olarak yakın çevresinden gelen yolculuklarla birlikte, kent genelinden de alışveriş amaçlı hareketlilik barındıran orta ölçekli bir merkez niteliği taşımaktadır.

Morfolojik açıdan değerlendirildiğinde, Bahçelievler'in Ulus'a kıyasla daha fazla alışveriş işlevine sahip olduğu; ancak daha çok kısa mesafeli yolculuklara hizmet ettiği tespit edilmiştir. Bu durum, Bahçelievler'in mikro-erişim düzeyinde çalışan yerel ölçekli bir merkez, Kızılay'ın ise kentsel düzeyde baskın bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

Şekil 8. Alışveriş amaçlı yapılan kent içi yolculuklar

Sosyo-demografik analiz sonuçları, yaş ortalaması istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha düşük olan bireylerin Bahçelievler'i tercih ettiğini ortaya koymuştur (Tablo.3). Bu merkeze yönelen yolculukların aynı zamanda daha kısa mesafeli, yaya ve toplu taşıma odaklı olduğu saptanmıştır. Buna karşılık, yaş ortalaması daha yüksek ve çocuk sayısı fazla olan hanelerin, alışveriş amacıyla tarihi merkez Ulus'u tercih ettikleri, bu yolculukların ise daha çok otomobil kullanımına dayandığı belirlenmiştir. Bu iki merkez arasındaki fark, genç nüfusun mikro-mobilite davranışlarına daha yatkın olduğunu, buna karşın daha yüksek yaş grubuna sahip ve kalabalık hanelerin alışveriş tercihlerinde otomobil erişimine dayalı mekânsal kalıpları benimsediğini göstermektedir.

Tablo 3. Alışveriş amaçlı yolculuklarda farklı merkezlerin sosyoekonomik özellikler açısından karşılaştırılması

	KIZILAY	BAHÇELİEVLER	ULUS	*P* Değeri
Alışverişe Yolculuk Mesafesi	8948.88	7679.39	8912.09	P> 0.005
Çocuk sayısı	1.49[a]	1.50[a]	2.50[b]	P< 0.005
Hanehalkı büyüklüğü	2.62	2.63	2.09	P> 0.005
Hanehalkı sorumlusunun yaşı	37.07[ab]	34.48[a]	42.73[b]	P< 0.005
Hanedeki araç sayısı	0.86	0.67	0.60	P> 0.005
Eğitim Düzeyi	69.21	74.17	59.50	P> 0.005
Gelir Düzeyi	70.44	64.50	52.92	P> 0.005
Kullanılan Ulaşım Türü	67.75[a]	100.75[b]	55.08[a]	P< 0.005
Yolculuk süresi	65.91	87.42	77.73	P> 0.005

[a, b] Kümeler arasındaki ortalamalar istatistiksel olarak anlamlıdır.

3. SONUÇ

Bu çalışma, Ankara kentinde iş, yeme-içme ve alışveriş amaçlı kent içi yolculukların farklı merkezlerde mekânsal olarak yoğunlaştığını ve bu yolculuk örüntülerinin kentsel morfolojik yapı ile sosyo-demografik dinamikler arasındaki etkileşimle şekillendiğini ortaya koymuştur. Analizler, genç bireylerin, yoğun konut dokusuna ve erişilebilir açık-yeşil alanlara sahip alt merkez Bahçelievler'i tercih ettiğini göstermiştir. Buna karşılık, yaş ortalaması daha yüksek ve çocuk sayısı fazla olan hanelerin, çeşitli hizmet ve işlevlerin bir arada bulunduğu tarihi merkez Ulus'a yöneldiği belirlenmiştir. Öte yandan, Kızılay, yüksek istihdam yoğunluğu nedeniyle iş yolculuklarında baskın bir merkez olma konumunu korumakta, özellikle orta yaş grubuna ait haneler tarafından tercih edilmektedir. Ayrıca, yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin, konut imkânları ile işlevsel çeşitliliğin dengeli olduğu Bahçelievler'e yönelim gösterdiği tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular, Ankara'da günlük faaliyetlerin mekânsal dağılımının eşitsiz olduğunu, farklı sosyo-demografik profillere sahip bireylerin ayrışan mekânsal tercihler geliştirdiğini ve kentin çok merkezli yapısının bu tercihler üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Her bir faaliyet türü farklı yoğunluk ve erişim düzeyinde merkezlere yönelmekte; özellikle iş amaçlı yolculuklar, yüksek yoğunluklu merkezlerde kümelenmektedir. Alışveriş ve yeme-içme faaliyetleri daha düşük yoğunluklara sahip olsa da özellikle alışveriş yolculuklarının dağılımı, Ankara'nın kuzey-güney alt bölgeleri arasındaki sosyo-mekânsal farklılıkları yansıtmaktadır.

Kızılay, iş ve alışveriş odaklı yolculuklarda geniş erişim ağına sahip bir merkez olarak öne çıkarken; Ulus, ağırlıklı olarak araç erişimine bağlı olarak kuzey bölgelerden gelen yolculuklara ev sahipliği yapmaktadır. Bahçelievler ise yaya ve toplu taşıma odaklı, kısa mesafeli yolculukların merkezi olarak genç ve eğitimli nüfus tarafından tercih edilmektedir. Bu farklılaşmalar, kentsel morfoloji, sosyo-ekonomik yapı ve hareketlilik davranışları arasındaki çok yönlü ilişkinin altını çizmektedir.

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, kentsel ulaşım ve planlama açısından bazı politika çıkarımları sunulabilir. Çalışma, iş, yeme-içme ve alışveriş amaçlı kent içi yolculukların, çok merkezli bir kentsel yapı içerisinde hiyerarşik olarak dağıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, farklı aktivite merkezlerinin mekânsal dağılımının, çeşitli sosyo-demografik grupların günlük hareketlilik ihtiyaçlarına göre planlanması gerekmektedir. Farklı ölçeklerdeki merkezlerin işlevsel niteliği, kullanıcı profili ve yolculuk özellikleri dikkate alınarak, aktivite merkezleri ile nüfus talebi arasında mekânsal uyum sağlanmalıdır. Kamu hizmeti tesislerinin ve ulaşım sistemlerinin, UTN'ler içindeki kilit bağlantı noktalarına göre optimize edilmesi önemlidir. Karar vericiler, farklı tipte seyahat bağlantılarının oluşturduğu kentsel etkileşim düzeylerini dikkate alarak, toplu taşıma altyapısının yoğunluk, yön ve erişim kapasitesini yeniden değerlendirmelidir. Örneğin, yüksek düzeyde etkileşim barındıran merkezlerde, otobüs ve metro istasyonları mikro-mobilite çözümleriyle (bisiklet, scooter vb.) entegre biçimde planlanabilir. Bu tür yatırımlar, kentsel hareketliliğin sürdürülebilirliğini ve erişim eşitliğini artıracaktır.

4. KAYNAKÇA

Andreasen, M. H., Agergaard, J., Oteng-Ababio, M., Møller-Jensen, L. (2024). High Mobility Lifestyles: Unpacking Travel Behavior in Accra's Rapidly Expanding Periphery. Cities, 155, 105471.

Batty, M. (2007). Cities and Complexity: Understanding Cities with Cellular Automata, Agent- Based Models, and Fractals. London: The MIT Press.

Batty, M. (2013). The New Science of Cities. London: The MIT Press.

Burger, M. J., Van Der Knaap, B., Wall, R. S. (2014). Polycentricity and the Multiplexity of Urban Networks. European Planning Studies, 22 (4), 816-840.

Cagney, K. A., York Cornwell, E., Goldman, A. W., Cai, L. (2020). Urban Mobility and Activity Space. Annual Review of Sociology, 46(1), 623-648.

Castells, M. (2011). The Rise of the Network Society. Hoboken, NJ: Wiley.

Cooper, C. (2018) Spatial Design Network Analysis (sDNA) Version 3.4 Manual. Cardiff University.

Dadashpoor, H., Yousefi, Z. (2018). Centralization or Decentralization? A Review on the Effects of Information and Communication Technology on Urban Spatial Structure. Cities, 78, 194-205.

Firozjaei, M. K., Sedighi, A., Kiavarz, M., Qureshi, S., Haase, D., Alavipanah, S. K. (2019). Automated Built-up Extraction Index: A New Technique for Mapping Surface Built-Up Areas Using LANDSAT 8 OLI Imagery. Remote Sensing, 11 (17), 1966.

Hipp, J. R., Lee, S., Kim, J. H., Forthun, B. (2022). Employment Deconcentration and Spatial Dispersion in Metropolitan Areas: Consequences for Commuting Patterns. Cities, 131, 103947.

Hong, J., Shen, Q., Zhang, L. (2014). How Do Built-Environment Factors Affect Travel Behavior? A Spatial Analysis at Different Geographic Scales. Transportation, 41, 419-440.

Hu, H., Xu, J., Shen, Q., Shi, F., Chen, Y. (2018). Travel Mode Choices in Small Cities of China: A Case Study of Changting. Transportation Research Part D: Transport and Environment, 59, 361-374.

Ji, Y., Cao, Y., Liu, Y., Guo, W., Gao, L. (2019). Research on Classification and Influencing Factors of Metro Commuting Patterns by Combining Smart Card Data and Household Travel Survey Data. IET Intelligent Transport Systems, 13 (10), 1525-1532.
Lee, N. H., Choi, C. G. (2019). A Study on the Influencing Factors of the Time and Distance for Weekday Leisure Travel. Journal of the Korea Real Estate Analysts Association, 25 (2), 23-36.
Liu, J., Meng, B., Shi, C. (2023). A Multi-Activity View of Intra-Urban Travel Networks: A Case Study of Beijing. Cities, 143, 104634.
Liu, J., Meng, B., Yang, M., Peng, X., Zhan, D., Zhi, G. (2022). Quantifying Spatial Disparities and Influencing Factors of Home, Work, and Activity Space Separation in Beijing. Habitat International, 126, 102621.
Liu, X., Huang, J., Lai, J., Zhang, J., Senousi, A. M., Zhao, P. (2021). Analysis of Urban Agglomeration Structure through Spatial Network and Mobile Phone Data. Transactions in GIS, 25 (4), 1949-1969.
Lobsang, T., Zhen, F., Zhang, S., Xi, G., Yang, Y. (2021). Methodological Framework for Understanding Urban People Flow from a Complex Network Perspective. Journal of Urban Planning and Development, 147(3), 04021020.
Nyamai, D. N., Schramm, S. (2023). Accessibility, Mobility, and Spatial Justice in Nairobi, Kenya. Journal of Urban Affairs, 45(3), 367-389.
Parady, G. T., Katayama, G., Yamazaki, H., Yamanami, T., Takami, K., Harata, N. (2019). Analysis of Social Networks, Social İnteractions, and Out-of-Home Leisure Activity Generation: Evidence from Japan. Transportation, 46, 537-562.
Poku-Boansi, M. (2021). Contextualizing Urban Growth, Urbanisation and Travel Behaviour in Ghanaian Cities. Cities, 110, 103083.
Rahman, M. H., Ashik, F. R. (2020). Is Neighborhood Level Jobs-Housing Balance Associated with Travel Behavior of Commuters?: A Case Study on Dhaka City, Bangladesh. GeoScape, 14 (2), 122-133.
Sun, B., He, Z., Zhang, T., Wang, R. (2016). Urban Spatial Structure and Commute Duration: An Empirical Study of China. International Journal of Sustainable Transportation, 10 (7), 638-644.
Tao, S., He, S. Y., Chen, X., Lee, J., Liu, M. (2023). Walking Accessibility to Non-Work Facilities and Travel Patterns in Suburban New Towns. Cities, 137, 104324.
Van Acker, V., Goodwin, P., Witlox, F. (2016). Key Research Themes on Travel Behavior, Lifestyle, and Sustainable Urban Mobility. International Journal of Sustainable Transportation, 10 (1), 25-32.
Xu, C., Jin, L., Lee, L. (2023). An Empirical Spatial Network Model Based on Human Mobility for Epidemiological Research: A Case Study. Annals of the American Association of Geographers, 113 (6), 1461-1482.
Yang, S. H., Park, J. A. (2023). An Analysis of the Effect of Commercial Environment in the Neighborhood on Changes in Leisure Trip after COVID-19 Outbreak: Focusing on Home-based Leisure Trips. Journal of Korea Planning Association, 58 (4), 30-47.
Zhang, J., Liu, X., Senousi, A. M. (2021). A Multilayer Mobility Network Approach to Inferring Urban Structures Using Shared Mobility and Taxi Data. Transactions in GIS, 25(6), 2840-2865.
Zhong, C., Arisona, S. M., Huang, X., Batty, M., Schmitt, G. (2014). Detecting the Dynamics of Urban Structure through Spatial Network Analysis. International Journal of Geographical Information Science, 28 (11), 2178-2199.

43

ALTERNATİF ULAŞIM MI, KENTSEL İŞGAL Mİ? ANKARA-YENİMAHALLE TELEFERİK HATTININ MEKÂNSAL ENTEGRASYONU VE KENTSEL DOKUYA ETKİSİ

Damlanur İLİPINAR [1], Cansu TÜRKER [2]

[1] Karabük Üniversitesi Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi, damlanurilipinar@karabuk.edu.tr
[2] FMV Işık Üniversitesi Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Restorasyon Programı Doktora Öğrencisi, cansu.turker@isikun.edu.tr

ÖZET

2000'li yıllardan itibaren dünyada i giderek artan sayıda kentsel alanda, insanları taşımak için nispeten ucuz, sürdürülebilir ve yenilikçi bir yöntem sunan teleferik sistemleri kurulmaya başlanmıştır. Teleferik sistemleri ulaşım süresini kısaltarak, çevre, gürültü, hava kirliliği ve trafik gibi problemleri minimize eden alternatif toplu taşıma sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Teleferik sistemleri, özellikle engebeli arazilerde alternatif ulaşım yöntemi olarak ortaya çıksa da, kentsel mekâna entegrasyonundaki plansızlıklar nedeniyle yeni sorunlar üretebilmektedir. Teleferik ulaşımlarının, teknik, ekonomik ve çevresel olarak değerli bir şekilde katkı sağlamayabilmesi için mevcut toplu taşıma ağlarına dikkatli bir şekilde eklenmesinin yanı sıra kentsel morfoloji açısından da belirli kriterleri sağlamalıdır. Ancak, teleferik hatlarının kentsel mekâna entegrasyonları plansız bir şekilde gerçekleştirildiğinde, kamusal alanların kullanımı ile kentsel dokuda süreklilik açısından çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu çalışma, imar planı iptali nedeniyle günümüzde hizmet vermeyen ve atıl halde duran, Türkiye'deki kentsel ulaşım projelerinin mekânsal entegrasyon eksikliğini gösteren çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkan Ankara-Yenimahalle Teleferik Hattı'nı inceleyerek, bu projenin kent üzerindeki mekânsal etkilerini ve bu hattın mekânsal entegrasyonunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Yenimahalle-Şentepe Teleferik Hattı'nda taşıyıcı ayaklarının ve durakların mekânsal konumları proje öncesi-sonrası uydu görüntüleri ve morfolojik haritalama üzerinden karşılaştırılarak sokak dokusundaki değişim ve yaya-araç erişim ağındaki kopukluklar incelenmiştir. Projenin çevresel etkilerini analiz etmek için durakların çevresindeki kamusal alan kaybı, yaya ulaşımı, erişilebilirliği, yoğunluğu ve trafik akışına dair veriler yerinde inceleme ile fotoğraflarla belgelenmiştir. Bulgular ışığında teleferik hattının yerleşim düzeninin yaya öncelikli kent planlaması ilkeleriyle uyumsuz olduğu tespit edilmiştir. Plansız yerleşim sonucunda, durakların araç yolları üzerinde konumlandırılması, taşıyıcı ayakların sokakları işgal etmesi, kentsel dokuda, yaya-araç ağında ve kamusal mekânlarda

kopukluklara yol açmıştır. Kentsel ulaşım projelerinin yalnızca altyapı ve ulaşım sorununa teknik bir çözüm olarak değil, kentsel yaşamın bütünselliğini etkileyen bir müdahale olarak da ele alınması gerektiğini unutulmamalıdır. Kamusal projelerin, planlama süreçlerinin mekânsal entegrasyonu gözeten, kamusal alanları koruya ve kullanıcı ihtiyaçlarını öncelik veren yaklaşımla yürütülmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kamusal alan erişimi, Kentsel işgal, Kentsel morfoloji, Teleferik hatları.*

1. GİRİŞ

Hızlı kentleşme, nüfus artışı ve beraberinde gelen yoğun yapılaşma ile birlikte özellikle şehir merkezlerinde kentlerin toplu taşıma ağları taşıma kapasitesi sınırına ulaşmıştır (Hofer vd., 2016; Garsous vd., 2019). Altyapı yetersizliği, karayolları ağında artan özel araç yoğunluğu ve yapı sınırlarının genişlemesi nedeniyle, geleneksel olarak kabul edilen toplu taşıma hatları, otobüs hatları, tramvay hatları gibi sistemler geliştirilemez durumdadır. Bu durum metropollerde, artan trafik ve toplu taşıma sistemlerinde yetersizlik, çevre kirliliği, enerji israfı gibi sorunlar çözüm bulunması gereken önemli problemlerdir (Alpan ve Tanış, 2015; Flesser ve Friedrich, 2022).

Sürdürülebilir ulaşım altyapısının oluşturulması, arazi kullanım koşulları göz önünde bulundurularak trafik sıkışıklığının azaltılması, güvenli ve çevreye duyarlı politikalar ışığında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılarak alternatif toplu taşıma araçlarına önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, trafik problemi için çözüm sayılabilecek, kentsel hava hareketliliği sistemi olarak karşımıza çıkan teleferikler ulaşım ağları içerisinde yararlı bir tamamlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır (Flesser ve Friedrich, 2022).

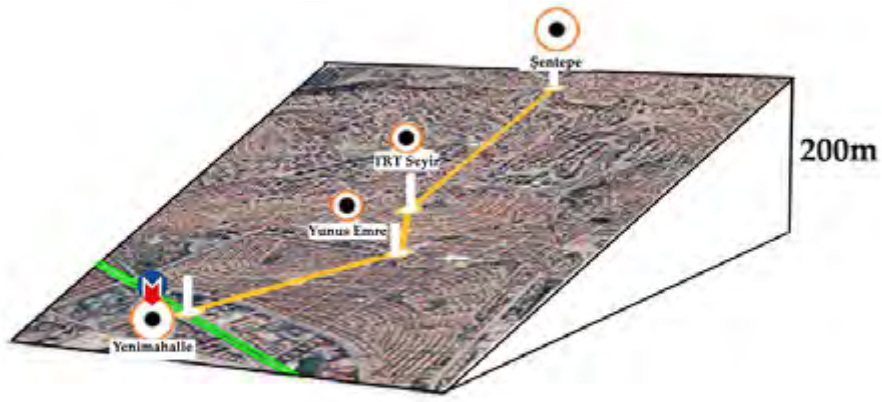
1.1. Problemin Tanımı

Ankara kenti, trafik yoğunluğundaki artışı nedeniyle Inrix Traffic Scorecard listesinde 2024 yılı itibariyle dünyanın en kötü trafiğe sahip kentler sıralamasında dünya çapında 28., Asya kıtası ülkeleri içerisinde 4. olmuştur. Verilere göre, Ankara'daki trafik durumu 2022'den bu yana %23 daha kötü hale gelirken, trafikte kaybedilen süre ise 60 dakikaya kadar çıkmıştır (INRIX, 2024).

Ankara kent içi ulaşımda altyapı yetersizlikleri ve nüfus yoğunluğu ulaşımı sekteye uğratırken, yeni ulaşım sistemlerinin yoğun kent dokusuna entegrasyonu ise zor bir süreçtir. Bu nedenle, kentin yüzeyinde alan kaplaması gerektirmeyen, yenilikçi ulaşım sistemleri arayışı kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu noktada teleferik sistemleri alternatif ulaşım aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Teleferik sistemlerinin başlıca avantajları hızlı ve düşük maliyetli inşaat gerektirmeleri, çevresel etkisi çok düşük olması, yüksek frekans süreleri ile minimum sürede yolcu taşıması, zorlu topoğrafyalar için alternatif çözüm olması, zemin ile minimum etkileşim kurmasıdır.

Ankara'nın yoğun konut dokusu ve oldukça eğimli arazisiyle bilinen Yenimahalle ilçesinde, ilçe sakinlerinin Yenimahalle metro istasyonuna ulaşımını kolaylaştırmak üzere Yenimahalle-Şentepe teleferik hattı inşa edilmiştir. T1 hattı olarak bilinen bu ulaşım sistemi, başta 5 duraklı olarak planlansa da, arazi koşulları nedeniyle 4 duraklı olarak inşa edilmiştir. 17 Haziran 2014'te Yenimahalle-Yunus Emre Durakları ve 20 Mayıs 2015 Yunus Emre-Şentepe Durakları arasında teleferik hattı tamamlanmıştır. Hattın uzunluğu 3257

metre, baş ve son duraklar arasında kot farkı seviyesi ise 200 metredir ve ortalama 13-14 dakika sürmektedir (BUGSAŞ, 2015).

Şekil 1. T1 Teleferik hattı durakları ve izlediği güzargah

2020 yılında COVID-19 pandemisi sürecinde, teleferik hattının günlük yolcu sayısında ciddi azalma ve kabinlerin zorunlu sosyal mesafeyi korumaya elverişli olmaması nedenleriyle geçici olarak hizmete kapatıldığı duyurulmuştur (RayHaber, 2020). Pandeminin ardından normalleşme sürecinin başlamasıyla, hattın yeniden kullanıma açılması gündeme gelmiş; ancak, teleferiğin 15 aydır kullanılmadan ve bakımı yapılmadan durmasının hattın sağlamlığına dair tehlike oluşturması nedeniyle, Fransız bir uzmana hazırlatılan rapor ile gerekli ağır bakım-onarım çalışmalarına başlanmıştır (EGO, 2022).

Ankara Mimarlar Odası tarafından 2013 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne açılan davanın 2024'te sonuçlanması ile teleferiğin bulunduğu bölgedeki imar planının iptaline karar verilmiş, 26 Nisan 2024 tarihinde teleferik işletmesi süresiz olarak kapatılmıştır (EGO, 2024). 09.07.2024 tarihinde "Yenimahalle – Şentepe Teleferik Hattı ve tesise ilişkin Hukuk ve Tarifeler Komisyonu Raporu" Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi'nde oy çokluğuyla kabul edilirken, 10.07.2024 tarihinde 825 numara ile yayınlanan karar metni, aşağıdaki gibidir:

"Yenimahalle – Şentepe Teleferik Hattı ve tesise ilişkin Hukuk ve Tarifeler Komisyonunun 26.06.2024 tarihli ve 33 sayılı Raporu Büyükşehir Belediye Meclisinin 10.07.2024 tarihli toplantısında okundu.

Konu üzerinde yapılan görüşmelerde; Ankara 15. İdare Mahkemesi tarafından "Yenimahalle - Şentepe Teleferik Hattına" ilişkin 1/5000 ölçekli nazım imar planı ve 1/1000 ölçekli uygulamalı imar planının onaylanması hakkındaki dava konusu işlemin ve mevzuata, üst ölçekli planlara, şehircilik ilkeleri ile planlama ve ulaşım esaslarına uygun olmadığı nedenleriyle hüküm altına alınan ve Danıştay 6. Daire Başkanlığı tarafından da kesinleştirilen imar plan değişikliklerinin iptal kararı gereği hizmeti durdurulan teleferik işletmesinin Yenimahalle - Şentepe teleferik hattının işletmeye kapatılması, mevcut teleferik tesisinin ve ekipmanlarının demontaji, satılması, hibe edilmesi veya Büyükşehir Belediyesi bünyesinde uygun görülebilecek farklı bir yere nakledilmesi konularında EGO Genel Müdürlüğüne yetki verilmesine ilişkin Hukuk ve Tarifeler Komisyonu Raporu oylanarak AK Parti, MHP ve BBP Gruplarının Red oylarına karşı oyçokluğu ile kabul edildi." (T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2024).

Tablo 1. Hatta Yapılan Bakım Onarım Çalışmaları ve Maliyeti (EGO, 2022).

Sıra No	Yapılan İşler	Gerekçe	İşin Maliyeti
1	1. Etap 3070 m taşıma-çekme halatının ihale yoluyla temin edilerek montajı.	Uzmanlarca yapılan manyetik test sonucunda birçok noktada onarılamaz hasarların bulunması.	5.233.228,00 TL.
2	2. Etaptaki 3960 m taşıma-çekme halatının hasarlı bölgelerinin onarılarak kısaltılması.	Uzmanlarca yapılan manyetik test sonucunda halat örüm noktalarındaki kırıkların bulunması.	500.000,00 TL.
3	20 adet Teleferik Direk bataryalarının ağır bakım-onarımları.	Pandemi öncesi Teleferik hattı çalışmaya devam etmesi halinde, kısa zaman içinde ağır bakım zamanlarının gelecek olması.	3.769.038,00 TL.
4	105 adet Kabin Klemens sisteminin yenilenmesi.	Uzmanlarca yapılan tahribatsız muayene testleri sonucunda klemens sistem parçalarında onarılamaz hasarların tespit edilmesi.	8.000.000,00 TL.
5	Teleferik hattı sinyalizasyon ve haberleşme altyapısının yenilenmesi.	Diğer altyapı kuruluşları çalışmaları esnasında Teleferik sinyalizasyon ve haberleşme kablolarına birçok noktadan zarar verilmesi.	2.000.000,00 TL.
6	6 adet Sürüş-Dönüş-Saptırma Çarkların bakım-onarımları.	Pandemi öncesi Teleferik hattı çalışmaya devam etseydi, Çark ağır bakım zamanlarının gelmesi.	752.000,00 TL.
7	4 istasyonda bulunan 573 adet senkronizasyon lastiğinin değişimi.	Kullanım ömrü dolan senkronizasyon lastiklerin değişim ihtiyacı.	700.000,00 TL.
8	Bakım-onarım kapsamında yapılan diğer çalışmalar.	İşletme öncesi hazırlık çalışmaları.	5.745.296,38 TL
		TOPLAM:	**26.699.562,38 TL.**

1.2. Çalışmanın Amaç ve Hedefleri

Bu araştırmada; hem inşasında ve onarımında büyük miktarda para harcanan, hem de günümüzde atıl durumda kalan Yenimahalle teleferik hattının durak yapılarının ve taşıyıcı sistemlerinin, Yenimahalle'nin kentsel dokusu üzerinde oluşturduğu problemler ele alınmıştır. Teleferik istasyon binalarının kentsel morfoloji üzerindeki olumsuz etkileri, görsel analizlerle incelenmiştir. Çalışmanın amaç ve hedefleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Teleferik hattının öncesi ve sonrası durumunu Google Earth uydu görüntüleri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirmek,
- Teleferik istasyonlarının kent içindeki bağlamını analiz etmek,
- Ulaşım hattının istasyonlarının, yaya ve araç sirkülasyonuna, kentsel görünürlüğe ve yön bulabilirliğe olan etkilerini gözlemlemek.

2. ALTERNATİF TOPLU TAŞIMA ARACI OLARAK TELEFERİK SİSTEMLERİ VE BENZER UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Klasik ulaşım çözümlerine alternatif olarak, yüzeyde yeni yol açma imkânlarının sınırlı olduğu alanlarda, teleferik sistemleri, yenilikçi ve yer tasarruflu bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Teleferik sistemleri, Hızlı ve düşük maliyetlerle inşa edilebilmeleri, çevresel etkilerinin ve karbon ayak izlerinin düşük olması, yüksek frekans süreleri ile minimum sürede yolcu taşıyabilmeleri, zorlu ve engebeli topoğrafyalar için çözüm üretebilmeleri, zemin ile minimum etkileşimde olmaları, rahat ve güzel vakit geçirilebilen bir ulaşım süreci sağlamaları nedeniyle avantajlı olarak görülür (UITP, 2024).

Tablo 2. Farklı ülkelerden teleferik hattı örnekleri (Aliefendioğlu, 2024).

Teleferik Sistemi	Ülke	Tipi	Açılış Yılı	Hat Uzunluğu (m)	Hız (km/h)	Kabin Kapasitesi	Ulaşım süresi (dk)	Taşıma Kapasitesi (kişi/saat)	Kabin Sayısı (adet)
Portland Teleferik Hattı	ABD	Aerial Tram	2007	1.005	35.4	78	5	936	2
Roosevelt Adası Tramvay Hattı	ABD	Aerial Tram	1976	960	26	126	7.5	1.000	2
		Dual Haul Aerial Tram	2011	960	30	110	7.5	1.500	2
Telluride Gondola	ABD	MDG	1996	4.000	17.7	4	30	480	32
Medellin Teleferik Hattı Line K	Columbia	MDG	2006	2.789	18	10	12	3.000	93
Medellin Teleferik Hattı Line J			2008	2.072	18	10	12	3.000	119
Medellin Teleferik Hattı Line L			2010	4.595	22	10	65	550	27
Caracas Teleferik Hattı	Venezuela	MDG	2010	1.800	18	10	12	3.000	70
Complexo Do Alemao	Brazil	MDG	2011	3.400	21.6	10	12	3.000	152
Koblenz Teleferik Hattı	Germany	TDG	2010	890	19.8	35	34	3.700	18
Ngong Ping Cable Car Teleferik Hattı	Hong Kong	BDG	2006	5.700	27	17	18	3.500	112
Singapore Teleferik Hattı	Singapore	BDG	1974	1.650	14.4	6	15	1.400	81
Constantine Teleferik Hattı	Algeria	MDG	2008	1.516	21.6	15	22.5	2.400	35
Emirates Teleferik Hattı	Birleşik Krallık	MDG	2012	1.100	21,6	10	30	2.500	34
Yenimahalle-Şentepe Teleferik Hattı	Türkiye	MDG	2014	4.100	21,6	10	13,5	2.400	106
Manizales Teleferik Hattı	Kolombiya	MDG	2009	1.900	18	10	12	3.000	46

3. ANKARA, YENİMAHALLE- ŞENTEPE TELEFERİK HATTI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE ÇEVRESEL BAĞLAMI

Ankara'da Yenimahalle ile Şentepe arasındaki ulaşımı sağlamak amacıyla inşa edilen hat, geleneksel bir ulaşım hattı değil, Türkiye'nin toplu taşıma amaçlı ilk teleferik hattıdır. 17 Haziran 2014'te Yenimahalle–Yunus Emre kısmı, 20 Mayıs 2015'te ise Yunus Emre–Şentepe kısmı hizmete açılmıştır. Toplam uzunluğu 3.257 metre olan bu hat, dört duraktan oluşmaktadır: Yenimahalle, Yunus Emre, TRT Seyir ve Şentepe. Saatte tek yönde 2.400 yolcu taşıma kapasitesine sahip olan sistemde toplam 106 kabin bulunmakta ve yolculuk süresi yaklaşık 13,5 dakikadır.

Şekil 2' deki haritalar üzerinden görülebileceği gibi, teleferik hattının geçtiği durak noktaları kırmızı ve yeşil renklerle işaretlenmiştir. Daire şeklinde çizilen yeşil alanlar, her bir istasyonun yaklaşık yürüme mesafesindeki (erişim alanı) etki çevresini temsil etmektedir. Her bir istasyonun çevresindeki yeşil daireler, yaklaşık yürüme mesafesiyle erişilebilecek etki alanlarını göstermektedir. Bu alanlar kullanılarak 5-10 dakikalık yaya erişimi içinde kalan yerleşim bölgeleri, parklar ve hizmet noktaları değerlendirilebilir.

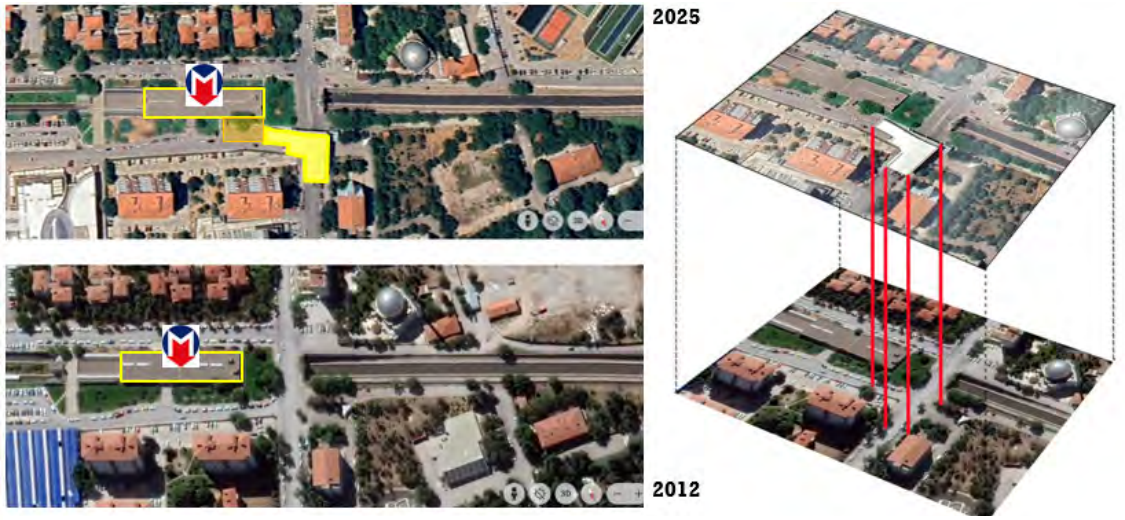

Şekil 2. Teleferik durakları ve etki alanları

- **Yenimahalle İstasyonu**

.Ankara Yenimahalle–Şentepe Teleferik Hattı'nın başlangıç noktası olan Yenimahalle İstasyonu, çok modlu ulaşım sistemi içerisinde stratejik bir konuma sahiptir. İstasyon, doğrudan Ankara Metrosu'nun Batıkent hattı üzerindeki Yenimahalle Metro İstasyonu ile entegre olacak şekilde konumlandırılmıştır. Bu entegrasyon, metro–teleferik geçişlerini kolaylaştırarak hem günlük kullanıcı yoğunluğunu artırmakta hem de sistemin sürdürülebilirliğini desteklemektedir. İstasyonun yer seçimi, çevresindeki yaya bağlantıları, taşıt yolları, otopark alanları ve kamusal donatılar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Özellikle istasyonun çevresinde yer alan yüksek yoğunluklu konut alanları, kamu kurumları ve ticari işlevler, istasyonun karma kullanımlı kentsel doku içerisinde konumlandığını göstermektedir.

Bununla birlikte, istasyon binasının taşıt yolu üzerine konumlandırılmış olması, özellikle istasyon girişinin bulunduğu bölgede araç trafiğinde kesintiye ve yaya sirkülasyonunda daralmaya neden olmaktadır. Bu durum, kent içi ulaşım sürekliliği ve güvenliği açısından olumsuz bir mekânsal etki yaratmaktadır. Araç trafiğinin aktığı bir aks üzerinde yapı kütlesinin yer alması, taşıt ve yaya akışlarını aynı noktada kesişmeye zorlamakta; bu da hem trafik güvenliği risklerini artırmakta hem de erişilebilirlik açısından kullanıcı

deneyimini olumsuz etkileyebilmektedir. Şekil 3'te uydu görüntüleri, Şekil 4'te Yenimahalle İstasyonunun mevcut durumuna ait fotoğraflar verilmiştir.

Şekil 3. Yenimahalle İstasyonuna ait güncel fotoğraflar

Şekil 4. Yenimahalle İstasyonu- 2012 ve 2025 yıllarına ait uygu görüntüleri ve güncel fotoğraflar

- **Yunus Emre İstasyonu**

Ankara Yenimahalle–Şentepe Teleferik Hattı üzerindeki ikinci durak olan Yunus Emre İstasyonu, hattın ara istasyonu olarak hem ulaşım sürekliliği hem de mahalle içi bağlantılar açısından kritik bir konuma sahiptir. Bu istasyon, yoğun konut dokusuyla çevrili bir bölgede, topografik olarak yüksek eğime sahip bir alanda yer almakta olup, yaya erişimi açısından sınırlı yönlerden beslenebilen bir istasyon karakteri sergilemektedir. İstasyonun konumu itibarıyla çevresindeki dar sokaklar, merdivenli geçitler ve eğimli araziler, erişim senaryolarını büyük ölçüde yaya odaklı ulaşımdan ziyade, fiziksel çaba gerektiren bir yapıya dönüştürmektedir. Bu durum, özellikle yaşlı bireyler, çocuklar veya engelli kullanıcılar için erişilebilirliği sınırlamakta; evrensel tasarım ilkeleri açısından sorgulanabilir bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca

istasyonun bulunduğu alanda sınırlı kamusal alan bulunmakta, bu da istasyon çevresinde bekleme, yön bulma ve yönlenme gibi işlevler açısından açık alan yetersizliğine neden olmaktadır.

Yunus Emre İstasyonu'nun bir diğer dikkat çekici özelliği, çevresindeki yapılaşmanın organik yerleşim düzenine sahip olmasıdır (Şekil 5'te görülmektedir). Bu bağlamda, istasyonun çevre dokuyla olan ilişkisi biçimsel ulaşım planlamasından ziyade, mevcut mahalle yapısına eklemlenmiş uyarlayıcı bir yerleşim stratejisi ile şekillenmiştir. Ancak bu durum, istasyonun görsel algılanabilirliğini azaltmakta ve kullanıcılar açısından yön bulma zorluklar yaratmaktadır. Buna rağmen istasyon, hattın eğim geçişlerinde dengeleyici bir görev görmekte; hattın alt kotlardaki Yenimahalle istasyonundan üst kotlara olan yükselişi sırasında ara bağlantı noktası oluşturmaktadır. Bu yönüyle istasyon, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda topografik geçiş işlevi gören bir ara durak özelliği taşımaktadır. Şekil 6'da istasyon ve çevresine ait fotoğraflar görülebilir.

Şekil 5. Yunus Emre İstasyonu- 2012 ve 2025 yıllarına ait uygu görüntüleri

Şekil 6. Yunus Emre İstasyonuna ait güncel fotoğraflar

- **TRT Seyir İstasyonu**

Ankara Yenimahalle–Şentepe Teleferik Hattı üzerindeki üçüncü durak olan TRT Seyir İstasyonu, hattın en yüksek kotlarından birinde konumlanmakta olup, yalnızca ulaşım değil, aynı zamanda panoramik gözlem ve seyir işlevi taşıyan özel bir durak niteliğindedir. TRT Seyir İstasyonu, kent dokusundan kısmen kopuk bir konumda yer almakta; çevresinde yapı yoğunluğu düşük, doğal eğim ve açık alan oranı yüksektir (Şekil 7). Bu konumlandırma, istasyonun gündelik toplu taşıma işlevinden ziyade rekreatif ve deneyim odaklı kullanım potansiyelini ön plana çıkarmaktadır. Ancak, bu mekânsal ayrışma aynı zamanda istasyonun erişilebilirliğini zayıflatmakta ve günlük kullanıcı akışı açısından sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

İstasyonun fiziksel erişimi, daha çok yaya yolları ve merdivenli güzergâhlar ile sağlanmakta olup, taşıt erişimi sınırlıdır. Bu durum, istasyonun potansiyelini değerlendirirken kamusal ulaşımla entegrasyon eksikliği olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca çevresinde düzenli bir kamusal alan altyapısının olmaması, kullanıcıların bekleme, yönlenme ya da dinlenme ihtiyaçlarını karşılayacak destekleyici mekânsal donatıların yetersiz olduğunu göstermektedir. İstasyon ve çevresine ait güncel fotoğraflar Şekil 8'de görülebilmektedir.

Şekil 7. TRT Seyir İstasyonu- 2012 ve 2025 yıllarına ait uygu görüntüleri

Şekil 8. TRT Seyir İstasyonuna ait güncel fotoğraflar

- **Şentepe İstasyonu**

Yenimahalle–Şentepe Teleferik Hattı'nın son noktası olan Şentepe İstasyonu, hattın üst kotta sonlandığı ve bölgesel erişim açısından önemli bir odak noktası oluşturduğu stratejik bir konuma sahiptir. İstasyon, yüksek eğimli bir topoğrafya üzerinde, yoğun konut dokusunun yer aldığı bir bölgede konumlanmaktadır. Yoğun konut alanlarının ortasında yer alması, istasyonu yerel ulaşım ihtiyacına yanıt veren bir çözüm haline getirmiş olsa da, mekânsal yerleşimi açısından ciddi sorunlar barındırmaktadır. Özellikle istasyon yapısının doğrudan kamusal alan üzerine inşa edilmiş olması, çevredeki açık alan kullanımlarını kısıtlamakta ve yaya dolaşımı için ayrılmış alanları daraltarak kamusal geçirgenliği zayıflatmaktadır. Buna ek olarak, istasyon binasının taşıt yolu aksı üzerinde fiziksel bir kütle oluşturması, araç sirkülasyonunu olumsuz etkilemekte, dar sokak yapısıyla birleştiğinde trafik akışında dar boğazlara yol açmaktadır. Bu durum, istasyonun bulunduğu bölgedeki ulaşım sürekliliğini kesintiye uğratarak, taşıt-yaya etkileşiminin düzensizleşmesine ve zaman zaman tehlikeli geçiş noktalarının oluşmasına neden olmaktadır. Yetersiz kaldırım genişlikleri ve yönlendirme eksikliği, özellikle pik saatlerde istasyon çevresinde yoğunlaşan kullanıcı kitlesi ile araç trafiği arasında çakışmalara sebep olmaktadır. Sonuç olarak, Şentepe Teleferik İstasyonu erişim sağladığı mahalle açısından önemli bir ulaşım imkânı sunsa da, mevcut konumlandırması ile hem kamusal alan kullanımında mekânsal baskı oluşturan, hem de taşıt ve yaya sirkülasyonunu olumsuz etkileyen bir yapı olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 9. TRT Seyir İstasyonu- 2012 ve 2025 yıllarına ait uygu görüntüleri

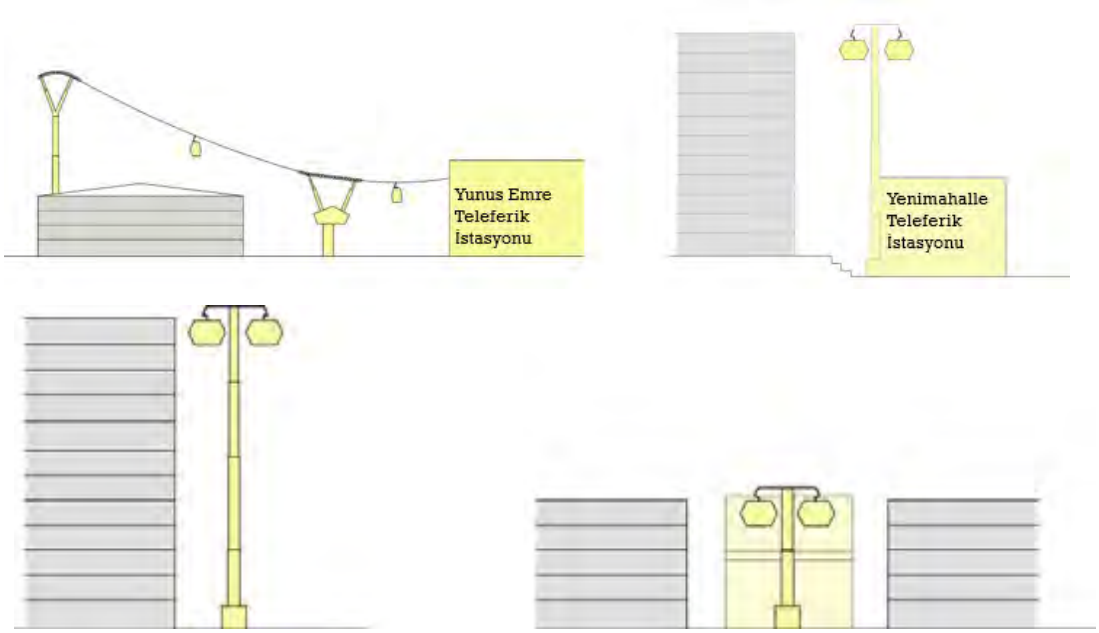

Şekil 10. Şentepe İstasyonuna ait güncel fotoğraflar

4. TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRMELER

Yenimahalle–Şentepe Teleferik Hattı, Ankara'nın eğimli ve ulaşımı zor mahallelerine hizmet sunmak amacıyla geliştirilen yenilikçi bir toplu taşıma uygulamasıdır. Ancak sistemin kent içindeki fiziksel yerleşimi ve istasyonlarının konumlandırılma biçimi, özellikle yaya ve araç sirkülasyonu, kamusal alan kullanımı, konut mahremiyeti ve görsel süreklilik açısından çeşitli mekânsal sorunlar barındırmaktadır. Hat boyunca uzanan istasyonlar genel anlamda yaya erişimini önceleyen bir anlayışla yerleştirilmiş görünse de, pratikte bu erişim dar sokaklar, yetersiz kaldırım genişlikleri, kot farkları ve yönlendirme eksiklikleri nedeniyle kesintili ve sınırlı kalmaktadır. Yaya sirkülasyonunun taşıt trafiğiyle çakıştığı birçok noktada güvenli geçiş olanakları yeterince sağlanamamış, özellikle sabah ve akşam saatlerinde kullanıcı yoğunluğu artarken yaya hareketiyle araç akışı arasında çatışmalı durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durum hem kullanıcı konforunu hem de güvenliğini olumsuz etkilemektedir.

Bunun yanı sıra, teleferik hattının geçtiği güzergâh boyunca yerleştirilen taşıyıcı ayaklar (direk temelleri) doğrudan bazı sokaklara, kaldırımlara ve kamusal boşluklara oturtulmuştur. Bu ayaklar, hem yaya geçişini fiziksel olarak kesintiye uğratmakta, hem de dar sokaklardaki kamusal geçirgenliği ve mekânsal sürekliliği azaltmaktadır. Daha da önemlisi, hattın geçtiği bazı güzergâhlarda kabinlerin konutlara oldukça yakın mesafeden geçmesi, özellikle üst katlara yakın geçen hat bölümlerinde mahremiyet sorunlarına ve görsel rahatsızlıklara yol açmaktadır. Özellikle pencere hizasından geçen kabinler, kullanıcılar açısından görsel baskı yaratırken, konut sakinleri açısından da özel alanın ihlal edildiği algısına sebep olmaktadır. Bu durum, kentsel tasarımda sıklıkla göz ardı edilen ancak kullanıcı deneyimi ve sosyal kabul açısından son derece kritik olan görsel mahremiyet, psikolojik konfor ve mekânsal saygı ilkelerinin ihlali olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, taşıyıcı sistemlerin konumlandırılmasında yalnızca mühendislik hesaplarına değil, aynı zamanda insan ölçeği, görsel koridorlar, sosyal algı ve yerel halkın yaşam pratiği gibi kriterlere de önem verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Teleferik hattı ve etrafındaki konut dokusu ile ilişkisi

Sonuç olarak, Yenimahalle–Şentepe teleferik hattı, erişim açısından çeşitli avantajlar sunmasına rağmen, yaya hareketliliği, mahremiyet, kamusal alan sürekliliği ve algısal konfor gibi konularda ciddi mekânsal sorunlara neden olmaktadır.

5. SONUÇLAR

- Teleferik hattını kullananların % 55'inin metroya erişim amaçlı olarak kullandığı, % 37'sinin Şentepe mahallesinden Yenimahalle ilçe merkezine erişim amaçlı olarak kullandığı ve % 8'inin diğer (gezme, merak giderme, panoramik manzara görme, vb.) amaçlarla hattı kullanıyordu. 2015'te yayınlanan anket sonucuna göre, katılımcılarının %68'i teleferik hattı açılmadan önce metroya ulaşmada sıkıntı çekmediğini belirtmiştir. (Alpan ve Tanış, 2015).
- Yenimahalle-Şentepe teleferik projesi uygulama aşamasında bölgeye ilişkin herhangi bir ulaşım etüdü, teknik fizibilite etüdü, proje ve katılım etüdü yapılmadığı anlaşılmaktadır. Alana ilişkin herhangi bir yolcu kapasitesi araştırması, mali yapılabilirlik ve ekonomik analiz yapılmaması projenin en büyük eksikliği olarak görülmektedir.
- Yenimahalle-Şentepe teleferik hattında olası kazalar ve teknik arıza durumlarında yolcuları kurtarma senaryoları ve olağanüstü durumlarda hareket tarzı belirlenmediği için tahliye ve kurtarma yöntemlerinin etkin biçimde yürütülmesi tartışmalıdır.
- Teleferik hatlarının en önemli özelliklerinden biri kentsel alanı minimum düzeyde işgal etmesi ve ayak izinin çok küçük olmasıdır. Ancak, Yenimahalle- Şentepe teleferik hattı bünyesindeki istasyonlar ve kuleler kamulaştırma yükünden kurtulmak için kamuya ait alanlara, sokak aralarına ve kaldırımlara inşa edilmiştir. Bu durum, zaten kentsel yapısı gereği dar sokaklara sahip olan Yenimahalle ve Şentepe'de, kulelerin sokakları ve yolları daha da daraltmasına neden olmuştur.
- Yenimahalle–Şentepe teleferik hattının toplam maliyeti km başına yaklaşık 8.000.000 Amerikan Doları civarındadır. Bu değer zirve saatte 2.400 kişi olan kapasiteye bölündüğünde, taşınan her bir yolcunun km başına maliyeti 3.333 USD/km/olarak hesaplanmıştır. Yenimahalle–Şentepe teleferik hattının saatte 2.400 kişi olan kapasitesine göre km maliyetinin diğer raylı sistemlerinin maliyetinden 3 kat daha fazla olduğu görülmektedir.
- Teleferik hattı, hattın geçtiği güzergahta mülkiyet haklarının ihlal edilmemesi için minimum yükseklik 7 m olarak belirlenmiştir. Ancak, mevcut taşınmazların 7 m üzerinden geçmiş olsa bile hat altında kalan mülklerde yaşayanların mahremiyetine zarar verdiği, özel hayatın gizliliğini ihlal ettiği tartışmasızdır (Aliefendioğlu, 2024).
- Ankara Mimarlar Odası, Yenimahalle–Şentepe Teleferik Hattı'nın 1/5000 ve 1/1000 ölçekli planlara işlenmesini öngören, 09.08.2012 tarihli ve 1256 sayılı Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi kararına itiraz ederek, söz konusu plan notu ilavesinin iptali ve yürütmenin durdurulması talebiyle Ankara 15. İdare Mahkemesi'nde dava açmıştır. Oda, projenin şehircilik ilkelerine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Mahkeme tarafından talep edilen bilirkişi raporunda, teleferik hattının kente uygun bir ulaşım çözümü sunmadığı; planlama aşamalarına, imar mevzuatına ve şehircilik esaslarına uygunluk taşımadığı ifade edilmiştir. Ayrıca raporda, hattın düşük yolcu taşıma kapasitesine rağmen inşaat ve işletme maliyetlerinin yüksek olduğu; gerekli fizibilite çalışmaları, risk analizleri ve çevresel etki değerlendirmelerinin yapılmadığına da dikkat çekilmiştir.

Mevcut durumda, Mimarlar Odası tarafından 2013 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne açılan davanın sonuçlanması sonucu, mahkemenin imar planının iptaline karar vermesi sebebiyle 26 Nisan 2024 tarihinden itibaren, yeni bir düzenleme yapılana dek teleferik işletmesi süresiz olarak kapatılmıştır.

6. KAYNAKÇA

Aliefendioğlu, Y. (2024). Kent İçi Ulaşımında Geleneksel Toplu Taşıma Sistemlerine Alternatif Çözümler: Ankara İli "Yenimahalle-Şentepe Teleferik Hattı" Örneği. The Journal Of Academic Social Science, 53(53), 278-298.

Alpan, M.P.; Tanis, M. (2015). Ankara Yenimahalle-Şentepe Teleferik Hattının Anket Dayanaklı Değerlendirilmesi. In Proceedings of the 11. Ulaştirma kongresi Papers, Istanbul, Turkey, 27–29 May 2015.

BUGSAŞ (2015). "Toplu taşıma amaçlı teleferik Türkiye'de ilk defa Başkent'e yapıldı". URL: https://bugsas.com.tr/teleferik.aspx.

EGO (2022, 7 Nisan). "Yenimahalle-Şentepe Teleferik Hattı 08 Nisan 2022 Tarihinde Yeniden İşletmeye Açılıyor". URL: https://www.ego.gov.tr/tr/haber/5847/yenimahallesentepe-teleferik-hatti-08-nisan-2022-tarihinde-yeniden-isletmeye-acildi.

EGO (2024, 26 Nisan). "Teleferik İşletmemiz Süresiz Olarak Kapatılmıştır". URL: https://www.ego.gov.tr/tr/haber/6170/teleferik-isletmemiz-suresiz-olarak-kapatilmistir.

Flesser, M., & Friedrich, B. (2022). Are we taking off? A critical review of urban aerial cable cars as an integrated part of sustainable transport. Sustainability, 14(20), 13560.

Garsous, G., Suárez-Alemán, A., & Serebrisky, T. (2019). Cable cars in urban transport: travel time savings from La Paz-El Alto (Bolivia). Transport Policy, 75, 171-182.

Hofer, K., Haberl, M., & Fellendorf, M. (2016). Estimating the demand of a cable car system as part of public transport in Graz. In European Transport Conference 2016 Association for European Transport (AET).

INRIX (2024). GlobalTraffic Scorecard. URL: https://inrix.com/scorecard/.

Lynch, K. (2013). Kent İmgesi. İrem Başaran (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

RayHaber (2020, 21 Mart). "Yenimahalle-Şentepe Teleferik Hattı Koronavirüs Önlemleri Kapsamında Geçici Olarak Kapatıldı!" (Online Haber). URL: https://rayhaber.com/2020/03/yenimahalle-sentepe-teleferik-hatti-koronavirus-onlemleri-kapsaminda-gecici-olarak-kapatildi/.

T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi (2024, 9 Temmuz). Meclis Kararları ve Özetler: Yenimahalle – Şentepe Teleferik Hattı ve tesise ilişkin Hukuk ve Tarifeler Komisyonu Raporu oylanarak oyçokluğuyla kabul edildi. URL: https://www.ankara.bel.tr/meclis/kararlar, https://s.ankara.bel.tr/files/2024/07/18/9997852fd187192e9961c5f4689e74fc.docx.

UITP (2024, 124 Ekim). Why cable cars? 6 benefits of cable cars for urban mobility. UITP Advancing Public Transport. URL: https://www.uitp.org/news/why-cable-cars-6-benefits-of-cable-cars-for-urban-mobility/.

Yıldıztekin, H. (2016). Kentiçi sürdürülebilir ulaşım modelleri içerisinde raylı sistemler ve Ankara banliyösü örneği (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü)

URL-1. https://www.uitp.org/news/why-cable-cars-6-benefits-of-cable-cars-for-urban-mobility/

PLANLAMA, MEVZUAT VE KENTSEL BİÇİMLENME

TÜRKİYE İMAR MEVZUATINDA AMAÇLANAN-MEKAN-BİÇİMİ

44

Gökhan Hüseyin ERKAN[1]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
gokhanerkan@ktu.edu.tr

ÖZET

Modern dönemde kente biçim verme işinin temel belirleyicileri arasında hukuk kuralları gelmektedir. Mekanın biçimini düzenleme süreçlerini kapsayan planlama ve mimarlık faaliyetleri büyük oranda yazılı hukuk kuralları tarafından çevrelenmiş durumdadır.

Hukuk kuralları, toplumsal yaşamı düzenlemeyi amaçlarken, aynı zamanda yaşamın sürdüğü mekanın biçimini de düzenlemeyi amaçlamaktadır. Kuralın zihninde bir toplum yapısı olduğu kadar bir de amaçlanan-mekan-biçimi vardır. Bu amaçlanan-mekan-biçimi bazen somut, tutarlı ve açıkça ifade edilmekte, bazen muğlak ve dolayımlı içeriklerden anlaşılmaktadır. Kural, amaçlanan-mekan-biçiminin yanı sıra mekanı biçimlendirirken kullanılacak araçları, sınırları, aktörleri, yetkileri ve yaptırımları da belirlemektedir.

Bu bildiride, Türkiye'de geçmişten günümüze amaçlanan-mekan-biçimi imar mevzuatını oluşturan hukuk belgeleri üzerinden irdelenecektir. Kentsel arazi kullanışlara ve bunların bir araya gelişine ilişkin yürürlüğe konan kurallar belirli bir çeşit kent mekanı elde etmenin amaçlandığına işaret etmektedir. Örneğin, bu kurallar, kent mekanının mevcut biçimini yeniden üretmeyi mi, eski biçimleri yeniden canlandırmayı mı, yoksa yepyeni biçimler üretmeyi mi amaçlamaktadır? Bu kuralları tanımlarken erişmek istediği kent büyük bir metropol müdür yoksa küçük bir kasaba mıdır? Önerdiği niceliksel veya niteliksel yapılaşma koşulları, listesindeki kentsel arazi kullanış kategorileri, izin verdiği alt ve üst sınırlar hangi mekan biçimlerine olanak tanımakta, hangilerini dışarıda bırakmaktadır? Bu tür soruları soran bildiri yasa koyucunun amaçladığı mekan biçimini tanımlamaya odaklanmaktadır. İncelemede, kural koyucu tarafından amaçlanan-mekan-biçiminin tarihsel değişimi yürürlüğe girmiş yazılı hukuk kuralları üzerinden gözlemlenmektedir.

Pratik mekan biçimleri, bu biçimlerin değişimleri ve değişimlerin nedensel çözümlemesi bu incelemenin konusu değildir. Aynı şekilde, siyasetçilerin çok çeşitli söylemlerinde kamuoyuna ifade ettikleri veya yasaların madde gerekçelerinde yazılan açıklamalar da bu incelemenin konusu değildir. İncelemede, kural koyucu tarafından amaçlanan-mekan-biçiminin tarihsel değişimi yürürlüğe girmiş yazılı hukuk kuralları üzerinden gözlemlenmektedir.

İnceleme yöntemi hermenötiğin hukuk araştırmalarında kullanılan teleolojik yorum tekniğinin uygulanmasıdır. Türkiye'de Cumhuriyet öncesi dönemdeki fermanlardan, son dönem kentsel tasarım rehberlerine kadar uzanan süreçte mekan düzenlemeye dair çok sayıda ve türde hukuk kuralı yürürlüğe konmuştur. Bildiride, mekan biçimlendirmede uymakla zorunlu kılınan türdeki bağlayıcı hukuk kurallarından imarla ilgili kanunlar ve yönetmelikler sorgulanarak, amaçlanan-mekan-biçimleri tanımlanmaktadır.

Hukuk kurallarının amaçladığı mekan biçimi iktidar tarafından bir hukuk kuralı olarak yürürlüğe konduğundan uyulması zorunludur. Bu biçim mekanbilim kuramcılarının, akademisyenlerin, pratisyenlerin ve çeşitli toplumsal grupların amaçladığı mekan biçimlerinden farklılaşabilir, bunların amaçladığı mekanın tam karşıtını tanımlayabilir veya bunlarla uyumlu da olabilir. Her durumda, kendileri tarafından benimsenmese dahi mekan düzenleme pratisyenlerinin ve yöneticilerinin bu kurallara uyması zorunludur. Bir kentbilim teorisyeni veya akademisyen için mutlak bağlayıcı olmayan bu durum pratisyen için farklıdır. Yasadakinden farklı bir mekan-biçimi amaçlayan pratisyen, yasa tarafından amaçlanan-mekanbiçimine uymak, en kötü ihtimalle aykırı olmamak durumunda kalmaktadır. Örneğin, Türkiye'de imar kanunu ve yönetmeliklerinde belirlenmiş ölçülere uymayan mekansal formlar üretmek hukuken geçersiz sayılmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma yasalar ve yönetmeliklerde belirgin veya muğlak ifadelerle yazılı kural haline getirilmiş mekan biçimlerini sorgulayarak, kentsel morfolojik uygulamalarda hukuki boyutun önemini ve bağlayıcılığını tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biçim, imar, mekan, mevzuat, teleoloji

1. GİRİŞ

Yasa koyucu çıkmaz sokağı yasakladığında tasarımcının bu modeli kullandığı projesinin idare tarafından onaylanması hukuken mümkün değildir. Yasa, gerekçe açıklamak isterse bu öğeyi acil durumlarda erişim riski yaratacağı için istemediğini, güvenlik sağlamayı amaçladığını vb. söyleyebilir. İfade şekli ve gerekçesi ne olursa olsun amaçladığı durum uygulamayı bağlar. Burada örnek alınan çıkmaz sokak modeli, akademik, teorik veya entelektüel alanlarda fiilen kullanılsa dahi yürürlüğe girmesini sağlayacak idari onama işlemlerine konu edilemez. Edilirse hukuka aykırı olur, geçersiz kılınır. Tasarımın veya uygulamanın özgürlüğü kuralların izin verdiği sınırlar içerisindedir. Fiziksel mekanın tarihsel gelişiminde ve bugünkü biçimini almasında toplumsal ve profesyonel pratikler kadar yasal koşulların da payı vardır.

Genel olarak, yasa toplumsal alanı nasıl kontrol ediyorsa, kentsel mekanı da kendince bir mantıkla kontrol etmektedir. Yasanın ortaya koyduğu amaçlara, izin verdiği araçlara, belirlediği sürelere ve yetkilere, yaptığı işin hukuki geçerliliği olmasını isteyen herkes uymak zorundadır. Bu amacı, araçları, süreleri ve yetkileri kabul etmeyen kişi, yasaya aykırı davranmak yerine yasanın kendi istediği şekilde değiştirilmesi için çabalamalıdır. Bu çaba tasarım ve hukuk arasında bir iletişim kurulmasını gerektirir. Yasa ve yönetmelikleri beğenmeyip hor görmek akademisyenler ve teorisyenler için yaygın bir yaklaşımdır. Fakat pratisyenler ve bürokratlar için mevzuata uygunluk esastır. Bu bakımdan mekana biçim verenlerin bu tür bağlayıcı kuralların doğasını ve gelişme dinamiklerini kavraması önemlidir. Bu konuda uzun zamandan beri yeterince çalışıldığını söylemek ise mümkün değildir.

> *"... Yollar ve Yapılar Tüzüğü, ne imar planlamasının temelini oluşturan kullanımlara göre bölgeleme, kent içi ulaşım dizgeleri (sistemleri) oluşturma, ve kentsel altyapı ve sosyal donatım biçimleri (patterns) önerme gibi konularda açık hükümler getirmekte ne de kentlerin mekansal bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmeleri yönünde kayıtlar içermektedir... 1848 Ebniye Nizamnamesi (Yapılar Tüzüğü)'nde "yapıcılık", 1864 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi (Yollar ve Yapılar Tüzüğü)'nde "yolculuk" veya "yol istikamet plancılığı", 1351 sayılı 1928 yasasında ise "imarcılık" eğilimleri ağır basar. Ne var ki, kent planlama geleneğimizin geçirdiği aşamaları daha iyi yorumlayabilmek için*

imar yasalarını, yerel yönetim örgütlerini, toplumsal değişimleri, planlama yazınını ve kentsel planlama uygulamalarını birlikte ele almak gerekir." (Bademli, 1980, 236-237)

Yasanın sınırlandırmalarının farkında olmayan pratisyenin ne kadar nitelikli olsa da uygulanamayacak tasarımlar üretme riski vardır. Daha iyi bir mekan üretimi hedefleyen tasarımcının gereken düzenlemeleri nasıl yapacağını bilmesi, neyin değiştirilmesi gerektiğinden haberi olması beklenir.

2. YÖNTEM

Kentsel morfoloji alanındaki görgül çalışmalar ağırlıklı olarak yapılı fiziksel çevre ve tasarlanan mekan üzerine yoğunlaşmaktadır. Esasen yasanın amaçladığı mekan da bir tasarlanan mekandır. Kentsel planlama, tasarım, mimarlık bilgisi nasıl ki biçimlere dayalı soyutlama üretiyorsa, yasa da hukuki statülere dayalı soyutlama üretmektedir. Biçimsel soyutlamalar genelde çizgi, alan, hacim, renk, ölçü, form vb. ile ifade edilirken; yasanın amaçladığı mekan biçimi ağırlıklı olarak yazılı hükümle ifade edilir. Buradan yola çıkarak Lefebvre'in (1991) algılanan, tasarlanan, yaşanan mekan trilektiğinde yasayı tasarlanan mekanla ilişkilendirmek mümkündür.

Şüphesiz hukuk kurallarının biçimsel olmayan amaçları da vardır. Eğitsel amaçlar (halkın mekanı kavrayabilmesi için belgelere erişim sağlanması), demokrasiyi geliştirmeye yönelik amaçlar (planlara itiraz etme hakkı), maliyet azaltma amaçları (imar uygulamasında öncelikler) gibi pek çok biçimsel olmayan amaç kategorisi vardır. Bu çalışmada biçime yönelen amaçlar tarihsel bir izlekte imarla ilgili kanun ve yönetmelik metinleri üzerinden yorumlanmaktadır. Amacın metin üzerinden yorumlanması teknik açıdan uygun bir yöntem gerektirir. Bu doğrultuda uygulanan teleolojik yorum yöntemi, hermenötiğin bir kolu olup hukuk kurallarının yorumlanmasında yaygın kullanılan yöntemlerdendir. Hermenötik kavramı Türkçe'ye yorumbilim veya yorumsama olarak çevrilmektedir. Bu yöntem, bir metnin veya sanatsal bir eserin herkes için sabit ve objektif bir anlamı olup olmadığı sorusunu araştırmaktadır (Aktaş, 2011). Her bilim alanında olduğu gibi hukuk alanında da yöntem sınıflandırmaları çeşitlidir. Bazı yazarlar bunları hukukta yorum yöntemlerini Gramatik, Mantıki, Tarihsel, Sistematik (Kaya, 2014) olmak üzere dört kola ayırmaktadır. Gözler (2003, 204-209) lafzi (deyimsel, gramatikal); tarihi; mantıki; sistematik; kavramcı; menfaatler içtihadı; teleolojik (gai, amaçsal, fonksiyonel) olmak üzere yedi yorumlama yöntemi sıralamaktadır. Gözler'in (2023) etraflıca açıkladığı yöntemler şu şekilde özetlenebilir: Lafzi yorum, anlamı kelimelere, kelimelerin cümle içindeki yerlerine, söz dizimine, noktalama işaretlerine bakarak tespit eder. Esasen, her yorum yöntemi kanun metnine yani sözlerine baktığı için her birinde lafzi yorum kaçınılmaz olarak kullanılır. Ancak, lafzi yorum yöntemini diğerlerinden ayıran unsur sözün dışına çıkmamasıdır. Böylece, kanun koyucunun niyetini ifade etmek için tamamen uygun ifadeler kullandığı kelimeleri özenle seçtiği ve dizdiği varsayılır. Tarihi yorum yönteminde kanun koyucunun kanunu koyarken izlediği amaç, komisyon ve parlemento görüşmeleri ile gerekçe metinleri de dahil edilerek araştırılır. Bu yöntemin ayırt edici yanı kanunun şimdiki anlamını değil, kanun koyucunun kanunu koyduğu zamandaki subjektif iradesini araştırmasıdır. Mantıki yorum yöntemi kanunun kısım ve bölüm başlıkları ile kenar başlıkları dahil bir bütün arayan, kanunun ruhundan, özünden harekete geçen bir yöntemdir. Sistematik yorum yöntemi tek tek kuralların anlamlandırılmasından ziyade tüm kuralların tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde yorumlanmasını önerir. Sistematik yorum özellikle mükemmel olmayan kurallara (kural koyan ama yaptırımı olmayan)

uygulanmaktadır. Bu normda olmayan yaptırımın bir başka normda var olduğu kabul edilir. Kavramcı yorum yönteminin özelliği bir hukuk kuralını yorumlarken sosyal veya somut gerçeklikten değil, temel hukuk kavramlarından yola çıkılmasıdır. Böylece, her yerde geçerli hukuk normları gerçekleştirilebileceğine inanılmaktadır. Menfaatler içtihadı yönteminde kanunun sosyal gelişmeye uygun olarak yorumlanması istenir; hakimin fonksiyonu kanunun en iyi uygulama amacını tespit etmektir. Teleolojik yorum yönteminde, kanunun metni ve hazırlık malzemesi yeterli görülmemekte, amacını ve özellikle zamanın ihtiyaçlarını ve dönemin yaklaşımlarını gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bu yaklaşımda kanunlar uygulandığı zamanın ihtiyaçlarına göre yorumlanmalıdır. Zira yürürlüğe girdikten sonra kanunlar kanun koyucunun iradesine bağlı olmaktan çıkar, bağımsız bir varlık haline dönüşürler (Gözler, 2003, 208).

Şüphesiz, kanunun varlık amacı ile kanunun amaçladığı mekanın biçimi birbirinden farklıdır. Kanunlarda ve yönetmeliklerde, şeklen ve genellikle birinci maddede "amaç" tanımlanır. Genel içerikli olmayan, sektörel veya tematik nitelikteki kanunlarda daha somut amaçlar tarif edilirken İmar Kanunu gibi genel kanunlarda amaç fonksiyonu birden çok konuyu kapsayan, çok katmanlı, çok sektörlü olabilmektedir. Amaç cümlesindeki ifadeler, birer politika niteliğindedir fakat mekan biçimine dair yeterli işaret vermez. Amaç cümlesi ne kadar özenle tanımlansa da mekansal çıkarım yapmak için kendi başına yeterli değildir. Örneğin kanunun amaç maddesine afetle ilgili bir kavram ekleyip ilişkilendirmek yeterli görülebilir, fakat bunun mekan perspektifine aktarılması için operasyonel kuralların üretilmesi gerekir. Dolayısıyla, kuralın amaç bakımından incelenmesi için amaç maddesine bakmak yeterli değildir. Üstelik bir düzenleme oluşturulurken akla gelmeyen yeni ve başka amaçlar kazanabilir (Kaya, A. 2014). Sonuç olarak, her kanunda bir amaç cümlesi bulunmakla birlikte bu çalışmada kanunun amacına değil, kanunun amaçladığı mekanın biçimine odaklanılmaktadır. Kanunun amaç bakımından incelenmesi, bu amacın gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğinden bağımsız yapılmalıdır. Nitekim Türkiye'nin kentleşme tarihindeki önemli olaylar kanunların veya planların uygulanmasında hatırı sayılır etkiye sahiptir. Lozan antlaşması, nüfus mübadeleleri, savaşlar, Marshall yardımları, iç ve dış göç, gecekondulaşma, imar afları gibi siyasi ve toplumsal olaylar amacın gerçekleşmesinde engel olabilir, ki olmuştur da.

Bu çalışmada mekanın biçimlenmesini yöneten hukuk kuralları Cumhuriyet öncesi imar düzenlemelerinden günümüze kadar yürürlüğe konmuş önemli düzenlemeler üzerinden kronolojik sırada incelenecektir[1].

3. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE AMAÇLANAN MEKAN BİÇİMİ

Fermanlar ve emirnameler haricinde imarla ilgili ilk kapsamlı yazılı düzenleme 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan kısa süre önce yayınlanmış olan 8 Haziran 1839 tarihli İstanbul İlmuhaberidir. İlmuhaber[2], Başkent İstanbul'un en önemli kentsel sorunu olan yangınları önlemek için bir dizi malzeme ve mesafe kuralı getirmektedir.

---

1 Mevzuatın yazımı, tarihsel gelişimi, yasalaşma süreci, akademik ve toplumsal tartışmalarına yönelik son derece kapsamlı bir yapıttan (bkz. Ersoy, M. 2017) geniş çapta yararlanılmıştır.
2 İlmühaber'in ve Osmanlı dönemindeki diğer imar belgelerinin orjinal metinleri için ÇŞİDB. 2021'den; güncel Türkçe çeviri için Ersoy, M. 2017'den yararlanılmıştır.

- Geometrik prensiplere uyan, kapanmayan, mevcut dokudakine kıyasla daha geniş, ışınsal yollar
- Çıkmaz yol yasak
- Yola taşan çıkma ve cumba yasak
- Mevcut cami ve mescitler hariç, yol hizasına uyulacak;
- Yollar üzerinde yapı yapılmayacak
- Kargir ise bitişik veya ayrık, ahşap ise biraz uzaklaştırılmış ayrık nizam yapılaşma
- Meydanlar cami ve büyük binalarla çevrelenecek

Konaklar 15 m'den (3 kat) daha yüksek olmayacak

Bunların bir kısmı tam olarak öyle istenmese de rıza gösterilen veya yetinilen kurallardır. Ahşabı yasaklamak istemesine karşın fakir halka müsaade etmekte, yolları geniş ve boş tutmak istemesine karşın yolda kalan kimi tesislere istisna tanımaktadır. İstenen kentsel biçimin özünün, kıvılcım sıçratmayacak kadar birbirinden uzaklaştırılmış tipik ızgara plan dokusu olduğu söylenebilir.

Sadece İstanbul (Tarihi Yarımada) ile üç ilçe (Eyüpsultan, Galata, Üsküdar) için yangın geçirmiş yerlerde uygulanacak olan 5 Nisan 1848 tarihli Atik Ebniye Nizamnamesi (Binalar Yönetmeliği) geometrik prensipleri kullanarak, düz ve geniş yollar yaparak yangından korunmayı amaçlamaktadır. Günümüzdeki imar kuralları arasında artık bulunmayan yol kademelenmesi ilk olarak bu nizamnamede (Tatlı ve Erkan, 2021) getirilmektedir.

- Büyük cadde 7,5 m; normal cadde 6 m; diğer sokaklar 4,5 m'den az olmayacak
- Çıkmaz sokaklar mümkün oldukça açılacak
- Han, ev, dükkan ve duvarlar yol hizasına uyacak, cumba ve çıkmalar yola taşmayacak
- Devlet binaları hariç yükseklikler ahşap için 16.50 m, kargir için 22.50 m ile sınırlanacak
- Ayrık nizam istenmekle birlikte, bitişik nizam olmak zorunda kalınırsa ahşap binalar arasında yanmaz malzeme ile duvar örülecek
- Ahşap binaların yüksekliği düşük tutulacak
- Ateşle çalışan işyerlerinin yol cephesi hariç kenarlarına yanmaz malzeme örülecek
- Meydan, iskele ve cami avlularında bina yapılmayacak

'Herşeyin temelinde öncelikle sağlamlık ve güvenlik geldiği için' diye söze başlayan 1848 tarihli Ebniye Beyannamesi inşaat teknikleriyle ilgili bilgilendirme notu olarak değerlendirilebilir. Beyannamede binalar büyüklüklerine göre beş dereceye ayrılmıştır:

- Birinci derece binalar: 1150 m^2'den büyük devlet binaları
- İkinci derece binalar: 575 – 1150 m^2 arası
- Üçüncü derece binalar: 285 – 575 m^2 arası
- Basit binalar: 285 m^2'den küçük
- Yoksul kişilerin çerçöpten yapacağı ev sıralamaya girmeyecektir (Ersoy, 2017).

Binalar birer hukuki kategori olarak tanımlandıklarından birbirinden farklı statüsü olan, bölgelemeye işaret eden bir ayrım oluşmaktadır. Günümüzde bu anlamda, ÇŞİDB tarafından her yıl yayımlanan "Yapı Yaklaşık Birim Maliyetleri Hakkında Tebliğ" haricinde binaları sınıflandırmaya dayalı bir sistem yoktur.

1859 yılında yayınlanan Sokaklara Dair Nizamname, Galata ve Beyoğlu sokakları için hazırlanan bir çeşit çevre sağlığı yönetmeliğidir. Sokakların ne zaman, kaç sefer süpürüleceği, çöp toplama, kaldırım

onarımına dair kurallar, sokak cephesinde balkon ve duvar gibi çıkmalara çiçek saksısı koymayı, asma dikmeyi yasaklayan hükümler; kent içi yolların günlük kullanımında uyulması gereken taş, tuğla, kereste, un, ot vb eşya yüklü arabaların, katır, at, deve ve eşeklerin cadde ve yollardan geçemeyeceği, sadece yan yollardan geçebileceği gibi kurallara yer verilmiştir.

1863 tarihli Turuk ve Ebniye Nizamnamesi (Yollar ve Binalar Yönetmeliği) önceki nizamnamelerin başkent İstanbul'a özgülük durumunu genele yaymıştır. Metrik sisteme geçişe işaret eden Fransız metresine uyarlamak amacıyla zira ölçüsü 0,75 metre alınmaktadır. Bu yönetmelikte günümüzdeki imar sisteminde bulunmayan genişliğe göre standart yol kademesi bir miktar daha geliştirilmiştir.

- Yayaların sorunsuz geçip gitmesi için yol kademelenmesi:
- Birinci sınıf 11,25 metre
- İkinci sınıf 9 metre
- Üçüncü sınıf 7,50 metre
- Dördüncü sınıf 6 metre
- Birkaç eve özel dar çıkmaz sokaklar 4,50 metre
- Her sokağın olması gereken genişliği, levhaya yazılarak sokak başına asılacaktır.
- Meydan, iskele ve cami avluları ile kamusal açık alanlarda bina yapılmayacaktır.
- Yangın sonrasında yeni oluşturulacak alanlarda arsalar mümkün oldukça kare ya da dikdörtgen biçimde oluşturulacaktır.
- Yol cephesinde, yol genişliğiyle doğru orantılı artan çıkmalara izin verilmekte, diğer cephelerde serbest bırakılmaktadır.
- Sokakların başına, bina cephe hattını ve sokak düzenini gösteren istikamet haritası konacaktır.
- Kamu ve devlet binaları hariç özel mülklere yükseklik sınırlaması getirilmektedir.
- Ahşap istenmemesine karşın yasaklanamamaktadır.

Kanun düzeyindeki ilk düzenleme olan 1882 tarihli Ebniye Kanunu'nun (Binalar Kanunu) birinci maddesi sokakların genişliğine yöneliktir. Yol kademelenmesi karşılıklı binalar arasındaki mesafe olmak üzere; en az 15m, 11.25m, 9m, 7.5m, 6m ve çıkmaz sokaklar için "4.5m - 7.5m" olacaktır. Böylece, kanun en başta doğrusal ve geniş yollara dayalı bir ızgara kent biçimine işaret etmektedir. Kanunda dikkat çeken bir özellik hükmün keskinliğinin ve genelliğinin azalmasıdır. Önceden kural açıkça belirlenirken, gittikçe büyüyen ve karmaşıklaşan kent karşısında, öngörülemezlik veya başka gerekçelerle 'incelendikten sonra, duruma göre" gibi esnekliklik getiren ifadeler yerleşmiştir. Bununla birlikte meskun sahada koşulların etüt edilmesini istediği için mevcut çevreyle uyumlu biçim hedeflediği, yeni yapılaşmada geometrik prensipleri gözettiği söylenebilir.

- Mevcut geniş caddeler korunacak, açılabildiği kadar geniş caddeler açılacak.
- Cami avlusu, iskele, meydan gibi kamuya açık yerlerde bina yapılması yasaklanacak.
- Büyük arazisini imara açmak isteyen kişi, bir karakol ve bir okul yeri bırakacak, mahalle sınırının sonuna kadar kaldırım ve kanalizasyon yapacak.
- Yanan yerlerde oluşturulacak yeni parseller eski mülkten çeyrek kadar (%25) kesinti yapıldıktan sonra kare veya dikdörtgen biçimde oluşturulacak.
- Ev yapmaya uygun olmayan biçim ve büyüklükteki arsa komşuyla tevhid edilecek veya satacak.
- Bina yükseklikleri yapı malzemesine göre değişmekte, cephe alınan yol genişliğiyle orantılı arttırılmaktadır.

Buraya kadar olan değerlendirmede, birincil kaygı olan yangına karşı önlem almak amacıyla malzeme ve mesafe kuralları getirmek isteyen ancak bunda çok ısrarlı olamayan bir dizi kurallar manzumesi görülmektedir. Ahşaptan kargire dönüşümü zorunlu hale getiremeyince, geometrik prensipler kullanılarak geniş ve doğrusal caddeler tasarlanmaktadır. Bu yönlenmede aynı dönemde Paris'te Haussmann'ın uyguladığı geniş bulvarlar oluşturan dönüşüm modelinin etkisi olduğu söylenebilir.

4. CUMHURİYET SONRASI DÖNEM PLANLAMA KURALLARINDA AMAÇLANAN MEKAN BİÇİMİ

1933 yılında yürürlüğe giren 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, Cumhuriyet döneminin ilk imar yasasıdır. Hala yangın korkusunu barındırmakla birlikte kenti düzgün ve kontrol edilebilir bir mühendislik ürünü gibi ele almaktadır. Izgara planı esas alan dik açı kullanımı düzgünlüğü; her öğeyi üst ve alt sınırlar içerisinde tanımlayarak standardize etmeyi amaçlayan matematiksel kabulleri kontrolü ifade etmektedir. Cumhuriyet öncesi dönem mevzuatında da bulunmasına karşın uygulaması son derece sınırlı olan çıkmaz sokak yasağı bu kanunda açıkça yer almış ve tasarımcılar yakın zamana kadar gelişme alanlarında cul-de-sac modelini uygulayamamışlardır[3]. Yasanın kent mekanının ötesinde yerleşimleri de aynılaştırdığı söylenebilir. İstisnasız her belediye 5 sene içerisinde 50 yıl sonrası için hesaplanan nüfusa göre müstakbel şehir planını yapmak zorundadır. Yasayla ilk defa planlarda ayrılması gereken işlevlerin listesi ve kişi başına ayrılması gereken alanlar kesin değerlerle belirlenmiştir. Bu değerler, eğer bakanlık izin verirse, %2 oranında azalabilir veya artabilir:

- Müstakbel nüfus X 50 = M 2 ev, bahçe, yol ve meydanlar,
- Müstakbel nüfus X 4 = M 2 ticaret ve sanayi mahalleri,
- Müstakbel nüfus X 4 = M 2 koru, çayır, göl ve oyun yerleri,
- Müstakbel nüfus X 3 = M 2 hastane, mezarlık, hamam, otel ve kahvehane gibi umumi yerler
- Müstakbel nüfus X 2 = M 2 resmi ve askeri müesseseler ve talim yerleri
- Müstakbel nüfus X 2 = M 2 mektep ve kütüphanelere tahsis edilecek yerler.
- Özellikle korunması istenen eski eserler var ise bunlar ayrıca eklenir.

Ada köşeleri mümkün mertebe dik açılı tasarlanacaktır. 30 dereceden daha dar köşe olamaz. 45 dereceden daha dar olanlarda köşenin dörder metrelik kenarları yola terk edilir. Ada ölçülerinin hangi aralıkta olacağı dahi tanımlanmıştır:

- Konutlarda dar kenarı 50-80 metre, uzun kenarı 150-250 metre arasında
- Ticarette dar kenarı 25-50 metre, uzun kenarı 75-150 metre arasında
- Sanayide dar kenarı 80-120 metre, uzun kenarı 250-400 metre arasında olacaktır.

Yollar mümkün oldukça doğu – batı, kuzey güney doğrultulu olacak, dörtten fazla yol bir noktada birleşemeyecektir. Yol genişlikleri en az 9.50 metreden itibaren 2.50 metre eklenerek kademelendirilmektedir. Tek kenarında yapılaşma olan yollarda genişlik 6.00 metreye kadar düşürülebilir.

[3] 2014 yılında yürürlüğe giren Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği'nde çıkmaz sokağa taşıt yolları için bazı şartlarla kısmen izin verilmektedir.

9.50 metre üzerindeki yol kenarlarına sıralı ağaçlar dizilir. Yollar en az 1/250 eğiminde olacak, ana caddelerde % 4'ü, sokaklarda %10'u geçemeyecektir. Yol uzunluğu yol genişliğinin 30 katından fazla olmayacaktır. Demiryolu kenarlarında 30'ar metre, korunması istenen eserlerin etrafında en az 10'ar metre, su kıyılarından 10'ar metre açıklık bırakılacaktır. Ayrık nizamda ahşap binalar için 5 metre, kargir binalar için 3 metre yan bahçe mesafesi uygulanacaktır. Mülkiyeti belirlemek üzere her arsanın hendek veya tel gibi araçlarla sınırlandırılması zorunludur. Bu yasanın planlamayı toplumsallaştıran önemli kurallarından biri kişi başına 2 metrekareden daha az yeşil sahası olan şehirlerde, planda belirlenen yerlerde ve belediyece belirlenen günlerde her evin senede 1 adet ağaç dikmesi veya diktirmesidir. Her plan "aynı otoritenin onayına" (Ankara İmar Müdürlüğü) sunularak aynı perspektifin yorumuna bırakılmaktadır. Böylece, daha baştan, belirli bir yorumun onaylayacağı tektip tasarım kalıbına oturmaktadır. Bu merkezi otoritenin kendi içinde rasyonel, yetkin ve tutarlı kararlar alacağı varsayılmalıdır. Sonuç olarak yasa henüz planlama standartlarını ve tasarım ilkelerini konuşmadan önce "merkezi otoritenin tekil yorumunu" esas almaktadır.

2290 sayılı Kanun nesnel, matematiksel, geometrik, kategorik, kontrol edilebilir, ideal bir kentsel mekan üretmeyi amaçlamaktadır. Yakın dönemde Avrupa'da yaygınlaşan Ebenezer Howard'ın bahçe kenti, Türkiye'ye de davet edilen Le Corbusier'nin ışıyan kenti, Başkent Ankara'nın planını hazırlayan Hermann Jansen'in önerileri ve dönemin diğer modernist şehircilerinin yaklaşımları bu amacı etkilemiş olabilir.

1936 tarihli Şehirlerin İmar Planlarının Tanzimi İşlerine Ait Umumi Talimatname esas olarak planların hazırlanma usulleri ve kentsel işlevler için bir çeşit plan hazırlama esasları ve yerseçim ilkeleri niteliğindedir. Talimatnamenin önemli hükümleri arasında onaylanan imar planlarının hiçbir surette değiştirilemeyeceği ve bir rapor ve izahname ile birlikte hazırlanacağı gelmektedir. Belediye kanununda adı geçen tesislere azami 1 kilometrede bir mektep ve belediye daireleri vs. bütün idare merkezlerinin yerleri ve sınırları kesin plan üzerinde gösterilecektir. Mezarlık yerlerinin 30 metre dışından hiçbir tesisat yapılmaz, bu sahalar ağaçlandırılır ve sıhhi şartlara göre düzenlenir. Ticaret ve sanayi yerlerinin birbiriyle irtibatı göz önünde tutulur. Nüfusu 10.000 ve daha fazla olan her şehrin projelerinde uçak meydan veya meydanları gösterilecek, şehir merkezine en kısa yoldan bağlanacaktır. İçinden demiryolu geçecek şehirlerde, demiryolu ile sanayi bağlantısı iyice tetkik ve tespit edilecektir. Gelişen şehirlerin demiryolunun bir tarafında kalmasına müsaade edilmeli, diğer tarafı sanayi mıntıkasına ayrılmalıdır. Demiryolunun iki yanında 30 metrelik boş saha bırakılacak, yeşillikler, çitler, çalılıklarla süslenecektir. Deniz kenarındaki şehirlerde müstakbel limanların gelişebileceği konumlarda demiryolu, yük istasyonu ve şehir ilişkisi mutlaka kurulacaktır. Akarsu kenarlarında taşkın tesisleri yapılacaktır. Eski eserler korunacaktır. Vadiler arasında, dereler içinde veya basık arazide kalmış şehirlerin ve eski eserlerin etrafı açılarak birer müze şehrine dönüştürülmesi, yeni şehirlerin ise bağlarda ve sayfiyelerde adım adım geliştirilmesi önerilmektedir. Gücü yetmeyen belediyeler bu kadar kapsamlı planlar yapmayıp, şehri boydan boya geçen ve dışarı çıkan yollarla birleşen bir tek cadde açılması ile yetinebilirler. Bu şehirlerde mümkün oldukça mevcut binaları az yıkmak, yolları geniş bahçelerden geçirmek, eski eserleri korumak gerekir. Kaplıca, plaj, maden suları gibi sağlık potansiyeli olan şehirlerde, sezonuna göre gelecek fazla kalabalık ihtiyacı hesap edilerek

planlanmalıdır. Bina katları bodrum katlar hariç; 8.000 nüfusa kadar cadde genişliği ne olursa olsun en fazla 2 kat, 8.000 – 50.000 arası en fazla 3 kat, 50.000'den fazla yerlerde en fazla 5 kat olacaktır[4].

Talimatname büyümekte olan bir sanayi kenti modelini gözetmektedir. Önceki mevzuatta kentsel yerleşimlerin ana karakterini tek tek konutlar oluştururken, şimdi kentin biçimini önemli ölçüde etkileyen ve makroformunu belirleyen işlevlere ve ekonomik sektörlere önem vermektedir. Kent hem daha büyük alan kaplayan yapı ve tesislerden oluşmakta hem de daha çeşitli işlevleri barındırmaktadır. Sanayi, nakliye, lojistik, çeşitli ticaret, kültür ve sanat, eğitim ve sağlık yapıları ile bunların birbiriyle ilişkisine önem verilmektedir. Planlama bir çeşit mühendislik işi olarak ele alınmakta, her kararın bilimsel gerekçesinin açıklandığı rapor istenmektedir. Talimatname, farklı parçaların birbiriyle uyum içinde çalıştığı bir makine amaçlamaktadır denebilir.

Bir sonraki kapsamlı düzenleme 1956 yılında yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Kanunu'dur. 2290 sayılı kanunda geniş yer verilen teknik boyutlar 6785'te yönetmelik ve talimatnamelere bırakılmaktadır. Önceden her belediye plan yapmak zorunda iken, 6785 sayılı kanunda 5.000 üstü nüfuslu belediyeler imar ve kanalizasyon planlarını, 5.000 altı belediyeler yol istikamet planlarını yaptırmak zorundadır. Böylece, büyük kentlerin tamamını, küçük kentlerin ise önemli yollarının çevresini biçimlendirmeyi yeterli görmektedir[5]. Küçük kentlerin geri kalan kısımları toplumsal dinamiklerce yapılaşacaktır.

6785 sayılı İmar Kanunu'nun uygulanma şeklini gösteren genel bir nizamname ve bir tip talimatname yayımlanmış, her belediyenin altı ay içerisinde kendi imar talimatnamesini hazırlaması zorunlu kılınmıştır. Duyguluer'e (1995, 100) göre bu "tip yönetmelik" ile kalıpçılıktan kurtulunmak istenmiş ancak belediyelerin hazırladıkları talimatnameler farklılıkları belirtmektense tüm bölgeler için aynı kurallarla doldurulmuştur. Aşağıda bu nizamname ve iki talimatname örneği (Ankara, 1959; İstanbul 1959) incelenmektedir.

6785 sayılı İmar Kanunu'nun İmar Nizamnamesi'nin 43. maddesinde "Üzerinde imar mevzuatına uygun yalnız bir bina yapılabilecek arazi parçasına parsel denir" hükmü "tek parselde tek bina" modelini getirmiştir[6]. Bu hüküm büyük parsellerin birden fazla bina yapılabilecek kadar ifraz edilmesi sonucunu doğurarak küçük parsellerden oluşan bir mülkiyet dokusu üretmiştir. Önceki kanunun tek, ikiz, blok nizam tanımlarını ayrık, blok başı, bitişik olarak yeniden adlandırmıştır.

Bu çalışmada incelenen iki örnek, aynı kanun ve nizamnameye dayanmasına karşın birbirinden çok farklı şekildedir. Ankara İmar Talimatnamesi iç mekan ölçülerine yönelik bir tablo dışında yazılı hükümlerden oluşmakta, İstanbul İmar Talimatnamesi çok sayıda örnek çizimle açıklanmaktadır. Talimatnameye, madde hükümlerinin parsel, yapı, yol ilişkisini açıklayan ve mimari karşılıklarını örneklendiren toplam 40 şekil eşlik etmektedir.

---

[4] Talimatnamenin kamuoyuna yansıyan önemli tartışma konularından biri nüfus büyüklüğüne göre yükseklik sınırlaması getirmesidir. Günümüzde yatay – dikey mimari biçiminde yeniden ortaya çıkan bu tartışma yasanın amaçladığının her zaman karşılık bulmadığını gösteren yalın örnekler arasındadır.

[5] İmardan muaf tutma konusunda parlementodaki çok önemli tartışma için: Ersoy, M. 2017, s.187.

[6] Müştemilatlar bina kapsamına girmemektedir.

1959 yılında yürürlüğe giren Ankara İmar Talimatnamesi, şehrin imar planını esas alarak hazırlandığı için planın açıklama metni gibi ele alınabilir. Bölge kat nizamını gösterir planda her bölgenin ifraz ve inşaat şartları ayrıştırılmıştır. Buna göre kent; 2 katlı, 3-4 katlı, 5 katlı, 7-10 katlı, yüksek inşaat, küçük sanayi, büyük sanayi bölgesi olarak bölgelere ayrılmıştır. Her nedense bu listede 1 katlı ve 6 katlı binalara yer verilmemiştir. 2 katlı binaların parsel genişliği 3-4 katlı binalardan fazla olacağından genel bir politika olarak 1 ve 2 katlı binaların istenmediği, kentin yüksekliğinin arttırılmasının istendiği söylenebilir. Otel, büro, sinema, tiyatro gibi umumi binalarda azami 200 metre mesafede gerekli kadar otopark alanı ayrılması istenmektedir. 4000 m^2'den büyük parsellerde maliklerin talebi üzerine kitle nizamı uygulanabilir. Kamu yapıları için bölge kat nizamındaki kurallardan bağımsız inşaat tarzı uygulanabilir. Hastane, okul, fabrika gibi umumi binalar haricinde bir parselde yalnızca bir bina yapılabilir. "Plandaki ticaret yolları ve ticaret bölgeleri dışında sinema, tiyatro, otel, işhanı, büyük mağaza gibi umumi bina ve tesisler yapılamaz", "planlanmış veya mevcut konut bölgeleri içinde yeni sanayi tesisleri, depo ve antrepo yapılamaz" denerek kesin sınırlarla ayrıştırılmış, birbirini dışlayan, karma kullanıma izin vermeyen bölgeler istenmektedir. Bu hükümler bir çeşit işlevsel bölgeleme mantığına işaret etmekle birlikte istisnaları bulunmaktadır.

İstanbul İmar Talimatnamesi her bölümünde gözlemlenen bir çelişki barındırmaktadır. Bir yanda uygulanan kent planları sayesinde elde edilmekte olan başarıyı deneyimlemektedir. Bu bağlamda, standartlara ve kurallara önem veren, teknik doğruları barındırmak ve uygulamak isteyen bir disiplini vardır. Diğer taraftan ise çok çeşitli sebeplerden kaynaklanan politik ve ekonomik baskıları hissetmektedir. Bu baskılar özellikle mevcut doku içerisinde teknik doğrulardan taviz veren, istisnalara geniş yer açan bir keyfilik getirmektedir. Talimatnamenin birçok maddesinde ana kuralı aşındıran hükümler vardır. Bunların bir kısmı meskun doku içinde bazı ada ve parsellere istisna tanımak biçiminde, bir kısmı ise talimatnameyi işlevsizleştirip idari birimlerin inisiyatifine bırakmak biçimindedir. Meskun alan içerisinde tanımlanan koşullara uyulamadığında arka bahçenin 1 m'ye kadar düşürülmesi; 6.00 m cephe ve 7.00 m derinlikte olmak üzere 42 m^2 kadar küçük yapıya izin verilmesi, 7 m'yi de sağlamazsa parsel derinliğince yapılaşabilmesi; talimatnamedeki nizamlardan herhangi biri meskun sahada uygulanamadığında mevcut teşekkülle ahenkli olmak üzere nizam icat etmek için belediye meclisine yetki verilmesi gibi pek çok kural istisnası getirilmiştir. İstanbul için bir anlamda gelişme alanlarında düzenli, meskun alanda ise mevcut dokuyu iyisiyle ve kötüsüyle yeniden üreten ikili bir amaca hizmet ettiği söylenebilir. Disiplin ve keyfilik arasında gidip gelen bu çelişki, 3194 sayılı İmar Kanunu'nda giderilecek, disiplinden vazgeçilerek keyfilik tercih edilecektir.

6785 sayılı İmar Kanunu ve bu kanun uyarınca çıkarılmış olan düzenleyici belgelerin, morfolojik veya tasarıma yönelik belirgin bir kaygısı olmadığı, mekansal yapılanma sürecinin aktörlerin talep ve beklentilerine göre düzenlendiği söylenebilir. 2290'da mevcut toplumda var olmayan bir çeşit mekan kurgusu önerilirken, 6785'te meskun alanda talep edilen inşaat alanına olumlu cevap vermeye dönüşmüştür. Eskiden yangından korkan imar mevzuatı, artık oydan korkmaya başlamıştır.

Kanunun çıktığı dönemden kısa süre sonra 1965 yılında yürürlüğe alınan Kat Mülkiyeti Kanunu, yasaların kentsel formlara etkisini gösteren önemli örneklerdendir. Balamir'in (1975) aktardığı aşağıdaki tabloda kat mülkiyeti altındaki yapıların, kat mülkiyeti olmayan yapılara kıyasla daha fazla toplam inşaat alanına ve daha fazla birim konut adedine, fakat daha küçük birim konut büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. Ortak mülkiyetten bağımsız mülkiyete geçişi hukuki güvenceye alan kanun "kaç daire çıkar?" mantığını yerleştirmiş, bu mantık kendi mekansal karşılığını üretmiştir. Kat Mülkiyeti Kanunu, daha sonra yürürlüğe girecek 3194 sayılı İmar Kanunu ile iyice pekişecek olan inşaat alanı miktarını esas alan bir şehircilik

yaklaşımında "mekanın özü ve içeriğini oluşturan niteliklerinin yerini niceliğin aldığı" (Ünlü, 2018) ilk örneklerdendir. İster bilinçli öngörülsün, isterse niyetlenilmemiş sonuç olsun; apartmanda ortalama konut büyüklüğü azalmış, konut sayısı artmış, apartmanın eni ve boyu artmış, dolayısıyla yerleşeceği parselin genişliği ve derinliği artmıştır. Bu kent öncekine kıyasla; daha büyük parsellerde, daha geniş ve yüksek binalarda, birim yüzeyde daha çok sayıda ve daha küçük konut birimlerinden oluşmaktadır.

Tablo.1 Kat mülkiyeti altındaki yapılar ile normal mülkiyet altındaki yapıların kıyaslaması (Balamir, 1975)

ÇİZELGE 1 Ankara'da 1954-1970 arasında yapım izni almış yapılarla ilgili değerler. Kaynakları Dğr: TAPU DAİRELERİ, Ankara Kat Mülkiyeti Kütükleri.

	Kat Mülkiyeti Altındaki Yapılar	Normal Mülkiyet Altındaki Yapılar	Toplam Yapılar
Ortalama yapı alanı	1 383 m^2	554 m^2	825 m^2
Ortalama konut alanı	125 m^2	138 m^2	130 m^2
Ortalama konut sayısı	11	4	7

Günümüzde yürürlükte olan imar kuralları başta genel nitelikteki 3194 sayılı İmar Kanunu olmak üzere çok sayıda kanun ve yönetmelikten oluşan geniş bir külliyat halindedir. Başlangıçta tek kurum ve tek plan var iken günümüzde çok sayıda kurum, çok çeşitli tür ve ölçeklerde planlar söz konusudur.

Bu bildiri kapsamında 3194 sayılı İmar Kanunu'nun bir hükmünün diğer tüm biçimsel amaçlara baskın olan, onları ezen ve etkisizleştiren güçte olduğu iddia edilmektedir. Güncel kanunun amaçladığı mekan; kendisine belirli bir biçim biçilmeyen, her yerde her şeyin yapılabildiği bir mekandır. Bu önermenin bariz göstergesi 18. madde uygulamasının adım adım değiştirilerek amacından uzaklaştırılması sonucunda oluşmuş mevcut durumudur. Bu adımların sonuncusu olan 2019 tarihli değişiklikle düzenleme ortaklık payı kapsamına giren işlevler neredeyse her tür kentsel servis olacak şekilde genişletilmiştir. Bu genişletme; ölçek, bölgeleme mantığı, mülkiyet paylaşım esasları, işlevlerin yerseçim ilkeleri ve birlikte uyumu, parça bütün ilişkisi gibi pek çok mekan düzenleme prensibini zedelemiştir. Bir zamanlar kentler gündelik ihtiyaçlarını kendi içinde çözen komşuluk birimlerinden oluşan bir bütün olarak kavranmaktaydı. İmar uygulamasına esas düzenleme sahası içerisine giren işlevler komşuluk ünitesi ile büyük oranda örtüşen, kendi iç mantığı olan bir mekansal bütünün parçalarıydı. Mahalle, gündelik ihtiyaçlara yönelik tesislerin müşterek mülkiyet katılımı ile bir düzenleme sahası içerisinde karşılandığı bir mekandı. Hizmet sınırı mahalleyi aşan, kent bütününe veya bölgeye yayılan hizmetler ise kamulaştırma yoluyla elde edilen alanlarda karşılanırdı. Ne zaman ki 18. madde uygulaması içine kamulaştırma maliyetini azaltmak için komşuluk ünitesinin gündelik ihtiyaçlarını aşan, kent bütününe ve hatta bölgeye hizmet veren donatılar dahil edildi, işte o zaman mekansal biçimler içsel tutarlılığını kaybetti. "Bir mahalle nerede başlar nerede biter", "kentsel olan nedir, bölgesel olan nedir" sorularının yanıtları belirsizleşti. Tüm rasyonel biçim ve uyum arayışlarını ortadan kaldıran bir yığılmalar mekanıdır bu. Ölçekler birbirine karışmış, kademelenme basamakları yıkılmıştır. İlkesel açıdan bir çocuk bahçesi ile ana yol aynı mekansal düzenin parçası olmamalıdır. Oysaki bugün küçük bir mahallenin ortasından karayolu geçebilir, bir hastanenin bitişiğinde stadyum olabilir, üzerinde tek fidan dahi olmayan parklar tasarlanabilir, her yol her yola her eğimde her geometride bağlanabilir. 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu'nun katı teknik tutumu tümüyle terk edilmiş, 6785 sayılı İmar Kanunu'nun disiplin ve keyfilik arasında kalan çelişkisinden keyfilik yönünde kurtulunmuş, amaçlanan mekanın biçimi 3194 sayılı İmar Kanunu'nda biçimsizliğe dönüşmüştür. Günümüzdeki imar mevzuatının zihninde tanımlanabilecek düzeyde belirgin ve bilinçli olarak amaçladığı bir mekan biçimi

olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Morfolojiyi unutmuştur. Önceki kurallardan daha az teknik, daha çok esnektir. Üreteceği sonuç; her amacı gerçekleştirmek için her yerde her şeyin her an yapılabileceği bir kenttir.

5. SONUÇ

Buradaki kısıtlı imar kuralları tarihi okuması, planlama alanını düzenleyen mevzuatın artık biçimsel bir kaygısı kalmadığı, daha çok süregiden mekansal yapılaşma eğilimlerini takip ettiği, arza değil talebe dayalı bir süreç izlediği sonucuna varmaktadır. Merkezi-tektip-aynılaşmış-kalıplı mekan biçimi'nden desantralize-serbest-belirsiz-esnek mekanbiçimi'ne doğru ilerlemektedir. Ünlü (2018) yasaların ürettiği mekanın morfolojik analizini yapan görgül çalışmasında "durağan dokunun yerini belirsiz kentsel dokunun aldığı" sonucuna varmıştır. Öyle görünüyor ki mevzuatın (ürettiği ürüne bakılmaksızın) amaçladığı da aynı sonuca varmaktadır. Demek ki burada yasaya aykırı, yasadan kaçan, yasanın boşluklarına sığınan veya boşluklarından istifade eden bir mekan üretiminden bahsedilemeyecektir. Esasen tam da yasanın amaçladığı mekan biçiminin pratik yaşamda karşılık bulduğu bir uyum görülmektedir. Yasada tasarlanan yani amaçlanan mekan bu araştırmada tespit edildiği üzere "biçimsizliğe" evrilmekte, algılanan yani fiziki olarak üretilen mekan da Ünlü'nün (2018) tespit ettiği üzere "belirsiz kentsel dokuya" evrilmektedir.

Bu türden bir dekadans hali müdahale gerektirir. Bu müdahalenin yapılacağı yer öncelikle hukuk alanıdır. Bağlayıcı nitelikte, planlama ilke ve esaslarına uygun, çağdaş kentsel gelişme dinamiklerine yanıt veren, yenilikçi, ilerici, aktörleri ve kurumları bağlayıcı, disiplin ve esneklik arasında denge bulan bir dizi mekan düzenleme kuralının etraflıca tartışılması, uzlaşılması ve hukuki geçerlilik kazandırılması gereklidir. Tasarım kodlarının, yol kademelerinin, yapı nizamlarının, yerseçim ilkelerinin, nüfus ve donatı standartlarının, etüt ve analizlerin "nasıl bir mekanı" elde etmek için kullanılacağı, o mekanın tüm çeşitliliğiyle belirginleştiği, okunaklı ve anlaşılır hale getirildiği kuralları hazırlamak mekanbilimle uğraşanların öncelikli işi olmalıdır.

6. KAYNAKÇA

Aktaş, S. (2011) Hukukta Yorum Çabaları. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(3-4), 1-33.

Ankara. (1959) Ankara Belediyesi İmar Talimatnamesi. İmar Müdürlüğü Yayınları No:4. İstanbul Matbaası. Ankara.

Bademli, R. (1980) Yeni Bir Kent Planlama Çerçevesi Arayışı. İçinde: Türkiye'de İmar Planlaması. (der: Tamer Gök) ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayıları. 1980. (235-2)

Balamir, M. (1975) Kat Mülkiyeti ve Kentleşmemiz. METU Journal of the Faculty of Architecture 1(2), 295-318.

ÇŞİDB. (2021). Osmanlı Döneminde Şehircilik Nizamnameleri ve Faaliyetleri – Belgelerle. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. İstanbul.

Duyguluer, F. (1995) İmarcılığımızın Sahiplendiği Meşruiyet Biçimleri. Serdar Karaduman ve Gülten Kubin (Ed.) 1.Planlama Kongresi. Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları içinde. (s. 98-102). Şehir Plancıları Odası Yayınları.

Ersoy, M. (2017) Osmanlı'dan Günümüze İmar ve Yasalar. Ninova Yayınları.

Gözler, K. (2003) Hukuka Giriş. 2.baskı. Ekin Kitabevi Yayınları. Bursa.

İstanbul. (1959) İmar Kanunu, İmar Nizamnamesi ve İstanbul Şehrine Aid Muaddel İmar Talimatnamesi. Türk Yüksek Mimarlar Birliği İstanbul Şubesi Neşriyatı. İsmail Akgün Matbası – İstanbul.

Kaya, A. (2014) Amaçsal Yorum. Ankara Barosu Dergisi, (4), 363-384.

Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. D. Nicholson-Smith (Çev.). Cambridge, MA: Blackwell.

Tatlı, P., Erkan, G.H. (2021) Hukuki Metinlerin Türkiye Planlama Sistemindeki Yol Kademelenmesine Yaklaşımı, Kent Akademisi, 14 (2), 518-532.

Ünlü, T. (2018). Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji. "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu. İstanbul, Türkiye.

45

HAVZALARIN EKOLOJİK DEĞERLERİNİN KORUNMASI VE PLANLANMASINDA YASAL MEVZUATLARIN YERİ: KONYA KAPALI HAVZASI ÖRNEĞİ

Sena Şükran TÜREDİ[1], Mustafa VAR[2]

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama ABD Peyzaj Planlama Programı, ssenagunduz1998@gmail.com
[2] Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mustafavar@hotmail.com

ÖZET

Havzalar içerdiği doğal ve ekolojik desenler ile önemli ekosistemlere sahip olup; artan nüfus, antropojen kaynaklı baskılar, coğrafi karakteristiğe uymayan yanlış arazi kullanımları ve küresel-ulusal yasal mevzuata aykırı kullanımlara bağlı olarak ekolojik bozulma ve habitat parçalanmasına maruz kalmaktadır. Bozunuma uğrayan kentsel morfolojinin yanında beşerî coğrafya da olumsuz etkilenmekte, bölge halkının sosyoekonomik yapısını değiştirmektedir. Bu noktada havzalarda sınırları belirleyen, karşı karşıya gelen ekonomik-ekolojik ihtiyaçlar arasındaki optimal dengeyi ve koruma-kullanma dengesini sağlayan araçlar, yasal mevzuatlardır. Fakat mevzuatlardaki istisnai durumlar, kamu yararı ibareleri, uyumsuzluklarla birlikte vermiş olduğu belirsizlik ve açıklar neticesinde; havzadaki flora, fauna, endemik türler, habitatlar, ekolojik bütünlüğe ve biyoçeşitliliğe sahip hassas ekosistemler zarar görmektedir. Mekânsal planların bağlı olduğu yasa ve yönetmelikler bulunmakta fakat yetki karmaşası, kurumlar arası müdahale sorunları, havza ekosistemi bütününe aykırı kararlar barındırması, havzaların özgün ekolojik değerlerine standart koruma prensipleri getirmesi neticesinde de var olan planlar doğal değerler konusundaki gelecek kaygılarını azaltmamakta, daha da artırmaktadır.

Çalışmanın materyalini oluşturan Konya Kapalı Havzası ise hassas karasal ve akuatik ortamları ile ekolojik sürecin kesintiye uğradığı, bozunuma maruz kalan bölge profilindedir. Ekosistem unsurlarının doğal nedenli sorunlara maruz kalmasının yanında mevcut planlardaki yanlış stratejilerin ve yasal çerçevedeki sorunların eklenmesi neticesinde ekolojik bozulmaların meydana geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın teorik çerçevesinde havza ekosistem unsurlarının birbirleriyle olan ilişkiler ağı ele alınmış; ardından ekosistem unsurlarına yönelik temel yasal düzenlemelere yer verilmiştir. Küresel, bölgesel ve yerel ölçekte çevre kavramı incelenmiş; anayasalar, kanunlar, uluslararası sözleşmeler ve yönetmeliklerde ekoloji, çevre ve koruma kavramlarına yönelik ibareler ele alınmıştır. Çevresel korumada mevzuatların yeterliliği ve kapsayıcılığı, çalışmanın uygulama boyutunda Konya Kapalı Havzası örneklem alanı üzerindeki sonuçlar üzerinden tartışılmıştır. Çalışma sonucunda hassas havza ekosistemindeki denge kaybında ve yanlış arazi kullanım kararlarında; yasal mevzuattaki eksikliklerin, istisnai durumların, uyumsuzlukların ve kamu yararı ibarelerinin önemli paya sahip olduğu ortaya konulmuştur. Havzanın korunmaya değer olan işlevlerinin bozulma nedenini ortaya koyarak, koruma yaklaşımının planlama sürecine yasal çerçevenin dahil edilmesi sonucunda sürdürülebilirliğin mümkün olabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre hukuku, Ekolojik planlama, Havza ekosistemi, Konya Kapalı Havzası

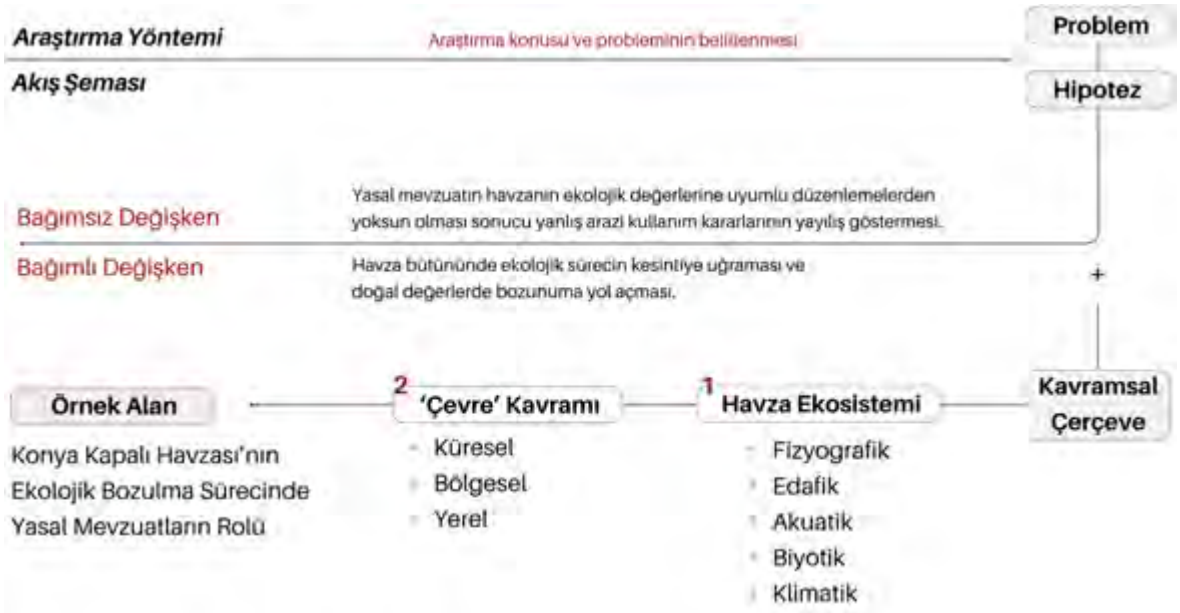
1. GİRİŞ

Antropojen faaliyetlerin doğal sistemler üzerinde geri dönülmesi güç etkiler yarattığı günümüzde; ekolojik dengenin korunması gittikçe zorlaşmakta ve ekosistem üzerinde çoklu neden-sonuç ilişkilerine dayalı sorunlara neden olmaktadır. Doğal kaynakların tüketilme hızı ile doğru orantılı ilerleyen yerleşimlerin büyüme hızları, nüfus artışı, sanayi gelişimi ve artan su ihtiyacı ile koruma-kullanma dengesinin sağlanamadığı noktalarda hassas ekosistemler olumsuz etkilenmektedir. İçerdiği farklı ekosistemler ve hassas doğal yapı karakteristiği ile heterojen yapıya sahip olan havzalar ise bu bozunumdan etkilenen yüzey birimleridir. Lakin antropojen kaynaklı baskıların yanında coğrafi karakteristiğe uymayan yanlış arazi kullanım kararları ile bozunuma uğrayan kentsel morfolojinin yanında beşerî coğrafya da olumsuz etkilenmekte, bölge halkının sosyoekonomik yapısını değiştirmektedir. Bu noktada havzalarda sınırları belirleyen, karşı karşıya gelen ekonomik-ekolojik ihtiyaçlar arasındaki optimal dengeyi ve koruma-kullanma dengesini sağlayacak olan kavram, yasal mevzuattır.

Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve koruma-kullanma çerçevesinde arazi kullanım kararlarının yönlendirilmesi açısından belirleyici bir çerçeve sunan yasal mevzuatlar, havzalardaki ekosistem hizmetlerinin devamlılığının sağlanabilmesi açısından kritik rol oynamaktadır. Küresel, bölgesel ve yerel ölçekte çevre kanunları, su kanunu, orman ve mera yasaları, toprak koruma mevzuatları gibi temel düzenlemelerin yanında uluslararası çevre sözleşmeleri, eylem planları ve yönetmelikler de ekosistem hizmetlerinin devamlılığı açısından tamamlayıcı niteliktedir. Fakat mevzuatlardaki istisnai durumlar, kamu yararı ibareleri, uyumsuzluklarla birlikte vermiş olduğu belirsizlik ve açıklar neticesinde; havzadaki flora, fauna, endemik türler, habitatlar, ekolojik bütünlüğe ve biyoçeşitliliğe sahip hassas ekosistemler zarar görmektedir. Mekânsal planların bağlı olduğu yasa ve yönetmelikler bulunmakta fakat yetki karmaşası, kurumlar arası müdahale sorunları, havza ekosistem bütününe aykırı kararlar barındırması, havzaların özgün ekolojik değerlerine standart koruma prensipleri getirmesi neticesinde de var olan planlar doğal değerler konusundaki gelecek kaygılarını azaltmamakta, daha da artırmaktadır.

Çalışmanın materyalini oluşturan Konya Kapalı Havzası ise özgün morfolojisi, hassas karasal ve akuatik ortamları ile ekolojik sürecin kesintiye uğradığı, bozunuma maruz kalan bölge profilindedir. Çevresine göre depresyon özelliği göstermesi ve dışa akışı bulunmaması nedeniyle kapalı havza olarak nitelendirilen çalışma alanı; Türkiye'nin en büyük kapalı havzası ve Orta Anadolu'da stratejik konuma sahip olması ile doğal kaynak potansiyelinin yanında sosyoekonomik açıdan da kritik öneme sahiptir. Fakat içerdiği hassas karasal ve akuatik ortamların doğal nedenli sorunlara maruz kalmasının yanında mevcut planlardaki yanlış stratejilerin ve yasal çerçevedeki sorunların eklenmesi ile ekolojik bozulmaların meydana geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda araştırma konusu; 'havzalarda ekolojik bozulma ve yasal mevzuat arasındaki ilişkiyi ele alarak, koruma-kullanma dengesini sağlayacak olan hukuki düzenlemelerin bu süreçte yetersiz kalması sonucunda doğal değerlerde bozunuma yol açması ve Konya Kapalı Havzası örneklem alanı üzerindeki sonuçlar üzerinden tartışılması' olarak ifade edilebilmektedir.

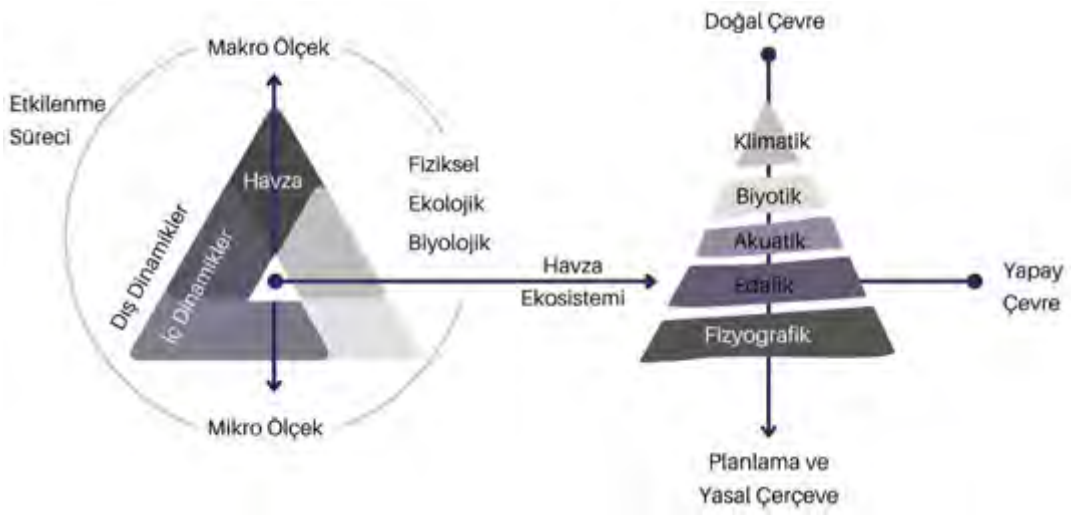
Bu doğrultuda çalışmanın kavramsal çerçevesinde (Şekil.1) öncelik olarak 'havza ekosistemi' kavramı irdelenmiş; içerdiği fizyografik, edafik, biyotik ve klimatik faktörlerin her birinin birbirleriyle olan ilişkiler ağı ortaya konmuştur. Beraberinde ekosistem unsurlarına yönelik temel yasal düzenlemelere yer verilmiş; küresel, bölgesel ve yerel ölçekte 'çevre' unsuru araştırılmış, çevresel korumada mevzuatların yeterliliği ve kapsayıcılığı çalışmanın uygulama boyutunda Konya Kapalı Havzası örneklem alanı üzerindeki sonuçlar üzerinden tartışılmıştır.

Şekil 1. Araştırma yöntem akış şeması

2. HAVZA EKOSİSTEMİ

Havza, yüzeyine düşen yağış sularını deniz, göl veya belirli akarsu yatağı gibi su toplama alanlarına yönlendiren; çevresindeki diğer havzalardan, su ayrım hatları ile ayrılan, hidrolojik açıdan hassas yüzey birimidir (Brooks vd, 1996; Küçükali, 2005). Havza ekosistemi ise içerisinde barındırdığı doğal ve yapay ögelerin bir arada bulunduğu ekolojik ilişki dengesi üzerine kurulu olan hassas sistemi ifade etmektedir. Fiziki sınırlarının haricinde yakın, uzak, mikro ve makro ölçekteki çevresiyle de fiziksel, ekolojik ve biyolojik etkileşime sahip olması neticesinde havza sadece bir yüzey birimi değil, ekolojik sürecin gerçekleştiği heterojen bir sistemdir (Şekil.2) (Atabay, 1998; Bağdatlı & Öztürk, 2014). Bu nedenle havza karakterinin ortaya konulabilmesi için ekosistem unsurlarının birbirleriyle olan etkileşimi irdelenmelidir.

Şekil 2. Havza ekosistemi ilişkisi

2.1. Fizyografik Unsurlar

Havzanın fiziksel yapısında ve hidrolojik sistem üzerinde belirleyici faktör olan fizyografik unsurlar, topoğrafik, jeomorfolojik ve jeolojik özellikleri ifade etmektedir. Yalnızca havzanın fiziksel karakteristiğini oluşturmamakta; beraberinde makro ve mikro klima değişiminde, drenaj ve akış yönünde, su tutma kapasitesinde, güneşlenme, don ve cephe değişimlerinde, bitki örtüsü yoğunluğunda, habitat çeşitliliğinde ve daha birçok unsurla etkileşim ağı içerisindedir. Örneğin havzada yükseltinin 100 metre artması, sıcaklık değerlerinde 0.5 C° azalmaya neden olmakta, devamında buharlaşma oranı azalmakta, akış rejimi üzerinde belirleyicilik sağlamaktadır. Yine artan yükselti ve toprak derinliğinin sığlaşması ile erozyon ve heyelan hareketleri doğrudan etkilenmektedir. Tarımsal faaliyetleri kısıtlayan, erozyonu, hızlı akışı, sel, heyelan gibi olayları etkileyen diğer temel fizyografik unsur ise eğimdir (Çepel, 1988; Şensoy & Palta, 2009). Eğimin artmasıyla su ve besin maddelerinin toprağa tutunması ile verim değişmekte, toprak özelliklerinin ve bitki örtüsünün değişimine neden olmaktadır. Bakı unsuru ise farklı mikro klima bölgeleri oluşturması açısından önemli fizyografik unsurdur. Cephelerin değişmesiyle buharlaşma, nem ortamının farklılaşması, bitki örtüsü ve biyoçeşitlilik dağılımında belirleyici olmaktadır. Havzanın fizyografik yapısını oluşturan tüm bu topoğrafik unsurlar doğal çevreyle etkileşim halinde olmasının yanı sıra yapay çevreyle de ilişkilidir. Arazi kullanım kararlarını şekillendirmekte, sosyoekonomik yapıyı, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini yönlendirmektedir. Bu nedenle ekosistem unsurlarının doğru analiz edilmesi, eşik faktörlerin belirlenmesi ve çevresel risklerin ele alınması havzanın sürdürülebilirliğinde büyük öneme sahiptir.

Fizyografik unsurlar arasında yer alan jeolojik ögeler ise havzanın yapısal ortamını oluşturan ve doğal peyzajını şekillendiren temel bileşenlerdir. Havzanın yerleşilebilir ve yerleşilemez zeminleri, içerdiği litolojik unsurlara bağlı olmakla birlikte planlama açısından kritik öneme sahiptir (Ulusoy, 1999). Karstlaşan alanlar, fay hatları, tektonik yapılar, deprem riskleri gibi jeolojik riskler diğer ekosistem unsurlarını da etkilemektedir. Örneğin doğrudan ilişkili olan kayaçların geçirimlilik karakteri yeraltı su kütleleri ile bağıntılı olarak hidrolojik döngüyü değiştirmekte; geçirimsiz kayaçlar yeraltı su beslenmesini sınırlandırarak yüzeysel akışın hızlanmasına neden olurken, geçirimli kayaçlar yeraltı su akışını ve depolanmasını sağlamaktadır (Bai vd., 1993; Şener & Taştekin, 2019). Jeolojik karakter temelinde başlayan sürecin sonunda diğer tüm ekosistemler etkilenmekte; havza sınırlarını aşan etkilere neden olabilmektedir.

2.2. Edafik Unsurlar

Edafik unsurların temel bileşeni olan toprak, uzun yıllar süren jeolojik, iklimsel ve biyolojik süreçlerin ürünü olarak oluşan, yenilenebilmesi her koşulda mümkün olmayan kritik öneme sahip doğal bir kaynak olup; yapısal özelliklerinin bilinmesi, arazi kullanımında ve ekosistemde belirleyici bir faktördür (Kantarcı, 1986). Örneğin toprak strüktürünün su tutma kapasitesi, yüzeydeki vejetasyon yapısı ile bitki türlerinin dağılımını belirlemekte; toprağın ph değeri, içerdiği organik madde miktarı, tuzluluk oranı gibi özellikler hem bitki örtüsünün gelişimini hem de tarımsal verimliliği doğrudan etkilemektedir (Çepel, 1966; Bozyiğit & Güngör, 2013). Su ile toprak arasındaki ekolojik ilişki akuatik sistemin yanında ekosistem işlevleri açısından önemlidir. Toprak, sahip olduğu özelliklere bağlı olarak doğal bir filtre işlevi görebiliyorken (Kantarcı, 2000), beraberinde kirletici unsurların miktarını, yayılma hızını ve etkilediği alan büyüklüğünü üzerinde belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla edafik özelliklerin dikkate alınması yalnızca verimlilik açısından değil, aynı zamanda ekosistem sağlığı ve su kalitesi açısından da havza planlamasında öncelikli değerlendirme ögelerinden biridir.

2.3. Akuatik Unsurlar

Havza ekosisteminin en hassas ve yaşamsal bileşenlerini oluşturan akuatik unsurları yeraltı-yüzey suları ve su kalitesi gibi bileşenler oluşturmaktadır. Hidrolojik döngünün sürdürülebilirliği, bu unsurların korunması ve etkin yönetimi ile mümkündür (Özügül, 2004). Drenaj sisteminin temelini oluşturan akarsular, su rejimini düzenleyerek depolanmasını sağlayan göller ve barajlar, karasal ve sucul ekosistemin geçişini oluşturan sulak alanlar ekolojik hassasiyete sahip hidrolojik sistemlerdir (Odum, 1971; Anderson, 1999). Bu sistemlerde yağış, buharlaşma, yüzey akışı ve yeraltı su deşarjı gibi temel süreçler eş zamanlı olarak işlemekte (Kusler, 2003); ekosistem ilişkisinin bozulması durumunda su kalitesi, biyoçeşitlilik, tarımsal üretim gibi kavramlar risk altına girmektedir.

Yeraltı suları ise havza ekosisteminde içme ve kullanma, tarımsal sulama, endüstriyel üretim gibi birçok alanda temel girdi sağlamaktadır. Su seviyeleri ve kalitesi, geçirgenlik özelliklerine sahip jeolojik formasyonlara ve iklimsel özelliklere bağlıyken diğer yandan aşırı tüketim, kirletici deşarjlar ve arazi örtüsü değişiklikleri gibi antropojen baskılardan etkilenmektedir. Yüzey sularına göre koruma-kullanma dengesi daha hassas ve sınırlı olması gereken yeraltı suları, kimyasal bileşeni sorun teşkil eden kirletici unsurlara maruz kaldığı taktirde diğer ekosistem unsurlarına yayılmakta; noktasal olarak başlayan sorun, sınır aşırı boyutlara ulaşabilmektedir.

2.4. Biyotik Unsurlar

Havza ekosisteminin canlı bileşenlerini oluşturan biyotik unsurlar; ormanlar, fundalıklar, meralar, çalılık ve tarım alanları ile hayvan ve bitki türlerine yaşam alanı sağlayan örtü birimlerini kapsamaktadır. Bölgenin fizyografik, edafik, akuatik ve iklimsel özelliklerine göre değişkenlik gösteren bitki örtüsü; toprağın korunmasına, erozyon kontrolüne, su döngüsüne, habitata ve biyoçeşitliliğe katkı sağlamaktadır (Polasky vd., 2011). Bitki örtüsünün örtme derecesi, sıklığı, kompozisyonu ve alansal dağılımının analiz edilmesi mikro klimada ve erozyon kontrolünde kilit rol oynamaktadır. Biyotik unsurlar arasında bulunan tarımsal peyzaj da edafik unsur olan toprağın organik madde içeriğine, ph seviyesine, mineral miktarına göre değişmekte; verimlilik etkilenmektedir (Adhikari & Hartemink, 2016; Andrea vd., 2018).

2.5. Klimatik Unsurlar

Havza ekosisteminde iklimsel unsurlar yalnızca hava olaylarını değil, beraberinde tüm fizyografik, edafik, akuatik ve biyotik bileşenlerin işleyişi üzerinde yönlendirici ve belirleyici rol oynamaktadır (Çepel, 1988). Örneğin topoğrafik yapıya bağlı olarak sıcaklık ve buharlaşma oranları farklılaşmakta, yağış rejimi değişmekte ve hidrolojik döngüde temel belirleyici olmaktadır. Bitki örtüsünün dağılımını, tarımsal peyzaj desenini, erozyon riskini veya taşkın, kuraklık gibi doğa olaylarının sıklığı üzerinde de etkili olmaktadır. Rüzgâr yönleri ise yüzeysel nem kaybını artırarak toprak-su dengesini etkilemektedir. Örneğin kumul alanlar gibi hassas ekosistemlere hareketlilik kazandırabilmektedir. Dolayısıyla klimatik unsurların diğer ekosistem unsurlarıyla birlikte analiz edilmesi iklim değişikliği, kuraklık yönetimi, taşkın kontrolleri, bitki deseni ve su döngüsünün planlanması açısından önem arz etmektedir.

Karşılıklı etkileşim ve sürekli geri besleme ilişkisi içerisinde bulunan ekosistem unsurları sahip oldukları özellikler ile havzayı karakterize eden ögelerdir. Her biri diğerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyerek bütüncül ekosistem dengesinin kurulmasını sağlamaktadır. Bir bileşende meydana gelen değişim ya da bozulma, zincirleme bir etkiyle tüm sistemin dengesini sarsabilmektedir. Bu bağlamda ekosistem bileşenlerinin birbirinden bağımsız kurgulanması ya da tekil düzeyde müdahale edilmesi, havzanın planlama sürecinde ekolojik bozulmalara neden olmaktadır. Bütüncül analiz edilmesi ve sistemlerde ekolojik bütünlüğü koruyan 'planlama ve yönetim' kavramı (McHarg, 1981), sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel rol oynamaktadır.

Günümüz koşullarında sürdürülebilir planlama ve yönetimin sağlanabilmesinde antropojen etkilerin olumsuz etkileri ön plandadır. Çünkü Turgut (2009)'un vurguladığı gibi 'insanoğlunun çevreyi kullanmadan, çevre bileşenleri üzerinde olumsuz etkide bulunmadan varlığını sürdürebilmesinin olanaksız' olduğunun altı çizilmektedir. Belirtilen antropojen tesirlerin sınırlarını oluşturacak ve koruma-kullanma dengesini sağlayacak olan yasal mevzuatların önemi büyüktür. Havza ekosistemlerinin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması yalnızca bilimsel, mekânsal analizlerle değil, aynı zamanda hukuki altyapıyla da güvence altına alınmalıdır. Ekosistem bileşenlerinin birbirleriyle olan çok katmanlı etkileşimini gözeterek, antropojen faaliyetleri sınırlayan, yönlendiren ve denetleyen temel normatif çerçeveyi oluşturmaktadırlar. Arazi kullanımından, su kaynakları yönetimine, biyoçeşitliliğin korunmasından litolojik nedenli tektonik hareket etkilerinin önlenmesine kadar birçok alanda düzenlemeler içermektedir. Ancak bu hukuki düzenlemelerin yalnızca birer idari metin çerçevesinde ele alınmaması, ekolojik hassasiyeti ön planda tutması, yasal boşluklara ve istisnai uygulamalara izin vermemesi gerekmekte, doğal yapı unsurlarının sürdürülebilirliğini sağlayan stratejik araçlar olarak değerlendirilmelidir.

3. EKOSİSTEM UNSURLARINA YÖNELİK TEMEL YASAL DÜZENLEMELER

Ekosistem kavramının yasal mevzuattaki yerini analiz etmek için 'çevre kavramı ve hukukunun' incelenmesi gerekmektedir. Çünkü günümüzde ekosistem hakları kavramı hukuki düzenlemelerde ayrı olarak ele alınmamakta, daha kapsayıcı olan 'çevre' kavramının alt başlıkları altında kalmaktadır. Hukuki düzenlemeler açısından çevre, 2872 sayılı Çevre Kanunu'na göre, 'canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini

sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam' olarak tanımlanmaktadır. Yani doğal ekosistemin yanında, antropojen etkenlerle zaman içerisinde şekillenen yapay çevreyi de kapsadığı görülmektedir (Elibüyük, 2025; Güneş, 2020). Bu doğrultuda ekosistem kavramı çerçevesinde gelişen hukuki düzenlemeleri irdelemek amacıyla küresel ve bölgesel ölçekte çevre kavramının tarihsel süreci kısaca ele alınmış; ardından yerel ölçekte anayasa ve sözleşmeler incelenmiştir.

3.1. Küresel ve Bölgesel Ölçekte Çevre Kavramı

Çevresel akımın düşünsel temellerine, 2. Dünya savaşının yol açtığı çevresel zararlarda rastlamak mümkündür (Güveyi, 2018). Savaş sonrası 1970 yılları ara döneminde, gelişmekte olan devletlerin hırsı ve ekonomik gelişme odaklı yaklaşımlar sonucu çevresel tahribatlar artmış; 1972 yılında ilan edilen Stockholm Bildirgesi kapsamında ele alınmıştır. Bildirge kapsamında çevre hakkı, uluslararası hukuka bir insan hakkı kavramı olarak dahil edilmiş, Madde 1 ve Madde 6'da vurgulandığı gibi doğal ve yapay çevrenin insan hakları ile birebir ilişkili olduğu ve çevre hakkı süjesinin kapsamına gelecek kuşakların da dahil edildiği görülmüştür (Arat & Türkeş, 2002; Kuzu, 1996).

'Ortak geleceğimiz' sloganı ile 2000 yılı sonrasında dünyayı bekleyen ekolojik sorunları araştırmak ve raporlamak üzere kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987 yılında çevresel sorunlara yönelik ayrıntılı rapor sunmuştur. Ardından çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası iş birliği sağlayan, Birleşmiş Milletlere bağlı program olan UNEP 1992 yılında kurularak, 'Bir tek dünyamız var!' sloganı ile farklı çevre sorunlarına dikkat çekilmiştir (Handl, 2012). Örneğin Afrika'da nehir sistemini düzenleyen Harera Sözleşmesi, nesli tükenmekte olan bitki ve hayvan türlerinin ticaretinin yapılmamasına karşı Lusaka Sözleşmesi, tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınmasının ve bertaraf edilmesinin kontrolüne ilişkin Basel Sözleşmesi, ozon tabakasının korunmasına dair sözleşme olan Viyana Sözleşmesi ile Montreal Protokolü ve yine 1979 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü ile ortak hazırlanan Dünya İklim Programı gibi faaliyetlerin gerçekleşmesinde UNEP'in büyük payı bulunmaktadır. Fakat uluslararası hukuk kişiliğine sahip olamadığı için yalnızca katalizör görevi sağlayan bir kurum olduğunun altı çizilmelidir (Kayhan, 2013; Pallemaerts, 1993).

Kalkınma ve çevre koruma arasındaki dengeyi sağlamak üzere 1997'de konferans neticesinde kabul edilen ve 2005 yılında yürürlük kazanan Kyoto Protokolü ise çevrenin korunması bakımından önem arz eden hukuk belgelerinden biridir. Emisyon salınımlarının düşürülmesi, iklim değişikliği ile mücadele noktalarında ekosistemin klimatik unsurları özelinde taahhütlere yer vermektedir. Devamında 2015 yılında düzenlenen Paris İklim Konferansı ve bu kapsamda kabul edilen Paris Anlaşmasının da iklim değişikliği sorununa çözüm niteliği taşıyan hedefleri bulunmaktadır.

Çevresel akımın düşünsel temellerinde önemli yeri olan diğer sözleşme ise Aarhus Sözleşmesidir. 1998 yılında imzalanan ve 2001 yılında yürürlüğe giren sözleşme ile çevrenin korunmasının halkın katılımı ve bilgiye erişim ile sağlanabileceğini vurgulamakta, çevresel sorunlarda yargı boyutunun önemine dikkat çekmektedir. Çevresel demokrasi alanında BM himayesindeki girişimlerin en iddialısı olduğu söylenebilir (Güneş, 2010; Turgut, 2009).

Ulusal ölçekteki yasal düzenlemelerde çevre hakkı ve çevre koruma kavramlarının gelişmesinin yanında bölgesel ölçekte çevre kavramı araştırıldığında bazı düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır. Evrensel boyutta

olmasa da bölgesel boyutta, 1986 Avrupa Tek Senedi, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı sürecinde 1975 Helsinki Nihai Senedi, 1990 Paris Şartı, 1992 Helsinki Şartı çevre kavramı temelinde düzenlemeler içermektedir. Yine 1974'te AB ve 20 Akdeniz ülkesi tarafından yönetilen Akdeniz Eylem Planı gibi düzenlemeler, bölgesel ölçekte koruma hedefleyen örnekler arasındadır. Fakat ekosistem sağlığının sağlanabilmesi için yalnızca tek ekosistem unsuru üzerinde durulmasının yanlış olduğu çalışmada da vurgulandığı gibi, Akdeniz Eylem Planı'nın yalnızca deniz kirliliği boyutu üzerinde durması sonucu 1992 yılında değişiklik yapılma ihtiyacı duyulmuştur. Yalnızca su kirliliği değil, Akdeniz Bölgesinde sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen araç haline getirilmiştir.

Özetle, çevre kavramına yönelik düşünsel temeller 2. Dünya Savaşı sonrasında şekillenmeye başlamış ve Stockholm Bildirgesi ile 1972 yılında çevrenin ve ekosistemin hukuki zeminde korunmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Ana hatları ile yukarıda ele alınan süreç zarfında, çevresel sorunların ve çevrenin korunması gerekliliğinin yalnızca yerel değil, tüm dünyayı ilgilendiren küresel bir nitelik taşıdığı fikri güç kazanmıştır. Özellikle ekosistem bileşenlerinin insan kaynaklı baskılarla giderek bozulması, çevre hakkını evrensel bir hukuk normu haline getirmesi noktasında ivme kazandırmıştır (Güveyi, 2018). Bu doğrultuda yerel ölçekte düzenlemeler de değişmiş; yasal mevzuatlarda çevre, ekosistem ve koruma kavramları ilgili maddelerde yer almıştır.

3.2 Yerel Ölçekte Çevre Kavramı

Ülkemiz anayasa maddelerinde ekosistem unsurları ile ilgili maddeler incelendiğinde karşımıza Madde 43'te ele alınan kıyı ekosistemi, Madde 44'te toprak ekosistemi, Madde 45'te çayır ve mera toplulukları, Madde 169 ve 170'te ele alınan ve korunan orman ekosistemleri çıkmaktadır. Bu düzenlemelerin haricinde ekosistem ile ilgili haklar çevre kavramı çerçevesinde birleşmektedir (Ediboğlu, 2015). Örneğin Madde 56'da herkesin sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, çevreyi korumanın devletin ve vatandaşların görevi olduğu üzerinde durulmaktadır. Buna göre koruma, önleme ve geliştirme olarak üç yaklaşım bulunmaktadır fakat bu maddelerin hayata geçirilmesini sağlayacak araçlar tanımlanmamıştır (Demir, 2011). Çevre hukukunu en çok ilgilendiren Madde 56 ile çevre hakkını anayasanın hükmü haline getirmiş, ekosistem haklarını koruma düzeyine çıkarmıştır (Güveyi, 2018).

Fakat bu hakkın yeterli olmadığı, sadece insan odaklı çevreyi değil, ekosistem unsurlarını bütüncül ele alan koruyucu yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu söylenebilir. Anayasal hakların yanında temel bazı yasalar da ekosistem ile doğrudan ilişkilidir. Çevre Kanunu, Orman Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Türk Medeni Kanunu ve Kabahatler Kanunu'nda yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerde korumaya yönelik teknik usullerin yanında caydırıcı ceza ve yaptırım uygulamalarına ilişkin detaylara da yer verilmektedir. Örneğin 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda çevrenin kirletilmemesi gerektiği ve bu hususta uyulması gereken kuralları içerirken; 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda çevre suçlarına hapis cezası verilebileceği görülmektedir. Fakat çevresel bozulmanın önüne hapis cezası ile geçmeye çalışmanın yanında koruma stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği noktasında soru işaretlerini barındırmaktadır (Yaşamış, 2005). Örneğin kanunun 181. Maddesinde teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde atık ve artıkları toprağa, suya ve havaya kasten zarar veren kişinin hapis cezası almasına ilişkin düzenlemelere yer verilmektedir. Maddede yer alan 'teknik usuller' son derece ayrıntılı ve sık sık değişen yapıya sahiptir. 'Yürürlükte bulunan yasalar içerisinde belirlenmiş bir teknik usul var mıdır?' sorusunu gündeme

getirmektedir. Teknik usullerin detaylarının verilmemesi sonucunda çevresel suçların takipsiz ve cezasız bırakılmasına yol açabilmektedir (Yaşamış, 2005). Yine beraberinde çevreye zarar verecek şekilde ise para cezası, kalıcı etki bırakması dahilinde ise hapis cezası hükmü getirilmektedir. Fakat 2872 Çevre Kanunu'na göre çevreye kalıcı ya da geçici etki bırakması dışta tutularak hepsini sorumlu tutmaktadır. Bu doğrultuda iki kanun maddeleri arasında uyumsuzluk gözlenmektedir (Güdük, 2017).

Beraberinde 5326 sayılı Kabahatler Kanunu Madde 41'de belirtilen kabahatler dolayısıyla meydana gelen kirliliğin kişi tarafından derhal giderilmesi halinde idari para cezasının verilmeyeceğine dair hüküm bulunmaktadır. Belirtilen düzenlemenin af niteliği taşıması, af yetkisinin yasama organına ait olması ve yasa ile düzenlenebilir olmasına ters düşmektedir (Yaşamış, 2005). Şunu belirtmek gerekir ki çevreyi korumak ceza kanunu amaçları içerisinde yer almasına rağmen, ekosistem hizmetleri için henüz yeterli düzenlemelere sahip olmadığı açıktır. Caydırıcı ve yaptırım içeren yasal düzenlemelerin dışında ekosistem unsurlarına yer verilen maddelere Anayasa'nın 44 ve 45. Maddeleri'ndeki toprakların korunması ve devlet tarafından güvence altına alındığı hükümleri örnek olarak verilebilir.

Yasal düzenlemelerdeki değişiklikler ve düzenlemelerin, bulunduğu döneme olumlu-olumsuz etkileri de yadsınmamalıdır. Örneğin 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda önceki süreçte, tarım arazilerini tarım dışı kullanımının kısıtlamaya yönelik ilk yasal düzenleme 1989 yılı Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik'tir. Zorunlu durumlarda tarım dışı kullanımların hangi hallerde yapılacağına yönelik istisnaları düzenleyen madde içermesi sonucu, tarım arazilerin tarım dışı kullanımını artırmıştır. Böylelikle 2005 yılına kadar tarım arazileri farklı kullanımlara açılmış, yaygın erozyon neticesinde daralmış, nitelik ve nicelik kaybına uğramıştır (Erdem & Heper, 2011; Topçu, 2012). Ardından 5403 sayılı Kanunun gelmesi ile Madde 10'da tarım arazilerinin, arazi kullanım planlarında belirtilen amaçlar dışında kullanılamayacağına vurgu yapılmıştır. Fakat Madde 13'te bazı istisnalara yer verilmiş, kamu yararı ibaresi altında madencilik faaliyetlerine, altyapı yatırımlarına izin verilebileceğinin detaylarını içermektedir. Yıllardır süre gelen tarım arazilerinin tarım dışı kullanımı sorununa çözüm üretilmemesi sonucu yürürlükte olunan dönemde ekolojik bozulma ve parçalanmalarına sebebiyet vermiştir. Ardından 2014 yılında 6537 sayılı Kanun ile değiştirilmiş, tarımsal arazilere bölünemez eşya niteliği kazandırılmış, arazi büyüklüğü koşullarına ilişkin detayları kapsamaktadır. Fakat bu noktada toprağın hangi nitelikte, ne kadar ve nerede olduğu, yani toprak varlığının tespitinin bilimsel çerçevede yapılması önem arz etmektedir (Akgün, 2007; Yavuz & Topuz, 2015).

Yalnızca anayasa ve kanunlar ekosistem unsurları ile düzenlemeleri kapsamamakta; teknik usul ve detayların yer aldığı yönetmelikler de koruma çerçevesinde hayati önem arz etmektedir. Bu yönetmelikler, kanunların genel ilkelerini uygulamaya aktaran, özgün teknik kriterleri ve uygulama standartlarını belirleyen normatif metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yönetmeliklerin hassas değerlerin güncel ekolojik özelliklerine uyumlu olmaması, bölgesel farklılıkları dikkate almaması, doğal değerlere standart koruma prensipleri getirebilmesi neticesinde koruma-kullanma dengesini bazı noktalarda zayıflatabilmektedir. Bu nedenle ekosistem unsurları ile ilişkili olan yönetmelikler, çalışma kapsamında Konya Kapalı Havzasına dair ekolojik bozulmalar ile ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Yasal düzenlemelerdeki istisnai durumların, kamu yararı ibarelerinin, uyumsuzlukların, idari sınır sorunlarının ve yetki karmaşalarının havzada nasıl bozulma sürecini hızlandırdığı üzerinde durulmuştur.

4. KONYA KAPALI HAVZASI'NIN EKOLOJİK BOZULMA SÜRECİNDE YASAL MEVZUATLARIN ROLÜ

Türkiye'nin en büyük kapalı havzası olması ve Orta Anadolu'da stratejik konuma sahip olması ile doğal kaynak potansiyelinin yanında sosyoekonomik açıdan da kritik öneme sahip Konya Kapalı Havzası, özgün morfolojisi, jeolojik yapısı, verimli toprakları, hassas karasal ve akuatik ortamları ile ekolojik sürecin kesintiye uğradığı, bozunuma maruz kalan bölge profilindedir. Ekosistem unsurlarının makro ölçekten mikro ölçeğe kadar etkileşim halinde olması, herhangi bir olumsuz müdahalede tüm hassas ekosistemlere yayılması ve birbirinin bozunumuna yol açmasına sonucu ekolojik denge bozulmaktadır. Çünkü doğal kaynaklar idari sınırlar ile bölünmemiş olup, makro ve mikro ölçekte birçok bölgeyi kapsayabilen bütünlüktedir (Atabay, 1998). Havzanın herhangi bir kesimine yapılan müdahalede içerdiği tüm ekosistemler etkilenmekte, havza 'kapalı' olarak sınıflandırılsa bile bu durum, diğer ekolojik bölgeler ve komşu havzalarla olan ilişkiler ağını kesmemektedir. Bu nedenle havzalarda ekolojik bozulmaları önleyebilecek esasları içeren yasal düzenlemelerin önemi büyüktür. Fakat Konya Kapalı Havzası'ndaki tüketim ve kullanımın doğal kaynak sınırlarını, kapasitesini oldukça fazla aştığı; bağlı olduğu yasal düzenlemelerin yetersizlikleri neticesinde bu bozunumun hızlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada mekânsal analizler sonucu tespit edilen sorun, tehlike, tehdit, bozunuma yol açan veya açabilecek tüm riskler sırasıyla ele alınmış, tabi olduğu yasal düzenleme arasındaki ilişkisel ağ ortaya konmuştur.

Örneğin Karapınar'da obruk yaylasında yayılış gösteren, yeraltı boşluklarının çökmesiyle oluşan obruklar yerleşim alanlarını ve tarımsal arazileri tehdit etmektedir. Yeraltı sularının kontrolsüz çekimi ile yeraltı su seviyeleri azalmakta, obruk oluşumu ile doğrudan ilişki bulunmaktadır (Pekkan, 2004 & Yılmaz, 2010). Bilinçsiz ve aşırı tüketim, ekonominin ekolojiden ön planda tutulması, obruk riski olan bölgelerde hala faaliyetlere devam edilmesi durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Fakat literatürde yapılan obruk araştırmaları, sorunun sadece afet sosyolojisinin teorik düzleminde kaldığını göstermektedir (Çankal & Alkın, 2024). Buna rağmen günümüzde obruklarla ilgili spesifik yasa ve yönetmelik bulunmamakta; obruk oluşumu ile bağlantılı olan çevre, toprak ve yeraltı suları hakkında düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında obrukların oluşumuna yol açabilecek faaliyetler ve çevresel etkiler değerlendirilebilir. 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun ile yeraltı su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı için düzenlemeleri içermesinden dolayı obruklarla bağlantılı yasal düzenlemelere örnek verilebilir. Fakat obrukların koruma sınırlarına, kıstaslarına, çevresel risklerinin minimize edilmesini sağlamaya yönelik uygulamalara veya sakınım bantlarına ilişkin hukuki düzenlemeler bulunmamaktadır.

Kontrolsüzce açılan belgesiz kuyuların sayısının artması hem havzanın akuatik ekosistemini hem de obruk gibi jeolojik oluşumları etkilemektedir. Özellikle yüzey suyu imkanları oldukça kısıtlı olan havzada, yeraltı sularının kontrolsüz çekiminin engellenmesi gerekmekte; zeminin litolojik özelliklerine, drenajına, derinliğine bakılmadan sadece tarımsal odaklı kontrolsüzce açılan kuyular sebebi ile akiferlerin kirlenmesine de neden olmaktadır (Gezgin ve ark., 2020; Yılmaz, 2010). 167 Sayılı Yeraltı Suları Kanunu Madde 8'e göre kuyuların belgeli olması ve Madde 10'da kuyularda düzenli ölçümlerin yapılmasına ilişkin teknik detaylar verilmektedir. Fakat sadece belgeli kuyularda uygulanması, belgesiz kuyuların kayıtsız olması sonucu istisnai tutulması ile takibi yapılamamaktadır.

Havzada yer seçen büyük altyapı ve enerji kullanımlarının da yer seçim kriterlerine uygun olmaması bozulmaları beraberinde getirmektedir. Örneğin Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik Madde

15'te yer alan yer seçim kriterlerine göre hâkim rüzgâr yönleri dikkate alınmalıdır. Konya ilinin hâkim rüzgâr yönlerinin kuzey ve kuzeydoğu olması ve buna ters konumlandırılan Kaşınhanı Katı Atık Depolama Tesisi ve Aslım Katı Atık Transfer İstasyonu, çevre yerleşimleri olumsuz etkilemektedir. İlgili atık yönetmeliklerinde yer seçim kriterlerine dair tüm detaylar bulunmakta fakat biyoçeşitliliği ve faunayı doğrudan ilgilendiren göçmen kuş güzergahlarıyla ilgili kıstaslara yer verilmemektedir. Konya Kapalı Havzası'nda yapılan kuş atlası çalışmalarına (Eken & Magnin, 1999; Boyla ve ark., 2019) göre, Beyşehir ve Tuz Gölü doğrultuları kuş türü sayıları bakımından en yüksek değerleri almaktadır. Göçmen kuşların uçuş doğrultusunda kalan katı atık depolama sahası, beslenmek üzere konaklama noktası haline gelmekte ve kuşların göç alışkanlıklarını etkilemektedir. Bölgede konaklamaya başlayan leyleklerin, tesis içerisinde bulunan enerji nakil hatlarına konarak ölümüne sebebiyet verdiği, alan içerisinde gözlemlenmiştir. Neticesinde göçmen kuşların geleneksel rotaları bozulmakta, popülasyonları etkilenmektedir. İlgili yönetmeliklerde biyotik unsurların korunmasına yönelik tedbirlere yer vermemesi, doğal değerlerin yanında canlıları da etkilemektedir.

Havzanın depremsellik karakteristiği incelendiğinde deprem riski barındıran Tuz Gölü ve Ecemiş Fay hatlarının geçtiği çizgisel doğrultularda yerleşim alanları bulunmakta, sismik hareket ve zemin litolojisinden dolayı kırık ve çatlaklar oluşmaktadır. Yüzey deformasyonları sonucu obruk oluşumları tetiklenmekte ve hidrografik ağlarda değişime neden olmaktadır (Demirtaş, 2019; Kürçer & Gökten, 2014). 2020 yılında 'Fay Yasası' çıkarılması için çalışmalar başlatılmış, yüzeyde görülen ve aktif olan fayların her iki tarafından oluşturulacak sakınım bandı planlanması önerilmiştir. Böylelikle sakınım bandı içerisinde yapılaşmaya sınırlama getirilmesi mümkün olacaktır. Her an deprem riskinin yaşanabileceği ülkemizde, yapılaşmaların fay hatlarına yakın kurulması ve bunu önleyecek yasal düzenlemenin olmaması neticesinde olası depremin sonuçlarını daha da büyütmesi muhtemeldir (Gezgin ve ark., 2020; Gökçe ve ark., 2014).

Havzada yayılış gösteren diğer temel problem, tarımsal faaliyetler sonucu ilaç ve gübre içerikli yoğun kirlenmiş suyun ana tahliye kanalları ile taşınırken sulak alanlara deşarj edilmesidir. Yalnızca yerel ölçekte değil, bölgesel ölçekte de korunması gerekli hassas sulak alanlar olan Tuz Gölü, Beyşehir, Tersakan, Meke, Eşmekaya Sazlığı, Gökgöl ve Kulu Gölleri ve içerisinde barındırdığı biyoçeşitlilik potansiyeli risk altındadır. Oysaki Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği Madde 15, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği Madde 21 ve Atık Suların Deşarj Yönetmeliği'ne göre atık suların deşarj edilmemesi kapsamında kıstaslar bulunmaktadır. Fakat mevcutta teknik usulleri bulunan bu yönetmeliğin şartları sağlanamamakta; sulak alanlar iklimsel olumsuzlukların yanında antropojen kaynaklı etkilere maruz kalmaktadır.

Tersakan ve Tuz Gölü diğer sulak alanlardan farklı olarak tuz konsantrasyonuna sahip olması ile tuz üretim tesislerine ev sahipliği yapmaktadır. Fakat yoğun tuz üretimi, bu süreçte açığa çıkan kimyasal maddelerin göle karışması sonucu göl yapısı olumsuz etkilenmekte, nesli tükenmekte olan bitki ve kuş türleri açısından tehdit oluşturmaktadır. Üretim tesislerinin yayılış göstermesi, Tuz Gölü'nün belirli dönemlerde sınır değişikliğine maruz kalmasıyla izah edilebilir. Örneğin 2000 yılında Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilen Tuz Gölü'nün, 2002 yılında koruma bölgesi sınırında değişiklik gerçekleşmiştir. 2020 yılında tekrar değişikliğe gidilerek korunan alan miktarı zamanla azaltılmış, tuz üretim tesislerinin daha da yayılış göstermesine zemin hazırlamıştır (Ceylan, 2021).

Beyşehir Gölü kıyısında yer seçen mermer ocakları, Konya kent makroformunun kuzey çeperinde tarım arazileri içerisinde bulunan taş ve mermer ocakları, yasal düzenlemelerdeki istisnai ibarelerin somut

örnekleridir (Aydın & Bozyiğit, 2023). Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Planlanmasına Dair Yönetmelik Madde 11'de ekolojik bütünlüğün bozulmaması için tedbirlere yer verilmiş; Madde 12'de ise 'ilgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri' bendi ile koruma kapsamına esneklik kazandırılmıştır. Diğer üzerinde durulması gereken nokta ise biyoçeşitliliğe ilişkin sorunlardır. Sulak alanlarda filtrasyon sağlayan sazlık alanların tahribi, balık popülasyonlarını olumsuz yönde etkileyen yasak balık türlerinin göle aktarılması, kaçak avcılık faaliyetleri, atık su deşarjları, ana tahliye kanalları ile kirlilik taşınımları gibi antropojen etkenler sonucunda havza tahribata uğramaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada ele alınan ve birçok noktasında 'ekolojik bozulma' olarak nitelendirilen kavram sonucunda peyzaj değişimleri gerçekleşmektedir. Yapısal olarak farklılık gösteren ögelerin bir araya gelmesiyle mozaik yapıya sahip olan peyzaj (Forman, 1995), havzada mekânsal dönüşüme uğramaktadır. Hassas denge üzerine kurulu fizyografik, edafik, akuatik, biyotik ve klimatik ögelerin arasındaki ekolojik süreç kesintiye uğramakta; analiz edilen her bozunumun diğer sistemleri etkilediği sonucuna varılmıştır. Sadece akarsuya yapılan bir müdahale yalnızca hidrolojik döngüyü etkilememekte, devamında toprak sağlığını etkilemekte, jeolojik oluşumlara neden olmakta, biyoçeşitlilik üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Bu doğrultuda doğal ve yapay çevre arasındaki denge 'koruma' stratejileri ile sağlanmalı, karşı karşıya gelen ekonomik ve ekolojik ihtiyaçlar arasındaki dengeyi sağlayan yasal mevzuatların bu doğrultuda düzenlenmesi gerekmektedir. Yasal boşlukların, kamu yararı ibarelerinin, istisnai maddelerin ve hukuki düzenlemeler arasındaki uyuşmazlıkların giderilmediği takdirde, ekosistem unsurlarının korunmasına yönelik politikalar yalnızca kâğıt üzerinde kalmakta; uygulamada habitat parçalanması ve doğal kaynak kayıpları olarak karşımıza çıkması kaçınılmazdır.

Planlama literatürüne ve uygulamaya yerleşmesi gereken 'ekoloji' kavramı hukuki çerçeve ile de desteklenmeli, 'koruma' ölçütleri ekosistem unsuruna özel belirlenmelidir. Standart koruma ölçütlerinin verilmesi havza ekosistemine aykırı olup; geçmişten günümüze değişim ve bozunum gösteren doğal değerin kendi yapısına, mevcut potansiyeline, sorununa bağlı şekilde planlanması ve ölçülerin belirlenmesi gerekmektedir. Havzadaki her fayın veya obruğun aynı sakınım bandına sahip olamayacağı gibi, her sulak alanın da diğerleriyle aynı ölçüde mutlak, kısa, orta ve uzun mesafede koruma kuşağına sahip olabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle havza, idari sınırları baz alan parçacıl mekânsal planlar yerine bütüncül plan çerçevesinde ve ekolojik çerçevede düzenlenmiş yasal düzenlemelerce ele alınmalıdır. Havzanın korunmaya değer olan işlevlerinin bozulma ve kayıplarının nedenini ortaya koyarak, koruma yaklaşımının havza planlama sürecine dahil edilmesinin, ekolojik havza planları ile mümkün olabileceği önerilmektedir.

Bu bağlamda çalışmada ele alınan, 'yasal mevzuatlardaki düzenlemelerin havzaların ekolojik değerlerini gözetmemesi sonucu havza bütününde ekolojik sürecin kesintiye uğraması ve doğal değerlerde bozunuma yol açması' sorununa çözüm olarak; ekolojik planlama yaklaşımı ve bu yaklaşıma uyumlu hukuki çerçevenin düzenlenmesi gerektiği ve böylelikle kaynakların sürdürülebilir yönetimi ile koruma kavramında kesin sınırlar çizilebilmesinin mümkün olduğu vurgulanmaktadır. İzlenen çalışma sürecinde, hukuk içerisinde düzeni kurgulanan toplumlar olarak; doğayı, çevreyi, ekolojiyi ve koruma kavramını hukuk

dışında bırakmanın imkânsız olduğu; anayasalarda, yasalarda, uluslararası sözleşmelerde ve diğer düzenlemelerde doğanın bir hukuk öznesi olarak yer almasının önemli olduğunun altı çizilmiştir.

6. KAYNAKÇA

Adhikari, K., Hartemink, A. E. (2016) Linking Soils to Ecosystem Services—A Global Review. Geoderma, 262, 101-111. https://doi.org/10.1016/j.geoderma.2015.08.009

Akgün, Ş. (2007). Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu Üzerine Bir İnceleme. Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2, 263-90.

Anderson, S. D. (1999). Watershed Management and Nonpoint Source Pollution, The Massachusetts Approach, Boston Collage Environmental Affairs Law Review, Winter 1999, Vol:21, Issue: 2, pp:339, US.

Andrea, F., Bini, C., Amaducci, S. (2018). Soil and ecosystem services: Current knowledge and evidences from Italian case studies. Applied Soil Ecology, 123, 693-698.

Arat, G., Türkeş, M. (2002). Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor.

Atabay, S. (1998), Ekolojik Temele Dayalı Bölge Planlamasına Küreselleme Açısından Yaklaşım, Ekolojik Temele Dayalı Bölge Planlama Uluslararası Sempozyum Kitabı, Editör: Prof. Dr. Semra Atabay, İstanbul

Aydın, G., Bozyiğit, R. (2023). Beyşehir Gölü'nün Doğu Kesiminde Doğal Ortam Koşulları ve Arazi Kullanımına Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (51), 206-224. https://doi.org/10.52642/susbed.1285682

Bağdatlı, C., Öztürk, B. (2014). Havza Morfolojik Özelliklerinin Belirlenmesinde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin (CBS) Etkin Rolü. Sakarya University Journal of Science, 18(1), 11-19. https://doi.org/10.16984/saufbed.11000

Bai, M., Elsworth, D., Roegiers J. (1993). Multi-Porosity/Multi-Permeability Appro- Ach To The Simulation Of Naturally Fracture Reservoirs, Water Resour. Res. 29 (6), 1621-1633.

Boyla, K. A., Sinav, L., Dizdaroglu, D. E. (2019). Türkiye Üreyen Kuş Atlası. WWF-Türkiye, Doğal Hayatı Koruma Vakfı, İstanbul.

Bozyiğit, R., Güngör, Ş, (2013). Konya Ovasının Toprakları ve Sorunları. Marmara Coğrafya Dergisi (24), 169-200.

Brooks, K., N., Ffolliott, P., F., Gregersen, H., M., Thames, J., L. (1996), Hydrology and the Management of Watersheds, IOWA State University Pres / Ames, IOWA.

Ceylan, S. (2021). Son Dönemde 'Kesin Korunacak Hassas Alanlar' Olarak Koruma Altına Alınan Göller ile Tuz Gölü'nün Koruma Sınırındaki Değişiklikler Üzerine Değerlendirme, III. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi (12-14 Kasım 2021), Genişletilmiş Özet Bildiri Kitabı. s.: 16-23. Ordu.

Çankal, G., Alkın, R. C. (2024). İklim Değişikliği, Bilinçsiz Tarım ve Afet Yönetimi: Karapınar Obruklarına Bir Bakış. Afet ve Risk Dergisi, 7(2), 410- 425. https://doi.org/10.35341/afet.1384107

Çepel, N. (1966). Orman Yetişme Muhiti Tanıtımının Pratik Esasları ve Orman Yetişme Muhiti Haritaalığı. İstanbul: Kurtuluş Matbaası.

Çepel, N. (1988). Peyzaj Ekolojisi Ders Kitabı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.

Demir, H. (2011). Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu. Ankara

Demirtaş, R. (2019). Kuzey Anadolu Fay Sistemi (KAFS) Diri Fayları ve Deprem Etkinlikleri Paleosismolojik Çalışmalar ve Gelecek Deprem Potansiyelleri, doi:10.13140/RG.2.2.36608.69125.

Ediboğlu, E. (2015). Ekolojik Hukuk Bakış Açısıyla Ekosistem Hakları. Türkiye Barolar Birliği Dergisi. 258-276.

Eken, G., Magnin, G. (1999). A Preliminary Biodiversity Atlas of the Konya Basin, Central Turkey. Biodiversity Programme Report – No 13. Doğal Hayatı Koruma Derneği, İstanbul.

Elibüyük, U. (2025). Çevre Suçlarında Korunan Değerin İnsan Onuru ve Ekoloji Temelli Açıklanması Üzerine Bir İnceleme. Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(1), 1-37. https://doi.org/10.62124/kluhfd.1489113

Erdem, F. H., Heper, Y. (2011). Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri (s. 43-53). Seta Yayınları.

Forman, R.T.T. (1995) Land Mosaics. The Ecology of Landscapes and Regions. Cambridge: Cambridge University Press.
Gezgin, C., Tiryakioğlu, İ., Ekercin, S., Gürbüz, E. (2020). Tuz Gölü Fay Zonu (TGFZ) Güney Kesimine ait Tektonik Hareketlerin GNSS Gözlemleri ile İzlenmesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 20(3), 456-464. https://doi.org/10.35414/akufemubid.690886
Gökçe, O., Tüfekçi M. K., Gürboğa Ş, (2014). Yüzey Faylanması Tehlikesinin Değerlendirilmesi ve Fay Sakınım Bantlarının Oluşturulması. AFAD, 377 s.
Güdük, Z. (2017). Türk Mevzuatında Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu. TBB Dergisi, 188-224.
Güneş, A. M. (2010). Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme. 1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Tahlili, 299-328.
Güneş, A. M. (2020). Çevre Hukuku. Üçüncü baskı. Bursa: Adalet Yayınevi.
Güveyi, Ü. (2018). 1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Bir Tahlili. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 24(2),633-659.
Handl, G. (2012). Declaration of the united nations conference on the human environment (Stockholm Declaration), 1972 and the rio declaration on environment and development, 1992. United Nations Audiovisual Library of International Law.
Kantarcı, D. (1986). Genetik Toprak Sınıflandırmasının Ana Konuları 1. Ayrışma ve Oluşum Olayları. Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University 32-44. https://doi.org/10.17099/jffiu.53848
Kantarcı, M. (2000). Toprak İlmi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.
Kayhan, A. (2013). Birleşmiş Milletle Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme. Public and Private International Law Review, 61-90.
Kusler, J. (2003). Wetlands and Watershed Management, Institute for Wetland Science and Public Policy of the Association of State Wetland Managers, Publication Number: 28.
Kuzu, B. (1997). Sağlıklı ve Dengeli bir Çevrede Yaşama Hakkı. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
Küçükali, U. F. (2005). Havza Tanımı ve Doğal Kaynak Yönetimi. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
Kürçer, A., Gökten, Y. E. (2014) Tuz Gölü Fay Zonu'nun Neoteknik Dönem Özellikleri Depremselliği, Geometrisi ve Segment Yapısı. Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 149: 19-69.
McHarg, I. L. (1981). Human Ecological Planning at Pennsylvania. Landscape Planning, 8(2), 109-120. https://doi.org/10.1016/0304-3924(81)90029-0
Odum, E. P. (1971). Fundamentals of Ecology. Third Edition, W.B. Saunders Co., Philadelphia, 1-574.
Özügül, M. D. (2004). Ekolojik Planlamada Kullanılabilecek Analitik Bir Model Önerisi. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
Pallemaerts, M. (1993). Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku. London.
Pekkan, E. (2004). Konya Kapalı Havzasında Karstik Çöküntü Yapıları Olan Obrukların Oluşumunu etkileyen Hidrojeokimyasal Süreçlerin İncelenmesi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
Polasky, S., Nelson, E., Pennington, D., Johnson, K. A. (2011). The İmpact of Land-Use Change on Ecosystem Services, Biodiversity and Returns to Landowners: A Case Study in the State Of Minnesota. Environmental and Resource Economics, 48(2), 219-242.
Şener, Ş., Taştekin, N. (2019). Beyşehir (Konya) Ovasının Hidrojeolojik ve Hidrojeokimyasal İncelemesi. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 7(3), 647-661. https://doi.org/10.21923/jesd.541781
Şensoy, H., Palta, Ş, (2009). Yamaç Şekillerinin Toprak Erozyonuna Etkileri. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 11(15), 95-98.
Topçu, P. (2012). Tarım Arazilerinin Korunması ve Etkin Kullanılmasına Yönelik Politikalar (Basılmamış uzmanlık tezi). Kalkınma Bakanlığı/İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
Turgut, N. (2009). *Çevre Politikası ve Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.
Ulusay, R. (1999). Kentleşme Sürecinde Yer seçimi ve Depreme Dayanıklı Yapı İnşasında Jeolojik – Jeoteknik Etütlerin Önemi ve İşlevi. (Birinci Baskı). Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını, 1-11.

Yaşamış, F. (2005). Çevre Ceza Hukuku'nda Son Gelişmeler; Yeni Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu. Ankara.
Yavuz, C., Topuz, M. (2015). Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un Türk Medeni Kanunu'nun Miras Hukukuna İlişkin Hükümlerinde Yaptığı Değişiklikler. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 21(2),663-700.
Yılmaz, M. (2010). Karapınar Çevresinde Yeraltı Suyu Seviye Değişimlerinin Yaratmış Olduğu Çevre Sorunları. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 2(2), 145-163. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000033

FORM VE MİMARİ PRATİKLER

KIRSAL YERLEŞİMLERDE YAPILI VE DOĞAL ÇEVRE MİRASININ TESPİTİ: BİRGİ, URLA-İZMİR

46

Ayşen ETLACAKUŞ[1]

[1] İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü/Mimarlık Fakültesi/Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
aysenetlacakus@iyte.edu.tr

ÖZET

Birgi, Türkiye'nin Ege Bölgesi'nde, İzmir'in Urla ilçesine bağlı tarihî bir kırsal yerleşimdir. Bu çalışmanın amacı, Birgi'nin yapılı ve doğal çevresine ait somut ve somut olmayan miras değerlerini ortaya koymak ve bu değerlerin zaman içindeki değişimini koruma bağlamında değerlendirmektir. Çalışmanın yöntemi, mimari restorasyon disiplini araçları olan, arşiv araştırması, sözlü anlatılarla desteklenen veri toplama süreci, veri analizi ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır.

Birgi, Urla Yarımadası'nda bulunan Barbaros Ovası'nda, tarihi Urla-Çeşme yolu üzerinde konumlanmaktadır. Yerleşimin batısında teraslanmış yamaçta tarihi konut alanı, arazinin olanaklarından yararlanılacak şekilde doğu güneşine ve ova manzarasına hâkim olacak şekilde topoğrafyaya uygun iç içe parsel düzeni ile konumlanmaktadır. Konut dokusunun bittiği düzlükte ise yerleşimdeki dar ve kıvrımlı sokakların kesiştiği yerde Birgi Cami, köy kahvesi ve dükkanların bulunduğu köy meydanı bulunmaktadır.

Yerleşimin geçmişi tarih öncesi dönemlere kadar uzanmakta olup, 19. yüzyılda Türk ve Rum nüfusun birlikte yaşadığı bilinmektedir. 1923 Lozan Antlaşması sonrası Rumlar Yunanistan'a göç ederken, Birgi'ye çoğunlukla Selanikli Türk mübadiller yerleşmiştir. Günümüzde Değirmentepe eteklerinde bulunan değirmen kalıntıları, konutların konumlandığı teras izleri gözlenebilmektedir. Ayrıca bölgede yaşamış olan Rum halkın anlatımlarında yer alan doğal unsurların izleri ve kolektif hafızanın kırsal yaşamdaki sürekliliği. yerleşimde kullanılan yer ve mevki adlarında da açıkça görülmektedir.

2012'de mahalle statüsü kazanan Birgi'de, göçler ve tarımın terk edilmesi yapıların bozulmasına neden olmuştur. Son yıllarda yaşanan turizm odaklı dönüşüm, doğal alanları tehdit eden niteliksiz yapılaşmaları artırmıştır. Tüm bu baskılara rağmen, Birgi özgün konut dokusu, tarım terasları, zeytinlikleri ve devam eden üretim pratikleriyle kırsal mirasın önemli bir örneğidir. Özgün konut yapıları, değirmen kalıntıları, geleneksel tarım terasları, zeytinlikler ve kolektif hafızada yer eden yer adları gibi unsurlar, yerleşimin kültürel sürekliliğini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Birgi'nin yapılı ve doğal çevresi somut olmayan miras değerleri ile ele alınarak koruma stratejileri bütünlük içinde planlanmalıdır. Sürdürülebilir koruma yaklaşımları, yalnızca tarihi yapılı çevrenin korunmasını değil, aynı zamanda yerleşimdeki sosyal, ekonomik ve çevresel değerlerin de korunmasını hedeflemelidir.

Anahtar Kelimeler: *Tarihi kırsal yerleşimler, yapılı ve doğal çevre, somut ve somut olmayan miras, Urla, Birgi.*

1. GİRİŞ

Kırsal miras, insan eliyle inşa edilmiş yapılı çevre ile onu kuşatan, doğal süreçler ya da insan müdahalesiyle biçimlenmiş doğal çevrenin bütünleşmesiyle oluşur. Bu miras, yalnızca tarihî yapılar ya da geleneksel konut dokularını değil; aynı zamanda üretim pratiklerini, arazi kullanımlarını, sözlü anlatıları ve toplumsal ritüelleri de kapsar (CEMAT, 2003). Kırsal miras, tüm somut ve somut olmayan değerleri ile, toplumsal belleğimizin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kırsal yerleşimlerin yapılı çevresi, insan topluluklarının yaşamak, çalışmak, ibadet etmek, üretmek ve sosyal ilişkiler kurmak amacıyla oluşturduğu mekânsal düzenlemelerin tümüdür. Bu çevre; tarihî yapılar, geleneksel konut dokuları, altyapı sistemleri ve kamusal mekânlar gibi bileşenlerden oluşur. Kırsal yerleşimlerin doğal çevresi ise, yerleşim alanını kuşatan veya onunla bütünleşmiş olan, jeolojik, topografik ve iklimsel özelliklere sahip doğal varlıkların bütünüdür. Bu çevre; su kaynakları, ormanlık alanlar, tarım arazileri, tepeler ve vadiler gibi unsurları içerir. Bununla birlikte, geleneksel üretim yöntemleri, yerel isimlendirmeler, kolektif hafıza ve sözlü kültür gibi somut olmayan miras unsurları da kırsal yaşamın sürekliliğini ve kimliğini belirleyen önemli öğelerdir. Kırsal alanlar, konumlarının doğal olanakları nedeniyle tarih boyunca yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Kırsal miras, farklı ölçeklerde çeşitli değerler barındırdığı için bir bütün olarak korunmalıdır (COE, 1989). Ancak günümüzde kırsal alanlar, terk edilme, kontrolsüz yapılaşma, tarımın terk edilmesi ve turizm odaklı dönüşüm gibi çeşitli tehditlerle karşı karşıyadır. Ayrıca terkedilemeye bağlı olarak kırsal yerleşimlerde meydana gelen yapısal bozulmalarla ilgili uluslararası düzenlemelerde, kırsal yerleşimlerin tüm miras özellikleriyle korunması için düzenli gözlem, bakım ve onarımın çok önemli olduğu vurgulanmaktadır (COE, 1973, ICOMOS, 1999).

Bu çalışmanın konusu İzmir'in Urla ilçesine bağlı olan Birgi kırsal yerleşimidir. Bu çalışmanın amacı, etkileyici bir coğrafyada yer alan ve kırsal yerleşimin tüm unsurlarını barındırması nedeniyle seçilmiş Birgi'nin yapılı ve doğal çevresine ait somut ve somut olmayan miras değerlerini ortaya koymaktır.

Çalışma, mimari restorasyon disiplini çerçevesinde tarihî araştırma, arazi çalışması ve yerleşime ait somut ve somut olmayan verilerin toplanması ve elde edilen veriler, yerleşim ölçeğinde gerçekleştirilen analizler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu analizler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak sayısal verilerle desteklenmiş; tablo ve tematik haritalar aracılığıyla görselleştirilmiştir. Arşiv araştırmaları kapsamında Osmanlı dönemine ait tarihi harita ve belgelere, daha önce Birgi'de yaşamış olan mübadillerin yerleşime ait anılarının bulunduğu Küçük Asya İncelemeleri Merkezi (CAMS) arşivindeki anlatılara, parsel sorgulama sistemine ve tarihi hava fotoğraflarına başvurulmuştur. CAMS (Centre for Asia Minor Studies) arşivinden elde edilen sözlü anlatılarda yer adları, toplumsal ilişkiler, üretim pratikleri ve gündelik yaşam dinamiklerine ait bilgiler elde edilmiştir. Yerel anlatılar, yerleşimin somut olmayan mirasının ortaya konması için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Arazi çalışmaları, yerleşimdeki yapılı çevrenin belgelenmesi, doğal çevre unsurlarının gözlemlenmesi ve somut olmayan miras değerlerinin tespiti amacıyla Kasım 2023, Mayıs 2024 ve Ocak 2025 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, yerleşimin doluluk-boşluk oranları, yapıların konumu, kullanım durumu ve koruma durumları incelenmiştir.

CBS arşiv belgeleri ve arazi çalışmaları aracılığıyla elde edilen verilerin analizinde kullanılmıştır. Güncel hava fotoğrafları ve arazi verileri doğrultusunda yerleşimdeki dolu-boş alan dağılımı, yapı kullanım durumu, özgünlük durumu, yapı yoğunluğu ve taban alanı verileri analiz edilmiştir. Ayrıca aynı analizler 1975 yılına ait tarihî hava fotoğrafları üzerinden de yapılmış ve yerleşimin son 50 yıllık dönemde geçirdiği mekânsal değişim değerlendirilmiştir (Şekil 1). Bu değişim süreci, tematik haritalar ve grafiklerle görselleştirilerek sunulmuştur. Elde edilen veriler, yerleşimin mekânsal dönüşümünü karşılaştırmalı olarak inceleme imkânı sağlamıştır.

1975 **2025**

Şekil 1. Birgi kırsal yerleşimi ve çevresini gösteren tarihi ve güncel hava fotoğrafları (HGM, 1975).

2. COĞRAFİ ÖZELLİKLER

Birgi, İzmir'in Urla ilçesi sınırlarında, Urla Yarımadası'nda yer alan Barbaros Ovası üzerinde konumlanmış, tarihî bir kırsal yerleşimdir. Yerleşim Urla-Çeşme yolunun yaklaşık bir kilometre kuzeyinde konumlanmaktadır. Birgi yerleşiminin Yerleşimin batısında Nohutalanı, güneyinde Uzunkuyu, Zeytinler, Kuzeydoğusunda Barbaros ve Kuzeyinde de Kadıovacık kırsal yerleşimleri yer almaktadır. Yerleşimin batısında Çakalyuvası Tepesi (243 m.), kuzeybatısında Yumru Tepesi, kuzeydoğusunda Değirmentepe (170 m.), doğusunda verimli Birgi Ovası ve Birgi ovasının doğusunda da Canavardağ yer almaktadır. Birgi Ovası Barbaros Ovası içinde yer almaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Birgi kırsal yerleşimi coğrafi konumu

3. TARİHSEL GELİŞİM

Birgi, tarihi İyonya bölgesinde yer almakta olup, geçmişte "küçük çevrili alan" anlamına gelen Prygos adıyla anılmıştır (Umar, 1993). Değirmentepe'de yapılan kazılarda bulunan eserler, yerleşimin tarihini MÖ 3000 yılına götürmektedir. Günümüzde, yerleşimde Bizans dönemine ait yapı malzemelerine rastlanmaktadır (Caymaz, 2023). Aydınoğulları döneminde "Birgicek" adıyla bilinen yerleşim (Akın, 1946), 16. yüzyılda Aydın Sancağına bağlı Çeşme Kazasına dâhil olmuş ve haftalık pazarı ile Barbaros Ovası'nın en kalabalık ve tarım faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü yerleşimlerinden olmuştur (Kütükoğlu, 2010).

18. yüzyılda nüfusu azalan Birgi, seyahatnamelerde Urla-Çeşme yolu üzerindeki küçük köylerden biri olarak tanımlanmıştır (Dallaway, 1797). 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında Türk ve Rum nüfusun bir arada yaşadığı bilinmektedir (Dallaway, 1797; Baykara, 1991; Cavid, 2010; Çokona, 2017) (Şekil 2). 1891/1892 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, Birgi, 83 haneli ve 369 nüfuslu bir köy olarak kayıtlıdır (Aydın Vilayeti Salnamesi, 1892). Ancak bu döneme ilişkin detaylı nüfus dağılımı mevcut değildir. CAMS arşivindeki anlatılarda, köyün Rum ve Türk mahallelerine ayrıldığı, Türklerin günümüzdeki yerleşim alanında, Rumların ise Turdalı Mevkii olarak bilinen ve üç yel değirmeninin bulunduğu Değirmentepe'nin eteklerindeki iki katlı ve kiremit çatılı evlerde yaşadığı belirtilmektedir.

"Köy, Hristiyan ve Türk mahalleleri olarak ikiye ayrılmıştı. Hıristiyan sağa, Türk sola düştü. Türk Mahallesi'nin evleri biraz daha yüksekteydi. Türk mahalli bir bloktu, okulu, kafesi ve camisi vardı. Hıristiyan olandan toprak bir yolla ayrılmıştı" (CAMS, 2022).

"Köyün dışında beş dakika kadar güzel bir yol açıldı ve Tourdali evlerinin bulunduğu küçük bir tepeye çıktınız. Toplamda yirmi civarında olurdu. Hıristiyanların yaşadığı bir yerdi. Evlerin üzerinde köyün değirmenleri kanatlarını havada çeviriyordu." (CAMS, 2022).

"Müslümanlar köyün güneyinde, Rumlar ise köyün kuzeyinde yaşıyorlardı." (CAMS, 2022).

Ayrıca, anlatılarda arazi boyunca uzanan üzüm bağları, zeytin, çam, funda ve defne ağaçları ile verimli buğday, arpa ve mısır tarlaları tasvir edilmektedir (CAMS, 2022). Günümüzde Değirmentepe'de üç yel değirmeninin kalıntılarına ve yamaçlarındaki konutların teraslama ve plan izlerine rastlanabilmektedir.

Şekil 3. 20. yüzyıl Osmanlı haritasındaki Birgi yerleşimi (TBMM Kütüphanesi, 1914)

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması sonucunda Rumlar Yunanistan'a göç etmiş, Birgi'ye ise çoğunlukla Selanikli Türk mübadiller yerleşmiştir. Birgi Köyü, önce taşımalı eğitim sistemine geçiş ile ilkokulunun kapatılmasının ardından; 2012 yılında 6360 sayılı yasa kapsamında köy statüsünden mahalle statüsüne geçmiştir (Resmî Gazete, 2012). Bu gelişmeler çocuklu ailelerin azalmasına, yerleşimin nüfusunun giderek yaşlanmasına ve yerleşimin tarih boyunca temel geçim kaynağı olan tarım faaliyetlerinin azalmasına, tarım arazilerinin ve geleneksel yapıların terk edilmesine neden olmuştur.

4. MİRAS ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde Birgi yerleşimin yapılı ve doğal çevresinin miras özellikleri analiz edilecektir. Ayrıca somut olmayan miras değerleri ve yerleşimin miras değerlerini tehdit eden koruma sorunları ele alınacaktır.

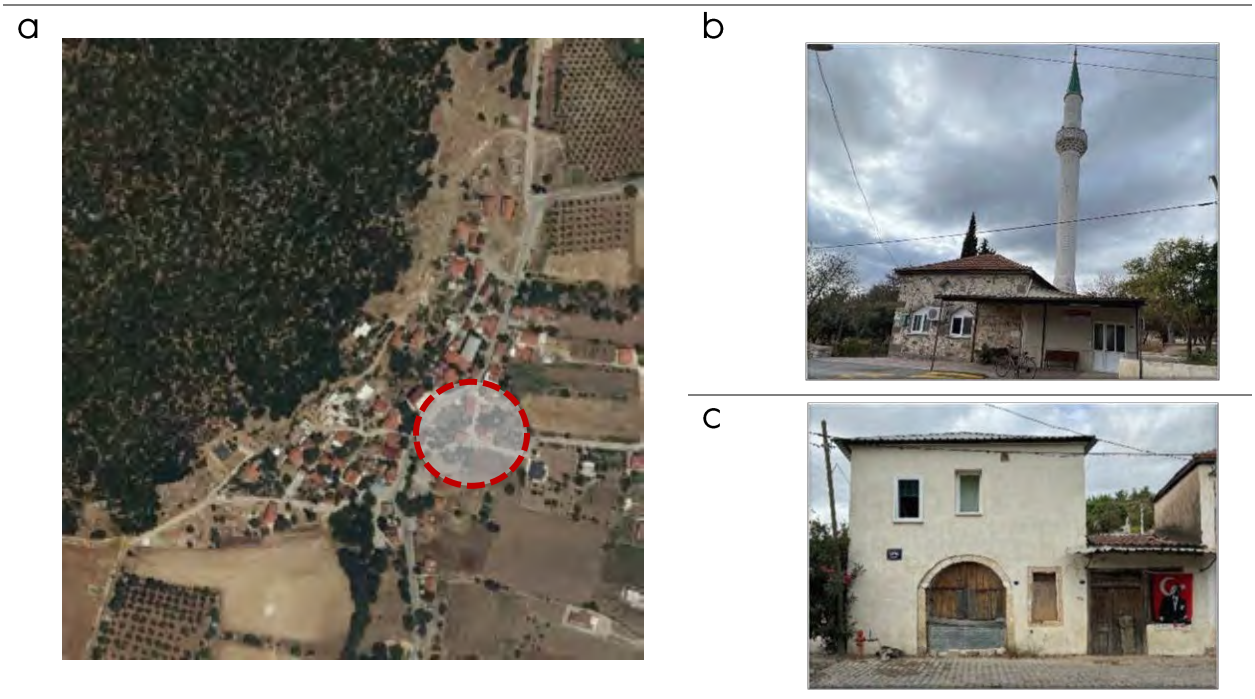
4.1. Yapılı Çevre Mirası

Yerleşimin batı kesiminde, teraslanmış bir yamaç üzerinde konumlanan tarihî konut alanı, topografik özellikler gözetilerek planlanmış ve arazinin sunduğu doğal olanaklardan en verimli şekilde yararlanacak biçimde düzenlenmiştir (Şekil 4). Bu alan, doğu yönünden güneş ışığını alacak ve verimli Birgi Ovası'na hâkim bir manzara sunacak şekilde, eğime uyumlu bir parsel düzeniyle konumlanmıştır.

Şekil 4. Birgi kırsal yerleşimi tarihi konut alanı, 2025

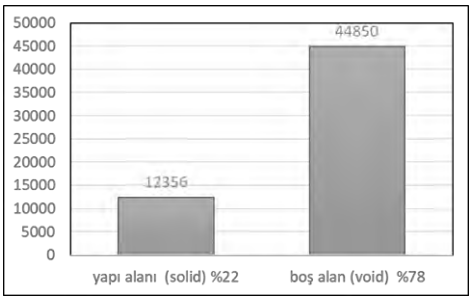
Konut dokusunun sona erdiği düz alanda, dar ve kıvrımlı sokakların kesişiminde yer alan köy meydanı tarih boyunca Birgi'nin toplumsal yaşamının merkezini oluşturmaktadır (Şekil 4a). Meydan çevresinde eski cami, kahvehane, muhtarlık binası, çeşme, eski okul binası ve geleneksel ticari yapılar konumlanmaktadır (Şekil 5 b,c). Anlatılarda meydan "Yaklaşık 10 dönümlük büyük yuvarlak kare. Akşam ve sabah hayvanlar orada toplanıp otlamaya başladılar. Bu meydan Türk köyü olan Pano Pyrgi'yi Hıristiyan köyünden ayırıyordu. İnsanlar yürüyüşe, çocuklar oyun oynamaya gidiyor" şeklinde tariflenmekteydi (CAMS, 2022).

Şekil 5 a) Birgi köy meydanı, (Esri, 2024), b) Birgi Cami, 2023, c) Eski nalbant dükkanı, 2024.

Birgi yerleşim merkezi, çoğunlukla seyrek dokulu bir yerleşim düzenine sahiptir (%78). Açık alanları meyve bahçeleri, yerleşim içindeki tarlalar ve sokaklar oluşturmaktadır. Yapılı çevreyi ise konut, servis yapıları, anıtlar, ticaret ve üretim mekanları oluşturmaktadır (%22) (Şekil 6).

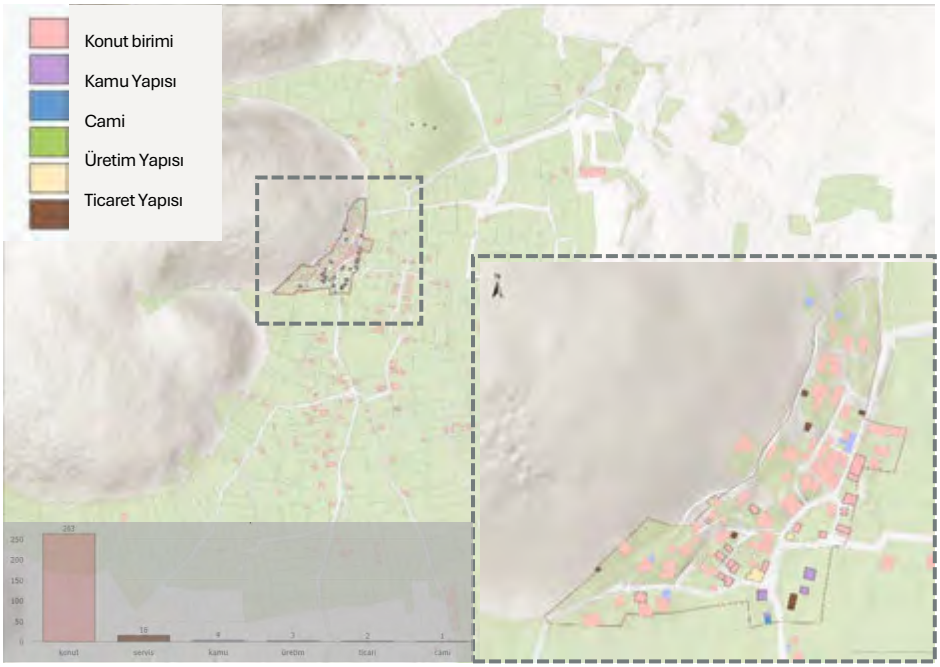

toplam yerleşim alanı	57206 m^2
yapılı alan %22	12356 m^2
boş alan %78	44850 m^2

Şekil 6. Birgi kırsal yerleşimi dolu-boş analizi.

Yapılı çevreyi ağırlıklı olarak konut birimleri oluşturmaktadır. Yerleşim merkezinde konutların yanı sıra, servis yapıları, köy meydanında konumlanan cami, eski okul binası, nalbant dükkânı, köy kahvesi ve çeşme gibi kamusal ve ticari işlevlere sahip yapılar bulunmaktadır. Ayrıca üretim yapısı olarak, yerleşimin dışında konumlanan üç adet yel değirmeni dikkat çekmektedir. (Şekil 7).

Şekil 7. Birgi kırsal yerleşimi kullanım durumu analizi

Tarihi yapılardan yalnızca konutlar, cami ve köy kahvesi günümüzde kullanılmaktadır; bunların dışındaki özgün yapılar işlevsiz durumdadır. Konutların önemli bir bölümü terk edilmiş ya da bakımsızdır. Ancak bazı geleneksel konutlar hâlâ kullanılmakta olup, bu yapılar çoğunlukla köyde yaşayan yaşlı nüfusa aittir.

Geleneksel konutlar, açık ve kapalı alanlardan oluşan, iki katlı yapılardır (Şekil 8a). Konutlar sıkışık bir parsel düzeninde konumlanmaktadırlar (Şekil 8b). Kapalı hacimler dışında kalan açık alanlar avlu olarak tanımlanmakta; bu avlulardan bazılarında özgün taş döşemelere rastlamak mümkündür (Şekil 8c). Ayrıca avlular içerisinde ocak, kümes ve meyve ağaçları gibi kullanım öğeleri de yer almaktadır (Şekil 8c). Yerleşimdeki geleneksel yapılar, yerel malzeme ile moloz taş kullanılarak inşa edilmiş yığma taş yapım sistemi ile oluşturulmuştur. Yapıların büyük bir bölümü sıvalıdır.

Sözlü tarih anlatımlarında konutların sosyal statüye bağlı olarak farklılaştığı belirtilmektedir. Varlıklı ailelere ait evlerin genellikle iki katlı ve kiremit çatılı olduğu; üst katta üç odaya sahip yaşama mekânlarının bulunduğu aktarılmaktadır. Alt katta ise depo, misafir odası ve hayvan barınağı gibi işlevler yer almaktadır. Mutfak çoğu zaman üst katta konumlanmakta; kış aylarında hem yemek pişirme hem de ısınma amacıyla kullanılan şömineler bulunduğu ifade edilmektedir. Buna karşın, yoksul hanelerde mutfak, yatak ve yemek alanlarının tek bir odada toplandığı; tüm gündelik işlevlerin bu çok amaçlı mekânda sürdürüldüğü belirtilmektedir (CAMS, 2022).

Şekil 8. a) Birgi kırsal konutu, 2023 b) Birgi konut dokusu, 2025 c) Geleneksel konut avlularında bulunan servis mekânı ve özgün taş döşeme (Kırcalı, 2019).

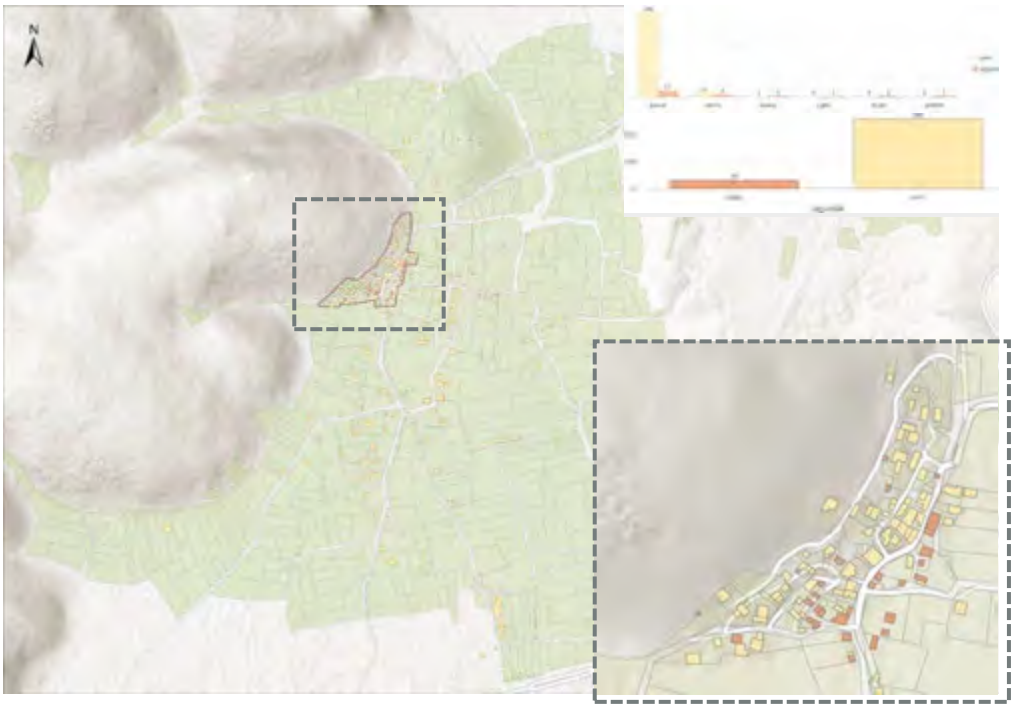
Yerleşimin kuzeyinde yer alan ve daha önceden Rum halkın yaşadığı Değirmentepe'de, üç yel değirmenine ait kalıntılar ile yamaç boyunca uzanan konutlara ait teraslama ve plan izleri hâlâ gözlemlenebilmektedir (Şekil 9). Sözlü anlatımlarda bu alan, *"Rüzgâr savurduğunda, buğday, arpa ve mısırı öğüten üç yel değirmeni vardı"* şeklinde tariflenmektedir (CAMS, 2022). Değirmenlerin alt kotlarında

konumlanan konutların çevresinde tarla ve meyve ağaçlarıyla birlikte, ahırlar ve bazılarına ait kuyular da bulunmaktaydı.

Şekil 9. a) Yerleşimin kuzeyinde yer alan Değirmentepe'deki üç yel değirmenini (Esri, 2024), Değirmentepe'nin en batısında yer alan yer değirmenin kalıntısı, 2023.

Günümüzde yerleşim dokusu yoğun bir yapılaşma baskısıyla karşı karşıyadır. Özellikle köy girişindeki yol boyunca, tarım arazileri yok edilerek inşa edilen betonarme yapılar, yerleşimin tarihî kimliğini tehdit etmektedir. Günümüzde geleneksel dokuyu oluşturan yalnızca 17 adet özgün konut yapısı mevcuttur; bunların büyük bölümü bakımsız durumda olup, bazıları yıkılma riski altındadır. Bu özgün yapıların tamamı köy merkezinde konumlanmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Birgi kırsal yerleşimi özgünlük durumu analizi

4.2. Doğal Çevre Unsurları

Yerleşim, doğrudan Barbaros Ovası içinde konumlanmakta; çevresi tepeler, yamaçlar ve verimli tarım alanlarıyla çevrilidir. Doğal topoğrafya ile uyumlu biçimde gelişen yerleşim hem üretim faaliyetlerini desteklemiş hem de konut alanlarının manzara ve güneşten olabildiğince faydalanmasına olanak sağlanmıştır. Yerleşimi çevreleyen peyzaj, zeytinlikler, tahıl tarlaları ve meyve bahçeleri gibi üretime dayalı tarım alanlarının yanı sıra, Akdeniz bitki örtüsüne özgü ormanlık ve çalılık alanları da içermektedir.

Şekil 11. Birgi kırsal yerleşiminin doğal çevresi, 2025.

Sözlü anlatımlar, yerel florada sandal, defne, funda, karaçalı ve çam türlerinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Tarihsel kaynaklar da bu üretim odaklı yapıyı doğrulamaktadır. 19. yüzyıla ait Osmanlı haritalarında, yerleşimin üzüm bağlarıyla çevrili olduğu gözlenmektedir. Geçmişte batısındaki "Nohut Alanı" ile Birgi ve Barbaros ovalarında tahıl üretiminin gerçekleştiği bilinmektedir (Kütükoğlu, 2010). Sözlü tarih verilerinde bölgenin buğday, arpa ve mısır tarlalarıyla, ayrıca meyve ağaçları ve yüksek kaliteli üzüm bağlarıyla zengin bir tarımsal peyzaja sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan alanlardan biri olan Değirmentepe, doğal ve kültürel çevre bileşenlerinin kesiştiği özgün bir peyzaj birimidir (Şekil 12). Bölgede tespit edilen üç yel değirmeni kalıntısının yanı sıra, teraslanmış konut izleri, ahır yapıları ve su kuyuları, geçmişteki üretim örüntüsünü somutlaştırmaktadır. Sözlü anlatımlar, Değirmentepe'yi rüzgâr gücüyle buğday, arpa ve mısır öğütülen bir üretim merkezi olarak tanımlamaktadır.

Şekil 12. Değirmentepe çevresindeki tarım alanları ve Akdeniz bitki örtüsü, 2023.

Günümüzde tarımsal üretim, sınırlı ölçüde de olsa devam etmekte olup, zeytin, meyve ve tahıl üretimi yerleşimde kalan sınırlı nüfus için temel geçim kaynağını oluşturmaktadır. Ancak artan yapılaşma baskısı, özellikle tarım arazilerinin yapılaşmaya açılması yoluyla hem doğal çevreyi hem de kültürel peyzajın bütünlüğünü tehdit etmektedir.

4.3. Somut Olmayan Kültürel Miras

Birgi, yalnızca fiziksel çevresiyle değil; toplumsal belleği, sözlü kültürü ve sürdürülebilir yaşam pratikleriyle de somut olmayan kültürel miras değerleri barındırmaktadır. Yerleşimde geçmişte yaşamış topluluklara ait anlatılar, geleneksel üretim bilgisi ve yer adları, günümüzde kültürel sürekliliğin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. 20. yüzyılın başına kadar bölgede yaşamış olan Rum nüfusa ait anlatılarda yer alan doğal unsurların izleri, günümüzde hâlâ peyzajda gözlemlenebilmektedir. Yaklaşık yüz yıl önceki yerleşim sakinlerinin anılarında geçen yer adlarının günümüzde hâlen kullanılıyor olması, sözlü kültürün ve toplumsal hafızanın sürdürülebilirliğini göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Birgi kültürel peyzajındaki yer adlarının sürekliliği

Küçük Asya Araştırmaları İnceleme Merkezi (CAMS, 2022).	**Harita Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü**
Kayiadakia	Kayalıdağ Mevkii
Kosalanı	Kuşalanı Mevkii
Dousemedere	Döşemebaşı

Nüfusun azalmasına rağmen sürdürülen sınırlı tarım faaliyetleri, kuşaktan kuşağa aktarılan yerel bilgi birikimi ve üretim yöntemlerinin devam ettiğini göstermektedir. Konut avlularında hâlâ varlığını sürdüren meyve ağaçları, ocak yapıları ve küçük ölçekli hayvancılığa yönelik kümesler, geleneksel yaşam biçiminin izlerini taşımaktadır. Köy meydanındaki camide ibadetin devam etmesi, dinî geleneklerin ve kolektif manevî yaşamın süregeldiğini işaret etmektedir.

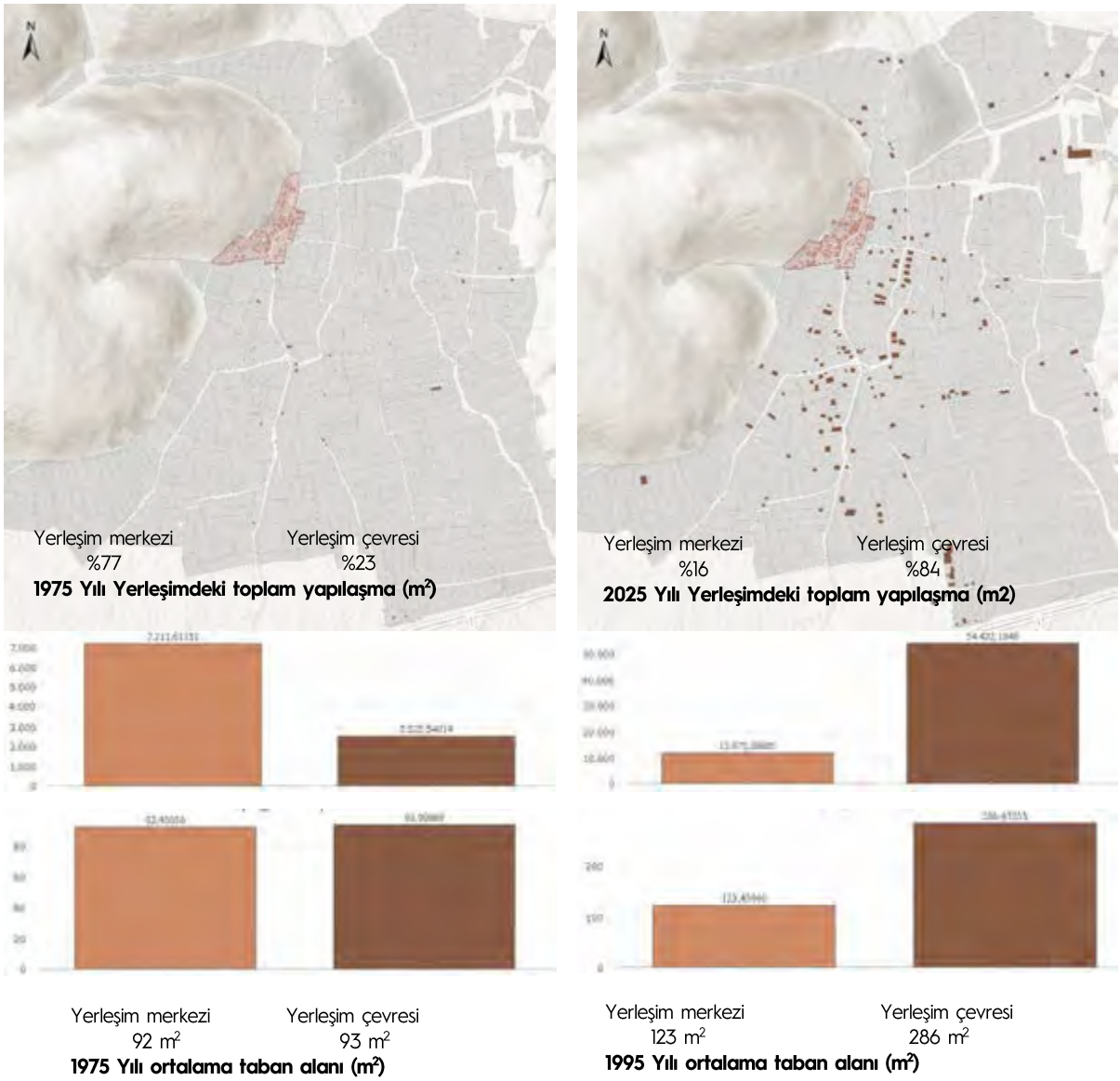
Bunların yanı sıra, köy meydanının günümüzde de sözlü anlatımlarda tariflendiği şekilde insanların bir araya geldiği sosyal etkileşim alanı olarak kullanılmaya devam etmesi, mekânın yalnızca fiziksel değil, kültürel olarak da sürekliliğini göstermektedir.

4.4. Koruma Sorunları

Birgi kırsal yerleşimi hem doğal hem de kültürel miras açısından önemli değerler barındırmasına rağmen, günümüzde çeşitli tehditler ve dönüşüm baskılarıyla karşı karşıyadır. Bunların başında, kontrolsüz yapılaşma, turizm odaklı gelişim, tarımsal faaliyetlerin terk edilmesi ve nüfusun azalmasına bağlı sosyo-kültürel değişim gelmektedir.

Son yıllarda Alaçatı ve Urla'da gözlemlenen turizm merkezli kentsel dönüşüm, Urla-Çeşme yolu üzerindeki diğer tarihî yerleşimlerle birlikte Birgi'yi de doğrudan etkilemeye başlamıştır. Bu dönüşüm, yerleşimde yeni yapılaşma baskısını artırmıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen hava fotoğraflarına ve halihazır haritalara göre oluşturulan haritalara göre 1975 yılında Birgi köyü ve çevresindeki yapıların merkezde yoğunlaştığı

ve çevresinin de tarım alanları ile çevreli olduğu görülmüştür. Ancak günümüzde Birgi köyü ve çevresinde yapı yoğunluğunun arttığı ve tarım alanlarının azaldığı görülmektedir. Yapı yoğunluğunun da son 50 yılda %70 oranında arttığı tespit edilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Birgi kırsal yerleşiminin son 50 yıl içinde yapı yoğunluğu ve yapı taban alanı değişimi analizleri.

Son yıllarda geleneksel olarak eğime uyumlu, küçük ölçekli konut tipolojisinin yerini, daha büyük taban alanına sahip yapılar almıştır. Özellikle köy girişinde, tarım alanlarında ve merkezde betonarme, büyük kütleli daha çok ikincil konut olarak kullanılan yapılar yaygınlaşmıştır. Özgün yerleşim merkezinde ve çevresinde bulunan yapıların taban alanları yaklaşık 93 m2 iken yeni yapıların taban alanları yerleşim merkezinde ortalama 123 m2, yapılaşmanın yoğunlaştığı yerleşimin merkezinin çevresinde 286 m2'dir (Şekil 13). Bu yapılar, topoğrafya ile uyumlu olmayan form ve büyüklükleriyle tarihî dokuya zarar vermektedir.

Bu değişim, sadece fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda kırsal yaşam biçimini ve sosyal dokuyu da olumsuz etkilemektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Birgi'deki niteliksiz yeni yapı örnekleri, 2025.

Yapılaşmanın artıp tarım alanlarının azalması, özellikle zeytinliklerin, tahıl tarım alanlarının, meyve bahçelerinin ve geleneksel üretim alanlarının yapılaşmaya açılması hem geçim kaynaklarını hem de kültürel peyzaj bütünlüğünü tehdit etmektedir.

Nüfusun yaşlanması ve genç nüfusun göçü, somut olmayan kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasını zorlaştırmakta; toplumsal belleğin zayıflamasına yol açmaktadır. Köyde yaşayan sınırlı sayıda ailenin büyük kısmı yaşlı bireylerden oluşmakta; geleneksel üretim bilgisi, ritüeller ve sosyal pratikler bu nedenle sürekliliğini kaybetme riski altındadır.

Nüfusun azalmasına bağlı olarak terk edilmiş yapılardaki artış, fiziksel bozulmaların hızlanmasına neden olmakta ve yapıların korunabilirliğini azaltmakta ve yok olma sürecini hızlandırmaktadır. Bu durum yapılı çevrenin bütünlüğünü tehdit etmektedir. Aynı zamanda, mevcut özgün yapıların onarım ve bakım süreçlerinde yetkinlik, mali kaynak ve denetim eksikliğinden kaynaklandığı düşünülen niteliksiz müdahaleler gözlenmektedir.

5. DEĞERLENDİRME

Birgi yerleşimi, çok katmanlı tarihî geçmişi, özgün konut dokusu, tarımsal üretim alanları, doğal çevresi ve kolektif hafızada yaşayan somut olmayan miras unsurlarıyla, kırsal mirasın fiziksel ve kültürel bütünlüğünü yansıtan örneklerden biridir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, yerleşimin hem yapılı hem de doğal çevresiyle güçlü bir etkileşim içinde, nesiller boyunca sürdürülen yaşam pratikleriyle ortaya çıktığını desteklemektedir.

Somut miras unsurları arasında, özgün yerleşim dokusunu yansıtan tarihî konut yapıları, konut avluları, meyve ağaçlarıyla çevrili bahçeler, köy meydanındaki anıtsal ve ticari yapılar ile ibadetin hâlâ sürdürüldüğü cami yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Değirmentepe'deki tarihî yel değirmeni kalıntıları ve eski yerleşime ait temel duvarları, geçmişteki üretim biçimlerinin ve tarihsel yerleşim dokusunun günümüze ulaşan izleridir.

Ancak, niteliksiz ve plansız yeni yapılaşmaların artması; özgün dokuyla kütle, malzeme ve mimari özellikler açısından uyum göstermeyen yapıların çoğalması, tarihî yapıların terk edilmesine ve buna bağlı olarak koruma sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu durum, yerleşimin yapılı çevresinin bütünlüğünü ve özgün karakterini ciddi biçimde tehdit etmektedir.

Doğal çevre bileşenleri olan tarım alanları, Akdeniz bitki örtüsü ve topoğrafya ile uyumlu yerleşim örüntüsü, kırsal yaşamın sürekliliği açısından vazgeçilmez unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak günümüzde bu doğal çevrenin peyzaj bütünlüğü, yapılaşma baskıları ve arazi kullanımındaki dönüşümler nedeniyle ciddi biçimde tehdit altındadır. Özellikle tarih boyunca bölgenin temel geçim kaynaklarından biri olan zeytinliklerin yapılaşmaya açılması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir kayıp anlamı taşımaktadır.

Somut olmayan kültürel miras bağlamında ise, geçmişteki çok kültürlü yaşamın izlerinin sözlü anlatımlarda hâlâ canlı biçimde yer alması; geleneksel yer adlarının ve üretim pratiklerinin günümüzde de kullanılmaya devam etmesi, Birgi'de toplumsal belleğin ve kültürel sürekliliğin korunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, nüfusun yaşlanması, göç nedeniyle nüfusun azalması ve sosyo-ekonomik dönüşümler bu sürekliliği tehdit etmekte; bilgi aktarımı ve kolektif hafızanın devamlılığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Birgi yerleşimi; kırsal yaşamın izlerini taşıyan değerli bir kültürel peyzaj alanı olmakla birlikte, somut ve somut olmayan miras değerlerini kaybetme tehlikesi altındadır. Bu durum, yalnızca yapı ölçeğinde değil, yerleşim ölçeğinde çok boyutlu koruma stratejilerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Koruma süreçlerinin sadece fiziksel yapıları değil; tarımsal üretimi, doğal çevreyi, toplumsal hafızayı ve kırsal kimliği birlikte değerlendiren bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, İzmir'in Urla ilçesine bağlı Birgi yerleşiminin kırsal mirasını hem yapılı hem de doğal çevre bileşenleriyle birlikte değerlendirmeyi ve bu değerlere yönelik bütüncül koruma stratejileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yapılan mekânsal analizler ve sözlü tarih verileri doğrultusunda, Birgi'nin tarihî katmanları, geleneksel konut dokusu, tarımsal üretim alanları ve sözlü kültürel birikimiyle özgün ve korunmaya değer bir kırsal peyzaj sunduğu ortaya konmuştur.

Birgi yerleşiminin sahip olduğu tüm özgün değerlerin, karşı karşıya olduğu tehditler dikkate alınarak, bütüncül bir koruma yaklaşımıyla ele alınması gerekmektedir. Bu koruma yaklaşımı yalnızca yapılı çevreyi değil; aynı zamanda geleneksel üretim biçimlerini, doğal çevreyi ve toplumsal belleği birlikte korumayı hedeflemelidir. Bu bağlamda, Birgi'ye yönelik geliştirilecek koruma stratejilerinde, yapılı ve doğal çevre bileşenlerini bir arada değerlendiren bir yaklaşım olması önemlidir.

Öncelikle kırsal yerleşimlere ilişkin koruma, tescil ve yasal düzenleme çalışmalarının; peyzaj, yerleşim ve tek yapı ölçeğinde bütüncül bir yaklaşımla ve ivedilikle başlatılması gerekmektedir. Bu kapsamda, koruma sınırlarının belirlenmesi, yapıların koruma durumlarının tespit edilmesi ve mevcut özgün yapıların tarihi yapı koruma prensiplerine uygun biçimde onarımı, yenilenmesi ve düzenli bakımının sağlanması temel öncelik olmalıdır. Bununla birlikte, yeni yapılaşmaların yerleşimin geleneksel dokusu, doğal topoğrafyası ve mimari

ölçeğiyle uyumlu olması gözetilmeli; özellikle tarım alanlarının yapılaşmaya açılması engellenerek kırsal peyzajın bütünlüğü korunmalıdır.

Bu çalışmada olduğu gibi, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı planlama ve düzenli izleme, tarihî kırsal yerleşimlerin korunmasında etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yerleşim ölçeğinde yapılan mekânsal analizlerin devam ettirilmesi, yapı stoğunun durumu, yapılaşma baskısı ve tarımsal alan kullanımları gibi verilerin düzenli olarak izlenmesi, koruma stratejileri belirleme sürecinde veri temelli politika üretme olanağı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, yerel halkın koruma süreçlerine aktif biçimde dâhil edilmesi, bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi, korumanın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Ek olarak, yerel anlatılar, geleneksel üretim bilgisi, sosyal yaşam pratikleri ve yer adları gibi kültürel verilerin belgelenmesi ve dijital arşivler aracılığıyla erişime açılması, kırsal hafızanın sürekliliğine katkı sağlayacaktır.

Tarım alanlarının korunarak yeniden üretime kazandırılması hem yerel ekonomi hem de kültürel peyzajın sürekliliği açısından önemlidir. Tarım faaliyetlerinin desteklenmesi, genç nüfusun kırsal yerleşimlerde yaşamasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Birgi, sahip olduğu değerlerle kırsal mirasın tüm unsurlarını barındıran; ancak turizm odaklı dönüşümün bir yansıması sonucu oluşan yeni yapılaşma baskısı nedeniyle tehdit altında olan bir yerleşimdir. Bu çalışma, Birgi kırsal yerleşimi örneği üzerinden, kırsal alanlara yönelik koruma çalışmalarının fiziksel, doğal ve kültürel boyutları birlikte değerlendiren bütüncül ve sürdürülebilir yaklaşımlarla ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

7. KAYNAKÇA

Akın, H. (1947). Aydınoğulları tarihi hakkında bir araştırma. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5(1), 91-100.

Aydın Vilayeti Salnamesi. (1307/1892). Aydın Vilayet Salnamesi: Cilt II (Mali 1307) (Haz. Sadiye Tutsak, Transkripsiyon). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Baykara, T. (1991). Türk devrinde Urla kazası (1080-1980). Ege Üniversitesi-Fon Saymanlığı.

Cavid, İ. (2010). Aydın vilayet salnamesi R. 1307/H. 1308. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Caymaz, T. (2023). Barbaros Plain: The junction of old and new roads on the Urla Peninsula. Arkeoloji Dergisi, 2(31), 23-47.

COE (1973) "Resolution (73) 3 on Rural Revival Policies in the Balance Between Town and Country", Council of Europe, 19 January 1973. [online] https://search.coe.int/cm/Pages/result_details. aspx?ObjectId=09000016804fd2f1 [Erişim Tarihi: 17.10.2024]

Council of Europe. (1989). Recommendation No. R (89) 6 on the protection and enhancement of the rural architectural heritage. https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016804cc8c2%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]} [Erişim Tarihi: 15.03.2025]

Çokona, A. (2016). 20. yüzyıl başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum yerleşimleri. Literatür Yayınları.

Dallaway, J. (1797). Constantinople ancient et moderne with excursions to the shores and islands of the Archipelago and to the Troad. T. Bensley.
CEMAT. (2003). European rural heritage observation guide. Council of Europe. https://rm.coe.int/0900001680928702 [Erişim Tarihi: 11.04.2025]
CAMS (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi). (n.d.). Pyrgi_F1_p.51-60.
Esri USGS (2024) "World Topographic Map", [map] 1/1000000.
Harita Genel Müdürlüğü. (1975). İzmir ili, Urla ilçesi ve Birgi, Nohutalanı çevresi tarihî hava fotoğrafı [Hava fotoğrafı]. Harita Genel Müdürlüğü Arşivi.
ICOMOS. (1999). Charter on the built vernacular heritage. Presented at the 12th ICOMOS General Assembly, Jalisco, Mexico, October 17–23. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/vernacular_e.pdf [Erişim Tarihi: 11.04.2025]
Kırcalı, Ç. (2019). Urla bölgesi kırsal mimari mirasının karakteristikleri ve koruma sorunları (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
Kütükoğlu, M. S. (2010). XVI. asırda Çeşme kazasının sosyal ve iktisadî yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Resmî Gazete. (2012, 6 Aralık). On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (Sayı: 28489). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm
TBMM Kütüphanesi. (1914). İzmir [Harita]. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu. http://hdl.handle.net/11543/3308 [Erişim Tarihi: 02.11.2024]
Umar, B. (1993). Türkiye'deki tarihsel adlar. İstanbul.
Teşekkür
Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Horizon 2020 araştırma ve yenilik programı kapsamında Avrupa Araştırma Konseyi'nden (ERC) fon alan bir projenin parçasıdır (950178 sayılı Hibe Anlaşması).
Kasım 2023 tarihli arazi çalışmasındaki değerli katkılarından dolayı Y. Mimar Beylem Doğa Tabur'a içten teşekkürlerimi sunarım.

KIRSAL TARİHİ YERLEŞİMLERDE GELENEKSEL EKOLOJİK MİMARİ: ANTAKYA VAKIFLI KÖYÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

47

Elif UĞURLU[1], Murat TUTKUN[2], Merve TUTKUN[3]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı/Mimarlık Bölümü, elifugurlu1329@gmail.com.
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü/Restorasyon Ana Bilim Dalı, m_tutkun@ktu.edu.tr.
[3] Karadeniz Teknik Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü/Mimarlık Ana Bilim Dalı, mervetutkun@ktu.edu.tr.

ÖZET

Hatay ili Samandağ ilçesine bağlı Vakıflı Köyü; Musa Dağı'nın eteklerinde, 150 metre rakımda yer alan, plansız ve dağınık bir yerleşim düzenine sahip küçük bir kırsal yerleşimdir. Zengin doğal kaynaklarla çevrili olan köyde, geleneksel taş malzeme ve yığma teknikle inşa edilmiş, Ermeni mimari özelliklerini yansıtan konutlar bulunmaktadır. Köydeki geleneksel konutlar, 2023 yılında meydana gelen deprem felaketinden etkilenmiş ve bazı yapılar hasar görmüştür. Buna ek olarak, ekonomik zorluklar ile malzeme ve usta eksikliği gibi sorunlar, restorasyon ve bakım çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Yerleşkede bulunan konutların güncel ihtiyaçlara cevap verememesi de yapıların dönüşüm ve bozulma riskini artırmaktadır. Bu çalışma, geleneksel özellikleri ile ön plana çıkan bir Ermeni köyü olan Hatay-Antakya Vakıflı Köyü'nde, kırsal geleneksel konutların mekânsal düzenini, malzeme kullanımını, ekolojik özelliklerini ve korunma durumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Köydeki konutların kültürel miras değerleri ve korunma sorunları değerlendirilmiş; elde edilen bulgular, ekolojik ve mimari sürdürülebilirlik perspektifinde tartışılmıştır. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırma yaklaşımına dayanmaktadır ve dört temel aşamadan oluşmaktadır: Literatür Taraması ve Arşiv Çalışmaları: Kırsal ekolojik mimari, geleneksel konut tipolojileri ve kültürel miras yönetimiyle ilgili ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar incelenmiştir. Saha Çalışmaları ve Dokümantasyon: Yerinde yapılan gözlemlerle köydeki konutların mevcut fiziksel durumu analiz edilmiş; yapı tipolojileri, malzeme kullanımı ve mekânsal organizasyon açısından değerlendirilmiştir. Uzman ve Yerel Halk Görüşmeleri: Mimari restorasyon uzmanları, yerel yönetimler ve köy halkı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek, bölgedeki koruma sorunları, yapıların dönüşüm süreçleri ve ekolojik sürdürülebilirlik potansiyelleri hakkında bilgi toplanmıştır. Veri Analizi ve Değerlendirme: Toplanan veriler değerlendirilerek kırsal ekolojik mimari, kültürel miras yönetimi ve sürdürülebilir koruma bağlamında incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Vakıflı Köyü'ndeki geleneksel konutların ekolojik ve kültürel değerlerini sürdürülebilir kılmak için restorasyon, yeniden işlevlendirme ve ekolojik turizm önerileri geliştirilmiştir. Fiziksel koruma önlemlerinin yanı sıra, köy

kooperatifleri aracılığıyla sosyal dayanışmayı teşvik etmek ve kırsal alanların eko-turizm potansiyelini değerlendirmek amacı ile, kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayabilecek stratejiler ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay – Antakya Vakıflı köyü, kırsal mimari, kültürel miras, mimari koruma, restorasyon.

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Geleneksel kırsal konutlar, yalnızca barınma işlevi görmekle kalmayıp; toplumların tarihsel birikimi, kültürel yaşam biçimleri ve çevreyle kurduğu ilişkileri yansıtan önemli mimari örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konutlar; özellikle doğal malzeme kullanımı, iklime uyumlu yapım teknikleri ve mekânsal organizasyon açısından ekolojik mimari ilkelerle örtüşmektedir (Özbay, 2023).

Günümüzde kırsal mimari miras; hızlı yapılaşma, göç, doğal afetler ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle büyük ölçüde tehdit altındadır. Türkiye'de bu tehditlere rağmen özgünlüğünü koruyabilen nadir örneklerden biri olan Vakıflı Köyü, geleneksel taş yığma konutları ve sosyo-kültürel yapısıyla dikkat çekmektedir. Vakıflı Köyü'nün yerleşim dokusu ve konut mimarisi, sadece fiziksel özellikleriyle değil, aynı zamanda yerel ustalık geleneği ve yaşam kültürünün sürdürülebilirliği açısından da önem taşımaktadır (Uğurlu, 2021).

Bu çalışma, Vakıflı Köyü'ndeki geleneksel konutların mekânsal, yapısal ve ekolojik özelliklerini belgelemeyi; bu yapıların korunabilirliği ve yeniden işlevlendirme olanaklarını tartışarak, sürdürülebilir kırsal mimari bağlamında çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

1.2. Vakıflı Köyü'nün Özgün Karakteri ve Seçilme Gerekçesi

Hatay ili Samandağ ilçesine bağlı Vakıflı Köyü, Türkiye'de hâlen Ermeni nüfusunun yaşadığı tek köy olarak çokkültürlü sosyal yapısıyla dikkat çekmektedir (Bozkır, 2022). Musa Dağı'nın eteklerinde yer alan köy; plansız, organik yerleşim düzeni ve doğal taş kullanımıyla inşa edilmiş geleneksel konutlarıyla özgün bir kırsal mimari örneği sunmaktadır (Uğurlu, 2021).

Köy, aynı zamanda tarih boyunca farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşadığı Hatay bölgesinin çokkültürlü ve hoşgörülü geleneğinin bir yansımasıdır (Yazoğlu & İmamoğlu, 2009). Bu özelliğiyle Vakıflı Köyü hem mimari hem de toplumsal bakımdan korunması gereken nadir kırsal miras alanlarından biridir.

1.3. Araştırma Problemi ve Soruları

Vakıflı Köyü'nün geleneksel konutları, günümüzde artan yapısal bozulmalar, işlevsel yetersizlikler ve çevresel tehditler nedeniyle kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Aynı zamanda, 6 Şubat 2023 depremleriyle birlikte köydeki bazı yapılar hasar görmüş, bu da kırılgan miras alanlarının dayanıklılığı konusunu gündeme taşımıştır. Buna ek olarak; ekonomik zorluklar, geleneksel yapı malzemelerine erişimde yaşanan güçlükler

ve usta eksikliği gibi saha temelli sorunlar, koruma ve onarım süreçlerini daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu durum, mevcut konutların güncel yaşam ihtiyaçlarına cevap verememesi ve dönüşüm riskinin artmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- Vakıflı Köyü'ndeki geleneksel konutlar, günümüz sosyo-ekonomik ve çevresel koşullarda nasıl korunabilir ve sürdürülebilir hale getirilebilir?
- Bu yapıların mekânsal ve ekolojik özellikleri, sürdürülebilir kırsal yaşam pratikleri ile nasıl bütünleştirilebilir?
- Deprem gibi afetler sonrası bu kırılgan kırsal miras alanlarında ne tür koruma ve yeniden işlevlendirme stratejileri geliştirilebilir?

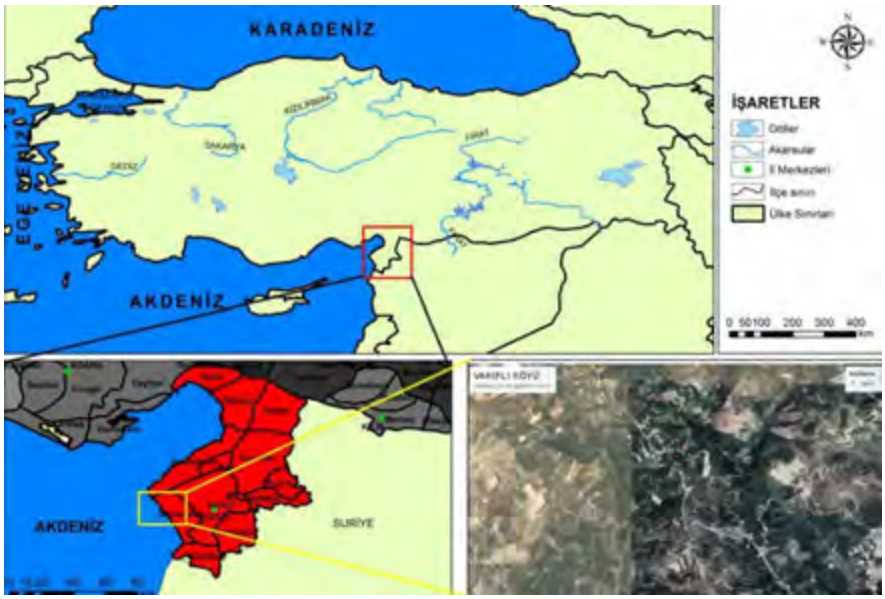
2. TARİHİ VE COĞRAFİ BAĞLAM

2.1. Coğrafi Konum ve Doğal Özellikler

Vakıflı Köyü, Hatay ilinin Samandağ ilçesine bağlı olup Musa Dağı'nın güney yamaçlarında, Akdeniz'e bakan bir konumda yer almaktadır (Sürmeli, 2019; Özbay, 2023; Uğurlu, 2021). Deniz seviyesinden yaklaşık 150 metre yükseklikte bulunan köy, Akdeniz ikliminin etkisi altındadır; yazları sıcak ve kurak, kışları ılıman ve yağışlı geçmektedir (Sürmeli, 2019; Uğurlu, 2021).

Köy, zengin bitki örtüsü ve doğal kaynaklarıyla dikkat çekmekte olup; defne, zeytin, incir ve dut gibi Akdeniz florasına özgü ağaç türleri doğal çevrede yoğun şekilde gözlemlenmektedir (Özbay, 2023). Toprak yapısı bazalt ve kalker tabakaları üzerine kuruludur ve bu durum geleneksel yapı malzemesi seçiminde etkili olmuştur. Özellikle yerel taşların kullanımı, Vakıflı Köyü'nde mimari kimliğin temelini oluşturmuştur (Sürmeli, 2019; Uğurlu, 2021).

Engebeli arazi yapısı, yerleşim dokusunun plansız ve organik gelişmesine neden olmuş; bu durum köyün özgün sokak dokusu ve avlulu ev tipolojileri üzerinde doğrudan etkili olmuştur (Uğurlu, 2021).

Şekil 1. Araştırma Alanının Lokasyon Haritası (Aksoy, 2018).

Şekil 2. Vakıflı Köyü Hava Fotoğrafı (Sürmeli, 2019).

2.2. Tarihi Arka Plan

Hatay bölgesi tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Seleukoslar tarafından kurulan Antiocheia (Antakya) şehri, Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir idari ve dini merkez olmuştur (Özbay, 2023).

Vakıflı Köyü'nün kuruluşu ise; Osmanlı dönemine, yaklaşık 18. yüzyıl sonlarına dayanmaktadır (Uğurlu 2021; Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Monografik çalışmalara göre, köyün kuruluşu Osmanlı idaresinin bölgedeki Ermeni cemaatlerinin yerleşimini teşvik etmesiyle gerçekleşmiş ve köy halkı, vakıf statüsünde mülkiyet yapıları etrafında bir araya gelmiştir (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

1915 yılı Ermeni Tehciri sırasında Musa Dağı'ndaki diğer Ermeni köyleri gibi Vakıflı Köyü de önemli bir direniş noktası olmuştur (Sürmeli, 2019). Bu süreçte büyük bir kısmı Lübnan'a göç etmek zorunda kalan Ermeni topluluklarından farklı olarak, Vakıflı Köyü halkı topraklarında kalmış ve kültürel varlıklarını korumayı başarmıştır. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla birlikte Vakıflı Köyü, Türkiye sınırları içinde kalan tek Ermeni köyü olarak önem kazanmıştır (Uğurlu, 2021).

Köyde bulunan Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Kilisesi gibi yapılar, sadece dini kimlik açısından değil, tarihsel süreklilik açısından da kültürel bir simge niteliğindedir (Uğurlu, 2021).

2.3. Sosyo-Ekonomik Yapı ve Kültürel Dinamikler

Vakıflı Köyü'nün sosyal yapısı, geleneksel Ermeni kimliğini koruma ve dayanışmacı yaşam tarzı etrafında şekillenmiştir (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Köy halkının temel ekonomik faaliyetleri tarıma dayalıdır; özellikle organik portakal ve zeytin üretimi ön plana çıkmaktadır (Sürmeli, 2019).

Yapılan araştırmalar, köyde yerel yapı ustalarının ve taş işçiliği geleneğinin nesilden nesile aktarıldığını göstermektedir. Yöredeki yapı terminolojisi ve inşaat teknikleri, bölgedeki uzun süreli kültürel devamlılığı belgeleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Özbay, 2023).
Buna göre, Vakıflı Köyü'nde yapı ustalarının geliştirdiği özgün terminoloji ve inşa gelenekleri, yalnızca mimari değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir kimlik inşasının da taşıyıcısıdır.

3. VAKIFLI KÖYÜ'NDE GELENEKSEL KIRSAL KONUT MİMARİSİ

Vakıflı Köyü'nün geleneksel konut mimarisi; köyün coğrafi konumu, tarihsel gelişimi ve kültürel dokusunun etkisiyle şekillenmiş, yerel malzemelerin kullanımına dayalı özgün bir yapı karakteri ortaya koymuştur. Samandağ bölgesindeki diğer kırsal yerleşimlerle benzerlikler taşımasına karşın, Vakıflı Köyü'nde özellikle taş yığma yapı tekniği ve mekânsal organizasyon özgün bir kimlik yaratmıştır (Uğurlu, 2021; Özbay, 2023).

Köyde konutların yerleşim düzeni, topografyaya uyumlu bir şekilde gelişmiş olup, evler yamaç eğimlerine paralel olarak yerleştirilmiştir. Evlerin yönlenişinde, iklim koşulları belirleyici olmuş; yapılar genellikle güneye veya güneydoğuya yönlendirilerek doğal ışık ve rüzgârdan maksimum fayda sağlanmıştır (Doğru (Bayazit) vd., 1966). Geleneksel konutlar, genellikle vadiye bakan yarı kapalı bir mekâna açılmaktadır. Alt ve üst katlar arasındaki geçiş ise; her katta yer alan livanlar arasında yükselmekte olan bir merdiven aracılığıyla sağlanmaktadır (Uğurlu, 2021).

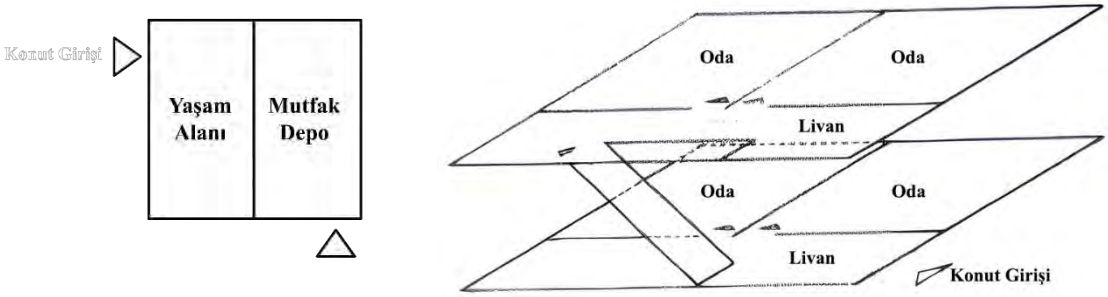

Şekil 3. Vakıflı Köyü Avlulu ve Livanlı Konut Tipolojisi Örnekleri (Yazar'ın Arşivinden)

Yapı malzemesi olarak çevreden temin edilen taş, kerpiç, ahşap ve toprak kullanılmıştır. Konutların duvarları çoğunlukla 50 cm kalınlığında yığma taştan inşa edilmiş, harç olarak ise; toprak ve saman karışımı tercih edilmiştir. İç ve dış yüzeylerde yerel toprakla yapılan sıva uygulamaları hem estetik hem de iklimsel koruma işlevi görmüştür (Doğru (Bayazit) vd., 1966; Özbay, 2023). Çatılarda ise; beşik çatılar tercih edilmiş, üzerleri alaturka kiremitlerle kaplanmıştır (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Mekânsal planlamada, konutlar çoğunlukla iki odalıdır: bir oturma/yatma odası ve bir mutfak alanı yer almaktadır. Odalar arasında sabit bir kapı bulunmamakta, mekânlar perde veya basit geçiş boşlukları ile birbirine bağlanmaktadır. Pencereler küçük boyutlarda ve camsızdır; ahşap kapaklar ile kapatılarak iklim koşullarına karşı koruma sağlanmıştır. Isıtma ise; oturma alanında yer alan küçük bir çukurda yakılan mangal kömürü ile sağlanmaktadır, bacasız bir sistem tercih edilmiştir (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Konutların büyüklüğü, aile yapısına ve ekonomik olanaklara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dar gelirli ailelerde ortalama 1-2 odalı küçük yapılar bulunurken, orta gelirli ailelerde avlulu ve birden fazla hacimli konutlar gözlemlenmektedir (Uğurlu, 2021; Sürmeli, 2021). Köyde konut yapımında bireysel üretim ön planda olup, yapı ustaları köy içinden ya da yakın çevreden temin edilmiştir (Özbay, 2023; Uğurlu, 2021).

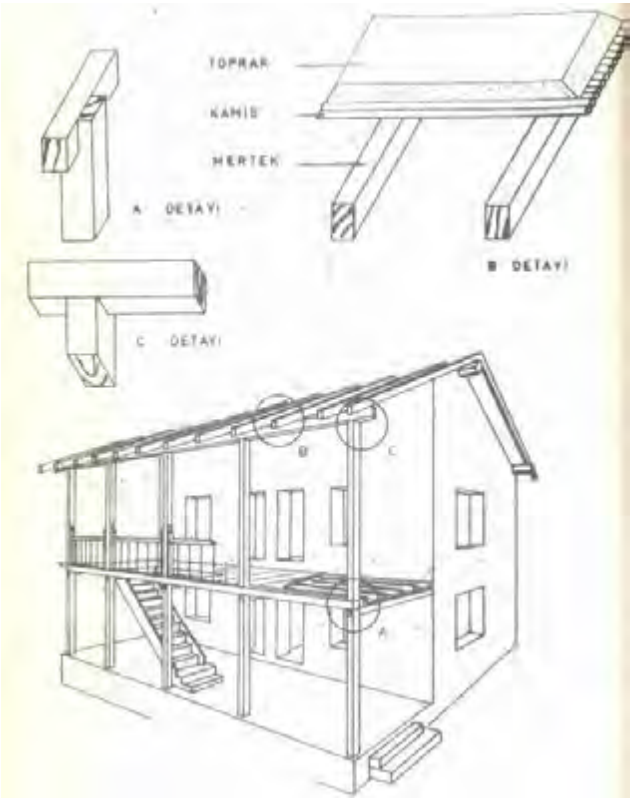

Şekil 4. Dar Gelire Sahip ve Orta Ya Da Yüksek Gelire Sahip Olan Ailelerin Konut-Mekân İlişkisi (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Vakıflı Köyü konutlarında, fizyolojik ihtiyaçlara cevap veren düzenlemeler oldukça sınırlıdır. Gün ışığından faydalanma oranı düşüktür; odalarda küçük ebatlı pencereler bulunmakta ve havalandırma sınırlı seviyededir. Su kullanımı için genellikle evlerin yakınında sarnıçlar veya yağmur suyu toplama sistemleri kullanılmıştır (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Ayrıca konutlarda sosyal hayatı destekleyen küçük dış mekân düzenlemeleri de dikkate değerdir. Avlu kullanımı, hem günlük yaşamın bir parçası olmuş hem de aile içi etkinliklerin mekânsal merkezi haline gelmiştir (Uğurlu, 2021; Sürmeli, 2021). Avlularda tarımsal üretim için küçük bahçeler, hayvan barınakları veya açık mutfak alanları gibi işlevlere de yer verilmiştir (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

1960'lı yıllarda yapılan saha araştırmaları, Vakıflı Köyü'nde mevcut konutların büyük bölümünün geleneksel inşaat tekniklerine sadık kalarak inşa edildiğini; ancak ekonomik zorluklar nedeniyle konutların bakım ve onarımlarında aksamalar yaşandığını ortaya koymuştur (Doğru (Bayazit) vd., 1966; Bozkır, 2013). Özellikle deprem, toprak kayması gibi doğal afetler köyde zaman zaman fiziksel kayıplara yol açmış ve bazı konutların tamamen yıkılmasına neden olmuştur (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

Sonuç olarak, Vakıflı Köyü geleneksel konut mimarisi hem çevresel koşullar hem de sosyo-kültürel yapı ile sıkı bir ilişki içindedir. Yerel malzemenin ustaca kullanımı, yalın ama işlevsel mekânsal organizasyon ve aile yaşamı odaklı yerleşim biçimi, köy mimarisinin temel karakterini oluşturmaktadır. Vakıflı Köyü örneği, kırsal Türkiye konut kültürünün özgün bir yansıması olmasının yanı sıra, Ermeni kökenli bir topluluğun mekâna kimlik kazandırmadaki etkisini de açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 5. Vakıflı Köyü Örnek Konut Tipolojisi (Doğru (Bayazit) vd., 1966).

4. EKOLOJİK MİMARİ ÖZELLİKLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK POTANSİYELİ

Vakıflı Köyü'nde bulunan geleneksel konutlar, çevresel koşullara uyum sağlayan yapı anlayışı ve yerel malzeme kullanımı ile ekolojik mimarinin dikkat çekici örneklerini oluşturmaktadır. Yapılan saha gözlemleri ve elde edilen araştırma bulguları, köydeki yapıların çevreyle uyumlu tasarım prensipleri doğrultusunda şekillendiğini ve inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Bölgede yaygın olarak kullanılan yerel taş malzeme hem yapısal dayanıklılık hem de iklimsel konfor açısından önemli işlevler üstlenmektedir. Özellikle kalın taş duvarların yaz mevsiminde iç mekân sıcaklığını düşürdüğü, kış aylarında ise; ısı kaybını önleyerek konfor sağladığı gözlemlenmiştir. Bu pasif iklimlendirme yaklaşımı, günümüz sürdürülebilir tasarım anlayışlarıyla örtüşen bir özellik taşımaktadır.

Köyün yerleşim düzeni, arazinin doğal topoğrafyasına uyumlu biçimde gelişmiş olup, doğal eğime zarar vermeden organik bir yapılaşma sergilemektedir. Ayrıca, evlere bitişik küçük ölçekli avlu bahçeleri, kendi kendine yetebilen tarımsal üretimi destekleyerek sürdürülebilir yaşam pratiklerinin günümüze taşındığını göstermektedir. Bu uygulamalar, Vakıflı Köyü'nün ekolojik sürdürülebilirlik potansiyelini güçlendiren başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.

Öte yandan, son dönemlerde artan malzeme temin zorlukları ve usta eksikliği, geleneksel yapı tekniklerinin devamlılığını tehdit eden önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle 2023 yılında yaşanan deprem felaketinin ardından birçok yapıda gözlemlenen hasarlar, kırılgan kırsal miras alanlarında afet risk yönetimi yaklaşımlarının önemini bir kez daha gündeme getirmiştir.

Vakıflı Köyü'nün mevcut değerlerinin sürdürülebilir bir koruma vizyonuyla ele alınması; yalnızca fiziksel yapıların korunmasını değil, aynı zamanda geleneksel yapı bilgisinin belgelenerek gelecek nesillere aktarılmasını ve ekolojik turizm gibi alternatif kullanım modellerinin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda yürütülecek restorasyon ve yeniden işlevlendirme çalışmaları, mekânsal özgünlüğü koruyarak, doğayla uyumlu yaşam kültürünün devamlılığını da desteklemelidir.

Sonuç olarak Vakıflı Köyü, çevre ile dengeli bir yaşam biçiminin hem mimari hem de sosyal açıdan nasıl sürdürülebileceğine dair önemli ipuçları sunmakta; kırsal miras alanlarında sürdürülebilir koruma stratejileri geliştirilmesine yönelik değerli bir örnek teşkil etmektedir.

5. 2023 DEPREMLERİ SONRASI FİZİKSEL VE SOSYAL DEĞİŞİMLER

2023 yılında Hatay merkezli olarak meydana gelen depremler, Vakıflı Köyü'nün hem fiziksel dokusunda hem de sosyal yapısında belirgin değişimlere sebep olmuştur. İlk depremlerin ardından köy genelinde büyük çaplı bir hasar oluşmamışken, özellikle 20 Şubat'ta yaşanan ikinci büyük sarsıntı, geleneksel taş konutlar ve dini yapılar üzerinde ciddi tahribata yol açmıştır. Yığma taş tekniğiyle inşa edilmiş olan yapıların yüksek sismik risk karşısında yeterli dayanıklılığı gösterememesi sonucu, bazı evler tamamen,

bazıları ise; kısmen yıkılmıştır. Yapılan gözlemler, Vakıflı Köyü'ndeki evlerin yaklaşık yarısının ağır hasar aldığını ortaya koymaktadır (URL-1).

Köyün kültürel sembollerinden biri olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin dış ve iç cephesi ile kubbesinde yapısal bozulmalar meydana gelmiştir. Çan kulesi ise; yıkılmıştır. Bununla birlikte, köyün narenciye bahçeleri gibi geçim kaynakları da toprak kaymaları ve zemin deformasyonları nedeniyle zarar görmüş, bu durum ekonomik sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemiştir (URL-6).

Depremin yalnızca fiziksel etkileriyle sınırlı kalmadığı, sosyal yaşam üzerinde de kalıcı izler bıraktığı görülmektedir. Özellikle çocuklar ve yaşlı bireylerde oluşan travmatik etkiler nedeniyle, bir kısmı geçici süreyle İstanbul vb. gibi daha güvenli bölgelere tahliye edilmiştir. Vakıflı Köyü Kadın Kooperatifi gibi yerel inisiyatifler ise; afet sonrasında köy yaşamını yeniden canlandırma sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kadınların öncülüğünde yürütülen üretim çalışmaları hem dayanışma kültürünü güçlendirmiş hem de toplumsal direncin sürekliliğini desteklemiştir (URL-5).

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Vakıflı Köyü sakinleri kültürel kimliklerini ve yaşam biçimlerini koruma konusundaki kararlılıklarını sürdürmektedir. Özgün taş mimarinin ve çokkültürlü sosyal yapının korunarak gelecek kuşaklara aktarılması yönündeki çabalar, yalnızca Vakıflı Köyü için değil, bölgedeki tüm tarihi yerleşimler için büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte devlet kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve vakıf desteklerinin birleşerek köyün yeniden ihyasında belirleyici olduğu gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, Vakıflı Köyü'nde 2023 depremleri sonrası yaşanan fiziksel ve sosyal dönüşümler, kırsal tarihi yerleşimlerin afetlere karşı dayanıklılığının artırılması gerektiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Geleneksel yapıların korunmasının yalnızca fiziksel restorasyonla sınırlı kalmaması; aynı zamanda toplumsal hafızanın, yerel dayanışma ağlarının ve kültürel sürekliliğin de güçlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Vakıflı Köyü örneği, kırılgan kırsal miras alanlarında bütüncül bir koruma yaklaşımının gerekliliğini vurgulayan özgün bir model oluşturmaktadır.

Şekil 6. Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin 2023 Depremleri Öncesi Hali (Yazar'ın Arşivinden)

Şekil 7. Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin 2023 Depremleri Sonrası Hali (URL-2, URL-3).

Şekil 8. Vakıflı Köyü Geleneksel Konut Örneğinin 2023 Depremleri Öncesi Hali (Yazar'ın Arşivinden)

Şekil 9. Vakıflı Köyü Geleneksel Konut Örneğinin 2023 Depremleri Öncesi Hali (Yazar'ın Arşivinden)

Şekil 10. Vakıflı Köyü Geleneksel Konut Örneklerinin 2023 Depremleri Sonrası Hali (URL-4)

Şekil 11. Vakıflı Köyü Geleneksel Konut Örneğinin 2023 Depremleri Sonrası Hali (URL-1)

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamında, Hatay ili Samandağ ilçesinde yer alan Vakıflı Köyü'ndeki geleneksel konutların mekânsal organizasyonu, yapım teknikleri, malzeme kullanımı, ekolojik nitelikleri ve korunma durumları detaylı biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular hem fiziksel çevre hem de sosyo-kültürel yapı açısından kırsal mimari mirasın karşı karşıya olduğu tehditleri ve sürdürülebilir koruma olanaklarını çok boyutlu bir şekilde ortaya koymaktadır.

6.1. Mimari ve Mekânsal Bulgular

Vakıflı Köyü'nde incelenen geleneksel konutlar, doğal topoğrafya ve iklim koşullarıyla uyum içinde, taş yığma yapı sistemine dayalı olarak inşa edilmiştir. Yerel halkla gerçekleştirilen görüşmelerde, bu uyumun yalnızca bir zorunluluk değil; aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan bir yerel bilgi birikimi olduğu vurgulanmıştır. Yerleşim düzeni, arazinin eğimine paralel biçimde gelişmiş; avlulu ve livanlı konut tipleri köyün mimari dokusuna özgün bir karakter kazandırmıştır. Köyün ileri yaştaki bireyleri, bu konut kurgusunun sosyal etkileşimi güçlendirdiğini ve nesiller arası iletişimi kolaylaştırdığını ifade etmiştir. İç mekân düzenlemelerinde havalandırma ve gün ışığına erişimin sınırlı olduğu gözlemlenmiş; ancak yapıların güney ve güneydoğu yönlerine yerleştirilmesi sayesinde pasif iklimlendirme açısından avantaj sağlandığı belirlenmiştir.

6.2. Ekolojik ve Sürdürülebilirlik Değerlendirmesi

Köydeki geleneksel yapılar, doğal arazi yapısına zarar vermeden yerleştirilmiş olup, inşa süreçlerinde yerel ve dönüştürülebilir malzemelerin tercih edilmesi ile çevreye duyarlı bir yapı anlayışı benimsenmiştir. Avlulu yaşam düzeni ise, sürdürülebilir kırsal yaşamın geçmişten günümüze aktarılan önemli bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Özellikle kadın katılımcılarla yapılan görüşmelerde, evlere bitişik küçük ölçekli bahçelerin yalnızca tarım faaliyetleri açısından değil, aynı zamanda gıda temini ve hane ekonomisinin desteklenmesi yönünden de kritik bir rol üstlendiği dile getirilmiştir. Bu öğeler, günümüz ekolojik mimarlık yaklaşımlarına kırsal bağlamdan anlamlı ve özgün katkılar sunmaktadır.

6.3. Deprem Sonrası Dönüşüm ve Kırılganlık

6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen ve ardından gelen artçı sarsıntılar, Vakıflı Köyü'nde ciddi düzeyde yapısal zarara neden olmuştur. Özellikle ikinci büyük depremin ardından, bazı yapıların tamamen kullanılamaz hâle geldiği ve bunun köydeki günlük yaşamı ciddi biçimde aksattığı, halk tarafından dile getirilmiştir. Travmatik etkilerin en çok çocuklar ve yaşlı bireyler üzerinde hissedildiği, bu nedenle bazı ailelerin geçici olarak köy dışına taşınmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Köyde faaliyet gösteren Kadın Kooperatifi üyeleri, afet sonrası dönemde üretim süreçlerini yeniden şekillendirerek dayanışma temelli sosyal ağları güçlendirdiklerini ve böylelikle toplumsal dayanıklılığın korunmasına katkı sunduklarını aktarmışlardır.

6.4. Koruma, Yeniden İşlevlendirme ve Turizm Potansiyeli

Vakıflı Köyü'ndeki geleneksel yapı stokunun bir kısmı, işlevsellikten uzaklaşmış ve kullanım dışı kalma riskiyle karşı karşıyadır. Bu durum, restorasyon ve yeniden işlevlendirme uygulamalarının kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır. Geleneksel konutların; eko-turizm, kültürel üretim mekânları veya yerel el sanatları atölyeleri gibi alternatif kullanım senaryoları çerçevesinde değerlendirilmesi hem ekonomik sürdürülebilirliği hem de fiziksel yapının korunmasını destekleyecek stratejik bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu çerçevede geliştirilecek koruma modellerinin, yalnızca fiziksel mirası değil; aynı zamanda yerel halkın bilgi ve deneyimlerini, yaşam pratiklerini ve kimlik temsillerini de içeren katılımcı bir koruma anlayışına dayanması önem arz etmektedir. Böylelikle Vakıflı Köyü örneği, kırsal kültürel miras alanlarının yalnızca

korunması değil, aynı zamanda güncel toplumsal ve ekonomik yapılarla bütünleştirilerek sürdürülebilirliğinin sağlanabileceği bir model olarak değerlendirilebilecektir.

7. SONUÇ

Bu çalışma, Vakıflı Köyü'nün geleneksel konut mimarisini ekolojik, mekânsal ve kültürel açılardan incelemiş ve kırsal mirasın korunmasına yönelik bütüncül bir değerlendirme sunmuştur. Yapılar, çevreyle uyumlu planlama, yerel malzeme kullanımı ve pasif iklimlendirme özellikleri ile ekolojik mimarinin başarılı örneklerini yansıtmaktadır. Ancak 2023 depremleriyle ortaya çıkan yapısal hasarlar, bu mirasın kırılganlığını açıkça ortaya koymuştur.

Malzeme temini, usta eksikliği ve yapısal yetersizlikler, geleneksel yapıların sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu durum, koruma politikalarının fiziksel restorasyonun ötesine geçerek, yerel halkın bilgi ve yaşam pratiğini de kapsaması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Vakıflı Köyü örneği; kırsal alanda mimari mirasın sadece korunarak değil, aynı zamanda yeniden işlevlendirilerek ve toplumsal katılımla desteklenerek yaşatılabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda köy, sürdürülebilir kırsal koruma yaklaşımları için model teşkil etmektedir.

8. KAYNAKÇA

Aksoy, S. (2018). Türkiye'nin Tek Ermeni Köyü Vakıflı Köyü (Hatay-Samandağ) Üzerine Bir Toplumsal Coğrafya Araştırması, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.

Bozkır, M. E. (2013). Samandağ Vakıflı Köyünün Dünü Bugünü, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay.

Bozkır, M. E. (2022). Türkiye'deki Tek Ermeni Köyü Samandağ Vakıflı Köyü'nün Sosyo Ekonomik Durumu, Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 5(1).

Doğru (Bayazit), N., Sencer, M., Sencer, O., Sey, Y. & Yücel, A. (1966). Bir Köy Monografisi: Vakıflı Köyü. Samandağ Bölgesi Köy Araştırmaları, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yapı Araştırma Kurumu, İstanbul.

Özbay, E. (2023). Hatay-Aşağı Asi Havzası Kırsal Mimarisinde Yapı Ustaları, Gelenekleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Araştırma, Sanat Tarihi Yıllığı-Journal of Art History, 32, ss.389-429.

Sürmeli, B. S. (2019). Hatay Musa Dağı Kırsal Yerleşimleri ve Geleneksel Konutların Korunması İçin Öneriler, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Uğurlu, E. (2021). Antakya Geleneksel Evleri ile Vakıflı Köyü Geleneksel Evlerinin Karşılaştırılması, Toros Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Yazoğlu, R. & İmamoğlu, T. (2009). Hatay ve Yöresindeki Dinsel Çeşitlilik ve Hoşgörü Ortamının Felsefi Bir Tahlili, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (32).

URL-1: Vakıflı Köyü 2023 Depremleri Sonrası Hasar Durumu, Erişim Tarihi: 01.05.2025. https://www.salom.com.tr/haber/125685/turkiyenin-tek-ermeni-koyu-de-depremde-hasar-gordu

URL-2: Vakıflı Köyü Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi 2023 Depremleri Sonrası Hali, Erişim Tarihi: 01.05.2025. https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/2502202311

URL-3: Vakıflı Köyü Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi 2023 Depremleri Sonrası Hali, Erişim Tarihi: 01.05.2025. https://www.milliyet.com.tr/gundem/vakifli-son-depremde-buyuk-hasar-gordu-6909571
URL-4: Vakıflı Köyü Geleneksel Konut Örneklerinin 2023 Depremleri Sonrası Hali, Erişim Tarihi: 01.05.2025. https://www.gercekgundem.com/guncel/turkiyenin-son-ermeni-koyu-hatay-depreminde-ciddi-hasar-aldi-son-deprem-benim-en-cok-umudumu-kirdi-413022
URL-5: Vakıflı Köyü 2023 Depremleri Sonrası Hali, Erişim Tarihi: 01.05.2025. https://bianet.org/haber/son-ermeni-koyu-vakifli-kadinlariyla-ayakta-291299
URL-6: Vakıflı Köyü Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi 2023 Depremleri Sonrası Hasar Durumu, Erişim Tarihi: 01.05.2025. https://www.hatayekspres.com/ermeni-koyu-vakifli-da-yasam-suruyor/127029/

48

ILISU BARAJI'NIN KIRSAL YERLEŞİMLERDE YOL AÇTIĞI MORFOLOJİK DÖNÜŞÜMLERİN ENTROPİ TEMELLİ ANALİZİ: ÇELTİKBAŞI KÖYÜ ÖRNEĞİ

Esra BAYAZIT[1], Esra ŞIRKI[2]

[1] Siirt Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, esra.bayazit@siirt.edu.tr.
[2] Siirt Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, esra.yavic@siirt.edu.tr.

ÖZET

Küresel ölçekte artan çevresel, mekânsal ve toplumsal krizler, yerleşimlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmekte; özellikle kırsal alanlarda mekânsal süreklilik ve kültürel bütünlük üzerinde kalıcı kırılmalara yol açmaktadır. Bu bağlamda büyük ölçekli altyapı projeleri yalnızca fiziki çevreyi dönüştürmekle kalmamakta, aynı zamanda kırsal yerleşimlerin sosyo-kültürel yapısını, üretim ilişkilerini ve yaşam pratiklerini de etkilemektedir. Türkiye'nin en büyük hidroelektrik projelerinden biri olan Ilısu Barajı, yaklaşık 200 yerleşim yerini doğrudan etkileyerek zorunlu göçe neden olmuş ve ekolojik, sosyal ve morfolojik düzeyde ciddi süreksizlikler yaratmıştır. Bu çalışma, baraj nedeniyle tamamen sular altında kalan Siirt iline bağlı Çeltikbaşı Köyü'nü örneklem olarak ele almakta; kırsal morfolojideki dönüşümü Gri Seviye Eş Oluşum Matrisi (GLCM) tabanlı dört temel parametre (entropi, kontrast, enerji ve homojenlik) üzerinden değerlendirmektedir. 2018 (baraj öncesi) ve 2025 (baraj sonrası) yıllarına ait uydu görüntüleriyle yapılan analizlerde, entropi ve kontrast değerlerinin arttığı; enerji ve homojenliğin ise azaldığı belirlenmiştir. Entropi ve kontrasttaki artış, yeni yerleşim dokusunun daha karmaşık ve parçalı hale geldiğini gösterirken; düşen enerji ve homojenlik değerleri, mekânsal sürekliliğin zayıfladığını ortaya koymaktadır. Geleneksel kırsal dokudan kopuş, doğal çeşitliliğin ve mekânsal hafızanın kaybı anlamına gelmektedir. Çalışma ayrıca, Cernea'nın IRR modeli ve Scudder'ın evre modeline teorik referansla sosyo-mekânsal dönüşüm sürecini bağlamsallaştırmakta; ancak bu modellerin hipotezlerini doğrudan test etmemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Entropi, glcm analizi, ılısu barajı, kırsal morfoloji, yeniden yerleşim*

1. GİRİŞ

Baraj projeleri, su kaynaklarının yönetimi, enerji üretimi ve sulama gibi çok yönlü işlevleriyle uzun süredir kalkınma politikalarının temel araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu projelerin mekân üzerindeki etkileri çoğu zaman yalnızca ekonomik çıktılar üzerinden ele alınmakta; oysa barajlar, özellikle kırsal bölgelerde yerleşim örüntülerinin morfolojik yapısını, tarımsal üretim sistemlerini ve sosyo-kültürel yapıyı dönüştürmektedir (Scudder, 2005; Sönmez, 2012; Cernea ve McDowell, 2000). Yeniden yerleşim süreçleri, yalnızca fiziksel taşınmayı değil; aynı zamanda kırsal yaşamın organik gelişimini, mekânsal hafızayı ve topluluk yapısını da kesintiye uğratan çok boyutlu müdahalelerdir (Tilt vd., 2009; Vanclay, 2017; Terminski, 2013).

Türkiye'de son yıllarda hayata geçirilen en büyük hidroelektrik projelerden biri olan Ilısu Barajı, özellikle Dicle Nehri havzasındaki kırsal yerleşimler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Siirt, Batman, Mardin ve Şırnak illerinde yaklaşık 200 yerleşim birimi tamamen ya da kısmen sular altında kalmış; bu yerleşimlerde yaşayan halk, hak sahipliği kapsamında farklı morfolojik ve sosyal koşullara sahip yeni alanlara yerleştirilmiştir (Aslan ve Öner, 2023). Hasankeyf örneğinde yapılan akademik çalışmalar, bu yeniden yerleşimlerin yalnızca konut değil, aynı zamanda geçim biçimleri, üretim sistemleri ve mekânsal kimlik üzerinde belirleyici sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Şırkı, 2022).

Bu bağlamda, Siirt ili Kurtalan ilçesine bağlı Çeltikbaşı Köyü, Ilısu Barajı projesinin doğrudan etkilediği kırsal yerleşimlerden biridir. Barajın inşasıyla birlikte köy tamamen boşaltılmış, köy halkı yaklaşık 820 metre mesafede farklı topoğrafyaya ve planlama sistemine sahip bir yeni yerleşime taşınmıştır. Eski köy, organik yerleşim örüntüsüne sahip, tarım ve hayvancılığa dayalı geçim sistemlerinin sürdürüldüğü, doğal dokuyla bütünleşmiş bir yapıya sahipken; yeni köy daha düzenli ama parçalı, daha mühendislik temelli ama morfolojik süreksizlikler taşıyan bir planla inşa edilmiştir. Bu dönüşüm, kırsal yerleşim hafızasının ve sosyo-mekânsal sürekliliğin kaybına işaret etmektedir (Cernea ve McDowell, 2000; Wang vd., 2023).

Çalışma kapsamında, Ilısu Barajı'nın Çeltikbaşı Köyü üzerindeki morfolojik etkileri, entropi ve Gri-Seviye Eş Oluşum Matrisi (GLCM) tabanlı metriklerle değerlendirilmiştir. Entropi, yerleşim alanlarındaki düzensizlik ve çeşitlilik düzeyini ölçerken; GLCM parametreleri olan kontrast, homojenlik ve enerji, kırsal dokunun mekânsal karakterini nicel olarak ortaya koymaktadır (Haralick vd., 1973; Baraldi ve Parmiggiani, 1995; Cheng vd., 2001; Özkan, 2016; Özkan vd., 2023; Tsallis, 2022). Bu yöntemler, özellikle doğal gelişim süreciyle oluşmuş yerleşim örüntüleri ile planlı yeni yerleşim alanları arasındaki farkları karşılaştırmalı olarak analiz etmede güçlü araçlar sunmaktadır (Soh & Tsatsoulis, 1999).

Bu çalışmada, 2018 (baraj öncesi) ve 2025 (baraj sonrası) dönemlerine ait yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri üzerinden GLCM parametreleri hesaplanmış ve iki farklı yerleşim dokusu, sayısal ölçütler aracılığıyla karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler, yalnızca fiziksel yapının değişimini değil, aynı zamanda dokusal süreklilik kaybı, mekânsal homojenleşme ve entropik karmaşıklık artışı gibi dönüşüm biçimlerini de açıklamaktadır.

Araştırma soruları şunlardır:

- Ilısu Barajı'nın inşası, Çeltikbaşı Köyü'nün mekânsal morfolojisinde ne tür bir dönüşüme yol açmıştır?
- Baraj öncesi ve sonrası yerleşim dokuları arasında, entropi parametresi açısından ne tür farklar gözlemlenmektedir?
- Entropi ve GLCM tabanlı diğer metrikler (kontrast, enerji, homojenlik) temelli analizler, kırsal yerleşim dönüşümünü nicel ve karşılaştırmalı biçimde değerlendirmede ne ölçüde etkilidir?

1.1. Literatür Taraması

Büyük ölçekli baraj projeleri, tarih boyunca su yönetimi, enerji üretimi ve kırsal kalkınma gibi amaçlarla uygulanmış olsa da bu projelerin yarattığı mekânsal, sosyal ve kültürel dönüşümler çok boyutlu etkiler üretmektedir. Özellikle kırsal yerleşim alanlarında, baraj yapımı yalnızca fiziksel yer değiştirmeye değil, aynı zamanda sosyo-mekânsal kopuşlara, kültürel hafıza kaybına ve kır morfolojisinin bozulmasına neden olmaktadır (Scudder, 2012; Cernea ve McDowell, 2000).

Scudder (2005), büyük ölçekli barajların yalnızca yeniden yerleşim değil, aynı zamanda toplulukların yapısal çözülmesi ve mekânsal hafızanın kaybı gibi geri döndürülemez etkiler doğurduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Cernea'nın geliştirdiği IRR modeli (2000), yerinden edilen toplulukların yalnızca ekonomik değil, sosyal sermaye, kimlik ve aidiyet gibi değerlerini de kaybettiklerini belirtir. Bu bağlamda, Ilısu Barajı gibi projelerin kırsal alanda doğurduğu mekânsal dönüşümler, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel süreklilik ve topluluk yapısında kırılmalar anlamına gelmektedir (Vanclay, 2017; Terminski, 2013). Türkiye bağlamında, özellikle Hasankeyf gibi yerleşimlerde yapılan çalışmalar (Şırkı, 2022) barajların sosyo-mekânsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne sermektedir. Bu dönüşüm süreçlerinde yeni yerleşimlerin planlı olmasına rağmen topografyaya uyumsuz, kültürel hafızadan kopuk ve mekânsal olarak ayrık yapılar taşıdığı gözlemlenmiştir.

Bu tür dönüşümlerin sayısal ve görsel analizlerle desteklenmesi amacıyla mekânsal çözümleme araçlarına başvurulmaktadır. Özellikle entropi ve GLCM gibi görüntü işleme teknikleri, yerleşim örüntülerindeki düzen, düzensizlik, homojenlik ve kontrast gibi morfolojik özelliklerin analizinde sıkça kullanılmaktadır (Haralick vd., 1973; Baraldi ve Parmiggiani, 1995).

Shannon'un (1948) geliştirdiği bilgi entropisi kavramı, mekânın düzensizlik düzeyini ölçmek için etkili bir araç haline gelmiştir. Entropi analizleri, yerleşimlerin organik ya da yapay karakterlerini nicel olarak değerlendirmede yaygın olarak kullanılmakta; özellikle kırsal ve kentsel morfolojide mekânsal süreklilik ve çeşitlilik ilişkilerini ortaya koymaktadır (Batty, 2005; Tsallis, 2022). Haralick ve arkadaşlarının (1973) GLCM temelli tekstür analizi yöntemi, mekânın dokusal özelliklerini belirleyerek entropi, enerji, kontrast ve homojenlik gibi metriklerle dönüşüm eğilimlerini sayısallaştırmaktadır (Özkan, 2016; Özkan vd., 2023).

Herold vd., (2003) ve Bostancı (2008) gibi çalışmalar da uzaktan algılama ve görüntü işleme yöntemlerinin kentleşme, arazi kullanım değişimi ve kırsal morfolojik dönüşüm analizinde başarılı sonuçlar sunduğunu ortaya koymuştur. Yeni yerleşim alanlarında artan kontrast ve entropi değerleri, yapı-açık alan ayrımının

belirginleştiğini; enerji ve homojenlikteki düşüş ise parçalı, kopuk ve plansal bütünlükten uzak morfolojik yapılar üretildiğini göstermektedir (Collado ve Potangaroa, 2023; Wang vd., 2023).

Özetle literatür, baraj sonrası yeniden yerleşim projelerinin fiziksel düzlemde planlı gözükse de kırsal dokunun organik yapısını yeniden üretmekte başarısız olduğunu; bu durumun da mekânsal süreksizlik, sosyal kopuş ve kültürel bellek kaybı gibi çok katmanlı sorunları beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, mekânsal planlama süreçlerinde yalnızca fiziksel veriler değil, aynı zamanda kültürel-toplumsal verilerin de dikkate alınması gerekmektedir.

2. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın yöntemsel çerçevesi, entropi analizi ile Haralick sonrası tekstür parametrelerinin birlikte kullanımına dayanmaktadır. GLCM tabanlı analizler, mekânsal dokunun nicel olarak değerlendirilmesini sağlarken; entropi analizi bu dokunun düzensizlik ve karmaşıklık düzeyini ortaya koymaktadır (Haralick vd., 1973; Gonzalez ve Woods, 2017; Shannon ve Weaver, 1949). Haralick'in GLCM temelli tekstür analiz yöntemi, görüntü işleme literatüründe mekânın dokusal özelliklerini sayısal olarak değerlendirmek amacıyla yaygın biçimde kullanılmaktadır (Özkan et al., 2023). Bu yöntem, özellikle uzamsal örüntülerin belirlenmesi ve düzen–düzensizlik gibi morfolojik niteliklerin karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesinde etkin bir araç sunmaktadır.

Bunun yanında, araştırma kapsamında eski Çeltikbaşı Köyü'ne ait arşiv fotoğraflarına ulaşılmış, yeni yerleşim alanına ait güncel görseller toplanmış ve yeni köy muhtarı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, tekstür ölçümlerinden elde edilen mekânsal düzensizlik ve homojenleşme verileri, insan algısı ölçeğinde değerlendirilebilmiş; sayısal analizlerin yerel gözlem ve kullanıcı deneyimiyle desteklenmesi mümkün olmuştur. Nitel veriler, morfolojik dönüşümün sadece sayısal boyutunu değil, aynı zamanda kır hafızası, mekânsal aidiyet ve yer algısı gibi kavramlar açısından da yorumlanmasına katkı sağlamıştır.

2.1. Materyal

Bu çalışmanın materyalini, Ilısu Barajı'nın inşası sonucunda tamamen sular altında kaldığı Şekil 1'de gösterilen Çeltikbaşı Köyü oluşturmaktadır. Siirt ilinin Kurtalan ilçesine bağlı olan köy, baraj öncesinde kırsal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu, tarıma dayalı geçim biçimlerinin sürdürüldüğü, geleneksel yapılı çevresiyle öne çıkan bir yerleşimdir. Coğrafi olarak Siirt il merkezine 60 km, Kurtalan ilçe merkezine ise yaklaşık 30 km uzaklıkta konumlanan köy, 508 m rakıma sahiptir (Siirt İl Özel İdaresi, 2021).

Şekil 1. Çalışma alanı Çeltikbaşı Köyü Ilısu Barajı (Google Haritalar, 2025)

Köyün yerleşim örüntüsü baraj öncesi dönemde yeni kırsal yerleşim alanına kıyasla daha organik, plansız ve topografyaya uyumlu bir yapı sergilemekteydi (Şekil 2 ve Şekil 3). Tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağı olarak sürdürülmekte; özellikle üzümcülük, sebze üretimi ve küçükbaş hayvancılık yaygın olarak yapılmaktaydı. Bu ekonomik yapı, köyün hem mekânsal hem de sosyal organizasyonunu şekillendirmekteydi.

Şekil. 2 Çeltikbaşı Köyü baraj öncesi (2018),

Şekil. 3 Baraj sonrası (2025) (Google Earth, 2025)

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre köyün nüfusu 2008 yılında 271 iken, baraj yapım süreciyle birlikte düşüş göstererek 2019 yılında 239 kişiye gerilemiştir (TÜİK,

2019). Bu azalma, köyün su altında kalacağına ilişkin gelişmelerin ortaya çıkmasıyla başlayan göç hareketlerine işaret etmektedir.

Baraj projesi kapsamında inşa edilen yeni yerleşim alanı, eski köy merkezine yaklaşık 820 metre uzaklıkta konumlandırılmıştır. Yeni köy muhtarı ile yapılan görüşmelerde, eski yerleşimde halkın büyük bölümünün tarım ve hayvancılıkla geçindiği, baraj süreci boyunca hak sahipliği ile ilgili sorunlar nedeniyle birçok ailenin farklı yerlere göç ettiği ve köyde sosyal yapının zayıfladığı belirtilmiştir. Ayrıca, baraj sonrası oluşturulan yeni yerleşim alanının topografik açıdan farklı, daha düzenli bir plana sahip olduğu; ancak eski yerleşimin doğal çevreyle kurduğu ilişki ve geçim pratiklerine uygunluğu açısından daha avantajlı olduğu vurgulanmıştır.

2.2. Metot

Araştırmada, 2018 (baraj öncesi), 2025 (baraj yapım süreci sonrası) yıllarına ait yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri kullanılmıştır. Uydu verileri, mekânsal dokudaki değişimlerin zamansal karşılaştırmalı analizine olanak tanımıştır. Görüntüler Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında raster veri formatına dönüştürülmüş ve standartlaştırılmıştır. Her döneme ait raster veriler üzerinde GLCM tabanlı tekstür (doku) analizleri yapılmıştır. Bu analiz sürecinde eCognition Developer yazılımı kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında, Haralick tarafından tanımlanan temel GLCM parametreleri olan: Entropi (düzensizlik/kargaşa ölçütü), Kontrast (farklılıkların yoğunluğu), Enerji (düzenlilik seviyesi), Homojenlik (benzerlik ve pürüzsüzlük derecesi) değerlendirilmiştir (Haralick vd., 1973; Haralick, 1979; Gray, 2011; Gonzalez ve Woods, 2017).

GLCM hesaplamalarında, her bir raster görüntü için beş yön (0°, 45°, 90°, 135°, tüm açılar) ve 1080 x 1080 piksel uydu verileri alınarak gri ton düzeyleri arasındaki olasılık dağılımları hesaplanmıştır. GLCM matrislerinden elde edilen veriler, mekânsal yapıdaki dokusal değişimlerin yıllar arasındaki farklılıklarını nicel olarak değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan temel analiz formülleri şu şekildedir: (P(i,j): GLCM'deki yoğunluk seviyelerinin normalize edilmiş olasılık değeri. N: Gri seviyelerinin (gray levels) sayısıdır, yani matrisin boyutu) (Shannon ve Weaver 1949; Haralick vd., 1973; Haralick, 1979; Ozdemir vd., 2008; Gray, 2011):

- **Kontrast:** Pikseller arasındaki yoğunluk farklarının ölçüsüdür ve görselin belirgin dokulara sahip olup olmadığını göstermektedir (Eşitlik 1).

$$\sum_{i,j=0}^{N-1} P_{i,j}(i-j)^2 \tag{1}$$

- **Homojenlik:** Pikseller arasındaki yoğunluk benzerliğini ölçer. Daha düşük homojenlik, daha fazla düzensizlik anlamına gelmektedir (Eşitlik 2).

$$\sum_{i,j=0}^{N-1} \frac{P_{i,j}}{1+(i-j)^2} \tag{2}$$

- **Enerji:** Görselin düzenini ve pürüzsüzlüğünü tanımlamaktadır (Eşitlik 3).

$$\sum_{i=1}^{N}\sum_{j=1}^{N}\left(P_{i,j}\right)^2 \quad (3)$$

- **Entropi:** Görselin düzensizliğini ve bilgi yoğunluğunu ölçmektedir. Yüksek entropi değeri, görselin daha karmaşık ve bilgi açısından zengin olduğunu göstermektedir (Eşitlik 4).

$$\sum_{i,j=0}^{N-1} P_{i,j}\left(-lnP_{i,j}\right) \quad (4)$$

3. BULGULAR

Bu çalışmada, Ilısu Barajı'nın inşası öncesi ve sonrası dönemlerde Çeltikbaşı Köyü'nün mekânsal morfolojisinde meydana gelen değişimler, GLCM tabanlı entropi, kontrast, enerji ve homojenlik parametreleri üzerinden analiz edilmiştir. İki zaman dilimini kapsayan (2018 ve 2025) uydu görüntülerinden elde edilen GLCM sonuçları, köy yerleşim dokusunun geçirdiği morfolojik dönüşüm sürecini sayısal olarak ortaya koymaktadır. GLCM analizleri tüm yönlü (0°, 45°, 90°, 135° ve tüm açılar) değerlerinin ortalamaları Tablo 1'de 2018 ve 2025 yıllarına göre GLCM parametreleri değişim grafiği de Şekil 4'te verilmiştir. Bu verilerden genel olarak Entropi ve Kontrast değerlerinin zamanla ciddi şekilde düştüğünü, Enerji ve Homojenlik değerlerinin ise belirgin biçimde arttığı söylenebilmektedir. Bu bulgulara göre;

3.1. Entropi Değerleri Analizi

GLCM entropi parametresi, mekânsal dokunun düzensizlik ve çeşitlilik düzeyini ölçmektedir. Baraj öncesi 2018 yılında ölçülen entropi değeri 11.3537 olarak belirlenmiş, bu da köyün doğal gelişim sürecine bağlı olarak oldukça çeşitli ve organik bir yerleşim örüntüsüne sahip olduğunu göstermiştir. Baraj sonrası 2025 yılına ait entropi değeri ise 12.2515 ile daha yüksek bir seviyede rapor edilmiştir. Bu, yüzeyde karmaşıklık artışı gibi görünse de artışın temel nedeni yeni yerleşim alanlarında yapı yoğunluğunun homojen ama gridal olmayan şekilde dağıtılması, açık alan-yapı ilişkilerinin rastlantısal kalmasıdır. Bu durum, baraj sonrası oluşturulan yeni yerleşim alanlarında planlamanın morfolojik olarak düzenli olsa da çevre ile bütünleşmede zayıf kaldığını ve bu nedenle dokusal entropinin arttığını göstermektedir.

3.2. Entropi Değerleri Analizi

Kontrast değeri, komşu pikseller arasındaki gri seviye farklarını ölçerek dokular arası geçiş yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Baraj öncesi 2018 döneminde kontrast değeri 50.9088, Baraj sonrası 2025 döneminde ise 85.2161 olarak hesaplanmıştır. Bu artış, yeni yerleşim alanlarında sert geçişli, yapı ile açık alan arasında güçlü ayrımlar içeren bir yerleşim düzeni olduğunu ortaya koyar. Baraj sonrası yerleşim deseni, daha yüksek kontrastlı ve parçalı bir yapıya sahiptir.

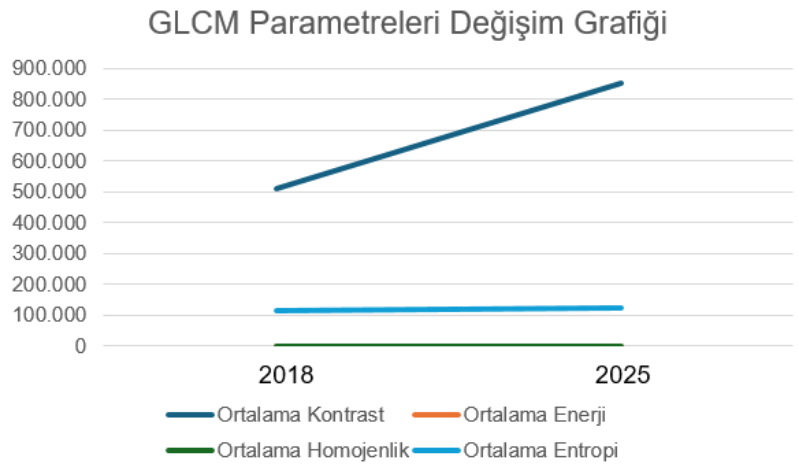
3.3. Enerji Değerleri Analizi

Enerji, piksellerin düzenliliğini ve tekrar eden desenleri ifade eden bir parametredir. Baraj öncesi (2018) için enerji değeri 0.0282, Baraj sonrası (2025) için ise 0.0193 olarak ölçülmüştür. Daha düşük enerji değeri, yeni yerleşim alanında düzensiz tekrarlar, morfolojik açıdan bütünlük eksikliği ve yapılaşma deseninde zayıf tekrar örüntüleri olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, yeni yerleşimin düzenli ama tekrarlayıcı olmayan bir morfolojiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. GLCM sonuçlarının 0°, 45°, 90°, 135° ve tüm açı yönlerinde ortalamaları

Parametre	**Yıl 2018 (Baraj Öncesi)**	**Yıl 2025 (Baraj Sonrası)**	**Değişim Yorumu**
Entropi	11.3537	12.2515	Mekânsal karmaşıklık artmış
Kontrast	50.9088	85.2161	Dokular arası geçiş sertleşmiş
Enerji	0.0282	0.0193	Tekrarlılık ve düzen azalmış
Homojenlik	0.2610	0.2276	Dokusal benzerlik ve bütünlük azalmış

Tablo 1 ve Şekil 4'te gösterilen karşılaştırmalı analiz sonuçları, baraj sonrası oluşturulan yeni yerleşim alanlarının planlı bir düzende yapılaşmış olsa da doğal gelişim sürecinde oluşan kırsal dokunun sürekliliğini sağlayamadığını, hatta mekânsal entegrasyon açısından daha da parçalı ve ayrık bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Şekil 4. Çeltikbaşı Köyü'nün 2018 ve 2025 yıllarına göre GLCM parametreleri değişim grafiği

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, Ilısu Barajı'nın inşası öncesi (2018) ve sonrası (2025) dönemlerde Siirt iline bağlı Çeltikbaşı Köyü'nün mekânsal morfolojisinde meydana gelen değişimleri, GLCM tabanlı dört temel parametre (entropi, kontrast, enerji ve homojenlik) üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, baraj sonrası yeniden yapılandırılan yerleşimlerin görsel olarak planlı olsalar da, kırsal yerleşimlere özgü

doğal çeşitliliği ve organik mekânsal sürekliliği kaybettiklerini ortaya koymaktadır (Shabat & Tapamo, 2014). Bu bulgular, büyük ölçekli altyapı projelerinin kırsal morfoloji üzerindeki etkilerini tartışan uluslararası literatürle (Scudder, 2005; Cernea ve McDowell, 2000; Collado ve Potangaroa, 2023) önemli düzeyde örtüşmektedir.

GLCM analiz sonuçlarına göre, baraj sonrası dönemde entropi ve kontrast değerlerinde belirgin artış gözlemlenmiştir. Yüksek entropi değeri, yerleşim deseninin görsel olarak karmaşıklaştığını, ancak bu karmaşıklığın doğal gelişimden değil, planlı ancak çevreyle zayıf entegre olmuş bir mekânsal organizasyondan kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, Tilt vd., (2009) tarafından tanımlanan yeniden yerleşim projelerinde görülen "yapısal uyumsuzluk" örüntüsünü desteklemektedir. Kontrast değerlerindeki artış da, yeni yerleşimlerde yapı ve açık alanlar arasında sert geçişlerin olduğunu, bu durumun kırsalın geçişli, akışkan ve doğal dokusundan uzaklaştığını göstermektedir.

Buna karşın enerji ve homojenlik değerlerindeki düşüş, yeni yerleşimlerin yapısal tekrar ve süreklilik üretmekte yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. GLCM enerji parametresindeki bu azalma, yerleşim dokusunun tekrarlanan desenler oluşturmadığını, bu nedenle görsel olarak uyumlu bir örüntü sunamadığını göstermektedir. Homojenlikteki düşüş ise yerleşim alanının parçalı, kopuk ve morfolojik süreksizlikler içeren bir yapıya evrildiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, baraj projelerinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel hafıza, mekânsal aidiyet ve yer ile kurulan bağın kaybı gibi daha derin yapısal etkiler yarattığını gösteren literatürle örtüşmektedir (Scudder, 2005; Terminski, 2013).

Özellikle Cernea'nın (2000) IRR (Impoverishment Risks and Reconstruction) modeli, yeniden yerleşim süreçlerinde yalnızca fiziki yoksullaşma değil, sosyal sermaye kaybı, marjinalleşme ve kültürel kırılma gibi çok boyutlu risklerin göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu GLCM temelli bulgular, IRR modelinde tanımlanan marjinalleşme ve sosyal kopuşun, mekânsal düzlemde nasıl biçimlendiğini sayısal olarak göstermektedir.

Sonuç olarak, Ilısu Barajı'nın Çeltikbaşı Köyü özelindeki etkileri, yalnızca bir yer değiştirme pratiği değil, aynı zamanda kır kültürünün fiziksel ve sosyal sürekliliğinin parçalanması anlamına gelmektedir. Baraj sonrası oluşturulan yerleşim, görsel olarak planlı bir düzene sahip olsa da dokusal bütünlükten uzak, yüksek kontrastlı ve düşük homojen yapısıyla kırsalın doğal morfolojik kimliğini yeniden üretememiştir. Bu bağlamda çalışma, baraj sonrası planlama süreçlerinde yalnızca fiziksel yer seçimi değil, aynı zamanda mekânsal hafızayı, topografik uyumu ve sosyo-kültürel sürekliliği gözeten esnek planlama modellerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışmanın önemli bir yönü, yeniden yerleşim sürecinin mekânsal etkilerini 7 yıllık bir zaman aralığında (2018–2025) karşılaştırmalı olarak ele almasıdır. Bu da baraj sonrası dönüşümün yalnızca kısa vadeli değil, zamansal derinliği olan yapısal bir değişim olduğunu ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Ilısu Barajı'nın inşası sürecinde ve sonrasında Siirt iline bağlı Çeltikbaşı Köyü'nün kırsal yerleşim morfolojisinde meydana gelen dönüşümleri GLCM tabanlı entropi, kontrast, enerji ve homojenlik parametreleri üzerinden analiz ederek, mekânsal düzenin evrimine ilişkin nicel veriler sunmuştur.

GLCM çıktıları, baraj öncesi yerleşim deseninin daha organik, çeşitli ve dokusal sürekliliği yüksek bir yapıya sahip olduğunu, baraj sonrası oluşturulan yeni yerleşim dokusunun ise daha düzensiz, parçalı ve yapay bir morfolojik örüntü içerdiğini göstermektedir. Özellikle entropi ve kontrast değerlerindeki artış, yeni yerleşimlerde rastlantısal ve homojen olmayan bir yapılaşmanın varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık, enerji ve homojenlik değerlerinde gözlenen düşüşler, dokusal bütünlük ve tekrar örüntülerinin zayıfladığını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, yeni yerleşim alanlarının planlı bir yapıya sahip olmasına karşın, çevresel, sosyal ve morfolojik bütünleşmeyi sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Baraj gibi büyük ölçekli altyapı projelerinin yalnızca fiziksel altyapı ile sınırlı kalmaması, kırsal yerleşimlerin mekânsal karakteristikleri dikkate alınarak bütüncül ve sürdürülebilir planlama yaklaşımlarının benimsenmesi gerektiği açıktır.

Bu kapsamda, ileride yapılacak benzer projeler ve araştırmalar için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Baraj sonrası oluşturulan yerleşimlerde gözlemlenen dokusal kopuşlar, yeni yerleşimlerin doğal çevreyle bütünleşemediğini göstermektedir. Planlama süreçlerinde ekolojik koridorlar, yerel topografya ve arazi kullanımı dikkate alınarak süreklilik ilkesine dayalı yerleşim desenleri geliştirilmelidir.
- Görüntü işleme tabanlı bu yöntem, kırsal alanlardaki dönüşüm süreçlerinin nicel ve görsel olarak izlenmesini sağladığından, planlama öncesi ve sonrası analizlerde yaygınlaştırılabilir.
- Planlı konut alanlarında yapıların düzenli konumlanması tek başına yeterli değildir. Yerel halkın sosyal örgütlenmesi, üretim biçimleri ve gündelik yaşam pratikleri dikkate alınmalı; yaşam çevresi ve mekân ilişkisi bozulmamalıdır.
- GLCM gibi uzaktan algılama temelli veri analizleri periyodik olarak tekrarlanmalı; dönüşüm süreçleri zamansal olarak izlenmeli ve yeniden yerleşim projelerinin etkileri uzun vadeli planlarla desteklenmelidir.
- Planlamaya yerel halkın aktif katılımı sağlanarak, yeni yaşam alanlarının kullanıcı odaklı, sosyal sürdürülebilirliği yüksek yapılar olması sağlanabilir.

Gelecek çalışmaların, baraj sonrası yeniden yerleşim alanlarında mekânsal sürekliliği destekleyecek esnek planlama modelleri geliştirmesi; entropi, doku analizi ve çok-zamansal mekânsal verilerle bu dönüşüm süreçlerini daha bütüncül bir şekilde değerlendirmesi önem arz etmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinlikleri Desteği kapsamında gerçekleştirilen "Arazi Çeşitliliğinin Entropi Temelli Algoritmalar ile Hesaplanması ve Haritalanması" başlıklı bilimsel eğitim etkinliğinde edinilen teorik bilgiler ve uygulamalı deneyimler doğrultusunda şekillenmiştir. Söz konusu eğitim

programı, çalışmamızın metodolojik altyapısının geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, eğitim sürecini organize eden değerli akademisyenlere ve programa destek sağlayan TÜBİTAK'a içten teşekkürlerimizi sunarız.

6. KAYNAKÇA

Aslan, R., & Öner, E. (2023). Arkeoloji-Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Araştırmaları II. Ege Üniversitesi Yayınları.

Baraldi, A., & Parmiggiani, F. (1995). Investigation of the textural characteristics associated with gray level cooccurrence matrix statistical parameters. IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing, 33(2), 293–304. https://doi.org/10.1109/36.377929

Batty, M. (2005). Cities and Complexity. MIT Press.

Bostancı, S. H. (2008). Kent siluetlerinin entropi yaklaşımı ile değerlendirmesi. https://doi.org/10.13140/RG.2.1.2393.4484

Cernea, M. M., & McDowell, C. (2000). Risks and reconstruction: Experiences of resettlers and refugees. World Bank Publications.

Cheng, H. D., Jiang, X. H., Sun, Y., & Wang, J. (2001). Color image segmentation: advances and prospects. Pattern Recognition, 34(12), 2259–2281. https://doi.org/10.1016/S0031-3203(00)00149-7

Collado, J. R. N., & Potangaroa, R. (2023). (Re) constructing (re) settlement: risk reduction and urban development negotiations in Santo Domingo, Dominican Republic. International Development Planning Review, 45(2), 203-233.Definiens Developer. (2014). eCognition Developer 9.1 User Guide.

Gonzalez, R. C., & Woods, R. E. (2017). Digital Image Processing. Pearson Education.

Gray, R. M. (2011). Entropy and Information Theory. Springer.

Haralick, R. M. (1979). Statistical and structural approaches to texture. Proceedings of the IEEE, 67(5), 786–804. https://doi.org/10.1109/PROC.1979.11328

Haralick, R. M., Shanmugam, K., & Dinstein, I. (1973). Textural features for image classification. IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, SMC-3(6), 610–621. https://doi.org/10.1109/TSMC.1973.4309314

Herold, M., Gardner, M. E., & Roberts, D. A. (2003). Spectral resolution requirements for mapping urban areas. IEEE Transactions on Geoscience and remote sensing, 41(9), 1907-1919.

Ozdemir, I., Norton, D. A., Ozkan, U. Y., Mert, A., & Senturk, O. (2008). Estimation of tree size diversity using object oriented texture analysis and Aster imagery. Sensors, 8(8), 4709–4728. https://doi.org/10.3390/s8084709

Özkan, K. (2016). Application of information theory for an entropic gradient of ecological sites. Entropy, 18(10), Article 340. https://doi.org/10.3390/e18100340

Özkan, K., Mert, A., & Özdemir, S. (2023). A new proposed GLCM texture feature: Modified Rényi Deng entropy. The Journal of Supercomputing, 79(18), 21507–21527. https://doi.org/10.1007/s11227-023-05627-z

Scudder, T. (2005). The Future of Large Dams: Dealing with Social, Environmental, Institutional and Political Costs. Earthscan.

Scudder, T. T. (2012). The future of large dams: Dealing with social, environmental, institutional and political costs. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781849773904

Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). The mathematical theory of communication. University of Illinois Press.

Shabat, A. M., & Tapamo, J. R. (2014). A comparative study of local directional pattern for texture classification. 2014 World Symposium on Computer Applications & Research (WSCAR), 1–7. https://doi.org/10.1109/WSCAR.2014.6916773
Soh, L. K., & Tsatsoulis, C. (1999). Texture analysis of SAR sea ice imagery using gray level co-occurrence matrices. IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing, 37(2), 780–795. https://doi.org/10.1109/36.752194
Sönmez, M. E. (2012). Barajların mekân üzerindeki olumsuz etkileri ve Türkiye'den örnekler. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 11(1).
Şırkı, E. (2022). Tarihi kentsel yerleşim alanlarının taşınmasındaki sosyal, mekânsal ve yapısal sorunların araştırılması: Batman Hasankeyf örneği [Yüksek lisans tezi, Siirt Üniversitesi]
Terminski, B. (2013). Development-induced displacement and resettlement: Causes, consequences and socio-legal context. Research Paper Series.
Tilt, B., Braun, Y., & He, D. (2009). Social impacts of large dam projects: A comparison of international case studies. Journal of Environmental Management, 90, S249–S257.
Tsallis, C. (2022). Entropy. Encyclopedia, 2(1), Article 1. https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010018
Vanclay, F. (2017). Project-induced displacement and resettlement: From impoverishment risks to livelihood reconstruction. International Journal of Environmental Research and Public Health, 14(7), 789.
Wang, Z., Shen, J., & Luo, X. (2023). Can residents regain their community relations after resettlement? Insights from Shanghai. Urban Studies, 60(5), 962-980.

İTALYAN TİPOMORFOLOJİ EKOLÜ PERSPEKTİFİNDE BEYOĞLU TARİHİ ÇEKİRDEK GELİŞİMİNİN KUTUP-ROTA BİLEŞENLERİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

49

Şebnem ÇEBİ[1], Eren KÜRKÇÜOĞLU[2]

[1]İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, cebis17@itu.edu.tr.

[2]İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ekurkcuoglu@itu.edu.tr.

ÖZET

Kent dokusu, yerleşimin sosyo-ekonomik, kültürel ve politik yapısı doğrultusunda şekillenen bir sürecin ürünüdür; bu sebeple zamanla kentsel dinamiklerin değişmesiyle birlikte dönüşmekte ve evrilmektedir. Kent morfolojisi çalışmaları ise dokunun oluşum ve dönüşüm sürecini dokunun bileşenleri aracılığıyla inceleyerek toplumdaki değişimin fiziki mekâna yansımasını okumaya odaklanmaktadır. Kent morfolojisinde İtalyan ekolü, geliştirdiği tipomorfolojik yaklaşımla dokunun günümüzdeki formunu tarihsel faktörlerle gelişen oluşum süreciyle ilişkili olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Tipomorfolojik yaklaşıma göre dokunun oluşumu kutup noktalarıyla başlayıp sonrasında kutup noktaları arasındaki bağlantı matris rotalar ile kurulmaktadır. Zamanla rotaların arasında kalan alanlarda yapılar ve yapıların açık alanlar oluşmakta ve yerleşimlerin oluşum ve dönüşüm süreci sürekli olarak devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, İstanbul en eski yerleşimlerinden biri olan Beyoğlu tarihi çekirdeğinin ilk yerleşim sürecinden günümüze kadar olan tarihsel gelişimini İtalyan ekolünün tipomorfolojik yaklaşımı ile incelemektir. İlk yerleşim izlerinin MÖ. 300'lü yıllara dayandığı Beyoğlu, tarih boyunca Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine tanıklık etmiş, özgün ve çok katmanlı bir dokuya sahip bir yerleşimdir. Tarihsel süreç içinde gerçekleşen birçok sosyal, kültürel ve politik kırılma noktası, kent dokusunun dönüşüm ve gelişim sürecini etkilemiş ve doku katmanlarının / bileşenlerinin zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Öncesinde çok düşük yoğunluklu kırsal bir yerleşim olan Beyoğlu, günümüzde İstanbul'un turizm ve kültür merkezi olan yoğun yapılaşmış bir kentsel alana dönüşmüştür. Tipomorfolojik yaklaşımın kutup ve rota bileşenleri üzerinden yapılan incelemeler doğrultusunda Beyoğlu tarihi kent dokusunun ilk olarak Haliç kıyısında oluştuğu, 8. yüzyılda Galata'dan Tophane kıyılarına kadar sur içinde geliştiği, 15. yüzyılda sur dışında Galatasaray Lisesi, Tophane ve Mevlevihane iç kutupları etrafında genişlediği ve 16-17. yüzyıllarda Cadde-i Kebir etrafında yayılmaya başladığı görülmektedir. 18-19. yüzyıl itibariyle artan nüfus ile beraber sosyo-kültürel yapı zamanla değişmiş, yerleşim

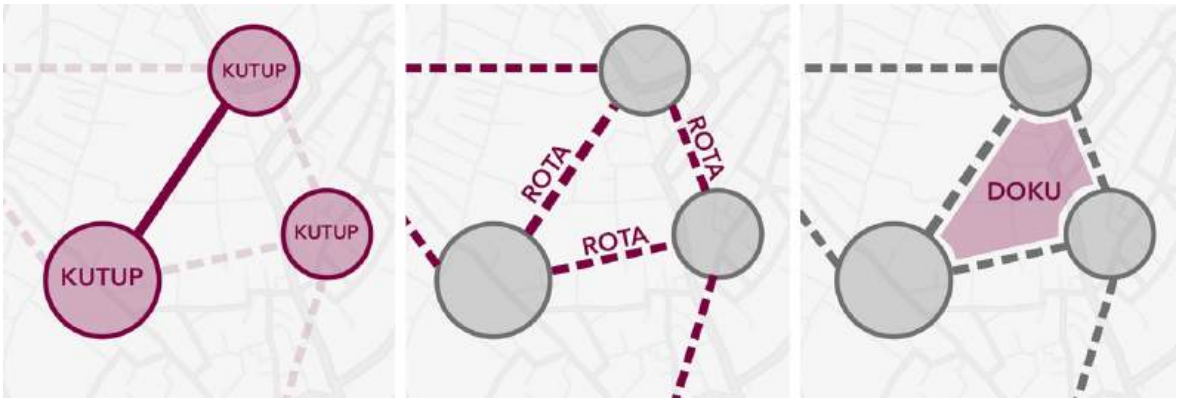
lekesinin matris rotalar ve iç kutuplar etrafında yayılmasıyla Beyoğlu tarihi çekirdeği 20. yüzyılın sonuna doğru tamamen yapılaşmış bir alana dönüşerek gelişim sürecini tamamlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyoğlu, kentsel gelişim süreci, kutuplar ve rotalar, tipomorfolojik yaklaşım.

GİRİŞ: TİPOMORFOLOJİK YAKLAŞIM, KUTUP-ROTA BİLEŞENLERİ VE DOKU GELİŞİMİ

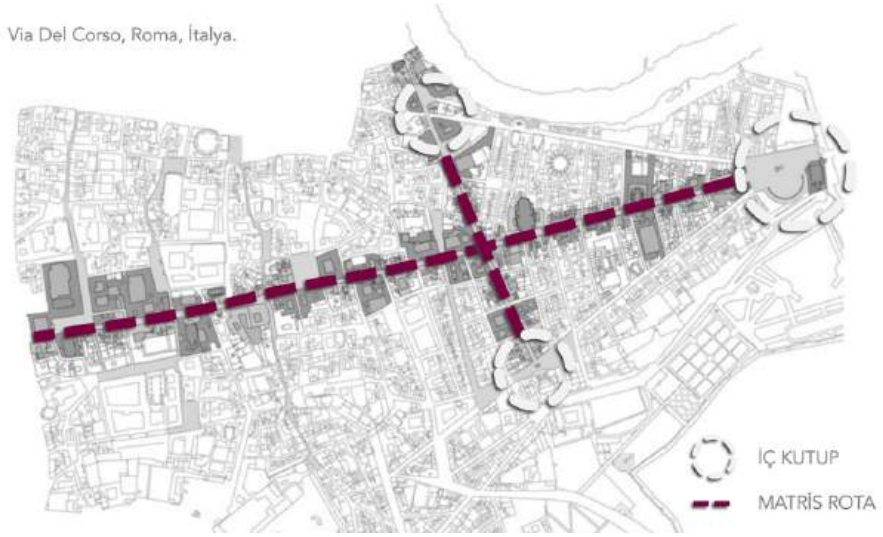
Kent yerleşimleri kuruldukları günden itibaren yapım-yıkım, değişim ve dönüşüme tabilerdir. Bu değişim kentleri oluşturan doğal çevre, fiziki doku ve sosyo-kültürel yapı katmanlarında eş zamanlı gelişmekte ve her katmanda yaşanan değişim bir diğerini etkilemektedir. Kent dokusunun oluşum ve gelişim sürecini ortaya koymaya odaklanan kent morfolojisi çalışmaları her ne kadar fiziki formdaki dönüşümlerin izini sürmekte olsa da bu dönüşümün sosyo-kültürel bağlamdan ve tarihi geçmişten kopartılarak okunmasını imkânsız kılmaktadır. Her kent dokusu, toplumun sosyal yapısının, planlama politikalarının ve tasarım yaklaşımının sürekli olarak değişime uğradığı bir tarihsel sürecin ürünü olarak meydana gelmektedir. Dokunun gelişim eğilimleri ve dinamikleri dönemlerin değişen sosyo-ekonomik ve politik durumuyla ilişki olduğundan, "kent dokusunun oluşumu de dönüşümü sürekli, doğrusal ve kesintisiz bir gelişim süreci değildir" (Strappa vd., 2023).

Kent morfolojisinde İtalyan ekolü, "dokunun gelişim sürecini irdelemek adına sistematik bir yaklaşım geliştirmenin yollarını aramaktadır" (Kristjánsdóttir, 2019). İtalyan ekolü, kent dokusunun tarihsel süreçle birlikte ortaya çıkışındaki planlama ve mimarlık prensiplerinin mantığını anlamaya odaklanmaktadır (Menghini, 2002). Bununla birlikte, kent formunun gelecekteki gelişimini öngörmenin ve tasarımla bu gelişime yön vermenin temelinin tarih okumasından geçtiğinin altını çizerken "geçmiş ve gelecek arasındaki benzerlikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır" (Scheer, 2016). İtalyan ekolünün temeli oluşturan tipomorfolojik yaklaşım kent dokusunu oluşturan tip ve tipolojilerin, yani canlı bir organizma olan dokuyu oluşturan hücrelerin tarihsel süreçte insanın müdahalesiyle değiştiği, dönüştüğü ve adapte olduğunu ortaya koymaktadır (Oliveira, 2016). Bu yaklaşıma göre kent morfolojisi kutuplar, rotalar ve dokular olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır. Kentler önce kutup noktalarının oluşmasıyla gelişmeye başlamakta ve kutup noktaları etrafında hem yerleşimin gelişmesini hem de rotaların oluşmasını tetiklemektedir (Strappa, 2018). Kutup noktaları kent dokusu içindeki çekim noktaları olmakla birlikte dokunun içinde insanı yönlendirirler (Maretto ve Scardigno, 2016). Rotalar, kutup noktalarının arasındaki bağlantıyı sağlar ve rotaların sınırlandığı alanları dokular yani yapılar ve açık alanlar oluşturur. Muratori okulu kutuplar, rotalar ve dokuları da kendi içinde sınıflara ayırmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Tipomorfolojik yaklaşımda kutup, rota ve doku.

İç kutuplar kendi etrafında yerleşimin oluşmasına ve gelişmesine yön veren odak noktaları olup dini tesisler, eğitim tesisleri gibi nüfus çeken kentsel kullanımlar iç kutup rolü üstlenmektedir (Maretto ve Scardigno, 2016). Yerel iç kutuplar ise kullanım olarak konutlardan farklılaşan yapılardan oluşan çekim noktaları olmakla birlikte halihazırda gelişmiş dokuların içinde de yeni yerel iç kutuplar yaratılabilmektedir. Dış kutuplar ise genellikle yerleşimleri sınırlandıran ya da sınırlarını tanımlayarak dokunun çeperinde konumlanan morfolojik ögelerdir (Maretto ve Scardigno, 2016). Kutup noktalarını oluşturan yapılar doku içinde mimari özellikleri ve fiziki yapısı, kullanımları, çevresiyle kurduğu ilişki bakımında diğer yapılardan ayrılarak nirengi özelliği göstermektedir. Rotalar kendi içlerindeki hiyerarşiye göre matris rota, yapı rotası, bağlayıcı rotalar ve yeniden yapılandırıcı rotalar olmak üzere ayrışmaktadır (Cataldi, 2018; Maretto ve Scardigno, 2016).

Şekil 2. İç kutup ve matris rotaların mekânsal bağlantısı (Strappa, 2018'den uyarlanmıştır).

Matris rotalar iç kutupları birbirine bağlayan ana ulaşım aksı, yapı rotaları ise matris rotalar arasındaki bağlayıcı aks karakteri göstermektedir (Şekil 2). Bağlayıcı rotalar yapı rotalarını birbirine bağlayıp yapı adalarını tanımlamaktayken, yeniden yapılandırıcı rotalar mevcut doku içinde yeni oluşan kutupları

bağlarken dokunun formunu değiştiren rotalara karşılık gelmektedir (Strappa, 2018). Dokular parsellerden, yani yapı ve açık alanlarının konumlanacağı tanımlı alanlar oluşmakta (Strappa, 2018), yapılar ise kullanımlarına göre temel yapılar ve özel yapılarak sınıflandırılmaktadır. Temel yapılar konut kullanımına uygun yapıları temsil ederken özel yapılar ticaret, yönetim, eğitim gibi fonksiyonların özgün mekân kullanım ihtiyaçlarına göre tasarlanan yapıları belirtmektedir.

İtalyan ekolünün kent dokusunu kutup ve rotalar üzerinden analiz eden tipomorfolojik yaklaşımı, kentlerin oluşum ve gelişim sürecini aşamalar halinde irdeleme imkânı sunmaktadır. Kentin tarihi geçmişiyle ilgili okumalar yapmak, dokunun hangi kutuplar etrafından gelişmekte olduğunu ve rotalar aracılığıyla hangi yöne doğru yayıldığını yorumlama imkânı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Beyoğlu tarihi çekirdeği kent dokusunun tarihsel gelişimini tipomorfolojik yaklaşımın kutup ve rota bileşenleri üzerinden ortaya koymaktır. Bu bağlamda tarihi kent merkezinde Galata, Pera, Tophane ve Cihangir'in oluşturduğu alt bölgeyi merkeze almakta, dokunun oluşum ve gelişimi ilk yerleşimin kurulduğu 4. yüzyıldan günümüze, 21. yüzyıla kadarki tarihsel süreç üzerinden irdelenmektedir. Dokunun gelişim süreci kent formunun iç kutup, yerel iç kutup, dış kutup, matris rota ve yapı rotası bileşenleri üzerinden analiz edilmekte olup çalışmanın ölçeği gereği yapı adası ve bina ölçeğindeki diğer ögelere (bağlayıcı rota, temel yapı, özel yapı) odaklanılmamaktadır.

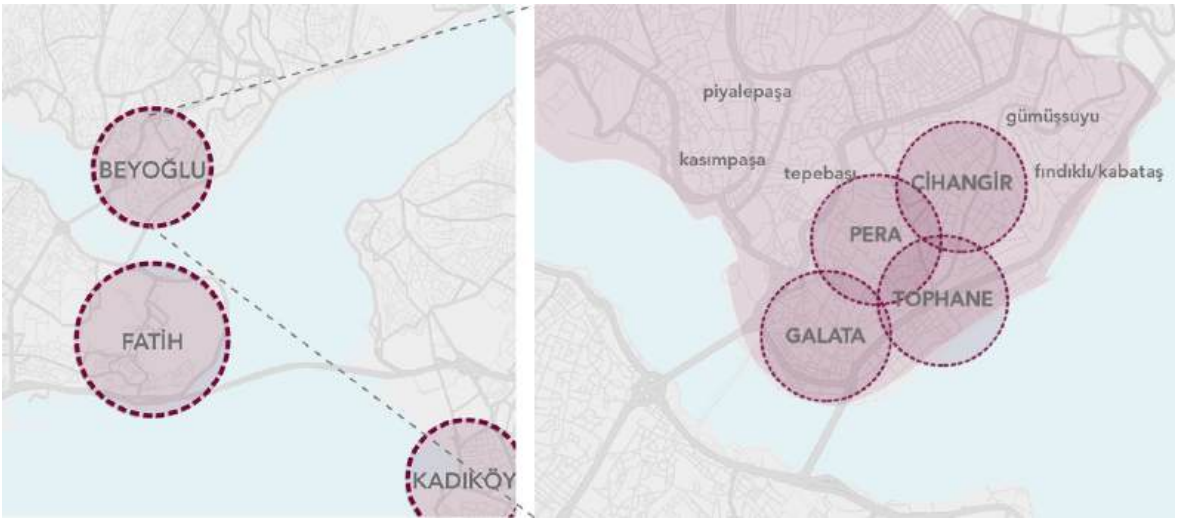
2. Beyoğlu Tarihi Çekirdeğinin Oluşum ve Gelişim Süreci

İstanbul kenti Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik yapmış bir şehir olarak çağlar boyu farklı medeniyetlerin sosyal yaşantıları, günlük ihtiyaçları, mekân kullanım alışkanlıkları ve tasarım yaklaşımlarıyla gelişmiş ve dönüşmüştür. İstanbul'daki ilk yerleşim M.Ö. 660larda Kalkedon adıyla Kadıköy kurulmuş (Kütükçü, 2014), bundan 17 yıl sonra da tarihi yarımadada (günümüz Fatih ilçesinde) ilk yerleşimlerin izine rastlanmıştır. Tarihi yarımadanın karşısında, yani Beyoğlu'nda ise M.S. 300lerde yerleşim dokusu oluşmaya başlamıştır (Müller-Wiener, 2001). İlk kurulan yerleşimden bugüne kadar Beyoğlu'nun kent dokusu bir yandan istilalar, savaşlar ve afetlerle yıkıma uğrarken bir yandan da yeni yerleşen toplumlar ve artan nüfusla yeniden inşa edilmiştir.

1267'de Venediklilerin şehir kalıntıları üzerine yerleşen Cenovalılar döneminde liman etrafında bir ticari merkez oluşmuş, kent dokusu 1303'te inşa edilmeye başlanan sur içinde gelişmiştir (Akın, 1998). 1453'te Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezini tarihi yarımadada kurmasıyla çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı ve ticaret yaptığı bir yerleşime dönüşmüştür. Her ne kadar 1490larda sur dışındaki ilk Müslüman mahalleri kurulmaya başlansa da 1560lardan sonra farklı memleketlerden elçilerin ve tüccarların Beyoğlu'na yerleşmesiyle kozmopolit bir yapıya bürünmüştür (Genim, 2004). Beyoğlu 1850lerde dış ticaretin merkezi olmasından dolayı İstanbul'un bir alt merkezi rolünü üstlenmiştir. 1800lerin sonunda altın çağını yaşayan Beyoğlu genellikle üst gelir grubundan gayrimüslim ve azınlıkların oluşturduğu bir topluma sahipken 1923'te Cumhuriyet'in ilanı sonrası zorunlu göçle sosyal yapısı değişime uğramıştır. Azınlıkların terk ettiği konut ve çalışma alanlarının bir kısmına daha düşük gelirli yerli Müslüman halk yerleşmiş, 1950 sonrası Anadolu'dan gelen göçle kentin nüfusu hızla artmıştır (Dökmeci ve Çıracı, 1990). 1985 yılında kentsel sit alanı ilan edilen tarihi merkez, 1990lar sonrası kentsel politikalarla hem korunup restore edilmeye hem de kültür-turizm merkezi kimliği kazanmaya başlamıştır. Günümüzde Beyoğlu tarihi merkezi, ticaret ve turizm faaliyetlerinin konuta kıyasla baskın olduğu oldukça yoğun yapılaşmış bir alt merkez karakterine sahiptir.

Beyoğlu'ndaki ilk yerleşim Haliç kıyısına yakın bir konumda Galata civarı kurulmuş olsa da kent zamanla boğaz kıyısına ve yamaçlara doğru büyümüş ve yerleşim lekesi 15. yüzyılda Osmanlı dönemiyle Pera, Tophane, Cihangir, Fındıklı, Piyalepaşa, Kasımpaşa ve Tepebaşına doğru yayılmıştır. Dolayısıyla günümüzde Beyoğlu'nun tarihi çekirdeği olarak tanımlanan alan Haliç ve Boğaz kıyılarına doğru gelişmiş geniş bir alanı tariflese de bu çalışma kapsamında tarihi merkezin Galata, Pera, Tophane ve Cihangir semtlerinin/alt bölgelerinin kutuplar ve rotalar bağlamındaki tarihsel gelişimi incelenmiştir.

- Galata - Haliç kıyısıyla Şişhane arasındaki yamaçta eski Galata surlarının iç bölgesi.
- Pera - Şişhane ve Taksim arasında İstiklal Caddesi boyunca gelişmiş bölge.
- Tophane - Pera'nın güney yamaçları ve boğaz kıyısı boyunca gelişmiş bölge.
- Cihangir – Tophane'nin kuzey doğusunda Taksim'e doğru gelişmiş bölge (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışma alanının konumu ve alt bölgeleri.

3. Kutup ve Rotalar Etrafında Beyoğlu Tarihi Çekirdek Dokusunun Gelişim Etapları

Beyoğlu tarihi çekirdeği kent dokusunun 4. yüzyıldan günümüze kadarki gelişimi; iç-dış kutuplar, matris ve yapı rotaları bağlamında ve doku gelişimini etkileyen kırılma noktaları ile elde edilen haritalar / diğer yazılı kaynaklar doğrultusunda belirtilen zaman dilimleri üzerinden 8 dönemde incelenmiştir: (I) 300-1250 yılları arasında kent dokusunun oluşumu ve gelişimi (950 yıl), (II) 1250-1450 yılları arasında kent dokusunun gelişimi (200 yıl), (III) 1450-1550 yılları arasında kent dokusunun gelişimi (100 yıl), (IV) 1550-1650 yılları arasında kent dokusunun gelişimi (100 yıl), (V) 1650-1750 yılları arasında kent dokusunun gelişimi (100 yıl), (VI) 1750-1850 yılları arasında kent dokusunun gelişimi (100 yıl), (VII) 1850-1950 yılları arasında kent dokusunun gelişimi (100 yıl), (VIII) 1950-2025 (günümüz) yılları arasında kent dokusunun gelişimi (75 yıl).

Beyoğlu'ndaki ilk yerleşimler milattan önce 300lü yıllara dayansa da (Müller-Wiener, 2001), kentin yüzyıllar boyunca yaşadığı istila ve yıkımlar kent dokusunun sürekliliğini ve gelişmesini sekteye uğratmıştır. M.S. 4. yüzyılda Haliç kıyısında gelişen yerleşim forum, tiyatro, kilise ve surlar gibi temel kentsel donatılardan oluşmaktadır. Kent dokusunun en önemli ögesi savunma yapıları olmuş, 474 yılında Galata Kulesi ve 578 yılında Galata Kalesi Haliç ve Galata kıyılarının gözetilmesi amacıyla inşa edilmiştir (Anadol ve Arıoğlu, 2004; Genim, 2004). Temelleri günümüze kadar ulaşan tek yapı olan Arap Cami 716 yılında sefere giden

Emevi komutanı tarafından inşa edilmiştir (Genim, 2004; Akıncı, 2018). Bu yapının o dönemki yerleşim dokunun merkezinde olduğu ve dokunun sonraki dönemlerde bu odak etrafında büyüdüğü göz önünde bulundurulduğunda, Arap Cami kent dokusunun günümüze ulaşan ilk iç kutup noktası olmuştur. İç kutbun oluşması yaklaşık olarak 8. yüzyılda yerleşimin merkezinden Beşiktaş'a ve Sarıyer'e kadar uzanan ve kıyı yerleşimleri bağlayan matris rotayı ortaya çıkmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. 300-1250 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

3. ve 13. yüzyıl arasında geçen bin yıllık süreçte kentin dokusu istilalarla yıkılmaya ve yeniden inşa edilmeye devam etmiştir. 1260'lı yıllarda bir Ceneviz yerleşimine dönüşen Beyoğlu (Marmara, 2019), inşa edilen dini yapılar, yönetim birimleri ve ticari alanlarla büyümeye başlasa da savunma yapıları kent dokusunun gelişimi yönlendirmiş ve sınırlandırmıştır. Her ne kadar Arap Camii'nden dönüştürülen St. Domenico Kilisesi (1267) yerleşimde bir iç kutup özelliği göstermeye devam etse de Haliç kıyısında inşa edilen han, yönetim yapıları ve loggia (1260) yeni bir iç kutup oluşturarak etrafındakini dokunun büyümesini tetiklemiştir (Genim, 2004; Akıncı, 2021). 1303 yılında yapımına başlanan Galata Surları bir dış kutup olarak dokunun büyümesini yönlendirmiş, kent dokusu sur içindeki matris rota etrafında Haliç ve Karaköy yönüne doğru genişlemiştir. Bunun yanı sıra, Ceneviz Sarayı'nın (1304) inşasıyla beraber günümüzde Voyvoda Caddesi olarak bilinen yapı rotası da oluşmuştur (Gülenaz, 2004) (Şekil 5).

Şekil 5. 1250-1450 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

1453'te Osmanlı'nın İstanbul'u fethinin ardından Galata surlarının bir kısmı sembolik olarak yıktırılmış (Akın, 1998), fakat yıllar içinde tekrar inşa edilmiştir. Fakat, bazı ticari faaliyetlerin surların dışında kıyı kenarında yer seçtiği göz önünde bulundurulduğunda, surlar dış kutup olarak yerleşimi sınırlandırıcı niteliğini kaybetmiştir. Sur içinde fetih öncesi kurulmuş gayrimüslim yerleşimlerinin dokusu bu yıllarda büyürken sur dışında kurulan müslüman mahalleriyle de Beyoğlu'nun tarihi çekirdeğinin nüfusu artmıştır (Genim, 2004). 1470'lerde bir askeri sanayi tesisi olarak inşa edilen Tophane etrafında yerleşim gelişmiş ve Firuzağa Cami inşa edilmiştir (Kuban, 2020; Akıncı, 2018; Müller-Wiener, 2001). Tophane'nin yanı sıra Beyoğlu yamaçlarında kurulan eğitim yapısı Galata Sarayı (1481) ve dini donatı Mevlevihane (1491) sur dışında parçalar halinde yerleşimlerin gelişmesine öncü olmuştur (Kuban, 2013; Müller-Wiener, 2001). Dolayısıyla Tophane, Galata Sarayı ve Mevlevihane birbirinden farklı kullanımları olmalarına rağmen Müslüman nüfusu çekmiş ve etrafında gelişen dokuyu tetikleyen birer iç kutup niteliği kazanmışlardır. Yerleşim lekesi kuzey-doğuya doğru genişlemeye başladığından sur içini sur dışındaki kutuplarla bağlayan matris rota olarak Cadde-i Kebir oluşmuştur. Kentte Hristiyan egemenliğinin son bulmasına istinaden artık yoğun yerleşim dokusunun içinde kalan St. Domenico Kilisesi yeniden Arap Cami adını almış (Marmara, 2019; Akıncı, 2018), St. Michelle Kilisesi temelleri üzerine Kurşunlu Mahzen Cami inşa edilmiştir (Genim, 2004) (Şekil. 6).

Şekil 6. 1450-1550 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

1550lerde yerleşim kıyıda Tophane'ye kadar uzanmış ve yamaçlarda Cadde-i Kebir etrafında gelişmiştir. Osmanlı'nın bu yıllardaki dış ilişkilerinin kent dokusuna yansıması, yeni elçiliklerin ana akslar etrafında yer seçerek birer yerel iç kutup yaratmasıyla olmuştur. 1527'de inşa edilen Venedik Sarayı (1527) ve Fransız Sarayı (1580ler) doğrudan yerleşimin oluşmasını tetikleyecek ana kutup noktaları olmasalar da doku içinde bir odak ve nirengi noktası olmalarından dolayı yerel iç kutup özelliği göstermiştir (İrez, 2004; Akıncı, 2018). Tophane kıyısında 1580'de inşa edilen Kılıç Ali Paşa Külliyesi (Kuban, 2013), halihazırda Tophane'nin etrafında gelişen yerleşimin lekesinin büyümesini ve kıyı boyunca Fındıklı'ya ve Cihangir sırtlarına doğru yayılmasını tetikleyen bir iç kutup rolü üstlenmiştir. Kıyıya paralel olarak Beyoğlu yamaçlarında Cadde-i Kebir etrafında gelişen doku ise yeni oluşan kutup Hüseyin Ağa Cami'ne (1597) genişlemiş (Genim, 2004; Akıncı, 2018), böylelikle yeni kutup noktalarının eklemlenmesiyle matris rota şekillenmeye devam etmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. 1550-1650 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

1300lerden sonra sürekli olarak genişleme ve yayılma eğiliminde olan kent dokusu, 1650-1750 yıllarında da kıyıda Fındıklı'ya, kuzeyde Cadde-i Kebir'e doğru gelişmeye devam etmiştir. 1660 yılındaki Galata yangını sur içinde birçok yapının zarar görmesine neden olsa da Beyoğlu'nun ilk yerleşim yerlerinden biri olan Galata kıyılarında zamanla kent yeniden inşa edilmiştir (Türker, 2016). İstanbul'un, özellikle Beyoğlu'nun birçok medeniyetten insanı barındırdığı kozmopolit yapısı sonucu bu yıllarda matris rotalar etrafında gayrimüslimlere ait dini yapılar, okullar ve elçilikler inşa edilmeye devam edilmiştir. Bu yapılar doku içinde diğer konut ve ticaret yapılarından ayrışarak kendi toplumu için birer çekim noktası olmuş, böylece yerel iç kutup niteliği kazanmıştır. Cadde-i Kebir'in etrafındaki kent dokusunun genişleyerek Tophane kıyısındaki yerleşimle bütünleşmesi sonucu, iki önemli iç kutup noktasını ve matris rotayı bağlayan yapı rotası, Boğazkesen Caddesi şekillenmiştir (Kuban, 2020). Yerleşim lekesi büyüse de kent dokusu tamamen yapılaşmamış ve hala daha düşük yoğunluklu bir sayfiye alanı karakterine sahiptir. 1732'de artan nüfusun su ihtiyacını karşılamak için inşa edilen Taksim Maksemi hem matris rotayı hem de yerleşim lekesini bu yöne çeken bir kutup noktası olmuştur (Genim, 2004). Böylelikle Taksim Maksemi, diğer iç kutuplara yani Galata Sarayı'na Cadde-i Kebir ile, Tophane'ye de Sıraselviler Caddesi ile bağlanmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. 1650-1750 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

1752 yılında dokunun iç kutuplarından biri olan Tophane'nin ve Kılıç Ali Paşa Külliyesinin önündeki meydan denize doğru genişletilmiş (Akın, 1998), yerleşim de doğuya, yani Fındıklı'ya doğru yayılmıştır. 1700lerin sonu ve 1800lerin başında farklı etnik gruplara ait dini yapılar ve eğitim yapıları matris rotalar ve yapı rotaları etrafında konumlanmaya devam etmiştir. Böylece matris rotalar hem iç kutupları birbirine bağlayarak hem de yerel iç kutupları çekerek kentin ana ulaşım akslarına dönüşmüştür. Her ne kadar Taksim Maksemi'nin doğusunda inşa edilen Topçu Kışlası (1806) bu dönemdeki yerleşimin çeperinde olmasından dolayı bir dış kutup olarak tanımlanabilir olsa da sonraki yıllarda etrafında kent dokusunun büyümesini ve genişlemesini tetikleyen bir iç kutba dönüşmüştür (Kuban, 2020). 1850lerde Unkapanı ve Galata köprülerinin inşasıyla Beyoğlu kıyısı boyunca devam eden matris rota Fatih'teki kutuplara bağlanmıştır (Kuban, 2020) (Şekil 9).

Şekil 9. 1750-1850 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

1857 kurulan 6. Daire Başkanlığı ile kent yeniden yapılanma sürecine girmiş (Akın, 1998); sokakların, açık ve kamusal alanların tasarımı ve kullanımı, ulaşım ve altyapı hizmetleri belediyecilik faaliyetlerinin gündeminde olmuştur. 1864 yılında Galata surları yıkılmış, her ne kadar surlar yerleşim için artık sınırlayıcı bir unsur olmasa da kent dokusunun dış kutbu ortadan kaldırılmıştır (Genim, 2004). 1870 yılındaki büyük yangın yerleşimde oldukça büyük bir yıkıma sebep olmuş (Dökmeci ve Çıracı, 1990; Ortaylı, 1995), Beyoğlu'ndaki ahşap yapıların çoğu zarar görmüştür. Konut yapılarından farklı olarak genellikle kagir inşa edilen çoğu okul, cami ve kilise yangına dayanıklı olduğundan konut yerleşimleri zarar görse de dokunun içindeki kutuplar varlığını sürdürmüştür. Yangın sonrası yeniden inşa süreci Pera'nın altın çağı olarak adlandırılmış, dış ticaret sonucu Beyoğlu'na yerleşen azınlıklar Cadde-i Kebir boyunca oteller, tiyatrolar, dükkanlar ve restoranlar inşa etmiştir (Türker, 2016). Böylece matris rota, Cadde-i Kebir, kent için bir ticaret merkezi ve çekim noktası haline gelmiştir. Her ne kadar Haliç kıyısından başlayıp Beşiktaş'a ve Sarıyer'e kadar uzanan kıyı rotasının oluşumu 8. yüzyıla dayansa da 1871 Azapkapı ve Beşiktaş arasında kurgulanan tramvay hattı kent dokusunun ana ulaşım aksı olan bu matris rotaya eklemlenmiştir (Küçükerman ve Kıraç, 2004).1875'te tamamlanan tünel hattıyla (Batur, 2001), Cadde-i Kebir'in son bulduğu Şişhane ve kıyıdaki ticaret ve iş merkezi Karaköy arasındaki bağlantı sağlanmış, yeni bir yapı rotası yer

altında oluşturulmuştur. Aynı zamanda Beyoğlu sakinlerinin konut ve iş yerleri arasındaki ulaşım kolaylaştırılmıştır (Şekil 10).

Şekil 10. 1850-1950 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

1920lerden sonra yüksek bir nüfusa ve yoğun yoğun yapılaşmış bir dokuya sahip Beyoğlu'nda Cumhuriyetle birlikte değişen sosyal yapı fiziksel çevreyi de etkilemiştir. 1950lere kadar göç edip İstanbul'u terk eden gayrimüslimlerin konutlarının bazıları boş kalıp köhneleşmiş (Akıncı, 2019), bazıları da düşük gelirli Müslümanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. 1950lerden sonra sanayileşmenin İstanbul'da yarattığı iş imkanlarından yararlanmak isteyen nüfus İstanbul'a göç etmiş (Dökmeci ve Çıracı, 1990; Gül, 2012). Beyoğlu'nun halihazırdaki yapı stoğu nüfustaki aşırı artışa cevap veremeyince yeni inşa edilen taban alanı büyük, kat sayısı fazla yapılarla tarihi kent dokusunda bozulmalar başlamıştır (Çebi, 2025). Dönemin ulaşım politikaları gereği araç kullanımını önceleyen bir planlama anlayışı benimsenmiş, öncesinde matris rota boyunca Azapkapı-Beşiktaş arasında çalışan tramvay hattı kaldırılmıştır. Kaldırılan tramvay hattı yerine geniş bir bulvar inşa edilmiş, bulvar inşa edilirken tarihi dokunun bir kısmı yıkılmıştır (Gül, 2012). Bu sebeple yeni inşa edilen Kemeraltı ve Tersane Caddeleri her ne kadar matris rotanın güzergahını tamamıyla değiştirmese de mevcut dokuyu yeniden şekillendirdiğinden dolayı yeniden yapılandırıcı rota olmuştur (Şekil 11).

Şekil 11. 1950-2025 yılları arasında kent dokusundaki gelişim.

Yalnızca 1950lerde ulaşım politikalarıyla değil, aynı zamanda 1970-1980lerdeki planlama politikaları gereği inşa edilen çok katlı yapılarla kent silüetinde ve tarihi dokuda değişimler meydana gelmiştir (Gül, 2017). Yıllardır süre gelen tarihi kent dokusunun geçmiş mirası olduğu bilinci 1980-1990lı yıllarda oluşmaya başladığından, bu döneme kadar bazı özgün tarihi yapılar korunamamış, yıkılıp yerine yeni nüfusun ihtiyaçlarına ve mimari yaklaşımlara göre tasarlanan yapılar inşa edilmiştir (Çebi, 2025). Beyoğlu tarihi çekirdeği 1985 yılında kentsel sit alanı ilan edilmiş, 1986 yılında koruma planının hazırlanmasına yönelik çalışmaların yanı sıra özgün karaktere sahip tarihi yapılar tescillenmiş ve restorasyon çalışmaları başlamıştır (Özus ve Dökmeci, 2006). Restorasyon çalışmaları kent dokusunun sağlıklaştırması ve korunarak kullanılmasını sağlamasına rağmen, bazı yapıların konut yerine ticari amaçlarına kullanımına, yapı değerinde aşırı artışa ve düşük gelirli halkın yerinden edilmesine de sebep olmuştur. 2000li yıllardan itibaren İstanbul'da kültür turizmine yönelik faaliyetlere ve projelere odaklanıldığından tarihi doku içindeki sosyal hayatla birlikte korunmasından da ekonomik değer üretecek şekilde korunması ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla günümüzde de devam etmekte olan restorasyon çalışmaları ile konut alanları ticari alanlara dönüşmüş ve tescilli yapılar turistlere yönelik dükkanlar ya da konaklama alanları olarak kullanılmaya başlanmıştır. Artan kent nüfusu ve turist ziyaretleri sonunda karayolu ulaşımına alternatif ulaşım imkanları geliştirilmiş, 2006 yılında matris rota üzerinde Galata Köprüsü'nden Tophane'ye, Kabataş'a uzanan tramvay hattı inşa edilmiştir. 2019 yılında açılan mega proje Galataport, tarihi kent çekirdeğinin kıyıyla kurduğu ilişki, silüete ve dokuya uyumu açısından tartışma konusu olmakla birlikte, sosyo-ekonomik yapının değişmesindeki etkisi ile de gündeme gelmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Beyoğlu tarihi kent çekirdeği dokusunun ilk yerleşimin kurulduğu 300lü yıllardan günümüze kadarki 1700 yıllık gelişim süreci dönemlerin sosyo-ekonomik, kültürel ve politik çevreleri bağlamında incelenmiştir. Öncelikle Beyoğlu'nun tarihi kent dokusu Haliç kıyısında oluşup kıyı boyunca ilk olarak kuzey-doğuya yani Tophane'ye doğru genişlemiş, sonra Tophane yamaçlarının kuzeyine doğru yayılmıştır. İlk yerleşim dini yapılar ve yönetim birimlerden oluşan bir iç kutup etrafında şekillense de kent surları 1400lü yıllara kadar dokunun büyümesini sınırlayıp kentin çeperini tanımlamıştır. Sur dışında inşa edilen iç kutuplarla yerleşim lekesi Beyoğlu yamaçlarında ve Tophane'de büyümeye başlarken kuzeyde bu kutupları birleştiren kıyıya paralel yeni bir matris rota oluşmuştur. Matris rotaları birleştiren yapı rotaları genellikle kıyıya dik oluşarak yerleşim gelişmesine hem yön vermiş hem de gelişen yerleşim lekesiyle birlikte şekillenmiştir. 1850lerde kent dokusu neredeyse tamamen yapılaşmış hale gelmiş, artan nüfusun ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak için Haliç'in iki kıyısını bağlayan köprülerle matris rotalar birleştirilmiş ve Şişhane'den Karaköy'e inşa edilen tünel hattıyla yeni matris rota yaratılmıştır. İlk olarak etrafında yeni oluşmasını tetikleyen iç kutuplarla yerleşim lekesi büyümüş ve yayılmış, sonra da dokuya eklemlenen yerel iç kutuplarla yerleşim içinde görece daha küçük odak noktaları oluşmuştur. Özetle, Beyoğlu tarihi kent çekirdeği dokusu ilk yerleşildiği dönemden bugüne kadar aktarılan kutupların ve rotaların bir ürünü olarak varlığını sürdürmüştür (Şekil 12).

Beyoğlu tarihi kent çekirdeği dokusunun 1700 yıllık gelişim süreci incelendiğinde, Cenovalıların 1267'de kenti yeniden inşasını dokunun gelişim eğilimini değiştiren bir kırılma noktası olarak tanımlamak mümkündür. Kent dokusunun ilk inşa edildiği 300lü yıllardan 1267'ye kadar süreçte kentin maruz kaldığı istila ve yıkımlar, deprem ve yangınlar kent dokusu sürekli olarak yıkım ve yeniden inşa döngüsü içine girmiştir. Buna

karşın, 1267'den 1900lara kadar kent dokusu yeni oluşan kutuplar ve rotalar etrafında genişleyerek büyümeye devam etmiştir.

Şekil 12. 300-2025 yılları arasında kent dokusunun kutup ve rotaları.

Beyoğlu tarihi kent çekirdeğinin 1900larda neredeyse tamamen yapılaşmış bir alana dönüşmesiyle doku içerisinde yeni iç kutup ve matris rota oluşmasına alan kalmamış olsa da kent dokusu üç boyutta yükselerek gelişmeye devam etmiştir. Bu kırılma noktasının dışında, dokunun gelişim süreci sosyo-ekonomik, kültürel ve politik pek çok kırılma daha yaşamış; bu da nüfusu, nüfusun mekân kullanımı ve ihtiyaçlarını, mekânı şekillendirecek planlama politikalarını ve tasarım ilkelerini etkilemiş ve değiştirmiş. Sürekli olarak değişen ve dönüşen bu dinamik ışığında, kentlerin gelişim sürecinin kesintisiz ve doğrusal bir süreç olmadığı, bu sürecin yıkılıp yeniden inşa olmak kadar büyüyüp genişlemek ya da doygunluk noktasına ulaşsa bile yoğunlaşmaya devam etmek gibi farklı eğilimler barındırdığı ortaya konmuştur. Çalışmanın sonucunda, kent dokusunun gelişim sürecindeki doygunluğa ulaşana yani genişlemesini tamamlayana kadarki süreçte doku biçimlenmesinin kutup ve rota bileşenleri üzerinden okunabildiği, ancak son yüzyılda yaşanan sosyo-ekonomik değişimle yapı ve parsel ölçeğindeki fiziksel dönüşüm süreçlerinin kutup ve rota bileşenleri üzerinden takip edilemediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, sonraki aşamalar için mikro ölçekte bina değişim süreçlerini ortaya koyan detaylı tipomorfolojik incelemelere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

5. KAYNAKÇA

Akın, N. (1998). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera. Literatür Yayıncılık.
Akıncı, T. (2018). Beyoğlu Yapılar, Mekanlar, İnsanlar (1831-1923). Remzi Kitabevi.
Akıncı, T. (2019). Cumhuriyet'te Beyoğlu. Remzi Kitabevi.
Akıncı, T. (2021). Galata: İstanbul'un 700 Yıllık Karakutusu. Remzi Kitabevi.
Anadol, K., & Arıoğlu, E. (2004). Galata Kulesi. M. S. Genim, Y. Dağlı, E. Karakaya, M. İstekli, & D. Çakıl (Ed.), Geçmişten Günümüze Beyoğlu içinde (s. 151-160). Taç Vakfı Yayınları.
Batur, A. (2001). Galata and Pera 1 A Short History, Urban Development Architecture and Today. ARI: The Bulletin of the Istanbul Technical University, 55(1), 1-10.
Cataldi, G. (2018). Towards a general theory of urban morphology: The type-morphological theory. In Urban Book Series (pp. 65–78). Springer.

Çebi, Ş. (2025). Kentsel Dokunun Yüz Yıllık Tipomorfolojik Dönüşümü: Tarihi Beyoğlu'ndan Örnekler. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
Dökmeci, V., & Çıracı, H. (1990). Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu. Turing Yayınları.
Genim, M. S. (2004). Beyoğlu'nun Yerleşim Tarihi. M. S. Genim, Y. Dağlı, E. Karakaya, M. İstekli, & D. Çakıl (Ed.), Geçmişten Günümüze Beyoğlu içinde. Taç Vakfı Yayınları.
Gül, M. (2012). The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City. I.B. Tauris.
Gül, M. (2017). Architecture and the Turkish City: An Urban History of Istanbul since the Ottomans. I. B. Tauris.
Gülenaz, N. (2004). Bedestenler ve Hanlar. M. S. Genim, Y. Dağlı, E. Karakaya, M. İstekli, & D. Çakıl (Ed.), Geçmişten Günümüze Beyoğlu içinde (s. 213-224). Taç Vakfı Yayınları.
İrez, F. (2004). Sefarethaneler. M. S. Genim, Y. Dağlı, E. Karakaya, M. İstekli, & D. Çakıl (Ed.), Geçmişten Günümüze Beyoğlu içinde (s. 327-336). Taç Vakfı Yayınları.
Kristjánsdóttir, S. (2019). Roots of Urban Morphology. ICONARP International Journal of Architecture & Planning, 7, 15–36. https://doi.org/10.15320/ICONARP.2019.79-E-ISSN
Kuban, D. (2013). Osmanlı'nın İstanbul'u: Osmanlı Başkenti İstanbul'u Simgeleyen 112 Anıtsal Yapı. YEM Yayın.
Kuban, D. (2020). İstanbul 1600 yıllık bir Müzedir: Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları. YEM Yayın.
Küçükerman, Ö., & Kıraç, A. B. (2004). Sanayi Devrimi'nin İstanbul'daki İlk Parlak Ürünü Beyoğlu. M. S. Genim, Y. Dağlı, E. Karakaya, M. İstekli, & D. Çakıl (Ed.), Geçmişten Günümüze Beyoğlu içinde (s. 569-581). Taç Vakfı Yayınları.
Kütükçü, T. (2014). Kadıköy'ün Kitabı. Ötüken Yayınları.
Maretto, M., & Scardigno, N. (2016). Muratorian urban morphology: the walled city of Ahmedabad. 20(1), 18–33.
Marmara, R. (2020). Osmanlı Başkentinde Bir Levanten Semti Galata - Pera. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Menghini, A. B. (2002). The city as form and structure: urban project in Italy from the 1920s to the 1980s. Urban Morphology, 6(2), 75–86.
Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un tarihsel topografyası: 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantion-Konstaninopolis-İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
Oliveira, V. (2016). Urban Morphology. Springer.
Ortaylı, I. (1995). İstanbul'dan Sayfalar. İletişim.
Özus, E., & Dökmeci, V. (2006). Dönüşüm yaşanan tarihi alanlarda konut fiyatlarında etkili faktörlerin analizi. Itüdergisi/a, 5(2), 179–188.
Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology. Urban Morphology, 20(1), 5–17.
Strappa, G., Ieva, M., & Marzot, N. (2023). The Italian School of Process Morphology. Roots, Methods and Future Developments. SAJ-Serbian Architectural Journal, 15(2), 262–271.
Strappa, G. (2018). Reading the built environment as a design method. In Urban Book Series (pp. 159–184). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76126-8_10
Türker, O. (2016). Pera'dan Beyoğlu'na: İstanbul'un Levanten ve Azınlık Semtinin Hikayesi. Sel Yayıncılık.

TARİHİ MEYDANLARDA KARMA ARAZİ KULLANIMINA DAYALI KENTSEL FORMUN İNCELEMESİ: SAMSUN İLKADIM SAATHANE MEYDANI ÖRNEĞİ

50

Cem AYIK[1]

[1]Ondokuz Mayıs ÜniversitesiMimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
cemayik@gmail.com

ÖZET

Kent meydanları kentlerin özellikle sosyo-kültürel gelişimine yön veren kamusal alanlar arasındadır. Tarihi kent meydanları bu sosyo-kültürel çekim gücünü çoğu kez içinde veya çevresinde bulunan tarihi yapılardan almaktadır. Tarihi yapıların çekim gücünün yanında bu meydanların ticaret gibi karma arazi kullanım işlevlerine sahip olması meydanların sürekli kullanımına destek olup canlılığını artırabilmektedir. Ancak bu karma arazi kullanımı beraberinde karmaşık kentsel sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bu sorunların başında trafik yoğunluğu, yaya erişimi, gece gündüz güvenliği, tarihi yapıların yoğunluk yüzünden yeterince algılanamaması, rekreasyon alanlarının yetersizliği, gibi kentsel sorunlar gelebilmektedir. Bu çalışmada Samsun ili İlkadım ilçesinde yer alan tarihi Saathane Meydanı'nın günümüz karma arazi kullanımına dair mekânsal ve işlevsel sorunları tipo-morfolojik perspektiften araştırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı özellikle Saathane Meydanı ve yakın çevresinde kent formunu oluşturan kentsel çevre öğelerinin kullanıcılar üzerindeki etkilerini ölçmek ve bu bağlamda kentsel morfolojiye dair sorunları tespit etmektir. Temel araştırma sorusu arasında tarihi meydanlarda karma arazi kullanımının doğurmuş olduğu karmaşık kentsel işlevin kullanıcılar üzerinde nasıl bir etki bıraktığı yer almaktadır. Bunun yanında bölgeye ait bu karmaşık kentsel dokuda hangi unsurların baskın olduğu ve nedenleri araştırılmaktadır. Bu araştırma sürecinde alana dair sorun ve potansiyelleri derinlemesine tespit edebilmek için öncelikle alan ziyaretçilerine yüz yüze açık uçlu sorular içeren anket uygulanmıştır. Meydana ait detaylı kentsel sorun ve potansiyeller anket sonuçlarına göre ortaya konulmuştur. Araştırmanın devamında bu sorun ve potansiyellerin kent formu ile ilişkisinin olup olmadığı kent formunu içeren haritalar üzerinden araştırılmıştır. Bu kentsel form-neden araştırması yapılırken alanın bu çalışmada oluşturulan üç boyutlu modellemelerinden ve kentsel tipo-morfolojik analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda meydana dair karma arazi kullanımının getirmiş olduğu kentsel potansiyellerin yanında özellikle çoğu kez ilk görüşte anlaşılması zor olan yine alana ait kentsel tipo-morfolojik temelli işlevsel sorunlar ortaya konulmuştur. Günümüzde hala kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin devam ettiği çalışma alanında bu araştırma

sonuçlarının alana dair ilerleyen projelerde göz önüne alınmasının kullanıcı memnuniyetini artıracağı ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alanlar, karma arazi kullanımı, kent formu, tarihi meydanlar.

GİRİŞ

Kent meydanları, kentsel yaşamın sosyal, kültürel ve politik etkileşim alanları olarak şehirlerin belleğinde önemli bir yer tutar. Bu açık kamusal alanlar, bireylerin bir araya gelmesini sağlayarak toplumsal bütünleşmeyi teşvik ederken, aynı zamanda demokratik katılımın mekânsal zeminini oluşturur (Carr et al., 1992). Mekânsal çeşitliliği ve çok işlevliğiyle kent meydanları hem gündelik yaşamın akışına hem de özel etkinliklerin düzenlenmesine olanak tanır; bu yönüyle kentin sosyal sürdürülebilirliğine katkı sağlar (Madanipour, 1996). Ayrıca, estetik ve tarihsel değerleriyle kentsel kimliğin oluşmasında da belirleyici bir rol oynar (Gehl, 2011). Dolayısıyla kent meydanları, sadece fiziksel değil, aynı zamanda simgesel ve sosyo-kültürel boyutlarıyla da şehir planlamasında merkezi bir öneme sahiptir.

Kent meydanını inceleme konusu olarak ele alan bu çalışmanın amacı Samsun merkez ilçesi İlkadım'da yer alan kentin gelişimine yön vermiş tarihi bir kent meydanı kimliğine sahip Saathane Meydanı'nın günümüzde nasıl algılandığının çevresel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu değerlendirme araçları içinde yüz yüze yapılmış anketler ve kent formunun tipo-morfolojik analizleri öne çıkmaktadır. Çalışma alanı merkezinde yer alan ve meydana adını veren Saat Kulesi yakın çevresi odak nokta olarak seçilmiştir. Çalışma alanı büyüklüğünü belirlemede yürünebilirlik sınırları içinde kalan, alanın kimliğini yansıtan ticari, dini, tarihi aksların oluşturduğu çekirdek kent dokusu etkili olmuştur. Bununla birlikte İlkadım 325.000'in üzerinde nüfusa sahip kalabalık ve yoğun bir kentsel yerleşim dokusu sergileyen çok merkezli bir ilçedir. Saathane Meydanı ise bu karma arazi kullanımına sahip kentsel dokuda ticaretin sokak aralarına kadar yayıldığı açık bir foruma benzer dokusu ve tarihi kimliği ile diğer bölgedeki diğer kentsel merkezlerden ayrışarak öne çıkmaktadır.

2. Yöntem ve Kavramsal Çerçeve

Kentsel morfolojinin analizinde kullanılan teknikler, kent planlamanın temelini oluşturan mekânsal yapıların ve tarihsel gelişimin ayrıntılı olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu teknikler kapsamında, tarihsel haritalama, arazi kullanımı modellemesi, geometrik ve topolojik analizler ile örüntü tespiti gibi yöntemler yer almakta; modern coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ise bu analizlerin dijital ortamda gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu yöntemler, kentin dokusunun temel karakteristiklerini ortaya koyarak, mevcut sorunların belirlenmesini sağlamakta ve kentsel dönüşümün sürdürülebilir planlaması için bilimsel veriler sunmaktadır. Kentsel morfolojik analizlere dair bilgiler içeren geniş çapta kabul görmüş Hillier ve Hanson'ın (1984) çalışmalarında vurgulandığı üzere, mekânsal organizasyonun sosyoekonomik etkileri, kentsel düzenin yeniden yapılandırılmasında kritik rol oynamaktadır. Dolayısıyla, kentsel morfolojinin incelenmesi, kent planlamada yerel özelliklerin korunması ve gelecek odaklı, katılımcı stratejilerin geliştirilmesi açısından vazgeçilmez bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Kentsel alan saha çalışmalarında ve kentsel tasarım projelerinde anket çalışmaları, kullanıcıların mekânsal algılarının, beklentilerinin ve ihtiyaçlarının belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu yöntem, saha gözlemleri ve mekânsal analizlere ek olarak, yerel halkın deneyim ve görüşlerine dayalı verilerin

toplanmasını sağlayarak, kentsel tasarım süreçlerinde kullanıcı odaklı ve yerel koşullara uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Carmona, 2010; Gehl, 2011). Anket sonuçları, kentsel alanın mevcut kullanım biçimlerini ve potansiyel sorunlarını ortaya çıkarırken, sosyal katılımı artıran stratejilerin oluşturulmasında da önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Carr, Francis, Rivlin & Stone, 1992). Bu bağlamda, anket çalışmaları, kentsel tasarımda hem mikro hem de makro ölçekli planlama ve uygulama süreçlerine bilimsel bir temel sunarak, kentsel dönüşüm ve sürdürülebilir gelişim hedeflerinin başarılmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan Samsun İlkadım Saathane Meydanı ve yakın çevresi öncelikle kent formunu anlayabilmek için dijital ortamda modellenmiştir. Bu sayede bu kent parçasına ait yapılaşmış form ve boşluk ilişkileri üç boyutlu olarak ortaya konularak kentsel doku ve örüntüler daha net perspektiflerden ortaya çıkartılmıştır. Bu örüntüler arazi kullanım ve yapılardaki işlevler analiz edilerek birlikte değerlendirilmiştir. Tipo-morfolojik analizleri anket çalışması takip etmiştir. Alana dair anlaşılması zor sorunları veya özellikleri tespit edebilmek için anket çalışmasında açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Çalışma alanında 548 kişiye yüz yüze uygulanan anket ile kullanıcı memnuniyetleri, sorunları, önerileri, algıları ve istemleri başta olmak üzere alana ait sorun, potansiyel, fırsat ve tehditler ortaya konulmuştur. Açık uçlu sorulara verilen yanıtlar sayısal veri sunabilmesi için tüm yanıtlar gruplanmış ve bunlara ait frekanslar ortaya konulmuştur. Bununla birlikte verilen yanıtların kent formu ile ilişkisinin olup olmadığı üzerinde yoğunlaşılmıştır.

3. Kentsel Morfoloji, Kentsel Tasarım ve Kent Formu İçinde Meydanların Yeri

Kentsel morfolojik çalışmalar kentin nasıl şekillendiğini, geliştiğini, evrildiğini ya da evrileceğini araştırırken bunu pek çok açıdan ele almaktadır. Genellikle tipolojik gelişimler buna yol açan sosyal, kültürel, ekonomik sebeplerin mekânsal yansımaları ile ele alınmaktadır. Kentsel morfoloji çalışmalarının ölçeği kent planlamanın uygulama ölçeklerinden kentsel tasarım ile çoğu kez iç içedir. Kentsel tasarımın tüm tasarımlar gibi insan davranışlarını dikkate almak ya da göz önünde bulundurmak zorunda olması (Kostof, 2004 p.9) gereği kentsel alana dair tasarımın merkezinde insan yer almaktadır. Ancak kentsel morfolojik çalışmalarda doğrudan insanın odak noktası olmadığı bunun tersine yapı, peyzaj, yol dokusu, boşluk gibi kentsel öğelerin oluşturduğu yine kentsel tasarıma dair diğer formları görmekteyiz. Şüphesiz yine bu açıdan bakıldığından kentsel tasarım ölçeğinin kütle, form, boşluk, insan ölçeği, yaya dolaşımı gibi detay ölçeklerde çalışabiliyor olması morfolojik değişimlerin açıklanmasında bir altlık oluşturmaktadır.

Kentsel morfoloji ve buna dair araştırmalar üzerine çok fazla görüş veya yaklaşımın son yüz yılda ortaya konulduğu görülmektedir. Örneğin kentlerin oluşumunda Kostof (2004, s.3) kentleri kategorize ederken yaratılmış (planlı, düzenli) ve rastgele (organik, düzensiz) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu morfolojik ayrımları yaparken Moudon (1997) kentleri bir insan habitatı olarak ele almanın gereğinden bahsetmektedir. Kentin fiziksel yapısı, yerin ruhunu (genius loci) temsil ederken her ne kadar birçok kişi bunu doğrudan fark etmese de söz konusu yapı, bireylerin kimlikleri ve aidiyet hisleri üzerinde güçlü bir etkiye oluşturmaktadır (Oliveira, 2018 pp.12-15). Ancak kentsel mekân üretiminde özellikle büyük ölçek çalışmalarda yere ait kültürel bağlama yeterince dikkat edilmediğinden insan ölçeği kaybolmaktadır (Conzen, 1975). Günümüzde kent plancıları kentsel mekânın özsel (içsel) nitelikleri (temel doğası) hakkında

çok fazla bilgi sahibi olmadan, mevzuata (prosedüre) dayalı bir yaklaşımla hareket ettiklerinden nitelikli kentsel çevre üretiminin engellendiği ve "duyarsız planlama" eyleminin geliştiği (Ünlü ve Baş, 2017, Ünlü, 2019) söylenmektedir.

Kentsel morfolojik çalışmalarda araştırmacıların karşılaştığı karmaşık sorunları çözmede geliştirdikleri çeşitli önerilere rastlanılmaktadır. Chiaradiaya'ya (2019) göre Morfolojik boyutun öne çıktığı iki temel soru seti bulunmaktadır:

• Betimleyici/açıklayıcı: Kentsel formlar nasıl ve neden inşa edilir? Kentsel biçimin insan yaşamı ve refahı üzerinde etkileri var mıdır?
• Normatif/yönlendirici: Şehirlerin hangi biçimsel yapılar doğrultusunda inşa edilmesi gerekir?

Yukarıdaki yaklaşımdan anlaşılacağı üzere kentsel formların nasıl oluştuğu, insan yaşamına nasıl etki ettiği, hangi form gelişiminin doğru olduğu konuları araştırmacıların çözmeye çalıştığı konular arasındadır. Kentsel formları etkileyen belli başlı temel arazi kullanımlarının baskınlığı tüm kentlerde karşımıza çıkan doğal bir olgudur. Sanayi alanları, konut alanları, fuar alanları, merkezi iş alanları, meydanlar, büyük kentsel parklar ya da rekreasyon alanları kent formunu şekillendirmede baskın etkiye sahip büyük arazi kullanımlarıdır.

Kent meydanları, kentsel doku içerisinde sosyal, kültürel ve politik etkileşimin odak noktası olarak yer almakta ve kent yaşamının dinamiklerini yansıtan temel kamusal alanlar arasında değerlendirilmektedir. Kent meydanlarının tarihi kökenleri, antik şehir planlama uygulamalarına kadar uzanırken, modern şehirlerde bu meydanlar, toplumsal hafızanın ve yerel kimliğin korunması, yeniden yapılandırılması noktasında stratejik bir öneme sahiptir (Carr, Francis, Rivlin & Stone, 1992). Bu alanlar, ilk olarak ticari ve idari merkez olarak işlev görürken, günümüzde toplumsal etkileşimin, kamusal sanatsal etkinliklerin, kutlamaların ve protesto gösterilerinin de merkezi mekânları haline gelmiştir.

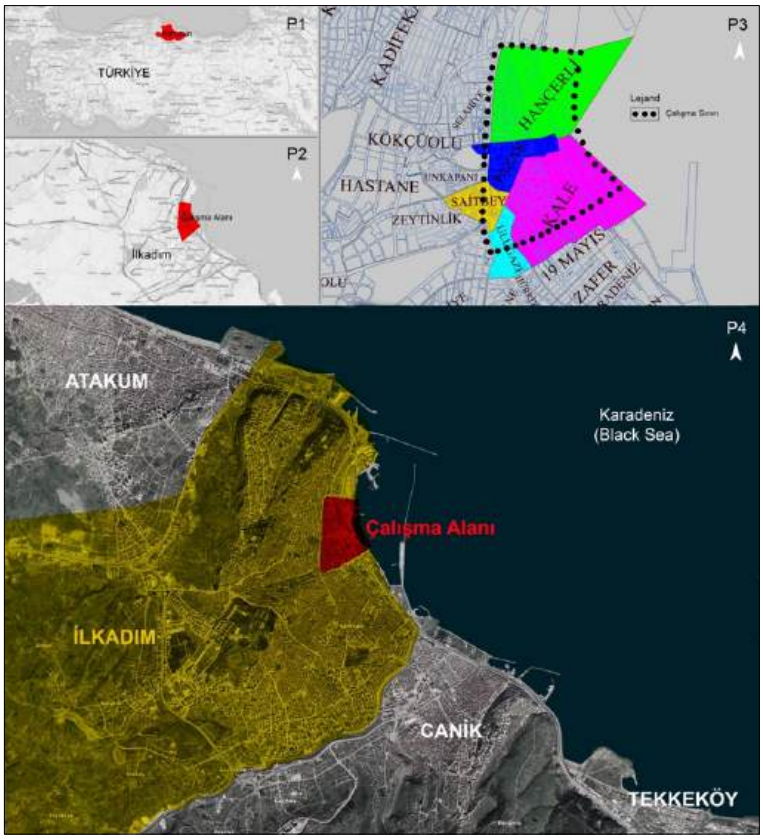
Kent meydanlarının gelişiminde, mekânsal planlamanın çok disiplinli yaklaşımından yararlanılması büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Madanipour (1996), kentsel alanların yeniden düzenlenmesinde kent meydanlarının, mekânsal çeşitliliği ve çok işlevliliği destekleyerek sosyal sürdürülebilirliğe katkı sağladığını belirtir. Bu bağlamda, kent planlamada yerel kullanıcıların, ekonomik aktörlerin ve kültürel temsil unsurlarının bir araya gelerek meydanların fiziksel ve sosyo-kültürel dönüşümüne katkıda bulunduğu görülmektedir. Aynı zamanda, Gehl (2011) kentsel tasarım prensipleri çerçevesinde, kent meydanlarının insan odaklı tasarımlarda yer almasının, kamusal alanların daha yaşanabilir ve etkileşimli hale gelmesine olanak tanıdığını savunmaktadır.

Kentsel meydanların fonksiyonel dönüşümü, özellikle kentlerin hızlı kentleşme ve kentsel dönüşüm süreçleriyle birlikte daha da belirginleşmiştir. Bu mekanlar, modern şehir planlaması yaklaşımları ile yeniden değerlendirildiğinde, tarihi ve kültürel mirasın korunması ile yeni kentsel yaşam biçimlerinin entegrasyonu için bir köprü işlevi görmektedir. Kent meydanları, çevresindeki ticari, konut ve sosyal alanlarla kurdukları simbiyotik ilişki sayesinde, ekonomik canlılığın yanı sıra toplumsal katılımın artırılmasına ve yerel demokrasi süreçlerinin desteklenmesine de önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, demokratik uygulamaların ve kamusal tartışmaların yoğunlaştığı alanlar olarak kent meydanları, toplumsal hafızanın ve kültürel kimliğin kuşaktan kuşağa aktarılmasında merkezi bir rol oynamaktadır.

Günümüzde, kent planlaması ve kentsel tasarım yaklaşımları, kent meydanlarının sadece fiziksel mekânlar değil; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, kültürel değerlerin ve estetik boyutların bütünleştiği karma bir fenomen olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, kent meydanlarının, sürdürülebilir kentsel gelişim modellerine entegre edilmesi hem çevresel hem de sosyal boyutlarda uzun vadeli başarıya ulaşılması için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmekte, mekânsal ve sosyal politika yapımında bilimsel temellere dayanan stratejik yaklaşımların uygulanmasında önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır (Carr, Francis, Rivlin & Stone, 1992; Madanipour, 1996; Gehl, 2011).

4. Samsun Saathane Meydanı Karma Arazi Kullanımının Mekânsal Yansımaları ve Morfolojik Analizi

Bu araştırmaya konu Samsun Saathane Meydanı, şehrin tarihi dokusuyla modern kentsel dönüşümün kesişim noktasında yer almakta ve sosyal ve kültürel etkileşimin sembolik bir alanı olarak önem arz etmektedir. Meydan, Osmanlı döneminden günümüze uzanan tarihsel sürekliliği ve kentsel planlamadaki stratejik konumuyla yerel hafızanın ve toplumsal belleğin korunmasına katkı sağlamaktadır. Meydan aynı zamanda ekonomik ve sosyal yenilenme süreçleri ile canlılığını korumaktadır. Çok çeşitli alışveriş başta olmak üzere, ibadet, sosyalleşme, gezinti amaçlı kullanılan alanda farklı kullanıcı profillerinin kaynaşması ile çok katmanlı kültürel ilişkiler de kurulmaktadır. Bu yönüyle ve merkezinde bulunan tarihi Saat Kulesi ile kentsel imgeye büyük katkı sağlamaktadır.

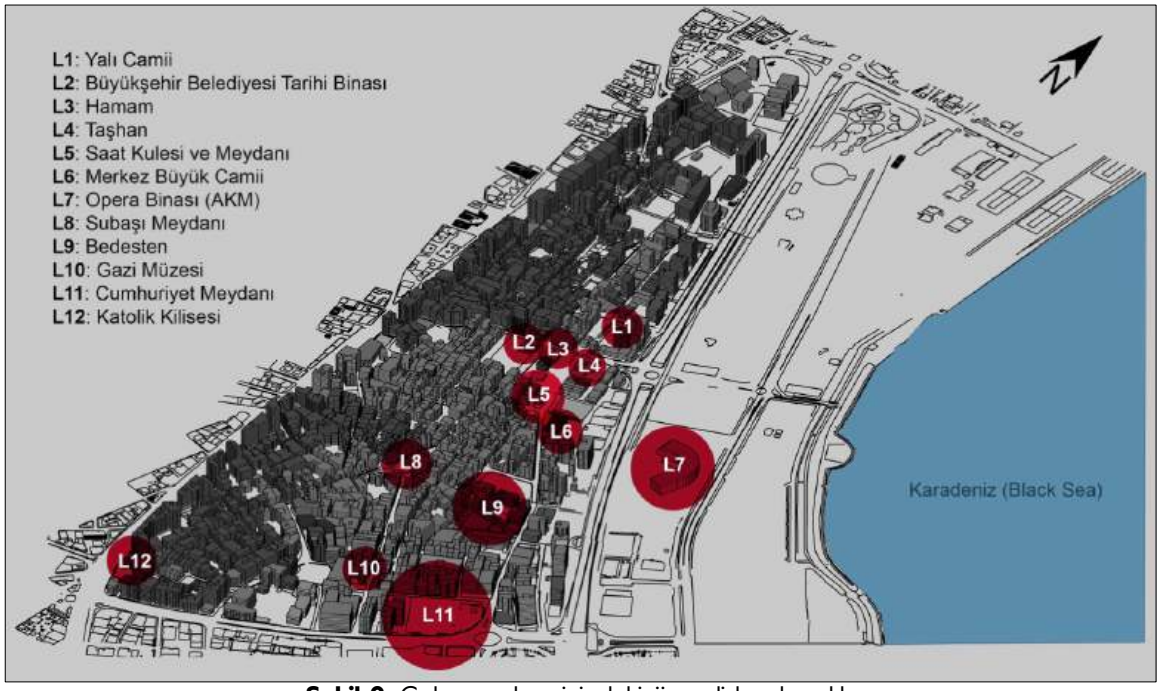

Şekil 1. Çalışma alanı ve çevresi

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü tarafından 2014 yılında üretilen mülki idare bölümleri harita verilerine göre Samsun ilinin merkez ilçesi İlkadım 155 km^2 alana sahiptir (URL1).

Samsun Saathane Meydanı, kentin tarihsel ve çağdaş kimliğini yansıtan önemli ögelere de ev sahipliği yapmaktadır. Meydanda yer alan tarihi Saat Kulesi'nin yanında Şifa Hamamı, Taşhan gibi önemli tarihi yapılar da yer almaktadır. Güncel kentsel yenileme ve peyzaj düzenlemeleri ile bu yapıların görünürlükleri ve kullanımları artırılmaktadır. Bu farklı kullanıcı profillerini alana çekmekte ve yaya yoğunluğunu gündüzleri artırmaktadır. Tüm bu unsurların birleşmesi Saathane Meydanı'nı Samsun'un kentsel kimliğinde çok katmanlı bir simge haline getirip alanı kentsel morfolojik açıdan incelemeye değer kılmaktadır.

Çalışma alanı Samsun ili merkez ilçesi olan İlkadım'da yer almaktadır. Şekil 1'de çalışma alanına çevresel yaklaşım gösterilmektedir. Saat Kulesini ve meydanı merkez olarak alan çalışma alanı çeper sınırını yürünebilirlik (800 m yarıçaplı) parametresi belirlemiştir. Toplam 55 hektar alan incelenmiştir. Alan sınırı içine İlkadım ilçesine ait Hançerli, Pazar, Saitbey, Kale, Ulugazi mahalleleri girmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2024) verilerine göre 12000'in biraz üzerinde bir nüfus burada ikamet etmektedir.

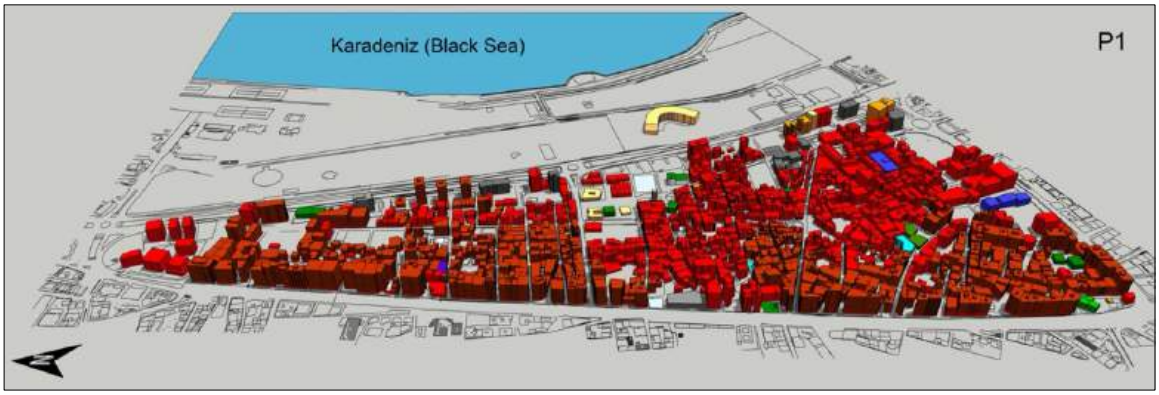
Bir kentte dolaşırken insanların kendini ona göre yönlendirebileceği ve yolunu bulmada kolaylık sağlayacak bazı öğeler aranmaktadır. Landmark bu görevi gören net bir şekilde algılanan ve benzersiz olarak hissedilen, kent imajını oluşturmaya katkı sağlayan önemli unsurlardır. (Lynch, 1960 ss.78-81). Bölgede birçok önemli yapı landmark niteliğindedir. Bu landmarklar Şekil.2'de belirtilmiştir. Çalışma alanı sınırı dışında çok yakınında doğu ve deniz yönündeki dolgu alanında Atatürk Kültür Merkezi (AKM) de diğer bir landmark olarak yer almaktadır.

Şekil 2. Çalışma alanı içindeki önemli landmarklar.

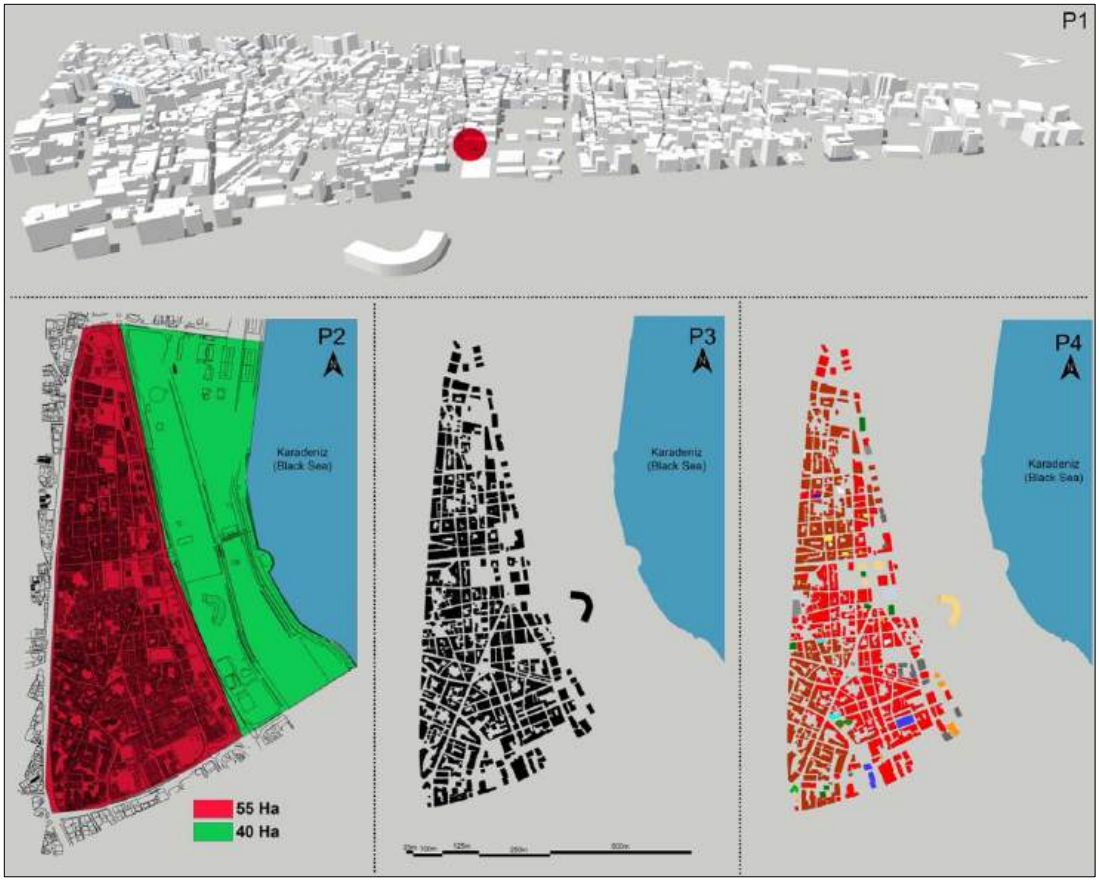
Bölgeye ait yapılar üç boyutlu modellenerek arazi kullanımları incelendiğinde (Şekil.3) yoğun olarak ticari yapıların (kırmızı) ardına konutların (bordo olarak beliren) yer aldığı görülmektedir. Konutlar daha çok

batıda sınır teşkil eden 100. Bulvarına yakın yerde yer seçmişlerdir. Dini yapılar (yeşil) alana dengeli dağılmıştır.

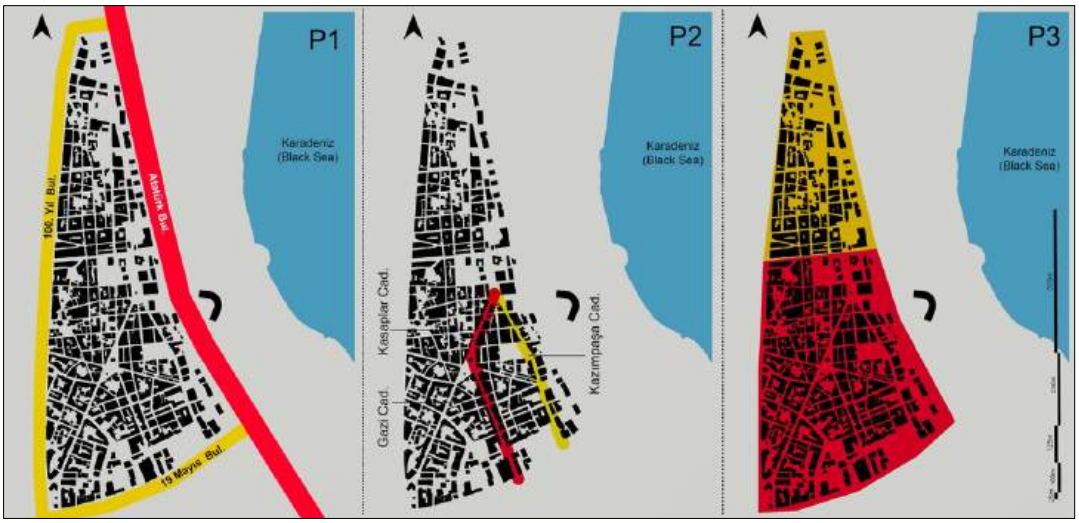

Şekil 3. Saathane Meydanı ve yakın çevresi arazi kullanım 3B modeli.

Bölgenin yapılaşma durumuna bakıldığında (Şekil.4) bina taban alanı parsel oranında (şekil zemin ilişkisinde) 1/1 oranına yani tüm parselin bina taban alanı olduğu duruma sıklıkla rastlanılmaktadır. Birkaç adada orta avluya benzer yapı blokları arası boşlukların oluştuğu da gözlemlenmektedir. 10 kat üzeri yapılaşmalara daha çok 100. Bulvarına yakın bölgelerde rastlanılmaktadır.

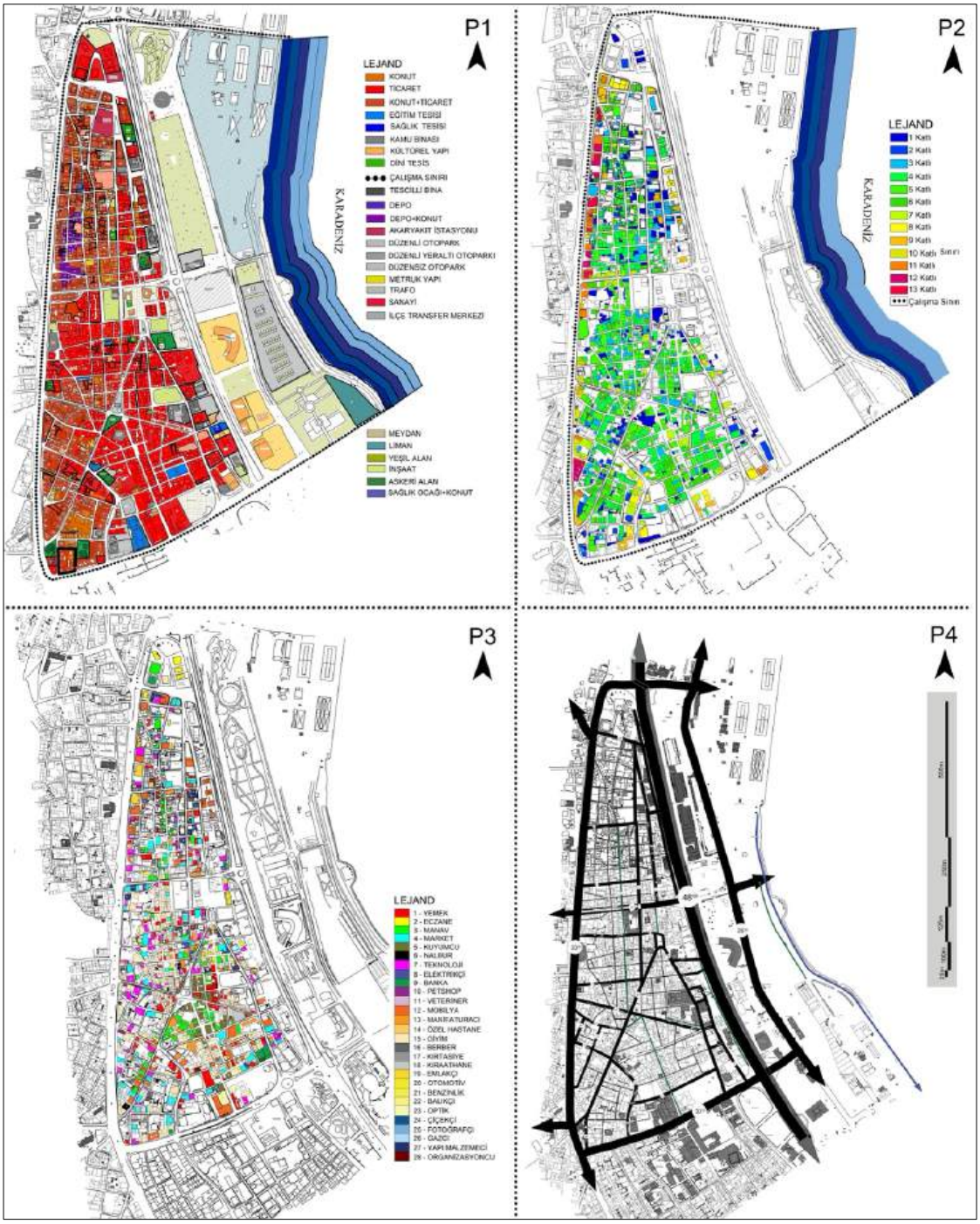

Şekil 4. Yapılaşma ve arazi kullanım durumu.

Şekil 5. Ana ulaşım aksları ve ticaret yoğun bölgeler.

Saat Kulesi alanı yaya sirkülasyonu yoğunluğu açısından güneyi ve kuzeyi olarak ikiye bölmektedir. Şekil.5 P3'te yoğun bölge kırmızı daha az yoğun bölge sarı ile gösterilmektedir. İki bölge arasından Çifte Hamam Caddesi geçmektedir.

Çalışma alanı arazi kullanımı Şekil.6'da incelendiğinde bölgenin sadece ticaret ve konuttan ibaret olmadığı, dini, idari, eğitim, kapalı açık otoparklar, kültürel tesisler, turizm tesisleri gibi çeşitli kendi kendine yetebilmesine olanak sağlayan karma bir arazi kullanımına sahip olduğu görülmektedir. Ticari birimler meydan çevresinde genel olarak rastlanan restoran, kafe, fırın gibi yeme içme mekanlarının yanında, mefruşat, hırdavat, elektronik eşya, hazır giyim, kuyumcu gibi çok çeşitli ticaretleri de barındırmaktadır (Şekil.6 P3). Yapı kalitesi bakımından çoğu eskimiş ve bakıma muhtaç olarak gözlemlenmiştir. Alanı çevreleyen yolların geniş olması alana erişimi kolaylaştırırken alan içindeki dar yollar ve ticaret yoğunluğu trafiği artırmaktadır. Yaya kaldırımları dar ve gün içinde yoğun olduğundan, yayaların zaman zaman bu yoğunluktan yola inmek zorunda kaldığı gözlemlenmiştir.

Şekil 6. Arazi kullanım ve yol kademelenmesi.

Çalışma alanı yapılaşmış doku morfolojik ve kullanım analizlerinin yanında bu çalışma kapsamında bölgedeki 548 kullanıcı ile yüz yüze açık uçlu anketler yapılmıştır. Bu anket çalışmasının amacı gözle gözlemlemesi zor ya da imkânsız olan kullanıcı deneyimlerini kentsel tasarım ve kentsel morfoloji çerçevesinde ortaya çıkarmaktır. Tablo.1'de anket sorularının hangi kategoride ve hangi amaçla sorulduğu

yer almaktadır. Anket incelendiğinde daha çok ziyaretçilerin hangi amaçlarla ne kadar süre veya sıklıkla bu alanı kullandığına, kentsel belleği ölçmek için akılda kalan kentsel öğeleri ortaya çıkarmaya, bu kullanım sırasında karşılan kentsel tasarım ve morfolojiye dair problemleri öğrenmeye odaklandığı görülmektedir.

Tablo 1. Anket soruları ve amaçları.

Soru Kategorisi	Amaç
1.Cinsiyet	Kadın erkek kullanıcı dengesini sorgulanmak
2.Eğitim durumu	Eğitim seviyesi ile mekân algısın ilişkisini ölçülmek
3.İkamet edilen mahalle	Erişim uzaklığının veya yakınlığının alan ziyaretine etkisinin ölçülmek
4.Meydanın ziyaret amacı	Meydanın genel karakterini belirlemek
5.Meydanı ziyaret etme sıklığı	Tekrarlı ziyaretleri tespit etmek
6.Haftanın yoğun ziyaret günleri	Kullanıcı yoğun günleri belirlemek
7.İlgili ziyaret günlerinde gelme sebepleri	Ziyaret günü ile ziyaret sebep ilişkisinin olup olmadığını sorgulamak
8.Tercih edilen alışveriş türü	Alışveriş türü baskınlıklarını belirlemek
9.Tercih edilen erişim-ulaşım aracı	Erişim araç çeşitliliğinin olup olmadığını tespit etmek
10.Olası erişim sorunları	Erişim sorunlarına öneri getirmek
11.Ziyaret sırasında geçirilen süre	Bu alanın transit geçiş noktası olup olmadığını belirlemek
12.Dinlenmek için tercih edilen alanlar	Kentsel rekreasyon alan varlığının sorgulamak
13.Yeme içme ağırlıklı tercih edilen alanlar	Alt bölge sınırlarının tespit edilmesi
14.Alışveriş ve yeme-içme dışında yapılan alandaki aktiviteler	Görünen fonksiyonların dışında olası görünmeyen fonksiyonların yoğunluğunu tespit etmek
15.Ziyaret sonrası konut dışı yönelim alanları	Çevresel diğer alt merkezlerle bağlantısını araştırmak
16.Akılda kalan alan içindeki tarihi yapılar ve hafıza	Tarihi yapı ziyaretçi ilişkisinin kuvvetini sorgulamak
17.Peyzaj yeterliliğinin sorgusu	Peyzaj alanı gereksinim farkındalığını ölçmek
18.Nerelerde daha fazla peyzaja ihtiyaç duyulduğu	Kullanıcı ihtiyacına göre yeni peyzaj alanları tespit etmek
19.Ziyaretçilerin meydanla ilgili genel yaşadığı sorunlar	Sorunların önceliklerini sıralamak
20.Alanın gündüz ve gece güvenliğinin sorgulanması	Ticaretin kentsel alan güvenliğine etkisini sorgulamak
21.Yaya erişim sorunları	Ekolojik erişim sorunlarını tespit edip gidermek
22.Alanın en çekici yönü	Alanın temel ziyaret nedenini tespit etmek
23.Yeni çevresel düzenlemelerin değerlendirilmesi	Kullanıcıların farkındalığının değerlendirilmesi

Anket ile ortaya çıkan en baskın sonuçlar içinde bölgenin gündüz güvenli gece ise son derece güvensiz olması yer almaktadır. Alan neredeyse sadece ticaret için ve gündüz ziyaret edilmektedir. Arka sokakların güvensizliği genel bir görüştür. Kaldırımların dar olması, doğal peyzaj öğelerinin eksik olması, bölgedeki yoğun araç trafiğinin yaya dolaşımını olumsuz etkilemesi öne çıkan ve kullanıcılar tarafından sıklıkla belirtilen sorunlardır. Kent morfolojisine dair ya da yoğun yapılaşmaya dair kamuda bir farkındalığın oluşmadığı, eskiyen ve yüksek, sıkışık yapıların yarattığı trafik sorununun kamu tarafından algılanmadığı gözlemlenmiştir. Güvensiz olarak belirlenen sokakların dar, yüksek ve eski yapılardan oluştuğu, üst katlarının çoğu kez kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum ticaretin yoğunlukla zemin (giriş) katta ve gün içinde cereyan etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Temelde çalışma alanı kentsel yapı ve

boşluk formuna dayalı oluşan bu sorunların yine form düzenlemeleri ile aşılabilmesi için bu toplumsal farkındalığın artması gerektiği anlaşılmıştır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Saathane Meydanı analizlerinde, bölgenin ticaret yoğun bir geçmişe sahip olduğu, ancak zamanla ticaretin çeşitlenerek daha çok perakende ve günlük tüketim odaklı bir hale geldiği tespit edilmiştir. Sunulan ürünlerin uygun fiyatlı ve çeşitli olması, bu alanın ticari açıdan tercih edilmesinde önemli bir etken olarak öne çıkmıştır. Tarihi yapılardan özellikle camiler ve çevresinin, yaşlı ziyaretçiler için toplanma ve sosyalleşme alanı olarak öne çıktığı görülmüştür. Gündüz saatlerinde ticaretin yoğun olması bölgeye olumlu bir çekim etkisi sağlarken, akşam saatlerinde ticari birimlerin kapanmasıyla güvenlik sorunlarının ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Kent formu açısından, geniş ve açık alanlar (örneğin Saat Kulesi ve cami çevresi) çekici bulunurken, dar sokaklar güvenlik endişesiyle itici bir unsur olarak algılanmıştır. Ayrıca, yapı önlerinde kaldırım alanlarının yetersizliği nedeniyle, ticari birimlerin kaldırımlara taşması sonucu oluşan yaya trafiği olumsuz bir deneyim olarak belirtilmiştir. Kentsel yapılaşma analizi kapsamında, kaldırım alanlarının yetersiz olması nedeniyle ticari birimlerin bu alanları işgal ettiği ve bu durumun yaya trafiği açısından itici bulunduğu görülmüştür. Ticaret alanlarının zemin kattaki dolaşımla bağlantılı olması nedeniyle, bölgedeki yüksek ve sık yapılaşma genellikle kullanıcılar tarafından fark edilmemiş, ancak açık alanların yetersizliği nedeniyle ziyaretçilerin daha fazla dinlenme alanı talep ettiği tespit edilmiştir. Meydanın merkezinde yer alan Saat Kulesi, Taşhan ve Şifa Hamamı gibi yapılar dışında, çeperlerde dahi olsa dini yapılar çoğunlukla ziyaretçilerin hafızasında yer etmiş; diğer fonksiyonlara sahip tarihi yapıların yeterince hatırlanmadığı tespit edilmiştir. Kentsel dönüşüm sürecinde olan bu bölgede, insanların açık alan talebi, bölgenin sıkışık yapı dokusunun ve ticarete bağlı kalabalığın itici bir güç olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, tarihi meydanlarda düzenleme yapılırken yenilemenin yanı sıra gece ve gündüz kullanım dengesinin gözetilmesi gerektiğini, ayrıca dar ve sıkışık kentsel yapı dokusunun itici bir unsur olarak öne çıkabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmada özellikle kamusal güvenlik açısından bu unsurların dikkate alınması gerektiği ortaya konulmuştur.

Etik Kurul İzin Belgesi

Bu çalışmaya konu anket çalışması için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 31.05.2024 tarih ve 2024-612 karar nolu olur izni bulunmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Carr, S., Francis, M., Rivlin, L. G., & Stone, A. M. (1992). Public Space. Cambridge University Press.
Carmona, M. (2010). Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design. Architectural Press.
Chiaradia, A. (2019). Urban morphology/urban form, The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies. Edited by Anthony Orum. John Wiley & Sons Ltd. DOI: 10.1002/9781118568446.eurs0382
Conzen M.R.G. (1975). Geography and townscape conservation. In: Uhlig H, Lienau C (eds) Anglo-German symposium in applied geography. Lenz, Giessen, pp. 95–102
Gehl, J. (2011). Life Between Buildings: Using Public Space. Island Press.
Hillier, B., & Hanson, J. (1984). The Social Logic of Space. Cambridge University Press.

Kostof, S., (2004). The City Shaped Urban Patterns and Meanings Through History (5th Printing, first in 1991), Bulfinch Press, NY
Lynch, K. (1960). The Image of the City. MIT Press.
Madanipour, A. (1996). Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-spatial Process. John Wiley & Sons.
Moudon, A.V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, Urban Morphology, 1, 3-10.
Oliveira, V. (2018). Teaching Urban Morphology (The Urban Book Series). Springer.
TÜİK (2025) https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr erişim 01.05.2025
Ünlü, T., Baş, Y., (2017). Morphological processes and the making of residential forms: Morphogenetic types in Turkish Cities, Urban Morphology, 21 (2), 105–22
Ünlü, T. (2019). Managing the Urban Change: A Morphological Perspective for Planning, Iconarp, Volume 7, Special Issue, pp: 55-72/ DOI: 10.15320/ICONARP.2019.82
URL1: https://www.harita.gov.tr/urun/il-ve-ilce-yuz-olcumleri/176 Erişim tarihi 22 Nisan 2025

TNUM – Turkish Network of Urban Morphology

Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı

WEB SİTESİ

https://tnum.com.tr

TNUM web sitesi üzerinden; geçmiş Kentsel Morfoloji Sempozyumlarına ilişkin bildiri kitapları ve dokümanlara, uluslararası bilimsel etkinliklere Türkiye'den katılımlara dair raporlara, MorphoTalks ve diğer akademik etkinliklere ilişkin duyuru ve güncel bilgilere erişilebilir.

YOUTUBE KANALI

Turkish Network of Urban Morphology

https://www.youtube.com/@tnum_tr

TNUM YouTube kanalında kentsel morfoloji konuşmalarının (Morphotalks) video kayıtları izlenebilir.